TOPLUMSAL TARİH

TOPLUMSAL TARİH

TEMMUZ 1994 FİYATI: 50.000 TL (KDV DAHİL)

ANILARDA SIVAS

ESKİ BEYOĞLU

HÜRRİYETİN İLANI

İZMİR KOLONYACILAR CEMİYETİ

BOHOR ISRAEL

7

SANAT,

İÇ ÖZGÜRLÜĞÜN

SONUCU OLURSA

BUNDAN HEM ESER,

HEM TOPLUM

KAZANIR.

MİLLÎ PİYANGO

SUNUŞ

Vakfımız, para bulamadığı için bu yıl İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği'ni yapamadı, ama yine de sizin Denizcilik (Kabotaj) Bayramınız kutlu olsun. Tam seksen yıl önce, 28 Haziran'da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahtı Franz Ferdinand Saray Bosna'da, Sırbistan MİT'inin elaltından yönettiği bir terör örgütüne bağlı 18 yaşında bir genç tarafından öldürülmüştü. (Gavrilo Princip, yaşı nedeniyle, idam yerine 20 yıl hapis cezasına mahkûm edildi; ama bu süreyi doldurmaya ömrü yetmedi, 1918'de Prag yakınlarındaki bir Avusturya zindanında, veremden öldü.) Bilindiği gibi, bu suikast, Birinci Dünya Savaşını patlatan dinamit fitili olmuştur. 28 Temmuz'da, Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş ilân etti. Asıl Ağustos başında, Almanya Rusya'ya ve Fransa'ya, İngiltere de Almanya'ya savaş açınca, kıyamet kopacaktı. Bizim savaşa girişimiz ise Kasım başında oldu. Gelecek aylarda, bu ibretlik olayları dergimizin sayfalarına yansıtacağız.

Bu sayımızda ise, yine çeşitli konularda birçok yazımız var. Ortada, 86 yıl önce bu ay gerçekleşen Hürriyet'in İlânı'nı, yani Kanun-u Esasî'nin yeniden yürürlüğe konuluşunu, koleksiyoner belgeleriyle yad ediyoruz. (Dileriz, şimdi de bu dergi çıkana kadar, vaad edilen demokratik anayasa değişiklikleri yapılmış olur!) Dr.Metin Ayışığı'nın son Osmanlı hükûmetinin Ankara'yla ilişkileri konusunda, geçen kere ilk yarısını bastığımız incelemesinin geri kalanını bu ay yayımlıyoruz. Bursa'dan Jean-Louis Mattei'nin, yine geçen sayıdan devam eden, Marsilya Belediye Kütüphanesi'nde bulduğu, "Trabzon Paşalığına dair" Kırım ve Kafkaslar'daki Osmanlı-Rus ilişkilerine ışık tutacak nitelikteki belgeler üstüne araştırması da bu sayıda tamamlanıyor. Behzat Üsdiken'in eski Beyoğlu'yla ilgili yazı dizisi, bu kere yine altın-geçmişte kalan birtakım ünlü lokantaların anlatısıyla devam etmekte.

Dr. Tolga Ersoy, İslâm-öncesi Türk tarihinde önemli bir kurum olan şamanlığa, hem genel bir çerçeveden hem de psikiatri gözüyle bakıyor. Dr. Hüseyin Yıldırım'ın "Seyahatnamelerde ve Anılarda Sivas" başlıklı yazısını da, zevkle okuyacağınıza eminim. Ankara'dan Hasan Kanbolat, eski Sovyet imparatorluğunda çoğu siyasal nedenlerle değiştirilmiş yer adlarının iadesiyle ilgili bilgiler veriyor.

Bohor İsrael Efendi, ilginç bir Yahudi aydını olarak, zamanının Osmanlıca hakkındaki dil tartışmalarına katılmış. Bu konudaki iki yazısının çevrimyazılarını yapan Mustafa Şahin'in kaleminden, bir de kitap eleştirisi sunuyoruz. İlhan Pınar arkadaşımız, aynı kitabı, Alman aslıyla karşılaştırarak, onun yazdıklarını bütünlemekte.

Beni en sevindiren yazımız ise, İzmir'den Fadıl Kocagöz'ün gönderdiği, dedesine ait 70 yıl önceki Kolonyacılar Cemiyeti tüzüğü ve kimliği oldu. Çevrimyazısıyla birlikte, Koleksiyoncunun Dağarcığından sayfalarımızda bulacaksınız. Osmanlı basınından bu ayın seçmeleri, yine her zamanki yerinde. Son sekiz sayfamız da, Tarih Vakfı Haberleri'ne ayrıldı. Ağustos ayında yeniden buluşmak umuduyla hepinize saygı ve sevgilerimi sunuyorum.

METE TUNÇAY

Bu sayıyla ikinci cildimize başlıyoruz. ilk altı sayıdan oluşan birinci cildimizin kapakları hazırlandı ve dizin'le birlikte 100.000 TL fiyatla satışa çıkarıldı. Yalnız Dizin almak isteyen okuyucularımızın ise, bunun için 25.000 TL ödemeleri gerekiyor.

TOPLUMSAL
TARİH

Siyah Kalem'in fırçasında Şamanlar
(Fatih Abümü)

Aylık Dergi
Sayı: 7 Cilt: 2 Temmuz 1994

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazılışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (6 sayı): 300.000 TL.

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
***Ayşe Şen**'in* Tarik'*ten seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

ŞAMAN VE ŞAMANLARIN GÖÇÜ
Dr. Tolga Ersoy, İslâmiyetten önceki dinimizin rahiplerine psikiatri açısından yaklaşıyor. 6

ESKİ SSCB ALANINDA TARİHÎ YER ADLARINA DÖNÜŞ SÜRECİ
Hasan Kanbolat, kuzey komşumuzdaki toponomik restorasyona dair yararlı bilgiler vermekte. 14

SON OSMANLI HÜKÜMETİ İLE ANKARA HÜKÜMETİ ARASINDAKİ MÜNASEBETLER - II (20.10.20-4.11.22)
Dr.Metin Ayışığı, geçen sayıda başladığı yazısını, unutturulmuş bilgiler sunarak tamamlıyor. 18

SEYAHATNAMELERDE VE ANILARDA SİVAS
Dr.Hüseyin Yıldırım, geçen yıl bu ay çok kötü bir şöhret edinen Sivas şehrimizin eski geçmişine tanıklıklarla ışık tutmakta. 24

ESKİ BEYOĞLU'NDA RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER - IV
Behzat Üsdiken, bir zamanların namlı yeme-içme yerlerini anımsatmaya devam ediyor. 32

HÜRRİYETİN İLÂNININ 86. YILDÖNÜMÜNDE BİR KONSER, BİR ŞÖLEN VE BİR FOTOĞRAF (YANYA)
F.Muhtar Katırcıoğlu ve Hakan Akçaoğlu Koleksiyonları. 37

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN İZMİR KOLONYACILAR CEMİYETİ NİZAMNAME-İ DAHİLİSİ
Merhum Samim Kocagöz'ün kayınpederine ait bir belge. 39

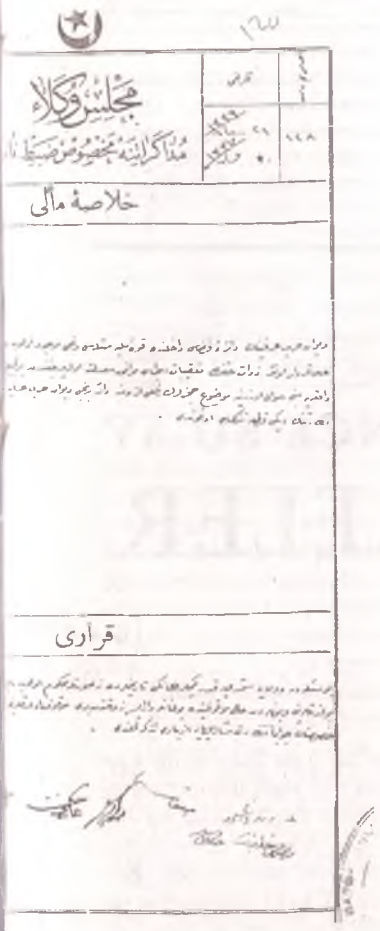

Askerî Sıkıyönetim mahkemelerince Kuvay-ı Milliyeciler hakkında verilmiş bütün mahkûmiyet kararlarının, Harbiye Nezaretinin önerisiyle kaldırılmasına hazırlık olarak, bunların tam bir listesinin çıkartılmasına dair Meclis-i Vükelâ Kararı (Nisan 1921)

KARİKATÜR-HARİTA
1877 tarihli bir İtalyan dergisinde çıkan alaylı sözlerle bezenmiş Avrupa takvimi. 41

BOHOR İSRAEL'İN LİSAN TARTIŞMALARI
Mustafa Şahin, İştirak çevresinden bir sosyalist Osmanlı aydını olarak tanıdığımız bu zatın iki yazısını sunmakta. 44

HARİTA TARİHİNDEN
J.Hondius'un 1630 tarihli Avrupa haritası (bu ciddi!). 43

KIRIM VE KAFKASYA'DA OSMANLI NÜFUZUNUN GERİLEMESİ - II
Jean-Louis Mattei onsekizinci yüzyıl sonlarında Çerkeslerin Ruslara karşı direnişlerini ilginç belgelerden aktarmaya devam ediyor. 49

SAVUNMASIZ BİR KİTAP: TÜRK, SAVUN KENDİNİ
M.Şahin ve İlhan Pınar, Almancadan yapılmış bir çeviriyi ayrı ayrı yazılarla eleştiriyorlar. 59

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

بازار ایرانی

فی ۲۰ کانون اول رومی سنه ۱۳۰۹ و فی ۱ کانون ثانی افرنجی سنه ۱۸۸۴ روز قسم ایام ۵۶

مطبعه و محل اداره‌سی

باب عالی جاده‌سنده [۵٤] نومرولی خانهٔ مخصوصدر

برهفته‌دن زیاده کونی کچمش نومرونك بر نسخه‌سی بش غروشدر

[illegible] وادبیاته و منافع عامه‌یی متضمن محررات و مقالاته و اغراض و شخصیاتدن عاری هر نوع مباحثات و ملاحظاته صحیفه‌لرمز دائما کشاده‌در . اوراق و محررات وارده‌نك تأخر و عدم درجندن طولایی مطبعه مسئول اولمیه‌جغی کبی درج اولنیان مکاتیب و اوراقك استردادی ادبی قطعاً مسموع و مقبول اولمز

طریق

۱۲۹۹

تاریخی سنه نومرو ۳۵۶۰ فی ۲۳ جمادی‌الاخر سنه ۱۳۱۱

شرائط اشتراء و اعلان

سنه‌لکی مجیدیه یکرمی غروش حسابیله ۱۶۰ التی آیلغی ۸۵ اوچ آیلغی ٤۵ پوسته اجرتنك سنه‌لکی ۹۰ غروشدر . پرنسخه‌سی ۲۰ پاره‌در

بر دفعه‌لق اعلاناتك بر سطرندن اوچ تکراری حالنده ایکی و باقا و شرکت و امور صرافیه اعلانلرینك بر سطرینك بش و حوادث سره‌سنده نشر ایتدیریله‌جك اعلانات معتنا بهانك بر سطرندن اون بش غروش النور . پوسته اجرتی ویرلمامش مکتوبلر قبول اولنمز

Fünun ve edebiyata ve menafi-i âmmeyi mutazammın muharrerat ve makalâta ve igraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahesat ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin teehhür ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekâtib ve evrakın istirdadı iddiası kat'a mesmu' ve makbul olamaz.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

'TARİK'TEN SEÇMELER

TEMMUZ 1894

DERLEYEN

A Y Ş E Ş E N

İCMAL-İ AHVAL

Padişahımızın gölgesinde bayındırılıyoruz

Teşebbüsat-ı mühimme-i nâfia ve ticariyye ve sınaiyyeye ait olarak Hükûmet-i Seniyyeye takdim olunan lâyihaların miktarı yeomen-fe-yeomen (gündem güne) tezâyûd ettiği çeşm-i şükranla görülen ahvâlden olup bunun bilumum terakkî-perverânca kemal-i memnuniyetle telâkki edildiği bedîhîyyattandır. Terakki, mülk ve devlete ait her güne teşebbüsâta lâzım gelenleri teşvik etmek Hükûmet-i Seniyyenin meslek-i âlisi iktizâsından olup menâfi-i devlete muvâfık ve kabil-el-icrâ olmak şartıyla teklif edilen umûra ait muâmelât az zaman içinde ikmal ve talep olunan imtiyaz ve müsaadeler i'tâ buyurulmakta olduğu her gün memnuniyetle görülmektedir.

Bundan yirmi sene evvel umûr-i nâfia ve sınâiyye ve ticariyyeye ait bir teşebbüs-i cedid vukûu birkaç ay ve hatta bazen bir iki senede bir kere bile vukû bulmadığı halde culûs-ı hümâyûn-i meyâmin-i makrûn Hazret-i Padişahîden berû her sene birçok âsâr-i cedide-i nafia ve şimendifer, liman, rıhtım gibi inşaat-ı mühimme vücuda getirilmekte olması asr-ı mahâsin-i hasr-ı hazret-i Tacdârîde sâha-ârây-ı husûl olan en büyük muvaffakıyyettendir...

(1 Temmuz 1894)

DAHİLİYE

Ermeni Kalpazan

Galata'da Mumhâne'de Balmumcu Hafız Efendi'nin hanının bir odasında müste'ciren sâkin Sivaslı Ermeni milletinden Mıgırdıc veled-i Kirkor tarafından kalp akçe imâliyle sürülmekte olduğu Voyvoda memurîn-i zabıtası tarafından alınan malumat üzerine dünkü gün mezkûr han usulü dairesinde basılarak çar-yek ve Mecidiye îmaline mahsus birtakım fotalar (uzun kutu) zuhur eylemekle merkum Mıgırdıç der-dest olunarak hakkında muamele-i kanuniyye icra kılınmak üzere Beyoğlu Mutasarrıflığına gönderilmiştir.

Diğer rüfekası olmak şüphesiyle ta'mik-i tahkikâta ibtidar edilmiş olduğu istihbar kılınmıştır...

(3 Temmuz 1894)

Bu da Rum kalp para sürücü

Tophane'de Boğazkesen'de Yeniyol'da Yani'nin kahvesinde sakin ekmekçi tabla-kârı Sakızlı Andon evvelki akşam Galata'da kapı içinde sarraf Toma'ya bir adet kalp banknot bozdurmakta olduğu memurîn tarafından müşahede edilerek der-dest edilmiş ve üzerinin taharrîsinde bir adet kalp bank kaymesi ile on beş Mecidiye iki lira ve üç adet yarım İngiliz lirası ve beş Mecdiye çar-yeki ve sâire zuhur eylemiş ve hin-i isticvâbında (sorgulamasında) kalp banknotu sokakta bulduğunu beyan etmiş ise de merîine gönderilmiştir...

(3 Temmuz 1894)

"Sale" Yapmak Serbest

Bazı mağazaların senenin muhtelif mevsimlerinde (likidasyon) nâmıyla tertib ettikleri tenzil-i fiyat satışlarının men'i geçende bazı ticaret erbâbı tarafından istidâ olunmuş idi.

Bu satışların men'i serbestî-i ticaret kaidesine muhâlif bulunduğundan Dersaadet Ticaret Odası Kemâ-fi-s-sâbık (eskisi gibi) müsaade olunmasını tavsiye etmiştir...

(4 Temmuz 1894)

Ama Özel Tekel Yasak

Dersaadet'te nişasta ve katranlı halat imâline mahsus bir fabrika tesisi için Hükûmet-i Seniyyeden imtiyaz talep olunması üzerine bu mesele hakkında Dersaadet Ticaret Odası'nın re'yi istimzâc edilmiş (görüşü öğrenilmiş) idi.

Bu imtiyazın itâsı bir inhisar teşkil edebileceği cihetle lüzum-i reddi mezkûr oda tarafından mercî-i âlîsine takdim edilen raporda beyan olunmuştur....

(4 Temmuz 1894)

Türk Piyanist

Şehrimiz meşhur musıkî-şinâsâ-

nından olup beray-i ikmal-i tahsil Paris'e azimetle orada tertib olunan konserlerde herkesin mazhar-ı sitâyiş-i fevkaladesi olan Faik beyefendinin bu kere Londra'ya azimet ve şehr-i mezkurda muganniye-i meşhure (Mis Marie Consand) ile (Lady Hale) tarafından tertib edilmiş olan konserde de piyano üzerine çaldığı müteaddid musikî parçalarında gösterdiği âsâr-ı maharet hâzırûnun fevkalâde mûcib-i tahsini olmuştur.

Mumâileyh Faik bey daha henüz genç olup insanın a'mâk-ı kalbiyyesine (kalbinin derinliklerine) tesir-bahş olan musikî gibi bir fenn-i dakikte (ince bir sanatta) göstermiş oldukları bunca âsâr-ı maharet bittabi Osmanlıların da mucib-i neşât-ı fevkaladesi olmuştur (5 Temmuz 1894)

Eğlenceli Bir Müsabaka
Bisikletle Vapur Yarışı

Geçen Pazar günü saat beşi çeryek geçerek köprüden Boğaziçine hareket eden Şirket-i Hayriyyenin (39) numerolu vapuruyla Yeniköy'e dört velespit meraklısı çıkarak vapurun hareketini müteâkib velespitlerine sür'at verip Tarabya yolunu tutmuşlar ve bir müddet vapurla bir hatt-ı muvâzi üzerinde gittikten sonra bunlardan birisi geriye kalmış diğerleri ise vapuru haylice geçmişler, fakat bunlardan ikisi vapurdan evvel Tarabya iskelesine vâsıl olmuş üçüncü ise vapur yolcularını çıkarırken iskeleye muvâsalat etmiştir.

(17 Temmuz 1894).

MÜTENEVVİA

Hep Acaiplikleriyle tanımışız!
Amerika'da Bir Bahs-i Garip

Her ne cihetle olursa olsun Amerikalıların izhâr-ı garâbet ettikleri artık herkesin malûmudur.

Ez-cümle daha garibi olmak üzere (İndiana) ahâlisinden biri geçende bir bahse girişerek ve bahsi kaybederek diri diri bir kaplumbağa yutacağını söylüyor. Bilâhire bahsi kaybettiğinden küçük bir kaplumbağayı diri diri yutmuş ise de hayvan herifin midesinde durarak hazm olmadığından etıbbâ kaplumbağanın ihrâcına bir çare bulamayacak olursa bahse girişen adamın hayatı tehlikede imiş...

(3 Temmuz 1894)

İnsandan Kibrit îmâli

Tedkikât-ı kimyeviyye ile iştigal eden Avrupalılardan birisi âhiren cerâid-i fenniyyeden biriyle neşr ettiği makaleye nazaran orta boylu bir adamın vücudundaki fosfordan yarım milyon kibrit îmal olunabilir imiş... (3 Temmuz 1894)

Havyarcıların Hilesi
4-5 kilo birden alınırmış!

Havyar almak üzere havyarcı dükkânına gittiğinizde ilk sözünüz "iyi havyarınız var mıdır?" Alacağınız cevap ise "en âlâsı burada bulunur!" dan ibaret kalır. Baide dükkân sahibi hemen elinde bulunan havyar kaşığını sizin de görmekte olduğunuz bir fıçıya daldırarak iştahınızı tahrik edecek derecede âlâ bir havyar gösterir. Pazarlık kesildikten sonra faraza iki buçuk kıye tartmasını emredersiniz. Havyarcı ise tezgâhta duran iki buçuk kıyelik boş tenekelerden birini alarak yine sizin görmekte olduğunuz ma'hûd fıçıdan doldurmaya başlar. Tenekeyi doldurduktan sonra bir kere daha iştahınızı tahrik için kapağını kapamadan kutuyu önünüze bırakır.

Sizin ise havyara olan iştahınız arttıkça artar. Bir kere eve gitsem de çaşni-i mezâk olsam (çeşnisini tatsam) fikri zihninizden geçmeye başlar. Hânenize gidipte sofra başında isbât-ı vücud ettiğinizde ilk işiniz havyardan tatmak olur. Birinci günü aldığınız lezzetten birkaç gün istifade edersiniz. Havyar tenekeden iki parmak aşağıya indikten sonra lezzeti gittikçe başkalaşır. Çok şey aldığınız havyar en birinci idi, neden altı böyle çıktı diye merak edersiniz. Hayvarcının hilesi hiç hatırınıza gelmez.

Halbuki gördüğünüz fıçının içinde üç nev' havyar olup kutuya kor iken en fenasını kutunun altına ondan âlâsını fenanın üstüne, size gösterdiğini de yaldız nev'inden olmak üzere en üstüne kor ki damağınıza hoş görüneni de budur. Bu suretle koymalarındaki maksat ise havyar durdukça bozuldu fikrinin zihninize tebâdür eylemesine yardım etmekten ibarettir...

(6 Temmuz 1894).

Çabuk Kahve Pişirmek Usulü
Alaturka Instant

Gayet müsta'cel olan bir işinizin tesviyesi için bir yere gitmeye mecbursunuz. Araba tedarik etmek istersiniz. Her gün size lüzumu olmadığı halde bir çok arabalara tesadüf edersiniz. Bugün ise her ne fiyat isteseler vereceksiniz. Lâkin bir araba bulmak mümkün değil. Hayvan tedarik etmekte muvaffak olamadığınızdan çâr-nâ-çâr yaya olarak gitmeye ve yolda bir araba veya hayvana tesadüf edecek olursanız istikrâ etmeye (kiralamaya) karar verir ve kararınız üzere hareket edersiniz. Birçok yol yürüdüğünüz halde sizi mahall-i maksuda bırakacak bir vasıta-i nakliyye bulmaya muvaffak olamadığınızdan gördüğünüz mecburiyet üzerine hiç oturmadığınız bir kahvehâneye dinlenmek için otursunuz. Otur oturmaz ayakta gezinmekte olan kahvecinin şekerli mi? sâde mi? diye ettiği hitaba "şekerli" cevabını verdiğiniz anda gayet yüksek bir sadâ ile "Şekerli biir, çaryek kül" diye kahvehâne derûnuna doğru bağırır bağırmaz istediğiniz kahve bir tepsi içine konmuş olduğu halde derhal getirilir. Böyle ân-ı vâhidde (bir anda) kahvenin getirilmesi taaccübünüzü mücib olur.

Kendi kendinize "ben gelmeden acaba kahve hazır mı idi?" gibi bazı mülâhazada bulunursunuz.

Kahveden bir yudum içipte lezzetine baktığınızda tab'ınıza (tabîatınıza) da muvâfık bulursunuz. Bu defa ise hayretiniz bir kat daha tezâyüd eder. Eder de bu kadar çabuk pişmedeki sebebi hatırlayamazsınız. İhtimal ki siz ne kadar düşünseniz yine bulamazsınız mütalâasına mebnî biz size söylüyoruz. Kahvehânede kahve pişirmeye mahsus olan su güğümüne bir bez içine doldurulmuş olan ince külü atarlar.

Küllü su ile pişirilen kahve ân-ı vâhid denilecek surette pişmek hassasına sahiptir.

Ocak başında bulunan tâbi' (emrinde bulunan kişi) dışarıdan vâkî olan sadâ üzerine hemen cezveyi doldurur kahvesini şekerini atar, ocağa sürer sürmez kahve kabarır. Siz daha iskemleye oturmadan kahveyi takdim ederler. Bu sureti ihtiyâr etmelerindeki sebep ise kahveye oturan yabancı müşterilerin belki kahve içmekten vaz geçerler fikrine mebnidir....

(16 Temmuz 1894)

ŞAMAN VE ŞAMANLARIN GÖÇÜ

DR. TOLGA ERSOY

1-GİRİŞ

Bu kısa çalışmama tarihten iki anımsatma yaparak başlamak istiyorum. Bu bilgiler, bir taraftan konumuzun sonraki bölümlerine bir giriş oluştururken, diğer taraftan da Türkiye Cumhuriyeti için tarih yazanların, tarihi ne ölçüde basitleştirdiklerini ya da onun kurgusu ile nasıl oynadıklarını -buna tarihin tahrifatı ya da moda olan söylemle tarihin falsifikasyonu da diyebiliriz- bize gösterecektir.

20. yüzyıl başının pantürkist akımları, cumhuriyetin üniversiteleri özellikle de Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi tarafından şovenist bir baza oturtulmuş, ölçüsüz basitleştirme "Güneş Dil ve Tarih" teorilerinin(!) ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Türk ulusçuluğunun bu masalsı güdülenmeleri, bir sömürge bilimi olarak doğmuş bulunan, oturmamış antropolojik "Turan"[1*] kavramlaştırması ile birleşince karşımıza ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan -çeşitli bakanlıklarca da tavsiye edilen(!)- bir tarih atlası çıkıyor. Bu atlasın ilk sayfası, anımsarsınız, "Türklerin Anayurdu ve Göçü"ne ayrılmıştır. Bu haritada, İrlanda'dan Okyanusya'ya, Kuzey Amerika'dan Batı Afrika'ya uzanan göç yolları kırmızı oklarla belirlenmiştir. Tarih belirtmeyen bu harita, yaratılış mitosunun hemen ardından, "Türk ve Türklerin Göçü" mitosunu yerleştirme çabası taşır sanki(!) Dört boyutlu uzaydan tek boyutlu bir tarihe geçişin komik bir görüntüsüdür yalnızca.

Resmi "tarih atlası"nı ve tarih kitaplarını karıştırmaya devam edelim. 1071 yılı; az önceki haritaya göre altı değişik koldan Anadolu'ya girmiş Türklerin, Anadolu'ya yeniden giriş yılı(!). Anadolu'nun kapısı: Malazgirt. Bir ova tarihe kapı olarak geçiyor. Ayrıca, Türklerden önce Anadolu'da yine Türklerin olduğunu -ama başka adlarla- kanıtlamanın ilkel bir çabası.

Tarihi bu şekillerde okumanın dışında, burada unutulmaması gereken bir konu ise, simgeleştirilmiş bu tarihten, 1071'den önce Türkmenlerin küçük gruplar halinde Anadolu'ya ulaştığı ve Anadolu'nun eski halklarının yanında mütevazı bir şekilde dinlerini(!) ve kültürlerini sürdürdükleridir. Geçtiğimiz yıl Özgür Üniversite'de tartışılan Wittek'ten anımsatma ve bir alıntı ile devam edelim:[2*] Bizansla sınır oluşturan İslam Devletlerinin, bu sınırını çoklukla uç beyleri denen Türk boylarının oluşturduğunu ve bunların da sık sık Anadolu'nun yağmasına katıldıklarını belirten Wittek şöyle devam eder "Bu savaşçı grupları ile göçebe kabileler, hanedana pek gevşek bir biçimde bağlıydılar ve çoğu zaman da onun başına belâ oluyorlardı. Bütün bu unsurlar sınırı zorlamak ve akınları günden güne sıklaşarak gözüpekleşen Gazilere katılmak eğilimi gösteriyorlardı. Bunlar daha Malazgirt savaşından çok önce, Orta Anadolu'nun Sebastia (Sivas), Ceaserea (Kayseri), ve Iconium (Konya) gibi büyük kentlerini bile yağmalamışlardı."[1] İşte bu başına buyruk kabilelerin şamancı yapısı kuvvetli bir şekilde korunuyordu.

Daha sonra göreceğimiz gibi 11. yüzyılda Anadolu'ya sızan şamanlık, kuşkusuz Orta Asya bozkırlarının şamanlığının coğrafi yayılımıyla beraber, sürekli bir itilmeyle ya da boşalan yerlere çekilme tarzındaki göçleriyle uç Türkmenlerin, gittikleri yerlere dinlerini de taşıdıklarını gösterir.

2-ŞAMAN OLGUSUNA GENEL BİR BAKIŞ

Kimdir şaman, ya da şamanlık nedir?

Birçok bilim adamı, tarihçi ve antropolog, sihirsel düşüncenin uygulayıcısı ya da "ilkel dinlerin dinadamı" şeklinde bu soruyu yanıtlar. Bir adım daha ileri gittiğimizde, toplumun niteliği ile dinsel yaklaşımlarında keskin hatlarla birbirinden ayrıldığını görürüz. Burada "toplumun niteliği" belirlemesi ile tanımlanan avcı-göçebe topluluklarla, yerleşik tarım kültürünü yaşayan ilkel topluluklar arasındaki fark belirtilmek istenmiştir. Şamanlığın temeli, trans hale geçebilme yetisi ve halüsinasyonlardır ki bu insani sayılabilecek eylem ve yetenekler ancak bir "av ritüelinde" gerçek anlamını bulur. Kökü toprağın derinliklerine giden, gövdesi ve başı ile güneşe -ve onunla ilgili her şeye- yönelmiş bitkilerin çevresinde konumlanan "tarım toplumları" için ise, tanrılara, giderek tek tanrıya ulaşmanın bir başka yolu da bitkinin uzamsal ve yerleşik büyümesinin taklidi olamaz mı? Üstelik bireysel bir yetenekten çok, bu toplumlarda "din", ancak topluluğun dinidir ve herkesedir. Bazılarına zamanla daha fazla olsa bile, eşitlikçidir. Oysa steplerin sonsuzluğunda ve ıssızlığında, mevsimlerin ve zamanların

---

(1*) Burada "Turan"a bir ideolojiden çok, doğrudan bir algılayış biçimi olarak yaklaşılmıştır.

(2*) Paul Wittek, tarihçi ve dilbilimci. "Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu" başlıklı makaleleri, 1992-93 dönemi 2. yarıyılda, Özgür Üniversite'de, Yalçın Küçük'ün verdiği "Osmanlının Kuruluşunda Düğümler" derslerinde tartışılmıştı.

karamsar düzensizliğinde "şaman", bu toprakların sınırsız sahibi göçerler için bir "aracı" olma yükümlülüğünü uzunca bir süre başarıyla yerine getirmiştir. "Paleolitik avcı dünyasında gruplar görece küçük - kırk elli kişiden pek fazla değil- ve toplumsal baskı, sistematik olarak örgütlenmiş köy ve şehirlerinkine göre daha azdı. Grubun çıkarı, dürtülerin baskılanmasından çok desteklenmesindeydi."[2] İşte şaman, bu desteğin sağlanmasının bir aracısıdır çoğu kez.

Şaman dinsel kimliği ile, onlar için bilinmeyeni - bilen değil- hisseden ve "ona" ulaşmada ilk süreci - tüm süreci değil- tamamlayan bir aracıdır. Onun eğitilebilir özelliği, ona, örneğin "hekimliğini" kazandırırken, dinsel güçleri tümüyle doğumsaldır. "Bilinmez" psişik yapısıdır. Trans hale geçme ve halüsinasyonlar görme de, o kadar kolay bir şey değildir(!).

Kuşkusuz, zamanla yerleşik tarım kültürüne geçiş, şamanlar için ciddi bir statü kaybı olarak değerlendirilebilir. Onlardaki mana'dan[3*] yararlanma ise, rahiplerin bir sınıf oluşturma sürecine katkıda bulunmuş olabilir ancak.

Biz Sibirya şamanlığını başlangıç olarak alacağız, ancak kısaca sözünü ettiğimiz anlamda şamanlık, benzer iklim ve coğrafi koşullara sahip topraklarda görülen bir özelliktir. Bu benzer özellikler şamanın fiziksel görüntü yansımalarını da etkiler.

Şaman, bir sonraki bölümde de kısaca göreceğimiz gibi, günümüz modern psikiyatri biliminin şizofren olarak adlandırdığı hastaların birçok özelliğine sahiptir. Halüsinasyonları, interversio durumu, trans hali ve bu durumda ortaya çıkan organ yabancılaşması, sık bayılmalar ve "nöbetler" vb semptomlar bu tanıyı doğrulayabilir nitelikte olmasına rağmen bu günümüzün öznelliğinde bir gerçektir yalnızca. Çoklukla erkekte görülmesine rağmen cins ayrımı yapmaz, ergenliğe geçiş sürecinde yaşanan zorunlu, istemli ya da spontan tam bir "inziva" durumu bu olgunun başlangıcını oluşturur. Özel psikolojik yapıya sahip olan bu kişiler çoğu kez yakınları tarafından bu göreve itilir. Toplumun, o kişiye yüklediği kaçınılmaz bir rol ve zorunlu bir statüdür başlangıçta. Bu süreci hastalık olarak tanımlayan örnek, "mistik parçalanma" kavramıyla bu görüşünü savunur: "...trans durumlarındaki ruhsal yaşantılar mistik bir karakter taşımaktadır. Mistik parçalanma çoğu ilkellerde uygulanan inisiyasyon törenlerinde (ergin yaşa gelen çocukların toplumun gerçek üyeleri olabilmeleri için geçirmeleri gereken çeşitli sınavlardan, pratiklerden, dinsel ve geleneksel öğretilerden vb ibaret törenler) adayların geçirdikleri ritüel ölüp dirilme olayının bir benzeridir."[3]

Dinsel görev tanımının önemli bir kısmını, ölenlerin bilinmeyene gidişini kolaylaştırması oluşturan şaman için önemli bir yükümlülük de onun "hekimliği"dir. Uzun ve saplantılı dualar, hastalığı oluşturan cinlerle-kötü ruhlarla mücadele sürecinin eylemsel yönünü oluşturur. Bu yönü onu, bitkisel tedaviye yönelmiş "otacı"lardan ayıran en önemli özelliğidir. "İlkel" şamanların "öğrenilebilen" hekimliklerinin ikili yanına dikkat çeken Levi-Strauss, çağdaş psikanaliz uygulamalarının hasta-hekim yüklemlerinin yer değiştirdiğini ileri sürmüştür. Burada öğrenme sürecinin "yapıcı bilgi ve deneysel yöntemlerden yoksun olunmaması" ile tanımlandığını da görmekteyiz.[4] Şamanın bu metaforuna ilişkin bir çözümleme 3. kısımda yer alacaktır.

Çok kısa özetlemeye çalıştığımız bu davranış kalıplarında şaman, buna uygun çeşitli kültürel yaratıları da taşımak zorundadır. Coğrafyaya göre değişen elbise -sembolize edilmiş bir hayvan(!)- davul, ziller vb onun önemli kült araçlarıdır.

3-ŞAMAN; HEKİM Mİ HASTA MI?[4*]

Sihirsel düşünce aşamasında yer alan ya da dinsel düşünce sürecine geçişi yaşamakta olan topluluklarda-toplumlarda, insanla, ona ait tüm bilinmeyenleri oluşturan "diğer" arasında bir "aracı" konumuyla şaman, kazanılmış ya da öğrenilmiş yeteneklere sahip olması ile ilkel topluluklarda çoğu durumlarda "hekimlik" misyonunu da üslenmiştir. Levi-Strauss onun hekimliğinin nesnel gerçekliliğinin ölçüsü olarak, bilim çağında anlaşılması güç "inanılma" kavramını önümüze getirir. Öyle ki, bir şamanın tedavisinin başarıyla sonuçlanmasının en temel şartı ve belki de olmazsa olmaz koşulu "hastanın buna inanması ve buna inanan bir topluluğun üyesi olmasıdır.[5] "Şaman da böyle bir topluluğun üyesi olduğuna göre, daha sınırlandırılmış bir belirlemeyle, şaman ve hastası aynı ilkel yaşantıların bireyleri olduklarına göre; onu çağdaş toplumların psikanalizcileri ile özdeşleştirmekte bir sakınca görmeyen Levi-Straauss, ilkel ile çağdaşı arasındaki farkın tedavi sürecindeki fiziksel eylemin yer değiştirmesi olduğunu belirtir. Şaman, O'na göre, konuşarak ya da dualarıyla hastada bilinçaltının yerine geçerek aracılığını yerine getirmektedir! Burada bizim kullandığımız "bilinçaltı" kavramını; özellikle ilkel Amerikan topluluklarının mitleri ve ritüellerini inceleyerek "şaman" fonksiyonunu belirleyen Levi-Strauss "herkesin paylaştığı ortak bir öyküyü, şaman aracılığıyla dış çevreden edinerek sorunu aşması"nın birer simgeleşme sürecindeki objesi olarak görür.[6]

"Geçiş dönemleri"nden ergenlikte yaşanacak ağır bir inzivanın şamanı olgunlaşması için gerekli olduğu birçok antropolog tarafından dile getirilmiştir. Bu başlangıç günümüz anlayışıyla psikozların tanımına da uygunluk göstermektedir. Bu saptamaya oldukça kuşkulu yaklaşan Campbell, şamanın yaşadığı bunalımları, avcı toplumların anlaşılmaz bireyselliklerle yüklü yaşantılarına, "tundraların ıssızlığında insan zihninin ulaştığı derinlikle(re), havada çırungaların vızladığı, korkulu grup coşkunluklarının aşan"[7] yaşantılarına bağlar. Ne var ki O'na göre her bunalımı yaşayan da, şaman olamamaktadır. Nevrozun ilkel toplumlarda da bilindiğini iddia eden yazar, şamanlık bunalımının eğitilebilir-yönlendirilebilir olduğu görüşünü ileri sürer ve ekler: "Şamanlık bunalımının ortaya çıkışı ve gerçekleşmesi kültürel biçimlere bağlıdır ve yerel tarihleri vardır. Fakat bunalım yapısı (kuşkusuz daha uzun olabilir) şamanın göreve çağrılmasının yaşandığı ve sonuca erdirildiği her yerde aynıdır.[8]

(3*) mana: bazı canlı ve cansız varlıkların taşıdığına inanılan doğaüstü gücün Melanezya dilindeki karşılığı.

(4*) Yazının bu bölümü *Aydınlık*-Bilim Ütopya ekinin 13 Mart 1994 tarihli 47. sayısında yayımlanmıştır.

Ne var ki çağdaş tıp bilimi, bir birey olarak ele alındığında şamanın psikopatolojisi hakkında bizde kuşkular uyandırmakta ve onu günümüz psikiyatri klasifikasyonlarında bir yere yerleştirme zorluğunu önümüze getirmektedir. Yaşantıları, şamanlığa geçişleri, ritleri ve genel davranışları tek tek incelendiğinde çağımızın "normal" insanına göre bir hastalık tablosu çizdiği söylenebilirse de, bu yaklaşımın ampirikliği hipotezimizin eksik kalmasına yol açacaktır. Eliade; "Şamanlar, büyücüler, bütün medizinman'ler gerçekten epileptik ve isterik durumlara düşmüş kimseler olsun ya da olmasınlar; biz bunlara hiçbir zaman basit birer hata gözüyle bakamayız; çünkü bu psikopatolojik yaşantının içinde teorik bir içerik saklıdır"[9] derken, kanımca ilkel topluluklardaki ideolojik şekillenmeyi de anlatıyor. Şamanların, kimi ilkellerde liderliği de üstlenmiş oldukları bilgisi bu yaklaşımı destekliyor. "1814'te Chukch'ların ren geyikleri arasında bir salgın hastalık ortaya çıkınca, şamanlar sevgili başkanları Koch'un kızgın tanrılara kurban verilmesi gerektiğini açıkladılar, bunun üzerine başkanın oğlu bir kamayla babasını öldürdü."[10]

Politik güce dönüşebilen bir hastalık! Ya da şizofreninin tarih öncesinden sarkan bir metaforu mu? Yanıtlanması çok güç bu soruya, bir şamanın, önce topluluğundan izole olup daha sonra ilkel topluluğun vazgeçilmez bir unsuru, giderek bir gücü olma sürecinin ancak tümüyle izlenmesi ile olabildiğince doğru yanıtlar(!) verilebileceği düşüncesindeyim. Onun bu hekimlik özelliği-rolü ve bu durumun ona sağladığı statü ne kadar gerçekse, bir birey olarak bulunduğu topluluğun bireylerinden farklılığı da aynı ölçüde gerçektir.

Şimdi de şamanın yapısal özelliklerini kısaca gözden geçirerek, onun, psikozlarla genel olarak denk düşen semptomlarını araştıralım. Ancak bu yaklaşımın, yirminci yüzyıl sonlarında yapılıyor olması az önce sözünü ettiğimiz metaforun anlaşılmasını zorlaştıracağı ve bize de şamanı yargılamamız için hileli veriler sağlayacağı için bilimsel bir tuzak olabileceğini de unutmayalım!

Birçok kaynak şamanlığın babadan oğula geçişini bildirmesine rağmen, ulaşabildiğim tüm kaynaklar bu yaklaşımla ters olarak onun doğumsal kazanılmış bir özellik olduğunu ve ancak bu temelin üstünde eğitilme-öğrenilme sürecinin anlamlı olacağı görüşünde birleşmektedirler. Babadan oğula geçiş politik kurumlaşmanın bir göstergesi olabilir, bu koşullarda da topluluğun şamandan beklentilerinde değişiklikler başlamıştır. Başlama yaşı ve ilk bulgu (gerçek anlamıyla bir inziva olayı), istatistiksel verilere uygunluk gösterse dahi, kabaca şizofren tanısı konması için yeterli olamaz. Yazılı örneklere bakarak kesin olarak söyleyebileceğimiz bir bulgu olan dissosiasyon-kişilik parçalanması ise şamanın gerek gelişme sürecinde gerekse hastasını tedavi sürecinde, aracılık konumunu yerine getirmesini ve bilinmeyene ulaşma-anlama için çaba göstermesini sağlayan bir araçtır. Bu koşullarda, hasta-hasta, hasta-şaman ve hekim-şaman üçlemesinin, şaman açısından, bir ototerapi ya da doku rejenerasyonu olduğu benzetmesinin de hatalı olmayacağını sanıyorum. Öyle ki, titremeler, sıçramalar, kramplarla nöbetleri belirginleşen ve fiziksel acılara direnç gösteren şaman eğer "cedlerinin arzusuna karşı gelir ve şamanlık yapmak istemezse, korkunç ıstıraplara katlanır veya azgın bir şekilde delirerek kısa zamanda kendisine kıyar veya hastalığın artmasından ölür."[11]

Bir şamansı tedavi süreci, şamanın kendi ritüel düzeneği içinde (ve elbette uygun kült araçlarıyla), yukarda kısaca belirtilen nöbet-dua-dans gibi eylemlerle saptanabilir. Bu süreçte olan, şaman açısından, koruyucu cinlerin çağrılması ve bunların hastalığı götürmeleridir. Ancak gerçekte olan nöbet hali-dua-dans gibi eylemlerin ve bu anda şamanda görülen, zorunlu kişilik çözülmesinin(!) psikoterapik etkisidir.

Bu dissosiasyon olgusuna "mistik parçalanma" kavramını getiren Örnek'in ve diğer yazarların gösterdikleri olgular tıp kitaplarındaki ilgili konuyu açıklayan satırları tamamlıyor.

Psikiyatrist Rasim Adasal ise bu bozuklukları şöyle özetliyor: "a) Vücudun değişikliğine ait duygular, b) Vücudun hudutlarının kaybolduğuna ait duygular, c) Kendini tamamıyla yabancı, başka bir dünyada duymak, eski bir zaman adamı sanmak gibi duygular..."[12] "Şaman olması gereken bir insan, üç ile dört yıl boyunca ruhsal bir hastalığa yakalanır... aday bir yerde yatar ve bedeni parça parça kesilir... Bedenin kesilişi sırasında şamanlar yattıkları yerden kıpırdamazlar ve yaralanmış görünmezler... Cinler ilkin başı keserler sonra kesik başı bir sopaya geçirirler... Böylece baş kendi gözleriyle çevresinde olup bitenleri görebilir."[13] "Ancak şaman ataları böyle gövdesini kesip kemiklerini ayırdıktan sonra şamanlık yapmaya başlayabilir."[14] Örnekler daha da çoğaltılabilir, ancak burada önümüze yeniden "inanma" olgusu gelmektedir. Yukardaki öykülerle bugün herhangi bir şizofreni olgusunda karşılaşılabilinir. Ne var ki, herhangi bir klinisyenin buna inanması söz konusu değilken, şaman tedavisinin esası topluluğun ve şamanın bu parçalanmaya inanmasında yatar, çünkü başka bir bilinmeyene ulaşma yolu bilmemektedirler. Bu süreç aynı zamanda benliğin, kişisel varoluştan, toplumsal-mitsel bir varoluşa taşınması anlamını da taşır. Artık, toplulukla şaman arasında yalnızca düşsel bir bağ vardır.

Orta Asya, Altay halkları üzerine çalışan Türkolog Jean Paul Roux ise, bu kişilik parçalanması olayına "çevre" olgusunun etkisini gösterir. Bu bize geniş anlamıyla çevrenin, teknoloji-bilime yaptığı etkisinin yanında metafiziğe olan etkisini de açıklar.

Göçebe-avcıların şamanlığını, tarım toplumlarının teizme yönelişlerini aynı nedensellik ilişkisi içinde incelemek olanaklıdır. Çevredeki her şeyin insani yazgıya sahip olduğunu -ağaç dışında- düşünen Orta Asya halkları hayvanlardaki anlayamadığı özelliklerden dolayı onları insandan üstün görürler. Bu düşünce yönelimi, yukarda açıkladığımız dissosiasyon olgusunu da etkiler. Bir şaman çoğu kez bir hayvana benzemeye çalışır ve yolculuklarını bir hayvana binerek yapar. Ya da çeşitli ritlerinde hayvanlarla konuşur ve bu konuşma karşılıklı olarak şamanda gerçekleşir.

Burada taklit duygusu ön plana geçmektedir. Bu, onun özelliklerine sahip olma şeklindeki "topluluk bilinçaltısının" bir dışavurumu sayılabilir. "Söz konusu kültürel bağlam içersinde toplumun gereksindiği aracı, hayvanlarla herhangi bir kimseden daha yakın ilişkiler kurabilen, onlarla insanlar arasında köprü görevi görebilecek, hem insan hem de hayvan yaşamını paylaşabilen ya da duruma göre sınırlarını aşıp bedensel görünümünü silebilen, doğrudan hayvan biçimindeki ruhların varlıkların alanına girebilen birisi olmalıdır. Kuşkusuz bu nitelemeye en iyi tekabül eden şamandır." diyen Roux, şamanın "insanlarla hayvanların ilişkisi söz konusu olduğunda ya da başka bir deyişle, insanların hayvansal ruhlarla karşılaşmak durumunda kaldıkları her olaya müdahale ettiğini" yazar.[15]

Kuşkusuz, basit bir psikolojik defektin ötesinde yüklenilmiş toplumsal bir misyon söz konusudur artık. "Şamanın davranışı, hayvanlar dünyasına onun bir parçası sayılabilecek, insan olduğu halde hayvanlaşabilecek derecede girebildiğini gösteriyor. Şamanlığa kabul ediliş törenleri üstüne sürdürülen araştırmalar, şamanlığa aday olanların geçmek zorunda oldukları hayvansal deneyimler üzerinde dikkatle durulmasını sağladılarsa da, Sovyet bilgini G.M.Wassiljewitsch'in çalışmalarından sonra, deneyimsiz gencin itibar edinmek için nasıl Sibirya taygasına gidip kendini hayvanlar gibi yaşamaya zorladığını ve sonunda kendisinin gerçekten bir hayvan olduğunu düşündüğünü, çok daha açık görebiliyoruz."[16] Burada, ilkellerin bireysel totemine yakın sayılabilecek bir yaklaşım söz konusu olup, şamana özel o hayvanla bir yaşam birlikteliği kurulmuştur. Artık söz konusu olan, psikolojik bir defektin üzerinde yükselen (psikolojik defekt olabileceğini ise, ancak günümüzde söyleyebiliriz) toplumsal bir sorumluluğu olan oldukça zorlu bir görevdir.

Üstelik bu görev o kadar ağırdır ki, çeşitli durumlara göre bilinmesi gereken binlerce satırlık "dualarını" (incoherence?) ezbere söylenebilmesi işin en kolay yanlarından birini oluşturur. Otistiklerin ezber ve anımsama yeteneklerini(!) anımsatan bu olgu, konuşma ve söz'ün topluluğa ulaşabilmedeki önemini de ortaya koyar. Bunu Levi-Strauss bir psikanaliz seansı ile karşılaştırmaktadır. Günümüzden farklı olarak bu seans, tüm topluluğun değişik düzeylerde katıldığı ve topluluk bilincinin sınırlarını araştırmaya yönelik bir uygulamadır.

Onun bu yıkıcı olabilen görevinin önemli bir kısmı da dansıdır. Bu eyleminde kendinden geçmesi (konversiyon), inanç sürecini tamamlayıcı koşuldur. "Şamanistler hokkabazlık yapmasını bilen, fakat âyin yaparken ekstaz haline gelmeğe muvaffak olamayan şamanlara saygı göstermezler."[17] "Bazı şamanlar âyin esnasında gözlerini kapar, bazıları da açık tutarlar. Bazıları o kadar delicesine rakseder ki, neticede cansız gibi yere yuvarlanırlar, bazıları ise son derece vecd içinde kendilerinden geçerler ve sonunda onu yakalayıp bağlamak icap eder, bu işi de ancak büyük kuvvet sarfı ile bir kaç kişi becerebilir. Bağlanmış olan şaman bundan sonra da uzun müddet çırpınarak kendisini çöz-mek ister, nihayet davulu elinden düşer ve saatlerce ölü gibi yatar."[18] Burada sırasıyla, hebefreni, mani, çözülme ve katatoni olguları karşımıza çıkıyor. Genel olarak bakıldığında kişilik çözülmesi "nöbet" esnasında depersonalizasyona (kendine yabancılaşma) dönüşmektedir. Ne var ki bu depersonalize durum onu, bağlı bulunduğu topluluğun tüm bireyleriyle tek tek özdeşleştirirken, belki de paradoks olarak çevreden kendisini korumasını da sağlamakta ve çift yönlü tedavi başarıya ulaşabilmektedir.

Bir birey olarak şaman incelenirken, unutulmaması gereken bir noktayı tekrarlamak gerekiyor. O, ilkelin bütününün bir parçasıdır, dolayısıyla bir "din-adamı" olmanın çok gerisinde, ilkel toplulukların-toplumların mistik formasyonlarını tamamlayan parçalardan birisidir. Sürekli devinimi olan bir mistik yapının, giderek "din"in, kişisel özellikler nedeniyle -bu özellikleri nedeniyle çağımızda, büyük bir olasılıkla psikoz olarak tanımlanıp tedavi görecektir- tamamlayıcısıdır. Ama, o, "din"in kendisi değildir.

4-ORTA ASYA'YA GENEL BİR BAKIŞ

"Orta Asya Şamanizmi" tanımı, daha önce de belirttiğimiz gibi, birçok antropologun "şaman" tanımından daha farklı bir yere yerleşir. Şaman genelde, ilkel toplulukların dinadamına verilen oldukça genel fakat içeriksiz bir adlandırma iken; Orta Asya'da bu kavram ufak toplulukların sınırını aşarak bir "aracı din"e dönüşmüş ve günümüze dek uzanabilmiştir. Bugün şamanlık dendiğinde, Orta Asya bozkır halklarının, yüzyıllar boyu varlığını sürdüren mistik yönelimleri öncelikle akla gelmektedir. Etnografik bir şekilde şamanlık incelemesi yapan Radloff'un çalışmasında da, "Şamanizm" başlığı altında anlatılanların özgül nitelikleri, onları ilkellerden ayıracak denli keskin sınırlarla belirginleşmektedir.[19] Bu yazıda şamanizme ait uzun bilgiler verme gereği duyulmamıştır. Bu konuda çok sayıda uzmanlaşmış araştırma olduğunu ve ne yazık ki bunların çok küçük bir kısmının Türkçeye çevrildiğini anımsatmak yeterli olacaktır. Önceki bölümlerde yapılan genel şaman tanımlamaları ve onların metaforik algılanışları üzerine bilgiler konumuz sınırları içinde yeterlidir.

Orta Asya şamanlığının taşıyıcısı halklar dendiğinde akla öncelikle Moğollar, Kırgızlar ve Türkler gelir. Bu ayrımlara rağmen eş coğrafya ve tarihsel sürecin de ötesinde, şamanlığa ait geleneklerde bu halklar arasında da anlamlı bir farklılaşma bildirilmemiştir. Kaba bir yaklaşımla bu benzerliğin nedeninin ortak coğrafya olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz gibi, Orta Asya'yı terk etmeyen halkların aksine Türklerin özellikle Hazar Denizi'nin kuzeyinden ve güneyinden batıya ve güneybatıya göçleri[5*], onların yeni-farklı kültürel yapılanmalarla daha yoğun bir şekilde karşılaşmasını sağlamış, bunun sonucunda da şamanlıkla ve şaman ge-

(5*) Burada "göç"ü tek başına Orta Asya'nın değişen (!) iklim koşullarına bağlamak yerine; gittikçe büyük bir güç olan Çin'e ve Moğolların itici-savaşçı yapısına, göçebe feodalizminin topluluklar üzerindeki baskıcı niteliğine ve batının siyasi koşullar nedeniyle boş ve verimli topraklarının çokluğuna bağlamak daha bilimsel bir yaklaşım olacaktır.

lenekleriyle, yerel dinlerin özellikle de İslâmiyetin bir araya gelmesi ile ilginç sentezler ve yönelimler ortaya çıkmıştır.

Bu farklılaşmaları algılama şekli, günümüzün Türk-İslâm sentezi adı verilen görüşlerin savunucularını, Türlerin dini konusunda da bilim dışı görüşler ileri sürmeye itmiştir. Öyle ki, bu görüşler aynı grup içinde bile zaman zaman çelişik ifadelerini bulmuştur. Türko-Moğol devletlerden Hun İmparatorluğu ve "Türk özelliği" daha ağır basan Göktürk'lerin uygarlığı üstüne yazan Öğel, Hunların Zerdüştlükle olan kültürel ilişkilerine ait bir ipucu vermektedir: "...Tibet çantaları üzerindeki süslere gelince, bunlar İran San'atından çok şeyler almışlardı. Batı Tibet bölgesindeki taş duvarlı mezarların içinde, içi kemik dolu toprak kaplara rastlanmıştı. Biz bu âdeti Zerdüşt dini ile ilgili görüyoruz. Bu âdet bilhassa Batı Tibet'te çok yayılmıştı. Tibet'teki Bön mezhebi, hayvan üslûbunun Tibet'te yayılmasına çok yardım etmişti. Bu mezheb, Prof. Roerich'e göre şamanizme benzemekte idi".[20] Göktürkler ise şaman geleneklerinde daha arı kalmışlardır: "...Göktürkler öldürdükleri insanlar kadar mezarları üzerine taş dikmekte idiler. (Not: bu taşlara "balbal" adı verilmektedir.) Altay dağlarındaki kurganların yanında hem dikilmiş taşlara ve hem de bunların yanında bazı heykellere rastlamaktayız. Bu duruma göre heykellerin balbal olmaması icabetmektedir. Şamanlar bu heykellere son zamanlara kadar hürmet etmiş ve onlara kurban kesmişlerdi."[21] Bu ve yapacağımız küçük saptamalar değişimin öncelliğini göstermesi açısından da öğretici bilgiler içermektedir.

Batıda zerdüştlükle, doğuda ise "toyunizm" adı verilen[6*] Budizmle etkileşim halinde olan bozkır şamanlığının, ilkel(!) olarak görülüp Türklüğe yakıştırılamaması, Kemalist ve Türk-İslâmcı araştırmacıları bazı zorlamalara itmiştir: "Eski Türkler, şüphesizdir ki, şamanist idiler. Fakat bu şamanizm Altay ve Yakut şamanlığının bulunduğu safhayı çok arkasında bırakmış, gelişmiş bir durumdaydı. Avcılık ve iptidai ziraatle dar bir sahada yaşayan küçük boyların dünya görüşleri ve dini telakkileriyle, büyük göçebe hakanlıklar kuran, Çin'den Bizans'a ve İran'a kadar uzanan ulusun dünya görüşü ile dini telakkilerinin aynı seviyede olmasına imkân yoktur."[22] yaklaşımı bu zorlamaya güzel bir örnek oluşturabilir. Tarihi günün koşullarına indirgeme çabası hiç kuşkusuz sağ ideolojiler için vazgeçilmez bir yöntem şekli olarak ortaya çıkmıştır.[7*] Ne yazık ki, bu anlayış ve yaklaşımlar Türkiye'de bilim olgusunun dejenerasyonunu ve yok olmasını beraberinde taşımaktadır.

Moğol hakanlarının da şamanlığa yaklaşımları farklı olmamıştır. Beki adını alan başrahiplerin çoğu kez kavimlerin başbuğu da olduğu görülür. Bu ilginç bir feodal yapılanmanın da nüvesini içinde taşıyan siyasal bir düzenlemedir. Bunun da zaman zaman sorunlara yol açtığı bize ulaşan bilgiler arasında yer alır. Feodaller ile şamanlar arası mücadele bu bilgilerin içindedir. "Buryatlar eski zamanlarda şamanlar oligarşisinin hakimiyeti altında bir devir geçirmişlerdir. Bu hükmün doğru olduğunu kabul etsek bile şunu da kaydetmek gerekir ki, tetkik ettiğimiz devirde şamanlar, diğer dinlerin mümesilleri gibi, Moğol içtimai hayatında büyük rol oynamışlardır"[23] Bu saptama ile beraber kaydedilmesi gereken önemli bir nokta da, önceki bölümlerde de belirttiğim gibi ilkelden o ana kadar uzanan süreç içinde çeşitli kültürel öğelerle de desteklenebilen bir siyasi güç olma olgusu, ilerleyen yüzyıllarla birlikte kitaplı dinlerin-yeni kültürlerin de etkisiyle marjinalleşme süreci başlamış ve siyasi güç olabilme özelliklerini kaybetmişlerdir. Bu gerilemede yeni ve zorunlu hiyerarşik düzenlemelerin de önemli rolü yadsınamaz. Moğolların Budizm'le karşılaşmaları sonucu çok fazla önem kaybetmediği ancak ilerleyen zamanla birlikte, yeni Budist tarikatların etkisinin yönetimde bile ağırlıklı hissedildiği notunu düşen Vladimirtsov'un verdiği bilgiler de bu saptamamıza örnek olabilir.[24]

Orta Asya'da şamanlığın İslâmlıkla karşılaşmadan önce zerdüştlük, Budizm, Hıristiyanlık ve bu dinlerin çeşitli mezhebleri ile karşılaştığını ve bunlarla çok doğal bir sonuç olarak karşılıklı etkileştiğini biliyoruz. Bu etkileşimin de uzaklık nedeniyle en az olduğu bölge Kuzey Asya olmuştur. Bozkırda hakim olan göçebe feodalizmi, gücü ele geçiren hakanın dini yönelimlerinin nüfuz sahası içinde yayılmasının bir süre sonra bugün anlaşılması güç bileşimler ortaya çıkarmış olabileceği gerçeği ortadadır. İnan'ın "Batıdan ve güneyden gelen 'kitaplı dinler'in tesirleri yok denecek kadar azdı; bilakis 'kitaplı dinler'in şamanizmle beslendikleri ve bu beslenmenin kuvveti nisbetinde kuzeye nüfuzlarını sağlayabildikleri şüphesizdir."[25] şeklindeki yaklaşımı ise oldukça tartışmalıdır. Tekrarladığımız gibi; bunun tersine batının zayıf topraklarına yapılan Moğol akınlarının da yerleşik toplumlar ve tanrılı dinlerle, ya da soyut bir genellemeyle daha ileri bir kültür çizgisi ile karşılaşma sonucunu doğurduğunu fakat askeri bir güç olarak geçici bir süre de olsa bu bölgelerde şamanlık etkisinin yayılmış olabileceğini de söyleyebiliriz.

Şamanlığın bir din olmayıp bir "vecd tekniği" olduğu görüşünü ileri süren diğer bir görüş de, Orta Asya Türklerinin dini tartışmasında bir sonuca ulaşamaz.[26] Ama Orta Asya'nın "göktanrı" inancından yola çıkarak bu göçer kavimlerin dinlerinin tek tanrılı olduğunu ileri sürmek de tarihsel gerçekliği zorlamak olur. Din tarihi konusunda tartışmaya girmeden, yine Akpınar'ın İbn Fazlan Seyahatnamesi'nden aktardığı satırlar bir görüş olarak bilgilerimize katkıda bulunacaktır: "Eski Şamanist Türkler, çeşitli tabiat kuvvetlerine, ruhlara taparlardı. Onlar kendilerine etki yapan her şeye tanrı derlerdi. Atalara ibadet de yaygındı.. Şu noktaya dikkat etmek lazımdır ki, çok tanrılı bütün dinlerde olduğu gibi eski şamanist Türkler de bütün tanrıların üzerinde bir göktanrıya inanırlardı. Fakat bu tanrı onlara göre pasiftir. İnsanın hayatı üzerinde etkili olanlar diğer tanrılardır."[27]

(6*) toyunizm: Ziya Gökalp tarafından kullanılan bir kavram.

(7*) Burada önemli bir örnekleri yazıtlarda geçen "tengri" sözcüğüdür. Bunu "Tanrı" kavram ile özdeşleştiren yazarlar, buradan Türklerin dininin "tek tanrılı" olduğunu kanıtlama çabası içinde, İslâmiyet öncesi İslâmcılığa (!) yönelik bir bulanıklığa gitmektedirler.

5-GÖÇ!

Bugün "Türki devletler" adı verilen ve etnik olarak tarihsel kökenlerini Türk-Moğol ve kısmen de Perslerden alan yapılanmanın kökeni Samani devletinin çöküşüne dek dayanır. Orta Asya'ya uzanan bu son İrani devletin tarih sahnesinden çekilmesi, zamanında fark edilmesi çok güç olan bir "göç"ün devlet yapısıyla ortaya çıkmasına da yol açmıştır.

Türklerin batıya göçlerinin ilk kurumlaşmış şekli Gaznelilerdir, ne var ki göç yüzyıllar boyu sürecek ve onuncu yüzyıldan itibaren kavimler halinde Anadolu'ya giriş görülebilecektir. Anadolu'ya ulaşan "Türklük" değil Selçuklular ve göçer aşiretlerdir. Gerek İslâma en yakın zamanda kurulan Gaznelilerin gerekse Selçukluların dini yapısı hakkında kesin bir yargıya varmak oldukça güçtür. Öyle ki Türklerin çok daha önce, İslâm elçileri aracılığı ile Asya'nın iç kısımlarında bu dinle karşılaşmış olma olasılıkları kuvvetlidir ancak batıya göç ile Arap-İslâm topraklarıyla komşuluk ve ardından Bizans'ın sıkıştırması ile Anadolu'da yerleşmek zorunda kalmaları, bu yeni dine daha ciddi bir şekilde eğilmelerini sağlamış olabilir. Hac zamanları dışında hareketliliğin İslâmi kurumlaşmaların katı hiyerarşisi ile bağdaşmayacağını söylemek yanlış olmaz. Orhan Bey'in 14. yüzyılda Osmanlıyı devletleştirdiği zamanlarda bile, Osmanlıyı oluşturan unsurların İslâmlığı tartışma konusu olabilir.

Bu tarihsel düzlem içinde şamanlık ve ona ait geleneklerin uzunca bir süre yeni dine ve yerleşik düzene direndiğini ve bunun yansımalarının da günümüze dek ulaştığını söyleyebiliriz. Hatta diyebiliriz ki; Orta Asya'dan göçünü en başarılı bir şekilde kendini koruyarak tamamlayan Şamanlık olmuştur. Orta Asya'ya ulaşan tüm dinlerden etkilenen ve onları etkileyen Şamanlık, kısaca örneklerini göreceğimiz gibi, bazen İslâmi motifli destanlara tümüyle hâkim renk olurken, kimi İslâmi tarikatlara da izlerini şaşırtıcı yoğunlukta aktarabilmiştir.[8*]

Anadolu öncesi dönemde; İslâmın öncelikle Şaman Türkler arasında benimsenmiş olması, özellikle de daha önce yerleşik kültürü ve bunun tamamlayıcısı olan dini seçen Türklerin İslâma direnmeleri ve onu küçümsemeleri paradoksal bir tarih bilgisi olarak önümüzde durmaktadır. Bunun en önemli belirtileri göçebelerin taşıdığı, Orta Asya'ya dek uzanan "destan"larda yer alan motiflerde kendisini gösterir. Dede Korkut ve Manas Destanları yalnızca şamanlık ve İslâmi renkleri değil, göçebelerin hareket alanı üstündeki tüm kültürel renklerden etkilenmiştir. Roux, 16. yüzyılda kaleme alınan Dede Korkut Kitabı için "... İslâmı yüzyıllarça önce kabul etmiş oldukları halde, o zamanki Türklerin İslâmdan çok Şamanizme yakın olduklarını görüyoruz..."[28] genellemesinde global bakışla haklıdır. Bir başka Avrupalı Türkolog ise "... 15. asırda Türklerin Ata'sı ve Ozan'ı meşhur Korkut hakkında yazılan kitapta da başkalarından alınmış mevzular yine aynı şekilde Türkleştirilmiştir."[29] demektedir. Burada söz konusu olan tüm Ortadoğu kültürleridir.

Anımsanması gereken bir nokta İslâm devletlerinin, giderek bir tampon bölge oluşturan Türklerin dinî yapısı ve İslâmî pratikleri ile fazla ilgilenmedikleridir. Öyle ki İslâmı kabul ettikleri halde "Horasan Türkmenlerinin 'kâfir' olduklarına dair fetva veren Mevlâna Abdurrahim al-Havafi'yi cezalandırmak için Türkmenler 1338'de Herat üstüne yürümüşler ve Mevlâna'yı yakalayıp öldürmüşlerdir."[30]

Andığımız destanlardaki İslâm-Şaman karışmasının garip örnekleri bu yazının hacmini fazlasıyla aşacak kadar çoktur. Yine Dede Korkut kitabına dönersek bu kitapta "Türklerin İslâmdan (hatta Budizmden) önceki zamanlardan kalma akide ve itikatları İslâm diniyle beraber giren âdet ve kaidelerden daha çoktur."[31] genellemesiyle Köprülü diğer yazarlarla sadece "şamanizm" ortak paydasında buluşmaktadır. Örneğin, İslâmi pratikte yeri olmayan ve günümüze dek ulaşan "ağaç kültü"[9*] birçok öyküde yer alırken İslâmi bir tonlamayla özü, bilinçdışı bir şekilde gizlenmeye çalışılmıştır:

> "Mekke ile Medinenin kapısı ağaç
> Musa kelimin asası ağaç
> Büyük büyük suların köprüsü ağaç
> Kara kara denizlerin gemisi ağaç
> Şah-ı Merdan Ali'nin düldülünün eğeri ağaç
> Zülfikarın kınıyla kabzası ağaç
> Hasan ile Hüseyin'in beşiği ağaç"[32]

At ve kurt motiflerinin de şamanlıkla ilgisini ve destanlar aracılığı ile İslâma aktarımını kısaca bir bilgi olarak anımsatmak yararlı olacaktır.

Aynı kaynaşmayı görebileceğimiz diğer bir örnek de Manas destanıdır. Destana ait okuduğum satırlar İslâmi bir öz taşımasına rağmen günümüze aktarımında pan-türkist yapı ağırlık kazanmıştır. Bu öznel bakışı olabildiğince göz ardı etsek bile şamani geleneklerin ağırlığı kendisini fazlasıyla hissetirmektedir. Öyle ki "İslâm" folklorik bir motif halinde kalmıştır. Türkçülerin benimsemesine rağmen, ansiklopedik bilgilerinin Kırgızlara ait olduğunu bildirdiği Manas destanı, bütünleşmeyi anlatır. Köprülü ise, destanı tümüyle bir Türk manzumesi olarak ele almaktadır. Farklı değerlendirmelerin ötesinde, bir "Türkî" olan (!) Kırgızların bu destanında da Şamanî unsurların yoğun izleri konumuz açısından önemlidir. "Manas destanının kahramanlarının yaptıkları dini törenler bir parça İslâm tesiriyle karışık Şamanlık törenleridir. Alp Semetey'in anası oğluna 'akşam namazını kıl da, akboz kısrak kurban kes. Babanın ruhunu çağır' diyor. Nikâhtan sonra gelin ateşe secde ederek selâm veri-

---

(8*) Örneklerde yalnızca, şamanlığın İslâma yansımasına bakmaya çalışacağız. Bu bakışta, dinler-gelenekler kaynaşmasının ve karışmasının sonucu olarak ortaya çıkan "Halk Dini" ya da "Halk İslâmı" kavramı üzerinde hareket ettiğimiz zemindir ancak bu genişlikte yapılacak bir çalışma özeti bile kitaplar dolduracak yoğinlikte olup bilgi ve yönelimlerimin üstündedir.

(9*) Ağaç kültü: Birçok ilkel toplumlarda ve Orta Asya'da ağaç, Gök Tanrı'ya ulaşmada bir aracı ibadet öğesi olarak görülmüştür. Ağacın, kutsala ulaşmada bir kuvveti olduğu düşüncesi günümüze dek varlığını sürdürmüştür. Anadolu'da görülen "ağaca paçavra bağlayıp dilekte bulunma geleneği"nin kökeni bu kültte yatar.

yor."[33] Bu alıntıda, akboz kısrağın kurbanı, şamanlığı; ateşe secde, Ortadoğu dinlerini; namaz ise İslâmlığı simgelemektedir.

Alıntılarla örnekleri zenginleştirmek mümkün, alanı genişletmek de olası. Destanlardan çok daha önemli yansımalar dil olgusunda kendisini göstermiştir. Kavramların cisimleşen şekliyle dilde, ilginç değişiklikler oluşurken Orta Asya geleneklerinin bir kısmı dile müdahale etmiş, giderek İslâmi kavramlarda ifadesini bulabilmiştir. Bunun en klasik örneği Tengri-Tanrı kavramı, kelimesidir. Gök anlamına gelen bu kelime Kuran'daki "Allah" kavramından çok farklı olmasına rağmen, çoğu kez oldukça yakın anlamlarda kullanılmış ve günümüze dek gelebilmiştir. Kuran-ı Kerim'in çevirisini yapan Müslüman Türkler, Allah kelimesinin karşılığı olarak kullanmışlardır.[34] "...İslâm dini ile gelen yeni kavramları ifade için İslâmdan önceki Türk kültürü devrinin dil hazinesinden (Budizm, manihaizm, şamanizm terimlerinden) nasıl faydalanıldığını öğrenmek için bu Kuran çevirileri değerli gereçler vermektedir... cahiliyet devrinin bilgin mütercimlerinin yarattıkları terimler ve kelimeler İslâm bilginleri tarafından kullanılmış ve İslâm dininin getirdiği yeni kavramlar bunlarla ifade edilmiştir. Tanrı, ferişte (Manihaistlerin terimi), mengü (edebiyat), bitig (kitap) vb gibi birçok kelime ve terimler cahiliyet devri Türk bilginlerinin işledikleri yazı dilinin mirasıdır."[35]

İnan, bir çalışmasında da, dini yazıların dışında, Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lugat-it Türk* adlı eserinde şamanist etkilerin olduğunu göstermiştir.[36] Bu kısa örneklerden sonra, zamanının oldukça kısıtlı yazın hayatına böylesine yansıyabilen "eski" geleneklerin günlük yaşamda etkisini sanılandan çok daha fazla gösterdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu etkiler İslâm pratiğinde de tarikatlere damgasını vurabilmiştir. Kısaca göreceğimiz gibi, ortodoks İslâmın karşısında marjinal bulup dışlanan, reddedilen birçok "yapılanma", zaman zaman sematik de olsa, şamanlığa benzer unsurlar içermektedir.

Tartıştığımız etkileşimin en önemli maddesi ise hiç kuşkusuz bazı tarikatların neredeyse bir şaman formasyonuna uğramalarıdır. Asya'da öncelikle görülen bu benzeşme zamanla Anadolu'ya gelmiş ve Anadolu'da görülen birçok İslâm tarikatını yoğun bir şekilde etkilemiştir. Buna neden olarak İslâmiyetin de yayılırken diğer dinlere ait kutsal sayılan toprakları yerleşim merkezi olarak kullanması gösterilir. Bu seçimin, tarikatın niteliğine göre de farklılık gösterdiği yazılanlar arasında. Örneğin, Ocak; "Vefailik, Yeseviliik, Kalenderilik ve Haydarilik gibi gayrisünni mahiyetteki tarikatlara ait tekkeler daha çok köy ve göçebe muhitlerin tercih etmiştir."[37] demektedir. Anılan tarikatlar bizim de örnek olarak inceleyeceklerimizdir. Ancak çeşitli yazarlar arasında da bu tarikatların niteliği hakkında görüş farklılığı vardır. Hançerlioğlu, Sözlüğünde bunların bir kısmının sünni olduğu iddiasındadır.[38] Bu konuda net bir ayrım yapabilmenin olanaklı olduğunu düşünmüyorum. Öyle ki, sünniliğin önceleri reddettiği ancak sonradan "halk dini"nin de itelemesiyle benimsediği "veli kültü"[10*], şamanlı ve Budist izler taşıyarak günümüze dek ulaşabilmiştir. "Türklerde veli kültünün temelinin şamanist dönemde atıldığı söylenebilir. Eski Türk şamanları incelendiği zaman, bunların Türk veli imajına çok benzediğini farkketmemek mümkün değildir... Türk şamanları bu hüviyetleriyle adeta Bektaşi menakıbnamelerinde ve kısmen de öteki tarikat çevrelerinde yazılmış menakıbnamelerde yeniden hayat bulmuş gibidirler."[39]

12. yüzyılda Ahmet Yesevi tarafından kurulan Yeseviliğin zikir yöntemi ve vecd tekniği ile; kollarına halkalar, bellerine demir çıngıraklar asan Haydariyye üyeleri ile; Halvetiliğin sayı mistisizmi ile; Mevleviliğin raks ve monoton müziği ile şamanlık arasında benzerlikler kurulabilir. Ancak bu benzerliği kurarken kültürel unsurların oluşumunun evrimci niteliği de gözardı edilmemelidir. Mevlânâ'nın kendinden geçmiş bir şekilde danseden dervişleri, şaman dünyalarının etkisi altında olabilecekleri gibi, antik Anadolu'dan 13. yüzyıla sarkmış temsilciler de olabilir.

Her şeye karşın şaman etkisini araştırmaya devam ettiğimizde karşımıza çıkan Kalenderiler ve Bektaşiler, giyimleri, yaşam tarzları ve dini yorumlayış şekilleriyle 13-16. yüzyıla atlamış şamanlar gibidir. Asya'da doğup Anadolu'ya gelen Kalenderilik, Melametiliğin bir kolu sayılmaktadır. Çoğu kez Orta Asya geleneklerinin İslâmi yorumu olarak görülen Kalenderilik, "... boynularında, kollarında ziller ve bileziklerle dolaşıp, davullar eşliğinde rakseden aşağı tabakadan şahsiyetlerle"[40] şaman Türk boyları arasında olasılıkla fazla yadırganmamıştır. Bazı Fransız yazarlara göre onlar şamanlara benzeyen "divane"lerdir.[41] İçki ve afyon kullanarak trans hale kolaylıkla geçebilen Kalenderiler Ortodoks İslâm tarafından dışlanmasına rağmen halk arasında tıpkı şamanlarda olduğu gibi korkuyla karışık bir saygı görmüşlerdir. Genellikle post giyen ya da çıplak dolaşan üyeler insanlardan uzak inziva yaşantısı sürürler. Dünya ile ilgili her şeyi reddetmeye giden felsefeleri, onları ilkele taşıyan birer aracıdır yanlızca. Tekrarlarsak bu düşünceyi tamamlayan yaşantıları, "ateş ayinleri ve raks"la tanımlanabilen ibadetleri ve hatta örgütlenme şekilleri ile Kalenderilikle şamanlık arasındaki benzerlik birçok bilim adamı tarafından gösterilmiştir.[42]

Osmanlı döneminde de varlığını koruyan bu tarikatın, Anadolu'daki etkisinin aksine, Trakya ve Balkanlar'da bir varlık gösteremediğini bir bilgi olarak anımsatmakta yarar vardır.

"Yeni Platonculuk'la, Paulicien hareketleriyle dolu Anadolu Hıristiyan halkının, yeni gelenlere kendi devletleri olan Bizans'tan daha az bir sevgiyle baktıklarını söylemek de pek olası değil. Anadolu'ya gelen Türkmenler de tabiri caizse 'feleğin çemberinden geçmiş' olarak geliyorlar. Beraberlerinde Animizmin, Şamaniliğin, Maniheizmin, Budizmin ve Batıniliğin yoğun izleriyle geliyorlar." 1071 öncesinde Anadolu'yu tanımlayan Çamuroğlu "Nuh'un Gemisi" adını veri-

(10*) Veli kültü: "Allahın isteği üzerine", bazı kişilerin yüklendiğine inanılan kutsal aracılık görevine duyulan saygı ve bunun somutlaştığı ibadetler bütünü.

yor.[43] Anılan göçerlerin, İslâmiyetin üstüne Anadolu'da karşılaşılanlardan da etkilenmemiş olması olası değil. "Türk halklarında hiç sönmeyen eski Türklerin dini Şamanlık'ın özlemiyle sünni müslümanlığa karşı bir tepki olan"[44] Bektaşiliğin cem törenleri Dionisos şarap törenlerini anımsatabiliyor.[45] Başında bir külah, omzunda bir post ve çevresinde birçok hayvanla resmedilen Hacı Bektaş Veli tarafından kurulan bu tarikatı da konumuza bir örnek olarak katalım.

"...bir bölük insan başlarında boynuzlar, omuzlarında ucu eğri sopalar, başlarının üstünde talıta kılıçlar, artlarında da bir müzik takımı"[46] ile yürüyen bu insanlar gerçek anlamıyla bir kaos yaşayan -ve belki de tarihinin en renkli günlerini yaşayan- Anadolu'da bir isyanın, Babailer isyanının başlatıcısı olacaktır. Ayrıntılı bir incelemede, Ortadoğu ve Asya'nın tüm dinlerinden izler taşıyan Babailik, Bektaşiliğin de önceliğini yapmıştır. Farklı kültürel unsurların birbirinden ayrılmasının olanaksız olduğu ortamda gelişen Babailerin kurucusu Baba İlyas'ın da kişiliğini anlatan bilgilerde konumuzla ilgili ilginç satırlar karşımıza çıkıyor: "... derken aynı köyde bir zaviye açıyor ve burda kendisini ziyarete gelen köylülerle yoğun ilişkiler kuruyor. Bu ilişkilerde onun kısmen bir "şaman" kimliğine sahip olduğunun öğelerini yakalamak mümkün. Hastaları iyileştiriyor, geçimsiz çiftlerin arasını buluyor ve çok muhtemel olarak da kadınlı erkekli, içkili, danslı toplantılar düzenliyor."[47]

Bir bütün olarak, Aleviliğin şamanlıkla olan benzerliği ve ilişkisi ise ayrıntılı bir araştırma konusudur.

6-SONLARKEN

Tarih bize 10.yüzyılda Türk göçerlerin çeşitli şekillerde Anadolu'ya girdiklerini ve beraberinde toparlayıp getirdikleri çeşitli kültürel öğeleri greko-romen kültürle kaynaştırdığını gösteriyor. Konunun başında söz ettiğimiz masalsı harita anımsanırsa, boş ve dirençsiz topraklardan Karadeniz'in kuzeyine, oradan da Balkanlara ulaşan kavimlerin daha önceki yüzyıllarda Anadolu'ya girmiş olduğu düşünülebilir. Bizans'ın imparatorluk yapısı bunun olabilirliğini de kanıtlayabilir. Ancak Orta Asya steplerinden doğan bu kavimlerin etnik niteliğinin bu bağlamda tartışılması zorunludur. Bu tartışma yapılmadığı takdirde Tatar, Moğol, Kırgız gibi tüm halkları "Türk" sayma, bunun devamında da Altınordu gibi imparatorlukları da "tarihteki Türk devletleri" arasına katıp, cumhurbaşkanlığı forsuna bir yıldız ekleme yalnışlığı sürer gider.

Genel bakışla, şamanlık gibi Asya bozkırlarının tüm gerçekliğini yansıtan ve onu tamamlayan mistik gelenekler bütününe sahip olmak etnik özdeşliği açıklamaz, aksine bu yaklaşım ideolojik boyutunda bilimden uzaklaşmayı da açıklar.

Romanya Dobruca Türkleri (!) üzerine bir araştırma yapan Ekrem'in çalışmasında olduğu gibi ateş ibadeti, totemizm gibi bazı âdetlerden yola çıkarak bölgenin Türklüğünü kanıtlamaya çalışmanın karşısında[48], yaşanan göçün getirdiği tarihsel ve coğrafi eliminasyonun sonucunda, Anadolu'da Türk unsur bulunmadığı görüşü de çıkabilir. ■

Kaynaklar

1- Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorlu'nun Doğuşu*, Çev: Fatmagül Berktay, Kaynak Yy, 1. baskı 1985, Sy: 30.
2- Joseph Campbell; *İlkel Mitoloji-Tanrının Maskeleri*, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Yy, 1. baskı 1992, Sy: 259
3- Sedat Veyis Örnek; *İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek yy, 2. baskı 1988, Sy: 30
4- Claude Levi-Strauss; *Din ve Büyü*, Çev: Ahmet Güngören, Yol Yy. 2. baskı 1993.
5- Levi-Strauss; *age*, Sy. 87.
6- Levi-Strauss; *age*, Sy. 26.
7- Campbell; *age*, Sy. 261.
8- Campbell; *age*, Sy. 283.
9- Örnek; *age*, Sy. 283.
10- James G. Frazer; *Altın Dal*, Çev: Mehmet H. Doğan, Payel Yy. 1. baskı 1991, 1. Cilt, sy. 48.
11- Wilhelm Radloff; *Sibirya'dan*, Çev: Ahmet Temir, Kültür Bakanlığı Yy., 1. baskı 1976, Sy. 234.
12- Rasim Adasal; *Ruh Hastalıkları*, AÜTF Yy., 3 baskı 1976, Sy. 245
13- Örnek; *age*, Sy. 51-52.
14- Campbell; *age*, Sy. 271.
15- Jean Paul Roux; "Şamanizm, Hayvansal Yaşamda Tinsel Bir Deneyim", Çev: Işık Tandoğan - Abel, *Tarih ve Toplum* dergisi 29. sayı, Mayıs 1986.
16- Roux; age.
17- Abdülkadir İnan; *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yy., 1954, Sy. 80
18- Radloff; *age*, Sy. 281
19- Radloff; *age*.
20- Prof. Dr. Bahaeddin Ögel; *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Basımevi 1991, 4. baskı, Sy. 85.
21- Ögel; *age*, Sy. 165-166.
22- Abdülkadir İnan; *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK basımevi, 1954, 1. baskı Sy. 1.
23- B.Y.Vladimirtsov; *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, çev: Abdülkadir İnan, TTK basımevi 1987, 2. baskı, Sy. 121.
24- Vladimirtsov; *age*, Sy. 263.
25- İnan; *age*, Sy. 6.
26- Turgut Akpınar; "Eski Türklerin Dini Tek Tanrı İnancı mıydı?" *Tarih ve Toplum* dergisi, Sayı 27, Mart 1986.
27- Akpınar *age*, Sy. 21.
28- Işık Tandoğan-Abel; "Jean Rouq ile Söyleşi", *Tarih ve Toplum* dergisi, Sayı 29, Mayıs 1986.
29- W. Barthold; *İslam Medeniyet Tarihi*, Çev: Fuad Köprülü, Nev Yy. 1962, Sy. 123.
30- A. İnan; *Makaleler ve İncelemeler*, 2. cilt TTK.Yy. 1991, Sy. 239.
31- A. İnan; *Makaleler ve İncelemeler*, 1. cilt, TTK. Yy., 1987 Sy. 176.
32- A. İnan; 2. cilt, Sy. 244.
33- A. İnan; 1. cilt, Sy. 140.
34- A. İnan; 2. cilt, Sy. 167.
35- A. İnan; 2. cilt, Sy. 141, 160.
36- A. inan; 2. cilt, Sy. 318.
37- Yaşar Ocak; *İslâm-Türk Tasavvufunda Veli Kavramı ve Veli Kültü*, 1988, Sy. 11
38- Orhan Hançerlioğlu; *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1. baskı, 1984.
39- Ocak; *age*, Sy. 8.
40- Yaşar Ocak; *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, TTK Yy., 1992, Sy. 52.
41- Ocak; age, Sy. 57.
42- Ocak; age, Sy. 142-200.
43- Reha Çamuroğlu; *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, Metis Yy., 2. baskı 1992, Sy. 97.
44- Hançerlioğlu; *age*, Sy. 41.
45- Hans Joachim Kissling" Halk Dinine İlişkin Geleneklerin Koruyucusu Olarak İslam Tarikatları", Çev: Turgut Akpınar, *Tarih ve Toplum* dergisi, Sayı: 113, Mayıs 1993, Sy. 23-27.
46- Çamuroğlu; *age*, Sy. 138.
47- Çamuroğlu; *age*, Sy. 162.
48- Mehmet Ali Ekrem; *Şamanlığın ve Eski Türk Kültürünün Dobruca'daki Kırım Türkleri Folklorunda İzleri*, A. Ü. Yy, 1976.

ESKİ SSCB ALANINDA TARİHÎ YER ADLARINA DÖNÜŞ SÜRECİ

HASAN KANBOLAT

Yer adları, coğrafyanın aynası gibidir. Bir ülkenin coğrafyasında yer alan adlar, coğrafyanın yaşadığı tarihi süreç ve o coğrafya üzerinde yaşayan uygarlıklar hakkında araştırmacıya değerli bilgiler verir.

Yer adları açısından eski SSCB alanı incelendiğinde, yer adlarının özellikle Çarlık Rusyası'nın Kafkasya ve Orta Asya'ya doğru genişlemeye başladığı 17-18 yüzyıldan itibaren değişim süreci içinde olduğu görülebilir.

Çarlık Rusyası, SSCB ve BDT devirlerinde Büyük Rusya ve gerekse Büyük Rusya dışı imparatorluk-birliktopluluk topraklarında yer adları Moskova'da egemen olan ideoloji doğrultusunda sürekli ve sistemli olarak değiştirilmiştir. Örneğin; I. Petro tarafından kurulan St. Petersburg kentinin adı 1914 yılında "burg" eki Almanlığı anımsattığı gerekçesiyle Ruslaştırılarak "Petrograd" olarak değiştirilmişti. Bolşevik ihtilali sonrası kentin adı 1924 yılında "Laningrad" olarak tekrar değiştirilmiştir. SSCB'nin çözülmesi sonrası Rus milliyetçiliğinin yavaş yavaş Bolşevik mirasın yerini almasıyla kentin adı 1991 yılında tekrar değiştirilerek tarihi adı olan "St. Petersburg" adına dönülmüştür. Görüldüğü gibi SSCB alanındaki en önemli kentlerden birinin adı 80 yıllık bir zaman dilimi içinde Rusya'da meydana gelen her büyük değişme ile birlikte Moskova'ya hakim olan resmî ideolojiye uygun olarak tekrar değişmiştir.

Çarlık Rusyası ve SSCB zamanında yer adlarında değişime daha çok Çarlık Rusyası devrinde sürgün-soykırım-etnik temizlik ve kolonizasyonun yaşandığı Kafkasya ve İç Asya'da görülmektedir. Bu iki bölgede nehir, dağ, köy adlarına varıncaya kadar yer adları değiştirilmiş, yeni ad o yeri işgal eden Rus (SSCB devrinde Bolşevik) komutanın, alayın veya Çarın bir akrabasının (SSCB devrinde Bolşevik bir liderin, askerin, bürokratın, Komünist Parti yöneticisinin, aydının) adı olmuştur. Örneğin; Kuzeybatı Kafkasya'da (Krasnodar ve Stavropol Krayı'nda) bugün birçok yerleşim yerinin adı hâlâ 19. yüzyıl ortalarında bölgeyi ele geçiren Çar II. Aleksander'ın (1855-1881) komutanları Lazarev, Golovin, Zass, Geyman, Reyevski'nin adlarını taşımaktadır. Kafkas-Rus savaşında yer alan Rus alaylarının adları olan Mingrelski, Apşeronski, Navaginski, Erivanski de eski yerleşim yerlerine yeni ad olmuştur. İşin ilginç tarafı, işgal sonrası yer adlarının Ruslaştırılması ile takılan Çar II. Nikola'nın (1895-1916) çocuklarının adları köy adı olarak Çarlık Rusyası devrinden günümüze kadar korunmuştur.

Gorbaçov SSCB'sinde demokratik açılım sonrası Rus ve diğer etnik kimliklerin tekrar ön plana çıkmaya başlaması ile birlikte, tarihî yerleşim yerlerinin, kentlerini, köylerin, caddelerin, sokakların, nehirlerin, dağların ve hatta okulların, fabrikaların ve benzerlerinin adlarını tekrar eski adlarına dönüştürme süreci başlamıştır. 1988 yılında Sovyet Kültür Bakanlığı'nda yer adları (toponomi) ile ilgili oluşturulan kurulda yer adlarının konma ve değiştirilmesinde yasal yetkinin nasıl kullanılacağı konusu çözümlenmiştir. Yapılan yasal düzenlemeyle eski ve yerleşmiş yer adlarının tarihî anıt sayılması ve devletçe korunması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında SSCB'nin çeşitli yüksek yönetim organlarının, L. Brejnev, A. Jdanov gibi Politbüro üyelerinin adlarını taşıyan tüm eski kent, köy, rayon, okul vb yerlerin adlarının tarihî adları ile değiştirilmesine karar vermiştir. Çünkü özellikle SSCB döneminde yaşanan yer adlarının Sovyetleştirilmesi ve bazılarının Ruslaştırılması süreciyle örneğin: Minsk ile Moskova kentinin sokak adlarının % 70'i aynı adları taşır hale gelmişti. Sovyetleştirme ve kısmen Ruslaştırma sonucunda, ülke çapında Kirov'un adını taşıyan 150, Kalinin'in adını taşıyan 100, Kuybişev'in adını taşıyan 40 yerleşim yeri olmuştu.

1988 sonrası eski SSCB alanında tarihî yer adlarına dönüş sürecini her cumhuriyeti ayrı ayrı ele alarak incelersek başlıca kent adlarında meydana gelen değişim kısaca aşağıdaki şekilde olmuştur (I. ad günümüzde resmen kullanılan ad, II. ad ise kullanım dışı olan addır. Ayrıca aşağıdaki listede kentlerin çeşitli dillerde söylenişleri ve resmen kullanılmayan tarihî adları da verilmiştir).

RUSYA FEDERASYONU

1) Adıgekale: Teuçoj (Adıge Cumhuriyet'inde bulunan bu kentin adı 1990 tarihinde tarihî adını aldı.)

2) "Astrahan" kentinin Osmanlı Devleti ve Kafkas halkları tarafından kullanılan tarihî adı "Hacı-Tarhan"dır.

3) Arkhangelsk: Arçangel

4) Dağıstan Cumhuriyeti'nin başkenti olan "Mahaçkala"nın Çarlık Rusyası devrindeki adı "Petrovsk"dur. Kentin Çarlık Rusyası işgaline uğramadan önce Osmanlı Devleti ve Kafkas halkları tarafından kullanılan adları "Şamilkale" ve "Encikale"dir. Dağıstan Cumhuriyeti'nde yer alan "Buynaksk" kentinin eski adı "Temir-Han-Şura", "Georgiyevsk" kentinin eski adı da "Gumkale"dir. Ancak bu cumhuriyette yer alan her üç kentin de günümüzde resmî adları sırasıyla "Mahaçkala", "Buynaksk" ve "Georgiyevsk"dir.

5) "Kaliningrad" kentinin Almanca söylenişi "Königsberg"dir.

6) "Krasnodar" kenti 1793'te II. Katerina tarafından kurulduğu zaman adı "Yekaterinodar"dı. Kentin adı 1920'de "Krasnodar" olarak değiştirilmiştir. Bu kentin Kafkas halkları tarafından kullanılan tarihî adı ise "Kaleşkur"dur.

7) Krasnodar Kray içinde bulunan Kuzey Kafkasya'nın Karadeniz'deki en önemli limanı olan "Soçi" kentinin tarihî adı "Saşe"dir. Bu bölgede 1864 Rus işgali öncesi yaşayan Wubıh halkı devrinde "Saşe" nehrinin adıyla anılan bir Wubıh boyunun ikamet ettiği "Saşe" adında bir yerleşim yeri bulunuyordu. Çarlık Rusyası'nın 1864 yılında bitirdiği işgal, soykırım ve etnik temizlik ile Wubıhların toplu halde Osmanlı Devleti'ne sürgün edilmesinden sonra kentin adı "Soçi" olarak değiştirilmiştir. Halen de kentin resmî adı bu şekildedir.

8) Krasnodar Kray içinde bulunan Kuzey Kafkasyanın Karadeniz limanlarından "Novorossiisk"in Osmanlı Devleti tarafından kullanılan adı "Soğucak"tır. Bu kentin Çarlık Rusyası işgali öncesi (1864) Adige halkı tarafından kullanılan tarihî adı ise "Tsemez"dir.

9) Krasnodar Kray içinde bulunan Kuzey Kafkasya'nın Karadeniz limanlarından "Gelincik"in adı Osmanlı Devleti, Çarlık Rusyası, SSCB ve Rusya Federasyonu devirlerinde "Gelincik"tir. Bu kentin Çarlık Rusyası işgali (1864) öncesi Adige halkı tarafından kullanılan tarihî adı ise "Hafitsey"dir.

10) Kuzey Kafkasya'nın en önemli nehirlerinden biri olan "Kuban"ın 18 yüzyıl Çarlık Rusyası işgali öncesi adı "Psıj"dır. Ancak halen kullanılan resmî ad "Kuban"dır. Bu nehir Osmanlı kaynaklarında da "Kuban" olarak adlandırılmaktadır.

11) Kafkas sıradağlarında bulunan, günümüzde Kafkas halkları arasında anılan ve resmî adı "Kazbek" olan dağın 19. yüzyılda Çarlık Rusyası tarafından kullanılan adı "Stefan Tsminda"dır.

12) İvanovo: İvanovo-Voznesensk (1871-1932 arasında kentin adı)

13-A) (Moskova) Nikolaskaya Caddesi 25 Oktobır Caddesi (Çarlık Rusyası devrindeki ada dönülmüştür)

13-B) (Moskova) Tverskaya Caddesi: Gorki Caddesi (Çarlık Rusyası devrindeki ada dönülmüştür)

13-C) (Moskova) Lubiyanka Meydanı: Djerginskiy Meydanı (Çarlık Rusyası devrindeki ada dönülmüştür)

13-D) (Moskova) Lujniki Stadı: Lenin Stadı

14) Miyekuape: Maykop (Adige Cumhuriyeti'nin başkentinin adı 1992 yılında değiştirilmiş ve 1864 yılında tamamlanan Çarlık Rusyası işgali öncesi ada dönülmüştür.)

15) Nijni Novgorod: Gorki (1932-1957 yılları arasında kentin adı)

16) Novosibirsk: Novonikolayevsk (1925 yılına kadar kentin adı)

17) Orenburg: Çkalov (1938-1957 yılları arasında kentin adı)

18) St. Petersburg: Leningrad (Kentin adı 1914 öncesi "St. Petersburg", 1914-1924 arası "Petrograd", 1924-1991 arası "Leningrad"dır. 1991 sonrası kent tarihî adı olan "St. Petersburg"a tekrar kavuşmuştur.)

19) Samara: Küybişev

20) Simbirsk: Ulyanovsk

21) Stavropol Kray içindeki "Stavropol" kentinin Osmanlı Devleti ve Kafkas halkları tarafından kullanılan tarihî adı "Şetkale"dir. Bu kentin 1935-1943 yılları arasındaki adı ise "Voroşilovsk"dur. Aynı kray içinde bulunan "Kislovodsk" kentinin Kafkas halkları tarafından kullanılan tarihî adı "Nartsane"dir.

22) Sunçkale: Grozni (Çeçenya Cumhuriyeti'nin başkenti olan bu kentin Osmanlı Devleti ve Kafkas halkları tarafından kullanılan eski adı olan "Sunçkale" adına 1992 yılında tekrar dönülmüştür.)

23) Tehutemıkuay: Oktyabrske (Adıge Cumhuriyeti'nde bulunan bu yerin adı 1990 tarihinde eski adını aldı.)

24) Tver: Kalinin

25) Ulyanovsk: Simbirsk (1924'e kadar kentin adı)

26) Volgograd: Tsaritsin (1589-1925 arası kentin adı), Stalingrad (1925-1961 arası kentin adı)

27) "Vyborg" kentinin Fince söylenişi "Viipuri", İsveççe söylenişi "Viborg"dur.

28) Vladikafkas: Ordjonikidze (Kuzey Osetya Cumhuriyeti'nin başkenti olan bu kentin Osmanlı Devleti ve Kafkas halkları tarafından kullanılan tarihî adı "Terekkale"dir. Osetlerin ise bu kente takdıkları tarihî ad "Dzaudzhiko"dur. 1864 yılında tamamlanan Çarlık Rusya'sının bölgeyi işgalinden sonra kentin adı "Vladikafkas" olmuştur. SSCB devrinde kentin adı 1954-1990 arası "Ordjonikidze" olarak değiştirilmiştir. Kent 1990 yılında Çarlık Rusyası devrindeki adı olan "Vladikafkas" adına tekrar dönmüştür).

29) Yekaterinburg: Sverdlovsk

30) Zagorsk: Sergiev (1930'a kadar kentin adı)

UKRAYNA

1) Kırım Cumhuriyeti'tinde bulunan "Aluşta" kentinin tarihî adı "Aluston"dur.

2) Çernivtsi: Çernovtsi (Kentin Rumence söylenişi "sernauti", Almanca söylenişi "Çzernowitz"dir.)

3) Çornobil: Çernobil

4) Donetsk: Kentin 1924'de kadar adı "Yuzovka", 1924-1961 arası "Stalino"dur.

5) "Feodosiya" kentinin tarihî adı "Kefe"dir (Kırım Cumhuriyeti).

6) Harkiv: Harkov

7) "Herson" kentinin Rusça söylenişi "Korsun"dur.

8) Kamışlı: Dalnis (Kırım Cumhuriyeti)

9) Makeyevka: Dimitriyevsk (Kentin 1930 yılına kadar kullanılan adı)

10) "Mukaçevo" kentinin Macarca söylenişi "Munkaks", Çekçe söylenişi "Mukasevo"dur.

11) Lviv: Lvov (Kentin Almanca söylenişi "Lemberg", Lehçe söylenişi "Lwow"dur).

12) Lugansk: Voroşilovgrad

13) "Lutsk" kentinin Lehçe söylenişi "Lusk"dur.

14) Rovno: Rivne

15) "Simferopol" kentinin Osmanlı Devleti, Kırım Tatarları ve Kafkas halkları tarafından kullanılan tarihî adı "Akmescit"tir (kırım Cumhuriyeti).

16) "sivastopol" kentinin Osmanlı Devleti ve Kırım Tatarları tarafından kullanılan tarihî adı "Akhisar"dır (Kırım Cumhuriyeti).

17) "Odessa" kenti, 18 yy öncesi Kırım Tatarları tarafından "Hacıbey" olarak adlandırılmış, 1764 yılında Osmanlı Devleti'nin kale inşaası sonrası "Yeni Dünya" adı Çarlık Rusyası işgaline kadar kullanılmaya başlanmıştır.

18) Ujhorod: Ujgorod (Kentin Macarca söylenişi "Ungvar"dır).
19) Zaporojie: Alexandrovsk

BEYAZ RUSYA
1) Brest: Brest-Litovsk
2) Homyel: Gomel
3) Mahilyov: Mogilev
4) "Mensk" kentinin Rusça söylenişi "Minsk"dir.

LETONYA
1) "Sigulda" kentinin Almanca söylenişi "Segewold"dur.

LİTVANYA
1) "Kaunas" kentinin Rusça söylenişi "Kovno"dur.
2) Kemmeri adası: Kammera adası
3) Sigulda adası: Segewold adası
4) Visaginas: Sneçkus

ESTONYA
1) Hiimaa adası: Dagö
2) "Parnu" kentinin Almanca söylenişi "Pernau", Rusça söylenişi "Pernov"dur.
3) Saaremaa adası: Ösel
4) Estonya'nın başkenti olan "Tallin" kentinin Almanca söylenişi "Reval", Rusça söylenişi "Revel"dir.
5) "Tartu" kentinin eski tarihî adları "Yuriev" ve "Dorpat"tır.
6) "Viljandi" kentinin Almanca söylenişi ve adı "Fellin"dir.

MOLDOVA
1) Çişinau: Kişinev (27.8.1991 tarihinde ilân edilen Bağımsızlık sonrası kentin Rumence söylenişi resmen ad olarak kabul edildi.)

ERMENİSTAN
1) Ermenistan'ın başkenti "Erivan"ın Osmanlı Devleti tarafından kullanılan adı "Revan"dır.
2) Kırovakan: Karakilise
3) Mikoyan: Keşişkent
4) Kumayri: Leninabad (Osmanıl Devleti devrinde adı "Gümrü" olan kent Çarlık Rusyası'nın işgaline uğrayınca adı "Aleksandropol" olarak değiştirilmişti. Kentin adı Bolşevik ihtilali sonrası 1924 yılında "Leninabad" olarak değiştirildi. Son olarak kentin adı 23.9.1991 tarihinde ilân edilen Bağımsızlık sonrası, 1991 yılında Ermeniceye çevrilerek "Kumayri" oldu.)

GÜRCİSTAN
1) Laitura: Makharadze
2) Osmanlı Devleti devrinde adı "Sohumkale" olan "Suhum" kentinin eski adı "Akua"dır. SSCB devrinde ve günümüzde hem "Suhum" hem de "Akua" adları birlikte resmen kullanılmaktadır. Kentin Gürcüce söylenişi ise "Suhumi"dir.

AZERBAYCAN
1) Bakı: Bakü (30.9.1991 tarihinde ilan edilen Bağımsızlık sonrası kentin Azeri söylenişi resmen ad olarak benimsenmiştir.
2) Balbay: Lerik
3) Bilesuvar: Puşkin
4) Büyükkışlak: Novosaratovka
5) Ergiran: Kirovsk
6) Gence: Kirovabad (Gence'nin adı Gence Hanlığı'nın 1804 yılında Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra Rus Çariçesi şerefine "Yelizavetpol" olarak değiştirilmiştir. Kentin adı SSCB döneminde "Kirovabad" olarak değiştirilmiş ve kent Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1991 yılında ilanından sonra eski adına kavuşmuştur).
7) Hankendi: Stepanakert
8) Karabulak: Karyugeno
9) Mikail: Nizovaya
10) Semkir: Samhor
11) Şeki: Nuha
12) Terter: Mir Beşir
13 Zerger: Ordjonikidze

KAZAKİSTAN
1) Almatı: Alma-Ata (1854 yılında kurulan kentin ilk adı "Verni"dir. Bu ad 1921 yılına kadar kullanılmış ve bu tarihten itibaren 16.11. 1991 tarihinde Bağımsızlığın ilan edilmesine kadar "Alma-Ata" adı kullanılmıştır. Bağımsızlıktan sonra kentin Kazak söylenişi olan "Almatı" resmen ad olarak kabul edilmiştir.)
2) Atırav: Guryev
3) Akmola: Tselinograd
4) Aktav: Şevçenko
5) Aktöbe: Akyubinsk
6) Jangakazali: Novokazalinsk
7) Karaghandi: Karaganda
8) Kara Tav: Çulak Tav
9) Oral: Uralsk
10) Öskömen: Üst-Kamenogorsk
11) Semey: Semipalatinsk
12) Türatam: Leninsk
13) Türkistan kentinin eski adı "Yesi"dir. Ancak halen resmen "Türkistan" adı kullanılmaktadır.
14) Ural nehri: Jaiik nehri
15) "Siri Derya" nehrinin tarihî diğer adı "Seyhun"dur. Ancak bu ad henüz resmî ad değildir.

ÖZBEKİSTAN
1) Özbekistan'da 1.9.1992 tarihinde ilân edilen Bağımsızlık sonrası birçok kent adının Rusça söylenişi yerine Özbek söylenişi kullanılmaya başlanmıştır. Bu kentler içinde, Andijan: Andijon, Buhara: Buhoro, Fergana: Farghona, Kokand: Kukon, Margilan: Marghilon, Almalik: Olmalik olarak söylenmeye başlanmıştır.
2) Hamzaabad: Şahimardan
3) Fergana: Novyi Margilan (1876-1907 arası kentin adı), Skobelev (1907-1919 arası kentin adı), 1919 sonrası kentin adı Fergana.

TÜRKMENİSTAN
1) Türkmenistan'ın başkenti olan Aşgabat'ın adı Rusça kaynaklar tarafından "Aşhabat" olarak yazılırken, Batılı ve Türkçe kaynaklar "Aşkabat" olarak yazmaktadırlar. Ancak en doğrusu 27.10.1993 tarihinde ilân edilen Bağımsızlık sonrası resmen ad olarak kabul edilen Türkmen söylenişi ve yazılışı olan "Aşgabat"tır.
1-A) Aşgabat: Poltoratsk (Kentin 1921-1924 arası adı. Poltoratsk Rus yahudisi Bolşevik bir devrimcidir.).

1-B) Aşgabat kentinde 3 rayon bulunmaktadır (Türkmenler "rayon" kelimesini de "etrap" olarak değiştirmişlerdir). Bağımsızlık (27 Ekim 1991) sonrası ve öncesi bu rayonların (etrapların) adları şöyledir: a) Kopet dağı etrapı: Proletarya rayonu, b) Azatlık etrapı: Sovyet rayonu, c) Niyazov etrapı: Lenin rayonu (Niyazov etrapında genelde Türkmen kökenli olmayan Türkmenistan vatandaşları oturmaktadır).

1-C) (Aşgabat) Ankara Caddesi: Yubileyni Caddesi (Bağımsızlık sonrası adı değiştirildi).

1-D) (Aşgabat) Azadi Meydanı: Karl Marx Meydanı (Meydanın adı Ekim 1993'de değiştirildi. Azadi ünlü Türkmen şair Mahdum Kulu'nun babasıdır).

1-E) (Aşgabat) Azadi Kütüphanesi: Karl Marx Kütüphanesi (Kütüphanenin adı Ekim 1993'de değiştirildi).

1-F) (Aşgabat) Azadi Caddesi: Engels Caddesi (Caddenin adı 1993'de değiştirildi).

1-G) (Aşgabat) Baymuhammed Gariv Caddesi: Lahuti Caddesi (Bağımsızlık sonrası adı değiştirildi. Baymuhammed Gariv Türkmen dilbilgisini oluşturan bir öğretim üyesidir. Lahuti ise Gürcü kökenli bir Bolşevik devrimcidir.).

1-H) (Aşgabat) Nurverdi Pomma Caddesi: Boradinskaya Caddesi (Bağımsızlık sonrası adı değiştirildi. Nurverdi Pomma Türkmen şairidir.).

1-I) (Aşgabat) Anadurdi Caddesi: Kalinin Caddesi (Bağımsızlık sonrası adı değiştirildi. Anadurdi Türkmen opera sanatçısıdır).

1-J (Aşgabat) Köroğlu Caddesi: 1 Mayıs Caddesi (Bağımsızlık sonrası adı değiştirildi)

1-K) (Aşgabat) Mahdum Kulu Bulvarı: Svaboda Bulvarı (11 km. uzunluğundaki bu bulvarın adı 1992'de değiştirildi), Stalin (Stalin devrinde adı).

1-L) (Aşgabat) Saparmurat Türkmenbaşı Bulvarı: Lenin Bulvarı (Bulvarın adı 1993'de değiştirildi).

1-M) (Aşgabat) Tahran Caddesi: Timiryazov Caddesi (Bağımsızlık sonrası adı değiştirildi. Timiryazov 18. yy. Rus biyologudur.)

1-N) (Aşgabat) Saparmurat Niyazov Mektebi: 20. Mektep (Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'un ilk öğretimini yaptığı bu okulun adı 1992 yılında değişti. Saparmurat Niyazov Ekim 1993 tarihinde soyadını değiştirerek "Türkmenbaşı" yaptı.).

2) "Amu Derya" nehrinin tarihî diğer adı "Ceyhun"dur. Ancak bu ad henüz resmî ad değildir.

3) Aktepe: Leninsk (Kentin adı 1992'de değişti).

4) Boldumsaz: Kalinin (SSCB döneminde), Porsuca (Rus işgali öncesi), 1992'de kentin adı Boldumsaz oldu.

5) Babadayhan: Kirovsk (Kentin adı 1992'de değişti).

6) Güvadağ: Telmansk (Kentin adı 1992'de değişti).

7) Karaköl köyü: Çapayevsk (Kentin adı 1992'de değişti. Çapayevsk'den önce köyün adı köyde yaşamış olan evliya İmam Baba'dan ötürü "İmam Baba" köyüydü. Halen de halk arasında köy bu adla bilinmektedir.).

8) Kara-Kum Saparmurat Niyazov Kanalı: Kara-Kum Lenin Kanalı (kanalın adı 1993'de değişti).

9) Niyazov: Parahat (Kentin adı 1992'de değişti).

10) Sarahs: Saragıt (Rus işgali sonrası ikiye bölünen bu köyün yarısı "Saragıt" adı ile İran tarafında bulunmaktadır. Bağımsızlık sonrası adı değişen bu yerde 1994 yılı başında karayolu ve demiryolu sınır kapısının açılması beklenmektedir.).

11) Saparmurat Türkmenbaşı: Oktabr (Kentin adı 1992'de değişti).

12) Seydi: Neftezavodsk (Kentin adı bağımsızlık sonrası değişti).

13) Tezebazar: Niyazovsk (Kentin adı bağımsızlık sonrası değişti).

14) Türkmenbaşı: Krasnovotsk (Kentin adı Ekim 1993'de değişti).

KIRGIZİSTAN

1) Bişkek: Frunze (1926-1990 yılları arasında kentin adı)

2) Isık-Köl: Balıkçı (Isık-Köl gölünün kıyısında bulunan bu kentin adı Kırgızistan'ın bağımsızlığı sonrası değişmiştir.).

TACİKİSTAN

1) Duşanbe: Stalinabad

2) Hocent: Leninabad (1936-1991 yılları arasında kentin adı)

3) Külob: Külyab ■

Kaynaklar

1 "Russia and Newly Independent Nations of the Former Soviet Union" haritası, National Geografic Society, Ölçek: 1: 10. 140.000, Washington D.C., March 1993.

2 "The New States of Central Asia" haritası, Produced by Office of the Geographer, Bureau of Intelligence and Research, US Department of State, 1993.

3 "Union der Sozielistischen Sowjetrepubliken" haritası, Ölçek: 1: 8.000.000, Hauptverwaltung für Geodasie und Kartographie beim Ministerrat der UdSSR, Moskova 1989.

4 "Kavkaz" harita kataloğu, Moskova 1989, SSCB.

5 "Dağıstan ÖSSC" haritası, Ölçek: 1:600.000, SSCB 1988.

6 "Avrasya-Türk Cumhuriyetleri" haritası, Ölçek: 1:7.000.000, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Ankara, Temmuz 1993.

7 "Kaskaflar" haritası, Ölçek: 1: 1.000.000, Harita Genel Komutanlığı, Ankara, 1993.

8 "Asya-Avrupa" haritası, Ölçek: 1: 7.000.000, Harita Genel Komutanlığı, Ankara, 1993.

9 "The Complete Guide to the Soviet Union", Victor and Jennifer Louis, London 1980, s. 52, 54, 86, 94, 96, 114, 158, 280, 281, 351.

10 "Türkmenistan" haritası, ölçek: 1: 1.500.000, Türkmenistan Gipprozem Enstitüsü, Aşgabat, 1992.

11 "Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı'nın ve Başbakanlığın Kararnameleri", No: 1-12, 1992, Aşgabat.

12 "Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devlet ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)", Prof. Dr. Mehmet Saray, İstanbul Ün., İstanbul 1990.

13 "Azerbaycan Türkleri Tarihi", Prof. Dr. Mehmet Saray, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 17.

14) "Büyük Harpte Şimali Kafkasyadaki Faaliyetlerimiz ve 15. Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri", Miralay İ. Berkuk, 64 sayılı Askerî Mecmua'nın tarih kısmı, 1 Eylül 1934, Sayı 35, İstanbul, Bakınız: Ek haritalar.

15) "Yerleşim Yerlerimizin Adları Nereden Geliyor?", Hamid Neğuç, Kafkasya Gerçeği dergisi, Sayı: 2, Ekim 1990, Samsun, s. 28-32.

SON OSMANLI HÜKÜMETİ İLE ANKARA HÜKÜMETİ ARASINDAKİ MÜNASEBETLER-II
(21 EKİM 1920-4 KASIM 1922)

DR. METİN AYIŞIĞI

SAKARYA ZAFERİ SONRASINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

Sakarya Savaşı lehimize sonuçlandıktan sonra, Fransa Hükümeti vakit kaybetmeden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile barış yapmak lüzumunu anlamış ve Franklin-Bouillon'u tekrar Ankara'ya göndererek, 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşmadan sonra, İngiliz Hükümeti, Şark Meselesi'ni daha yakından incelemek ve Sevr Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmek zorunda kaldı. Çünkü Ermeni ve Kilikya meseleleri gibi birçok mesele Türkiye lehine çözümlenmişti. Ortada başlıca problem olarak İzmir, İstanbul ve Trakya kalıyordu. Bu sırada Yunan Hükümeti tarafından İzmir Yunan Fevkalade Komiseri'nin ünvanının genel valiliğe dönüştürüleceği ve işgal altındaki arazide Yunan kanunlarının tatbik edileceğine dair haberler gelmeye başladı. Bu gelişmeler üzerine, Hariciye Nezareti, Yunan tecavüzünün önlenmesi hususunda İstanbul'da İtilaf Devletleri temsilcilerine birer nota verdi. Ayrıca Avrupa'daki Türk temsilcilerine gönderdiği tamimle, bu keyfiyetin nezdlerinde görevli bulundukları hükümetlere de tebliğ edilmesini istedi.[1] Bu teşebbüsün, söz konusu arazinin Yunanistan'a ilhakı demek olduğunu çok iyi bilen Ahmed İzzet Paşa, bu hareketin memleketin işgal altında bulunan diğer yerlerine de teşmil ve tatbik olunacağı için, İstanbul'daki fevkalade komiserler nezdinde harekete geçerek tedbir alınmasını istedi.[2] Ayrıca Paris büyükelçimiz Nâbi Bey tarafından Fransa Hariciye Nezareti'ne protesto niteliğinde bir nota verildiği gibi, ajans "Furnie" vasıtasıyla da bir başka protesto neşr ve ilân ettirildi.[3] Son Osmanlı Hükümeti'nin, İtilaf Devletlerine karşı, Damat Ferit hükümetlerine göre çok farklı bir tutum içinde olduğu görülmektedir. Nitekim Çanakkale Mutasarrıflığından, Dahiliye Nezareti'ne 18 Ocak 1922 tarihli ve "Mahrem" kaydıyla gönderilen bir yazıda, İngiliz subayları mutasarrıflık makamına gelerek, Kara Biga halkından ve orada misafir olarak bulunan bazı kişilerin Ahmed Anzavur ve adamlarını pusuya düşürüp öldüren "Çingene Ali Çetesi"ni himaye etmek, Kuvâ-yı Millîye lehinde propaganda yapmak, onlara silâh ve cephane kaçırmak gibi, âsayişi bozacak hareketlerde bulunduklarını, bu sebeple şüpheli gördükleri bazı kişileri tutuklayarak İngiliz Divân-ı Harbi'ne vereceklerini söylemişlerdi.[4] Bunun üzerine Çanakkale mutasarrıfı Vahid Bey, böyle bir olaya karıştıklarına dair hiçbir delil ve işaret bulunmayan bu kimselerin kanuna aykırı olarak ve sebepsiz yere tevkif yoluna gidilemeyeceğini söyledi. İngiliz subayları söz konusu şahısları Divân-ı Harbe sevk etmeye yetkili oldukları şeklinde görüş bildirmelerine rağmen, Vahid Bey buna izin vermeyince, işgal kumandanlığına keyfiyeti rapor edeceklerini söyleyerek ayrılmışlardır. Böyle nazik bir ortamda, İngilizler'in tepkisini çekebilecek hadiselerin meydana gelmemesi için temkinli olunması gerektiği düşüncesinde olan Vahid Bey, bu şahısların bulundukları yerlerle temasa geçerek, bir süre ortalıkta görünmemeleri için uyarmıştır.[5] Bu gelişmeler üzerine, Dahiliye Nezareti, Sadâret Makamı ile Harbiye Nezareti'ne 24 Ocak 1922 tarih ve "Mahrem" kaydıyla gönderdiği yazıda, sadece şüpheli oldukları gerekçesiyle, haklarında hiçbir şekilde şikâyet vâki olmayan ve ayrıca böyle bir harekete kalkışmaları hususunda bir delil ve işaret bulunmayan şahısların kanunlara aykırı olarak, sebepsiz yere tevkiflerinin taleb edilmesinin kabul edilemez olduğunu Çanakkale Mutasarrıflığı da bildirdi.[6] Bu arada mutasarrıflığın almış olduğu bazı tedbirlerin pek yararı olmayacağı görüşü ileri sürülmekle beraber, adı geçen şahıslar arasında bulunan Biga Askere Alma Dairesi Başkanı Mustafa Efendi'nin, "olaya el konulmuş olduğunu göstermek maksadıyla olsa gerek", görevinin değiştirilmesi hususunda gereğinin yapılmasını Çanakkale Mutasarrıflığı'ndan istemiştir.[7]

Amacının Kuvâ-yı Millîye ile bir antlaşma şekli bulmak ve Sevr Antlaşması'nı değiştirip, birlikte hareket etmek suretiyle bir an önce barış elde etme olduğunu söyleyen İstanbul Hükümeti, Ankara Hükümeti ile ilişkileri düzeltmek çareler aranılmak üzere bir talimatla Avrupa'ya gönderildi. Salih Paşa, Avrupa'da Ankara ve diğer Türk devlet adamlarıyla görüşmüş, oradan Ankara'ya uzun bir mektup yazmışsa da, cevap alamamıştır.[8] Bu sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı ve Türk orduları başkumandanı Mustafa Kemal Paşa, yeni gelişmeler karşısında İtilaf Devletleri'nin Türkiye hakkındaki gerçek düşüncelerini öğrenebilmek, Türk Millî davasını onlara anlatabilmek maksadıyla Hariciye Ve-

kili Yusuf Kemal Bey'i Avrupa'ya göndermeye karar verdi. Kendisi, önce İstanbul'a uğrayacak, Hâriciye Nazırı Ahmed İzzet Paşa ve arkadaşları ile, hatta samimi bir talep gösterildiği takdirde Padişah'la da görüşecekti. Padişah'tan Ankara Hükümeti'nin Hilafet mâkamına olan bağlılığını muhafaza ettiğini ve edeceğini söyleyecek, buna mukabil kendisinden Büyük Millet Meclisi'ni tanımasını isteyecekti.[9] 15 Şubat'ta, İngilizlerin hazırladığı özel bir trenle İstanbul'a varan Yusuf Kemal Bey, ertesi gün sadrâzam Tevfik Paşa ve Hâriciye Nazırı Ahmed İzzet Paşa ile görüştü.[10] Ankara temsilcisi Hamit Bey'in de hazır bulunduğu bu görüşmede, Yusuf Kemal Bey, barış imzalanması konusunda çeşitli meselelerde düşüncelerini ve İtilaf Devletleri'ne karşı istek ve savunma biçimlerini sordu. Ayrıca kendilerinden, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili'nin beyanâtının ileri sürdüğü fikirlerin İstanbul Hükümeti adına da yapılmış olduğunu" kabul ve ilan etmelerini istedi. Tevfik ve İzzet Paşalar, Yusuf Kemal Bey'in bu teklifine olumlu cevap verdiler.[11] Bunun yanı sıra İzzet Paşa, aynı gün İstanbul ve Ankara'nın bakış açılarında tam bir beraberlik olduğu konusunda "Ajans Havas"a açıklamada bulundu.[12] Bu telgrafı yeterli bulmayan Yusuf Kemal Bey, Avrupa kamuoyu ve devlet adamlarına karşı Anadolu Mücedelesi konusunda söyleyeceği söz ve ortaya koyacağı düşüncelerin aynı zamanda İstanbul adına da söylenmiş olacağının kabul edilmesini istedi. İstanbul, asıl amacının vatan ve devleti kurtarmak olduğunu tekrarlasa da, Ankara İstanbul'un barış için kesinlikle devreye girmesini istemiyordu. Ahmed İzzet Paşa'nın verdiği bilgilere göre, Yusuf Kemal Bey'in padişahla görüşmesi hususunda başhekim Dr. Reşat Paşa'nın aracı olduğu anlaşılmaktadır. 21 Şubat 1922 akşamı padişahla görüşen Kemal Bey, Avrupa'ya gitme hususunda sadece kendisinin tek yetkili olduğunun kabul edilmesini istedi.[13] Yusuf Kemal Bey ise, Padişahtan Ankara Hükümeti adına T.B.M.M.'nin tanınmasını istemiş olduğunu, Vahdeddin'in ise buna hiçbir cevap vermemesi üzerine, biraz bekledikten sonra saraydan ayrılmış olduğunu söylemektedir.[14] İzzet Paşa, Yusuf Kemal Bey'in Padişahla görüşmesinin Ankara'nın talimatları doğrultusunda olduğu halde, keyfiyetin kendilerinden saklanmak istendiği kanaatindedir. Böylece meselenin dışarıya sızması ile, ne yapacağını şaşıran Kemal Bey, Ankara'ya kendisinin Padişah tarafından davet olunduğunu ve huzurdayken sözde padişahın kendisini yalnız bir millet ferdi sıfatıyla gördüğü ve kabul ettiğini söyleyerek, B.M.M. Hükümeti'ni küçümsediği gibi birtakım yanlış beyanlarda bulunmuştu.[15] Yusuf Kemal Bey'e göre, Padişah Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanımış olsaydı, Ankara'dan aldığı talimat gereğince, İstanbul'daki kabine üyelerine "şeref ve haysiyetlerine uygun" makamlar verilebilecek, hatta milletvekili bile olabileceklerdi.[16] Ancak bu görüşmenin başkaca şahidi olmadığı gerçeğini gözden uzak tutmamak gerekir. Bu gelişmeler üzerine Meclis'te sert tartışmalar meydana gelmiştir. Bu hususta gensoru verenlerden biri olan Aydın milletvekili Tahsin Bey, Yusuf Kemal Bey'in meclisin bilgisi dışında padişahla görüştürülmesini sert bir şekilde eleştirerek, Hariciye Vekili'nin geri çağrılmasını istedi. İzzet Paşa'ya da ağır hakaretlerde bulunan Tahsin Bey, hükümetin Yusuf Kemal Bey'e İzzet Paşa vasıtasıyla Padişah'la görüşmesi için yetki vermesinin o derece hata olduğuna dikkat çekti.[17] Mustafa Kemal Paşa da, Ahmed İzzet Paşa'yı yalancılıkla suçlayarak, Yusuf Kemal Bey'i oyalayıp, aldatarak Padişaha bir müracaatçı gibi götürdüğünü ileri sürmüştür. Ayrıca, İzzet Paşa'nın Yunan işgali altında bulunan yerlerden geçerek, Kemal Bey'den önce Paris'e ve Londra'ya gitmesine son derece kızan Mustafa Kemal Paşa, onu bu yolculuğu son dakikaya kadar gizlemekle itham etmiştir.[18] Ancak İzzet Paşa'nın bu husus için Avrupa'ya gitmesi yaklaşık iki ay kadar önce kararlaştırılmış bulunuyordu. Anadolu ile fikir birliği konusunda gayret edilmesi gerekli görülmüş, bunun için Ankara'dan seçilecek delegelerle uygun bir yerde birleşilmesi İzzet Paşa tarafından teklif edilmişti.[19] Bunun üzerine, yakında memuren Avrupa'ya gönderilecek bir heyetin İstanbul'dan geçeceği cevabı alınmış, daha önce de bahsedildiği üzere Yusuf Kemal Bey İstanbul'a gelmişti. Bu sırada İngiltere Yüksek Komiseri Horace Rumbolt, İzzet Paşa'yı ziyaret ederek, Lord Curzon'un kendisiyle görüşmekten memnun kalacağını bildirmiştir. O sırada Naci Bey'den gelen bir telgraf, İzzet Paşa'nın Avrupa'ya davet edilmesi hususunda alınmış olan kararı doğrulamıştır. Daha sonra Bâbıâli'ye gelen Fransa Yüksek Komiseri General Pellé dahi söz konusu kararı tasvib eder mahiyette sözler söylemiştir.[20] İzzet Paşa, ihtiyat olarak meseleyi şimdilik kabineye açmadı. Bu görüşmeden birkaç gün sonra Londra'da görevli bulunan Rıfat Müeyyed Bey'den bir telgraf geldi. 18 Şubat 1922 tarihli ve mahrem kaydıyla gönderilen bu telgrafta, Lord Curzon ile görüşmenin kararlaştırılmış olduğu, İstanbul'da İngiliz fevkalade komiserliğine lazım gelen talimatın verildiğini ve derhal Londra'ya hareket edilmesini tavsiye etmişti.[21] İzzet Paşa bu davete katılmasının diğer bir sebebini şöyle açıklamaktadır. Osmanlı Hükümeti Londra temsilcisi Reşid Paşa, Yusuf Kemal Bey heyetinin Osmanlı Devlet ricalince takdim edilmedikçe Londra'daki siyasiler tarafından kabul olunmayacağını kesin bir istihbarata atfen bildirmişti.[22] Bu telgraftan anlaşıldığına göre, İngiliz Hükümeti'nin Yunanlılar hakkındaki politikası değişmiştir. Yunanistan Başbakanı ise istediği yardımın verilmeyeceğini anladığından ülkesine dönecektir. Ayrıca İngiltere Hükümeti, ancak İstanbul Hükümeti'ni tanıdığından, Londra'ya geleceği ilan edilen Ankara Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Reşit Paşa'yı ziyaret etmez ya da İngiliz Dışişleri'ne takdim edilmezse, Hükümet kendisiyle görüşmeyecektir.[23] Daha sonra meydana gelen gelişmeler Reşit Paşa'nın istihbaratının pek de kesin

olmadığını ortaya koymuşsa da, İzzet Paşa bu kere İngilizler'le Anadolu arasında şiddetli bir anlaşmazlık çıkması endişesi ve bu duruma engel olabilmek ümidiyle Londra'ya gitmeye karar vermiştir. İkinci sebep olarak Fransa temsilcisi General Pellé, üçlü devletler temsilcileri Paris'te toplanacağından Yunanlılar'ın kamuoyu yaratmak için çeşitli girişimlerde bulunmalarına karşılık, İstanbul'un çok hareketsiz kaldığını hatırlatmıştır. Bu gelişmeler üzerine İzzet Paşa durumu kabine toplantısında dile getirince, sadrâzam ve bazı nazırlar bu davete hemen uymasını istemişlerdir. Nihayet seyahatin kararlaştırılmasından sonra keyfiyetten Yusuf Kemal Bey'e bilgi verilmiştir. Bunu memnuniyetsizlikle karşılayan Kemal Bey, kendisi Avrupa'ya gitmekte iken İzzet Paşa'nın da hazırlanmasını gizli bir maksad için tertib edilmiş bir engelleme olarak kabul etmiştir. Bununla yetinmeyen Ankara Hariciye Vekili, İzzet Paşa'nın İtilaf Devletleri tarafından gerçekten davet edilip edilmediğini anlamak için general Pellé'yi ziyaret etmiştir.[24] Görüşme sonunda böyle bir talebin söz konusu olmadığından bahisle, bazı itirazlarda bulunarak, İzzet Paşa'dan Avrupa'ya gitmekten vazgeçmesini ısrarla taleb etmiştir.[25] Bütün bu gelişmelerden tedirgin olduğu anlaşılan Yusuf Kemal Bey, yapmış olduğu temaslar neticesinde, İstanbul Hükümeti'nin Ankara ile birlikte hareket etmeyeceği kanaatine vardı. Avrupa'ya hareket etmeden önce, İstanbul'daki İtilaf Devletleri yüksek komiserlerine nezaket ziyaretlerinde bulunup, İzzet Paşa ile de son bir görüşme yaptıktan sonra, 1 Mart 1922 tarihinde deniz yoluyla Marsilya'ya hareket etti.[26]

Bu gelişmeler üzerine, Ankara ile fikir ve görüş birliğine en fazla ihtiyaç duyulan bir zamanda anlaşmazlık meydana gelmesinin asla istenmediğini ifade eden İstanbul Hükümeti, Lord Curzon'dan söz konusu cevap geldikten sonra, bu davete katılmamayı mahzurlu gördüğünden, Ahmed İzzet Paşa'nın derhal yola çıkarılmasına karar verdi.[27] Ayrıca Ankara heyeti ile ahenk ve uygunluk sağlanması hususunda gayret edilmesi, "hal ve maslahata" uygun görüldü.[28] Bunun yanı sıra Tevfik Paşa'nın basına verdiği beyanat, İstanbul'un tutumu açısından son derece önemlidir. "Vatanın selameti gibi ulvî bir maksad karşısında bir küçük hisse yer kalamayacağını bir sene evvel Londra Konferansı'nda pek merdâne bir surette ortaya koymuş ve bu temiz ve yüksek vatanperverlik bütün milletin kalbinde minnetli ve iftiharlı izler bırakmıştı. Bu sebepten Tevfik Paşa Kabinesi'nden biri tarafından Avrupa'ya yapılan seyahat netice itibariyle, ancak millî vahdetimizi te'yid ve tevsike hizmet edebileceğinin er geç sabit olacağına tamamiyle emin bulunuyoruz."[29] Sadrâzam Tevfik Paşa, millî gaye uğrunda bir ikilik ihtimalinin tasavvur bile edilemeyeceğini, mevcudiyet, istiklâl, hukuk ve arazi hususlarında istenilen şeylerin evvelce de söylendiği gibi, milletin tecrübelerinden ve fiilen kendi ihtiyaçlarından doğmuş emel ve gayeler olduğunu hatırlatmıştır. Bu milletin evladlarının her türlü elim mahrumiyetlere katlanarak, fevkalade bir şekilde meydana getirdikleri fedakârlıkları herhangi bir suretle sekteye uğratacak bir hareketin memleketini seven hiçbir fertten sâdır olamayacağını söyleyerek, bilakis herkesin bütün kuvvetini bu fedakârlıkları müsemmer kılmak uğrunda sarf etmeyi tabiî gördüğünü ifade etmiştir.[30] Ancak, kendisini merkezî hükümet olarak görmekte devam eden Bâbıâli, T.B.M.M. Hükümeti'ne geçici bir harp ve ihtilâl kabinesi gözüyle bakıyordu. Saltanat ve hilafetin varlığının henüz tartışılmadığı bir sırada, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerinde karar alacakları böyle bir zamanda İstanbul Hükümeti'nin bir kenara çekilip, beklemesini düşünmek zordur.[31] Nitekim Hükümet, Ahmed İzzet Paşa başkanlığında bir heyeti, 4 Mart 1922 tarihinde trenle Londra'ya gitmek üzere yola çıkardı. İstanbul Heyeti önce Londra'ya, daha sonra Paris ve Roma'ya geçecek, bu ülkelerin başbakanları, dışişleri bakanları ve diğer devlet erkânı ile görüşmelerde bulunacaktı. İzzet Paşa basına verdiği beyanatta, İstanbul Heyeti'nin amacını, bütün Türk Milleti'ni bir bütün halinde kurtarmaya çalışarak, onun haklı davasını müdafaa olarak açıklıyordu.[32] Heyet üyelerinden Haydar Bey de, gazetelere verdiği beyanatta İstanbul'un müdafaa edeceği esasların, Anadolu Heyeti'nin müdafaa edeceği esaslardan farklı olmadığını, kendilerinin de meşru ve haklı davalarının tasdik edilmesini isteyeceklerini hatırlatıyordu.[33] Harp başlamadan önce barış yapılması için çalıştıklarını, istek ve müdafaalarının "Misâk-ı Millî"den farklı bir şey olmayacağını, Türkiye'nin haklı davasının tasdik edileceğinden umutlu olduğunu ifade eden İzzet Paşa, Bâbıâli'nin müdafaasının esaslarını şöyle özetliyordu: "Trakya ve İzmir derhal tahliye olunarak, Türkiye'ye iade edilmelidir. Heyet aynı zamanda siyasî, malî ve iktisadî bağımsızlığın tasdik edilmesini talep edecektir. Türk Milleti'nin haklı davasını müdafaa için birlik halinde olan İstanbul ve Ankara arasında bir ayrılık yoktur."[34]

Diğer taraftan 7 Mart'ta Marsilya'ya gelen ve orada Franklin Bouillon ile görüşen Yusuf Kemal Bey, daha sonra Fransa Başbakanı Raymond Poincaré ile kısa bir görüşmeden sonra Londra'ya hareket etti. Yusuf Kemal Bey'den önce Londra'ya gelmiş olan Ahmed İzzet Paşa, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Cunzon ile görüştü. 11 Mart 1922 tarihinde gerçekleşen bu görüşmede İzzet Paşa, Lord Curzon'a Türkiye'nin sadece hür ve bağımsız bir ülke olarak yaşamak istediğini, bunun için de adalet ve hürriyet talep ettiklerini açıkladı.[35] Bu görüşmeden sonra "Ajans Havas"ın Londra muhabirine, buradaki görüşmeden maksadının Türkiye'nin bağımsızlığını temin etmek olduğun söyleyen Ahmed İzzet Paşa, *Evening News* ve *Times* gazetesi muhabirlerine verdiği demeçte özetle şunları söylemiştir:

"1- İstanbul'un müdafaası için şart olan Doğu Trakya'nın Edirne de dâhil olmak üzere Meriç nehrine kadar Türkler'e geri verilmesi gerekir.

"2- Çanakkale Boğazı serbest olacak ve tahkim

edilecektir. Ancak her türlü saldırıya ve bilhassa Yunan tecavüzüne karşı garanti verilmesi şarttır.

"3- Anadolu'nun tamamen Türkiye'ye geri verilmesi ve İzmir'in Yunanlılar tarafından tahliyesi esastır.

"4- İstanbul her türlü muhtemel taarruzdan emin olmalı, bu masuniyeti gerek kara ve gerekse deniz taarruzlarından temin edilmelidir.

"5- Ankara ile İstanbul arasında anlaşma konusunda ise, size serbestçe söylerim ki, hangi partiye mensup olursa olsun, memleketin meşru hakkını takdir edebilen her Türk millî mefkureyi kalbinin derinlerinde taşımaktadır. Bu millî mefkure de Türkiye'nin istiklâl ve hürriyetine lüzumu olan istekler, millî isteklerin istihsalinden başka bir şey değildir."[36]

Bu sırada İngiltere'nin İstanbul sefareti baştercümanı Mr. Ryan 15 Mart 1922'de, Osmanlı Devleti Londra sefaretine gelerek, ertesi gün Lord Curzon'un Ahmed İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey ile görüşebileceğini bildirdi. Mr. Ryan, İzzet Paşa'ya görüşmeye Yusuf Kemal Bey ile gitmesinin uygun olacağını söyleyip, bu konudaki fikrini sordu. İzzet Paşa ise, kendisince bir mahzur olamayacağını söyleyince, Ryan'ın bu teklifine önce karşı çıkan Yusuf Kemal Bey, daha sonra kabul etmek zorunda kaldı.[37] Ertesi gün yapılan görüşmelerde, Lord Curzon'un Sevr Antlaşması hususunda ileri sürdüğü değişiklik tekliflerinin kabul edilir tarafı yoktu. Her ne kadar Ahmed İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey, yapmış oldukları görüşmelerde Türk davasını anlatmaya çalıştılarsa da, İngiliz ve Fransız dışişleri bakanlarının henüz bunu kabul edecek durumda olmadıkları anlaşılıyordu. İstanbul ve Ankara heyetleri, hem fikir olarak Anadolu'nun Yunanlılar tarafından derhal boşaltılmasını istiyordu. Lord Curzon'un öncelikle mütareke yapılmasında ısrar etmesi üzerine, Londra görüşmelerinden olumlu bir sonuç elde edilemedi. Ankara'yı hâlâ İstanbul'un bir parçası olarak gören İngiltere, ancak Sakarya zaferinden sonra Ankara'nın varlığını kabul etmek zorunda kalmıştı.[38]

Sonuçta İtilaf Devletleri, hem şark meselesini görüşmek, hem de Türk askerî faaliyetini durdurmak amacıyla 21 Mart 1922 tarihinde Paris'te toplandılar ve aldıkları kararları 22 Mart'ta Türkiye ve Yunanistan'a bildirerek, mütareke teklifinde bulundular. Bir anlamda barış şartlarının esaslarını kapsayan ikinci nota aslında Sevr'in başka bir surette ifadelendirilmiş hali idi. Yunanistan mütareke teklifini derhal kabul etti. Ankara Heyeti ise, bu konuda kendisini yetkili görmediğini belirterek 3 Nisan 1922'de Ankara'ya döndü. T.B.M.M. İtilaf Devletleri notasına 5 Nisan 1922'de verdiği cevapta, mütarekeyi kabul ettiğini, ancak Yunanlıların mütarekenin imzalanmasından itibaren dört ay içinde Anadolu'yu boşaltmasını istedi.[39] Fakat bu teklif İtilaf Devletleri tarafından reddedildi. Bu arada Londra'daki temaslarını tamamlayarak Paris'e gelmiş olan Ahmed İzzet Paşa, Fransa Başbakanı Poincaré ile de görüşmüştü.[40] Misâk-ı Millî esasları üzerinde ısrar eden İzzet Paşa, Türkiye'nin çıkarlarına ters düşen bir antlaşmaya imza koymaktan çekinmiştir. Diğer taraftan, İstanbul Hükümeti de "Üçler Konferansı"nın barış tekliflerine 8 Nisan 1922 tarihli bir nota ile cevap verdi. Bu notada, Anadolu'nun mümkün olduğu kadar süratle tahliye edilmesi, fakat bir ihtiyatî tedbir olarak Yunan kuvvetlerinin Trakya'ya nakledilmesine ve orada toplanmasına izin verilmemesi isteniyordu. Ayrıca bazı özel sebeplerden dolayı konferansın, Batı Avrupa şehirlerinden birinde toplanması rica ediliyordu.[41] Hariciye Nazırı Ahmed İzzet Paşa, Bâbıâli'nin cevabî notasını 8 Nisan sabahı İtilaf Devletleri Yüksek komiserlerine verdi.[42] İzzet Paşa'ya göre, İtilaf Devletleri, Türkiye'nin istiklâl ve mevcudiyetini temin ederse, Anadolu'da sulha razı olacaktı. Anadolu ile İstanbul arasındaki anlaşmazlığı ancak sulh halledebilirdi.[43] Fakat İtilaf Devletleri 15 Nisan 1922'de Türkiye'nin isteklerini reddettiler. Böylece bütün teşebbüsler sonuçsuz kaldı. Artık gerçek ve âdil bir barış İtilaf Devletleri aracılığı ile değil, ancak kesin bir Türk zaferi ile kazanılacaktı. Ayrıca, Anadolu üzerindeki emellerinden vazgeçmeyen Yunanlılar, işgal etmiş oldukları Türk topraklarını terk etmelerinin söz konusu edildiği sırada, yeniden işgal harekâtına başladılar. Nitekim İtalyanlar'ın 18 Nisan 1922'de boşaltmaya başladıkları yerleşim merkezlerinden Söke'yi 21 Nisan'da, Kuşadası'nı 30 Nisan'da işgal ettiler. 7 Haziran 1922 sabahı Yunan savaş gemileri Samsun'u bombalayınca, İstanbul ve Ankara Hükümetleri bu saldırıyı şiddetle protesto ettiler.[44] Buna rağmen İngiltere Başbakanı Lloyd George, 4 Ağustos 1922 tarihinde Avam kamarasında yaptığı bir konuşmada, savaşın tüm sorumluluğunu Osmanlı Devleti'ne yükleyerek, Ankara'nın bütün teklifleri reddettiğini, Karadeniz Bölgesi'nde Türkler'in Hıristiyanlara zulüm yaptığını, son otuz senedir de azınlıkları yok etme politikası izlediğini iddia ederek, Türkiye'yi tehdit etti.[45] Bunun üzerine Hariciye Nazırı Ahmed İzzet Paşa, 14 Ağustos 1922'de İngiliz yüksek komiserliğine verdiği bir nota ile, Lloyd George'un Avam Kamarasındaki nutkunu protesto etti.[46]

Neticede, artık İstanbul birleşmek üzere Ankara'ya elini uzatmış bulunuyordu. Bunun sebebi sadece İtilaf Devletleri'nin milliyetçi liderlerle uzlaşılması tavsiyesi değil, fakat Sevr'in ağır hükümleri karşısında İstanbul'daki bazı devlet adamlarının, İtilaf devletlerine karşı besledikleri güveni kaybetmeleri ve kurtuluşun Anadolu'ya yardımda olduğunu anlamalarıydı. İtilaf Devletleri'nin ve özellikle de İngilizlerin Boğazlara yerleşme ve Türkiye'yi kontrolleri altına alma gayretleri Ankara tarafından dikkatle takip ediliyordu. Fakat Türkiye, Paris Konferansı'ndaki teklifleri reddedecek olsa bile, ne Fransa'nın, ne de İtalya'nın kuvvete başvurmaya niyetleri vardı. Öyleyse Türk davasının çözümlenmesi, yeni ve büyük bir zaferin neticesine bağlı kalıyordu. Bu çözüm de, 26 Ağustos 1922 sabahı başlayan ve 30 Ağustos'ta Türk ordusunun kesin zaferi ile sona eren "Başkumandanlık Meydan Muharebesi" neticesinde alındı. 11 Ekim 1922'de İtilaf Devlet-

leri ile yapılan Mudanya Ateşkes Antlaşması, askerî zaferlerin ardından gelen ve bu zaferlerin anlamına yakışan ilk siyasî ve diplomatik başarı oldu.

İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN ÇEKİLMESİ SÜRECİNDEKİ GELİŞMELER

Mudanya'da Türk Millî Mücadelesi'nin zaferi karşısında boyun eğen İtilaf Devletleri Türkiye'nin geleceğini görüşmek üzere Lozan'da bir konferans toplanmasına karar vermişlerdi. Bu büyük mücadele millî bağımsızlık ve egemenlik düşüncesi ile yürütülmüştü. Mustafa Kemal Paşa'nın memleketin idarî sistemi hakkındaki düşüncesi Cumhuriyet idi. Ancak bu idare sisteminde saltanata yer olamazdı. Teşkilât-ı Esâsi'de egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğu hükmü olmasına rağmen, meclisteki muhalif grupta bulunan milletvekilleri, saltanat ve hilafetin korunması lehinde çalışmaya başlamışlardı. Bu arada, 17 Ekim 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çeken sadrâzam Tevfik Paşa, zaferin İstanbul ile Ankara arasındaki anlaşmazlık ve ikiliği kaldırmış olduğuna işaret ederek, konferansta milletin haklarını birlikte müdafaa etmeyi teklif etti.[47] Mustafa Kemal Paşa, bu isteğe çok sert bir karşılık vererek, Türk Milleti adına yegâne söz sahibi merciin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu bildirdi.[48] Ertesi gün ise, İstanbul'a gelen Refet Paşa'yı, Padişah adına Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri Bey karşılamış, Refet Paşa da, kendisinden saltanat ve hilafet makamına bağlılık ve sevgi dileklerinin iletilmesini istemişti.[49] Bunun üzerine, Meclis-i Vükela, Refet Paşa ile temasa geçerek, Padişah'ı, meclisi onaylayan ve millî hareket liderlerini başarılarından dolayı kutlayan bir beyanname yayınlaması hususunda iknaya karar verdiler. Böylece Refet Paşa tarafından düzenlenen, Hariciye Nazırı İzzet Paşa'nın da biraz değiştirmiş olduğu beyanname, Padişah adına hemen ilan edilmek üzere vükela meclisine arz edildi.[50] Ancak bunda zaferden duyulan memnuniyet dile getirilmekle beraber, inatla Mustafa Kemal ve arkadaşlarından hiçbir şekilde söz edilmiyordu. Fakat Padişah'ın "Milletin hakanı ve İslâmın halifesi" olduğu bilhassa vürgulanıyordu. Anlaşılan durumun ciddiyeti bazı nazırlarca yeterince anlaşılmamış, bazılarınca da karamsarlığa düşülmüş olacak ki, bu öneriye itiraz edilmiştir.[51] Bu sırada İtilaf Devletleri'nin İstanbul temsilcileri 27 Ekim 1922'de Ankara ve İstanbul Hükümetlerine şifahî bir nota vererek, 13 Kasım'da Lozan'da toplanacak olan konferansa davet ettiler. Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Ekim tarihli, sulh konferansında Türkiye'yi temsil edecek yegâne merciin T.B.M.M. olduğunu hatırlatan telgrafını kendisine mahsus bir talimat zanneden Hamit Bey, bu telgrafı aynen Tevfik Paşa'ya iletmemişti.[52] Bu durumdan habersiz olan Tevfik Paşa, İtilaf Devletleri'nin çağrısı üzerine, bu kere doğrudan doğruya T.B.M.M. Başkanlığı'na müracaat etti ve 29 Ekim 1922 tarihli telgrafında, Bâbıâli'nin her türlü baskıya karşı direnerek, Sevr Antlaşması'nı imzalamamak suretiyle hizmet etmiş olduğuna değinerek, birleşme hususunda hazır olduğunu, memleketin geleceği ve milletin haklarını savunmak üzere Ankara'ca tâyin edilecek bir zâtın derhal İstanbul'a gönderilmesini istedi.[53] İstanbul'un bu telgrafları Ankara nazarında birer hıyanet belgesi olarak nitelendirildi. Bu istek mecliste çok sert tartışmaların meydana gelmesine sebep olduğu gibi, Mustafa Kemal Paşa'ya son darbeyi vurmak için de büyük bir fırsat verdi. Nihayet 1 Kasım 1922 tarihinde toplanan meclis, şahsî saltanatın kaldırılmasıyla kayıtsız ve şartsız millî egemenlik esasının kabulü ve ülkenin idaresi ve fiilen yönetilmesinin yalnızca T.B.M.M'ne verilmesini kabul ederek, oybirliği ile saltanatın kaldırılmasına karar verdi.[54] Diğer taraftan, 29 Ekim'de Tevfik Paşa vasıtasıyla Sultan Vahdeddin ile uzun bir görüşme yapan Refet Paşa, hükümetin istifasını istemiş, Padişah.da, Büyük Millet Meclisi Hükümeti İstanbul'un kontrolünü kesin olarak üzerine alıncaya kadar İstanbul Hükümeti'nin vazifesinde kalmasında ısrar etmiştir.[55] Fakat saltanatın kaldırılmasıyla çok zor durumda kalan Tevfik Paşa Hükümeti, 3 Kasım 1922'de Refet Paşa'nın verdiği bir muhtıra ile konuyu görüştüğü sırada nazırlardan bazıları toplantıyı terk ederek istifalarını verdiler.[56] Bu gelişmeler üzerine, 4 Kasım 1922 Cumartesi günü Tevfik Paşa başkanlığında toplanan kabine üç saat kadar süren müzakereden sonra istifa kararı aldı.[57] Böylece, 19 Ekim'de İstanbul'a gelmiş olan Refet Paşa, aynı gün yönetimi Türkiye Büyük Millet Meclisi adına devralarak, bütün nezaret müsteşarlarına resmî faaliyetlerinin durdurulduğunu, her çeşit iş için tek merciin Ankara olduğunu bildirdi.[58]

SONUÇ

Bir büyük milletin yeniden var olma savaşını verdiği bu muazzam mücadelede Ankara Hükümeti, son Osmanlı Hükümeti'ne göre çok daha tutarlı, birlik ve beraberliğin en üst seviyeye çıktığı bir politika izlemiştir. İstanbul Hükümeti ileri gelenlerinin basına verdiği beyanatlar, ileri sürdükleri görüş ve düşüncelere bakıldığında, Ankara'nın istekleri ve "Misâk-ı Millî" ile büyük paralellik taşıdığı anlaşılmaktadır. Misâk-ı Millî hususunda Anadolu ve Trakya'nın düşman orduları tarafından boşaltılmadan barış görüşmelerine girişmenin faydasız olacağına inanan Ankara o yolda yürümeye devam etmiştir. İstanbul ise, Anadolu'nun gerçek gücünü hiçbir zaman tam manasıyla kavrayamadığından, daha temkinli ancak ürkek bir politika izlemiştir. Ancak, Ahmed İzzet Paşa'nın önce Dahiliye, sonra Hariciye Nazırı olarak görev yaptığı, Tevfik Paşa'nın başkanlığında kurulan son Osmanlı Hükümeti'nin icraatları ve Anadolu Harekâtı karşısındaki tutumu, Damat Ferit hükümetlerine göre çok farklı bir çizgidedir. Avrupa'yı uzun süre barış umuduyla oyalayan son Osmanlı Hükümeti'nin göz yummasıyla, İstanbul'da bulunan silahlar ve cephane aralıksız olarak Anadolu'ya nakledilmiştir. Bunun yanı sıra Avrupa'dan her türlü silahın yedek aksamı ve

askerî ihtiyaçların getirilmesi için Kuvâ-yı Millîye tarafından serbestçe pazarlıklar yapılmış, kontratlar imzalanmış, çok sayıda subay Anadolu'ya geçirilmiştir. Nihayet İstanbul'daki nezaret ve daireler askerî ve siyasî tüm faydalı bilgileri hızla Anadolu'ya iletmeye çalışmışlardır.[59] Bu yardımların İnönü, Sakarya, Dumlupınar ve Başkumandanlık muharebelerinde çok büyük katkıları olmuştur. Anadolu'nun İstanbul'daki memurları gizli olarak faaliyet gösteriyorlarsa da, bu faaliyetlerden Harbiye, Hariciye nezaretleriyle, Merkez kumandanlığı ve Polis Müdürlüğü haberdardı.[60] Dolayısıyla son Osmanlı Hükümeti, memleketin feci durumu karşısında, elde bulunan tek savunma gücüne yardım etmeme, ya da onu zayıf düşürecek bir zıtlaşmaya gitmemiştir.

İstanbul Hükümeti'nin ümidi bir an önce memleketin geleceğini teminat altına alacak faydalı şartlarla bir barış antlaşması yapmaktı. Bu şartlardan biri de, meşrutî bir padişahın başkanlığı altında birleşerek ayrılık ve ikiliğin kaldırılması olacaktı. İşte Ankara'nın kabul edemeyeceği, belki de en önemli durum bu noktadaydı. Yeni ve dinamik bir rejimin esaslarını tesbit eden Mustafa Kemal Paşa'nın bu durumu kabullenmesi beklenemezdi. Bu nedenle ileride gerçekleştireceği inkılâplara en büyük engel olarak gördüğü saltanatın kaldırılmasında tereddüt etmemiştir. ■

1- BOA, *B.E.O. İHB*, nr. 34/54/4.
2- BOA, *B.E.O. İHB*, nr. 34/54/4.
3- BOA, *Aynı belge*.
4- BOA, *Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS)*, D. 60-3, nr. 40, L.2/1.
5- BOA, *Aynı belge*, L. 2/2. Daha sonra, bu şahıslardan Biga eşrafından Mehmed Rüştü Efendi, Mutasarrıf Vahid Bey'e haber vermeksizin Karabiga'ya gelldiği bir sırada İngilizler tarafından tutuklanarak, Çanakkale'ye sevkedilmiş ve İngiliz kumandanlığınca tevkif edilmiştir. Onun böyle bir muameleye maruz kalması, mutasarrıfın tenbihleri hilafına hareket etmesinden ve tedbirsizliğinden kaynaklanmış, diğer şahıslar ise tedbirli davrandıklarından böyle bir harekete maruz kalmamışlardı. Bu keyfiyet, Çanakkale Mutasarrıflığı tarafından 4 Şubat 1922 tarihli tezkere ile Dahiliye Nezareti'ne bildirilmişti. Bk. BOA, *Aynı belge*, L. 5.
6- BOA, *DH-KMS*, D.60-3, nr. 40, L.1.
7- BOA, *Aynı belge*, L. 1.
8- Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 141-142. Salih Paşa'nın Ankara'ya gönderdiği bu mektupların tam metni için bk. Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 388-390.
9- *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, XVIII, 63.
10- Yusuf Kemal Bey, İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Horace Rumbold'la da görüşmüştü. Bk. Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, I, 174.
11- Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981, s. 241.
12- Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 157. Fransızca olarak verilen bu telgrafın tam metni için bk. *Aynı eser*, II, s. 410, Ek. 62.
13- Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 159.
14- Yusuf Kemal Tengirşenk, *Aynı eser*, s. 242-243.
15- Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 159-160.
16- Yusuf Kemal Tengirşenk, *Aynı eser*, s. 243.
17- Tahsin Bey'in meclisteki konuşması için bk. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, C. XVIII, 65.
18- *T.B.M.M* Z.C., XVIII, 63; Atatürk, *Aynı eser*, II, 247-248.
19- BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları*, 4 Mart 1338, nr. 69/1.
20- BOA, *Aynı mazbata*, nr. 69/2.
21- Bu telgrafın tam metni için bk. Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, s. 411, Ek. 63.
22- 16/17 Şubat 1922 tarihli bu telgrafın tam metni için bk. Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 411-413, Ek. 64.
23- "Durumun şimdilik ihtiyatla kabul edilmesi lazımdır" kaydı konulan bu telgraf için bk. *Aynı eser*, s. 411-413, Ek. 64.
24- BOA, *M.V. Mazbataları*, nr. 69/2.
25- BOA, *Aynı mazbata*, nr. 69/2.
26- Salâhi R. Sonyel, *Aynı eser*, II, 221-222; Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, I, 174. Halbuki Yusuf Kemal Bey, Tevfik Paşa'dan başka nazırları ziyarete ve onların ziyaretini kabul ve iadeye hey'eti vekile kararıyla mezun değilim demişti. Bk. Yusuf Kemal Tengirşenk, Aynı eser, 241-242.
27.- BOA, *M. V. Mazbataları*, nr. 69/2.
28- BOA, *Aynı mazbata*, nr. 69/2.
29- *Vakit*, 14 Mart, 1922, s. 1529..
30- *Vakit*, 14 Mart 1922, s. 1529
31- O sırada Vekiller Heyeti Başkanı olan Fevzi (Çakmak) Paşa, bu kısa ziyarete değinerek, Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'dan geçerken Halife'ye uğramasının tabiî olduğunu, bu hususta birlik ve beraberlik göstermek gerektiğini ifade etmiştir. Bk. Metin Ayışığı, *Aynı tez*, s. 271.
32- *Tevhîd-i Efkâr*, 3 Mart 1922, s. 3291; İkdam, 4 Mart 1922, s. 8927.
33- *Tevhîd-i Efkâr*, 3 Mart 1922, s. 3291.
34- *Tevhîd-i Efkâr*, 4-5 Mart 1922, s. 3292-3293.
35- *Tevhîd-i Efkâr*, 12 Mart 1922, s. 3300.
36- *Peyâm-ı Sabah*, 14, 20 Mart 1922, s. 11606, 11613; *İkdam*, 25 Mart 1922, s. 8988.
37- Yusuf Kemal Tengirşenk, *Aynı eser*, s. 247. Aynı gün, yani 15 Mart 1922'de Yusuf Kemal Bey, basına verdiği demeçte, Ankara ile İstanbul arasında fikir birliği olduğuna işaret ediyordu. Bk. Yusuf Kemal Tengirşenk, *Aynı eser*, s. 251; Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, s. 176. Bunun yanı sıra, Londra'ya gelen Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki heyeti Reşid Paşa ve Ahmed İzzet Paşa ile birlikte karşılamışlardı. Bk. *İkdam*, 16 Mart 1922, s. 8975.
38- Atatürk, *Aynı eser*, II, 248; Lord Kinross, *Atatürk*, İstanbul, 1981, s. 510.
39- Atatürk, *Aynı eser*, II, 254.
40- Fethi Okyar, Ahmed İzzet Paşa'nın Londra'da ne İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Cunzon'la ve ne de Başbakan Lloyd George ile konuşmaya muvaffak olamadan, ancak Dışişleri müsteşarı Mr. Buttler'ı görerek ayrılmış olduğunu söylemektedir. Bk. Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s. 302. Halbuki o sırada İngiltere Başbakanı Londra dışında olduğundan İzzet Paşa, Lord Curzon'la 11, 14 ve 16 Nisan'da olmak üzere üç kere görüşmüştü. Ayrıca Üçler Konferansı'nın sona ermesinden sonra Fransa Başbakanı Poincaré ile birçok kere görüşen Ahmed İzzet Paşa, Yusuf Kemal Bey ile de sık sık bir araya gelmişti. Bk. *Tevhîd-i Efkâr*, 4 Nisan 1922, s. 3323; *İkdam*, 4 Nisan 1922, s. 8998; Lord Kinross, *Aynı eser*, s. 459.
41- *Tevhîd-i Efkâr*, 9 Nisan 1922, s. 3328; Vakit, 9 Nisan 1922, s. 1555.
42- Bu notanın tam metni için bk. *Tevhîd-i Efkâr*, 9 Nisan 1922, s. 3338
43- Mahmut Kemal İnal, *Aynı eser*, s. 2012.
44- Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, I, 182.
45- Bilâl N. Şimşir, *Aynı eser*, IV, 334-340.
46- Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, I, 189
47- Atatürk, *Aynı eser*, II, 294.
48- Atatürk, *Aynı eser*, II, 294.
49- Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, II, 2.
50- Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 454-455.
51- Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 194.
52- Atatürk, Aynı eser, II, 295; Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 458-459.
53- Atatürk, *Aynı eser*, II, 295; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s. 115.
54- Meclisteki bu görüşmeler hakkında geniş bilgi için bk. Atatürk, *Aynı eser*, II, 296.
55- Genel Kurmay *ATAŞE Arşivi*, A-1/4283, Kls. 1684, D. 39/436, F. 6.
56- Mahmut Kemal İnal, *Aynı eser*, s. 1762; Mehmet Cavit, "Cavit Bey'in Hatıraları," *Tanin*, 18 Aralık 1946, s. 4454-1186. Cavit Bey'e göre, Ahmed İzzet Paşa, Refet Paşa ile olan görüşmesine dair, Meclis-i Vükelaya verdiği raporda, Refet Paşa'ya atfen teşekkül edecek hükümetler, halife tarafından tasdik edilecek, meşrutî hükümetlerde hükümdarın hâiz olduğu hak ve yetkilere halife de sahip olacaktı. İzzet Paşa, Cavit Bey'in, bunda bir yanlış anlama olmasın, şeklinde bir sorusuna karşılık, "Hayır!... Tamamen Refet Paşa'nın kendi sözleridir" cevabını vermişti. Bk. Mehmet Cavit, *Aynı tefrika*, Tanin, 18 Aralık 1946, s. 4454-1186. 23 Ekim 1922 tarihli bu rapor hakkında geniş bilgi için bk. Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 190-193.
57- Genel Kurmay *ATAŞE Arşivi*, A-1/4283, Kls. 1684, D. 39/436
58- Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, I, 8.
59- Yunan ordusu başkumandanı General Hacyanestis tarafından İstanbul'da işgal orduları başkumandanı General Harrington'a gönderilen 1 Ağustos 1922 tarihli mektupta bu duruma işaret edilerek, Yunanistan'ın kaygıları dile getiriliyordu. Bu mektubun tam metni için bk. Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 447-449, ek. 75.
60- Bu hususta geniş bilgi için bk. Metin Ayışığı, "Millî Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya Yapılan Silah Sevkiyâtı ve İstihbarat Meselesi, *ATA Dergisi*, Konya 1992, s. 83-97.

SEYAHATNAMELERDE VE ANILARDA SİVAS

DR. HÜSEYİN YILDIRIM

İç Anadolu'nun doğusunda Kızılırmak ovasının dağlarla birleşen yamacında kurulmuş olan "Sivas", 1285 metre yüksekliğinde olup oldukça sert ve soğuk bir iklime sahiptir. Sivas isminin, Roma dönemindeki "Sebastia"dan geldiği kaynaklarda belirtilmektedir.[1] Şehrin yerleşim açısından Selçuklu Sivas'ının, Roma Sebastia'sının yerinde mi veya başka yerde mi kurulduğu kesin olarak tespit edilememiş ise de, şehrin diğer Anadolu şehirleri gibi Türkler tarafından tamamiyle yeniden inşa edildiği şüphesizdir.[2]

O dönemlerde her akın veya batıdan yöneltilen her saldırı, mutlaka Sivas'ta duraklamıştır. Anadolu'nun kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde uzayan ticaret yollarının kesiştiği bir kavşak noktasında yer alması nedeniyle Sivas, Hitit[3], Roma, Bizans[4], Selçuklu[5] dönemlerinde önemli bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Selçuklular zamanında Konya ve Kayseri gibi, Sivas da bir ara devlet merkezi olarak kullanıldığı için idarî, kültürel ve iktisadî açıdan önemli seviyeye ulaşmıştır.[6] Sivas Ortaçağ'da da önemini yitirmemiş, Danişmendlilere, Selçuklulara, Eratna ve Kadı Burhanettin devletine merkez olmuştu. Türkler zamanında Sivas Anadolu'nun sağlam korunaklı ve bolluk içerisinde olan ticaret merkezlerinden biriydi. *Sivas Şehri* isimli kitaptan öğrendiğimize göre; Zekeriya Kazvini, *Asar-ül-Bilâd* adlı eserinde bu

Geçen Yüzyılda Sivas
Fotoğraf Dacat Zülalyan

şehrin meyve vb üretiminin bol olduğunu, Hanefi mezhebinden Türkmenlerden oluşan halkının ticaretle uğraştığını, zevk ve eğlenceye düşkün olduklarını yazar. Yine aynı eser Sivas'a çok kar yağdığından ve böyle karlı zamanlarda kuşlara yem vermek üzere bir vakfiye düzenlendiğinden ve her taraf karla kaplı olduğu zaman şehre göç eden kuşlara bu vakfın gelirlerinden yem alınarak damlara serpildiğinden bahseder. Tarık Ül Reşat, *Takvim-Ül-Büldan* adlı eserinde surla çevrili büyük bir belde olan Sivas'ın bir ovada ve Kızılırmak'a yarım fersah uzaklıkta kurulduğunu, bu şehirde konuklar için yirmi dört han bulunduğunu, kışının şiddetli ve ağacının az olduğunu söyleyerek Sivas'ın ticarette ün salmış beldelerden biri olduğunu anlatır.[7]

Çeşitli uluslardan tüccarların buluşma yeri olan bu kenti, Alaeddin Keykubad, emirlerden topladığı paralarla imar ettirmiştir. Sivas'ın uzun bir süre boyunca Anadolu'nun büyük bir ticaret merkezi, ayrıca, doğuya, batıya giden ve Suriye, Mezopotamya ile Karadeniz'i bağlayan yolların kavşak noktası olduğu bilinmektedir. Trabzon ile Selçuklu Devleti'nin çıkarlarının çatışmasına yol açan yöre Sivas'tı[8]

İbn-i Said'e göre onüçüncü yüzyılın ortalarında yalnız Kayseri-Sivas yolunda 20 han vardı. Ayrıca Kızılırmak üzerindeki köprüler de yapılmış, ya da yenilenmişti. Fakat, yollara pek el sürülmemişti. Ortaçağda önemli bir ticaret merkezi olan Sivas yer altı zenginlikleri ile de ünlü idi. Saint Simon, Aksaray (?) ve Sivas dolaylarındaki tuz, demir ve gümüş madenleri ile şap ocaklarından söz eder. Boya sanayiinde kullanılan şapın Sivas'a Şebinkarahisar'dan geldiği sanılmaktadır. O çağda halıları ile ünlü olan Sivas, İbn ül-Esir'in dediğine göre 1205-1206'dan önce bile, Suriyeli, Kuzey Mezopotamyalı, hattâ Kuzey Karadeniz ülkelerinden gelen Rus ve Kıpçak tüccarların buluşma merkeziydi.[9] Yine Esir, Sivas'ta tüccarların yığıldıklarını, bunun sonucu olarak halkın büyük zararlara uğradığını, bunun üzerine Selçuklu Sultanı I. Keyhüsrev'in bir sefer açmaya mecbur olduğunu yazar. Gerçekten de Sivas bu dönemde kuzey ve güney uluslarının bir değiş-tokuş merkezi idi. Kuzeyden gelen köleler, cariyeler ve kürkler İslâm ülkelerine buradan dağılıyordu. Kökeni Kıpçak ve Kafkas kavimlerinden olan Mısır Memlûk devleti orduları, Sivas'tan götürülmüşlerdi. Bu nedenle İlhanlı Hükümdarı Abaga Han, ünlü Mısır-Suriye Sultanı Baybars'a yazdığı bir mektupta "Sivas'ta satılmış bir köle" sözleriyle onu küçültmüştü.[10]

14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa'da feodal düzenin sarsılarak şehir hayatının gelişmeye başlaması, Avrupa ülkelerini Müslümanlarla büyük bir ölçüde ticari ilişkilere yöneltti. Bu şekilde doğu-batı yönünde başlayan ticarî faaliyetler de Anadolu'da yoğunlaştı. Antalya'dan gelen kervanlar Konya ve Kayseri'ye uğrayarak, Sivas'a varıyor, oradan Erzincan, Erzurum yolu ile Tebriz'e gidiyordu. İlhanlılar zamanında Tebriz, Bağdat'ın yerine geçerek İslâm dünyasının en büyük merkezi haline gelince bu yolun ve dolayısıyle, Sivas'ın da önemi büsbütün arttı. Özellikle 13. yüzyılda Sivas, birçok ülkelere ait tüccarların yerleştikleri ve oradan dünyanın her tarafına kervanlar hazırladıkları bir merkez haline geldi. Bundan dolayı şehirde çeşitli milletlere ait tüccar kolonileri kuruldu. Cenevizliler burada bir konsolosluk açıtlar. Cenevizli tüccarların kimileri yolcu hanlarında kalırken, kimileri de kentte kiraladıkları evlerde oturuyorlardı. Sivas'ta bir de kiliseleri vardı. Diğer taraftan şehirde ticaret yapan birkaç Yahudi de vardı. Sahibiye Medresesi'ne ait Vakfiye'de, Sivas'ta bir Yahudi Mahallesinin mevcut olduğu görülüyor.[11]

Kuzey memleketleriyle yapılan ticaret dolayısıyla Volga bölgelerinden gelen Türk Bulgarlar da şehirde yerleşmişlerdi. Aynı vakfiye, bunlara ait bir Medrese-i Bulgarî'nin varlığını haber veriyor. Uluslararası bir transit şehri haline gelen Sivas, aynı zamanda iç ticaret merkezi ve Anadolu'nun dışarıya çıkardığı mallarında bir pazar idi. Şehrin büyük bir buğday üretim sahasının merkezinde bulunması da önemini artırıyordu. Yabancılar, ortaçağda ünlü olan Türk halılarını Sivas'tan satın alıyorlardı. Sivas bir ticaret merkezi olduğu kadar bir sanayi merkezi haline de gelmiş bulunuyordu. Özellikle, yünlü ve pamuklu dokuma yapımı ilerlemiş idi. Hamdullah Kazvini Sivas soflarının (Sûf-i Sivasî) ünlü olup İran'a kadar gittiğini söyler ki, o zaman İran'ın sanayi gelişimi göz önüne getirilirse, bu kumaşların önemi ve Sivas şehrinin sanayi faaliyeti daha kolay anlaşılır.[12]

Görüldüğü gibi Sivas, özellikle 13. yüzyılda en görkemli çağını yaşamış, ekonomik, sosyal ve kültürel yönden Anadolu'nun en önde gelen beldelerinden biri olmuştur. 14. yüzyılın ortalarında Sivas'tan geçen İbn Batuta, burası hakkında şu bilgileri vermektedir: "Burası Irak'a bağlı bir ülkenin en büyük şehirlerinden biridir. Umumî Vali ile ileri gelen askerî kumandanlar orada otururlar. Şehir, hem güzel, hem de bakımlı olup geniş caddelere sahiptir. Çarşıları insanlarla dolup taşar. Burada medrese tarzında inşa edilmiş Darü's-Siya'de/Beğler Konağı denilen büyük bir bina vardır ki, sadece peygamber soyundan gelen misafirler bu konakta ağırlanırlar.

"Nakibü'l-eşraf da bu konakta oturmaktadır. Misafir kalan şerife konukladığı sürece yiyeceği, içeceği, aydınlanacağı ve oturacağı eşya verilir, yola çıkarken de yol harçlığı görülür.

"Şehre yaklaştığımız zaman bizi Ahi Bıçakçı Ahmed'in yoldaşları karşıladı. Bunlar kimi yaya, kimi atlı kalabalık bir grubtu. Onlardan sonra Ahi Çelebi'nin yoldaşları karşıya çıkmışlardı. Bu zat, ahilerin ileri gelenlerinden olup, rütbece Ahi Bıçakçı'dan üstündür. Bunlar kendilerinde konuklamamı istediler ise de, ilk gelenler öncelik almış bulunduklarından bu isteğin yerine getirilmesi mümkün olmadı. Böylece

hep birlikte şehre girdik. Hepsi de bundan öğünç duymakta idiler. Hele ilk gelenler kendi tekkelerinde misafir oluşumuzdan ayrı bir sevinç duyuyor, adeta böbürleniyorlardı. Oraya gelince öteki ahi tekkelerinde yapıldığı gibi yatacak yerimizi, yiyeceklerimizi ve yıkanmak üzere hamamı hazırladılar. En güzel bir şekilde ağırlanmak suretiyle aralarında üç gün kaldık. Bu sırada Sivas kadısı yanında öğrencileri bulunduğu halde bize geldi. Irak Sultanı'nın Anadolu ülkelerindeki Naibi Eretna Beğ'in gönderdiği atları getirdi. Atlanarak hep birlikte yola çıktık. Bey, bizleri sarayın girişinde karşıladı, selâm vererek gelişimizi kutladı. Kendisi, Arap dilini gayet ince ve doğru bir şekilde konuşmakta idi. Bana İran ve Arap Iraklarından, Isfahan, Şiraz, Kirman ile bura şahlarından sorular sordu. İsteği kerem sahiplerini medh-ü sena, pinti ve hasislerini de zem ettirmekti. Ben onun istediğini yapmadım, belki aksine hepsini şükranla andım. Bu tutumumdan kendisi de hoşlandı, bana teşekkür etti. Sonra yemek hazırlandı, yemeği yedik. Benim misafirim olacaksınız, dedi. Ahi Çelebi, bunun üzerine daha bizim tekkeye misafir olmadılar, şimdi bize gelsinler, sofranızı oraya gönderirsiniz diye söze karışınca, pekiyi öyle olsun cevabını verdi. Böylece sözü edilen zaviyeye geçtik ve orada hem ahilerin, hem de Beğ'in konuğu olarak altı gün kaldık. Daha sonra Beğ, bir atla elbise ve bir miktar para gönderdiği gibi kendi ülkesindeki bütün vazifelilere yazdığı emirname ile bizim yol harçlığımızın karşılanmasını, gereği gibi ağırlanmamızı ve bizimle ilgilenilmesini buyurdu. Oradan Amasya'ya gittik."[13]

Sivas, 14. yüzyılda Kadı Burhanettin Devleti'nin merkezi olarak bu parlak dönemini sürdürmüştür. Sivas şehrinin giderek değer kaybetmesinin başlangıcı Moğol hükümdarı Timur'un bu şehri ele geçirip yakıp yıkmasıyla başlar.[14] 1398'de Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlıların eline geçen Sivas, Osmanlı devlet örgütünün de eyalet merkezi idi. Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesi ve esir düşmesi üzerine başlayan fetret döneminde Sivas'ta Mezid Bey Hükûmeti kurulmuş ve beş sene devam etmiştir (1402-1407). Şehir, ondan sonra yine Osmanlı egemenliğine geçmiştir. Osmanlı idaresi zamanında beylerbeylik olan Sivas'a 16. yüzyılda "Rumiye-i Sugra" veya "Eyalet-i Rum"[15] adı verilirdi. Paşa sancağı olan Sivas'ta Beylerbeyi olan Paşa, aşağı kalede "Paşa Konağı" denilen yerde otururdu. Paşanın burada oturmasının kanun gereği olduğunu belirten Evliya Çelebi'ye göre Sivas Paşası'nın hası 900.000 akçe idi. 48 zeamet ve 928 timarı olan bu eyaletin Amasya, Bozok, Canik, Çorum, Divriği, Arapkir ve bir de Sivas olmak üzere yedi sancağı vardı.[16] Eyaletin sınırı doğuda Erzurum ve Diyarbakır, güneyde Maraş ve Karaman, batıda Karaman ve Anadolu eyaletleri, kuzeyde Karadeniz idi.[17]

Sivas bu yüzyılda oldukça mamur bir şehirdi. Büyük camileri, kervansarayları, hamamları ve medreseleri ile Anadolu'nun en önemli eyaletlerinden birini teşkil etmekteydi. 17: yüzyılın ilk yıllarında Anadolu'yu dolaşan Polonyalı Simeon, Sivas'a da uğramıştı. Seyahatnamesinde Sivas'la ilgili şu bilgileri vermektedir: "Sivas, enine ve boyuna çok büyük, çok nüfuslu, ekmeği, eti, sütü ve yağı bol bir şehirdir ... Şehirde ... İki Ermeni kilisesi vardır ... Ermeni nüfusu 2.000 hane iken dağılmış olup 600 haneye inmişti ... iki güzel hisar ve kalesi vardır ... Bir günlük mesafede ... Muhteşem kilise ile üç manastır vardır ... Sivas şehri civarında mamur, zengin ve bazısı bin hanelik olmak üzere birçok köyler vardır ... Bütün civar yerler, Celâliler tarafından harabeye çevrilmişti. Burada her birinde iki üç tandır bulunan ve han kadar büyük evler gördük, fakat hepsi terk edilmiş ve ıssız halde idi. Şehrin dışında kral Senekerim'in yapmış olduğu ... Surp Nişan manastırı vardır."[18]

17. yüzyılın ortalarında (1649) Sivas'tan geçen Evliya Çelebi de *Seyahatname*'sinde Sivas'la ilgili etraflıca bilgi vermektedir. Ona göre; "Surların kuşattığı sahada Sivas 40 mahalleye ayrılmıştı ve 4600 ev vardı. Şehirde 18 han, Ulu Camii civarında bedestende ise 1000 (?) dükkân, 140 ibtida mektebi, 45 çeşmesi ve hamamları" bulunuyordu.[19]

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgi, gerek Ortaçağ, gerek Osmanlı dönemi Sivas'ının sınırlarını tespit edebilmemiz için yerinde yapılacak kazılar dışında tek dayanağımızdır. "Nasuhû's-Silahi'nin, *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn...*" adlı eserinde bulunan şematik minyatür, Sivas'ın surlar içinde iki iç kalesi olduğu ve içinden bir ırmak geçtiğini göstermekten başka bir bilgi vermemektedir. Gerek şekil, gerek yerleştirme bakımından Matraki'nin minyatürlerine güvenmek zordur. Bu bakımdan burada Evliya Çelebi'nin verdiği bilgi diğer gözlemlerle birleştirilerek, özellikle 17. yüzyıl Sivas'ının yerleşmesi hakkında bazı bilgiler vermektedir.

Evliya Çelebi'nin "Eşkal-i Kale-i Sivas" başlığı altında verdiği bilgiye göre, o sırada kısmen harap olan surların çevresi 10.500 adımdır. O sırada surların beş kapısı vardır: Batıda Kayseri kapısı, doğuda Tokmak kapısı, bugün aynı isimli mahallelerin bulunduğu mevkilerde olmalıdır. Yine doğuda Palaş kapısı, kuzeyde Can Cun kapısı ve yıldız tarafında Sülpür kapısı vardır. (Plâna bknz.) Bu kapıların yerlerini bilmiyoruz. Sur içinde 40 mahalleye ayrılmış 4600 bağsız, bahçesiz fakat suyu olan evler vardır. Çelebi ayrıca bazı tanınmış mahallelerin adlarını da vermektedir. Bunlardan Örtülü Pınar, Ağa Değirmeni (bugünkü Akdeğirmen olabilir), Kale Ardı, Hacı Zahid (bugünkü Hacı Saat olabilir), gibi şehrin kenarlarında olduğunu tahmin ettiklerimiz, Sivas'ın sınırları hakkında kaba bir bilgi sahibi olmamıza yardım ediyor. Çelebi, Kayseri Kapı mahallesinin Ermeni mahallesi olduğunu ve ayrıca şehirde bir de Rum mahallesinin bulunduğunu kaydetmektedir.

Dış surlar içinde, birbirinden en çok ok atımı mesafede iki kale bulunmaktaydı. Çelebi Sultan Mehmet zamanında yapıldığını söylediği üst kalede ikiyüz ev, bir cami, erzak ambarları, su sarnıçları, cephanelik, kırk kadar da hurda top vardır. İşlek kapısı kıble tarafına aşağı şehre açılır, diğer doğuya açılan kapısı ise tamamen kapalıdır. Doğudaki iç kale, Paşa hisarı, daha önemliydi. Etrafı bir hendekle çevrili ve 1500 adım çevresi olan bu kalenin içinde 300 ev, bir cami, bir hamam, bir medrese, on kadar dükkân vardır. Bu hisarın iki kapısından biri "dağ yolu tarafına şehzadelerin mezarlığına" kuzeye açılıyordu.[20] Bu mezarlığın, vaktiyle Jandarma Komutanlığı ile Çavuşbaşı mahallesi arasındaki Kabakyazısı Mezarlığı olması muhtemeldir. Halen o mevkide bir künbet vardır. 14. yüzyılda da burasının mezarlık olduğu anlaşılıyor.[21] Paşa Hisarı'nın diğer kapısı kıble tarafına yani aşağı şehre açılıyordu. Evliya Çelebi, Paşa Hisarı'nın dağın eteğinde olduğunu belirterek her iki iç kalenin şeklinin dörtgen olduğu söylemektedir. Evliya Çelebi, şehrin camileri, medreseleri, tekkeleri, hanları, hamamları, çeşmeleri, çarşı ve pazarları hakkında da bilgi verdikten sonra, bütün Sivas'ta kalenin içinde ve dışında toplam 6060 ev bulunduğunu yazıyor. Buna göre nüfusun 1/6'sı surlar dışındaki mahallelerde yaşamaktaydı. Evliya Çelebi'nin özellikle ev sayısı bakımından verdiklerine doğru olarak bakılabilir. Çünkü kendisi Sivas'da bulunduğu sırada Paşa tarafından "Sivas İmaretinin Tahriri" ile görevlendirilmiştir.[22]

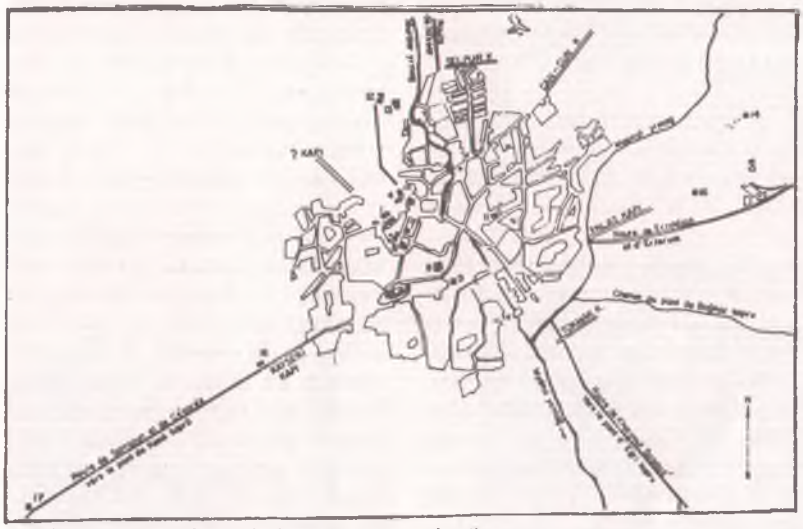

1- Administration militaire (Askeri Yönetim Merkezi)
2- Lycee Imperial (Lise)
3- Palais du gouvernement (Hükümet Konağı)
4- Gendarmerie (Jandarma Karakolu)
5- Tshifteh minâreh (Çifte Minare)
6- Şifa'iyyah (Şifaîye Medresesi)
7- Brudjiyyah (Buruciye)
8- Grande Mosquee (Ulu Cami)
9- Gök madrasah (Gök Medrese)
10- Topraq-tepeh et citadelle supérieure (Topraktepe-Yukarı surlar)
11- Güdük minâreh (Güdük Minare)
12- Ecole des arts et metiers (Sanat okulu)
13- Tekkeh Maulawi (Mevlana Tekkesi)
14- abd al-Wahâb Ghâzi (Abdülvahâb Gazi)
15- Abd al-Wahâb Râhati (Abdülvahâb Rahati)
16- Dâr al-râhah (Dâr-ül Raha)
17- Shahnah Künbedi (Şahna Kümbeti)
18- Burhân al-din (Burhaneddin Türbesi)

Sur ve Kalcleri ile Tarihtc Sivas.

Şehri çeviren surlar içinde bulunan 4600 bağsız, bahçesiz evin, nasıl bir yoğunlukta yerleştiği belli değildir. O sıralarda kısmen harap olan surların çevresi 10.500 adım çok takribi bir ölçüdür. Bunun oldukça serbest bir adımlama olduğu kabul edilerek çevrenin 6-7.000 m yani 2.000 m çaplı bir dairenin dışına çizilmiş olan bir poligon olduğu kabul edilebilir.[23]

Şehrin tarihi anıtlarının esasını teşkil eden 13. yüzyıl yapıları Toprak Kale'nin kuzeydoğusunda, Hükûmet meydanına kadar olan kısımda toplanmışlardır. Belli başlı Osmanlı devri yapıları ise Murdar Irmak boyunda, eski Paşa Kalesi ile Tokmak Kapı arasına yerleşmiştir. Şehrin çarşısı da bu arada yer almıştır. Genel olarak hanların Murdar ırmak ile Ulucami arasında yerleştiği görülmektedir. Bu bölgenin sınırını bugün Behram Paşa Hanı ve Hamamı teşkil etmektedir. Evliya Çelebi, Ulucami mahallesi, Çarşı mahallesi ve Meydan mahallesinden bahsetmektedir. Bu mahalle isimleri de eski şehrin ticaret bölgesinin Ulucami ile bugünkü Meydan Camii arasında olduğunu gösteriyor. Evliya Çelebi'nin bahsettiği 1000 (?) dükkânlı bedesten burada idi.[24] Zamanla ağırlık merkezinin Malatya'ya giden yol üzerine kaydığı ve Meydan Camii'nin çarşı cami haline geldiği anlaşılmaktadır.

18. yy boyunca da bu varlığını sürdüren Sivas, zaman zaman Çapanoğullarının tesiri altında kalmış, valiler ve derebeylerin devlete başkaldırma hareketlerinden çok zarar görmüştü. Bu yüzyılda Sivas sınırlarına girmek çıkmak başlı başına bir meseleydi.[25] Bu yüzyılın ikinci yarısında buradan geçen Sestini, kendilerinin şehir ileri geleninin huzurunda iken dışardan Ermenilerden oluşan bir grubun gösteri yaptığını, camları kırdığını, evi ateşe verdiklerini ve canlarını haremden kaçarak kurtardıklarını yazar. Sonradan öğrendiğine göre, bu başkaldırışın nedeni bu kişi-

nin 100.000 kuruşluk bir vergi salmasıdır. Sestini'nin verdiği şu bilgi de gerçekten ilginçtir: "Halk genelde soğanla beslenir. Soğan dışında başka sebze ve meyve yetişmez. Sokaklarda Mısır'dan daha fazla soğan kokar".[26]

Sestini 1781'de evlerin topraktan yapıldığını ve çok kötü olduğunu söylerken, yolların dar ve yağmur yağdığında da geçilmez olduğunu belirtir.[27]

19. yüzyılda Sivas'tan geçmiş bazı gezginlerin bura hakkındaki gözlemlerine baktığımızda ise; Osmanlı ordusunda danışmanlık yapan ve iyi bir gözlemci olan Moltke, Sivas hakkında şu bilgiyi veriyor: "11 Mart 1838-Sivas. Dün de son derece zorluklu ve ancak âdi adımla yapılan bir yolculuktan sonra akşama doğru Sivas'a vardık... Göz alabildiğine kalın bir kar tabakasıyla örtülüydü, sadece sarp kayalıklar bu yeknesak beyaz örtüden ayrılıyordu, çünkü ağaç diye bir şey yoktu. Bu beyabanın ortasında ihtişamlı görünüşü, kubbeleri, minareleri ve eski burçları ile Sivas var. Bir tepenin üzerinde bir iç kalesi, şehrin ortasında bir ikincisi bulunuyor. Evler çatı yerine toprak damlarla örtülü. Fakat hiçbir yerde buradaki kadar pisliği bir arada görmedim".[28]

Aynı yıllarda Anadolu'yu gezen F. Amsworth (1839) eserinde Sivas'la ilgili şu bilgiyi vermektedir: "Haly's vadisinden (Kızılırmak Vadisi) altı saat kadar süren kısa ve kolay bir yolculuk yaptık... Sivas dörtte biri Hıristiyan olan onaltı bin kişilik nüfusuyla büyük bir kenttir. Paşanın ikametgâhıdır. Merkezî bir konuma sahiptir. Şimdi buharlı gemilerin sefer yaptıkları Samsun'a kapıdır ve İngiliz tüccarlarının malları için hazır bulacakları mükemmel bir ambardır. Kent, çukur oluşundan, caddelerin dar ve kirli oluşundan ötürü pek sağlıklı değildir". 1850-1859 yılları arasında Anadolu'yu gezen ve bu arada Sivas'a uğrayan Mordmann da temizlik konusunda çağdaşlarıyla aynı gözlemi paylaşmaktadır. "Sivas'a girişimde en çok hoşuma giden şimdiye kadar Anadolu'nun hiçbir yerinde görmediğim kadar bol miktarda çamurdur".[29]

1890'larda Sivas'tan geçen Cuinet, halkın eski Vali Halil Rıf'at Paşa'nın etkisiyle büyük evler yapmaya başladıklarını yazarken, yeni valinin evlerin su geçirmemesi için çatılarının tuğla/kiremit ile kaplanması ve kullanmayanların cezalandırılması yolunda emir çıkardığını belirtir. Ayrıca yazar, şehirde Aysa vilâyetlerinde olduğu gibi hüzünlü bir rengin hâkim olduğunu belirtirken bunun evlerin gölge renginde biriketlerden yapıldığından kaynaklandığını yazar.[30] Yine yazara göre; "1890'da Sivas şehri güneyden-kuzeye 7 km idi. Ortasından Samsun'dan Harput'a kadar boylu boyuna uzanan geniş bir yol vardır. Bu yol üzerinde anıtlar, hükûmet binası (2 katlı ve en az 60 odalı), adalet sarayı, belediye hizmet binaları, mağazalar, hapishaneler vardır".[31]

19. yüzyılın ikinci yarısında diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Sivas'ta da âni bir iktisadî çöküş gözlenmektedir.[32] Sivas rahat ve huzuru ancak Tanzimat'tan sonra görebilmiştir. 1864 yılından sonra yapılan teşkilâtlandırmada Sivas Vilâyet yapılarak,[33] kendisine Amasya, Tokad, Şebinkarahisar sancakları bağlanmıştı. Bu il örgütlenmesine göre 3 sancak, 22 ilçe ve 65 bucağı kapsayan Sivas, vilâyetin merkezi oldu. Böylece Sivas 60.300 km2'lik bir alanı kapsıyordu.[34]

Sivas istibdat devrinde sürgün yeri olarak kabul edilirdi. Osmanlı sarayından gönderilen paşalar istibdatçı padişahın temsilcisi olarak vilâyeti idare ederlerdi. Bunun için cezalandırılanlar ve İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenenler için Anadolu'nun tam ortasındaki bu şehir özellikle seçilmekteydi.[35] Buna rağmen, bu dönemde Sivas'ta valilik yapmış ve gerçekten iz bırakmış Valiler görüyoruz. 9 Ocak 1882-17 Eylül 1885 tarihleri arasında valilik yapan Halil Rıf'at Paşa ilin rengini değiştirmeye çalışan ilk devlet adamıdır. Yayınladığı on bir "tembihname"si[36] ile halka ve çiftçiye gerekli ögütler verdiği gibi "Gidemediğin yer senin değildir" parolası ile Sivas'ı karayolları ile bütün komşu illere bağlamıştır. Bunun yanında pek çok köprü ve bugün de hükûmet binası olarak kullanılan 42 odalı hükûmet konağı, hapishane, Askerî Rüştiye okulu, Dar-ül-muallimin ile beş oda bir salonlu Maarif Dairesini yaptırmıştır.[37]

Bölgenin ilk Rüştiye, İdadi ve Sultani'leri yine burada kurulmuş, Sivas Lisesi 1887'de, Sanat Enstitüsü 1902'de açılmışlardır.[38]

1913-1917 yılları arasında Valilik yapan Muammer Bey de Sivas'ın gelişmesine önem vermiş, vilâyetin dış tahrikler ile o ara bozuk olan asayişini düzeltmek için büyük çabalar harcamış, doğuda ordunun iaşe ve ikmali konusunda büyük yardımlarda bulunmuştu. Bu yoğun çalışmalar arasında da Sivas'ın imarı için çalışmalar yapmış,[39] öksüz yurtlarını kurmuş, kendi döneminde bunların sayısı yirmiyi bulmuştur. I. Dünya Savaşı'nın güç şartları içinde yaptığı bu çalışmalar arasında öğretmen okulu binasının temelini atması, askeri hastane, merkez komutanlığı ve kolordu binaları ile hükûmet konağının üçüncü kat ilavesi onun eseridir. İl basımevi binasını ilk kuran da odur. Ayrıca çiftçinin tarım yönünden gelişmesi için orak ve harman makinaları getirmiş, talebe yurdu onun ilham ve himayesi ile açılmıştır.[40] Çok şey yapmak istemesine rağmen I. Dünya Savaşı'nın koşulları buna engel olmuştur.

I. Dünya Savaşı başlarında Sivas'la ilgili bilgilerde bir sağlamlık göremiyoruz. Verilen rakamlar ancak tahminlere dayanmaktadır. Osmanlı yönetiminin arşiv tutmak hususundaki muhteşem dikkati, devletin sukut yıllarında dağılır. Özellikle taşra kayıtları II. Meşrutiyeti izleyen yıllarda tam bir karanlığa gömülür. Bundan sonra, ancak çok yakın zamanlara kadar bildiklerimizi, mucize kabilinden kıyıda köşede kalmış bilgi kırıntılarına borçluyuz.[41] Özellikle doğu bölgesindeki savaş hareketleri, nüfus durumu ve

Nasuhü's Silahi (Matrakçı): beyan-ı Menazil-i Seferi Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, Ankara, 1976, s. 20 a, Kal'a-i Sivas.

problemleri bütün savaş boyunca önemli bir rol oynamış, 93 savaşından, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar gerek dışardan içeriye, gerekse içerden dışarıya bazı göçler olmuştur. Kars tarafından bazı Çerkes göçmenler gelmiş, bunların çoğu Şarkışla kazası dahilinde iskân edilmişlerdir. Göçler, kanunla göçürmeler, bölge boşaltmalar vb bütün 1914-1928 döneminde doğu bölgesinin en önemli konularından biri olmuştur. Göçler ya istilâların sonucu, ya cephe gerisinde boşaltmaların sonuçlarıydı.

I. Dünya Savaşı öncesi Sivas Vilâyeti şu şekildeydi[42]

Sivas Vilâyeti	Merkezi Sivas
Amasya Livası	Amasya
Tokat Livası	Tokat
Karahisar-ı Şarki Livası	Şebinkarahisar

Millî Mücadele'nin başlangıç tarihi olarak kabul edilen Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından önce adından fazla söz edilmeyen Sivas Vilâyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçip Millî Mücadele'yi başlatmasından sonra her Anadolu vilâyeti gibi kısa sürede ona katılmakta gecikmedi ve bir anda kendini Millî Mücadele'nin merkezi olarak buldu.

Sivas, Anadolu'nun o günkü ortamı içinde Amasya Genelgesi'nde de belirtildiği gibi "Anadolu'nun her bakımdan en emniyetli yeri"[43] olmasına rağmen, hem çok eşkiya ve silâhlı çetenin, hem de Millî Mücadele'ye karşı olan Hürriyet ve İtilâfçıların hayli etkin olduğu bir vilâyetti. Mondros Ateşkes Antlaşması'yla kendini İtilâf Devletleri'nin eline bırakan Osmanlı Hükûmeti de bunları ortadan kaldırmak için çaba göstermek şöyle dursun, her geçen gün onları daha da körüklüyordu. İşte bu hükûmetin temsilcisi olan Sivas Valisi Reşit Paşa da önceleri İstanbul'un dediğini yapmış, sonunda artık dayanamayıp İstanbul'a son sözünü söyleyerek Millî Mücadele saflarına geçmiştir.[44]

Erzurum Kongresi ile başlayan Anadolu hareketi, Sivas Kongresi ile gelişmesini sürdürmüş ve Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu'nun yönetimine el koymasıyla sonuçlanmıştı. İstanbul'un karşı çabalarına rağmen 4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi pek çok zorluğa rağmen 11 Eylül 1919'da çalışmalarını bitirmiş, İstanbulla bağlantısını kesmiş, Anadolu'daki yönetimi ele almıştı. Basınıyla (İrade-i Milliye),[45] erkeğiyle, özellikle kadınıyla,[46] Millî Mücadele'nin ilk hareketlerinden bazıları burada başlamış, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan ayrılmasından sonra da devam etmiştir.

Kongre öncesi hayli olaylara sahne olan ve herkesin bir heyecan ve telaş içinde bulunduğu Sivas Vilâyetinin durumu, Kongre sırasında bir bekleyişe ve daha sonra o eski sessiz sâkin günlerine geri dönmüştü. Tüm bu süreç içinde Sivas Vilâyeti tüm kadroları ve halkıyla elinden geleni yapmış, Mustafa Kemal Paşa'nın da dediği gibi "Cumhuriyetin temelini burada attık" sözüyle tarihte lâyık olduğu yeri almıştır.[47]

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra önemli birkaç olay[48] dışında Sivas'ta neler olup bittiğini izlemek mümkün değildir. *Gaye-i Milliye* (1921) ve *Mücahede-i Milliye* (1922) gibi gazeteler çok kısa ömürlü de olsa Sivas'ın yakın tarihine ince ve zayıf ışık hüzmeleri düşürebilmişlerdir. Yeri gelmişken, mahallinde muhafaza edilmesi gereken nüfus, adliye ve vilâyet kayıtlarının SEKA'da nihayetlenen bir yolculuktan sonra ebediyyen ortadan kalktığını belirtmeliyiz. Millî Mücadele yıllarında Sivas'ın tarihi bu ve buna benzer sebeplerden dolayı karanlıklar içindedir.[49]

1922 yılında sancakların kaldırılması üzerine Amasya, Tokat, Şebinkarahisar sancakları Sivas'tan ayrılıp bağımsız birer vilâyet oldular. Bu yeni düzenlemeyle Sivas 28.480 km² alan içerisinde 10 ilçesi, 32 bucağı, 26 belediyesi, 14 kasabası, 1281 köyü ve 768 mezrası olan bir vilâyet durumuna geldi.[50] Vilâyetin ilçeleri: Merkez ilçe, Koçhisar (Hafik), Yenihan (Yıldızeli), Darende, Kangal, Aziziye (Pınarbaşı), Tenos (Şarkışla), Divriği, GÜrün ve Koçgiri (Zara) idi. 1926 yılında halkın isteği üzerine, Aziziye Sivas'tan ayrılarak Kayseri iline bağlandı.[51] 20 Mayıs 1933 tarihli kanunla Şebinkarahisar vilâyeti ilçe olunca ona bağlı olan Suşehri, Koyulhisar kazaları da Sivas'a bağlandı.[52] 9 Aralık 1933 tarihli kanunla da Sivas Vilâyetine bağlı Darende kazası Malatya'ya bağlandı.[53]

1 Ocak 1948 tarihinde de İmranlı bucağı ilçe durumuna getirildi.[54] 1950 yılında Sivas Vilâyeti: Merkez İlçe, Divriği, Gürün, Hafik, İmranlı, Kangal, Koyulhisar, Suşehri, Şarkışla, Yıldızeli ve Zara ilçelerinden ibaretti. ■

1- Besim Darkot, Sivas, *İ.A.*, C.X, İstanbul, 1960, ss. 569-577. "Sivas Adının Kökeni" konusunda bkz. Oğuz Ceylan; *Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas*. Sivas, 1988, s. 9-13.

2- Osman Turan; *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul, 1980 (3. basım), s. 199.

3- Tahsin Özgüç'ün Türk Tarih Kurumu ve Sivas İli adına Toprak Tepe'de yapılan kazılardan elde edilen bilgilere göre esas itibariyle tepe olan Toprak Tepe'den ilk önce MÖ 2.binin başında Hititler yararlanmasını bilmişlerdir. O halde Sivas'ın bilinen en eski sâkinlerinin Hititler olduğu anlaşılmaktadır. Tahsin Özgüç; *Sivas Kale Kazısı*, Ankara, 1947, s. 224.

4- Sivas, Bizanslılar zamanında serbest bir vilâyet, VIII. asırdan itibaren Tema, yani askerî valilik merkezi olduğu gibi, Kapadokya'da tesis edilen üç metropolitlikten birinin de merkezi idi. Nazmi Sevgen; *Anadolu Kaleleri*, C.I, Ankara, 1959, s. 307. Bizanslılar dönemindeki, Tema merkezi için bkz. Ernst Honigmann; *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (çeviren Fikret Işıltan), İstanbul, 1970, s. 40-48.

5- Büyük bir Türkmen halkı 1059 yılında ilk defa Sivas'a varıp şehri işgal etmişse de, buraya yerleşmeyip geri dönmüşlerdi. Türklerin Sivas'a tam hâkim olmaları 1071 Malazgirt zaferinin bir sonucudur. Osman Turan; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 18-24.

6- Osman Turan; *Selçuklular ve ...*, s. 196-215 (Selçuklular zamanında Sivas şehri), Claude Cahen; *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (çeviren Yıldız Moran), İstanbul, 1979, s. 160-176, 190-203, 309-326.

7- Rıdvan Nafiz-İsmail Hakkı; *Anadolu Türk Tetkikatında Sivas Şehri*, İstanbul, 1928, s. 10. Sivas'ın çevre yollarındaki hanlar için bkz. Kurt Erdmann; *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1961, s. 6-14. M. Kemal Özergin; "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", *Tarih Dergisi*, 20 (Mart 1965), İstanbul, 1965, s. 141-170.

8- Cahen; *A.g.e.*, s. 164.

9- Cahen; *A.g.e.*, s. 164-171.
10- Turan; *Selçuklular ve* ..., s. 201-202.
11- Turan; *Selçuklular ve* ..., s. 202-203.
12- Turan; *Selçuklular ve* ..., s. 203-204.
13- *Seyahatname-i İbn Batuta* (Tercüme Mehmet Şerif), İstanbul, 1333 s. 326-327.
14- Şehrin bu felâketine dair hatıra, Yıldırım Bayezid'e atfedilen: "Çal Çoban Çal! Ertuğrul gibi oğlun mu öldü, Sivas gibi Kalen mi yıkıldı?" cümlesiyle zamanımıza kadar gelmiştir.
15- Rıdvan Nafiz..., *Sivas Şehri*, s. 99. 15. ve 16. yüzyıllarda Eyaleti Rum konusunda bkz. Tayyib Gökbilgin, "15. ve 16. Asırda Eyalet-i Rum", *Vakıflar Dergisi VI*, İstanbul, 1965, s. 51-61. 1565 tarihli idari taksimata göre; Rum Beylerbeyi Sivas (Paşa Sancağı), Amasya, Bozok, Çorum, Arapkir, Divriği, Canik Beyleri. 1609'da da bir değişiklik görülmemektedir. Halil İnalcık; "Adaletnameler", *Belgeler 3-4* (1965), Ankara, 1967, s. 91-93.
16- *Evliya Çelebi Seyahathanemesi*, C. III (Ahmet Cevdet), İstanbul, 1314, s. 198-199.
17- Hasan Tahsin; *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası*, İstanbul, 1932, s. 65.
18- Hrand D. Andreasyan; *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, İstanbul, 1964, s. 87-88.
19- *Evliya Çelebi* ..., s. 199-202.
20- *Evliya Çelebi* ..., s. 197-203.
21- Rıdvan Nafiz ..., *A.g.e.*, s. 155.
22- *Evliya Çelebi*..., s. 197-203.
23- *Sivas Analitik Etüdleri*, s. 30.
24- *Evliya Çelebi*..., s. 203.
25- Necdet Sakaoğlu; *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Ankara, 1984, s. 30.
26- Sestini; *Voyage De Constantinople â Bassora*, Paris, L'AN VI (1795), s. 58-63.
27- Sestini; *Ag.e.*, s.63.
28- Helmuth Von Moltke; *Türkiye Mektupları* (Çeviren Hayrullah Örs), İstanbul, 1969, s. 148.
29- Ceylan; *A.g.e.*, s. 22.
30- Vital Cuinet; *La Turquie D'Asie*, C. I. Paris, 1892, 663-668. Sivas evleri konusunda bkz. Burhan Bilget; *Sivas Evleri*, Ankara, 1992.
31- Cuinet; A.g.e., s. 663-665.
32- Ömer Demirel; *II. Mahmut Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Ankara, 1989. Bu kitapta, Sivas Şer'i Mahkeme Sicilleri (1781-1841) incelenerek o dönemin (1808-1839) şehir merkezi ele alınmış ve ayrıntılı bilgi verilmiştir.
33- İlber Ortaylı; *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler*, Ankara, 1974, s. 39.
34- Kamil Erdeha; *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul, 1975, s. 75.
35- Tahsin; *A.g.e.*, s. 65.
36- Halil Rıf'at Paşa'nın Tembihnameleri 1302 tarihli Sivas Salnamesinde bir arada basılmıştır, s. 317-332. 1964 yılında Sivas Valisi ve Belediye Başkanı Mehmet Varinli tarafından kısa bir önsöz ve biyografi ile birlikte yeniden yayınlanmıştır. (Mehmet Varinli; *Halil Rıf'at Paşa "Eski Sivas Valilerinden"*, Sivas, 1964). 1984 Kasım'ında Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Sosyal Bilimler Dergisi* 3. sayıda 1984. Tembihnameler, orjinal metne bağlı kalınarak üçüncü defa yayınlanmıştır. (Ali Birinci; *Halil Rıf'at Paşa'nın Tembihnameleri*, s. 13-24). Aynı ay içinde *Orman Mühendisliği Dergisi*'nin 11. sayısında Tenbihnameler yine yayınlanmıştır. (Erdoğan Tengiz, "Sivas Valisi Halil Rıf'at Paşa'nın Tenbihnameleri", *Orman Mühendisliği Dergisi*, 11, 1984, s. 62-67). Daha sonra yine Ali Birinci-A. Turan Alkan tarafından, "Halil Rıf'at Paşa, Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti" adı altında (Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi; *Sosyal Bilimler Dergisi* 7, Kasım, 1986, s. 97-112) yeniden yayınlandı. 1987 yılında da Sivas Valisi tarafından yeniden yayınlandı. (Lütfi Tuncel; Sivas Valisi Halil Rıf'at Paşa ve Tembihnameleri, Sivas Valiliği Özel İdare Yayınları, Sivas 1987-Lütfi Tuncel, *Sivas Valisi Halil Rıf'at Paşa ve Tembihnameleri*, İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı yayın no. 425, Ankara, 1987).
37- Ali Birinci-A. Turan Alkan; "Halil Rıf'at Paşa, Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti", Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi* 7, (Kasım 1986), Sivas, 1986, s. 97-112. Lütfi Tuncel; *Sivas Valisi Halil Rıf'at Paşa ve Tembihnameleri*, Sivas, 1987, s. 7-14.
38- *Sivas İl Yıllığı 1973*, Ankara, 1973, s. 137.
39- "... Ana caddelerin genişlemesi için ev, dükkân bir hayli bina yıkıldı. Sahiplerine emval-i metrukeden birer ev tahsis olunuyordu. Muammer Bey'e; "Yıkılıyor bunlar, nasıl ve ne vakit yapılacak?" denildiği zaman, "Asıl güçlük yıkmaktadır, benden sonra gelenler yapar derdi". Ahmet Hilmi Halaç; *Kendi Kitabım*, Ankara, 1960, s. 112.
40- Kalaç; *A.g.e.*, ss. 79-128. Vali Muammer Bey'in yakın arkadaşı olan Ahmet Hilmi Kalaç, onunla birlikte Sivas'ta uzun süre görev yapmıştır. O dönem Sivas'ının güzel bir panoramasını çizdiği hatıralarında Ermeni olaylarına da geniş yer vermektedir. Vali Muammer Bey'in, o dönemde Sivas'tan geçenlerin duygu ve düşüncelerini almak amacıyla bir de defter açtığından bahseder: "Sivas'ın o tarihlerdeki hal ve mevkii hakkında ihtisas ve müşahedelerini kaydetmek üzere bir şeref defteri açılmıştı. Sivas'tan geçen ve orada oturan bazı zevatın görüş ve düşünüşleri kendi kalemleri ile ifade olunmuştu", s. 112-118.
41- A. Turan Alkan; Birinci Dünya Harbinde Sivas'lı Bir Zabitin Hatıra Defterinden, *Revak/91*, Sivas, 1991, s. 8.
42- Erdeha; *A.g.e.*, s. 42.
43- Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. 1, İstanbul, 1980, s. 38.
44- *Reşit Paşa'nın Hatıraları* (Yayınlayan Cevdet R. Yularkıran), İstanbul, 1939.
45- Hüseyin Yıldırım "İrade-i Milliye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 23 (Mart 1992), Ankara, 1992, s. 325-330.
46- Bekir Sıtkı Baykal; *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Ankara, 1986.
47- Hüseyin Yıldırım; "İstiklâl Harbinde Sivas (19 Mayıs 1919-23 Nisan 1920)", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1986.
48- Yenihan (Yıldızeli) Ayaklanması, Vehbi Cem Aşkun; *Sivas Kongresi*, İstanbul, 1963 (2. baskı), s. 182-187. Koçgiri Ayaklanması, *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Ankara, 1974, s. 259-281. Bu ayaklanma konusunda *Gaye-i Milliye* gazetesinde de bilgi bulunmaktadır.
49- Alkan; *A.g.m.*, s. 8.
50- Lütfi Tuncel; *A.g.e.*, s. 13.
51- *Kuruluşundan 50. Yılına Kadar Pınarbaşı*, Ankara, 1973, s. 21.
52- *Düstur*-Üçüncü Tertip, C. 14 (Teşrin-i Sani 1932-Teşrin-i Evvel 1933), Ankara, 1933, s. 642-644. "Kanun No: 2197: Madde 8-Şebinkarahisar Vilayeti lağvolunmuştur... Suşehri, Koyulhisar kazaları Sivas Vilayetine...
Madde 14-Bu kanun 1 Haziran 1933 tarihinden muteberdir".
53- *Düstur*-Üçüncü tertip, C. 15 (Teşrin-i Sani 1933-Teşrin-i Evvel 1934), Ankara, 1934, s. 67 "Kanun No: 2347: Madde 1-Sivas Vilâyetine bağlı Darende kazası bu vilâyetten ayrılarak Malatya Vilâyetine bağlanmıştır.
Madde 2-Bu kanun 1 Haziran 1934 tarihinden muteberdir".
54- *Düstur*-Üçüncü Tertip, C. 28 (Kasım 1946-Ekim 1947), Ankara, 1947, s. 1267. "Kanun No: 507: Madde 1-Adları bu kanuna bağlı (1) sayılı cetvelde yazılı (15) ilçe kurulmuştur. İmranlı-Sivas" İmranlı'nın ilçe oluşuna doğru gidiş için *Ülke* gazetesinin Aralık 1947 ve 1-2 Ocak 1948 tarihli koleksiyonlarına bakılabilir. *Ülke*: 1-2 Ocak 1948, "İmranlı'da yapılan tören".

KIZLAR İÇİN İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NE GİRİŞ KARTI

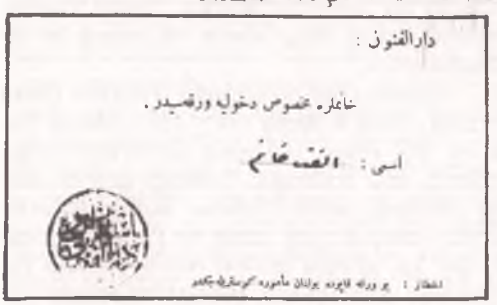
دارالفنون :
خاصه خصوص دخوليه ورقه سيدر .
اسمى : الفت هانم

(1920'li yılların başları?)
Darülfünun:
Hanımlara mahsus duhuliye vakasıdır.
İsmi: Ülfet Hanım

(mühür)

İhtar: Bu varaka kapıda bulunan memura gösterilecektir.

ESKİ BEYOĞLU'NDA, RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-IV

BEHZAT ÜSDİKEN

Beyoğlu'nda eskiden yaşamış ve ünlenmiş lokantaları sıralamaya devam edersek, önce Galatasaray'a kadar olan bölümü sona erdirmememiz gerekir.

HRİSTAKİ 'NİN MEYHANESİ

Kısaca "Hristaki" adıyla, anabileceğimiz, bu cici ve güzel meyhane Postacılar Sokağının hemen sağ girişinde ve yarı bodrum bir yerdi.

Bu yerin ön tarihine bakacak olursak: 1880'li yıllarda burada, "İvrakis Konstantin"in birahanesini, 1890'lı yıllara gelindiğinde de, birahanenin aynı yerde çalıştığını, fakat yönetimin Konstantin Surotos'a geçtiğini görürüz.

1900'lü yılların başındaysa, bu işyerini Gustave Zowe adındaki bir Alman subayı devraldı ve burada "Zowe Birahanesi" adı altında çok güzel bir lokal açtı, lokalin en büyük özelliği; bu yere "Hafiye"lerin giremeyişi ve her türlü yabancı gazetenin bulunmasıydı.

Atatürk'le ilgili bir kaynakta aynen şunlar yazılıdır:

"....İş Bankası'na gelmeden önce, sol tarafta eski Fransız Sefarethanesi'ne inen yokuşun baş taraflarında, (Burası çıkmaz ve o dönem çıkmazda yalnız Vucino apartmanı var, Grand Rue de Pera üzerindeki Amata apartmanınınsa yalnız yan tarafı bu çıkmaza bakmakta. Bu bakımdan, kanımca "Anı" sahibi, Postacılar sokağı ile Fransız çıkmazını karıştırmış!) mahzen gibi bir yer. ...Zoeve Birahanesi."

Atatürk'le ilgili diğer bir kaynakta da:

"1934 yılında Tokatlıyan'da yemek yiyen Atatürk birden Zeuve Birahenesi'ni anımsayınca, geceyarısına doğru bu yeri Ali Fuat Cebesoy'la birlikte aramaya çıkıyor, ancak bulamadan geri dönüyor."

Zamanla Yorgo Lingos'un meyhane haline getirdiği bu yer, son olarak "Hristaki"nin meyhanesi olarak boy gösteriyor.

Yukarıdaki anılarda mahzen gibi denilen mekâna erişmek için Postacılar Sokağından inmeye başladığınızda, hemen, ufacık bir kapıdan içeri girerdiniz. Girişe göre sağ yandaki pencerecikler İstiklâl Caddesine bakardı.

Kapı girişinin hemen karşısında meze tezgâhı bulunmaktaydı. Diğer bölümlerse rahatça yerleştirilmiş masalarla donatılmıştı.

İki gitar ve bir akordeondan oluşan orkestra, akşamları sürekli taverna müziği çalardı. Orkestranın ve diğer çalışanların hepsi Rum kökenliydi.

Bu meyhanede, Refik (Refik Restaurant'ın sahibi) ve Todori (Negroponti de diyenler vardır) Boem'de (Bohem) çalıştıktan sonra bir süre burada çalışmışlardı.

Zaten Refik buradan ayrıldıktan sonra, Sofyalı Sokağındaki ilk lokantasını açacaktır.

Todori ise, çalışma hayatını değişik yerlerde sürdürecektir.

Bu arada, Rumlardan oluşan üç kişilik orkestra, dilediğiniz parçaları, çok güzel bir şekilde hem çalar, hem söylerlerdi.

Meyhanenin mezeleri ve yemekleri birer harikaydı. Bu harikalığa ve nefasete karşı, fiyatları gerçekten ucuzdu. Zaten gelen müşteriler de cebi para görmeyen sınıfındandı. Örneğin orta halli sade vatandaşlar, henüz okuyan ve cepleri zaman zaman para görebilenler. (Metin Kumbasar, Aytekin Ozan, Kemal Okvuran vb).

Sade vatandaş olarak görünen Sait Faik koluna "Eleni"sini takarak, yanma da yakın arkadaşı Samim Kocagöz'ü alarak, aşkının ve sevgisinin "Dekatriyası"nı burada anlatacaktır. Hem kendisine, hem de Samim Kocagöz'e. Beyoğlu Rumlarının taverna müziği ve Rum garsonların tatlı tatlı konuşmaları arasında vaktin nasıl geçtiğini anlamadan yaşanan bir yerdi, Hristaki'nin Meyhanesi.

ÇARDAŞ LOKANTASI

Gerçekten, bir zamanlar nefis "Çıgan Müziğinin" çalındığı bir lokanta vardı, adı "Çardaş". Bu ismi buraya veren Laszlo Boronkay'dır. (Ancak lokanta Boronkay kardeşler olarak da anılmaktadır. Çünkü Laszlo bu lakontayı kardeşi Zoltan Boronkay'la birlekte açmış, daha sonra tek başına bu işlerini yürütmüştür).

Çardaş Lokantası'nın bulunduğu d'Andria Pasajı ise, Sardunya Adası kökenli olup 1560 yılında Sakız Adasına göç eden, d'Andria ailesi tarafından 1880'li yıllarda inşa edilmiştir. Bilindiği gibi bu aile çok geniş olmasına rağmen, ailenin sadece iki kolu 1634 yılında İstanbul'a göç etmiş ve Pera'ya yerleşmişlerdi. İşte bu ailenin fertleri halen varolan bu ünlü geçidi inşa ettirmişlerdi. Binalar ve pasajın ya-

Postacılar Sokağı, Hristaki Meyhanesi giriştedir 1989.

pımını tamamlandığında George Ruggieri adlı bir Levanten, pasajda bir lokanta açmıştı. Uzun ömürlü olan bu lokanta, pasajın girişindeki iki dükkânı işgal ederken, Ruggieri, diğer iki bölümü de işyerine katmıştı. 1924 yılına kadar burada kalan Ruggieri, bu tarihte, Glavany (bugünkü Kallavi) Sokağında lokanta ve birahanesi bulunan George Dassira'ya burayı devredecek, Dassira da yeniden dekore ettiği yere "George" adını vererek 1935 yılına kadar yönlendirecektir.

Gelelim Çardaş Lokantası'na. Çardaş Lokantası, Pasajın hemen girişinden başlar, ve Terkos Çıkmazına iki kademeli ve ters bir "L" harfi oluşturan merdivenlerine kadar devam ederdi. Birinci kademe merdivenin bir kısmı, Çardaş Lokantası'nın mutfağının başlangıç bölümündeydi.

Lokanta, pasajın giriş kapısına göreve ve "L" harfi şeklindeydi. "L" harfinin uzun bölümü pasajın giriş kapısı tarafındaydı. Giriş kapısının tam karşısında sonradan eklenen bölüm bulunuyordu. Giriş kapısı bu bölümdeydi. (Önceleri hemen giriş kapısının yanındaydı.) Lokantanın cephesinin tamamı camla kaplı idi. İçerideki masalar iki kısımdı ve tamamen cephelere ve duvara dik olarak konmuştu. Masaların üzerindeki örtüler kırmızı-beyaz kareliydi. İkinci örtüler yani kapaklar ise sadece kırmızıydı. Lokantanın giriş kapısının olduğu salonun tavanında araba tekerleği biçiminde bir avize vardı. Salonda ve kapının tam karşısında, büyük bir vitrin buzdolabı bulunmaktaydı.

Pasaj genellikle güneş almadığı için yazın oldukça serindi. Lokantada hem Rus hem de Macar mutfağının spesiyalitelerini bulmak mümkündü. Her gece salonun köşe yaptığı yerde bir orkestra Çıgan müziği çalardı. Müşterisi genellikle Levanten ve azınlık olan lokal çok iyi iş yapardı.

Zamanla, d'Andria geçidi Moralı Ailesi tarafından, daha sonra da Sosyal Sigortalar'ca satın alındı. 1955 yılında da, Çardaş Lokantası'na buradan yol göründü. Bu arada Asmalı Mescit Sokağı üzerinde, onarımı yeni bitmiş olan Nil (Eski Fransız) Pasajının bodrumundaki büyük ve geniş yer, Çardaş Lokantası'nın sahibi tarafından kiralandı. Kiralanan bu yer eski Çardaş Lokantası'na göre çok daha geniş ve uzun bir alanı kaplıyordu. Bu alan tamamen ve en iyi bir şekilde dekore edildi. Buraya pasajın Asmalı Mescid yönündeki girişinden bir merdivenle iniliyordu. Lokantanın girişe göre sol tarafında çok büyük ve yerden yükseklik farkı ile ayrılmış bir sahnesi vardı. Sahnede çalan orkestranın dışında belirli günlerde başka programlara da yer veriliyordu.

Çardaş Lokantası aynı ekip ve mutfakla buraya gelmiş olmasına karşılık, eski işini yapamaz olmuştu.

1956 yılının hemen başlarında o dönem oldukça büyük bir isim yapmış olan, Maitre d'Hotel Stephan'ı da (asıl adı Seyfi olan bu maitre d'hotel, beş altı lisanı çok iyi konuştuğu için, Müslüman olmasına rağmen bu camiada Stephan adı ile anılırdı) kadroya katmalarına karşılık, inişe geçmiş bu Beyoğlu içinde çalışamaz hale geldi ve o güzelim, Çıgan müziğini dinleyebildiğimiz kaliteli lokal de bir daha açılmamak üzere kapanmak zorunda kaldı.

BENZUR BİRAHANESİ (BENZUR BEERHOUSE)

O dönemler Rue Kabristan ve şimdiki Meşrutiyet Caddesi üzerinde bulunan, eski Amerikan Sefareti'nin karşısında, ön tarafı balkon şeklinde olan geriye çekilmiş iki apartman vardı.

Bunlardan birincisi, 1900'lü yıllarını başında Hayim ve Albert Mazza kardeşler tarafından yaptırılmış olan Mazza Apartmanından (bu apartman daha sona "Ömer Lütfü" ve "Akasya" apartmanı olarak anılacaktır!) sonra geliyordu.

İşte bu apartman dönem içinde, oldukça lüks bir Hotel-Pansiyon olarak çalışmaya başlamıştı. Benzur Birahanesi ise Hotel-Pansiyon'un giriş katını işgal ederdi, ancak buraya caddeden dar bir merdivenle çıkılırdı. Çünkü gerideki binanın ve balkon şeklindeki giriş katının altında, Taşçı Yani Yoanidis'le bir mobilyacı dükkânı bulunuyordu. Zaten yukarı çıkan merdiven de mobilyacının yan tarafındaydı. Bu merdivenin girişinde ve kapının üzerinde dışa doğru uzanan ve "Benzur Beerhouse" yazılı iki tarafı camdan yapılmış (bugünkü plexiglassları andıran) geniş bir lehva vardı.

Bu lokanta ve birahanenin arka kapısı Minare Sokağı'na açılırdı. Bir dönem Jean Novotny burada bir birahane açmıştı.

Benzur birahanesi o dönem sürekli Pera Palace

müşterilerini çekerdi. 2. Dünya Savaşı sırasında, İstanbul'da fink atan tüm casuslar, Pera Palace, Viyana Lokantası, Amerikan Konsolosluğunu gözleyecek olanlar da, Benzur birahanesini yeğlerlerdi.

Birahanenin bulunduğu giriş katının önü çok geniş bir platformdu. Yazın buraya masalar konur ve balkon şeklindeki geniş platform, çiçekli bir bahçeyi andırırdı. Çünkü tam karşısındaki Amerikan konsolosluğu nedeniyle önü açıktı.

Burada yemekler, daha doğrusu içkiye bağlı mezeler o kadar pahalı değildi, hatta Otel-pansiyon da civarında bulunan diğer otellere nazaran daha ucuzdu.

Örneğin:

Odalar	250 - 350 kuruş arasındaydı.
Bira	18 kuruştu.
Bira meze ile	20 kuruştu.
Rakı meze ile (duble)	15 kuruştu.

Lokantadaki bu ucuz fiyatlar, kaliteli yemeklerin varlığını inkâr etmezdi. Kaldı ki o dönem lokallerindeki gibi Çekoslovak birası burada da vardı. Hotel ve pansiyon olarak çalışan, aynı zamanda lokantası da dönemine göre Beyoğlu halkına çok iyi hizmet vermesine karşılık, bu güzelim yer de 1960 yılına gelmeden kapanmak zorunda kaldı.

Bu arada unuttum, bu güzel ve şirin birahanenin sahibi, Modan (Modene) Benzur idi.

MARKİZ

Bugüne kadar, Markiz Pastahanesi ve Lokantasının kuruluşu ile ilgili pek çok yorum yapıldı. Bu yorumların tek kaynağı, Sayın Duhani'nin yazdığı *Vieilles Gens Vieilles Demeures* kitabı.

Ancak hiç kimse, Duhani'nin doğduğu tarih ile ilgili araştırma yapmayı düşünmemiş. Oysa Duhani'nin anılarına dayanarak yazdığı bu eserde de, ister istemez bazı hatalara düştüğünü kabul etmek zorundayız. Çünkü Duhani'nin tek kaynağı gene kendisi... Nitekim Türkçe tercümesi Ahmet Parman tarafından yapılan kitabın 55. sayfasında Duhani aynen şöyle der:

"Lebon d'Oriental Pasajına bitişik bu dükkânı (Markiz) işgal etmeden önce, Cafe-Restaurant de Saint-Petersbourg adıyla Tremas Bakkaliyesinin (eski Dimitrokopulos) yerindeydi." der. (Timoni Sokağının köşesi - yazarın notu).

Aslında bu dediği doğrudur, yalnız Markiz'in ve Lebon'un babası olan bu pastahane ve lokanta, Lebon tarafından kurulmamıştır.

Bu lokanta ve pastahanenin asıl kurucusu Charles Bourdon'dur. Charles Bourdon Fransa'da Bourlon'da (Pas-De-Calais) doğmuş, 1858 yılında çok genç yaşta İstanbul'a gelmiştir. Burada Fransız kolonisinin yardımıyla, ilk kez, Cafe de Saint Pétersbourg'u Grand Rue de Pera üzerinde ve doğrudan tek başına açmıştı. O zamanlar, M. Lebon'un, Grand Rue de Pera üzerinde ve Alcazar ve Byzance tiyatrosunun olduğu yerde, "Confisserie et Patisserie Lebon" adında bir dükkânı vardı.

Charles Bourdon, işyerini açarak Pera'daki Fransız kolonisine çok iyi pastalar ve dünyaca ünlü Fransız mutfağının spesiyalitelerini sunarken, önce yalnız Mr. Lebon'u, daha sonra ise Mme. Lebon'u ortak aldı. Bu tarihten sonra yani 1862'den sonra ortaya yeni pastahanenin adı çıktı:

Confisserie et Patisserie
de Saint - Pétersbourg
C.Lebonet Bourdon

Pastahane Charles Bourdon tarafından kurulmuş olmasına karşın, gene de başında "Lebon" ibaresi görünüyor ve "Lebon (et Cafe de Pétersbourg)" diye yazıyordu.

Bu kadar uzun süre İstanbul'da hizmet veren bu pastahanenin kurucusu ve yaşatıcısı, Charles Bourdon o kadar ünlenmişti ki, Sultan II. Abdülhamit kendisine bir Mecidiye nişanı bile vermişti.

Charles Bourdon 23 Eylül 1903 günü öldüğü vakit, tüm Fransız ileri gelenleri ve onu tanıyan herkes, tabutunu mezarına kadar izlemişlerdi.

O dönemler, Fransız kolonisi içinde, M. Lebon'dan çok M.Bourdon tanınıyor ve seviliyordu. Çünkü onların isteklerini her an ve en iyi şekilde karşılayabilecek biri olarak biliniyordu. Bundan ötürü de etrafında pek çok dostlar edinmişti. Bu arada şu hususu belirtmekte yarar görmekteyim.

Markiz Pastahane ve Lokantası yalnız, ön taraftaki yeri kapsamıyordu. Ön taraf ve üst kat, kısmen pastahane ve şekerleme yeri olarak çalışıyordu. Asıl Restaurant bölümü ise, pasajın içinde ve arka taraftaydı. Şöyle ki, Markiz'in yanından yürüyerek, arkaya doğru giderken solda Asmalı Mescid Sokağına bir çıkış vardır. Bu çıkışı hemen geçtikten sonra gelen bölümün giriş katı ile üst katı lokanta ve balo salonu olarak çalışıyordu. (Bugün yukarı çıkan merdivenler yıkılmış ve giriş katındaki salon da harabeye dönmüştür.) Üst katla, ana binadaki Markiz'in üst katı arasında, yalnız çalışanların yararlanabildiği dar bir koridor vardı. Bugün bu koridor da harabeye dönüşmüştür. (Kori-

dor, Asmalı Mescid Sokağına çıkan ara ve kısa pasajın üzerindedir.)

Markiz, eski adıyla Cafe de Saint-Petersbourg'un bu salonlarında balo ve suareler verilirdi.

Dönemin en iyi ahçıları, en iyi garson ve Maitre d'hotel'leri burada hizmet görürdü. İlânlarına bakılırsa, Osmanlı Sarayanını olduğu gibi, İsveç-Norveç Krallık Sarayını da pasta ve şekerlemecisi olan Charles Bourdon öldüğü 1903 yılının sonlarına kadar, burada gerçekten üstün bir hizmet vermişti.

Charles Bourdon'un ölümünden sonra, Lebon da ortaklıktan ayrıldı, firmanın adı,

Ancienne Maison Lebon et Bourdon

H.Bourdon et J.David (Successeurs) oldu. Dikkat edilecek olursa bu ünvanda, Lebon'un adı artık geçmemektedir. O zaman 1937'ye kadar Lebon'u taşımak niye? Kısa bir araştırmanın sonucu bu, Cumhuriyetten sonraysa, Lebon'un kalfası ortaya çıkar ve bu kez firma tekrar "Lebon"a dönüş yapar, unvan da:

Lebon

Confisserie et Patisserie'ye dönüşür.

Bourdon'la David'in adı artık görünmez olmuştur. Bu tarihten sonra ve 1937 yılına kadar, aynı yerde kalan Lebon Pastahanesi, 1937 yılında, Tremas Bakkaliyesinin olduğu Kumbaracı Yokuşu'nun köşesine taşınmıştır.

Tremas Bakkaliyesi ise, Orintal Pasajı'nın ilerisine ve Timoni (bugünkü Gönül) Sokağının öncesine gelmişti.

Lebon'dan boşalan yeri ise Avedis Çakıroğlu (Ohanyan) devir alarak baştan aşağıya yeniden dekore etmişti.

Markiz 1937 yılında, Avedis Çakıroğlu tarafından devralındığında, halen duran ve üç mevsime ait bulunan panolar gene yerlerindeydi. Bunun dışındaki yerleştirmeyi Avedis Bey yapmıştı. 1937 yılından kapandığı güne kadar Markiz, Avedis Bey'in yönetiminde kaldı.

Markiz'e bilindiği gibi, İstiklâl Caddesi üzerinde bulunan şimdiki kapıdan girilirdi. Ayrıca Oriental Pasaja da açılan bir kapı vardı. Markiz'in bitiminden hemen sonra ve pasaj içinden, ön binanın üst katlarına çıkan bir merdiven vardır. Bu merdivenler üzerinde de Markiz'e bir giriş bulunmaktadır.

Kapıdan içeri girdiğinizde sağlı, sollu düz olarak ve ortada birkaç verev konmuş masa görürdünüz, tam orta dipte ise, büyük tezgâh bulunmaktaydı.

Yukarı kat genellikle zon zamanlarda kullanılmıyordu. Gece kulübü olarak kullanılar bölümde ise, 1948 yılının başından itibaren, Konak Oteli'nde, (Eski Tokatlıyan Oteli) çalışan Perez çalışmaya başlamıştı. Bir ara ve 1948 yılının Mart ayından sonra, iki yıldan beri İstanbul'da çalışan ünlü "Bunny" ve "Henk Driesseni"i Markiz'in gece kulübünde boy gösterdiler, aslında Markiz ve ondan önce Charles Bourdon'un yönettiği Cafe de Saint-Petersbourg, Beyoğlu halkına en iyi hizmetleri verebilen nadir yerlerlerden biriydi.

Markiz, hem pastahane, çay salonu, restaurant, Amerikan Bar, hem de gece kulubü olarak yaşamını sürdürmüştü. Arka taraftaki salonlar özellikle balo ve toplantılar için kullanılıyordu.

Bu salonlarda kokteyl partiler, nişan ve düğün davetleri de yapılabiliyordu. Bu kadar renkli ve özenli yaşayan bu lokalin, ürettiği her nesne gerçekten diğer bu tür lokallerinkinden çok üstündü. Nitekim bu lokale sürekli gelenlerin hepsi belirli bir seviyeye ulaşmış kişilerdi. Örneğin:

XIX. asrın sonlarına doğru ve lokal Charles Bourdon yönetimindeyken: Mabeyinci Ragıp Paşa, Chateauneuf Nuri Bey (Reşad Nuri Darago'nun babası), ünlü banker Mavrogordato, Lewis Mizzi (*Levant Herald* gazetesinin sahibi ve yöneticisi), Padişah yaverleriden İsmail Hakkı ve Ali Nuri beyler. Sarah Bernhardt 1888 yılında İstanbul'a gelip "Kamelyalı Kadın" temsilini oynadığı günlerde Huguenin'le (Bağdat Demiryolları Yönetim Kurulu Başkanı) birlikte aşağı yukarı her gün buraya gelirdi.

Namık Kemal, Ziya Paşa, Regis Delbeuf (*Stamboul* gazetesinin başyazarı) ve Alphonse Ledoux (Fransız sefareti tercümanı) da burada boy gösterenlerdendir.

Sonraları Yakup Kadri, Abdülhak Şinasi Hisar, Mithat Cemal, Faik Ali, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi Orhon, Yahya Kemal ve Haldun Taner sürekli gelenler arasındadır.

Markiz'in buraya yerleşmesinden sonra karşıya geçen Lebon Pastahanesi ise eski yaşamına uygun olarak çalışmasını sürdürmüş, bir ara Nişantaşı Valikonağı Caddesi üzerinde ve Kodaman Sokak köşesindeki binanın giriş katına yerleşmişti. Bugün Markiz yok. Markiz olmadığı gibi, Lebon da yok. Kaldı ki Markiz ve Lebon 1937 yılından sonra beraber düşünülmesi gerekli mekânlardır.

Çünkü Lebon'un yeni yerinde de, yukarda sıraladıklarımızın belki tamamı ve belki de onların dışında pek çok yaşayanı da vardı.

Birbirini izleyen bu iki güzel lokal de zaman içinde kapanıp anılar arasında kaybolup gitti. Bugün Markiz, halen eski şeklinde durmakta, ama kapalı. Lebon'un gittiği yerde ise ABC Kitabevi var. Ne yapalım, eski Pera ve bugünkü Beyoğlu'nun kısmeti bu.

Bu arada XIX. yüzyıl sonlarına doğru, değişik

d'Andrio Pasajı. Çardaş Lokantası girişi 1920'ler.

lokallerde, özellikle tüketilen Şampanyalar hakkında bir inceleme yaparsak, o dönem İstanbul dahil tüm Osmanlı Devleti içinde, yurtdışından ithal edilen şampanyaların miktarı:

60.000 şişe şampanya (bütün yabancı ülkelerden ithal edilen)

12.000 şişe köpüklü şarap (Yalnız Fransa'dan ithal edilen)

Bu şampanyalar arasında en fazla yeğlenen markalar ise şöyleydi:

"Moet et Chandon" (Yılda 8000 şişe satıyordu).

"Vve. Clicquot" (En kaliteli şampanya idi).

"Duc de Montebello" (Yılda 2500 şişe satılıyordu)

"St.Marceaux" (Ch. Arnould et Cie. de Mareuil - Yılda 3500 şişe satıyordu).

"Pommery et Greno" (yılda 1000 şişe satıyordu)

"Theophile Roederer" (yılda 1000 şişe satıyordu)

"Ernest Irroy" (yılda yaklaşık 500 şişe satabiliyordu).

"Henriot et Cie" (yeni bir ürün olan bu şampanya hem içimi iyi, hem de diğerlerine nazaran daha ucuz olduğundan yılda 3000 şişe satabiliyordu).

Bu arada iyi olmakla beraber adları ünlenmemiş olan bazı şampanyalar da sırasıyla:

"Aubertin et Cie" - "Ayala" - "Bouvier", "Roussillion", "Jules Pierlot" bu beş marka toplam bir yılda 5000 şişe satabiliyordu.

Köpüklü şaraplara gelince: "Malet-Faure" firmasının ürettiği "St.-Peray", 1000 şişe.

"Saumur" köpüklü şarapları ise 5000, "Vve, Amiot" 1200 şişe, "Chaussepied" 1000 şişe, "Chateau St-Hilaire'nin ürettiği "Bouvet-Ladubay" 1000 kişi yılda satabiliyorlardı. Bunların dışında diğer markalar ise şunlardı:

"A.J.Lecluse"-de Nevilleet Cie" - "Vve.Devaux",

Bu arada unuttum, gene yüksek kaliteli "G.H.Mumm" da satılan şampanyalar arasındaydı.

Rakılara gelince: Düz rakı tabir etilen Duziko rakı ile ünlü Sakız rakısı vardı.

Bunun dışında: Fertek, Efe, Âlem, Dimitrokopulo, Ankara, Dem, Zara Kosta, Çavuş, Baküs, Kulüp ve Yeni rakılar halk arasında içiliyordu.

Nedeni bilinmez, o dönemler yazarlarımız, (anılarında belirttiklerine göre) daha çok Fertek rakısını, sade vatantaş ise Kulüp rakısını yeğliyorlardı.

Şaraplar arasında (eskiden), Mutuk, Marmara, Dimitrokopulo sade vatandaşlar tarafından içilen şaraplardı.

Yaşayan bir dönemdi, Beyoğlu ve Pera için, içki ve damak tadı denen her türlü yemek ve mezelerin en iyisinin hizmete sunulduğu günler. Geçti, yukarda anlattığımız ve bugün olmayan yerler içinde geçti.

Otel Richmond, Cafe Lebon'u açmış, ayrıca tam karşısında Markiz'in bulunuğu binayı da satın almış, aynı otelin sahipleri yeniden Markiz'i açacaklarmış.

Nasıl mı? Bilmiyorum.

Ama eskiye dönük bir yaşamı diriltmek olanaksız. Çünkü dekorların varlığı sahnede oynayan kişilerle bir bütündür.

Oyuncular, o dönemki oyuncular yoksa, ne olabilir ki? ■

HÜRRİYETİN İLÂNI'NIN 86'NCI YILDÖNÜMÜ MÜNASEBET-İ HASENESİYLE

İLK YILDÖNÜMÜNDE BİR KONSER

Fevzi Muhtar Katırcıoğlu Koleksiyonu

HÜRRİYET'İN İLÂNI'NIN İLK YILDÖNÜMÜNDE YILDIZ'DA BİR ZİYAFET

MENÜ

Domatesli tavuk çorbası
Börek
Levrek balığı
Kuzu filetosu Rişelyö (Richelieu)
Fuagralı (kaz ciğeri ezmesi) bıldırcın
Hindi palazı truflü (dolmalan-pembe mantar)
Salat
Ali Paşa pilâvı
Rozita tatlısı
İttihat ve Terakki dondurması
Şekerlemeler
Meyveler

YANYA'DA (İONİNA) HÜRRİYET'İN İLÂNI ŞENLİKLERİ

Yıldız, fi 10 Temmuz 1325.

Âtideki zevattan başka kimse nutuk söylemeyecektir.

Damad Ferit Paşa Hazretleri, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Hazretleri, Âyan Reisi Said Paşa Hazretleri, Meb'usan Reisi Ahmet Rıza Beyefendi Hazretleri, Harbiye Nazırı Salih Paşa, Âzay-ı Cemiyetten bir zat tarafından.

Foto: Fantafidis

Alttaki Fotoğraf: *Hakan Akçaoğlu koleksiyonu*

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

Arkadaşımız Fadıl Kocagöz'ün adını taşıdığı, anne tarafından dedesi ("İstirdat heyecanı içinde 9 Eylül soyadını alarak, Türkiye'nin tek 'rakamlı' soyadı sahibi" olan) merhum Fadıl Beyin üyelik belgesi.

İzmir

Kolonyacılar Cemiyeti
Nizamname-i Dahilisi

ve

Hüviyet Cüzdanı

İsmi: Fahri Bey ve şürekası namına Fadıl Bey
Pederinin ismi:
Mahall-i tevellüdü: İzmir
Sinni: 306
Tâbiyeti: Türkiye Cumhuriyeti
Meşgalesi: Kolonyacı ve baharatçı
Cemiyete tarih-i duhulü: 28 Kânunuevvel 926
Cemiyet kayıt numarası: 14
İkamet adresi: Pazar yerinde Karakahır Sokağında 34 numrolu hanede
Ticarethane adresi: Balcılar içinde 186 numrolu mağazada
Kâtib-i umumî Reis-i sâni Reis

İşbu vesika cemiyetimiz tarafından mumaileyh Fahri Bey ve şürekası namına Fazıl Beye verildiği tasdik olunur.

Reis: Semere-i Sebat Kolonyası sahibi Abdülkadir Bey
Reis-i sâni: Ragıp Ş(P ?)aşazade Muammer Bey
Âza: Letafet Kolonyası sahibi Kemal Bey
Kâtib-i umumî: Abdülkadir Bey kâtibi İsmail Efendi
Âza: Kale arkasında Hüseyin Avni Bey
Veznedar: Beyler sokağında Mustafa Doğan Bey

İzmir Kolonyacılar Cemiyeti
Nizamname-i Dahilisi

1- İzmir'de kavaid-i fenniyesine tevfikan lâvanta esans kolonya imal ve füruhtu sanatını terakki ettirmek millî iktisadî kavanin-i mevzu'a ve nizamatı mevcude dairesinde icra ve esnaf arasında revabıt-ı hasene tesisini temin gayesiyle bir cemiyet teşkil edilmiştir.

2- Cemiyetin rehberi, Cemiyetler Kanunu ile esnaf cemiyetleri talimatnamesidir.

3- Cemiyetin ismi, İzmir Kolonyacılar Cemiyetidir. Cemiyetin mührü ay yıldız içinde İzmir Kolonyacılar Cemiyeti ibaresini havi olacaktır. Mühür reis imzasıyla ibtal edilmedikçe hiçbir taahhüt ifade etmez.

-2-

4- Cemiyetin merkezi şimdilik İzmir'de Keçeciler'de 112 numaralı binadadır. Lüzum görüldükçe her tarafta şube küşat edebilir.

5- Cemiyetin varidatı, âzadan alınacak kaydiyeler ve taahhüdat-ı şehriyelerdir.

6- Kanunen mahkûm veya suizanla müttehem olmadığı ve kolonyacılık sanatıyla bilfiil iştigal ettiğini isbat eden Türkiye Cumhuriyeti'nin her ferdi cemiyete dahil olmak için müracaat edebilir ve heyet-i idare tarafından yapılacak tahkikatla müracaatı kabul veya reddolunur.

7- Cemiyete dahil olacak âza kaydiye olmak üzere bir defaya mahsus beş lira ve mahiyen iki lira cemiyet sandığına tediyeye mecburdur. Heyet-i umumiye veya heyet-i idarenin Ticaret müdiriyetinden musaddak kararlarıyla yapılacak tiyatro müsamere vesaire hasılatı da cemiyete varidat kayıt olunur.

8- Cemiyetin âzası cemiyet tarafından verilmiş bir kıt'a fotoğraflı vesikayı hamildirler. İşbu vesikanın Ticaret müdiriyetinden musaddak olması lâzımdır.

-3-

9- Beş ay mütemadiyet mahiyesini vermeyen âzanın kaydı heyet-i idare tarafından terkin edilir. Kaydı terkin edilen âzanın esbab-ı terkini Ticaret müdiriyetine bildirilmek mecburidir.

10- Cemiyet bir reis bir reis-i sâni dört de âzadan ibaret olmak üzere altı kişilik bir heyet tarafından idare edilir.

11- Âzanın biri kâtiplik vazifesini ve diğeri tahsildarlık ve veznedarlık vazifesini fahriyen ifa eder. Cemiyeti muhakemede ve devairde mecaliste merasimde teşrifatta her suret ve sıfatla münferiden reis temsil eder. Reis cemiyetin namına ve ikame-i davaya selâhiyettardır.

12- İşbu nizamnamenin kabul ve tasdikini müteakip heyet-i umumiye ictima ile heyet-i idare intihabı icra kılınır.

13- İntihap rey-i hafî ile icra edilir. Heyetin müddeti her sene nısfı tebdil edilmek üzere iki senedir. Müddetin hitamında intihap tecdit edilir.

14- Heyet-i idare ictimaına mütevaliyen üç defa

-4-

gelmeyen reis veya âza istifa etmiş addolunur. Ve bu takdirde mükemmel âzadan en ziyade rey almış olan ifay-ı vazifeye davet edilir. Vaziyet Ticaret müdiriyetine bildirilir.

15- Heyet-i idarenin vereceği kararların bir deftere yazılması ve bu defterin kasa defteriyle ve evrak-ı saire ile halefe devri muktezidir. Bir de âzanın hüviyet ve mahall-i ikamet ve ticaretini gösterir fotoğraflı bir defteri bulunacaktır. Mahall-i ikamet ve ticaret tebeddülâtı işbu defterde takip edilir.

16- Hasıl olan ve lüzum görülen mecburiyet üzerine âzadan herhangi bir zatın kaydının cemiyetten terkinine heyet-i umumiye selâhiyettardır ve yalnız fevkalâde ahvalde ve heyet-i umumiyenin mün'akit olmadığı zamanlarda esbab-ı mucibesi izah olunarak Ticaret müdiriyetinden müsaade ile terkin-i kayt caiz olabilir.

17- Heyet-i umumiye âdiyen senede bir defa yılbaşı günü herhalde ictima eder. Ancak lüzumu takdirinde madde tayin edilmek ve âzay-ı mukayyedenin nısfından bir fazlasının imzası toplanmak şartıyla fevkalâde ictima -5- mümkündür. Heyet-i idarenin göstereceği ve Ticaret müdiriyetinden tasdiki altındaki esbap dolayısıyla fevkalâde ictima olabilir.

18- Heyet-i umumiye mukarreratı muvafık-ı kanun ve nizam olduğu Ticaret müdiriyetince tasdik olunduktan sonra katiyen muta'dır.

Aksine ne âza ve ne de heyet-i idare harekete selâhiyettar değildir. Sui hale ictisar eden âzanın kaydı derhal terkin edilir.

19- Heyet-i umumiye için o ictimada bir reis intihap edilir. Bu reisin vazifesi heyet-i umumiyenin ictimaından matlup olan maksat istihsal edilinceye kadar devam eder. İntihabat Esnaf cemiyetleri hakkındaki Heyet-i Vekile Talimatnamesinin beşinci maddesi mucibince devam eder.

20- Heyet-i umumiye reisinin vazifesi ve selâhiyeti heyet-i idare reisi gibidir.

21- Heyet-i idare tarafından terkin-i kayda uğrayan âzanın heyet-i umumiyeye itirazla keyfiyet-i terkini istinafen tetkik ettirmeye hakkı vardır.

22- Heyet-i umumiyenin birinci ictimaında âzay-ı -6- mukayyedenin ekseriyetle ve birinci ictimada bu ekseriyet temin edilmezse o takdirde ikinci ictimada hazır olan âzanın adedi her kaç olur ise olsun ekseriyet itibar edilerek mukarrerat ittihaz ve intihabat icra kılınır.

23- Reisin masraf-ı zarurisine mukabil indelicap heyet-i idare kararıyla ve bu kararın Ticaret müadiriyetince tasdikiyle bir maaş veya ücret tahsis olunabilir. Hariçten kâtip tutulması ne lâzım bir maaş tahsis olunabilir. Veznedar fahriyen ifay-ı vazife eder.

24- Cemiyetin masarifi:

a- idarehane icarı

b- tenvir, teshin

c- kırtasiye ve evrak-ı matbua-i lâzime

h- cemiyette mukayyet âzadan ihtiyacı olanlara ikraz

d- millî bayramlarda tezahürata müşareket

k- senede bir gün cemiyet müntesipleri arasında yapılacak tenezzühler

l- Ticaret müdiriyetince lüzum gösterilen -7- müessesat-ı hayriye, dul ve yetim cemiyetlerine muavenet. İşbu maddedeki masarifatın tayin-i mikdar ve icrası heyet-i idare kararıyla olur.

25- Gerek varidat gerek masarif cemiyeten resmî makbuzu ve tediye varakalarıyla alınıp verilir.

26- 20 liraya kadar olan masarifi heyet-i idare doğrudan doğruya taht-ı karara alıp sarf edebilirse de bundan fazlası için Ticaret müdiriyetinin emir ve mezuniyeti elzemdir.

27- Varidat ve masarifatı her ay bir şehrî cetveliyle Ticaret müdiriyetine bildirmek mecburidir. Varidat doğrudan doğruya Ticaret müdiriyetinin göstereceği bir bankaya tevdi olunur.

28- Cemiyet senede bir gün kır âlemi icra edecek ve bunun mahall-i mahsusunu heyet-i idare tayin edecektir.

29- İşbu nizamnamenin tashih ve tadili ve tebdili heyet-i umumiyeye aittir.

2 Teşrinisâni 926 İzmir Kolonyacılar Cemiyeti

-8-

İşbu Nizamname-i Dahilînin Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesine muvafık olduğu tasdik kılınır.

23/11/926

Türkiye Cumhuriyeti
İzmir Mıntıkası
Ticaret Müdiriyeti

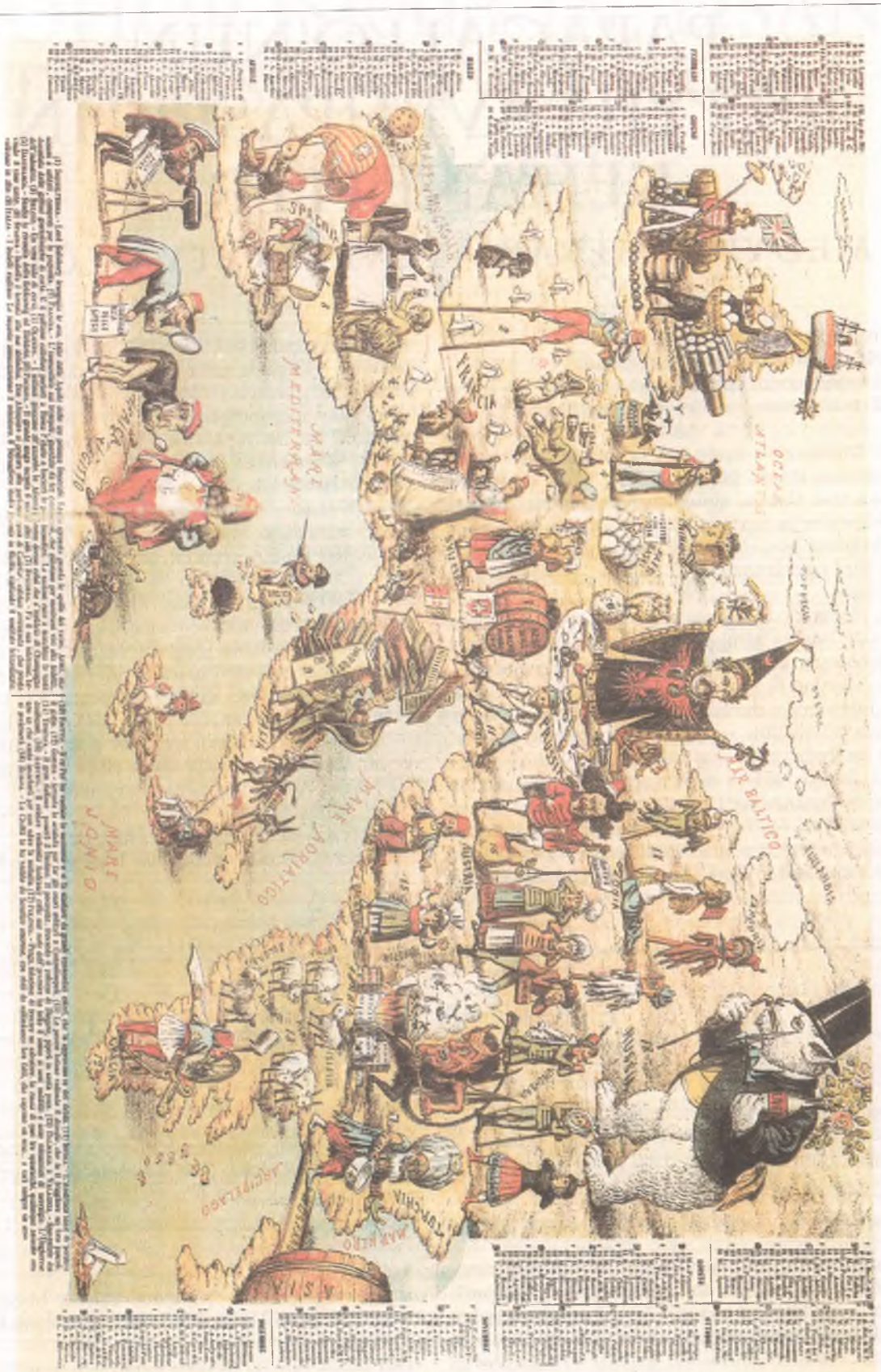
MARE ADRIATICO
MAR BALTICO

PAPAGALLO'NUN 1877 YILI AVRUPASI İÇİN KEHANETLERİ

MEDYUM MERAKI YENİ BİR ŞEY DEĞİL!

(İtalyanca Papağan Dergisi)
(Karikatür-haritanın altında fallarla,
iki yanı takvim olarak hazırlanmış.)
(Fransız-Alman Savaşı Ertesindeyiz!)

1. İngiltere'de başbakan Lord Salisbury kartal yumurtaları içerek güçleniyor. 2. Fransa'da tutucu başkan Mac Mahon, cumhuriyetçi ve monarşist "sadık köpekler"in havlamalarına aldırmıyor; gazeteler de "kâğıttan horozlar"dır. Halk ise yeni bir sergiye harıl harıl hazırlanmakta. 3. Belçika, gerçek bir karga yuvası.

4. Hollanda'da milyonlar kumar oynuyor. Alsas Loren'de herkes şampanyayla sarhoş. 5. Danimarka, Schleswig ve Holstein'ın nasıl yenileceği konusunu çalışıyor. 6. Prusya'da Otto von Bismark dünyayı büyülemiş durumda. Elinde ve ayaklarının önünde büyücülük araç gereçleri. Politika, bir büyüler kitabıdır artık. Üstünde bir maymun oturuyor. 7. İsviçre, aklına eseni yaparken kutsal şarabı içiyor. 8. İspanya'da Don Carlos'un isyanını ve iç savaşı izleyen Mareşal Serrano'nun Ulusal Barışıklık Hükûmetinden sonra, Cumhuriyet denenmektedir. Portekiz'deyse Kral I.Luis, darbeci general Saldanha'nın elinde bir kukladır. 9. İtalya'da kardeşler ezilirken, Sicilya'da tahta çıkmaya çalışan bakan II. Bersagliere'yi vergiler öldürecektir. 10. Mısır'da yabancı ülke ekonomistleri borçlar(-) kralını incelemekteler. 11. İstriya, kedisini kaybetmekten korkuyor. 12. Yunanistan, İstanbul askerlerinin onurına süvari alayının kılıçlarını bilemekte.

13. Kuzular (Sırbistan'daki) şeytanı görünce meliyor, kızartılmaya hazırlanıyorlar. 14. Türkiye: "Büyük Sultan Boğazı geçecek, zavallı Diyojen'in köşkünü (yani fıçısını) bulup barış çubuğunu tüttürecek." 15. Dalmaçya ve Eflâk: Ilımlılığından korkun. 16. Avusturya'da ünlü kemancı Andrassy geleceğin notalarını yurttaşlarını ulaştırdı; Macarlarsa melodiyi duymamak için ne yapacaklarını bilemediler. 17. Polonya bir kurtarıcı için dua etmekte. Üç korkulukla düşman(hayvan)ları uzak tutmaya çalışıyor. 18. Rusya, elinde çiçekli uygarlık şişesi, yardımsever bir kılıkta. Oysa ayıyı örten elbise hacıyatmazlara yakışır. Ayı da her zaman ayı kalacaktır.

(Geçen sayıdaki gibi, bu haritayı da
dergimize Frankfurt'tan Atilâ Türk gönderdi.

BİLMEMEK AYIP DEĞİL!

Zevc - Zevce gibi eş adları

İngilizcede karı kocasına "çiftçi" [husband] der.

Bizim ülkemizde de, bazı hanımlar -adlarını söylemeye teeddüp ettiklerinden- kocalarını meslek adlarıyla çağırırlar. Eskiden daha genel olanı, "Hû, efendi" demeleriydi. Ama, "Hû" Tanrı anlamına geldiği için, bu, saygıda biraz ileri gitmek oluyordu.

[Hû vel bâki - "kalıcı olan Tanrı'dır," koca değil!]

Güneyde, erkekler karıları için "ev sahibim" deyimini kullanıyor;

Kafkaslarda karı da koca da, eşine "yoldaşım" diyor. İşin ilginç olanı, Türkçede eşlerin birbirileri hakkında, eşitlikçi bir biçimde "yaşlı" anlamına gelen adlar kullanmaları: karımak'tan karı da, kocamak'tan koca da "yaşlanmış"tır. (Ama, "yaş" da "genç"tir, o başka.)

BOHOR İSRAEL'İN, LİSAN TARTIŞMASIYLA İLGİLİ İKİ YAZISI

MUSTAFA ŞAHİN

Tarih ve Toplum dergisinin Ocak 1992 sayısında (97/46-47), Türkçeye giren kelimeler hakkında Avram Galanti'nin 1917'de yazdığı bir makalenin çevrimyazısı yer almıştı. Bu yazıdan iki yıl evvel, hemşehrisi Bohor İsrael'in, İctihad'da yayımlanan iki yazısının çevrimyazısını vermenin, birbirlerini bütünlemeleri yönünden yararlı olacağını düşündük.

Bohor İsrael, dil keşmekeşinin uzmanlarca, eli kalem tutanlarca bir an evvel çözümlenmesinin gereğine İkdam gazetesinde defalarca değinmiş. (Bu gazetede Celâl Nuri [İleri]'nin de, konuyla ilgili hayli yazısı olacak.) Bohor İsrael'in sözünü ettiği yazılara, hatta İctihad'daki diğer yazılarına da bakamadık, ama İkdam'dan bir iki nümune aldık. Eski harfli eserlerde Türkiye adının Türkiya diye yazıldığı malûmdur -Bohor İsrael'in yazılarında da böyle; bugün bile böyle telâffuz edenler var- [değiştirilmediyse Çoruh'da bu adda bir köy vardı]. Ali Seydî Bey, "Millî tarihimizin adını koyalım!" yazısında özetle şöyle diyor: Türkiya nahiv ve tecvid kurallarına aykırıdır. Türkiye biraz daha münasip. İkdamcı Ahmed Cevdet [Oran] bu yazıya şu notu düşüyor: Türkiya kelimesi Fransızcanın muharrefidir. Devletimize bu nâmı vermek bizimle istihza edilmesine müncer olur. Bunu vaktinde yazmış idik. İhtimal ki şimdi yeni meclis bir ad bulur. Mamafih bunu sırf o meclise bırakmamalıdır (İkdam, no. 9501, 31 Ağustos 1339/1923, s. 3). Başka bir nüshada şu haber verilmiş: "Mânâsız isimlerin tebdili. Bursa'da isimleri değişen köyler. İcra Vekilleri Heyeti, Bursa vilâyeti dahilinde... bazı köylerin isimlerini değiştirmiştir. Bunları aynen aşağıya dercederken isimleri millî bir mahiyeti haiz olmadıktan başka yabancı düşman hatıraları uyandıran daha pek çok isimler mevcut olduğunun nazar-ı itibara alınarak bunların da değiştirileceğini ümit ettiğimizi kaydederiz". (İkdam, no. 9522, 6 Teşrin-i evvel 1339/6 Ekim 1923, s. 3). [Yakın tarihlerde ismine, rengine tutulup değiştirilen, kaş yapalım derken göz çıkarılan yeradları hatırlansın!]

Bohor İsrael, dilde tasfiyecileri de, Halka Doğruları da hoşgörmüyor; İstanbul Türkçesini tercih ediyor; alınması gereken sözcükleri, olayların ve araştırmaların belirleceyeğine izciliği misal veriyor. [İctihad'da uzun bir "İzci -Keşşaf- Türküsü" yer alıyor (sayı 109, s. 163-164)].

Yazılmasının üstünden bunca zaman geçmesine rağmen, tespit ve dileklerin hâlâ geçerliliğini koruduğunu belirterek, makaleleri okurun değerlendirmesine sunuyoruz. Bohor İsrael için ayrıca Tarih ve Toplum dergisinin şu sayılarına (77/306-312, Mayıs 1990; 87/131, Mart 1991) bakılabilir.

MA'REKE-İ HAYAT'TA LİSANIMIZ

Hayat kavgası yalnız insanlara mahsus değildir. Lisanlar dahi yaşamak için aralarında nizâ' ederler. Bugün, herkesin aynı dille mütekellim olduğu büyük ve mütemeddin memleketlerde eskiden böyle değildi. Mesela, Fransa'nın her eyaletinde ayrı bir lehce istimal edilirdi: Gaskon, Katalon, Lang dö siyen, Limozen, Provensal, Valon, Pikar, Norman, Şampenuva, Loren, Burginyon, Dukyua, Savüapar ilah... Îl dö Frans denilen Paris eyaletinde konuşulan Fransızca tıpkı bunlar gibi kaidesiz, edebiyatsız, fakir bir lisandı. Hükûmet-i merkeziye muamelatında ve maarif müesseselerinde kabul edilmesi onun için büyük bir kuvvet teşkil etti. Fransa'da ictimaî hayat terakki ettikçe o da vüs'at ve ehemmiyet kesbederek taşra lehcelerinin birer birer sönmesine sebep oldu. Tahsil-i ibtidainin mecburî olması, askerlik, sanayi, ticaret gibi âmillerin resmî ve edebî lisanın galebesini teshil ve tesrî ettikleri bedihîdir. Valon ve Provensal el'an tekellüm edilirse de onların da yakında nâbûd olacağına şüphe edilemez.

Paris lisanı Fransa'yı istila ettiği gibi müstemlekelerde ve müstakil Şark memleketlerinde dahi intişar etti. Vatanımızda bile adeta Türkçeye rekabet ediyor. Görülüyor ki cihangirlik hassası lisanlarda da mevcuddur. Edebiyatı vasî' olan bir milletin dili kürre-i arzın diğer hıttalarına gider; mensub olduğu kavim için şeref, nüfuz ve servet fetheder.

Nizâ, lisanlar için arızî değil, tabiî, ma'kul ve zarurî bir haldir. Türkiya'da elsine-i Ecnebiyeden maada mahallî birtakım diller daha vardır ki millî hayatı teşvişden başka hiçbir şeye yaramıyor. Serbest düşünelim ve söyleyelim: Osmanlı devletinin teessüsünden bugüne kadar hay u huy ile geçen 6 asır zarfında, her şeyde olduğu gibi, lisan hususunda da tecerrüd ve lâkaydî prensibiyle hareket edilmeseydi elbette Türk dili memleketimizde hüküm sü-

Jodocus Hondius Jan Jaussou (Amsterdam 1623; 1630'da JJ'un işbirliğiyle yeni basım).

ren diğer dillere galebe çalar, kâffesini inhısafa mecbur ederdi. Hayatın her şubesinde te'sis-i hâkimiyeti maksad ve cidali vasıta ittihaz etmediğimiz için bu hale geldik. Halbuki bu yola diğer milletlerden evvel bizim sâlik olmamız lâzım gelirdi. Memalik-i sairede resmî ve edebî lisan bizim Türkçemiz gibi bir kabile dilinden neş'et etmiş ise de rakibleri yine bazı kabâile aid ibtidai dillerdi. Osmanlılar fethettikleri memalikde Rumca, Ermenice, Arapca, Sırpca, Bulgarca gibi ötenberi teşekkül ve tekemmül etmiş lisanlar da buldular. Vahdet ve hâkimiyet-i lisaniye ancak bunlara karşı vâsi' bir mikyasda mücadeleye girişmekle te'sis edilebilirdi. İtiraf etmeliyiz ki bunu yapmadığımızdan dolayı Osmanlılık son derece mutazarrır oldu.

Fütuhat-ı maneviyede ve binnetice lisan mücahedâtında te'min-i zafer eden, müesseselerdir. Bakınız, berâ-yı tahsil Avrupa'ya giden gençlerimiz oradaki müesseselerde iki üç sene yaşadıkları için o muhite has olan tavr ve terbiyeyi, tarz-ı tefekkürü nasıl benimsiyorlar? Almanya'dan avdet edenler Alman usullerini medh ü senâ ederler ve hayat-ı hususiyetlerinde tatbike çalışırlar; İngiltere'den gelenler İngilizlerin ciddiyetinden ve akvâm-ı saireye tefevvuklarından bahsetmek için her vesileden istifade ederler, ilah... Tahsil ve terbiyenin, muhitin te'siri kabil-i inkâr değildir. Evlad-ı vatan küçük yaşlardan beri aynı esasât-ı ictimaiyeyle vücuda getirilmiş mekteblerde okutulur, büyütülürse bu te'sir şüphesiz daha derin, daha sağlam olur. 600 sene zarfında ülkemizi Türk mektebleri, Türk kitabları, Türk gazeteleriyle doldurmalı değil miydik?

Lisan meselesiyle en ziyade alâkadar olan muharrirlerdir. Bunu izaha lüzum yok. Muntazam, zengin bir lisana malik olmak ihtiyacını herkesden evvel erbab-ı kalem hisseder. Lûgat ve ıstılahatımızın adem-i kiyâfeti, imlâ ve sarfımızın intizamsızlığı şimdiye kadar Osmanlı muharrirlerini hayli düşündürmüştür; fakat ehemmiyetli, küllî ıslahat ve tadilat icra edilememiş, zira münferid emeller müsmer olmaz. Islah-ı lisan meselesi bütün millî hayata aid mefkûrenin bir parçasıdır. Kavga ve zafer prensibiyle mefkûre yürümeli ki o meselede ileri gitsin. Bugün halkın sair sınıflarında bir uyanıklık görünmeye başladığı gibi arkadaşlarımızda da lisan ve edebiyatı takviye ve tevsî etmek hususunda şayan-ı dikkat bir gayret müşahade ediliyor. Cidden memnuniyet-bahş olan bu ceryan münasebetiyle bazı mütalaat dermeyan etmek isterim.

Lisanla tevaggul eden mütefekkirlerimiz başlıca 2 kısımdır: Nazmda evzân-ı aruzu, nesrde öteden beri mevzu' olan sarf ve beyan kavaidini ihtiyacât-ı hâzıraya tevfik ederek kabul edenlerle şiirde hece veznini, nesirde Arabî ve Farisî kaide ve terkiplerinden ârî olan avam lisanını tercih edenler.

Berikiler lisanımızı sadeleştirelim, diyorlar. Bunu da Arabî ve Farisî kelime ve terkiblerini kullanmamak ve Türkçenin eski ana lisanı olan Çağataycadan yeni yeni kelimeler teşkil ve kabul etmek suretiyle mevki-i fiile koymak isteyorlar. Türkcü refiklerimizin yazıları bu arzuyu, bu temayülü îmâ ediyor.

Böyle mühim meselelerde hüner, mantıkdan ayrılmamakdır. Madem ki lisan tıpkı insan gibi doğar, büyür, tekâmül eder, düşünelim: Acaba ihtiyacâtı neden ibarettir?

Evvela, gittikçe tezâyüd eden irfanımız, medeniyetimiz sayesinde idrak edebildiğimiz yeni fikirleri ifade etmek için yeni kelimeler ve tabirler lâzım. Saniyen, ulûm-ı Garbiyeyi vatanımıza nakletmek üzre pek çok ıstılahat-ı ilmiyeye ihtiyacımız var, salisen fiiller, sıfatlar, terkibler, cümleler hakkındaki kaideler müteazzız, muntazam bir surette tedvin edilmemiş, müstesnalar layıkıyla tasnif ve ta'dat olunmamış: Bunun da yapılması elzemdir.

Bazı arkadaşlar bir ihtiyac daha ileri sürüyorlar: Tasfiye. Lisanımızda Türkleşmemiş birtakım Arabî ve Farisî lûgat ve terkibleri varmış, çok me'nus olanların ibkâsı icab etse bile olanların kat'iyyen ihracı lâzım imiş. Bu fikir doğru değildir. İyi Türkçe bilen ve yazan kimse henüz Türkleşmeyen, yani lisana malolmayan ve bir Osmanlı Türkü için vâzıh bir manayı ifade etmeyen kelimeleri kullanmaz. Bunu olsa olsa Ecnebi memleketlerinde Türkçe tedris eden Müsteşrikler, yahud dâü'l-Arab ve dâü'l-Fürse mübtela olan muharrirler yapar. Bir şey ifham etmek için yazı yazanlar herhalde bu garabetlerden ictinab ederler. Basit, fasih, ma'kul bir üslubla yazılmış eserler çoğaldıkça garabet-nümâ kimselerin marifeti bittabii ehemmiyetten sâkıt olur ve tasfiye tabiatiyle vukubulur.

Mamafih unutmayalım ki bazı kelimelerin taammüm etmemesi halkın maarifden bî-behre olmasından ileri geliyor. Ahalinin seviye-i fikriyesi dûn olan bir mahalde yüksek mevzulara aid kelimeler, istimal edilmeye artık mehcur ve lüzumsuz zannedilir. Bugün bilmediğimiz ve Avrupa lisanlarından istianeye veya takliden teşkile yeltendiğimiz nice lûgatlar vardır ki eski edebî ve felsefî kitablarda aranılsa mukabillerinin vaktiyle ibdâ' veya tercüme edilmiş ve bilahare unutulmuş olduğu görülür. Muhterem Dr. Rıza Tevfik [Bölükbaşı] Bey bu kabilden birçok ıstılahlar meydana koyuyor ki halkın lisanına geçmemiş, taammüm etmemiş olmakla beraber şiddet-i lüzumu erbab-ı ilm nezdinde müsellemdir. Bu lûgatlar elbette ahalinin lehcesine karışamazdı. İlim intişar etmeli ki onlar da yayılsın, öğrenilsin. Bunun için, tasfiyecilik mahzurdan sâlini bir meslek değildir, derim. Hazfı icabeden kelimâtı esasen aklı başında olan muharrirlerin kalemi reddeder, atar.

Müruruzamanla lisan bir şekl-i muayyen kesbeder. Ve maksad hasıl olur. Bu gibi mesailde üstad-ı ekber zamandır. Onun vazifesini biz deruhde edemeyiz, zira lâzımı gayr-ı lâzımdan ayırmak için elimizde bir mi'yar yoktur.

Kabulü icabeden kelimelere gelince: Bunları vukuât ve tebebbuât tayin edecektir. Mesela memleketimizde izcilik yoktu ve bu mesleğe aid kelimât ve tabirât lisanımızda mevcud değildi. Avrupa'da

hayli fevaidi görülen bu mesleğin burada te'sisine teşebbüs edenler onun teşkilâtına muktezî kelimeleri de ihdâsa mecbur oldular. Vâkıa yeni hevesle yapılan şeylerde ifrata düşmemek kâbil değildir. Bu kabilden olmak üzre, *başbuğ, kalgay, yoklayıcı, başarıcı* vesaire gibi Çağatay pazarından Osmanlı piyasasına yeni atılan lûgatlar, mukabilleri lisanımızda mevcud olduğu için, emtia-i lâzımeden addolunamaz. Böyle olduğu halde, sürüleceğine şüphe etmem, çünkü modadır. Maahazâ, bundan müştekî olmamalıyız. Fazla kelimeden lisan hiçbir şey kaybetmez, bilakis kazanır. Hatta diğer bir noktainazardan salifüzzikr kelimelerde bir lüzum ve bir fayda tasavvur edenler vardır. İleri atılmak için birkaç adım geri gitmek tabiî ve nâfi' bir hareket olduğundan, Osmanlılığın bâni-i hakikisi olan ve terakki yolunda koşmak isteyen Türk unsuru koşuya itmi'nan ile başlamak ve istikametini iyice tayin etmek üzre menba-ı aslisine doğru bir hareket-i kahkariye icrasına lüzum görüyor. Aynı menba'dan aldığı kahramanlıkla uzun bir devre-i tarihiyede iğtinam ettiği kıymetdar şeyleri de yakında benimseyeceği ve Arabdan veya Acemdendir, diye reddetmeyeceği âzade-i beyandır.

Vukuât ve tetebbuât demişdim. Filhakika lûgat ibda'ında tetebbuun büyük dahli vardır. Fakat ulûm ve fünunla tevaggul eden zevat bu suretle ifa ettikleri hizmeti münferiden icra eyledikleri için matbuat âleminde maatteessüf dehşetli bir tezebzüb hasıl oluyor. Aynı ilimden bahseden iki kişi ayrı ayrı ıstılahlar kullanıyor. Bilhassa felsefe ve ilmü'r-ruh gibi ulûm-ı mücerrede mebahisinde istimal edilen lûgatların yanına Fransızcaları yazılmadığı takdirde hiçbir şey anlaşılamıyor. Bunda yazanın da hakkı var, okuyanın da. Yazan, kâmusda istediğini bulamayarak karineyle bir şey uydurmaya mecbur oluyor. Okuyan o uydurmalardan bir mana çıkaramıyor. Düşünüyorum; Fransızca bilmeyenler acaba bu işin içinden nasıl çıkabiliyorlar? Anlayarak mı? Anlamayarak mı?

Bu teşevvüşe nihayet verebilecek bir şey varsa o da üdebânın bir araya gelip lisan meselelerini müctemian halletmeleridir. Birkaç ay evvel *İkdam* gazetesinde defaatle bu lüzumdan bahsettim. Geçende de *İctihad*'da neşrettiğim açık bir istidâda bu nakaratı tekrar eyledim. Ben bunları bir vazife edinerek söyleyorum ama üdebâda hiçbir faaliyet göremeyorum.

İctimaî hayatımızda bir meyil vardır ki lisanda da alâimi müşahede ediliyor: Halka doğru yürümek. Bu mesele şayan-ı tetkikdir. Halka doğru mu yürüyelim? Halkı mı bize doğru çekelim?

Mesail-i ictimaiyeye yabancı olmayanlar pekâlâ bilirler: Bugün Avrupa'da en büyük rolü oynayan burjuvazi denilen mutavassıt sınıfdır ki maarif, ticaret, sanayi ve teşebbüs-i şahsî ile husule geldi. Asilzadeler parlak bir rol oynamıyor, avamın hali de malûm. Memleketimizde paşalardan ve beylerden müteşekkil bir sınıfla ağalar ve unvansızlardan mürekkeb bir avam sınıfı vardır. Mutavassıt tabaka hemen yok gibidir, bizde alelekser tüccar ve esnaf da avamdır. Ne vakit temayülât-ı asaletkâraneden ârî, muktedir, müteşebbis, bir sınıf-ı mutavassıtımız vücuda gelirse o vakit Avrupalıların derece-i medeniyetine irtikâ edebileceğiz. Şimdi ibraz edilen gayretler hep bu orta tabakayı meydana getirmek maksadına ma'tufdur. Binaenaleyh ne halka doğru yürümekden, ne halkı bize doğru çekmekden bir fayda çıkmaz. Biz ilme, fenne doğru ilerleyelim ve halkın teyakkuzuna muktezî vesaiti ihzar edelim, zira onun intibahından biz de müstefid olacağız.

Bu prensibi kabul ve lisana tatbik edersek diyeceğiz ki "avam, elem kelimesini anlamaz, onun yerine ağrı yazalım", fakat cümlenin ihtiyacına, ahengine göre elem de yazacağız, ağrı da diyeceğiz ve köylü çocuğuna *elem*'in *ağrı* demek olduğunu ibtidaî mektebi muallimi ve lûgat kitabı vasıtasıyla öğreteceğiz. Lisanımız ne sade Türkçe, ne yalnız Osmanlıcadır, fakat Osmanlı Türkçesidir; yani ülkeler, servetler, hazineler fethetmiş bir milletin şan ve satvet görmüş, necabet kesbetmiş nefis, bülbülî lisanıdır. Osmanlı Türkçesinin en birinci kaynağı vâkıa Türk dilidir. Lakin o saf ve güzel aşiret lehcesi küçük bir ırmak gibiydi. Garbin cesim ve huruşan emvac-ı ulûmu ona dahil olamazdı. Sine-i a'sarda akarken Arab ve Acem füyuz-ı edebiyesinden ayrılan yine saf ve berrak diğer iki ırmağa karışdı ve bundan, güzel, vakur bir nehir husule geldi. Şimdi onu eski mecrasına çevirmek, tekrar ırmak haline koymak demek olacağından, kat'iyyen caiz değildir.

Hülasa: Bu ana kadar Arab, Acem ve Frenk menba'larından ne alınmışsa hepsi edebiyatımıza meksub kalmalı. Ba'demâ yüksek medeniyetlerle temas ettikçe yine lâzım olan elfaz ve temâsili Osmanlılaştırmak suretiyle almalı. Çok yazmalı, çok okutmalı. Lisanlarına temin-i galibiyet eden milletler böyle yapdılar. Hiçbir lisan ve hiçbir edebiyat halis değildir. Misal olarak zikrettiğimiz Fransızca halîtasında Latince ve Yunancadan başka bin bir lisanın malı mevcuddur. Ondan sonra, Fénelon'un ruh-ı âsârı Yunan, Corneille'in İspanyol, Pierre Loti'nin Türkdür. O halde refiklerimizden bazılarının yazılarında ecnebi emarelerine tesadüf edersek merak etmeyelim. Yerli malı istihlâk etmek lüzumundan lisan ve edebiyatımızı istisna edebiliriz. Muharrir aynı zamanda bir muharibdir ve harp istilasız olmaz.

İctihad, no. 109, 5 Haziran 1330 (1914), s. 172-175.

KEYFİYET NOKTA-İ NAZARINDAN LİSANIMIZ

Sathiyatla çok uğraşılan muhitimizde mühim meseleler ilmî bir surette halledileceğine indî mütalaalar ve mugalatalarla tezebzüb ve akamete dûçar edilir. Lisan meselesi de aynı felâkete giriftar oluyor.

Her ceryana ve her meyelâna mensup mütefekkirlerimizden mürekkeb muhtelif meclislerde bulundum. Hepsinde lisanımızın lüzum-ı ıslahı hak-

kında işittiğim sözlerde ilmin izlerini göremedim.

Refiklerimizden bazıları diyorlar ki, tarihimizin falan devresinde lisanımız şu haldeydi, biz o hali esas İttihaz ederek onu yeni bir şekle ifrağ etmeye çalışıyoruz. Bu, ilmî bir usul değildir, zira ilim tahlil ve terkib demektir. Lisan bir hey'et-i ictimaiyenin en mühim âmillerinden ve rabıtalarından biri olduğundan *sosyoloji* kanunlarına tâbi' bulunur. Tarih *sosyoloji*nin ancak *seyrî(=dynamique)* kısmını teşkil eder. Ve tek bir devre-İ tarihiye o kısmı-ı seyrînin bir cüz'i ferdi sayılır; binaenaleyh bütün bir uzviyet-i ictimaiye hakkında icra edilecek tedkikata esas olamaz, vücudumuzun bir tek hücresini tahlil etmekle bedenimizin teşekkülat-ı umumiyesine dair bir hüküm verilemeyeceği gibi.

Esasen, bütün cemiyetimizin hayatıyla alâkadar olan bir meseleyi münhasıran maziyi nazarıdikkate alarak fasletmeye kalkışmak, ona bir zaviye-i hâdde içinden bakmak, yani şümullü bir nazar atfetmemek demek olur.

Bazıları lisan meselesini büsbütün müstakil addediyorlar. Onun olsa olsa *ilm-i elsine(=linguistique)* ile bir vech-i tâmmesi vardır, diyorlar. Hoş, bu fikri ileri sürenlerin ilm-i elsine tetebbuatına yanaştıkları yok.. fakat o deryayı tetkikata atılsalar, Garb ve Şark, hatta Şimal ve Cenub lisanlarını öğrenseler, iştikakça derece-i müşabehetlerini arasalar, lisanımızın tarihçe-i teşekkül ve tekemmülünü noktası noktasına yazmasalar bile yine iddiaları sahih olmaz. Çünkü o tedkikat ve mesaiden sonra tekrar bir istifham noktası karşısında bulunacaklar: Lisanımızı ıslah etmek için ne yapmak lâzımdır? Mazi bu suale cevab vermeyor, onda lisanın nümune ittihazına lâyık bir şekl-i mükemmelî yok. Eğer bu meseleyi zamana bırakmak icab ederse tetebbuata, münakaşaya hacet kalmaz.

Doğrusu şudur ki lisan meselesi devletimizin, milletimizin, müesseselerimizin bünyesi, anâsır-ı mürekkebesiyle münasebetdardır. Bu müesseseler ve bu unsurlar ictimaî kanunlar dairesinde icra-yı faaliyet eder. Lisanımız mezkûr kanunların tevlid ettiği hadiselerin tesiri altında bulunur. Binaberin lisan münazarasını sevenler evvela devletimizi ve kitle-i milliyemizi ilmî bir usulle nazarıtetkikten geçirmelidirler. Bu suretle hareket etmezlerse bahsin sathında kalırlar, hakikatın fethine muvaffak olamazlar.

Bazı ilimler kemmiyyet, adet üzerine müessesdir: Hesab gibi. Bazıları mevcudatın keyfiyyetinden, ahvalinden bahseder: Hikmet-i tabiiye gibi. Bazıları da hem kemmiyyete hem keyfiyyete istinad eyler: Kimya gibi. İctimaî ilimlerde bu iki unsur mümtezic bulunur. Mesela bir hey'et-i ictimaiyenin mahiyeti hakkında tedkikat icra etmek istenilirse yalnız onun mensup olduğu ırki ve dinî, bulunduğu iklimin nev'ini, oturduğu toprağın kuvve-i inbâtiyesini anlamak kiyafet etmez. Bir de adet-i nüfusunu, arazisinin mesahasını, mahsûlatının mikdar-ı senevîsini, ithalat ve ihracatını, servetini öğrenmek icabeder.

Irkıyât, edyân, hukuk, iktisat, siyasiyat gibi ictimaî bir bahis olan lisan meselesinde dahi hem keyfiyyet, hem kemmiyyet noktainazarından muhakeme edilmelidir. Yalnız bir cihetten düşünülürse hata edilmiş olur.

Bu musahabede yalnız keyfiyyetten bahsedeceğim.

Evvela şunu tayin edelim: Lisanımız hangisidir?!...

"Bu da sual mi?" demeyiniz. Matbuatımızda muhtelif lisanlar, yani Türkçeler kullanılıyor. Üslubdan bahsetmiyorum. Üslub elbette şahsî olur. Fakat aynı fikirler için kullanılan kelimeler ve cümlelerde o kadar fark vardır ki insan kendisini adeta başka kabilelerin lehceleri karşısında zannediyor. Dinî mecmualarda fazlaca Arabî ve Farisîyle karışık bir tarz-ı ifade, ırk ceryanını tergîb eden ceridelerde Asya-yı Vustâ lûgatları, diğer gazetelerde kâh muhafazakârlık, kâh hürriyetperverlik, bazan aynı sayfada her ikisi müşahede ediliyor. Ediblerimiz şaşırdılar: *Büyük, iri, azîm, kebîr, büzürk, yüce, ulu* bir hercümerc içinde bulunuyorlar.

Vâkıa, bütün memleketlerde, vahdet-i lisan mevcud olsa da her sınıf halk başka türlü tekellüm eder. Hiçbir yerde avamla havass, kadınlarla erkekler, payitaht sekenesiyle taşralılar, ulemayla efrad-ı saire aynı tarzda konuşmazlar. Ancak, bizde teşevvüşü mucib olan hal aynı sınıfa mensup zevâtın ayrı ayrı lisanlar istimal etmeleridir. Memalik-i sairede üdebânın lisanı umumiyetle fasih ve makbul addolunur; küçük, büyük herkes bunu teslim eder ve edebiyat alâ-merâtibihim bütün tabakât-ı millete hulûl ederek terakkî ve tevessü' eder. Bizde müteaddid lisânlar olduğu gibi müteaddid edebiyatlar da vardır. Hangisini kabul etmeli? En fasihini değil mi? Öyleyse bu hususda karar verelim: Bütün Türkiya'da en güzel Türkçe İstanbul'da, İstanbul'un en asil ve münevver ailelerinde, bu ailelerin efradından âlim, edib olanlar tarafından tekellüm edilir. Onu "lisanımız" diye kabul etmemiz, bilmiyorsak öğrenmemiz icabeder.

Şimdi onun keyfiyyet-i tekâmülünü tedkik edelim:

Devletimizin müessisi olan Türk unsuru müsellemdir. Fütuhatı sayesinde saha-i hükümrânîsi tevessü' ettikçe müessesât-ı İslâmiyesi, tedrisat-ı İslâmiyesi, ulûm-ı İslâmiyeyle mütevaggıl ulemâsı tekessür eyledi ve dinin hayat-ı millete tesiri bu suretle daha büyük ve daha esaslı oldu. Din-i İslâm Arab lisan ve edebiyatının Türkçeye karışmasına sebebiyet verdi. Bu hadiseyi hem tabiî ve hem faydalı bilmeli, ancak böyle ictimaî hadiselerdir ki lisanları iaşe ve tenmiye eder.

Devletimiz büyüdükçe iktisadî hayatımız vüs'at kesbetti. Ertuğrul Bey Kayıhan Aşireti'nin bir kısmıyla Söğüt'de yerleştiği vakit lisanımız şimdiki ticaret-i bahriye ve berriyemizde, yeni sanaat ve san'atlarımızda, mahkemelerimizde, bankalarımızda, muamelat-ı idariyemizde müstamel olan kelimât ve tabirâta malik değildi. Siyasiyat da lisanımıza büyük bir tesir icra etti. Arab ve Acem lisan ve edebiyatlarının Türkçeye hulûl etmesinin yegâne sebebi din değildir. Arablar ve İranîlerle meskûn arazide vukubulan fütuhâtımız o unsurlarla çok ihtilat etmemizi ve henüz zayıf bulunan Türkçenin bu kadar Farisî ve Arabî'yle karışmasını intac etti. Mamafih *Kamus-ı Türkî*'yi açarsak görürüz ki asılları Rumca, İtalyanca, Fransızca, İngilizce, Bulgarca, hattâ İspanyolca olan pek çok lûgatlarımız vardır. Türkler sair kavimlerin dillerinden kelimeler istiare etmek suretiyle kendi lisanlarını tevsî ettiler. Bunu münferid bir vak'a zannetmemeli, diğer kavimler de böyle yaptılar. Bunun içindir ki Avrupa lisanlarında birçok Türkiyyü'l-asıl lûgatlar vardır.

Hülâsa: Dinî, iktisadî, siyasî âmillerin ve hadiselerin te'sirâtıyla "lisanımız" şimdiki hali iktisab etti.

Lisanın intizamı kaidelerle temin edilir. Harf namı altında cem'edilen bina adeta fenn-i mimarinin esasat-ı rıyaziyesine benzer. San'at-ı tahrire *inşa*, muharrire *münşî* denilir. Kaideler icad edilmez, lisan tekemmül ettikçe onlar da tabiatıyla vücuda gelir. Sarf müellifleri şîve-i milliye sahasında taharriyat icra ederler ve kaideleri oradan birer birer toplayarak kitaplara doldururlar. Bizde bu vadide pek az çalışılıyor. Mekteplerimizde okunan Sarflar ancak eskiden toplanılmış olan kaideleri muhtevîdir. İbtida-yı hürriyetde Hüseyin Cahid [Yalçın] Bey'in üç sene üzerine tanzim ve neşrettiği Sarf kitaplarında tarz-ı tertip itibarıyla bir yenilik var, o da Fransız gramerlerinin nümune ittihaz edilmesidir. Fakat umumiyetle denilebilir ki lisanımızın Sarf kısmı Anadolumuzun nihayetsiz tarlaları gibi bâkir ve gayr-ı mezru'dur. Bu sebepden dolayı her eli kalem tutan ayrı bir nev' imlâ kullanıyor; başkasının fasih diye bellediği şeylere bir tavr-ı kat'îyle itiraz ediyor; her muallim Türkçeyi bir türlü öğretiyor; talebeler mektebden çıkınca müzebzeb bir hal karşısında bulunarak kendilerinin de yenilik satması mubah olduğu zehabıyla daha başka şekiller, nazariyeler yumurtlayıp ortaya atıyorlar. Yukarda söylediğim gibi, kaidelerimiz yok değil, buna çare-sâz olacak Sarfiyyumumuz mefkuddur. Ulûm-ı sairede nasılsa, sarf ilminde de öyle, geri kaldık ve lisanımız bundan mutazarrır oluyor.

Lisanın kısm-ı bedî'i ne merkezdedir? Her faydalı şeyin bir de zevk-i selîmi okşayan kısmı olur. Mesela bir hane ikametgâh olmak üzere inşa edilmekle beraber haricî manzarasının da güzel olmasına dikkat edilir. Tahrir ve tekellümde aynı hal mevcuddur. Dürüst yazmak ve söylemek kâfi değildir, aynı zamanda güzel yazmalı ve söylemeli. Güzellik zevke tâbî', zevklerse pek muhtelif olduğundan hangi muharririn güzel yazdığını tayin etmek müşkil görünüyorsa da bunun da oldukça sahih bir mi'yarı vardır. Her milletin binnisbe münevver ve yüksek bir tabakası olur ya.. mevcudiyeti hiçbir sınıf tarafından inkâr edilmeyen bu âlî tabakada hangi yazılar en ziyade zevk temin ederse onları diğerlerine fâik addetmek iktiza eder. Zaten enâfis-i âsâr bir ıstıfâ-yı tabiî neticesi olarak diğer eserlerden ayrılır. Sırf zevk-i şahs veya millîye tabi olan güzellikten maada bir de tabiatın güzelliğinden biri veya ikisi bulunabilir. İşte bunun içindir ki birkaç bin sene evvel yazılmış olan bazı eserler bugün büyük bir zevkle okunur.

İtiraf edelim, bizde bu cins eserler yazılmıyor. Güzel kitaplarımız, güzel Ecnebi kitaplarıyla müşahede [mukayese] edilirse aralarında fark-ı azîm müşahede edilir, hemen görülür ki Avrupa'da fikir ve lisanla beraber zevk-i bedâyi' de bizden daha ziyade teâlî ve tekemmül ediyor. Hassasiyet orada zekâ-yı sani hükmüyle en ince, en derin şeylere nüfuz edebiliyor; hayatın sathında görülemeyen dekayık-ı nefaseti meydana çıkarıyor; tabiatın, cemiyetin hazinelerinden anasır hissini bir maharet-i fevkalâdeyle toplayıp kitaplara dercediyor. Türkçe eserlerin bu derece-i nefaseti bulması milletde zekâ ve hassasiyetin irfan ve medeniyetle birkaç kat daha yükselmesine, incelmesine mütevakkıfdır. Kitle-i milliyemizden doğan muharrirlerimizin seviye-i fikriye ve zevkiyesi vasat derecede kaldıkça ağûş-ı edebiyatımıza ebedî eserler nasip olamayacak.

Bu bahsi kapamadan evvel şunu da beyan edeyim ki lisanımızın talihiyle mekteplerimizin ıslah ve teksîri meselesi arasında büyük bir münasebet vardır. Bu hususda tafsilat vermek başkalarına ait olduğu için yalnız bu ciheti zikretmekle iktifa ediyorum.

İşhad (*İctihad*), no. 112, 26 Haziran 1330, s. 227-229. ■

KIRIM VE KAFKASYA'DA OSMANLI NÜFUZUNUN GERİLEMESİ
VE RUSLARA KARŞI KAFKAS KABİLELERİNİN DİRENİŞ GİRİŞİMLERİ (1792)

JEAN-LOUIS MATTEI

Geçen makalemizde görüldüğü gibi, Osmanlı politikası, Kafkasya'da imparatorluğun nüfuzunu korumak için yerli Çerkes kabilelerini kollamak ve silâhlandırmaktı. 1792'de Sadrazamlıktan ayrılmasına rağmen, Koca Yusuf Paşa bu politikayı sürdürüyor ve Trabzon'dan, Anapa'da kalan Seyyid Halil'e emirler veriyordu.

Seyyid Halil'e gelince, bu şahıs belgelerimizde vefalı ve gayretli bir adam olarak görünmektedir. Her şeyden önce, tabiî Bâb-ı âli'ye raporlarını sunuyor ve Anapa'dan aynı şekilde Koca Yusuf Paşa'ya da çok titiz bir şekilde haber gönderiyordu. Onun hakkında elimizde başka bilgi yoktu.

Fakat, o yazımızdan beri Seyyid Halil üzerine birkaç yeni ayrıntı bulabildik.

Hakikaten eski bir dostun yeni adresini bulmuş gibi olduk.

Nitekim, *Çeçenler* adlı kitabında Şeyh Mansur hakkında eserin yazarı olan Şamil Mansur şöyle yazıyor:[1]

"İmam Mansur diye şöhret bulan ve asıl adı Uşurma olan bu kişi 1748 yılında Çeçenistan'ın İlistinci yöresinde doğdu... Halk arasında keramet sahibi gibi tanındı. Her taraftan gelen ilim adamları onun etrafına toplandılar. Osmanlı Devletinin de nazarı dikkatini çeken Mansur'un harekâtını araştırmak için Osmanlılar resmî şahsiyetler gönderdikleri gibi Anadolu'dan Antep Ulemasından Seyyit Halil Efendi adında bir kişi de 200 talebeden oluşan emrindekilerle İmam Mansur'a katıldı."

Bu satırlara göre, Seyyid Halil başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî bir heyet şefi değildi. Fakat, zamanla, şüphesiz bu niteliği almıştır. Bir "Kafkasya uzmanı" gibi olduğunu düşünebiliriz. Herhalde çok bilgili idi. Vatanı olan Antep bölgesel bir kültür merkezi rolünü oynuyordu.

Seyyid Halil'in Kafkasya'ya hangi dönemde geldiğini kesin olarak bilmiyoruz (herhalde 1785'ten sonra), fakat Koca Yusuf Paşa'nın temsilcisi olduğu zaman, tahmin edebiliriz ki o bölgede birkaç seneden beri bulunmaktaydı.

Başka ilginç bir ayrıntı, Seyyid Halil Şeyh Mansur ile görüşmüş, konuşmuş, mutlaka onunla dostluk kurmuştu.

O zaman, Şeyh Mansur'u tahliye ettirmek için Koca Yusuf Paşa'nın nezdindeki Seyyid Halil'in ısrarını daha iyi anlayabiliriz (Birinci belgeye bakın).

O güzel kitap sayesinde başka bilgiler edindik.

Nitekim, Şamil Mansur şöyle devam ediyor: "1791 yılında esir edilen İmam Mansur'a Katarina 'Cani' diye hakaret eder ve Katerina Yaş Antlaşması'nın hükümlerini de çiğneyerek onu 1794'te idam ettirir."

Bu satırlar da belgelerimizi ve dediklerimizi teyit ediyor, çünkü, geçen makalemizde görüldüğü gibi, Ruslar bazen Müslüman esirleri haksız yere ve antlaşmalara rağmen tutuyorlardı.

Üstelik Mansur'un iadesi için Bâb-ı Âli girişimde bulundu. Boşuna. Ölümünde Şeyh Mansur sadece 46 yaşında idi.

Çeçen reisinin idamı konusunda İmparatoriçe'nin kişisel müdahalesinin gerçeğe aykırı olmadığını sanıyoruz. Unutmayalım ki, Büyük Yekatarina kendi kocasını öldürtmüş, Pugaçov'u da idam ettirmişti. O zaman, Şeyh Mansur'un ölümünde Çariçe'nin sorumluluğunun bir gerçek olduğunu düşünebiliriz.

Kaldı ki, Şeyh Mansur'un idamı üzerine başka belgelere rastlayamadığımız için, onu sadece büyük bir ihtimal gibi görmeyi tercih ediyoruz.

Seyyid Halil'in Ulema sınıfına ait olduğundan, Şeyh Mansur'un tahliyesi için "ecr-i cezil" (büyük sevap) ifadesini neden kullandığını daha iyi anlıyoruz.

Ayrıca, Seyyid Halil'in Şeyh Mansur'un hapisten kurtulmasını istemesine rağmen, Koca Yusuf'un temsilcisi, Çeçen liderini "keramet sahibi" gibi sunmuyor. Ondan "zahid" bir adam gibi bahsediyor (birinci belgeye bakın). Bu öğe Seyyid Halil'in ağırbaşlı bir adam olduğunu da gösteriyor. Şüphesiz Seyyid Halil Efendi Kafkasya'yı, Kırım'ı ve bütün halklarını seviyordu. 1792'de ülkesinden (Antep'ten) o kadar uzak kalması başka türlü izah edilemez.

Koca Yusuf Paşa'nın olaylara daha uzaktan bakmasına karşın, iki adamın verimli bir işbirliğinin var olması kesindir.

O yörede kim kimdi? Osmanlı ordusu hangi kabilelerle karşı karşıya idi? Onların liderleri kimlerdi?

Şüphesiz Koca Yusuf Paşa Seyyid Halil'den bu verileri istemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarını korumak için yöreyi iyi tanımak büyük bir önem taşıyordu.

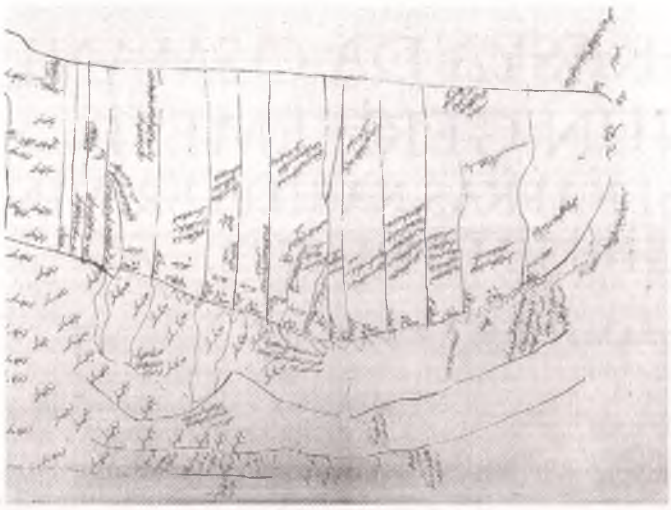

BEŞİNCİ BELGE

(Üst Kuban'a kadar yürümek için saat çizelgesiyle bir haritadır. Soldan sağa okunuyor))

Anapa kalesi Anapa kalesinden Hatukay'a saat 20	Jani kabilesi bunda sakindir Natuhaç sakindir	Il dedikleri çay Şabsuklar sakindir	Obun çayı Şabsuklar sakindir Saat 20 Hatukay kabilesi bu aralıkta sakindir.
Nehr-i Afibs Şabsuk ile Abazk meyanında olan sudur.	8 saat 28 Abazk. Su Çayı dedikleri Bujaduğ kariyesi Üç Farz bunda sakindir	8 saat 36 Nehir-i Psekups Abazk. Bujaduğ (Bjeduğ) Kerkenay(?) dedikleri halklar. Zağor Bey bu mahallde sakindir	10 saat 46 Nehir-i Pşiş Abazk Kemirgoy kariyeleri sakindir
6 saat 52 Abzk Nehir-i Pşeha Kemirgoy (Temirgoy) Mirzası Arslan Bey ve karındaşı oldukları mahallidir.	Abazk 8 saat 64 Nehir-i Çavukça Mehoş kabilesi dahi bu mahallerde sakindir	4 saat Abazk 68 Farz Mahalleleri dedikleri çayırda Mehoş sakindir. Besney Mirzası Kızıl Bey sakindir. Toruz Oğulları tabir olunur Nogay kabilesi Laba ile Çavukça meyanında leb-i Nehir-i Kuban'da sakindir	6 saat 74 Farzek dedikleri çayırdır Kızıl Bey oturur
46 saat 80 Nehir-i Laba-yi Sagir (Soçi'nin Kuzey-doğusunda akar J. L. M)	4 saat 84 Besney halkları ve Besney Mirza'sı Obki(?) Bey ile sakin olduğu mahalldir Nehir-i Laba-yi Kabir	10 saat 95 Nehir-i urub İsmail Kabak ve Sidi Kabak tabir olunur Besney Mirzadeleri tevabi'nden Topal Murad Giray Sultan'ın itaatleri sakin olduğu mahalldir.	
11 saat Kuban 'a 105 4 saat Bu Kabak dedikleri kabilenin sakin oldukları mahalldir. Halim Çoban Giray. Rus hududdur. Hacılar kalesi tabir olunur Ferah (Ferruh) Ali Paşa'nın kala inşa ideceği mahalldir.	Nehir-i Kuban	Kumi kalesi	Kabartı (Kabarta)
(Anapa'dan Kuban nehrine kadar yüz on yedi saatte gidilir. J. L. M)			
Rus hudud	Karaçay dedikleri islâm halkıdır Bunda sakindir. Kabartı'ya haracı verür ve Kabartı'ya tabidir amma Moskoflu'ya tabi değildir. Ol rumüma yer bir ağızdır (dar bir geçittir) gayetle sarpdır Tahminen hane adet 3000	Elbruz Dağı bundadır. Bu dağın eteği soğucak kalesi karşısına iner	

Solum kalesi nehir-i Oril'in(?) (Kodori'nin) ardıdır İsmail Kabağa dört günlükdür arası korkulukdur.

Onun için, Seyyid Halil efendisine daha önceden yapılmış bir haritayı gönderdi.

Söz konusu harita beşinci belgemizi oluşturuyor.

Şematik bir şekilde hazırlanmış olan haritada Kuzey Kafkasya'daki dereler ve ırmaklar görünüyor.

Genelde bu ırmaklar Kuban'a akıyor. Irmaklar arasında bir veya birkaç kabile oturuyor.

Gösterilmiş yöre, günümüzde Rusya Federasyonu'na aittir ve nüfusu büyük bir çoğunlukla Rustur. O devirde böyle değildi. Bölgede "Çerkes kabileleri" oturuyorlardı.

Anlattığımız gibi "Çerkes" ibaresinin geniş bir anlamı vardı. Anapa yöresinde boylara bölünmüş Çerkes halkı yaşıyordu. "Adige" sözcüğü belgelerimizde yok, çünkü Adigeler kendilerine Çerkes adını veriyorlardı. "Çerkes", meselâ, Osmanlılar tarafından da kullanılan tabirdi. Adigeler ve Çerkesler birbirlerine çok yakınlar, yakın bir dil konuşuyorlar. Temirgoylar, örneğin, Adigelerin bir boyunu teşkil ediyorlar(dı). Kabartaylara gelince onlar da Çerkes sayılıyorlardı.

Belgelerimizde Adigelerin hemen hemen bütün boyları bulunuyor.[2] Bu belgeler bölgenin Ruslaştırıldığını kesin bir şekilde gösteriyor. Sonuç olarak, Adigeler Maykop kenti etrafında bulunan özerk bir bölgeye yerleşti, fakat Rus Federasyonu'nda sadece bir adacık gibi kalıyor. Öte yandan, Çerkes halkı Çerkesk kenti civarında Türk asıllı olan Karaçaylarla birlikte yaşamaktadırlar.

Şimdi beşinci belgemize bir göz atalım.

AÇIKLAMA

Bu haritaya bakarak Anapa'dan Üst Kuban'a kadar gitmek için o devirde 117 saatin (aşağı yukarı 5 günün) gerektiğini gördük.

Irmaklar arasında birkaç kabile beraber oturmuş gibi görünüyor ve Kuban ötesinde karlı zirveleriyle dağlar çizilmiştir.

Afips (Afibs) Irmağı harita-

mızda bulunuyor ve Kuban'a akıyor.

Bugünkü Krasnodar şehri bölgesindedir.

Başka noktaları da modern bir haritayla kıyas edebiliriz.

Örneğin, iki tane Laba (Lapa) Irmağını, Küçük ve Büyük, belgemizde görebiliriz. Bu iki ırmak (Malaya Lapa ve Bolşaya Lapa), Labinsk kentine ismini verdiler. Aynı şekilde Psakups ve Pşiş ırmakları da dokümanlarımızda bulunuyor. Pşiş Irmağı, bugün Adigelerin başkenti olan Maykop'un civarındadır. Ona yakın bir yerde Kemirgoylar (yani Temirgoylar) oturuyorlardı.

Adigeler grubuna ait Temirgoylar bu yörenin önemli bir halkıydı.[3]

Geçen makalemizde Temirgoyların miri olan Arslan Bey'in Koca Yusuf Paşa'ya bir mektubunu yayınladık.

Nitekim, Arslan Bey'in adı da haritada bulunuyor, kardeşi olan Hatumcuk Bey'den de söz ediliyor.

Bjeduğlar ve Temirgoylar birbirlerine yakın kalıyorlardı. Gördüğümüz gibi, Adige ailesine ait olan bu iki kabilenin altı avcısı beraber ava çıkmıştı ve Kuban'ı bile geçmişti.

Unutmayalım ki, haritamız herhalde Kuban'ın kaynağına kadar giden yolu göstermektedir.

O zaman Bjeduğlar ve Temirgoylar Kuban'dan o kadar uzak değildiler. Başka bir ırmak haritada bulunuyor; Urub adını taşıyor. Bugün söz konusu ırmak Armavir'den geçiyor.

Şimdi birkaç yorum getirebiliriz:

1) Biraz "ilkel" bir görünüşe sahip olmasına rağmen, haritamız bize çok değerli bilgiler veriyor ve hakikaten belirli bir özenle çizilmiştir.

2) İki yüz sene zarfında, yöre tabiî çok değişmiştir. 1792 yılında Anapa, Soçi ve Sohum'dan başka bölgede aşağı yukarı hiçbir önemli şehir bulunmuyordu. O zamandan beri Krasnodar, Labinsk, Maykop, Armavir vb. inşa edilmiştir.

3) Osmanlılar için Kuzey Kafkas biraz "Terra Incognita"ya benziyor. En azından bakir ve vahşi bir ülke gibi görünüyor.

4) Kafkas boyları iç içe yaşıyorlar. Örneğin Abazklar (Abzahlar), Bjeduğlar ve Temirgoylar aynı yerde oturuyor. Her üçü de Adigedir. Karışık ve kompleks bir halk mozaiğiyle karşı karşıyayız ve o zamanki Türklerin bu alışılmışlık-dışı öğeye, haklı olarak, biraz şaşırdığı gibimize geliyor.

5) Bölge Ruslaştırılmıştır. Mânâsı belki unutulmuş birkaç ırmak adına rastlıyoruz. Bize göre "Psekups" adı Adigecede "su" anlamına gelen (Psi) kelimesinden kaynaklanabilir.

Aynı şekilde, Adigeler bir ırmağa (psıho) veya (psıhu) derler. Bu ve başka konularda Adige veya Çerkes kökenli sayın okurlarımızdan birkaç aydınlatma rica ediyoruz.

Öte yandan, haritamızda Zağor Bey'in adı da bulunuyor. Zağor Bey Bjeduğların reisiydi ve önemli bir şahıstı. Nitekim başka belgelerde de bu ada rastlıyoruz. Özellikle hilat denilen onur giysilerinin o zata verildiğini göreceğiz.

İlginç bir nokta daha: Haritamıza göre Ferah (veya Ferruh) Paşa Rus hududuna yakın bir kaleyi (Hacılar Kalesi) inşa ettirecekti.

Daha doğrusu herhalde önceden mevcut olan bir kaleyi tahkim ettirecekti. Nitekim, belgemizde şunu okuduk: "Rus hududdur. Hacılar Kalesi tabir olunur. Ferah Ali Paşa'nın kale inşa edeceği mahaldir."

Şüphesiz, Hacılar Kalesi Rus hududunun kilidi gibi düşünülmüştü.

Bu cümleler şunları ispat ediyor:

1) Haritanın yapıldığı zaman Ferah Ali Paşa hâlâ yaşıyordu.

2) Bu harita 1782'den sonra ve 1785'ten önce yapılmıştır.

Neden bu iki tarih? Çünkü Ferah Ali Paşa 1782'de I. Abdülhamit tarafından bu yöreye gönderilmişti ve maalesef görevini tamamen yerine getirmeden önce 1785'te vefat etmişti.

Ferah Ali Paşa, Anapa, Gelencik ve Sohum kaleleri için çok çaba sarf etmişti.

Karaçaylardan da[4] belgemizde bahsediliyor.

Türk kökenli bir halk olan Karaçaylar bir savaş sonucu XV. asırdan beri Kabartaylara vergi ödemek zorunda kalmış ve onlarca İslâmlaştırılmıştı. Anlaşılan bu durum 1792'de devam ediyordu.

İlginç bir yanı vardı: Karaçaylar Ruslara tâbi değillerdi. Bağımlılıkta bağımsızlığa benzer bir durumu yaşıyorlardı. O bölgede onlara ait 3.000 hane vardı. O yüzden yaklaşık 20.000 kişi idiler.[5]

Ayrıca, son makalemizde bahsettiğimiz "Kumi kalesi"ne de bir kez daha rastlıyoruz.

Gördüğümüz gibi, Kumi Kalesi Kabartay ülkesinde bulunuyordu.

Kumi Kalesi'nin yerleşim yeri konusunda şunu belirtelim:

1630 senesinde Leyde'de çıkan *Russia seu Moscovia item Tartaria commentairo topographico atque politico illustratees* diye adlandırılan bir kitapta[6] birkaç ayrıntı daha bulabildik.

Bu eserden aşağıdaki alıntıyı veriyoruz:

"Asya'yı istilâ etmek üzere olan Cengiz Han'ın oğlu Hoccota (Ögedey?)[7] bu halkın (İskitlerin) durumundan haber almak için bin seçkin süvariyi gönderdi. Onlar, dar geçitlerden demir kalaslarla korunan kapılara kadar yürüdüler. Neredeyse sayısız halkların yolunu kesmek için inşa edilmiş bu kaleyi ilk hücumda zabt ettiler.

Hazar kapılarına mı Kafkas kapılarına mı varılmıştı? Meçhul. Her ikisi de mümkün. Fakat genelde Kafkas kapılarının olduğu sanılıyor, çünkü Hoccota'nın atlıları tarafından alınmış kaleye fi tarihinde Aleksandretta derlerdi. Fakat Plinius[8] Aleksandria'nın yerinin Kafkas kapılarında olduğunu kaydediyor. Öte yandan Hazar kapıları tam geçitlerde olan Cumanae denilen kalesiyle bir doğa mucizesi gibi anıldığı için, Kafkas kapılarına nazaran en azından aynı derecede meşhurlar."

Cumanae Kalesi ve Kumi Kalesi aynı yer olabilir.

Üstelik Aleksendrya denilen bir şehir gerçekten XIX. yüzyılın haritalarında mevcuttur. Rivayete göre Büyük İskender'in askerlerinden bir öblümü o yöreden geçmişti.

O zaman, Mineralnye Vody ve Georgyevsk'in kuzeyinde bulunan Aleksandrya büyük bir ihtimalle Kumi Kalesi veya o kaleye yakın bir yer olabilir.[9]

Ayrıca, dokümanlarımızda sık sık görülen bir ad daha var: Soğucak Kalesi. Başlangıçta, Soçi Kalesinin söz konusu olduğunu sanıyorduk. Fakat, Soçi ve Sohum arasında bir yer de olabilir.

Nitekim, Jean Chardin'in *Voyage de Paris a Ispahan* adlı kitabında Stefanos Yerasimos tarafından yazılmış şu nota rastlıyoruz: "Türkler tarafından Soğuk Su diye adlandırılan Zuphu, Suhum'un kuzeybatısında ve bugünkü adı Gudauta olan yerleşim alanında bulunuyordu."[10]

Elbruz Dağı da haritamızda var. Ama çift zirvesiyle Kabartayların "mutluluk dağı" dedikleri dağ Osmanlılara başka türlü görünebiliyordu.

Söylediklerimizi biraz açıklayalım: Haritada şu satırları okuduk:

"Sohum Kalesi nehir-i Oril'in (Kodori'nin) ardıdır. İsmail Kabağa dört günlükdür arası korkulukdur".

Korkuluk ibaresi, bize göre, "ürküten, vahşi ve dağlık bir bölge" anlamına gelir. İsmail Kabak isimli aşiret reisi Urup Irmağı bölgesinde yani bugünkü Urup ve Zelençuskaya arasında oturuyordu.

Bu iki bölge (Sohum yani Suhumi ve Urup) arasında kuş uçuşuyla "sadece" 120 kilometrelik bir mesafenin olmasına rağmen, bu aralık çok dağlık ve tehlikeli olduğundan haritayı yapan adam onun için "korkuluk" ifadesini kullanmıştır. Bu noktadan başka noktaya zor gidiliyordu ve günümüzde de zor gidilir herhalde...

Kerkenay adı da bulunuyor: "t" harfiyle "Kerketay" Çerkeslere verilen çok eski bir tabirdir. Onun mânâsını notlarımızda açıklamaya çalıştık (13. nota bakın).

Şimdi şunu belirtelim: Bütün bu kabileleri iyi tanımak, Türkler için büyük bir önem taşıyordu. Beylerinin isimlerini ve yerlerini bilmenin de yararı vardı. Bu bölgenin "egzotik" havası nedeniyle, Osmanlılar, Çerkeslerle ve Karaçaylarla mevcut olan bütün ortaklıklarına rağmen şaşkınlıklarını örtbas edemiyorlar.

Nitekim, haritayı çizen adam şunu belirtmekten kendini alıkoyamıyor:

"Ol runüma (meydana çıkan) yer bir ağızdır (dar bir geçittir) gayette sarpdır."[11]

Bu haritada en az on beş kabile derledik.

Nogaylar[12] ve Karaçaylar dışında bütün bu halklar "Çerkes" grubuna aittir.[13]

Çerkesler kendilerine "Adige" derler. Adige terimi "aynı ulustan olan, hemşehri" demektir.[14] Ama Çerkes adının Yunanca "Kerketai"den gelmesine rağmen kökeni tartışma konusudur.[15]

Ne olursa olsun, belgemizin yazıldığı devirde Çerkeslerin ülkesi "vahşi" olma ününü hâlâ koruyordu.[16]

Öte yandan, hatırlatalım ki, Çerkesler önce Hıristiyan oldular, fakat XVII. asırda o dini tamamen bırakmışlardı. Ancak XVIII. asırın başlangıcında Kırım Hanlarının aracılığıyla İslâmlaştırılmışlardı ve bu bölge Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında gittikçe yoğunlaşan bir rekabet konusu oldu.

Söz konusu kabileler XIX. yüzyılda bu bölgeden ayrılmak zorunda kaldılar ve Ruslaştırma politikası devam etti.

Haritamız sayesinde yaşadıkları eski yerleri görebiliriz.

Zaten 9 sene önce II. Yekaterina, Kuban Nehrinin kuzeyindeki Çerkesleri yok etme veya göç ettirme yöntemlerine başlamıştı.

General Suvorov'un da bu politikada büyük bir payı vardı. Aynı metodlar Kırım'da uygulanıyordu. Belgelerimiz bu tarihsel gerçeği teyit ediyor.

Fakat Ruslar probleme nasıl bakıyorlardı? Makalelerimizde o konuya da değineceğiz.

AÇIKLAMA

Altıncı belgemiz birçok bakımdan ilginçtir.

Bu parça Seyyid Halil'in tavsiyeleri üzerine Anapa'da yazılmıştır.

Üç tarih taşıyor. 11-17 Şevval ve 11 Zilkade 206 (Haziran ve Temmuz 1792). Böylelikle belgelerimizden ilk defa kesin bir tarih çıkıyor.

Bu doküman bize Seyyid Halil'in titiz dürüstlüğünü göstermekten başka, Yusuf Paşa tarafından Kafkas beylerinin hediyelerine verilen önemi ispat ediyor.

Bu hediyeler (hedaya) iki cinsten idi:

1) Silah,

2) Kumaş vs.

Silahlara gelince kılıçlar ve yaylar çoğunlukta. Şüphesiz tüfekler daha pahalı ve nadir bir mal idi ("yalnız" 100 tane). Öte yandan, bol bol kumaş veriliyordu.

"Edna" (kalitesiz) sıfatı bir nakarat gibi birkaç defa (üç) tekrar ediliyor. Fakat "kapot yenli sincab" ve "kerrake" de vardır.

Kaftanlar önemli şahısları şereflendirmek için Osmanlı Padişahları tarafından giydirilirdi. Oysa kerrake bir cins uzun manto idi. Şüphesiz söz konusu kerrake Koca Yusuf Paşa ve Seyyid Halil'e göre "Hilat" kategorisine giriyordu fakat kıymetli bir kaftan gibi değildi.

İlave edelim ki, bu görüşü biraz nüanse edebiliriz. Çünkü yayınlamadığımız başka bir belge sayesinde Kafkas beylerine çok sayıda "âlâ" yani çok kaliteli "kapot"un da dağıtıldığını biliyoruz.

Her neyse, altıncı belge şu iki öğeyi ortaya koyuyor:

- Çerkes beylerini şereflendirmek istenirdi tabiî ve değerli eşyalar da sunulmuştur.

- Fakat mümkün olduğu kadar dahi çok aşırı masraflardan sakınmak gerekiyordu.

Unutmayalım ki Koca Yusuf Paşa ve Seyyid Halil Efendi Osmanlı İmparatorluğu'nun parasını savurmak istemiyorlardı çün-

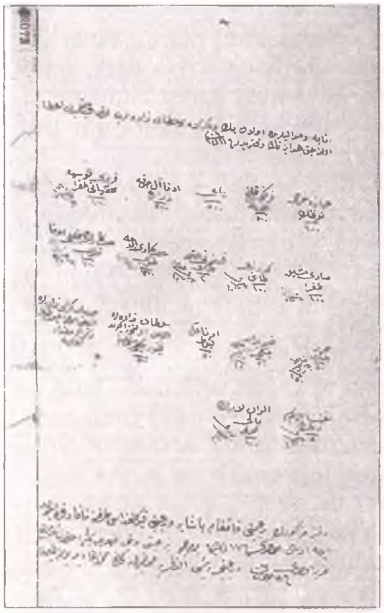

ALTINCI BELGE
(Seyyid Halil'den Yusuf Paşa'ya)
Anapa ve havalilerinde olan Bey ve Beyzade ve Sultanzadelerine taraf-i veliyy-ünniamiden ita olunacak hedayanın defteridir. Fi 11 Şevval sene 206

Abaza harcı tüfenk pare (parça) 100	Frengi kılınç timuri pare 500	Yay pare 500	Edna alçoka zira' pare 500	Kırmızı Tosya sahtiyanı tura pare 100 Beher turası Pare 5
Sarı meşin tura pare 100	Gediz bezi tay pare 100 Beheri pare 60	Kastamonu çiti tay pare 2 Beheri tob pare 120		Haleb kârı alaca tob pare 300 Edna ola
Haleb kârı çiçekli edna tob pare 100		arir çit pare 50 Beher çiti dirhem para 120		Kılabdan çeki pare 50 Behar çeki dirhem pare 48
Edna al kabot pare 50		Sultanzadelere ilbas olunmak içün kabot yenli sincab		Çoban Girayzadelere ilbas olunacak kabot ve kerrake mikdarı kifayet
Mağnisa alacası denk pare 5 Beheri pare 60		Elvan Ladik Malı külçe pare 100 beheri tob pare 20		

Defter-i mezkûrdan bir aynı Kaymakam Paşa'ya ve bir aynı Kapu Kethüdası tarafına Tatar Kara Arslan ile irsal olundu fi 17 Şevval 206 yevm-i cuma bir aynı dahi Kahveçibaşı-i Hazret-i Şehriyari'ye tahrir olundu fi 11 Zilkade 206 ve bir aynı Düyun Efendi'ye (çokadar?) Genç Mehmed Ağa ile yevm-i isneyn

kü ondan sorumlu idiler. Üstelik, Rusya'ya karşı uzun bir mücadeleden sonra hazine neredeyse tam takırdı. Temkinli davranmalarını o zaman daha iyi anlayabiliriz.

Sonuç olarak, söz konusu hediyeler Çerkes beylerinin hoşuna gidiyordu ve Osmanlı İmparatorluğu ile kurulan dostluklarının temellerinden biriydi[17]

YEDİNCİ BELGE

(Seyyid Halil, kış mevsiminin gelmesinden önce Bab-ı Ali'den ve Koca Yusuf Paşa'dan Anapa'ya yardım göndermesini rica ediyor)

Ma'ruz-ı kullarıdır ki

El haletühazihi vakit-i sayf olmak hasbiyle her ne kadar şimdilik hiyem (çadırlar) ile ikamet olunmuş ise dahi bu havalide vakit-i şita evvelce hulûl itmekten naşi birer süknaya (eve) muhtaç olduğumuzdan gayri mahzen ve cephane ve cevami-i şerife ve kargir (taştan) olarak inşa olunacak tapya ve sair-i ebniyye (binalar) içün külli duvarcı ameleye muhtaç ve bu havalide bir ferd duvarcı bulunmak emi gayir ve na-mevcud olmağla mükaddema belmaiyyet gelen otuz altı nefer duvarcıdan başka yüz altmış nefer dahi irsaliyle iki yüz nefer duvarcıya iblağ ve hilâl-i rahda adem-i firarlarından naşi üzerlerine bir mutemedim (güvenebildiğim bir adam) tayiniyle acele irsal ü tisyar buyurulması...

Kale-i merkumede olan at değirmenleri hin-i istilada hedim ve ihrak ile zayi olub biavn-i Tealâ şimdilik bina olacak at değirmenleri içün dört çift değirmen taşın irsal buyurulması...

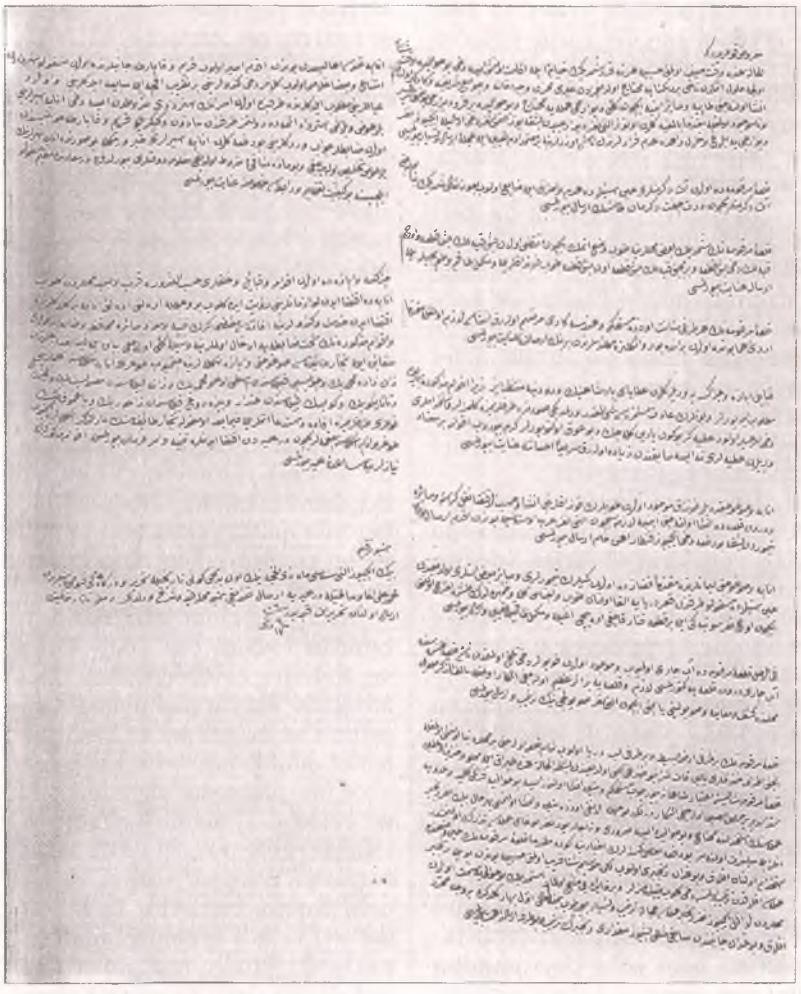

Kale-i merkumenin şimdilik bazı mahallerine top vaz' itmek için muktezi olan beş kıyyelik beş kıta ve üç kıyyelik dahi beş kıta ve bir buçuk kıyyelik beş kıta on beş kıta top kundaklarıyla ve mükemmel takım ve topçularıyla irsale inayet buyurulması....

Kale-i merkumenin her tarafı metanet üzre müsthakem ve hendese kârı mürtesem olarak inşası lâzım olmağla mukaddeme Ordu-yı Hümayun'da olan Brandeburg ve İngiltere mühendislerinden birinin irsaline inayet buyurulması...

Kabail-i Abaza ve Çerakise'ye virile gelen ataya-yı Padişah'ın vüruduna muntazırız (Padişah'ın armağanlarının gelmesini bekliyoruz) zira akvam-ı mezkûre beher yevm matlub idiyorlar ve bunların adet-i müstemirresi (sürekli) şey elmikdar virilmediği suretde tarafımıza gelmezler ve istihdamları dahi emr-i ali olur atiyyeniz bugün yarın gelecek deyü avk oluyorlar kerem buyurub akvama bir mikdar virilen atiyyeleri ne ise sabıkından ziyade olarak seriyen (çabuk) ihsanına inayet buyurulması...

Anapa ve Soğucak'da bilâ kundak mevcut olan topların kundaklarını inşa ve hasbeliktiza (icabında) nakl-i kereste ve saire ve derun-ı kalede inşa olunacak ebniyye-i lâzime için altı nefer araba vasıtasıyla bundan akdem irsal olunan timurdan başka bu defa dahi iki yüz kantar-ı ahen-i ham irsal buyurulması...

Anapa ve Soğucak limanlarında mukaddema kazazede olan gemilerin timurları (demirleri) ve sair bazı aletleri olduğundan hin-i istilada Moskoflu tarafından ka'r-ı deryaya (denizin dibine) ilka olunan (atılmış) top ve ecnas-ı gülle ve humbaraların taşra ihraç olunmak için üç nefer sünbeki (kayık) ile bir kıta fener kayığı arayıcı[18] ağıyla ve mükemmel takımıyla tayin ve irsal buyurulması...

Fi el asıl kale-i merkumede ab-i cari olmayub ve mevcdud olan kuyular dahi telh (acı) olmaktan naşi kale dışarısından ab-i cari derun-u kaleye getürülmesi lâzım ve kaleye bir eşer-i azim olacağı aşikâr olmağla salif ezzikr suyu mahallinde keşif ve muayene ve su yolunu yapmak için altı nefer su yolcunun tertib ve irsal buyurulması...

Kale-i merkumenin bir tarafı erz-i basit ve bir tarafı leb-i derya olub tamam kale olacak bir mahallde bina olmuş olmağla alçakı etraf hendekleri yalın kat-i şaranpo(l) hendeği gibi olduğundan başka el haletü hinde toprak ile memlu (dolu) ve harab olmağla kale-i merkume şayeste-i itibar-ı şahane buyurulub müstahkem ve metin inşa olunur ise bu havaliye bir frengi kilid ve aduya (düşmana) medd-i medid bir hısn-ı hasın (sağlam bir kale) olacağı aşikâr ve (?) bu vechle bilâ nefi üzere metin ve inşa olunması beher hal bin nefer rençber amelesinin istihdamına muhtaç ve bu havalide ise zaruî ve naçar yüz nefer Nogay amelesi tedarik olunmuşdur anlar ile mübaşeret olunamız bu defa bazı kimselerin ihbarına göre mükaddema kale-i merkumenin hin ve sanatda istihdam olunan Eflak ve Boğdan rençberi olub lakin mevsim-i şita karib olmak hasbiyle bundan böyle rençber amelesi Eflak'dan tertib oluna dahi gelüb yetişemezler ve bir faydayı müntic olamaz... Şimdilik bu havaliye semt olan mahallerden laakal (en az) iki yüz nefer rençber amelesi tertib ve tisyar buyurulub biminnet-i Tealâ evvel bahar geldiğide bir vech-i muharrer Eflak ve Boğdan canibinden sabığı misillü beş yüz mikdar-ı rençberin tertib ve bu tarafa irsaline himmet buyurulması...

Anapa kalesi ahalisinden bundan akdem esir olub Kırım ve Kabarta caniblerinden olan Moskoflu istirdaddan imtina' (kaçınma) ve bazen halas olub gelenler dahi kendülerini bir tagrib akçe ile mübayaa eylediklerini ve evlad ü ayallarını matlub eylediklerinde tarafımızda olan üseranın istirdadi şuruddan ise dahi Anapa esirlerini bilâ ivaz (bedel) ve bilâ semen istirdad etmede devletimiz tarafından mezun değiliz deyü Kırım ve Kabarta havalisinden olan zabıtlar cevab verdiklerini bu defa gelen Anapa esirleri haber virmekle bu suretde Anapa esirlerinin bilâ ivaz tahlis olamıyacağı ve bu madde münafi-i şurud olduğu malum-ı devletleri buyuruldukça Der-i Saadet'de mukim Moskoflu elçisine bu keyfiyyeti tafhim ve rabıtası hususuna inayet buyurulması....

Çerakise ve Abaza'da olan akvam ve kabail ve halkları hasb ez zaruret karib ve ba'id (uzak) mahallerden gelüb Anapa'da iktiza iden levazımatlarını rü'yet idegelüb bu vechle aralık aralık Anapa'ya geldiklerinde iktiza iden hidmet ve kendülerine ifadesi muktezi gerek tenbih ve mevadd-ı saire muhafız ve zabıtana kolay ve akvam-ı mezkurenin taht-ı zabıtaya idhal olmalarına vesile-i külli olacağı beyan ile fi ma bad Der-i Aliyye'den sefain ile tüccar tayfası Soğucak ve Abaza iskelelerine çıkmayub doğru Anapa iskelesine gelmelerini Zanzade Mehmed bey ve Çepsin kabilesinden Bastı Oğlu Mehmed Bey ve Jane kabilesinden Masuyet Bey ve İlçent Bey ve Tatar Şu Bey ve Koysuk kabilesinden İndai ve Bjeduğ kabilesinden Zağor Bey ve Yağmuk Bey kulları tarafımıza ifade ve istida etmeleriyle fi ma bad o makule tüccar tayfasının marrüz zikr iskelelere gitmeyüb doğru Anapa iskelesine çıkmaları için Der-i Aliyye'den iktiza idenlere tenbih ve emr ü ferman buyurulmağla akvam-ı mezkur gerek niyazlarına müsaade-i aliyye buyurulması...

İşbu terkim

Bin iki yüz altı senesi mah-ı Zilhicce'nin on yedinci günü tarihiyle tahrir ve Dergâh-ı Ali Kapucubaşlarından Mehmed Ali Ağa vesaiti ile Der-i Aliyye'ye irsal kılındığı işbu mahalle kayd ve şerh virildi ve molla Tatar tevdi'i ile irsal olunan tahrirat kayıdıdır.

Fi 17 Zilhicce 206 (Ağustos 1792)

AÇIKLAMA

Bu yedinci belgede açıklandığı gibi, Rus istilasından sonra

Anapa Kalesi birçok şeyden mahrum kalıyordu. Anapa'da Osmanlıların başarısını isteyen Seyyid Halil, efendisine gönderilen bu raporda Bâb-ı Âli'nin ve onun yardımını istiyor. Etraflı bir şekilde ne gibi maddelerin gerektiğini anlatıyor.

Her şeyden önce, muhtemel yeni saldırılara karşı kaleyi korumak lâzım. Tamiri için çok sayıda işçiye ihtiyaç var. Bu vesileyle, Anapa'da veya diğer kalelere giden yolda söz konusu işçilerin (amelelerin) genelde sık sık kaçtığını da öğreniyoruz.

Buna engel olmak için Seyyid Halil Koca Yusuf Paşa'dan bir "mutemed" istiyor. Bu kaçışlar neden meydana geliyordu?

Belki bu işçiler Hıristiyan idi, belki de bu iş çok ağırdı ve emek veren kişiler sık sık inşaatlarda ölüyorlardı.

Unutmayalım ayrıca ki Anapa'da kış mevsimi daha erken geliyordu.

Değirmen taşları gelince şüphesiz ekmek imalatında kullanılıyorlardı. Çok ilginç bir ayrıntı daha var: Alman ve İngiliz mühendisleri Türk ordusunda çalışıyorlardı.

Seyyid Halil Efendi kaleyi istihkâm etmek için onlardan birini istiyor. Bilindiği gibi I. Abdülhamit Fransız uyruklu birçok mühendisi İstanbul'a çağırmıştı. III. Selim bu politikayı sürdürmek istiyordu. Zaten başka yabancı mühendisler Türkiye'ye gelmişti. 1792 senesinde Fransız İhtilali neredeyse zirvesine ulaşmıştı.

Seyyid Halil'in bu raporu hazırladığı esnada XVI. Louis Paris'teki "Les Tuileries" Sarayında esir gibi kalıyordu. 800 yıllık Fransız monarşisi düşmek üzereydi.

Fransız ordusu Avusturyalılara ve Prusyalılara karşı savaşıyordu.

Vatanı korumak için Marsilyalı alaylar Paris'e ulaşmıştı ve yollarında Rouget de Lisle tarafından bestelenmiş bir savaş şarkısını söylemişti.

Bu şarkı "La Marseillaise" adı altında dünyaca meşhur olacaktı. Her halde Seyyid Halil böyle ayrıntıları bilmiyordu fakat şüphesiz XVI. Louis'nin zor durumundan ve Fransa'nın diğer Avrupalı devletlere karşı savaşımından haberdar idi.

Anlaşılan Fransa'daki siyasi olaylar Fransız mühendislerinin kullanımını engelliyordu. O yüzden belgemizde sadece Brandeburg ve İngiltere'den bahsediliyor.

Öte yandan, rençberlere de ihtiyaç vardı. Onların Eflak ve Boğdan'dan (Romanya'dan) geldiğini yani Hıristiyan olduğunu öğreniyoruz.

Anapa, ayrıca, su sıkıntısı çekiyordu. O konuda da Seyyid Halil Efendi Yusuf Paşa'nın yardımını istiyordu.

Nihayet, ticari gemilerin Anapa'ya gelmesini talep ediyor.

O zaman, çok önemli bir rol oynayan Çerkes kabileleri mal almak ve alış veriş yapmak durumunda olacaklar.

Toplar da unutulmuyordu. 15 tanesi gerekiyordu. Anapa'yı şüphesiz çok seven ve önemini anlayan Seyyid Halil sözünü ettiğimiz yardımları istemekten çekinmiyor.

Nitekim, Anapa çok mühim ve stratejik bir bölgede bulunuyordu. Üstelik Seyyid Halil kaleyi bir "kilit noktası" yapmak arzusunda idi.

Bu sefer daha, Antepli Seyyid Halil Osmanlı İmparatorluğu"nun vefalı ve aktif bir yardımcısı olarak kendini gösteriyor.

SEKİZİNCİ BELGE

(Kafkas Beylerine hediye dağıtımı)

Biminnet-i Tealâ mahrusa-yı Anapa'ya vusulumuzdan işbu tarihe gelince tarafımıza gelen akvam ve kabailden taltif olunarak iade idenlerin defteri

Çepsin kabilesinden Bastı Oğlu Mehmed Giray ve Malim Giray mevcud sipahileri ve kırk mikdar-ı "Tokağu" tabir olunur adamlar ile gelüb ilbas-ı hilat ve eşya-yı mütenevvia itasıyla mükerrem ve mültefit oldukları...

Natuğac kabilesinden olub Harzek (Farzek) aşiretinden Haşır Bey ve İslam Bey ve Arslan Bey ve Şerok ve Hac Oğlu sipahiler ile ve elli mikdar-ı "Tokağu"lar ile ve Hapakoy aşiretinden kutağaç ve maiyyetinde olan on beş mikdar-ı "Tokağu"lar ile ve Kaysuk aşiretinden Koruğundar ve karandaşı Habatar ve Hanaç Oğlu idiğü maiyyetlerinde elli nefer mikdar-ı "Tokağu"lar ile gelüb ilbas-ı hilat ve her birine şey-i ita ile mültefit oldukları...

Ada-yı Şahi Beylerinden Şam Oğlu Bey Mirza ve Mukayik Oğlu Cürek Mirza kendü kabileleriyle gelüb ilbas-ı hilat ve mükerrem oldukları...

Bjeduğ kabilesinden Zağor Bey ve Hac Oğlu Yağbuk Bey mevcud sipahileriyle ve kırkdan mütecaviz "Tokağu"lar ile kezalik gelüb ilbas-ı hilat ve şey-i ita ile mültefit oldukları...

Besneley kabilesi Beylerinden Hatuk Oğlu Mirza Bey ve Atalğı İslâm Bey yirmi beş mikdar-ı "Özden" ile kezalık gelüb mükerrem ve mültefit olduğu... ve Abazk kabilesinden Harsez(?) Oğlu İslâm Giray yirmi mikdar-ı "Tokağu"lar ile gelüb hilat libas ile mükerrem olduğu...

Jane kabilesi beylerinden Mişubest Bey ve İlçent Bey ve Tataşav Bey[19] ve Mehoş kabilesinden Yağbuk Bey mevcud sipahileriyle ve kırkdan ziyade "Özden"ler ile gelüb hilat libas ve şey-i ita ile mükerrem ve mültefit oldukları...

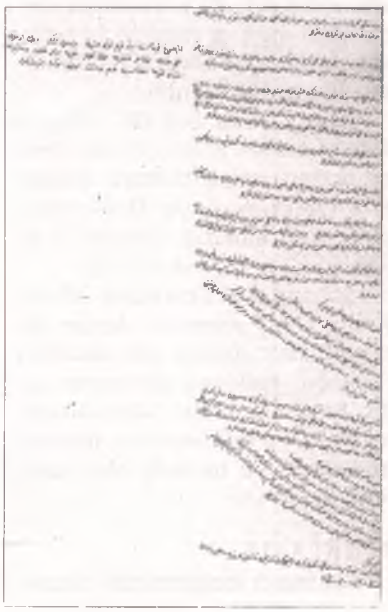

İşbu Jane kabilesini şöyle takrir eylediler ki

Bu ana kadar Devlet-i Aliyye'nin halkı olub ahd ve misakımız üzere ne vechle hizmet ve sadakat edegelmiş isek bundan böyle dahi kema-fis-sabık (eskisi gibi) Devlet-i Aliyye'nin halkı olub dostuna dost ve düşmanına düşman olarak turukumuz inhiraftan beri... ve Devlet-i Aliyye'nin emrine her halde mütabaat ve inkıyad ve ser-i mu hal-i feninde olmayacağını takrir ve taahhüd iderler...

Şabsuğ (Şapsıh) kabilesinden olub (?) aşiretinden ve Mirza ve Kadi Giray ve Misir Bey ve Şartluk aşiretinden Beyi Oğlu Hanaş ve Batu Oğlu Yusuf ve Havuc ve Çoku aşiretinden Aytek ve Batır Şah ve saireler otuz mikdar-ı "Özden" ve seksen mütecaviz "Tokağu"lar ile gelüb her vechle ilbas-ı hilat ve şey-i ita ile mükerrem ve mültefit oldukları...

İşbu Şabsuğ kabilesi ve aşiret ve sipah ve "Tokağu"larıyla şöyle ahd eylediler ki bu ana kadar Devlet-i Aliyye'nin halkı olub ahd ü peymanımız üzre ne vechle devlete hizmet ve sadakat idegelmiş isek bundan böyle kema-fis-sabık dostuna dost düşmanına düşman olarak her vechle emr ü reisine inkıyad ve ser-i mu hilafî hareketten münacebet edeceklerini (uzak duracaklarını) ahd ve kasem (yemin) ve âdetleri üzre and içme eylediklerini müşir verdiklerini mümza (imzalı) ve mahtum (mühürlü) ahdnameleri indimizde mahfuz olduğu...

İşbu terkim bin iki yüz altı senesi mah-ı Zilhicce'nin yirmi ve üçüncü günü tarihiyle Tatarımız Ömer yedi ile Der-i Aliyye'ye irsal kılındığı tarihidir fi 23 Zilhicce 206 (Ağustos 1792)

Şabsuğ kabilesinden Abad, Kırım, Giray aşireti ve Arslan Ciray ve Bey Arslan elli mikdar-ı "Tokağu" halklarla tarafımıza gelüb Beylerine ilbas-ı hilat sairlerine eşya-yı mütenevvia itasıyla mükerrem ve mültefit olub iade ittirildikleri (?)

AÇIKLAMA

Sekizinci belgemizde altıncı belgede öngörülen Kafkas Beylerine hediye dağıtımı meydana gelmiş gibi görünüyor.

Her halde bu dağıtım tek bir kezde yapılmamıştır.

Seyyid Halil Anapa'ya vusulundan bahsediyor. Koca Yusuf Paşa'nın Mayıs ayından beri (4 Mayıs 1792= 12 Ramazan 1206) Sadrazam makamını terk ettiğine göre Seyyid Halil de bu dönemden itibaren Anapa'ya gelmiş olabiliyordu.

Gerçi, elimize geçen bütün dokümanlar bu tarihten sonra yazılmıştır. Yusuf Paşa bu sefer Anapa Canibi Seraskeri ve Trabzon Valisi olarak tayin olunmuştu ve Seyyid Halil Efendi emirlerinde çalışıyordu.

Daha önce de çalışmış mıydı? Tabiî ki mümkün.

1785'ten beri Kafkasya'yı tanıyan Seyyid Halil Koca Yusuf Paşa için en uygun adam idi.

O zamanlarda (Ağustos 1792) Anapa'da bulunan Seyyid Halil kaleyi tamir ettirmeye çalışıyor, bütün Çerkes (Adige) beylerini kabul ediyor ve ondan sonra, haritamızda gördüğümüz yörelerine (beşinci belge) geri gönderiyordu. Hediye faslı hayatî bir önem taşıyordu, nitekim, yedinci belgemizde görüldüğü gibi eğer onlar için hediye olmasaydı, kabilelerin reisleri Seyyid Halil'e gelmezlerdi çünkü hediye olmayışı Çerkeslerce bir hakaret gibi sayılırdı. Yayınladığımız belgede 32 bey, 345 "Tokağu" ve 95 "Özden" saydık.

Bu rakamlar hediye merasiminin önemini göstermeye yetiyor.

Onun için Seyyid Halil Efendi o konu üzerinde özellikle ısrar ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na itaat yemini o hediyelerin verilmesine bağlıydı. Bu vesileyle Padişah ve Çerkesler arasındaki "sözleşme" uzatılıyordu. Bu ayrıntı şunu ispat ediyor: Osmanlı İmparatorluğu'na karşı vefaları "bilâ kayd ü şart" değildi.

Seyyid Halil aynı zamanda biraz "psikolog" olmak da zorunda kalıyordu. O tarihte Çerkesler onurlandırılmış ve hediyelerinden memnun kalmıştır. Çok mühim bir nokta idi o. Ruslara karşı muhtemel direniş hareketleri ona bağlıydı.

Seyyid Halil hassas bir dengeyi korumaya mecburdu.

Beyleri kırmamak ve onlara değer vermek kaygılarından biriydi. Aynı şekilde de Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğunu göstermek gerekiyordu.

Çerkeslerin memnuniyeti, tahminlerimize göre ağır şartlar altında kaleyi idare etmek zorunda kalan Seyyid Halil için kişisel bir başarıydı. İlave edelim ki bazen Çerkeslerin âsi bir huyu vardı. O konudan da üçüncü makalemizde bahsedeceğiz.

Çerkesler ve Ruslar arasındaki ilişkilere de biraz değinmek niyetindeyiz. Öte yandan, sekizinci doküman seyesinde bir kere daha Adigelerin (yani Çerkeslerin) toplumsal yapısına tanık oluyoruz.

"Özdenler" soylu sınıfı idi. Bu kelime zaten Karaçaylardan kaynaklanıyor ve "özgür", "hür", "serbest" anlamına geliyordu.

"Tokağular", "Özdenler"den hemen sonra geliyordu.

Adigelerde bir köle sınıfının mevcudiyetini de biliyoruz.

Ayrıca, belgemizde yine de Bjeduğ kabilesinden bahsediliyor.

Adigecede Bjediğu onun gerçek telaffuzudur. Bjeduğlarla Şabsuğlardan da söz ediliyor. Adige dilinde onlara Şapsığ denir.

Nihayet, Jani boyunun adı sonuç olarak Jane'dir[20]

Böylelikle geçmişe gömülmüş bütün bir dünya yavaş yavaş gözümüzün önüne seriliyor.

Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya ile bu Çerkes-Adige dünyasının ilişkilerini daha belirli bir şekilde üçüncü makalemizde tahlil etmeye çalışacağız. ■

1- *Çeçenler* Sam Yayınları, 150. sayfa. Hazırlayan: Şamil Mansur (1992).

2- Haritanın üstündeki bütün yazıların transkripsiyonunu veremedik: konumuza ait en ilginçlerini seçtik. Kuban'ın ötesinde (Rus tarafında) Şapsıhlar (Şabsuğlar) çoğunlukta idiler. Rusların asimilasyon politikasına kurban oldular. Zaten, bazı aşiretlerin adlarını derlemek neredeyse başka bir araştırma

konusu olabilirdi.

3- Temirgoylara, kızlarını Osmanlı ve İran saraylarına sattıkları için, "köle soyu" denirdi. Aynı lakap Şahsılı, Natuhay (Natugaç) ve Besleneylere verilirdi (Besleneyler bizim Besneydirler).
Temirgoy adı Adigecede "kuzey" anlamına gelen temir'dan mı geliyor? Bu sadece bir varsayımdır.
Aynı şekilde hatırlatalım ki Adige'nin gerçek telaffuzu Adıgedir (ı harfiyle). Haritamızda "Abazk"sözcüğü birçok yerde yazıyor.
Herhalde Çerkes grubuna ait Abdzah veya Abzah kabilesi burada söz konusudur.
Haritamızda kuzenleri olan Abhaz ve Abazalar da vardı fakat onlar "gerçek" Çerkes sayılmazlar. Haritayı yapan şahıs ayrım yapmamış. Bize gelince, orasını anlamamıza kadar epeyce çaba sarfettik.

4- Karaçaylar adı birkaç varsayıma yol açtı. Bunları şöyle özetleyebiliriz: Jean Chardin, *Voyage de Paris a Ispahan* adlı kitabında (1686) şu etimolojiye vermişti: "Türklerin onlara dedikleri gibi bu Kara Çerkes Kuzey Kafkas halklarıdır. Dünyanın en güzel halkı olmalarına rağmen yurtlarını kesintisiz kaplayan sisler ve bulutların yüzünden, Türkler onlara bu adı koymuşlar." (Editions Maspero, 1983, 143. sayfa.)
Nitekim, unutmayalım ki, Çinliler gibi Türkler kuzey, güney, doğu ve batı yönlerine değişik bir renk veriyorlardı: Kuzey için kara, güney için ak rengi idi vs. Kaldı ki Karaçay ülkesi o kadar sisli midir?
Fuat Bozkurt şunu yazıyor: "Bu adı "Kara" ve "Çay" kelimelerinden gelmiyor. Fakat büyük bir olasılıkla "kart", yaşlı ve "esey", ana, sözlerinden oluşur. "Yaşlı ana" biçiminde çevrilebilir ve "ana yurt" anlamındadır. (*Türklerin Dili*, s. 370).
Görüldüğü gibi bu konuda karar vermek hayli zor.

5- Karaçayların evleri kalın kütüklerden yapılmış idi. Söz konusu evler altıgen veya sekizgen olabilirdi. Çatıları da kütüklerden ibaretti, üstlerine toprak serpiyorlardı ve bu toprak üzerinde de çimen bitiyordu. Zengin beylerin evleri küçük bir kaleye benziyordu. Avlıları da vardı, orada odunu ve samanı saklıyorlardı. (V krayu gor, sadov i vinogradnikov" (Dağ, bahçe ve bağ memleketinde", 34. sayfa, Ruski yazyk Yayınları, 1988).

6- "Topografik ve siyasî yorumlarla izah edilmiş Rusya (veya Moskovya) ile Tataristan ülkeleri", 334 sayfa, Elzevir Yayınevi, 1630 (Latince)

7- Öteki kaynaklara göre, Ögedey değil, Cengiz Han kumandanlarından Cebe ve Subutay ordularıyla Kafkasya'yı istila ettiler (1221-1222).

8- Yaşlı Plinius (23-79): *Naturalis Historia* (Doğa Bilimleri) adında değerli bir kitap bıraktı, Vezüv'ün lav püskürtmesi esnasında öldü.

9- Nitekim, Kumi Kalesinin Georgievsk kenti olduğunu son anda öğrendik. Gelecek makalemizde daha etraflı bir şekilde bu konudan yine söz edeceğiz.

10- *Voyage de Paris a Ispahan*, I. Cilt, 204. sayfa. La Devouverta/Maspero, 1983.

11- Bize göre, söz konusu "ağız" Kluhorskij geçidi olmalıdır. Yüksekliği 2.781 metredir. Karaçayevsk ve Krasnyi Karaçay güneyinde bulunuyor.

12- Nogaylara gelince, mongoloid tipten olan bu Türk halkı hakkında, Fuat Bozkurt bize şunları aktarıyor: "Koyu göçebelerdir. Ekmek yemezler. Ekmek yerlerse, ekmeğin yüreklerine yapışıp öleceklerini sanırlar." (*Türklerin Dili*, 364. sayfa). Öte yandan "Dağ, bahçe ve bağ ülkesinde" adlı kitapta şunu okuyoruz (10. sayfa): "Kafkas'ın Nogayları daha oturmuş bir tarz hayata yavaş yavaş geçtiler, hayvancılıkla birlikte tarımla uğraştılar, fakat XX. yüzyılın başlangıcında onların bir bölümü Moğollarınkilere tam benzeyen "yurtlarda" yaşamaya devam ediyordu. Kafkaslarda bu tür çadıra "kibitka" denir."
İlave edelim ki eskiden Nogaylar Altın Ordu'nun bir kolunu oluşturuyorlardı.

13- Haritamızda şu boyları bulduk: Hatukay, Jane, Natuhay, Şabsuğ (Şapsıh), Abazk (Abzah), Bjeduğ, Temirgoy, Mehoş, Farz, Farzek, Besney, Kabak, Kabartay. Hepsi Çerkestir.

14- Bilindiği gibi, bütün halklar kendilerine daima güzel isimler verirler. Fakat düşmanları tabiî, biraz farklı düşünüyorlar...
Örneğin "Nyemyetz" Ruşçada "Alman" demek ve "nyemey" yani "dilsiz"den geliyor çünkü Almanlar Rusça konuşmayı başaramıyorlar ve gerçek insanların dili Rusça idi...
Almanlara gelince kendilerine "Deutsch" diyorlar yani yine de "İnsanlar", "Halklar".
Ayrıca "Inuit" "İnsanlar" demek fakat "Eskimo" kelimesi Algonkinceden geliyor ve "balığını çiğ yiyenler" anlamına gelir.
Aynı bağlamda "Çerkes" sözcüğünün de iltifatkâr bir lakap olmadığını düşünebiliriz.

15- "Kerketes" eski Yunancada bir abora kancası idi. Belki o lakap Çerkeslere verildi çünkü dağlarından iniyor ve yağmalamak için aborda kancalarının yardımıyla ticarî gemilere biniyorlardı.
Fakat gördüğümüz gibi, beşinci belgemizde "Bjeduğ Kerkenay dedikleri halklar" cümlesi var. Kerkenay yazıyor. Kerketay olabilir mi? Bazen halkların adlarının imlası bir belgeden öteki belgeye değişiyor. İşte problemimizin verileri...

16- Yine 100 yıl küsur önce o yöreye gelen Jean Chardin'in bir alıntısını verelim: "O kıyılarda ticaret ve takas yapanlar bin ayrıntıyla o halkların barbar âdetlerini anlatıyor. Oysa, onlara ve bu ülkelerin iç durumuna dair raporlara körü körüne inanmak yanlış olur.
Nitekim, hiç kimse oraya gitmiyor ve bütün bilgilerimiz o yöreden alınmış vahşi ve kendi ülkelerinin durumunun hakiki bir imgesini aktaramayan kölelerden kaynaklanıyor.
O gerçek, bu kitabın başlangıcında bulunan ve tarafımızdan çizilmiş Karadeniz haritasında biraz daha fazla yer göstermeyi engelledi, nitekim, o kadar sert ve genelde kuzeyden güneyi ayırtedemeyen adamlara inanarak bir yeri doldurmaktansa, Çerkes ve Abkazlara ait mekânı boş bırakmayı tercih ettim." (*Voyage de Paris a Ispahan*, I. cilt 139. sayfa).

17- Şimdi kumaşlardan biraz bahsedelim. Halil İnalcık alaca hakkında şu bilgileri verir: "Moğol döneminden sonra XIII. yüzyıldan beri Hindistan, İran ve Türkiye'de çok tüketimi olan ipek-pamuk karışımı bir grup kumaş çeşidine kutnî ve alaca denir.
Osmanlı tereke ve gümrük defterlerinde XV. yüzyıldan beri alaca adı altında birçok çeşit kumaş buluyoruz: Mısır alacası, Şâmi alaca, Yezdî alaca, Hindî alaca, Manisa alacası, Tire alacası, Kaşan alacası, Dapul (Hint) alacası, alaca basma, divar izâri....
Giyecek ve ev döşemesi olarak alaca kumaşın tüketim alanı pek genişti." (Osmanlı İmparatorluğu. Toplum ve Ekonomi. 297. sayfa).
Belgemizde birkaç başka kumaş var. Mesela: "'Tosya sahtiyanı" bulunuyor. Sahtiyanın eşanlamı marokendir.
"Kilabdan"a gelince, söz konusu kumaş bazı değerli kumaşların dokumasında ve işlemecilikte çok kullanılan bir fantezi iplik türüydü.

18- Arayıcı: Denize düşen şeyleri arayıp çıkarmakla meşgul adam. (*Kâmûs-ı Türkî*, Ş. Sami Bey)

19- Beylerin adlarının imlâsı belgeden belgeye bazen değişiyor. Masuyet Bey, Mişubest Bey Tatar Şu bey Tataşav Bey oldu...

20- Burada sayın Mehmet Yasin Çelikkıran'a teşekkürlerimizi sunuyoruz .
Nitekim bu değerli araştırmacı piyasada mevcut olan tek Türkçe-Adige sözlüğü yazdı ve bu vesileyle kıymetli bilgilerinden faydalandık.

TOPLUMSAL TARİH

1. Cilt Kapağı ve İndeks

1. Cildi tamamlanan Toplumsal Tarih Dergisi'nin cilt kapağı ve 1. cilt indeksi piyasaya verilmiş bulunuyor. İstediğiniz miktarları aşağıdaki istek formunda belirtiniz. Cilt kapağı ve indeksin tutarı olan 100.000.- TL **Tarih Vakfı**'nın 662907 no'lu posta çeki hesabına yatırılarak PTT onaylı ödeme belgesi fotokopisini istek formu ile birlikte

TARİH VAKFI */ SATIŞ*

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş - İSTANBUL

adresine gönderiniz. Belgeleriniz elimize ulaştığında istekleriniz taahhütlü posta ile adresinize gönderilecektir.

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ 1. CİLT KAPAĞI VE İNDEKS

İ S T E K F O R M U

Toplam Cilt Kapağı
ve indeks: ..... adet x 100.000.- = ... TL

PTT Taahhüt Ücreti + 10.000 TL

TOPLAM ..... TL

ADRESİM

Adım Soyadım: .....

Adresim: .....

.....

Posta Kodu: ..... Şehir: ..... Tel: .....

SAVUNMASIZ BİR KİTAP

MUSTAFA ŞAHİN

Derginin Mayıs sayısında İlhan Pınar, Hans Barth'ın yeni bir kitabını ele alıyor, bu eserden "İzmirli Kadınlar" bölümünü aktarıyor, ayrıca *Türke, Wehre Dich*! (Türk, Savun Kendini!)'den de söz ediyor ve antrparantez "bugüne kadar Türkçeye kazandırılmamış" olduğunu belirtiyor.

Doğrusu, *Tarih ve Toplum*'daki yazılardan sonra ben de "neden çevrilmiyor-çevrilmemiş acaba?" gibisinden meraklanmıştım. Türkçe çevirisini görünce hemen aldım. (Dr. Hans Barth, *Türk Savun Kendini*, çev. Prof. Dr. Selçuk Ünlü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı: 58, İstanbul 1988, 152 + 4 s.)

Çeviriye bir sunuş yazan Vakıf başkanı Prof. Dr. Turan Yazgan, "XIX. Asrın sonunda bir çok Avrupa ülkesinde çeşitli dillerde yayınlanmış bu kitabın Türkçeye kazandırılmasının bu derece gecikmiş olması gerçekten affedilmez bir kusurdur." dedikten sonra "eserin şimdi sağ mı bilmediğimiz *insanoğlu* yazarı Dr. Hans Barth'a minnet" duygularını dile getiriyor (s.3).

Eser 1896'da (sayın Prof. Dr. Halil Cin ve Selçuk Ünlü böyle diyor. İşin ilginci kitapta Tesalya Savaşı'na ait bir bölüm vardır: "XV-Teselya Komedisi", s. 65. Şöyle bir tarih de görürüz: 1897, ayr. bknz. s.55, 62, 70, 74. Kemal Beydilli, Pınar'ın andığı yazıda iki yerde 1897'de basıldığını çevirinin yayımından 1 yıl önce vurguladığı halde, komedi devam etmiştir; 1896'da yayımlanan, Lepsius'un kitabıdır.) yayımlandığına, Türkçe yayımı 1988'de yapıldığına göre, Hans Barth'ın 92 (şimdi 98) yıl sonra, hâlâ yaşıyor olmasını ummak -gerçi Allahtan uzun ömürler dileriz ama- pek gerçekçi görünmüyor. Kitabı yazdığında 20 yaşında olsa -sayın Yazgan'ın ifadesine göre- aradan 112 yıl geçmiştir. Barth, Kafkaslar'da, Transkafkasya'da yaşıyor, bâkir havayı soluyor ve kımızını yudumluyor olsaydı belki. Bu varsayımı sayın Yazgan'ın mantığına yaslandırıyorum. Oysa Kemal Beydilli'nin yazısına bakılsaydı, Barth'ın 1862'de Stuttgart'da doğup 1926'da Roma'da -tûl-ı ömr dilesek deöldüğü görülecekti.

Daha sonra Selçuk Üniversitesi Rektörü sayın Halil Cin'in yazdığı önsöz geliyor. O da Barth ve Ünlü'yü övüyor, kitabın Almanya'da toplatılmış olduğunu bildiriyor (s. 4-5). Bunu, Ünlü'nün Önsöz'ü izliyor. Çevirinin, 2. basımdan (1898) yapıldığını belirtiyor ve eserin anahatlarına değiniyor (s. 6). Daha sonra "İçindekiler" (s. 7). Sıra Barth'ın Önsözü'ne geliyor (s. 8) ve de kitap başlıyor (s. 9).

Çeviriyi tanıtmak ya da eleştirmek yerine, gözüme ilişen dizgi hataları, çeviri eksiklikleri, cümle düşüklüklerini belirtmeye çalışmak ve acizane önerilerimi listelemekle yetineceğim. Özellikle kişi, yer ve eser adlarının yazımında olduğu kadar, çevirinin tam olduğu konusunda da kuşkularım var. Çünkü, orijinali 280 sayfa olan kitap 150 küsur sayfaya inmiştir. Bunu anlamak için Atsız'ın aktardığı "Sonuç" bölümüyle Ünlü'nünkini karşılaştırmak yeter. (Beydilli'nin aktardığı önsözle Ünlü'nünkini karşılaştırınca durumun "Önsöz"de de -Atsız ve Ünlü'nün "İçindekiler" kısmında da -böyle olduğu görülecektir.) Anlaşılan, Ünlü, kitabı galiba biraz özetlemiş; bazı notları metne mezcetmiştir. İktibas izne tâbi olduğu için misallendiremiyorum. Ve kitabın sayfalarını açıyorum:

s.11 Adriya / Adriyatik, kültür-haçlı sefleri / seferleri, Gladstone'nin, Gladstone'un, Gladstone'den, Ragussa / Ragusa, Raguza -bugün Dubrovnik-, s. 13 Albion / İngiltere (her okurdan Albion'un oğulları, din adamları, kuryeleri gibi ifadelerin hedefinin İngiltere olduğunu bilmesi beklenebilir mi?), s. 14 Fr. Nietzch'e /Nietzsche, s. 19 Allah'ın iradesini yanda, s. 22 Cyrus Hamlyn, Hamle Cyrivs Hamlin, s. 24 atlak/patlak, s. 26 Rotschilld'e/'i, s. 28 Sivas'ın Zile kazasında / bugün Tokat'a bağlı denilmeliydi, s. 29 Hampartsun / Hamparsum?, Danadian / Danacıyan, Koçgil / Koçgiri?, s. 28 Kemalik Karne / Kemaliye?, Zeitun / Zeytun, s. 31 Gaziantep / Gazihan Agadjan

/ Agayan, s. 26 Baron V.S-J./yazımlar farklı (s. 34, 42), s. 31 Sivas vilayetinde Garabed'de / Gurbetli? - Hafik'te, s. 29 İzidur/İsasor?- Erzurum'da (s. 32'de geçen Mehle-İslâm, Denir nerdedir? Sarı Doğubeyazıt'taki midir?), s. 35 Sassun / Sason, s. 37-38 Fritz Maurice'nin, s. 38 San Marina / Marino, s. 43 İtaatkâr / hilekâr, orkun / ırkın, oto'nun/otonom, s. 31, 43 Gregoryan, grogoriyan/Gregoryen, s. 45 Atika / Attika, Kazas / Kazaz Artin, olmasaydı / olmasıydı, s. 46 Kandia, Kanias / Kandiye, Scarfogli, Starfaglio / Scarfoglio, Kaneo, Canea / Hanya, s. 48 Deliyannis / Deliyanni, s. 49 Scarfoglion'un / S'nun, s. 48 Mareşal Boran Banffy, s. 50 Byron [ve] Gladstone'nin, s. 54 Rochefart / Rochefort, s. 55 Crispis / Crispi, s. 56 Macchivelli, s. 56 Papadapolus / Papadopulos, s. 57 heller / taler?, s. 56 Thermopylen/Termopil, Thermopylai, s. 57 Köprülü'nün/Mehmed Paşa?, s. 58 Domoskus, Domokos / Dömeke, s. 60 Kopenhangen, s. 63 Negropont / Ağrıboz, Eğriboz, s. 60 Verones / Verona, s. 64, 82 Walachei, walachie / Eflâk, s. 67 Volo / Golos, Heketombe / hekatomb, s. 66 Pharsalos / Farsala s. 65 barbarlığın / uygarlığın, s. 69 1 fr / franga, s. 75 Jap. / Japonya?, s. 77 olmazda / almazdı, s. 77 engizizsoyon, s. 78 Boriya / Borjia, Peder / Patrik, s. 79 mazeretti / meziyetti, s. 69 Kars / Karr, s. 80 Sana / Sina?, yasaklarını / yasalarını s. 80 III. Köprülü / Fazıl Mustafa Paşa?, s. 81 Bernasky / Borzecki, s. 82 Piraus/Pire, s. 83 Derburg/Dernburg, s. 87 s 40'tı / sayı 40'tı, Üç Köprülü vezirin / Amcazade Hüseyin Paşa, Cykladen / Kikladlar, Kiklad Adaları, Mauroccordato, Maurogoni, Artin, Karathedori, Phodiadas / Mavrokordato, Mavroyeni, Karatodori, Fotiyadis, Artin Dadyan, s. 88 toplumların / toplumlar, izinli / izinde, havari Pauli / Pavlos, s. 92, 110 Şilezya / Silezya, s. 97 safdillikle / içtenlikle, s. 101 Yankeen'in / Yankeenin, s. 105 tehzibi / tezhibi, s. 104 Köprülü'nün / Numan Paşa, s. 106 gemiler, geminin / camiler, caminin (Süleymaniye anlatılmaktadır) s. 197 İncil'den ve Corpus'tan (suç delili), s. 109 plântajlarında / plantasyonlarında, s. 110 Büyük Köprülü / Mehmed Paşa, s. 103, 117 Osmanoğlu Orhan, Osman'ın oğlu (Osman Nûma), s. 112 doğuştan ar eklenmektedir, s. 113 koketerisi / koketliği, s. 118 Chiali yeni / Hayalî yani (bu sayfada bir bölümün teknik azizlik -pikaj / montaj- sonucu düştüğü, yok olduğu anlaşılıyor, çünkü izleyen sayfayla bağlantı yok), s. 116 Emine Samiye / Semiye, s. 118 Deli birader / Bursalı Mehmed Gazali, s. 120 her iki Köprülü / Mustafa Paşa, Numan Paşa, Korkud / Şehzade Korkud, s. 121 Heybettulah Hanım / Hîbetullah, Hacı Kalfa / Kâtip Çelebi, s. 122 Pindon / Pindar ya da Pindaros, Menander / Menadros s. 126 Hamdi Bey / Osman Hamdi, kız yüksek okulları (Darü'l-Mâlumat- Bilgi Evi) Darülmuallimât, s. 120 Anekreon / Anakreon, s. 132 Prizrend'li (Prinstinalı) / Priştine mi, Prizren mi -bugün Tukrakan-s. 137 Saraya / buraya (hapishane anlatılmaktadır), s. 145 Bunun / Bunu, s. 149 Asur / Asir, s. 156 Transval / Transvaal, s. 140 Muhiddin / Muhyiddin Arabî s. 146 halk kasaları/sandıkları, s. 120 Sadettin / Hoca Sadeddin Efendi, Bâb-ı Alî, s. 70 Beaconsfield / Benjamin Disraeli, s. 21 / Kapuzin / Kapuçin, s. 55 Neopolitan / Napoli, Napolili, s. 54 Nefus Menelik / Kral Menelik (Habeşistan / Etiyopya imparatorunun sanı için kullanılan negus sözcüğü Nefus haline gelince bu acayiplik meydana gelmiş), s. 76, 84 Peter-Paul şenlikleri, Pazar Paskalyası acaba Pantekot, kırmızı (çarşamba) yumurta bayramı(*)mıdır?), s. 78 Tunis / Tunus, s. 104 Justinyen, Procopos / Justinianos, Prokopios, s. 108 Karadağlı reis (emir) / Prens, s. 121 Kemal Bey / Nâmık Kemal, s. 139 kokett, s. 145 zihne / zihnî, onu / onun.

Bütün aksamalar bunlardan ibaret değil, elbette. İlmî metod, çevirmenin müdahale, yorum ve eklerini cümle içinde köşeli parantezle belirtmesini gerektirir kanımca. Mesela (S.A.V., C.C) herhalde kitapta yoktur (s. 77, 79). Kolportaj, patos [pathos], krolomitoğraf, kablogram, Boitscheff Prosesi ne demektir; okurun lûgate bakacak zamanı var mıdır? Dinî kitap satan seyyar satıcı, acıma, merhamet, telgraf denemez miydi? Ayrıca kromolitograf mı, kromotipograf mıdır? Kablogramın Chamberlain'a teslim edilmesinden ne anlayabiliriz? Elleri preslemek yerine cendereye sokmak, işkenceye sıkıştırmak daha turnalı olmaz mı? (s. 14, 41, 72, 74, 75). Ayrıca <-D., 5.Marina'da, silahlardı. 103Bunlar, hususlardı, 104Bütün türünden şeyler bilgisayar dilinde neye tekabül eder: Espasa mı, paragrafa mı? (s. 15, 67, 144).

Fiskus, Tigrans'ın torunları, Öncü Paulus, Scipios, Seyyah Parminter, Seenen, Aydın'lı doktor kimdir? (s. 11, 44, 45, 76, 81, 107, 144). Bereket Hacı Paşa'yı tanıyoruz. Merhum A. Adnan-Adıvar, Hacı Paşa'nın bir eserinin Hans Barth tarafından Almancaya çevrildiğini Bursalı Mehmed Tahir ve Osman Şevki Uludağ merhumların kitabına inanarak eserinin Fransızca tabına almakla ne büyük hata ettiğini ve Barth'ın, *Le Droit du Croissant*'ına (Rome 1898) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde baktığını notlar (*Osmanlı Türklerinde İlim*, 2. bas. İstanbul 1943, 11/dn. 1). Semavi Eyice hocamız, yazısında adıgeçen kitabın *Türk, Kendini Savun*'la ad değişikliği dışında aynı olduğunu belirtiyor; Adıvar'ın bu eserine gönderme yapmadığı için hoşgörülerine sığınarak istirdad kabilinden zikrediyorum.

Hedink Pasinler'deki Hedik midir? (s. 27) Türk Harbiye Nâzırı, Eğitim Bakanı, Galatasaray Lisesi, genel müdür Zeki Paşa, Türk genel kurmayı, savaş bakanı/bakanlığı, Yarbay Mahmut döneme uygun olarak Osmanlı Harbiye, Maarif Nâzırı, Galatasaray Sultanîsi, Mektepler Nâzırı, Erkân-ı Harbiye, Harbiye Nâzırı/Nezareti, Kaymakam şeklinde verilmesi gerekmez miydi? (s. 43, 114, 124, 125, 128, 129)

(Türk, *Schattenrisse*)/herhalde *Türkische Skizzen* olacak (s.96). Kafama takılan sorulardan biri de şu cümleden doğuyor: "...Türklerin hizmetinde bulunan Avusturyalı şair Franz Von Werner gayet isabetli bir şekilde karakterize ediyor. (Murad Efendi, *Türkische Skizzen*, II, s. 151 ve devamı)" (s. 37). Acaba Barth, Franz Xavier von Werner'le

Avusturyalı Türk Murad Efendi'nin (1836-1881) aynı kişi olduğunu bilmiyor mu, yoksa Barth'ın makalelerini İtalyanlar Barth'dan habersiz kitaplaştırıp korsanladılar mı, çeviri böyle bir versiyon mu?

Ya şu cümlelere ne demeli: "Yukarıda iktibası yapılan ferman [Fatih'in fetihten sonra çıkardığı] dünyanın yaratılışından 6961 yıl sonra Hedschire (Hicri) 857 yılı Cemaziyelevvel ayında irad edilmiştir.", "4-İstanbul'da yirminin üzerinde seksenden fazla bulunan dört yıllık hazırlık okulu var." "Evliya Çelebi, eğer sadece Ankara gibi bir ilde 17. yüzyılın sonlarında 170 fıskiye, 300 çeşme, 76 cami, 15 tekke ve zaviye yaptırmışsa," (herhalde yazmışsa olacak ya da bir yanlış sözkonusu!) (s. 79, 104, 126). Çeviride Latince, Fransızca, Yunanca kelime ve cümleler açıklama yapılmadan bırakılmıştır (s. 31, 67, 80, 81, 83, 92, 101, 104, 111, 123, 124). Kâtip Çelebi'nin (çeviride Batı usûlü Hacı Kalfa) Tarihin Tabloları, Mağnetik Fluiden, Devletin Yıllıkları neyin nesidir? *Fezleke, Keşfü'z-zünûn, Takvimü't-Tevarih, Câmiu'l-Mütûn* vb'den hangisi? (s. 121; bu sayfada geçen tıp, askerlik vb. kitapların tümü için Müteferrika Matbaası'nda basılan eserlere bakmak bir zorunluluktur). Dizinde de tuhaflıklar vardır. Mesela XII. Karl x, I., II., III., IV. diye başlayan isimler ı harfindendir. Hınçak Ermeni'yi h, Yunan Larisha'yı y harfinde bulabilirsiniz. Dizine giremeyenler olduğu gibi, girenler de eksiksiz değildir. Berliner Tageblatt ve MNN'nin yazımları birbirini tutmamaktadır (s. 12, 19, 33, 42, 68, 132, 133, 142, 127)

Okuyucunun sabrını zorlayarak, birkaç misalle listeyi yarım bırakıyorum: Marsovan/Merzifon?, Revilü/revülü, Lelabu (Lübnan)/Lebanon, İsparta/Sparta, Velestinos/Velestin, Moldav/Moldavya, arkont/arkon, nezarete/nezafete, medenîleşmek/medenîleşmiş, haremağaraları/haremağaları, galant, pandüfl/? (s. 22, 35, 48, 52, 63, 69, 79, 85, 94, 96, 112, 114).

İsm-i hasların aldığı eklerin farklı olması, bir yerde Eflâk bir yerde Valachie, bir yerde Vasi Ali diğer bir yerde Ali Veysî denmesi, aynı oranlar için bir yerde 1883 diğer bir yerde 1883-1885 tarihleri verilmesi çevirinin farklı ellerden çıktığı gibi bir izlenim de vermiyor değil (s. 64, 80, 82, 118, 120, 128, 142)

Bazı cümleler de havada kalıyor, meramı anlatmıyor (s. 44, 102, 137). Osmanlı kadını, edebiyatı, tıbbı, eğitimi bölümleri için konuyla ilgilenenlerin söyleyecekleri olduğuna inanıyorum. Hanımlara Mahsus Gazete'nin "Kadınlara Mahsus Gazete" olması gibi (s. 114).

Yahudi Miguez [Yasef Nasi] mi II. Selim'i, II. Selim mi Yahudiyi Naksos vs. adaların Dük'ü yapıyordu? (s. 87). Mustafa Kemal ise Mısırlı Mustafa Kâmil olacaktır (s. 71 dn 38).

Atsız, Beydilli ve Eyice'nin, 2. basımı Leipzig olarak göstermelerine rağmen, Ünlü'nün Roma demesi (s. 6), korsan imajını düşündüren bir husustur.

Bu çevirinin, eseri büyük bir ilgiyle okuyan Atsız tarafından yapılması umulurdu. Demek ki Cemal Paşa'nın dediği üzre parasız vatanperverlik olmuyormuş.

Eserin bu şekilde yayımlanması başta Barth'a -toprağı bol olsun-, sonra -özellikle Alman seyyah ve Doğubilimcilerinden yaptığı çeviri makalelerini okuduğum- Ünlü'ye karşı hoş olmamıştır, çünkü çevirinin böyle olduğunu sanmam. Okura saygı mı? Varak-ı mihr ü vefayı kim okur kim dinler?

Bu kadar hatırlı bir eserin, yayımından bu yana elegelen literatür taranıp, notlarla zenginleştirilerek, hattâ haritalar eklenerek, dizgisinden sayfa düzenine, baskısına kadar, daha titiz, özenli bir biçimde yayımlanması gerekmez miydi?

İstirdad kabilinden iki anekdot arzedeceğim: Meslektaşları arasında "Beybaba" olarak bilinen gazeteci, muharrir, mütercim Hasan Bedreddin, "Bir gazete nasıl çıkar" yazısında "Musahhihler ekseriya iki kişidir, bazan bir de muavinleri, yani mukabelecileri bulunur. Onlar provaları müsveddelere tatbik ederek okurlar, yanlışlarını tashih ederler. Bunların da vazifesi gayet ağırdır. Fazla olarak mes'uliyetleri de büyüktür. Muharrir de, sermuharrir de, heyet-i tahririye müdürü de bir hatayı görmiyebilirler, gözlerinden kaçırabilirler; musahhihin görmemesi, gözden kaçırması tecviz olunmaz." der. (Refik Ahmet [Sevengil], *Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kıraat*, sınıf 1, 2. bas. Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1932, s. 140). Kavalalı Mehmed Ali Paşa, meşhur Bulak Matbaası'nı kurduktan sonra, bir gün matbaayı ziyaret eder, matbaa müdürü, personeli, yaptığı işe göre paşaya takdim eder. Biri de masasında mırıl mırıl bir şey okumaktadır. Paşanın dikkatini çekip müdüre, onun ne iş yaptığını sorar. Müdürün cevabı 'o hepimizin hatasını düzeltir muashhihdir' şeklindedir. Aldığı cevaptan pek mahzûz olan paşa musahhihe bir kese altın ihsan eder. Bir meslektaş anlattığı için tevsik edemiyorum. Bu arada *Resimli Kitap, Şehbal, Servet-i Fünûn* vb.'de gördüğüm, en küçük bir kusur için müteakip nüshada yer verilen "Tashih ve İ'tizar"ları andım. Çevirinin basımında bir hata-savap cetveli yer alsaydı kötü mü olurdu?

Binaenaleyh sorumlu olarak editör ve musahhihler ve tabii sayfa sekreterleriyle baskıcılar ve biraz da çeviriyi tebyiz eden daktilo(lar) kalıyor geriye. "Ekonomik reçete" sonucu, birkaç yayınevinde bulunabilen musahhihler ilk etapta elden çıkarılacak ve yayınlar bundan sonra daha "renkli" olacaktır, muhtemelen.

Hermann Barth'ın kitabı (Almanca ve Fransızca basımları) müzayede kataloglarında sık sık karşımıza çıkıyor. Hans Barth'ın eseri, çevirmenini ve yayıncısını bekliyor. Ezcümle, İlhan Pınar'ın hayıflanmasına katılıyor yani Hans Barth'ın kitabını çevrilmiş varsayamıyorum.

İşte, mevcut ve gösterebildiğimiz haliyle *Türk Savun Kendini*; ama bunca eksik ve (dizgi) yanlış(ıy)la nasıl savunsun kendini? ■

* Eski bir haber sunuyorum: "Kırmızı Yumurta Kavgası. Galata'daki kiliselerin önünde kırmızı paskalya yumurtası tokuşturan Karamanlı bakkal çırağı Kör Yuvan'la Iranlı Han Baba yekdiğeriyle kavga etmişler, bunlardan Han Baba ayağındaki kunduranın demirli ökçesiyle Kör Yuvan'ın başını yarmış ve gözünü şişirmiştir." (*Son Saat*, 15 Nisan 1928)

"TÜRK, SAVUN KENDİNİ!"

ÇEVİRİSİNE DAİR

İLHAN PINAR

"Haydi aşağı inelim de dillerini karıştıralım, birbirlerinin sözlerini anlamasınlar." Tekvin, XI. 7

Paul Lindau, 19. yüzyılın son çeyreği Alman siyasetinde önemli bir kişiliktir; Alman nüfuzunun Osmanlı'ya egemen olmasıyla başlayan süreçte Türkiye'ye gelen yüzlerce gezgin, araştırmacı ve yazardan sadece bir tanesidir ve Türkiye üzerine Almancada çıkan yüzlerce (belki de binlerce) kitabın üç tanesinin yazarıdır: *Ferien im Morgenlande* (Doğu'da Tatil); *Aus dem Orient* (Doğu'dan); *An der Westküste Klein-Asiens* (Küçük Asya'nın Batı Kıyılarında). Ben, Paul Lindau'nun kitaplarıyla Berlin'de İzmir üzerine araştırmalar yaparken tanışmış, üçüncü kitabında İzmir'le ilgili bölümü görünce duraksamadan çevirmiştim (henüz yayınlanmadı). Fakat daha sonra bir dergide Lindau'nun İzmir incelemesinin çevirisine gönderme yapıldığını görünce çevirinin yer aldığı dergiyi elde etmiş ve yaptığım çeviriyi karşılaştırma olanağı bulmuştum; sonuç felakete yakındı. Lindau'nun (oyun yazarı ve şair olmasının da etkisiyle) o edebi dili gitmiş, yerine dangıl dungul bir dil gelmiş ve yerleşmişti; tabiî bundan daha önemlisi, Lindau'nun incelemesinde yer alan bir paragraf vardı ki, asıl merak ettiğim oydu.Bir de ne göreyim yazıdaki o paragraf çeviride hiç yoktu; bu da çevirenin bilgi düzeyinde kendisine güvenmemesinin sonucunu çıkarsamama yol açtı. Lindau, o paragrafta yazıyı kaleme almasından kısa bir süre (2-3 yıl) önce geçen Ermeni olaylarına değiniyordu. Kendi kendime, pes doğrusu dedim. Sanki var olan bir şeyi gözardı edince, o şey var olmuyordu; bu nasıl bir mantıktı?! Bu zihniyetle daha nereye kadar ve nasıl?! Sanki o günkü olaylarla bugünkü olaylar arasında bir koşutluk yoktu ve sanki biz bilgilenmeyince görünmeyen bir el gelecek ve her şeyi düzeltecekti! Adam zamanında yanlış ya da doğru düşüncelerini yazmış, siz kalkıp o adamın düşüncelerini dilinize çevireceksiniz; ama işinize gelmiyor diye istediğiniz yeri makaslayacaksınız. Bu, yazının bir paragrafına ait olaydı; ya çeviriye ne demeli, bir örnek vermekle yetinmek istiyorum; kitapta, "*Vrzicht der Armen auf Privilegien der Begüterten*" olarak geçen alt başlık, "Fakirlerine Kaderlerine ve Zenginlerin Müsamahalarına Rızaları" olarak çevrilmişti (*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı 38, sayfa 157). İyi kötü Türkçe bilen Türkçe öğretmeni arkadaşıma, ne anladığını söylemesi için gösterdiğimde cevabı, "hiçbir şey" oldu. Aynı cümlenin Türkçeleştirilmişi olarak benim önerim "Zenginlerin Ayrıcalıklarını Reddeden Yoksullar," olacaktır.

Yukarıda verdiğim örnek dolayısıyla da, Sayın Prof. Dr. Selçuk Ünlü'nun (o zamanlar doçentti) yazılarıyla tanışmış oldum; *Türke, wehre dich*! adlı kitabı gördüğüm zaman da, Ermeni olayları konusunda bu kadar duyarlı (!) olan bir insanın bu kitabı hâlâ neden çevirmediğini sormuştum kendime. Kitabın Türkçesi elime geçtiğinde bağlantı kuruldu ve zincir tamamlandı. Avrupa'ya çıkan her Türkiye Cumhuriyeti yurttaşının bugün hâlâ karşılaştığı (artık yanı sıra bir de Kürt sorunu eklenmiş ve sorun katmerlenmiştir,) ve içinden çıkmakta zorluk çektiği böylesine bir konuda yazılan kitapların sayısı iki elin parmaklarını geçmezken, böyle bir kitap gerçekten çok önemliydi.

Gelelim adı geçen kitabın, Sayın Prof. Dr. Selçuk Ünlü tarafından Türkçeleştirilen ve Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından yayınlanan elimizdeki örneğine; bunun için aslında, başlıkta anılan ve Babil Kaosu'na gönderme yapan ve farklı diller için söylenmiş kelamı, bu kitap için ve aynı dilleri (belki de benzer demek daha doğru olacak) konuşan insan topluluğuna (yani bize) indirgemek işin kısa ve öz sonucu olacaktır.

Fakat her şeye rağmen, konuya uzak olan ve kitap elinde bulunmayanlara fikir vermesi açısından çeviriyi somutlayalım. Ben burada sayın Mustafa Şahin'in bir düzeltmen titizliğiyle üzerinde durduğu yanlışlara değinmeden, kitaptan örneklerle doğrudan çeviriye yöneleceğim.

Öncelikle dizgi hatasının diz boyu olduğu ve hataların farklılığı (ve bu yüzden de çevirinin farklı kişiler tarafından bölüm bölüm yapıldığı izlenimi uyanıyor) saptamasını yapmakta yarar var; örneğin, Zeytun, bir yerde "*Zeitun*" olarak geçerken bir diğer yerde "Zeytun" olarak geçmekte; bir yerde "*Berliner Tageblatt*" olarak geçen gazete ismi, bir başka yerde Türkçeleştirilerek, "Berlin günlük gazetesi" olarak geçmektedir. Bu örneklere sayfalar boyu başka örnekler eklenebilir.

Ayrıca, yazarın anlatım birliği sağlayan paragrafları uluorta kesilerek (zaten çeviri nedeniyle anlaşılması zorlaşan kitap) anlatım tamamen altüst edilmiş ve kopukluklar meydana gelmiştir.

Konu başlıklarından birkaç örnek verecek olur-

sam; "*Die Blutschuld Englands*", "İngiltere'nin Kan Borcu" olarak çevrilmiş; doğrusu, "İngiltere'nin Kanlı Cinayeti" olacaktı.

"*Garibaldi junior oder die Gesellschaftreise nach Griechenland*" alt başlığı, "Genç Garibaldi veya Yunanistan Seferi" olarak çevrilmiş; doğrusu, "Genç Garibaldi veya Yunanistan'a Yolculuk" olacaktı. Kaldı ki, bu iki örnekte de, Sayın Yağmur Atsız'ın kitaptan ilk defa söz açan yazısındaki (*Tarih ve Toplum*, sayı 29, sayfa 60) çeviriye bakılsaydı (ki ben, kitabın, Atsız'ın yazısından yola çıkılarak elde edildiğini sanıyorum,) mutlaka çok daha yararlı olabilirdi.

İkinci bölümün başlığında geçen "*volk*", toplum olarak çevrilirken, alt başlık olan, "*Das Volk der Toleranz*"daki "*volk*" millet olarak çevrilmiş.

İkinci bölümün bir diğer alt başlığı olan, "*Sklaverei'-Demokratie*", "Kölelik Demokrasisi" olarak çevrilmiş. Doğrusu, "Kölelik ve Demokrasi" veya "'Kölelik'-Demokrasi" olmalıydı.

Çeviriden bazı örnekler verecek olursam (bu örneklerden de görüleceği üzere -ki kitabın tamamı bu ve buna benzer cümlelerle doludur- kitabın yeniden çevrilmesi kaçınılmazdır); kitabın Almancasının 19. sayfasında yer alan ve yazarın, İngiliz politikasının mimarı olarak nitelendirdiği John Bull'ın kişilik çözümlemesine yönelik, Amerikalı Harold Frederic tarafından kaleme alınan yazıdan yaptığı alıntının Almancası şöyledir: "*Das Gehirn dieses Herrn ist so glücklich konstruiert, dass seine selbstsüchtigsten Interessen ihm stets mit dem göttlichen Willen und dem Sittengesetze identisch scheinen. Er besitzt die unerschöpfliche Fähigkeit, sich einzubilden, sein persönlicher Vorteil stelle den Willen Gottes oder -wenn er nicht an Gott glaubt- den socialen Fortschritt dar. Er lügt, aber belügt zuerst sich selbst, inden er sein Gewissen täuscht, und darin liegt seine Stärke. Seine Lüge ist darum so mächtig, weil sie eine hysterische Lüge ist, und im Augenblick, da sie sich dem Publikum offenbart, ist sie im Gewissen des Lügners bereits zur Wahrheit geworden.*"

Sayın Prof. Dr. Selçuk Ünlü tarafından Türkçeleştirilen bu bölüm şöyledir: "Bu şişko efendinin beyni öylesine mükemmel imâl edilmişti ki, onun menfaatleri kendisine sürekli ilâhi irade ve ahlâk kanunlarıyla aynı görünüyor. Kendi dünyasını kurmak için bitip tükenmeyen bir yeteneğe sahip, şahsi çıkarı Allah'ın iradesini yanda Allah'a inanmazsa sosyal ilerlemeyi ifade edermiş. Yalan söyler fakat vicdanını aldatmak suretiyle yalanına kendi inanır tabii gücü de buradadır. Yalanı, histerik bir yalan olduğundan çok güçlüdür ve yalanın topluma vahiy (John Bull'a ilahi bir kudret bahşediyorsunuz Sayın Prof. Dr. Selçuk Ünlü! İ.P.) sunulduğu anda yalan artık yalancının vicdanında gerçek olmuştur."

Benim önerimse, "Bu şişman bayın beyni o kadar mükemmel oluşturulmuştur ki, bu bay kendi kişisel çıkarlarını sürekli olarak ilahi irade ve ahlaki kurallarla özdeş gösterebilmektedir. Kendi kişisel çıkarlarını ilahi iradeymiş veya -eğer Tanrıya inanmıyorsa- toplumsal ilerleme için gerekliymiş gibi göstermek bakımından üstün yeteneklere sahiptir. Yalan söyler; fakat kendi vicdanını rahatlamak için yalanına ilk olarak kendisini inandırır; işte gücü de bu noktadadır zaten. Yalanı, histerik bir yalan olduğu için kudretlidir ve yalanı topluma ulaştığı (vahiy yoluyla sunulduğu değil, İ.P.) anda, artık o yalan, yalancının vicdanında gerçek olmuştur."

Kitabın 46. sayfasında yer alan, "*Ebenfalls im November begann die glorreiche Iliade der Helden von Zeitun, die zunächst eine Reihe von Dörfern der Umgegend (Beschan, Kurtel, Kurtler u.a.) anzündeten, die Männer ins Feuer warfen, den Weibern die Brüste abschnitten u.dgl.*" cümlesi şöyle çevrilmiş, "Yine aynı Kasım ayında önce başkan Kurtel (Almancasında bir köy olarak geçen Kurtel, ne hikmetse başkan Kurtel olmuş! İ.P.), Kürt bölgesindeki bir dizi köyü kundaklayan erkekleri alevler içine atan, kadınların göğüslerini yaran ve buna benzer, işkenceler eden Zeytun kahramanlarının(!) parlak icraatleri başladı." Benim önerimse, "Yine kasım ayında, şanlı Zeytun kahramanları eylemlerine, bölgedeki bir dizi köyü (Beşan, Kurtel, Kurtler vd.) ateşe vererek başladılar; erkekleri ateşe attılar, kadınların göğüslerini kestiler." şeklindedir.

Bu örnekler kitap tekrar çevirilinceye kadar çoğaltılabilir. Bunun yanı sıra, alıntıların italik yazılmaması, italik yazılanların tırnak içine alınmaması ve bir kısmının normal yazılması tam bir karışıklığa yol açmış. Kitapta sıkça yer alan Latince deyimler (örneğin; sayfa 21, Requiescat in pace! Türkçesi: Huzur içinde yatsın!), Latince olarak dahi alınmamış. Sayın Prof. Dr. Selçuk Ünlü, kendisinin araştırıp Türkçe karşılığını verme zahmetine katlanmadığı birçok isim ve kavramı, belki de bir yabancı dil dahi bilmeyen okurdan anlamasını beklemektedir.

Sayfa 79'da Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra şehirde yaşayan Hıristiyanlara hitaben gönderdiği mektubun son cümlesi (Yukarıda iktibası yapılan ferman dünyanın yaratılışından 6961 yıl sonra, Hedschire [Hicri] 857 yılı Cemaziyelevvel ayında irad edilmiştir.) İtalik bölümden ayrılmış ve dünyanın yaradılışının 6961 yıl önce olduğu yargısına (kaldı ki, yazar kitabını 1897 yılında yazmış, Fatih ise İstanbul'u 1453 yılında fethetmiştir; böylece 444 yıl gibi önemli bir hesap hatası da ortaya çıkmıştır!) yazarın yargısıymış gibi bir hava verilmiştir.

Almanca kitabın 154. sayfasında yer alan, "*...Schon im 16. und 17. Jahrhundert begegnen wir Christen und Juden von hohem Einfluss, u. a. dem Juden Miguez, den Selim II. zum Herzog von Naxos, Paros, Andros und den Cykladen machte, und dem Diplomaten Maurocordato, der vom Sohn eines chiotischen Seidenhändlers und vom Doktor der Medizin in Padua zu den höchsten Ehren des Reiches emporstieg. Gehilfe der drei Koprülis ward und den Frieden von Karlowitz vermittelte. Von ihm stammt das Gesclecht der Fürsten Maurocordato ab. Neben ihm verdienen Erwähnung die Marusi, Maurogeni u. a., die fast durchweg Christen blieben, ohne dass ihre Carriere darunter gelitten hatte.*" cümleleri yazarın paragrafından koparılarak ayrı bir pargraf halinde Sayın Prof. Dr. Selçuk Ünlü tarafından şöyle çevril-

miş, "16. ve 17. yüzyıllarda, devlet yönetiminde Yahudi ve hıristiyan hakimiyetini görüyoruz. Bunlardan Yahudi Miguez, II. Selim'i Naxos'un, Paros'un, Andros'un ve Cykladen'in Dük'ü yapıyordu. Siyaset alanında da, Sakız adasından bir ipek tüccarının oğlu olan Maurocordato ile tıp doktoru Padua'yı (el insaf Sayın Prof. Dr. Selçuk Ünlü, İtalya'daki Padova şehrini Osmanlı'ya devlet adamı yapıyorsunuz!. İ.P.), devletin en yüksek payesi olan diplomatlıkla taltif ediyordu. Üç Köprülü vezirin tavassutu ile de Karlofça Antlaşması'nın yapılmasını sağlamıştır (antlaşmanın imzalanması, Köprülülerin tavassutu ile değil, Maurocordato'nun tavassutu ile, diyor yazar! İ.P.). Krallık vecibesi de, Maurocordato'dan sonra ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra da, neredeyse hıristiyanlığın özünden ayrılmak üzere olan ve kariyerlerinden hiç bir şey kaybetmeyen (yazar, Hıristiyanlıklarını kaybetmeyen demektedir, İ.P.) Marusi Maurogoni ve diğer şahıslar önemle anılmayı hak etmişlerdir."

Aynı cümleler için benim çeviri önerim şöyle olacaktır, "..Daha 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlı devlet yönetiminde etki sahibi Yahudi ve Hıristiyan asıllı şahsiyetleri görürüz. Bunlar arasında, II. Selim'i Naksos, Paros ve Andros'un, dolayısıyla Kikladlar'ın dükü yapan Yahudi asıllı Yasef Nasi'yi; Sakızlı bir ipek tüccarının oğlu olan ve Padova'da doktorluk yaparken imparatorluğun en üst kademelerine kadar yükselerek üç Köprülü'ye de yardımcılık yapan ve Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasına aracılık eden diplomat (Alexander, İ.P.) Mavrokordato'yu sayabiliriz; yine aynı kişiyle Mavrokordato Bey soyu başlamıştır. Bunların yanı sıra, Marusi, Mavrogeni Paşa gibi, Hıristiyan olarak kalmış ve Hıristiyanlıkları imparatorlukta kariyer yapmalarına engel olmamış diğer adları da anabiliriz."

Almanca kitabın 193. sayfasında yer alan dipnotun bir paragrafı çeviride asıl metne monte edilerek, hem asıl metin bozulmuş hem de dipnot bozulmuştur.

Şimdi de, 6 yıl önce çevrilmiş ve bu süre içinde de Türk kitap dünyasında -bir utanç abidesi olarak- yerini almış bu kitabın Türkçeye kazandırdığı yeni kavramları sıralayalım (parantez içindeki ifadeler benimdir): Hıristiyan fonksiyonerler, s. 11 /Kolportaj roman (kenar mahalle romanı), s. 14 / Patos ve sansasyon ifadeleriyle (patetik ve sansasyonal ifadelerle), s. 14 / 1870 yıllarında (1870'li yıllarda), s. 19 / Sailors Homes ibadethaneleri, s. 20 / İngiliz Bible House, s. 20 / İskoçya (İskoç) kilisesi, s. 20 / Desperader yandaşlığı, s. 24 / Baş Pharisaer (Baş yalancı), s. 27 / Alias Panoptikum'un (bir diğer adıyla Panoptikum), s. 29 / Rotte Korah (güruh), s. 30 / Revilü figürler, s. 35 / Krolomitoğraf (kromolitograf), s. 41 / riyakâr tandans politikası, s. 43 / İsrail'in Zion'u, s. 44 / Mafia (mafya), s. 47 / Halepa antlaşması, s. 47 / Neopolitan (Napoliten veya Napolili, ki her ikisi de aynıdır) asilzadeler, s. 55 / Kopenhagen (Kopenhag), s.60 / İsparta (Sparta), s. 63 / Negropont (Eğriboz) adası, s. 63 / etnolojik melez yaratıklar, s. 64 / Yunan Heketombe, s. 67 / Daily Telgraf, s. 70 / chikotte kırbaç, s. 76 / Tunis (Tunus), s. 78 / Walachie (Eflâk) Bölgesi, s. 82 / "Time-ismoney" Yankeen'in teorisi, s. 101 / Karadağlı reis Nikola, s. 108 / Eski (yaşlı) Arslan, s. 108 / galant zihin, s. 112 / pandüflün, s. 114 / Kadın köle, (!) (odalık), s. 116. Gözünüzü kapatıp bir sayfa açsanız ve parmağınızı rasgele bir satırda tutsanız bu ve benzeri hatalardan birisiyle karşılaşmanız işten bile değil.

Bundan yaklaşık 100 yıl önce bir gazetecinin kendi kişisel olanaklarıyla, Ermeni olaylarının üzerinden 1-2 yıl geçtikten sonra böylesine ayrıntılı bir araştırmayı gerçekleştirmesinin yanında, 1988 yılında, yani kitabın yazılmasından 92 yıl sonra bir kurumun ve bir profesörün bu kitabı bu hale getirmesi karşısında insanın nutku tutuluyor.

Birkaç cümle de kitabın yayın tarihiyle ilgili olarak; kitaba önsöz yazan Selçuk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Halil Cin, kitabın 1896 yılında yayınlanmış ve daha sonra Almanya'da toplatılmış olduğunu belirtiyor. Hadi diyelim ki, Sayın Prof. Dr. Halil Cin kitabı iyi okuyamadı; ya kitabın çevirmeni Sayın Prof. Dr. Selçuk Ünlü'ye ne demeli, o da önsözde kitabın 1896 yılında yayınlandığından söz etmekte; halbuki, çevirmen kitabı iyi okumuş olsaydı kitabın Almancasının birçok yerinde 1897 tarihli alıntıları (sayfa 80, 18 Mart 1897; sayfa 92, 1897; sayfa 106, 10 Ağustos 1897; sayfa 204, Nisan 1897). görebilirdi. Hatta ben bir adım daha ileriye giderek sayfa 111'deki, yazarın, 1897 yılındaki olaylardan öğretici dersler alınmasını temenni eden ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na gönderme yapan cümlesinden kitabın birinci baskısının da 1898 yılında yapılmış olduğu sonucunu çıkaracağım.

Elimdeki bu çeviri kitabı bu defa Türkçe öğretmeni arkadaşıma göstermemiştim; çünkü son defasında, "Yahu bana böyle şeyler gösterme; okuyunca kafam allak bullak oluyor; güzel Türkçem adına ürperiyorum." demişti.

Sayın Prof. Dr. Selçuk Ünlü, böylesine değerli bir kitabı bu hale getirirken hiç mi vicdanî sorumluluk duymadınız? Konu üzerine araştırma yapacak olanlar bu kitabın neresinden yararlanacaklardır? Bu ülke insanlarına biraz daha saygılı olmak bu kadar mı zordur?

Ben, Sayın Bayram Ertürk'ün bir iyiniyet göstergesi olarak hasbel kader çevrilmiş kabul ettiği bu kitabın Türkçeleştirilmiş olduğunu kabul etmiyor; derginin Mayıs sayısındaki yazımda ileri sürdüğüm savımı (ki kitabın çevrildiğini bilmiyordum) sürdürerek ve Sayın Mustafa Şahin'in yargısına katılarak Dr. Hans Barth'ın, *Türke, Wehre Dich*! adlı kitabının Türkçeye hâlâ kazandırılmamış olduğunu düşünüyorum.

Belki de bu yazıyı Sayın Akçam'ın sözleriyle bitirmek en doğrusu olacaktır: "Bir Bilimadamı, bir Dilbilimcisiniz. Sizin yaptığınız bilimsel dürüstlüğe yakışmıyor. İnsan olarak utanıyorum. Peki siz utanmıyor musunuz? Kendisine Almanca öğrettiğiniz bir öğrenciniz bu kitabı size getirse ne diyeceksiniz? Benim söyleyeceğim şu; Eğer yazarın görüşlerini beğenmiyorsanız (gerçi burada tersi söz konusudur, İ.P.) çevirmeyin kitabı kardeşim, ama bu katliâmı yapmayın. Hakkınız yok buna. Ayıp gerçekten çok ayıp." (Taner Akçam; *Tarih ve Toplum*, sayı 120, sayfa 60-61). ■

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

TARİH VAKFI ÜÇ YAŞINDA

Tarih Vakfı'nın kuruluş işlemleri 18 Temmuz 1991'de tamamlanmıştı. Demek ki Vakfımız yakında üç yaşına basacak. Çeşitli alanlarda yüzlerce aydınımızın katkılarıyla başarılan işler düşünülünce, ilk anda, sanki kuruluştan beri daha uzun bir süre geçti gibi geliyor. Hayır! Yalnızca 36 ay.

Onlarca seminer, sempozyum, atölye, kongre, konferans; onlarca yayın (bu arada başta *İstanbul Ansiklopedisi* olmak üzere, *İstanbul dergisi, İstanbul Biannual, Toplumsal Tarih, New Perspectives on Turkey)*; söz konusu yayınları en üstün düzeyde baskıya hazırlamaya elverişli bir teknik altyapının kurulması; aralarında Eyüp Koruma, Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, 1993 İstanbul Yılı Koordinatörlüğü, Tarih ve Deniz Şenliği de olan bir dizi büyük çaplı proje; en ileri bilgisayar sistemlerinden birine sahip ve kitap sayısı 15.000'e ulaşan bir ihtisas kütüphanesi ile değerli bağışlarla büyüyen bir arşivin kurulması; sözlü tarih alanında yapılan önemli bir başlangıç; yurtiçinde ve yurtdışında çeşitli saygın kuruluşlarla geliştirilen ilişkiler... Tüm sayısı yüzlerle ifade edilen gurur verici bir etkinlikler listesi.

Tüm bunları üç yıl önce 264 kurucusundan topladığı 500'er bin liralarla oluşmuş 90 milyon lira nakit sermayeli bir aydın girişimi başardı... Türkiye'de ve her yıl biraz daha artan ekonomik krize ve kısıtlamalara rağmen.

Bu başarıda katkısı olan herkesi kutluyoruz. Başardıklarımızın değerini unutmadan, ancak bu gelişme temposunun, durmak bir yana, daha da hızlanacağını bilerek, yeni yıldönümlerine doğru yürüyoruz. Toplumsal Tarih Müzesi ve Merkezi projesi, yüzbinlerce gence yönelik yarışma hazırlığı bunun yalnızca birer kanıtı...

Toplumumuzun, başarmak için yola çıktığımız işlerin başarılmasına, hem de daha hızla ve daha kapsamlı bir biçimde başarılmasına gereksinimi var... Üçüncü yıldönümü vesilesiyle, tüm kurucularımızı, üyelerimizi, çalışanlarımızı, destekçilerimizi son üç yılda elbirliğiyle ortaya koyduğumuz güzel örneği daha da geliştirmek için, daha da büyük katkıya çağırıyoruz... Tarih Vakfı bir mucize değil, bir ortak emek ve özveri sembolüdür.

TARİH EĞİTİMİ VE DERS KİTAPLARI

Mart 1994 bültenimizde tarih eğitimi ve ders kitapları konusunda üçlü bir projenin başlatılmak üzere olduğunu duyurmuştuk. Projenin ilk bölümünü oluşturan ve Eylül 1994'te Buca'da 9 Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi ile ortaklaşa yapılacak olan "Türkiye'de Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları Sempozyumu"nun artık son hazırlıkları yapılıyor. Prof. Salih Özbaran başkanlığındaki küçük bir ekip 29 Eylül - 2 Ekim arasında düzenlenecek toplantı programını kesinleştirmeye çalışıyorlar. Buca Sempozyumunun özellikle ortaöğrenimde tarih eğitimi ve ders kitapları alanında yoğunlaşması bekleniyor. Sempozyuma tarihçilerin yanı sıra eğitimcilerin de katılması ve canlı bir tartışma ortamı yaratılması amaçlanıyor.

1995 Mayıs ayı sonunda yapılacak II. Türkiye Toplumsal Tarih Kongresi, Boğaziçi Üniversitesi ile işbirliği içinde düzenlenecek. Kongrenin "Genel Olarak Tarih Eğitimi, Ders Kitapları ve Tarih Yazıcılığında 'Öteki' İmajı" konularını ele alması ve eski Osmanlı sınırları içinde kalan ülkelerle Batı Avrupa'dan uzmanların katılımıyla Buca'da başlanan tartışmaları pekiştirmesi planlanıyor.

Bu kongreye yetiştirilmesine çalışılan bir de sergi var: "Fotoğraflarla Tarih Kitaplarında 'Öteki' İmajı." Serginin amacı çeşitli ülkelerde kullanılan tarih ders kitaplarında şovenizmin nasıl genç beyinleri şartlandırmaya, çeşitli ülkeler arasındaki düşmanlıkları körüklemeye çalıştığını ortaya sermek. Hem de aynı yöntemleri kullanarak, adeta birbirini taklit ederek. Tarih Vakfı, sergi için, ders kitapları alanında uzmanlaşmış tek uluslararası

kuruluş olan Braunschweig'daki Uluslararası Okul Kitapları Enstitüsü ile işbirliği yapacak. Ancak serginin başarıyla hazırlanması için hayli geniş çaplı bir ilişkiler ağının kurulması gerekiyor.

Bu üç projeden 1995 yılında yapılacak uluslararası kongre için gerekli parasal kaynağın önemli bir bölümü bulundu. Almanya'dan Körber Vakfı ve ayrıca Avrupa Kültür Vakfı bu amaçla destekte bulunmayı kabul ettiler. Buca toplantısı ve sergi için kaynak araması ise sürdürülüyor. Her üç çalışmanın Türkiye'de tarih eğitiminin ve ders kitaplarının iyileştirilmesine elle tutulur katkılar sağlamasını amaçlıyoruz.

Lise öğrencilerine yönelik iki çalışma

1995 yılından başlayarak Türkiye'de bir yerel tarih yarışması düzenlenmesi için yaklaşık sekiz aydır sürdürdüğümüz hazırlık artık son aşamasına gelmiş durumda.

Yarışma lise öğrencileri arasında açılacak. Yarışmaya katılacak öğrencilerden kendi ailelerinin, köylerinin, mahallelerinin, çevrelerindeki bir kurumun, binanın, anıtın ... ya da en geniş sınır olarak yaşadıkları ilçenin tarihi konusunda yazılı ya da görsel bir araştırma hazırlamaları istenecek.

Yarışmaya hazırlanacak bir metinle (alt sınır 25 sayfa) ya da bir video ile katılmak mümkün olacak. Yarışmacılardan kullandıkları kaynaklar hakkında ayrıntılı bilgi istenecek, çalışmalarını ses ya da görüntü bantlarına kaydedecekleri mülakatlarla beslemeleri teşvik edilecek.

Yarışmaya gelen katkılar önce yerel jürilerde, buralardan geçenler ise bir merkezi jüride değerlendirilecek. Sıralamada ilk grupta yer alanlara para ve kitap paketleri, ikinci grupta yer alanlara ise kitap paketleri verilecek.

Yarışmanın amacı, öğrencilerin yaratıcı, araştırmacı özelliklerinin geliştirilmesi, okullarımızdaki yetersiz ve son derece genel tarih eğitiminin boşluklarının kapatılması ve böylece gençlerimizin tarih bilinçlerini derinleştirmelerine olanak sağlanması. Söz konusu yarışmanın bir sonraki yıl, bu kez üniversite öğrencilerine yönelik olarak örgütlenmesi de planlanıyor.

Şimdi bu yarışmanın hazırlıklarını Türkiye'nin önde gelen basın kuruluşlarının da desteğini alarak tamamlamaya ve kamuoyuna duyuru yapabilecek olgunluğa ulaştırmaya çalışıyoruz. Eğer çalışmalarımız istediğimiz gibi gelişirse "Yerel Tarih Yarışması" her yıl Türkiye'nin önde gelen kültür olaylarından biri olacak.

Liseli gençlere yönelik ikinci çalışmamız bir uluslararası projenin parçası. Tarih Vakfı, halen dokuz Avrupa ülkesinde uygulanması için hazırlık yürütülen bir anket çalışmasının Türkiye bölümünü örgütleyecek. Anket lise öğrencilerinin tarih bilinçlerini karşılaştırmalı bir araştırmayla saptamayı amaçlıyor. Her ülkeden 1000'in üzerinde öğrenciyi kapsayacak çalışmanın Türkiye'de tarih eğitimi üzerine ileriye dönük önemli bir saptama olacağını, çeşitli lise gruplarındaki ve şehirlerdeki öğrencileri birbirleriyle karşılaştırmayı sağlayacağını umuyoruz.

Rockefeller'in maddi desteği kesinleşti

Toplumsal Tarih Müzesi projemizin entelektüel hazırlığı kapsamında bir uluslararası sempozyum düzenlenmesi, "Türkiye'de Göçlerin Tarihi" üzerine bir fotoğraf sergisinin hazırlanması ve dünyadaki benzer müzelerle yüzyüze ilişki kurulması için Rockefeller Vakfının Vakfımıza sağlayacağı parasal destek kesinleşti. İki yılı aşkın süredir yürütülen ilişkiler, hazırlanan raporlar nihayet sonuç verdi. Tarih Vakfı sözü edilen amaçlar için kullanılmak üzere 100.000 dolarlık bir mali desteğe kavuştu. Toplumsal Tarih Müzesi projesi için sağladığı çok değerli katkı için Rockefeller Vakfı'na teşekkür ediyoruz. Benzeri onlarca, hatta yüzlerce yeni katkıyı gerektiren, 10-15 milyon dolarlık bu büyük projenin ilk destekçiliği ayrı bir anlam taşıyor.

İnsan Hakları Vakfı ve Heinrich Böll Vakfı ile ortak sergi

Toplumsal Tarih Müzesi kapsamında hazırlanmasını planladığımız sergilerden biri "Türkiye'de Sivil Toplum Kurumlarının ve İnsan Haklarının Gelişimi" fotoğraf sergisi. Bu sergi için Türkiye'den İnsan Hakları Vakfı, Almanya'dan Heinrich Böll Vakfı ile ortaklaşa çalışmak üzere anlaşmaya vardık. İnsan Hakları Vakfı Genel Sekreteri Sayın Mahmut Tali Öngören'in projedeki varlığı aynı zamanda böyle görselleştirilmesi zor bir alanda birinci sınıf bir uzmanın katkısını da sağlayacak. Sergi hazırlığı artık Heinrich Böll Vakfı'nın Türkiye temsilciliği görevini üstlenen ve Vakfımızın Projeler Koordinatörlüğü görevinden ayrılan Fügen Uğur'la birlikte

çalışmak için de iyi bir fırsat olacak. Şimdi iş kalıyor bütçenin henüz karşılığı olmayan bölümünü (35-40.000 dolar) üstelenecek bir ya da birkaç destekçi kuruluşun daha devreye girmesine.

Kısa Film Yarışması Sonuçlandı

İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği kapsamında planladığımız 1. Kısa Film Yarışması sonuçlandı. 30 filmin katıldığı yarışmanın jürisinde şu isimler yer alıyordu: Prof. Sami Şekeroğlu, Hasan Özgen, Enis Rıza Sakızlı, Feyhan Töre, Orhan Silier.

Yarışmanın ödülünü İstanbul Büyükşehir Belediyesi Deniz Otobüsleri Genel Müdürlüğü veriyor. Kazanan filmler Deniz otobüslerinde oynatılacak.

Ödüller:

Birinci: **İsmet Arasan**- "Son Sesler" (20 milyon TL).

İkinci: **Serdar Pehlivanoğlu**- "Julia Sax" (10 milyon TL)

Üçüncü: **Ahmet Sönmez**- "Sıradan bir Evliliğin 5 gününden Sıradan Anıları" (5 Milyon TL).

Jüri, *Yüksel Aksu*'nun "Zamanın Labirentinde Karşılaşma", *Alper Altunay, Eröz Orhon, Gökhan Özaysın, Hakan Uğurlu*'nun "Musa Adında Biri" adlı filmlerini övgüye layık eserler olarak değerlendirdi. Bu arkadaşlara Tarih Vakfı kitap paketleri armağan edecek.

Bütün yarışmacıları kutluyoruz.

TİP Arşivi Oluşturma Çalışmaları Devam Ediyor

Geçen yıldan beri devam eden Türkiye İşçi Partisi arşivini oluşturma çalışmaları için İzmir'de (4 Mayıs) ve Ankara'da (5 Mayıs) yapılan toplantılardan sonra, 18 Haziran 1994 günü İstanbul toplantısı yapıldı. 35 kişinin katıldığı toplantı gerek katılım gerekse içerik yönünden şimdiye kadar yapılanların en iyisiydi. Toplantının en can alıcı noktası çalışmanın geleceğiyle ilgili yapılan tartışmalar ve alınan karardı. Şimdiye kadar TİP Arşivi'ne yaklaşık 7500 sayfalık belge, 472 süreli yayın ve 108 broşür, 30 kitap, 7 ses kaseti, 2 mektup, 2 TİP rozeti, 1 TİP amblemi, 1 fotoğraf, 1 takvim kazandırılmıştı. Konu başlıkları listesi ve sınıflama sistemi tamamlanmıştı. TİP Arşivi çalışması ya bugüne kadar toplanan belgelerin düzenlenmesi ve kullanıma hazır hale getirilmesiyle bitirilecek ya da devam edecekti. Devamı ise maddi desteğe bağlıydı. Söz alan konuşmacılar çalışmanın şu an gayet iyi yürüdüğünü, belli bir hareketlenmenin sağlandığını, sonuçlarının da asıl önümüzdeki dönemde alınacağını belirterek devamından yana görüş belirttiler ve kendi aralarında yeni kaynak toplamaya karar verdiler.

Tip arşivini oluşturma çabasının başarısı, öncelikle ilgili kişilerin bu çalışmayı sahiplenmesi ve desteklemesiyle mümkündür. Bu destek, belge temini, maddi yardım ve gönüllü danışmanlık yapmakla olabilir. Bu ilgiyi ve desteği sağlayabilme amacıyla yaptığımız etkinliklerin bir parçası olarak düzenlediğimiz toplantıların sonuncusu olan İstanbul toplantısında bunun gerçekleştiğini görmek son derece sevindiricidir. Nitekim bu ilgi, çalışmanın devamını sağlamıştır.

Gelecek toplantı 8 Ekim 1994 Cumartesi saat 14.00'te Tarih Vakfı merkez binasında yapılacak.

Kent Tarihleri Yazımı Projesi'nde Son Gelişmeler

Vakfımızın Ocak 1994'ten beri üzerinde çalıştığı Kent Tarihleri Yazımı Projesi'nin ön hazırlık aşaması sona ermek üzere. Biliyorsunuz: Bu projenin ön hazırlık çalışmaları Toplu Konut İdaresi'nin maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiş, yapılan işbirliği sonucu Kent Tarihçiliği Atölyesi ve Türkiye Kent Araştırmaları Bibliyografyası gerçekleştirilmişti. Bu çalışmaların somut ürünü olarak da Toplu Konut İdaresi adına, bibliyografya ve atölye bildiri ve tartışmalarının kitap halinde basılması öngörülmüştü.

5-6 Mart tarihlerinde gerçekleştirilen Kent Tarihçiliği Atölyesi bildiri ve tartışmaları, yazarlarınca yeniden düzenlenerek kitap haline getirildi; Toplu Konut İdaresi'nin onayı da alınarak, son düzeltmeler yapılıp baskıya teslim aşamasına geldi.

Türkiye Kent Araştırmaları Bibliyografyası'nda ise girdilerin toplanması çalışmaları tamamlandı ve bir kitap maketi hazırlanarak Toplu Konut İdaresi başkanlığına onay için sunuldu. Önümüzdeki günlerin bizim için, bibliyografyaya ilişkin yoğun düzelti ve bilgisayarda düzenleme çalışmaları vaat ettiğini (!) söylemek çok yanlış olmayacak. Bibliyografyanın temmuz ayı ortalarında basım aşamasına geçeceğini umuyoruz.

Ön hazırlık çalışmalarının dışında, Kent Tarihleri yazımı projesine ilişkin olarak bazı belediyelerle temasa geçtik. İlk izlenimlerimiz, bizim aslında varolup dile getirilen, ancak nasıl yapılacağı konusunda net görüşler olmayan bir isteği yeniden harekete geçirdiğimiz doğrultusundaydı. Yaz aylarını, başta belediyeler olmak üzere kentlerin sanayi ve ticaret odaları, dayanışma dernekleri gibi kuruluşlarla gireceğimiz yoğun ilişkilerle değerlendirerek projemize gerekli ivmeyi sağlayabileceğimizi umuyoruz.

Kulağımızın Pası Gerçekten Silindi

Harbiye Kültür Sitesi Askeri Müze Konser Salonu, 25-26-27 Mayıs tarihlerinde II. İstanbul Türk Müziği Günleri'ne sahne oldu. Öyle güzel, öyle canlı bir Türk müziği şenliğiydi ki izleyenlerin herhalde uzun süre dillerinden düşmeyecek.

Biliyorsunuz, İstanbul'daki musiki dernekleri ve musiki topluluklarının kültür hayatımıza katkılarını konu edinen çalışmamız bu yılın başından beri Sayın Gönül Paçacı'nın koordinatörlüğünde sürdürülüyor. Bu çalışmanın renkli bir parçası olan Türk Müziği Günleri de işte Mayıs ayında gerçekleştirildi.

Bu müzik günlerinin çerçevesinde iki de toplantı yapıldı. Birincisi 25 Mayıs Çarşamba günüydü ve İstanbul'da faaliyet gösteren musiki dernekleri ve amatör toplulukların şef, yönetici ve hocalarıyla yapıldı; bu dernek ve toplulukların sorunları tartışıldı. İkincisi ise Sayın Gönül Paçacı'nın yönettiği, Prof.Dr. Hüsrev Hatemi ile Yılmaz Karakoyunlu'nun katıldığı, "Türk Musikisinin Toplumsal Boyutu ve Musiki Dernekleri" başlıklı paneldi. Her iki toplantıya da basın çok ilgi gösterdi.

Gelelim müziğe... 25 Mayıs günü gece 20.30'da nefis bir konser dinledik. Çeşitli derneklerin katılımıyla oluşturulmuş sembolik "İstanbul Dernekleri Korosu" konseriydi bu. Şef, İstanbul Radyosu Sanatçısı ve İTÜ Musiki Derneği Yönetim Kurulu Üyesi Sayın Doğan Dikmen'di. Koroya, Fatih Musiki Derneği'nden Işıl Özalp, Üsküdar Musiki Derneği'nden Kamil Topçu, İleri Türk Musikisi Derneği'nden Özhan Akteş, Çamlıca Musiki Derneği'nden Kazım Yılmaz, Beşiktaş Musiki Derneği'nden Demet Boztepe, Dede Efendi Derneği'nden Sabahattin Şengün, Anadolu Musiki Derneği'nden Adnan Oflazer billur sesleriyle eşlik ettiler. Bütün salonu öyle bir ruh sarmıştı ki koronun o amatör heyecanı dalga dalga yayıldı, herkesi sıcacık bir hava çevreledi.

Ertesi gece önce Beşiktaş Musiki Derneği, şef Hamdi Demirci'nin yönetiminde Fasıl musikisi dinletti. Daha sonra İleri Türk Musikisi Konservatuarı Derneği, şef Çetin Körükçü yönetiminde Arel dönemi ve modern eserlerden bir demet sundu. Son olarak da Türk Folklor Kurumu Halk Müziği Topluluğu, şef Hüsnü Tiryaki yönetiminde halk müziği ve halk oyunlarından örnekler vererek herkesi coşturdular.

Cuma gecesi ise İstanbul'un en eski topluluklarından Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Musiki Topluluğu, şef Yusuf Ömürlü yönetiminde dini musikimizden örnekler sundular. İTÜ Türk Musikisi Devlet konservatuvarı Mezunları Derneği Korosu da klasik Türk musikisi ve halk müziğinden örnekler verdiler.

Dediğimiz gibi, kulaklarımızın pası silindi.

"İstanbul'un Popüler Kültürü"

Üç aylık *İstanbul* dergisinin yayımlanacak olan 10'uncu sayısında, İstanbul'un günümüzdeki popüler kültürü ele alınıyor. Özellikle 80'lerden sonra, ülkenin dışa açılmasıyla, yine popüler deyimle "çağ atlanması"yla, kimine göre "kimlik krizi", kimine göre ise "halk kültürü" İstanbul yaşamına birçok değişik öğenin katılmasına yol açtı. Bu farklılaşmanın en açık izleri geniş kitlelerin tercihi olan, popülerleşen yeni yaşama şekillerinde görülmekte. Bu değişimi sergileyebilmek için İstanbul, yemekten giyeme, eğlenceden evlenmeye, alışverişten ulaşıma, konuşma dilinden kitle iletişime dek pek çok konuda İstanbullunun hayatına giren yenilikleri ve kökenlerini araştırıyor. Dosyanın editörlüğünü öğretim üyeleri, Ayşe Öncü ve Aydın Uğur üstlendiler. Dosya yazarları arasından bazılarının adlarını sayalım: Mübeccel Kıray, Meral Özbek, Tomris Uyar, Aynur İlyasoğlu, Latife Tekin, Can Kozanoğlu, Tuğrul Şavkay, Zeynep Tül Akbal, Yalçın Pekşen, Deniz Gökçe, Gülsün Karamustafa...

İstanbul'un sayfalarında yer alan ilginç konular bunlarla sınırlı değil doğal ki. Temmuz *İstanbul*'unda Samih Rifat'ın kaleminden ve objektifinden tarihi Ayasofya'nın yaşam öyküsü, Gökhan Akçura'nın yazdığı ve Beyoğlu'nun yaşamında önemli bir etkisi olan Cercle d'Orient bloğunda yer alan Emek Sineması'nın tarihi gibi yazılarla birlikte daha genel olgulara değinen, örneğin İstanbulluların semtlere göre konut edinme tercihlerini (Vedia Dökmeci) ya da şehrin tarihten gelen su problemini (Haydar Kazgan) ele alan başlıklar da bulunuyor. Yine aynı dergide, Ara Güler ustanın objektifinden ve Attila İlhan'ın kaleminden eski Galata Köprüsü fotoğraf albümü, transatlantiklerin anlatıldığı, hayatın şiirini arayan satırlar, Burcu Özgüven'in hazırladığı Bizans'ın kutsal emanetlerini anlatan bir çalışma ve Necdet Sakaoğlu'nun kaleminden İstanbul'da kıyamet alametlerini ele alan yazı gibi; daha birçok zenginlik de bulunuyor.

Sweezy bizimleydi...

Ünlü yazar Paul Sweezy Türkiye gezisinin birkaç saatini Tarih Vakfı'na ayırmış ve 23 Nisan günü vakıf merkezimizde kendisini dinlemeye gelenlerle bir sohbet toplantısı yapmıştı. Daha çok tarih ve ABD üzerine konuşan Sweezy izleyicilerin çeşitli sorularına da cevap vermişti. Kendisinin Orhan Silier (ayakta) ve Halil Berktay ile bu fotoğrafını ele geçirince bu güzel anı sizlerle paylaşmak istedik.

YURT YAYINLARI'NDAN YENİ KİTAPLAR

Tarih Vakfı Yurt Yayınları bu ay iki kitap birden çıkarmayı planlıyor. Birincisi Selim Deringil'in *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*; ikincisiyse Sevgi Aktüre'nin *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*. Böylece tarihte birkaç bin yıllık bir sıçrama yapacağız.

Bu arada *Osmanlı'da Köle Ticareti* isimli kitabımızın yazarı Sayın Ehud R. Toledano'nun ABD'den gönderdiği mektuptan bir alıntı yapmadan geçemeyeceğiz. Şöyle diyor Toledano: "...Kitap çıktığı için çok mutluyum; siz de harika bir iş çıkartmışsınız. Hiç kuşkusuz, herhangi bir ülkedeki birinci sınıf akademik basının en yüksek standartlarını tutturan son derece profesyonel bir iş bu. Kitabım, Tarih Vakfı gibi mütemayiz bir organizasyon tarafından basıldığı için gurur duyuyorum."

BBM'YE YENİ BAĞIŞLAR: ORHAN TUNA KOLEKSİYONU

Bilgi-Belge Merkezi arşiv ve kütüphanesi bağışlarla giderek zenginleşiyor. En son bağışı Prof.Dr Orhan Tuna'nın eşi Sayın İsmet Tuna yaptı.

Prof.Dr. Orhan Tuna, Türkiye'de sosyal siyaset biliminin kurucusudur. Sosyal bir siyaset takip edilerek toplumun refah ve huzura kavuşması ideali onun bütün düşüncesini sarmış olduğu için bu dersi sadece okutmakla kalmamış, onu bizzat yaşamıştır. 40 yılı aşan bir zaman dilimi içinde sosyal siyaset konferanslarını üniversite kürsüsünden fabrika salonlarına, sendika binalarına taşımıştır.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi profesörlerinden Orhan Tuna'nın genellikle çalışma ekonomisi, iş hukuku, sendikalar ve işçi-işveren ilişkileri alanlarında seçme bir kütüphanesi vardı ve Türkiye'de bu alandaki en değerli koleksiyonlardan biriydi.

Bilgi-Belge Merkezi çalışanları, şu günlerde hızla yaklaşık 3000 kitap, 1000 nüsha süreli yayın ve on-raf-metre arşiv malzemesinden oluşan bu koleksiyonun bir katalogunu oluşturmakla meşguller. İlgili katalog bilgileri doğrudan bilgisayara işleniyor. Böylece ağustos ayından itibaren bütün okuyucularımız ve araştırmacılar bu değerli koleksiyondan yararlanma imkânına sahip olacaklar.

Böylesi değerli bir koleksiyonu Tarih Vakfına büyük bir heyecanla bağışlayan Sayın İsmet Tuna'ya

ve koleksiyonun Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezine kazandırılmasında büyük rol oynayan Sayın Prof.Dr. Hüsrev Hatemi'ye teşekkür ederiz.

Şantiye Atıklarını Değerlendirerek Tarih Vakfı'na Bağış

1993 yılı ortalarında Mesa Mesken Sanayi A.Ş. yöneticilerinden Sayın Teoman Aktüre ve bu şirketin Sarıkonaklar Şantiyesi Müdürü Sayın Selçuk Alten, Vakfımızla temas kurarak, bize ilgi çekici ve aynı zamanda çok anlamlı bir öneride bulundular.

Sarıkonaklar Şantiyesi malzeme atıkları kendileri tarafından değerlendirilecek ve bedeli bağış olarak Vakfımıza aktarılacaktı. Bu yöntem daha önce Mesa Belek Şantiyesi'nde uygulanmış ve Antalya Yetiştirme Yurdu öğrencilerine katkıda bulunmuştu. Aynı uygulama Vakfımız için de yapılacaktı ve hiç ummadığımız bir kaynaktan gelir sağlayacaktık.

Büyük bir şantiyede böyle bir iş için, bir saha ayrılması, malzeme atıklarının elenerek ayrı ayrı bir araya getirilmesi, tesbitlerinin yapılması, alıcı bulunması ve satılarak değerlendirilmesi, küçük çaplı bir ikinci firmanın altından kalkabileceği bir örgütlenmeyi gerektirir. Ama bunu rahatlıkla başaran Selçuk Alten şimdiye kadar Vakfımızın kasalarına 70 milyon liraya yakın bir kaynak aktarmıştır.

1993 sonlarından bu yana içinde olduğumuz ve 1994 ortalarında iyice derinleşen ekonomik kriz Vakfımızı da etkiliyor. Başta kâğıt fiyatları olmak üzere ürettiğimiz ürünlerin birçok girdisi olağanüstü artışlar gösterdi; kültüre, okumaya yönelik kaynaklarda ise toptan büyük bir azalma oldu. Bu şartlar içinde Vakfımızı en çok meşgul eden konuların başında, eldeki projeleri hayata geçirebilmek için gereken kaynakları aramak geliyor.

Yukarıda örneğini verdiğimiz "Şantiye atıklarını değerlendirme" olayı bu kaynaklardan sadece bir tanesidir. Benzer uygulamaları, İstanbul'da ve Türkiye genelinde iş yapan, çalışmakta olan inşaat firmalarımızın şantiyelerinde de yapabilirsek çok önemli bir adım atmış olacağız. Bu konuda özellikle mühendis, mimar, müteahhit üye ve destekçilerimizin yardımını bekliyoruz.

Böylelikle yalnız yukarıda sıraladığımız projelerimizi gerçekleştirmekle kalmayıp, sırada bekleyen daha nice projeler için de kaynak yaratmış olacağız.

✎ **Feyyaz Kuğu**

Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri

Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'nun başında bulunduğu Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi'nin Arşivcilik Bölümü'yle ortaklaşa düzenlediği Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri'yle diplomatik konusu ikinci kez gündeme geldi. Merkez daha önce, 1986 yılında "Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri"ni düzenlemiş, bu yıl yapılan ikinci toplantı ise doğrudan doğruya Osmanlı-Türk Diplomatiği'ne ayrılmıştı. Edebiyat Fakültesi'nin kurul odasında 30-31 Mayıs günlerinde, dört oturum halinde yapılan bu seminerin ağırlığını 15.-19. yüzyıllara ait arşiv belgelerinin diplomatik yönden incelenmesi oluşturdu, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleriyle ilgili birkaç bildiriye de yer verildi. Seminere toplam 16 bildiri sunuldu ve tartışıldı.

Bildirilerin önemli bir bölümü, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bazı defter koleksiyonlarının biçim ve içerek yönünden tanıtılmasıyla ilgiliydi. Bu bağlamda timar tevcih, ahkâm, malikâne-mukataa, kuyud-ı mühimmat, başbaki kulu defterleri üzerinde duruldu. Merkez-taşra ilişkilerini düzenleyen belgelerin gördüğü işlemler, resmi yazışmalara esas olan kaynaklar, bazı muafiyet beratlarının çözümlenmesi yanında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Slav dilleriyle yazılmış dilekçeler, seminerde ele alınan belli başlı konular arasında bulunuyordu. "Terminoloji" sorunsalı ise birkaç bildirinin kapsamına giriyordu. Sözgelimi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin önemli tasniflerinden biri olan irade belgelerinde görülen kimi harflerin neyi belirtmek istediği ya da hangi sözcüklerin kısaltılmışı olabileceği üzerinde duruldu. Belgelerde sık sık geçen ve zaman zaman her birinin yerine kullanılan ariza-kaime, tahrirat-şukka gibi terimlerin incelenmesi de ayrı bir bildirinin konusuydu. Yine bu çerçevede tereke, muhasebe, tapu/tahrir defterlerindeki eşya ve canlılarla ilgili terimleri araştıran bir bildiriye de yer verilmişti. Cumhuriyet dönemindeki siyasal antlaşmalarda geçen terimler, uluslararası diplomasi diliyle karşılaştırılarak yerli yerine oturtuldu. Ayrıca Cumhuriyet döneminde resmi yazışmaların standartlaştırılması için yapılan çalışmalar üzerinde duruldu.

Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Arşivi üzerine sunulan bir bildiri doğrudan doğruya diplomatikle ilgili değildi. Ancak Tanzimat'tan beri ülkemizde ortaya çıkan birtakım kuruluşların (şirket, fabrika, banka, kooperatif vb) arşivlerinin

günümüzde ne durumda olduğu sorununu gündeme getirmesi açısından önemliydi. Kaldı ki bu tür kuruluşların yazışmaları ayrıca diplomatik açıdan da değerlendirilebilir.

Osmanlı diplomatiği yani Osmanlı bürokrasisinin ürettiği belgelerin biçim ve içerik yönünden incelenmesi üzerindeki çalışmalar yüzyılımızın başlarından öteye gitmiyor. Abdurrahman Şeref Bey'in 1910 yılında yayınladığı (*Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, I, 9-19) arşivlerimizin durumunu ele alan ve arşiv belgelerini sınıflandıran bir yazısı, bu konuda atılmış ilk adımlardan biri olarak görülüyor. Bunu izleyen yıllarda Karelitz, Fekete gibi yabancı uzmanların da bu alandaki çalışmaları Osmanlı diplomatiğine önemli bir katkıdır. Günümüzde ise Osmanlı diplomatiği birçok yerli ve yabancı tarihçinin ilgi odağıdır. Seminere sunulan bildiriler de bu alandaki çalışmalar zincirine eklenmiş bir halkadır. Sunulan bildirilerin bir an önce gün ışığına çıkması, seminerin gerçek amacına ulaşmasını sağlayacak. Tarih Araştırma Merkezi'nin bundan önce yaptığı seminerlere sunulan bildirileri, büyük maddi güçlüklerle bastırabilmiş olması, bu tür toplantıların kalıcılığının önemli bir göstergesidir. Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri'nde tartışılan bildirilerin de bir an önce basılmasını diliyoruz.

✎ **Prof. Dr. Zeki Arıkan**

HABERLER TATİLE GİRİYOR

Her yıl olduğu gibi *Haberler* bültenimiz ağustos ayında yayınlanmayacak, tatile çıkacak. Kendisinin Hasbahçe'de bülbül dinlemeye gideceği rivayet ediliyor. Vakfımız ise dışa açık etkinliklerinin olmadığı bu dönemi, eylülden itibaren artacak olan çalışmalarımıza bir ivme kazandırmak için derlenip toparlanma zamanı olarak değerlendirecek.

Eylülde yine görüşelim. Özletmeyin kendinizi!

FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİ YEMEKLERİ

Vakfımızın ilgi yelpazesinin bir hayli geniş olduğunu biliyorsunuz. Konu tarih ve kültür mirasımızın korunması olunca, musıkiden mimariye, kadı sicillerinden mülezzez yemeklere kadar her şey bizi ilgilendiriyor. Nitekim Sayın Muhtar Katırcıoğlu Fatih dönemi yemekleriyle ilgili son derece güncel bir ziyafeti yazınca ***Toplumsal Tarih*** *dergimizin editörü sevgili Mete Tunçay ile aramızda hangimiz basacak diye bir küçük çekişme oldu. Sonunda Tunçay yazıyı Haberler'e vermek zorunda kaldı! Aşağıda bu güzel etkinlik ve yazıyı sunuyoruz.*

10-25 Haziran 1994 tarihleri arasında, Kariye Oteli'nin Asitane lokantasında, 19 değişik çeşit tarihi yemekten oluşan özel bir menü hazırlandı. Çok az kişinin tanıdığı bu lokanta, daha önce de Osmanlı balık yemeklerini içeren son derece ilginç bir ziyafet düzenlemişti.

Fatih dönemi yemekleri, lezzet bakımından günümüzde artık rastlanmayan değişik bir damak zevkine hitap etmektedir. Birlikte gittiğimiz on bir arkadaştan her birimiz büyük bir hazla bütün yemek çeşitlerini tattık. Merhum Prof. Süheyl Ünver'in 1952 yılında yayımladığı *Fatih Devri Yemekleri* adlı eserden alıntılar aktararak, bazı yemekler hakkında biraz bilgi vermek istiyorum.

Lahana Çorbası Peynirli. Üstüne kaşar peyniri konulan bu çorba, 878 H.de (1473) tutulan bir deftere göre, sarayda en çok tüketilen yemektir.

Nohut Ezmesi. Günümüzde Suriye kaynaklı "Hummus" olarak bilinen meze türünü çoğumuz tanırız. Onu andıran bu nohut ezmesiyse, çok daha lezzetli ve çok daha ince bir damak tadına uygun. Nohut, tahin, limon suyu, tarçın, çam fıstığı, kuş üzümü ve kimyon içeren bu hafif yiyecek, ne yazık ki zamanla unutulmuş.

Koruklu Kabak. Osmanlıların limon yerine çok kullandıkları koruk, yemeklere değişik bir tad katmaktadır. Burada sunulan, yağsız kuzu eti, sarmısak, havuç ve nohut ile pişirilmiş kabak, günümüzde yenilen hiçbir kabak yemeğine benzemiyor.

Bazu (Pazu) Yaprak Sarma. Bugünkünün tersine, koyun eti yerine dana kıyması, adaçayı ile tatlandırılan ekşili bir sosla hazırlanmış.

İstiridye Külbastısı. Prof. Ünver, istiridyelerin İstanbul'un Müslüman olmayan anasırından saray hizmetlerinde bulunanlar için bazı mevsim ve günlerde aldırılmış ve pişirtilmiş olabileceğini öne sürüyor. Kendisi, bunun bize Bizans mutfağından intikal etmiş olabileceğini düşünmektedir. Ayrıca bir dipnotunda da, Tıbbiye hocalarından Mehmet Kâmil'in *Melce-i Tabbahin* adlı eserindeki istiridye külbastısı yapma tarifini veriyor.

Terhos Balığı Piyazlı. Tatlısu levreği ya da uzun levrek adlarıyla da tanınan bu balıkla (Sudak) ilgili olarak Prof. Ünver'den şunları öğreniyoruz: Terkos (gölü çevresi) Fatih'in günlerce kaldığı dinlenme ve gezme yerlerinden biridir. Belki bu

yemek orada kendisine ikram edilmiştir. Soğanla birlikte lezzetini beğendiğinden, balığa piyaz da konulmaktadır. Ama, içine bilmediğimiz bir sebeple kişniş de eklenmiş.

Kirde. Kuşbaşı kuzueti, ince hamurdan bir zemin üzerinde pirişilip yoğurtlu bir salçayla servis yapılıyor.

Pırasalı Kavurma. Parçalanmış kuzueti, yeşil biber, pırasa, domates(*) ve kekikle kavrulmuş.

Altın Nohutlu Pilav. Yine Prof. Ünver'e dönüyoruz: Fatih'in sadrazamı Mahmut Paşa da sarayında kendisine yakın ulema, devlet adamları, ordu erkânı ve paşalardan bazılarına, tanıdık ve itibarlı misafirlerine haftada bir yemek yedirir ve mutadı üzere pilavı nohutla yaptırır, aralarına nohut büyüklüğünde altın koydururmuş. Bu kimin kaşığına tesadüf ederse onun olurmuş. Servete nail her kimsenin ağzında daima ihyal için altın bulunmalıdır, demek mutadı imiş. Paşanın bu ikramı cömertliğine bir misaldir; muhakkak başka türlü ikramları da olmalıdır.

Prof. Ünver bir başka yerde, bu pilavın İstanbul'a Filibe'den getirildiğini yazıyor ve eskiden gelen şu tavsiyede bulunuyor. Pilav, pişince dermiş ki, evde bir gürültü çıksa da dinlensem, beni öyle yeseler! Dipnotunda da, pirinç pilavının Fatih zamanında esaslı bir çeşit yemek olduğuna işaret ediliyor.

Erişte. Yumurtayla yapılmış ev eriştesinin üstüne ceviz ve beyaz peynir serpilmiş.

Şeftali, Hanım Sultan Usulü. Günümüzde "Pêche Melba" adı verilen ve Londra'daki ünlü Savoy otelinde gece nöbetçisi bir ahçıbaşı tarafından, geceyarısından sonra bir resitalden döndüğünde acıkmış olan Avustralyalı primadonna Melba için, özel olarak yapılmış bir tatlının öncüsü. Demek ki, beşyüz yıl önce bizim damak tadımızın böyle incelikleri varmış! Takdimdeki fark, Peche Melba'da dondurma alta, şeftali üste konurken Hanım Sultan'da şeftali alta, dondurma da onun çukuruna konuyor. Şeftalinin pişirilmesindeyse, şeker yerine bal ve gülsuyu kullanılmış.

Zirbaç. Aşure türünden bir tatlı.

Helva-i Hakanî. Bal, süt ve bademle hazırlanmış bir un helvası.

Sonuç olarak bu, kendini "gastronome" veya "gourmet" sayan herkesin büyük bir zevkle yiyeceği yemeklerden oluşan bir ziyafet. Bu arada, yemekleri hazırlayan ahçıbaşı Raşit Özdemir, otel yöneticisi Bayan Hülya Ünal, servise nezaret eden Cengiz Sözkan ve mutfak arşivini meydana getiren Engin Türkler'i kutlamak ve kendilerine teşekkür etmek isterim. Ayrıca, yemek süresince udu ve sesiyle klâsik Türk musıkisinden örnekler sunarak şölene kattığı özel anlamdan ötürü Udî Hasan beye de şükran borçluyum.

Şehrimizde faaliyet göstermekte olduğunu iddia eden Mutfak Dostları Derneği'ne de ufak bir serzenişte bulunmak istiyorum. Böyle önemli bir teşebbüsü tanıtmak, teşvik etmek ve desteklemek, bu derneğin ana görevleri arasında yer almaz mı? Kişisel çekişmeler pahasına dostluk bitti, mutfak mı kaldı? Öyleyse çok yazık!

✎ **F. Muhtar Katırcıoğlu**

(*) Dostumuz Fevzi Muhtar Beyden bu yazı gelince, ben de Asitane'ye gidip yukarıda anlatılan taamlardan telezzüz ettim. Ancak, Kirde ve Pırasalı Kavurma'da domates, Çiriçli (kayısıyla pişirilmiş) Ördek güveç'te de patates dikkatimi çekti. Fatih döneminde Amerika henüz "keşfedilmemiş" olduğu için, bu Yeni Dünya ürünlerinin yemeklere katılması anakronik kaçmış. Ne yazık ki, Fatih bu yemeklerin üstüne bizim gibi bir kahve de içememiştir! (Mete Tunçay)

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI
YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal,
Nazan Ölçer, Haldun Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ:

Vakıf Merkezi ve Bilgi-Belge Merkezi
Projeler ve Deniz Şenliği
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayın, Mali İşler, Tanıtım ve Reklam Bölümleri
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Kavaklıdere-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

TARİŞ

ONURLU BİR GEÇMİŞTEN BAŞARILI BİR GELECEĞE...

TARİŞ İNCİR, ÜZÜM, PAMUK, ZEYTİN VE Z.YAĞI TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİ - İZMİR

Telefon: (232) 463 55 00 (12 Hat) - 422 21 95 Telefax: (232) 421 00 66 - 421 70 60 - 463 65 55
Telex: 53427 tars tr. 53146 tare tr. P.K. 220 İZMİR

TÜRK KOOPERATİFÇİLİĞİNİN ÖNCÜ KURULUŞU

"Tedbirli ve kararlı"
bir bankayı yakından tanıyın.

Değişmeyen ilke: Tedbirli ve kararlı

Esbank, 67 yıldır bu ilkeyi titizlikle korudu,

Türk ekonomisine ve tasarruf sahiplerine

bu ilkeyle hizmet sundu.

Birikimlerinizi değerlendirirken siz de

"tedbirli ve kararlı" bankayı seçin, Esbank'ı seçin.

Tecrübe
1927'de kurulan Esbank, 67 yıllık tecrübesiyle Türkiye'nin en kıdemli bankalarından biridir. Yılların biriktirdiği bankacılık tecrübesi ve sağduyulu yönetim anlayışıyla her dönemde gelişmenin hizmetinde olmuş, tasarruflara güvenli gelir sağlamıştır.

Yönetimde İstikrar
Esbank yönetimi istikrarın sembolüdür. Her biri bankacılık sektörüne yıllarını vermiş üst düzey yöneticileri, ortalama 11 yıldır birlikte çalışmanın verimini elde ederler.

Modern Bankacılık
Esbank, bütün modern bankacılık ıçlarıyla eksiksiz hizmet verir. Firma Aktif Sistem Terminali (FAST), :press 24 Kartı, Visa ve MasterCard Kredi Kartları, Express Tüketici Kredileri, Alo Esbank, İhbarlı Mevduat Hesabı, her türlü Sermaye Piyasası İşlemleri ve tüm bankacılık hizmetleri Esbank'la sizindir.

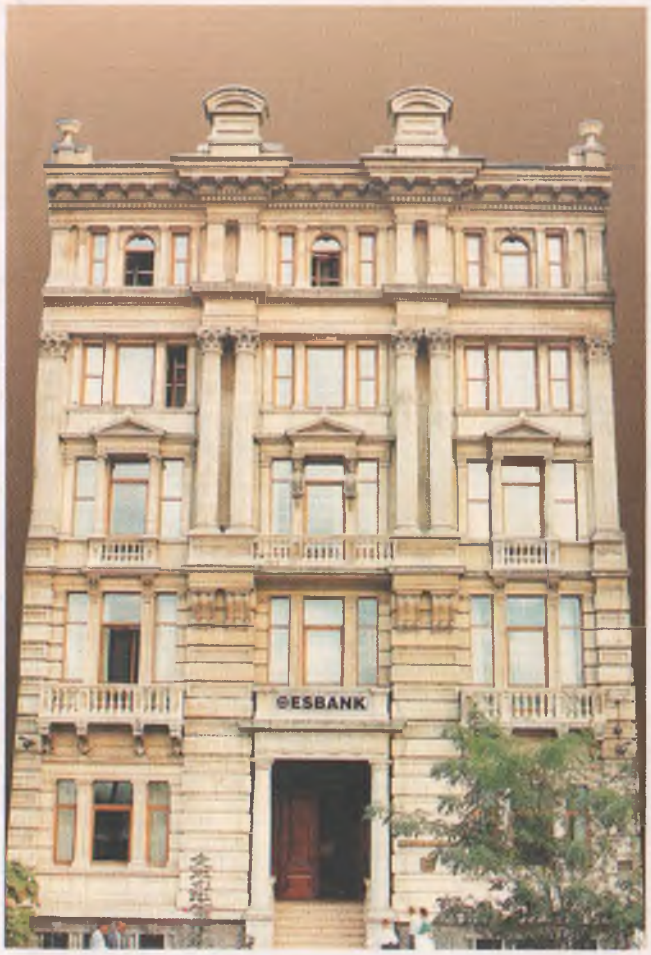

Esbank Genel Müdürlük Binası, Tepebaşı İSTANBUL

Güçlü Esbank
Esbank sermayesi ve özkaynaklarıyla güçlüdür. Esbank'ın sermayesi 1993 yılında 1.3 trilyon TL.'ye ulaşmış, toplam aktifleri 31 Mart 1994 itibariyle 20.7 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir.

Sağlıklı Büyüme
Bütün verileriyle sağlıklı bir büyümeyi gerçekleştiren Esbank, 1993'te 4, 1994'ün ilk aylarında 2 yeni şube ile size daha da yaklaşmıştır. Esbank bugün ülkemizin önemli ticaret ve sanayi merkezlerindeki On Line-Real Time çalışan 40 şubesiyle yanınızdadır.

Hizmet Kalitesi
Esbank hizmet kalitesini üstün nitelikli personeline borçludur. Büyük çoğunluğu yüksek öğrenim görmüş, yabancı dil bilen deneyimli Esbanklılar size daha iyi hizmet için vardırlar.

ESBANK
"TEDBİRLİ VE KARARLI"

TOPLUMSAL TARİH

AĞUSTOS 1994 FİYATI: 60.000 TL (KDV DAHİL)

AZERBAYCANLI BİR ENTELEKTÜEL

GEZGİNLERE GÖRE BURSA

ALMANYA'NIN TÜRKİYE'DE KOLONİ KURMA PLANLARI

8

ÜÇ AYLIK DERGİ ■ SAYI : 10 ■ TEMMUZ 1994

İSTANBUL

Kim, Nasıl Yaşıyor?

SUSUZLUK VE MİZAH *Ayşe Öncü*
İSTANBUL'UN SİNEMA SERÜVENİ *Zeynep Tül Akbal*
FUTBOL: BİR POLİTİZASYON ARACI *Deniz Gökçe*
İSTANBUL'DA GÜNÜBİRLİK TATİL *Ayhan Aktar*
ÖRTÜLÜ KADIN KİMLİĞİ *Aynur İlyasoğlu*
TOPLUMSAL KONUM VE ÇEYİZ *Mübeccel Kıray*
İSTANBUL'DA KÖPEK CEMAATİ *Can Kozanoğlu*
BOZULAN AĞIZ TADI *Tuğrul Şavkay*
"BU ŞEHİR BİZE ÜZGÜN..." *Latife Tekin*
ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ SOSYOLOJİSİ *Aydın Uğur*
DİL TINISI ECNEBİLEŞİRKEN *Tomris Uyar*
KÖPRÜDEN GEÇTİ İSTANBUL *Ara Güler - Attilâ İlhan*
BİNBİR AYASOFYA *Samih Rifat*
YÜZYIL ÖNCEKİ DEPREM *Afife Batur*
EMEK SİNEMASI *Gökhan Akçura*
MAHŞERİNİ YAŞAYAN ŞEHİR *Necdet Sakaoğlu*
İSTANBULLU NEREDE OTURMAK İSTİYOR? *Vedia Dökmeci*
DESTAN GEMİLER *Eser Tutel*

Eksik Sayılar ve Aboneliк İçin: *Tarih Vakfı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İSTANBUL Tel: 227 37 33*

ÜÇ AYLIK İSTANBUL DERGİSİ TARİH VAKFI YAYINIDIR.

SUNUŞ

Umarım, diğer yazar arkadaşlarım alınmazlar, ama bence, bu sayının ileride en çok hatırlanacak yazısı, Ethem Eldem'in yorumlayarak aktardığı Fransız pretender'in Abdülaziz'e arizası olacak. Bu İngilizce terimi, tek bir Türkçe sözcükle karşılayamadım: (sahip olmadığı) taht üstünde hak iddia eden. Bir yolunu bulup başa geçmiş ya da bu amaçla başkaldırmış olanlara, Osmanlı "düzmece" diyor. İşi eyleme dökmeyenlereyse, bir şey demiyor galiba; zahir, onları sözü edilmeye değer saymıyor. Aslında bu yazıyı değerli kılan, zavallının hezeyanları değil, Ethem Eldem'in onları zerafetle sunması ve farz-ı muhal ciddiye alınacak olsa, iyi bir jeneoloji araştırmasının nasıl yapılacağını göstermesi.

François Georgeon dostumuzun Ahmet Ağaoğlu hakkındaki makalesiyse, önemli bir araştırma ve düşünce ürünü (çeviren Gün Soysal'ın eline sağlık). Kudret Emiroğlu, II. Meşrutiyetin başında Avusturya mallarına karşı yürütülen boykotun öyküsünü Trabzon merceğinden anlatıyor. Yerel tarihler toplumsal tarih olmaya, genel tarihten daha yakın sanıyorum. Bu nedenle, bir sonraki yazının da, Bursa üzerinde odaklaşması, beni rahatsız etmedi. Geç Osmanlı - erken Cumhuriyet dönemlerinin yabancı gezginleri, ilk başkentimiz için neler demişler, bunları İlhan Pınar'ın kaleminden okuyacağız.

İzmir 9 Eylül'den genç bir bilim-hanımı, Gül İnanç Millî Şef'imize iletişim kuramlarının "imge" kavramından bakıyor. Yazısıyla birlikte gönderdiği, İsmet Paşa ve arkadaşlarının fotoğrafı da çok hoş. Behzat Üsdiken Beyoğlu'yla ilgili yazı dizisinde, bu kere yeme-içme yerlerinden biraz "canlı fotograf lûbiyatı"na [ilk ilânda, "sinema" böyle Türkçeleştirilmiş; lûbiyat oyun demektir] kaymış görünüyorsa da, bu onun suçu değil. Sinema gösterimleri, birahanelerde başlamış. (Beyoğlu, bizim bir tanemiz. Fakat, bırakın daha yukarıları, daha batıları, Sicilya adasının dört şehrinde en az dörder tane Beyoğlu olduğunu kendi gözlerimle göreli, evrensel ölçülerle, bu semt-severliği paylaşmakta zorlanıyorum!)

Ahmet Hezarfen'in Osmanlı Arşivi'nden yararlanarak yaptığı iki küçük katkıdan biri, vaktiyle Deliorman'da olmuş bir soyguna, ötekiyse Jean-Louis Mattei'nin geçen sayılarımızda çıkan Kafkasya belgelerine ilişkin. (Arşiv Genel Müdürlüğü, son zamanlarda bu ikinci konuyla ilgili bir belgeler derlemesi yayımladı. Çerakis'ten ehibbamızın haberleri ola.)

Kronolog (kronoloji hazırlayanlara, eskiden "muvakkit" de denebilir miydi acaba?) Zeki Sarıhan, seksen yıl önce İstanbul'da kurulmuş bir Laz öğrenci derneğinin tüzüğünü sunuyor. Sunarken de, Lazların Kürtler gibi ayrılık peşinde koşmadıklarını, bundan sonra da koşmayacaklarını ima ediyor.(Bu Rize-Artvin kökenli küçük topluluğun adı, bütün Karadeniz kıyısı halklarına, hatta onlardan daha kalabalık olan, içerilerin Hemşinlilerine genellenmiştir.) Zaten birçok alanını, kurumunu denetimleri altında tuttukları bir ülkeden niçin ayrılmak istesinler ki?

Berlin'den Bülent Can, geçen yüzyılda Almanların Anadolu'yu kendilerine "müstamere" edinme tasarılarını yansıtmakta.

Trabzon'dan Dr. Mesut Çapa da, İttihatçılarla ilgili önemli bir risaleyi notlayarak aktarıyor. "İntihalin Böylesi" başlığı altındaysa, bir doçent, bir doçentin, başka bir doçentin cümlelerini nasıl aparttığını gösteriyor. Asıl, jüri üyelerini sorumlu tutmalı. Ben, 28 yıl önce doçent olduğumda, ne yazık ki, böyle isimlerini değiştirmekle kendinize mal edebileceğiniz, bilgisayardan çıkmışa benzeyen hazır kalıplar yoktu.

Kapağımızı ilginç bulacağınızı sanıyorum. Ziyafet menümüz, Osmanlı Basını seçmelerimiz yerli yerinde. Vakıf Haberleri bölümümüzse, bağımsız olarak yayımlandığı süre içinde olduğu gibi, yılda 11 ay hazırlandığı, bir ay tatile girdiği için, bu sayıda yok. Gelecek aydan itibaren, yine dergimizin içinde çıkacak. Bu sayıdan itibaren, daha fazla dayanamayıp, dergimizin fiyatını 60.000 liraya yükselttik. Bağışlayın. Eylülde yeniden buluşmak umuduyla, hepinize saygı ve sevgiler sunuyorum.

METE TUNÇAY

İzmir'ten Nail İnal adlı bir okuyucumuzdan, bu dergide çıkan bazı yazılarla ilgili bir mektup aldım. Böyle değerli eleştirilerde bulunan okuyucu mektupları hep gelse, yayımlamaya elbette hazırız. Nail Beyin Jean-Louis Mattei'nin transkripsiyonlarındaki yanlışları düzelten notunu, Mattei'nin gelecek yazısıyla birlikte basacağım. Ayşe Şen arkadaşımızın Zihni Paşa diye okuduğu itfaiye kumandanının adının doğrusu Ziçni Paşa olacakmış. (Bayan Şen, Tarih ve Toplum'dayken de, bir keresinde "Konstantinopolis" gazetesini "Kastamonu Polis" gazetesi okumuştu. En çok, genç piyanist Emre Şen'in annesi olmakla gurur duyduğunu bildiğim arkadaşımız, eminim ki, bu tür yanlışlarının gösterilmesinden gocunmaz. Hatalarını kat kat denkleştirecek kadar sevabı var. Nail Beyin, Necdet Kurdakul ağabeyimizin Mahmut Şevket Paşa yazısındaki zuhüllerle ilgili uyarılarını ise, şöylece özetlemekle yetiniyorum:

1) Mahmut Şevket Paşa İkinci Balkan Savaşında Edirne'yi kurtarmış değildir. İkinci Balkan Savaşı, onun öldürülmesinden iki hafta sonra başlamış ve Edirne 21/22 Temmuz 1913'te kurtarılmıştır.

2) Serbesti başyazarı Hasan Fehmi, 31 Mart (13 Nisan) olayından önce, 5 Nisan 1909'da; Sabah-ı Millet yayın sorumlusu Ahmet Samim ise 9 Haziran 1910'da (yani çok farklı günlerde) öldürülmüşlerdir.

3) İtalyanların Trablus Garp saldırısı üzerine Hakkı Paşa istifa edince, hükûmeti Ahmet Muhtar Paşa kurmamıştır. Arada, on ay süren Said Paşa kabinesi vardır. Said Paşadan sonra Kâmil Paşanın sadrazam olduğu da doğru değildir; onun hükûmeti, Ahmet Muhtar Paşanınkini izlemiştir.

Bu dikkatsizliklerden ötürü, hem yazar hem de kendi adıma bütün okuyuculardan özür dilerim.

MT

TOPLUMSAL
TARİH

263 Yıl Önce Yapılmış Hayali Bir İstanbul Panoraması
Jan Goevee

Aylık Dergi
Sayı: 8 Cilt: 2 Ağustos 1994

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (6 sayı): 300.000 TL.

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
***Ayşe Şen** 'in* Tarik*'ten seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

AZERBAYCANLI BİR ENTELEKTÜELİN ORTAYA ÇIKIŞI: AHMED AĞAOĞLU'NUN FRANSA YILLARI 1888-1894
***François Georgeon** 'un Ahmed Ağaoğlu hakkındaki makalesi Çeviri Gün Soysal* 6

FRANSIZ KRALİYET VARİSİ'NİN SULTAN ABDÜLAZİZ'E İLGİNÇ BİR ARZI ÜZERİNE
***Ethem Eldem** bu vakte kadar gizli kalmış bir dilekçeyi açıklıyor.* 13

TRABZON DA AVUSTURYA BOYKOTU
***Kudret Emiroğlu** 'nun kaleminden II. Meşrutiyetin başında Avusturya mallarına karşı yürütülen boykotun öyküsü.* 17

GEZGİNLERE GÖRE 18. VE 19. YÜZYILLARDA VE CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA BURSA
Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet dönemlerinin yabancı gezginlerinin ilk başkentimiz hakkındaki izlenimlerini İlhan Pınar'ın kaleminden okuyacaksınız. 22

263 YIL ÖNCE YAPILMIŞ HAYALİ BİR İSTANBUL PANORAMASI
İstanbul'u hiç görmemiş olan Hollandalı haritacı Jan Goevee'nin Amsterdam'da yaptığı gravür. 31

ESKİ BEYOĞLU NDA RESTAURANT BİRAHANE BAR, GAZİNO VE MEYHANELER
***Behzat Üsdiken** Beyoğlu yazılarına devam ediyor.* 34

YARIM ASIRLIK BİR İMAJ MİLLÎ ŞEF

Gül İnanç, *İsmet İnönü yönetimine "İmaj" kavramıyla bakıyor.* 39

DELİ ORMANDA SOYGUN

Ahmet Hezarfen *'in Osmanlı arşivinden yararlanarak hazırladığı ilginç bir yazı.* 42

LAZ TALEBE CEMİYETİ

Zeki Sarıhan, *seksen yıl önce İstanbul'da kurulmuş bir öğrenci derneğinin tüzüğünü tanıtıyor.* 44

TÜRK ALMAN İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR DOKTORA TEZİ

Cemil Koçak *örnek alınmaya değer bir çalışmayı anlatmakta.* 47

ALMANYA NIN TÜRKİYE'DE KOLONİ KURMA PLANLARI

Bülent Can *geçen yüzyılda Almanların Anadolu'yu kendilerine sömürge açma tasarılarını yansıtmakta.* 50

"TARİH-İ MÂTEM"

Mesut Çapa *İkinci Meşrutiyette siyasi hayatın farklı bir yorumunu, önemli bir risaleyi açıklayarak aktarıyor.* 55

İNTİHALİN BÖYLESİ

Mehmet Tekin *iki doçentlik çalışmasını karşılaştırıyor.* 60

Fünun ve edebiyata ve menafi-i âmmeyi mutazammın muharrerat ve makalâta ve igraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahesat ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin teehhür ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekâtib ve evrakın istirdadı iddiası kat'a mesmu' ve makbul olamaz.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

'TARİK'TEN SEÇMELER

AĞUSTOS 1894

DERLEYEN
AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Borsa Yükseliyor, ama Yatırımcı Zarar Ediyor

Fransa'da eshâm [hisse senetleri] fiyatınca bir zamandan beri husulpezir olan terakki tezâyüd-i itibara delâlet etmekle hayli zaman memnuniyetle telâkki olunmakta ise de eshâmın gâlî [değerinden pahalı] fiyatla iştirâsı re's-ül-mâle [ana paraya] nisbetle faizin ehemmiyetini taklil ettiğinden [azalttığından], el-yevm erbâb-ı iktisat vâfî [yeter] miktarda faiz ahzi müyesser olamadığından dolayı şikâyete başlamışlardır.

Filhakika meselâ evvelce yüz Franka almak mümkün olan bir sehmi el-yevm 115 yahut 120 Franka iştirâ etmek mümkün oluyor. Bu hâle göre yüzde üç olmak üzere tayin edilmiş olan güzeşte [işlemiş fâiz] yüzde (2.80)'e tenezzül etmekte hatta bazı eshâm için bu nisbetin de dûnunda [aşağısında] bulunmaktadır.

Bu yüzden Fransa'da (rantiye) tesmiye edilen sermâye-dârân daha şimdiden pek ziyade zarara dûçâr oluyorlar... (18 Ağustos 1894)

Kolonlar Metropolü İstiyormuş!

Amerika kıtasında zuhur eden bir hâdise bugünlerde Avrupa matbuâtını işgal etmektedir.

Müctemia-i Amerika ile (Nikaragua) hududu civarında (Mosquitos) arazisi nâmında bir kıta vardır ki bir müddet İngilizlerin ve müteâkiben Amerikalı muhâcirînin yed-i işgalinde bulunduktan sonra müctemia-i Amerika Hükümeti ile Londra Kabinesi arasında akd olunan bir muâhede mûcibince hâl-i bî-tarafîye vaz' olunmuş idi.

Âhiren kıta-i mezkûrede inzibât-ı dahilî muhtell [bozuk] olduğundan (Nikaragua) Hükümeti bir miktar asker sevk ve (Mosquitos) arazisinin en mühim şehri (Bluefields) beldesini işgal etmiştir.

Halbuki (Mosquitos) kıtasında meskûn ahali Nikaragualıların işgalinden memnun olmadıklarından Londra Kabinesine müracaatla bir müfreze-i askeriyye irsâlini talep eylemişlerdir.

İngilizlerin bu talebe muvâfakatleri İngiltere ile Müctemia-i Amerika ile bi'l-ittifak harekete karar vermiş olduğundan meselenin suret-i müsâidede halli müyesser olacağı ümid olunuyor... (18 Ağustos 1894)

Tuhaf Bir Dolandırıcılık

Geçen Cuma günü Ahırkapı sakinlerinden İsmail ve Habip nâmlarında iki arkadaş civarda bulunan kahvelerden birisinde oturmakta iken içeriye birisi girerek "ben İngiliz şileplerinde lostromo'yum [tayfa başıyım], vapura iki tayfa lâzım olduğundan adam arıyorum. Eğer içinizde işsiz güçsüz adam varsa götüreceğim" deyince orada oturan merkûmân işsiz olduklarından bu suretle kendilerine tevecc'üh eden bu nimet-i gayr-i müterakkıbeye (umulmayan nimete) derece-i nihâyede memnun olarak ve lostromoya fevk-el-gaye arz-ı teşekkür ederek kendisiyle beraber vapura gideceklerini beyan ederler.

Lostromo "Evet ama şimdi siz nüfus tezkerenizi bana veriniz, ben şimdi bunları Kurşunlu Mağazaya kayd ettirir size getiririm. Siz şimdi bana bir Mecidiye kaydiye parası veriniz ve heman eşyalarınızı bağlayarak Ahırkapı İskelesi'ne indirin, ben de gelir sizi alırım, doğruca vapura gideriz" der ve parayı alarak oradan savuşur.

Biçareler yataklarını bağlarlar Ahırkapı İskelesi'ne indirerek saatlerce beklerler. Ne gelen var ne giden. İsmail ile Habip tarafından muahharen edilen tahkikâtta lostromonun Selânikli İbrahim nâmında bir dolandırıcı oluğu anlaşılır...

(3 Ağustos 1894)

Hastalık Herhalde Pislikten

Edirne vilâyet-i celilesi valisi ibhetlû, devletlû Abdurrahman paşa hazretleri Edirne'de vukûa gelen birkaç vefeyât üzerine muâvinleri saadetlû Hâzım bçyefendi hazretlerinin riyasetinde olarak erkân-ı vilâyetten lüzumu kadar zevat ve etıbbâdan mürekkeb bir komisyon-ı mahsus teşkil buyurarak şehrin en ücrâ mahallerinin tathîr ettirilmesi için memurîn-i belediyyeye evâmir-i kat'iyye i'tâ buyurdukları mahallinden iş'âr kılınmıştır... (3 Ağustos 1894)

Kaymakam Soruşturmadan Temiz Çıktı

Beyrut vilâyet-i celîlesinin merkez sancağına tâbi Merc-uyûn kazası kaymakamı rif'atlû Galip Efendinin mezkûr kaza kaymakamlığında bulunduğu esnada vazife-i memuriyetini sû-i isti'mâl ile hilâf-ı nizam ve kanun bazı ahvâl ve harekâta ictisâr eylediğine dâir vuku bulan ihbarât ve memur-i mahsus i'zâmıyla icra kılınan tahkikât neticesi olarak lede-l-arz ve'l-istîzân şeref-müteallik buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i padişahî üzerine işten el çektirilerek taht-ı muhakemeye alınmış idi.

Bu bâbta icra kılınan tahkikât ve muâmelât-i kanuniyyenin hitamında mumâileyhle kaza-i mezkûr tahrirat kâtibi Mustafa Efendi'nin azv (iftira) ve isnad olunan mevaddan dolayı maznuniyetlerine (zan altında bulunmalarına) dair Meclis-i İdare-i vilâyet müstantıklığı cânibinden verilen kararın ta'liki hasebiyle meclis-i mezkûr nezdinde müteşekkil hey'et-i ithamiyye de tedkik olundukta delâil ve emârât-ı mevcudenin mumaileyhümânın ithamlarına kâfi görülememesinden dolayı reddine karar verilmiştir... (6 Ağustos 1894)

MÜTENEVVİA

Kadınların Tütün Sarfiyatı Ayıp ayıp!

Fransa'da yalnız 1890 senesine mahsus olmak üzere tütün içen Fransız kadınları sarf ettikleri 36 milyon kg. tütüne mukabil yani miktar-ı muharrer tütün parası olmak üzere 372 milyon Frank vermişlerdir. Ayrıca olunan hesaba nazaran kadın tütün müstehliklerinden her bir müstehlik başına 738 gram tütün, 60-70 Frank isabet etmektedir...

(3 Ağustos 1894)

Sabunlu Kâğıt

Sabunlu kağıdı karilerimizden ekserisi tanımakta güçlük çekmezler. Beyoğlunda İstanbul'un bazı mahallinde bulunan ve heman kartvizit büyüklüğünde derûnunda on iki yapraktan mürekkeb bir defterden ibaret olan sabunlu kâğıdın şehrimizde de külliyetle satıldığını müşahede etmekteyiz.

60-70 paradan ibaret olan bu defterden bir yaprağı ayrılarak sabun bulunmayan mahalde su ile eller ovalanacak olursa derhal köpürmeye ve kâğıt erimeye ve adeta sabun hizmetini görmeye başlar. Bir yaprak bir defadan ziyade kullanılamaz. Çünkü kâğıt tamamiyle sabundan müteşekkildir.

Biz bu kâğıtların külliyen temiz bulunduğundan bahisle iştirâsına rağbet olunmasını karilerimize tavsiye etmeyeceğiz. Seyahatte azim faydası olduğu söyleniyor...

(3 Ağustos 1894)

Kadınların Posta ve Şimendiferlerde İstihdamı İletişim ve Ulaşımda Çalışan Kadınlar

Geçen nüshalarımızın birinde bir fıkra derc eylemiştik. Bu hafta vürûd eden (*Journal de Transport*) gazetesinde fıkra-i mezkûreye ait bazı malûmât daha müsâdif-i nazarımız olmakla naklini faydalı bulduk.

İlk defa olarak kadınların postahanelerde istihdam olunan mahalli Fransa'dır. Fransa'nın mahall-i müteaddide postahanelerinde kadınların erkekler kadar ifâ-yi hüsn-i hıdemâta muvaffak oldukları anlaşılmıştır.

İngiltere'de de istihdam olunan kadın memurların miktarı 25.2 derecesindedir.

İsviçre'de kadın ve erkek memurlar müttehiden (birlikte) ifâ-yi hıdemât etmektedirler. İsviçre'de de telefon ve telgrafhânelerde kullanılan kadınların miktarı hadd-i kifâyeyi tecâvüz eylemiştir.

Felemenk'te sekiz posta ve telgraf idarelerinde kâmilen kadınlar bulunduğu gibi memleket-i mezkûre hutût-i hadîdiyyesinde (demiryollarında) müstahdem kadınların miktarı 720'dir.

İtalya'da postahane ve maden mahallerinde kesretle kadın memurları istihdam olunageldiği gibi İspanya'da bu kabil memurînin daha ziyade bulunmakta olduğu istatistiklerde manzûrumuz olmuştur (görünmüştür).

İsviçre memâlikinde telgraf idarelerinde müstahdem kadın memurların adedi erkeklere nisbeten daha ziyadedir... (10 Ağustos 1894)

Küre-i Arzda Altın ve Gümüş

Evvelce küre-i arzda memâlik-i müteaddidede bulunan altın ve gümüş hasılâtının miktarına dair gazeteler istatistik derc etmişlerdir.

"*Sadâ-yi Subûh*" nâmıyla yâd olunan gazete Cemâhir-i Müctemia-i Amerika Hükümeti Darphâne Nâzırı Mösyö Like tarafından geçenlerde tanzim olunan bu hususa ait istatistiği cem' ve mevsuk olmak üzere telâkkisini tavsiye ve inbâ' etmektedir (haber vermektedir).

İstatistiki bir malumât demek olan fıkra-i mezkûre ber-vech-i âtî kaydedildi.

	Altın	Gümüş
Fransa	4.500.000	3.500.000
Müctemia-i Amerika	3.438.000	2.785.000
İngiltere	2.750.000	400.000
Almanya	2.500.000	130.000
Belçika	324.000	275.000
İtalya	468.000	251.000
İsviçre	75.000	75.000
Avusturya ve Macaristan	158.000	450.000
Felemenk	125.000	325.000
Rusya	850.000	30.000

(13 Ağustos 1894)

Şafak Sadâları Denemeler

Bu nâm ile Şirket-i Mürettibiyye Matbaası marifetiyle Nurettin Ferruh Bey'in bir eseri neşr olunmuştur.

Bu eser suret-i tab'ınca yeni tab' olunan âsâr içinde nefaseti nâ-kabil-i inkâr bir derecededir.

Münderecâtı Ekrem Beyefendi hazretleriyle Muallim Naci merhumun malûm olan âsâr-ı âliyyesinden bazı parçaları câmi' olup müellifinin bir nev' intikâdâtını (eleştirilerini) hâvîdir.

Mütalâa suretiyle eğlenmek arzusunda bulunanlara bilhassa tavsiye olunur... (14 Ağustos 1894)

AU LOUVRE
"Büyük Luvr Mağazası
Beyoğlunda Cadde-i Kebir'de vâkî
No: 394
Ucuzluk
Sonbahar mevsiminin takarrübü (yaklaşması) münasebetiyle işbu Ağustos'un üçüncü Çarşamba gününden itibaren mezkûr mağazada mevcut bulunan emtia-i nefise gayet ehven fiyatla peşin olarak füruht olunmaktadır... (18 Ağustos 1894)

Özel Öğretmen Bayan

Gayet maarif-perver ve İngilizce ile Fransızcaya ve piyano ve notaya mükemmelen âşina Avrupalı bir muallime İslâm ailelerine ders vermek arzusunda olduğundan istek edenlerin Beyoğlu'nda Doğruyolda Büyük Metropolid Hotelinde (Avrupalı Muallime) diye müracaat eylemeleri ihtar olunur... (18 Ağustos 1894)

Fes İthalâtçısının Adresi

Nev-îcâd berâtlı Macar Fes Fabrikasının yazıhânesi bu defa Galata'da Karaköy Yeni Hanı arka taraflarında kâin Sarıoğlu Hanında 4 numerolu odaya nakl olunup sipariş kabul edilmektedir... (18 Ağustos 1894)

AZERBAYCANLI BİR ENTELEKTÜELİN ORTAYA ÇIKIŞI: AHMED AĞAOĞLU'NUN FRANSA YILLARI 1888-1894*

FRANÇOIS GEORGEON

Ahmed Ağaoğlu, tarihçiler tarafından yüzyıl başında ortaya çıkan milliyetçi hareketin kurucularından biri olarak tanınır.[1] Türk milliyetçisi kariyeri doğum yeri olan Rus Azerbaycanı'nda 1905 devriminden önceki yıllarda başlar. Çarlık Rusyası'nda Türkçe konuşan nüfusun haklarını elde etmeye çalışan Müslüman aydınlar arasında yer alır. Bu devirde ana endişesi panislamist bir çerçevede Şiiler ve Sünniler arasındaki bölünmeye karşı mücadele etmektir. Faal bir gazeteci olarak önce Rusça gazetelerde yazılar yazdı, sonra Hüseyinzade Ali ve Ali Merdan Topçubaşı ile birlikte Bakü'de Azeri dilindeki ilk büyük gazete olan *Hayat*'ı[2] çıkarmaya başladı. 1905 devrimini izleyen hareketli yıllarda *İrşad* ve *Terakki* gazetelerini yayınladı.

1909'dan itibaren, Türklük için çalışmalarını, Jön Türk devriminden birkaç ay sonra sığındığı Türkiye'de sürdürdü. O sırada Ağaoğlu, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura ile birlikte milliyetçi hareketin önemli kişileri arasında yer almaktaydı.

Türk Ocağı ya da *Türk Yurdu*[3] dergisi gibi Osmanlı başkentinin belli başlı milliyetçi örgütlerinin başında bulunuyordu. *Jeune Turc* ve *Tercüman-ı Hakikat* gibi gazeteler çıkardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meclis-i Umumisi'nin bir üyesi olarak milliyetçi akım ve Jön Türk iktidarı arasında anahtar rolü oynayanlar içinde yer aldı. Savaş sırasında faaliyetlerini özellikle Orta Avrupa ve Kafkasya'daki görevlerle sürdürdü.

Malta sürgününden döndüğü 1921'de Ağaoğlu için yeni bir dönem başladı, Anadolu'daki direnişe katıldı ve Kemalist davaya şevkle sarıldı. Önce Ankara hükümetinin resmî yayın organı *Hakimiyet-i Milliye*'nin yazı işleri müdürü, sonra matbuat umum müdürü oldu ve Büyük Millet Meclisi'ne Kars mebusu seçildi. Siyasî kariyerine paralel olarak Ağaoğlu, gazetecilik faaliyetlerine de devam etti. Kemalizme bağlılığını açıkça belirttiği *Cumhuriyet* ve *Milliyet*'teki makaleleriyle dikkati çekerken, Türkiye'deki dönüşümler hakkında da bağımsız bir yaklaşım gösterdi.

Milliyetçi düşünceleri dışında aslında Ağaoğlu, bireyin dini bağnazlık, sosyal değerler ya da devlet gücü tarafından boğulması yüzünden, genel olarak Doğu'nun özel olarak da Müslüman ülkelerin, geri kaldığına inanmış bir liberaldir. Batılılaşmaya inanmış biri olarak, Kemalizmi bireyin özgürleşmesine giden yolda bir aşama olarak görüyordu. Ancak, Mustafa Kemal'in reformlarının dini ve sosyal düzlemde getirdiği açılımlar, bürokrasi ve devletin gücünün artışıyla bir arada olamazdı. Bu kısıtlama Ağaoğlu'nun Kemalist harekete karşı duyduğu heyecanı zamanla azaltmıştır.

Ahmed Ağaoğlu'nun liberal görüşleri entelektüel ve siyasî sahnede 1930'lu yılların başında ön plana çıktı. Her şeyden önce, Ağaoğlu Mustafa Kemal'in izniyle 1930'da Fethi Bey tarafından kurulan kısa ömürlü Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ideoloğu oldu ve dünya krizinin Türkiye'de hissedildiği bir sırada İnönü hükümetinin ekonomi politikasını eleştirdi.[4] Daha sonra 1932-33'te Ağaoğlu, *Kadro* dergisi etrafında toplanan devletçilik savunucularıyla uzun bir polemiğe girdi; Ağaoğlu'na göre Türkiye'nin gelişmesindeki gecikme bireyin toplum tarafından ezilmesiyle ilgiliydi ve toplumsal dinamik merkezî otorite tarafından frenleniyordu. Devletçilik gelişmeye çözüm olamazdı, Ağaoğlu devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalelerinin azamî ölçüde sınırlandırılması gerektiğini savunuyordu.[5]

Ahmed Ağaoğlu liberalizm savunucusu ve bir milliyetçi olarak, Rusya ve Türkiye'deki Türk milliyetçiliği hareketinin dönüm noktalarında ve gelişme sorunu ile ilgili fikir tartışmalarının içinde yer aldı.[6] Bunlar Ağaoğlu'nun kariyerinin önemini ve hakkında hazırlanacak ciddi bir biyografik çalışmanın yararını göstermek için yeterlidir. Bu çalışma Ahmed Ağaoğlu'nun yaşamının kısa bir dönemini, öğrenimini tamamlayıp, entelektüel hayata atıldığı 1888-1894 yılları arasında Fransa'da geçirdiği zamanı aydınlatmaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Ahmed Ağaoğlu'nun Fransa'daki günleri hakkında bildiklerimizi Yusuf Akçura'nın Türk milliyetçiliğinin tarihi ile ilgili eserine borçluyuz.[7] Ağaoğlu gibi Rusya'dan gelen Akçura onun yakın arkadaşıydı ve zaten bu iki adamın kariyeri çarpıcı bir paralellik gösterir. Akçura kitabında Ahmed Ağaoğlu'nun basılmamış otobiyografisinden pek çok alıntı yapmıştır.* 1888'de 20 yaşında iken Paris'e gelen bu kişi hakkında neler biliyoruz?

---

* F. Georgeon, "Les Débuts d'un Intellectuel azerbaïdjanais: Ahmed Ağaoğlu en France 1888-1894", Ch. Lemercier-Quelquejay; G. Veinstein ve S. E. Wimbush (yay. haz.), *Passé Turco-Tatar Présent Soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, Paris, 1986, s. 373-387

İran sınırına 100 km uzaklıkta Rus Azerbaycanı'nda bir kent olan Şuşa'nın iyi halli bir ailesindendir. Ulema çevresinden gelen biri olarak çocukluğunu dini tartışmaların içinde geçirdi ve bir müçtehid olabilmesi için Farsça ve Arapça klasik bir eğitim aldı. Fakat önce bir Rus okulunda ve daha sonra kentteki lisede modern eğitim de aldı. St. Petersburg'daki Politeknik Okulu'na girdi ancak sağlık sorunları yüzünden bırakmak zorunda kaldı. O zamanlar Azerbaycanlı entelektüellerin çoğu, eğitimlerini tamamlamak için Kerbela'ya, Meşhed'e ya da Kahire'ye gidiyorlardı, o Paris'e gitmeyi tercih etti. Akçura, onun yükseköğrenimini Batı'da yapan ilk Azerbaycanlı olduğunu belirtir.

Ağaoğlu, Paris'te Doğu Dilleri Okulu ve Collège de France'ta hukuk ve şarkiyat derslerini birlikte yürüttü. Barbier de Maynard, Scheffer ve özellikle de, muhtemelen himayesi altında bulunduğu, James Darmesteter'den dersler aldı. Ayrıca Paris'e yeni gelmiş Jön Türklerle, özellikle de Ahmed Rıza ile ilişkideydi. Kısa zamanda Paris hayatına girdi, Renan, Taine, Gaston Paris, Jules Lemaitre gibi kişilerle tanıştığı Mary Robinson'un (Mme J. Darmesteter) ve Mme Adam'ın edebi toplantılarına devam etti.

Ağaoğlu edebi hayata Mme Adam'ın yönettiği ünlü dergi *La nouvelle Revue*'de adım attı ve burada 1891-93 yılları arasında düzenli olarak yazı yazdı.[8] Ayrıca daha çok *Revue bleu*[9] adıyla tanınan *Revue politique et littéraire* ve *Journal des Debats* için de makaleler yazdı. Bu dönemde yazdıklarını tamamlamak için, Paris dergilerinde çıkan makalelerine 1892'de Londra'daki Şarkiyatçılar Kongresi'ne verdiği tebliği de eklemek yerinde olur.[10] Ahmed Ağaoğlu'nun gençlik yazılarından bahseden Yusuf Akçura, muğlak bir şekilde onun Doğu'nun dinleri ve tarihini ele aldığını söyler. Söylemeyi unuttuğu ise Ağaoğlu'nun makalelerinde İranlı olduğunu vurguladığı ve yazdıklarının çoğunun "İran toplumunu" ele aldığıdır. *Journal des Débats*'ya "İran muhabiri" olarak makaleler yazmıştır.

Ağaoğlu, devrin moda dergilerinde seri halde yayımlanan makaleleriyle, Paris salonlarında yaygın olan genelde İslam ve özel olarak da İran uygarlığı ile ilgili önyargılarla savaşmayı arzulamaktadır. Montesquieu ve *Acem Mektupları*'ndan beri hiçbir şeyin fazla değişmediğini "üzülerek" ve şaşırarak itiraf eder: Bir İranlı, "Avrupalıların bulunduğu bir ortamda dinleyenler arasında manalı bakışlara hedef olmadan milliyetini açıklamaya cesaret edemez."[11] Ağaoğlu'nun amacı geniş kitlelerin tanımadığı bir toplumu tanıtmaktır. Yazılarının en ilginç yönü bu toplumun içeriden görünüşünü yansıtmasıdır. Aynı zamanda Ağaoğlu, Fransız kamuoyunun dikkatini İngiliz emperyalizminin tehdidi altındaki bir ülkenin kaderine çekmeye de çalışmıştır.

***

Biz önce Ahmed Ağaoğlu'nun gençlik yazılarında görülen kimlik sorununu inceleyeceğiz. 1890 yılının başında Ağaoğlu'nun üç şeye olan aidiyetini ifade ettiği görülür: Müslüman dünyası, İran toplumu ve Şiilik. Ağaoğlu, her şeyden önce bir Müslüman olarak İslam uygarlığı üzerine konuşmak için bir Batılıdan daha iyi durumda olduğunu açıklar ve İslamla ilgili yanlış düşünceleri düzeltmek ister. Dönemin tüm Müslüman aydınları gibi Müslüman devletlerin çöküşünü ve yeniden doğuşlarının yollarını sorgular. Ayrıca bir İranlı gibi ilkönce İran'ın kaderi ile ilgilenir ve İran kültür mirasını kendisininmiş gibi görür. Son olarak Şiiliğin aslında "ayrı bir din" olduğunda ısrar ederek ve Şii törenleri tasvir ederek neredeyse militan bir Şiilik sergiler.[12]

Bu üçlü kimlik, 1920'li yıllarda laik Kemalizme bağlı bir aydın düşünüldüğünde belki insanı şaşırtabilir, ama gerçekte bu durum 19. yüzyıl sonunda yaşayan bir Azerbaycanlı için doğaldır. Azerbaycan'daki Rus varlığı ülke hayatına hakim olan İran ve Şiiliğin etkisini önlememiştir. Farsça toplumun üst sınıflarında kalmış, ayrıca Şii din adamları okullarda İran etkisini sürdürmüştür.[13] Fakat Ağaoğlu'nun yazdığı dönemde bu durum değişmektedir: İran'ın ve Şiiliğin etkisi Pantürkist hareket tarafından şiddetle eleştirilmeye başlamıştır. Bu değişimin ilk işaretlerinden biri 1875 yılında Bakü'de Azeri Türkçesiyle ilk gazetenin yayınlanmasıdır: *Ekinci*. *Ekinci* İran monarşisini ve mollaların fanatizmini hedef almıştır, bu da yerel din adamları ve asillerin düşmanlığını kazanmasına yol açmıştır.[14] Ağaoğlu *Ekinci*'de yer alan bu eleştirileri Kafkasya'daki "köylüler arasında nihilizmi körükleyen" bir teşebbüs olarak görür.[15]

Bu dönemde Ağaoğlu'nun gençlik yazıları Türkleri nasıl gördüğünü yansıtır. Ona göre Türkler İslam'ın çöküşünden sorumludurlar; onları "İran'ın kesin mahvı"dan dolayı suçlar.[16] Ağaoğlu ileride Pantürkist tarih yazıcılığının iki kahramanı olacak olan Cengiz Han ve Timur'un "korkunç istilalarından" bahseder. Açıkça Türklerin Müslüman kadının durumunu kötüleştirdiklerini söyler. Müslüman dünyasının başına geçtikleri zaman "hâlâ barbar"dılar; beraberlerinde "kadının kesin horlanmasını"da getirdiler.[17] Fakat bize öyle görünüyor ki Ağaoğlu'nun bu anti-Türkçülüğüne fazla bir önem atfetmemek gerekir. Ahmed Ağaoğlu İranlı elitlerin komşuları Türklerle ilgili sıradan önyargılarını paylaşıyordu. Yazıları, Türklere karşı gerçekten derin bir düşmanlık duyan İran kültürüne aidiyetini gösterir. Her durumda Ağaoğlu'nun 1890'lı yılların başında Fransa'da yayınlanan makalelerinde Türk kimliğine ilişkin bir düşüncenin izinin dahi bulunamayacağı açıktır.

Ağaoğlu bu dönemde hiçbir şekilde bir Türk milliyetçisi değildir, ancak İran toplumuyla ilgili analizlerinde milliyetçilik olgusunu bir şekilde kavramakta başarısız değildir. Yazılarında açıkça ortaya konmamış iki soruyla karşılaşılır: Bu toplumu çökerten tehditler nelerdir; devam etmesini sağlayacak unsur nedir?

Ağaoğlu'na göre İran iki tehlikeyle karşı karşıyadır. Birincisi, yabancı bir ülkenin -Rusya ya da

İngiltere- hakimiyetinin kurulmasıdır. İran'daki İngiliz-Rus rekabetine ayrılmış bir makalede Ağaoğlu iki rakibin şansını değerlendirir.[18] Rusya'nın, siyasetini baskın kılabilmek için daha iyi kozlara sahip olduğunu görüyordu; coğrafi yakınlığı dışında Rusya İranlıların neredeyse çoğunluğu tarafından yadsınamaz bir sempati kazanmıştı. İran'daki zengin, faal ve kalabalık bir kesim tarafından destekleniyordu. İranlı tüccarlar çıkarlarının Rusya'nın kaderine bağlı olduğunu unutmuyordu. Rusya'nın Asya'daki ilerlemesine olumlu bir gözle bakan Ağaoğlu, "kolaylıkla anlaşılabileceği gibi, hatta zaman zaman bunu destekliyorlardı" diye ekliyordu.[19] Çarlığın lehine rol oynayan son faktör İngiltere'nin şahların despotik rejimini desteklemesidir. Bu çözümlemenin sonunda Ağaoğlu, İran'da bir İngiliz protektorası kurulmasını "çok şüpheli" bulur, fakat Rus işgaline "neredeyse kesin" gözüyle bakar. Aynı zamanda, Rusya'yı tercih ettiği de sır değildir.[20]

İran'ı ve dolayısıyla tüm İslam dünyasını tehdit eden diğer tehlike Hıristiyan misyonerlerdir. Ağaoğlu, Amerikalı Protestan misyonerlerin, özellikle de Urmiye'dekilerin, faaliyetlerini sert bir şekilde dile getirir. Bunlar "İran milliyetini büyük bir tehlike"ye maruz bırakan Farsça *Şua-yı Şems* adlı bir gazete yayınlıyorlardı. Ağaoğlu bir milletin aslında organik bir bünye gibi olduğunu açıklayarak, direnme gücünün, üyelerinin, bir başka deyişle milleti oluşturan bireylerin, arasındaki çekim kuvvetine dayandığını söyler. Bireyleri birbirine doğru çeken şeyler, "ortak düşünceler, genel önyargılar, milli inançlar"dır.[21]

Bu tehlikelere ve hüküm süren anarşiye rağmen Ağaoğlu'na göre İran'ın durumu iyidir:

"Bu zavallı ülke milli varlığını garantilemek için neye dayanacak?... Edebiyat ölü, yöneticiler yozlaşmış, köylüler omuzlarına binen ağır yükün boyunduruğu altında ezilmiş, kozmopolit tüccarlar görece güvenli buldukları dışarıya gidiyorlar; Şii dininde ifadesini bulan İran gelenekleri dışında her şey harap."[22]

"İran'ın şansı, hâlâ tüm aktif yaşamını -ahlaki ya da akli- besleyen el değmemiş bir kaynak olan Şii dinine dayanmasıdır. Milletin aktif, zeki sayılan yönleri buradan gelmiştir: Onsuz hiç bir şey olmaz."[23]

"Şiilik ölmedi ve o Talbot ve arkadaşlarının açgözlülüğüne karşın İran milliyeti ve ruhu için en son, en sağlam ve en kesin sığınaktır."[24]

İran'daki milliyetçilik olgusuna bu bakışını ve Şiiliğe olan bu inancını Ağaoğlu kesinlikle Renan'a borçludur. *L'islamisme et la science*'ın yazarını fırsat buldukça eleştiren Ağaoğlu, Renan'ın İran "milliyet"i kavramına ilişkin fikirlerinden açıkça esinlenmiştir. Bilindiği gibi, Renan'a göre, İran'ın Müslümanlığı yüzeyseldir (...) İran ilkel dehasının çizgilerini Katolik ve Sünni İslam dünyasından daha iyi korumayı başarmıştır". Şiilik, İranlıların imgeleminde, "gerçek Müslümanın gönüllü de olsa hapsedilmiş olduğu duvarlarda bir kaçış yeri açmıştır". Renan, İran'ı İslamiyetin bir çeşit Hint-Avrupalı uyarlaması olarak görmüştür.[25] Öte yandan onun millet görüşü de Ahmed Ağaoğlu'nu aynı şekilde etkilemiştir. Renan *Qu'est-ce qu'une nation?* adlı eserini 1870-71 yenilgisini aklından hiç çıkarmadan yazmıştır: "Acılar insanları neşeden daha fazla birbirlerine bağlar. Millî hatıralar arasında yaslar zaferlerden daha değerlidir, çünkü bunlar bazı görevler yükler: Ortak çabaları gerektirir". Acı ve dram üzerinde yoğunlaşan bu millet tanımının yansımalarına millî kimlik arayışındaki genç bir Şiide rastlamak kolaylıkla anlaşılabilir.

Renan'ın önemli etkisi dışında, Ağaoğlu *La nouvelle Revue*'de yazmaya başladığı zaman geçen ilginç bir olayı da dikkate almak gerekir: Tütün rejisi olayı. 1890'da şah, İran'daki tütün tekelini Talbot adında bir İngiliz yurttaşına vermiş, bu da halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı.[26] Tüccarlarla birlikte, ayaklananların başını çeken ulema tütün tüketimini boykot etme kararı almış ve şah 1892 yılının başında kararından dönmek zorunda kalmıştı. Ulema arasında gelişen ayaklanmanın, Ağaoğlu'nun Şiiliğin direnme gücüne olan inancını ne ölçüye kadar artırdığını görmek ilginç olurdu.

Burada Ağaoğlu'nun Şiilikle ilgili düşüncelerini incelemeyeceğiz, yalnızca tütün olayları sırasında kendini gösteren bu gücü nasıl değerlendirdiğini saptayacağız.[27] Ağaoğlu'na göre, Şiiliğin gücünü oluşturan onun millî bir din olmasıdır. Ona göre Şiilik "özü itibariyle millî olan ayrı bir din"dir; "İran'ın ruhu"dur, "İran milliyetinin ifadesi"dir, "halkın bağrından çıkmış bir din"dir. 1892'de Londra'daki IX. Şarkiyatçılar Kongresi'ne sunduğu tebliğinde Ağaoğlu, Şiiliğin nasıl İran'ın millî dini haline geldiğini, İran'daki eski Zerdüşt inanışlarıyla İslamiyetin kurallarını nasıl bağdaştırdığını göstermeye çalışır. Tarihsel çözümlemesi peygamberin İranlı arkadaşlarından Salman Pak'ın bu dönemde oynadığı rolü ortaya çıkarır.[28]

Ama Ağaoğlu'nun çözümlemeleri bununla sınırlı kalmaz. Aynı şekilde, Şiiliğin nasıl Sünnilikten daha iyi bir şekilde milleti oluşturan bireyler arasında bir "çekim kuvveti" oluşturduğunu göstermeye çalışır. Şiiliğin orijinalliği, "İran ruhunu" ortaya koyan ve aynı zamanda zihinlerde canlandıran sayısız bayramlar ve pek çok ortak törenlerde yatar. Bunlar, imamların türbelerine yapılan hac ziyaretleri ya da Şiileri birbirine bağlayan dramın Muharrem ayındaki teatral temsili gibi şeylerdir. Ağaoğlu, uzun uzun çocukken tanık olduğu bu temsilleri anlatır ve Hüseyin'in şehadeti anılırken gördüğü paylaşıma duygusunun yoğunluğunu vurgular. Tiyatro "geleneklerin yumuşamasında, bireylerin yakınlaşmasında ve *milliyetlerin oluşmasında*" kuvvetli bir faktördür.[29] Tiyatro, "millî ruhun" ifade edildiği ayrıcalıklı bir yerdir. MÖ 5. yüzyılda Atina'da ve sonra Klasik Dönemde Fransa'da örnekleri vardır. Modern İran da bunun yeni bir örneğidir.

Özetle, bu dönemde Ağaoğlu'nun uluslaşma olayını kavrayışı Renan'ın etkisiyle ve İran toplu-

mundaki kendi deneyimleriyle biçimlenmiştir. Ağaoğlu sonuç olarak Şiiliğin, millî bir din ve "İran milliyetinin bir ifadesi" olarak, İran'ın Batı ile karşılaşmasında en iyi kozu olduğunu söyler.

***

Fransa'daki günleri sırasında Ağaoğlu'nun Müslüman toplumunda gördüğü sorunlar *La nouvelle Revue*'deki makalelerinden birinde özetlenmiştir:

"Her şeyin bugünkü gibi devam etmeyeceği açıktır, Müslüman dünya, en azından politik olarak, yok olmaya mahkûmdur; politik yok olmanın ne demek olduğu da malumdur; bağımsızlıklarını yitiren Müslüman ülkelerin örnekleri gözlerimizin önündedir. Krupp'un toplarına karşı dervişlerimizle savaşamayız. Başka bir şey gerekir, ki bu başka şey maddî savunma için kendini yüksek duygulara adayabilen ve yeterli ahlakî güce sahip olan bireydir; halbuki Müslüman ailesi içinde kadının durumu, bütün şahsi enerji ve inisiyatifi alarak bireyi öldürür. Bireyin yeniden canlanması, kadınlarımızın dinimizin onlara tanıdığı haklardan gerçekten yararlanmalarına bağlıdır."[30]

Ağaoğlu her şeyden önce bir teşhis koyar: Bireyin ölümü. Bunu, reform çabalarının sonuçsuz kaldığı her yerde, İran'da, aynı zamanda Türkiye'de de görür. Bu Müslüman dünyasında görülen çöküşün anahtarıdır. Ağaoğlu'nu bu tesbiti açıklamaya iten şey XIX. yüzyılın sonunda liberal Batı toplumunda edindiği deneyimdir. Doğu'da toplum ve birey arasında var olan çelişkiyi Batı'da görmez. Batı'da insanlar hakkında kişisel liyakatlerine göre hüküm verilir. Ona göre Batı'da birey daima bir ideale, bir projeye bağlanmış bir kişi olarak belirginleşir: Dün dine, bugün özgürlük ve eşitliğe, yakında "yarın için hazır bekleyen" sosyalizme. Ağaoğlu'na göre Batılı "en üstün hayal adamıdır". "Üzerinde yoğunlaştığı amaç her zaman eylem, enerji ve ilerleme gerektirir".[31] Doğu'da hüküm süren ""korkunç sinizm" ve "iğrenç şüphecilik"e ne kadar da zıt! Genelde Batı'nın Doğu'ya ve özel olarak da Müslüman ülkelere olan üstünlüğünün temeli ona göre rekabet ve yarışmadır.

Bireyin ölmesinin nedeni nedir? Ağaoğlu'na göre hiç şüphe yok ki Müslüman ülkelerdeki kadının durumudur. İslamiyetin çöküşünde sorumluluğun bir kısmını kadınların durumuna yüklemek düşüncesi yeni değildir; fakat Ağaoğlu'nun İran toplumuyla ilgili araştırma dizisine kadınların durumu ile ilgili bir makaleyle başlayarak bu faktöre birincil yer verdiğini belirtmek gerekir.[32] İranlı kadınların cahilliğini, kocalarının belirsiz konumlarını, anaların çocuklarına eğitim vermedeki yetersizliğini tasvir eder. Batı'da kadın "genellikle ilerlemenin aracıdır", Müslüman ülkelerde "zelil"dir ve özellikle yönetici sınıflara has olan bu zillet sonuçta tüm topluma yansımakla sonuçlanır. Kadının durumu ile ilgili örnekler İslam ülkelerindeki daha genel bir probleme işaret eder, bu da "bugün bilgin, yarın bakan, ertesi gün asker ve bir müddet sonra dilenci" olabilen bireylerin hak ve garantilerinin olmadığını bilmeleridir. Kısacası, Müslüman dünyanın tipik özelliği koşulların istikrarsızlığıdır.[33]

Bu soru bir başka açıdan ele alınır: Müslüman ülkelerde kadının 'zilletinin' nedeni nedir? Ağaoğlu'na göre, daha önce de bahsedildiği gibi, sorumluluğu taşıyan Türklerdir. Ağaoğlu Avrupalıların sık sık ifade ettiği düşünceyi eleştirir, onlara göre kadınların bu durumu bizzatihi İslamiyetle ve özellikle çokeşlilikle (taaddüd-ü zevcat -ç.n.) ilgilidir. Bundan sonra klasikleşecek bir ifadeye uygun olarak Kuran'ın nasıl Arap kadının durumunu iyileştirdiğini, kadınların İslamın altın çağında nasıl önemli rol oynadıklarını belirtir. Çokeşliliğe gelince, Ağaoğluna göre bu, çok genel bir olay içinde bir rol veremeyeceği kadar az görülen bir uygulamadır. Sorun, Kuran'ın kadına tanıdığı hak ve garantilerin unutulmasıdır.[34]

Kadının durumu dışında bireyin ölmesi sorununda da İslamiyet masumdur. Müslüman ülkelerde birey ölmüş olsa da, bir zamanlar vardı. Hicret'in ilk yüzyıllarındaki büyük, dahi yaratıcılar bunu kanıtlar. Demek ki İslam toplumunun Batı toplumundan farklı bir özü yoktur; bireyci Batı'nın zıddı bir cemaat yapısı ile tanımlanamaz. Belirli tarihsel nedenlerin etkisiyle dönüşmüştür. Liberalizm İslamiyetin karşıtı olmaktan uzaktır, İslamiyetle uyum içindedir.

Bireyin kurtulabilmesi için, Müslümanların "İslamiyetin ilk dönemleriyle uyumlu bir ruh"dan ilham almaları gerekir.[35] Bu noktada, Ağaoğlu'nun fikirleri hiçbir şekilde orijinal değildir: Özellikle Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh tarafından açıklanan 19. yüzyıl İslam reformu düşüncesi çizgisindedir. Ağaoğlu Afgani'yle Paris'te tanışmış ve etkisinde kalmıştır.[36] *La nouvelle Revue*'deki makaleleri açıkça büyük reformcu şeyhin damgasını taşır: Bu, dinî mezhepler arasındaki ayrılıkların ötesinde panislamist bir perspektif, ya da kitlelere kabul ettirebilmek için İslamiyeti çağdaşlıkla yeniden birleştirme fikridir.

Bununla birlikte Ağaoğlu'nun dinle ilgili düşüncelerinin Şii gelenek içinde de kökleri vardır. Ona göre, Şiilik "ruhunda ilerici" olan bir dindir, Sünniliğin "uzlaşmazlığı" ve "mutlakiyetçiliği"nden ayrılır.[37] Sonra, Sünnilik, Tanrı'nın her şeye kadir olduğu düşüncesine dayanır, insan ve yaratıcısı arasına "büyük bir boşluk" koyar. Şiilik insana daha çok güvenir, bu boşluğa "üç köprü" -mehdi, imamlar ve müçtehid- anlayışını yerleştirir.[38] Ağaoğlu "Şii dininin en güzel kurumu"nu temsil eden müçtehidlere özel bir hayranlık duyar. Müçtehidler risalelerinde "liberal bir anlayışla" Kuran'ı yorumlar, ve bu yorumlar "hayatı sürekli değiştiren koşullara cevap verir".[39] Yani, zaten reformizme özgü olan, ikili bir hareketle Ağaoğlu, aynı zamanda hem İslamiyetin ilk haline geri dönülmesini hem de İslamiyeti zamanın koşullarına uydurmayı savunur.

Ağaoğlu'nun bu düşünceleri onun İslam tarihine bakışını belirler. Altın çağ, kadının haklarına riayet edildiği ve "sınırsız bir entelektüel yarışın" hü-

küm sürdüğü Hicret'in ilk yüzyıllarına tekabül eder. Din adamları, o zaman, en iyi kafalardan oluşuyordu; belli bir eğitime sahip herkes molla olabilirdi. Bu liberal sistem "ilerleme ve gelişmenin gerekli koşulları olan bireyin tüm yönleriyle gelişmesine, çok çeşitli kişisel kapasitelerinin büyümesine" izin verir. Hepsinden daha öğreticisi ise halifenin araştırma ve ilerleme ruhunu boğmadan bu özgürlüğün anarşiye dönüşmemesini gözlemesidir. Ortaçağda İslam dünyasında en büyük adamlar din adamlarıydı. İbn Sina, İbn Rüşd, Ceberi, Sa'di, Mesnevi vb. hepsi basit birer mollaydı.[40]

Geçmişi yücelten bu görüş, Ağaoğlu'nun yaşadığı dönemin Şii din adamlarının alt tabakasının gösterdiği tabloya taban tabana zıttır; sivil güçler tarafından kontrol edilen mollalar bir anarşi ortamında yaşıyorlardı. Zenginler, "İran'ın felaketi için", kitleleri etkiliyordu ve onları çok derin bir cehalet içinde bırakıyorlardı. Tüm vatansever duygulardan yoksun kalmış mollalar, daima kendilerini Ruslara ya da İngilizlere satmak için hazırdır. Ağaoğlu müçtehidlerin ilerlemeciliğinin karşısında basit din adamlarının her hareketi baştan engelleyen "dar görüşlülüğü"nü vurgular.

Ağaoğlu tarafından övülen ilk reformlardan birinin basit din adamları ile ilgili olması anlaşılabilir. Bu liberal adam devletin bu görevi üstlenmesi gerektiğini düşünür. Hiyerarşik bir organizasyon sayesinde şahın, din adamları üzerinde sivil bir vesayet kurmasını tavsiye eder. "Böylece sivil otorite dinî otoritenin boyunduruğundan kurtulur ve ondan sonra aynı milletin içinde birbirine karşı iki devlet varolmaz."[41] Ahmed Ağaoğlu bir reform politikası yürütmek için müçtehidlere dayanılmasını da tavsiye eder: "Müçtehid kurumundan elde edilebilecek her türlü şeyi kavrama mutluluğuna erişmiş akıllı bir yönetim, onda milletin ilerleme ve yeniden doğuşu için güçlü bir yeniden yapılanma aracı bulacaktır."[42]

Ağaoğlu devletin, aynı şekilde kadının statüsünün iyileştirilmesi ile de uğraşmasını ister. Genel olarak, bağımsız kalmış Müslüman ülkelerin millî yönetimlerinin toplumun modernleşmesini başlatmakla görevli olduklarını düşünür. Sömürgecilikten ibaret olan Batı uygarlığını aşılamak için dayatılan kaba çabalar yerine Doğu ve Batı uygarlıkları arasında bir "birleşme operasyonu"nu yalnız onlar yürütebilirler.[43] Ağaoğlu'nun beklentisi Avrupalıların, despotizm ve gericilikten yana tavır almaktansa Müslüman ülkeler ve Doğu'nun Batılılaşma ve çağdaşlaşma çabalarını desteklemelerinin kendi çıkarlarına daha uygun olduğunu bir gün anlayacaklarıdır.

"Avrupalı sefirler, Avrupa'nın çıkarlarını kavrayamayanların yaptığı gibi reformları engellemek yerine, Asya'nın reformcu hükümdarlarını fikirleri ile desteklemeli hatta gerekirse onlardan, ülkenin geleneklerini zorlayan aceleci reformlar değil aksine daima bu geleneklerle uyum içinde olan reformlar da talep etmelidirler. Coğrafi konumu, dil ve edebiyatının evrensel etkileri, halkının ahlaki ve akli özellikleriyle İslamiyetin geleceğinde etkin rol alabilecek bir İran için bu şekilde davranmaları gerekir. Günün birinde tüm İslamiyeti ateşe verebilecek, ürkütücü kıvılcımların iyice söndürülemediği bir ocak, örselenmiş bir İran yerine güçlü, aktif, Asya ile Avrupa arasında doğal bir aracı rolünü üstlenmiş bir İran daima tercih edilir."[44]

***

Ağaoğlu'nun gençlik yazılarının kısa özetinin sonunda bazı şeylere dikkat çekilebilir.

Her şeyden önce onun kişisel gelişimi ile ilgilenenler için *Devlet ve Fert* yazarının liberalizmi bu dönemdeki önemli satırlarında da vardır, Türklüğe bağlılık duygusundan en ufak bir iz bulunamaz. Ağaoğlu İran'a ve İran kültürüne dönmüştür. Bu yüzden 1894'te Kafkasya'ya dönüşünü izleyen dönem için Türk milliyetçiliğine gerçek bir dönüş yaptığı söylenebilir. Akçura'nın sözlerine göre bu dönüş safhalar halinde olmuştur. Bu safhaları kesinleştirmek Ağaoğlu üzerine yapılacak biyografilerin görevidir.

Ağaoğlu'nun gelişimi Azerbaycan'daki Türk entelijansiyasının da gelişimidir. Bunlar 19. yüzyılın son çeyreğinden sonra tedricen İran etkisinden çıkıyorlardı. Bunda Bakü'de bir Türk burjuvazisinin ortaya çıkışının, Gasprinski'nin Rusya'daki Müslüman Türklerin birliği ile ilgili düşüncelerinin, ve Azerbaycan'da daha çok hissedilmeye başlanan Sünni Osmanlı İmparatorluğu'nun ağırlığının etkisi vardır.[45] Bu değişik faktörler Azerbaycan entelijansiyasını Panislamizm ve Pantürkizme itiyordu.

Sonuç olarak Ağaoğlu örneği, bizi yüzyıl dönümünde Müslüman dünyada milliyetçilik olgusunun ortaya çıkışı üzerine yeniden düşünmeye çağırıyor. Böyle bir gelişme başka kültürel ortamlarda olası gözükmüyor. 19. yüzyılda Balkanlar'da bir Yunan yurtseverinin bir Sırp milliyetçisine dönüşmesi kolaylıkla hayal edilemez. Ağaoğlu örneği bize, milliyetçiliğin benimsenmesinin ilk evrelerinde-İslamiyete yapılan temel gönderme bağlamında- zaman, mekân koşulları ile başat etkilerin zorladığı stratejik bir seçim olduğunu hatırlatır. Bu bir tehdide verilen anlık tepkidir. Arap milliyetçisi olmuş bazı Osmanlıcılar[46] gibi Azerbaycanlı bir aydın da Şii İran yanlılığından Türk milliyetçiliğine dönmüştür. Avrupa'nın meydan okuması Müslüman ülkelerde bir kimlik bunalımına yol açmıştır. Ağaoğlu, kimliğinin, İngiliz emperyalizminden çok Rus Çarlığı tarafından tehdit edildiğini anladığı zaman, İranlılıktan Türklüğe dönmüştür. Bu bağlamda, ilk teorisyenlerinden birine[47] göre, Türk milliyetçiliği daha çok "siyasi bir sistem"dir. ■

1 Ahmed Ağaoğlu (Rusça biçimiyle Agaev ya da Agaieff): 1869'da Şuşa'da doğdu, 1939'da İstanbul'da öldü. Türk milliyetçiliği içindeki yeri için bkz. Jacob M. Landau, *Panturkism in Turkey, a study in irredentism* (Londra, 1981).

2 A. Bennigsen, Ch. Lemercier-Quelquejay, *La presse et le mouvement national chez les musulmans de Russie avant 1920,* Paris-La Haye, 1964, s. 106-107.

3 Paul Dumont, "La revue Türk Yurdu et les musulmans de l'Empire russe, 1911-1914", *Cahiers du Monde russe et soviétique,* XV, 3-4, 1974, s. 315-331, özellikle s. 326-329.

4 Serbest Fırka ve Ağaoğlu'nun rolü hakkında bkz. Walter Weiker, *Political tutelage and democracy in Turkey, the Free party and its aftermath,* Leiden, 1973.

5 Ağaoğlu'nun makaleleri *Devlet ve Fert*'te (İstanbul, 1933) toplanmıştır. Bu kitapta ifade edilen fikirler son zamanlarda Türkiye'deki tarihçilerin dikkatini çekmiştir: bkz. Ayşe Tıtak, "*Devlet ve Fert*: Gecikmiş bir Kitap Eleştirisi", *Toplum ve Bilim,* 14, 1981, s. 64-83, ve ilhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu,* Ankara, 1982, s. 97-102. Zaten Ahmed Ağaoğlu'nun Türkiye'de tekrar ilgi çekmeye başlaması beklenebilir. Ağaoğlu'nun 1901'de Tiflis'te Rusça olarak yayınlanan İslamiyette kadınla ilgili risalesi Türkçeye çevrildi (Ahmet Ağaoğlu, *İslamiyette Kadın,* Ankara, 1985 [1. Baskı: *İslamlıkta Kadın,* İstanbul, 1959-ç.n.]) ve *Üç Medeniyet* ve *Devlet ve Fert*'in yeniden basılacakları duyuruldu.

6 *Devlet ve Fert* dışında, diğer önemli eserleri arasında *Üç Medeniyet,* 1927 (Latin harfleriyle ilk baskısı 1972'de yapılmıştır-ç.n.); *Serbest İnsanlar Ülkesinde,* 1930; *İhtilal mi, İnkılap mı,* 1942 sayılabilir.

7 Yusuf Akçuraoğlu, *Türk Yılı,* 1928, s. 419-434.
* Ağaoğlu'nun bu hatıraları *Kültür Haftası* (1936, sayı 3-7) dergisinde ve Samed Ağaoğlu'nun *Babamdan Hatıralar* (Ankara, 1940) kitabında "Altmış Yedi Yıl Sonra" başlığıyla yayınlanmıştır. ç.n.

8 Ağaoğlu *La nouvelle Revue*'de Ahmed-Bey imzasıyla "La societe persane" (İran toplumu) genel başlığı altında yedi makale yayınladı: "La femme persane" (İranlı kadın), 69, Mart-Nisan 1891, s. s. 376-389; "Le clerge" (Din adamları), 70, Mayıs-Haziran 1891, s. 792-804; "La religion et les sectes religieuses" (Din ve dini mezhepler), 73, Kasım-Aralık 1891, s. 523-541; "Le theatre et ses fetes" (Tiyatro ve bayramları), 77, Temmuz-Ağustos 1892, s. 524-538; "L'instruction publique et la litterature" (Halk eğitimi ve edebiyat), 79, Kasım-Aralık 1892, s. 278-296; "Le gouvernement de la Perse et l'etat d'esprit des Persans" (İran yönetimi ve İranlıların düşüncelerinin durumu), 84, Eylül-Ekim 1893, s. 509-527; "Les Europeens en Perse" (İran'da Avrupalılar), *ibid,* s. 792-805. Bundan böyle bu makalelere gönderme şu şekilde yapılacaktır: *NR,* sayı ve sayfa.

9 Ağaoğlu bu dergide iki değerlendirme yazdı: "Le monde musulman, à propos d'un livre recent" (İslam dünyası, yeni çıkan bir kitap hakkında), *Revue politique et littéraire,* I, 10, Eylül 1892, s. 318-320 (Ch. Mismer'in *Souvenirs de monde musulman* [Paris, 1892] kitabının eleştirisi) ve "La Perse et les Anglais" (İran ve İngilizler), *ibid.,* II, 6 Şubat 1898, s. 188-191 (G. Curzon'un *Persia and the Persian question* [Londra, 2 cilt, 1892] kitabının özeti).

10 "Les croyances mazdéennes dans la religion chiîte" (Şii dininde Zerdüştçü inançlar), *Transactions of the Ninth International Congress of Orientalists (Londres, 1892),* Londra, 1893, II. s. 505-514. Makale Ahmed-Bey Agaeff imzalıdır. Avrupa'daki yayınları dışında Ağaoğlu, Bakü'de yayınlanan Rusça *Kaspiy* gazetesine de düzenli olarak Paris'ten yazılar gönderiyordu: bkz. a. Bennigsen, Ch. Lemercier-Quelqueway, *age,* s. 32.

11 *NR,* 77, s. 524.

12 Özellikle *NR,* 77 ve "Les croyances mazdéennes..."e bakınız.

13 Bkz. Serge A. Zenkovsky, *Pan-Turkism and Islam in Russia,* Cambridge, Mass., 1967, s. 92 vd.

14 A. Bennigsen, Ch. Lemercier-Quelquejay, *age,* s. 27-30.

15 *NR,* 84, s. 526.

16 *NR.* 79, s. 288.

17 *NR,* 69, s. 379; 70, s. 803-804.

18 *NR,* 84, s. 792-805

19 *NR,* 84, s. 798.

20 *NR,* 84, s. 803. İran'da bir Rus protektorasını çok muhtemel gören Ağaoğlu İngiliz emperyalizmine karşı çok düşmanca bir tutum sergiliyordu: Şubat 1893'te "İngiliz politikacılarına İran'a dokunmamalarını tavsiye ederim zira o bir bombadır" diyordu. Unutmamalıyız ki Ağaoğlu Fransız okurlara sesleniyordu: O günlerde Entente cordiale (1904'te İngiltere ile Fransa arasında imzalanan antlaşmaçn) hâlâ çok uzaktadır ve Fransız-Rus ittifakı da gerçekleşmek üzeredir.

21 *NR,* 73, s. 539-540.

22 *NR,* 73, s. 540-541.

23 *NR,* 79, s. 294.

24 A. Ağaoğlu, "La Perse et les anglais", *agm,* s. 190.

25 Renan'ın Şiilik ve İran'la ilgili düşünceleri özellikle İran'da tiyatro ile ilgili bir makalesinde bulunabilir: "Les Teazies de la Perse", makale 1878'de yayınlanmıştır (Ernest Renan, *Oeuvres completes,* Paris, Calmann-Levy, VII, s. 831-852). Aynı zamanda Ağaoğlu üzerinde Gobineau'nun da etkisi de görülür.

26 Bu olaylar için bkz. Nikki R. Keddie, *Religion and rebellion in Iran: the tobacco protest of 1891-1892,* Londra, 1966; ayrıca 19. yüzyıl sonunda İran'ın genel durumu ile ilgili olarak bkz. Jean Calmard, "L'Iran sous Nâseroddin Châh et les ernieis Qadjar, esquisse pour une histoire politique, culturelle et socio-religieuse" *Le Monde iranien et l'Islam,* IV, 1976-1977, s. 165-194.

27 Şiilik hakkında bkz. Yann Richard, *Le shi'isme en Iran, imam et révolution,* Paris, 1980.

28 "Les croyances mazdéennes...", *agm.* Şiiliğin özümlenmesinde Salman Pak'ın rolü Ağaoğlu'ndan sonra Clement Huart ve daha sonra da Louis Massignon tarafından ele alınmıştır (L. Massignon, *Salmân Pak et les prémices spirituelles de l'islam iranien,* Paris, 1934, Société des Etudes iraniennes yayınları, no. 7).

29 *NR.* 77, s. 524, altını biz çizdik. J. Calmard bu tasvirlerle ilgili çok nüanslı bir hüküm verir ve bunların, "ilk tahlilde kendini göstermeyen, çok çeşitlenmiş bir toplumsal-dini ortamda grupların ilişkilerinin bütün karmaşıklığını gösterdiğini söyler." (*agm,* s. 189 vd.)

30 *NR,* 70, s. 804.

31 *NR,* 79, s. 292.

32 *NR, 69, s. 376-389.*

33 NR, 79, s. 279.

34 *NR,* 69, ve A. Ağaoğlu, "Le monde musulman..." yukarda belirtilen Mismer'in kitabının eleştirisi.

35 *NR,* 69, s. 376.

36 Y. Akçuraoğlu, *age,* s. 426; Akçura'nın alıntı yaptığı Ağaoğlu'nun otobiyografisine göre Cemaleddin Afgani Paris'te Ağaoğlu'nun evinde "haftalarca" kalmıştır. Afgani Paris'e, Londra'ya sığındığı dönemde, 1891 ya da 1892'de gelmiş olabilir. Nikki R. Keddie'nin *(Sayyid Jamal ad-Din "al-Afghani", a political biography,* Londra, 1972) Afgani'nin Paris'teki günlerinden bahsetmediğini belirtelim. Öte yandan, Keddie, Ağaoğlu'nun Cemaleddin'i "Şii dininin başı" olarak adlandırdığını belirtmiştir (*NR,* 84, s. 523). Kökeni ve Şiiliğe mensubiyeti hakkında bkz. N.R. Keddie, *age,* s. 427-433.

37 *NR,* 73, s. 526.

38 "Les croyances mazdéennes...", *agm,* s. 512.

39 *NR,* 70, s. 801-803.

40 *NR,* 70, s. 797-798.

41 *NR-* 70, s. 801.

42*NR,* 70, s. 803.

43 *NR,* 84, s. 525-526.

44 *Ibid.*

45 Bkz. S.A. Zenkovsky, *age.*

46 Sati el-Husri örneği bilinmektedir. Bkz. W.L. Cleveland, *The making of an Arab nationalist, Ottomanism and Arabism in the life and thought of Sati al-Husri,* Princeton, 1971.

47 Yusuf Akçura. Bkz. F. Georgeon, *Aux origines du nationalisme turc, Yusuf Akçura, 1876-1935,* Paris, 1980.

FRANSA KRALİYET VÂRİSİ'NİN SULTAN ABDÜLAZİZ'E İLGİNÇ BİR ARZI ÜZERİNE

EDHEM ELDEM

Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin uluslararası siyasette giderek güç kaybettiğini ve sömürgeleşmeye yakın sayılabilecek bir sürece girdiğini gözlemleyen ve bundan dolayı üzülenlere, tam bir mutluluk olmasa bile, bir nebze teselli getirebilecek bir belgeyi burada yayınlamak istiyoruz. Bu belgede, ondokuzuncu yüzyıl Fransa'sının kaderini 1870'e kadar tayin etmiş iki ailenin - Bourbon'lar ve Napoléon'lar - bir vârisi, haklarının ve özgürlüğünün iadesi için, dönemin Padişahı Sultan Abdülaziz'e müracaat etmekte ve "Avrupa'daki haklı nüfuzunu" kullanmasını istirham etmektedir. Velhasıl, Avrupa'nın "hasta adamı"nı sıhhate kavuşturup, itibarını kısmen de olsa iade edebilecek ve dolayısıyla ayaklar altına alınagelmiş izzetinefsimizi diriltebilecek bir fırsat elimize geçmiş gibi görünüyor. Bu belgenin içeriği, ümid ederiz, Osmanlı büyüklerinin Fransa Kralını tahlis, İsveç Kralını himaye, Rus Çariçesini hall ve Fransız İmparatoriçesini tatmin etmek gibi meziyetlerine, benzer ailelerin yetimlerine yardım elini uzatıp haklarını müdafaa etmek yüceliğini ekleyecektir.

Söz konusu mektubu daha teferruatlı bir şekilde incelemeden önce, mümkün olduğunca sadık bir tercümesini sunalım :

Paris, 29 Kasım 1874

Türkiye İmparatoru Hazretlerine

Haşmetmeâb

Haşmetmeâb hazretlerine aşağıdaki konuları arz eder, Zât-ı şâhânelerinden en canavarâne zulme uğramış olan iki genci korumalarını ve böylece haklarının iade edilmesini ve pervasız suçluların iğrenç hareketlerine son vermelerinin sağlanmasını istirham ederim.

1845'e doğru İspanya'da dünyaya gelen, sabık Fransa İmparatoriçesinin kız kardeşinin kızı Mademoiselle d'Albe, ismi ve serveti elinden alınarak Paris'te sefalet içinde ve öyle bir yaşında terk edilmiştir ki, adalet -şu anda yaptığının aksine- görevini yapmayı reddetmese bile, muhtemelen mahkeme kararıyla kimliğini ispatlayamayacaktı.

Birinci dereceden kuzinim Mademoiselle d'Albe, halkı benim onun gayrı meşru kardeşi olduğuma veya onun benim gayrı meşru kardeşi olduğuna inandırmak için terk edilmiştir. Oysa ikimiz de meşru çocuklarız ve meşru olmamamız da mümkün değildir. Şu anda bu genç hanım Larochéfoucaudı ailesinin veya onun tanıdıklarının elindedir. Kuzinim mutlu görünmemektedir ve üstelik suiistimal ile ve sebepsiz olarak elinden alınmış olan her şeyin üzerinde hakkı vardır. Herhalde ona sadaka vererek kendilerini yüceltme iddiasındadırlar, halbuki aslında malı çalınmakta ve belki de ona karşı suç işlenmektedir.

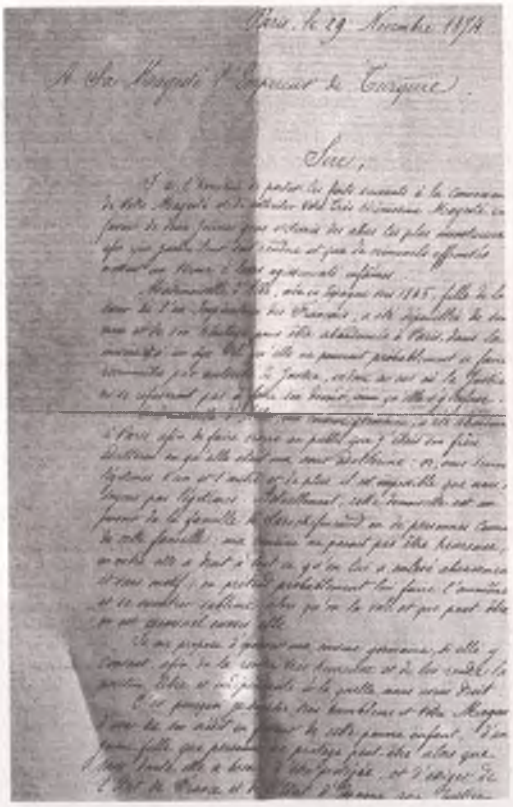

Kabul ettiği takdirde, birinci derecede kuzinimle evlenmek ve dolayısıyla onu çok mutlu edip, hakkettiğimiz özgür ve bağımsız duruma kavuşturmak niyetindeyim.

Bu sebepten dolayı Haşmetmeâb Hazretlerinden naçizâne istirham ederim ki itibarlarını bu zavallı çocuğun, korunmaya muhtaç olduğu halde belki de kimsenin korumadığı bir genç kızın lehinde kullansınlar ve Fransa Devleti ile İspanya Devleti'ne, birinci derecede kuzinim Mademoiselle d'Albe'ın hakkının nihayet ve süratle verilmesini ve ismiyle malvarlığının iade edilmesini emretsinler.

Bana gelince: Fransa Kralı X. Charles'ın torunu olan Bordeaux dükü ve Chambord kontu Monsieur Henri de Bourbon'un meşru oğluyum. Ailesinin hakketmediği şerefi için babamın evlendiği Eugénie Marie de Montijo y Guzman'dan, babamın ölümünden sonra Granada (İspanya)'da 1844'te doğdum.

Doğumumdan hemen sonra, köydeki bir süt annesine yollanarak annemin bakımından mahrum kaldım. İki yaşıma geldiğimde, annem hanımefendi, süt annemin bulunduğu köydeki çiftlik evine yerleşti ve annem beni yanına aldı. Üç yaşına bastığımda, Malaga vilâyetinde (İspanya) Ardales'te oturan annemden uzaklaştırılıp Paris'e getirilerek orta halli bir ailenin çocuğunun yerine geçirildim.

Ne bu seyahati ne de kaçırılışımı hatırlamıyorum, çünkü o zaman bile vücudum ile zihnim suiistimal ediliyordu. Doğduğumdan beri, pervasız vampirlere terk edilmiş bir av haline geldim: bunlar vücudum ile zihnimi fethederek, gizli cinaî uygulamalar sayesinde, bir saniye bile ara vermeden bana gece ve gündüz iğrenç bir şekilde işkence ediyor ve aklımı karıştırıp kaybettirmeye çalışıyorlar.

Bir ajan var ki, fizikî ve ahlakî benliğimi durmadan ve acımadan, gece ve gündüz, özellikle gece veya uykum esnasında istismar ediyor ve uykum sırasında bende bir nevi baygınlık yaratarak bu baygınlığım sırasında gerçeğe benzeyen hisler yaşatarak beni iğrenç bir şekilde suiistimal ediyorlar. Böylece tamamen kendimi işkenceye tâbi tutulmuş ve ona dokunulduğunu, vurulduğunu, hakaret edildiğini hisseden, bunun rüya değil, gerçek olduğunu bilen ve bağıramayan veya kımıldayamayan baygınlık halindeki biri gibi hissediyorum.

Uyanık olduğum zaman, beni ele geçirmiş olan gizli ajanın veya ajanların hareketleri aynı derecede alçakça ve rezil oluyor: hiçbir ciddî meşgaleme izin verilmiyor, durmadan beynimde konuşmaya, hakaret etmeye, vücudumun uzuvlarının bazı adalelerini oynatmaya, görüşümü bulandırmaya ve aklî melekemi felcetmeye veya tahrik etmeye cesaret ediliyor. Bu ajan Devlet ve İsa Kumpanyası tarafından kullanılmaktadır. Buna ilâveten, bulunduğum aileyi oluşturan fertler de benzer hareketlere mazur kalıyorlar.

Haşmetmeâblarından önemle rica ederim ki gerekli mercilerin nezdindeki itibarını kullanarak Fransız Devleti'nin gecikmeden şahsımı ve beni istekli veya isteksiz bir şekilde kabul etmiş olan ailemi sebepsiz ve amaçsız bir şekilde işkenceye tâbi tutan bütün ajanları idam ettirmesini sağlasınlar. Bu ajanlar her bakımdan cânidirler ve eriştikleri tek yücelik, bana ve diğerlerine karşı ulaştıkları alçaklığın derecesindedir. Bunlar en âdi entrikacılardır ve onları kullananlar zindana atılmalıdırlar.

Diğer taraftan, keyfî ve sebepsiz bir şekilde mahrum kalmış olduğum isim ve malvarlıkları ile ilgili yapmış olduğum şikâyetler konusunda Fransa'da ve İspanya'da bana adalet hakkı tanınmamaktadır; halbuki hakkımın en mükemmel delillerini sunuyorum. Üstelik, gerçek kimliğimi reddetmek mümkün değildir, çünkü yanımda çok sayıda hukukî evlatlık delilleri bulunmaktadır. Öyle ki, sabık Fransa İmparatoriçesi annem hanımefendinin sağlığında, ondan doğmuş olduğumu inkâr etmek imkânsızdır.

Annem hanımefendiyi tahttan indirmiş değilim: eğer siyasî gelişmelerde herhangi bir dahlimiz varsa, muhtemeldir ki oğlu ve annesine feci bir şekilde davrandığı tespit edilmiştir. Nedeni belli olmadan ikimizin de malı çalınmakta, ikimize de en iğrenç, en alçak ve en sefih şekilde işkence edilmektedir.

Fransa Devleti'nin gizli polisinin ne amaçla hareket ettiğini bilmiyorum, ama onu kullananların iktidarda olmasına tahammül edilemez, çünkü sözü geçen gizli polisi kullananların hepsi zindana gönderilmeli ve kullandıkları ajanlar ise giyotinle idam edilmelidir.

Bundan dolayıdır ki, Haşmetmeâblarına bunları anlatmak ve Avrupa'daki haklı nüfuzunu kullanarak Fransa Devleti'nin ve İspanya Devleti'nin masum ve ancak masum olabilecek iki genç insanın isim ve malının iadesini ve kişiliklerine yapılan sui-istimale son verilmesini emretmenizi istirham etmek cesaret-i azimesinde bulundum.

En derin hürmetimin ifadesiyle kendimi Haşmetmeâblarının hakir ve sadık kulu olarak görme cesaretindeyim.

Henri de Bourbon

Paris'teki isim ve adresim şudur : Monsieur M. A. T. Altairac, rue de Rennes, no 152, Paris, Fransa.

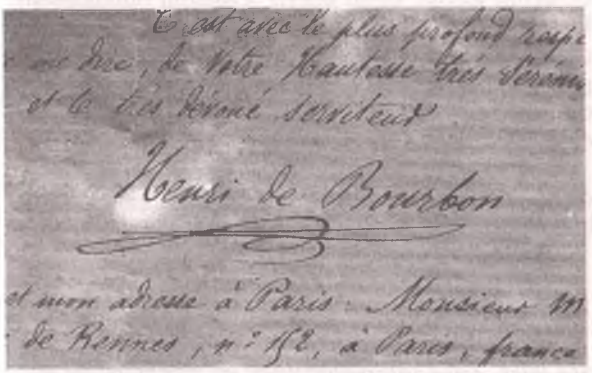

Her şeyden önce mektubun, veya bugünkü basının tabiriyle "şok belge"nin günümüze nasıl intikal ettiğini açıklayalım. Bu belge, Osman Hamdi Bey'in Paris'ten babasına yazmış olduğu mektupların arasında bulunmuştur.[3] Bundan da anlaşılan, mektubun şu veya bu şekilde Osman Hamdi Bey'in babası Edhem Paşa'nın eline geçmiş olduğu ve büyük bir ihtimalle herhangi bir işleme tabi tutulmadan kendisi tarafından alıkonmuş olduğudur. Mektubun yazıldığı tarihte Edhem Paşa'nın Nafıa Nazırı olduğu düşünülürse, neden onun eline geçtiğini anlamak güçtür. Belki de eğitiminin hemen hemen tamamını Paris'te tamamlamış ve Fransızca'ya anadili gibi vakıf olan Edhem Paşa'nın bu özellikleri mektubun ona aktarılmış olmasının sebebi olabilir.

Bunun ötesinde, mektubun asıl içeriğine ve taşıdığı iddialara bir göz atalım. Henri de Bourbon

(nâm-ı diğer Monsieur Altairac), annesi tarafından kendini bir taraftan İspanya'nın en köklü zadegân ailelerinden birine bağlamakta, diğer taraftan da, annesinin ikinci evliliği vasıtasıyla Cumhurbaşkanı/Prens/İmparator III. Napoléon ile hısım görmektedir. Baba tarafından ise, kendini doğrudan doğruya 1824-1830 tarihleri arasında hüküm sürmüş olan X. Charles'ın torunun oğlu saymaktadır. Bunlara ilâveten Henri de Bourbon, kendisi ile aynı kaderi paylaşan teyzesinin kızı ile evlenmeyi, ve böylece İspanya aristokrasisi ile zaten olan bağlarını daha da pekiştirmeyi düşünmektedir.

Bu bilgilerden çıkarabileceğimiz şecere aşağıda gösterilmiştir :

Ne yazık ki, ortaya çıkan bu anlı ve şanlı şecere kısmî uydurmalar yüzünden tamamen sahtedir. Mektubun tarzının her okuyucuda uyandırdığını tahmin ettiğimiz şüpheler, söz konusu ailelerin şecerelerine biraz dikkatlice bakıldığında daha da kesinlik kazanıyor: ya mektubun yazarı yalan söylüyor, ya da bu

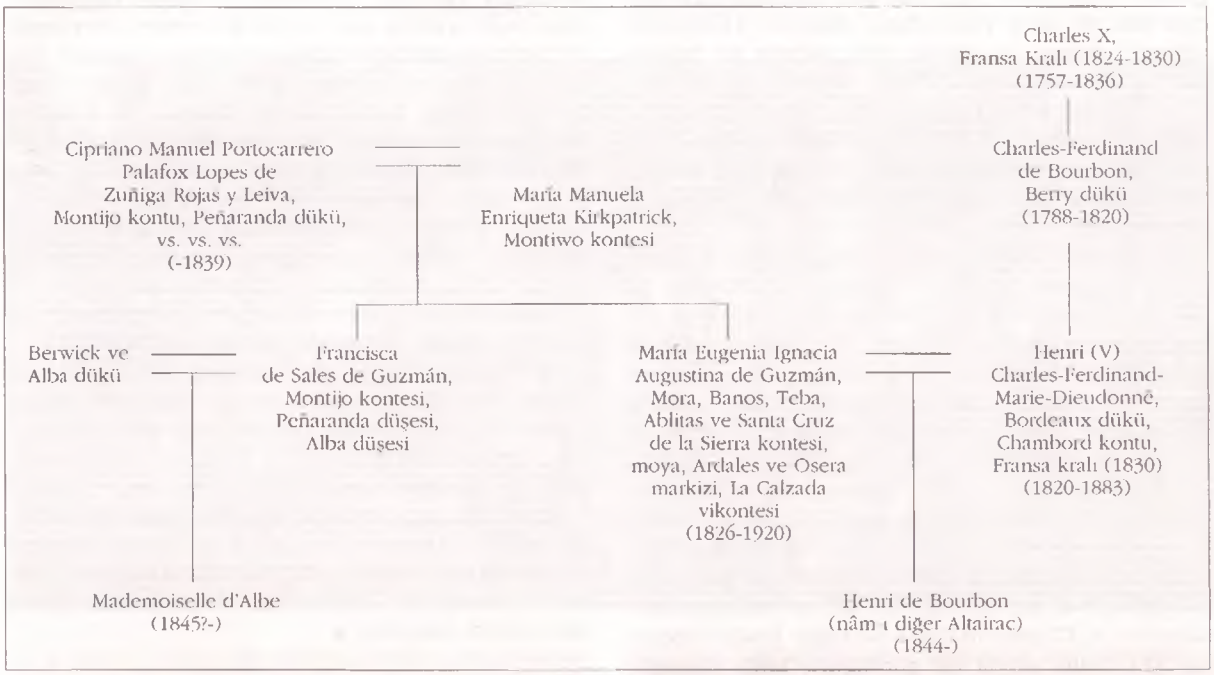

Francisca

Eugenie

mektup Fransız kraliyet şecerelerini tekrar yazdıracak kadar "şok" bir belge! Gerçekten de bu iddiaları ciddiye alacak olursak, ortaya şu bilgiler çıkacaktır:

1) 2 ile 18 Ağustos 1830 tarihleri arasında V. Henri olarak tahta oturmuş olan Henri-Charles-Ferdinand-Marie-Dieudonné de Bourbon (29.9.1820-24.8.1883), 1846'da evlenmiş olduğu Modena dükü ve Avusturya arşidükü IV. Francesco'nun büyük kızı Marie-Thérèse-Béatrice-Gaëtane'dan önce Eugénie de Montijo ile evlenmiş, bilinenin aksine çocuksuz ölmemiş ve gerçek ölüm tarihinden takriben kırk yıl önce vefat etmiş olmalıdır. (Kahramanımızın iddiası, bu şahsın oğlu olduğu ve babasının ölümünden sonra, 1844'te doğmuş olduğudur).

2) İmparatoriçe Eugénie'nin ablası Francisca de Sales de Guzmán'ın (1824?-16.9.1860), Berwick ve Alba düküyle olan evliliğinden bilinmeyen bir kızı (kahramanımızın kuzini Mademoiselle d'Albe) olması gerekir.

3) 1853'te İmparator III. Napoléon ile evlenen María Eugenia Ignacia Augustina de Montijo de Guzmán y Portocarrero (5.5.1826-11.7.1920), bu evliliğinden on sene kadar önce Henri-Charles-Ferdinand-Marie-Dieudonné de Bourbon ile bilinmeyen bir evlilik yapmış ve bunun neticesinde 1844'te kahramanımızı dünyaya getirmiş olmalıdır. Üstelik bu evlilik, ailesinin namusunu kurtarmak için ve dolayısıyla muhtemelen evlilik dışı veya öncesi bir hamileliği meşrulaştırmak için yapılmış gözükmektedir.

En iyi niyetle düşünsek bile, kahramanımız Monsieur Altairac'ın söylediklerine inanmak çok zor geliyor. Gene de tarihî gerçekleri zorlamayı deneyelim. X. Charles'ın diğer bir oğlu Louis-Antoine -ki XIX Louis adıyla bir günlüğüne tahta çıkmıştır (2 Ağustos 1830)- Altairac'ın hikâyesine uyacak bir tarihte, 3 Haziran 1843'te, ölmüştür. Fakat bu zatın diğer vasıflarının hiçbiri tarife uymamaktadır: adı Henri değil Louis'dir, Bordeaux değil, Angoulême dükü dür, X. Charles'ın torunu değil oğludur, kuzini XVI. Louis'nin kızı Marie-Thérèse-Charlotte ile evlenmiş ve çocuksuz vefat etmiştir. Diğer bir ihtimali düşünüp, Henri-Charles-Ferdinand-Marie-Dieudonné'yi 1843-44 civarında öldürmeye çalışalım. Fakat burada da, her ne kadar 1830'daki sürgünden itibaren izinin kaybolduğunu varsaysak da, 16.11.1846 tarihinde Brück an der Mur'daki evlilik merasimini göz ardı etmek mümkün değildir.

Müstakbel İmparatoriçe Eugénie'ye gelince, tarihî dedikodu meraklılarına küçük bir ümit ışığı doğabilir. Pehlivan Sultan Abdülaziz ile Beylerbeyi Sarayı'nda bir macera yaşamış olduğu iddia edilen Eugénie, gençlik yıllarında da bir aşk dedikodusuna maruz kalmıştı. Ablası Francisca'nın Alba dükü ile evlenmesinden kısa bir müddet sonra, enistesinin Madrid'deki konağında Alcañizes markisi ile tanışıp bir macera yaşadığı ve aslında ablasına âşık olan bu zatın genç Eugénie'nin kalbini kırdığı rivayet edilmektedir. Bu olay 1843-44 senelerinde vuku bulduğuna göre, maceranın biraz ileri gittiğini düşünmek ve dolayısıyla hamile kalan Eugénie'nin şeref ve namusunun kahramanımızın babası tarafından kurtarıldığını düşünmek mümkün olsa bile, bu kişi hakkında vermiş olduğumuz bilgiler ışığında bunu kabul etmek tarihî fantezi ve spekülasyonun bile sınırlarını zorlamaktadır.

Zaten, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu tür araştırmalara ihtiyaç olmadan bile, mektubun içeriğinden hareketle ne denli gayrı ciddî olduğu hemen göze çarpmaktadır. Sözde Bourbon vârisinin ifadesinden tipik bir paranoyak ile karşı karşıya olduğumuz aşikârdır. Devletin en yüksek kademelerine kadar uzattığı suç ve entrika silsilesi, her tarafta "beynine girebilen" ajanlar görmesi, "annesi" Eugénie'yi tahttan indirmediğine dair savunması ve benzeri sözler, ancak epeyce karışık bir aklın ve mütemadi bir perseküsyon manisinin ürünü olabilir. Fazla ileri gitmek istemeyiz ama, sanırız ki böyle bir mağduriyet iddia eden birinin kalkıp Osmanlı Padişahından medet umması bile, aklî dengesi hakkında şüpheler uyandıracak nitelikte bir davranıştır. (Tabii, Abdülaziz ile Eugénie arasındaki sözümona ilişkiyi düşünerek, Padişahı bir nevi "cici baba" saydığını savunmak da mümkün olabilir.)

Fos çıkan belgemizin hikâyesi burada bitiyor. Eldeki imkânlarla daha fazlasını öğrenmek mümkün olmamıştır. Verilen isim ve adresten yararlanarak, Paris rehberlerinden ve belki de dönemin tımarhane kayıtlarından ek bilgiler elde etme ihtimali varsa bile, ne derecede mânâlı olabileceği tartışma götürür. Mektubu bir delinin eseri veya bir dostunun Edhem Paşa'ya muzipliği olarak değerlendirmek ve tarihî bir latife mertebesinde bırakmak sanırız yeterli olacaktır. ■

1 İsminin doğru yazılışı La Rochefoucauld olan bu aile, Fransa'nın özellikle yetiştirmiş olan en köklü ailelerinden biridir. Mektubun yazıldığı tarihte bu ailenin hayatta olması muhtemel olan başlıca siması Frédéric-Gaëtan marquis de La Rochefoucauld-Liancourt'du. Kendisi, 1779'da dünyaya gelmiş, milletvekili olarak 1830'a kadar Bourbon ailesine kayıtsız destek vermiş, edebiyat, ahlak ve siyaset konularında birçok esere imzasını atmıştı.

2 Compagnie de Jésus, Jésuites (Cizvit)'lere verilen bir addır.

3 Bu mektubu bana iletmiş olan Sayın Cenan Sarç'a teşekkürü borç bilirim.

Kaynakça

Nouvelle bibliographie générale depuis les temps les plus reculés jusu'à 1850-1860, Paris, Firmin Didot, 1857-1866; tıpkıbasım, Kopenhag, Rosenkilde et Bagger, 1963-1969.

Dictionnaire de biographie française, Paris, Letouzey et Ané, 1933-1979.

Burke's Royal Families of the World, vol. 1, *Europe and Latin America*, Londra, Burke's Peerage Ltd., 1977.

Comte Fleury, *Memoirs of the Empress Eugénie*, New York, Appleton and Company, 1920.

Robert Sencourt, *The Life of the Empress Eugénie*, Londra, Ernest Benn, 1931.

Rita Wellman, *Eugénie. Star-crossed European Empress of the French*, New York, Charles Scribner's Sons, 1941.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrıazamlar*, İstanbul, 1940-1953

TRABZON'DA AVUSTURYA BOYKOTU 1908

KUDRET EMİROĞLU

5 Ekim 1908'de Avusturya, Berlin Anlaşmasından beri fiilen Avusturya denetiminde olan iki Osmanlı vilayetini, Bosna ve Hersek'i ilhak etti. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Yunanistan'ın Girit'i ilhakı bunu izledi. Avusturya'nın ilhak ilanından 72 saat sonra Avusturya mallarını boykot eylemi başladı. Boykot Osmanlı devletinin ilhakı tanıdığı ve Avusturya'nın 2,5 milyon lira ödemeyi kabul ettiği 27 Şubat 1909'a kadar sürdü.[1]

Boykotun nasıl başladığı kesin bilinmemekteyse de *Tanin*'de 10 Ekim'de çıkan çağrı yazısının etkili olduğu muhakkaktır. 7 Ekim'de *Servet-i Fünun* da bu çağrıyı yapmıştı. İttihat ve Terakki'nin önde gelen üyelerinden yeni Adliye Nazırı da örgütleyicilerdendi. Çoğu Selanikli İstanbul tüccarları 7 Ekim'de zaten boykot kararını almışlardı. Osmanlıların askerî bir karşılık veremeyeceğini bilen halkın öfkesi kısa sürede İstanbul dışında da boykotun yayılmasını sağladı.[2] Sadrazam ve Hariciye nazırının boykota karşı çabaları bir süre boykotun gücünü kırdıysa da İttihat ve Terakki'nin öncülüğüyle Kasım'dan itibaren boykot daha büyük şiddetle yaygınlaştırıldı. Böylece boykot, sadrazam ve hükümet, İttihat ve Terakki Cemiyeti, tüccarlar ve boykotun gerçekleşmesinde fiilen en büyük etkiye sahip liman işçileri arasındaki ilişkilerle belirlenir oldu. Ve sonuçta İttihatçılar ve liman işçileri etkin oldular. Boykot, İttihatçıların örgütlülüğünü artırması ve belli kesimlerle ilişki kurmada deneyim kazanmasına yardımcı olurken, Avrupa ticaretiyle daha fazla içiçe olan gayrimüslimlerin boykota karşı tavır almaları da farklı çıkarların açığa çıkmasında ve "milli iktisat" görüşünün netleşmesinde etkili oldu.

Trabzon İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul ve Selanik komitelerinden aldığı talimatla 12 Ekim'de Trabzon rüsumat emini Mehmet Emin[3] başkanlığında Trabzon tüccarlarını ilhak konusunu tartışmaya çağırdı. Hıristiyan tüccarlar ve bazı Müslümanlar Avusturya mallarını boykot etmeye ve mavnacılar Lloyd şirketi yüklerini taşımamaya söz verdiler.[4] 13 Ekim'de Vali elinden bir şey gelmediğini ifade etti. O akşam yapılan ikinci toplantıda yerli tüccarlardan boykot komitesi kuruldu, komite kâtipliğine bir gümrük memuru getirildi.[5]

Avusturya Lloyd Kumpanyası gemilerinin şeker yükünü hiçbir limana çıkaramadığını bildirirken Yunan gemileriyle gönderilen şekerlerin bile Samsun, İnebolu, Trabzon, Ordu vb limanlarına çıkarılamadığını belirtiyordu.[6] Yük faturalarına bakılmaksızın malın meşei saptanmaya çalışılıyor, malları incelemek için mavnacılar ve gümrük memurları birlikte çalışıyorlardı.[7] Boykotun kırılmasını engellemek için şiddetten kaçınılmıyordu. Kasım sonunda mavnacılar başkanı Alman şilebindeki malın Avus-

turya malı olduğuna karar verdi ve yükü gemiye geri yolladı. Gümrük memurları geminin yükünü kendi mavnasıyla boşaltabileceğini söylediler. Ertesi sabah bu mavnanın tahrip edilmiş olduğu görüldü.[8]

Kasım'ın son haftasında yerli Hıristiyan tüccarların işbirliğine yanaşmadıkları ve Müslüman tüccarların büyük bölümünün de boykota son verme isteğinde oldukları belirlendi. Tüccarlar bütün ülkede isteksizleşmişken hükümet de boykotu engelleme çabasındaydı. Avusturya (Şeker Fabrikaları Birliği'nin acele önlem isteği ve Trieste piyasasının zor durumda olduğunu da dile getirmesiyle) Osmanlı memurlarını boykotu desteklemekle suçlamış, hamalların da memur sayılması gerektiğini bildirmiş ve görüşmeleri kesmişti. Sadrazam Kamil Paşa bütün vilayetlerdeki gümrüklere genelge göndererek Avusturya mallarının ithalatına zorluk çıkarılmamasını ve hamalların da boykota katılmamasını istedi. İstanbul'da olduğu gibi Trabzon'da da İttihatçılar kararlı davrandılar ve onlara uyan liman işçilerinin de katılımıyla boykot sürdürüldü. German Levant Line Trabzon bürosu boykotun Trabzon'da İzmir'den daha etkin olduğunu ve Kasım ayı boyunca hiçbir Avusturya malı veya gemisinin boşaltılmadığını bildiriyordu.

3 Aralık'ta İstanbul, Selanik ve Trabzon boykot komiteleri boykota uymayan İzmir limanından gelen mallara yabancı liman işlemi yapılması kararı aldılar. Aynı gün Trabzon'da Avusturya malı taşımak için özel olarak tutulan hamal saldırıya uğradı, yükü alınarak sokakta yakıldı. Aralık'ın ilk haftasında yerel basın boykot heyecanını yükselten yazılara geniş yer verdi.[9] 13 Aralık'ta mavnacılar ve boykot komitesi üyeleri yaptıkları toplantıyla yerli tüccarları Osmanlı limanlarından (yani İzmir'den) yaptıkları Avusturya ithalatını durdurmaları konusunda uyardılar. Aksi halde ölüm olaylarının ortaya çıkabileceği tehdidinde bulundular. Aralık'ın son haftasında mavnacı ve hamallar herkesin gözü önünde ve zabtiyeden hiçbir müdahale olmaksızın Avusturya mallarını imha ettiler. 29 Aralık'ta birinin elinde çekiç bulunan yirmi kadar mavnacı bayraklar ve marşlarla yürüyüş yaparak halkı Avusturya mallarını ortaya çıkarmaya ve imha etmeye çağırdılar. Avusturya yapısı bir tabanca çekiçle ezildi, "boykot ambarı"ndan çıkarılan bazı mallar yakıldı.[10]

12 Ocak'ta Valiyle birlikte belediye başkanı Nemlizade Cemal Bey[11] İttihat ve Terakki komitesinin bütün taleplerine uyulması gerektiğini açıkladılar. Ocak ayı içinde tüccarların desteği sona ermişti. Son boykot komitesinde belediye başkanı, bir avukat, iki tüccar, bir gemi acentası ve iki "Türk" vardı. Bu grup rüsumat emininin boykotun Lloyd gemileriyle gelen bütün malları kapsayacak biçimde genişletilmesi önerisine karşı çıktı. Mavnacılar ve hamalların komite emirlerine uymaması üzerine komite kendisini feshetti. Artık boykot doğrudan İttihat ve Terakki tarafından yönetiliyor ve ona tabi olan hamallarca uygulanıyordu. Ocak-Şubat ayları boyunca boykot çok sıkı biçimde yürütüldü. 7 Şubat'ta Sadrazam Trabzon rüsumat emanetine boykotun sona erdirilmesini bildirdiğinde, rüsumat emini boykotu idarenin değil halkın yaptığı yanıtını verdi.[12] 27 Şubat'ta vali Osmanlı-Avusturya anlaşmasının resmen onaylandığını açıkladı ve anlaşmayı yerel gazetelerde yayınlattı. 2 Mart'ta İttihatçılar mavnacılara boykotu sona erdirme kararını bildirdiler ve onlar da bu karara uydular.[13]

22 Aralık 1910'da Trabzon Amerika konsolosu Milo, valinin, konsolosların ve yabancıların etkisinin azaldığını, çoğunluğunu hamal ve mavnacıların oluşturduğu İttihat ve Terakki komitesinin kenti bütünüyle denetimi altına aldığını yazıyordu.[14]

Kasım'dan sonra tüccar desteğini yitiren boykotun devlete ve tüccarlara karşın İttihatçıların kararıyla, mavnacı ve hamalların desteğiyle uygulanabildiği ve boykot sonucu İttihatçıların kenti bütünüyle denetim altına aldıkları görülüyor. Trabzon'da İttihatçılar daha çok genç subaylardır. Trabzon'da kurulan ilk özel gazete *Trabzon'da Meşveret* bu çevreyi destekleyerek şehirde cemiyetin resmî organı niteliğini kazanmıştır. O günlerin tanığı Ahmet Faik Trabzon'daki İttihatçıları şöyle anlatır:

"Ortada değişmiş hiç bir şey yoktu. Eşraf ve mütegallibe ve bunların mensubu olan vilayet memurları hepsi eski vaziyetlerini muhafaza ediyorlardı. Yalnız bir fark vardı. O da hepsi İttihat ve Terakki Cemiyetine kaydolmuşlardı. Asıl halk ve köylü ortada yoktu. Trabzon'da İttihat ve Terakki'nin alemdarı gümrük nazırı Türk şairi Mehmet Emin Bey'di. Gördüğü taşın üzerine çıkar nutuk söylerdi. Nutukları aynı kelimelerdir. 'Mektep kitaplarını köylere tarlalara tohum saçar gibi saçacağız'. Zaten İttihat ve Terakki'yi hemen umumiyetle yüzbaşı ve binbaşı rütbelerindeki genç zabitler huşunetle temsil ediyorlardı. Meşrutiyetin en ibtidai esaslarından bile bilgileri yoktu. Bilgileri sadece İttihat ve Terakki Cemiyetine yazılmayanları düşman tanımak ve onları kahr u imha etmeği vatanperverlik ad etmekti." [15]

Şehirde genel Jön Türk çerçevesi içine giren bir kesimin varlığı ve İttihat Cemiyetini en azından İttihatçılar Mecliste iktidar tekeli oluşturana kadar desteklediklerı belirli ise de bu kesimle genç subaylar arasında yaklaşım farkı olduğu da açıktır. Bu kesimin sözcüsü *Feyz* gazetesi hem İttihat Cemiyetine desteğini sürdürmüş hem de kentteki İttihatçılarla onların sözcüsü *Trabzon'da Meşveret* gazetesi ile çatışmaya girmekten kaçınmamıştır. Bu durumu, Trabzon'da İttihat örgütünü kimin ve hangi yaklaşımın ele geçireceği konusunda mücadele bulunması ile açıklayabiliriz. Örnek olarak *Feyz* gazetesi, gerçek çizgiyi ve siyasal örgütlenmeyi daha sonra kurulacak olan *Tarık* gazetesinin temsil etmesine karşın, adem-i merkeziyet düşüncesine ilgi göstermiştir. Prens Sabahaddin'in yoldaşlarından Kıbrıslı Şevket konferans vermek üzere Trabzon'a davet edilmiş ve konuşturulmayıp dönmüştür. İttihatçılar kentin hocalarından da yorum alarak adem-i merkeziyetçiliği vatan ve hilafet düşmanlığı olarak göstermişlerdir. Bu olay da genç subayların ilk günden başka görüşlere tahammül edemediğini

ve sokağa egemen olma çabası içinde olduklarını kanıtlamaktadır.[16]

Trabzon'da İttihatçılar Ağustos ayından itibaren faaliyet göstermeye başlarlar. *Feyz* gazetesi 28 Ağustos 1908'de "şehrimizde umumî bir kulüp tesis edilmektedir. Şimdiye kadar iki yüz aza kaydedildiği haber alınmıştır" demektedir.[17] Cemiyetin ilk dönemde gazetelere yansıyan faaliyeti oyun sahnelemek ve konferanslar vermektir. Faaliyetlere katılan Ahmet Faik cemiyete çeşitli eleştiriler getirerek örgütlenme ve eğitim çalışmalarını yetersiz bulduğunu söylemektedir: "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trabzon'daki başkanı Binbaşı İrfan Bey beni de cemiyete kayıt ettirmişti.. Cemiyetin çalışmalarındaki boşluğu ve faydasızlığı defaatla mevzubahis ederek ciddi esaslar üzerine çalışma yollarını ve mütemadi konferanslarla halkın içine girilmesini kendilerine söyledikçe onlar cevap olarak: Burada bu aksaklıklar olsa dahi Selanik'te söylediğiniz gibi işlerin yolunda olduğunu ve beni Selanik'e göndermek sevdasında bulunduklarını söylemekle iş bitiyordu... Trabzon'da bazı kimseler ve bilhassa *Meşveret* gazetesi sahibi Naci ile baş muharriri gümrükte hamallar kâtibi Sadık efendiler İttihat ve Terakki'yi istismar etmiş ve ellerindeki gazeteyi herkesi yıldırmaya vasıta olarak kullanmakta[ydılar]".[18]

Mebus adayları Ekim ayından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Siyasal partileşmenin ve programlarının netleşmediği, yalnız İttihatçıların örgütlü göründüğü ortamda seçimler yapılır. Yedi mebus çıkaracak olan Trabzon sancağında, merkezde 440 oy 27 aday arasında bölünmüştür. Merkez dışından gelen oylarla sıralama kısmen değişmiş, merkezde ikinci ve yedinci sırada olanlar seçilemeyip, onların yerlerine sekiz ve onuncu sırada olanlar seçilmiştir. *Trabzon'da Meşveret* gazetesinin sahibi Naci Bey yalnızca bir oy almış, İttihat Terakki'nin "alemdarlığını" yapan rüsumat emini Mehmet Emin Bey sekiz oy almıştır. Seçilenlerin ikisi müftüdür. Öteki iki mebustan Ali Naki Efendi 1876 meclisinde de mebusluk yapmıştır, İzzet Efendi'nin ise babası (Ali Galip Efendi) birinci meşrutiyet mebuslarındandır. Dolayısıyla seçimlerde siyasetten çok din ve yerli eşraftan olmanın rol oynadığı söylenebilir. Rum mebus Kofidi Efendi ise Reji müfettişidir, yani tütün üreticisi bölgede, Rumlar içinde yabancı sermaye çevreleriyle iş yapanların daha etkin olduğu söylenebilir.[19]

İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübü yani Cemiyetin Trabzon şubesi seçimlerden sonra resmen 27 Kasım 1908'de kurulmuştur.[20] Şubenin "ona mülhak" Askerî Kulüp'le birlikte kuruluşu, kuruluşta sivil ve asker bürokrasinin hazır bulunması, Cemiyette askerlerin taşıdığı ağırlığın ve bunun o dönemde olağan görülmesinin bir başka göstergesidir.

Seçilen mebuslar ne kadar İttihatçı görünüm içinde olursa olsun kendileri fiilen başarı sağlayamayan (Naci, Mehmet Emin gibi) İttihatçılar Aralık ayından itibaren mevcut bürokratik yapıya karşı daha müdahaleci bir tutum geliştirmişlerdir. "Tensikat" komisyonları yasal çalışmalarına başlamadan vilayet mektupçusu, vilayet naibi, bidayet mahkemesi hukuk reisi hedef alınarak istifaları veya tayinleri sağlanmıştır. *Feyz*'le *Trabzon'da Meşveret* arasında görüş ayrılığı çıktığı için eğitim müdürü ile İdadi müdüründen birinin vilayetten uzaklaştırılması uzun sürmüş, *Trabzon'da Meşveret*, idadi öğrencilerinin boykotlarını ve öteki eylemlerini desteklemiş, iki gazete de valiye yüklenmişlerdir.[21] Kentte siyasal egemenliğin kurulması için verilen mücadelede Avusturya boykotu da, hem toprak bütünlüğü amacını gerçekleştirememesi nedeniyle İttihatçıların prestij yitirmesini önleyecek hem de bu mücadelenin arkasına duygusal desteğin alınabilmesini sağlayacak bir eylem alanı yaratmıştır.

Boykotun uygulanışında "zor" öğesinin derecesi Akçaabat'tan *Feyz* gazetesine yazılan bir duyuruda görülmektedir. Akçaabat kazası hava koşullarının elverişsizliği nedeniyle bir ay süreyle dış bağlantısı kesildiği için "zahire" alamamış, "ahalinin ihtiyacı kesb-i ehemmiyet etmekte iken" Rizeli Yahya Reis'in çifte direkli sandalı limana mısır getirmiş, tüccarın fahiş fiyata razı gelmesine ve peşin ödeme yapmasına karşın mısırın Bulgar malı [!] olduğu anlaşılarak "ahalinin ihtiyacı nazar altına alınmayıp muhafaza-i milletimiz uğrunda canımızı dahi feda ederek boykotaj hakkındaki ittifakımızı ihlal edemiyeceğimizden" mısır indirtilmeyerek sandal harekete zorlanmıştır. Akçaabat'tan *Feyz*'e gönderilen bu yazıda sandalın Sürmene'ye hareket ettiği bildirilerek Sürmene tüccarı bu konuda uyarılmaktadır.[22] Mısırı geri çeviren herhalde kıtlık çeken halk veya fahiş fiyat veren ve peşin ödeme yapan tüccar olmamak gerekir.

Boykotun özellikle şeker sıkıntısı yaratacağı daha başlangıçtan bellidir. Boykot nedeniyle 12 Ekim'de Zağanos okulunda yapılan halka açık toplantıda Triyeste şekeri getirilmediğinden halkın pahalı fiyatla şeker almak zorunda kalmaması için bir tüccar iki aylık Marsilya şekeri stoğu olduğunu ve o günden itibaren malını kârsız satacağını bildirmiştir. *Meşveret* gazetesi bu haberi büyük coşkuyla verirken, *Feyz* yaptığı hesapla şekerin maliyetinin tüccarın bildirdiği gibi çuvalı 160 kuruş olmayıp, 157 kuruş olduğunu yazmaktadır.[23] "Eğer sermayesine şeker satacağım dememiş olsa idi bir çok tacirlerin de celb edeceği şüphesiz idi... Bu hafta... Marsilya'nın... aynı malından şehrimiz tüccarından Yazıcıoğlu Petraki Efendi de 750 çuval celb etmiş ve... beher çuvalı 157 buçuk kuruşa satıyor... hamiyet ve semahat perdesi altında halkı iğfal etmek devri geçti. Şimdi kapalı gözler açılmış açıklar parlamıştır. Beyhude halkı aldatmağa çalışmayalım".

Trabzon'da Meşveret gazetesinin söz konusu tüccarı savunması ve sert bir dil kullanması üzerine[24] *Feyz* konuyu yeniden işler. Marsilya'dan şeker getirten bir tüccar maliyetin 36,5 frank olduğunu söylerken, öneri sahibi 37,5 frank olduğunu ileri sürmektedir. "Acaba... Marsilya fiyatı da böyle midir? Burası *Meşveret*'e olduğu kadar bize de mechuldur... Trabzon piyasasında şekerin fiyatı artarsa sermayesi budur diye tüccarın istediği fiyata mı şe-

ker yiyeceğiz... piyasa düştükce sermaye-i hakikiyeden ve arttıkça piyasa sermayesinden mi şeker yiyeceğiz?... tacirin bütün şeker tacirleri sermayesine verirse onun da maa'l-iftihar satacağını bir fedakârlık olarak ileri sürmesi... herkes sermayesine satarsa bu sahib-i hamiyet tacir maa'l-iftihar değil bi'l-mecburiye satacaktır... bu mutedil bir kâr ile deruhde edilse de mesele bir inhisar şeklini almasa idi daha muvafık olmaz mıydı".[25] *Trabzon'da Meşveret* gazetesinin bu açıklamalara karşın söz konusu tüccarı savunmaya devam etmesi ya başka türlü bir ilişkiyi veya inatlaşmayı göstermektedir.

Trabzon'da Meşveret'in *Feyz*'le arası iyice açılmış, *Feyz*'in Avusturya'dan kâğıt getirdiğini iddia etmiştir. *Feyz*'in açıklaması şöyledir: "Beş seneden beri idarehanemize Dersaadet'ten kâğıt gönderen Ali Asgar ve Şürekası tarafından bu defa yine Dersaadet'ten Gürcü vapuruyla kâğıt gönderilmiş, bunlar Avusturya kâğıdı olması ihtimaline mebni ihrak edilmiştir" (*Feyz*, No: 45, 12 Ocak 1909); yalnız ihtimalden söz edilmesine karşın kâğıdın yakılmış olması bu konudaki gerçekleri karanlıkta bırakmaktadır.

Rize'de ise Faizzade ve şürekası "Hürriyet" namıyla Terakki ve Ticaret Kulübü dairesi altındaki yerinde "bilhassa" boykot nedeniyle Fransa ve İngiltere'den getirdiği "enva-i tuhafiye ve akmişe-i muhtelife"yi satışa çıkarmış, "muhterem hemşerilerin rağbet buyurmalarını" ilan etmektedir.[26]

Feyz, boykot kararına uymayan bir tüccarla ilgili yazısında "menafi-i zatiyesinden başka hiç bir şeye hadim ve riayetkâr olmadığına efkar-ı umumiye de tayin ettiği gibi idare-i maişetleri her günkü kazanacakları beş on kuruşa münhasır olan iskelemiz kayıkcılarının da Avusturya eşyasını nakil ile hasıl olacak istifadeyi tahkir etmeleri cidden fedakâr ve hamiyetli birer Osmanlı olduklarını herhalde şayeste-i tebrik ve takdir bulunduklarını irae ve isbat eylemiştir" diyerek boykotun mali sıkıntısını en çok çekenlerin de liman işcileri olduğunu ortaya koymaktadır.[27]

Quataert haklı olarak sorar: "Liman işcilerinin etkin katılımı olmasa boykotun sürdürülebileceği kuşkuludur. Ama bu işciler neden boykota katılmışlardı? Korkutulmuşlar mıydı? Terörist miydiler, başkalarının 'körü körüne izleyicileri' miydiler, yoksa eylemleri bağımsız mıydı? Onları harekete geçiren vatanseverlik dürtüleri miydi kişisel kazanç düşüncesi miydi?"[28] Trabzon'da İttihatçıların her türlü otoritenin üstüne çıkmasına omuz veren liman işcileri, mavnacı ve hamalların, Avusturya'yla birlikte bir anlamda hükümet ve temsilcilerine ve tüccarlara direndikleri ve karşı çıktıkları düşünülebilir. İdadi öğrencisi gençlerin müdür atayarak yeni dönemde kendilerini özne olarak ortaya koymaları gibi, liman çalışanları da istibdat düzeninin yasal olarak yıkılmasından sonra "yeni düzen"de kendilerini eylemlilikleriyle ifade etme yoluna gitmiş olabilirler.[29] İttihatçıların öğrencilere destek veren yaklaşımlarıyla bu psikolojideki hamallarla işbirliği kurabilmeleri çakıştırılabilir.

Avusturya boykotunun Trabzon limanını nasıl etkilediğini saptamak zordur. Ekim'den Şubat sonuna kadar süren ve en katı biçimde son üç ayda uygulanan boykot, iki yıla sarktığı için ve elimizde aylık veriler olmaması nedeniyle istatistiklerden net biçimde izlenemiyor. İngiliz konsolosluk raporları verilerine göre[30] Trabzon limanına gelen Avusturya gemilerinin sayısında düşüş görülmüyor. Ancak limanın Avusturya'dan toplam ithalat değeri 1908 yılında 79.491 sterlinken, 1325 yılında (konsolosluk raporlarındaki veriler bu birimledir) 155.780 sterlindir, belirgin fark vardır. Avusturya'dan şeker ithalatı da 1908'de 17.120 sterlin, 1325'te 54.460 sterlin olmuştur. Toplam şeker ithalatı değerinin 1905'te 104.100; 1906'da 140.760; 1325'te 116.176 sterlin iken, 1908'de 89.592 sterlinde kaldığı görülüyor. Trabzon şekerin büyük bölümünü Avusturya ve Fransa'dan almaktadır; 1908'de ithal edilen Fransa şekerinin değeri Avusturya'yı geçerken (63.872 sterlin), 1325'te az farkla ikinci sırada (53.980 sterlin) kalmaktadır. Fransa'dan şeker ithalatının artmasına karşın boykot yılında şeker ihtiyacının sağlanamadığı anlaşılıyor.

Avusturya ticaretinde 1908 yılında değer düşüşü %49, getirilen yük ağırlığında düşüş ise %61'dir. Hamallar taşıdıkları yüke göre ücret aldıklarından, Avusturya ticaretinde daha fazla zarara uğramışlardır. Avusturya yerine başka ülkelerden getirilen mallar da (şeker örneğine göre) kayıplarını tam karşılamamış olmalıdır. Hamalların "boykot fonu" olduğu ve tasarrufları bulunduğu düşünülemeyeceğine göre, zararlarını karşılayan başka kaynak olmadığı sürece en azından üç ay sıkıntı çekmiş olmaları gerekir. *Feyz* gazetesi şeker maliyeti hesabında 100 kilo için mavna bedeli olarak 62,50 santim, gümrük hamaliyesi olarak 37, mağazaya kadar hamaliye olarak 75 santim masraf koymaktadır.[31]

Mavnacı ve kayıkçılar boykottan sonra greve (tatil-i işgal) gitmiş, Belediye ve Ticaret Odası'yla yürütülen görüşmelerle yeni bir tarife düzenlenmiştir. Bir hafta sonra gümrük hamalları da gümrük haricinde hamalların da ittifakı ile greve giderek gümrükten mağazaya hamaliye ücretlerinin iki kat artırılmasını istemişlerdir. *Bahr-i Siyah* gazetesinin yorumuna göre tüccar bu isteği kabul etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra da Moloz kayıkçıları toplanarak gemilere nakledilecek mallar için iki kat ücret isteğiyle Ticaret Odası'na başvurmuşlardır.[32] Kayıkçı ve hamalların boykot sonrası kazandıkları güçle yaptıkları grevde başarılı oldukları, önemli ücret artışları sağladıkları anlaşılıyor. Grev haberiyle aynı gün *Trabzon'da Meşveret* gazetesinde çıkan kısa haberde ise "Yazık yazık memleketimizde küşad edilen Tüccar Kulübü bugün kapanacak bir dereceye geldi" denmektedir.[33] Bu kulübün İttihatçılar tarafından boykot sırasında örgütlendiği ve tüccarların bu örgütlenmeye artık rağbet etmedikleri veya bağımsız bir örgüt olsa bile böyle bir etkinlikten yarar beklemedikleri yorumu yapılabilir.

Avusturya boykotunu en uzun ve başarılı biçimde uygulayanlardan olan Trabzonlu İttihatçıların hamallarla ve mavnacılarla nasıl bir ilişki geliştirdikleri

karanlıktadır. Yalnız bu ilişkinin sürekli olduğunu biliyoruz. 1912 sopalı seçimlerinde hamallar İttihatçılara yolsuzluklarında yardımcı oldukları gibi[34] I. Dünya Savaşı'nda İttihatçı vali Cemal Azmi'nin örgütleyiciliği ile hamal taburları oluşturulmuş ve Kurtuluş Savaşı'nda da Ankara'ya muhalefet eden İttihatçı yapının temelini hamallar kâhyası Yahya oluşturmuştur. 1908'den Kâhya'nın öldürüldüğü 1922 yılına kadar süren ilişkiyi yorumlarken, 1908 yılı için olmasa bile, belki de "tekel kârı" ve "sendika ağalığı" kavramlarına başvurmak gerektir.[35] ■

1 Boykotun en derli toplu değerlendirilmesi Donald Quataert'in *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)* yapıtı (çev. Sabri Tekay, Yurt Y., Ank., 1987; Bölüm VI:" Avusturya-Macaristan'a Karşı Boykot", s. 103-121; "Trabzon'da Boykot", s. 115-117) ile Erdal Yavuz, "1908 Boykotu", *ODTÜ Gelişme Dergisi* 1978 Özel sayısı, s. 163-181'dedir.

2 Berlin Anlaşması Meşrutiyet'in ilânından sonra Trabzon'da yayımlanmaya başlanan *Feyz* gazetesinin (20 ve 21. sayılarının mevcudu yoktur) 22. sayısından (19 Ekim) 26. sayısına kadar (5 Kasım) tefrika edilmiştir. *Feyz*'de düzenleyicileri, tarihi ve yerini bildirme gereği duyulmadan verilen konferans programı da şöyledir: "Temin olunduğuna nazaran konferansın programı ber-vech-i âtidir: 1) Bulgaristan'ın istiklâli ve devlet-i aliyeye karşı olan taahhüdat-ı maliyesi, 2) Bosna ve Hersek, 3) Yeni Pazar, 4) Berlin muahedesinin 23. maddesi, 5) Berlin muahedesinin 61. maddesi, 6) Karadağ emaretinin hukuku hâkimiyetini taahhüd eden 29. maddesi, 7) Karadağ ve Sırbistan'a ita olunacak menafi, 8) Tuna nehrinde sahildar olan hükûmatın hukuku, 9) Uhud-i kadime ve ecnebi postaları, 10) Girit meselesi; *Feyz*, No: 25, 1 Kasım 1908.

3 Ünlü şair Mehmet Emin Yurdakul (1869-1944), 1907'de Erzurum rüsumat nâzırlığına sürülmüş, Meşrutiyet'in ilânıyla Trabzon'a atanmıştır. 31 Mart Olayı'ndan sonra İstanbul'a çağrılarak Bahriye Nezareti Müsteşarlığına getirilecektir.

4 O dönemde Trabzon'da liman bulunmadığından gemiler açıkta demirlemekte, yolcu ve eşya, mavna ve kayıklarla sahile taşınmaktadır. Boykot kararının telgraflarla "mülhakat"a bildirildiği anlaşılıyor: "... Trabzon'dan Gönye belediye meclisine gelen telgrafname kemal-i hürmet... telâkki ve kabul... Trabzonlular lisan-ı sitayişle yad edilmişlerdir"; *Feyz*, No:25, 1 Kasım 1908.

5 Quataert, s. 115.

6 Yavuz, s. 180, not 26.

7 Quataert, s. 116. "Giresun tüccarından Sürmeli Kapıdan Yordam'ın ahiren Yunan vapuruyla namına vurud eden şekerlerin Avusturya malı olduğu bi't-tahkik anlaşılması üzerine ahali ve kayıkçılar tarafından iskeleye ihracına müsaade olunmamıştır"; *Feyz*, No: 27, 10 Kasım 1908.

8 Quataert, s. 116.

9 Quataert, s. 116. *Feyz* gazetesinde Mehmet Halid'in 8 Aralık tarihli yazısında (No: 35) *İkdam* gazetesine çatılarak şikâyetle, hele tehditle azmin kırılmayacağı vurgulanır; aynı sayıda depoların dolmasıyla Avusturya şeker ticaretinin sıkıntıya düştüğü ve hükûmetlerine çare bulunması için "arzuhal" verdikleri bildirilmektedir. *Feyz* 18 Aralık'ta (No: 38) "Trabzon kayıkçılarının boykotaja ettikleri derece-i rağbeti takdiren matbuamıza bir kaç varaka geldi. Biz zaten kayıkçılarımızın birer hamiyet-i mücesseme olduklarını iâne bilir ve bu münasebetle tekrar ve alenen beyan-ı takdirat etmeği bir vesile ad ederiz" demektedir. Trabzon'un bu dönemdeki öteki özel gazetesi *Trabzon'da Meşveret*'in boykot günlerine ait sayıları ise günümüze kalmamıştır.

10 Quataert, s. 116.

11 Belediye başkanı Quataert'de (s. 116) Namlızade olarak geçmektedir.

12 Quataert, s. 117. Kâmil Paşa'nın Avusturya'nın 24 Kasım'daki memorandumundan sonra gönderdiği genelgeyi yinelediği anlaşılıyor.

13 Sadaretten vilâyete gelen telgrafta anlaşmanın yapıldığı bildirilerek boykotun "idamesi menafi-i hukukiyemize asla muvafık olamayacağı"ndan "teşebbüsata kıyam edenler olursa hükûmetce tedabir-i lâzıme... emtiânın teshil ve temin-i ihracına itina olunması" isteniyordu. *Feyz* gazetesi telgrafın altındaki notunda "Avusturya ile itilâfımıza cidden memnun olduk. Artık boykotajı red edelim"

14 Quataert, s.120.

15 Ahmet Faik Hurşit Günday (1884-1967) 1908'de Mülkiye'den mezun olup Trabzon maiyet memurluğuna atanmış, çeşitli eğitim ve kaymakamlık görevlerinde bulunduktan sonra Ordu milletvekili olmuş ve Terakkiperver Fırka içinde yer almış, İzmir suikastinde yargılanmıştır. Anılarını *Hayat ve Hatıralarım* adı altında yayımlamıştır, cilt 1, İst., 1960; s. 17.

16 Adem-i merkeziyetçilerin, faaliyetleri kısıtlı olsa da veya haklarında fazla bilgi edinemesek de, 1902'den beri Trabzon'da örgütlendiklerini biliyoruz. *Feyz* gazetesi de ilk sayılarından itibaren "tevsi-i medeniyet hakkında" makalelere birinci sayfasında yer vermiş ve "tevsi-i mezuniyet dediğimiz şu şekl-i idare usul-i merkeziyetin mukabili ve desantralizasyonun tercümesi ise aslî tabirin adem-i merkeziyet olması lâzım geldiğini itiraf etmeliyiz" görüşünü savunmuştur. *Feyz*, No: 16 29 Eylül; No:17, 2 Ekim 1908. Meclisin kurulmasından sonra *Feyz*, Ahrar Fırkasının yayın organı *Osmanlı* gazetesini övgülerle karşılayacak ve görüşünü açık olarak ortaya koyacaktır; *Feyz*, No:59, 30 Şubat 1909. Kıbrıslı Şevket olayı, *Feyz*'de (No:17, 2 Ekim 1908) ve Ahmet Faik'in anılarında yer almaktadır (s. 17-18.).

17 Mesuz Çapa, "Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü", *Tarih ve Toplum*, 113, Mayıs 1993, *Feyz*, No:2'den naklen.

18 Günday, *a.g.e.*, s. 18-19.

19 *Feyz*, No:25, 1 Kasım 1908.

20 *Feyz*, No:33, 1 Aralık 1908.

21 *Feyz*, No:27, 10 Kasım; No:28, 13 Kasım, No:30, 20 Kasım 1908, vb. Ayrıca bkn. Kudret Emiroğlu, "1908'de Trabzon Lisesinde Boykot", *Trabzon 1990*, Trabzon İli ve İlçeleri Kültür, Eğitim ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ank.

22 *Feyz*, No:36, 11 Aralık 1908.

23 *Feyz*, No:28, 13 Kasım 1908. *Feyz*, 28 nolu sayısında hesabı 155,7 kuruş olarak yapmakta, 29 nolu sayısında (17 Kasım) gümrük resmini yanlış hesapladığını açıklayarak 157 kuruş hesabı çıkarmaktadır.

24 *Trabzon da Meşveret* gazetesinin bu sayıları bugün mevcut değildir, bilgiler *Feyz*'in ilgili sayılarından alınmaktadır.

25 *Feyz*, No:30, 20 Kasım 1908.

26 *Feyz*, No:36, 11 Aralık 1908. Terakki ve Ticaret Kulübünün "Rize İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânı tarafından" 2 Aralık 1908'de törenlerle kuruluş haberi de aynı sayıda yer almaktadır.

27 *Feyz*, No:27, 10 Kasım 1908.

28 Quataert, s. 104.

29 Sadrazam Kâmil Paşa Avusturya elçisi ile görüşmelerinde uzlaşma zemini yakalamışken, sadrazamlıktan düşürülür. İstanbul'da yayın yapan yabancı basında liman işçileri "edebsizler" vb. diye anılırken, işçiler kimliklerine ilişkin tanımlamaya da kavuşurlar: *Levant Herald* gazetesi Gümrük Nezaretine gönderdiği açık yazıyla gümrük hamallarının memur sayılması gerektiğini ve rüsumat memurları gibi çalıştırılmalarını ileri sürer. Gazetenin Avusturya elçisinin görüşü doğrultusunda bu yazıyı gönderdiği bildirilmektedir. *Tanin* gazetesinden de alıntı yaparak *Feyz*, boykotun milletin hakkı olduğunu, gümrük memurlarına hükûmetin emir verme hakkı olsa bile hamalların memur olmadığını vurgular; *Feyz*, No:35, 8 Aralık 1908.

30 *Accounts & Papers*, No 3577, 3911, 4315, 4538, 1906-1910.

31 *Feyz*, no:27, 10 Kasım 1908.

32 *Bahr-i Siyah*, no:15, 31 Mart 1909: "Bakalım bu gidişle şehrimiz neler daha görecek ve hürriyet bize neleri gösterecek... eğer ıslahat ve icraat olmazsa yavaş yavaş eski devir burnumuzda tütecek".

33 *Trabzon'da Meşveret*, No:59, 31 Mart 1909.

34 Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da Sopalı Seçimler, 1912", *Tarih ve Toplum*, 97, Ocak 1992.

35 İstanbul'da 1912-13'te (Balkan savaşında da boykot eylemi yapılmıştır) kayıkçı ve hamal esnafının İttihatçılar tarafından örgütlenmesi ve en yüksek ücreti bu esnafın aldığı konusunda bkn. Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat"*, Yurt Y., Ank. 1982, s. 341.

TKP'nin 1920 yılındaki I. Kongresinde "Abdurrahman Yoldaş" Karadeniz sahiline ait nutkunda hamal ve kayıkçılar örgütlenmesiyle ilgili bilgiler verir ("... Hamallarla kayıkçılar bir nevi teşkilâta maliktir. Bunların reisleri vardır. Fakat bu teşkilât bunların faydasına değil, zararına hizmet ediyor..."); bkn: Mete Tunçay, *Eski Sol Üstüne Yeni Bilgiler*, Belge Y., İst., 1982, s. 127.

GEZGİNLERE GÖRE 18., 19. YÜZYILLARDA VE CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA

BURSA

İLHAN PINAR

18. yüzyıldan bir Bursa gravürü
İlhan Pınar Koleksiyonu'ndan

Bilindiği gibi birçok Anadolu şehri, örneğin İstanbul, yedi tepe şehri; İzmir, Ege'nin incisi veya Anadolu'nun gözü; Urfa, peygamberler diyarı; Konya, dervişler şehri gibi konumsal ve toplumsal özelliklerine bağlı olarak sıfatlarla anılagelmişlerdir. Bu sıfat zengini Anadolu şehirlerinden Bursa'ya da, eşsiz doğa güzelliğinden dolayı, geçmişi yüzyıllara dayanan "yeşil" sıfatı düşmüştür.

Yüzyıllar boyu Anadolu şehirlerine birçok gezgin gelmiş, ticari ve kültürel ilgi alanlarına göre gözlem ve incelemelerde bulunmuşlardır. Toplumsal tarihimiz için büyük önem taşıyan bu bilgiler de genellikle kitap olarak yayınlanmış; Türkleri merak eden Batılılar tarafından büyük ilgiyle karşılanmış ve her gezginin kitabı bir iki yıl içinde bir başka Batı diline hemen çevrilmiştir.

Ben burada, birisi 18., diğeri 19. yüzyılın sonunda gelmiş iki gezginin Bursa izlenimlerinden alıntılar yapacağım ve cumhuriyetin hemen sonrasında Türkiye'ye araştırma görevlisi olarak gelmiş bir bilim insanının bu metamorfozla ilgili değerlendirmelerini aktaracağım. Belki böylece, Bursa'nın son iki yüz yılda uğradığı değişim ve dönüşümleri bu kısa yazıyla kuş bakışı izleme olanağı bulabileceğiz.

Bu gezginlerden ilki, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul Elçiliğinde görevli Inatz von Brenner'dir. Brenner, İstanbul'da görevliyken, Bursa'ya geziye çıkmış ve izlenimlerini 1793 *Yılında İstanbul'dan Bursa'ya Bir Yolculuk* adlı kitabında toplamıştır. Kitap, günce biçiminde yazılmış ve yazıldığından 15 yıl sonra yayınlanmış; Brenner'in

Bursa ile ilgili notları ve bilgileri kendinden sonra Bursa'ya gelen gezginler tarafından referans kabul edilmiş ve en güzel Bursa betimlemesi olarak anılmıştır.

10 Mayıs 1793'te Tophane'den yola çıkan Brenner, ertesi sabah 8.30'da Mudanya'ya varır. Saray tercümanı Georg Murusi'nin tavsiyesiyle Mudanya Metropolitini ziyaret ettikten sonra öğleye doğru Bursa'ya gitmek üzere yola koyulur. Brenner, Bursa'ya giderken ilk izlenimlerini şöyle anlatır: ".. Öğleye doğru atlarımıza bindik ve her iki tarafı bağlarla çevrili yolu izleyerek, hiç farkında olmadan bir yükseltiye çıkıverdik. Çevreye baktığımızda, uçsuz bucaksız Bursa vadisi birdenbire gözlerimizin önüne serilivermişti.

"Rumeli yakasından Anadolu yakasına geçen herkes, her iki yakanın iklimi arasındaki farkı hemen görecek ve bu değişkenlik karşısında hayret edecektir. Asya ve Avrupa'yı sadece dar bir boğaz ayırmasına rağmen, burada hava, İstanbul çevresinden çok daha temiz ve taze, doğa çok daha güzel ve toprak çok daha verimli. Rumeli yakasında tomurcuklar henüz çiçeğe bile durmamışken, burada, en güzel çiçeklerini açıp ilkyaz şenliklerinin giysilerini daha şimdiden giymişler. Önümüzde uzanan çayır, uzun ve yemyeşil çimenlerle kaplıydı ve karakıştan hiçbir iz kalmamıştı. Yolları süsleyen otlar arasında kokularını çok uzaklara kadar yayan bitkiler vardı: Yabani lavanta çiçeği, melisa, kekik ve daha yüzlerce çiçek ve bitki yoldan geçenlere en hoş kokularını sunmak için yarışıyorlardı. Burada doğa -insanlarının da katkısıyla- üretkenliğini bir ay önceye almışa benziyor. Aynı çalışkanlık ve üretkenlik ne yazık ki Trakya için geçerli değil; Trakya'da bir eğreltiotu ya da bir fundalık görebilmek için saatlerce yürümek gerekir. Vadiye bakıldığında ilk göze çarpan bize göre kuzeydoğuda kalan muhteşem Olymp (Uludağ) ve onun etekleri dibindeki Bursa.

"Olymp, görkemli beyaz zirvesini göğe doğru uzatmış ve sanki ince bulutları omzunda dinlendiriyor. Hafif bir sis tabakasıyla örtülmüş zirvesiyse gök gürültülerinin saltanat yeri gibi.

"Bu arada dört saat kadar yol aldığımızı fark ettik; şehri seçebilecek kadar yakınlaşmıştık. Şehri çevreleyen ağaçlardan, yaklaşık yarım saat daha yolumuzun olduğunu anladık.

"Kova vadi, göz alabildiğine dut ağaçları ve ipek kozalarıyla fisto gibi işlenmişti. Bir labirent görünümünde olan yollar, yağan yağmurlardan ve eriyen karların biriktirdiği sulardan iyice çamurlaşmış ve üzeri taşlarla örtülmüştü.

"Akşam saat 6.00'da Bursa'ya vardık. Şehrin, eski yıkık kapısı bizi doğrudan Yahudi Mahallesi'nde çıkardı. Burada, bir Fransız tüccarlarından büyük bir konukseverlikle karşılandık..."

O tarihlerdeki Bursa'nın nüfusuyla ilgili şu bilgileri aktarıyor Brenner: "... Bana biraz abartılı gibi gelmesine rağmen, Bursa'nın bugünkü nüfusunun 100.000 kadar olduğu sanılıyor. Bu sayının yaklaşık 6.000'i Ermeni, 3.500'ü Rum ve 1.200'ünün Yahudi olduğu söyleniyor. Yıkık şehir surlarıyla çevrili ve aşağı mağrur bir şekilde seyreden asıl şehirde sadece Türkler oturuyor ve burada yaklaşık 13.000 ev olduğu tahmin ediliyor. Aşağıda, Yahudi ve Hıristiyanların beraber yaşadığı kesimdeki ev sayısıysa 4-5 bin olarak veriliyor..."

Kaldığı yere yakın olması nedeniyle gözlemleme fırsatı bulduğu Rufai Tekkesi hakkında şu bilgileri veriyor Brenner: "Türklerin tekkeleri üzerine sadece kaldığımız yerin yakınındaki tekkeden söz edeceğim. Buradaki dervişler Rufai tarikatına mensup. Her gün oturup ibadetlerini yapacaklarına, bütün hafta boyu hiçbir şey yapmadan oturup duruyorlar. Sadece haftada bir gün, salı günleri şeyhlerinin nezaretinde bir araya gelip toplantıları için düşünülmüş salonda, İbranice "Yehova' anlamına gelen "Ya Hüve" zikrediyorlar. Nefesli bir çalgı ve aynı zamanda saat bildirimi için kullandıkları davul eşliğinde saatlerce bu kelimeyi zikredip kendilerinden geçiyorlar. Öyle ki, sürekli artan bir tempoyla gittikçe sıklaşan aralıklarla tekrarlıyorlar; ta ki kendilerinden geçip bitap bir halde yere düşene kadar. Bu zikir, koyu Müslümanlar tarafından Allah'a ulaşmanın ve ruhu ölümsüz kılmanın bir yöntemi olarak kabul ediliyor. Bu traji-komik durum gece yarılarına kadar devam ediyor ve olayı bilmeyen birisi tarafından dinlendiği zaman ilk anda kurt uluması olarak algılanabiliyor. Tekrarlamaların süratlenmesiyle uzaktan dinleyen birisi sadece "hu" denildiğini duyuyor..."

Brenner, Bursa'nın Osmanlı başşehri olduğu zamandan kalma sarayı görme umuduyla bir tepeye çıkar ve gördüğü manzarayı şöyle betimler: "...Bu tepeden görülen manzara kadar başka hiçbir manzara bu kadar romantik değildir. Tepenin etekleri dibinde basamaklar halinde açılan şehir, sanki, egemen Asya imparatorluğunun mağrur hükümdarlarına başşehirlik yapmak için kurulmuş. Gözler, ön tarafta, geniş vadiyi dolduran ve ona rengârenk bir halı görünümü kazandıran evler, fundalıklar ve bahçeler arasında dolaşırken bir bayram sevinci yaşıyor; arka tarafta, eteklerini sanki üst üste yığılmış fundalıkların, zirvesini gri bulutların kapladığı Olymp, vakur bir edayla çevreyi seyrediyor. Çevredeyse, bir zamanlar, Dicle ve Fırat'tan Akdeniz'e, Tuna boylarından Karadeniz'e egemenlik kurmuş ve dünyayı dize getirip tir tir titretmiş imparatorluğun kurulduğunu gösterir tek bir eser kalıntısı bile yok! Yapıların birçoğu ahşaptan inşa edildiği için yapımı çok uzun süre gerektirmiyor ve ilk anda uzun süre dayanacakmış düşüncesi uyandırıyor; fakat kendini yok edecek unsuru da kendi içinde barındırıyor bu yapılar; koruyucu bir el çıkmadığı zaman da doğal olarak yok olup gidiyorlar."

Brenner, karşılaştığı bir olay sonucu, İstanbul ve Bursa insanlarını karşılaştırmayı dener ve şu saptamaları yapar: "Bursa ve İstanbul coğrafi olarak birbirlerine bu kadar yakın olmalarına rağmen, arada-

ki gelenek farklılığı ve insanların eğitimi şaşılacak derecede birbirinden farklılık gösteriyor. Yukarda toprak için yaptığım karşılaştırmadaki toprakların yakınlığı insanlar arasındaki karşılaştırmada tam aksi özellikler gösteriyor. Coğrafi olarak bu kadar yakınlık olmasına karşılık, insanlar arasında çok uzak mesafe var; sanki insan çok uzaklarda, dünyanın bir başka yerinde gibi hissediyor kendisini. İstanbullular bugünkü özelliklerinin birçoğunu sarayın İstanbul'da olması ve kültürlü Avrupalılarla yakın ilişkide bulunmaları sonucu kazanmış olmalarına karşılık, Küçük Asya haklarının yapıları daha çok doğaya yakın insan özellikleri gösteriyor. Tabii onların doğaya yakın durmalarının olumsuz etkisi erdemlerinde de göze çarpıyor ve konuseverlik, alçakgönüllülük ve minnetkârlık gibi erdemlere kültür Avrupası'ndan çok daha sık buralarda rastlanıyor..."

Döneme ilişkin Bursa'nın ticareti ve şarapçılığı hakkında da şu bilgileri öğreniyoruz: "...Bursa'nın ticaretinin temelini ham ve işlenmiş ipek oluşturuyor. Bursa ve çevresinde yaklaşık 80.000 tefe (120.000 okka) ham ipek üretiliyor ve tefesi 30 kuruştan satılıyor. Büyük kısmı dışa satılan ham ipeğin Bursa'ya sağladığı getiri, yaklaşık olarak 2 400 000 kuruş. İpek işlemeciliğinin Bursa için önemi, burada bulunan 700 dokuma tezgâhını öğrendiğimizde daha kolay anlaşılıyor. İpek ve yarı ipek olarak yıllık üretilen 126.000 parça, İstanbul, İzmir ve Mısır'a gönderiliyor; parça fiyatı ortalama olarak 18 kuruş. Bu ürünlerden Bursa'nın elde ettiği getiriyse 2.268.000 kuruş. Bursa'nın ürettiği bu ürünler bütün Türkiye'de çok tutuluyor. Ayrıca, istenen desende üretim de yapılıyor. Bir de, Türklerin gömlek olarak kullandıkları ve adına 'bürümcük' denen bir ürün daha var Bursa'da üretilen; bu gömleğe en çok talep Selanik'ten geliyormuş.

"Bir başka ticari öneme sahip ürünse, Bursa'da çıkarılmayan ama Bursa üzerinden piyasaya sunulan Hıristiyan dünyasında da bilinen lületaşıdır.

"Lületaşı, kömür çıkarılır gibi Eskişehir çevresindeki dağlardan çıkarılıyor ve ya kütle halinde ya da çubuk yapılmak üzere yarı işlenmiş halde satılıyor. Lületaşının gönderildiği ülkeler arasında Almanya ve Rusya başta geliyor. Bu ürün de, yalnızca bu kola çalışan 700-800 kişiye ekmek kapısı olmanın dışında, Eskişehir'e de yıllık en az 250 000 kuruş getiri sağlıyor..."

"...Bursa'da şarap üreticiliğinin pek önemli bir yeri yok. Fakat gene de yapılan üretim Bursa ve çevresine yetecek bir miktarda. Bursa'nın toprakları yalnız bu üretimin fazlalaştırılması için değil, üretilen şarabın kalitesini artırmak için de çok elverişli. Üzerinde durulduğu taktirde, ileriye yönelik olarak hem önemli bir kazanç kolu hem de kaliteli şarap elde etmek mümkün olabilir. Fakat gerek Reayanın bu konuda karşılaştığı baskı gerekse kendi kültürlerinin böyle bir girişimde bulunmalarına izin vermemesi bunun önündeki en büyük engel.

Bursa'dan kervan yoluyla Küçük Asya içlerine yapılan taşımacığılın yanı sıra en önemli taşımacılık küçük teknelerle Mudanya üzerinden İstanbul'a yapılıyor. Çok az bir kısmı da ileride değineceğim gibi Gemlik üzerinden..."

Bursa'ya gelip de kaplıcaları gezmemek ve anlatmamak mümkün mü? Brenner de buna uyuyor ve şu bilgileri veriyor: "...Nihayet, Bursa'nın bugünkü ününü borçlu olduğu bir başka özelliğe, kaplıcalara değinmek istiyorum. Kaplıcalar, şehre yarım saatlik uzaklıkta ve Olymp'in eteklerinde bulunuyor.

"Kaplıcalardan genellikle ilkyaz aylarında yararlanılıyor; elbette bir Baden, Karlsbad, Pyrmont ve Spau'da yararlanılan sıklıkta değil. Bursa'da sadece hastalık iyileştirmek amacıyla kullanılıyorlar. Genellikle de, vücut direngenliğini artırmak veya bir salgın hastalık sonrasında hizmet veriyorlar. En çok da, romatizma ağrılarını dindirmek veya azaltmak konusunda etkili oluyorlar. Bursa'da çeşitli kaplıcalar bulunuyor ve suyunun sıcaklığı ve barındırdığı minareller açısından birbirlerinden ayrılıyorlar. Kimisi daha fazla demir kimisi daha fazla kükürt içeriyor. Bu kaplıcaların en güzel yanı, bir yanda kısa sürede yumurta kaynatacak su varken; hemen yanında buz gibi bir suyun olması.

"Bu banyolar genel olarak kaplıca adı altında toplanıyor ve her birinin, Yeni, Eski ve Kara Mustafa Kaplıcaları gibi özel adları bulunuyor. Bunlar arasında Yeni Kaplıca en sıcak suya sahip olarak ün yapmış.

"Kaplıcaların mimari üslupları, Türklerin alışılmış hamam mimarisiyle tamamen uyum içinde; kubbeler kurşunla ve filtre görevi gören delikli bir sacla kaplı, bunun üzerinde de gün ışığından yararlanmak ve dışardaki havayı izole etmek için düşünülmüş camdan bir kubbe bulunuyor. İç kısımlarındaysa, kenarlarından birçok basamakla çıkılan, banyo almak isteyenlerin istedikleri kadar suyun altında kalmalarını sağlayan yuvarak bir taş bulunuyor. Fakat rahatlık gibi bizdeki çok sıradan bir hizmeti burada bulabilmek çok zor. Kaplıcalara gelenlerin çoğu, Bursa'nın çevre mahallelerinde oturmaları ve kaplıcaya gitmek için her defasında ya yaya olarak ya da at veya öküz arabasıyla ulaşımlarını sağlaması gerekiyor..."

Ignatz von Brenner'den tam 105 yıl sonra ama aynı ayda Bursa'ya gelen diğer bir gezginse, ünlü Alman siyaset düşünürü, oyun yazarı ve eleştirmeni Paul Lindau'dur. Paul Lindau, Almanların yaptığı demiryollarıyla ilgili incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'ye birkaç defa gelmiş ve bu gelişlerden Türkiye üzerine üç kitap çıkarmıştır. *Küçük Asya'nın Batı Kıyılarında, Doğu'da Tatil* ve *Doğu Gezisi* adları altında yayınlanan bu kitaplar 19. yüzyıl sonu Osmanlı siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Paul Lindau, 1897 yılında da Bursa'ya gelmesine rağmen bu notlarını yayınlamaz, sonradan kendisi de bu notları yayınlamamakla ne kadar isabetli davrandığını yazmıştır. Mayıs 1898'de Bursa'ya ikinci defa gelen Lindau, gelirken şu duygu ve düşünceler

içersindedir: "...Bursa'da geçen yıl yaptığım deneyim bana, gezi yazıları yazanlara çok dikkatli davranmaları öğüdünü çıkarsamama neden oldu. Geçen yıl Bursa'da geçirdiğim bir hafta boyunca yağmur yağmıştı ve Olymp'in eteklerinden Mudanya Körfezi'ne uzanan geniş ova sular altındaydı. Yolcuların Osmanlı'nın bu eski başşehrine ulaşmaları ancak Gemlik üzerinden, o da türlü zorlukla yapılabildi. Yağan yoğun yağmurdan dolayı demiryolları da hasar gördüğü için doğru dürüst kullanılamıyordu. Ancak iki üç aktarma yapılarak yolculuk yapılabiliyor; hamallar da çalışmadığı için herkes ağır yüklerini eğreti konmuş kalaslar üzerinde yürüyerek indirmek zorunda kalıyor ve kısa sürede gereksinimlerini giderip bir diğer trene biniyordu.

"Fakat bu defa, pırıl pırıl bir gökyüzü, altın sarısı bir güneş ve harika bir ilkyaz gününde bayram elbiselerini giymiş muhteşem doğa bizi karşılıyor.

"Geçen yıl Bursa üzerine yazdıklarımla bu defa karşımda duran Bursa arasında dağlar kadar fark var. Tabii bu da beni, geçen yıl kötü bir ruh halinde kaleme aldığım kitabı yayınlamamış olmanın ne kadar isabetli olduğunu gösteriyor. Hele hele Bursa'nın özelliklerini anlatan bir yazı kaleme almak için güzel bir hava bunun ön koşulunu oluşturuyor. Havaya bağlı olarak değişen doğa görüntüsü Bursa'nın en cezbedici yanı. Kim ki Bursa'ya kötü hava koşullarında gelir ve gözlemlerini kaleme almaya yeltenirse, Viktor Hugo'nun Ren kıyıları üzerine yazdığı, çok konuşulan ve eleştirilen gezi kitabındaki hatasına düşer. Anlaşılan, Fransızların bu büyük şairine hava hiç yardımcı olmamıştı; Mainz'da bulunduğu süre içinde sadece sokakları ve kötü dükkânları gezerek, Mainz'ın karakteristik özelliği olarak şunları kaleme almıştı: 'Burada pırıl pırıl camların arkasında, henüz yeni açmış çiçeklerden yapılan hevenkler ve kanlı kanlı etler arasında, güleryüzlü sarışın kızlar şaklabanlık yapıyor.' Bu satırlar Hugo için Mainz'dan aktarılabilecek en göze çarpan özellikler!"

Bursa'nın konumuyla ilgili şu saptamaları yapar Lindau, "Bursa'nın, Olymp'in karlı tepelerinin eteklerine yaslanmış ve denize uzanan yemyeşil sulak ovasının konumu çok güzel. Mudanya'dan zikzak çizen trenle gelirken, bir ilkyaz incisi gibi gözüken ova ve gerçek Doğu manzarası, başka hiçbir yerde görülemeyecek kadar güzel. Burada doğa o kadar zengin ki, sivri ve koyu yeşil yapraklı zeytin ağaçları ve iri, güzel yaprakları pırıl pırıl dut ağaçlarının oluşturduğu ormanlar göz alabildiğine uzayıp gidiyor. Zaten bu bölgenin ürettiği en önemli iki şey de bu ağaçlardan elde edilen zeytinyağı ve ipek. Şarap da üretilen önemli ürünler arasında fakat son yıllarda oldukça gerilediği ve bağların yerini dut ağaçlarının aldığı söyleniyor. Vital Cuinet'nin güvenilir bilgilerine göre, 1890-1894 yılları arasında Bursa vilayetinde en az 30 milyon dut ağacı ekilmiş.

"Bu ağaçların oluşturduğu ormanlar arasındaki çayırlardaysa arsızca yetişen yabani haşhaşlar bulunuyor.

"Bursa'dan körfeze, kuş uçuşu yaklaşık 25 km olan geniş ovada yerleşim yok denecek kadar az. İnsan, tek tük yoksul Türk köylüleriyle karşılaşıyor; buralarda yaşamı hareketlendirecek unsurlar büyük bir ihtiyaç; keçi, koyun veya inek sürüsü otlatmaya çıkarmış bir çoban, doğa resmi için ideal bir manzara oluşturuyor. Yerleşim yerlerinin yakınında başıboş dolaşan birkaç aç köpek ve bazen de küçük düldülüne binmiş, arasıra omuzlarına kadar kaldırdığı kollarıyla eşeğin ritmine uymaya çalışan Türk köylüsü, yollarda karşılaşılan yaşamın hepsi bu kadar. Arabayla yaklaşık üç saat süren bu yolda başka bir tek canlıya rastlamak mümkün değil.

"Gerçi insan bundan hoşlanmıyor da değil; yalnızlık ve sessizlik doğanın güzelliğini bir kat daha artırıyor. Mudanya istikametinden gelirken, önce uzun bir süre körfezin maviliği yolcuğa eşlik ediyor. Körfez gözden kaybolduğunda, önünüzde yeşilliğin ortasında parlak gri perçem gibi duran çaylar, yemyeşil ovayı çevreleyen bir dizi yükselti ve üzerinden karı hiç eksik olmayan heybetli Olymp'in tamamladığı muhteşem manzara uzanıyor. Henüz çok uzaklarda bile, Olymp'nin eteklerini saran yeşillik ve yukarıya doğru uzayıp giden grilikler hemen göze çarpıyor. Biraz ilerleyince, kubbelerin, minarelerin, türbelerin ve kaplıcaların çizgileri belirginleşmeye başlıyor. İşte Bursa!

Yeşil Camî'nin 1920'lerde batıdan görünüşü.
İlhan Pınar Koleksiyonu

"Olymp'in etkileyici görkeminden çok, bu toprakların gerçek özellik-

lerinden ve benim gözlemlerimden söz etmek bana daha ilgi çekici geliyor. Doğu, Almanya ve İsveç'in o koca dağlarını gören birisi için, bu konuda pek yeni bir şey sunamıyor. Bizler için., yani insan avı kültürünün yorgun düşürdüğü bizler için bu topraklar, sessizlik, barışçıllık, yeterlilik, barışıklık ve yeşil düşler soluyor. Gelin burada evlerimizi kuralım ve buralarda yaşayalım! Günlük yaşamın ağır nabız vuruşlarıyla geçtiği Doğu bizler için gerekli çevresel olanaklar sunuyor. Buralarda doğa da, yarı bilinç halinde ağır ağır 'keyf'in mahmurluğunu yaşıyor..."

Lindau'nun Bursa kaplıcalarıyla ilgili gözlemleriyse şöyle: "...Çok güzel bir konuma sahip Bursa, eski zamanlarda bağrında dinlendirdiği Herkül'ün acılarının yanı sıra kaplıcalarıyla da Avrupa'nın bir Karlsbad'ı veya Aix Les Bain'i kadar bu konuda ünlü bir şehir. Fakat burada, doğadan yardım görmek isteyen insanlar için bunu kolaylaştıracak hiçbir girişimde bulunulmuyor. Zaten bu kaplıcalara ulaşmak da başlı başına bir zorluk içeriyor. Gelinse dahi, çevresinin rahatsız ortamından ve eksikliklerinden insan sinir oluyor. Kaplıcalar bölümlere ayrılmadığı için, toplu olarak yapılan banyo seanslarını Avrupa'ya taşıdığımız bulaşıcı hastalıklardan tanıyoruz. Kaplıcaların korunması ve temiz tutulması acilen yerine getirilmesi gereken eksiklikler. Kaplıcalara giden yollar da imar edilmemiş ve buna bağlı olarak da bozuk. Kaplıcaların ortak bir noktası olarak, uygar bir insan için olmadıkları sonucunu çıkarsayabiliriz. Yağışlı ve soğuk havalarda bir yerden bir yere korunmasız gitmek, dolayısıyla üşümek ve ıslanmak da tabii ki hiç hoş olmayan şeyler. Tabii bu soğuk ve yağışlı havanın riskine rağmen banyo almak isteyenlere karışmak istemem. Eğer soğuktan korkuyorsanız, banyo almanız da şart değil ya!"

Paul Lindau'nun Bursa'ya ilişkin nüfus, Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu'nda oyun izlerken tanık olduğu bir olay, deprem ve Bursa çarşısı üzerine gözlemleri de şöyle: "...Bütün Türk şehirleri arasında Bursa en sevimli ve şirin olanı; yeşiller arasında parıldayan ve ışıldayan çok güzel bir şehir. İnsan, yüksekçe bir tepeden şehre doğru baktığında, gözünün önünde ancak düşlerinde görebileceği bir şehrin uzandığını görür. Yan yana ve üst üste birçok soluk renkli yapının, camilerin, hamamların ve türbelerin kubbeleri ve minareleri göz alıcı bir güzellikte yükselir. İrili ufaklı tepeleriyle Altın Boynuz'un ve Boğaz'ın kıyılarını süsleyen yapıların oluşturduğu İstanbul silüeti belki daha güzel olabilir; fakat şirinlik ve sevimlilik bakımından Bursa ile kıyaslanabilecek bir başka şehir düşünemiyorum...

"...Bursa, son yıllarda aldığı göçle öylesine büyüdü ki, nüfusu neredeyse ikiye katlandı. Son tahminlere göre -tahminlere göre diyorum, çünkü bu konuda sağlıklı bir rakam vermek mümkün değildBursa'nın nüfusu 78-80.000 arasında olduğu sanılıyor. Fakat bu nüfus artışı, şehrin büyüdüğü veya geliştiği anlamında alınmamalıdır. Şehre yarardan çok zarar getiren bir ani nüfus artışı, Türk-Rus Savaşı'ndan sonra Bulgaristan ve Dobruca'dan kitle-

Geçen Yüzyılın Sonunda Bursa-Foto Abdullah Biraderler

ler halinde gelen ve 'muhacir' adı verilen Müslümanların göç etmesi sonucu meydana gelen nüfus artışıdır. Birkaç ay gibi kısa bir sürede 40.000 kadar 'muhacir', şehrin yerlileri arasında ciddi bir hoşnutsuzluğa yol açmış..."

Kendisinin de oyun yazarı ve eleştirmeni olması nedeniyle Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu'ndaki bir Fransız vodvilini izlemeye giden Lindau, oyun hakkındaki olumsuz değerlendirmelerinden sonra, tiyatroda gelişen bir olayı şöyle anlatır: "...Oyunun son bölümü için perde tekrar açıldığında cereyan eden bir olay komedinin zamanından önce bitmesine neden oldu. Oyun henüz başlamıştı ve eğlenceli anıydı; balkondaki locaların birinden sahneye, genç sevgiliyi oynayan yaşlı Ermeni kadının ayakları dibine bir bardak fırlatıldı ve tuz buz oldu. Olay herkesi çok etkiledi. O anda sahnede bulunan üç oyuncu, şişman Ermeni kadın, hizmetçisini oynayan genç kız ve komedyen oldukları yerde mıhlanmışlar gibi korkudan donakaldılar. On dakika önce hain adamı acımasızca bıçaklayan komedyen tir tir titriyor; titremekten beyaz şalvar pantolonu dalga dalga dalgalanıyordu. Ne yapacaklarını bilemez bir halde sadece salonu seyrediyorlardı. Aynı durum izleyenler arasında da hakimdi. Herkesin yüzündeki neşeli ifade gitmiş, yerini korku dolu sessizliğin ifadesi almıştı. Bu süre o kadar uzun gibi gelmişti ki, aslında geçen süre yarım dakika bile değildi. Salonda aniden bir kıpırdanma oldu ve herkes bakışlarını bardağın geldiği locaya doğru yöneltti. Aynı anda tek tük sesler yükselmeye başladı; bir anda bütün izleyiciler de bu koroya katıldı. Türk olmamama rağmen, bu bağrışmaların bardağı atanın salondan uzaklaştırılması yönünde olduğunu anlayabiliyordum. Kısa bir süre sonra da birkaç polisin adamı yaka paça tuttukları gibi locadan dışarı çıkardıkları görüldü. Türkler bu gibi konularda çok sakin insanlar. Adam için öngörülen cezanın ne olduğunu sorduğumda, mahkemelerin bu gibi olaylarla ilgilenmediğini, suçlunun nezarette biraz dövülüp hücreye atılacağını ve ertesi sabah serbest bırakılacağını söylediler..."

Lendau'nun Bursa'ya gelmesinden kısa bir süre önce yaşanan depremin Bursalılar üzerindeki etkisini anlattığı bölümdeyse şu bilgiler yer alıyor: "...Bursa'ya gelişimizden birkaç gün önce, Bursalılara korkulu anlar yaşatan ve gece boyu kısa aralıklarla, fakat şiddetli bir şekilde yedi kez sallayan bir deprem olmuş. Söylendiğine göre, son yıllarda olan en şiddetli depremmiş. Bazı Bursalılar o kadar korkmuşlar ki, anılarında hemen 1855 yılındaki depremin acı sonuçları canlanıvermiş. Benim karşılaştığım Bursalılar olaydan birkaç gün geçmiş olmasına rağmen hâlâ etkisindeydiler. Özellikle, tam gece yarısına doğru meydana gelen ve en şiddetli sarsıntı dedikleri ikinci sarsıntıda bütün Bursalılar paniğe kapılmışlar. Sarsıntının etkisiyle sallanan ve çatırdayan evlerini gören Bursalılar, kadın-kız, çoluk-çocuk demeden yüzlerindeki ölümün soğuk korkusuyla ağlaşarak ve yalın ayak karanlık sokağa fırlamışlar. Duvarlardaki ayna ve resimler çivileriyle beraber yere düşmüş, mobilyalar oradan oraya savrulmuş. Kırılacak cinsten ne varsa her şey paramparça olmuş. Kadınlar, kızlar ve çocuklar bağrışıp ağlaşırlarken, Hıristiyanlar istavroz çıkarıyorlar, Yahudi ve Müslümanlar birleşerek toplu halde dua ediyorlarmış. Bira bahçesinde program yapan Eflaklı genç şarkıcı kız ilk sarsıntıdan sonra, gelecek tehlikenin korkusuyla olduğu yere yığılmış kalmış. Karşılaştığım en yürekli erkekler bile, 28'ini 29'una bağlayan nisan gecesi gibi korku ve sıkıntı dolu bir gece yaşamadıklarını itiraf ediyorlardı. Sokaklara fırlayan insanlar ne pahasına olursa olsun sabaha kadar evlerine dönmek istememişler ve 6 dereceye düşmüş buz gibi bir havada incecik giysileriyle geceyi sokakta geçirmek zorunda kalmışlar..."

Batı'nın sanayi ürünleri karşısında tutunamayan ve daha o zamanlarda ortadan silinmeye yüz tutan zenaatkâr ürünleri ve bunlar sayesinde dünyaya ün salmış Doğu pazarları da artık eski önemini yitirmiştir. Bu bağlamda, Lindau Bursa çarşısıyla ilgili gözlemlerini şöyle anlatır: "...Bir yabancı için görülmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olan bir başka yer de, dünyanın en ince ve zarif ipek kumaşların satıldığı Bursa çarşısıdır. Çarşı, Doğu'nun diğer merkezlerinde olduğu gibi, üstü kapalı, dar ve kıvrımlı sokaklardan oluşan sevimsiz ve pis bir yer. Esnafın sattığı ürünler eskiden olduğu gibi kendi ürünleri değil; fabrikalardan para ödeyerek aldıkları mallar da değil; sadece, fabrikaların hatalı mallarını belli bir vade karşılığı vermesiyle elde ettikleri malları satıyorlar. Esnafın da fabrikatörün de durumu çok kötü; ama herhalde esnafın durumu çok çok daha kötü. Belki de bu yüzden yakaladıkları bir müşteriye arsız bir dolandırıcı zihniyetiyle mal satma isteklerini anlayışla karşılamak gerekir. İstedikleri fiyatlar, malın gerçek fiyatından akıl almaz derecede yüksek; genellikle dört beş katı fazlasını talep ediyorlar! Her türlü anlayışı göstererek, satıcıyı haklı görsek bile, yine de alıcı için kendisinin kandırıldığını ve dolandırıldığını hissetmesi çok iğrenç bir duygu. Çarşının esnafı genellikle Ermeni. Bizim bildimiz tanıdığımız, malının üzerine belli bir kâr payı koyarak satan dürüst esnaf kavramı buralarda bilinen bir şey değil. Doğu bezirgânlığında, onur denen şeyin en küçüğüne dahi rastlanmıyor. Rahatsızlık veren dilenciler gibi, kokusunu aldıkları müşterinin peşine takılıyorlar; ellerindeki malı gözüne sokarcasına yaklaştırıyorlar ve göz boyamak için önünüze yuvarlayıveriyorlar. Siz tüm enerjinizle bir düzine hayır deseniz de, o, kaçmak, kurtulmak isteyen müşterisini durdurmak ve olası bir alışverişin içine çekebilmek umuduyla on üçüncü kez tekrar deniyor..."

Buraya kadar olan Bursa, çökmeye doğru hızla yol alan imparatorluğun önemli bir şehrinin, aydınlanma, Rönesans ve endüstrileşme gibi gelişimin temelini oluşturan aşamaları yoğun olarak yaşamış ve yaşamakta olan ülke gezginlerinin gözüyle aktarılan kozmopolit Bursa'ydı. Lindau'nun Bursa'ya

gelişinden bir süre sonra dünyada ve Türkiye'de büyük olaylar ve acılar yaşanır. Yıl 1927'dir ve bu tarihe kadar ilk dünya savaşı yaşanmış, 1923'ten sonra da Türkiye'de yeni bir döneme girilmiş ve köklü dönüşümlere girişilmiştir. Bu tarihte, Heidelberg Üniversitesi'nden Prof. Dr. Richard Hartmann, Prusya Dışişleri ve Bilim, Sanat ve Eğitim Bakanlığı'nın verdiği bursla Türkiye'ye, Osmanlı Tarihi ve yeni Türkiye üzerine araştırmalar yapmaya gelir. Araştırmalarını *Im Neuen Anatolien; Reise Eindrücke* (Yeni Anadolu'da; Gezi İzlenimleri) adlı kitabında yayınlar. Hartmann, daha önceki yüzyıllarda gelen gezginlere oranla önyargısız, bilgiye ve nesnelliğe dayalı gözlemleriyle Türkiye'de yaşanmakta olan köklü dönüşümlere ilişkin ilginç yorumlar yapmıştır. Tabii bizim tarihimizle ilgili birçok Batılı önemli kaynağın Türkçeye çevrilmediği gibi bu değerli eserin de çevrilmemesi sonucunda içerdiği bilgilerden ve bakış açısından da mahrum kalmışızdır. Diğer iki gezgin gibi yine aynı ayda (mayıs), fakat 1927 yılında Bursa'ya gelen Hartmann'ın şehre ve bu bağlamda modernleşme çabalarına ilişkin izlenimleri şöyle:

"...Saat ikiye doğru, Mudanya'nın küçük iskelesine yanaştığımızda, görkemli Olymp'in oluşturduğu resim yavaş yavaş soluklaşmaya, kıyı boyunca uzayıp giden yeşillikler gözümüzü almaya başlamıştı. Pasaport ve gümrük işlemleri -eğer hamallarla yapılan küçük anlaşmazlığı saymazsak- hiçbir sorunla karşılaşmadan kolaylıkla yapıldı. Fakat Mudanya'da geri kalmış Batılılar olarak, Anadolu topraklarında ilk hatamızı yaptık ve zaman açısından en uygun olan otomobil yerine, dağları ve ovaları aşarak yükünü hedefine sağ salim ulaştıran treni yeğledik. Tren yolculuğu elbetteki otobüs yolculuğundan çok daha rahat ve güzeldi. Harika bir ilkyaz gününde, baharın yeşilini giymiş doğa ve bayram giysileri içinde treni cıvıl cıvıl bir bir şenlik yuvası haline çeviren çocuklarla yapılan yolculuk ve dağlardan geçerken seyrettiğimiz deniz manzarası Anadolu üzerine ilk izlenimlerimizi olumlu etkilemişti. Trende bizlerle aynı kompartımanı paylaşan iki Türk erkeği ve bir Hilali-Ahmer (Kızılay) hemşiresinin yolculuk arkadaşlığı rahatsızlık verici olmasından öte çok hoş bir arkadaşlıktı. Fakat geri kafalılığımızın cezasını Bursa'da gara inince fazlasıyla ödedik. Bagajlarımızın indirilmesi nedeniyle yitirdiğimiz zamandan dolayı bizi şehre götürecek araba kalmamıştı. Müşterisini götürmüş, gara dönen bir paytona atladığımız gibi 'Hotel d'Anatoli'ye gitmemize rağmen, otomobille bizden önce gelenler de son boş odaya yerleşmişlerdi. Ancak Bursa'daki ikinci günümüzde otele yerleşebildik. Ününü uzun zamandır korumuş ve Madam Brotette'nin sahibi olduğu otelde 12 güzel gün geçirdik.

"Bursa'daki ilk gecemizi, bizim kuşkuyla karşıladığımız -çünkü bize yarı alafranga olduğu söylenmişti, ama değilmiş- bir evde geçirdik. Ve bu evde ev hayvanlarıyla ilk dostluğumuzu kurduk; insanlar bu hayvanların içgüdüsel davranışlarını hayranlıkla karşılıyor, ama kimse bu davranışlara gereken değeri vermiyordu.

"Bursa, Olymp'in kuzey eteklerinde, çok geniş ve verimli bir ovanın kenarında kurulmuş bir şehir. Zirveleri hep karla kaplı Olymp'in eriyen karlarını sırtladığı gibi batıya doğru taşıyan Nilüfer Çayı şehrin biraz dışından geçiyor. Bursa ve çevresinin manzarası birçok gezgin tarafından hayranlık dolu ifadelerle betimlenmiştir. Gerçekten de, aşağıya doğru teraslar halinde alçalan, ormanlarla ve karlarla kaplı dağlar arasındaki bol yeşilli Bursa'nın sunduğu manzara bir harika! Şehrin içinde ve çevresinde birçok geçit ve dere oluşmasına yol açan Olymp'in bol suyu, Doğu'da ender rastlanacak bir bitki örtüsünün yetişmesine yol açmış ve de Bursa'nın 'yeşil' sıfatıyla anılmasını sağlamıştır. Bursa'nın çevresi, gerçekten de, çeşitli meyve ağaçlarından, servilerden, akasyalardan, kestane ağaçlarından ve çınarlardan oluşan ormanlarla çevrilidir. Bazı yerlerdeyse bu ormanlara dut ağacının sulu yeşilliği ve zeytin ağacının gümüşi yaprağı karışarak Bursa'nın harika manzarasını tamamlarlar. Bu ağaçlar sadece Bursa'nın gelişigüzel alanlarında değil, tarıma açık her noktasında dahi bol miktarda var. Görkemli olmasalar da, İslam mimarisinin en güzel eseri olan yapılar bu yeşil denizin üzerinde yükselirken ortaya çıkan manzara eşsiz değerdedir. Hangi yönden bakılırsa bakılsın, ister doğu tarafındaki Bayezid Camii'nin avlusundan, ister Olymp'in dik yamacındaki Abdal Murad Türbesi'nden, ister Çekirge'ye giden, şehrin batı yakasındaki patikadan, isterse geniş ovadaki Nilüfer Çayı üzerideki köprüden bakılsın; belki manzara değişecek ama manzaranın baştan çıkarıcı güzelliği değişmeyecektir. Ve şimdi bu mevsimde, yani ilkyazda, bir yanda üzerleri tomurcuk halindeki yapraklarla bezeli kavak ağaçları, diğer yanda zirveleri karla kaplı dağların meydana getirdiği renk cümbüşü bana kuzeyin kekremsi ilkyaz güzelliği anımsatıyor...

"...Yerli halkın ürettiği o güzelim el işi ürünlerinin, Avrupa fabrikalarının ürettiği ucuz ürünler tarafından ortadan kaldırılması elbetteki büyük bir kültürel kayıptır. Fakat bu kayıp, aynı zamanda yaşanılması kaçınılmaz olan kültürel geçiş sürecinin bir sonucudur da. İpek işlemeciliğinde olduğu gibi diğer üretim kollarında da durum aynı; halka dayalı bu üretim kolları, gerek pahalı gerekse bugünün insanının gereksinimlerini karşılamaktan uzak olmaları sonucu zaten yaşamaya devam edemezlerdi ve bu yüzden de yok oldular. Eğer bugün, kaybolan bu meslek dalları, yukardan dayatma sonucu tekrar meslek okullarında eğitim olarak verilmeye kalkılsa bile; bununla sadece geçmişin tekrar yaşatılamayacağı kanıtlanmış olacaktır. Bugün hâlâ eski canlılığını koruyan Bursa çarşısında da, bir zamanlar yabancıları buraya çeken eski zenaatkârların ürünlerinin eksikliği hissediliyor.

"Zaman her şeye rağmen her alanda yengi kazanıyor. Yeni dönemle birlikte, Batı örneklerine dayalı, fakat Selçuklu ve erken Osmanlı mimarisin-

den esinlenen yeni Türk mimari üslubunda birçok kamu binaları yapılmış. Elbette daha şimdiden bu mimari üslubun doğru olduğunu söylemek yanlış olur; ne de olsa henüz arayışların ve denemelerin sürdüğü bir zaman dilimindeyiz. Bunun yanı sıra, Doğu şehirlerinin eski şirinliğinin, sevimliliğinin ve bir örnekliliğinin bozulduğuysa su götürmez bir gerçek. Elbette ki, eskinin loncalara göre ayrılmış dar çarşı sokaklarının, bir köşede bir çınar ağacının altında zamanı bol müşterisini bekleyen kahvecinin meydana getirdiği şirin resimle, geniş tozlu ve güneşten kavrulan otomobil yollarının meydana getirdiği resim aynı şirinlikte olmayacaktır. Fakat her şeye rağmen, yeni inşa edilen kamu binalarının ve okulların çok daha sağlıklı ve çok daha hijyenik olduğu kuşkusuz. Zaten yitirilen bu Doğu şirinliği Türk halkı için çok pahalıya mal oluyordu. Devletin tüm kıstıl olanaklarına rağmen hükümetin başlattığı modernleşme yine de Türkiye için büyük bir kazanımdır. Vilayetin üst düzey bir yetkilisi bana, 'Eğer bizi 15-20 yıl barış içinde bırakırlarsa, Bursa da bu sürede çok değişik bir görünüm kazanacaktır,' demişti. Şu andaki durumsa, eldeki olanaklara göre bir hayli başarılı; fakat asıl yapılacak işler henüz daha zaman istiyor. Örneğin, bir elektrik santralı inşaatı Bursa'da devam ediyor. Modernleşmede ağırlık, özellikle, birçok kişinin bunlar sadece kâğıt üzerinde kalacaktır demesinin aksine, her yerde olduğu gibi Bursa'da da eğitim konusuna veriliyor. Elbette, elde yeteri kadar kaynak ve uzman personel olsa, ilerleme daha hızlı gerçekleştirilebilecektir. Fakat eldeki olanaklarla da en iyisi yapılmaya çalışılıyor ve öncelikli olarak bilgili ve çalışkan öğretmen kadrosu yetiştirilmeye önem veriliyor. Bu konuda en yararlı olacak okullar hiç kuşkusuz ki, tarım ve meslek okullarıdır. Örneğin, oldukça önemli bir eser koleksiyonuna sahip vilayet müzesine Ankara'da gelen müdür bende çok iyi izlenimler bıraktı...

"...Yeni dönemle birlikte gerçekleşitirilmek istenen dönüşümü en belirgin olarak genç nesilde gözlemek mümkün; büyük bir enerjiyle kendilerini futbola vermiş durumdalar. Spora, jimnastiğe ve geziye ilgi duyan bir gençliğe elbette ki Batılı giysiler, artık tamamen ve bir daha geri gelmemek üzere kaybolan Doğulu giysilerden daha çok yakışmaktadır. Buna karşılık, hâlâ kara çarşaflarla dolaşan Bursalı kadınlar, İstanbullu kadınlardan çok daha fazla tutucular. Fakat küçük bir örnek, savaş öncesi durumun burada da nasıl değiştiğini göstermeye yetecektir. Bursa'ya geldiğimizin ikinci günü, trende birlikte yolculuk yaptığımız Hilali-Ahmer hemşiresi bayanla, annesi de yanındayken sokakta karşılaştık. Biz de bu durumda bize nasıl davranacağının merakı içindeydik. Fakat bizi görür görmez annesiyle birlikte yanımıza geldi, elimizi sıktı ve hiç kimseden çekinmeden ve kimse tarafından garip karşılanmadan bizimle bir süre sohbet etti. Türkiye'yi on beş yıl öncesinden tanıyan birisi, bu küçük örnekle, dönüşümün ne kadar etkili olduğunu anlayacak ve bu ilerlemenin hiçbir şekilde geri döndürülemeyeceğini kavrayacaktır..." ■

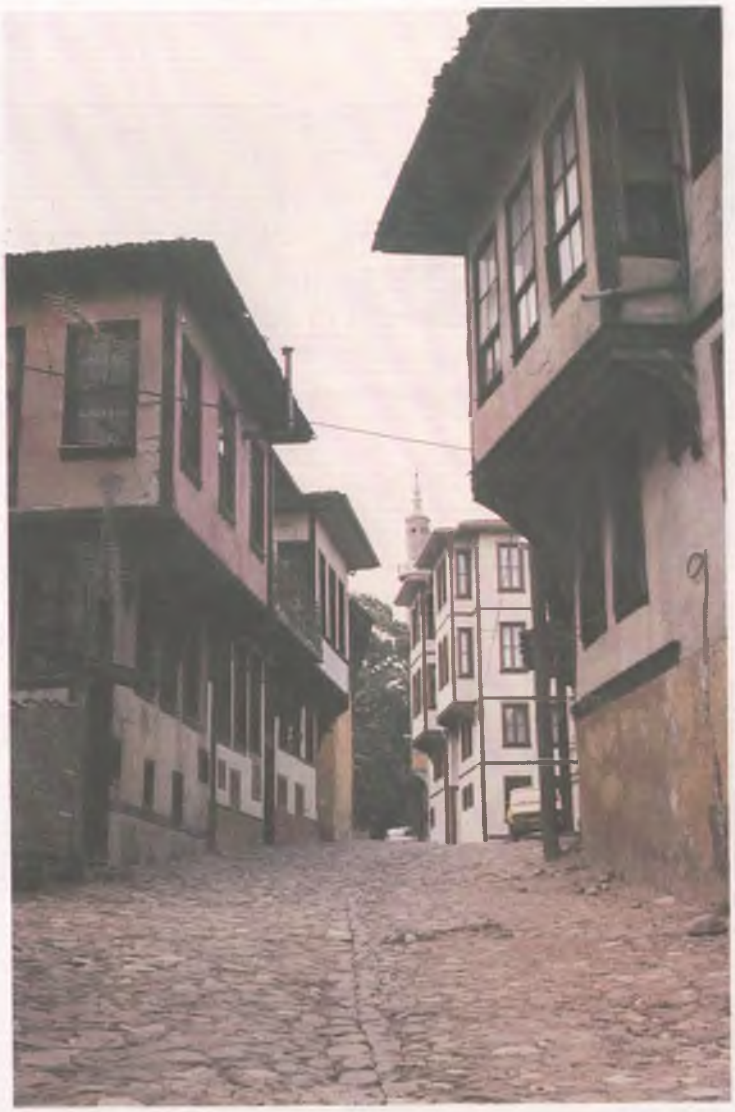

Bursa Muradiye
Fotoğraf Lâleper Aytek

GEÇMİŞ SÖLENLERDEN

81 YIL ÖNCE TÜRK KIZILAYI'NIN HİNT KIZILAYI'NA ÇEKTİĞİ ZİYAFET

Fevzi Muhtar Katırcıoğlu Koleksiyonu

Tahtı-ı Himaye-i Hazret-i Mülûkânede OSMANLI HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ Darülfünun Hastahanesi
Muhsin Beyefendi(?)
Darülfünun Hastahanesi İdare Müdürü

Hindistan Hilâl-i Ahmer Heyeti Reisi Doktor Muhammed Hüseyin Bey ile rüfekay-i mesâisi şerefine Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından Darülfünun Hastahanesinde verilen veda ziyafeti

İlkbahar Çorbası
Nemşe Böreği
Mayonezli Levrek Balığı
Patlıcan Karnıyarık
Galantin
2 Temmuz 1913

Türk Pilâvı
Çeşm-i Andalip (bülbül gözü) Tatlısı
Dondurma
Meyve
Pınar ve Maden suyu

(Yerli ve yabancı konuklar menüyü imzalamışlar. Biri, Babanzade İsmail Hakkı Bey)

BUNDAN TAM 263 YIL ÖNCE YAPILMIŞ HAYALÎ BİR İSTANBUL PANORAMASI

İstanbul'u hiç görmemiş olan, Hollandalı haritacı Jan Goeree'nin (1670-1731) ömrünün sonunda Amsterdam'da yaptığı bu gravür, Piete van der Aa tarafından 1720'li yıllarda yayımlanan 62 ciltlik *Galerie agreable du Monde* adlı yapıtın içinde basılmıştır. *Fevzi Muhtar Katırcıoğlu Koleksiyonu*

80'İNCİ YILDÖNÜMÜNDE BALKANLAR'DAKİ BİR ÇATIŞMADAN İLK DÜNYA SAVAŞINA

Güneydoğu Avrupa'daki bir çatışmanın, nasıl olup da bütün dünyayı sardığı sorusuna şu yanıtlar verilebilir. Birincisi, Avrupa'daki ittifaklar sistemi, yerel bir çatışmayı genel bir Avrupa savaşı haline getirmiştir. 1879'da Almanya ile Avusturya-Macaristan ikili ittifakı kurmuşlar, 1893-94'te de Fransa ile Rusya bağlaşmışlardı. Dolayısıyla, Avusturya ile Rusya'nın arasındaki askerî bir çatışmanın bir Rus-Alman savaşına yol açması, onun da zincirleme olarak Fransız-Alman kapışmasına dönüşmesi kaçınılmazdı. Böylelikle, Temmuzun sonunda Avusturya ile Sırbistan kapışıp da, Rusya seferberlik ilân edince genel bir savaş çıktı. Yani bir Avrupa savaşına engel olmak için yaratılmış olan bağlaşmalar, tam tersine sonuç verdi.

İkinci olarak, Avrupa savaşı, dünyanın dört bir köşesindeki sömürgelerinden ve kendilerine bağımlı ülkelerden adam ve kaynak getirebilen emperyal güçler arasında yapıldığı için bir dünya savaşına dönüştü. Senegalliler Fransızlara katıldılar: Mezopotamya ve Batı cephesinde Hint ordusu İngilizleri destekledi. Alman Doğu Afrikası'nda Alman birlikleri İngiliz ve Afrikalı askerlerine karşı dört yıllık bir sürek avı yürüttü. Portekiz kendi Afrika sömürgelerini savunmak ya da genişletmek için (İtilâf / Entente devletleri diye tanınan) Müttefiklere katıldı. 1914 Ağustosunda Japonya Çin'deki eski Alman topraklarına el koydu. Müttefiklerin zorlaması üzerine, Çin de 14 Ağustos 1917'de resmen savaşa girdi. Daha önce, aynı yılın Nisan ayında ABD'nin Müttefiklere katılmasının ardından, Amerikan diplomatları Orta Amerika'daki uydularını çatışmaya dahil ettiler. 24 saat içinde Panama'yla Küba, Merkezî Bağlaşmaya savaş açtılar. Brezilya, Guatemala, Nikaragua, Kosta Rika, Haiti ve Honduras da, daha sonra onlara katıldı. Ayrıca, Avrupa dışındaki sömürge ve bağımlı ülkelerde Avrupalı göçmenler yaşıyordu. 1914'te savaşa giren birçok Kanadalı- Avustralyalı ve Yeni Zelandalı, kendi ülkelerini -Britanya'yı- savunuyorlardı. İngiltere ile Amerika arasındaki aile bağları da çok güçlüydü.

Üçüncü olarak, büyük devletlerin ekonomik çıkarları bütün yeryüzüne yayılmış bulunduğu için, çatışma dünya çapında geçti. Britanya, ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, uçsuz bucaksız bir uluslararası ticaret şebekesi kurmuştu. Bu, onun hem kuvvetli yanıydı, hem de Alman denizaltılarının yurduğu zayıf noktası. Ama bu vuruş, hiçbir bakımdan başarılı olamadı. Birleşik Krallığın Almanya'yı ablukasıysa, onu yaşamsal kaynaklarından yalıtmayı becerdi.

Savaşın ekonomik yönü, tarafsız kalanları da birçok bakımdan etkiledi. Hepsi savaş zamanı enflasyonuna uğradı. Danimarka ve Hollanda gibi bazıları, Almanya ile açıkça kendilerinin aleyhine işleyecek ticaret düzenlemelerine razı olmak zorunda kaldılar. Alman ailelerini besleyebilmek için Danimarkalıların sütü ellerinden alındı. İsveç, büyük darlıklarla başedebilmek amacıyla yiyecek maddelerini karneye bağladı. Savaşın başka bir takım etkileriyse, hayırlı oldu. Pazarlarında Avrupa'nın mamul maddelerini bulamayan birçok ülke, bunları kendi yapmaya zorlandı. Avrupa'nın dünya egemenliğinin hem doruk noktası hem de sonu olan bu savaş içinde, Brezilya, Arjantin, Japonya, Çin ve Hindistan ekonomileri gelişme eşiğini atladılar.

Savaş sırasında Avrupa'da çarpışan Japon askeri yoktu. Ama gerek Akdeniz'de gerekse Pasifik'te Müttefik personel ve ikmal gemilerini Japon savaş gemileri koruyordu. 1941'deki Pearl Harbor saldırısını anımsayınca, 1914-18 savaşında Japonların Amerika'nın Pasifik kıyılarını savunduğunu görmek şaşırtıcı oluyor.

Türkiye'yle Gelibolu'dan Basra Körfezi'ne değin birçok cephede savaşıldı. Bu Hintli istihkâmcılar, bugünkü Irak'ta Dicle üstüne bir köprü kurmaya çalışıyorlar.

Her nerede Alman sömürgesi varsa, orada Almanya'ya karşı savaşıldı. Afrika'da (aşağıdaki resimde görülen) Güney Afrika birlikleri de, (sağdaki resimde yer alan) Portekizliler de Alman ve yerli askerlerle uzun bir maki savaşı yürüttüler.

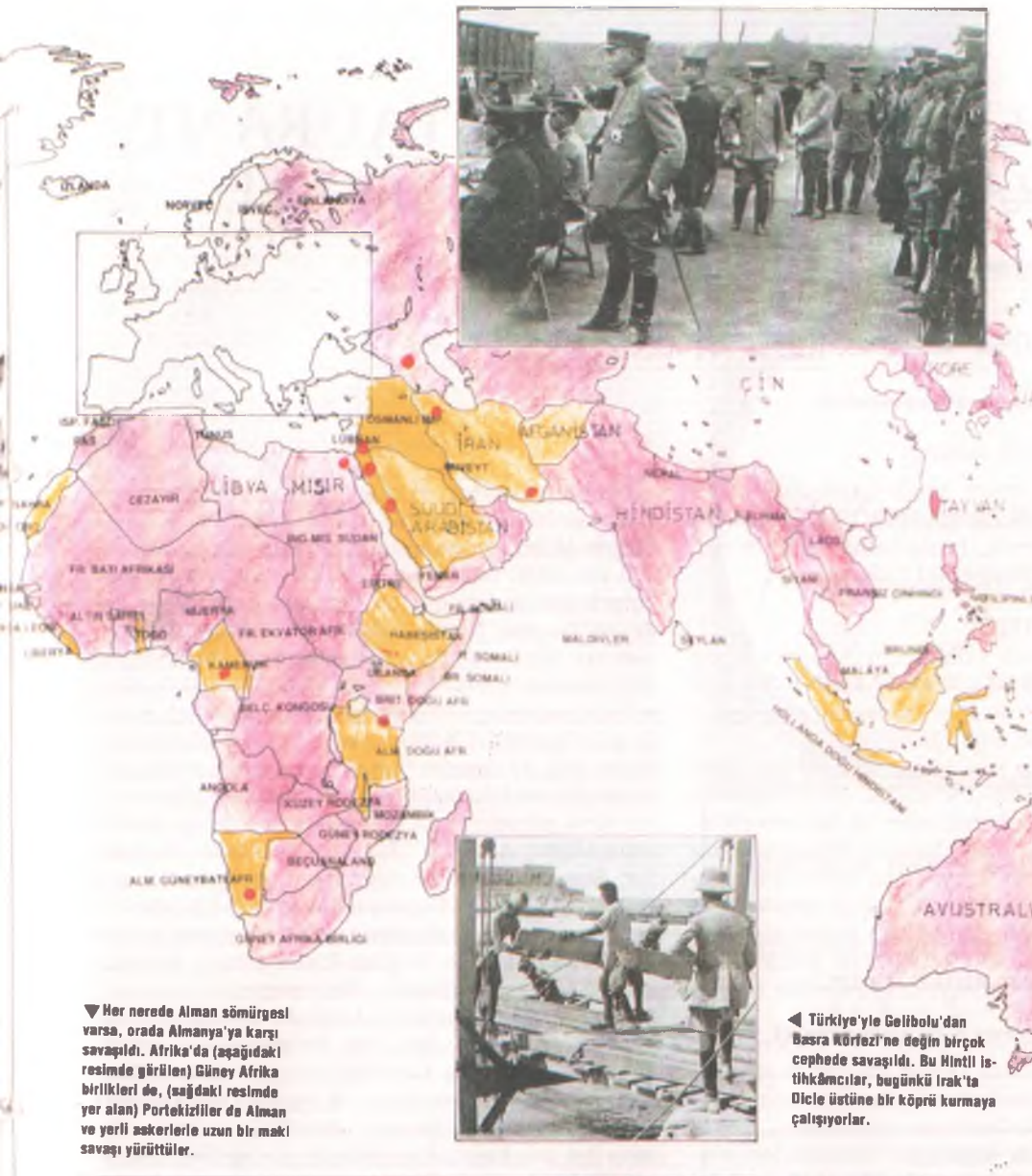

◀ Savaş sırasında Avrupa'da çarpışan Japon askeri yoktu. Ama gerek Akdeniz'de gerekse Pasifik'te Müttefik personel ve ikmal gemilerini Japon savaş gemileri koruyordu. 1941'deki Pearl Harbor saldırısını anımsayınca, 1914-18 savaşında Japonların Amerika'nın Pasifik kıyılarını savunduğunu görmek şaşırtıcı oluyor.

▼ Her nerede Alman sömürgesi varsa, orada Almanya'ya karşı savaşıldı. Afrika'da (aşağıdaki resimde görülen) Güney Afrika birlikleri de, (sağdaki resimde yer alan) Portekizliler de Alman ve yerli askerlerle uzun bir mekî savaşı yürüttüler.

◀ Türkiye'yle Gelibolu'dan Basra Körfezi'ne değin birçok cephede savaşıldı. Bu Hintli istihkâmcılar, bugünkü Irak'ta Dicle üstüne bir köprü kurmaya çalışıyorlar.

ESKİ BEYOĞLU'NDA, RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-V

BEHZAT ÜSDİKEN

Ünlü Markiz'den sonra, şimdi Galatasaray ve civarındaki eskinin gerçekten nezih olan lokallerini sıralamayı sürdürürsek, başlamamız gerekli yer, Şark Birahanesi'dir (Brasserie L'Orient).

BRASSERIE L'ORIENT

Şark Birahanesi'nin bulunduğu Anadolu Pasajı (Atlas Sineması'nın bitişiğindeki pasaj) XX. yüzyıl başında Grand Rue de Pera üzerinde Mabeyinci Ragıp Paşa tarafından inşa ettirilmişti.

II. Abdülhamid'in Baş Mabeyincisi, Sarıcazade Ragıp Paşa (1857-1920) çok küçük yaşta İstanbul'a gelmiş, Galatasaray Sultanisi'nden ve Mekteb-i Mülkiye'den mezun olmuştu. Mezuniyetinden sonra doğrudan saraya giren Ragıp Paşa, mabeyn kâtipliğinden başlayarak vezirliğe kadar yükselmişti.

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine, rütbeleri geri alınmış ve sürgüne gönderilmiş, ancak bir süre sonra dönerek, İstanbul'da ölmüştür.

Ragıp Paşa uzun süre ticaret ve madencilikle uğraşmış, bunun sonucu olarak da çok zengin olmuştu. Kazandığı paralarla da, Beyoğlu'nda, Anadolu-Rumeli ve Afrika hanlarını yaptırtmıştı.

Anadolu Pasajı'nın yapımının bitmesinden sonra, pasajın girişine Lazarro Franco mağazasıyla, Belfast gömlekçisi yerleşmişti. 7, 9 ve 11 numaralı büyük mekânı önceleri, Galata, Kara Mustafa Paşa Sokağı 7 numarada meyhanecilik yapan Nikola Valavanis tutmuştu. Valavanis burayı çok güzel dekore etmiş ve "Brasserie l'Orient" adı altında çok lüks bir birahane olarak müşterilerinin hizmetine sunmuştu. Daha Galata'daki meyhanesini yönetirken bütün müşterileri, YunAnca *beta*'nın "veta" okunduğunu bilmediklerinden olacak, kendisine "Balabani (s)" demeye başlamışlar, Pera'daki yeni yerinde de bu geleneği sürdürmüşlerdir.

Valavanis daha Galata'daki meyhanesinde bile, meyhanecilik ilmini çok iyi bildiğini kanıtlamıştı. Bunun sonucu olarak da Pera'daki lokalini, ayağına çabuk, terbiyeli ve müşterinin halinden anlayan garsonlarla doldurmuştu. Burada herkes, rakısını veya birasını yudumlar, gelen yabancılar da, şarabını, viskisini ve votkasını, burnuna değil ağzına içerdi.

Birahane'nin içinde ve dekoru tamamlayan havuzlarda sular akar, akvaryumlarda canlı renkli balıklar dolaşır, Valavanis'in bülbülleri de bol bol öterdi. Mezelerin en güzeli ve damak tadını hissetiren en iyileri buradaydı. Özellikle Arnavutköy istiridyelerinin tadına doyum olmazdı. Bu kadar güzel ve iyi bir yer, Nikola Valavanis'in ölmesi üzerine, durdu. Niko'nun oğlu, burasını yönetemeyeceğini bildiğinden, birahaneyi Mme. Marie Fundulis'e devretti. Kendiside, Glavany (bugünkü Kallavi) Sokağı'nda "Apostol Valavanis" adı altında başka bir lokanta açtı. O dönem "Caprice" (Kapris) olarak adlandırılan bu lokanta, gene aynı düzeni sürdürdü.

1934 yılında, Yani Meletyadis ve ortağı burayı satın aldılar. Adını da "Anadolu Birahanesi" koydular. Burada özellikle dikkat edilecek iki önemli noktadan birincisi: Birahane'nin ilk açıldığı günden bu yana, tamamen Rumlar tarafından yönetilmesiydi. İkinci nokta ise bugüne kadar kimse, lokantanın adını, hana bağlamayı düşünmemişti.

Bu arada, lokantaya, Anadolu Birahanesi adı verimesine neden olan Yani Meletyadis ve ortağı, Beyoğlu Hamalbaşı Caddesi üzerinde Todori Dossopulos'un yönetiminde olan, başka bir "Anadolu Birahanesi"nin varlığından haberdardılar. Buna rağmen bu adı koymakta sakınca görmediler. Ne ilginçtir ki, Anadolu Birahanesi'nin çalışmaya başlamasından kısa bir süre sonra, Todori Dossopulos'un birahanesi kapandı. Bir süre kapalı kalan bu yer daha sonra ve Corico Battars'ın yönetiminde, yeniden dekore edilerek "Güzel Anadolu Birahanesi" adıyla açıldı.

Apostol Valavanis'in, Glavany Sokağı'ndaki lokantası ise, Dimitri Malatos tarafından alındı ve uzun süre de yaşamını bu sokakta, sürdürdü. Anadolu Birahanesi ise, günümüze kadar yaşamını sürdürebilmiş nadir yerlerden biri oldu.

Bu arada oldukça lüks olan birahanelerin 1940 yılındaki fiyatlarına bir göz atacak olursak:

Bu fiyatların hepsi, o dönem "Lüks" kabul edilen ve çalgısız yerler içindi.

PROKSCH BİRAHANESİ

Grand Rue de Pera üzerinde ve Hacopulo Pasajı ile, Panaia Geçidi (bugünkü Emir Nevruz Sokağı) arasında bulunan ve bugün bilinmeyen, daha doğru bir deyimle yok olan Jeremie Çıkmazı içindeki

Bira	(20 cl. bardak)	20 kuruş	
Bira	(35 cl. bardak)	35 kuruş	
Rakı	(43 derece)	35 kuruş duble,	
Rakı	(45 derece)	45 kuruş duble	
Rakı	(50 derece)	55 kuruş duble	
Şarap	(Bardağı)	25 kuruş,	
Bira	(Şişe 50 cl)	85 kuruş	
Rakı	(şişe 25 cl.)	230 kuruş	(45 derece)
	(Şişe 50 cl.)	445 kuruş	(45 derece)
	(Şişe 50 cl.)	337.5 kuruş	(50 derece)
	(Şişe 50 cl.)	620 kuruş	(50 derece)
Şarap	(şişe 70 cl.)	135 kuruş	
	(Şişe 200 cl.)	295 kuruş	

zamanına göre oldukça lüks bir birahane-restaurant'tı.

Proksch'ın karşısında ise, Malici'nin yönettiği diğer bir lokanta bulunuyordu.

Proksch, bu ünlü birahaneyi açmadan önce, Kalyoncukulluğu Caddesi üzerinde, ortağı Skotie ile birlikte çok büyük, her türlü şarap, likör ve şampanyaların en kalitelerinin satıldığı bir depoyu çalıştırıyordu. Ancak 5 Haziran 1870 tarihindeki büyük Beyoğlu yangını sonucu, Kalyoncukulluğu'nun tamamen yanmasından sonra, Proksch şarap ve likör satıcılığını bırakarak, tek başına bir birahane-lokanta açma girişiminde bulundu. Bundan ötürü, ünlü Proksch birahanesinin doğuşunu, büyük Beyoğlu yangınına bağlamak, doğru olsa gerektir.

Gelelim Proksch'un açtığı birahaneye. Proksch burasını gerçekten emsallerinden çok daha lüks bir şekilde döşemiş ve dekore etmişti. Aslında birahane-restaurant da o dönem varolanlara göre çok büyüktü. Kapalı salonunun dışında çok büyük bir bahçesi de vardı. Çeşitli markalarla, donatılmış kavında, bira, şarap ve likörlerin en iyileri bulunmaktaydı. Öğle ve akşam yemekleri, hem tabldot hem de alakart olarak müşteriye sunulabiliyordu. Kışın, menüde istiridye bile bulunabiliyordu. Lokal etkin bir biçimde çalışmasına ve müşterisine en iyi hizmeti vermesine karşılık, belli olmayan bir sebepten 1880'li yılların sonlarına doğru, kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. İşte bu sırada, meyhanecilikte ün yapmış olan Dimitri Papayorgiyu Proksch birahane -lokantasını devraldı. Adını da "Brasserie Centrale" (Merkez Birahanesi) olarak değiştirdi. Lokal bu ad altında da en iyi hizmetlerini vermeye ve gene en kaliteli şarap, bira, likör ve şampanyalarını müşterilerine sunmayı sürdürdü. Ancak gel zaman git zaman, Dimitri Papayorgiyu Brasserie Central'ın yerini değiştirme gereğini duydu, güzelim birahaneyi de Hamalbaşı Caddesi üzerine taşıdı. Daha sonra, Hamalbaşı Caddesi üzerindeki Brasserie Central'ı bu kez Todori İliades ve Niko Zahariades, Dimitri Papayorgiyu'dan devraldılar ve burayı aşağı yukarı günümüze kadar yaşattılar.

Dimitri Papayorgiyu buradan taşınınca, Brasserie Central'dan boşalan yeri kısa bir süre sonra, Yorgo ve Niko Karayanopulos'lar satın aldılar. Adını da "Londra Birahanesi" koydular; uzun süre son-

1897 yılı ilk gösterim el ilanı Sponeck'te "Canlı Fotoğraf Lûbiyatı"

ra, "Londra Bar" olarak hizmete girecek olan yerin de nüvesini atmış oldular.

Ancak, başka bir kaynak aynen şunları yazar:

"...İstanbul'a birahane modasını ilk getiren Alman Mösyö Bruchs bu pasajda (pasajın önceleri arka çıkışı yoktu) bugünkü Londra Barı'nın yerinde "Londra Birahanesi"ni açmıştı. (Said Naum Duhani, *Eski İnsanlar Eski Evler*, Türkiye Turizm Otomobil Kurumu yayını, 2. Baskı s.75-77),

Bu yazar da biraz eksik yazar gibi. Çünkü Mösyö Brusch, İstanbul'a daha doğrusu Pera'ya 1860 yıllarında gelmiş olsa gerek. Bu da Proksch'un, şarap, bira ve şampanya satıcısı olduğu döneme rastlar. Birahanenin Proksch'a geçişi ise, o tarihten çok sonra, 1870'li yıllardadır. Kaldı ki, 1840'larda dahi Pera'da ünlü "Salvatore" birası satılıyordu.

Burada sözü edilen (s.77) Anadolu Birahanesi hiçbir zaman Balabani'nin olmamıştı. Londra Birahanesi'nin Bruchs tarafından açılması olanaksız; çünkü bu birahane 1900'lü yılların başından itibaren, Yorgo ve Niko Karayanopulos tarafından işletiyordu. Daha öncesini ise yukarda anlatmıştım. Bu durumda Bruchs nasıl olur da Londra Birahanesi'nin kurucusu olur, kaldı ki o dönem Hacopulo Pasajı başka, çıkmaz olan Jeremie Çıkmazı başkadır. Londra Birahanesi hiçbir zaman Hacopulo Pasajı içinde olmamıştır. Tabii kapısında da. Londra Birahanesi'nin olduğu yer ile, Hacopulo Pasajı arasında tam tamına üç işyeri vardır.

Bu durumda, 1930'lu yılların sonlarına doğru Londra Barı adıyla çalışmasını son döneme kadar sürdüren yer Bruchs'un kurduğu yer olamaz.

SPONECK BİRAHANESİ

Sponeck Birahanesi, Grand Rue de Pera üzerinde ve 246 numaradaydı. Birahane, Tütüncü Çıkmazı ile Hamalbaşı Caddesi arasındaydı. Tütüncü Çıkmazı'nın köşesinde o dönemler, Sarraf Bedros Divan, bitişiğinde manav Niko Hacopulos'un dükkânı,

1897 ilk gösterim "Sponeck" karikatürü yapan Salih (Erimez)

sonra da Sponeck Birahanesi vardı. Sponeck'ten sonra ve Hamalbaşı'nın (bugünkü Meşrutiyet Caddesi) Grand Rue de Pera ile köşe yaptığı yerde ise Theodoridis'in "Santral Eczahanesi" bulunuyor.

Birahane Alataris tarafından ve 1870'li yıllar içinde açıldığında, güzel ve çok iyi hizmet veriyordu. Ayrıca birahanenin Grand Rue de Pera'ya bakan yüzü de o kadar geniş değildi. Ancak girişten sonra ve içeriye doğru geçildiğinde, lokal sağ tarafa doğru ters bir "L" harfi şeklinde genişliyordu.

Kaldı ki; Sponeck Salonu'nun o dönem yalnız Grand Rue de Pera üzerinde girişi bulunmaktaydı. 1887 yılında Alataris, Panuria ile ortak olunca, Sponeck lokanta birahanesinin üst katında yeni ve çok büyük bir salon oluşturdular. Bu salonun hem Grand Rue de Pera'ya, hem de Hamalbaşı Caddesi'ne üst kattan cephesi vardı. Çünkü 1860'lı yıllarda, şimdiki Avrupa Pasajı'nın tam karşısında bir mezbaha bulunmaktaydı. Bu mezbahanın diğer kapısı ise, Tütüncü Çıkmazı'nın olduğu yere çıkardı.

"Pawlick" ve Stüdyo Mazhar: Şato'nun olduğu yer, karşıda Lebon 1927

5 Haziran 1870 tarihindeki büyük Beyoğlu yangınından sonra bu mezbaha yıkılarak, yerine ters "L" harfi şeklinde bir bina yapılmıştı.

Sponeck Salonu işte bu binanın içindeydi. Bu şekilde geliştirilen ve büyüyen, Sponeck Lokantası, o dönem birdenbire ünlendi. Ünlenmesinin nedeniyse, Paris'te, Capucin Bulvarı'ndaki Grand Cafe'de 28 Aralık 1895 günü, Lumiere Kardeşler tarafından ilk kez gösterilen "Hareketli resimlerin", İstanbul'a gelmesi üzerine, ilk gösterim yeri olarak buranın kullanılmasıydı.

Gerçekten, 16 Ocak 1897 tarihinde gazetelerde şöyle bir ilân geçiyordu.

"A la Salle Sponeck, le public assite avec beaucoup de curiosite aux experiences interessantes du Cinevitographe, avec projections lumineuses, photographie vivantes etc,
De 6 a 10 heures du soir"

Gösterim de o tarihten başlayarak uzun süre salonun kullanılmasını sağlıyordu. Bu salonda gösterilen bu filmleri dönemin yazarlarından Sayın Ercüment Ekrem Talu, aynen şöyle anlatmaktadır:

"Çocuktum, sekiz dokuz yaşlarında vardım. Tam senesini söyleyemeyeceğim ama galiba 1896/97 sıralarında idi. Bir cumaertesi günü rahmetli ağabeyim Nejad'la beraber mektepten çıktık...

Nihari arkadaşlarımızdan biri yolumuzu kesti:

-Haberiniz var mı? dedi. Şurada "Sponeck"in salonunda bugün Sinematograf göstereceklermiş. Pek meraklı bir şey diyorlar. Yeni icad olunmuş, fotoğrafın canlısı gibi birşeymiş.

Ağabeyimle ben, çocuğu bizimle alay ediyor sandık. Fakat o bizimle gayet samimi konuşuyordu. İlave etti:

-Saat dörtte başlayacakmış: Ben gideceğim.

-Belki de geliriz diye, ondan ayrıldık.

.....Sponeck, tramvayın Galatasaray dönemecinde, şimdi bir barın işgali altında bulunan o vaktin maruf bir birahanesi idi. İçerisi gayet geniş, kuytu ve serindi. O gün esas san'atını terketmiş, bir temaşa salonu haline getirilmişti. Kapıdan onar kuruş (O vakit için mühim para) duhuliye vererek içeriye girdik. Erken davranmışız, en ön sırada yer bulduk: geçtik oturduk. Zaten çok kalabalık olmadı. Sıralar dolmadı....

Karşımızda, bir, birbuçuk metrekarelik bir beyaz perde duruyordu.....

Derken ortalık birdenbire kararda. Zifiri karanlık içinde kaldık. Korktuk, elim gayriihtiyari elini aradı. Buldum ve bir tehlike karşısında imişim gibi sıkı sıkıya kavradım...

Perdenin önüne gelen bir şahıs bu karartının lüzumunu izah etti. Ve hemen onun arkasından gösteri başladı.

....Bütün bu temaşa yarım saat sürdü. Seans geceye kadar daha birkaç defa yenilenecekti...."

İşte Cinevitographe (veya Cinematographe) ilk kez Pera'da ve Sponeck Birahanesi'nde, Pera halkına gösterildi.

Yalnız, Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan Cinematograph'ın ilk kez, Sarayda ve 1896 yılında Bertrand adındaki bir Fransız tarafından gösterildiğini anılarına dayanarak söylemektedir.

Bu arada, birahane bu şekilde ünlendikten sonra, 1903 yılına kadar müşterilerine hizmet vermeyi en iyi şekilde sürdürdü.

Yalnız 1898 yılının başında, Sponeck lokanta ve birahanesi Alataris ve Panuria tarafından, Sasso ve ortağına devredildi, yeni alanlar her ne kadar, birahanenin adını "Brasserie et du Restaurant Français" olarak değiştirmişlerse de, birahanenin adı kapanıncaya kadar "Sponeck" olarak kaldı. Bu arada ve 1903 yılına kadar burada kalan "Sassa" birahanesini bu kez Yüksekkaldırım 122 numaraya, daha doğrusu, Voyvoda Caddesi üzerindeki 122 numaraya taşıdı. Burada da bir süre yaşayan Sponeck Birahanesi, Nicolas Foscolo tarafından devralındı. Nicola Foscolo'nun yaptığı ilk iş birahaneyi kapatmak ve yerine aynı yerde, yani Voyvoda Caddesi üzerinde ve 1925 yılında, Restaurant Parc'ı hizmet sokmak olmuştu. Kapanan Sponeck Birahanesi ise : Tekrar Grand Rue de Pera üzerinde ve ilk açıldığı yeden oldukça beride Tünel'e doğru Glavany Sokağı'ndan hemen sonraki yeni yerine taşındı. Kapanıncaya kadar da burada kaldı.

Sponeck Birahanesi'nin yeni geldiği yerde, çok önceleri ve 1905 yılında Haralambos Lefas "Gambrinus" adı altında çok güzel bir birahane açmıştı. 1911 yılında, bu güzelim birahaneyi Dimitri Triantayanni devraldı. Ama adını değiştirmedi.

İşte buranın son sahibi gene Sponeck Birahanesi olmuştu. Ayrıca görüldüğü gibi, ünü, ilk film gösteriminden kaynaklanan Sponeck, aşağı yukarı altmış sene Pera halkına çok güzel hizmet vermişti.

VİYANA İÇKİLİ LOKANTASI

Bu lokanta, Rue Kabristan üzerinde ve Pera Palace otelinin karşısında, Asmalı Mescid Caddesi'nin köşesindeydi. Lokantanın üstünde Viyana Oteli bulunuyordu.

Ama lokantanın girişi otelin içinden olmasına karşılık, Asmalı Mescid Caddesi üzerinde de bir servis kapısı bulunmaktaydı.

Kaldı ki kaldırıma taşmış, iki mermer basamakla çıkılan Lokanta'nın giriş kapısı resepsiyona göre solda ve merdivenlerin yanındaydı. 1940'lı yıllarda Lokanta'nın içi son derece loştu, bu loşluk yetmiyormuş gibi, tüm masa örtüleri ile örtü üstündeki kapaklar bordo rengindeydi. Asmalı Mescid Sokağına bakan pencerelerin üzerinde bulunan perdeler de bordoydu. Bu ise yalnız yan taraftan ışık alabilen lokantayı tamamen bir alacakaranlığa bürüdürüyordu.

Servisinden çok mezelerinin kalitesiyle ünlenen bu otel ve içkili lokantanın sahibi açıldığından beri İsmail Hakkı Aktükün Bey'di. Bu lokantanın en büyük özelliği ise, Benzur Otel ve Lokantası gibi, Pera Palace'a yakın oluşuydu. Kaldı ki; mezesi kaliteli olan iyi bir içkili lokantayı, Pera Palace'la ileri-

de bulunan, Novonty (önceleri "Grand Hotel Kroecker") otelinin müşterileri, değişiklik olsun diye tercih ederlerdi.

O dönemler, yani 1940'larda, Viyana Lokantası'na, levantenler gelmediği gibi azınlıklar da burasını yeğlemezlerdi.

Viyana Lokantası bu bakımdan daha çok İstanbul'a gelen yabacıları çekerdi. Ayrıca rakıya bağlı mezeleri çok kaliteliydi.

Tabii ki II. Dünya Savaşı nedeniyle İstanbul'a gelen muhabirlerle, yabancı istihbarat örgütlerinin parasal güçleri yeterince olmayan elemanları, hem bu otelde kalır hem de rakısını daha ucuz bir şekilde kaliteli mezesiyle içebilirdi. Ayrıca, II. Dünya Savaşında, Pera Palace'ın, casusların merkezi oluşu, kışın daha çok bu lokantayı doldururdu, yazın ise Benzur Lokantası'nın terası, çok daha iyi çalışırdı.

Galatasaray Dönemeci 1928.

Viyana otel ve lokantası, 1950'lere kadar başında İsmail Hakkı Aktükün olarak gelenlere oldukça iyi hizmet verdi, ancak bu tarihten sonra lokantanın, yeri nedeniyle kalitesi oldukça düştü. Ayrıca, otel de istenileni veremiyordu. Bunun üzerine İsmail Hakkı Aktükün, lokantayı kapadı, kendisi de Asmalı Mescid Sokağı üzerinde ve İstiklal Caddesi'ne yakın bir apartmanda oturmaya başladı. (Eğer yanılmıyorsam bu apartman kendi mülküydü).

Sonunda, eski Beyoğlu içinde yaşayan bu lokanta da, diğerleri gibi kendiliğinden tarih oldu.

PAULICK LOKANTASI

Bu lokanta bugünlerde, yapılanan Richmond Oteli'nin olduğu yerdeydi, ancak Rus Konsolosluğu tarafında değil, Kumbaracı Yokuşu tarafına doğru, eski yarı pasaj olan binanın içindeydi.

Burada önceleri, ve 1860 yılının hemen Nisan ayında açılmış olan ve Destuniani tarafından çalıştırılan, Hotel de Pesth'i işleten Charles Tothfalassy kendi otelini buraya yerleştirdi. Tothfalassy aynı zamanda, o dönem Asmalı Mescid'deki Imperial Oteli'ni de işletiyordu.

İşte burayı, Avusturya - Macaristan Ortaelçisi Heinrich Freiherr Von Calice'in arabacısı, Ortaelçinin 1906 yılından önce İstanbul'dan ayrılması üzerine "Paulick Restaurant et Pensione" adı altında açıyordu.

Yeni açılan restoran gene dönemin en iyi biralarını müşterilerine sunan bir yer olarak çalışıyor ve Pera'nın Levantenlerine hizmet verebiliyordu. Ancak Pensione'un o dönem dahi, Boğaza, Limana ve karşı sahile inanılmaz bir görüntüsü olmasına karşılık, Paulick'in bu işi iyi bilememesinden dolayı bir süre sonra, lokal kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı ve Paulick'in buradan ayrılmasına neden oldu. Paulick, buradan ayrılınca, işini bırakmak istemediğinden lokanta ve pansiyonunu, bu kez Grand Rue de Pera üzerinde ve Tokatlıyan'ın ilerisindeki Sağ Sokağa taşımak zorunda kaldı.

Buraya ise önce "Wiener Kaffee" (Viyana Kahvesi) yerleşti. Her ne kadar adı Viyana Kahvesi olarak geçiyorsa da, aslında bir Alman restaurantından başka bir yer olmayan bu lokal kısa bir süre burada kalabildi.

1931 yılında ise burası Kohout Lokanta ve Birahanesi olarak kapılarını yeniden müşterilerinin hizmetine açtı.

O dönem daha girişteki bölümde havuz yoktu. Havuz bu yılların sonlarına doğru, yerin Hasan Mazhar tarafından alınmasından sonra yeniden dekore edi-lirken yapılmıştı.

Hasan Mazhar burayı devraldıktan sonra adını "Masarik Restoran" koydu, yeniden dekore ettiği yerin ortasına da küçük bir havuz yerleştirdi. Masarik Restoranı'nda, özellikle akşamları güzel bir atmosfer içinde müzik de dinlenebiliyordu. Bu arada, Masarik adı altındaki bu güzelim eğlendirici yere "Stüdyo Mazhar" da deniyordu. Nitekim her akşam "Mazhar ve Arkadaşları"nın orkestrası en iyi parçaları çalıyor ve Ruhan adındaki ilginç bir şarkıcı da kendilerine eşlik ediyordu. Ne hikmetse, aynı yerde yani Stüdyo Mazhar'ın bulunduğu yerde 1949 yılında bir de "Şato" adlı müzikhol faaliyete geçti.

Aslına her ikisi de, bu atmosfer içinde çalışan tek bir yerdi. Önce Masarik, daha sonra Stüdyo Mazhar ve sonunda Şato, gerçekten Beyoğlu âlemine renk katmış, ayrıca Paulick Lokanta ve Birahanesi olarak başlayan bu yer daha sonra ve bugün hiçbir mimari katkısı olmayan Richmond Oteli'ne dönüşmüştü. ■

YARIM ASIRLIK BİR İMAJ:
MİLLÎ ŞEF

GÜL İNANÇ

ÇIKIŞ NOKTASI

"Cilâlı İmaj Devri' bir sürü yıldız yarattı. Bu yıldızların kimileri gerçek, kimileri birer imajdı. Ortak yönleri kişisel niteliklerin ötesinde yeni toplumsal eğilimlerin omuzunda yükselmeleriydi"[1] diyor Can Kozanoğlu 80'li ve 90'lı yıllarda medyanın etkisiyle yaratılan "imaj" olgusunu işlediği *Cilalı İmaj Devri* adlı kitabında. Kozanoğlu eserinin ilk iki bölümünde medyanın liderlere belli bir imaj kazandırdığından, liderlerin kamuoyu önünde çizmek istedikleri imajların medya aracılığı ile topluma nasıl iletildiğinden bahsediyor (Turgut Özal ve Mesut Yılmaz örnekleriyle).

Medya aracılığı ile yaratılan ya da yarattırılan "lider imajı" aslında yeni bir olgu değildir, yakın tarihte bunun örneklerini görmek mümkün. "Lider İmajı" olgusunun tarihsel sürekliliğine geçmişten bir örnek sunmak isteyen bu makalede ele alınacak lider "İsmet İnönü", imaj başlığı ise "Millî Şef" olarak belirlenmiştir. İncelenen dönemin kitle iletişim araçları basın ve radyo ile tanımlandığından, medya kavramına sınırlandırma getirmek kaçınılmaz olacaktır.

MİLLÎ ŞEF MİTOSU

Atatürk'ün önderliğinde 15 yılını tamamlayan genç Türkiye Cumhuriyeti Atatürk'ün ölümüyle ve İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle yeni bir döneme girmiştir. Bu dönem siyasi tarih literatüründe "Millî Şef Dönemi" olarak anılmaktadır. Döneme adını veren "Milî Şef" olgusunun yaratılmasını "imaj" açısından ele almadan önce, "şeflik" kavramının oluşumuna kısaca değinmekte fayda görmekteyim. Gerçekte "şeflik" kavramının ortaya

Selçuk 23/3/42 (1926) Foto: Ahmet Hamdi

çıkışı ve tanımlanması 1930'lu yıllarda başlamıştır. Rejimin sözcülerinden Recep Peker'in Ankara Hukuk Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi'nde verdiği "İnkılâp Dersleri"nde bu kavrama önemle değindiğini görmekteyiz: "... Şef bir siyasal partinin bütün ana düşüncelerini, iradesini, yapış kuvvetini ve şerefini temsil eder... Eğer bir siyasal partinin de hakiki şefi yoksa, o partinin bugünkü politika hayatındaki büyük güçlüklere göğüs germesine imkân yoktur... Ne mutlu ulusa ki yeryüzünün bugünkü karma karışık şartları içinde çıkar bir yol ararken, kendi evlâtları içinde her türlü değer, ahlâk, irade, cesaret ve kültür bakımından en yükseğini, şef olarak başında görmek bahtiyarlığı içindedir... Bugünkü yaşayışta, ulusça üstün olmak gerekir. Ulusça üstün olmak için kafası ve yüreği işleyen insanların bir büyük ve ona inanışta birleşmiş ve beraber olmaları ve yüce bir şefin ışığı etrafından birleşmeleri ve sarılmaları şarttır. Bizim bugünkü anlayışımız, şef tanıyışımız ve gidişimiz bu sözlerle şekillenir."[2]

Yukarıda da belirtildiği gibi "şef" kavramı 1930'lu yıllarda benimsenmeye başlanmış, Mustafa Kemal Atatürk için dönem aydınları bu önadı kullanmışlar, hatta bu sıfat, 1937 Hükûmet Programına bile geçmiştir.[3] 1930'lu yıllarda "şeflik" kavramının doğuşunu dünya genelinde incelediğimizde Almanya'da bir Führer'in, İtalya'da ise bir Duçe'nin doğuşunu görmekteyiz. Totaliter rejimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan "şef" kavramı (Tek Parti-Tek Adam) bütünleşmesiyle II. Dünya Savaşı sırasında dünya demokrasilerini bile etkilemiş, Amerikan tarihinde ilk defa bir devlet başkanı (Roosevelt) dört dönem başkanlık görevi yapmıştır.

Atatürk'ün ölümü ve İnönü'nün cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle başlayan dönemin "Millî Şef Dönemi" olduğu yukarıda belirtilmişti. Atatürk'ün "Ebedî Şef" İnönü'nün "Millî Şef" olarak anılmaya başlanması, birbirine paralel olarak gelişmiş ve bu gelişmeye basın öncülük etmiştir. Atatürk için "Ebedî Şef" deyimini ilk kez kendisinin kullandığını belirten Nadir Nadi, hemen akabinde "Millî Şef" deyiminin kullanılmasının yardakçıların işi olduğunu söylemiştir[4] Gerçekten de 12 Kasım 1938 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde "Ebedî Şef" deyimini görüyoruz, yalnız basında *Ulus*[5] ve *Tan*[6] gazetelerinden önce "Millî Şef" deyimini kullanan gazete, yine *Cumhuriyet*[7] olmuştur.

11 Kasım 1938 tarihinde İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesinin basındaki yankıları "Millî Şef" imajının yaratılması aşamasında önemli yer tutar. Basındaki bu yankılardan örnekler sıralayalım:

İsmet İnönü İttifakla ve Alkışlarla Cumhurbaşkanı Seçildi[8] / Yeni Devlet Şefimiz İsmet İnönü'yü Başımızda Görmek Rejimin En Büyük Garantisi[9] / Yeni Türkiye'nin İkinci Cumhurreisi olan İsmet İnönü'ye İkinci Atatürk demekte tereddüt etmeyiz.[10]/ ... bu milletin Atatürk'ün ölümü ile suratı asılan makûs talihini, şimde ikinci defa yeniyorsun...[11] / Muzaffer bir kumandan, dürüst ve samimi bir siyaset adamı, İsmet İnönü[12]/ Biz Onun Yolunda ve Kendisine Hepimizden Evvel Rey Verdiği Yeni Şefimizin Peşinde Daima İyiye ve Daima İleriye Koşacağız...[13] Basın ve Yeni Şef'in kucaklaşması aşamasında; gerek başyazarların makalelerinde gerekse haber sütunlarında yer alan bu methiyeler, bazen de şiirsel göndermelerde kendini gösteriyordu. Yusuf Ziya Ortaç'ın 11 Aralık 1938 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan şiiri bu anlamda dikkat çekicidir:

> Bir dağ başısın, ak saçın alnında bulutlar
> Çizmenle çizilmiştir, aşılmaz bu hududlar
> Gökten Atanın ruhu eğilmiş: Seni kutlar
>
> Sen yirmi yılın harcına göznuru kattın
> Ufkunda güneşler tutuşan yurdu yarattın
> En şanlı zafer sulhuna imzayı attın
>
> Azminle Yanardağsın, ümidinle denizsin
> Sonsuzluğa bir yıldırımın çizdiği izsin
> Ey şanlı zafer yolcusu! Sen İsmetimizsin.

İnönü'nün "I. ve II. İnönü Zaferlerinin Mümtaz Kumandanı", "Lozan Kahramanı" sıfatlarının yanında "Halk Adamı" sıfatı da, dönem boyunca "Millî Şef" imajı içinde yer almış ve basında sıkça işlenmiştir. "Halk Adamı"[14] İnönü'nün basında yer alan (Halkevlerinde, Köy ve Ziraat Kongrelerinde, at yarışlarında, balolarda, temsillerde, konserlerde, yurt gezilerinde) fotoğrafları bir bakıma dönemin "sınıf kavramını reddeden" halkçılık anlayışını da yansıtmaktadır.

28 Aralık 1939 tarihinde meydana gelen Erzincan merkezli deprem tüm yurdu yasa boğmuştu. Binlerce kişi bu depremde hayatını kaybetmiş, büyük mal kaybı meydana gelmişti. Belli aralıklarla sarsıntıların devam ettiği deprem bölgesine "Millî Şef"in gidişi basında övgüyle karşılanmıştır. Felâketzade kadınlardan bir tanesinin İnönü'ye sarılıp ağlarken çekilmiş fotoğrafı, basında geniş yankı uyandırmış, "Millî Şef"e gönderilen methiyelere yeni bir ilham olmuştur. İşte birkaç örnek: Millî Şefin gelişi ayakta kalanlara yeni bir hayat ve ümit ışığı verdi.[15]/ Anadolu, İnönü'nün göğsünde, Erzincan'da felakete uğrayan bir kadın cumhurreisimizin müşfik kalbinde teselli buluyor...[16]/ Artık kaskatı olan vücudların yaslanıp ağlayabilecekleri, acılarını haykırarak derdlerini dökebilecekleri bir göğüs bütün şefkatile meydana çıkmıştı[17]...

Mahmut Esat Bozkurt 5 Ocak 1940 tarihinde *Ulus*'ta yayınlanan başmakalesinde, bu "fotoğrafı" değişik bir şekilde yorumlamış, "Millî Şef" imajının oluşumunda, dönemin aydını olarak üzerine düşen görevi hakkıyle yerine getirmiştir. Başmakaleden kısa bir alıntı verelim: "...(Mikelanj)'ın yonttuğu bir heykel vardır ki şöhreti beynelmileldir; bu heykelin adına (piyeta) derler: sevginlik. (Mikelanj) hâlâ yaşıyor olsaydı, Erzincan harabeleri içinde yükselen göğüs, İnönü'nün göğsünü ve bunda acılarını dindiren Türk anasının asil başını (piyeta)sına şüphe yok ki mevzu olarak alırdı. Belki de (Mikelanj)

yonttuğu heykeli yarıda bırakır, bir yana atar, hayalide aşan bu göğüs ve başı sevginliğine örnek yapardı... Bu göğse ve bu başa bir daha ve bir daha bakınız! Tablo yapıp evlerinize takınız... Sevginlik nedir? Orada anınız." Aynı tarih ve aynı gazetede Ankara Radyosunda yayınlanan "Radyo Gazetesi" programının başarılı yapımcısı ve sunucusu Nurettin Artam da bir şiiriyle bu methiyeye katılıyor:

Hıçkırma artık bacım babasız kaldın diye
Yurdun bir köşesinde bittim bunaldım diye
Sil yamalı yeninle gözünün sen yaşını

O göğüs ki bir vatan dolusu sevgi taşır
Hıçkırıklar, matemler olsa olsa yaraşır
O göğsü bulmayana dayayacak başını

1939 yılının Eylül ayında başlayan Avrupa Savaşı daha sonra dünya savaşına dönüşmüş ve bu gelişmeye paralellikle "Millî Şef" imajının kamuoyuna aktarılmasının ivmesi artmıştır. Basın Avrupa'yı saran savaş faciası karşısında hem milletin moralini ayakta tutma, hem de dış dünyaya "Millî Şef" yönetimindeki Türkiye'nin gücünü gösterme misyonu yüklenmişti. Yunus Nadi, 17 Ekim 1939 tarihli makalesinde "... Dün başımızda Atatürk vardı: Askerî ve siyasî bir deha, Bugün başımızda İsmet İnönü var: Askerî ve siyasî bir deha..." derken bu misyonun gereğini yerine getiriyordu. Aynı zamanda basın bu konuda sıkı bir denetim altındaydı[18], aynı denetim ve sansür uygulamaları radyo için de geçerliydi. Savaş döneminde radyo tiyatrosunda görevli Hayri Esen anılarında bu denetimi şöyle anlatıyor: "... 19 Mayıs günü Kemal Tözem'in bir oyununu oynuyorduk, piyesin bir yerinde baba olarak çocuklara 'açın radyoyu Millî Şefin nutku var' diyordum, radyoyu açıyoruz ses yok, mühendis hanım kitap okumaya dalıyor; sinyali görmüyor, orada bir geçiş plağı konuldu. Sonra sorguya çekildik niye nutuk okunmadı diye...".[19]

Aslında incelenen dönem boyunca yalnız İnönü'nün şahsı değil, ailesi de basında yer almaktaydı. Çağdaş, lâik, fedakâr Türk kadını kendine örnek olarak Bayan İnönü'yü seçmekteydi. "Bayan İnönü'nün yüksek himayelerinde yardım sevenler cemiyeti dün kongresini yaptı"[20]/ Bayan İnönü'nün Türk kadınına Beyannemesi" Bütün Türk Kadınlarını Cemiyet Hayatına Yararlı, Millî Müdafaa Hizmetlerine Hazır Olmaya Davet Ediyorum..[21]"/ "..Sn. Bayan İnönü'nün huzuriyle Gönüllü Hastabakıcılık Kursunda dün ameli derslere devam edildi.." gibi haberler basında sık sık yer almaktaydı. Sosyal yaşam içinde örnek bir "Türk ailesi" yaratma misyonu yüklenen İnönü ailesinin diğer bir bireyi, büyük oğul Ömer İnönü ise değişik bir alanda görevini yerine getiriyordu; Türk Havacılığının gelişimi. Dönemin Başbakanı Saydam, Hava Kurultayı'nın açılışında "... Kanatlı bir millet haline girmek yolunda yürüyoruz. Hava endüstrisi kurmağa hususi bir önem veriyoruz.." derken Ömer İnönü bu konuda basında demeçler veriyor, pilot ehliyeti alarak bu gelişmelere gençlik adına öncülük ediyordu.

SONUÇ YERİNE

Aslında "Millî Şef" imajının yaratılması aşamasında ve devamında İnönü Atatürk özdeşleştirilmesine gidilmiş ve bu özdeşleştirme değişik yöntemlerle halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Devlet dairelerinden, paralardan Atatürk resimleri kaldırılmış, Atatürk'ün ölümünden önce yazılan İnkılâp temsillerinden Atatürk adı kaldırılıp yerine İnönü yazılmıştır. "Millî Şef" olgusunun yaratılmasını, benimsetilmesini ve bu özdeşleştirmeyi, muhakak ki o dönemin şartları içinde değerlendirmek gerekir. Gerçekte bu gelişmeler Atasını kaybetiş bir millet için moral kazandırıcı nitelikler taşımakta ve özellikle dünyanın içinde bulunduğu karmaşada güçlü bir lidere sahip olma inancı, toplumun kendi dinamiğinden doğan bir olgu olarak gelişmekteydi. Varılan bu yargı, Kozanoğlu'nun eserindeki imajlı liderlerin "kişisel niteliklerinin ötesinde yeni toplumsal eğilimlerin omuzunda yükseldikleri" değerlendirmesi ile paralellik taşır. (Her ne kadar 90'lı yılların toplumsal eğilimleri ile 40'lı yılların toplumsal eğilimleri çokça farklılaşsa da.) Bu bağlamda amaç, günümüzün değişen değerlerini, gerçeklerini geçmişten benzer örnekler sunarak meşrulaştırmak değildir. Amaç, kitle iletişimin toplumun ağı biçimindeki gelişmesinin kamuoyu üzerindeki etkisini, daha da önemlisi, kitle iletişim, lider ve kamuoyu üçlemesinin toplumsal yaşam içindeki etkileşiminin sürekliliğini tarihten bir örnekle ortaya koymaktır. Bu anlamda "imajını" hakeden sayılı liderlerden İsmet İnönü'yü saygıyla anıyorum. ■

1 Can Kozanoğlu, *Cilâlı İmaj Devri*, İstanbul 1991, s. 8.
2 Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, İstanbul 1984, ss. 63-64
3 Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara, 1986, s. 67.
4 Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, İstanbul 1979, s. 15.
5 *Ulus*, 14 Aralık 1938.
6 *Tan*, 5 Aralık 1938.
7 *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1938.
8 *Ulus*, 11 Kasım 1938.
9 *Tan*, 12 Kasım 1938.
10 *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1938.
11 *Tan*, 14 Kasım 1938.
12 *Ulus*, 14 Kasım 1938.
13 *Tan*, 15 Kasım 1938.
14 *Ulus*, 26 Şubat 1940.
15 *Ulus*, 3 Ocak 1940.
16 *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1940.
17 *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1940.
18 Alpay Kabacalı, "Millî Şef Döneminin Örtülü Sansürü", *Tarih ve Toplum*, (38), 1987, ss. 19-21.
19 Gül İnanç, *T.C. Toplumsal Değişim Sürecinde Taşımış Olduğu Misyon ve Yayın Politikasıyla Ankara Radyosu (1938-1945)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ. Atatürk İlk. İnk. Tar. Ens. İzmir 1994, s. 179.
20 *Ulus*, 30 Mart 1939.
21 *Vatan*, 5 Mayıs 1941.
22 *Ulus*, 19 Nasin 1944.
23 *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1942.
24 *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1942.
25 Levent Boyacıgolu, "İnkılâp Temsilleri IV", *Tarih ve Toplum*, (105), 1992, s. 11.

BUNDAN 211 YIL ÖNCE

DELİORMAN'DA SOYGUN

AHMET HEZARFEN

Rumeli'ye görevle yollanan Devlet-i aliyye Çuhadarlarından İsmail Ağa tarafından Divân-ı âli'ye yollanan evrakın özetidir:

17 Muharrem sene 1199/1783

Ukrayna'da Hotin Muhafızı Merhum Vezir Ohrili (Ohrid-Makelya) Ahmed Paşa'nın eşya ve malını İstanbul'a getirmesi için görevlendirilen Süleyman Ağa, oğlu ve Kapıkethüdası Süleyman Efendi'nin Çuhadarı yukarıda adı geçen eşyayı alıp İstanbul'a gelirken Hezargrad (Razgrad-Bulgaristan) kasabasına uğradıkları, oradan hareketle ertesi günü Muratlar (Buynova-Eskicuma) köyünü geçip Şumnu ilçesine bağlı Gradişte köyüne yaklaştıkları sıra, çeşme başında Silistre, Çardak (Krakoç, Sungurlu, Kızılburun, Çiller, Doğular, Kamerler, Balabanlar vb köyler bölgesi) Deliorman yöresi köyleri ve Eskicuma ilçesinden kaçıp Kırımlı Mehmet Giray Sultan'a sığınan Deli Ahmet ve arkadaşları 40-50 eşkıya ile İstanbul'a giden kervana ansızın saldırarak, ilk önce Gedikli Süleyman Ağa'yı kurşunla yaraladıktan sonra, Gedikli ve adamlarının eşya ve paralarını aldığı gibi Koca Balkan Dağları'na doğru kaçtıkları, yaralanan Gedikli Süleyman Ağa Şumnu'ya getirildiği, yarası ağır olduğundan kurtarılamayarak vefat ettiği, bunun üzerine Özi Valisi Ebu Bekir Paşa Zahire Mübaşiri Gedikli Abdullah Ağa'ya, Şumnu, Razgrad, Eskicuma, Tırnova yargıç, subay, voyvodalarına eşkıyanın hemen yakalanması için yazılar yazıldığı bildirilirken, Çuhadarı öldürenlerden birinin Şumnu'da yakalanıp Zahire Mübaşiri Abdullah Ağa'ya teslim edildiği bildirilmektedir. Ağa'nın yaptığı sorgulamada, eşkıya: "4 reisimiz vardı, çalınanlardan herbirimize 17'şer kuruş verdiler, reisler iki kat fazla aldı, geri kalan mal ve eşyayı Hezargrad ve Eskicuma zabitleri üzerimize geldiklerinde bırakıp kaçtık, bu eşyalara zabitler el koydu" demiş.

Soygunu yapan eşkıyaların Rusçuk yöresinden Tirsinikli (Slavyanovo-Nigbolu) Ömer ile kardeşi, Ohrili Ahmed Paşanın delilerinden Hal Çolak Hüseyin, Boşnakoğlu Kayın Hüseyin, Tepelioğlu , Tırnovalı Yusuf, Silistreli Orman köylü kısa Osman, Eyüp, Cumalı Terzi Osman vb oldukları, bu Tırnovalı Yusuf Razgrad'ta iken yukarıda adı geçen Zaim öldürmezden önce Şumnu'ya iki saat uzaklıkta olan Karalar (Çerna-Cihan Pehlivanı Koca Yusuf'un köyü) köyünde üç gün kalıp halka akla gelmedik işkence yaptığı öğrenildi.

Kaçan eşkıyanın yakalanması için Şumnu, Razgrad, Eskicuma, Osmanpazarı ve Tırnova devlet yöneticilerine yollanan yazılara karşı bazı ilgililer: "Bizim kazamızda eşkıya yoktur, başka yerlere karışmayız" deseler de, Tüfekçibaşı'nın Razgrad ve Eskicuma'dan topladığı askerlerin kaçıp önce Tırnova tarafında Araplar (Aprilova-Tırgovişte) köyü yakınındaki dağda toplanarak yağmaladıkları ganimeti paylaşırken Tüfekçibaşı'nın saldırısına uğrayınca Tırnova'ya yakın Kesarovo köyü balkanına kaçtıkları, izleyenler onları orada da barındırmayacakları, bir tane bile bırakmayarak tepelemeye kararlı oldukları; Çuhadar İsmail Ağa tarafından Divan-ı Hümayun'a rapor edilmektedir.

BELGE: BOA-Cevdet Zaptiye, No: 2296

Eski Dergâh-ı âlî gediklilerinden Mustafa Paşa Hazine Kâtibi Süleyman Ağa'nın Ohrili Ahmet Paşa malına me'mur ve dönüşte Razgrad ile Şumnu arasında kazaya uğrayarak yağma ve ziyan olan eşyanın cetvelidir.

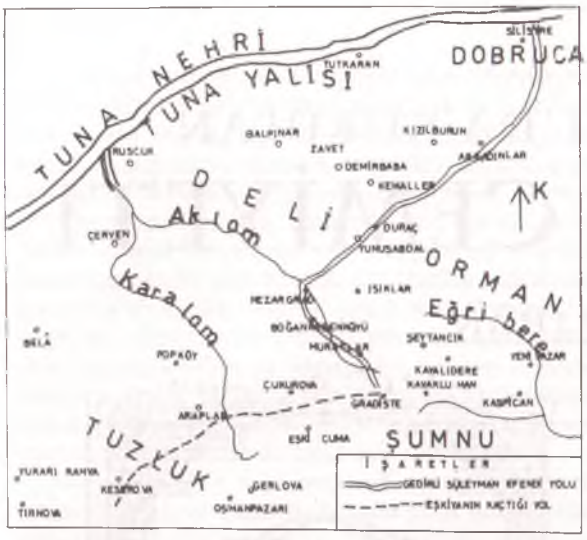

Simli (gümüş) piştov kılıfıyla	1 adet
Sim kılıç	1 adet
Sim en'âm (küçük kur'an)	1 adet
Kakım cübbe kürk	1 adet
Vaşak cübbe kürk	1 adet
Nâfe cübbe kürk	1 adet
Başlıklı kaput	1 adet
Hind çatarîsi (pamuktan dokuma) kaftan	1 adet
Şam alacası entari	2 adet
Çeşitli Hind şalı	3 adet
Biniş (yenleri bol cübbe) şalı	1 adet
Cübbe (biniş altına giyilen dar) şalı	1 adet
Çuha biniş	1 adet
Çuha cübbe	1 adet
Çakşır şalı	1 adet
Çakşır çuha	1 adet
Câmeşûy (çamaşır)	6 kat
Altın saat	1 adet
Sarık (destar, amame)	5 adet
Yaş (Yassy-Romanya) Beyinin verdiği hediye oda takımı a'lâ	1 adet
Seccade	1 adet
Simli bıçak	1 adet

Para olarak 900 kuruş
Altın 300
(BOA-Cevdet Zaptiye No 2296)

Hotin Muhafızı Merhum Ohrili (Ohrid-Makedonya) Ahmed Paşa'nın mal ve eşyasını İstanbul'a ulaştırmakla görevli Süleyman Ağa'yı öldürüp mal ve eşyasını çalarak kaçan eşkıyayı izleyerek yeniden ellerinden kurtaran Turnacıbaşı Ömer Ağa'nın bu eşyaya ilişkin düzenlediği cetvel:

Mavi çufa eski (köhne) nâfe beden	1 adet (nâfe-yumuşak deri)
Kaliçe eski (küçük halı)	1 adet
Eski kavlı	1 adet
Eski gömlek	2 adet
Beyaz içlik	1 adet
Eski Şam alacası bohça	1 adet
Eski çuha çakşır	1 adet
Abayağmurluk kesesi	1 adet
Küçük eski kilim	1 adet
Küçük abdest fıtası	1 adet
İki parça sandal	2 adet
Eski şal	1 adet
Eski çuha çakşır	1 adet
Eski don	1 adet
Eski sarık	1 adet
Eski yedek puşidesi	1 adet
Eski yeşil çuha cübbe	1 adet
Eski güvez çuha cübbe	1 adet
Bakır yaldızlı tas	1 adet
Eski sandal bohça	1 adet
Alaca bohça	1 adet
Neftî şemseli sof kerrake	1 adet
Eski sarık puşidesi (örtü)	1 adet
Makreme kesesi (sofra peçetesi)	1 adet
Yalnız bir tek harc heybe	1 adet
Kassâm (miras bölüşme) defteri	1 adet
Mahkeme i'lâmı	1 adet

27. R (Rebiyülâhir) sene 1198/1782

(BOA-Cevdet Zaptiye No 2296) ■

İSLİMNE ÇUFA FABRİKASI

BUGÜN BULGARLARIN DOKUMA SANAYİİ İLE ÖVÜNDÜKLERİ İSLİMNE'DEKİ (SLİVEN) FABRİKALARININ TEMELİNİ TÜRKLER ATMIŞTIR.

YAZI: 13 Safer sene 1261/1845, Padişah I. Abdülmecit dönemi. 148 yıl önce - Lübnan'da Dürzilerin ayaklanması, Kırım Savaşı, Karadağ'ın ayaklanması.

KİMDEN: İslimne Çufa Fabrikası Müdürü, Edirne Gümrük Nazırı.

KİME:

KONU: 19. yüzyılın yarısına yaklaşırken Osmanlı Devleti de sanayileşmeye hız vermeye başlayarak Anadolu ve Rumeli'de birçok yere fabrika yapılmaya başlandı, İslimne'deki Çufa Fabrikası da bunlardan biridir. Bu fabrikanın gelişmesi için devlet elinden geleni yapmakta, zarar etse bile hazineden yardım görmektedir.

İslimne aynı zamanda ticaret merkezidir. BOA, Cevdet İktisad, No 1447 belgede Edirne Gümrük Nazırı 25 Şevval sene 1209/1794 tarihli yazısıyla yetkili kişilere: "Her yıl yapılmakta olan İslimne Panayırı'na Edirne ve diğer bölgelerden birçok tüccar kethüdasının katılacağı, bunun için yollarda eşkıya saldırısına uğramamaları için önlem alınmasını" istemektedir.

BOA, Cevdet İktisad No 1617, 447, 2116, 1193, 434, 1782, 257, 1447, ML. VRD No 1220, Ali Emiri 3. Selim No 14071 ve BKA cilt 4, s. 554.

1914'TE İSTANBUL'DA KURULAN
LAZ TALEBE CEMİYETİ

ZEKİ SARIHAN

1908 İkinci Meşrutiyet devrimi, Türkiye'de düşünce akımları kadar milliyetlerin de örgüt patlamasını getirdi.

Lazların kurduğu ilk örgüt de bu dönemdedir.

Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı yapıtının İkinci Meşrutiyet dönemini kapsayan birinci dildinde, herhangi bir Laz örgütüne işaret etmiyor. Mütareke Döneminin örgütlerini anlatan II. cildinse ise (Hürriyet Vakfı Yayınları, Şubat 1986, s. 456-459) "Laz Tekâmül-i Millî Cemiyeti" ile ilgili bilgiler verirken şöyle diyor:

"Bölgeci bir görüş olarak 'Laz'lık, Meşrutiyet yıllarında da vardır. Örneğin 1914 (1330) yılında 'Laz Talebe Cemiyeti' kurulmuştur. Fakat, 'Laz'lık, bölgeci olmakla beraber, bölücü ve ayrılıkçı bir amaç olarak ortaya çıkarılmamıştır."

Tunaya, Laz Talebe Cemiyeti ile ilgili olarak düştüğü dipnotta Başbakanlık Arşivi Cemiyetler Dosyası'nı kaynak göstererek şöyle diyor:

"Cemiyetin kuruluşunu bildiren 'ilmühaber' (dilekçe) 2 Nisan 1330 (1914)'te verilmiştir. İstanbul Vilâyeti Tahribat Müdiriyeti'nin tasdiki 10 Nisan 1330 tarihlidir." (Metindeki "Tahribat Müdiriyeti" tahrirat müdiriyeti olacakken yanlışlıkla böyle dizilmiş olmalıdır.)

Tunaya'nın sözünü ettiği Laz Talebe Cemiyeti'nin 32 maddelik basılı tüzüğü Millî Kütüphane'de bulunmuştur. Bu yazıda, Saltık Deniz'den alınıp Yılmaz Çepoğlu tarafından bir fotokopisi bana ulaştırılan tüzük hakkında bilgi vereceğim.

Eni 11.7 yüksekliği 20 cm olan broşürün ön kapağında "Laz Talebe Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, İstanbul-Zerafet Matbaası, 1332" ibaresi ile "Laz Talebe Cemiyeti" mührü vardır. Mühürdeki bu yazı ay ve yıldızdan oluşan bir amblem içine yazılmıştır. Amblemin içinde 1330 yazısı da okunmaktadır. Mühür dışında diğer ibarelerin aynen yer aldığı içerdeki 1. sayfada Millî Kütüphane mührü, "Selim Nüzhet Gerçek Kitapları Satınalma-Dernek" yazısı 1971 A 490 numarası ile sağ alt köşede 1960/1144 numarası kayıtlıdır. Gene sayfanın başka bir yerinde 1952 tarihi okunuyor.

Bu verilerden hareketle, broşürün Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu'nun çıkmasına önayak olan, 1934'te yasa çıkınca kurulan Derleme Müdürlüğü'nün başına geçen gazeteci yazar Selim Nüzhet Gerçek'in kütüphanesinden Millî Kütüphane'ye geçtiğini ve epeyce bir süre sonra da tasnif numarası aldığını söyleyebiliriz.

Laz Talebe Cemiyeti Nizamnamesi

10 kısım ve 32 maddeden oluşan tüzüğün birinci kısmında Cemiyet'in adı ve amaçları anlatılmaktadır. Buna göre Laz Talebe Cemiyeti İstanbul'da 2 Nisan 1330 (1914)'da kurulmuştur. Amacı, Laz öğrenciler arasında dostluk ve kardeşliği kurmak, onların bilgisini genişletmek, içlerinden yardıma muhtaç olanlara yardım amacıyla bir sandık kurmaktır. Cemiyet "Osmanlı hiss-i mübeccelini teyiden" (yüce Osmanlılık duygularına bağlı kalarak) Lazların ekonomik ve toplumsal gelişmelerinde çalışacaktır. Cemiyet hiçbir biçimde siyasetle uğraşmayacaktır.

Cemiyet üyeliği ve giriş koşullarını düzenleyen ikinci bölümde anlatıldığına göre, iki türlü üyelik vardır: Asıl üyelik, fahri üyelik. Laz olup da yasal koşulları taşıyan ve öğrenci veya mezun olan, giriş ödentisini ödeyen ve ayda en az beş kuruş ödemeyi yükümlenen herkes Cemiyet'e üye olabilecektir. Ancak bunun için iki üyenin tavsiyesi ve yönetim kurulunun kararı gerekmektedir. Üyeliği kabul edilenlere birer kimlik belgesi verilecektir. Cemiyet tüzüğüne aykırı davrananlar... yönetim kurulunun üçte iki çoğunluğunun kararıyla üyelikten düşürülebiliyor, ancak bunların genel kurulda karara itiraz hakları bulunuyor. Cemiyet'e maddi ve manevi yardımda bulunanlar da fahrî üye olabiliyor.

Genel kurul ve toplantıları düzenleyen üçüncü kısımda Nisan ve Ekim başlarında yılda iki kez olağan genel kurul yapılacağı hükme bağlanıyor ve olağanüstü kurultayın hangi koşullarda toplanacağı anlatılıyor. Genel kurulun görev ve yetkilerini düzenleyen tek maddelik dördüncü kısımdan sonra Yürütme, Denetleme ve Yönetim Kurullarının görev ve yetkilerine yer veriliyor. Buna göre, ilk kongrede 10 kişilik bir Yürütme Kurulu seçilecek, ilk iki yıl içinde Yönetim Kurulu üyelerinin yarısı bu kurul üyelerinden olacaktır. Denetleme Kurulu 4, Yönetim Kurulu ise sekiz kişiden oluşacaktır. Görev süresi iki toplantı dönemidir. Ardarda dört kez toplantıya gelmeyen yönetim kurulu üyesi ile üç kez gelmeyen başkanın görevi sona ereceği gibi, yönetim kurulu suiistimal ve kötü hareketini saptadığı kurul üyelerini de görevden uzaklaştırabiliyor. Tüzüğün gelir kaynaklarının neler olacağı sayıldıktan sonra Tüzük Değişikliğinin nasıl olacağı anlatılıyor. Değişiklik ancak Yürütme Kurulu'nun salt çoğunluğunun önerisi ve buna genel kurulun salt çoğunluğunun katılması ile mümkündür. Genel kurulun salt çoğunluğu da değişiklik önerisi verebilmektedir. Tüzüğü yorumlama ve yönetmelik düzenleme hakları yönetim kurulunundur.

Ağdalı bir Osmanlıca ile kaleme alınan tüzük maddelerinin dikkat çeken yönü, Yürütme Kurulu'na fazlaca yetki vermesi, buna karşılık yönetim kurulunun ve genel kurul üyelerinin çalışmalarına sıkı kayıtlar getirmesidir. Osmanlılık ülküsüne bağlılık, siyasetle asla uğraşılmayacağı gibi hükümlerle de birleştirilince, Cemiyet kurucularının Laz ayrılıkçılığı gütmek isteyeceklere karşı kesin önlemler getirme çabasında oldukları düşünülebilir.

Tüzükte kurucuların adları verilmiyor. Bu nedenle, 1919'da kurulan ve bazı kurucuları bilinen Laz Tekâmül-i Millî Cemiyeti ile bağlantısı anlaşılamıyor.

Tüzük 1914, tüzüğün basım tarihi ise 1916 olduğuna göre Laz Talebe Cemiyeti'nin en az bu iki tarih arasındaki 2 yıl boyunca faaliyet gösterdiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Laz Tekâmül-i Millî Cemiyeti'nin tüzüğündeki 1. maddede "Şimdilik merkezi Dersaadet'de olmak üzere bu kerre Laz Tekâmül-i Millî Cemiyet-i Hayriyesi namıyla bir Cemiyet teşkil olunmuştur" cümlesindeki "bu kerre" ibaresi, onun daha önce kurulmuş bir derneğin devamı olduğunu, bu derneğin de Laz Talebe Cemiyeti olabileceğini düşündürüyor.

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, imparatorlukta yaşayan milliyetlere paralel olarak, zayıf bir biçimde de olsa "Laz"lar için de bir ulusal kimlik arayışı bulunduğunu söylemek mümkündür. Günümüzden 80 yıl önce İstanbul'da yaşayan Laz aydınların kurduğu Laz Talebe Cemiyeti, bunun işaretidir. Tüzükte Osmanlılık ülküsüne bağlılığın vurgulanması ve bir Laz dilinden bile söz edilmemesi, bu topluluğun Türkiye'deki İslam ve Türk unsurlarıyla ileri ölçülerde kaynaştığının kanıtı sayılmalıdır.

LAZ
TALEBE
CEMİYETİ
NİZAMNAME-İ ESASİSİ

İstanbul
Zerafet Matbaası

1332
LAZ TALEBE CEMİYETİ
NİZAMNAME-İ ESASİSİ

UNVAN VE MAKSAD-I CEMIYET

Madde 1- Merkezi Dersaadet'te olmak üzere 2 Nisan 330 tarihinde "Laz Talebe Cemiyeti" namıyla bir cemiyet tesis olunmuştur.

Madde 2- Cemiyetin maksad-ı teşekkülü berveçhiatidir:

1. Laz talebesi arasında tesis ve temin-i muvalat ve uhuvvet,

2. Laz talebesinin tevsi-i müktesebatı esbabını temin ve bikes ve müstait talebenin vesaid-i tahsileyisini tedarik için muavenet ve bu maskada hadim olmak üzere bir "Teavün ve İktisat" sandığı teşkili,

3. Mev'azeler iradı, risaleler, kitaplar neşrile tenvir-i efkâr ve tezyit-i malumata sai,

4. Her türlü vesait-i meşrua ile ve Osmanlı hissi mübeccelini teyiden Lazların tekamül-ü iktisadı ve içtimaiyesine bikadirül imkân ve ikdamdır.

Madde 3- Cemiyetin gayesi sırf ilmî ve içtimaî ve teavünî olup siyasiyat daire-i iştigalinden daima ve katiyyen hariçtir.

Erkân-ı Cemiyet ve şerait-i dühul

Madde 4- Erkân-ı cemiyet aza-yı asliye ve aza-yı fahriyeden mürekkeptir. Aza-yı asliye sıfatını berveçhiati şerait dahilinde her Laz ihraz edebilir.

1. Cemiyete intisap için lazım gelen şerait-i kanuniyeyi haiz olmak ve talebe veya mezuninden bulunmak

2. Hin-i intisapta bir defaya mahsus olmak üzere bir duhuliye ücreti ve ayda laakal beş kuruş tediyesini taahhüt etmek (fakrü hali Müslim olanlar taahhüdattan muafdırlar).

3. Cemiyet azasından ikisi tarafından hüsn-ü ha-

lini tasdik zımnında defter-i mahsusuna imza ve heyet-i idarece duhulüne muvafakat edilmek,

Aza-yı fahriye cemiyete maddeten muavenet ve hizmette bulunan zevattır.

Madde 5- Aza-yı asliyeye künyelerini natık ve cemiyetin mühr-ü resmiyesiyle musaddak bir vesika verilecektir.

MaddE 6- Cemiyete mensup olan azadan cemiyetin nizamnamesine riayet etmeyenler, cemiyeti menafi-i hususiye ve siyasiyesine alet ittihaz edenler, cemiyetin şeref ve itibarını kesr ve ihlal edecek harekette bulunanlar, cemiyete bir suimaksatla girdiği tebeyyün edenler, suiahvali görülenler heyet-i idarenin sülüsan ekseriyet kararıyla kayıtları terkin ve içtima-ı adide esbab-ı mucibesiyle heyet-i umumiyeye arz-ı malumat olunur. Bu suretle kayıtları terkin olunanlar heyet-i umumiyede itiraz edebilirler.

Madde 7- Her ne suretle olur ise olsun cemiyetten infikak ve kat-ı alaka eden azanın cemiyetin emval ve eşyasında hiç bir hak ve iştirakı olamaz.

HEYET-İ UMUMİYE VE İÇTİMAAT

Madde 8- Heyet-i umumiye cemiyetin aza-yı asliyesinden olan talebe ve mezuninden teşekkül eder.

Madde 9- Heyet-i umumiye adi ve fevkalade olmak üzere iki türlü içtima eder.

Alelade içtima nisan ve teşrinievel iptidalarında olmak üzere iki defa aktolunur.

Fevkalade içtima berveçhiati ahval vukuunda aktolunur:

1. Heyet-i idarenin daveti halinde,
2. Heyet-i murakebenin daveti halinde,
3. Aza-yı asliyenin nisab-ı muayyinenin esbab-ı mucibe dermeyaniyle heyet-i idareden talebi halinde.

Madde 10- Heyet-i umumiye akt-ı içtima edebilmek için aza-yı asliyenin sülüsanı bulunması şarttır. İlk içtimada sülüsanın hasıl olmadığı anlaşılır ise diğer bir yevm-i içtima tayin olunur ve bu defa içtimaın mevcudiyle inikad eder.

Madde 11- Heyet-i umumiye her içtimada heyet-i idare ve murakebe azasından olmamak üzere rey-i hafi ile bir reis ve lüzumu kadar kâtip intihap eder.

Madde 12- Heyet-i umumiye mesail ve mevad-ı mütenevvia hakkında tetkikatta bulunmak üzere aza-yı kâfiyeden mürekkep encümenler teşkil edebilir.

VAZİFE VE SELAHİYET

MaddE 13- Heyet-i umumiyenin başlıca vezaifi, heyet-i idarenin bilcümle icraatını, kendisinden evvel içtima eden heyet-i umumiye mukarreratının icra olunup olunmadığını tetkik, cemiyetin devre-i sabıka zarfındaki varidat ve mesarıfatını tasdik, heyet-i idare ve aza-yı asliyenin teklif edeceği mevadı müzakere ile haklarında ittihaz-ı karar, cemiyetin esbab-ı terakki ve tekamülünü taharri, müddet-i muayyenesinde heyet-i idare ve murakebeyi intihap eylemekten ibarettir.

HEYET-İ FAALE VAZİFE VE SELAHİYETİ

Madde 14- Heyet-i umumiye ilk içtimaında on zattan mürekkep bir heyet-i faale intihap edecek ve bunların cemiyete hidematı halen mesbuk, atiyen memul aza-yı asliyeden olmasına itina edecektir.

Madde 15- İşbu intihap bir defaya mahsus olduğundan bade heyet-i faale uzv-u müstakil halini alacak ve cemiyeti idame ve tezelzülden vikaye vadisinde ifa ve irtiham olunacak mesai ve müşkülatı heyet-i umumiye muvacehesinde akt ve misakile berduş edeceklerdir. Bu heyet fedakârlığı sebk edenleri meyanelerine ithal edebilirler.

Madde 16- İlk iki sene zarfında heyet-i idarenin nısfı, heyet-i faale meyanından intihap olunacak bade bu mecburiyet mürtefi olacaktır.

HEYET-İ MURAKEBE VAZİFE VE SELAHİYETİ

Madde 17- Heyet-i umumiye tarafından ekseriyetle ve rey-i hafi ile aza-yı asliye meyanından intihap olunan dört zattan mürekkeptir.

Madde 18- Heyet-i murakebenin müddet-i hizmeti bir devre-i içtimaiyedir.

Madde 19- Heyet-i murakebenin vazifesi heyet-i idarinin bilumum muamelat ve icraatını teftiş ve murakebeden ibaret olup lüzum gördüğü takdirde madde 5-9 mucibince heyet-i umumiyeyi fevkalade içtimaa davet etmek selahiyetini haizdir.

HEYET-İ İDARE VAZİFE VE SELAHİYETİ

Madde 20- Heyet-i idare sekiz zattan mürekkep olup aza-yı asliye meyanından ve rey-i hafi ile heyet-i umumiye tarafından intihap olunur. Heyet-i idare kendi aralarında bir reis, bir kâtib-i umumi, bir veznedar intihap ederler.

Madde 21- Heyet-i idarenin müddet-i hizmeti iki devre-i içtimaiye olup, bu müddetin hitamından evvel istifa edebilir. Şu kadar ki, yeni heyetin intihabına kadar ifa-yı vazife etmeye ve zaman-ı hizmetlerindeki icraat ve muamelatından heyet-i umumiyeye izahat vermeye mecburdur. Heyet-i idarenin istifası veya heyet-i idare azasından bir veya bir kaçının terk-i hizmet ettikleri takdirde intihap olunacak yeni heyet veya azanın müddet-i hizmeti seleflerinin bakiye-i müddetinden ibarettir.

Madde 22- Heyet-i idare cemiyetin vekilidir. Maksât, cemiyeti mevki-i fiile götürmek, cemiyet nizamnamesinin icra ve muhafaza-i ahkâmına itina etmek, cemiyetin menafi-i maddiye ve maneviyesini idare ve müdafaa ve muamelatını tedvir etmek, heyet-i umumiyeyi alalade ve fevkalade içtimaa davet etmek, emval-i cemiyeti, hüsnü idare ve huhafaza, devre-i sabıkadaki varidat ve masarıfatın hesab-ı umumisini heyet-i umumiyeye arz etmek vazifesiyle mükelleftir.

Madde 23- Heyet-i idare azası, heyet-i idareye karşı münferiden, heyet-i umumiyeye karşı müşte-

reken mesuldür. Heyet-i umumiyenin sülüsan ekseriyeti arasıyla adem-i itimadı heyet-i idarenin sükutunu intaç eder.

Madde 24- Bila özr-ü meşru ve mütevaliyen içtimaat-ı mutada da dört defa hazır bulunmayan aza ve üç defa isbat-ı vücut etmeyen reis müstafi addedilerek yerine intihabat esnasında onlardan sonra en ziyade rey kazanan zat heyet-i idareye ithal ve vezaifi yeniden taayyün ve tevzi olunur.

Madde 25- Heyet-i idare azası meyanında suiistimal ve hareketi sabit olanları ifa-yı vazifeden men eder. .... veya men olunan azanın miktarı nısf ve daha ziyade olur ise heyet-i umumiye içtimaa devat olunur.

Madde 26- Heyet-i idare azasından ve aza-yı saireden hiç biri heyet-i idarenin karar ve mezuniyeti olmadıkça ve yedlerinde cemiyetin mühr-ü resmisini muhtevi itimat varakası bulunmadıkça cemiyet namına hiç bir süretle ve hiç bir güna hareket ve teşebbüste bulunamaz.

Madde 27- Cemiyetin murahhas mesulü reistir. Her güna vaz-ı imza selahiyeti de reise, gıyabında reis namına katib-i umumiyeye aittir.

MENABİ-İ VARİDAT

Madde 28- Cemiyetin varidatı menabi-i atiyeden tahassül eder:

1. Aza-yı cemiyetin taahhüdatı
2. Erbabı hayır ve fütüvvetin teberruatı
3. Enval ve nukut-u cemiyetin tenmiyesinden hasıl olacak mebaliğ
4. Heyet-i idarenin ruhsatiyle makbuz-u alem ve haberleri mukabilinde derc olanacak ianat
5. Kütüp ve risail tab ve neşrinden ve buna mümasil şeylerden nasıl olan temettüat
6. Muhazarat ve müsamerat gibi teşebbüsattan vücuda gelecek hasılat

TADİLAT

Madde 29- İşbu nizammenin bir maddesi veya mevad-ı muhtelifesi tadil veya bir madde ilave edilebilmek için heyet-i faalenin ekseriyet-i mutlakasının teklifi ve bu teklife heyet-i umumiyede ekseriyet-i mutlaka ile iştirak edilmesi veya heyet-i umumiyenin ekseriyet-i mutlakası tarafından teklif olunması lazımdır. Tefsir hakkı munhasıran heyet-i faaliyeye aittir. Talimatnamenin tenzimi heyet-i idareye ait olup heyet-i faalenin tasdikine iktiran edecektir.

Madde 30- Tadilat müzakeratı esnasında heyet-i umumiyeyi teşkil eden azadan sülüsanın behemehal hazır bulunması ve tadilat-ı müzakerenin dahi kabülü için, aza-yı mevcudenin sülüsan ekseriyetle muvafakat etmesi lazımdır.

MEVAD-I UMUMİYE

Madde 31- Aza-yı cemiyet nizamname ve talimatnameler ahkâmına ve heyet-i idare ve umumiye mukarreratına riayete mecburdur.

Madde 32- Cemiyetin muamelat-ı dahiliyesi ve tanzim-i vezaif ve harekâtı için lüzum görüldükçe talimatnameler tertip olunacaktır.

TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ (1933-1939) ÜZERİNE BAŞARILI VE ÖRNEK ALINMASI GEREKEN ALMANCA BİR DOKTORA TEZİ

CEMİL KOÇAK

Heinz Glaesner,

Das Dritte Reich und der Mittlere Osten,

Politische und Wirtschaftliche Beziehungen Deutschlands zur Türkei (1933-1939), zu İran (1933-1941) und zu Afghanistan (1933-1941),

[Üçüncü Reich ve Orta Doğu, Almanya'nın Türkiye (1933-1939), İran (1933-1941) ve Afganistan (1933-1941) ile Siyâsî ve İktisâdî ilişkileri],

Julius-Maximilians-Universitaet/Würzburg, (Doktora Tezi), Würzburg, 1976.

Glaesner'in nerede ise yirmi yıl önce takdim edilmiş olan doktora tezi, Nazi döneminde Almanya'nın Orta Doğu politikasının incelemesine ayrılmış...

Türkiye ile ilişkiler savaşın başlangıcına kadar, İran ve Afganistan ile ilişkiler ise, biraz daha ileriye gidilerek, 1941 yılına dek ele alınıyor.

625 sayfalık bu kapsamlı tezin öncelikle metodolojisi üzerinde durmak istiyorum. Çünkü, kanımca, tezin örnek alınması gereken ve onu son derece başarılı kılan yönü, içeriği kadar, metodolojisi de...

Yazar, Almanya'nın bu dönemindeki Orta Doğu politikasının bir bütün olduğu gerçeğinden hareket ederek, Berlin'in bölgede yer alan bağımsız üç devletle siyâsî ve iktisâdî ilişkilerini ayrı ayrı, ama aynı zamanda da karşılaştırmalı olarak inceliyor.

Bizde karşılaştırmalı incelemelerin sayısı pek az olduğu için, araştırmanın metodolojisini vurgulamaya özen gösteriyorum.

Glaesner, incelemesinde, Berlin'in Orta Doğu politikasının her üç ülkede somut görüntülerini betimler ve ilişkilerin yerel düzeydeki farlılıklarını gâyet açık ve ayrıntılı bir şekilde ortaya koyarken, Berlin'in tüm bölge ülkelerini kapsayan Orta Doğu

politikasının bütünlüğünü de gözden kaçırmıyor. Yazar, tek tek ülkelerle kurulan ilişkilerin ana hatlarını son derece başarılı bir şekilde çizerken, bir yandan da, ortak özellikleri ve nüansları vurgulamaya gayret ediyor.

Bu da, yazarın metodolojik üstünlüğünden kaynaklanan bir başka başarısı...

Glaesner, bu ilişkilerde inisiyatif sâhibi olan gücün Berlin olduğunun bilincinde... Çevre ülkeler, ancak bu inisiyatif içinde kendi özerk alanlarının genişliği ve gücü oranında hareket serbestisine sâhipler... Bu bakımdan, konuya Berlin merkezinden yaklaşmak elbette son derece isâbetli...

Oysa, bizde yapılan çalışmalarda, Berlin-Ankara ilişkileri/ya da daha genel plânda merkezler arası ilişkiler ele alındığında, çalışmalar, iki eşit gücün ilişkileri ya da çatışmaları şeklini almakta ve tabiî bu yaklaşım, üstün gücün bölge politikası da görmezlikten gelindiğinde, eksik ve yanlış değerlendirmelere neden olmaktadır.

Bir başka önemli nokta da, başkentler arasındaki ilişkilerde, siyâsî ilişkilerin iktisâdî ilişkiler üzerine binâ edilerek betimlenmesidir ki, bu yaklaşım, özde, her dönemde iktisâdî ilişkiler ile siyâsî ilişkiler arasındaki yakın ve doğrudan bağın bir kez daha ve doğru olarak vurgulanması açısından son derece yararlıdır. Yazar, Berlin'in Türkiye, İran ve Afganistan ile ilişkilerinde siyâsî ve iktisâdî ilişkilerin önemini ayrı ayrı bütünsel bir perspektiften ele alıyor. İktisâdî ilişkilerin temelinde siyâsî ilişkilerin nasıl yükseldiğine açıklık kazandırıyor. Berlin'in her üç başkentle de ilişkilerinde iktisâdî ilişkilere daha geniş bir yer ayıran yazar, bu görüşünü metodolojik açıdan da sunuyor.

Dolayısıyla Glaesner'in çalışması, metodolojik açıdan da, son derece başarılı ve örnek alınması gereken bir araştırma olarak hemen göze çarpıyor.

Yazar, gerek Bonn'daki Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nden, gerekse Koblenz'de bulunan arşivlerden yararlanmış... Çalışma, her üç ülke için de, esas itibârıyla, arşiv belgelerine dayanıyor. Tabiî nerede ise, otuz sayfalık bir literatür listesini de buna eklemek gerekir.

Ben burada, çalışmanın yalnızca Türk-Alman ilişkileri ile ilgili kısmını değerlendirecek ve yazarın saptamalarının doğruluk ve önemini zikretmekle yetineceğim.

Berlin'in diğer başkentlerle ilişkilerine ise, yazımın sonunda yer vereceğim. Bu sûretle, Berlin'in Ankara, Tahran ve Kâbil ile olan ilişkilerini topluca ve bir bütün hâlinde karşılaştırmalı olarak görmek de mümkün olabilecek...

Yazar, Weimer dönemindeki (1923-1933) Türk-Alman ilişkilerini kısaca, ama bütünsel plânda ve doğru bir özet şeklinde betimliyor (s. 14-24).

Almanya'da iktidar ve rejim değişikliğinden sonra gündeme gelen "Yahudi Sorunu" konusunda Türk basınının görüşleri, Berlin'de Dışişleri Bakanlığı'nca "düşmanın sözde mezâlimi hakkında yapılan propaganda" olarak tanımlanıyordu (s. 25).

Hâriciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, 1933 yılının Ağustos ayında, Türk-Alman ilişkilerinin Alman-Sovyet çatışmasından dolayı zarar görmemesi gerektiğine dikkat çekiyordu. Ancak bu eğilim, Alman-Leh saldırmazlık antlaşmasından sonra güçlenecektir (s. 27).

Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılması, Ankara tarafından ciddî bir hatâ olarak nitelendiriliyordu (s. 27).

Türkiye'deki Nasyonal Sosyalist propagandanın, gerek etki gücünün zayıflığı, gerekse Ankara'da uyandırdığı hoşnutsuzluk da, hemen ve bir kez daha göze çarpıyor (s. 29-35).

Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin bir anlamda Dışişleri Bakanlığı mevkiinde olan Rosenberg, söz konusu üç ülke arasında Nasyonal Sosyalizme karşı en geri duran başkentin Ankara olduğu kanısındaydı (s. XXVI).

Glaesner, Montrö görüşmeleri sırasında, Ankara ile Moskova arasındaki yakın ve sıcak ilişkilerin çözülmeye başladığını ve Ankara'nın bu aşamada Londra ile yakınlık kurduğunu, Berlin'in de kendisini bu antlaşma ile bağlı saymadığını açıkça vurguladığını ve anlaşmazlığın Ankara ile Berlin arasında gündemin ilk sıralarında yer alan bir sorun hâline dönüştüğünü de belirtiyor (s. 60-71).

Yazar, Berlin'in Roma ile yakınlaşmasının, Ankara ile ilişkilerinde yarattığı önemli sorunların altını çiziyor (s. 105-111).

Alman Ordusu'nun Prag'a girmesi de, Türk-Alman ilişkilerinde yeni bir sorun kaynağı olacaktır (s. 111-112).

1939 yılının Mart ayından itibâren gelişmeye başlayan Türk-İngiliz ve Türk-Fransız ilişkileri de, Berlin'de rahatsızlık yaratmıştı ve yakından izleniyordu (s. 112-113).

Ancak bu dönüşüm, İtalya'nın Arnavutluk'u işgâli ile kesin bir hâl alacaktır. Yine bu aşamada, Ankara ile Moskova arasındaki görüşmelerde de bir yoğunlaşma görülecektir. (s. 115-120).

Yazar, Ankara'nın gerek Berlin, gerek Moskova, gerek Londra ve gerekse Balkan ülkeleri ile ilişkilerinde, 1939 yılının son aylarına ilişkin siyâsî ve askerî gelişmeleri de, gâyet ayrıntılı bir şekilde ve kritik noktaları doğru tespit ederek yorumluyor. Türkiye'nin Batı ittifâkına giden süreci ve bu süreci engellemeye çabalayan Berlin'in/Papen'in çabalarını gözler önüne seriyor. Bu arada, Ankara'nın Londra ile Berlin arasındaki diplomatik/siyâsî/askerî denge oyununu da yer yer mizâhî bir üslûpla betimliyor. Yazar, Papen'in diplomatik çabalarının Berlin'in politikasından farklı yönlerine özellikle dikkat çekerken, Papen'in bir hayli iyimser/ve yanılgı içindeki görüşlerine işâret ederek, Türkiye politikasında Berlin'in/Ribbentrop ile Weizsaecker'in daha gerçekçi olduğunu vurguluyor (s. 120-154).

Yazar, politik motiflerin gerisindeki Türk-Alman iktisâdî ilişkilerinin üzerinde de önemle duruyor ve Türk-Alman dış ticâretinin ayrıntılı ve doğru bir analizini yapıyor. Hemen ardından da askerî ilişki-

lere ve silâh ticâretine değiniyor. Tüm bu gelişmeleri, temelde Berlin ile Londra arasındaki çatışmaya ve Ankara üzerindeki nüfuz mücâdelesine de bağlamayı ihmâl etmiyor. Bu çatışma sürecinde Ankara'nın inisiyatifine de yeterince yer ayırıyor (s. 36-59, 72-104 ve 154-158).

Glaesner, Türk-Alman ilişkilerine yer verdiği oranda Alman-İran ve Alman-Afgan ilişkilerini de siyâsî ve iktisâdî düzlemde ayrıntılı bir biçimde işliyor.

Nasyonal Sosyalizmin Berlin'de iktidâra gelmesinden sonra, Almanya ile İran arasındaki iktisâdî ilişkilerin, tıpkı Türkiye gibi, önemli ölçüde geliştiği görülecektir. İki ülke arasındaki ilişkilerin taşıyıcısı, esas itibârıyla, dış ticaretti. Amaç, iktisâdî hegemonya temelinde Tahran'da politik nüfuz yaratmaktı. İktisâdî ilişkilerde tanıdık bir faktör önemli rol oynuyordu: Takas sistemi (Kliring antlaşmaları)... Buna bir de Alman kredisi ilâve edilirse, sahne tamamlanır. Tahran ise, Berlin karşısında, Londra ve Moskova ile bir denge kurmaya çalışıyordu. Ancak 1936 yılından itibaren Berlin'in ticarî ağırlığı gözle görülür oranda artacak ve Berlin, Moskova'dan sonra, İran'ın dış ticaretinde ikinci sırayı alacaktır. 1936/1937 yıllarında İran'ın dış ticaretinde Almanya'nın payı % 21 ve 1938/1939 yıllarında ise % 41.5 olacaktır. Bu oranlar, Berlin'in, bu yıllarda, İran'ın dış ticaretinde ilk sırayı aldığını gösteriyordu. Oysa, 1932/1933 yıllarında bu oran sadece % 8'di. Diğer yandan, yazar, Almanya'nın, genç İran saniyiinin kurucusu olarak nitelenebileceğini de belirtiyor. Berlin, İran mallarına dünya piyasa fiyatlarının üzerinde ödemede bulunuyordu. Amaç, İran pazarını Almanya'ya bağımlı hale getirmekti. Ama, diğer yandan da, Tahran, Alman kaynaklı sanayi mallarına yine dünya piyasa fiyatlarının üzerinde ödemede bulunmak zorundaydı. Berlin, İran'ın askerî/silâh sanayiinde yer alabilmek için girişimlerde bulunacak, ama bu alanda İngiltere'nin sert rekabeti ile karşılacaktır.

Bu tabloyu Türkiye ile karşılaştırmak ve aralarında kesin benzerlikler bulmak ve saptamak mümkün ve kolaydır.

Nasyonal Sosyalizm propagandası, bir yandan da, Hitler, Atatürk ve Şah arasındaki paralelliğe dikkat çekiyordu.

Ancak İran'ın durumu oldukça zordu. Çünkü, İran, 1940 yılında, Berlin ile Moskova arasındaki satranç tahtasında her an el değiştirebilecek bir piyon durumundaydı. Hitler, İran'ı Sovyetler Birliği'ne takdim ediyordu. Alman-Sovyet savaşı başladıktan sonra ise, Tahran, Moskova'yı üzerine saldırtmamak için, Berlin'e karşı mesafeli olmaya çalışacak ve Berlin ile Moskova ve Londra arasında bir denge kurmak için çabalayacaktır. Bu nedenle de, Şah, Irak'ta 1941 yılının Mart ayında meydana gelen Geylâni önderliğindeki Alman yanlısı ayaklanmayı, Berlin'in bütün ısrarlarına karşın, desteklemeyecek ve Irak'a benzin ve Alman askerî malzemesi geçişine izin vermeyecektir (s. 406-412).

Afganistan'ın durumu da daha farklı değildi. Berlin, Kâbil ile iktisâdî ilişkilerini geliştirirken, bunun politik sonuçlarını tabîi ki kaale alıyordu. Diğer yandan, Afganistan ile askerî ilişkilere ve silâh ticaretine de önem veriliyordu. Kâbil'un amacı ise, Tahran ya da Ankara'dan daha farklı değildi. Afganistan da Moskova ile Berlin ve Londra arasında bir denge kurmaya çalışıyordu. Bir Alman kredisi bile, denge oyununun bir parçası olarak değerlendiriliyordu. Bütün bunlara rağmen, Berlin ile Kâbil arasındaki ticaret her zaman düşük seviyede kalacaktır. Buna, Afganistan'da karayollarının yapımını ve Afganistan Hava Yolları'nın oluşturulmasını Almanya'nın üzerine alması da eklenmelidir. Ayrıca, Afganistan polisinin ve gizli polisinin, Berlin tarafından oluşturulması da kararlaştırılmıştı.

Buna karşılık, Berlin, Kâbil'u satranç oyununda fedâ etmeye her zaman hazırdı.

Alman-Sovyet savaşının başlamasından sonra, Kâbil, Almanya'ya karşı daha mesâfeli bir tutum alacaktır. Afganistan'daki Alman faaliyetlerini büyük ölçüde kısıtlayacak ve Moskova'nın rahatsız olmasını önlemeye çalışacaktır. İran'ın müttefikler tarafından işgâlinden sonra ise (Ekim 1941), müttefiklerin baskısı ile, Afganistan'daki Alman kolonisi ülkeyi terk etmek zorunda kalacaktır. Bu dönemde iktisâdî ilişkiler de kendiliğinden ve doğal olarak (çünkü, ticaret yolları kapalı idi) azalacaktır (s. 568-579).

Yazarın bütün çalışması boyunca devamlı göze batan nokta, gerek Türkiye'nin gerekse İran'ın ve Afganistan'ın savaşan merkezlerden herhangi birine tamamen angaje olmamaya çalışarak, üç merkez (Berlin/Moskova/Londra) arasında bir denge oyununu sürdürmeye gayret etmesidir. Bu anlamda, bölge ülkelerinin ortak bir dış politikasından dahi söz edilebilir. Glaesner, araştırmasında, bu saptamayı herhangi bir tartışmaya ya da kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açıkça gösteriyor.

Glaesner'in yetkin çalışması, bize, İkinci Dünya Savaşı'nda "tarafsız" ya da "harb hârici" siyâsetin sâdece Türkiye'ye has bir politika olmadığını açıklıkla gösteriyor. İran ve Afganistan gibi ülkeler de, askerî/siyâsî/iktisâdî konjonktürün verdiği imkânlar ölçüsünde, büyük güçlere karşı/Berlin, Moskova, Londra'ya eşit mesâfede durmaya çalışmışlar ve bir denge oyunu içinde, bütün büyük merkezlerden yararlanma imkânı aramışlardır. İzlenen politikaların staratejisi ortak olmakla birlikte, taktiklerde başarısı ya da başarısızlığını belirleyen, bu üç ülke başkentinin politika inisiyatifi ya da doğru ya da yanlış kararları kadar, ama ondan çok daha önemli olarak, ülkelerin içinde/etrafında bulundukları askerî/siyâsî gelişmeler olacaktır. İran, bu çerçevede müttefik işgâline uğrayacak, buna karşılık, Afganistan ve Türkiye daha şanslı olacaktır.

Glaesner'inki gibi karşılaştırmalı araştırmaları, Türk dış politikasının emsâli görülmemiş türden politikalar olmadığını bize bir kez daha göstermesi (hatırlatması mı demek gerekirdi?) bakımından çok yararlı görüyorum. ■

ALMANYA'NIN TÜRKİYE'DE KOLONİ KURMA PLANLARI

ALLDEUTSCHE VERBAND DEUTSCHLANDS ANSPRÜCHE AN DAS TÜRKISCHE ERBE

B. BÜLENT CAN

Dünyanın sömürgeler halinde paylaşımı mücadelesine kendi iç gelişmelerinden dolayı geç katılan Almanya, bir yandan Bismarck'ın önderliğinde (1871-1890), 1880 yılından itibaren özellikle Afrika'da sömürgeler edinerek klasik sömürgecilikte İngiltere ve Fransa ile yarışırken; bir yandan da, Uzakdoğu ve Ortadoğu'da eski imparatorlukların paylaşımı mücadelesine de katılacaktı.

Bizce, hem bu yeni bölgelerin kendi özgün koşullarının (merkezî devlet vb.), hem de Avrupalı yayılmacı ülkelerin kendi içlerindeki gelişmelerin (tekelleşme, finans sermaye, sanayinin hâkimiyeti vb.) sonucu olarak buralardaki yayılmacı politikalar "doğal olarak" özgün olmalıydı. Nitekim zamanla kendini iyice dayatan bu gerçeklik dikkate alınarak geliştirilen yöntemler 20. yüzyılda iyice oturacak ve yaygınlaşacaktı: yarı-yeni veya dolaylı-sömürgecilik.[1]

Amerika Birleşik Devletleri (*open door policy*) ve Almanya'nın (*friedliche Durchdringung*) başını çektikleri bu yöntem, özellikle Osmanlı İmparatorluğuna nüfuz etme mücadelesinde çok etkili olacaktı. Nitekim, önce Almanya bu politikası ile Abdülhamit tarafından "siyasî emelleri olmayan, en zararsız ülke" olarak nitelendirilecek, daha sonra ise ABD bölgeye girmek istediğinde aynı tavırla karşılaşacak ve Kemalistler tarafından da adeta "ısrarla" davet edilecektir.

Saray yönetimin bu dostça tavrını oldukça iyi kullanan Almanya, kısa bir sürede, Osmanlı topraklarında diğer Batılı güçlerle boy ölçüşecek konuma yükselecekti.

Der

Alldeutsche Verband,

seine Geſchichte, ſeine Beſtrebungen

und Erfolge.

Von

Hugo Grell,

Oberlehrer am Realgymnaſium zu Potsdam

München

J. F. Lehmann's Verlag.

Grell tarafından kaleme alınan Broşür: Alldeutsche Verband, Tarihi, Çabaları ve Başarıları.

Bu gelişmede en büyük rolü, askerî eğitim için Almanya'dan getirtilen subaylar ile Almanya ile yapılan ticaretten çok, imtiyazı Almanlar verilen (1888, 1899 ve 1903) Anadolu ve Bağdat Demiryolları oynadı.

Bu imtiyazın sağladığı olanaklarla, Almanlar, bir yandan genelde Osmanlı Devleti üzerindeki ağırlıklarını artırırken, bir yandan da "o güne dek diğer yayılmacı güçlerin nüfuz alanları dışında kalmış" Anadolu'nun iç bölgelerini gönüllerince sömürme (*explore*) çabasındaydılar.

Bu sırada, Almanya'nın Afrika'da sömürge alanları (koloniler) yaratma konusundaki başarısına paralel olarak, Almanya'da klasik sömürgeci (kolonyalist) politika yanlıları da güçlenmekteydi.

İşte bu makalenin konusu, Anadolu Demiryollarının yapımı ve işletmesinden beklenen çıkarlarla yetinmeyen bu kurumların ve kişilerin demiryolu hattı boyunca "Alman yerleşim alanları" (koloniler) yaratma planlarıdır...

Bu planların en büyük destekçisi, aynı zamanda genelde Alman yayılmacılığının ve sömürgeciliğinin de en büyük savunucusu olan Alldeutsche Verband (AV) idi.

---

1 Bu konudaki tartışmalar yazımızın kapsamı dışındadır. Fakat kısaca, klasik sömürgeciliğin (kolonializm) Avrupa'nın dünyayı standardizasyonunda geçici, çoğu zaman 'aşırı masraflı' ve *eurocentrist paradigma*'nın 'doğal' yapısına ters bir yöntem olduğunu düşündüğümüzü belirtmekle yetinelim. Bu bağlamda, konuyla ilgili özellikle Marxist literatürde kullanılagelen bu kavramları, bu yeni bölgelerdeki *eurocentrist standardizasyon*'u 'klasik sömürgeciliğin sadece yeni bir biçimi' olarak verdikleri için onaylamıyor, bunların yerine standardizasyon kavramını kullanıyoruz.

Bu dernek haftalık dergisinde (*Alldeutschen Blätter*) bu yönde yaptığı propagandaların ve hükûmet nezdindeki girişimlerinin yanı sıra, konuyla ilgili olarak 1896 yılında bir de broşür (Flugschrift) yayınlandı: *Deutschlands Ansprüche an das Türkische Erb.* (Almanya'nın Türk Mirası Üzerindeki Talepleri/Hakları). (Bundan sonra kısaca Broşür olarak anılacak.)

1896 yılında yayınlanan 17 sayfalık Broşürün fiyatı 40 Pfening; 50 adetten fazla alınırsa 30 Pfening; 100 adetten fazla siparişler için 20 Pfening, 1000 adetten fazla siparişler için ise 15 Pfening olarak belirlenmiş.

Almanya Kralı II. Wilhelm'in 18 Ocak 1896'da Krallık Sarayında, İmparatorluğun kuruluşunun 26. yıldönümü kutlamalarında yaptığı konuşmadan bir alıntı ile başlayan Broşürde, II. Wilhelm'in ağzından Almanya'nın, kültürü, bilgi birikimi, yerleşim alanları ile bir "Dünya İmparatorluğu" olduğu ilân ediliyor, önce. Daha sonra, Almanların kitleler halinde göç ederek dünyanın değişik yerlerine yayılmalarından dolayı ("göç furyası"), mevcut kolonilerin ihtiyacı karşılamadığı belirtilerek; iklimi ve coğrafi konumu Alman yerleşimine ve uygarlaştırmasına (*Kultivation*) uygun alanlar ele geçirmek gerektiği üzerinde duruluyor. Ardından, son yıllardan beri büyük Alman düşünür ve yöneticilerinin Almanların dış göçleri ve kolonileştirme için Küçük Asya'nın ve özellikle Dicle ve Fırat arasındaki bölgenin uygunluğuna dikkat çektikleri anlatılmaktadır. "Ama, bu bölgelerin savaş yoluyla ele geçirilmesi gibi bir niyetten çok uzağız" denilen broşürde, daha sonra şöyle devam ediliyor:

"Ne Anadolu halkı ne de görece az nüfus yoğunluğuna sahip Mezopotamya'nın ve Suriye'nin Arap halkı, ülkenin iktisadi kalkınmasına yol açacak olan bir Alman egemenliğine zorluk çıkarmayacaklardır. Bunun kefili de, bizzat Alman sermayesi ve emeği tarafından inşa edilen Ankara demiryolunun sağladığı refah artışı ile yetişen halk olacaktır.

"Bölgenin iklimi ve toprak yapısı, Alman göçüne zengin ve verimli bir çalışma alanı sağlayacak ve Alman çalışkanlığı ve Alman bilgi birikimi, güçlü bir Alman yönetimi ile birlikte, bir zamanların en bayındır ülkeleri olarak kabul edilen bu toprakları, İmparatorluğun mülkü haline getirecektir; Hindistan'ın İngiltere için ifade ettiği anlamda..." (s.4-5)

Bölgenin veriml topraklarının "ölçülemeyecek" yararlarının dışında, bölgenin kolonizasyon için de önerilmesi ayrıca şu nedenlere dayandırılıyor daha sonra:

Hızla büyüyen Alman nüfusuna yeni yaşam alanları yaratmak (s.5). Dağılacak olan Türkiye'de, bölgede meydana gelecek güç yarışında kaçınılmaz olarak yerini alacak olan Almanya'nın önceden hazırlıklı olması... Çünkü Almanya artık bir dünya gücü (*Weltmacht*) haline gelmiştir. II. Wilhelm ülkeyi yüzyıllarca süren zayıf konumundan (dünyanın kaderi konusunda söz hakkı sahibi olduğundan) bir kenarda duramayacak, güçlü bir ülke haline getirmiştir. Oluşacak Alman yerleşim alanlarından dolayı, dağılma durumundaki Türkiye'nin yaratacağı sorunlarda en büyük söz sahibi, Almanya olacaktır (s.6-7).

Deutſchlands Anſprüche

an das

Türkiſche Erbe.

Herausgegeben vom All-Deutſchen Verbande

München, Verlag von J. F. Lehmann.
1896.

Einzelpreis 40 Pfg. Bei Bezug von 50 Stücken 30 Pfg. von 100 Stücken 20 Pfg. von 1000 Stücken 15 Pfg.

1896 yılında dernek tarafından yayınlanan Broşür: *Almanya'nın Türk Mirası Üzerindeki Talepleri/Hakları*

Broşürün geri kalan kısmında, "konuyla ilgili bilgisi (*Sachverstandnis*) tartışmasız olan" bazı ileri gelenlerin düşüncelerine yer ayrılmış.

"Türkiyenin dağılması durumunda, Almanya'nın da mirastan pay alması talebimizi destekleyici kanıtlar konusunda, hiç kimse Türkiye ilişkilerini çok iyi bilen Mareşal Moltke kadar bize yardımcı olamaz. Türkiye'deki 40 yıllık aktif çalışmasından sonra Moltke 1839 yılında Almanya'ya döndüğünde Almanya'nın Türkiye mirasındaki pay hakkını çok sık ifade etmekteydi" denilen broşürde daha sonra, Moltke'nin 1841'de *Augsburger Zeitung* ve *Ausburger Algemeinen Zeitung*'da; ve 1842'de yine Ausburger Algemeinen Zeitung'da yayınlanan yazılarından bazı bölümlere yer verilmektedir (s.7-11).

Bu alıntılardan özellikle ikincisinde ilginç tespitler var: "Asya toprakları üzerinde Osmanlı hâkimiyetinin sürebileceği yaşam alanları vardır... ama Mısır, Suriye, ve Adana, Arabistan ve Kürdistan, Rumeli, Bosna ve Tuna nehri kıyısındaki Prensliklerin artık elde tutulamayacağı şimdiden bellidir. Tüm bu ülkeler ve halklar, kesinlikle, ya yabancı güçlerin ellerine geçecek, ya da yabancıların destekleri ile bağımsızlıklarını ilân edeceklerdir.

DER ALLDEUTSCHE VERBAND

Alldeutsche kavramının kullanımının tarihi, E. M. Arnt'ın kullandığı *All-Deutschland* kavramıyla 1841 yılına kadar götürülebilir. Almanca konuşanların tümünü ifade etmek üzere "tüm-Almanlar" anlamında kullanılan bu sözcük, 1880'lerden sonra daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ve dönemin gelişen ideolojilerine uygun olarak milliyetçi ve ırkçı bir anlam kazanmıştır. Nitekim büyük Alman kolonyalisti Dr. Karl Peter, 1886 Eylül'ünde düzenlediği kongreye *Allgemeinen Deutscen Kongress* adını verecekti. Bu dar anlamıyla kavram, 1.7.1891 tarihinde, Almanya'nın Sansibar Antlaşması (1890) ile Helgoland'ı ve Uganda'yı kaybetmesine tepki sonucu, geleceğin nazi liderlerinden Alfred Hugenberg (1865-1951) tarafından meclis içerisindeki çalışmalar sonucu kurulacak derneğe isim olacaktı: *Allgemeine Deutschen Verband.* (Türkçeye Pan German Derneği olarak çevrilebilir). Derneğin 1898 yılında çıkardığı broşürde çalışma koşulları ve amaçları şöyle verilmektedir. Uluslararası konuların yanı sıra, tüm sömürgeyle ilgili ve ulusal sorunlarda hükümeti yakından takip etmek ve gerektiğinde ulusal çıkarlarımız yönünde etkilemek.

(Grell, 1898:4)

Karl v. d. Heydt'in iki yıllık, sorunlarla dolu başkanlığından sonra derneğin başkanlığına seçilen ve bu görevini 1908 yılına kadar sürdüren Leipzig milletvekili Prof. Dr. Ernest Hasse kısa zamanda tüm kontrolü ele geçirerek derneğin çalışmalarında büyük gelişmelere yol açtı. Üyelere yapılan dayanışma ve bağış çağrısının ardından, 1 Ocak 1894 yılından itibaren haftalık *Alldeutschen Blätter* gazetesi yayınlanmaya başlayacaktı. Yayın yönetmenliğine, aynı zamanda derneğin işletme müdürlüğünü de yapacak olan Adolf Lehr getirildikten sonra, üyelere 2.50, üye olmayanlara 4 Mark olan dergi fiyatı, üyeler için 4 Mark'a, üye olmayanlara 6 Mark'a satılacaktı.

1894 yazında, "daha kısa ve daha vurgulu olduğu için" kısaca *Alldeutsche Verband* (AV) adını alarak tüzüğünü de değiştiren dernek 1894 Eylül'ünde 5.600 üyeye sahipti. Derginin okuyucu sayısı ise 220 idi. Derneğin, *Deutschlands Ansprüche an das Türkische Erbe* başlıklı broşürü yayınladığı 1896 yılında üye sayısı 9.000'e ulaşmıştı. Üye aidat bedeli minumum 1 Mark'tı. 1 Nisan 1898 itibarı ile üye sayısı 29'u yurtdışında olmak üzere 110 ayrı bölgede toplam 15.179; okuyucu sayısı ise 5.974 idi.

Tüzüğüne göre, Yönetim Kurulu, 100 kişisi seçilmiş, 100 kişisi bölge delegelerinden olmak üzere 200 kişiden oluşan ve üç yılda bir Genel Kurul toplantısı yapması gereken Dernek, kuruluş yılından itibaren daha kısa aralıklarla dört Genel Kurul toplantısı gerçekleştirmişti: 1894 ve 1896'da Berlin'de; 1897'de Leipzig'de ve 1898'de München'de.

1896'da yayınlanan Türkiye ile ilgili broşürde, Derneğin amacı ve etkinlikleri şöyle sıralanıyor: Alman ulusal bilincini tüm dünyada canlandırmak; Alman örf ve âdetlerini korumak ve tüm Almanların (*Deutschtum*) birlik ve beraberliğini sağlamak.

Dernek, yayınladığı Alldeutschen Blätter dergisi ve diğer yayın organları, toplantılar ve resmî makamlar nezdindeki girişimleri aracılığıyla şu sorunlarla ilgilendi:

* İngilizlerin Sachsen-Koburg-Gotha'daki velayet sorunu.
* Alman-Rus Anlaşmasının koşullarının belirlenmesi
* Almanya'nın (Prusya) Polanya politikası.
* Almanların yurtdışında korunması.
* Kamerun Anlaşması
* Kongo Anlaşması
* Boer'lerin Güneybatı Afrika'ya göçleri.
* (Dış) göç kanunu teklifi.
* Vatandaşlığa girme ve çıkarılma kanunu teklifi.
* Nord Schleswig'deki Danimarkalılar sorunu.
* Güney Afrika'da İngiliz tehlikesi
* Almanların savaş filosunun güçlendirilmesi.

Alman dış politikasında oldukça etkili olan dernek, Almanya'da yükselen sömürgecilik düşüncesinin en büyük savunucularındandı. Sonuna kadar, koloniler kurarak Almanların yerleştirilmesi amacını güden dernek, klasik sömürgecilik döneminin sonlarına yetiştiğinden yeryüzünde paylaşılacak çok az "toprak" kaldığı için saldırgan ve fanatik yayılmacı bir politika güdüyordu. Daha sonra gelişecek olan faşist politikalara da kadrolar yetiştiren dernek özellikle Hasse'nin takipcisi Heinrich Clab'ın başkanlığında (1908-1939), 1910-1911 yıllarında Dışişleri Bakanlığı ile sıkı ilişkiler içinde olmuş ve devletin dış politikasında etkili olmuştu. Sürekli Alman büyük burjuvazisine göre aşırı sağcı politikalar güden Derneğin, 1914'de 22.500 aktif üyesi ve 12.000 sempatizan üyesi vardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında popularitesi ve etkisi artan derneğin üye sayısı 40.000 ile en yüksek noktasına ulaşacaktı. Savaş sonrasındaki dönemde antisemitist politikalar ve aşırı sağcı sloganları ile öne çıkan ve nazilerin yükselen örgütlenmeleri karşısında yıldızı nispeten sönen dernek, zaman zaman Nazi Partisini (NSDAP) desteklemekle birlikte, daha sonraki yıllarda "Nazi iktidarına karşı hoşnutsuzluk merkezine dönüştüğünden" (Fenske, 1985: 92) 1939 yılında Naziler tarafından yasaklanacaktı.

Almanya'nın tarihinde, ulusal partileri aşırı sağcı konuma sürükleme işlevi gören dernek, kuruluşundan itibaren, 49 yıl boyunca (1890-1939) aralıksız yayınladığı haftalık derginin yanı sıra, 1897 ve 1913 yılları arasında toplam 34 broşür yayınladı.

Türkiye ile ilgili broşürün yayınlandığı dönemde (1896) daha çok milliyetçilik ve sömürgecilik politikaları ile tanınmış olan dernek, aşırılığından dolayı zaman zaman hükümetin başını ağrıttığından, tepkilere muhatap oluyordu; ama Alman siyasî düşünce arenasında tartışmasız bir ağırlığa sahipti.

...Bâbıâli'nin, Asya toprakları üzerine göç ve iskân (*Übersiedlung*) olayına karşı gelmeyeceğinden eminiz. ...Zorluk Türkiye'ye nüfuz etmekte değildir.."(s.9).

Üçüncü yazısında Moltke, Dicle ve Fırat arasındaki bölgeye diğer Avrupalı güçlerin nüfuz etmelerine karşı çıkan Bâbıâli'nin, kendisinin de zaten buraları denetim altında tutamadığını söyleyerek, daha sonra Filistin'in Hıristiyanlar için önemi ve jeopolitik anlamı üzerinde durmaktadır (s.10-11).

Broşür'de daha sonra, daha 1848'de Roscher'in Küçük Asya toprakları için "Almanya'nın gelecekteki mirası" dediği; bu düşüncesi ile de Friedrich List ve Lassalle ile aynı görüşte olduğu ve Roscher'in Küçük Asya'yı göç için Amerika'dan çok daha iyi bir yer olarak gördüğü belirtilmektedir.

Broşürde bazı satırlarına yer verilen diğer bir çalışma da,"Doğu'yu en iyi tanıyanlardan biri" olan Prof. Dr. A. Sprenger'in, 1886 yılında yayınlanan *Babylonien, das reichste Land in der Vorzeit und das lohnende Kolonisationsfeld für die Gegenwart* (Babil: Bir Zamanların En Zengin; Şimdinin Kolonizasyona Uygun Bölgesi) başlıklı broşürü (s.12-13). Almanya'da, Ortadoğu'ya, muhtemel bir iskân bölgesi olarak ilgi çeken ilk yazılardan biri olan bu makaledeki, "daha önce Kalküta'da İslâmî Yüksek Okulda müdürlük yapmış olan" Sprenger'in şu satırlarına yer verilmekte Broşürde:

"Doğu (*Orient*), aç gözlü uluslardan biri tarafından ele geçirilmemiş yeryüzündeki tek bölge, ama en iyi de iskân bölgesidir (*Kolonisationsfeld*). Eğer Almanya, Kazaklar oraya el atmadan, fırsatı kaçırmayıp, harekete geçerse bu toprakların paylaşımında en iyi payı elde edecektir. Fırat'ın ve Mezopotamya'nın doğusundaki düzlükler Asur İmparatorluğunu oluşturmaktaydı ki, buraların, şu anda doğada israf olan ürünleri on, onbeş milyon kolonisti (göçmeni) bölgeye cezbedecek durumdadır. Yeryüzünde, Suriye ve Asuriler (Süryaniler) kadar kolonizasyon için cazip bir bölge ve halk yoktur. Bu bölgede ne açılması gereken balta girmemiş ormanlar, ne aşılması gereken doğal engeller söz konusu; yapılması gereken, sadece toprağı sürmek, ekmek ve hasat etmek." (s.12-13).

Broşürde daha sonra, 1892 yılında yayınlandığı *Kleinasien, ein deutches Kolonisationsfeld* (Önasya, Bir Alman Kolonizasyon Bölgesi) başlıklı broşür ile Anadolu'yu kolonizasyon için hedef bölge olarak gösteren, Dr. Karl Kaerger'in satırlarına yer ayrılmış:

"Alman İmparatorluğu'nun Avusturya ve İtalya'nın dostluklarının koruması altında mevcut koşullara ayak uydurması için Avrupa'daki politik durum şunu dayatmaktadır: Dış göç, Türkiye'nin verimli topraklarına yöneltilmeli, ve dolayısı ile daha sıkı bir gümrük politikası işbirliği geliştirilmelidir. Böylece Almanya'nın iktisadî ve dolayısı ile politik geleceği, şu anda Almanya'nın milyonlarca sermayesi ve yüzbinlerce göçmeninin, bize karşı iktisadî düşmanlık duyguları yıldan yıla artan ülkelere yönelmesi gerçeğinden çok daha geniş ve sağlam temeller üzerine oturacaktır"(s.14).

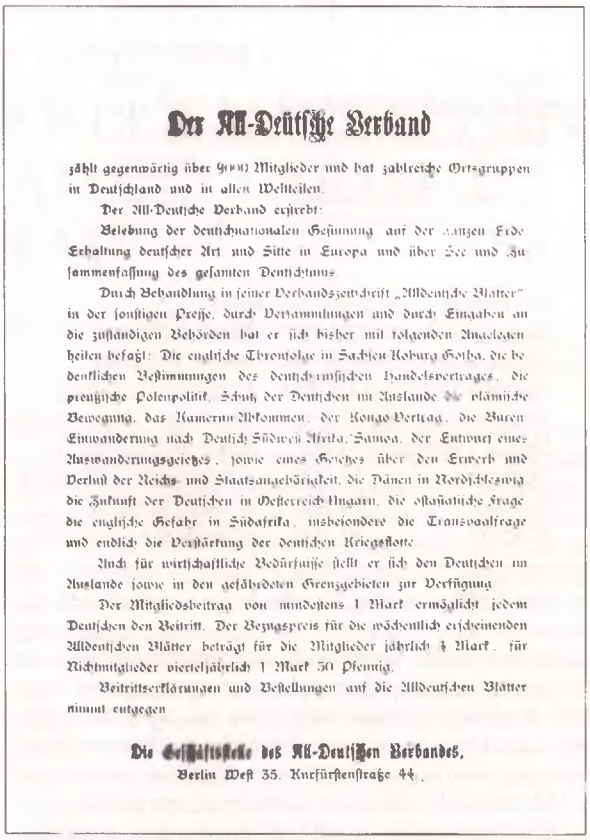

Der All-Deutsche Verband

zählt gegenwärtig über 9000 Mitglieder und hat zahlreiche Ortsgruppen in Deutschland und in allen Weltteilen.

Der All-Deutsche Verband erstrebt:

Belebung der deutschnationalen Gesinnung auf der ganzen Erde, Erhaltung deutscher Art und Sitte in Europa und über See und Zusammenfassung des gesamten Deutschtums.

Durch Behandlung in seiner Verbandszeitschrift „Alldeutsche Blätter" in der sonstigen Presse, durch Versammlungen und durch Eingaben an die zuständigen Behörden hat er sich bisher mit folgenden Angelegenheiten befaßt: Die englische Thronfolge in Sachsen-Koburg-Gotha, die bedenklichen Bestimmungen des deutsch-russischen Handelsvertrages, die preußische Polenpolitik, Schutz der Deutschen im Auslande, die vlämische Bewegung, das Kamerun-Abkommen, der Kongo-Vertrag, die Buren-Einwanderung nach Deutsch-Südwest-Afrika, Samoa, der Entwurf eines Auswanderungsgesetzes, sowie eines Gesetzes über den Erwerb und Verlust der Reichs- und Staatsangehörigkeit, die Dänen in Nordschleswig, die Zukunft der Deutschen in Oesterreich-Ungarn, die ostasiatische Frage, die englische Gefahr in Südafrika, insbesondere die Transvaalfrage und endlich die Verstärkung der deutschen Kriegsflotte.

Auch für wirtschaftliche Bedürfnisse stellt er sich den Deutschen im Auslande sowie in den gefährdeten Grenzgebieten zur Verfügung.

Der Mitgliedsbeitrag von mindestens 1 Mark ermöglicht jedem Deutschen den Beitritt. Der Bezugspreis für die wöchentlich erscheinenden Alldeutschen Blätter beträgt für die Mitglieder jährlich 4 Mark, für Nichtmitglieder vierteljährlich 1 Mark 50 Pfennig.

Beitrittserklärungen und Bestellungen auf die Alldeutschen Blätter nimmt entgegen

Die Geschäftsstelle des All-Deutschen Verbandes,
Berlin West 35, Kurfürstenstraße 44.

Derneğin kendini tanıtan duyurusu.

Broşürde daha sonra, *Pressel, Südenhorst* altbaşlıklı bölümde şu görüşlere yer verilmektedir:

"Anadolu ve Fırat toprakları üzerinde Almanlarca inşa edilen demiryolları, Orta Avrupa'ya, bir yandan Rusların Sibirya ve Kafkas demiryollarına karşı, bir yandan da İngilizlerin (Fransızların?) Süveyş kanalına karşı, iktisadî dengeyi kurma imkânı verecektir.

Friedrich List tarafından geliştirilen düşünceler, son zamanlarda, Türkiye demiryolları yapımcısı Wilhelm Pressel ve 1878'de yayınlanan *Die Eisenbahnverbundungen Zentralasiens mit dem Oriente und deren Bedeutung für den Welthandelsverkehr* adlı broşürün yazarı Wois Edler Südenhorst tarafından da kabul görmektedir."(s.15).

Broşürün sonlarında Türkiye'deki kolonilerin Avusturya ve İsviçre Almanları için önemi üzerinde de duruluyor:

Asya Türkiye'sinde Alman kolonizasyon ve bayındırlığının, politika, iktisat ve dünya ulaşımı açısından anlamının dışında, ulusal ve özellikle pangermenik bir anlamı da vardır. ...İsviçre ve özellikle Avusturya Almanları da, Alman İmparatorluğu dahilindeki Almanlarla birlikte hareket edecektir.

Daha 1853'te tüm Almanların "ortak kolonizasyonu"nu Almanların en önemli politikası ilan eden Paul de Lagerde aynı görüşteydi.

	km² yüzölçümü	tahmini nüfus	1 km²'ye düşen
Önasya	515 100	8 365 000	16
Ermenistan ve Kürdistan	190 000	2 365 000	12
Mezopotamya (El Hafa dahil)	340 000	1 650 000	5
Suriye	282 000	2 000 000	7
Arabistan (Sinai hariç)	450 000	1 050 000	2
TOPLAM	1 777 700	15 430 000	9

En Büyük Şehirlerin Nüfusları

Smyrana (İzmir)	225 000	Brussa (Bursa)	75 000	Siwas (Sivas)	40 000
Damaskus (Şam)	150 000	Mosul (Musul)	57 000	Manisa	40 000
Aleppo (Halep)	110 000	Magnesia (Manisa)	52 000	Angora (Ankara)	37 000
Bagdad (Bağdat)	100 000	Diarbekr (Diyarbekır)	47 000	Homs	35 000
Beirut (Beyrut)	105 000	Kaisarie (Kayseri)	45 000	Marasch (Maraş)	35 000
Erzurum	60 000	Trapezunt (Trabzon)	45 000	Jarusalem (Kudüs)	41 000
Adana	45 000	Konia (Konya)	43 000	Kastowpol (Kastamonu)	31 000
Karput	30 000	Ersingjan (Erzincan)	30 000	Van	30 000

Son bölümde *Die Bevolkerung der Erde* adlı çalışmadan Asya Türkiyesi ile ilgili bazı sayılara yer veren broşürde Anadolu'da dar bir alanda yaşayan Türklerin dışında Mezopotamya ve Suriye'de ağırlıkla Arapların, kıyı şeridinde ve adalarda Yunanların, Karadeniz kıyılarının Trabzon taraflarında Gürcülerin yaşadığı belirtiliyor. Verilen rakamları, (s.16) yukarıda bir tablo halinde aktarıyorum.

Broşürde genelde dikkati çeken şey, kurulmak istenen koloniler için somut önerilerin olmaması. Ama bu broşürün, (Kaerger, 1892) ve (Sprenger, 1886), den sonra yayınlanmış konuyla ilgili ilk çalışma olduğunu unutmamamız gerekiyor. Nitekim, daha sonraki yıllarda, hem Alldeutsche Verband'ın yayın organı olan *Alldeutschen Blätter* ve diğer yayın organlarında, hem de konuyla ilgili sonraki yıllarda çıkarılan broşürlerde koloni kurma planları daha da gelişecekti. *Alldeutschen Blätter*'de yayınlanan yazılar ve sonraki gelişmeler çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturacak.

BİBLİYOGRAFYA

ÖZGÜN KAYNAKLAR

GREISSBAUER, Ludwig (1907), "Die internationalen Verkehrs- und Machtfragen an den Küsten Arabiens", Berlin (*Schriften der Deutsch-Asiatischen Gesellschaft 4. Heft*).

GRELL, Hugo (1898), *Der Alldeutsche Verband, seine Geschichte und seine Bestrebungen und Erfolge*, Münschen.

KAERGER, Karl Dr. (1892), Kleinasien, ein deutsches Kolonisationsfeld, Berlin.

SPRENGER, A.(1886), *Babylonien, das deichste Land in der Vorzeit und das lohnende Kolonisationsfeld für die Gegenwart*, Heidelberg.

SCHLAGINTWEIT, Max (1898), "Reise in Klein-Asien", München. (*Königliche Bibliotek-Kriegsministrium*).

SCHLAGINTWEIT, Max (1900), "Deutsche Kolonitationsbestrebungen in Kleinasien", München. (Piloty & Loehle).

SCHLAGINTWEITT, Max (1906), "Verkehrswege und Verkehrsprojekte in Vorderasien" Berlin (*Schriften der Deutsch-Asiatischen Gesellschaf 2. Heft*).

WARBURG, O. Prof. Dr. (1907), "Syrien Wirtschafts-und Kolonitationsgebiet", Berlin (*Schriften der deutsch-Asiatischen Gesellschaft 4.Heft*).

Alldeutschen Blätter

İKİNCİL KAYNAKLAR

AVCIOĞLU, Doğan (1984), *Türkiye'nin Düzeni*, İstanbul (Cilt 2)

CHAMBERLIN, B. S. (1973) *The Enemy on the Right. The Alldeutschen Verband in the Weimer Republic*, Ann Arbor.

EARLE, Edward Mead (1966), *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway*, New York. Türkçesi (1972) *Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul.

FENSKE, Hans, (1985), "Alldeutsche" maddesi. *Staatslexikon*, s.91-93.

HARTWIG, E.(1966), "Zur Politik und Entwicklung des Alldeutschen Verbandes von seiner Grundung bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges (1891-1914)" Diss. Phil, Jena.

KOCABAŞ, Süleyman (1988), *Türkler ve Almanlar*, İstanbul.

KRUCK, Alfred (1954), *Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890-1939*, Weisbaden.

ORTAYLI, İlber (1983), Osmanlı İmparatorluğu'nda *Alman Nüfuzu*, İstanbul.

RATHMANN, Lothar (1962), *Berlin-Bagdad, Die imperialistische Nahostpolitik des kaiserlichen Deutschlands*, Berlin

Türkçesi (1982), *Berlin-Bağdat, Alman emperyalizminin Türkiye'ye Girişi.*

RATHMANN, Lothar (1961), "Die Nahost Expansion des deutschen Imperialismus vom Ausgang des 19. Jahrhunderts bis zum Ende des erten Weltkrieges" Phil. Habil., Leipzig (3cilt). ▪

İKİNCİ MEŞRUTİYET'TE SİYASÎ HAYATIN FARKLI BİR YORUMU: "İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN FIRILDAKLARI YAHUD TARİH-İ MÂTEM"

DOÇ.DR. MESUT ÇAPA

İkinci Meşrutiyet'in ilk dört yılı, İttihad ve Terakki'nin hükümetlerde doğrudan doğruya görev almadığı, ancak Meclis'te bir "iktidar partisi" kadar etkili olduğu bir dönemdir. Ülkede en etkili siyasî-askerî gücü oluşturan İttihad Terakki'nin Meclis dışındaki teşkilâtı "Cemiyet", Meclis Grubu da "Fırka" şeklinde anılıyordu.[1] Bununla birlikte, İttihad ve Terakki tamamen rakipsiz değildi; Cemiyet, 1911-1912 yıllarında Meclis'te ve ülkede önemli bir muhalefet hareketiyle karşı karşıya idi.

1908 yılı Kasım ayı sonunda yapılan ilk genel seçimde Rum, Ermeni ve Bulgarların Türk aleyhdarı kampanyaları içinde büyük bir başarı kazanan İttihad ve Terakki, Mebusan Meclisi'nde büyük bir çoğunluk sağlamıştı. 1908'den sonra Mehmet Sait Paşa, Kâmil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Tevfik Paşa (31 Mart Vakası üzerine), Hüseyin Hilmi Paşa (31 Mart Vakasından sonra ve ikinci defa) ve İbrahim Hakkı Paşa Sadrazamlığa getirildiler.[2]

İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti zamanında Yemen ve Arnavudluk isyanları çıkmış ve siyasî çekişmeler hız kazanmıştı. Bu arada İttihad ve Terakki Fırkası içinde bir hizib ortaya çıkmıştı. Daha sonra Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı kuracak olan Sadık Bey'in adı 1911 yılı Mart ayında Hizb-i Cedid olayıyla duyuldu. Bu olayın başlangıcı o döneme ait bir kaynakta şöyle anlatılmaktadır:

"327 (1911) Ocak ve Şubat ayları zarfında yavaş yavaş şurada burada fısıldanan bir hikâye nihayet Martın hulûlüyle birden bire kesb-i hakikat ediyordu. İttihad ve Terakki Fırkası'nda bir ihtilâf vardı!

"İhtilâf... İttihad ve Terakki Fırkası'nda! Parlamenter milletlerde hükümet, Meclis-i Mebusanda haiz olduğu ekseriyetle idare-i umûr ettiği için mutlak hükümet, İttihad ve Terakki gibi bir istinadgâha muhtac idi. İttihad ve Terakki Fırkası ise üç sene mümkün mertebe bu vazifeyi ifâya muvaffak olmuş, dahil ve harice karşı memlekette bir hükümet olduğunu göstermiştir. İlk hükümetleri, inkılâbın etrafa saçtığı teşevvüş (karışıklık) neticesi olarak, devamlı olamamıştı, fakat son hükümet mümkün mertebe bir mevki ve haysiyet sahibi olmuş, kendisini tanıtmış ve çalışıyordu. Lâkin 327 (1911) Martının ibtidasında başgösteren bu hadise-i meşûme herşeyi sarstı. İttihad ve Terakki Fırkası'nda böyle müthiş bir tefrika olduğu anlaşılınca birden bire Hükümetin nüfus ve haysiyeti kırıldı. Avrupa'ya giden haberler, Türkiye'nin 31 Mart'tan daha müthiş bir hareket-i irticaiye karşısında bulunduğu zehabını veriyordu. Hükümet kime istinad edecekti? ... Sadık Bey, başına topladığı dört-beş kişi ile bir "cemiyet-i hafiye" teşkil etmiş ve işini gücünü bırakarak Meclis-i Mebusan'da bir ihtilâl vücuda getirmeye çalışmıştı.".[3]

İbrahim Hakkı Paşa'nın "Adl ü İhsan Kabinesi"[4], Trablusgarp Savaşı'nın başlaması üzerine, 29 Eylül 1911 günü, Padişah'a istifasını sunarak iktidardan çekildi.[5] Meclis'teki siyasî ayrılıklar sebebiyle görev yapamayacak duruma gelen Hükümet çareyi istifada bulmuştu.[6]

Sadarete tekrar, Ayan Meclisi Reisi Said Paşa getirildi. 8 Ekim 1911'de kurulan Sadi Paşa Hükümeti, 60 red oyuna karşı 125 olumlu oyla Meclis'in güvenini kazandı. Hükümet ilk günden itibaren Yemen Olayı, İran ile sürtüşme ve Trablusgarp Harbi'yle uğraşırken, aynı zamanda cemiyetlerin meydana getirdiği hizipleşmeler, Meclis'in dağıtılması ve yeni seçimlerin yapılması gibi büyük problemlerle karşılaştı.

Said Paşa Hükümeti, kuruluşundan bir ay sonra ciddi hücumlara maruz kaldı. Muhalif fırkadan mebus ve yazar Lütfi Fikri Bey'in, Divan-ı Harb-i Örfi emriyle sokakta tevkifine kalkışılması, "bir darbe-i Meşrutiyet" gibi telakki edildi. Mebusan Meclisi oybirliğiyle buna karşı koydu. Daha önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelen üyelerinden olan ve Hizb-i Cedit hareketiyle adını duyuran emekli Miralay Sadık Bey, Hürriyet ve İtilâf adı altında bir fırka kurdu.[7]

21 Kasım 1911 günü kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kuruluş çalışmalarına Türk, Arap, Arnavut, Rum ve Ermeni olmak üzere yüz kadar mebus katılmıştı.[8] Bu yeni fırkanın kurulmasıyla İttihad ve Terakki karşısındaki muhalefet cephesi büyük bir güç kazandı. Eski Ahrar Fırkası'nın son kalıntıları ile Hürriyetperveran ve Ahali Fırkası'na mensup mebuslardan başka Arnavut, Rum, Bulgar, Ermeni ve Arap asıllı mebuslar ile o zamana kadar işlerin iyi gitmemesinden şikâyet edenler de fikir ve meslek ayrılıklarına bakmayarak, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nda toplandılar. Meclis dışında da geniş bir destek gören yeni fırka, orduda da taraftar bulma-

ya başladı. İttihad ve Terakki-Hürriyet ve İtilâf çekişmesinin temelleri bu suretle atılmış oluyordu.[9]

Hürriyet ve İtilâf Fırkası süratle ülke içindeki teşkilâtını genişletmeye başladı. 21 Kasım-10 Aralık 1911 tarihleri arasında sadece İstanbul'da on altı şube açtı.[10] Kuruluşundan henüz bir ay geçmeden, İstanbul'da 11 Aralık 1911 günü yapılan ara seçimi kazandı.

Eski Hariciye Nazırı ve İstanbul mebusu Rıfat Paşa'nın Paris Büyükelçiliğine atanması üzerine boşalan mebusluk için İstanbul'da yapılacak ara seçimde İttihat ve Terakki Adliye Nazırı Memduh Bey'i, Hürriyet ve İtilâf ise *Şehrah* gazetesi başyazarı Tahir Hayrettin Bey'i aday göstermişti. Tahir Bey, bir rey farkı ile İstanbul mebusu oldu. Bu sonuç, İttihad ve Terakki için adeta bir şok oldu.

Yeni durum karşısında İttihad ve Terakki, Kanuni Esasi'de bazı değişiklikler yaptırarak Meclis'te güçlü bir çoğunluk oluşturmaya ve aynı zamanda Hürriyet ve İtilâf Fırkasını ilk genel seçimde hazırlıksız yakalamanın yollarını aradı. Meclis'in feshi kararının, eskiden olduğu gibi, Ayan Meclisi'nin görüşü alınmadan doğrudan doğruya padişahın iradesine bırakılması planlandı. Bu amaçla 35inci Maddenin değiştirilmesine çalışıldı. 16 Aralık'ta Meclis'e sunulmuş olan değişiklik tasarısı muhalefetin sert tepkisi ve engellemesi (*obstruction, sedd-i müzakere*) ile karşılandı. Meclis'te gerekli sayı bulunamadığı için Said Paşa istifa etti (13 Ocak 1911). İki gün sonra hükümeti kurma görevi tekrar Said Paşa'ya verildi.

Değişiklik tasarısı 15 Ocak 1912 günü Meclis'te yapılan oylamada reddedilince, İttihatçıların da gayretleriyle, Ayan'ın muvaffakiyeti alındıktan sonra Padişah 18 Ocak 1912 günü Meclis'in fesih iradesini yayınladı.[11]

Siyasî tarihimize "Sopalı Seçim" adı ile geçecek olan seçimlere 23 Mart 1912 günü başlanıldı. İttihad ve Terakki, İstanbul ve diğer vilâyetlerde teşkilâta sahip yegâne parti idi.[12] Karşısında en güçlü rakibi olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası ise, Şubat 1912'de İstanbul'da 43, taşrada 54 şube açabilmişti.[13]

İttihat ve Terakki seçimlere çok avantajlı bir şekilde katılmıştı. Hükümet İttihad ve Terakki Hükümeti idi. Mülki idare amirlerinin hemen hepsi İtti hat ve Terakki'ye bağlı kişilerdi. Bu sebeple Hürriyet ve İtilâf Fırkası üzerinde büyük bir baskı uygulanıyor, hatta muhalefet adayları taşlı, sopalı saldırılara uğruyorlardı. Lütfi Fikri bir İngilizce gazeteden gazetesine iktibas ettiği bir makaleden, Rıza Tevfik de Heybeli Ada'da verdiği bir konferanstan dolayı takibata tâbi tutulmuşlardı. Bazı yerlerde subay ve askerlerden de istifade olunmuştu.[14]

Meclis 18 Nisan 1912 günü açıldı ise de, birçok mebus henüz İstanbul'a gelmedikleri için Mayıs ayında toplanmaya karar verildi. Seçimlerde kazanabilmek için Rumlara ve Bulgarlara, "Rumlar ve Bulgarların da hayalperest kısmına el uzatmış"[15] olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası büyük bir yenilgiye uğradı. Meclis'teki 270 mebustan 264'ü İttihat ve Terakki yanlısı, 6'sı muhalefete mensuptu.[16] Seçime katılan Arnavut mebuslarından hiçbiri Meclis'e girememişlerdi. Bu durum Arnavutluk'taki karışıklıkları daha da artıracak ve daha önce Meclis'te bulunmuş olan bazı Arnavut milletvekilleri isyanı körükleyeceklerdi.

Arnavutluk'taki olayların tırmanma eğilimi göstermesi üzerine Hükümet, buraya asker göndermeğe ve redifleri silah altına almağa mecbur kaldı. Piyade yüzbaşı Tayyar Bey'le birlikte Manastır garnizonundan on iki subay ve elli-altmış nefer silahlarıyla dağa çıkmışlardı. Ordu içinde İttihat ve Terakki'ye muhalif subayların oluşturduğu Halaskâr Zabitan Grubu gün geçtikçe cüretini daha da artırıyordu. Siyaset bir kere orduya girmiş ve kökleşmiş bulunuyordu. Büyük bir kuvvetle Rumeli'de askerî ıslahatla görevlendirilen İsmail Fazıl Paşa'nın emrindeki seksen tabur askerin hepsi Arnavutlara katıldı. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, 9 Temmuz 1912 günü görevinden istifa etti.

Arnavutluk isyanını başlatanlar İttihat ve Terakki'yi hiç sevmiyorlar ve öncelikle Mebusan Meclisi'nin feshini istiyorlardı. Meclis dışında kalmış olan muhalefet, her taraftan Hükümet'in çekilmesini isteyen telgraf ve mektuplar gönderiyordu. Diğer yandan, Rumeli'deki devletler kendi aralarında Osmanlı Devleti aleyhine bir yakınlaşma içine girmiş bulunuyorlardı. Bu iç ve dış meseleler karşısında şaşırıp kalan Said Paşa Hükümeti, Meclis'ten güvenoyu istemeğe mecbur kalmıştı. Hükümet 15 Temmuz 1912 günü güvenoyu aldı, fakat ertesi günü istifa etti.[17] Hükümet'in istifası İttihatçıları şaşırtmakla kalmadı, beklemedikleri bir anda muhalefete düşmeleri sonucunu doğurdu.[18]

22 Temmuz 1912 günü Ayan Meclisi Reisi Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından kurulan Hükümet, ilk önce Arnavutların isteklerini dikkate almıştır. Müşir İbrahim Paşa başkanlığından Rumeli'ye gönderilen heyet, Piriştine'de Arnavut temsilcilerinden 29 kişiyi kabul ederek onların isteklerini dinledi. Arnavutlar Mebusan Meclisinin feshi, yeni seçimlerin kanuni çerçeveler dahilinde ve serbest olarak yapılması, mebusların değiştirilmesi, daha önce ellerinden alınan silahların geri verilmesi ve Kâmil Paşa'nın sadarete getirilmesi isteklerinde bulunmuşlardı. Hükümet bunların çoğunu kabul etti. Ancak, karışıklıklar bitmedi; "anarşi bütün dehşetiyle hükümferma oldu".[19]

Meclis 5 Ağustos 1912 günü yeniden feshedildi. İttihad ve Terakki, Eylül ayının ilk günlerinde İstanbul'da bir kongre topladı ve burada Meclis'in feshinden sonra ne gibi bir yol takip edileceği görüşüldü. Nihayet, "fikr-i kanuniyet galebe etti ve fırka'nın, bir fırka-i muhalife haline geçmesi ve intihabata iştirak eylemesi takarür etti."[20]

Gazi Muhtar Paşa, "ne İttihatçı, ne de İtilâfçı" idi[21], fakat kurduğu Hükümet muhalefeti temsil ediyor ve Meclis dışı bir kitleye dayanıyordu.[22] Yeni hükümetin kurulması ve İttihat ve Terakki'nin

muhalefete çekilmesi eski muhalifleri oldukça sevindirmişti. "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Fırıldakları Yahud Tarih-i Mâtem" adlı kitapçıkta belirtildiği üzere, "Yeni kabine Gazi Muhtar Paşa tarafından teşekkül ederek idare-i örfiyye lağv oluyor. Matbuatın serbestiyeti bahşolunuyor. Herkes şen, herkes handân bulunuyordu.".[23]

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti döneminde, Mebusan Meclisi'nin feshinden sonra yazılan söz konusu kitapçıkta, İkinci Meşrutiyet'in ilk dört yılı muhalefet gözüyle yorumlanmaktadır. Adını açıkça tesbit edemediğimiz yazar, muhalefe düştüğü bir dönemde, İttihat ve Terakki'yi katı bir eleştiriye tâbi tutmaktadır. Pek mükemmel bir dille yazılmayan, hatta birçok imlâ hatası ve argo deyimlere rastlanan bu kitapçık, siyasî tarihimiz açısından bir belge niteliği taşımaktadır.

İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN FIRILDAKLARI YAHUD TARİH-İ MÂTEM

Ne mümkün zulm ile, bidâd ile imhâ-yı hürriyet
Çalış!.. idrâki kaldır muktedirsen âdemiyetten

Namık Kemal

İttihad ve Terakki Cemiyeti Çengelköyü'nde kâin Tıbbiye-i Askeriye'nin matbah odunları üzerinde teşekkül ettiği zaman müessisleri bulunan ve mekteb-i mezkûrun müteverrü'l-efkâr talebelerinden olan Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, Kerim Sebati Beylerle şerîk-i mücâhidleri tesisine muvaffak oldukları fırkanın azimkârane sa'yiyle vatanı, milleti düşmüş olduğu varta-i mezalimden kurtarmak hevesinde bulunmuşlar ve icrâ-yı faaliyet için memâlik-i ecnebiyenin muhit-i serbestisine firara mecbur olmuşlardı.

Şu serbesiyet-i ef'âl onların son derece çalışmasına müsaid olduğundan kalblerini her zaman tahrîş eden hürriyet-i magsûbeyi yed-i istibdâddan kurtarıp millete iâde etmek üzere çalışarak kendilerinde tesemmür eden bu hürriyetten milletin de istifadesi için türlü çarelere tevessül etmişler, muhalif birkaç zevât vasıtasıyla duvarlara beyannameler ta'lîk, gazeteler tevzî' suretiyle buna da nîm-tertib muvaffak olmuşlardı.

Abdülhamid ise cemiyetin şu faaliyet-i şedîdesi kendi aleyhine birçok mazeretler tevlîd edeceğini düşünerek zulmlerini, işkencelerini o derece teşhîd etmişdi ki tahammül kudret-i beşer haricine geldi. Birçok kimseler Balık emini oluyor, birçokları nefy veya mahkûm ediliyor. Velhasıl pek çok hânmânlar mahv ve harab kılınıyordu. Menafi-i şahsiyesini yalnız sarayından temin edenler haric kalmadığı halde bütün millet muhtazır-ı hürriyet bütün efrad bâb-ı adaletin küşâdını bekliyorlardı. Nihayet tehammüm-i hürriyet yavaş yavaş Rumili askerlerinin dimağlarına serpilmeğe başlayınca kıyam eserleri başgösterdi. Bu hal hükümdar-ı müstebidin pusulasını şaşırttı kendi mevki-i saltanatını tahlîs temine alarak iâde-i hürriyete mecbur oldu.

Bu mecburiyet On Temmuz İnkılâbını vücuda getirdi. Millet için yevm-i saadet bugün oldu. Herkesin berât-ı hürriyeti On Temmuz günü yedlerine teslim kılınmıştı. Memleketi bir neşe bir sürûr sehâbı istilâ eyledi. Otuz üç sene akim kalan matbuat serbest teranelerle tagannîye başlayarak her ağızdan yaşasın İttihad Terakki âvazesi çıkıyordu.

Vaasfaki(?) bu neşe bu sürûr pek az zaman zarfında giryeye münkalib oldu, vatan yine kisve-i mâtem içine giriyordu... Bu âlî fırkaya dahil olan birtakım pespâye eshas bilmem nelerinde boncuk bulmuş gibi türlü türlü habâsetlere, denâetlere cüret etmişler, cemiyetin nâm-ı kudsisini kendi menafi-i şahsiyelerine âlet kılarak bir şirket-i inhisariye tesîs etmişler. Yani herifler lord olmak hevesine düşmüşlerdi. Evvelâ tiyatroculuıkla ticaretlerine bed' ederek Niyazi Enver kravezörleri sayesiyle ufacıktan bir mecrâ-yı servet teşkil ederek nef'-i şahıslarını takviyeye gayret eylemişlerdir.

Bir zamanlar açlıktan imanı gevreyen gürûh-ı habbâzân Tokatlıyanlarda supe yapıyor. Küçük Kulûbün bakara salonlarından bir kâğıda avuç dolusu paralar feda ediyor. Biçare milletin hukuku âguş-ı rezalete atılıyordu.

Gözlerini hûn-ı teneffu öyle bürümüş ki karşılarında ağlayan efrad-ı memlekete nazar-ı istihkakla mukabele ediliyor. Şehrâh-ı servetini genişletmek için canavar gibi etraflarına saldırıyorlardı.

Devr-i esbak ricallerinden bazıları tehdid olunarak ellerindeki servetlere temellük arzu ediliyor hatta bu his o derece galeyana geliyor ki Sultan Hamid'in muhafaza-i mevki ve saltanatı için biriktirmiş olduğu milyonlarca malikiyet için çareler düşünülüyor.

Hal'-i tasavvuratlarını mevki-i fiile koymak için efkâr-ı umûmiye padişah aleyhine çevriliyordu.

Bu hâli anlayan matbuat olanca kuvvetiyle fırka-i zâlime hakkında şiddete başlıyor. Ahalide ise bir hiss-i teneffür uyanıyordu.

Hükümeti kendi âmâline hidmet ettiren cemiyet zulmün şiddetini artırarak memlekette sahne-i mezâlim teşkîliyle ezâ rollerine başlıyordu. Evvelâ birtakım isnâdâtla Fedakârân-ı Millet Cemiyeti basıldı. Serbesti muharriri Hasan Fehmi Bey şiddet-i kalemine kurban edildi ve velhasıl memleketin tarîk-i terakkisine gayyâ-yı mezalim kazılmağa başlandı. Bu zulümler bu istibdadlar hep kendilerinin şiddet-i menfaatlerinden nâşî idi. Nihayet onların hırsı Otuzbir Mart ihtilâlini husûle getirdi. İşte şu vak'a-ı müntesibîn cemiyetin ekmeklerine bal çalmış oldu. Bu fırsatı fevt etmek istemeyen fedakârlar? olanca kuvvetleriyle çalışıyorlardı. Onbir gün temâdî eden zaman-ı buhranda İstanbul'da kulûbler yağma matbalar tahrîb ediliyor herkesin ellerinde birtakım eşyalar geziyor kiminin yedinde Tanin matbasından elde edilmiş harîkzedegâna aid binlerce liralık banka çekleri mevcud bulunuyordu. İşte bu hâl hukuk-ı milletin mahall-i hafâyâsını göstermiş. Kendi seyyiat-ı idarelerinden muazzeb milletin şu galeyanı sırf irticâ addedildi. Bil-

miyorlardı millet hakiki bir meşrutiyetin hayranıdır. Yalnız bunu bilmeyip burunları doğrusuna gidiyorlardı. İstanbuldaki iğtişaşın avdet-i istibdâd için olduğu Rumili âfâkına işâa ederek ordu hâl-i harekete getirildi. Önde Mahmut Şevket Paşa ince uzun boylarıyla müvecceven bir sürü zavallı halkı kardaşlarının aleyhine sevkediyorlar düşünmüyorlar ki sürüyüp getirdikleri mücahidler kardeşlerinin kanına susamış canavar değildir... Onlar Arnavut'tur. Daima erkektir.

Onlar iğfâlâtlarının hesabını soracaklardır. Lakin bunların hiçbirisi bu zaman-ı fırsatta hatıra getirilecek şeylerden değildi.

Yalnız hayalât-ı menfûrelerini kuvveden fiile çıkarmak yalnız makamlarını takviye etmek. Evet yalnız bu düşünülüyor, nâil-i ikbâl zamanı dört gözle bekleniyordu.

Nihayet Hareket Ordusu şu biçare Bizans'ın köhne surları önünde tecessüm etti.

Onbir Nisan sabahı idi İstanbul ufku sehâb ile mestûr bir taraftan hazin hazin öten kuşcağızların zemzeme-i hazîn-engîzi, diğer taraftan topun hûnrîz sadaları mavzerlerin açıklığı teraneleri işitiliyor. Herkes korkuyor. Hamileler nevnihâl saâdetlerini gaib ediyor. Acaba ne oluyor. Acaba memlekete bir hasm-ı din tarafından tecâvüz mü vâki oluyor.

Hayır.. Hayır bu zavallı millet birkaç menfaatperestin iğfalâtına kurban oluyor yekdiğerlerine adî nazarıyla bakıyorlar. İşte bu da ara yerde şer'-ü şerifi alet eden yani dinsizliği millet meyanına sokan fesadcıların eser-i teşviki seyyiâtıdır. İşbu 31 Mart fedaileri bu müfsidkâr heriflerin tîğ-i menfaatlerine hedef olmuştur.

Abdülhamid 14 Nisan'da hall oldu. Şems-i ikbâl saadet şeref sokağının zırhlı renkli bina-yı müstebidi üzerinde tulû' etti. Her bir ümitler hakikate mübeddel oluyordu.

İdare-i örfiye ilân edildi. Vak'a failleri diye birtakım biçareler idam, birtakımları tecziye veya nefy kılındı.

Görmüyorlar düşünmüyorlar ki, asıl fail kendileridir. İhtilâle sebebiyet veren Yıldız'ı yağma eden Fedakâran-ı Millet'i tahrib eden kendileri hep kendileridir.

O halde niçin millet böyle bir cemiyetin tîğ-ı nef'ine hedef olsun... niçin?

Bu da yetmezmiş gibi müntesibîn matbuata zulümler, işkenceler icrâ ediliyor, gazeteler tatil oluyor -her fenalık icrâ olunuyordu.

Sada-ı Millet muharriri Ahmed Samim öldürüldü. Bu cinayet herkeste adem-i itimâd husûlünü temin etti. Bir hükümdarın istibdadından usanmış olan zavallı millet ikinci devrin evvelkine rahmet okutan mezalimini görünce hakiki bir meşrutiyet devrinin vücûdunu arzu eyliyorlardı.

Memlekette ümid-i terakki gitgide azalıyor hâb-ı menfaat yalnız İttihad kulübleri yardakcılarına küşâde bulunduruluyordu. Ehli olmayanlara büyük büyük memuriyetler tevdî olunuyor sahib-i namus insanlar azl ve ihsân politikasının darbe-i müdhişine hedef oluyor. Binlerce hânümanlar söndürülüyor, harâb ediliyor...

Bu zamanın Sadrıazamı ise Perapalas'ın oyun salonunda kırpık bıyık baston yutmuş Musevilerle arslan gibi poker oynuyor... Gönlünü eğlendiriyordu.

Bir taraftan Türkiye Napolyon'u Şevket Paşa cemiyet-i hafiye müntesibîni ve azası diyerek birçok mücahidleri Bekir Ağa'nın müdhiş zindanlarına sokuyor sâlim işkenceleriyle tecziye kıldırıyordu... ki Sinop mebusu Rıza Nur Bey ile muharririnden Fuat Şükrü Bey'in yatak derununda muhteşî olduğu halde çıkarılıp Lütfi Fikri Bey tarafından Meclis-i Millîde vükalâ-yı millete arz edilen sopa kırıkları tâ kökünden sökülmüş tırnak parçaları bu mezalimi isbata kâfidir.

Velhasıl iğrenç idareleri o hale geldi ki vatan Reval mülâkatının mukarrerat-ı meşumesine marûz kalıp inkısama yüztutuyordu.

Roma sefirliğinden lâyık olmadığı makam-ı muazzamı işgal eden Hakkı Paşa İtalya milletine kurbiyeti olmalı ki hâb-ı vatanı onlara küşâde eyliyor. Derne'de Bingazi'de Trablus'daki asâkiri terhis ettirdiyordu.

Hakkı Paşa'ya sorarız acaba şu teslime yeltendiği memleket pederleri merhumdan miras mı kaldı. Eğer öyle ise pek hovarda bir şeymişler yok öyle değilse neden âhirin hukukunu canavar, namussuz bir milletin âgûşuna atıyorsunuz (hubb'ül-vatan min'el-îmân) hadisini unuttunuz mu...

Unuttunuzsa İslamiyetin ulviyetini vatanı için kum çöllerinde aç bîlaç çalışan, ölen mücahidleri görün görün de onlardan ders-i ibret alınız vatan ne kadar muazzez bir şeymiş...

Beri tarafta Maliye Nezaretini işgal eden Selanikli Cavid Bey sine-i milletde dans ediyor hazine-i milleti âmâl-i cemiyete küşâde kılıyor kifayet etmezse istikrâz ediyor. Meblağ-ı müstakrazadan üçte biri dahil-i hazine oluyor. Mütebâkisi kimsenin bilemediği gencîneye atılıyordu. Bunlar da tükeninceye altışıldı ..... nazır Bey tarafından tekrar istikrâz akd edilmek üzere Avrupa'ya gidiliyor bu sefer arkasına bakarak dönmeğe mecbur oluyordu.

İşte şu düyûn-ı cemiyetin her birerlerine birer muhassasât-ı millet birer varidât-ı memleket terk olunarak idare ediliyordu ki yavaş yavaş intifâ-ı memleket, azalmağa başladı.

Osmanlı kuvve-i maliyesi zaafa düçâr oldu bu suretle siyaset-i memleket mülevves bir hale getirildi.

Her ne olur olsun o zaman ricâlinin birisi sallamıyor hepsi menfaat avazeleriyle raksân hepsi hukuk-ı milleti âgûş-ı rezalete atıyor.

Hepsi. Hepsi. Şahsının müstahdemi bulunuyordu. Gözlerini hûn-ı teneffu öyle bürümüş ki karşısında inleyen milletin inkısama yüzgösteren memleketin hâl-i esef-pi-râsını görmüyorlardı. Hakkı Paşa kabinesi sukut etti yerine cüce Said Paşa'nın taht-ı riyâsetinde bir kabine geçti.. Millet bu za-

manda da ümit ettiği istifadeyi göremedikten başka bütün bütün girdab-ı siyasetin a'mâk-ı hukayasına sürükleniyordu.

Talat, Cavid Beyler orduya Siyonistlik sokmağa çalışıyorlar, şu dinsizliği Osmanlılığın şan ve şerefi olan bir mahalle ilkaya teşebbüs eden faillerin enzâr-ı milletine arzını arzu eden Zeki Bey tasavvuratını icrâ etmeden Siroz fedâî çetesi azâsından (Ahmet, Nazım) tarafından Makriköyü'nde Hûbân Sokağında katlolunuyor. Failleri nasılsa derdest olunup adliyeye teslim kılınarak esna-yı muhakemede Şaban Efendi tarafından tekmîl foyalar meydana konuluyor. Zeki Bey merhumun kaleme almış layihası üzerinde kırâat ediliyordu.

Bütün hâzırûn-ı İslâmiyye mukaddes orduya sirayet ettirmek istedikleri Siyonistliğin faillerine lanethân oluyorlardı. Millet, Zeki Bey'in hukukunun adilane muhafazasını arzu etti ise de, bu da neticesiz kaldı. Çünkü heyet-i hakime de onlardan idi. Her ümitler boşa çıktı. Meclis-i Millide ihraz-ı ekseriyet eden sahib-i hamiyyet muhalifler cemiyet âmâlinin emr ve icrasına mümanat ettiklerinden Said Paşa tarafından bir 35inci maddenin ta'dili meselesi ortaya sürülerek vükelânın ısrarı üzerine meclis üç ayda tekrar ihtihabat icrasıyla ictimâ' olunmak üzere fesholdu.

Artık fırka refah buldu. Çünkü herşey onların eline geçti. Kanun-ı muvakkatlar tanzim olundu. Koca feylesof Rıza Tevfik Bey açıkta konferans verdiğinden dolayı hapsolundu. Bir daha konferans verir hülyasıyla tahliyesi gecesi ictimâât men'olundu. Herşey oldu bitti. Ama en ziyâde güce giden matbuata karşı tecâvüzat idi. Gazetecilere ekmek kalmadı. Çünkü o da pençe-i istibdada düştü. Gazetelerin imtiyazı teminat akçesine tâbi tutuldu. İntihabata başlanıldı. Bir kör döğüşüdür başgösterdi. Her yerde zulüm, eziyet tezâyüd etti. Fırkaya müzaheret etmeyenlere dayak atıldı. Kolu budu kırıldı ki felâketzedeler içinde üstad-ı muhterem Rıza Tevfik Bey dahi dahildir.

Bu raddede dediklerini icrâ ettiler. Meclis-i Milliyi kendi mebusları işgal etti. Halil Bey riyasete geçti. Her bir umûr bir günde tesviye olunuyordu. Çünkü kendilerine muhalefet edecek bir-iki kişiden başka kimse yoktu ki itiraz vâki olsun.

Arnavutluk'ta ufak-tefek kıyamlar gine başladı. Ateş-i ihtilâlin itfâsı için asker gönderdiler. Hepsi ehl-i kıyamın fikirleriyle iştirâk etti. Zira, onlar meşrutiyet-i tammeye mâlik olmak istiyorlardı. Cemiyet mukavemet göstermek istiyorsa da hiçbir neticeye destres olamıyorlardı.

Mevkinin müşkülâtını gören Said Paşa kabinesi Meclisten itimâd reyini kazandıktan sonra istifa ediyor... ki Cemiyetin âtî-yi sukutuna sebebiyet veriyor. Yeni kabine Gazi Muhtar Paşa tarafından teşekkül ederek idare-i örfiyye lağv oluyor. Matbuatın serbestiyeti bahşolunuyor. Herkes şen herkes handân bulunuyordu.

Meclis fesholdu. Bundan muğberr olan ana bir cemiyet Selanik'te ilân-ı cumhuriyet etmek rezaletine kadar vardılar.. Vardılar ama avuçlarını yaladılar.. Yavrım cemiyet... Artık sizin paluklarımızı millet yutmaz. Şu dört senelik zaman-ı ikbalinizde milletin kalbine unutulmaz hazıralar nakş ettiniz. Geçen zaman bizim için tarih-i matem oldu. Rahat oturun da şu keşmekeş-i dahiliye ve hariciyeden kurtulalım. Yani daha doğrusu ıslah-ı nefs ediniz. Görüyorsunuz ki Abdülhamid'in ricâlinin otuz üç senede kazanmış olduğu bir mevkiî siz dört senede kazandınız. Eğer siz de onlar kadar bir zamana nail olaydınız ümid eder demeğe Avrupalara teyyareleriniz hususi sefinelerinizle seyahat ederdiniz.

Ey millet-i muazzama şu dört senelik ahvâl-i dahiliyemizi gözümüzün önüne getirelim de intihabatta mebuslarımızı hukukumuzu hakkıyla muhafaza edecek zevattan intihab edelim.

1 *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yay., 1986, s. 20.
2 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II., Hürriyet Vakfı Yay., 1984, s. 6-7.
3 Ekrem Reşad-Osman Ferid, *Musavver Nevsal-i Osmani*, İstanbul, Şems Matbaası, 1328-1330 (1912-1914), s. 183-206.
4 Ahmed Selahaddin, *Makedonya Meselesi ve Balkan Harb-i Ahiri*, Dersaadet, Kanaat Matbaası, 1331, s. 104.
5 Menteşe, *a.g.e.*, s. 24.
6 İttihat ve Terakki'nin fikirlerini yansıtan bir yıllıkta bu konuda şu ifadelere yer verilmektedir: "... Bir taraftan Hükümet nüfûs ve kuvvetini gaib etmiş, diğer taraftan her gün yeni bir şayia çıkarmak hal ve mevkideki teşettütü teyzîd eylemekte bulunmuştu. Hakkı Paşa Hükümeti artık birşey yapamıyordu; Meclis-i Mebusan'daki fırka-i ekseriyet azâsı arasına bir od düşmüş, Hükümetin istinadgahı tamamen düçar-ı zaaf olmuştu. ... Binaenaleyh, Hakkı Paşa Hükümeti de bir müddet daha sebat edip memleketi mevsimsiz bir buhran-ı Vükelâ karşısında bırakmamak ve bunda da bir hiss-i fedakârîye tâbi olmak istedi. Lâkin işin merci-i halli olan İttihad ve Terakki Kongresi'nden evvel Trablusgarp meselesi meydana çıkmış ve İtalya Hükümetinin ilân-ı harp etmesi üzerine Hakkı Paşa da istifasını vermeğe mecbur olmuştu.", *Musavver Nevsal-i Osmani*, s. 185.
7 Ahmet Selahaddin, *a.g.e.*, s. 104-105.
8 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul 1990, s. 46,48.
9 Menteşe, *a.g.e.*, s. 25.; Ahmet Selahattin, a.g.e., s. 104-105.
10 Birinci, *a.g.e.*, s. 66.
11 Ahmet Selahattin, *a.g.e.*, s. 106-110.; Menteşe, s. 26.
12 Ahmet Selahattin, *a.g.e.*, s. 110.
13 Birinci, *a.g.e.*, s. 68.
14 Ahmet Selahaddin, *a.g.e.*, s. 111-113.
15 *Nevsal-i Osmani*, s. 183.
16 Menteşe, *a.g.e.*, s. 27.
17 Ahmet Selahattin, *a.g.e.*, s. 114-115,121.; Menteşe, *a.g.e.*, s. 28-30.; Mehmet Selahaddin Bey, *İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, (Sadeleştiren: Ahmet Varol), İnkılâb Yay., İstanbul 1989, s. 48-49.
18 Tunaya, *a.g.e.*, s. 328.
19 Ahmed Selahaddin, *a.g.e.*, s. 152-154.
20 *A.g.e.*, s. 153.
21 Mehmet Selahattin, *a.g.e.*, s. 53.
22 Tunaya, *a.g.e.*, s. 328.
23 M.Z., *İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Fırıldakları Yahud Tarih-i Mâtem*, Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1328.; İttihad ve Terakki yanlısı bir kaynakta Hürriyet ve İtilâfcılardan şu şekilde bahsedilmesi ilginçtir: "... Lâkin sahib-i basiret olanlar pek güzel görmüşlerdir ki, geçen senenin bidayetinde yüzlerindeki maske ile ortaya atılmış olan fırıldakcılar vatanın selamet ve saadetini değil, ihtirasat-ı şahsiyelerini düşünüyorlardı.", *Nevsal-i Osmani*, s. 183.

İNTİHALİN BÖYLESİ!..

MEHMET TEKİN

Sanat, edebiyat ve kültür dünyamızda birtakım "intihal" vakaları olmuş ve bu vakalar, zaman zaman sansasyonlara, skandallara yol açmıştır. O "intihal" konusu ki, arada, düşünce ve sanat devlerini karşı karşıya getirmiş, kirli çamaşırların ortaya dökülmesi sonucunda, devler cüceleşmiş, küçülmüşlerdir. Ne taklit, ne de etkilenmeyle ilgisi bulunmayan bu işin adını koymak, mâhiyetini çizmek gerekir: "intihal" meselesi, hangi iyiniyet(!) zarfına sarılırsa sarılsın, bir sahtekârlık, bir ahlâksızlık, dahası hırsızlıktır: İşin içinde "emek" sömürüsü vardır, istismar vardır. Bu sömürü ve istismar, belki bir vakte kadar sömürene yarar ve çıkar sağlayabilir. Ancak değişmez bir gerçek vardır: "Yalancının mumu yatsıya kadar yanar!.." Doğru... doğru da; ya "At alan Üsküdar'ı geçti" ise?!. Hadi işi "kinaye" zarfından kurtarıp, soralım: Ya "intihal"i gerçekleştiren zat, her şeye rağmen (Doçent) olmuş ve bunu, "müktesep hak" etiketiyle garantiye almışsa!.. Ört ki ölem!..

Evet, elimizde yakın zamanlarda yayınlanan iki çalışma var: Biri, Nuri Köstüklü'nün, diğeri Ali Sarıkoyuncu'nun. Köstüklü'nün, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*[2] 1990 yılında, Sarıkoyuncu'nun Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi[2] adını taşıyan çalışması ise 1992'de yayınlamış. Her iki çalışma, bir danışmanın nezaretinde hazırlanmış -çünkü işin kuralı öyle- ve tabiî olarak adaylara, akademik alanda yükselme imkânı sağlamıştır. Her iki adayın, (Doçent) olmaya niyetlendiği vakitlerde, yayın dosyalarına söz konusu çalışmaları koyması da normal. Her iki aday, halen (Doçent) olduğuna göre, demek her şey iyi gitmiş, işler "mutlu son"la bağlanmıştır. Her şey iyi de ortada, inkârı mümkün olmayan, dahası "vahim" ve -en azından yetkililerin göz ardı edemeyeceği- "manidâr" bir "intihal" meselesi var: Sayın Sarıkoyuncu'nun, Köstüklü'nün çalışmasını, hani derler ya, babasının malı gibi götürmesi var!

Akademik bir yola baş koymuş bir insanın, buna nasıl "tevessül" ettiğini, bizim mantığımız almadı. Adaya (Doçent) ünvanını veren YÖK, bu meseleyi nasıl sindirecek, nihayet, adaya avuç dolusu telif ücreti veren Bakanlık, bu işi nasıl açıklayacaktır? Merak ediyoruz. Bir başka merak ettiğimiz nokta da Sarıkoyuncu'nun Milli Mücadele gibi kutsal bir meseleyi istismar edip, devletin parasını nasıl sindirdiği hususudur. Neyse işin bu faslını bir yana bırakıp, asıl meseleye, intihal meselesine dönelim. Aşağıya aktarılan pasajların ilki(I) Köstüklü'nün ikincisi(II) ise Sarıkoyuncu'nundur. Yorumu, vicdanlara havale ediyoruz...

I.

"Araştırmamızda esas alınan kaynakları; 1-Arşiv vesikaları, 2- TBMM Zabıtları, 3- Süreli yayınlar, 4- Hatıralar olarak tasnif edebiliriz.

"1. Arşiv vesikaları: Araştırmamızın konusu ile ilgili olabilecek belli başlı arşivlerden, 1. Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı(ATASE) Arşivi, 2. ATASE Atatürk Özel Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi...

"ATASE Arşivi'nin konu ile ilgili vesika adedi bakımından diğerlerine oranla daha zengin olduğu görülmektedir." (N.K.,s.XV)

II.

"Araştırmamızda esas alınan kaynakları;

1- Arşiv vesikaları

2- TBMM Zabıtları

3- Süreli Yayınlar

4- Hatıralar olarak tasnif edebiliriz.

"1. Arşiv Vesikaları: Araştırmamızın konusu ile ilgili olabilecek belli başlı arşivlerden; Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi, ATASE Atatürk Özel Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi...

"ATASE arşivinin konu ile ilgili vesika adedi bakımından diğerlerine oranla daha zengin görülmüştür." (A.S., s. XVII)

I.

"a- Mahalli mülkî ve askerî makamların, bir üst makamlarıyla... yazışmaları.

"c- Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri'nin Heyet-i Temsiliye ve daha sonra Ankara Hükûmeti ile olan yazışmaları." (N.K., s. XV)

II.

"a- Mahalli, mülkî ve askerî makamların bir üst makamlarla yaptıkları yazışmalar,

"c- Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri'nin Heyet-i Temsiliye ve daha sonra Ankara Hükümetiyle olan yazışmaları." (A.S., s. XVIII)

I.

"ATASE Arşivi'nde araştırmamızı büyük ölçüde aydınlığa kavuşturan önemli vesikalar tesbit edilmiştir.(...) Tenkit süzgecinden geçirildiği zaman bu tür nüshalarda bazı noksanlıklar veya imlâ hataları görülmüştür.(...) Bu karşılaştırmada, hadiseyi bizzat aktaran şahsın imzası bulunan belge, diğerine tercih edilmiştir. Eğer böyle bir imza yoksa, yazının türünden veya kullanılan kâğıttan hangisinin asıl nüsha olduğu tespite çalışılmıştır." (N.K., s. XVI)

II.

"ATASE Arşivi'nde, araştırmamızı büyük ölçüde aydınlığa kavuşturan (...) önemli vesikalar tespit edilmiştir. Tenkit süzgecinden geçirildiği zaman bu vesikalarda bazı noksanlıklar ve imlâ hataları görülmektedir. (...) Bu karşılaştırmada olayı bizzat görüp aktaran şahsın imzası bulunan vesika, yazının türünden veya kullanılan kâğıttan hangisinin asıl nüsha olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır." (A.S., s. XVIII)

I.

"ATASE Arşivi'nde bulunan bazı vesikalar HTVD'nde tıpkı-basım olarak yayınlanmıştır. Bunlar metin içinde gösterildi." (N.K., s. XVII)

II.

"ATASE Arşivi'nde bulunan bazı vesikalar HTVD'nde tıpkıbasım olarak yayınlanmıştır. Bunlar metin içinde gösterilmiştir."
(A.S., s.XVIII)

I.

"Daha önce belirttiğimiz gibi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden de faydalanılmıştır. Vesika adedi bakımından ATASE Arşivi kadar zengin olmasa da mâhiyet itibariyle oldukça önemli vesikalar vardır. Bu arşivde ilgi alanımıza giren konular tarandığında; genellikle Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri'nin teşkilât yapısı ve Ankara Hükümetiyle olan yazışmalarını muhtevi vesikaların yoğun olduğu görülmüştür.(...) konumuzla ilgili bütün vesikaların fotokopilerinin temini mümkün olmuştur. Bu fotokopilerden bazıları araştırmamızın sonunda "EKLER" kısmında verilmiştir." (N.K., s.XVII)

II.

"Çalışmamızda yukarıda da belirttiğimiz gibi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden de faydalanılmıştır. Belge sayısı yönünden ATASE Arşivi kadar olmasa da mahiyeti itibariyle oldukça değerli vesikalar vardır. Bu arşivde ilgi alanımıza gören konular tarandığında... teşkilât yapısı... ile ilgili vesikaların yoğun olduğu görülmüştür.(...) konumuzla ilgili bütün vesikaların fotokopilerinin temini mümkün olmuştur. Bu fotokopilerden bazılarına araştırmamızın sonunda "EKLER" kısmında yer verilmiştir."(3)
(A.S., s.XIX)

I.

"Yukarıdan beri bahsettiğimiz arşivlerden başka, şahısların ellerinde bulunabilecek vesikaların tespitine de çalışılmıştır. Bu maksatla araştırmamıza konu olan bölgelere gidilerek mahallinde araştırma yapılmıştır. "Saha araştırması" da denilen metodlarla vesika temini yoluna gidilmiştir. Milli Mücadele'de hizmeti görülen bazı şahısların vârislerinde bu dönemi aydınlatabilecek yazılı kaynakların mevcut olabileceği öğrenilerek bu kişilerle temasa geçilmiştir. Ancak ilgili şahıslarla yaptığımız bu temasların çoğunda o döneme ait yazılı bilgilerin muhafaza edilmediği ve kaybolduğu üzüntüsüyle karşılaşılmıştır." (N.K., s.XVIII)

II.

"Yukarıdan beri bahsettiğimiz arşivlerden başka, şahısların ellerinde bulunabilecek vesikaların tesbitine de çalışılmıştır. Bu maksatla araştırmamıza konu olan Zonguldak ve ilçelerine gidilerek mahallinde araştırma yapılmıştır. Saha araştırması da denilen metotla (metodla olmalıydı) vesika temini yoluna gidilmiştir. Milli Mücadele'de hizmeti görülen bu şahısların varislerinde bu dönemi aydınlatabilecek yazılı kaynakların mevcut olabileceği öğrenilerek bu kişilerle temasa geçilmiştir. Ancak ilgili şahıslarla yaptığımız bu temasların çoğunda o döneme ait yazılı bilgilerin muhafaza edilmediği ve kaybolduğu üzüntüsü ile karşılaşılmıştır." (A.S., s.XIX)

I.

"... bulunmaktadır ve tamamiyle birbirine uymaktadır." (N.K. s.XIX)

II.

"... bulunmaktadır ve tamamiyle birbirine uymaktadır." (A.S., s.XXI)

I.

"2-TBMM Zabıtları: Bu tasnif içinde ele alabileceğimiz kaynaklar, TBMM Zabıt Cerideleri ve TBMM Gizli Celse Zabıtları'dır." (N.K., s. XIX)

II.

"2-TBMM Zabıtları ve Düstur: Bu tasnif içinde ilk ele alabileceğimiz kaynaklar, TBMM Zabıt Cerideleri ile TBMM Gizli Celse Zabıtları'dır." (A.S., s.XXI)

I.

"3-Süreli yayınlar: Kolleksiyonlarını (koleksiyonlarını olmalıydı) bulabildiğimiz araştırma dönemimize ait gazeteler tamamiyle taranmıştır." (N.K., s. XIX)

II.

"3 Süreli Yayınlar: Koleksiyonlarını bulabildiğimiz araştırma dönemimize ait gazeteler tamamiyle taranmıştır." (A.S., s.XXII)

I.

"4-Hatıralar: Araştırmamızda müracaat ettiğimiz ve "hatıra" olarak kaydettiğimiz kaynakları, yazılı kaynaklar ve sözlü kaynaklar olarak tasnif edebiliriz. Bilindiği üzere, yazılı hatıraların yayınlanmış veya yayınlanmamış olanları vardır." (N.K., s.XX')

II.

"4- Hatıralar: Araştırmamızda müracaat ettiğimiz

ve "hatıra" olarak kaydettiğimiz kaynakları, yazılı kaynaklar ve sözlü kaynaklar olarak tasnif edebiliriz. Bilindiği üzere, yazılı hatıraların yayınlanmış veya yayınlanmamış olanları vardır." (A.S., s.XXIII)

I.

"Araştırmamızda, yayınlanmış hatıralar olarak başta... adlı hatıratı gelmektedir." (N.K., s.XXI)

II.

"Araştırmamızda, yayınlanmış hatıralar olarak başta... adlı hatıratı gelmektedir." (A.S., s.XXIII)

I.

"... adı geçen kaynaktan önemli ölçüde faydalanılmıştır. Özellikle, hatıraların ve olayların vesikalara dayanılarak verilmesi, ve eserin bir vesikalar mecmuası hüviyetinde oluşu, bu kaynağa itibarımızı (rağbeti olmalıydı) arttırmıştır. Hatta hatıratta verilmiş bazı vesikalara ATASE Arşivi'nde de rastladık ve kontrol ettiğimizde birbirine tamamen uyduğunu gördük." (N.K., s.XXI)

II.

"... adı geçen kaynaktan önemli ölçüde faydalanılmıştır. Özellikle, hatıraların ve olayların vesikalara dayandırılarak verilmesi ve eserin bir vesikalar mecmuası hüviyetinde oluşu, bu kaynağa itimadımızı(!) arttırmıştır. Hatta eserde verilmiş bazı vesikalara ATASE ve Cumhurbaşkanlığı arşivinde (Arşivi'nde) rastladık. Bunları kontrol ettiğimizde birbirine tamamen uyduklarını gördük." (A.S., s.XXIII-XXIV)

I.

"Araştırmamızın ağırlık noktasını teşkil eden Yunan işgallerine gelince..." (N.K.s.294)

II.

"Araştırmamızın ağırlık noktasını teşkil eden Fransız işgallerine gelince..." (A.S., s.329)

I.

"Milli kuvvetler veya daha geniş anlamıyla millî teşkilâtlar... mücadele ederken, zaman zaman bazı iç problemlerle de uğraşmak zorunda kaldılar. Bu problemlerin başında, azınlıkların tutum ve davranışları geliyordu.(...) Türkleri arkadan vurmağa çalıştılar." (N.K., s.299)

II.

"Milli kuvvetler veya daha geniş anlamıyla milli teşkilâtlar.. mücadele ederken zaman zaman bazı iç problemlerle de uğraşmak zorunda kaldılar. Bu problemlerin başında, azınlıkların tutum ve davranışları geliyordu.(...) Türkleri arkadan vurmağa çalıştılar."(A.S., s.335)

I.

"Öteyandan, yörede türeyen bazı eşkiya, baskın ve vurkaçlarla halkı devamlı huzursuz ediyor, asayişi bozuyor ve Kuvâ-yı Milliye'nin kuvvetlenmesini ve ikmalini engellemeye çalışıyordu. Araştırma alanımızda(,) faaliyet gösteren bu çetelerin..." (N.K., s. 299)

II.

"Öte yandan yörede türeyen bazı eşkiya (...) baskın ve vurkaçlarla halkı devamlı huzursuz ediyor, asayişi bozuyor ve Kuvâ-yı Milliye'nin kuvvetlenmesini ve ikmalini engellemeye çalışıyordu. Araştırma alanımızda görülen bu çetelerin (Ne demekse?!)" (A.S., s.336)

I.

"Bütün bunların yanısıra, İstanbul Hükümeti'nin ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın da millî teşkilâtlanmaya karşı menfî tutumları oldu." (N.K., s.300)

II.

"Bütün bunların yanısıra İstanbul Hükümeti ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın da millî teşkilâtlanmaya karşı menfi tutumları oldu." (A.S., s.336)

I.

"Son söz olarak diyebiliriz ki, Milli Mücadele'nin vücud bulması ve başarıya ulaşmasında(...) fevkalâde hizmeti olmuştur." (N.K., s.301)

II.

"Son söz olarak diyebiliriz ki, Milli Mücadele'nin vücut bulması ve başarıya ulaşmasında(...) fevkalâde hizmeti olmuştur." (A.S., s.337)

Bu şaşırtıcı benzerlikler karşısında, bilmem ki ne demeli? Meselenin bu kadarla bittiğini düşünmek saflık olacaktır. Zira Sayın Sarıkoyuncu'nun "İÇİNDEKİLER" kısmı da, Köstüklü'nünkine fena halde benzemektedir. Çalışmanın "muhteva" cephesini, işin ehline, tarihçilere havale ediyoruz. Sahi, bu işe, Sarıkoyuncu'yu (Doçent)liğe lâyık gören jüri üyeleri ne diyecektir?

Merak bu ya?.. ■ ■

1 N. Köstüklü, Kültür Bakanlığı Yay., 1990, 433 s.
2 A. Sarıkoyuncu, Kültür Bakanlığı Yay., 1992, 390 s.
3 İlginç olan odur ki, kastedilen fotokopiler, EKLER kısmında yoktur. Köstüklü "EKLER" demiş ya, Sarıkoyuncu da "EKLER" diyor! Sarıkoyuncu'nun "EKLER" kısmında sunduğu 9 vesika, işin başka cihetiyle ilgili. Köstüklü ise toplam 74 adet belge sunmuş.

KIRIM VE KAFKASYA'DA OSMANLI NÜFUZU 1783 YILI

AHMET HEZARFEN

Toplumsal Tarih dergisinin 6. sayısında Jean - Louis Mattei'n "Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı Nüfuzunun Gerilemesi ve Ruslara Karşı Kafkas Kabilelerinin Direniş Girişimleri (1792)" yazısına ek olarak İstanbul BOA Ali Emirî Tasnif, 1. Abdülhamit, 1626 No'lu belgenin çevirisidir:

Çerkes kabailinden Besti (.....) Kabilesi beyi Kızıl Bey'in adamı Hacı İsmail ve Timurköy Kabilesi Arslan Bey'in adamı Hacı Muhammed kullarının takrirleridir:

Fi 27. C. (1) 197 sene

Şerh-ı mum vaz' olınan mahallere ne güne rey ve amel münasibdir.

Bizler beylerimiz tarafından tecessüs (yoklama, araştırma) tarikiyle Timurkapı ve Dağistan semtlerine gidib yine beylerimiz cânibine avdet eylediğimizde beylerimiz Devlet-i aliyye'nin sâdık bendeleri oldıklarından vakıf oldığımız keyfiyyâtı Devlet-i aliyye'ye ifade içün bizleri tahrirat ve ba'z-ı vesâyay-ı lisaniyye ile der-aliyye'ye gönderdiler.

Kuban'a sekiz saat kalarak mahalde Moskovlu müceddeden on iki adet Kal'a bina ve mukaddema derununa vaz' eylediği miktarı nâ- ma'lûm askerden başka işbu baharda daha yeni başdan altmış bin asker getürüb zikr olunan kal'alara imlâ eylediği meşhudumuz olmuşdur.

Bundan ma'dâ Dağistan ile Kabarta arasında olan ağze bir kal'a binasını tasmim idüb bundan muradı Kabartalar ile Dağistanlu'nun beynini kesüb birbirlerinden haber aldırmıyarak iki tarafa dahi galebe ve anden İran tarafına asker çeküb İran'a dahi tasallut olub hattâ Tıflis Hân'ı Ergili (.....) Hânla ilçi tesyâr ve İran'a geçeceğini iş'ar eyledikde hân-ı mersum ben Devlet-i aliyye'nin rizâsına mugayir hâlâtı tecviz idüb sana yol virmem deyû huşunet izhar eylediğine binaen Moskovlu dahi iki nefer oğluna cenarallık rütbesi ve kendüye akçe va'di ile isticlâb hâtırına ibtidar ve hân-ı mesfur dahi münâneatda sebat iş'ar itmeğin bu aralıkda Dağistanlar hareket ve kal'a binası daiyesinde olan Rusyalu'yı basub def'-i cemi'yetlerine mübaderet ve altı kadar toplarını ahz itmeleriyle Moskovlu dahi tekrar mahall-i mezkürda cemi'iyyet ve Kal'a binasına israr üzeredir.

Geçen senenin sayfından Büyük Kabartalu'yı basub beylerinden vafirini katl ü i'dâm ve Küçük Kabartalu'yı dahi Büyüğ'e ilâve itmekle ikisi dahi el-yevm bir mahaldedir bu kış Rusyalu Kabartalar beylerine hitab idüb sizler suretâ bize tabi gibi görünib hafiyyeten Devlet-i aliyye ile dahi muhabere idersiniz ben size i'timad idemem bari bize mühür ve rehin viriniz deyu ibram itmekle anler dahi suret-i zahirde iki devletin suret-i zahirde sulhı olub faraza Kabartalar Rusyalu ile muharebe itmek lâzım gelse belki Devlet-i aliyye kendülere muavenet idemiye mülâhazasıyle şimdilik bi-z-zarur Moskof'un muradı üzere eğerçi rehin ve mühür verdiler lâkin eğer Devlet-i aleyye ile Rusyalu'nun sulhı fesh olur ise bizler Devlet-i aliyye'ye tâbi' olub Çerakese ile ittifak ideriz ümidimiz oldır ki kâfirden dil-hâhımız üzere intikam alıruz deyû Kabartalu bize haber virdiler ve bu Kabarta'da tahminen harb ve darbe kâdir cesur kırk bin asker çıkar.

Kabartalu'ya dört günlük mahalde kâin Dağistan muzafatından ÇEÇEN Taifesi be-gayet dindar ve gayr-i tiş'ar ve cesur bir taife olub cami'leri kesîr ve cum'aları kılınub hutbeleri okunur ve tahminen bunlardan eli cenge yakışur yüz bin asker çıkar ve Moskovlu'nın hasm-ı cânları olmalarıyle elân Moskovlar ile muharebe üzere olub aralık aralık Çerkes'e haberler irsâl ve her nevakit Devlet'in Moskovlu ile muharebesi olur ise bizlere bir haber göndersünler Devlet-i aliyye'nin uğrunda cansipârlıklar idüb bu havaliyi keyd-i düşmandan muhafaza ideriz dirler ve zannımız oldır ki vakt-ı hâcetde Devlet-i aliyye tarafından bunlara nevazlişlice bir nâme ve ba'z-ı gûne iltifat gösterilirse Devlet-i aliyye'ye kul ve köle olub her işine yararlar.

Kaldı ki Çerkes Taifesi Devlet-i aliyye'nin âşikâren hademesinden olub daima Moskovlu ile adüvdir Kabartalu dahi eğerçi suret-i müdarada Moskov'a tebeiyyet eyledi lâkin Devlet-i aliyye her ne zaman mürad ider ise bize haber göndersün bizler dahi gerek Kabartalar ve gerek Çeçen Taifesiyle muhabere ve cümlemiz bir olub yüz elli binden mütecaviz asker olarak bi-lâ şekk düşman karşusında Sedd-i İskender gibi turub her hidmete erzel ü cân sarf-ı tâb ü tüvan ideriz

Gerek Çerkes ve gerek Küçük ve Büyük Kabartalar işbu melce-i âmme-i zu'afa olan Devlet-i aliyye-i ebediyyü-d-devamın eski bendesi ve hidmetkâr olub kütüb-i tavarihte mestur oldığı cennetme-

kân Sultan Bayazid Hân-ı Veli hazretlerinin zemansa'adetine gelince bunlara Süvari Asker ta'bir olınub sefer ve hazerde hizmetde müstadem idiler ba'dehu Koca Hacı Giray Hân Merhum müşarü-n-ileyh ile mülâkât eyledikde kendi hizmetinde olmaları şartıyle bunları Devlet-i aliyye'den reca itmekle evvel şartla bunları Hacı Giray Hân'a sipariş itmelerile olvakitten beru Kırım Hanları Hidmetlerinden olub Kemâ fi-l-evvel Devlet-i aliyye'ye sadakatları derkâr iken bundan akdem vâki' olan Moskov seferinde Moskovlar Küçük Kabarta'yı ber-takrib tarafına celb ve bu esnada dahi balâda beyan eylediğimiz vechile Büyük Kabartalu'yı dahi cebren ve kehren rehin ve mühür almak misillü halât ile kendüye tâbi itmek suretini kesb itdirdi ve Çerkes'in dahi daima vesvesesi oldır ki Kabartalu'nın bu hali refter refte bunlara dahi sirayet idüb belki Moskov kâfiri Çerkes'e dahi tasallut idüb Kabartalu'ya eylediği teklifâtı bunlara dahi ider ise hâl-i müşkil olacağı âşikâr olmağla bunların melâz-ı melce'i Devlet-i aliyye olub madamekı canları bedenlerindendir kâfire tâbi olmak adîmü-l-ihtimal olmağla Allah ve Resûlü aşkına Şevketlü Kudretlü Efendimiz bunlara i'ânet ve müzaharet buyursun hem Çerkesi kuvvetlendirirler ve hem kendi devletlerine yeniden bir sefere vafi asker tedarik itmiş olurlar ve bizlerin beylerimiz tarafından Devlet-i aliyye'ye geldiğimiz dahi bu esasa mebni olmağla el-haletü hâzihi âsûdeliğimiz variken heman takviyemiz hususuna himmet buyurulsın zira vakt-i güzeran itdikçe su'ubet suretleri gelür görinür her halde rey ve irade Efendimizindir.

Kaldı ki Soğucak'da bey olan Zan oğlu Mehmed Giray ben Soğucak Beyi ve cümle Abaza ve Çerkes'in ulusı ve zabitiyim deyu Çerkesi avucı içine almak murad idüb Çerkes ise Devlet-i aliyye'nin kulı ve abd-i memlûki olub Devlet-i aliyye'nin ednâ bir sâyisi kendülere gönderilse tebe'iyeti canlarına minnet bilüb gerek merkum Zanoğlu olsun ve gerek sair Abaza ve Çerkes derunlarında olan beylerden olsun bir dürlü anlerin üzerlerine zabit ve hakim ve bey nasb olındığını istemezler ve anâ ita'at itmezler ve bir iş görecekler ise görmezler ve lâkin Osmanlu'dan ednâ bir sâyis makulesi kendülere zabit nasb olunsa bir dürlü ita'at ve emrinden nükûl itmezler ancak taraf-ı devletden üzerlerine zabit ve hakim nasb olınan kimesne zabitliğini icra içün rifkla istahdam olınacak adamı ünfle ve ünfle müstahdem olacağı rifkla muamele eylemesi lâzımdır Zanoğlu ise Abaza olub Çerkes'e muhalif oldığından ma'dâ kabile cihetinden ve asker ve kuvvet ve mal cihetlerinden cümlesinin ahkar ve asgari olmağla kendi kavmı olan Abaza dahi bir dürlü kendüye ita'at itmezler Çerkes ise anin hükümetini bir dürlü çekemez ve bundan başka Zanoğlu nefsinden Devlet-i aliyye indinde bahadır ve şeci' olmak üzere ifade olınmış ise de şedîd ve hadidü-l-lisan ve mülâhaza ve fikirsiz adam olmağla Devlet-i aliyye'den me'mur Muhafız Paşa'yı ve Fermân ile gelân mübaşiran-ı devleti bir işe karışdırmayub nefs vahid olarak her işi kendim göreyim sevdasında olmağın Abaza ve Çerkes bir dürlü bunı çekemeyüb nev be-nev fitne ü fesad hudûs itmekdedir lâkin eğer Devlet-i aliyye bize merhamet idüb nizâm-ı halimizi murad ider ise ibtida bu Soğucak Beyi namını kaldırıb taraf-ı devletten ol-tarafa başkaca bir münasib ve âkil ve reşîd zabit mi irsal olınur yolısa Devlet-i aliyye fi-maba'd Abaza ve Çerakese'ye cari olacak emr u Fermânını ve anlerin istihdam ve a'malini her kim Soğucak muhafızı olur ise anâ mi ihale ve tefviz ider bu vechile ol-havalinin nizamı irade buyurılub Çerkes ve Abazadan Bey ve hakim nasbına Devlet-i aliyye müsaade buyurmazsa ve Soğucağ'a gereği gibi istihkâm virse Abaza ve Çerkes ve Kabartalu ve Çeçen ve Kamuk halkı ve sair ol-havalide olan tavaif cümlesi hîn-i iktizada Devlet-i aliyeye uğrunda cân u başların feda iderler devû takrîr iderler. ■

80 YIL ÖNCE: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA-AĞUSTOS 1914

1. Fransa'da seferberlik - Başkomutan: General Joffre.
2. Moltke'nin Alman Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığına atanması.
3. Almanya'nın Belçika'yı işgale başlaması.
4. Sir John French'in İngiliz Sefer Kuvveti Başkomutanlığına getirilmesi.

11. Göben ile Breslau'ın Marmara'ya girmesi.
21. Ludendorff'un Alman 8. Ordu Kurmay Başkanı olması.
22. Hindenburg'un aynı ordunun komutanlığına atanması.
24. Alman ordularının Fransız sınırını aşması.
26-30. Doğu Prusya'da Tannenberg'te Alman 8. Ordusunun Rus 2. Ordusunu ağır bir yenilgiye uğratması.
29. Rus 2. Ordu komutanı Gen. Samsonov'un (1859-1914) kendini vurarak intihar etmesi.

Muzaffer Alman Komutanları:
Hindenburg (1847-1934) ve Ludendorff (1856-1937)

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

✔ *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*
Ehud R. Toledano
Osmanlı tarihinin üzerinde fazla çalışılmamış bir yönünü araştıran Toledano'nun bu kitabı Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Afrikalı, Çerkes ve Gürcü köle ticaretinin 19. yüzyılda ortadan kalkışının öyküsünü anlatıyor. Y. Hakan Erdem çevirisiyle.

✔ *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)* (2. Baskı)
Çağlar Keyder
Yurt Yayınları'ndan 1982'de çıkıp mevcudu tükenen ve şimdi yeniden basılan bu kitap ülke ekonomilerinin dünya sistemi ile eklemlenmesi sorununu irdelerken, 1923-1929 yılları arasında Türkiye'de ekonominin yapılanmasını titizlikle inceliyor.

✔ *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve Kitler* (2. Baskı)
Korkut Boratav, Ergun Türkcan (Editörler)
Değişen dünya koşulları Türkiye'de sanayileşme tartışmalarını gündem dışı bıraktı mı? KİT'lerin özelleştirilerek tasfiyesi, çağın gereği midir? On iki seçkin iktisatçı, bu sorulara olumsuz cevap veriyorlar.

✔ *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*
Aralık 1992'de yapılan aynı adlı sempozyumun bildirilerinde, Tanzimat sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma, modernleşme, Doğu-Batı ikilemi, kimlik arayışı, sanatta ve mimarlıkta yeni arayışlar ile kültür ve tarih mirasının korunmasıyla ilgili önemli atılımlar inceleniyor.

✔ *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*
Suraiya Faroqhi
Siyasal tarihin ötesinde toplumsal alana açılan bu temel kitap kent mekânının bireyle bütünleşmesini yansıtıyor. Neyyir Kalaycıoğlu'nun dilimize kazandırdığı bu inceleme, kentler ve kentlilerin tarihiyle ilgilenenler için önemli bir kaynak.

✔ *İstanbul Anıları (1896-1907)*
Hagop Mıntzuri
1886-1978 yılları arasında yaşamış olan Ermeni yazar Mıntzuri'nin çocukluk anılarında Beşiktaş esnafı, dilenciler, Tibetli doktorlar, mahalle köpekleri, tramvaylar, Ermeniler, Arnavutlar, Araplar ve Kürtleri okuyacaksınız. Döneme ait ilginç fotoğraflar Abdullah Biraderler, Sebah ve Joaillier'den.

✔ *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar*
İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel
Son yıllarda Türkiye ekonomisinde kamu açıkları, kamu maliyesindeki tıkanmayı yansıtıyor; bir mali reformu gündeme getiriyor. Peki gündemde ne gibi çözümler var? Dört seçkin iktisatçı bu sorunları tartışıyor.

✔ *Toplumsal Tarihte Çocuk*
Nisan 1993'te düzenlenen Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu'nun bildirilerini içeren bu kitap, konunun dilimizdeki ilk kitabı. Çocukluğun tarihi arkeolojik eserlerde, gravür ve fotoğraflarda, tiyatro oyunlarında, şenliklerde, çocuk yayınlarında giysilerde, oyunlarda araştırılıyor.

✔ *İstanbul Gezi Rehberi* (3. Baskı)
Murat Belge
Kendine has üslubuyla yazdığı bu kitapta Murat Belge İstanbul'u sokak sokak gezdiriyor, anlatıyor ve yorumluyor. İstanbul'u sevenlerin, gezmek ve öğrenmek isteyenlerin el kitabı.

"Tedbirli ve kararlı"
bir bankayı yakından tanıyın.

Değişmeyen ilke: Tedbirli ve kararlı

Esbank, 67 yıldır bu ilkeyi titizlikle korudu,

Türk ekonomisine ve tasarruf sahiplerine

bu ilkeyle hizmet sundu.

Birikimlerinizi değerlendirirken siz de

"tedbirli ve kararlı" bankayı seçin, Esbank'ı seçin.

Tecrübe
1927'de kurulan Esbank, 67 yıllık tecrübesiyle Türkiye'nin en kıdemli bankalarından biridir. Yılların biriktirdiği bankacılık tecrübesi ve sağduyulu yönetim anlayışıyla her dönemde gelişmenin hizmetinde olmuş, tasarruflara güvenli gelir sağlamıştır.

Yönetimde İstikrar
Esbank yönetimi istikrarın sembolüdür. Her biri bankacılık sektörüne yıllarını vermiş üst düzey yöneticileri, ortalama 11 yıldır birlikte çalışmanın verimini elde ederler.

Modern Bankacılık
Esbank, bütün modern bankacılık çlarıyla eksiksiz hizmet verir. Firma Aktif Sistem Terminali (FAST), press 24 Kartı, Visa ve MasterCard Kredi Kartları, Express Tüketici Kredileri, Alo Esbank, İhbarlı Mevduat Hesabı, her türlü Sermaye Piyasası İşlemleri ve tüm bankacılık hizmetleri Esbank'la sizindir.

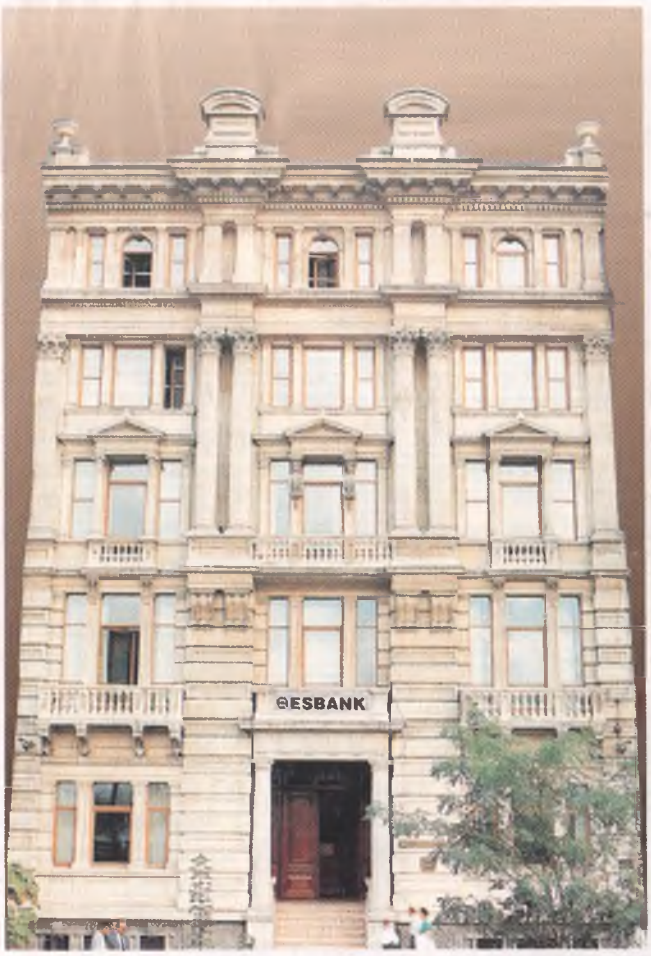

Esbank Genel Müdürlük Binası, Tepebaşı -İSTANBUL

Güçlü Esbank
Esbank sermayesi ve özkaynaklarıyla güçlüdür. Esbank'ın sermayesi 1993 yılında 1.3 trilyon TL'ye ulaşmış, toplam aktifleri 31 Mart 1994 itibariyle 20.7 trilyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Sağlıklı Büyüme
Bütün verileriyle sağlıklı bir büyümeyi gerçekleştiren Esbank, 1993'te 4, 1994'ün ilk aylarında 2 yeni şube ile size daha da yaklaşmıştır. Esbank bugün ülkemizin önemli ticaret ve sanayi merkezlerindeki On Line-Real Time çalışan 40 şubesiyle yanınızdadır.

Hizmet Kalitesi
Esbank hizmet kalitesini üstün nitelikli personeline borçludur. Büyük çoğunluğu yüksek öğrenim görmüş, yabancı dil bilen deneyimli Esbanklılar size daha iyi hizmet için vardırlar.

ESBANK
"TEDBİRLİ VE KARARLI"

TOPLUMSAL TARİH

EYLÜL 1994 FİYATI: 60.000 TL (KDV DAHİL)

İSLAM ÖNCESİ KADIN

J. H. PETERMANN'IN İZMİR NOTLARI

MİLLET VE HÜKÜMET

ESTONYA FOLKLORUNDA TÜRKİYE

9

ULUSLARARASI PLASTİK SANATLAR DERNEĞİ a+A TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

4. İSTANBUL SANAT FUARI

4th ISTANBUL ART FAIR

AKBANK SANAT GALERİLERİ
ALKENT ACTUEL ART
ALMELEK SANAT GALERİSİ
ARDA SANAT GALERİSİ
ARTIŞMA
ARTIUM SANAT GALERİSİ
AVRASYA SANAT GALERİSİ
EKOL SANAT GALERİSİ
GALERİ BARAZ
BASIN MÜZESİ SANAT GALERİSİ
BAŞAK SANAT GALERİSİ
BİLİM SANAT GALERİSİ
ÇANAKKALE SERAMİK SANAT GALERİSİ
DEN GALERİ
FALEZ SANAT GALERİSİ
FANTASIO & JOE
HOBİ SANAT GALERİSİ
INTERNATIONAL ART GALERY SWEDEN
KARE SANAT GALERİSİ
GALERİ KAYNAK
LEVENT SANAT GALERİSİ
MİNYATÜR SANAT GALERİSİ
NART GALLERY
GALERİ NEV
OPERA SANAT GALERİSİ
PALET SANAT GALERİSİ
SEVİMCE SANAT GALERİSİ
SİYAH BEYAZ SANAT GALERİSİ
GALERİ SZ
TEM SANAT GALERİSİ
TEŞVİKİYE SANAT GALERİSİ
URART SANAT GALERİSİ
VAROL SANAT GALERİSİ

THE GALLERY
GALERİ PAGO
ALİ TOY SANAT MERKEZİ
AKADEMİLİLER
ARGEPA SAN. ÜRÜNLERİ PAZ. VE DIŞ TİC. LTD. ŞTİ.
BEYLERBEYİ SANAT MERKEZİ
BİLGE KİTAP KULÜBÜ
BOYUT SANAT KİTAP DAĞITIM EĞİTİM HİZMETLERİ
HAZAR İTHALAT VE İHRACAT LTD. ŞTİ.
KARUM İÇ VE DIŞ TİCARET A.Ş.
KAŞ ÇERÇEVECİLİK TİC. VE SAN. A.Ş.
LİTERATÜR YAYINCILIK
MED STÜDYO -DİABANK
MYRA KİTABEVİ
SATİBAT A.Ş.
TUALSAN
YORUM SANAT DAĞITIM VE EĞİTİM HİZMETLERİ
AD DEKORASYON VE SANAT DERGİSİ
ANONS PLASTİK SANATLAR BÜLTENİ
ANTİK DEKOR
ARKİTEKT
ARREDAMENTO DEKORASYON
ARTİST PLASTİK SANATLAR DERGİSİ
HÜRRİYET GÖSTERİ DERGİSİ
İSTANBUL DERGİSİ
MİLLİYET SANAT DERGİSİ
SANAT ÇEVRESİ
SANAT DÜNYAMIZ
TASARIM DERGİSİ
TÜRKİYE'DE SANAT DERGİSİ
VİZYON
YAPI DERGİSİ
YAŞAMA SANATI

13-18 EYLÜL' 94/ TÜYAP İSTANBUL SERGİ SARAYI

Ziyaret Saatleri: 13 Eylül Saat: 12.00-17.00, 14 Eylül Saat: 12.00-20.00, 15 Eylül Saat: 12.00-22.00,16-17 Eylül Saat: 12.00-20.00, 18 Eylül Saat: 12.00-19.00

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI'NIN KATKILARIYLA

SUNUŞ

Bir yaz daha sona eriyor. Hatta "Ağustosun yarısı yaz, yarısı kış" derler ya, siz inanmayın. Hem bence güz mevsimi, yazdan güzel olur. Tek sorun, günlerin kısalması. Deniz, Ekim sonuna kadar sıcaktır. Yeter ki, girilecek temiz deniz bulalım.

Bu sayımızda, kadın tarihine ilişkin iki inceleme var. Birinde, Türk kadınlarının şamanlık çağı kadar gerilerdeki erkekle eşitliği övülüyor; diğerindeyse, erken Osmanlı döneminde yaşamış bir kadın şairin üstünde duruluyor.

Jean-Louis Mattei'nin ilginç belgeler aktarıp yorumladığı uzun Kırım-Kafkasya yazıları, bu ay yayımladığımız üçüncüsüyle sona ermekte. Altıncı yazısını okuyacağınız Behzat Üsdiken'in Beyoğlu dizisi ise, daha bir hayli sürecek.

Feyzi Muhtar Katırcıoğlu dostumuz, geçtiğimiz Temmuz ayında Topkapı Sarayı'nda düzenlenen İtalyanlarla ortak bir portolan sergisini betimliyor ve katalogunu tanıtıyor. Silivri'den Dr. Cemal Kozanoğlu ise, geçen yüzyıldan ünlü bir Rum meslekdaşını ve hemşerisini anlatmakta; güzel resimleri de var.

Faruk Ilıkan ile Erol Şadi Erdinç, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumîsi'nden iki mektup sunuyorlar. İleride de bunlara benzeyen başka belgeler yayımlayacaklar. İzmirli yazarımız İlhan Pınar, eski bir Alman gezginin kendi şehrine ait notlarını dilimize aktardı. Estonyalı gazeteci Kaplinski'nin, bu ülke folklorundaki ve yaşam deneyindeki Türk imgesiyle ilgili yazısı, benim kendi payıma, bu sayıda en sevdiğim insanî katkı oldu.

Erzurum'dan genç bir araştırıcı, İbrahim Ethem Atnur, Mütareke'de "Tehcirden dönen Rum ve Ermenilerin emvalinin iadesi" konusunda, özgün belgelere dayanan ilginç bir çalışma yapmış. Maalmemnuniye yayımlıyoruz. Yalnız, bir hoca-eskisi olarak ona iki uyarıda bulunmaktan kendimi alamıyorum. Atnur, keşke yerli belge ve yayınlarla yetinmeyip, 43'üncü dipnotuna benim eklediğim Sina Akşin'den alıntılarda olduğu gibi, bunları yabancı belge ve yayınlarla da karşılaştırabilseydi. Sonra, hepimizin kavmiyetimizle müftehir bulunmamız anlaşılabilir bir şey olmakla birlikte, Atnur'un bu konuda devlet-i aliyye nam ve hesabına tefahürü, bence yersiz kaçıyor. Geç dönem Osmanlı yönetimi, seleflerinin kesip biçtiği sürüp kovduğu bazı uyruklarının mülkiyet haklarını, İtilâf devletleri işgali ve zorlaması altında kerhen tanımaya razı olmuşsa, bunda övülmeye değecek bir tutum görmek yanlış olur. Komşularımızın haksız uygulamalarına gelince, Mecelle'nin kuralını unutmamalıyız: "Bâtıl makusünaleyh olamaz!" yani kötü bir örnek, örnek alınmamalı.

Mustafa Şahin'in yeni harflere aktararak sunduğu Millet ve Hükûmet'in de ilginizi çekeceğini umuyorum. İzmir'den Dr.Mevlût Çelebi'nin aktardığı Celâl Nuri'nin Mütareke'de İtalyanlara gönderdiği rapor ise, o günlerin çare aranışlarını yansıtan bir belge niteliğinde.

İki de kitabiyat yazımız var. Birinde Elçin Macar kardeşimiz, İletişim Yayınları arasında yeni çıkan, Son (1964) Rum Tehciriyle ilgili kitabı, ötekindeyse Dr. Abdullah Martal, çevirisini bizim Yurt Yayınlarında bastığımız Toledano'nun *Osmanlı Köle Ticareti* yapıtını eleştiriyorlar.

Yüz yıl önce Osmanlı basınından seçmeler, alıştığınız yerinde. Bir de, anmayı unutuyordum, 140 yıl öncesinin bir İngiliz dergisinden o zamanki İstanbul sokaklarından çizgiler gravürü ve açıklaması var.

Gelecek ay yeniden buluşmak umuduyla, hepinize saygı ve sevgiler sunarım.

METE TUNÇAY

TOPLUMSAL
TARİH

Giorgio Sideri diye anılan Giritli Callapoda'nın 1561 yılında yaptığı Avrupa ve Kuzey Afrika kıyıları haritasının doğu yarısı. Venedik, Correr Müzesi.
(s. 42-43'te tanıtılan Portolan Sergisi katalogunda No. 22'den ayrıntı.)

Aylık Dergi
Sayı: 9 Cilt: 2 Eylül 1994

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (6 sayı): 300.000 TL.

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
***Ayşe Şen** 'in* Tarik*'ten seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

İSLAM ÖNCESİ TÜRK KADINI
***Dr. Zühre İndirkaş** Manas ve Dede Korkut destanlarından, İbn Fadlan ve İbn Batuta seyahatnamelerinden yararlanarak, paganlık döneminde eşitlik oulduğunu savunmakta.* 6

J. H. PETERMANN'IN İZMİR NOTLARI
***İlhan Pınar,** "Kutsal Topraklar"a giderken bir tek gün İzmir'de kalan eski bir Alman gezgininin anılarını aktarıyor..* 10

MİHRÎ HATUN
***Dr. Sabiha Gemici** 15. yüzyılda yaşamış kadın şairenin çağını aşan dünya görüşünden örnekler sunuyor.* 13

PARŞÖMEN
***Hacer Özmakas** Pergaminae Chartea'nın yani Parşömenin öyküsünü sunuyor.* 17

KIRIM VE KAFKASYA'DA OSMANLI NÜFUZUNUN GERİLEMESİ (1792)-III
***Jean-Louis Mattei** 'nin, baş tarafı Haziran ve Temmuz sayılarımızda yayımlanan yazı dizisinin bu sonuncusunda kabail-i çerakisiyenin serüvenini aktarışı tamamlanmakta.* 18

ESKİ BEYOĞLU NDA RESTAURANT BİRAHANE BAR, GAZİNO VE MEYHANELER
***Behzat Üsdiken** bir zamanların yeme-içme yerlerini tanıtmaya devam ediyor.* 32

ESTONYA FOLKLORUNDA TÜRKİYE VE TÜRKLER
***Jean Kaplinski** 'nin Harb-i Umumide Ruslara esir düşen Türklerle noktalanan ilginç imge oluşumu üstüne notları.* 37

GEÇEN YÜZYILDAN BİR İSTANBUL RUMU: DR. ARHİYENİS
***Dr. Cemal Kozanoğlu,** Silivri'den çıkan ünlü bir meslektaşını çağımız insanlarına tanıtmakta.* 38

İTTİHAT VE TERAKKİ MEKTUPLARI
***Faruk Ilıkan**'la **Erol Şadi Erdinç**'in suretini de vererek yeni harflere aktardıkları Merkez-i Umumi'den yazılmış iki mektup.* 40

TOPKAPI SARAYI'NDA PORTOLAN SERGİSİ
***Feyzi Muhtar Katırcıoğlu,,** Temmuz ayında açılan (ve kapanan) bir sergiyi ve katalogunu anlatmakta.* 42

140 YIL ÖNCE İSTANBUL SOKAKLARI
***Zeki Sarıhan,** seksen yıl önce İstanbul'da kurulmuş bir öğrenci derneğinin tüzüğünü tanıtıyor.* 44

TEHCİRDEN DÖNEN ERMENİ VE RUMLARA MAL VE MÜLKLERİNİN GERİ VERİLMESİ
***İbrahim Ethem Atnur,** özgün belgelere kullanarak bu çetrefil soruna ışık tutuyor.* 45

MİLLET VE HÜKÜMET
***Mustafa Şahin,** eski bir risalenin çevrimyazısını açıklayarak sunmakta.* 49

CELAL NURİ'NİN İTALYANLARA RAPORU
*İzmir'den **Mevlut Çelebi**'nin aktardığı, Mütareke döneminden bir belge.* 58

İĞNEYİ KENDİMİZE BATIRMAK: SON SÜRGÜNLER
***Elçin Macar'ın,** kaleminden, şovenleri çok kızdıran yeni bir kitabın tanıtımı.* 60

OSMANLI KÖLE TİCARETİ
***Dr. Abdullah Martal'ın,** Tarih Vakfı yurt Yayınları arasında çıkan Toledano'nun kitabının çevirisi üstüne eleştiri yazısı.* 62

HABERLER 65

Fünun ve edebiyata ve menafi-i âmmeyi mutazammın muharrerat ve makalâta ve igraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahesat ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin teehhür ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekâtib ve evrakın istirdadı iddiası kat'a mesmu' ve makbul olamaz.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

'TARİK'TEN SEÇMELER

EYLÜL 1894

DERLEYEN
AYŞE ŞEN

TEBLİGAT-I RESMİYYE

Geçen Yıl Azan Kolera Salgını Azalıyor

Dahiliye Nezaretine Meb'ûs [gönderilen] Telgrafnâmelerin suretidir:

Edirne Vilâyetinden

Dün saat dörtten bugün saat dörde kadar şehir içinde görülen bir hastanın koleraya mübtelâ olduğuna kanaat hâsıl olamamasına mebni ihtiyaten ve muvakkaten taht-ı müşâhedeye alındığı Cisr-i Mustafapaşa kasabasında lehülhamd musâb-ı vefeyât olmadığı ve bu gece ikmal-i müddet eden otuz dokuz yolcuya pratika verilerek yeniden dahil olanlarla yüz beşe bâlig olan tahaffuz-hâne (karantina yeri) mevcudunun ahvâl-i sıhhıyeleri ber-kemal bulunduğuna dair verilen rapor Cisr-i Mustafapaşa kaymakamlığıyla tahaffuz-hâne tababetinden alınan telgrafnâmeler üzerine beyan olunur. Fi 18 Ağustos sene 310 (1 Eylül 1894)

Ağustosun on altısından on yedinci günü akşamına kadar İnegöl kasabasında bir musâb olup vefât eylediği ve eski musâbinden iki vefeyât ile iki şifâ-yâb olduğu ve şehr-i mezkurun Kadimi karyesiyle Yenişehir kasabasında bir güne vukuât olmadığı ve Yenişehir'in Köprü karyesinde eski musâblardan bir vefat olup yeniden musâb olmadığı ve Ağustosun on beşinden on altıncı günü akşamına kadar İznik kasabasıyla Çakırca ve kurâ-yı sâirede musâb ve vefeyât vukû bulmadığı ve tahaffuz-hânede ikmal-i müddet eden iki nefere pratika verildiği ve mârr-üz-zikr (yukarıda adı geçen) müddet zarfında Eskişehir kasabasında yedi musâb olup ve bunlardan vefeyât olmayıp eskilerden üç kişinin vefat eylediği mahallerinden alınan telgrafnâmeler üzerine ma'rûzdur. Fi 18 Ağustos sene 310

(1 Eylül 1894)

DAHİLİYE

Hava Çok Sıcak! Ahvâl-i Havâiyye

Adana'da hararet santigrat hesabıyla yirmi ikiden otuz beşi irâe etmekte bulunmuş iken Temmuzun otuzuncu ve otuz birinci günleri hararet otuz sekize kadar çıkmış ve geceleri de yirmi altıdan aşağı inmemiştir.

Basra'dan yazıldığına göre bu sene hararet fevkalâde ziyade olup hele Temmuzun üçüncü ve dördüncü günleri fevkalâde iştidâd ederek santigrat mizân-el-hararesi kırk dereceye çıkmıştır.

(3 Eylül 1894)

Depremden Zarar Gören Okul Onarılıyor

Beyoğlunda vâki Alman-İsviçre Mektebi hareket-i arzdan hasar-dîde olduğundan mekteb-i mezkûrun heyet-i idaresi yeniden inşâsı için iânât cemiyeti İsviçre Eyalet Meclisine gönderdikleri muhturada istidâ eylemişler idi.

(Bern)den vukû bulan iş'âra göre İsviçre Eyalâtı Meclisi bu talebi nazar-ı dikkate alarak gazeteler vasıtasıyla maarif-perverânı i'tâ-yı iânâta teşvike karar vermiştir. (6 Eylül 1894)

"Şişli" Oluşmakta

Şişli civarında bir zamandan beri sekene fevkalâde tekessür edip (çoğalıp) oradaki emâkinin (mekânların, yerlerin) miktarı mükemmel bir mahalle teşkil edecek derecede arttığından ahali-i mahalle tarafından bu kere Şehremânet-i celilesine müracaatla şimdiki Pangaltı hamamı civarına kadar mümtedd (uzanmış) bulunan havagazı borularının Şişli'ye kadar temdidiyle orada da havagazı iş'âli (şûlelendirme, alevlendirmesi) istidâ edilmiş ve bu talebin ileride icrası va'd buyurulmakla beraber orada şimdilik petrol gazı fenerleri iş'âl edilmesi tensib buyurulmuştur.

Ahali-i merkume Zabtiye Nezaret-i Celilesine dahi bir istid'â takdim edip mahall-i mezkûrun mevâkî-i münâsibesinde polis merkezleri teşkil buyurulmasını istid'â ettiklerinden bu istid'â dahi tervic edilmiş ve icabı der-dest-i icrâ bulunmuştur.

Tramvay idaresine dahi müracaat vukû bularak geceleri Şişli'ye kadar bir tramvay seferi icra ettirilmesi rica olunmuş olduğundan bu ricaya da cevab-ı muvâfakat verilmiştir. (8 Eylül 1894)

MÜTENEVVİA

50 Okkalık Damacanalarda Taşdelen Suyu

Alemdağı'nın meşhur (Taşdelen) suyu müdrir (idrar ve ria) ve hâzım (hazmettirici) olmakla beraber şehrimizin en müntehib menba sularından olduğu erbâb-ı vukûf marifetiyle bi't-tahlil ve bi't-tecrübe anlaşılmış ve zâten öteden beri etıbbâ-i hâzıka tarafından hastalara tavsiye olunmakta ise de, bu'diyyet-i mesafe (yolunun uzaklığı) münasebetiyle nakli masraflı olduğundan müstakilen getirilememekte bulunmuş idi. Ol tarafa münasebeti olan Fuat Bey tarafından bu sene eyyâm-i âhirede suret-i hususiyyede olarak celb olunmaktadır. Mezkûr su nefâset ve muhassenâtından (güzelliğinden) dolayı sâir ma'rûf sulara rüchaniyetiyle (üstünlüğüyle) beraber naklinde dahi kaide-i hıfz-üs-sıhhate riâyet olunmaktadır.

Sâir sular fıçı ile nakl edilmekte ise de fıçılar yerde yuvarlanmakta ve bu münâsebetle su imlâ' edilen (doldurulan) mahallinden dahiline toz ve toprak girebilmekte olduğu halde Taşdelen suyu mahsus büyük şişelere vaz edilerek nakl olunmakta ve bu cihetle su şişe derûnunda müddet-i medide kaldığı halde dahi nefâsetine asla halel gelmemektedir. Bu suyun böylece taşralara dahi sevki mümkündür. Şişeler elli kıyelik olup suyun menbaından doldurulduktan sonra ağızları temhir olunmaktadır (mühürlenmektedir). Mezkûr Taşdelen suyunun muhassenât ve nefaseti mertebe-i a'lâniyete (şöhret derecesine) çıktığından dolayı şimdilerde ekser kübrâ konaklarında ve bazı muteber ve meşhur lokantalarda bu su şürb edilmektedir (içilmektedir).

Asl-ı depozitosu Üsküdar'da Balaban iskelesinde ve Sirkeci Caddesinde kâr-hâne sırasında Kara Yovan ağanın mağazasıdır. Beşiktaş'ta Hamidiye mektebi karşısında Muhallebici Petro ağanın dükkânında, Galata'da Haraççı Sokağında 17 numerolu Anastaş ağanın dükkânında küçük şişelerde dahi satılmaktadır. Yalnız Taşdelen suyuna mahsus olan Üsküdar ve Sirkeci depozitosunda elli kıyelik şişe on iki kuruş fiyatla füruht olunuyor. (2 Eylül 1894)

Beş Yıldızlı Paris Mağazası: Sosyetik İthalât

Sultanhamam civarında Havuzlu Han 35 ve 38 numerolu Yanko Mamikopulo'nun Mağazası

Mazhar-ı emn ü itimadı ve rağbet-i kadr-şinâs-âneleriyle müftehir olduğum muhterem ve devamlı müşteriler ile ale'l-umum ahali-i kiram için bu kere Paris ve İngiltere'den ipekli ve dallı yünlüler ile beyaza müteallik kumaşlar ve madampol (Hint patiskası) ve hasseler (kalın patiskalar) ve her nev' emtialar velhâsıl ihtiyacât-ı beytiyyeden ma'dûd gayet nefis ve zarif ve metin kumaşlar celb edilerek mağazamızda ehven fiyatla satılmaktadır. Binâenaleyh mağazamızda her nev' ihtiyacât-ı beytiyye mevcut olduğundan mağazamızı teşrife rağbet buyuracak zevât-ı kiramın matlûbu vechile ihtiyacatı beytiyyesini tedarik için buraya müracaattan vâreste kalmayacağı gibi müşteriler tarafından şimdiye kadar mağazamız dahilinde gösterilen rağbet ve teveccühün devamı için celb olunan emtianın zarafet ve nefasete bir kat daha itina ile beraber hâlis ve metin ve her türlü rekabetten âzâde olmak üzere fi-i maktûuyla (değeriyle) satılmakta olduğu ilân olunur.

270 Yanko Mamikopulo (Filip) (3 Eylül 1894)

Fransa'da Bir Dolandırıcı

Geçenlerde Paris'in Mayel Sokağı polis komiseri mâhir bir dolandırıcıyı tevkif etmiştir.

Bu dolandırıcı sokağın bir köşesinde saklanıp o civarda bulunan bir dükkâna giren müşterileri takip eder ve müşteriler tarafından dükkândan iştirâ edilip ba'de dükkânın çırağıyla hâneye gönderilmesi için mağazada bırakılan eşyayı gözden geçirdiğinden müşterinin mağazada hurûcunu müteâkip dükkâncıya gelip filân mösyö iştirâ ettiği eşyayı talep ediyor diyerek paketleri aşırır dururmuş. Fakat bu hal çok devam etmediğinden merkum bir müddet sonra yakayı polisin eline teslim eylemiştir. (10 Eylül 1894)

Çin'de Bambu Ağacının Suret-i İstimâli

Çinlilerin ihtiyacât-ı esasiyyesini teşkil edip hark (yakma) ve sanayide istimal kılınan bambu ağacı memâlik-i Çin'in her tarafında mebzûlen bulunmaktadır.

Bir Çinli inşâ edeceği hânesi etrafına bu ağaçlardan gars etmeyi (dikmeyi) akdem vazife addedip birkaç sene sonra eşcâr-ı mezkûrenin dalları budakları kesb-i irtifâ ettiğini görür görmez derhal onları kat' etmeye (kesmeye) ve bunlar vasıtasıyla yelpazeden başlayıp çubuk, kasık ve ihtiyacât-ı sâiresini tedarike sâlih şeyler imal eder. Ez-cümle bu ağaçtan halka ve gayet sağlam büro da imal olunmaktadır.

Bir Çinlinin hânesine girildikte esas-ı beytiyyeye varıncaya kadar bambu ağacı imalâtı müsâdif-i nazar olur. duvarlar içindeki kirişler bu ağacın kütüğünden mamul oldukları gibi çatı dahi bunun dallarıyla yapılmıştır. Yataklık, sofra ve iskemleler ve konsollar hep bu şecere-i kıymetdârdan imal edilmiştir.

Çinliler asla demir istimâl etmezler. Şemsiyelerin telleri ince bambulardan mamüldür.

Nehirlerden hânelere cereyan ettirilen sular bambuların pervâneleri sayesinde gelmektedir.

Velhâsıl uçurtma, sepet, balık ağı, şapka ve köprüler bu ağaçtan yapılmaktadır.

Çinlilerin medâr-ı maişetleri budur!... (11 Eylül 1894)

İSLAM ÖNCESİ TÜRK KADININA BAKIŞ

DR. ZÜHRE İNDİRKAŞ

İnsan türünün yarısını oluşturan kadının tarihsel gelişim içindeki yeri, kadın bağımsızlığı hareketinin gündeme gelmesiyle son yıllarda daha yoğun biçimde irdelenir olmuştur. Bu bağlamda İslam öncesi Türk kadınının toplumdaki konumunun araştırılması, çok gerilerde, uzak geçmişimizdeki yerinin doğru anlaşılabilmesi çok önemlidir. Çünkü bu, geleceği daha sağlıklı görmemize ve güvenle ilerleyebilmemize yardımcı olacaktır. Bu amaçla yapılan çalışmada İslam öncesi Türk toplumlarında kadın ile ilgili kaynakların sınırlı olduğu görülmüştür. Konuyu daha geniş bir çerçeve içinde incelemek için Türklerdeki Şaman inanç sistemi, destanlar ve dönem ile ilgili seyahatnamelerden yararlanılmıştır.

Bütün inanç sistemleri gibi Şamanlık da toplumsal yaşamın kendi dinamiğinden kaynaklanan bir inanç ve düşünce sistemidir. Bu nedenle kadını irdelerken öncelikle Eski Türk toplumlarının inanç sisteminde yer alan ve zamanla "tanrıça"laşan dişi kutsallıklara değinmek yerinde olacaktır. Rus araştırmacı Verbitski tarafından belirlenen Türklerdeki *Yerin Yaradılışı* efsanesine bu açıdan bakıldığında "Kadın"ın yeri açıkça görülebilir. Efsaneye göre; "başlangıçta gök ve yer yoktu. Yalnızca uçsuz bucaksız deniz vardı. Tanrı Ülgen bu deniz üzerinde uçuyor, konacak katı bir yer arıyor ancak bulamıyordu. O zaman gönlüne bir ilham oldu: 'Önündeki nesneyi yakala!' Ülgen bu sözleri tekrarlayarak ellerini öne uzattı; birdenbire su yüzüne çıkıveren bir taşı yakaladı ve bunun üzerine oturdu. Böylece oturacak yer bulduktan sonra dünyayı yaratmak istedi. Ama 'ne yaratayım, nasıl yaratayım' diye düşündü. Ansızın su içinde Ak ana (Ak ene) karşısına çıkıverdi ve bir nesne yaratmak istersen 'yaptım, oldu' de 'yaptım olmadı' deme! dedi. Ak ana bunları söyledikten sonra kayboldu. Bundan sonra kimseye görünmedi. Ak ananın bu buyruğu üzerinedir ki Ülgen 'yer yaradılsın' dedi. Yer yaratıldı; 'Gökler yaratılsın' dedi, gökler yaratıldı. Böylece bütün dünyayı yarattı".[1]

Anlaşılıyor ki, Türklerin inancına göre insanın kendisini üretmesini simgeleyen Su ve Ak anadan önce mekânda, nesne dünya yoktur. İlk asıl kudret Ülgen Tanrı, Ak Ana'nın isteği doğrultusunda dünyayı yaratmıştır. Bu anlamda Ak Ana, Ülgen'nin üzerinde bir güç olarak değerlendirilebilir. Nitekim ananın saygınlığından ve gücünden Türk destanlarında, Orhon yazıtlarında ve öbür kaynaklarda sık sık söz edilir. Altaylarda Ateş ruhunun dişi olması, bu ruhtan yer yer "Ot ene" (ot ana) diye söz edilmesi, "kün"ün (güneş) "kün ene" (kün ana)[2] olması bu doğa güçlerinin ana tanrıçalar olarak nitelendirilmesi yine bu anlamdadır. Çeşitli Türk boylarında rastlanan Umay Tanrıça da analık yönü ile belirginleşir. Bu Tanrıça Altaylar'da çocukların ve hayvanların koruyucu anasıdır. Umay kültüne bağlı çeşitli törenler yapılır. Örneğin bir ölü gömme töreninde Umay tanrıçadan şöyle söz edilir: "Defin törenine katılanlar için evde et pişirilir. Mezardan gelenler rakı içerken evin üst başı tarafına rakı saçarlar ki bu anamız Umay tarafınadır".[3] Kaçlar'da tesbit edilen "ateş dua"sında "Imay ana" ateş ruhu olarak geçmektedir.[4] Yakutlar'da Umay tanrıçanın işlevini Ayısıt yüklenmiştir. Ayısıtlar yaratıcı, bereket, huzur sağlayan dişi ruhlardır. Bunlardan kimi insan yavrularını, kimi hayvan yavrularını ve dişi hayvanları korur. Ayısıtlar dağınık halde bulunan hayat öğelerini toplayıp birleştirirler ve "kut" yaparlar. Bu "kut" denilen nesneyi ana karnındaki çocuğa üflerler ve böylece çocuğa can verirler.[5] Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar Umay'a dua ederler. Göktürk yazıtlarında (Kültekin yazıtında 1 D 31) Bilge Kağan "babam hakan öldüğü vakit küçük kardeşim Kültegin yedi yaşında idi. Umay gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Külteğin er-kahraman adını aldı"[6] denilmektedir. Burada Bilge Kağan'ın anasını Umay tanrıçaya benzeterek yücelttiği görülmektedir. Tonyukuk yazıtında "Tanrı-Umay ve Kutsal Yer-Su" ruhlarını Türklere yardım ettiklerinden söz edilmektedir. Umay tanrıça çeşitli Türk topluluklarında yalnızca çocuklara ilk yaşam soluğu veren onların koruyucusu değil, anaların ve toplumların koruyucusu rolünü de üstlenmiş güçlü bir tanrıça olarak karşımıza çıkmaktadır. Görülüyor ki Türk kültüründe Ak ana, Umay, Ayısıt gibi yaşamın başlangıcı ve koruyuculuk işlevi yüklenmiş olan tanrılar hep kadın olarak düşünülmüş ve analık nitelikleri taşımışlardır. Aslında analık Türk topluluklarında değerli birr nitelikti. Ana olan kadın, toplumda saygın bir yere sahip olur. XV. yy'da meydana gelmeye başlayan ancak 600-700 yıl öncesine ait dönemleri anlatan Dede Korkut destanlarında Dirse Han'ın oğlu anasına;

"Beri gel ak sütünü emdiğim kadınım ana/Ak bürçekli izzetli canım ana"[7] diye hitap eder.

Çocuklarını çok iyi emzirdiği anlaşılan Oğuz anaları çocuklarından daima bağlılık ve saygı görürler.

Karısı, oğlu ve anası düşmana tutsak olan Salur Kazan öncelikle anasını kurtarmaya çalışır, düşmanına; Bre Şekli Melik/Penceresi altın otağımı getirmişsin/Sa-

na gölge olsun/Ağır hazinemi bol akçemi getirmişsin/Sana harçlık olsun/Kırk ince belli kız ile Burla Hatunu getirmişsin/Sana esir olsun/Kırk yiğit ile oğlum Uruzu getirmişsin/Kulun olsun/Tavla tavla koç atlarımı getirmişsin/Sana binek olsun/Katar katar develerimi getimişsin/Sana yük taşıyıcı olsun/Bre kafir anamı ver bana.[8] der.

Görüldüğü gibi, Salur Kazan anasını kurtarabilmek için sahip olduğu bütün değerli varlıkları bırakmaya hazırdır.

Ananın değerini, Kırgızların tüm ahlak değerlerini din anlayışlarını ve yaşam biçimlerini yansıtan Manas destanında da (IX. yy) görmek mümkündür. Manas'ın oğlu Semetey'i tuzağa düşürüp öldürmeyi amaçlayan Kançora, onu babasının mezarı başına getirip bir kurban vermeye ikna eder. Anası Kanikey Hatun bu işte bir oyun sezinlemiştir. Oğlunun gitmesini istemez. Semetey "Anacığım bırak yoluma devam edeyim" diye karşı gelince bu kez karısı Ayçörek onu engellemeye çalışır. Karısına verdiği yanıt anaya gösterilen saygıya anlamlı bir örnektir: "Anamın sözünü dinlemedim seninkini mi dinleyeceğim. Şimdi seni dinlesem anamın gönlünü kırmış olacağım".[9]

Türklerde ana olmayan kadının ise horlandığı, küçümsendiği bilinmektedir. Manas destanında Çakıp'ın karısı Çayırdı'ya söylediği şu sözler: "Çocuksuz kadın, dul kadın, kısır kadın, odun olmaktan başka faydası olmayan ağaçtır"[10] bunu gösteren açık bir örnektir.

Dede Korkut destanlarında da aynı şey söz konusudur. Hatta yalnız kadının değil, çocuğu olmayan erkeğin de bundan payını aldığı görülür. Han Bayırdır yılda bir kez verdiği ziyafette konukları için düzenleme yaparken, "Kimin oğlu kızı yok kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin yerse yesin, yemezse kalksın gitsin"[11] demiştir. Çocuğu olmadığı için kara otağa oturtulan Dirse Han, böyle küçük düşürülmeye içerler. Evine döner ve karısına: "Niçin bizim topaç gibi bir oğlumuz yok. Suç senden midir, benden midir?"

Han kızı yerimden kalkayım mı/Yakan ile boğazından tutayım mı/Kaba ökçemin altına atayım mı/Kara çelik öz kılıcımı elime alayım mı/Öz gövdenden başını keseyim mi/Can tatlılığını sana bildireyim mi/Alca kanını yer yüzüne dökeyim mi/Han kızı sebebi nedir söyle bana/Müthiş gazap ederim şimdi sana[12] derken çocuğu olmadığı için kırılan onuru karşısında öfkesini karısına yansıtır. Görülüyor ki çocuk sahibi olmak kadının yanı sıra erkeğin de sosyal statüsünü güçlendirmektedir.

Türklerde evlilik geleneğine gelince; kadının bu kurum içindeki yeri, bir boydan öbürüne bir yöreden ötekine farklılıklar gösterir. Örneğin Kutluk Türklerinde kadınlar yalnızca bir kez evlenirler. Kocası ölen kadın tekrar evlenmez, evlenirken erkek bütün malını mihr (başlık) olarak verir ve kızın velisine bir yıl hizmet eder.[13] Türklerden Burdaş kabilesinde, ergenlik çağına gelen bir genç kız babasının itaatından çıkarak istediği erkeği seçer ve evlenmek amacıyla kendisinin istetilmesini söyler.[14] Yakut Türklerinde de kızların ergenliğe ulaştıktan sonra eşlerini kendileri seçtiği yolunda bilgiler vardır. Türk kadınına sınırlı da olsa eş seçme özgürlüğü sağladığı izlenimi veren bu tür evlilik geleneklerinin yanı sıra Türkler arasında rastlanan bir başka evlilik geleneği de erkeğin öz anası olmamak koşuluyla babasının, ya da erkek kardeşlerinden birinin ardında kalan dulu ile evlenmesiydi. Şöyle ki Çin kaynakları Huing-nuların (Hunlar'ın) hükümdarı Houhan-ya öldüğünde dul kalan Çin asıllı karısı Tchau-Klum'un Huahan-ya'nın birinci hatunundan olan oğlu ile evlendiğini bildirir.[15] Manas destanında Manas'ın ölümünden sonra üvey kardeşlerinden Kobeş, küçük kardeşi Abeke'nin Manas'ın karısı Kanikey ile evlenmesini ister. Bu amaçla ihtiyar Kırgıl ve Taz Baymat'ı Kanikey'e gönderir. Hatun'un tepkisi çok sert olur: "Sen İhtiyar Kırgıl, Kabeş'in elçisi olup, bana gelmekten nasıl utanmadın?" der ve eline kılıcını alıp üzerlerine yürür. İki alp buna karşılık vermezler.[16] Öyle anlaşılıyor ki bu tür evliliklerde -en azından belirli koşullarda- dul kadının onayı gerekiyor. Bu tip evliliklerin dulları korumak, aile içi dayanışmayı sürdürmek gibi sosyal bir amacı olduğu bilinmektedir. Nitekim Kutluk Türkleri dışındaki Türk topluluklarında dul kadına pek rastlanmadığı belirtilir. Kimi Türklerde, kocasını kaybettikten sonra başka bir erkekle evlenen dulun öbür dünyada yine eski kocasına döneceğine inanılırdı. Bundan ötürü bir dulla evlenen erkek de öbür dünyada eşsiz kalmak durumundaydı. Bu durumu önlemek için erkeğin bir bakire ile evlenmesi gerekirdi. Burada koruyuculuk niteliği daha açık görülebilmektedir. Türklerde tek eşlilik olduğu görüşünü ileri sürmelerine karşın sözü edilen bu gelenek kimi Türk topluluklarında birden çok eşliliğin olduğunu gösterir. Bilindiği gibi Manas destanının baş kahramanı Manas'ın da birden çok eşi vardır. Manas babasına şöyle yakınır: "Oğluma ak nikâhla bir kız alıp vereyim demedin. Gelinlerimi kendim savaş meydanından aldım" (ancak bu kadınlar cariye değil Manas'ın eşleridir). "Kalmuk'tan aldım Karabörk, Kolça'dan aldım Akılay... ikisinden de çocuğum olmadı. Dünyada bir iz bırakmadan ölüp gideceğim diye korkuyorum,"[17] ve Buhara Hanı Temir'in küçük kızı Kanikey ile evlenmek istediğini söyler. Altıyüz kızıl tek hörgüçlü deve üzerinde torba torba altın, iki bin ak koyun mihr verir ve elli gün süren bir düğün ile evlenir.

Dede Korkut hikâyelerinde ise Oğuz beylerinin tek bir hatunu olduğu ve evliliklerin dışardan yapıldığı görülür. Bey Beyrek ile nişanlısı Banu Çiçek'in birbirlerini tanımadıkları, İç-Oğuz beyi Kazan'ın dayısının Taş-Oğuz beyi Uruz olması, Deli Dumrul'un "yad kızı helalim var" sözü bu tür evliliklere örnektir.[18] Oğuz beyleri arasında birden çok kadınla evlilik olayına ancak Kam Pure'nin oğlu Bamsı Beyrek öyküsünde değinilir. Beyrek'i tutsak olduğu zindandan kendisi ile evlenmek koşuluyla kurtaran bey kızı vardır. Beyrek bu evliliği kabul eder ancak öykünün sonunda böyle bir evliliğin gerçekleştiğinden hiç söz edilmez.

Evlilik kurallarında çeşitlilik gösteren Türklerde eş olarak seçilen kadında beklenen nitelikler nedir? Buna en güzel yanıtı Dede Kokut destanlarının başında yapılan ve evin dayağı olarak tanımlanan eşdir; "evin dayağı odur ki kırdan yabandan eve bir misafir gelse, koca evde olmasa, onu yedirir içirir ağırlar, azizler gönderir".[19] Görülüyor ki ideal eş evine gelen konuğu kocası evde olmasa da ağırlayacak, ikramda bulunacaktır. Bu

kadının kırdan yabandan gelen konuğu erkeği evde yokken ağırlaması, Türk erkeğinin kadınına olan güven ve saygısını göstermesi açısından önemlidir.

Türk kadınının bir başka özelliği de iffetli olmasıdır. Gezgin İbn Fadlan Oğuzlardan söz ederken "kadınları, yerli yabancı erkeklerden kaçmazlar"[20] der. Ne kendi erkeklerinin ne de başka erkeklerin yanında kapanmadıklarını oldukça şaşkınlıkla dile getirmekle birlikte hemen ardından Türk kadınlarının çok iffetli olduğunu ve zina diye bir şey bilmediklerini söyler. XI. yüzyıl İranlı yazar Gardezi, *Zeynül Ahbar* adlı eserinde Türk kadınlarının çok iffetli olduğundan söz etmiştir.[21]

Türk kadının iffeti, Dede Korkut hikâyelerinde "Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı" öyküsünde vurgulanmaktadır. Salur Kazan Han'ın eşi Burla Hatun kırk ince belli kız ve oğlu Uruz tutsak edildiklerinde Düşman Salur Kazan'ı "gadreylemek" için Burla Hatun'u getirip kadeh sundurmak ister. Ancak kırk ince belli bey kızının içinden onu seçemezler. Kızlardan hangisinin elinden tutarlarsa hepsi birden "Burla Hatun benim" diye cevap verirler. Böylece Burla Hatun kimliğini bey kızları arasına saklamayı başarmıştır: Burla Hatun'u ortaya çıkaramayan Şökli Melik korkunç bir plan yapar. Düşmanın bu planını gizlice dinleyen Burla Hatun gelir oğluna bunu anlatır;

Oğul oğul ay oğul/Biliyor musun neler oldu/Söyleştiler fısıl fısıl[22]

"Kâfirin fiilini duydum: Kazan oğlu Uruzu hapisten çıkartın boğazından urgan ile asın iki küreğinden çengele takın kıyma kıyma ak etimden çekin, kara kavurma edip kırk bey kızına iletin, kim ki yedi o değil, kim ki yemedi o Kazanın hatunudur, çekin döşeğimize getirelim, kadeh sunduralım derler. Ne dersin oğul der. Senin ak etinden yiyeyim mi, yoksa Kafirin döşeğine gireyim mi?" Ana oğul karar verirler. Bey kızları bir yerse, Burla Hatun iki yiyecektir. Namusunu korumak uğruna oğlunun ak etini yemeğe hazırdır.

Türklerde kadının, eş olma niteliklerinin yanı sıra toplumsal yaşam içinde önemli işlevleri vardır. Devlet törenlerine, konuklara verilen davetlere, av sonrası düzenlenen ziyafetlere, ölüm sonrası verilen aş yemeklerine, hatta savaşlara, kısacası toplumsal yaşamın tüm evrelerine erkeği ile birlikte katılması geleneksel bir olgudur. İbn Fadlan Araplara yabancı olan bu durum için "bu onların âdetidir" der.[23]

İbn Batuta da Kuzey Türk illerine yaptığı seyahatte Türk kadınları hakkındaki izlenimlerini anlatırken "Beni epeyce şaşırtan tutumlardan biri de buradaki erkeklerin kadınlarına gösterdikleri aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar erkeklerden daha üstün sayılırlar" demektedir. Kırım'da Saltuya Beğ'in, eşini konağa gelişinde yerinden kalkarak karşılayıp yanına oturtması, kendi eli ile eşine kımız sunması, yine Özbek-Han'ın eşlerini yanında oturması başları açık yabancılar tarafından görülmelerini doğal karşılaması, esnaf ve satıcı eşlerinin erkeklerden kaçmadığı hatta pazar yerlerine gelip süt, yoğurt getirip satarak yerine koku ve esanslar aldıklarını hayretle anlatmaktadır.[24]

Türklerde çeşitli nedenlerle verilen ziyafetlere de sık sık rastlanır. Bunların en güzel örneklerini Dede Korkut ve Manas destanlarında bulmak mümkündür. Bu davetlerde de Türk kadınlarının etkin olduğunu görüyoruz. Dirse Han'ın Hatun'u oğlu Boğaç'ın ilk avından dönüşü için attan aygır, deveden deve koyundan koç kestirir. Kanlı Oğuz beylerine ziyafet vermeye hazırlanır ve kırk ince belli kızını yanına alarak karşılamaya gider.[25]

Kırgız Türklerine ait Manas destanının baş kahramanı Manas ve arkadaşı Almambet savaşa gitmeden önce Manas'ın eşi Kanikey'in kendi sarayında onlar için bir ziyafet verir. Güzel ve genç gelinler misafirlere hizmet ederler. Alplere atlar ve başka çeşitli hediyeler verilir ve selametle uğurlanır.[26]

Ölüm sonrası yapılan aş törenlerinde de kadının erkeği ile birlikte olduğu görülür. Ölen kişinin saygınlığını ve ait olduğu boyun gücünü ortaya koymak amacıyla yapılan bu törenlere bütün öbür boyların büyükleri davet edilir. Kırgızların büyüğü, yaşlı Köketay'ın ölümünün ardından düzenlenen böyle bir aş törenine Kalmuklar güçlü pehlivanları Tükübay'ı getirmişlerdir. Kırgızlar aralarından onunla güreşecek bir yiğit çıkaramamışlardır. Kırgız, Kıpçak alpleri ve bahadırları ne yapacaklarını şaşırmış birbirlerine bakmaktadırlar. İşte o sırada Manas'ın eşi Kanikey Hatun meydana çıkar. Çok akıllı bir konuşma yapar. Önce akıllı Bakay Alp'ı övdü. Kendi babası Temir Han'ın nasıl çalıştığını büyük sorunları nasıl başarıyla çözümlediğinden söz eder ve Tükübay ile güreşecek yiğidin Alp Ağış olduğunu söyler. Onun derhal bulunup er meydanına çıkartılmasını ister. Bu önerisi bütün beyler ve Alpler tarafından uygun görülür. Burada kadının erkeklerle birlikte törene katılmasının çok ötesinde, o günün koşullarında siyasal yaşamdaki etkinliği açıkça görülmektedir. Nitekim hemen Alp Ağış'ı aramak için on iki kişi görevlendirilir. Alp Ağış yine bu tören kapsamında yer alan kız ve delikanlıların toplanıp eğlenmekte olduğu yakın bir köyde bulunur, Tükübay ile güreşmek üzere tören yerine getirilir.[27]

Faruk Sümer, Oğuz Türleri ile ilgili yaptığı araştırmalarda Oğuz ilinde beylik yapmış kadınlardan söz edildiğini belirtir. "Yedi kız kalabalık Oğuz ilini ağızlarına baktırıp, çok yıllar, otırarak beylik yaptılar. Bu yedi kızın başında Oğuzlar'ın faziletli ve kahraman başbuğları meşhur Salur Kazan Beğ'in hanımı Boyu Uzun Burla Hatun gelmektedir"[28] şeklindeki bilgileri aktarır.

Yine Buhara'nın 673'lerde Araplar tarafından kuşatılması sırasında yönetimin başında Kıbaç Hatun bulunmaktadır.[29]

Bütün bu özelliklerinin yanı sıra o dönem Türk kadınında görülen ve aranan bir nitelik de kahramanlık ve savaşçılıktır. Türk kızları küçük yaşlardan başlayarak ata binmeyi, ok atmayı öğrenmişlerdir. Dede Korkut destanlarında Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek evlenmek ister ve babasına "Baba bana bir kız alıverki ben yerimden kalkmadan o kalkmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmeli, ben hasmıma varmadan o bana baş getirmeli"[30] diyerek böyle bir kız aradığın söylemektedir.

Yine Dirse Han'ın Hatunu oğlu Boğaç'ın avdan dönmediğini görünce yanına kırk ince belli kızını alarak atına atlar ve doğruca "oğlancığını aramaya kışta yazda karı buzu erimeyen kazık dağına" gider. "Alçaktan yücelere çıkıp yaralı oğlunu bulur".[31]

Kazan Bey, oğlu Uruz'u kurtarmak için düşman ile savaşırken karısı Burla Hatun durmaz kara aygırını çektirir, kara kılıcını kuşanır, kırk kızı ile birlikte "başımın tacı Kazan" gelmedi diye izini izler. Kazan yaralanmıştır, ama savaşmayı sürdürmektedir. Savaş heyecanı ve yarasının verdiği acı nedeniyle olsa gerek karşısına gelen Burla Hatun'u tanımaz, onun üzerine gider Burla Hatun'a

Kara aygırın gemini bana çek yiğit/Dikkat edip yüzüme bak yiğit/Altındaki kara aygırı bana ver yiğit/Yanındaki mavi çeliği bana yer yiğit/Bu günümde ümit ol bana/Kale ülke vereyim sana[32]

der. Burla Hatun kocasının kendisini tanımadığını anlamıştır, kendisini tanıtır. "Bunalmışsın sana ne olmuş? Han kızı helalini tanımadın, çek kılıcını yetiştim Kazan" diye cevaplar. Oğuz Beylerinden önce kocasına yardıma yetişmiş, onunla birlikte savaşmıştır.

Manas Destanı'nda kahraman Manas'ı ona dost görünerek bir düzen ile yenmeye çalışan Közkoman ile Gökçegöz, onun içkisine zehir karıştırıp bir çukura atmışlardır. Burada da kocasını kurtaran Kanikey Hatun'dur. Kanikey Manas'ın yiğitlerinden Akayar'ı yanına alır, birlikte Manas'ı bulurlar. Manas bitkindir. Akayar'ın yanına ata bindirirler. O sırada Gökçegöz'ün adamlarının saldırısına uğrarlar. Destan şöyle söyler: "Kanikey aslanlar gibi savaşıyor, Akayar da Manas'ı kaçırmakta devam ediyordu. Sonunda Akayar ağır yaralandı, Manas'ı hatunu Kanikey'in arkasına yerleştirip yere düştü."[33] Görüldüğü gibi Kanikey yaralı kocasını kurtarmak için kahramanca savaşmış ve atının terkine alarak götürmüştür.

Bütün bu örnekler Türk kadınının gerektiğinde korkusuzca savaşan geleneksel bir kimliğe sahip olduğunu gösterir. Nitekim bu kimlik yüzyıllar sonra başka bir coğrafyada ve başka tarihsel koşullarda Anadolu'nun kurtuluş savaşında yeniden ortaya çıkmıştır.

Türk kadını yukarıda sözü edilen tüm bu özelliklerini tarih boyunca korumuştur. Şöyle ki; XIX. yüzyılda İstanbul'dan Orta Asya'ya giderken uzun süre Anadolu'da kalan Türkolog A. Vambery "Türkler İslam dinini gönülden benimsemekle birlikte eski dinleri olan şamanlığın da etkilerinden kurtulamamışlar, daha doğrusu kurtulmak ve unutmak istememişlerdir. Türk halkı şehirlerde başka köylerde başka yaşar. Köyler eski Türk törelerini korur. Kadınlar köylerde erkekleriyle beraber hayatın içindedirler. Şehirler Araplaşmak eğilimi göstermiştir. Bu da devletin bünyesinin etkisidir. Orta Asya'daki Türk yaşamında Anadolu köylerini andıran bu eski durum devam ediyor, Osmanlı İmparatorluğundaki uygulamalara rastlanmıyordu." demektedir. Vambery bu konudaki gözlemlerini dile getirirken; "Oymak obalarında kadınlar erkeklerle beraber ve bütün yaşam evrelerinin içindedirler. Şehirlerde de Osmanlıların son yüzyıllarda benimsedikleri tesettür, yani kadınların örtünmesine itina eden mahdut beldelere rastladım. Türkmenler, Kırgızlar, Karakalpaklar, Kazaklar arasında ise kadın yaşamın tüm pratiğinde erkeğinin yanındadır.... Ev ve sokak kıyafetleri aynı olmakla beraber yüzleri daima açıktır. Giyimleri iklimlere ve mevsimlere göre değişiyor. Fakat muhakkak ki kendilerine en çok yakışanı maharetle tespit ediyorlar ve kıyafetlerine azami itinayı gösteriyorlar.... Yuva kuracakları delikanlılar tesbit edilirken söz hakları var." der. A. Vambery, Türk anavatanında kadınların birçok Avrupa beldesindeki kadınlardan çok daha özgür ve etkin oldukları izlenimindedir.[34]

Aynı şekilde XIX. yüzyılda Güney Anadolu'ya seyahat eden V. Langlois Türkmenler'i yakın doğudaki en medeni insanlar olarak niteler.[35]

Bütün bu kaynaklar göstermektedir ki eski Türk topluluklarında kadın, ana ve eş olmanın getirdiği saygınlığın yanı sıra toplumsal ve hatta siyasal alanda da etkin bir kimliğe sahip olmuştur. Bu kimliğin gereklerini yerine getirirken de davranış modelleri ve giyim kuşam açısından cinsiyet farkı vurgulanmamıştır. Bir başka deyişle kadın ve erkekte aranan nitelikler bir anlamda insanda aranan nitelikler olmuşlardır. ■

1. A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986, s. 19.
2. Ü. Hassan, *Düşünce ve Bilim Tarihi, Osmanlılık Öncesinde Türklerin Kültür Kökenlerine bir Bakış, s. 295. Türkiye Tarihi 1, Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, İstanbul, 1987 s. 295.
3. A. İnan, *A.g.e.*, s. 35
4. A. İnan, *A.g.e.*, s. 37
5. A. İnan, *A.g.e.*, s. 37
6. A. İnan, *A.g.e.*, s. 36
7. M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul 1988, s. 32
8. M. Ergin, *A.g.e.*, s. 53
9. A. İnan, *Manas Destanı*, Ankara 1985, s. 202
10. A. İnan, *A.g.e.*, s. 14
11. M. Ergin, *A.g.e.*, s. 22
12. M. Ergin, *A.g.e.*, s. 23 vd.
13. R. Şeşen, *Ibn Fazlan Seyahatnamesi*, İstanbul 1975, s. 91
14. R. Şeşen, *A.g.e*, s. 103
15. *A.g.e.* s. 115
16. A. İnan, *Manas Destanı*, Ankara 1985, s. 157 vd.
17. A. İnan, *A.g.e.*, s. 47 vdd.
18. O. S. Gökyay, *Dedem Korkudın Kitabı*, İstanbul, 1973, s. CCCLXXXVII'den "Türk Düğünlerinde Exoganie İzleri", Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar, I, 1950, 105 vd; İncelemeler s. 341 vd.
19. M. Ergmin, *A.g.e.*, s. 18
20. R. Şeşen, *A.g.e.*, s. 31
21. F. Sümer, Eski Türk Tarihinde Kadın, *Türk Yurdu*, Ankara 1954 yıl 1, sayı 3, s. 191
22. M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul 1988, s. 49
23. M. Ergin, *A.g.e.*, s. 45
24. I. Parmaksızoğlu, *Ibn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, Ankara 1981, s. 75 vdd.
25. M. Ergin, *A.g.e.*, s. 29
26. A. İnan, *Manas Destanı*, Ankara 1985, s. 75
27. A. İnan, *A.g.e.*, s. 84 vd.
28. F. Sümer, *A.g.m.* s. 193 vd.
29. Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, İstanbul 1991, s. 215 vd.
30. M. Ergin, *A.g.e.*, s. 67
31. M. Ergin, *A.g.e.*, s. 31
32. M. Ergin, *A.g.e.* s. 12
33. A. İnan, *A.g.e.* s. 57
34. Ş. Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1990, 231'den A. Vambery, *Travels in Central Asia*, London, 1864.
35. F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 1980, s. 46'dan V. Langlois, *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus*, Paris, 1861.

J. H. PETERMANN'IN İZMİR NOTLARI

İLHAN PINAR

Bilindiği gibi Anadolu yüzyıllar boyu Batılı gezginlerin ilgi alanı olmuştur; aslında ilgi genel olarak Batı'nın ilgisidir; fakat bu ilgiyi çeşitli süreçlerde ele almak ve Osmanlıyı ilgi alanı olarak gören devletlerin farklı dönemlerdeki ilgi alanı olarak değerlendirmek gerekir. Örneğin, İngiliz yakınlaşması, İngiliz gezginlerin; Fransız yakınlaşması, Fransız gezginlerin; Alman yakınlaşması da, Alman gezginlerin yoğun olarak Anadolu'ya geldikleri dönemlerdir (ne hikmetse Amerika bu işi gezginsiz götürmektedir!). Gelen gezginlerin geliş amaçlarını da çeşitli kategorilere ayırabiliriz: Arkeoloji, bilgi toplama, misyonerlik, Doğu merakı, askeri görev, koloni kurmak için etüt çalışması, ticaret, madencilik, Kutsal Topraklar (Filistin) vb bunlar arasında hemen akla gelenlerdir.

19. yüzyıl ortasına kadar İngiliz ve Fransız gezginlerin yoğun ilgi duyduğu Osmanlı toprakları; Osmanlı'nın askerî reformlar için Prusya ile yakınlaşmasından ve Helmuth von Moltke'nin görevli olarak (1835/39) gelmesiyle başlayan süreçten sonra bu topraklar Alman gezginlerin yoğun ilgisine mazhar olmuştur. Ve bu ilgi artarak devam etmiş bilinen ittifakla sonuçlanmıştır.

Gelen gezginler ve bu gezginlerin yayınladıkları kitaplar o kadar çoğalmıştı ki, artık bu kitaplar birbirini tekrar noktasına gelmiş ve gezginler, eserlerinde farklı şeyleri anlatmaya özen gösterdiklerine dair neredeyse yemin etmek gereği duymuşlardır (örneğin, Moritz Wagner, *Reise nach Persien und dem Lande der Kurden*, Leipzig, 1852).

Benim burada İzmir notlarını aktaracağım gezginse, Kutsal Topraklar'a gitmek üzere Berlin'den yola çıkan, Tuna Nehri üzerinden İstanbul'a gelen, oradan da, İzmir'de aktarma yapmak için bir gün kalarak Filis-

tin'e giden Julius Heinrich Petermann'dır. Petermann, 1852 yılında çıktığı yolculuğun notlarını dostlarının ısrarıyla 1860 yılında Leipzig'de *Reisen im Orient* (Doğu Gezileri) adlı kitabında yayınlamıştır.

Petermann, Prusya'nın Şam Konsolosu Dr. Wetzstein'ın Berlin'e izinli olarak gelmesi sırasında, konsolosla yaptığı sohbetten sonra, çocukluğundan beri merak ettiği Doğu'yu ve Kutsal Toprakları görmeye karar verir. Prusya Kralı'nın da onayıyla bir yıl izinli sayılır ve kendisine 1.000 Taler verilerek kendisinden bu parayla devlet kütüphanesi ve müzesi için el yazmaları, sikke ve antika parçalar satın alması istenir; 9 Haziran 1852 günü yolculuğun ilk durağı olan İstanbul'a gitmek için yola çıkar. İstanbul'da Şevket Paşa'yı ve Berlin'deki öğrencilik yıllarından tanıdığı Binbaşı Ramiz Bey'i ziyaret ederek birlikte 9 gün geçirir. Hansa Birliği İstanbul Başkonsolosu Dr. A. D. Mordtmann'dan, Kilikya'ya korku salan Kozanoğlu'na verilmek üzere bir tavsiye mektubu aldıktan sonra, 10 Temmuz 1852 Cumartesi öğleden sonra İzmir'e doğru yola çıkar. 11 Temmuz 1862 Pazar günü akşam saat 10.30'da İzmir'e varır. İzmir'de yaklaşık 1 gün kaldıktan sonra ertesi gün öğleden sonra saat 5.30'da İzmir'den ayrılır ve Şam, Kudüs, Beyrut, Kilikya, Kıbrıs, Siverek, Mardin, Musul, Bağdat, Şiraz, Yezd, İsfahan, Hamedan, Kirmanşah, Urfa ve İskenderiye'yi gezer; İskenderiye-Triyeste üzerinden Berlin'e döner. Osmanlı kuvvetleri ile Suriye'deki Dürzüler arasında savaş patlak vermesinden dolayı Şam'da zorunlu olarak 7 ay ikamet eder. Bu savaşın sona ermesinden sonra Osmanlı-Rus savaşının çıkmasından dolayı Doğu Anadolu ve Kafkasya'yı gezme imkânı bulamaz; fakat Doğu İran'a kadar uzanır.

Ben buraya Petermann'ın kitabından İzmir'le ilgili bölümü alıyorum. Bu notların, şehirde bir gün kalan bir gezginin dahi şehir hakkında ne kadar çok bilgi topladığı/toplayabildiği (bugün bile bu şehirde doğup büyüyen bir insanın şehrin bugünkü durumu hakkında eşdeğer bir bilgiye sahip olmadığı düşünülürse, bu bir günlük bilginin değeri herhalde daha iyi anlaşılır) açısından ilginç olduğunu düşünüyorum.

İzmir Kadifekale ve Yahudi Mahallesi

"Akşam geç saatlerde, saat 10.30'a doğru İzmir'e vardık. İzmir'de aktarma olmak için yaklaşık 24 saat beklemek zorundaydık. Çünkü bizi İstanbul'dan getiren buharlı, Atina üzerinden Triyeste'ye gidecekti. Yolculuğun böyle aktarmalarla yapılması ve Avusturya gemicilik şirketinin yabancı ulus paralarını çok düşük değerle kabul etmesi yüzünden, yolculuk oldukça pahalıya mal oluyor.

İzmir'de, Atina ve Triyeste'ye gidecek yolculardan ayrılacaktık; bunların arasında, yükseköğrenimini Halle'de tamamlamış, bir süre Atina'da görev yapmış ve şimdi de Halki (Heybeliada) adasındaki lisede görev yapan Alman profesör Wilke de vardı.

Ertesi sabah erkenden kalktık. Eşyalarımızı 'Arciduca Giovanni' adlı 120 beygir gücündeki buharlıya götürdük. Ve bir kayıkla liman boyunca bir amfitiyatro gibi kurulmuş ve sırtını zirvesinde bir kale bulunan dağa yaslamış İzmir'e ayak bastık. Şehre çıkar çıkmaz, ilk defa burada eşek tarafından çekilen ve

Şadırvan Camisi

birbirlerine ardışık olarak bağlanmış deve kervanlarıyla karşılaştık. Karaya çıkar çıkmaz bize Doğu'nun en büyük ticaret merkezinde olduğumuz hatırlatıldı. Sokaklar bize göre İstanbul'dan çok daha temizdi ve genellikle taş döşeliydi. Bazıları ahşap olan evlerse oldukça sevimliydi. Henüz daha çok erken olduğu için, daha önce de konsolos konuk etmiş olan Württembergli Bay Deutsch'ın oteline gittik. Sıcakkanlı bir insan olan otel sahibiyle birer kahve içtikten sonra Bay Spiegelthal'i aramaya koyulduk. Önceleri konsolos, şimdi de başkonsolos olan Bay Spiegelthal geleceğimizi Bay von Wildenbruch'dan haber almıştı ve bizi yemeğe bekliyordu. Biz de yemek zamanına kadar olan süreyi değerlendirip kaleye çıkmak istedik. Birer eşek kiraladık ve bir süre şehirde dolaştıktan sonra kaleye doğru yokuşa vurduk. Fakat yokuşun son kısmını eşekle çıkmak mümkün değildi; eşeklerden inerek yürümek zorunda kaldık. Tepeden şehrin mükemmel manzarasını, limanı ve bütün çevreyi doyasıya seyrettik. Limanın ötesinde, yani batı tarafında, güneyden kuzeye doğru kireç kayalarıyla kaplı bir kara parçası uzanıyordu; ilerde karşılıklı iki tepenin oluşturduğu ve bu yüzden de 'İki Kardeş Dağı' olarak adlandırılan ve yıl boyu İzmir'in buz gereksinimini karşılayan dağ bulunuyordu. Limanın hemen yakınındaysa Frenk Mahallesi denen ve Avrupalıların yaşadığı semt yer alıyordu; şehrin en temiz ve en iyi semti burasıydı. Tepeden bakıldığında, Frenk Mahallesi'nin solunda Rum ve Ermeni Mahalleleri, sağında Türk, onun arka tarafındaysa Yahudi Mahallesi var. Şehrin ortasında, taşlardan inşa edilmiş 4 han var. Ortasında düzenli bir avlu bulunan bu hanlarda yabancı tüccarların konaklamaları için evler de bulunuyor. Şehrin kuzey ve doğu kesimleri bol ürünlü bahçelerle çevrili; yine kuzey tarafında İzmir'in ilk kurulduğu yer olarak adı geçen ve İzmirlilerin eğlence merkezlerinden birisi olan Bornova yer alıyor. Bornova'ya günde üç sefer yapan vapurla gitmek mümkün. Daha kuzeylere, doğu ve batıya bakıldığında kireç kayalarıyla kaplı tepelerden başka bir şey göze çarpmıyor. Rehberimizin yemin billah 660 adım olduğunu söylediği kale yıkıntılarına baktığımızda, duvarların, kale içi yapıların ve yontuların daha yakın bir zamana kadar sağlam olmuş olabileceklerini düşündük. Aynı dağın üzerinde, sadece bulunduğumuz yerden biraz daha aşağıda, en eski 7 Hıristiyan kilisesinden birisi olan kilisenin yıkıntılarını, eski fakat restore edilmiş bir Ortodoks kilisesini ve Melez Çayı üzerinde, cennet denilen yerde, oldukça iyi durumda görünen Roma sukemerlerini görebiliyorduk. Burada da cenneti uzaktan seyretmekle yetindik; nasıl ki İstanbul'da tüm uğraşlarımıza rağmen sarayın içine giremeyip, sadece dışarıdan bakmakla yetinmek zorunda kaldıysak. Düşe kalka ve yakıcı sıcaktan şıpır şıpır terleyerek şehre indik. Yan yana dizili dükkânlarında güneyin türlü meyvelerinin, şaraplarının ve Avrupa fabrikalarının ürünlerinin satıldığı çarşıya geldik. Burada dikkatimizi en çok kadınların giyimleri çekti. Bu kadınlar iki beyaz örtü takmışlardı; örtünün birisi alından geriye doğru başı örterken, diğeri ona bağlı olarak burna kadar sarkıyor ve buna bağlı ince siyah bir tül yüzü örtüyordu. Genç kızlarsa İstanbul'da olduğu gibi göz ve burunlarını açık bırakıyorlar. İzmir'in çevresinden çarşıya gelenlerse bellerinde tabanca ve bıçak taşıyorlardı; söylendiğine göre çevre oldukça tehlikeliymiş. Hatta biz gelmeden kısa bir süre önce büyük bir eşkıya çetesi yakalanmış ve şehre getirilmiş.

Yemek daveti zamanı da zaten yaklaşmıştı. Konsolosa gittik, İzmir şarabı içip, mevsimin ilk üzümlerinden yedik. Yemekte konsolosun tercümanlığını yapan bir Ermeni ile tanıştık. Bana İzmir'de çıkardıkları *Morgentröthe des Ararat* (Ararat Şafağı) adlı gazetelerinden bir nüsha verdi. Gazetenin içeriğini genellikle kiliseyi ilgilendiren haberler, Katolik Ermenilere karşı yürütülen polemik makaleler ve mektuplar oluşturuyordu. Ayrıca az miktarda politika ve ekonomi üzerine yazılar da yer alıyordu. Onların bu çalışmalarının yanı sıra İzmir'deki Amerikan misyonerleri de genel bilgi ve haberler veren bir gazete çıkarıyorlar. Bir yandan da, buradaki kaba Ermenice ile birlik kuramamış Ermenilere karşı polemik yazılar yayınlıyorlar. Ermeni tercüman, asıl değerli elyazma Ermeni eserlerinin İzmir'de değil, Ankara ve Küçük Asya'nın diğer şehirlerinde olduğunu ekledi.

Yemekteyken denizin çok dalgalı olduğunu fark ettim. Ve ardından yaz boyunca sabah 8.30'dan akşam 7.00'ye kadar sürekli sert bir rüzgârın estiğini ve gündüzün kavurucu sıcaklığını biraz olsun yumuşattığını söylediler. Rüzgâr dindiği zaman hemen hastalıklar baş gösteriyormuş. Ama rüzgâr sadece liman çevresinde esiyor; açık denizse genellikle dingin. Tabii bu rüzgâr şehrin serinlemesi için çok iyi bir şey.

İzmir sık sık depremle karşı karşıya kalan bir şehir. Biz gelmeden 14 gün önce şehir birkaç defa sallanmış. Önemli bir şey olmamış. Fakat 1849 yılındaki deprem birçok binada önemli zararlara yol açmış. Şehrin nüfusunu, 20'den fazla camileri olan Türklerin 40.000, Yahudilerin 20.000 ve Hıristiyanların 90.000 kişiden oluşturduklarını söylediler. Akşam saat 5.30'a doğru da İzmir'den ayrıldık. Deniz, biz körfezden çıkana kadar yaklaşık 4 saat boyunca çok dalgalıydı; hatta yolculardan birisi bu yüzden hastalandı." ■

XV. YÜZYIL KADIN ŞAİRLERİNDEN MİHRÎ HATUN

DR. SABİHA GEMİCİ

Yaşamakta; eğitim görmekte; içindekileri olduğu, duyduğu gibi söylemekte erkeklerle eşit koşulları kullanamayan eski kadın tipiyle aynı yüzyılı paylaşan Mihrî Hatun, ilginç bir karakterdir. Adını yüzyılın edebiyatından ayrı düşünemediğimiz Necati'nin yanında, eseriyle, "ben de varım" diyecek kadar kendine güvenen, kişilikli bir kadın şair...

Mihrî Hatun'un yaşadığı 15. yüzyılın padişahları sırasıyla, Yıldırım Bayezid, Çelebi Sultan Mehmet, II. Murad, II. Mehmed (Fatih) ve II. Bayezid'dir. Biz Onun, bu yüzyılın ikinci yarısında yaşadığını yine kendi eserinden anlıyoruz:

1- Divanında yer alan 12 kasidesinden biri Sultan II. Bayezid'e, on tanesi Şehzade Ahmed'e sunulmuştur. Şehzade Ahmed'in Amasya'da bulunuşu 1481-1512 yılları arasıdır.

2- Ayrıca aralarında bir gönül ilişkisi bulunduğunu Mihrî'nin divanında bulunan:

"Sen yalandan Hatemî aşık geçersin Mihrîye
Sümme vallahi seni Mihrî yeg sever oğlandan"

ikiliğinden anladığımız Hatemî mahlaslı Müeyyedzade'nin doğum tarihi 1456'dır ve şairin, Mihrî Hatun'dan biraz büyük olduğu kaydı vardır kaynaklarda. Bunlara dayanarak Mihrî Hatun'un 1456'dan sonra doğduğu söylenebilir.

Mihrî'nin Amasyalı olduğunu belirleyen yine kendi divanı. Uyaklarının son harfine göre yapılan dizimde 82 numaralı metnini tamamen Ladik'e ayırmış, 85 numaralı metinde Amasya yöresindeki Künicek'i konu edinmiştir. Ladik için şöyle diyor şair:

"Ne söz söylendise hakkında sadık
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Ladik

Yeşil dibayı giymişler çemenler
Yakarlar sîm kandil yasemenler" (82. metin)

Künicek'e ise:

"Bu makamun ismini gerçi demişler Künicek
Dillere virür hayat ab-ı revanı Künicek

Otı sünbül haki anber abı kevser halkı hub
Cennete benzetdüm anı ben heman dem göricek" (85. metin)

dizeleriyle övgü düzer.

Amasya, Mihrî'nin divanına şu dizelerle yerleşir:

"Şehr-i Amasiyyede bir hub ü ran'a gül'izar
Her tarafdan can ü dilde sad hezar uşşak var" (8.15)

"Nur ile şehr-i Amasiyyeyi ma'mur idesin
Yapısar adlün ile her dil-i viran kerem" (111.6)

Amasya, bir şehzadeler şehri. II. Bayezid, hükümdarlığından önce Amasya'da valilik yapmış. Selçuklular zamanından beri bir bilim merkezi olmuş. Kaynaklarda, Amasya'daki 18 medresenin 2000 öğrencisi olduğu yazılı. Sultan II. Murad ve Sultan I. Selim'in doğum yeri olarak tanınıyor.

İşte Mihrî Hatun, böyle bir kültür ve sanat merkezinde var olan birikim ile beslenmiş, Şehzade Ahmed'in meclislerine katılmaktan geri kalmamış. Bunda şairin kültür düzeyi yüksek bir aileden gelişinin payı da küçümsenemez. Mihrî, Arapça ve Farsça'ya ve de şiire ailesi nedeniyle yabancı değil.

Mihrî'nin dedesi Bayezid devrinin keramet sahibi şeyhlerinden Gümüşlüoğulları'ndan Pîr İlyas Şücaaddin. Babası ise Belâyî mahlasıyla şiirler yazan bir kadı. Divanında yer alan mesnevinin 426. ikiliğinde ve gazeliyatında 40. gazelin son ikiliğinde şair buna şöyle bir gönderme yapıyor:

"Adımuz iylikle yad olmak içün
Hem Belâyî ruhı şad almak içün" (Mesnevi 426. İkilik)

"Ey bela-keş Mihrî sen benzer Belâyî neslisin
Sana daim bî-vefalar galiba andan çıkar" (40.8)

Evliya Çelebi, Mihrî Hatun'un "yetmiş cilt mutebar kitabı" ezbere bildiğini ve bütün alimleri bilgi sohbetlerinde aciz bıraktığını söylüyor. Mihrî de cahil olmadığını, şiirinin konusuyla bağdaştırırak bir tevazu içinde, üstü kapalı biçimde şöyle dile getiriyor:

"Kandese na-ehle virürmüş muradını felek
Mihrî ben de cehl ile malum olaydum kaşki" (185.8)

Ayrıca şairin İslam Hukuk (Fıkıh: Amelî ve şer'î meseleler bilgisi) ve feraiz (farzlar: Allah'ın emirleri) alanında ve kadınlık halleriyle (hayız: regl, nifas: lohusalık) ilgili konularda yazılmış risalelerin sahibi bulunduğunu da Evliya Çelebi'den öğreniyoruz. Ancak başka kaynaklarda buna işaret olabilecek bir kayda rastlamadık. Bu türdeki risaleleri bugüne değin ele geçmemiştir.

Mihrî Hatun taşrada yaşamasına ve bir şeyh torunu olmasına karşın, dünyaya sırtını çevirmemiş,

ahiret için dünyaya, dünyanın zevklerine gözünü kapamamış. İçe dönük bir kadın değil. Bu, eserinde dinsel motiflere hiç yer vermediği biçiminde algılanmamalı. Divanının başında yer alan iki tevhidde hakkın nimetlerini övdüğüne; yeryüzündeki her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın koruyuculuğuna olan inancını dile getirdiğine; kulların huzur ve devlet bulmaları için O'nun emirlerine uymaları gerektiğini, nefsine uyup O'na karşı gelenlerin "zelîl ü hor" olacaklarını anlatarak kullara doğru yolu gösterdiğine tanık oluruz. O, insanın nefsi ile zıt gitmesinin gerekliliğine de dikkat çeker. Diğer yandan,

Tavaf itmek dilersen Mekkeyi
Her fakire hor bakma di eyi"

"Hayr ile yad idesiz sizden diler
Zira kulı kul duası yarlıgar"

derken Yunus olur;

"Ger dağlarca eylersen günah
Tevbe kılsan afv ider anı ilah"

derken de Mevlânâ'yla buluşur Mihrî Hatun. Kısacası o, ahireti dünyada bulur, ona göre insan, cehennemin odununu dünyadan götürür.

Dine böyle bakan şairin içe dönük olmayan kişiliğinin ipuçlarını, edebî çevresinde yer alan şairlerle yazışmalarında da görmek mümkün. Bu, çevre baskısından uzak, açık yürekli, sözünü sakınmaz, yüreğini dilinin ucunda taşıyan 15. yüzyıl kadınını şair Güvahî'ye yazdığı gazelde, ona ilgisizliğinden dolayı sitem ederken bulmak, bugün 20. 'yüzyıl' kadını olan bizleri bile şaşırtıyor.

"Muayin işbu şi'ri ger sorarsan
Nedür dersen Güvahînün günahı
Ki birkaç beytün ile Mihrîyi sen
Niçün yad eylemezsin gahi gahi" (189.8 - 189.9)

Yine Hatemî mahlasıyla şiirler yazan Müeyyedzade'ye

"Sen yalandan Hatemî aşık geçersin Mihrîye
Sümme vallahi seni Mihrî yeg sever oğlandan"

(133.7) ikiliğiyle, kendisini sevdiğine inanmadığı ya da kendisine naz ettiğini düşündüğü bir erkeğe, hiç saklısı gizlisi olmadan, adını da vererek sitem eder. Ona, onu sevdiğini söylerken gösterdiği cesaret de günümüz kadınını bile aştığının bir göstergesi olarak düşünülmeli.

15. yüzyılın sonlarında Amasya gibi bir Anadolu kentinde şeyh torunu ve kadı kızı dillere destan güzellikle bir kadının, erkek şairlerle, alimlerle, şiirde ve bilimde yarışarak üstün gelmesi, şerefine, namusuna, onuruna toz kondurtmaması, dedikodulardan kendisini koruyabilmesi, kimi değerlendirmelerde toplumda, o yüzyılda kadının hakir görülmediğinin belgesi olarak gösteriliyor. Bu durumu toplum yapısına değil, Mihrî Hatun'un kişiliğine dayamak gerekmektedir bence. Eğer o yüzyılda böyle bir toplum yapısına sahip olsaydık, kadın şairlerin divan edebiyatındaki sayısı erkeklere oranla çok az olmazdı ve olanların da her biri en az bir Mihrî Hatun olurdu. 600 yıl süreyle örnekler veren Divan Edebiyatında kaç kadın şair vardır ve kaçı bir Mihrî olabilmiş ya da onu gölgede bırakmıştır? Bu konuda Mihrî Hatun'un ağzından zamanının, kadınlara bakışını dinleyelim:

"Hamdülillah kim ecel virdi eman
Bu tazarru-nameyi kıldum beyan

Rahmet ol sahib-kemalün canına
Ki okuyup ta'n etmeye noksanına

Setr ide eksüklügin her ne ki var
Etmeye cühhale aybın aşikar

Çünkü nakıs akl olur derler nisa
Her sözüm ma'zur tutmaktır reva" (Mesnevi 443-451)

Yine bir gazelinde toplum yapısını işaret eden bir ikilikte Mihrî,

"Yok yire dehanı haberin itdü deyü faş
Düşürdü bizi dillere eller ne kolaysuz"

diyerek "eller" diye nitelendirdiği kimi kişilerin, birilerini dillere düşürdüğünden söz ediyor. Öyleyse 15., 16. yüzyılda Mihrî'nin çevresinde bile bir dile düşme olgusu var ve bu olgudan insanlar rahatsız, davranışlarını toplumun değerlerine göre ayarlamak gereğini duyuyorlar.

Mihrî bir murabbaında kadınların âşık olmalarının bile bir "ar" olduğunu divan şiiri konusu içinde eriterek şöyle veriyor:

"Seveni kendileri sevmeğe iderler 'ar
Figan güzeller elinden ki bî-vefalardur" (49.6)

Bu toplum yapısında Mihrî Hatun ne düşünüyor kadınlar için. Yine ona başvuruyoruz, kendi dizeleriyle aktarıyoruz O'nun kadına bakışını:

"Lîk Mihrî da'înün zannı budur
Bu sözi der ol ki kamil usludur

Bir müennes yegdürür kim ehl ola
Bin müzekkerden ki bî-idrak ola" (Mesnevi 452-454)

Mihrî Hatun'u ilginç kılan kişilik özelliklerinden bir diğeri gerçekçiliği. Divan şiiri kalıpları içinde kalem oynatma güçlüğünü yenen Mihrî Hatun, divan edebiyatının hiç gözden düşmeyen, arkasında hep bir âşıklar ordusu bulunan güzelinin gerçekdışılığını bir kadın olarak eleştirir. Kendisinden yaşça küçük olan Makamî, ona sevgisini, hayranlığını dile getirdiğinde Mihrî ona şu şekilde cevap verir:

"Ne hüsnüm afitab vü ne hod mah-gencidür
Ne kaşlarum keman ve ne zülfüm himşancıdur

Bühtanlar eylemiş bize ra'na diyü hatib
Şairlerün bir nicesi gayet yalancıdur
Lagile buse istese bizden aceb değül
Sakalı gelse her kişi iller gülüncidür

Şimden gerü Makamî bizüm busemüz heman
Yıllarca yürek ağrısı ishal rencidür" (53. gazel)

15. yüzyıl kadını Mihrî Hatun'un üzerinde durulmaya değer bir başka yönünden daha söz etmek istiyorum. Pervasız bir anlatım, hazırcevaplık.

194. gazelin son ikiliğinde:

"İrdi çün ab-ı hayata Mihrî ölmez haşre dek
Gördi çün zulmet şebinde ol ayan İskenderi"

diyor şair. Bu ikilikte geçen "ab-ı hayat", "zulmet şebi" (karanlık gece), "İskender", bütün divan şairlerinin kullandıkları mazmunlar. Ancak Mihrî Hatun'un çevresinde Şehzade Ahmed'in veziri Sinan Paşa'nın oğlu İskender Çelebi'nin bulunması, vezirin meclislerine katılan şairlerce Mihrî'nin ona tutkunluğuna yorulmuş ve bu kendisini nüktelerle tehdit eden bir hale getirilmiştir. Mihrî'nin bunların karşısında aldığı tavır çok ilginç. Olayların üstüne gitmek, onu taşlayanlara onların anlayacağı bir dille hiç ezilip büzülmeden cevap vermek Mihrî Hatun'a yakışan. O da bunu bir deyimi divan şiirinin kalıplarına dökerek yapar. "Kırmızı dudağının saf suyu, nice İskenderi suya götürdü, susuz getirdi" anlamında:

"Nice İskenderi La'lüm zülali
Suya iletdi vü susuz getürdi"

ikiliğini söyler.

15. yüzyıl Anadolusunda bu yürekliliği gösterebilen kadını tanımakta ve tanıtmakta geç kaldığımız kanısındayım.

Şairin toplum kurallarını önemsemeyip pervasızca bir anlatıma yöneldiği ikiliklerin divan içindeki sayısı az değil.

"Aşık isen aşk yolında saklama namus ü ar
Cehd idüb bu yolda can vir yohsa elden gitdi yar" (44.1)

"Rüsvalıgumuz halk-ı cihan bildi ne gam çün
Guş eylemezüz nasıhı rindanelerüz biz" (63.5)

"Hublarun mihrini Mihrî ölürüz terk itmezüz
Kim ne dirise disün biz olamazuz yarsuz" (65.6)

Hatta Mihrî bu pervasızlığı divan şiirinin yola gelmez güzellerine seslenirken de gösterir.

"Eyü çekdün bularun cevr ü cefasın be yüri
Nice bir yalvaralum yarına ağyarına yuf
Seveni sevmez ü bunlar ha sever sevmeyeni
Ko bu mahbublarun dünyede bî-arına yuf"

Divanında açık saçık anlatımlara da rastlıyoruz.

"Leblerün sündükçe cana ağzuma şekker yağar
Şöyle şirin lokmadur palude-i terden leziz
Aşıka baş ağrıdup arz itme nasıh cenneti
Leblerin sorduk nigarun ab-ı kevserden leziz" (18.3 - 18.4)

Ayrıca Mihrî Hatun bir kadın olduğunu unutarak, erkekçe söyleyişlere de yönelmiştir. Bir kadın yüreğinin çırpınışlarını, ince duyarlılıkları tattığımız satırların yanında, onun

"Er ise gülsün o na-mera ana göstereyin erlik" (87.5)

"Ya tapundan dûr idem cana rakıb-i kelb-i ben
Ya yedürem bir gün ana lokma lokma paresin" (136.4)

biçiminde rakib dünyayı dar ediş tehditlerine, ya da

"İn'ama geldük ey dost bir buse vir lebinden" (98.7)

biçiminde sevdiğinden erkekçe isteklerde bulunuşuna rastlamak da mümkün.

Bütün bu çerçeve içinde Mihrî Hatun'un içten bir anlatıma, içli bir anlatım özelliğine sahip olduğunu da görüyoruz yapıtında:

"Bir zeman Mihrî felekde seyr iderdi şimdi gör
Bu sebebden oldı uş ayaklar altında gubar" (44.7)

ikiliğinin son olarak yer aldığı gazelin başında onun, âşığa, "sevgiliyi elde etmek için her yolu dene" öğüdü vardır.

Bir başka gazelindeki şu ikiliğe bakarak Mihrî'ye kim acımaz?

"Bin yerde dilüm delmiş iken gamzesi tîri
Çeşmi de ura sinema hançer ne kolaysuz" (56.3)

"Buyurmuş iken asmaga ol yar rakibi
Asılmadan it üzile urgan ne kolaysuz" (57.5)

ikiliğiyle rakibi safdışı bırakamadığına üzülen, çaresizliğini anlatan Mihrî onun için "it" sıfatını kullanarak argo bir anlatımın örneğini de vermektedir. İçli bir anlatımın içine aynı sıfatı yerleştirişini bir ikilikte daha görelim:

"Eksilmedi ağyar nidem yar eşiğinden
Ol kelb-i La'ini şu kadar taşlaruz biz" (58.4)

Yine içli anlatımına bizi ortak ettiği dizeler şunlar:

"Kadri bilinmeyen aşıklar için haşre değin
Dögelüm başumuzı taşlara aksun yaşumuz" (59.2)

"Lokma lokma koysunlar etümüz her demde
Razıyuz tek her uyuz it yimesün leşümüz" (59.5)

"Sensüz saneme cismüme bu canı gerekmez
Canum sen imişsin bana can anı gerekmez" (61.1)

"Dimedün bu dahi aşüftelerümden biridür
Sürünürem yoluna bunca zeman iki gözüm" (118.2)

"Bazar-ı aşk içinde beni hiçe satdı yar
Ayaga düşdük ise yabanlara atmasun" (123.2)

"Kande baksan hardur bağrına basan gonçeyi
Aciz oldum dustlar varmaga bir gülzare ben" (137.2)

Mihrî'yi Mihrî yapan şey aşk sızlanışlarını içli bir anlatımla anlatışı değil elbette. Bu ikiliklerini sizlere sunarken, onun diğer divan şairleri kadar bu edebiyatın özüne sözüne vakıf olduğunu göstermek istiyorum.

Mihrî ile ilgili bilgiler veren kaynaklar, onun, çağdaşı Necati'nin sanatına hayranlık duyduğunu ve bu hayranlığın giderek onunla yarışma boyutuna vardığını, bunun onu bir "nazire şairi" yaptığını söylemektedirler. Bu doğru kabul edilse bile Latifi'nin tezkiresinde Mihrî'nin nazireciliğinin diğer nazireci şairlerden farklı ve üstün görüldüğü unutulmamalıdır.

Mihrî bu konuya şöyle işaret ediyor:

"Mihrî Necati şi'rine dirsin nazire Lîk
Sen bir gede vü müflis o bir padişahile" (163.7)

ikiliğiyle ya sanatkârlıkta Necati'ye yetişemediğini, ondan aşağı olduğunu kabul etmektedir ya da bu, bir nazım ustasına duyduğu saygının gereğidir. Çünkü Mihrî, bir devle yarışanın da bir pire olamayacağının ifadesini zekice yerleştirmeyi bilir.

Necati'nin Mihrî'yi değerlendirişi bir had bildirmekten başka bir şey değildir.

"Ey benüm şi'rüme nazire diyen
Çıkma rah-ı edebden eyle hazer

Deme ki işde vezn ü kafiyede
Şi'rüm oldı Necatiye hemser

Harfi üç olmakla ikisünün
Bir midür filhakika ayb ü hüner"

dizeleriyle Necati kendi şiirini hüner, Mihrî'ninkini ise ayıp olarak nitelendirir.

Bu atışmalar karşısında yenilecek, susup pusacak kadın değildir Mihrî Hatun.

"Ma'na dükkanı içinde sarraf ol
Sen bulsun kamusı gevher-i has

Virme nadan eline kim ne bilür
Altınun kıymetini ehl-i rasas

Bahr-ı şi'r içre Mihrî bir dürdür
Ki anı görmemiş ola gavvas" (69. 4-6)

Mihrî Hatun bu dizelerinde şiir denizinde bir inci olduğunu söyleyerek kendine güvenini duyururken onu görmemiş olan dalgıcı da belki Necati olarak göstermiş, ama bunu yaptıysa bile edebi elden bırakmamıştır.

Onun kendine güven duygusunu, hatta biraz daha ileri gidersek kendini övmesini şu dizelerinde de görmek mümkün:

"Gerçi noksan gazelsün leb-i yarı anıcak
Tûtîyi mat ider ey Mihrî şîrîn güftarun" (84.7)

Son olarak Mihrî Hatun'u, ona gönül veren, yaşça kendisinden küçük, şair Makamî'nin ağzından dinleyelim:

"El-hak insaf bu kim Mihrî-i şîrîn kelimat
Söz yerine akıdupdur deheni ab-ı hayat" (218.1)

dizelerinde Makamî onun sanatına vurgun.

"Derd-i aşk ile kimün kim dili gam-nak olsa
Bu kitaba nazar etsün eger isterse necat" (218.2)

dizelerinde aşk derdini işleyişinde vurgun.

"Beydak hali ile nat-ı muhabbet içre
Nicesi kış diyeyin ki beni kıldı şeh-mat" (218.5)

dizelerinde muhabbetine vurgun.

"Sözlerün lutfına gayet bulınur mu yok yok
Lutf-ı tab'una nihayet bulınur mu heyhat" (218.7)

dizelerinde huyuna, lutfuna vurgun.

"Bir zeman idi ki sen canı der-aguş idenün
Günduzi îd oluridi gicesi kadr ü berat" (218.13)

dizelerinde ise güzelliğine vurgun.

"Gerçi kim ab-ı hayat idi lebün evvelde
Virmedün anı o bimarına irişdi memat" (218.9)

"Aceb olmaya ki kuyunda senün can virdi
Ger Makamî kulunun yiri olursa cennat" (218.8)

dizelerinde bu vurgunluklarla onun için ölüme razı bir âşık; onun yanında ölürse makamının ancak o zaman cennet olacağından emin bir âşık.

"Ger mezarına güzar eyleyesin işidesin
Mihrî Mihrî deyü çağırduğını anda nebat" (218.20)

dizelerinde ona duyduğu aşkla mezarının üstündeki otların ona hasretinden onun adını çağıracağını söyleyen bir sadık âşık Makamî.

Mihrî'nin hayatı "geçmiş ki hayf Mihrî Amasiyyede ömrün" (178.7) dizesinde üzüntüyle belirttiği gibi Amasya'da geçmiş; anca gönlünün buraya sığmadığını, ayaklar altında kaldığından yakınarak Sultan II. Bayezid'e yazdığı kasidede saygılı bir dille sezdirmeye çalışmış:

"Nola ey kimya nazar lutfunla olsan dest-gîr
Payimal olup Amasiyyede olmışdur turab" (111.6)

âşık Çelebi Tezkiresi'nde ölüm tarihi H. 912 (1516) olarak gösterilen Mihrî Hatun, Amasya'da gömülüdür.

Mihrî Hatun hakkında sırf bizim insanımız diye biz böyle düşünmüyoruz. Ya da yalnızca ben, kadın olmam nedeniyle, bir kadın şaire, "olduğunun üstünde bir değer vermek" gibi araştırmaya ters düşen bir yanlı görüşün sahibi değilim.

Gibb'in değerlendirmelerinde de Mihrî, aynı bizim tanıtmaya çalıştığımız Mihrî. Diyor ki Gibb:

"Bu kadın ozanın şakıdığını duyuyoruz. Bunu sadece hünerini ve engin bilgisini göstermek için değil, duygularını ifade etmek için yapıyor. Kültürün nimetlerinden yararlanmanın, bir erkeğe göre on kat daha zor olduğunu düşünürsek (cinsiyetinden ötürü içinde bulunduğu baskıcı koşulları dikkate alırsak) onun birçok engeli yıkan enerjisine ve azmine, şairin tüm en büyük çağdaşlarının eserleriyle kıyaslanacak düzeydeki parlak şiir yeteneğine hayran olmamak elde değildir."

Mihrî Hatun'un yaşama bakışını, çağını aşan dünya görüşünü eserine de (divanına da) yansıtması onun bir başka takdire değer yanı. Bunun için de ikilikleri, içten bir anlatımla sıcak duygulara götürüyor bizi. Cesur yaşamış, yaşadığını cesurca, hiç çekinmeden kalıplara dökmüş. Bu kalıplar O'nun canlı anlatımıyla ruh bulmuştur. Onun Divan Şiirine emeği geçenler arasında sayılması bu nedenle gereklidir. Bunun için de Mihrî Hatun'u önce kendim tanıdığım için, sonra da sizlere tanıttığım için mutluyum. ■

PARŞÖMEN
(PERGAMİNAE CHARTEA)

HACER ÖZMAKAS

İskenderiye kitaplığı uzun yıllar dünyanın en önemli kitaplığı olmuştur. Kitaplığın geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi için Ptolome sülalesinden gelen firavunlar çok çaba harcamışlardır. Nil kıyılarında ve Delta bataklıklarında yetiştirilen kökleri yakacak, saplarındaki özek yiyecek olarak ya da mum fitili yapmakta kullanılan bir bitki olan papirüsü işleyen Mısırlılar, bunu, üzerine yazı yazmada kullanmışlardır. Ürettikleri papirüslere yazılan kitapların sayısı bir milyana yakındı. Ancak bir süre sonra Bergama kenti kitaplığı adını duyurmaya ve İskenderiye ile yarışmaya başladı. Bergama kralları kentin bilim ve kültür merkezi haline gelmesi için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Düşünür Aristoteles'in meslek arkadaşı Theophrastos'un öğrencisi Neleus, bu iki değerli düşünürün kitaplarını Stepsis kentinde saklamıştı. Ve onun mirasçıları da kitapları bir depoya gizlemişlerdi. İskenderiye bu kitapları almayı çok istemişti. Ancak, Bergama ağırlığınca altın vererek kitapları satın aldı. O sırada hükümdarlık eden Mısır firavunu, Anadolu'ya papirüs dışsatımını yasaklayarak Bergama'yı acımasızca cezalandırmak istedi. Fakat Bergama Kralı II. Eumenes bir duyuruyla papirüs yerine kullanılabilecek herhangi bir maddeyi getirene ödül verileceğini belirtti. Ve Pergamonlu sanatçılar kişi keçi derisinden özel olarak hazırlanmış bir örnekle bunu başardılar. İşte bu örneğe "Pergamon derisinden" anlamına gelen Yunanca "Peragamene" ve Latince "pergamena" sözcüklerinden türetilen "Parşömen" adı verilmiştir. Bugün de kullanılabilen parşömen hazırlama biçimi şöyleydi: Yaş keçi, koyun ya da dana derileri yumuşasın diye önce suda bırakılırdı. Sonra özel bir bıçakla derinin iç yüzündeki et ve yağ parçaları temizlenir ve küllü suya yatırılırdı. Bu durumdaki derilerin kılları bıçakla kolayça sıyrılırdı. Daha sonra deriler tebeşirle (kireçle) ovulur ve sünger taşıyla parlatılırdı. Sonunda ince, sarımtrak ve her iki yanı düz ve parlak bir deri ortaya çıkardı.

Parşömen, birçok yönden papirüsten üstündü. Kesilebilir ve katlanabilirdi. Papirüsün yalnız bir tarafına yazılırdı, ama parşömenin iki tarafına da yazmak mümkündü. Katlanabilirliği anlaşılınca ayrı ayrı yapraklardan dikilmiş kitap ortaya çıktı. Ve Bergama, uzun süre dünyaya parşömen satan bir kent oldu.

Parşömen ne kadar ince olursa o kadar değerli sayılırdı. Bütün bir tomarı bir ceviz kabuğuna sığdıracak kadar ince parşömen yapmak ustalığını gösterenler de çıktı. Romalı Cicero, "İlyada"nın 24 şarkısının tümünü içine alan küçücük bir parşömen tomarını gördüğünü anlatmıştır.

Derinin kenarları büyük bir deri yaprak meydana getirecek biçimde kesilir ve bu yaprak ikiye katlanırdı. Bunların birkaçı bir araya getirilerek bir defter oluşturulurdu. Zamanla derilerin dörtte, sekizde, onaltıda biri büyüklüğünde çeşitli boylarda kitaplar yapıldı.

Bergama dışında parşömen uzun süre eserlerin kopya edilmesinde kullanıldı. Müsveddeler kitapçı dükkânına geldiğinde, papirüs tomarlarına kopya edilir, okurlara papirüs olarak ulaşırdı. Ancak, gittikçe üretimi azalan papirüsün Arapların Mısır'ı almalarından sonra Avrupa ülkelerine gönderilişi tümüyle durdu. İşte o zaman parşömen kesin utkuya ulaştı.

Parşömen önceleri el yazmalarında, VII. yüzyılda ise ferma yazımında kullanıldı. Parşömen üzerine yazılmış en eski krallık beratı İ. S. 667'de III. Thierry'den kalmadır. Parşömenin pahalı olması, onun birkaç kez kullanılabilmesinin denenmesini getirdi. Zaman zaman yazılar kazınarak yerine yeni metinler yazılıyordu. Değerli yapıtlar için dana ve koyun derisinden yapılmış daha kaliteli ve pahalı bir parşömen cinsi kullanılıyordu.

Bu arada, paçavralardan yapılan kâğıdın Avrupa'da kullanılmaya başlaması ve matbaanın keşfi, parşömen devrine son verdi.

Günümüzde deriyi elle temizleme ve bitirme işlemlerinin yerini mekanik yöntemler almıştır. Gergi tahtasında kurutma, hâlâ büyük dikkat gerektiren bir iştir. Çünkü deri, gerginliğe bağlı olarak beyaz, donuk ya da yarı saydam olacak biçimde kurur. Bugün beyaz parşömen başlıca vurmalı çalgılarda (kasnak, timba, davul, vb) yarısaydam parşömen ise lambalarda kullanılır. Parşömenin eski kullanım alanları (minyatür, bazı lüks baskılar, ciltler, vb) bugün de geçerlidir. Ayrıca parşömen seyahat çantalarının yapımında da kullanılır. ■

KIRIM VE KAFKASYA'DA OSMANLI NÜFUZUNUN GERİLEMESİ VE RUSLARA KARŞI KAFKAS KABİLELERİNİN DİRENİŞ GİRİŞİMLERİ (1792)
III

JEAN-LOUİS MATTEİ

Kafkasya ile ilgili *Toplumsal Tarih*'te yayımlanan üçüncü makaleye geldik. Çalışmam ilerleyince bazı konuları daha iyi algılayabildim. Aynı zamanda, gittikçe dinsel olsun tarihsel olsun, çok geniş bir araştırma alanı gözümün önünde beliriyordu. Her konuya mümkün olduğu kadar tatmin edici bir cevap vermeye çalıştım. Şunu belirteyim: Tarih konusunda genelde 2+2=4, fakat bazen eşittir 3 veya 5!

Gelecek araştırmalar, ortaya koyduğumuz bazı varsayımları haklı bulacak, ama bazılarını da mutlaka yalanlayacaktır. Fakat eğer Kafkas halklarının tarihine küçük bir katkıda bulunabildikse, çok mutlu oluruz.

Öte yandan, Hayri Ersoy'un *Çerkesler* (Nart Yayınları, 1993) adlı kitabında, belgelerimizdeki "Kumi Kalesi"nin yerini nihayet bulabildik. Nitekim, 123. sayfada şunu okuduk: "Mansur'un ortaya çıkışı ile birlikte Kuzey Kafkasya halkları özellikle Kaberdeyler, Şapsığlar, Janeler ve Abhazlar sağlam bir ittifak vücuda getirdiler. Giorgievsk (Kumkale) Savaşı'nda Kızılyar Taarruzu'nda, Tatartüp, Obün ve Khoperskoe Savaşlarında yalnız bırakmadılar. 22 Haziran 1791 tarihinde Anapa'da tutsak alınan Mansur dönemi kapanmış oldu."[1]

Dokuzuncu belgemize geçmeden önce, Seyyid Halil'in şahsına dair birkaç düşüncemi belirtmek isterim. Sayın Hasan Yüksel, "Ayıntab Mevlevihânesi" konusunda, *Toplumsal Tarih*'in beşinci sayısında yayımlanan bir makale yazdı. Bu çok ilginç yazıda kendi konumuzu ilgilendiren bazı öğeler keşfedebildim. Mesela, Seyyid Halil Efendi'nin Mevlevi olduğu sonucuna vardım. Bu tarikatın mensuplarının önemli makamlara yerleştirildiği ortaya çıkıyor. Bu tabii, sadece bir varsayımdır, fakat Antep'te bunu ispat eden bazı belgeler bulunmaktadır. Belki de Seyyid Halil'in mezarı ordadır. Nitekim, dokuzuncu belgemizden sonra, Seyyid Halil'in akıbetinden haberdar değiliz. Acaba 1829'a kadar yaşayabildi mi? O tarihte Ruslar Anapa'yı ilhak ettiler ve böylelikle Kafkas için yeni bir sayfa açıldı.[2]

Eğer hâlâ yaşamını sürdürüyor idiyse, Kafkasya ile bütün halklarını çok seven Seyyid Halil için bu olay şüphesiz büyük üzüntü kaynağı olmuştur. Şimdi, sayın okurlarımıza Seyyid Halil'in Bâb-ı Âli'ye gönderilmiş bir raporunu sunuyoruz. Ruslara karşı Kabartayların mücadelesinden bahsettiği için bu yeni "takrir" özel bir önem taşıyor. Okumayı kolaylaştırmak için on bir paragrafını numaraladım.

Dokuzuncu Belge

DOKUZUNCU BELGE

1

Kapucular kethüdamız Ağakulların Kırım tarafına irsal olunmazdan mukaddem bazı mevadd ile Kabarta tarafında temekkün olan Selim Giray Sultan'a adam irsal olunmuşdu...

Esna-yı merkumda Kırım ahalisi tarafından Sultan-i müşarünileyhe mahsusan adam gelüb hin-i mükâlemelerinde ahali-i Kırım Rusya Devletinin cevir ü ezasına bir vechle tahammül idemeyecekleri aşikâr oldu, acaba Devlet-i Aliyye Kırım ahalisi-

nin hallerine terahhumen (acıyarak) şefaat idüb sahib olmazlar mı?

Bu kadar ahil-i İslâm küffar içinde telef olub kalacaklar mı?

Bu günlerde bir azim cemiyet olub ahili-i Kırım bilittifak hallerinden bahis ile arz-ı mahzarlar tahrir idüb Der-i Aliyye'ye irsal ve ol vechle ifade-i hal eylemelerini istişare ideceklerdir...

Eğerçi Der-i Aliyye bundan böyle dahi bizlere sahib olmayub bir yüzden şefaat itmezler ise başlarımızın selâmetleri içün bir tarik buluruz, fi ma bad (ondan sonra) tahammül olunmaz deyü cevab vermeleriyle Ağa-yı mumaileyh kullarıyla Kırım'dan avdet ve Anapa'ya duhulların esnasi Sultan-i müşarünileyh dahi mevadd-i hususi bu tarafa tahrir ve mezkûr adam ile irsal ve keyfiyyat-ı mevadd malûm-ı âcizanem oldukda:

"Kırım ahalisi tarafından tahrirat yokdur.

Bu misillü mevaddlara tahriratsız cevab virilmez, senin bu hususun casuslığa benzer" deyü mezkûra cevab verdiğimizde: "Ben size bu günlerde tahrirat götürmem gerekdir" deyü tarafımızdan azim olunmuşdur. Ağa-yı mumaileyh kullarının mukaddem virdiği takrirleri tasdik olub Sultan tarafından vürud iden tahriratı dahi ve dün ubudiyet nâmeye mahsusan hâk-i pay-i veliymünumane (irsal?) kılınmışdır (.....) vusullarında mahall-i ilim-i aliyyeleri buyurulacağın beyanı...

2

Kabarta tabir olunan kabail tarafına bundan akdem Rusyalu tarafından zabt ve bir muceb-i şürutnâme bu mahall bizim devletimizindir deyü asakir ile memur olan Ceneral kabaile cevab virüb:

"Devletimizin emri: bu mahallde müceddeden (yeni olarak) bir kale inşa ve istihkâm-ı bina olunub bu mahallerin muhafazasına irade olunmuşdur elbette bu mahallde müceddeden kalenin inşasına mübaderet ideceğim" deyü Ceneral-i Moskof cevab eyledikde:

"Bizim bu vechle şürutdan haberimiz yokdur ve elân (şimdi) bizler cümlemiz Padişah halkıyız bu mahallde kale olmaz ve inşası mümkün değildir" deyü kabail-i mezkûr rıza virmeyüb cevab virdiklerinde Rusyalu dahi üzerlerine ikdam itmeyüb elan bir mikdar-ı asakir ile ikamet olunduğu...

3

Kabail-i mezkûrlar tarafımıza söz sahiblerinden irsal idüb bizler cümlemiz Der-i Aliyye halkıyız hakikat-ı hal Rusyalu'nun söylediği gibi eğerçi Devlet-i Aliyye Kabarta nâm mahalli Rusyalu tarafına ita iderse (Ruslara verirse) bizler cümlemiz mahall-i merkumdan kalkub berü tarafa gelürüz Rusyalu'ya bir vechle teabbüt itmeyüz deyü bendelerinizden cevab matlub eylediklerinde...

(Burada bir parantez açalım: Tırnak içinde bulunan kelimeler çizilmiştir: "kulların bu maddeye agâh (haberdar) ve aşina olmadığından cevaba kadir olmayub".)

... şimdiki halde kemafissabık ikamet üzere olun fimabad sizin ile müzakere olunub rabitaya bend olunur deyü def eylediğim derkâr... (Ve yeniden şu kelimeler çizilmiştir: "lâkin husus-ı mevadd tahkikan alim-i bendegâhneme lâyık değildir eğerçi fi'lvaki Kabarta bir muceb-i şürut Rusya tarafında ise müktezası üzere cevab verilmesinden taraf-i âcizâneme tahrir ile âgâh buyurmalarının niyazı...")

4

Kabarta Abaza ve Çerkes kabailleri Rusyalu ile cenk itmedi deyü rayagan olduğu derkâr (meydanda) lâkin kabail-i mezkûrların cümlesi bu defa tarafımıza vürudlarında ve esna-yı mükâlemede cevab virüb cümle kabail Der-i Aliyye halklarıdır ve cenk hususunda bir vechle kusur olunmaz idüb lâkin irade-i Der-i Aliyye ile bâ-sünuh kast olunan Kalka (Kalgay) Sultan'ın maiyetine cem olub Rusyalu ile cenke emellere ıztırar eyledik (ısrar ettik), kale üzerine asakir-i Moskof ile muharebe ve cenk olunması için Kalka (Kalgay) Sultan'dan izin matlub eylediğimizde, muharebeye bir vechle ruhsat virmeyûb hali üzere maiyetinde ikamet itdik bugün yarın diyeek asakirimizi avk ü tazir ettireceği malûm olunub riayeten (onu sayarak) sad defaat ibram (yük kere ısrar) eyledik ise bir vechle ruhsat vermeyüb agâh (haberdar) olmaksızın bilâ izin bazı askerimiz Moskoflu üzerine üç beş mahallde hücum ve azim muharebe ve mukatala olunub kabail tarafından fi kati vâfir şehid olmuşdur eğerçi ruhsat matlub eylediğimizde Kalka Sultan dahi askere takviye virüb cenke tahrik itmiş olaydı, alimallah Der-i Aliyye uğruna cümlemiz feda olurduk ve muharebede bir türlü kusur olmazdı deyü cevab vermeleriyle bu hususu kale-i mezkûrede ibkaliların zabitanlarından ve sair mahallerden sual ve bais olundukda keyfiyyat bir menval-ı muharrerdir yoksa bir vechle cenk itmede kusurları yok idi deyü fasih olduğu...

5

Ve hakikat el hali kabail-i mezkûrların ekseriyası cengâver ve hin-i iktizada işe yarar dilâver olmağla lâkin bu ana kadar mezkûrların derunlarında zabt ve rabtına kadir olub cenke tahrik ider bir başbuğları olmadığı derkâr ve yine mezkûr Rusyalu tarafına tabiiyyet itmeyüb Padişah halkıyız deyü oldukça hamiyet idüb Moskoflu ile üç beş mahallde azim muharebe ve mukatele idegelüb etrafıyla bahis ve cemian istimâ olduğu...

6

Ve bu defa kabail-i mezkûrlar ile hin-i mükâlemeden sonra taltif-i hatır ile sıyt olunarak (şöhretlendirilerek) derunlarında bazen itaat itmeyenlerin üzerlerine irsal ve marifetleriyle tedib olunarak sıyt olması içün kabail-i mezkûrların derunlarında itibar olunub hatırına "mir-i ağavat" eyledikleri beylerinden bir beyi bir mikdar-ı neferat ile tüfenkçibaşımız misillü hidmetimizde istihdam ve mükim ittirüb ve bundan böyle, avn ü inayet ya Rabb ve

kuvvet-i kudsiye-i Hazret-i Cihandâri ve himem ve tahmini bize katıla (?), cümle kabail-i mezkûrların bir vech-i sühulet ve Der-i Aliyye'ye vühcu ile tabiiyyet olunmasına bezl ve civad ile sarf-ı (?)-i kudret olunub in şa Allahü Tealâ etrafıyla zabt ve rabt olduğu suretde hin-i iktizada işe yarar ve Der-i Aliyye'ye mekinlü asakir müctemi ve düşman zuhurunda dahi mukavemet idecekleri mütehevvir-i (coşkun) halisânem idüğünün beyanı...

7

Abaza ve Çerkes ve Kabarta hududlarına varıncaya kadar kabail-i mezkûrların celb olunması eğerçi mübaderetimiz ve derkâr ve elzem umurumuz olunmağla gelen bazılarının taltif-i hatır ile celb olunması mümkün değil itaatinde olmayub havfa tâbi olarak celb ve Der-i Aliyye'ye tabiiyyet olunmaları içün maiyyet âcizanemde iki üç bin mikdar-ı piyade asakire vücuh ile muhtaç olunmağla eğerçi o kapu dilâverlerinden üç bin mikdar-ı piyade-i asakir ol baharda bu tarafa irsal ve maiyyet-i çakeriye olduğu suretde bazen derunlarında itaat itmeyenler asakir sebebiyle havfa tâbi olub beher hali celb ve izinleri Der-i Aliyye'de oldukları ve cümle kabaillerin dürunlarına havf-târi olub (korku meydana gelip) Ağavat-ı Etrukat-ı yetmişlerin takkavine bâdi ve etrafıyla istihkamına müeddi olub ol vechle cümlesi zabt ve rabt ve hin-i iktizada mekinlü asakir müctemi ve hizmet-i şahanede kiyam ve idare-i Aliyye buyurulduğu üzre hareket iderek bezl-i vücud ile istihdam idilecekleri mahall-i ilim (...?) buyuruldukda bir menval-ı muharrer inkiyad ve niyaz-i âcizanem olan üç bin mikdar-ı Etnabud (Arnavut) askeri bu defa mahallerinden tertib ve tanzim ve ol bahara değin teheyyü ve âmade olunub o mürur iden sefainlere (gemilere) irkâben (bindirirken) bu tarafa irsali ve ihsanı hususuna müsaade-i himmet ve mesağe-i harbiyyelerde erzanı buyurmalarının niyazı...

8

Kabail-i mezkûrların vücuh ile celb olunub feyz-i basiret-i şahanede olduğu suretde Anapa kalesi etrafıyla mamur olub işar-i şahane'ye lâyık ve yedinde mahall olacağından başka kale-i merkumenin idaresi içün iktiza iden masarif hususları dahi Devlet-i Aliyye'ye müctemi içün lâyenkati (kesintisiz) bar (yük) olunmadan etraf ü eknafdan hasıl olunmuş iravat (sulama) ve tayyarat-ı kale-i merkûmenin bu vechle o iktiza iden masarifatına ihata idüb idare olunur ve Der-i Aliyye'ye masarifat-ı kale içün sıklet olunmadan salif öz zikr iravatı hasılatıyla kale-i mezkûre idare ve muhafaza olacağın beyanı...

9

Kabail-i mezkûrların fi elcümlesi celb ve Der-i Aliyye'ye tabiiyyet behar hidamat-ı şahanede kıyam eylemeleri içün bu tarafa vürud olduğumuzdan berü mezkûrlara taraf-ı âcizanemden eğerçi eşya-yı ata (hediyeler) olunub ve el yevm ita olunmak üzre olmağla lâkin bir mikdar Der-i Aliyye tarafından kabail-i mezkûrlara senevi atiyye-i şahane olarak ahd ve inayet insan buyurulan eşya-ı mezkûrlar bundan akdem bir kıta deftere derc ve terkim olunub merkum bendegâh hâki-i devletleri kılmış idi. ... Atiyye-i şahanenin bu tarafa vürudu kabail-i mezkûrlar meyalarında ziyadesiyle iftihar-ı azim olub vücuh ile Der-i Aliyye'ye tabiiyyet ve istihkam takviyelerine bâdi olmakla (?) mevadd-ı hilâttan olduğu mahall-i âlim-i veliymünimânelerin buyuruldukda bir mikdar-ı atiyye-i şahane buyurulan eşya-yı mutlube bundan akdem arz ve terkim kılınan defter mucibince inayet ve ihsan buyurulub bu tarafa irsal olunmasına müsaade-i daime-i cezile-i veliymünimânelerin erzanı buyurulmak niyazı...

10

Bu minnet-i Allahü Tealâ irade-i aliyye (?) buyurulduğu üzre Kale-i mezkûrenin tamir ve inşasına ol baharda mübaderet ve bezl-i natıraş ile sarf-ı kudret kılacağı derkâr fe emma (kaldı ki) bu tarafa vücuh ile elzem olan dülgerler ve duvarcılar ve sair amele ekall kalil olduğundan başka bu defa vürud idenlerde üstad olarak bir dülger ve bir usta duvarcı olmayub cümlesi mustadi bir şey bilmezler kaldı ki in şa Allahü Tealâ o baharda kale-i merkumenin tamiri içün beherhal muhtaç olunan gerek dülgerler ve gerek duvarcılar üstad ve kâmil olarak tedarik olunmak hususunu iktiza idenlere emr ü fermanını buyurub mustadi ve acemi olmayarak üstad dülgerler ve üstad-ı kâmil duvarcılar ve kiremidçi ve amele-i saireler fi el cümlesi tedarik ve tahir olmayub bir kaç adet kiremidçi ustadları irsal olunmak hususuna dahi irade-i veliymünimanelerin erzanı buyurulmak niyazı...

11

Kabarta ve Abaza ve Çerkes derunlarında mütemekkin ve ikamet üzre olan Sultanların kabail-i mezkûrların meyanlarında katiyen neferleri olmadığından başka bir iş ellerinden gelmez ve etrafları yokdur daima kendülerinin aciz hallerinden bahisiyle tarafımıza ifade iderler, eğerçi bu tarafda olan cümle Sultanları Der-i Aliyye mutalebe ider ise, oldukları mahallerinden cümlesini ahz ve bir ferdi kalmamak üzre bu tarafa sefainlere hamulen (gemilere yüklenip) irade-i Der-i Aliyye buyurulduğu mahalle irsal olunur bir şey-i kudret ve diyanetleri olmadığı mahall-i ilim ve buyurulmak içün işar olunduğu...

AÇIKLAMA

Bu raporun okunması çok zordu ve beni güçlükler ile karşı karşıya bıraktı. Son derece ince bir yazıyla yazılmış olduğu için, transkripsiyonu tamamlamak sabır gerektiriyordu. Öte yandan, mutlaka bir sonuca varmam lâzımdı; çünkü bunun *Toplumsal Tarih*'in altıncı sayısında yayımlanan birinci belge kadar önemli olduğunun farkında idim.

Nitekim, bu belge bize şunu öğretiyor ki: Ka-

bartay ülkesinde hâlâ Selim Giray isminde bir Kalgay (metinde Kalka) bulunuyordu. Bilindiği gibi, Kalgaylar Tatar Hanlarının veliahtlarıydı.[3] Başka bir deyişle, Selim Giray son Kalgay idi. Kafkas kabilelerinin XVIII. yüzyılın başlangıcından itibaren Kırım Hanlarının nüfuzunun altına girmiş ve bu vesileyle İslâmiyeti kabul etmiş olduklarını unutmayalım.

Selim Giray kimdi? Kırım Hanlarının tarihi oldukça karışıktır. Şans eseri, onuncu belge sayesinde Selim Giray Sultan'ın Bahadır Giray Han'ın oğlu ve Şahin Giray'ın yeğeni olduğunu öğreniyoruz.

Kısacası şunu belirtelim: Şahin Giray Kırım Hanı olduktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'na ihanet edip Rusların tarafına geçmişti. O zaman, kardeşi Bahadır Giray Osmanlıların yeni ve resmî Kırım Hanı oldu. Kırım'ın ilhakından sonra Bahadır Giray önce Abazalara, sonra Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmak zorunda kaldı. Gördüğümüz gibi, Kırım Hanlığı resmî bir şekilde, fakat gerçekte hayalet olarak hayatını sürdürüyordu.

Fakat Seyyid Halil'in raporuna göre Kırım halkı, en yüksek otoritesi kalan Selim Giray'a bir elçi göndermişti. Bu elçi, Kalgay'ın nezdinde Rusların şiddete dayanan eylemlerini şikâyet etti. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu, Kırımlıların yegâne çaresi gibi görünüyor ve Kırım halkı, yalvararak, Bâb-i Âli'nin yardımını istiyordu.

Ayrıca, bilindiği gibi, Çerkes bir halk olan Kabartaylar, Kuban'ın öteki tarafında, yani barış antlaşmasına göre, Rus toprağında kalmıştı.[4] Fakat Kabartaylar bu "de facto" durumu hiç kabul etmiyorlardı. İkinci paragrafta yine Rus generaline yani Kont Gudoviç'e rastlıyoruz.[5] Kabartay toprağında yeni bir kale inşa ettirmek istiyor. Kabartaylar bunu reddediyor ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sadakatlerini bir defa daha dile getiriyorlar. "Padişah halkıyız bu mahallde kale olmaz ve inşası mümkün değildir" diyorlar.

Şu iki nokta ortada:

1) Kabartaylar bütün güçlüklere rağmen Padişah III. Selim'e sadık kalıyorlar. Bu direniş, Ruslara karşı uzun süreli bir taciz savaşı dönemine yol açıyor.

2) II. Yekaterina'nın politikası, önce kaleler, ondan sonra gerçek anlamda şehirler inşa ettirmektir. Bu vesileyle, Kabartayları Rus denetimi altında tutacak ve ikinci bir aşamada Rus göçmenlerini yeni kentlere yerleştirecek. Böylelikle Ruslaştırma süreci hız kazanacak.

Belgenin üçüncü paragrafı da ilginçtir, çünkü Seyyid Halil Efendi'nin sildiği bazı kelimeleri okuyabildim. Bunlar, bize değerli bilgiler veriyorlar.

Her şeyden önce diyelim ki, tıpkı Kırımlılar gibi, Kabartaylar da Ruslara karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun yardımını istiyor. Fakat Kabartay bölgesi hakkında Padişah'ın gerçek tutumu ne idi? Bir kere, Kabartay ülkesi kime aitti? Osmanlılara mı? Ruslara mı? Seyyid Halil biraz şaşırıyor, çünkü o konuda kendisine hiçbir emir hiçbir tavsiye verilmemiştir. Kabartay gerçek statüsünü bilmiyor hatta da bilmekten çekiniyor. Seyyid Halil, tedbirli bir şekilde Bâb-ı Âli'den yazılı bilgi istiyor ("eğerçi fi'el vaki Kabarta bir muceb-i şürut Rusya tarafında ise... cevab verilmesinden taraf-ı âcizâneme tahrir ile (bir yazı ile) agâh (haberdar) buyurmalarının niyazı"). Ondan sonra Seyyid Halil bu fikirden vazgeçiyor ve yazdığı sözcükleri siliyor veya sildiriyor. Bu olay, dürüst Seyyid Halil'in hassas bir konuya değindiğini göstermeye yeter. Bu olay, Osmanlı İmparatorluğu'nun tereddütlerini yansıtmaktadır. Kabartaylara destek vermeli miyiz, vermemeli miyiz?

Tabiî ki onları gizlice kollamak iyi bir çözüm olabilirdi, fakat bu iş anlaşıldığı takdirde Rusya ile yine bir savaş patlayabilirdi. Osmanlı İmparatorluğu bu riske girmeye hazır mıydı? Bu soruyu sormak, cevabını da vermek demektir. Üstelik, yazılı bir belge Rus casuslarının eline geçebilirdi. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir delil teşkil edebilirdi. Onun içindir ki, düşündükten sonra, Seyyid Halil Efendi söz konusu kelimeleri çizmiş olmalı.

Dostu, belki de belirli bir derecede mürşidi olan Şeyh Mansur'un Ruslara karşı cesur ve tavizsiz direnişi, bu satırları yazarken şüphesiz Seyyid Halil'in aklına sık sık geliyordu. Fakat böyle bir adamı birdenbire bulmak zordu. Bir hayal gibiydi. Şeyh Mansur'un tahliyesi şüpheli görünüyordu, çünkü Ruslar Yaş Antlaşmasını uygulamıyorlardı. Nitekim, iki sene sonra Çeçen kahramanı Rus zindanlarında ölecekti. Fakat Seyyid Halil ümidini kaybetmiyordu. Üstelik, gayet iyi biliyordu ki Kafkas kabilelerinin cengâver huyu, Türklerin elinde çok önemli bir koz oluşturuyordu. Bütün mesele bu kozu iyi kullanmaktı.

Dördüncü paragrafta Seyyid Halil Kabartayların savunmasına geçiyor. Bâb-ı Âli'ye bunu ispat etmek istiyor: Tersine söylentilere rağmen, Kabartaylar Ruslara karşı şiddetli bir şekilde ve birkaç yerde direndiler. Maalesef Kalgay Selim Giray savaş isteklerine karşı önemli bir engeldi. Anlaşılan, Selim Giray Ruslardan çok korkuyordu. Kalgay'ın dışında, neredeyse herkes direnmek ve savaşmak istiyordu. Kabartayların iradesine rağmen, Kalgay onları caydırmaya çalışıyordu. Sonuç olarak, Son Kalgay'ın emirlerine itaat etmeyen çok sayıda Kabartay Ruslara karşı savaştı. Çok şehit verdiler.

Beşinci paragrafta, Seyyid Halil önceki paragrafın fikrini genişletiyor: Eğer önderleri olsaydı, Kabartaylar Rusya'ya karşı topyekûn bir savaş ilân ederlerdi ("cenke tahrik ider bir başbuğları olmadığı derkâr (aşikar)"). Seyyid Halil şu noktalar üzerine de duruyor: Kabartaylar hem de sadık hem de cesur insanlardır. Ruslara karşı direndiler ve gelecekte de, şüphesiz direnmeye hazırlar.[6]

Altıncı paragrafta Seyyid Halil kendi fikrini genişletmeye devam ediyor. Evet, doğrudur, bazen Çerkes kabileleri itaat etmiyorlar, fakat bu halkları onurlandırmak ve onlara iltifat etmek, Osmanlı İmparatorluğu'nun işine gelir. Seyyid Halil, ağırbaşlılığına rağmen, bu kabilelere karşı duygularını örtemiyor. Onlara hayran oluyor, icabında Ruslara kar-

şı savaşacaklarından emindir. Fakat onları belirli bir düzene sokmak gerekiyor.

Yedinci paragrafta, Çerkes kabilelerine hayran olmasına karşın, Seyyid Halil Efendi kendisi Osmanlı İmparatorluğu'nun temsilcisi olduğunu unutmuyor. Bugünkü İngilizce bir deyimle, bir "real policy" gütmenin şart olduğunu fark ediyor. Çerkesler, cesur fakat disiplinsiz bir halktır. Çerkesleri onurlandırmak, silâhlandırmak ve aynı zamanda itaatte tutmak probleminin çözümünü bulmak biraz zordu. Onun içindir ki, Seyyid Halil Bâb-ı Âli'den 3.000 Arnavut ("Ernabud") askerinin gönderilmesini rica ediyor. Arnavutlar, bilindiği gibi, korkulacak ve disiplinli bir milisti. Çerkeslere gözdağı verebilir ve aynı zamanda onlara örnek olabilirlerdi.

Bâb-ı Âli, gerçekten söz konusu Arnavutları Seyyid Halil'e göndermiş midir? Meçhul. Osmanlı Sarayının fikirlerini kestirmek kolay değildir. Üstelik devletin parasal sorunları vardı. Bu bağlamda, Seyyid Halil'in Yusuf Paşa'ya bağlı olduğunu ve eski Sadrazam'ın "popülaritesi"nin düşmüş bulunduğunu unutmayalım. Fakat tahmin edebiliriz ki, Seyyid Halil Efendi'nin bazı istekleri karşılanmıştır; çünkü Anapa kalesini çaresiz bırakmak pek akıl kârı değil, hatta her türlü mantıktan yoksun bir davranış idi.

Sekizinci paragrafta, çok zeki bir şahıs olan Seyyid Halil istekleriyle Osmanlı Sarayını ürkütebileceğini anlamaktadır. Onun için şunu belirtiyor: Anapa kalesi kendi kendine yetmek bir durumdadır ve askerî levazımatın dışında, Osmanlı İmparatorluğu'na kesinlikle yük olmayacaktır. Nitekim o devirde, Anapa yöresi yeterince sebze ve meyve veriyordu.

Dokuzuncu paragrafta Koca Yusuf Paşa'nın vekili, tereddütsüz bir şekilde, Bâb-ı Âli'nin Çerkes beyleri için hediye yollamaya devam etmesi için ısrarlarda bulunuyor.

Onuncu paragrafta ise, yeniden usta dülgerler ve duvarcılar istemeye devam ediyor.

Nihayet, onbirinci paragrafta "Sultanlar"dan behsediliyor. Bu sultanlar kimdi? Selim Giray ve Salih Giray, söz konusudur. Onların dışında başka Sultanlar da vardı.[7] Görüldüğü gibi, Selim Giray Son Kalgay idi ve Kabartay ülkesinde oturuyordu. Ayna makalede zaten, Salih Giray'ın bir mektubunu yayımlıyoruz. Anladığım kadarıyla, her ikisi de Rus istilâsından sonra Kırım'dan Kafkaslara iltica etmişti. Askerleri olmadığı için güçsüzlerdi. Otoriteleri sadece manevî bir nitelik taşıyordu ve Seyyid Halil'e göre, tek istekleri gemilere binip Türkiye'ye gitmekti. Bu son paragraf oldukça dokunaklıdır çünkü Kırım Hanlığının son çırpınmalarını açık bir şekilde gözümüzün önüne sergiliyor.

ONUNCU BELGE

Bahadır Giray Hanzade Selim Giray Sultan (Sapako beslemesidir, Şahin Giray'ın karandaşı oğludur)

Baht Girayzade Murad Giray Sultan (İsmail beslemesidir)

Akbaşzade Germa beslemesi Selim Giray Sultan (Kaşkabaş'ın oğludur)

Barzek (Farzek) beslemesi Sultan Murad Giray'ın karandaşıdır.

Kızıl Bey'in Sultanı

Kemirgoy (Temirgoy) beslemesi Hac Giray Sultan

Besney Beyi Kızıl Bey Bey	1
Karandaşı Bey Mirza Bey	1
Abazkda Hacı Mehmed	1
Hapac (?)	1
Harsezoğlu Hamrez ve İslâm Giray ve Kateğac üç karandaşdır (Her muharebede mücebbirdir)	3
Ve Hazçak	1
Ve Sultan Ali	1
Kemirgoy Beyi Hatoğuzk	1
Bjaduğ Mirzası Zağor Bey	1

Ve Abazk'da Sultan Mirza

Ve İslâm

Ve Şartluk Hanaş

ve Toğuz ve Gürguz İslâm Giray ve Abad Kırım Giray

ve Kallu Batu Oğlu Mehmed ve İsmail

ve Murad Giray Sultan bâlâda zikr olunan Baht Girayzadedir

ve ...?. ...

AÇIKLAMA

Az önce bahsettiğimiz onuncu belge, Sultanların ve Kafkas beylerinin listesidir. Bu liste neden veya niçin yazılmış? Pek belli değil, fakat Kafkasya'nın en önemli şahısları önümüzdedir ve tahmin edebiliriz ki, Seyyid Halil, efendisi Yusuf Paşa onları hafızasında tutsun diye onu yazdırmıştı. Bu doküman başka bir özellik taşıyordu: "Besleme" sözcüğü. Sözlükler onun hakkında belirli bir bilgi vermiyorlar. Besleme, evlâtlık anlamına gelir, ama genelde kız çocukları için kullanılır.

Her neyse, söz konusu Sultanlar çocukken Kı-

Onuncu belge

rım'ı terk ettikten sonra Kafkas kabileleri ve Kafkas Beyleri tarafından yetiştirildikleri varsayımını yapabiliriz. Gerçi, Kırım'ın ilhakı sadece dokuz sene önce meydana gelmişti (1783) fakat bazı Sultanlar siyasal nedenlerden dolayı önceden Kafkasya'ya gelmiş olabilirler. Üstelik, unutmayalım ki bu bölge Kırım Hanlığına bağlı idi. Bahadır Giray Han, Selim Giray Sultan'ın babasıydı ve bir sene önce (1791) Tekirdağ'da vefat etmişti.

Bence, Kırım Hanları oğullarını Kafkas kabilelerine emanet etmişti. Öte yandan, belgemizde başka bir zata rastlıyoruz: Murad Giray Sultan. Babası Baht Giray Bucak (Besarabya) Hanı üç sene olmuştu, fakat ondan sonra yani dokümanımızın yazıldığı yıl (1792) azledilecekti. *Toplumsal Tarih*'in 7. sayısında yayımladığımız 5. belgede oğluna Topal Murad Giray deniyordu. Ayrıca, Topal Murad Giray'ın bir kardeşi vardı: Kızıl Bey'in yanındaki başka bir kabilede "beslenirdi". İki kardeş arasında yirmi saatlik bir yol vardı (5. belgemize bakın). Listeyi yazan kişi adını vermiyor, fakat onu bulabildim çünkü onikinci belgeyi oluşturan mektupta "Sultan Salih Giray, Kızıl Bey beslemesi" imzası açıkça okunuyor. Kızıl Bey "Farzek dedikleri çayır"da oturuyordu. İki kardeş 30 yaşında bile değildi. Nitekim, Baht Giray 1746'da doğduğuna göre bunu rahatlıkla tahmin edebiliriz.

Kemirgoy (Temirgoy) kabilesinin de bir beslemesi vardı: Hac Giray Sultan. Sayın okurlarımız Arslan Bey'in Temirgoyların miri olduğunu hatırlayacaklar. Onlara listede anılan başka bir Selim Sultan'ı ilâve edelim. Böylece Kırım Hanlığına bağlı Sultanların sayısı beşe varacak.

İlginç bir ayrıntı daha var belgemizde: "Harsezoğlu Hamrez ve İslâm Giray ve Kateğac üç karandaşdır 3 (Her muharebede mücebbirdir)". Mücebbir kelimesi çağdaş Türkçede "kırıkçı" anlamına gelir.[8] Anladığım kadarıyla savaş esnasında yaralıları tedavi ediyorlardı. Belki de bu tıbbî görev aynı zamanda büyü ile ilgili bir nitelik taşıyordu. Herhalde, kâtibimiz, bu özelliği oldukça ilginç bulmuş ve böyle bir not düşürmüştür.

ONBİRİNCİ BELGE

Çerakise kabilelerinin Beyleri ve söz sahibleri ve ihtiyarları ve her kabilenin Anapa'ya kaç saat olduğunu beyan ider

Şayğka kabilesi tahminen hane aded 200

Civar-ı Anapa'da sakindir, Zanzade Mehmed Giray Bey'in reayalarıdır

Jane kabilesi tahminen hane aded 300 Anapa'ya saat 9

(Misust Bey, Tatarsav Bey, İlhas Bey, Beşkoy Bey söz sahipleridir. Çerakisedir)

Hatuka kabilesi kariye aded 13 tahminen hane aded 1.000 Anapa'ya saat 20

(Şartluk Bey, Arslan Giray Bey, Devlet Giray Mirza söz sahipleridir. Çerakisedir)

Bujaduğ Hemişi(?) kariye aded 15 tahminen hane 1.500 Anapa'ya saat 28

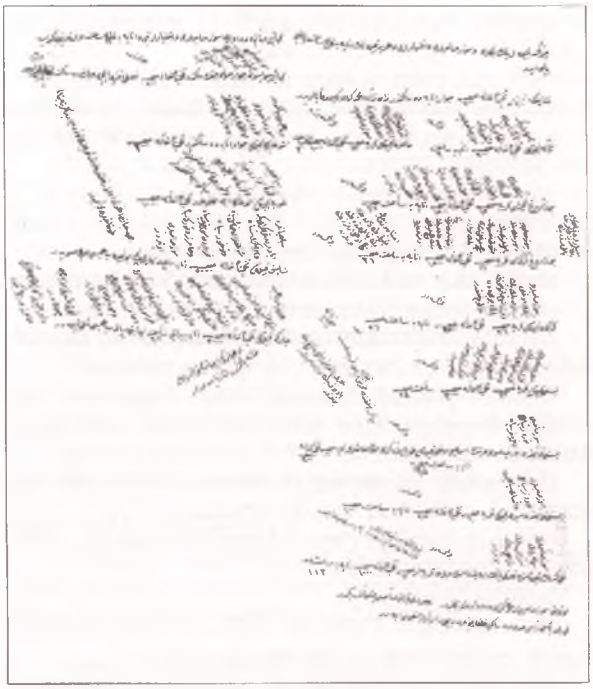

Onbirinci belge

(Aytek Bey, Mehmed Bey, Batuk Bey, Batu Giray Bey söz sahipleri bunlardır ve Anapa'yı gâvur almazdan evvel beş araba-yı mal-ı miriyeyi gasb iden bunlardır. Çerakisedir.)

Bujaduğ Kerkenay (Belki Kerketay J.L.M.) kariye aded 17 tahminen hane aded 1.500 Anapa'ya saat aded 36

(İhtiyarları Şahin Giray Bey, karandaşı Mehmed Bey, Batu Mirza Bey. İhtiyar söz sahipleri Buşuk Bey, Zağor Bey Bey, Batu Mirza Bey, Hacoğlu Er Mirza Bey bunlardır. Çerakisedir.)

Kemirgoy kabilesi kariye aded 36 tahminen hane aded 2.500 Anapa'ya saat aded 56 (Kemirgoy=Temirgoy J.L.M.)

(Söz sahipleri Aytekoğlu Arslan Bey Bey ve karandaşı Hatoğuzk Bey bu cümleden manzum halkdır. Çerakisedir.)

Besney kabilesi kariye aded 25 tahminen hane aded 3.000 saat aded 74

(Söz sahipleri Kızıl Bey Bey ve karandaşı Bey Mirza ve Mirza Bey nisfi bunlara tabidir ve bir dahi Eriki Bey mezkûrlar kadar sözsahibidir. Çerakisedir.)

Besney tevabi'nden Urub Suyu boynuna İsmailoğlu kabilesi Topal Murad Giray Sultan itaatleri. Kariye aded 8 tahminen hane aded 900 Anapa'ya saat aded 94

(Söz sahibi Toruz sipahi ve Al Mirza sipahi)

Besney tevabi'ndan Sidi kabilesi kariye aded 6, tahminen hane 350 Anapa'ya saat aded 100

(Söz sahipleri Toruz sipahi ve Kesay sipahidir. Çerakisedir)

Altuk Kesak kabilesinden Nehir-i Kuban'ın beri

yakasında olan kariyeler aded 11 tahminen hane aded 1.000 Anapa'ya saat aded 113

(Söz sahipleri Süleyman Bey,Seralab Bey, Şahim(?) Bey bunlardır. Çerakisedir. Kuban'ın bir ıbkası olub Kabartay ahalilerinden derine bir ıbkaya tabidir.

Bu Kabak sözsahibi Arslan Giray ve Davud (?) Aruk Beylerdir.

Biyirdi Kabak sahibi Beşman Beydir.

Kuban başı Rus hududda sakin halklar bunlardır.

Bey ve şiraları (alış verişleri) Moskoflu iledir.

Kabail-i Abaza'dan olan söz sahipleri ve ihtiyarları ve Anapa'ya kaç saat olduklarını zikr ider

Kabail-i Çupsuğ (Şapsuğ) civar-ı Soğucak'da sakindir tahminen hane aded 100 nisfi-i ahır içerü Abaza'da sakindir

(Söz sahibi Besneyoğlu Mehmed Giray Bey ve karandaşı Adil Giray Beydir. Abazadır)

Netuhac kabilesi civar-ı Anapa'da sakindir. Tahminen hane aded 2.000

İspahi-i Sepako'dur.

(Söz sahipleri Toruz ve Kallu (?) Batu Oğulları İsmail ve Mehmed ve Hazagu bunlardır)

Guya kabilesi Natuhac ile muhlutdur (karışıktır) tahminen hane aded 1.000

(Sipahilerdir. Kurrzka İndar ve Habatir ve Karzek, Haşiz ve İslâm ve Şuruğ söz sahipleridir, Sapako ile müttefikdirler)

Sabsuk kabilesi tahminen hane aded 5.000 Anapa'ya saat 7 nihayetî mesafe 8, bu kabile sipahisi Uç Soy'dur

Sipahîanlardır. (?)ler'den Kırım Giray Bey ve Arslan Giray sipah. Şartluklardan Haş sipah ve Toğuz sipah, Temerilerden Sorgub sipah ve Hamraz Oturka sipah. Söz sahipleri bunlardır.)

Abazk kabilesi tahminen hane aded 5.000 Anapa'ya bidayatî saat 28, nihayetî mesafe 6. Sipahî altı kabiledir.

Cümle bunlar sipahidir.

Ediğü aşireti söz sahibi Habaç Bey Mirza Tomukay bunlardır.

Buşuk aşireti söz sahibi Hazı Çaku Arslan Bey Hazeş bunlardır.

Atçuk aşireti sözsahipleri Hersuzoğlu İslâm Giray ve Hamrez ve Hac İsmail ve Cobatu Hacı ve Hacı Mehmed bunlardır.

Necuk aşireti söz sahibi Çüdedir.

Davor aşireti söz sahibi Hazaş Hamrez ve Arslan Beydir.

Bu Abazk ile Şabsuk beş bin hane yazılmıştır amma ziyadedir.

(Bir kenarda bu not: "Cümle Abaza ıtlak olunur halklar âdet-i kadimleri üzre yürüdüklerine binaen Tokağuları kuvvetlidir")

AÇIKLAMA

Onbirinci belgemiz, *Toplumsal Tarih*'in 7. sayısında yayımladığımız haritayı (5. belge) tamamlıyor. Dokümanın ilginç yanı, Çerkeslerin bir sayımını vermesidir. Nitekim, toplam olarak 25.350 evi saydık. Eğer bir evde ortalama 6 Çerkes yaşıyor idiyse, bu yörenin nüfusu 150.000 kişiyi rahatlıkla aşıyordu. Bu rakama Soçi, Sohum, Soğucak ve Anapa'nın sâkinleri dahil değil. O zaman bölgenin nüfusu 300.000'e varabiliyordu. Bu önemsiz bir rakam değildir. Unutmayalım ki, XVI. Louis'in Fransa'sında 'sadece' 20 milyon tebaa oturuyordu ve bu ülke, nüfus bakımından, o devirde Batı Avrupa için resmen bir devdi. Geçen makalemizde de, 20.000 Karaçay saymıştık: Tabiî ki bu rakam bütün Karaçayları kapsamıyordu.

Fakat bizi özellikle ilgilendiren kâtibin bu satırlarıdır: "Aytek Bey, Mehmed Bey, Batuk Bey, Batu Giray Bey sözsahipleri bunlardır ve Anapa'yı gâvur almazdan evvel beş araba-yi mal-ı miriyeyi gasb iden bunlardır. Çerakisedir." Demek Çerkesler Osmanlı mülküne bazen saldırıyorlardı! Fırsat fırsattır... Osmanlı hazinesine ait bu beş araba, belki askerlerin maaşını taşıyordu. 1790 veya 1791'de meydana gelen bu olay, Çerkeslerin âsi huyunu teyit ediyor. Zaten Seyyid Halil'in bazı cümleleri bu noktayı açıkça göstermektedir. Fakat bu suça karşı Bâb-ı Âli'nin tepkisi ne oldu? Hiç. Yayımlamadığımız başka bir belgede görüyoruz ki, 1792'de suçlular, yani Aytek Bey, Mehmed Bey, Batuk Bey ve Batu Giray Bey hiç tereddüt etmeden ve vicdan azabı duymadan Anapa'ya rahat rahat geliyorlar ve tıpkı öteki Çerkesler gibi Padişah'ın hediyelerini alıyorlar! Olay Türkiye'de meydana gelseydi göz yummak, hatta suçlulara ödül vermek, söz konusu olmazdı! Fakat Kafkaslarda her şey değişikti. Tekrar şunu hatırlatalım: Osmanlılar, yöreyi az tanıyorlar, Kafkasya dağlık bir yerdir. Çerkesler için orada saklanmak bir çocuk oyunundan başka bir şey değildir.

Beylerini cezalandırmak veya idam ettirmek bütün bölgenin ayaklanmasına yol açabilirdi. Tabiî ki Ruslar böyle bir durumdan yararlanırdı. Böyle bir riske girmek korkunç sonuçlar verebilirdi. O zaman, Seyyid Halil, makul uyum ve oydaşma (mütabakat) politikasıyla, uzlaşma yolunu tercih etti ve söz konusu Beyleri de Anapa'da kabul etti. Gerçi Seyyid Halil'in renk vermemesine rağmen, olayı "yutmak" biraz zordu: Beş tane hazine arabası birdenbire kaybolmuştu! Üstelik kritik bir anda: Ruslar Anapa'ya hücum etmek üzere idiler. Nihayet, yetmiyormuş gibi bir de suçluları ödüllendirmek şarttı.

ONİKİNCİ BELGE

Sultanım

İffetlû inayetlû mezid merhametlû Efendim

Hazretlerinize huzur Devletlerine mezid nizam virile

Hâk-i pay-i Devletlerine dua ve niyaz kılındığı siyakında bende-i muhlisleridir ki Hak Süphane ve Tealâ Hazretleri muammer ve Devletinizi mezid ve düşmanlarınızı her hakir eyleme âmin.

Bi hürmet-i Seyyid el Mürselin kaldı ki benim devletlû inayetlû merhametlû Efendimiz Sultanım Hazretleri bu ana kadar bu bendeleri Devlet-i Aliy-

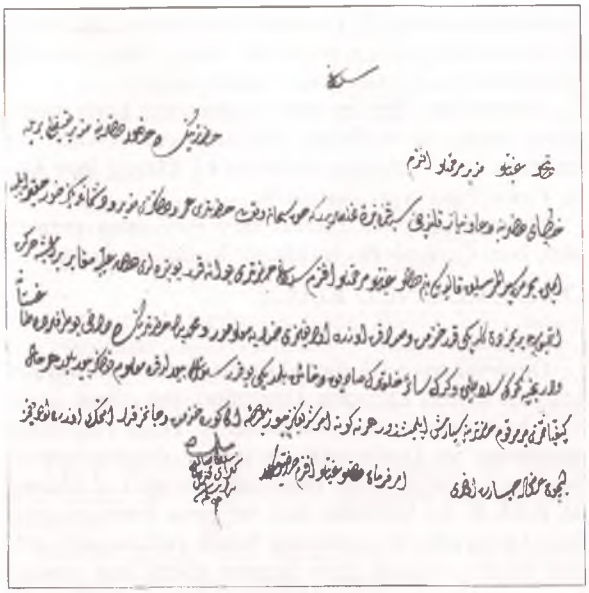

Onikinci belge

yeye mugayir bir eşya hareket itmeyüb yedimizden geldiği kadar hizmet ve sadakat üzre olduğumuz Hüda'ya malûmdur ve Mehmed Bey Hazretlerinize dahi bu taraflardan Dağıstan'a varıncaya gerek Selâtin ve gerek sair halkların sadık ve hain bilmediği yokdur sual buyuruldukda malûm-u Devletiniz buyurulur her hal-i keyfiyyetimizi mir-i merkum Hazretlerine sipariş eylemişizdir her ne guna emr-i şerefiniz buyurulur ise ana göre hizmet ve canımızı feda itmek üzre olduğumuz içün arzuhal cari olundu.

Emr ü ferman iffetlû inayetlû Hazretlerinizindir.

Bende
Sultan Salih
Giray, Kızıl Bey
beslemesi

AÇIKLAMA

Bu onikinci belgede Sultanlardan birinin orijinal mektubu ile karşı karşıyayız. Sultan Salih'den onuncu belgemizle ilgili olarak bahsetmiştik. Baht Giray'ın oğlu Sultan Bâb-ı Ali'ye karşı sadakatini ayrıntılı bir şekilde dile getiriyor.

Ona göre: "Bütün Sultanlar ve bütün Kafkas halkları Osmanlı İmparatorluğu'na, itaat etmektedirler. Aralarında hain yoktur."

Şüphesiz, Sultan Salih yalan söylemek niyetinde değildi, fakat mektubundaki bu sözlerini nüanse etmek gerekir. Eğer Çerkeslerin, %90'ı Ruslara karşı direnmeye hazır idiyseler (nitekim Kabartaylar Ruslara karşı şiddetli bir şekilde savaşmışlardı), sağ ve solunu iyi bilmeyen, hatta Ruslarla ittifak kurmak istiyen bir azınlık da vardı. Kalgay Selim Giray Sultan'ın tutumu da pek net değildi.

Hakikaten Kalgay, Kabartayları savaşmaya teşvik etmedi, tam tersine görüldüğü gibi, caydırıcı bir rol oynadı.

Sultan Salih'e gelince, o hiç bir şeyden şikâyetçi değildir ve İstanbul'a muhtemel bir ilticasından söz etmemektedir.

Makul ve temkinli bir zat izlenimi bırakıyor.

Öte yandan, Sultan bütün Kafkas halklarının temsilcisi olan Kutaysili Mehmed Bey'i dolaylı bir yoldan övmektedir. Bu konuda onun yazısı, elime geçen başka mektuplardan farklı değil. Fakat, sonuç olarak, Kırım Hanlığından kalma bütün Sultanlar gibi, Sultan Salih'in durumu hassastı.

Bâb-ı Âli'ye her şeyi söylemek mümkün değildi.

Üstelik Sultan Salih'in askerleri yoktu.

Padişah'ın muhtemel bir tepkisi ne olabilirdi?[9]

Eğer Sultan Salih bütün gerçeği yazmaktan çekindiyse, onu anlayışla karşılamamız lâzımdır.

ONÜÇÜNCÜ BELGE

(Belgenin arkasında şu kelimeler yazılmıştır: Hâlâ Anapa Seraskeri Vezir-i azam Saadetlû Yusuf Paşa Efendimiz Hazretlerine arzuhalimdir)

Saadetlû mekerametlû inayetlû benim Efendim

Vezir-i azam Paşa-yı Osmanîyan Hazretleri

Hüve'de hifz Bâri'de müstedam ömr ve Devletiniz mezid olmak dua-yi ika'-yi mal-i kemal kılındığı siyakında muhibbanem-i halisanemdir ki benim Efendim Hazretleri hâk-i payinizden gelmezden (?) berü dua-yı hayriyyeler ile müdavemet ve iştigal üzre olub her ne tarafınızdan Devlet-i Aliyye hizmeti zuhur ider ise ferman-ı ali merkumu üzre din-i mübin vech üzre hizmetde tühemlerde olmayacağım ve kabail dahi bu menval üzre olduğu muhakkak olmağla zira her ne türlü ve her ne cins müminlerinin bilcümlesi böyledir bu hizmetde olduklarına Müslümanlar birbirlerine tanikdir ve din-i mübin üzre hiç hilaf hareketleri yokdur ve lakin ziyade sadakatliğimizden hâk-i payinize bunu tahrir iderim gayrılara tahrir itmez idim: bizlerden ekall gelüb Paşa Efendilerimiz eğri hizmetleri doğru bilüb ve doğru hizmetleri eğri bilmişlerdir bu kabailler dahi hâk-i payinizden öyle bir hizmet ve hareket olunub bizler dalaletde olub kaluruz deyü fikirleri olduklarını dahi hâk-i payinize işaretim olmuşdur bundan böyle ahval-i keyfiyyet malûmunuz buyuruldukda baki siz alimsiniz.

Bende
Davud Bey
Bey

AÇIKLAMA

Davud Bey Bey'in kimliğinden birinci makalemde[10] şüphelendim ise de eriştiğim yeni bulgular kuşkuya yer bırakmıyor. Davud Bey Bey, Kafkas Beylerinden biriydi.

Nitekim bir listede[11] şu kelimeleri okudum: "Bjeduğ kabilesinden Kerkenay kabilesi Beyleri .... Bey Mirza Bey bir kabot Davud Bey Bey bir Kabot Cihancuk (?) Bey bir kabot"

Onüçüncü belge

İlâve edelim ki mektubunun arkasında da onun mühürü bulunuyordu: "Buncuka (?) oğlu Davud Bey Bey".

Davud Bey Bey bir Bjeduğ idi, yani bir Çerkes (veya Adige). Kabilesi Temirgoy kabilesine nispeten yakın bir yerde oturuyordu. Koca Yusuf Paşa'ya gönderilmiş bu mektup, Bey'in kendi elinden çıkmıştır. Bu belge Kafkas Beylerinin cahil olmadıklarını, gayet iyi Osmanlıca bildiklerini kanıtlıyor.

Üstelik, Osmanlı lisanı Kafkaslarda, en azından soylu kesimlerde, ortak dil olarak kullanılıyordu.

1670'lerde bu bölgenin sâkinlerini gören ve onları vahşi yaratıklar gibi niteleyen Fransız gezgini Jean Chardin'in korkunç betimlemelerinden epeyce uzağız.

Bu mektubun başka bir özelliği var: din olgusu üzerinde duruluyor. Davut Bey Bey, "din-i mübin (açık ve gerçek din)den bahsediyor. Ona göre, Kafkasya'da Müslümanlar tek vücut halindedirler. Ruslar karşısında dinlerinden şüphe duymuyorlar. Fakat Davud Bey Bey şunu ilâve etmekten kendini alıkoyamıyor: Bazı Çerkesler (belki bazı beyler) uygunsuz beyanatlarda bulunuyorlardı. Zaten daha önce Kafkaslarda her şeyin güllük gülistanlık olmadığını görmüştük. Bu izlenim, Davud Bey Bey tarafından teyit ediliyor. Fakat ayrıntı vermemesinden dolayı bu uygunsuzlukların niteliği hakkında cevapsız kalan birkaç sorumuz var ve varsayımlara başvurmak zorundayız.

Belki Davud Bey Bey Osmanlı hazinesine ait 5 arabayı çalan komşularından bahsetmek istiyor. Ne olursa olsun, sırasıyla Davud Bey. Bey Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sadakatini ifade ediyor.

Samimiyetinden kuşkulanmıyoruz ve gerçekten, Çerkeslerin ezici çoğunluğu Bâb-i Âli'ye bağlı idiler. Bey'in bu mektubu bu gerçeğin bir örneğidir.

Öte yandan, belgemiz Koca Yusuf Paşa'nın bazı Kafkaslıların önünde prestijini kaybetmediğini açıkça gösteriyor (hâk-i payinize bunu tahrir iderim (yazıyorum) gayrılara tahrir itmez idim:").

Davud Bey Bey'in eski Sadrazama karşı neredeyse utanç ve suçluluk duygusu var. Ayrıca, bu mektuba göre, tahmin edebiliriz ki, Davud Bey Koca Yusuf Paşa'yı iyi tanıyordu.

Onun içindir ki, Davud Bey Bey, isim vermeden, bazı Çerkeslerin tavırlarını kesinlikle kınıyor.

ONDÖRDÜNCÜ BELGE

Sultanım

Devletlû inayetlû mezid merhametlû veliünniam kesir el kerem Efendim Hazretleri sağ olsun arzuhal-i kullarıdır ki Hak Sübhane ve Tealâ Hazretleri muammer ve Devletinizi mezid ve düşmanlarınızı hor hakir eyleye âmin Bihürmet-i Seyyid el Mürselin kaldı ki bu kullarına her ne guna ferman-i şerifiniz buyurulsa in şa Allahü Tealâ yedimizden geldiği kadar sadakat üzre hizmet ideriz her umur-ı hususisimize saadetlû Mehmed Bey Hazretleri tarafımızdan vekil eylemişizdir. Efendimizin bu kullarına her ne hizmet ve teklif buyurulursa can ve baş ile hizmet ideceğimizi her cevab ve her niyazimizi Mir-i merkuma sipariş eylemişizdir her umurumuza Mir-i Hazretleri vekil olub arzuhalimiz büyük sipahilerden Tokçuk oğlu Hacı Bey yediyle Efendimizin Hâk-i pay-i Devletinize cari olunmuşdur malûm-i Devletleri buyuruldukda hüsn himmetleri bu kulları üzerinedir yani buyurulmaları babında emr ü ferman Devletlû inayetlû bu kullarına merhametlû veliünniam Efendim Sultanım Hazretlerinindir.

AÇIKLAMA

Ondördüncü belgemiz 7 Bey veya Sipahi'nin imzasını taşıyor. Hepsi de Besney Çerkes kabilesindendir.

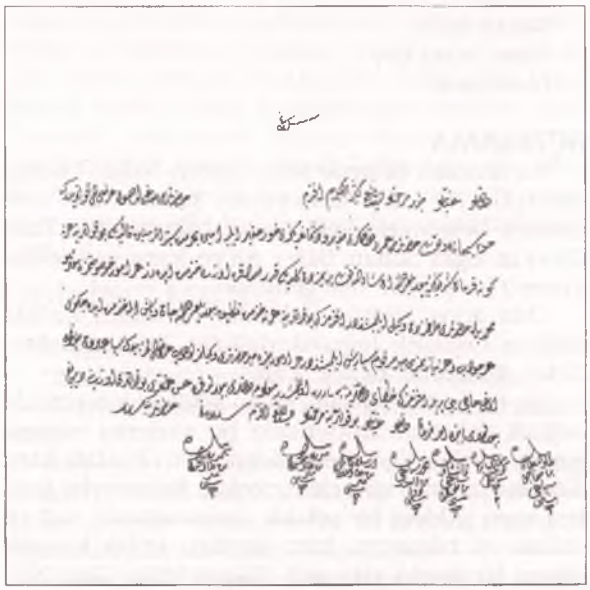

Ondördüncü belge

Bende Tav Sultan Bin Sutacuk Sipahi-i Besney	Bende Musa Bin Ker Bey Sipahi	Bende Kanşav Sipahi Bin Tokçuk Besney	Bende Mehmed Sipahi Bin elbuz (?) Besney	Bende Arslan Bey Bin Tav Sultan Mir-i Besney
Bende Mirza Bey Sultan Bin Tav Mir-i Besney	Bende Bey Mirza Bey Bin Tav Sultan Mir-i Besney			

Söz konusu Çerkes kabilesi Büyük Laba nehrinin civarında oturuyordu[12] En önemli şahısları Kızıl Bey Bey[13], Bey Mirza Bey ve Obki Bey idi. Mektupta sadece Bey Mirza Bey'in imzası bulunuyor.

Elime geçen daha önce bahsettiğim bir listede kabilemize ait 3 bey ve 13 sipahinin adlarını okuyabildim.

Listeye görey, Bey Mirza Bey'e bir "âlâ kabot", sipahilere birer tane "biniş" verilecekti.

Ayrıca, bir kenara "Hizmetkârlarına elvan kirbâs (rengârenk bez) tob 15" sözleri ilâve edilmiştir.

Bütün yayınladığımız mektuplarda olduğu gibi, o mektupta da Kafkas Beyleri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı vefa duygularından bahsediyorlar. Besney Beyleri Bâb-ı Âli için her şeyi yapmaya hazırlar. Sonuç olarak, problemin verileri şunlardı: Ruslar mı, Osmanlılar mı? Bu ikilemden kurtulmak onlar için neredeyse imkânsızdı. Fakat Rusların acımasız ve şiddetli asimilasyon siyaseti Çerkesleri gittikçe Osmanlı tarafına itiyordu.

ONBEŞİNCİ BELGE

(Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki barış antlaşması)

(Bazı maddeler)

İkinci madde

Rusya Devlet İmparatoryası Tatar Hanları tarafından soğucak kalesinin nahiyesi üzrine iddia olunan mülkiyet hukukunu hiç bir vakitde dermeyan ve iddia eylemeyüb kale-i mezkûre külliyen Devlet-i Osmaniyye'nin mülkü olduğunu itiraf ider.

Üçüncü madde

Kuban'da Kuban Nehri hudud itibar olunmağla zikr olunan Devlet-i İmparatorya nehir-i mezburun berû yakasına yani Nehir-i Kuban ve Kara Deniz beyninde mütemekkin olan tavaif-i Tatar'dan dahi keffiyed ider (vazgeçer)

Dördüncü madde

İmdi devleteyn hududuna dair karar-dâde olan (kesin kararlaştırılmış) nizam ve intizam binaen esasen şürut rabi' mucibince iki devletin sair cümle sınırları işbu muharebeye gelince ne vechle iseler ol vechle olub, Rusya Devleti askerlerinden iş bu muharebede istila olunan bi cümle yerler ve derunlarda olan kaleleri Rusya Devleti el haletü hinde bulundukları vech üzre Devlet-i Aliyye'ye redd ider.

Altıncı madde

Bin yediyüz seksen üç senesi kanun alevvelin yirmi sekizinci gününde bilcümle Devlet-i Rusya'ya Kırım ve Taman ilhakına dair ve ol havalide devleteyn-i mutahdeteyn beyninde Nehir-i Kuban hudud tayin olunduğunu mübin münakid olan senedi sair ahud ile mean (beraber) iş bu muahedenin ikinci maddesiyle temhid ve te'bid eyledikten sonra (ebedîleştirdikten sonra) Devlet-i Osmaniye vakit-i mustakbil için devleteyn-i fehimeteyn meyanlarında sulh ve salah ve refahyet ve hüsn-ü ittifakına halel getürebilir (zarar getirebilir) cümle vesaili teb'id eylemek (uzaklaştırmak) murad ve maksudunda olduğunu izhar ve beyan için alenen (açıkça) vaad ve taahhüd ider ki Nehir-i Kuban sol ya-

Onbeşinci belge

kasında hudud dahilinde mütemekkin olan tavaif bilcümle Devlet-i Rusya'nın hudud-i sınırlarına tecavüz itmemesine ve Rusya İmparatorya reyalarına ve anların emakin ve mesakinlerine ve arazilerine dahi bir türlü teadi ve gasb ve hasar zuhura götürülmemesine ve hafi ve celi bir türlü bahane ile Rusya adamlarını kayd-ı esre (esirliğe düşme) giriftar eylememeleri içün zabt birle men' ve tehzir zamanında kendü iktidarını ve cümle vesaili bezl ve imal idüb ve ol babda taraf-ı Devlet-i Aliyye'den hilafette olan ala ay hal-i eşd üzre tedib ve guşmal olunacaklarını müşir lâzım gelen kimesnelere eşed vechle (şiddetli bir şekilde) fermanlar ita ve zikr olunan tenbihat iş bu müsâlaha-ı hayriyye ba'd el inikad tasdik nâmeleri dahi mübadele olunduktan sonra ol havalilerde ilân ve beyan olunalar ve eğer akvam-ı mezbure işbu ahdnâmede karar virildiği suretden naşi kendülere eşed üzre bâlâda zikr olunan tenbihatlarına dahi nazar itmeyüb onlardan bir kimesne bilcümle Devlet-i Rusyaların hududlarına tecavüzî irtikab ve gasb ve harik ve izrar ve tahribat tertib idüb yahud hayvanati ve sairlerini gasb ile alub götürdükleri ve yahud Rusya adamlarını kayd-ı esre giriftar eyledikleri sebebiyle şikâyetleri takdim olunduğu suretde derakab (derhal) ve bilâ tehir garet (tahrip) ve yahud gasb olunan nesne istirdad birle terâzi oluna.

Veya hususi ahiz olunan Rusya adamları bir türlü bahaneye idhal olunmaksızın bilâ tehir (gecikmeden) ve min-i gayr-i tereddüd teftiş ve tahkik birle sebepleri tahliye ve azad ve tertib iden hasar ve tazmin birle cürüm ve kabahatla müttehem (suçlu) olan kimesnelerin dahi ibret lilsairin (başkalarına ibret olsun diye) hudud dahilinde Rusya serhadı zabiti tarafından nasb olunacak (tespit olunacak) memurun müvacehesinde tedibleri icra ve ifa oluna ve eğer gayr-ı memul şikâyetleri takdim olunduğu tarihden altı ay zarfında dahi tazmin olunmadığı halde Devlet-i Aliyye taahhüd ider ki Rusya İmparatorya elçisi tarafından tahriren inha olunduktan sonra bir ay zarfında bilcümle merteb olan ziyan ve hasarları kendü hazinesinden tazmin idüb (tazminat verip) ve hem civarında olan hududların emniyet ve refahyetine halel götürdükleri içün bâlâda mezkûr vaz' ve nizam olunan tedibleri dahi bi ay hal ve vücuh ile (kesinlikle) müttehemler üzerinde fiilen ve min gayr-i tehir icra ve ifa oluna

Sekizinci madde

Gerek inas ve gerek zükür cinsinden olan bilcümle üsera-yi muharebe ve sair esirler her ne pâye ve rütbeden iseler iki devletin idahilerinde bulundukça Rusya Devletinde hüsn iradatlarıyla tanassur iden (Hıristiyanlığı seçen) Müslimin ve Devlet-i Aliyye'de yine hüsn iradatlarıyla din-i Muhammedîyi kabul iden Hıristiyanlardan maada işbu ahdnâme-i mübarekenin tasdiknâmeleri mübadelesinden sonra derakab ve asla bir türlü bahane ile bilâ ivaz (bedelsiz) ve bigayr-i semen (para vermeden) azad ve istirdad ve teslim olunalar kazalik griftar-i bend-i istirkak olan (esir düşen) bilcümle Hıristiyan yani Lehlü ve Boğdanlu ve Eflaklu ve Moralu ve ehil-i Cezayir ve Gürcüler ve sair bilcümle ve bilâ istisna ve bilâ semen ve gayr-i ivaz azad olunalar.

Evvelki madde

İki devlet beyninde sebkat iden (daha önceden meydana gelen) her türlü muadat (düşmanlık) ve muhasıma şimdiden ilelebet mahv ve izale olunub (giderilmiş olunup) gerek alet-i harbiyye ve gerek sair takrib ile tarafından amel ve tedabir ve icra olunan zarar ve teeddîyat (zulümler) nisyan müeyyediyle feramuş olunub (unutmuş olunup) bu babda ve (.....) ve asla bir vakitde ahz-i intikam olunmaya ve şimdilik yerine berren ve bahren müeyyed ve kavi (kuvvetli) ve tegayyirden münezzeh (beri) müsâlaha'ya riayet ve hüramet oluna gerek taraf-i hümayunumdan ve gerek ehlaf-ı emcadım taraflarından ve gerek Rusya Padişah Mûşarinleyhe ve ehlafım beynelerinde tahmid olunan ittifak ile safi ve müeyyed ve tegayyirden beri (değişmez) müvalat (dostluk) hıfz ve heraset olunub iş bu maddeler kemal dikkat ve ihtimam ile icra ve muteber kılınalar ve iki devlet ve emlak ve memalik ve reaya ve ahali-i tarafeyn meyanlarında iş bu müvalat maddesi böyle riayet oluna ki fi ma bad (ondan sonra) canibinden birbirin aleyhine serren ve aleniyeten bir türlü amel-i buzg (düşmanlık işleri) ve izrar olunmaya ve tecdid olunan müvalat ve musafat (içten dostluk) muktizasınca bilâ istisna-yi iki taraf her ne guna töhmet (iftira) idiler (?) cümle-i reyaların tarafından tayan ceraimleri külliyen af olunub çektiri ve sair mahbuslarda bulundukları azad ve sebilleri tahliye, ve menfi ve meks ittirilen kesana (evlerine) avdete ruhsaat virilüb mukaddema kemyab oldukları her türlü pâye ve emvalleri müsâlahadan sonra redd ve ricah olunub ve sairleri ki her ne akubata müstahhak oldular ise dahi haklarına asla bir alet ve bahane ile taarruz ve ziyan ve zarar ve tedib olunmayalar ve ahirler tarafından mezburune bir türlü zarar ve ziyan ve taarruz olunmak teceyiz olunmayub izrar ve taarruzlarına kasd idenler tedib olunalar ve mersumundan her biri zir-i himayet ve muhafaza-yi kavanın (kanunların) vilayetlerini iadetleri üzre sair hem vilayetlerine* kıyasen muaşeret ideler (iyi geçinsinler)

*(vilayetler=hemşeriler)

Onuncu (?) madde

İşbu ahdnâme-i mübarekenin ina'kadi ve tasdiknâmelerin mübadelesinden sonra iki devletin reayasından bazıları ahır bir töhmet ve idam-ı itaat veyahud hinayet idüb devletinin birine ihtifa ve yahud iltica kasdında olur ise Devlet-i Aliyyem'de din-i İslam'ı kabul ve Rusya Devletinde tanassur idenlerden (Hıristiyanlığı seçenlerden) maada asla bir bahane ile kabul ve himayet olunmayıp derakab (derhal) redd ve yahud hiç olmaz ise iltica eyledikleri

düvvelin memalikinden tard olunalar ki bu misillü yaramazlar sebebiyle iki devlet beyninde müveddet (dostluk) ve (....?....) ve yahud bir ba'is-i bahs-i abes olur asla bir mana ve ika' olmaya Kezalik tarafeyn reayasından olub gerek ahil-i İslam ve gerek Hıristiyan zümresinden bir kimesne bir türlü tefsirat idüb her ne mülahaza ile bir devletten evvel bir devlete iltica ider ise bu misillüler taleb olundukça bilâ tehir (gecikmeden) redd olunalar

Onbeşinci madde

İki devletin hududları tayin ve tahrir olundukları nizam-i müktezasınca tarafeyn reayalarına mucub-i muhabise ve ba'is-i nizah cism olacak bir madde olmadığı eğerci mülahazadan ba'id olmayub velakin avariz-i gayir-i memuleden (beklenmedik) zuhuru muhtemel olan esbab-ı masraf ve ziyanların define (itmesine) iki devlet bilittifak karar virmişlerdir ki bu guna (öyle) nesnelerin zuhurunda Rus hududda olan hakim zuhura maddeyi teftiş ve yahud mahsusan tayin olunan memurların marifetiyle tefahhus ideler (araştırsınlar) bu guna memurlar maddeyi gereği gibi teftiş ittikten sonra bilâ tehir hakkı olan şahısın hakkını ihkad ideler ve pak- teahhüd olunur ki iş bu ahdnâme-i mübareke itikad ile müceddeden (yeniden) tehmid olunan (övünmüş) müvalat ve hüsn-ü nizam maddesi bu guna kazayanın (işlerin) zuhuru ile asla tagayyür olunmaya (değişmesinler)

Yirmiikinci madde

İki Devlet beyninde itikadi vuku' bulan cümle ahdnâme ve şerait-i sabikayi ve Belgrad kalesinde vaki ahdnâmeyi ve andan sonra vücuda gelen amme-i şerait (bütün şartlar) mahv ve izale ve ilelebed feramuş itmek iki devlet meyanasında bilittifak karar virilüb şöyle bir mersum ahudatin hakkına fi ma bad bir türlü rağbet makulesine itmeyeler velakin Milad-ı Hazreti İsa'nın bin yedi yüz senesinde Tolstoy nam hakim ile Ece kalesinin Hasan Paşa nam muhafızı beyninde Azak kalesinin ülkesi hududu ve Kuban sınıriyetin tayin ve tahririne dair vaki şerait işbu istisnadan beri olub kemal el evvel bilâ tegayyür baki kala

AÇIKLAMA

Onbeşinci belgemiz, Yaş Antlaşmasının (Ocak 1792) 1.,2.,3.,4.,6.,8.,10.,15.,22., maddelerini kapsıyor.Nedense, sol sütunundan itibaren okunuyor ve maddeler doğal sıralarına göre yazılmamıştır. Bu metni "Tarih-i Cevdet"te bulunan metin ile kıyasladık. Belgemizdeki 2.,3.,1.,10.,,15.22., maddeler Cevdet Paşa tarafından aktarılmış maddelerden farklıdır. Oysa, 4.6. ve 8. maddeler aynıdır.

Şüphesiz bu sapıklık şu nedenden kaynaklanıyor: Rusya'ya karşı savaşta iki cephe vardı: Bucak (Besarabya) cephesi ve Kafkas cephesi. Kafkas cephesine dair elimde başka bilgiler de var.[14]

Her neyse, bizi burada ilgilendiren, belgelerimizi bu antlaşmanın ışığında tutmak ve uygulamada ne yapıldığını tahlil etmektir. Nitekim, Yaş Antlaşmasının altıncı maddesi sınır olaylarını ve "hayvanat" gasplarını öngörüyor.

Birinci belgemizde görüldüğü gibi[15], 6 Çerkes (Temirgoy ve Bjeduğ) Kuban'ı geçip ava gitmişti. Maalesef, "şakadan" hiç anlamayan bir bölük kazağa rastladılar ve gerçek bir katliam meydana geldi. Fakat Yaş Antlaşması ne diyordu? Osmanlı tarafı suçluları cezalandırmak görevini üstlenmişti. Gerçekte ne oldu? Antlaşmaya riayet etmeksizin Kazaklar kendi adaletlerini uyguladılar.

Ayrıca, Yaş Antlaşması aynı şekilde Rus esirlerinin akıbeti üzerine karar veriyordu: derhal tahliye edilecekler, serbest bırakılacaklardı. Temirgoylar ve Bjeduğlar, misilleme olarak, 3 Kazak katlettikten sonra Rus esirlerinin sorunu otamatikman ortadan kalkıyordu... Çünkü esir yoktu. İlâve edelim ki gasp edilmiş hayvanlar Ruslara derhal iade edilecekti. Gerçi, Arslan Bey'in adamları söz konusu hayvanları zor belâ geri verdiler.

Müslüman esirlere gelince, Ruslar da onları serbest bırakmıyorlardı. Bu da, Yaş Antlaşmasına aykırı idi. Üstelik, bıraktıkları zaman bile onlardan para alıyorlardı. Söz konusu antlaşma bunu da kesinlikle yasaklıyordu ("bilâ ivaz (bedelsiz) ve bigayr-i semen (para vermeden) azad ve istirdad ve teslim olunalar") (8. madde)

Öyle görüyoruz ki bu antlaşmayı uygulamak çok zordu. Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında sınır olarak "ebedileştirilmiş" Kuban hududu bir demir perdeden çok bir süzgece benziyordu... Bu yörenin doğal sakinleri olan Temirgoylar ve Bjeduğlar onu fazla dikkate almıyorlardı. Fakat Kafkaslarda her şey değişmişti. Ruslar daha kuvvetli idiler. "Yeni" ve iddialı bir Devlet olan Rusya İmparatorluğu, dünya sahnesinde ağırlığını gittikçe hissetiriyordu ve hissetirecekti.

SONUÇ

Üç bölümden oluşan bu yazı dizisinde, bulduğum belgelere dayanarak, Çerkeslerin yaşantısını, Osmanlı-Çerkes, Çerkes-Rus, Rus-Osmanlı ilişkilerini ve aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun yavaş çöküşünün belirtilerini göstermeye çalıştım. Bu çalışma çok yönlü olduğundan, bu sonuçta bir sentez yapmak istiyorum. Ruslara karşı Çerkeslerin direniş girişimlerine gelince birkaç şekil alabilirdi: meselâ, Kuban sınırını hiçe saymak veya Kabartaylar gibi Ruslara karşı açıkça savaşmak, Kont Gudoviç tarafından planlanılan kale inşasını engellemek vb.

Kabartay bölgesi yeni bir anlaşmazlık nedeni idi. Söz konusu ülke Ruslar ve Osmanlılar arasında bir tampon bölge gibi oldu. Çeçenleri unutmayalım. Öteki Kafkas kabilelerinin direnişine yön verdikten sonra Rusya hegemonyasına karşı kahramanca ayaklandılar.

Kısacası, Kafkas meselesi öyle boyutlara ulaştı ki Rus edebiyatında roman ve öykülere konu oldu. Evet, fakat siyasal bakımdan, Ruslar genelde ko-

nuya nasıl bakıyorlar? Birkaç Rusça kitaba ve özellikle birkaç yıl önce çıkmış, *V kravu gor, Sadov- vinogradnikov* (Dağ, Bahçe ve Bağ Ülkesinde) diye adlandırılan esere[16] baktım. Ruslar için Osmanlı İmparatorluğu köle ticareti yapan bir devletti. Feodal yapısını çökertmek gerekiyordu. Aynı bağlamda, Çarlığın suçlarına rağmen, medeniyet ışığının Türkî halklara Ruslar tarafından getirildiği ileri sürülüyor. Tabiî ki aynı tez Kafkas halkları için geçerlidir. Şu alıntıyı verelim: "XVII-XIX yüzyıllarda Sultanî Türkiye bütün Kafkas üzerine egemenliğini kurma girişimlerini yoğunlaştırdı. Kuzey Kafkas halkları tamamen İslâmlaştırıldı. Bu vesileyle feodal soylu kesim iktidarını sağlamlaştırmaya çalıştı. Türkiye ile sıkı bağlar büyük derebeylere fayda getiriyordu; çünkü akınlar yaparak, kısmen Rus uyruklu fakat genelde daha çok kendi uluslarından esirler alıyorlar ve onları Türk pazarlarında satarak bu ticaret sayesinde daha zengin oluyorlardı. Bu eylemler dağlarda yaşayan köylü sınıfına büyük zarar veriyordu. Sultanî Türkiye ve onu destekleyen feodal soylu sınıfı ile bir sürü şiddetli çatışmadan sonra, XIX. yüzyılın yarısına doğru Rus egemenliği bütün Kafkasya üzerine kuruldu." (*V Krayu gor, Sadov i vinogradnikov* Bahçe ve Bağ Ülkesinde 26. sayfa)

Balkan halklarına gelince "Geri kalmış feodal Türkiye onların iktisadî ve kültürel gelişmelerini engelliyordu."

(*Stranitzy Istorii* , s.163.)

Bu ve yukarıdaki satırlar bize bir "hikâye" hatırlatma mı? Kandırılmamalıyız: feodal sistemin kuşkusuz, önemli kusurları vardı, âdil bir düzen değildi, fakat o devirde Rusya'da da kölelik mevcuttu. Başka bir deyişle, Büyük Yekaterina'nın Çerkes kölelerini pek düşündüğünü sanmıyorum... Düşünseydi bile, bu onları göç ettirmek veya katlettirmek içindi.

Alıntıladığımız kitabın Rus yazarları Çerkes soylu sınıfı ve Çerkes köylü sınıfı diye bir ayrım yapıyorlar. Ruslar, Çerkes köylü sınıfını kurtarmak için sözüm ona sadece Çerkes soylu sınıfına karşı savaşmışlar!.. Oysa gerçek bambaşkadır ve onu belgelerden herkes görebilir.

Nihayet, diyelim ki o devirde sosyolojiden anlayan çok az Rus aydını vardı... Üstelik, "medeniyetin ışığını ezilen halklara götüreceğiz" diye söz konusu halklara zulüm etmek, kötü bahaneden başka bir şey değil, kanımca. Ayrıca, aynı kitabın 131. sayfasında şunu okuyabiliriz: "Sultan, İsmail'in düşmesine dair haberi getiren askerin kafasını uçurdu." Görüldüğü gibi III. Selim değil, "Sultan" söz konusudur, o kadar. Anlaşılan, kitabın yazarı (S.N.Syrev) 1790'da Osmanlı Padişahı olarak tahtta oturanın kim olduğunu bilmiyor. Bilmek istemiyor. Aldırmıyor bile. Okurlarına, tebaasının kafasını uçuran barbar bir sultan yetecektir.(17)

Çeçenlere gelince, "Dağ, Bahçe ve Bağ Ülkesinde" diye adlandırılan kitapta şu satırları da okudum (85. sayfa): "Sosyal, siyasî ve kültürel gelişmeler Çeçenleri ve İnguşları komşularıyla ve başta olmak üzere büyük Rus halkıyla yakınlaşmaya itti. Henüz 1588 senesinde Terek ve Miçik nehri vadilerinde yaşayan Çeçenler kendiliğinden Rus Devletine katıldılar. 1770 ve 1781 yıllarında Rusya ile birlik Çeçen Aul'da ve Angust köyünde toplanan halk cemiyetlerinde yeniden teyit edildi. Rusya ile birlik olgusu iki halkın yaşantısında ilerici bir rol oynadı."

Tabiî ki Şeyh Mansur üzerine tek bir satır yok![18] Aynı şekilde Dağıstanlı Şeyh Şâmil'den (1797-1871) de söz edilmiyor. Bütün bunlar tarih değil, sırf propagandadır.

Fakat her zamanki gibi bu konuda da düşüncelerimizi nüanse etmemiz lâzım. Şu gerçek var: Çerkes köle ticareti XVIII.-XIX. yüzyıllarda korkunç boyutlara ulaşmıştı.[19] Öte yandan, tıpkı bazı Çerkesler gibi bazı Çeçenler de Ruslarla işbirliği yapmışlardı. Belki bunun siyasî nedenleri vardı. Kaldı ki, sadece uzun ve zor bir mücadeleden sonra, Kafkas halkları Ruslara itaat ettiler. (1864).

Her şeye rağmen, Rus egemenliği tamamen olumsuz olmadı. Eğitim ve dil konusunda (sözlü Çerkesçeden yazılı Çerkesçeye geçişinde, meselâ) Ruslar Kafkas halklarına önemli bir yardım sağladılar.[21] Tarihçi tarafsız kalmaya çalışmalı. Bu, her zaman kolay bir iş değildir.

Her neyse, şimdi belgelerimize ve Seyyid Halil'e biraz dönelim. Seyyid Halil Efendi Anapa Kalesi için büyük çaba sarfetmişti. Alt yapısını hemen hemen sıfırdan tekrar tertiplemeye çalıştı. Çerkes halklarını övdü, korudu, hediyelere boğdu. Fakat Bâb-ı Âli ve Koca Yusuf Paşa onun beklentilerine cevap verdiler mi? O başka bir sorun. İlâve edelim ki bölgede belirsizlik hükm ediyordu. Çerkesler başta olmak üzere Kafkas halkları Osmanlı İmparatorluğu'na sadık kalıyorlar, fakat bir yarı bağımsızlık halinde yaşıyorlardı. Cesur, ama disiplinsizlerdi. Kabartayları açıkça korumak ve silâhlandırmak tehlikeli bir işti. Üstelik, Kabartay ülkesi kime aitti? O bile belli değildi.

Seyyid Halil'in elinde büyük kozlar vardı ve o dürüst adam görevini yerine getirmek için canla başla elinden geleni yaptı. Yalnız, Rus ordusu güçlü ve örgütlü idi. General Gudoviç, II. Yekaterina'nın politikasını harfiyen uygulayan zeki bir askerdi. Kırım'ın ilhakı tamamlanıyordu. Tatar göçmenleri Anapa'ya ve Türkiye'ye geliyordu. Bu da Seyyid Halil ve elbette, Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir sorundu. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğü de aslında bir problemdi. Hangi cepheye asker göndermek gerekiyordu? Bir dahaki darbe nereden gelecekti? İlâve edelim ki III. Selim Ruslara karşı savaşı kaybetmişti. Parasal sorunları vardı. Her türlü reformlara ülkenin ihtiyacı vardı.

Nihayet şu noktaya değinmek isterdim: Medine'ye gitmek için Koca Yusuf Paşa Trabzon'u terk edince Seyyid Halil Anapa'da kaldı mı? İşine devam edebildi mi? O sorulara cevap veremiyoruz. Kesin olan şudur: XIX. yüzyılda meydana gelen Kaskasya'nın tam istilâsı, Çerkesler'in ve başka halkların göçüne yol açacaktı. Söz konusu istilâ Seyyid Ha-

lil'in devrinde henüz başlamıştı. Antep kökenli din adamının bütün cesaretine rağmen tarihin rüzgârına karşı koymak gittikçe güç olacaktı. ■

1- Obün veya Obun Çayi Anapa'ya en yakın ırmaklarındandır. (5. belgeye bakınız)
2- 1770'ten beri Ruslar Kutaysi'yi işgal ediyorlardı. 1801'de Çar I. Aleksand Gürcistan'ı ilhak etti. Kabartayların durumu kötüleşti. Nihayet, İran'a bağlı Ermenistan da 1827'de ilhak edildi. 1829'dan itibaren Kara Deniz kıyıları Anapa'dan Poti'ye kadar Rustu. Görüldüğü gibi, Rusya İmparatorluğu hegemonyasını bütün Kafkasya'da sağlamlaştırmıştı, fakat Çerkeslere karşı çatışmalar devam ediyordu.
3- Bazı kaynaklara göre Kalgay kelimesinin kaynağı şudur: Bir gün Fatih Sultan Mehmet Kırım Hanı Mengli Giray'a şu soruyu sormuş:
"-Kırım'ı müdafaa etmek için kim kalacak?"
"-Oğlum Kalgay (kalsın)!" diye Kırım Hanı cevap vermiş.
4- Bu konuda büyük belirsizlik vardı. Ruslara göre Kabartay ülkesi Rusya'ya aitti. Kabartaylar onu şiddetle reddediyorlardı. 1783'te zaten Kabartaylar büyük bir kıyama henüz uğramıştı. Ruslardan nefret eden Kabartaylar 1791 ve 1792 yıllarında meydana gelen şiddetli çatışmalardan sonra yavaş yavaş taciz savaşını tercih ettiler. O yüzden Ruslar onlara "Kaçak Kabartay" lâkabını taktılar. Bu, haksızdı. Aslında Kabartayların cesareti tartışılmazdı. Ama Rusların toplarına karşı kendilerini korumaları şarttı.
5- *Toplumsal Tarih*'in 6. sayısına bakın. Gudoviç, Kafkasya'da önemli bir rol oynadı. Görevi, o yöreye bir kale silsilesini yerleştirmekti. 1796'da hâlâ yaşıyordu. Ondan sonra izini kaybediyoruz. Epeyce yaşlıydı fakat kuşkusuz görevini yerine getirmiştir.
6- Seyyid Halil Kabartaylara güvenmekte haklı idi. 4. nota bakın.
7- 5 Sultan saydık, fakat belki daha fazla idiler.
8- Bu kelime, "mücbir" de olabilir. "Âmir-i mücbir" (Korkutan âmir) deyimine göre, bu üç kardeş adamlarını cenke zorlayabilirdi. Fakat bu açıklama bana pek doğal gelmedi. "Mücebbir", yani "kırıkçı" anlamını sonuç olarak tercih ettim.
9- Unutmayalım ki Salih Giray'ın babası, Baht Sultan, aynı yıl azledilmişti veya azledilmek üzere idi. Hanların ve oğullarının durumu daima çok hassastı.
10- *Toplumsal Tarih*'in 6. sayısına bakın.
11- Söz konusu listede şu kelimeler vardı: "Biminnet-i Tealâ Devletlû Veliünniam Efendimiz Hazretlerinin Divan-ı Âlilerine gelüb ilbas-i hilat olunacak Beyler ve Sipahiler defteridir." Oldukça uzun (192 isim) ve yalnız Beyler ve Sipahilerin adlarından ibaret olduğundan onu yayımlamıyoruz, fakat çalışmamızda çok faydalı oldu.
12- *Toplumsal Tarih*'in 7. sayısında çıkan haritamıza bakın.
13- On ikinci belgemize bakın. Kızıl Bey Bey, Sultan Salih'i himaye ediyordu.
14- 22. madde *Tarih-i Cevdet*'te mevcut değildir.
Belgemizde bulunan Tolstoy isminde şahıs (1645-1729) Çar I.Petro'nun dostuydu. Çareviç Aleksey'in soruşturmasını yaptı. Kont oldu. I. Yekaterina Çariçe olduktan sonra ihtiraslı Prens Menşikov ile anlaşamadı ve sürgüne gitti (1727). Menşikov da, iki sene sonra sürüldü. Hasan Paşa'ya gelince büyük bir ihtimalle Hasan Paşa Enişte, Damat (?-1713) söz konusudur. Kâh en yüksek görevleri üstlenir, kâh hapse atılırdı.
1694'te Azak kalesi muhafızlığına atandı. Onun içindir ki, barışı sağlamak amacıyla Tolstoy'la görüşme yaptı. (1700). 1703'te Sadrâzam oldu.
15- *Toplumsal Tarih*'in 6. sayısında Kazaklar ve Çerkesler arasında meydana gelen sınır olayını anlatan bir belge yayınladık.
16- "Ruskii Yazyk" Yayınları. 1988, Moskova.
17- Şu gerçek var: III. Selim, bir komplo hazırladığı için Şerif Hasan Paşa'yı idam ettirmişti (1791). Fakat bu olay siyasal bir nitelik taşıyordu ve bir despotun kişisel öfkesi ile alâkası yoktu.
18- Anlaşılan resmî Rus tarihçilerine göre Şeyh Mansur olsa olsa feodal sistemi savunan fanatik bir "molla" idi. Rus tarihçilerinin suskunluğu gayet normaldir. Çünkü, meselâ, *Stranitzy Istroii* diye adlandırılan kitapta Rus ihtilâli ve sonrası için aşağı yukarı sadece Lenin'den ve Dzerjinskiy'den bahsediliyor. (Çeka şefi olan Dzerjinskiy üzerine 4 sayfa var.) Bütün kitapta Stalin'den yalnızca iki defa bahsediliyor! "Kızıl Orduyu kim kurdu?" sorusunun cevabını söz konusu eserde sakın aramayın, çünkü Troçki'den hiç söz edilmiyor. Tabiî, yazara göre Bakunin, Lavrov ve Mahno hiçbir zaman dünyaya gelmemişler. Sanıyorum ki *Stranitzy Istorii*'yi yazan tarihçi S.N. Syrov'un gelecek amacı Lenin'siz bir kitap yazmaktır...
19- O konuda Tarih Vakfı tarafından yayınlanmış kitaba başvurabilirsiniz. (*Osmanlı Köle Ticareti*. Yazan: Ehud R. Toledano, Çeviren: Y. Hakan Erdem. 125. 126. 127. 128. sayfaları. Çerkes Köleliği ve Köle Ticareti.)
20- Çerkes dili, Rus alfabesinin yardımıyla gelişmeye başladı. Günümüzde birkaç gazete Çerkesçe çıkıyor, araştırmalar da yapılıyor. Bu Çerkes dilinin ilginç noktalarından biri şudur: "Lepk" (kabile) ulus anlamına gelir ve "kale" şehir demektir. Nitekim, kabilelerin Kafkaslar'daki önemini gördük; öte yandan, eğer Kafkasya'da çok sayıda kale olduğunu hatırlarsak, Çerkes dilinin ilginç yanı o kadar tuhaf görünmeyecektir.

Jean-Louis Mattei'nin "Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı Nüfuzunun Gerilemesi ve Ruslara Karşı Kafkas Kabilelerinin Direniş Girişimleri (1792)" başlıklı yazı dizisinin ilkindeki bazı okuma ve dizgi yanlışlarına dair, sayın okuyucumuz Nail İnal'ın Notu:

(Sayı 6 - Haziran 1994) s. 44: İkinci belgenin transkripsiyonunda ilk satır, "Sultanım" başta değil, "...efendim hazretleri"nin arasında olacak.

s. 45: Üçüncü belgede
3. satırda "tarafından" - "tarafeynden" olmalı,
4. "rivayet" - "rüyet",
6. "meclub" - "maslub",
7. "zamanında", "tarafından" - "zımnında", "tarafeynden",

s. 45-46: Dördüncü belgede
1.satırda "bend bilen" - "tebdilen" olmalı,
"hafiyyat" - "hafiyyeten",
"beren" - "berren",
7. "ehil-i" - "ehali-i",
9. "hafiyyen" - "hafiyyeten",
14 ve 15. "mümehhed (düzgün)" - "memhur (mühürlenmiş)";

Yine aynı belgenin sonunda, kırmızı mürekkeple yazılı olduğu kaydedilen kısımdaki (nehir adı) "Don" - "Ten (=Don),
okunamayan (?) kelime - "içlerinden",
alttan 5.satırdaki "soyub" - "serbestiyet" olmalıdır.

J.-L. Mattei bu düzeltilerinden ötürü, değerli okuyucumuza arz-ı şükran ediyor.

ESKİ BEYOĞLU'NDA, RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-VI

BEHZAT ÜSDİKEN

Eski Beyoğlu'nda yaşamış ve günümüze kadar gelememiş ünlü yeme, içme ve eğlence yerlerini anlatmayı sürdürürken, bir döneme, hem de oldukça uzun bir döneme imzasını atmış olan "Garden Bar"dan da söz etmemiz gerekmektedir.

Bugün bilinmeyen ve ortadan kalkmış olan bu güzel yeri yaşayabilenlerden biri de, rahmetli Fikret Âdil idi.

O belki de burada en fazla bulunan kişilerdendi. Onunun Arditi'ye aften verdiği bilgiye göre, Garden Bar 1911 yılında Natanson adlı bir Yahudi tarafından açılmıştır. Aslında, burası önceleri Kızılay'ın sergi için yaptırdığı pavyondu. Natanson burasını büyüterek adını "Garden Bar" koydu ve çalıştırmaya başladı.

Garden Bar ilk açıldığında, 1939 yılında yıkılan binasında değildi. Kızılay pavyonu olan yer 1914 yılında ve I. Dünya Savaşı'nın başlamasından önce yanmıştı. Zaten burasını Natanson'dan 1912 yılında Jean Lehmann devralmıştır. O dönem Tepebaşı Tiyatrosu (Dram) ile Amphi (Asri Sineması, sonra Komedi Tiyatrosu) de Jacques Natanson tarafından yönetiliyordu. Tabii ki, Jean Lehmann, Garden Bar'ı devralırken diğerlerini de devr almıştı.

1914 yılında ilk Garden Bar yanınca, Lehmann yerine yenisini çok kısa bir süre içinde yaptırdı. O zamanlar Garden Bar, Pera Palace Oteli'nden hemen sonra ve köşedeydi. Demir parmaklıklı ana giriş kapısı Casa d'Italia'ya bakıyordu. Dış kapıdan girdikten sonra, beton bir zeminle, sağdan yazlık, soldan ise kışlık bölüme girerdiniz.

Yazlık bölüm dikdörtgen şeklinde ve her tarafı camla kaplıydı. Kışlık bölüme ise geniş bir girişten girer, dans pistine ve aşağı salona yedi-sekiz basamaklı bir merdivenle inerdiniz. Girişin ve piste inen merdivenlerin hemen sağında, orkestranın yer aldığı platform vardı, üst tarafta ise balkon şeklinde bulunan yere masalar sıralanmıştı. Garden Bar'a genellikle, Levantenler, yabancılar ve azınlıklar gelirdi. Türklerin buraya akın etmesi, I. Dünya Savaşı'ndan sonraya rastlar.

Rusların döküldüğü döneme kadar, buraya yabancı artistler ve revüler gelirdi. Rusların akını sonucu pek çok Rus balesi burada gösterilerini halka sunmaya başladı. Gösterinin bitiminden sonra, bu artistler müşteriler tarafından dansa kaldırılıyordu.

Garden Bar'a gelen pek çok ünlü arasında, tahtını bırakmış olan İspanya Kralı 13. Alfons da vardı. Kral İstanbul'a "Dük de Toledo" adı altında gelmiş ve Garden Bar'da şarkı söyleyen İspanyol Jose Olibar'ın daveti üzerine geceyarısı buraya gelmişti. O gece Jose Olibar Kral'ın şerefine "Adieux (Granada) Lisbonne" ve "Ay, Ay" şarkılarını seslendirmişti.

Garden Bar'ın, 1935'te kapandığı bir kaynakta geçmektedir. Halbuki Garden Bar kesinlikle 1939 yılında kapanmıştır.

Kaldı ki, 1936 ve sonraki yıllarda pek çok varyete numarasının Garden Bar'da yapıldığı belgelenmektedir. Örneğin (Bir İlân): "Tracey-Hay numaralarına 26.9.1936 Cumartesi akşamı başlayacaktır". Bir eğlence yeri olan Garden Bar nedeni bilinmez, bir gece yerle bir oluverdi.

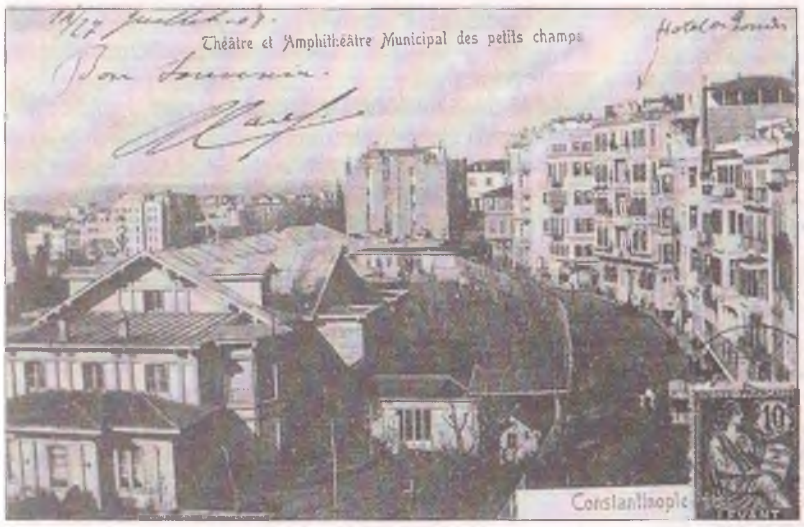

Tiyatroların ve Bahçenin görünüşü (1908)

CONCORDIA GAZİNOSU

Concordia Gazinosu, şimdiki St. Antoine Kilisesi yapılmadan

önce, orada bulunan Douzio Sokağının köşesindeyidi.

Douzio Sokağı ise, o dönemler Granda Rue de Pera'dan başlar ve tam bir "L" harfi çizerek, yandaki Linardi (Bugünkü Eski Çiçekçi) Sokağına ulaşırdı. İşte bugün varolmayan sokağın, Grand Rue de Pera üzerindeki başlangıç yerinden Linardi Sokağına kadar uzanan bu kısmıda, Concordia Gazinosu'nun kışlık yeri bulunuyordu. Gazinonun arka tarafı (bugün St.Antoine Kilisesi'nin bulunduğu yer) ise Concordia'nın yazlık bahçesiydi.

Concordia, gazino ve balo salonu olarak çalıştığı dönemlerde, girişte hemen bir birahane bölümü gözlenirdi. Birahaneye, yandan ışık alan (burası Douzio Sokağının girişe göre sağ yanı olduğu için) uzunca bir koridorun nihayetindeki sağdaki bir kapıdan girilirdi. Oldukça büyük olan birahanenin tam orta yerinde bir sahne bulunuyordu. Bu sahnede duruma göre, değişik ve küçük orkestralar çalardı. Sahne etrafında dizili masalarda oturanların rahatça görebilmeleri için oldukça yüksekti.

Sıralanan masalar ise, dört ve altı kişilikti. Genellikle bira içilen bu bölümde daha çok "a la minute" hazırlanan çerezler vardı. Örneğin, çeşitli peynirler ve hemen hazırlanabilen makarna.

Birahanenin giriş kapısının hemen ilerisindeki kapıdan ise, Concordia'nın yazlık bahçesine çıkılıyordu. O dönemler Concordia'nın arkasında başka bir bina bulunmadığı gibi, arazi aşağıya doğru oldukça meyilliydi. Bundan dolayı da, İstanbul Boğazı bütün güzelliğiyle buradan görülebiliyordu.

İşte böyle güzel ve iyi bir yerde bulunan Concordia ilk kez kapısını, 1864 yılında bir gazino olarak açtı. O dönem gazinonun yönetimi yalnız, Antoine Rizzi'de ydi. Kaldı ki gazinonun adı Concordia değil Concorde idi. Bu ad ilerleyen zaman içinde, Antoine Rizzi, Louis Parmeggiani ile ortak olup Concorde gazinosunun bir bölümünü tiyatro salonu haline getirdikten sonra Concordia olmuştu.

Bu arada, Sayın Said N. Duhani, yazdığı *Eski İnsanlar Eski Evler* (Ahmet Parman çevirisi, 1984 basımı. s. 74) aynen şunları yazar:

"Bugün artık varolmayan Concordia'nın hemen yanında Mısır Hanı'nın yerinde, 'Trocadero' adlı bir gösteri salonu bulunuyordu. O da aynı işle meşgul komşuları gibi varyete yıldızlarını sahneye çıkarırdı.

.....sosyetemizi giydirdiği Büyük Kadın Terzihanesi, Concordia ve Trocadero arasındaydı. (İlginç bir tesadüf Paris Metro'sunda da Trocadero ve Concordia durakları birbirleri peşi sıra gelirler.)"

Burada oldukça büyük iki hata var, önce Trocadero burada değil, Teke Yolu üzerinde ve "Teke"nin (Bugünkü Divan Edebiyatı Müzesi) karşı sırasındaydı. O dönemde de Dimitro Molino tarafından yönetilen gerçek bir "Cafe Concert" idi.

Sayın Duhani'nin sözünü ettiği yerde ise, "Eldorado" Cafe Chantant'ı vardı. Bunun dışında, Paris Metro'sunda, Concorde ve Trocadero durakları birbirinden sonra gelmez. Concorde durağı, 1. Hattın üzerindedir. Trocadero durağı ise 9 Hat üzerindedir ve Concorde'dan, Trocadero'ya ulaşmak için, hem bir hat değiştirmeyle hem de beş durak gitmeye gerek vardır.

Safiye Ayla 1942'de

Bu arada, Rizzi'nin (bu isim bazı kaynaklarda Ricci olarak geçmektedir) ortak olduğu Louis Parmeggiani, buraya gelmeden Naum Tiyatrosu'nun genel direktörlüğünü yapmakta, hem de Douzio Sokağının hemen başındaki evde oturmaktaydı. İşte bu iki ortak 1871 yılının son aylarında, Concordia'yı bir tiyatro salonu haline soktular. Tiyatronun sahnesi çok küçüktü, ancak beş veya altı kişi hareket edebiliyordu.

Rizzi (veya Ricci) ve Parmeggiani 1871 yılı için, bir İngiliz tiyatro topluluğu ile anlaşmışlardı. Bu İngiliz tiyatro topluluğu, bu küçük sahnede, 1871-1872 yılları içinde bir seri *Opera-Buffe* sergileyecekti.

Kaldı ki bu küçük sahneye rağmen, ortaklar burayı 1886 yılına kadar götürmeyi başardılar. 1886 yılında, Concordia el değiştirdi, burayı Andrea Xenato önce tek başına bir "Cafe Concert" haline soktu. Daha sonra Yönetmen Livadas buraya ortak oldu.

Bu arada ve 1891 yılında Concordia'nın yerini satın almak isteyen Katolik cemaati buraya 24.000 Osmanlı altını önerdi. Sahipleri ise buraya 32.000 altın istiyordu. Tabii ki anlaşma olmadı. 1904 yılında istek Katolik cemaati tarafından yinelendi.

Concordia o dönem halen "Cafe Concert" olarak çalışıyordu.

Ama bu kez, Katolik cemaati daha yapıcı ve dahi iyi bir teklifle gelmişti. Bundan ötürü de, Concordia'nın çalışmaları bu dönemde yavaşladı.

Ama bu yeni ve daha iyi öneriye karşılık, anlaşma gene sağlanamadı. Bunun üzerine yönetmen Livadas 1904 yılında, Concordaia'nın kışlık bölümünde bazı değişiklikler yaptı. Tavan yükseltildi, localar yeniden dekore edildi, yerdeki halılar tamamen değiştirildi.

Bir Fransız topluluğu da gösterime başladı. Livadas'ın bu çalışmaları ve çabaları gene bir katkı sağlayamadı ve nihayet 1906 yılının hemen başında Concordia ve arazisi Katolik cemaati tarafından satın alındı ve hemen St. An-

Concordia'nın olduğu yer yıkıldıktan sonra (1906)

toine Kilisesi'nin yapımına başlandı. Oldukça uzun süren inşaat sonucu, bugünkü St. Antoine Kilisesi yapılandı.

ATLANTİK BİRAHANE VE LOKANTASI

Atlantik Birahane ve Lokantası halen varolan Alkazar Sinemasi'ndan sonraydı. Burası bu adla açılmadan önce yerinde, ünlü Ankara Pastalıanesi bulunuyordu. Kaldı ki Ankara Pastahanesi daha önce, Tepebaşı 9-11 numaradaki yerde Nicola İgnatiedis tarafından açılan Petrograd Pastahanesi'nin devamından başka bir şey değildi.

1920 yılında Tepebaşı'ndaki yerinde açıldıktan sonra, buraya taşınan Petrograd Pastahanesi bu adla anıldığı süreçte Nicola İgnatiedis yönetiminde kaldı. Nicola burasını Aleksandr ve Mustafa Tütüncü'ye devrettiğinde yeni sahipleri, adını Ankara Pastahanesi koydular.

İşte bu dönemdeki, Ankara Pastahanesi'ne girdiğinizde sağ tarafta bir buzdolabı sizi karşılardı. Buzdolabı sağ taraftaki merdivene kadar uzanırdı. Sol yandaki bölümde ise, üstleri temiz beyaz örtülerle kaplanmış masalar sıralanmıştı.

Yukarı çıkan merdivene gelmeden, sol dipte bir girinti vardı. Buraya da birkaç masa yerleştirilmişti. Üst katta ise salon denebilecek büyüklükte bir bölümle yanyana iki oda bulunuyordu.

Yazar ve sanatçılar genellikle, aşağı katı yeğlerler, ve kesinlikle ön masalara oturmak isterlerdi.

Üst kat, özellikle Petrograd döneminde, ayrıcalıklı bir yer gibi tutulurdu. Dendiğine göre o dönemler burada uyuşturucu partileri dahi düzenlenirdi.

O günkü durumunu anlattığımız, Petrograd ve sonraki Ankara Pastahanesi, 1943 yılında gene bir değişikliğe uğradı, bu kez ortaklardan Aleksandr ayrıldı. Mustafa Tütüncü tek başına kaldı.

Kalmasına kaldı da, burasını yürütmeye gücü yetmedi ve 1944 yılında, yani Aleksandr'ın ayrılmasından bir yıl sona, pastahaneyi Niko Kleovulos Hürmüzoğlu adlı bir Rum'a devretti.

Niko burasını devir alınca, geçici bir süre için kapattı. Pastahane kapalı kaldığı süre içinde, çok geniş bir yenilenmeye uğradı. Giriş katı yeniden dekore edildi. Hemen kapı girişinin yanına çok büyük ve geniş üstü tezgâh olan iki vitrin buzdolabı oturtuldu. Üst kattaki odaların arasındaki duvarlar yıktırıldı. Burası çok büyük bir salon haline getirildi.

Bunun sonucu, üst kat özellikle uzun süre oturularak yemek yenecek bir düzeye ulaşmış oldu. Tabii ki giriş katı da bu düzenlemeden nasibini aldı. Niko Kleovulos Hürmüzoğlu, bu kadar değişmeden sonra, pastahaneyi tamamen birahane ve lokanta haline getirmiş oldu. Adını da Atlantik Birahane ve Lokantası koydu.

Birahane hem lokanta ve birahane olarak çalışıyor, ayrıca şarküteri olarak da hem yerinde satış yapılıyor, hem de evlere servis götürülüyordu.

O günler ne kadar güzeldi, hem gençliğimiz hem de isteklerimizin doğrultusunda kimseyi rahatsız etmeden ve kimse tarafından rahatsız edilmeden yaşabiliyorduk. Neyse...

Uzun süre hem de oldukça uzun süre, Beyoğlu halkına hizmet vererek günümüze kadar gelebilen nadir yerlerden biriydi, Atlantik Birahane ve Lokantası.

İZMİR LOKANTASI

İzmir Lokantası, Bristol Oteli'nden sonra Büyük Londra Oteli'nden önceydi. Meşrutiyet Caddesi üzerindeki bu lokanta da diğerleri gibi, sanatçı ve yazarların sürekli uğradıkları bir mekândı.

Sait Faik âşık olduğu günlerde, Salâh Birsel ve Sait Faik burada sıkça buluşmayı âdet haline getirmişlerdi.

İlginç diğer bir olay da 6-7 Eylül 1955 olayları olurken, Aziz Nesin'in burada içki içmesi ve yemek yemesiydi.

Bu lokanta da diğer lokantlaar gibi Rumlar tarafından yönetiliyordu. İlk açıldığında sahibi ve yöneticisi Yani Fenerli idi. 1950 yılına doğru yönetim doğrudan Ligor Fenerli'ye geçti. Kapanana kadar da onun yönetiminde kaldı.

Gelelim Lokanta'nın dekoruna: İzmir Lokantası'nın dış kapısı, yanda ve Bristol Oteli'ne doğruydu. Cephesi oldukça geniş ve kapıdan sonra ikiye bölünmüş yarıya kadar camlı, alt tarafı tamamen ahşaptı. 1940'lı yıllarda alt taraf krem rengi yağlıboya ile boyanmıştı.

Cephedeki camlara tül perdeler asılmıştı, ancak bu perdeler yanlara çekildiğinden içerisi rahatlıkla görülebiliyordu. Tabii ki dışarısı da.

Lokanta'nın en güzel masaları, camın önüne dikine sıralanmış olanlardı. Arka taraftaki masalar da ön masalara uygun bir şekilde dizilmişlerdi.

Mezelerin durduğu büyük vitrin buz dolapları, lokantanın nihayetindeydi. Genellikle orta halli

vatandaşların yeğlediği bu yerde fiyatlar oldukça ucuzdu. Servisler her Rum lokanta ve meyhanesinde olduğu gibi çok iyiydi. Mezeler harika ve o dönem serbest olmasından ötürü de, her marka rakı bulunuyordu. Lokanta öğle servisinde pek dolmaz, buna mukabil akşamları oturacak yer bulunmazdı.

Genellikle saat altıdan sonra dolmaya başlayan lokanta, kışın gece yarısından çok önce boşalırdı. Yazın ise, karşıdaki Tepebaşı Bahçesi'nde varolan müzik ve varyeteden dolayı bu boşalma, Tepebaşı Bahçesi ile aynı zamana kalırdı. Hele Safiye Ayla'nın "Alabanda" revüsünü oynadığı dönem, bu boşalmayı çok geç saatlere kadar uzatırdı.

İzmir Lokantası (veya İzmir İçkili Lokantası) Meşrutiyet Caddesi üzerinde ve Tepebaşı denilen mahallin içindeki kanımca en iyi lokanta-meyhane idi. O da diğerleri gibi kapandı ve kayıplara karıştı. Bu arada unuttum, ünlü, "Galatasaray Berberi" Hamdi (Gülseren), haftanın muayyen günleri buraya gelir, rakısını (kulüp rakısını) içer, sonra Ömer Hayyam Caddesi üzerindeki Tutkalcı Sokağındaki evine yollanırdı. Bazı akşamlar, Turan Aziz Beler, Terzi Şakir ve Bahriyeli Uzun Hasan kendisine eşlik ederlerdi.

Bu arada şunu belirtmekte yarar var. Turan Aziz Beler bugün pek tanınmıyor, aslında iyi bir gazeteci ve iyi bir yazardı. Önemli eserleri: "Türedi Ailesi", "Tüylendi Ailesi", "Beyoğlu Piliçleri", Allah Kurtarsın", "Bit Yüzünden", "Yıldızlar Arasında", "Sevda", "Gecelerin Koynunda", bunların dışında da Dr. Gottfried Andreas' tan çevirdiği "Görgü" (Ülkemize ait olan bölümü kend eklemiştir).

Turan Aziz Beler yazdığı "Türedi Ailesi" ve "Tüylendi Ailesi" eserleri nedeniyle, mahkemeye verilmiş, savunmasını Av. Suat Tahsin Türk yapmasına rağmen üç seneye yakın bir süre cezaevinde yatmak zorunda kalmıştı.

Kendisi yurtdışında tahsil ettiği için, yanlış anımsamıyorsam, Fransızca, İngilizce ve Almanca'yı çok iyi biliyordu. Hatta ölümünden evvel, Kültür Bakanlığı adına Almanca bir eser yazmış, ancak anlaşmazlık nedeniyle, bu eser satışa sunulmamıştı.

Ayrıca 1937 yılında, sinemayla ilgisi nedeniyle *Haftalık Sinema* adı altında bir dergi çıkarmaya başlamış, ama 9. sayıdan sonra bunu sürdürmemiştir. Sonra bu işleri tamamen bırakarak, Şile yakınlarındaki Kumbaba'da çok büyük bir arazi satın almış ve buraya oldukça lüks bir motel ve tatil evleri yapmış, hayatının sonuna kadar da burada yaşamıştır.

Bahriyeli Uzun Hasan'a gelince, bu dönemin yakışıklı ve orta yaşlı delikanlılarından, gerçek bir bahriyeli olmasına karşılık, hiçbir zaman resmî elbisesi ile görülmemiştir. Uzun boylu yakışıklı ve tamamı beyaz olan saçlarıyla, çok güzel giyinir ve sürekli Beyoğlu'nda gezerdi. Varlıklı bir ailenin bireylerindendi.

Terzi Şakir ise, 1930'lu yıllardan itibaren, kozmopolit Beyoğlu'nda yabancı ülkeden diplomalı ve birkaç yabancı lisanı bilebildiği için, konsolosluk çalışanlarıyla, yabancıların terzisi olarak çalışıyordu.

TEBEBAŞI BELEDİYE BAHÇESİ (TEPEBAŞI BELEDİYE GAZİNOSU)

Tepebaşı Belediye Bahçesi, halen İstanbul Sergi Sarayı'nın bulunduğu ve eski adıyla "Tepebaşı Bahçesi" olarak adlandırılan alanın içindeydi.

Ancak 14.000 M²'lik bir alanı kapsayan ve Tepebaşı Bahçesi olarak bilinen bu bahçe içindeki Tepebaşı Belediye Bahçesi'nin yerini, daha iyi anlayabilmek için burayı iki ayrı bölümde incelememiz gerekmektedir.

1. Bölüm: Pera Palas'ın bitiminden eski Şehir Tiyatrosu Dram kısmının bitimine kadarki (Kulis dahil) bölüm,

Bu bölüm genellikle bahçe ve park olarak yaşamını sürdürmüştü. Tabii 1870'li yıllardan sonra.

Daha önce ise burası tamamen mezarlıktı, eğer XIX. yılın ortalarına gidecek olursak, yabancıların "Petits-Champs des Morts" dedikleri bu yerde gezindiklerini, ve burayı bir nevi seyirlik yer olarak kabul ettiklerini görürüz.

Hatta, 1854 tarihindeki Kırım Savaşı'ndan sonra, burada yabancı orkestra ve bandoların konser verdiklerine dahi şahit oluruz.

Bu dönemlerde mezarlık henüz kalkmamış ve Bahçe'nin düzenlenmesi de gündeme gelmemiş idi.

1880'li yılların sonlarına doğru bahçenin tanzimine başlanması ve 1890 yılında da salaş bir sahneden ibaret olan tiyatronun yerine yeni bir tiyatronun yapılanması, mezarlıkların yavaş yavaş kalkmasından sonradır.

İşte bu arada, ve tiyatro binasının yapılanmasından sonra, bu kapalı kışlık tiyatroya ek olarak ve binanın cepheye göre sol yan duvarına bir de yazlık sahne eklenerek, tiyatronun yazlık perdesinin de açılması sağlanmıştı. Ayrıca, Pera Palas'ın bitimindeki yere de kapalı bir yer yapılmış ve bahçenin, Meşrutiyet Caddesine bakan yönü tamamen demir parmaklıklarla çevrelenmiş, ana giriş kapısı ise, tam Casa d'İtalia'nın karşısına ve köşe yapan yere oturtulmuştu. Kışlık Tiytaro'nun giriş kapısı ise, binanın ön yüzündeydi.

2. Bölüm ise, yeni yapılanan tiyatro binasının bitiminden Bodui Apartmanının bulunduğu yere kadar olan alanı sınırları içinde alıyordu.

Bu bölümde de, o dönem "Amphi" adı verilen bir tiyatro vardı. Bu tiyatro önce yazlık tiyatro olarak inşa edilmiş, zamanla üstü kapatılarak dönemine göre çok büyük bir tiyatro ortaya çıkmıştı.

O dönemde, bu iki tiyatro arasındaki boşluk sadece bahçeydi. (Zaman içinde Tepebaşı Belediye Bahçesi olarak adlandırılacak olan Gazino işte bu alanın içine oturacaktır.)

Zaten büyük arazinin ilk sahibi İstanbul Belediyesi idi. Tüm bahçenin Belediye adına kaydedilmesi ise ancak 1936 yılında gerçekleşmişti. Unutulmamalıdır ki: Tepebaşı Belediye Bahçesi (veya Tepebaşı Belediye Gazinosu) Tepebaşı Bahçesi'nin 2. bölümünün sınırları içindeydi. Çünkü Tepebaşı Bahçesi başka, Tepebaşı Belediye Bahçesi (veya Tepebaşı Belediye Gazinosu) başkadır.

Sözünü ettiğimiz Tepebaşı Belediye Bahçesi'nin doğuşu ise, buranın yeniden ve 1940'lı yıllardan önceki düzenlenmesinden sonradır.

Belediye bu bölümdeki bahçeyi düzenlemek için, önce Şehir Tiyatrosu Dram kısmı ile, Asri Sinema (sonra Şehir Tiyatrosu Komedi kısmı olan, Amphi) arasında kalan bölüme, 80 santim yüksekliğinde ve 50 santim genişliğinde beyaz taşlarla bir duvar ördürmüş ve duvarın üst kısmını çok güzel bir şekilde mozaikle döşettirmişti.

Bu duvar üzerinde yalnız, Şehir Dram Tiyatrosu kulisi girişiyle, bahçeye inen merdivene ulaşabilen bir açıklık bırakılmıştı.

Bu açıklığa, iki kanatlı ve demir parmaklıklı bir kapı yapılmıştı. Yeniden örülen duvarın üstüne ise gene bir metre yüksekliğinde bir demir parmaklık yapılmış ve bu parmaklık da örülen duvarın üst düzeyinin tam ortasına aralıklı konan sabit demirlere kaynak yapılarak sağlamlaştırılmış ve koyu yeşil renge boyanmıştı.

Bahçe'nin alt tarafı, yani Refik Saydam Caddesine bakan bölüm de aynı tip duvarlarla çevrelenmiş, bahçenin meyilli olan bu yönü de ayrıca ağaçlandırılmıştı. Ağaçlandırılan bu bölümün üstü ayrıca bir metre yüksekliğinde kalın ve kafes şeklindeki demir teller kapatılmış bu demir teller de gene koyu yeşil renge boyanmıştı.

Bu durumda aşağıdan veya yukardan bahçeye girmek olanaksız hale gelmişti. Giriş yalnız yukardan ve iki kanatlı demir kapıdan olabilecekti. Bu arada Belediye, buranın gazino olarak işletilmesi yönünde bir anlaşma yaptı. 1940 yılında buranın işletmesini Faruk Altuni aldı. Önce girişe göre sağ tarafta ve Asri Sinema'nın yan duvarına bakan çok büyük bir sahne yaptırıldı. Sahnenin önünde ayrıca orkestra yeri de vardı.

Sahne oldukça yüksekti, bu durumda, en arkada oturacak olanların dahi sahneyi rahatça izlemeleri sağlanmıştı. Beleşçilerin dışardan içeriyi seyretmelerini önlemek için de, demir parmaklıkların arkasına branda gerildi. Bu durumda, içerisi ancak duvarın üstüne çıkıldığında görülebiliyordu. Tabii ki, giriş kapısının önünde bekleyen bir bekçi, duvarın üstüne çıkılmasını önlüyordu.

Gazinonun sahneden sonraki zemini, tamamen betonla kaplanmıştı. Ön tarafa yemek yenebilecek masalar, arka tarafa ise, konsumasyon yapılacak ve örtüsü olmayan masalar sıralanmıştı.

Gazinoya tek olan giriş kapısından girilir ve merdivenlerle aşağıya inilirdi. Yemek bölümü hariç, diğer konsumasyon yapılacak ve arka taraftaki yerlerde gazoz, bira ve dönemin meşrubatlarına yer verilirdi, tabii ki bu bölüm sahneye yakın olan ön bölüme göre daha ucuzdu.

Kanımca, Tepebaşı Belediye Bahçesi veya Gazinosu'nun ünlenmesi, "Alabanda" revüsü nedeniyledir.

Çünkü dönemin en ünlü şarkıcılarından olan Safiye Ayla, "Alabanda" revüsünde oynamayı kabul etmiş ve Kraliçe Mimoza rolünü üstlenmişti. Revü'de ayrıca Muammer Karaca (Dursun Reis rolünde), Tevhid Bilge (Samuel Mertuşa Benbasa), Zeki Alpan (Mabeyinci), Sıtkı Akçatepe (Mabeyinci), Anna Papazyan (Prenses Kelebek) da oynuyordu.

Eseri Ekrem Reşit Rey yazmış, müziğini Cemal Reşit Rey yapmıştı. Revü'de geçen Alaturka müzik parçalarında da Saadettin Kaynak'ın imzası vardı. Kraliçe Mimoza rolündeki Safiye Ayla revüye ismini veren "Alabanda" şarkısını şöyle söylüyordu.

"Alabanda yaşasın hayat,
Alabanda, ye iç rahat yat,
Alabanda, Alabanda,
Dertlerini at,
Neş'e var kafanda,
Alabanda,"

Ve Dursun Reis rolünde Muammer Karaca:

"Ben doğdum babam geldi,
Geldi de karşıma dikildi"

Bunların dışında, Safiye Ayla her akşam Saadettin Kaynak'ın 1932 yılında bestelediği ünlü "Çile Bülbülüm, Çile" şarkısını da söylüyor, yalnız orada seyredenleri değil, dışardaki beleşçileri de hayran bırakıyordu.

Bu zevkle yaşadığımız bir dönemdi. Çocuk olsak bile "Alabanda" revüsü ilk kez 22 Haziran 1942'de perdesini açtı ve çok devam etti.

II. Dünya Savaşı ve bu savaşın getirdiği zorluklara, gece karartmalarına karşılık çok uzun süre afişte kalabilen bir revüydü "Alabanda". Bu revüden sonra yabancı bale sanatçıları ve akşamları belirli bir saatten sonra sürekli çalan bir fasıl, Tepebaşı Belediye Bahçesi'nin yaşamını uzun bir süre daha sürdürebildi. ■

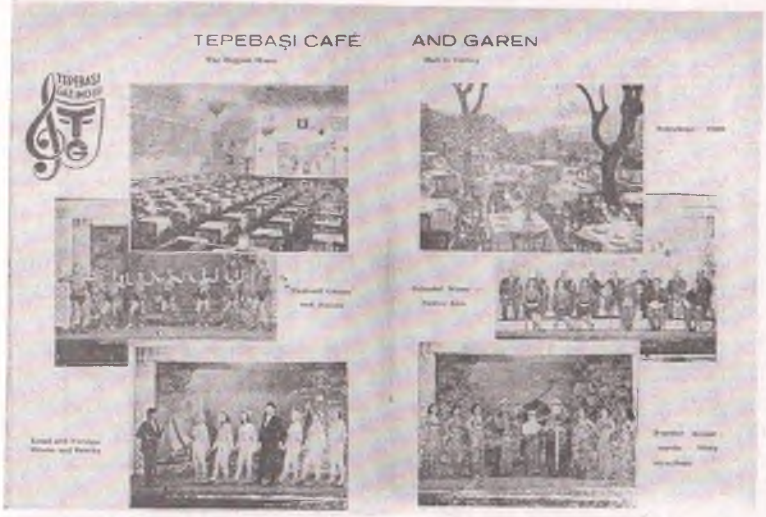

1950 Tepebaşı Gazinosu

ESTONYA FOLKLORUNDA TÜRKİYE VE TÜRKLER

JAAN KAPLİNSKY

Geçmişin eğitim görmemiş Estonyalı köylüleri için, "Türkiye" sözcüğü çoğunlukla, Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında geçen "Türk Savaşları"nı çağrıştırırdı. Estonyalılar 1721'den 1917'ye kadar Rus çarının uyrukları oldukları için, bu savaşlardan bazılarına katılmak zorunda kalmışlardı. Orduda hizmet süresi 25 yıldı ve askere gidenlerin birçoğu, bu sürenin sonunda geri gelemiyor, çoktan ölmüş oluyordu. Sağ kalıp evlerine dönebilen birkaçıysa, yanları sıra tuhaf ülkelerin ve garip insanların öykülerini getiriyordu. Hıristiyan olmayan ve Hıristiyanlarla savaşan Türkler, çok uzaklarda, dünyanın en ucunda yaşıyorlardı; onlarla ilgili öyküler, çok eski kozmolojik ve mitolojik öykülerle karışmıştı. Bunların bazılarına göre, Türkler köpek suratlı insanların ve ateşi tanımayan, ok ve yaylarla savaşan "Firavun'un adamları"nın yakınında yaşamaktaydı. Bu demektir ki Türkler atalarımızın coğrafyalarının en uzak sınırlarında konumlanmıştı. Kimi eski halk şarkılarında geçen "Türgi" sözü, çok uzak bir yöre anlamına gelmekteydi. Onun ötesinde ne olduğunu bilense, pek yoktu.

Son Türk-Rus savaşı 1877-78'de oldu. Bu vakte gelindiğinde, Estonyalılar artık daha iyi eğitim almışlar, gazete ve kitaplar yayımlanmaya başlamış ve zorunlu askerlik yükümlülüğü getirilmişti. Yüzlerce Estonyalı, Rusya'nın Balkan seferinde orduya katıldı. Bu askerlerin arasında gazetelere şiirler, öyküler ve makaleler yazan birkaç kişi de vardı. Elbette, yayımlanan her yazı resmî Pan-Slav propagandasını desteklemek zorundaydı. Savaş Hıristiyan Slav halklarını başlarındaki zâlimlerden kurtaracak bir çeşit Haçlı Seferi diye yüceltiliyordu. Resmî propaganda, Türklerin vahşeti hakkında öyküler yaymaktaydı. Bunların bazıları, muhtemelen folklorik kökenliydi, bazıları da sonradan Estonya folkloruyla bütünlendi. Savaştan dönen askerler, Türklerin gerçekten kim olduklarına dair pek bir şey anlatamadılar, çünkü onlara sadece uzaktan ateş etmişlerdi. Düşmanınız hakkında fazla bir şey bilmeniz gerekmez; onu insan saymanız gerekmez.

Böylece, Türkler Estonya'da yaşayanların çoğu için, mitolojik varlıklar olmaya devam etti, Türkiye de bir masal ülkesi olarak kaldı. Balkan seferinin eski askerlerinden kimileri bu durumdan yararlandılar ve kendi deneyimleri hakkında türlü türlü masallar uydurdular. Estonya'nın folklor arşivlerinde, Türkiye'de bulunmuş olmakla övünen bir adamın öyküsü vardır: "Ruusalemm"e (Yeruşalem, yani Kudüs'e) kadar gitmiş, orada gök o denli alçalıyormuş ki, gemisi daha öteye geçememiş, direkleri fazla uzun gelmiş. Bir başkası da, nasıl İstanbul'un kapılarını açtığını ve imparatorun (padişahın!) kızına bir ağaç kütüğü üstünde dans etmeyi öğrettiğini anlatır.

Savaşın kendisine gelince, askerler sık sık kendi kahramanlıklarıyla övünüyorlar, ama bazen de bu kadar kan dökülmesinden duydukları tiksintiyi gizleyemiyorlardı. Biri de, Türkleri durup dinlenmeden öldürdüğünü, sonunda çarın gelerek kendisine "Dur artık Aadu, iç bulandırıcı oluyor" dediğini anlatmaktadır. Bir başkasının savaşı betimleyişine göre, barut dumanı öylesine yoğunlaşmış ki, vurulanlar yere düşmüyor, canlı gibi ayakta kalıyorlarmış.

İlginçtir, Türklerle Estonyalılar arasındaki ilk gerçekten insanca temas, Estonya'da yerel halkla Türk savaş esirleri arasında olmuştur. Alınan esirlerden bazıları Estonya'ya kadar getirilmişti ve bizim folklor arşivlerimizde onlarla ilgili öyküler de vardır. "Türk savaşı" hikâyelerinin tersine, bunlar çok gerçekçidir ve Türkleri sıcaklık ve duygudaşlıkla anmaktadır. 1930'larda, Rakvere'de elli yıl önce bir grup Türk savaş esirinin bir yıl kadar orada yaşadığını anımsayanlar vardı. Askerler çalıştırılmışlar. Türk subaylarınınsa, yerel kızlarla "çok dostça ilişkiler"e girdiği anlatılıyor. Türkler Estonya dilindeki sözcükleri çok iyi telâffuz ediyorlarmış; birkaç cümle konuşmayı bile öğrenmişler. Bu doğru bir gözlemdir; iki dil fonetik olarak da gramatik olarak da benzeşir. Bir Türk için "tanan" (teşekkür ederim), "öö" (gece) ya da "söber" (arkadaş) gibi Estonyaca sözleri telâffuz etmek kolaydır, bir Estonyalı için de "teşekkür ederim" demek. Bir de, çoğu kimsenin hatırladığı olay var. Türk esirler, ilk kez bir Estonya saunasına götürülünce korkmuşlar, kendilerinin diri diri yakılacağını sanmışlar. O zamanlar, Estonya saunalarının bacası yoktu, duman kapıdan çıkar, içeride de önce göz gözü görmez olurdu. Fakat Türkler, çok geçmeden saunanın bir ölüm ya da işkence odası olmadığını anlayınca, buradan çok hoşlanmışlar. Türk hamamınız olmayınca, Nordik bir duman saunasıyla yetinmek zorunda kalabilirsiniz. İnsanlar, Türkler gelince kendi kederli ve güzel şarkılarını söylediklerini de hatırlıyorlardı.

Türk savaş esirleri hakkındaki en dokunaklı öykü, Batı Estonya'nın bir köyünden derlenmiştir. Halk, bazı Türk esirlerin kendi köylerinden geçeceğini işitmiş. Biraz korkmuşlar çünkü Türklerle ilgili birçok dehşet öyküsü biliyorlarmış. Belki de, köpek suratlı ve kana susamış barbarlar bekliyorlarmış. Fakat karşılaştıkları manzara, çok farklı olmuş: Rus askerlerinin gözetiminde yürüyen, paçavralar içinde, yarı çıplak ayakları zincire vurulmuş bir grup yorgun insan. Köy halkı bunu görünce, evlerine koşmuş, bu bahtsız insanlara eldiven, çorap, ekmek ne buldularsa getirmiş. Türkler de "kendi dillerinde teşekkür etmiş"ler. Bu anlatı gerçekçidir. Hatta öyküde, esirlerin ellerinde durmadan oynadıkları bir tür boncuk dizileri olduğu bile anılmaktadır. Çoğu Protestan olan Estonyalılar, o zaman Katoliklerin, Müslümanların ve Budistlerin kullandığı tesbihleri henüz bilmiyorlardı.

Ben bu öyküyü bulunca, çok etkilendim. Büyük bir olasılıkla, Estonyalılarla Türkler arasında belgelenmiş ilk tanışıklık, en azından gerçekten sıcak ve insanca temas bu olmuştur. Küçük bir Estonya köyünün köylüleri, birtakım Anadolu köylerinin köylüleriyle düşmanlar olarak değil, kardeş insanlar olarak karşılaşıyorlar. ■

GEÇEN YÜZYILDAN BİR İSTANBUL RUMU DR. SARANDİ ARHİYENİS

DR. CEMAL KOZANOĞLU

Dr. Sarandi Arhiyenis 8 Şubat 1809'da Epivates'te (Silivri'ye bağlı bugünkü Selimpaşa) doğdu. Baba adı Tranekos, anne adı Teodosiya'dır. Her ikisi de Epivatos'lu olup çok temiz ve çok dürüst bir hayata sahiptiler. Bunların iki çocuğu vardı, oğulları konumuz olan Sarandi Arhiyenis, kızları Maravga. Sarandi'nin babası İstanbul'da yağ ticareti ile uğraşıyor, ailesi de Epivatos'ta kalıyordu. Baba genç yaşta öldüğünden çocuklar, korumasız olarak annelerinin himayesinde EpivatEs'ta yaşadılar.

Annesi oğlunun okuması için büyük bir özen ve gayret gösteriyordu, oğlu da annesinin bu gayretlerini görerek kendisini yetiştirmek için büyük bir çaba gösteriyordu. Epivates'teki okulu 12 yaşında bitirdikten sonra daha yüksek bir eğitim görmek için İstanbul'a geldi, gayesi hem çalışmak ve hem de okumaktı. Akrabalarının yardımı ile Fener'de oturan Prof. Logadis'in yanına girdi. Bir müddet sonra bu profesör, çocuğun çalışma ve dürüstlüğünden çok duygulanarak onunla daha çok ilgilenip teşvik ediyordu. Daha sonra onu Kuruçeşme'deki Patrikhane'ye bağlı büyük Rum okuluna yerleştirdi.

Sarandi, Hacı Kosta adında bir zenginin himayesinde gece gündüz çalışarak eğitimine devam ediyor. Burayı bitirdikten sonra, Filibe'deki Rum okullarından birine hoca olarak tayin ediliyor, orada 4 yıl çalışıyor ve İstanbul'a dönüyor. Bu sıralarda Galatasaray Lisesi kurulma safhasındaydı. Saray bu okula öğretmen yetiştirmek için üç genç arıyordu, Mustafa Reşit Paşa'nın isteğiyle bu üç gençten biri Sarandi oldu. Sarandi Arhiyenis Osmanlı İmparatorluğu'nun bursu ile okumak ve yetişmek için hemen Paris'e gönderildi. Paris büyükelçisi olan Mustafa Reşit Paşa'nın himayesinde eğitimine başladı. Çok akıllı ve çalışkan bir kişiliğe sahip olan Sarandi, aynı zamanda çok nazik ve dürüst karakterli bir gençti, koruyucusunu hiçbir zaman mahçup etmedi. Bir gün M. Reşit Paşa'nın bir hastalığında, anında bizzat kendisi müdahale ederek ona karşı sevgi ve saygısını ispat etme imkânına sahip olmuştur. Paşa çok ağır bir hastalığa yakalanıyor, bir kriz anında tedavi eden profesörler hiç sorumluluk almak istemiyorlar, zira hastalık çok ciddiymiş. O zaman Sarandi Arhiyanis gençliğinin verdiği cesaretle tedaviyi üstleniyor, profesörlere, "Madem ki siz korkuyorsunuz, bırakın ben bakayım," diyor ve başarıyla tedaviyi tamamlıyor. Sarandi, bu hadiseden sonra Reşit Paşa'nın daha fazla itimat ve takdirini kazanmış.

Dr. Sarandi Arhiyenis

Dr. Sarandi Arhiyenis'in doğup büyüdüğü evin bugünkü görünümü

Paris'te 8 yıllık bir eğitimden sonra Fransız Üniversitesi'nden mezun oldu. Mezuniyetten sonra, Reşit Paşa'nın yardımlarıyla İngiltere, Almanya ve Avusturya hastanelerinde staja gitti. Bir müddet sonra Reşit Paşa İstanbul'a gelip sadrazam oldu. Münasip bir günde Arhiyenis'i Abdülmecid'e takdim ederek, "Sultanım, işte size Avrupa'dan getirdiğim hediye," diyor. Hemen Galatasaray Tıbbiyesi'nde patoloji profesörü olarak görevlendiriliyor, ayrıca saray doktorluğuna da atanıyor. Gerek Galatasaray ve gerekse saray doktorluğunu 30 sene sürdürüyor, bu müddet içinde 4 yüksek madalya ile onurlandırılıyor. Abdülmecid, Sarandi'nin çok başarılı çalışmalarını görerek kendisine eyeri altın üzengili saf kan bir at ile Galatasaray Sultanîsi'nin avlusuna yakın bir yerde çok katlı bir bina veriyor. Dr. Sarandi bu binayı İstanbul'a gelen tıp adamlarını misafir etmekte kullanıyor, onlara tahsis ediyor.

Arhienis okullarından biri olan kızlar okulu.

Çok yoğun bir çalışma içinde, bu unvanlar Dr. Arhiyenis'i çok tanınmış bir kişi haline getiriyor, kendisinde insan sevgisi her şeyden önce geliyor. İnsanlığa büyük yardımlarda bulunan bu zat bu arada çok da zengin oluyor. İnsanlara ve bilhassa kendi memleketi olan Epivates'e özel bir ihtimam göstermiştir. Daha sonra bıraktığı serveti çocukların eğitimine harcanmak üzere okullara vakfetmiştir.

Bu büyük yardımsever insan 1857'de memleketi olan Epivates'de Arhiyenis okullar kompleksini kuruyor. Bu kompleks içinde, bugünkü lise ayarında kız ve erkek okulları, bundan başka, yetim okulu, ilkokul ve anaokulunu da kuruyor. Bu okullarda fakir kız ve erkekler, yetim çocuklar, ücretsiz olarak eğitim görüyorlardı. Okullar, çocukların yetişmesi için zengin bir kütüphane, fizik, kimya ve biyoloji dersleri için âlet dolapları ile bu dersler için çeşitli araç ve gereçlere sahiptiler. Arhiyenis kuruluşları, yörenin hatta Trakya'nın kültür merkezi sayılabilecek bir kuruluştu, çok şöhrete sahipti ve hatta Anadolu'da bile biliniyordu.

Arhiyenis okullarından biri, bugün Selimpaşa İlkokulu burada ders görüyor.

Nihayat hastalanıyor, 10 Eylül 1873'te İstanbul'da vefat ediyor, cenazesi Epivates'ye getirilip kendi yaptırdığı kız okulunun karşısındaki küçük bir mezarlığa gömülüyor. Vasiyetine göre servetinin büyük bir kısmını okulların hayatta kalmaları için kendi kurduğu Arhiyenis Vakfı'na bırakıyor. Bu okullar mübadeleye kadar (1924) eğitime devam ediyor. Arhiyenis'nin vefatı memleketi için büyük bir kayıptı, ancak bu büyük insanlar davranışlarıyla başkalarına örnek oldukları için öldükten sonra da insanlığa yardımları devam eder.

Dr. Arhiyenis'in Grekçe ve Fransızca bazı tıp kitapları vardır: 1848'de 145 sayfalık Fransızca bir hijyen kitabı ve Grekçe bir patoloji kitabı yayınlamıştır. ■

Not: APO TO BİBLİO'da 1939'da yayınlanan Zoi Sakiduk'un bir yazısından yararlanılmıştır.

OSMANLI İTTİHAD VE TERAKKİ CEM'İYYETİ MERKEZ-İ UMÛMÎ'Sİ YAZIŞMALARINDAN ÖRNEKLER

EROL ŞADİ ERDİNÇ-FARUK ILIKAN

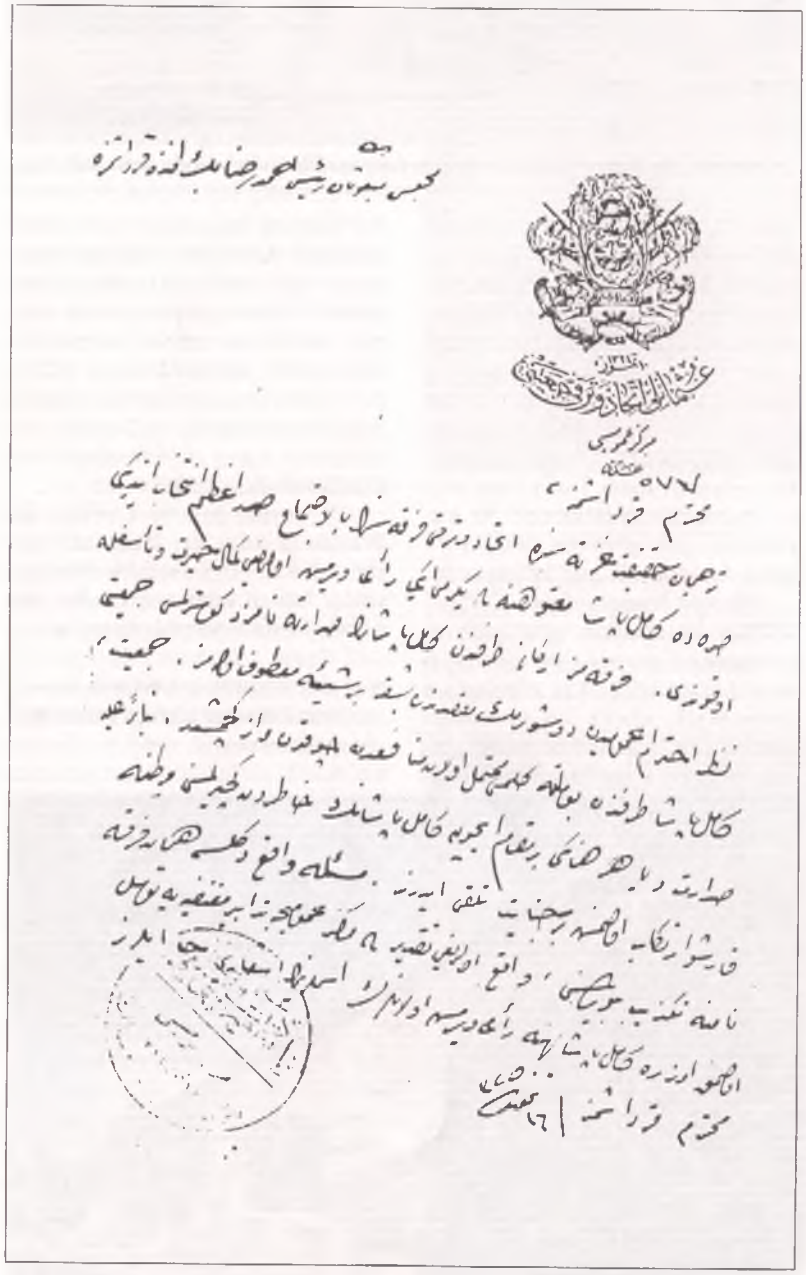

Belge Bir

Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin en yetkili organı olan Merkez-i Umûmî, üyelerine gönderdiği yazılarla olaylar karşısında nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda onlara bilgi ve direktifler vermiştir. Merkez-i Umûmî'nin etki ve tepkisinin tanıklığını sağlayan bu belgeler, şimdiye değin bir bilimsel çalışmanın konusu olmamışlardır. Bu düşünceden hareketle ve yapılacak çalışmalara örnek teşkil etmek üzere benzerlerinin arasından seçtiğimiz konuları ayrı ayrı olan ikisini yayınlamakta fayda umduk.

Belgelerden ilki, 16 Temmuz 1325 (1909) tarihlidir ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayınlanan bir haberden hareketle, Meclis-i Meb'ûsân'da Cem'iyyet'in muhalifi Kâmil Paşa'ya Cem'iyyet'i temsil eden meb'ûslar tarafından verilen 20 oy hakkındadır. İttihad ve Terakki ile Kâmil Paşa arasındaki büyük anlaşmazlık ve uyuşmazlıklara rağmen verilen oyların hesabı sorulurken, Kâmil Paşa hakkında da bazı değerlendirmeler yapılmaktadır.

Belgelerden ikincisi ise; 26/27 Temmuz 1325 tarihlidir ve İttihad ve Terakki'ye muhalefeti ile ünlü Mevlânzade Rıfat'ın imparatorluk sınırları içine sokmaya çalıştığı ve başarılı da olduğu birtakım yayınları söz konusu etmektedir. Önlenemeyen bu durum için, aynı yöntemi uygulamış İttihad ve Terakki'nin bulduğu çare, ancak Matbûat Nizamnâmesi'ne özel bir madde eklenmesi teklifidir.

Bu tür özelliği olan belgeleri

zaman zaman yayımlamaya çalışacağız.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti
Merkez-i Umûmîsi
Aded:577

Meclîs-i Meb'ûsân reîsi Ahmed Rıza Beyefendi kardeşimize

Muhterem kardeşimiz,

Tercüman-ı Hakîkat gazetesinde İttihad ve Terakki Fırka'sının bi'l-ictimâ sadrâzam intihâb ettiği sırada Kâmil Paşa makulesine yirmi a'zâ re'y vermiş olduğu kemâl-i hayret ve teessüfle okundu. Fırkamız erkânı tarafından Kâmil Paşa'nın sadârete namzed gösterilmesi Cem'iyyet'i nazar-ı ihtirâm-ı umûmîden düşürmek maksâdından başka bir şey'e matûf olamaz. Cem'iyyet, Kâmil Paşa tarafından bu millete gelmesi muhtemel olan menâfi'den çokdan vazgeçmişdir. Binâen-âleyh sadâret veyâ herhangi bir makam için Kâmil Paşa'nın hatırdan geçirilmesi vatana karşı irtikâb olunmuş bir cinâyet telâkki ederiz. Mes'ele vaki değilse heman Fırka nâmına tekzîb buyurulmasını vaki' olduğu takdirde Merkez-i Umûmî'ce tedbîr-i muhakkakaya tevessül olunmak üzere Kâmil Paşa lehine re'y vermiş olanların isimlerinin iş'arını ricâ eylerim muhterem kardeşimiz.

16 Temmuz 325

Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti
Merkez-i Umûmîsi
Aded:630

Meclîs-i Meb'ûsân reîsi Ahmed Rıza Beyefendi hazretlerine

Muhterem kardeşimiz,

Neşriyât-ı muhâlefetkârisi ile 31 Mart 325 hâdise-i müellimesini ihzâr eden *Serbestî* gazetesi sâhib-i imtiyâzının Paris'e firâr ve orada neşr-i erâcif etmekte olduğu Paris'den husûsî olarak bildirildiği gibi bu kere Paris'den Selânik postahanesine vürûd eden gazetelerin ifâdât ve beyânât-ı mel'unânesinden anlaşılmakda bulunmuşdur. Efkâr-ı umûmiyyeyi tesmîn ve vatanı girdâb-ı izmihlâle sürükleyip götüren böyle bir mel'ûn gazetenin yine dâhil-i memleketde revâcını te'mîn ancak ikinci bir felâkete sevk etmek demekdir. Binâen-aleyh işbu sakıd ve mel'ûn gazetenin dâhil-i memlekete idhâl edilmemesi emrinde memlekete ve menâfi-i millete müzâhir olan ve memâlik-i ecnebiyyede münteşir olan bu ve bu gibi gazetelerin adem-i idhâli ile kırâat olunmaması hakkında matbûat nizamnâmesine zeylen bir madde-i mahsûsa konulması selâmet-i memleket nokta-i nazarınca müsterhamdır kardeşimiz. ■

26/27 Temmuz 325

Belge İki

TOPKAPI SARAYI'NDAKİ İTALYAN VE OSMANLI PORTOLAN SERGİSİ

FEYZI MUHTAR KATIRCIOĞLU

Türkiye genelinde eski harita merakı, ne yazık ki, çok sınırlı sayıda insana inhisar eder; müzelerimizdeki örnekler ise pek sergilenmez. Dolayısıyla Venedik Correr Müzesi ile işbirliği yapan Topkapı Sarayı Müzesinin Temmuz ayında gerçekleştirdikleri, 60 parça portolan (kıyı haritaları) sergisi, bizim için son derece sevindirici oldu. Her iki müzenin yetkililerinin yanı sıra, sergiye maddî katkılar yapan Olivetti grubuyla katalogun yayımlanmasını sağlayan Vehbi Koç Vakfı ve Fiat Türkiye Temsilciliğine teşekkürü bir borç biliyorum.

Sergilenen 60 harita, ikisi dışında, parşömen veya deri üzerine elle yapılmış ve renklendirilmiş portolanlardı. Bunların çoğu Akdeniz havzasını kapsamakta olup, günümüz ölçümlerine yakındır. Bu son derece ilginç yapıtlar arasında, benim özellikle dikkatimi çeken, tanınmış bir Portekizli haritacı ailesinden gelen Pedro Reinel'in (1485-1535), 1522'de yaptığı Güney Kutbu haritası oldu (Topkapı Sarayı koleksiyonu - Katalogta No. 12). O yıllardaki Magellan'ın keşif seyahatlerinden elde edilen bilgi ve ölçümlere dayanarak hazırlanmış bulunan bu çizim, büyük bir olasılıkla Güney Kutbu'nun ilk haritasıdır.

Osmanlı eserlerinden birini seçmek gerekirse, benim için en çarpıcı ör-

Kataloğun kapağı

nek, adı bilinmeyen bir haritacının, 1565 yılında Malta Adası'ndaki Elmo Kalesi'yle civarını gösteren, askerî amaçlı parşömen haritadır (No. 25). Kalenin kuşatılmasının ve fethinin ayrıntılı olarak takip edilebildiği bu belge, ehil bir elden çıkmış olup yüksek tarihi değer taşımaktadır.

Toplumumuzda kültürlü sayılan herkes, Piri Reis'ten övünerek söz eder. Biraz daha bilgiliyse, Matrakçı Nasuh'un ve Ali Macar Reis'in isimlerini de anar. Fakat bu sergide, Ebu'l Hasan, Mehmet Reis, Ebu Bekir el-Betram el-Dımışkî ve Tancalı Ahmet gibi başka Osmanlı haritacılarının eserleri de yer alıyordu. Bunların tanıtılması, halkımız için büyük bir kazançtır.

Son olarak, Türkçe ve İtalyanca hazırlanan ve renkli olarak kuşe kâğıda basılan sergi katalogundan bahsetmek isterim. Sergilenen bütün portolanların açıklamalarıyla birlikte yer aldığı bu katalogun başında, konuyla ilgili önemli makaleler de var. Kalıcı bir kaynak olarak, her aydın kişinin edinmesi yararlı olur. Beş yüz bin lira fiyatla bazı kitapçılarda satılıyor.

E. el-Dımişkî'nin Orta italya haritasında bir *inset:* "Şehr-i Roma yani Kızd elma" vinyeti No: 56'dan.

Malta'da Elmo Kalesi

BUNDAN TAM 140 YIL ÖNCE: İSTANBUL SOKAKLARINDAN ÇİZGİLER

SKETCH IN THE STREETS OF CONSTANTINOPLE

İstanbul'daki ressamımızın son günlerde bize gönderdiği çizimler arasında, gravürünü hazırlatıp bastığımız şu canlı sokak manzarası da var. Önde alışveriş yapan kadınlar; solda tipik bir küçük bakkal ya da tütüncü dükkânı; geride atına binmiş giden bir paşa, yanında da sırtındaki küple su taşıyan bir saka. Bütün bu hareketli karışıklık sahnesini, bir Doğu şehrinden başka bir yerde görmeye olanak yoktur.

Bu çizimde hanımlar öne çıktığı için, bu fırsattan yararlanarak, onların *toilette de promenade*'ları üstüne birkaç gözlemde bulunacağız.

Türk kadınlarının sokak kılığı hiç de alımlı değildir. Gerçekten istenilen de budur; güzel yaratıkların bütün kişisel çekicilikleri, evin içinde kalmalıdır. Sokağa çıktıkları, camiye ya da hamama gittikleri zaman, hepsinin ortak bir şekilsiz giyimleri vardır. Bunun belli başlı parçaları şöyle sıralanır: upuzun bir pantolon (şalvar), yenleri bol bir cepken, boyuna sarılan beyaz bir müslin eşarp ve sırta alınan, ferace dedikleri dört köşe bir ince örtü - bu öyle tasarımlanmıştır ki, altındaki insanın çizgilerini tamamen gizler, gencini de yaşlısını da aynı şekilsizliğe büründürür. Bunların hepsi türlü renklerde olurlar, ama (manto gibi) sırta alınan örtü için, daha çok parlak yeşil, portakal, kahverengi ya da koyu kırmızı tercih edilmektedir. Çift kat müslinden bir peçe -yaşmak-, gözler dışında bütün yüzü örter; bunun üst kısmı alından sarılır, burnun üzerine getirilen alt ucuysa çenenin altına bağlanır. Bu müslin miğferler bazan öyle ince kumaştan yapılır ki, altından ten ve yüz şekli belli olur - en incelerine de yaşlı kadınlar meraklıdır. Fakat görünüş yine de nahoştur: ifadeyi çok sertleştiren bir biçimde, burun bastırılmış ve ağız çarptırılmış durur. Yüzü örtülü kadın bir şey yemek, içmek ya da çubuk tüttürmek isterse, çenesindeki bölümü açar. Burada uzun konçlu çoraplar bilinmez, ayaklar parlak sarı meslere sokulur; bunların sert bir tabanı yoktur, bileklerin yukarısına kadar çıkar. Üstüne de, sert bir tabanla burnunda sarı deriden küçük bir parçası olan bir çeşit galoş giyilir. Bütün bunlar, Avrupalı gözüne çok şapşal görünmektedir. Ressamımızın çizimini yaparken olduğu gibi, sokakların çok yağmurlu olduğu zamanlarda da, ayaklara hamamda kaymamak için kullanılan türünden, deri kayış yerine teneke atkılı yüksek takunyalar geçirilir. ■

Illustrated London News,
28 Ocak 1854

TEHCİRDEN DÖNEN RUM VE ERMENİLERİN EMVALİNİN İADESİNE BİR BAKIŞ

İBRAHİM ETHEM ATNUR

Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı içerisinde kendi teb'ası olan Rumlara karşı Osmanlı Hükûmeti birtakım tedbirler almıştı. Buna göre, bu kişiler devlete zararlı olamayacakları bölgelere nakledildi. Geride kalan mallarının devlet uhdesinde korunması için 26 Eylül 1915'te geçici bir kanun çıkartıldı. Ayrıca bu kanunun icrasını sağlamak hususunda 8 Kasım 1915'te bir nizamname yayınlandı.[1]

-Yapılan Çalışmalar-

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmeye yüz tutması, cephe durumlarının değişmesi ve dünyada meydana gelen siyasi değişiklikler, Osmanlı Hükûmeti'ni tehcir edilen kişiler hakkında faaliyete geçirmiştir. Bundan dolayı Osmanlı Hükûmeti, tehcir edilen şahısları yeniden iskân etme düşüncesi içerisine girmiştir. Hadise ilk önce yabancı ve azınlık basını tarafından kamuoyuna duyurulmuş, daha sonra da hükûmet yetkilileri durumu teyit etmişlerdi.[2] Sadrazam Talat Paşa'nın Halep Mebusu Gezenyan Efendi'ye ifade ettiğine göre, hükûmetçe tehcir edilenlerin eski yerlerine dönebilmeleri masrafına karşılık olmak üzere iki milyon tahsis edilmesi uygun görülmüştür.[3]

Osmanlı Hükûmeti tehcir edilen Rum ve Ermenilerin yeniden iskânını kararlaştırınca, bu kişilerin daha önce tasfiyeye tabi tutulan mallarının gündeme gelmesi tabii idi. Nitekim Talat Paşa'nın yerine sadarete gelen Ahmed İzzet Paşa, Meclis-i Mebusan'da okuduğu hükûmet beyannamesinde, tehcir edilmiş şahısların peyderpey iskânına karar verildiğini, icraata başlandığını, ayrıca bu kişilerin emvâl-i menkule ve gayr-i menkullerini kendilerine iade edip, satılmış olan eşya bedellerinin de ödeneceğini ifade etmekteydi.[4] Meclis-i Vükelâ tarafından onaylanmış olan hususlar Dahiliye Nezareti vasıtasıyla Vilayât ve mutasarrıflıklara bildirilmişti.[5]

Osmanlı Hükûmeti henüz iskân faaliyetine tam olarak başlamadan, mal ve mülk iadesi hususunda birtakım çalışmalar başlatmış ilk olarak Rum emvâl-i metrukesinin düzenlenmesi hususunda faaliyete geçilmiş, bu amaçla da Mektub-i Vilayet Ecevid Bey'in başkanlığında bir komisyon teşkil edilmiştir.[6] Fakat bir müddet sonra Ecevid Bey tasfiye komisyonu ile arasının açılması üzerine istifa etmiş, yerine Vilayet Hukuk İşleri Müdürü Namık Bey tayin edilmiştir.[7]

Hükûmetin Rum ve Ermeni muhacirler hakkında yürürlüğe koyduttuğu çalışmalar, azınlık cemaatleri tarafından yakından takip edilmektedir. Bilhassa gayrimüslim mebuslar hükûmeti sıkıştırmaktadırlar. Bu amaçla Dahiliye Nazırı Fethi Bey'i ziyaret eden Ermeni mebuslar, ondan muhacirlerin memleketlerine iade edilip, mal ve mülklerinin de kendilerine iade edileceği teminatını almışlardı.[8] Maliye Nazırı Cavit Bey de kendisiyle görüşen Ermeni Heyet-i Murahhasası'na aynı teminatı vermekte, iadeleri kararlaştırılmış olan kişilere geride kalan emlâklerinden başka, satılan eşyaların parasının Maliye Nezareti tarafından ödeneceğini ifade etmektedir.[9] Osmanlı Hükûmeti'nin Rum ve Ermeni muhacirlerin mallarının iadesi hususunda yaptığı en önemli çalışmalardan birisi 26 Eylül tarihli kanunun iptal edilmesiyle olmuştur. İptal teklifi Sadrazam İzzet Paşa tarafından Meclis-i Mebusan'a sunulmuş[10] ve 4 Kasım 1918'de onaylanmıştır.[11]

Rum ve Ermeni muhacirlerin iskânına başlanınca, hükûmet önemli bir mesele ile karşı karşıya kalmıştı. Bu da gayrimüslim muhacirlerin evlerinde ikamet eden muhacir, memur ve zabitlerin hanelerden çıkartılması idi. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti[12] vilayât ve mutasarrıflıklara gönderdiği telgraflarda, Rum ve Ermenilere ait emval-i metrukenin tahliye edilerek dönen muhacirlere iadesini boş olanların da korunmasını istemekteydi.[13] Maliye Nezareti de Sadaret'ten aldığı talimata uygun olarak gayrimüslim muhacirlerin evlerinde oturanlara tahliye hususunda uyarıda bulunmaktadır.[14] Bu faaliyetler devam ederken Ermenilerin de bazı talepleri olmaktadır. Ermeni Patrik Vekili Cevahirciyan Efendi Dahiliye Nezareti'ne müracaat ederek, Erzurum Ermeni Mektebi Vakfı'ndan olan Sansaryan Hanı'nın üç yıldır polis müdüriyeti olarak kullanılmasından dolayı 3.600 lira kira bedeli istemektedir.[15] Hükûmet bu gibi isteklere olumlu bakmakla birlikte, asıl uğraştığı konu muhacirlerin menkul ve gayrimenkullerini kendilerine iade edebilmek hususunda bir kanun layihası hazırlamaktır.[16] Zira emval iadesi hususunda büyük bir kargaşalık yaşanmaktadır. Eski kararnameler iptal edilip, yeni düzenlemeye de gidilmediğinden memurlar neye göre hareket edeceklerini bilememektedirler.[17]

Hükûmet karışıklıkları önlemek için faaliyetleri

hızlandırmış, kanun layihası hazırlama hususunda Adliye Nezareti Müsteşarı Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur.[18] Komisyon, Muhacirin Müdür-i Umumisi Hamdi Bey'in konuyla ilgili bilgilerini de alarak meseleyi çeşitli yönleriyle bir değerlendirmeye tâbi tutmaktadır.[19] Hazırlanacak kanun layihasının uzun zaman alacağını düşünen komisyon, kanun hazırlanana kadar bir kısım mülklerin sahiplerine verilmesi için çözüm aramaktadır.[20] Nitekim sonuçta iskân edilecek muhacirlere evlerinin ve bir kısım mülklerinin verilmesi hususu yetkili makamlara iletilmiştir.[21] Bu sıralarda Maliye Nezareti de çalışmalarda bulunmaktadır. Nezaret, daha önce tasfiye komisyonları tarafından idare edilmiş olan "emvâl-i metruke" ve bunlardan elde edilen gelirlerin sahiplerine devri hususunda bir kanun müsveddesi hazırlamış, incelenmesi için Yusuf Kemal Bey'in başkanlığındaki komisyona sunulmuştur.[22]

Muhacirin Müdüriyeti'ni en fazla sıkıntıya sokan meselelerden birisi, daha önce de ifade edildiği gibi Rum ve Ermeni muhacirlerinin evlerini boş bulmaları hususudur. Bundan dolayı Dahiliye Nezareti, sık sık diğer nezaretler ve vilayetlerden evlerin boşaltılmasını talep etmektedir. Zira evler boş olmayınca muhacirlerin iskânını gerçekleştirmenin imkânı kalmıyordu. Bu amaçla Harbiye Nezareti'nden askeriyenin elinde bulunan mülklerin bir an önce tahliye edilmesi istenmiş, durum gereğinin yapılması için ordulara iletilmiştir.[23] Gayrimüslim muhacirlerin evleri boşaltılıp sahiplerine teslim edilirken, bir de talimatname yayınlanmıştır. Talimatnameye göre, "1- Rum ve Ermenilerin iade edilecek fazla emlâki taraf-ı hükûmetden isticar edilerek, Türk muhacirlere tahsis olunacaktır. 2- Yerlerine avdet etmeyen veyahud vefat etmiş olan Rum ve Ermenilerin emlâki taraf-ı hükûmetden isticar edilerek, Türk muhacirlerine tahsis edilecektir. 3- İsticar müddeti altı sene olup, bedeli belediyeler tarafından tayin ve tediye olunacaktır."[24] Ayrıca henüz dönmemiş olan gayrimüslim muhacirlerin evlerinde oturan Türk muhacirler, bu kişilerin bağ ve bahçelerinden yararlanabileceklerdir. Eğer gayrimüslim muhacirler döner ise, mağdur durumda kalacak Türk muhacirlerine yardım yapılacaktır.[25]

İskân meselesinde olduğu gibi, emvâl iadesi hususunu da Türk basını yakından takip etmektedir. Basında okunduğuna göre, yakında geçici bir kanun neşredilerek, tehcir edilen Rum ve Ermenilere ait olup tasfiye komisyonları tarafından satılan emlâkin devir muamelesi feshedilecektir. Satıştan elde edilen para, satın alan kişiye geri verilecektir. Malı satan kişilere de, bir nizamname dahilinde teşkil edilecek komisyon tarafından tazminat ödenecektir.[26] Yine tasfiye komisyonunca karar alınıp, Dahiliye Nezareti tarafından da hükûmete takdim kılınan bir kararda, malları tasfiye komisyonlarınca satılmış olup, parası Maliye Hazinesine devredilen muhacirlere kendi hakları olan paradan şimdilik avans verilmesi düşünülmektedir.[27] Muhacirin Müdürü Hamdi Bey de kendisine sorulan bir soruya karşılık şu cevabı vermekteydi: Bedeliyle alınmayıp gayrimüslimlere ait olduğu anlaşılan eşyanın asıl sahibine iadesi kaçınılmazdır. Bedeliyle alınmış olup da, satış çok ucuza gerçekleşmişse Müslüman muhacir malı sahibine iade eder, verdiği parayı geri alır.[28]

Fakat hadise her zaman Hamdi Bey'in ifade ettiği şekilde yürümemektedir. İtilaf devletlerine dayanan bazı gayrimüslim muhacirler, zamanında para ile sattıkları mallarını hiçbir hukuka bağlı olmaksızın geri almaktadırlar. Bilhassa sahil kesimlerinde çok olan bu gibi hadiseler Bahriye Nezareti'ni harekete geçirmiş, durum Sadaret'e iletilmiştir.[29] Bundan dolayı taşraya gönderilen emirlerde Rum ve Ermenilerin daha önce sattıkları malları ancak parasını iade ettikten sonra alabilecekleri bildirilmiştir.[30]

Osmanlı hükûmetleri, iskân hadisesinde olduğu gibi emval iadesinde de İngilizler tarafından sürekli olarak sıkıştırılmaktadır. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb, Hariciye Nazırı'na Rum ve Ermenilerin bütün zararlarının tazmin edilmesi ve birçokları satılmış eşyaların iadesi hususunda ısrarlı olduklarını ifade ederken,[31] İngilizler başka bir isteklerinde hem tehcir edilmiş olanların, hem de Osmanlı tebaası olsun olmasın bütün Hıristiyanların hükûmetçe ne kadar el konulmuş malı varsa iade edilmesini ve tazminat verilmesini talep ediyorlardı. Bu meseleden olarak Yunan tebaasından Nikola Desinus adında birine ait iken "emvâl-i metruke"den kabul edilerek, ilmiye sınıfından bir zata satılan bir ev ile, Osmanlı tebaasından Yorgi Aristovli'ye ait olup Nazmi Bey adında birisine satılan çektirmenin hemen sahiplerine iadesi İngilizler tarafından talep edilmiştir. Talep Hariciye Nezareti tarafından 10 Şubat'ta Meclis-i Vükelâ'ya götürülmüş ve hükûmet bu istekleri kabul etmek zorunda kalmıştır.[32] İngilizlerin Edirne civarındaki emvâl iadesi hususunda da bir teklifi olmuştur. Teklife göre bölgede emval iadesini yürütmek hususunda İngiliz zabitlerinden ve Osmanlı memurlarından mürekkep bir komisyon kurulmalıdır. İstek, Meclis-i Vükelâ'da kabul edilerek gereğinin yapılması Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.[33]

1919 Şubat ayı başlarında, Rum ve Ermeni muhacirlerinin mallarının iadesi hususunda hukuki çalışmalar yapan komisyon bir kanun layihası hazırlayarak Meclis-i Vükelâ'ya sunmuştur.[34] Bir müddet sonra Şûra-yı Devlet'e intikal eden kanun layihası[35] hakkında, Adliye Nezareti Hukuk Müdürü Abdurrahman Munis Bey'in de görüşleri alındı.[36] Layiha üzerinde görüşmeler sonuçlandırılma aşamasına geldiği esnada, Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin kurulması meselenin seyrini değiştirdi. Kanun layihası tekrar incelenmek üzere Adliye Nezaretin'ce geri alındı.[37]

Sık sık kabine değişikliklerinin vuku bulması, hiç kuşkusuz devlet işlerinde istikrarsızlık meydana getirmekte, hukuka düzenlemeler veya sair işler bir an önce düzene sokulamamaktadır. Bu durum ise, bilhassa taşradaki muhacirlerin şikâyette bulunmalarına vesile olmaktadır. Teftiş amacıyla Şile'ye giden Jandarma Müfettişi Umumisi Mösyü Faullon'a

Yeniköylü Rumlar şikâyette bulunmuşlar, Dahiliye'ye intikal eden şikâyet üzerine meselenin halli yoluna gidilmiş, hükûmetin koruması altında olup da, sahiplerinin eline geçmemiş malların Yeniköy İhtiyar Heyeti'nden ilmühaber alınmak suretiyle iadesi tebliğ edilmiştir.[38] Benzer bir konuda olmak üzere bir şikâyet de Eskişehir'den vuku bulmuştur. Hadiseye bizzat Dahiliye Nazırı Mehmed Ali (Gerede) Bey el atmış, gereğinin yapılması Eskişehir Mutasarrıflığı'ndan istenmiştir.[39]

Rum ve Ermeni muhacirlerinin mal ve mülk iadesi için yapılan çalışmalar devam ederken bir kısım Türk gazeteleri hükûmeti sıkıştırmaktadırlar. Nitekim *Alemdar* gazetesinde Ahmet Kadri imzasıyla yayımlanan bir makalede, Rum ve Ermenilerin mallarının bir an önce verilmesi, girintili çıkıntılı yollara başvurulmaması, bu tür yolların Avrupa'nın husumetini celbedeceği, Türkler aleyhine büyük bir kampanya başlatmaya yarayacağı ifade edilerek, umumi bir barış yapmanın ve husumeti ortadan kaldırma yolunun malların iadesi olduğu belirtilmektedir.[40]

1919 Mayıs ayı sonlarına doğru menkul ve gayrimenkul iadesi hakkında uygulanacak esasları tesbit eden kanun layihası Meclis-i Vükelâ'da görüşülmek üzere Sadaret'e gönderilmiştir.[41] Meclis-i Vükelâ tarafından incelenmeye alınan kanun layihası,[42] Dahiliye Nezareti'ne sevk edilmiştir. Burada özel komisyon tarafından yeniden kaleme alınan kanun layihası, Maliye Nezareti'nin hazırladığı iki kıta tezkire ile birlikte Şûra-yı Devlet'e havale edilmiştir.[43] Çeşitli yazışmalardan ve basından anlaşıldığı üzre, kanun layihası çeşitli hükûmet kuruluşları arasında gide gide sonunda Meclis-i Vükelâ'nın 8 Ocak 1920 tarihli toplantısında bir kararname olarak kabul edilmiştir.

Otuz üç maddeden oluşan kararname, Maliye hazinesi ve Evkâf hazinesi namlarına kaydolunup da şimdiye kadar ilk sahipleri namına kayıtları icra edilmemiş mallar için geçerlidir. Kararnamede, Rum ve Ermeni muhacirlerin emval iadesi hususunda en ince ayrıntılar bile ele alınmış, çözüm yolları bulunmuştur. Esas nokta vatandaşların mağdur edilmeden mallarının iadesidir. Kararnameye göre, hükûmet elinde tuttuğu malları geri vereceği gibi, sattıklarının parasını da nakit olarak isteyen ilk mal sahiplerine iade etmektedir. Ayrıca faiz ödenmesi kararlaştırıldığı gibi, tazminat verilmesi de düşünülmektedir.[44]

8 Ocak tarihli kararnamenin yürürlüğe girmesini müteakip de birtakım istekler[45] ve çalışmalar meydana gelmiştir. Kararnamenin tatbiki hususunda bir talimatname yapılmasına ihtiyaç duyulmuş, Maliye Nezareti Emlâk-i Emiriye Müdürü Şekib, Muhasebe-i Maliye Müdürü Seyfeddin ve Hukuk Müşaviri Tevfik beylerden mürekkep olmak üzere bir komisyon oluşturmuştur. *İleri* gazetesine göre komisyon birkaç gün içerisinde çalışmalarını bitirebilecektir.[46] Şekib Bey'in başkanlığında çalışan komisyon, tazminat talep eden Ermeniler hakkında önemli kararlar almıştır: Buna göre, memleketin çeşitli yerlerinde teşkil edilen "emvâl-i metruke" komisyonları, bulundukları bölgede kendilerinden tazminat talep eden Ermenileri ayrı ayrı çağırarak tahkikat yapacak ve istenen tazminatın ne dereceye kadar uygun olduğunu araştıracaktır. Yapılacak bütün muameleler toplanıp birleştirildikten sonra merkeze gönderilecektir. Taşradan gelen muameleler bir defa da Şekib Bey'in başkanlığı altında tetkik edilecektir. Yok mümkün değil ise sonradan ödenmek şartıyla ellerine birer vesika verilecektir.[47]

MENKUL VE GAYRİMENKUL İADESİ

Rum ve Ermeni muhacirlerinin iskânına başlandığı andan itibaren, bir kısım menkul ve gayrimenkulleri iade edilmeye başlanmıştır. Bu meyanda hemen hemen bütün muhacirlerin evleri, bahçeleri ve tarlaları kanuni bir düzenlemeye gerek duyulmadan iade edilmiştir. Nitekim Geyve Kazası'nın Eşme Köyü'ne dönen Ermeni muhacirlerine evleri hemen iade edilmiştir.[48] *Ati* gazetesi 28 Kasım 1918 tarihli nüshasında iskân faaliyetini özetlerken, Sis Katogigosluğu'na ait binalar ve gelir getiren emval ile, Ermişe ve Bağçecik köylerindeki mabed ve binaların iade edildiğini ifade etmiştir.[49] Gemlik'ten *Aryamarad* gazetesine yazıldığına göre, kaza kaymakamı dönen muhacirlere kiliseyi iade etmek istemiş, fakat duvarları yıkık olduğundan kimse sahip çıkmamıştır. Balıkesir'de de mahalli hükûmet kilise, mektep ve çeşitli emlâki sahiplerine teslim etme teklifinde bulunmasına rağmen, kimse üzerine mesuliyet almak istememektedir.[50]

Ati gazetesinin 6 Şubat 1919 tarihli nüshasında ifade edildiği üzere, bu tarihe kadar Rum ve Ermenilere ait terk edilmiş mallarından teslim edilenin miktarı % 95 nispetine ulaşmıştır.[51] Mal ve mülk iadesi devam ederken bir kısım muhacirler, tehcir esnasında kendi rızalarıyla sattıkları eşyaları geri istemektedirler. Nitekim Divan-ı Harb-i Örfi azasından Mustafa Paşa, tehcir esnasında altın para ile satın aldığı taşınabilir malları eski sahibinin aldığı parayı iade etmesi üzerine geri vermiştir.[52] Emvâl iadesi hususunda dikkat edilen bir husus da cemaatlere ait bütün dini müesseseler ile bunların vakıflarının iade edilmesidir. Bu müessese ve vakıflar iade edildikçe durum patrikhanelere iletilmektedir.[53]

İngiliz Yardım Subayı Hadkinson, Amiral de Robeck'e sunduğu 12 Kasım 1919 tarihli raporunda geri dönen Ermenilere mal ve mülklerinin verilmesine devam edildiğini bildiriyordu.[54] Aynı hususda mal ve mülk iadesinin hızlı takipçilerinden olan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpeda Osmanlı Hükûmeti'nin Hıristiyan muhacirlere mallarını iade ettiğini kabul etmekte fakat asayişsizlikten yakınmaktadır.[55]

İngilizler her ne kadar adaletperver gözüküp, asayişsizlikten yakınsalar da kendileri de birtakım haksız muamelelere vesile olmaktadırlar. Şöyle ki başta İngilizler olmak üzere İtilaf devletlerinin temsilcileri, Rum ve Ermeni muhacirlerden hangisi Türklerin elinde bulunan malların kendisine ait olduğunu iddia ederse, hemen o malı veya mülkü

Türkten alarak Hıristiyan muhacire teslim etmektedirler.[56] Bu işlemde malın gerçek sahibi önemli değildir. Önemli olan Hıristiyan muhacirlerin o iddiada bulunmalarıdır.[57]

1920 yılının ilk aylarına kadar Rum ve Ermeni muhacirlerin emvalinin büyük bir çoğunluğu iade edilmiş durumdadır. Bilhassa, ev, tarla, kilise ve vakıflar ve meselede çoğunluğu teşkil etmektedir. Yalnız geriye kalan Maliye ve Evkâf hazinesi namına kaydolunup da, şimdiye kadar ilk sahipleri uhdesine kayıtları yapılmamış taşınmaz mallardır. Bunlar da 8 Ocak tarihli kararname mucibinde iade edilmeye başlanmış, hukukî muameleler yürürlüğe sokulmuştur.

Osmanlı hükûmetlerinin iskân faaliyeti ve emval iadesi hususundaki çalışmaları, buna paralel olarak 8 Ocak tarihli kararnamenin yürürlüğe sokulması hayrete şayan hadiselerdir. Zira o kargaşa ve müthiş ekonomik sıkıntılar içerisinde faaliyetleri en az hatalı bir şekilde icra etmek her devletin harcı olmasa gerektir. Nitekim dün olduğu gibi bugün ve yakın zamanlarda da Yunanistan ve Bulgaristan gibi devletler, Türk asıllı vatandaşlarının mallarına el koyma yarışına girmişlerdir. Uygar dünyanın gözleri önünde gerçekleşen bu gibi hadiselerde Türk asıllı şahısların mallarının bir daha geri verilmediği de aşikârdır. Bundan mütevellit Osmanlı hükûmetlerinin yukarıda zikredilen çalışmaları sahasında tek ve adaletli olmasıyla takdire şayan olsa gerektir. ■

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), Umum No: 344662.
2- İskân hadisesi hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Ethem Atnur, "Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi", Erzurum 1991 (basılmamış yüksek lisans tezi).
3- *İstihbarat-ı Siyasiye-i Umumiye Mecmuası*, Hariciye Nezareti Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti, İstanbul, Matbaa-i Amire, Aded: 135, 10 Ağustos 1334/1918, s. 20-22.
4- *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 19 Teşrin-i Evvel 1334/19 Ekim 1918, 5. İçima 4. İn'ikad, Devre: 3 s. 17.
5- *Âti*, 22 Teşrin-i evvel 1334/22 Ekim 1918, Numro: 285.
6- *Âti*, 16 Teşrin-i Evvel 1334/16 Ekim 1918, Numro: 279.
7- *Sabah*, 27 Teşrin-i Evvel 1334/27 Ekim 1918, Numro: 10395.
8- *Âti*, 17 Teşrin-i Evvel 1334/17 Ekim 1918, Numro: 280.
9- *Sabah*, 20 Teşrin-i Evvel 1334/20 Ekim 1918, Numro: 10388.
10- BOA, BEO, Umum No: 340382, *MMZC*, 24 Teşrin-i Evvel 1334/24 Ekim 1918, 5. içtima, 6. in'ikad, Devre: 3, s. 30.
11- *MMZC*, 4 Teşrin-i Sâni 1334/4 Kasım 1918, 5. İçtima, 11.İn'ikad, Devre: 3, s. 88, 26 Eylül 1915 tarihli kanun iptal edilirken, bunun icrası için düzenlenen Kasım 1915 tarihli nizamname de mülga sayılmıştır (BOA-BEO, Umum No: 344622).
12- Makalede bu isim basında verildiği şekilde "Muhacirin Müdüriyeti" olarak zikredilecektir.
13- BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı (DH-ŞFR), 92-285 (DH-ŞFR), 93-74 (DH-ŞFR), 94-59
14- *Âti*, 6 Teşrin-i Sâni 1334/6 Kasım 1918, Numro: 300.
15- *Yeni İstanbul*, 9 Teşrin-i Sâni 1334/9 Kasım 1918, Numro:1.
16- *Sabah*, 13 Teşrin-i Sâni 1334/13 Kasım 1918, Numro: 10413.
17- BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH/I-UM), E/51-54; *Âti*, 27 Teşrin-i Sâni 1334/27 Kasım 1918, Numro: 319.
18- Komisyonun diğer üyeleri Dahiliye Nezareti Hukuk Müşaviri Osman, aynı Nezaret'in Umur-i Hukukiye Müdürü ile Cezaiye Müdürü Tahir (Taner) ve Maliye'den Faik Nüzhet beylerdir (BOA, BEO, Umum No: 340725, BOA, BEO, Defter No: 85/3/34, No: 1114, Hadisat, 1 Kânun-ı Evvel 1334/1 Aralık 1918, Numro: 43).
19- Sabah, 2 Kânun-ı Evvel 1334/3 Aralık 1918, Numro: 10432; Âti, Kânun-ı Evvel 1334/4 Aralık 1918, Numro: 326.
20- *Hadisat*, 4 Kânun-ı Evvel 1334/4 Aralık 1918, Numro: 46.
21- *Sabah*, 4 Kânun-ı Evvel 1334/4 Aralık 1918, Numro: 10434.
22- BOA, BEO, Umum No: 340947
23- Âti, 16 Kânun-ı Evvel 1334/14 Aralık 1918, Numro: 335.
24- Hadisat, 16 Kânun-ı Evvel 1334/16 Aralık 1918, Numro: 58.
25- BOA, DH-ŞFR, 94-59
26- *Âti*, 26 Kânun-ı Evvel 1334/26 Aralık 1918, Numro: 347.
27- *Sabah*, 19 Kânun-ı Evvel 1334/19 Aralık 1918, Numro: 10449,
28- *Sabah*, 29 Kânun-ı Evvel 1334/29 Aralık 1918, Numro: 10459.
29- BOA, BEO, Umum No: 341677.
30- BOA, DH-ŞFR, 97-231.
31- Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1971, s. 37-38.
32- BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MVM), 10 Şubat 1335/1919, 214/68.
33- BOA, MVM, 28 Mayıs 1335/1919, 215/138.
34- *Âti*, 6 Şubat 1335/1919, Numro: 389.
35- *Âti*, 10 Şubat 1335/1919, Numro: 392; *Alemdar*, 14 Şubat 1335/1919, Aded: 56-1366.
36- BOA, BEO, Umum No: 344622.
37- *İleri*, 24 Mart 1335/1919, Numro: 345-53.
38- *İleri* 7 Nisan 1335/1919, Numro: 447-66.
39- BOA, DH/I-UM, E/51-59, Yetkililer şikâyetler hususunda ellerinden geleni yapmalarına karşın sıkıntılar devam etmektedir. Zira daha önce malı satılıp da şimdi bedeli olarak verilen altınlar gayrimüslim muhacirler tarafından kabul edilmemektedir. Çaresiz kalan idareciler meselenin hallini Maliye Nezareti'ne havale etmişlerdir (*İleri*, 15 Nisan 1335/1919, Numro: 457-75).
40- *Alemdar*, 24 Nisan 1335/1919, Aded: 123-1443.
41- *İleri*, 25 Mayıs 1335/1919, Numro: 497-115; *İleri*, 23 Haziran 1335/1919, Numro: 526-144.
42- *İleri*, 24 Haziran 1335/1919, Numro: 527-145.
43- BOA, BEO, Umum No: 344622. Tehcir edilenlerin tasfiye edilen mallarının nasıl iade edileceğini düzenleyen bu iki tasarı üstünde Danıştay'ın yaptığı çalışmalar tatmin edici bulunmamış olacak ki, 16 Ekim 1919'da Hükûmetçe Şurâ-yı Devlet'e geri gönderilmişti. 8 Ocak 1920'de imzalanan kararnameden önce bu konu çözüme kavuşturulmuştur. Bkz. Prof. Dr. Sina Akşin, İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele -Son Meşrutiyet (1919-1920), s. 181. Ali Rıza ve Salih Paşa kabineleri üstünde odaklaşan bu araştırmanın aynı sayfasında, konuyla ilgili şu not düşülüyor:
(493) Meclis-i Vükelâ Mazbataları, 217/506, 516, 484; Takvim-i Vekayi, 12/1/1336, 3747. Ali Rıza Pş. 11 Ekim'de de Robeck'e yaptığı ziyarette tehcir, taktil ve ihtikâr suçlularının cezalandırılması için başlanan kovuşturmaların sonuçlandırılacağı, böylece Türkiye'nin lekelenmiş namusunun temizleneceği yolunda teminat verdi. Documents on British Foreign Policy IV, s. 811-12. Ryan 12 Aralık'ta sadrazamla yaptığı görüşmede, İngiliz çıkarları söz konusu olduğunda çabuk netice aldıklarını, oysa azınlıklarla ilgili konularda öyle olmadığından şikâyet etti... Foreign Office 371/4141, 2638.
44- *Düstur*, Tertip: 2, C. XI, s. 553-561.
45- Ermeni Patrikhanesi şubat ayı içerisinde hükûmete bir takrir sunmuştur. Takrirde Ermenilere ait malların tamamen iadesinden başka, Ermeni kilise ve manastırlarına ait zararların tazmin edilmesi, buralardan alındığını iddia ettikleri dini tasvirler ve kıymetli eşyaların teslim edilmesi talep edilmektedir (Tasvir-i Efkâr, 11 Şubat 1336/1920 Numro: 2984), oysa Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Patrikhane'nin talep ettiği hususları daha önce yetkililere tebliğ ederek hallini talep etmekteydi. (BOA-DH-ŞFR, 93-123, 93-108, 93-160).
46- *İleri*, 16 Mayıs 1336/1920, Numro: 841; *İleri*, 18 Mayıs 1336/1920, Numro: 843.
47- Bu hususlaki çalışmaların çok kısa zamanda bitirilmesi de yetkili kişilere iletilmiştir (İleri, 27 Mayıs 1336/1920, Numro: 852).
48- *Sabah*, 21 Teşrin-i Sâni 1334/21 Kasım 1918, Numro: 10421.
49- *Âti*, 28 Teşrin-i Sâni 1334/28 Kasım 1918, Numro: 320.
50- *Hadisat*, 16 Kânun-ı Evvel 1334/16 Aralık 1918, Numro: 58.
51- *Âti*, 6 Şubat 1335/1919, Numro: 389.
52- *İleri*, 7 Temmuz, 1335/1919, Numro: 538-156.
53- *İleri*, 16 Şubat 1335, 1919, Numro: 399-17.
54- Bilâl Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1920)*, c. I, Ankara, 1973, s. 241.
55- Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. I, s. 57.
56- Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. I, Ankara, 1973, s. 63.
57- Tehcirden Maraş'a dönen Ermeniler İngilizlerin Maraş'ı işgalini fırsat bilerek daha önce bedeli karşılığı satıkları menkul ve gayrimenkul mallarını geri almaya başladıkları gibi, kendileriyle ilgisi olmayan Türklerin mallarına da sahip çıkmışlar, lüzumu halinde sahte şahit göstermişlerdir (Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Ankara, 1990, s. 17).

MİLLET VE HÜKÛMET

MUSTAFA ŞAHİN

Bu, üzerinde ayrı ayrı çalışma yapılabilecek konuları (iktisat, siyaset, devlet, hükûmet, millet, dil, ırk, nüfus, ırsiyet, muhabbet, arazi vs.) hülasaten veren bir broşürün adı. Yazarı Lütfi, iki doktora (tıp-hukuk) sahibi. *Millet ve Hükûmet*, önce taşbaskısı olarak Paris'te, sonra da gözden geçirilip düzeltilerek İstanbul'da basılmış.[1] Dr. Lütfi İbn Haldun'dan (*Mukaddime*), Kınalızâde'den (*Ahlâk-ı Alâî*), Esad Efendi'den (*Hükûmet-i Meşrûta*) etkilenmişe benziyor ya da birçok noktada onlarla ortaklaşıyor.[2]

Yazara göre her şey, dünya (kâinat) bile değişim-dönüşüm yasalarına bağlıdır; gelişme değişim-dönüşümle sonuçlanır. Bu değişim-dönüşüm ileri, yeni bir değişim-dönüşümü doğurur. Osmanlı bu gelişme-değişme yasalarına uyamadığı için geri kalmış, ilerleyememiştir; çünkü bunun için zorunlu olan duygu birliği-ulusal duygu, yurt sevgisi, yetenek ve ilerleme, özel çıkarın genel çıkara fedası, toplumsal adaletin sağlanabilmesi için ulusal bir duyarlılık, temel gereksinimlerini iç dinamiklerle karşılayabilmesi ve üretebilmesi gerekliydi. Avrupa böyle yapmıştı. Bizde de Tanzimat'tan beri bu yolda bazı ivmeler görülmüş; II. Meşrutiyet'in ereği, hedefi Niyaziler-Enverler'de somutlaşmıştı.

Yazar, 1. kısımda devleti ele alır. Devletin olmazsa olmaz öğelerini sayar. İnsan bünyesindeki işleyişle benzerlikler kurar; yani vücudumuzdaki her organın işlevi neyse, devleti oluşturan organların da eksiksiz çalışması ve işlevlerini yerine getirmesi zorunludur, der. Aksi halde bünye marazlaşır, çürür, çöker; devletin de böyle olması kaçınılmaz hale gelir.

Mal dolaşımı da kan dolaşımı gibidir. Serdedilen fikirlere bakarsak, Türkiye'de devletten bahsetmek zordur.

2. kısımda hükûmeti sorgular. Eskiçağlardan günümüze kesitler sunar, hükûmetin görevlerini sıralar. Hükûmet, hükmeder, hâkimdir, yasaları tam uygular. Vergilendirir: Bunu da iç ve dış düzeni sağlamak, hukuk ve yönetim kurumları oluşturmak, ordunun düzenliliği, dış saygınlığı koruyup kollayacak elçiler, görevliler tayin edebilmek için yapar. Yazarın, hükûmete yüklediği en önemli görev eğitimdir ve parasız olmalıdır. Devlet küçülsün mü büyüsün mü türünden atışma ve sataşmaları, yazar 1908'de böylece cevaplandırmıştır. Bu durumda Türkiye'de hükûmetten, saygın dış politikadan-hariciyeden bahsetmek de zordur.

3. kısımda millet bahsi işlenir. Milletin özlü bir tanımından sonra, olguya tarihsel perspektiften bakar. İngiltere, Fransa, İtalya, İsviçre, Belçika, 1918'den sonra ayrı devletler olan Avusturya-Macaristan'dan çeşitli örnekler, iktisatta, siyasette, üretimi yapılan mal ve gümrük uygulamalarındaki inişçıkışlar ve nedenleri üzerinde durur. Dil, toprak, çeşitli kaynaklar itibarıyla büyük bir nüfusa, bu niteliklere sahip olan, medeni millettir. Tabiî istisnalar da var.[3] Yazarın görüşünden hareketle Türkiye'de milletten söz etmek de zorlaşıyor. Belki Meşrutiyet'te sık sık vurgulanan "Babil kulesi" vâkıasını hatırlamak uygun düşüyor. Herkes dünyaya niçin geldiğinin, yaratılışının esbab-ı mucibesinin idrakinde, varlık nedeninin bilincinde olmadığı, yaratıcı, üretici, değiştirici ve dönüştürücü rolünü oynayamadığı için yüzlerce devlet, hükûmet, millet, ulus tanımının yapıldığı bir arenada bulunuluyor. Magazin sorularında "bir daha dünyaya gelsen ya da yeniden doğsan ne olmak isterdin" sorularına verilen uçuk yanıtlar bile bunun göstergesi olabiliyor.

Yazar, lisan[4] konusu üzerinde de önemle durur; tercihi Fransızcadır, özellikle saray çevrelerinde, ümera konaklarında ve bazı mekteplerde Fransızcanın birinci dil olması, kendisi de bu dili talim etmesi, Almancaya pek olumlu bakmamasında etken olmuştur diye düşünmekteyiz.

Hiss-i milliye (ulusal duyuş) ayrı bir başlık altında değinir, yurt sevgisi, bağlılık, muhabbet bu başlığın odak noktalarını oluşturur. Osmanlı hükûmetinin beceriksizliği (unsurlar arasındaki bağ ve sevgiyi sürdürememesi) konunun özetidir ve de o tüyler ürpertici antropometri konusuna da yer verir, ırk nazariyesinin, kafa vs. ölçümünün geçersizliği ve yersizliğine de dokunur;[5] Allahtan Osmanlı bu işten temiz çıkar.

Özetleme çabamızın kifayetsizliğini göz önüne alarak metnin çevrimyazısını da veriyoruz. Risalede geçen bazı terim ve kavramlara mizahi bakış nümunesi olarak *Lehcetü'l-Hakayık* ve *Hayal*'den bazı eklemelerle Handan imzalı bir lügatçeyi yazının sonuna kattık.

1- *Millet ve Hükûmet*, Paris 1906, 60 s., müellifi Lütfi, Devlet-i Osmaniye'nin Paris Başşehbenderi tabib ve hukuk doktoru, 4. bas., müellifin mührü olmayan nüshalar sahtedir, [nüshamız mühürsüz] Matbaa-i Kütüphane-i Cihan 1324 (iç kapakta türi: Paris Darülfünûn'u muallimlerinden tıp ve hukuk doktoru), 28 s., fiyatı 3 kuruş Meclis-i Tahaffuz üyeliği, Sıhhiye Müfettişliği yapan, Askerî Tıp Mektebi ve Paris Hukuk Fakültesi mezunu, 1907-1908'de aynı fakültede İslâm Hukuku okutan Z.-İ. Lütfi üzerine Tıp tarihi kaynaklarından, Sicill-i Ahval defterleri ve Hariciye kayıtlarından bilgi edinilebileceği kanısındayız.
Aktardığımız risalesinde bir kitabına (*Fikr-i Islahat*) atıfta bulunuyor. Seyfeddin Özege merhum Kataloğu'nda bunun Jean Esmin'den çeviri olduğuna işaret ediyor (Cenevre Matbaa-i İctihad 1904, 149 s.). Şunun da aynı yazara ait olması muhtemel: Lutfî (neşr eden): Emir Bedirhan, Kahire Matbaa-i İctihad, 62 s. t.y.

2- İbn Haldun fikriyatında asabiyyet önemli bir yer işgal eder. Sosyolojik bir kavram olarak asabiyyet grup dayanışmasına ve birliğine dayalı eylem gücü olarak özetlenebilir. Bkz. Emre Kongar, "İbni Haldun ve Asabiyyet", *Ulusal Kültür*, sayı 2, Ekim 1978, s. 183-190, yazarın vurguladığı "muhabbet" için bkz. Tarık Z. Tunaya, "Muhabbet ve Siyaset", Vatan, 26.12.1949; T. Zafer Tunaya, "Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve 'hükûmet-i Meşrûta'", *Boğaziçi Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi*, 6, 1978, s. 227-37

3- II. Mahmud'a, kadınların kafes arkasında kalmasıyla şehir hayatında nüfusun yarı yarıya azaldığını, köylerdeyse kadınların çalışıp erkeklerin kahvede ömür tükettiğini, yani nüfusun yarısının ölü sayılması gibi bir sonuç çıkarılabileceğini, üstelik buna bilim, sanayi ve ticaretteki geriliğin de eklenebileceğini, bu böyle sürüp gittikçe terakki eden memleketlere yetişemeyeceğimizi söyleyen Damad Mehmed Halil Rifat Paşa haksız mıdır ve üzerinden 150 yıldan fazla bir zaman geçtiği halde ne değişmiştir? Sosyolojinin kurucusu sayılan ve bir ülkenin nüfusuyla ekonomik ve sosyal sorunları arasındaki doğrudan ilişkiye dikkatleri çeken İbn Haldun, nüfusun zaman içindeki değişmelerini de incelemiştir. Bu arada millete baldırıçıplak diyen Abdülaziz, millet koyun sürüsü, ben de çobanıyım diyen Vahdettin de hatırlanmalıdır. Bugün ne değişmiştir?
Dilin gelişimine, istatistiksel de olsa, nüfusa bakışa küçük bir misal olarak 60 yıl önce Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü'nün verdiği ilânlardan birkaçı: "Sayım, çok geniş, çok kapsal bir iştir. Başarılması her birimizin üzerimize düşün yükümü son derece özenle yapmamıza bağlıdır. Doğru sonuçlar alabilmek için hepimiz gücümüz yettiği kadar çalışmalı ve uğraşmalıyız." (Cumhuriyet, 1 Eylül 1935 Pazar, s. 1) "20 İlkteşrin Pazar Genel Nüfus Sayımı Bütün sosyal yücelikler nüfusla başarılır..." (11 Eylül 1935 Çarşamba, s.1) Sayımdan kaçmak, sayıma ilgisiz kalmak, yanlış bilgi vermek yurda karşı yapılmış suçların en büyüğüdür. (22 Eylül 1935 Pazar, s.1)

4- "Yetmiş iki lisan söyler halk, bir mecliste nasıl toplanabilir?" diye yakınan Nâmık Kemal'in, halkın dilini ve ifadesini anlamadığı kanunlarla bir milletin yönetilebileceğini sanmayı ihanet düzeyinde gören, masa başından ülke yönetilemeyeceğini söyleyen, sanayi ve ticareti elinde tutanlarla ecirleri uyumlu hale getiren, halka iş ve aş veren devlettir, vekiller kişisel çıkarlarından tümden vazgeçmeli, maaşlarının 1/4'ü yerine -hadi tamamını vermiyorlar, hiç değilse- yarısını veremezler miydi diyen ilk Meşrutiyet'in cesur mebusu Yenişehirlizade Ahmed Efendi'nin yazıp söylediklerinin üzerinden neredeyse iki asır geçti diyecek zamandayız, bu gidişle 2039'da da aynı şeyleri konuşuyor olacağız.
Halil Nihat'ın (Boztepe) Ağaç Kasidesi (İstanbul 1931, 14 s.) bugün neler düşündürmeli, nasıl yorumlanmalı?

5- İleri sürdükleri görüşler, yazdıkları kitap ve makalelerle insanın tüylerini ürperten ıstıfâ'cıları (seleksiyoncuları, ayıklamacıları, öjenistleri), ömrünü böylesi işlere veren Şevket Aziz Kansu'yu anıyor, başka konularla uğraşsalardı daha iyi olmaz mıydı diyoruz. Onun, "Hâmidin antropolojik tetkiki" yazısına eklediği tabloları düşünüyoruz. (Ülkü, sayı 51, Mayıs 1937, s. 183-86). Herkes ölçülseydi iyi mi olurdu kötü mü diye tecessüse kapılmıyor da değiliz.

MİLLET VE HÜKÛMET

İHTAR

Bu eser, evvelce Paris'te neşrolunmuş ve nazar-ı mütalâa-i millîye arzedilmişken, bu kere bizde inkılâbın zuhuruyla mevzû' ceryan-ı ahval-i hâzıraya tevfikan tashih edilerek enzâr-ı umumîye vaz' edilmiştir.

Kainat üstünde her şey ve bizzat kainat bile muntazam, lâyetegayyer bir kanun-ı inkılâba tâbi olduğundan semere-i arz olan insan ve bu insanların ictima ve ittihadından teşekkül eden cemiyetler de, hey'etler de aynıyla o muntazam, o lâyetegayyer kanunları maddi ve manevi suretlerle takip edegelmişlerdir.

Cesim, muhterem bir makbere-i beşeriyet olan tarih açılır ve insaniyetle insaniyetin muhtelif kurum ve a'sârda teşkil ettiği cemiyetlerin teracim-i ahvali, ve takip etmiş ve edegelmiş oldukları kavanin-i inkılâbiye, yani: maddi ve manevi tahavvülat tetkik edilirse bu tahavvülatın bir kısmının birtakım tahavvülat-ı tabiiyeden yani: edvar-ı inkişafiyeden ve diğer kısmının da birtakım tebeddülat-ı mücbireden yani inkılâbattan ibaret olduğu görülür.

İnkişaf, inkılâbı ihtac eder ve bu inkılâb da bir inkılâb-ı müstakbele mâder olacak yeni bir inkişaf tevlid eder.

Her fiil ve hareket, bir ihtiyar ve irade neticesi olduğu gibi her inkılâbın da mutlaka bir inkişaf neticesi olması lâzım gelmez mi?..

Bunların her biri zuhur ettikleri tarihlere nisbetle tehalüf ederler. Mesela: muntazaman ceryan eden bir nehrin pişgâhında bir yığın enkaz husule gelir. Bu enkaz, nehrin mecrasını kapatır ve bunun önünde sular birikir; suların şu aheste aheste birikmesinden orada bir göl teşekkül eder. Su bendinde birdenbire sızıltılar başlar, bu meyanda o müterakim suların, şelalelerin sürükleyip getirdiği cesim bir kayanın sukûtu, nehrin mecrasına dikilen bu maniayı çeker götürür; bu mania neticesinde teşekkül eden göl de boşalarak tekrar nehre münkalib olur ki bu surette arz üstünde ufacık bir inkılâb[ı] bir[ber-] zemin yani: inkişafı müteakib bir inkılâb geçmiş olur.

Her türlü maddi tahavvüller, yeni fikirler -bu yeniliklerin zuhura geldiği tarihte- mevkideki hissizlik, kabiliyetsizlik sebebiyle aksi neticeler verir ki bu hadisenin zuhuruna mani olmak isteyen keyfiyetin büyüklüğü nisbetinde çetin bir akdâm veya o derecede azim ve şedid bir kuvvetle zuhura gelebilir.

Bu sebepten değil midir Avrupa hükûmetlerinin kâffesinde görülen âsar-ı terakki, yani: bu inkişaf ve inkılâbat yeknesak bir istihale geçirip duran memalik-i Osmaniyeyi şimdiye kadar pek geri bırakmak derecesinde ileri varmış ve 600 senelik koca bir devleti tehlikeye maruz bırakmıştır.

Çünkü: bir memleketin kanun-ı terakkiyi takip edebilmesi yani: yaşayabilmesi için o memlekette evvela: vahdet-i hissiye, hissiyat-ı milliye, saniyen: muhabbet-i vataniye, salisen: istidat ve terakki, ra-

ملت و حکومت

مؤلفی
لطفی

پارس دار الفنونی معلملرندن
طبیب و حقوق دوقتوری

طبع رابع
مؤلفك مهری اولمایان نسخهلر ساختهدر

مطبعهٔ خانهٔ عامره

سنه ١٣٢٤

***Millet ve Hükûmet*, müellifi Lütfi (Paris Darülfünunu muallimlerinden, tabib ve hukuk doktoru)**

bian: menfaat-i şahsiyenin menafi-i umumiyeye fedası, hamisen: adalet-i ictimaiyeye ait bir vahdet-i hissiye-i milliye gibi birtakım şeraitin o millette vücudu ve o cemiyetin kendi ihtiyacat-ı asliyesini -Ecnebiye muhtaç olmaksızın- muhitinde tedarik edebilmesi ve mahsulat-ı ibtidaiyesini bizzat imal edebilmesi gibi evsafın vücudu lâzımdır.

Bu evsaf, bu şerait dahilinde birer kanun-ı hadisat ve inkılâb takip ederek feyz almış, ilerlemiş olan Avrupa memalik-i mütemeddinesi gibi memleketimizin de bu feyizden, bu terakkiden nişan verebilmesi, bizde halkın bu ihtiyacat, bu şerait hakkında bir fikir edinmesi için yarım asra karib bir zamandan beri bizde de az çok inkılâb başlamış ve bu meyanda memleketine ciddi hizmet etmek isteyen, hatta bu büyük maksat uğrunda fedayı hayat eden birtakım zevat yetişmiştir.

Bu misillü erbab-ı fikretin, daha serbest bir nokta-i tefekküre istinad edebilmek üzre, Avrupa'ya, Avrupa'nın kıtaat-ı muhtelifesine hicret edenlerinin seylabe-i efkârı muhit-i milli-i Osmanî için azim bir ceryan teşkil etmiştir ki bu ceryanın sürükleyip getirdiği kitle-i hakaık Niyaziler Enverlerle şu inkılâb-ı azim-i Osmaniyi vücuda getirmiştir.

Niyaziler, Enverler bu ceryanın şelalesini, sukût-ı nâgihanisini teşkil etmiş idare-i sabıkanın mecrasını, ıttırad-ı ceryanını bozmuş, ona başka bir mecra bahşeylemiştir.

İşte; bizde tesis edilen usul-i meşrutiyet-i idare *bu suretle zuhura gelmiştir.*

Zaten yukarda da izah ettiğimiz cihetle bir milletin, bir kavmin hayat-ı umumiyesinde tahaddüs edecek inkılâb bir günün, bir kişinin veyahud birkaç günün birkaç kişinin netice-i sa'y ve ikdamı olamaz.

Böyle bir inkılâb-ı umumî, medid, cesim bir inkişafın, azim bir kitle-i akdâmın, senelerce sürüklenip gelmiş bir ceryan-ı efkârın neticesidir.

Neticeten diyebiliriz ki inkılâbımız netice-i inkişaf bir inkılâbdır; inkılâb-ı tabiîdir.

Kısm-ı Evvel
DEVLET

Devlet nedir ve ne gibi evsafı haiz olmalıdır? Eğer bir devlet, istiklâl-i mülkîsini haiz olmak suretiyle hukuk-ı düvele muvafık bir tamami-i hâkimiyeti haiz olmaz ve istiklâl-i siyasisine malikiyetle hukuk-ı beynelmilele mutabık bir şekle malik bulunmazsa o devlet yaşayamaz, mahvolup gider.

Çünkü: her devletin derece-i terakkîsi, o devletin sair milletlerle olan münasebat-ı umumiyesinin derece-i vüs'atiyle mebsûtan mütenasiptir ki o devletin vüs'at-ı irfanı, serveti, şevketi ve sair akvam muvacehesindeki haysiyeti de yine bu münasebat nisbetinde parlaktır.

Bunun içindir ki asırlarca medeniyet-i Garbiyenin hudud-ı münasebatı haricinde kalmış olan Japon, Çin, gibi Avrupa'dan uzak birtakım akvam bile bu ana kadar henüz peyda-yı münasebat edememiş oldukları Avrupa'nın tarz-ı maarif-i medeniyetlerine bu asırda temsil-i hareket etmeye başlamışlar ve bu sebeple gerek saadet-i maddiye ve gerek tekemmülat-ı irfaniyece bir mertebe-i âliye-i medeniyeye yükselmeye başlamışlardır.

Bundan anlaşılır ki medeniyet, milletler arasındaki münasebat-ı maddiye ve maneviye vasıtasıyla akvamı yekdiğerlerine yaklaştırmış ve insaniyetin saadet ve ârâmişine de bu mukarebet nisbetinde bir vahdet ve vüs'at veregelmiştir.

Zaten bu mukarebete, bu vahdete ihtiyac aklen ne kadar muhakkak ise fenâ da o kadar sabittir. Meselâ:

Cemiyetlerin hayatıyla hayat-ı efrad arasında yalnız mümaselet değil: belki büsbütün ayniyet mevcuttur.

Heyet-i umumiye-i cemiyete nizam veren hükûmetle, hayat-ı dimağiye yani: merkeziyet-i umumiye-i asabiyye arasında bir mümaselet vardır.

Bedende vezaifin icrası, bir heyet-i uzviye-i asabiyyeye ait olduğu gibi cemiyetlerde de vezaif, buna müşabih bir heyete mevdû'dur.

Cemiyetlerdeki vezaif-i inzibatiye ve vezaif-i zecriye ve cezaiyenin hayat-ı uzviyede mümasilleri vardır. Meselâ: Mehakim-i cezaiyeyle meclisler, vücuddaki böbreklere müşabihdir ki bunların vezaifi, böbreklerdeki vezaif-i def'iye ve ihraciyenin aynıdır.

Vezaif-i def'iye ve ihraciyenin nazîre-i diğeri de, salya ifraz eden guddelerdir ki vezaif-i zabtiyeye, efrad-ı zabıta-i adliyeye benzerler.

Vücudumuzdaki cilt, harici tecavüzlere karşı nasıl bir âlet-i müdafaa ise, cemiyetlerde de bu vazife, hudud boyunda memleketin müdafaası hizmetiyle mükellef olan ordulara mevdû'dur.

Emvalin deveran-ı tedavülüne taalluk eden bütün vezaif de deveran-ı dem *kavaninine yani: heyet-i uzviye dahilinde kanın suret-i deveranı hakkındaki nazariyeye teşbih edilebilir.*

Bu tatbikattan maksat, eşkal-i cem'iyyâtın aksam-ı muhtelifesinin yekdiğerleriyle nasıl mukayese edildiklerini göstermekten ibarettir.

Cemiyetler, hakikaten bir heyet-i uzviyedir ki mebhas-ı hayatın madde bahsinde mevcut olan kaffe-i efkâr ve kaffe-i kavanin bu heyet-i uzviyeye tatbik edilebilir.

Mukayesat-ı mezkûre daha ziyade ileri götürüldüğü zaman, şayan-ı münazara bir hayli nazariyata müncer olur.

Emvalin tedavül ve ceryanı meselesi, deveran-ı dem hakkında ceryan eden kanunun aynıdır ki bu ceryanın icra-yı vezaifine hâdim uzuvlar ve mesela: batîn-i yesârîden inşiab eden bir hayat-ı demevi mevcuddur ki ceryan-ı mezkur, levazım-ı iktisadiyenin kabil-i temettü' bir hale vaz'ına hizmet eden ceryan-ı kıymet-i menkulata müşabihtir.

Sermayeler, ücûratın tedennisi ve rayic-i tahvilatın tenezzülü nisbetinde bir faaliyetle tedavül ederler.

Eğer rayic-i tahavvülat tenezzül ederse bu tenezzül, vasomotor *sistemine ait bir asab-ı mütebasıtın hal-i faaliyete duhulüne ve eğer tereffü ederse bu hal, bir asab-ı mütekallisin nüfuz ve tesirini icra etmesine müşabihtir.*

Bunun hayvanlar hakkındaki mütalaa ve mukayesesine gelince: Hayvanat-ı süfliyenin en adi tabakasında merkez-i asabiyyetin fıkdanını ve bu sınıfın bir devre-i mütavassıtasına ait zümrede müteaddid merkez-i asabiyyetin mevcudiyetini ve bu merkez-i asabiyyetin merkeze merbut değil, belki dağınık olduğunu ve hülasa bu sınıfın mertebe-i ulviyesine mensup olan zümrede bilakis dimağın heyet-i uzviye üzerinde aksitesir hasıl eden bir merkez-i asabi hasıl olduğunu görürüz.

Son asır hükemasına göre: cemiyetler, mütecanisiyetten adem-i mütecanisiyete doğru tekemmül ederler.

Cem'iyyat-ı beşeriyede vezaif-i müdafaa yani mütecanisiyet şekl-i askeriden ibarettir.

Cemiyetler bir ihtisas-ı uzvîye, bir ihtisas-ı vazifeye yani: cem'iyyat-ı mütemeddinede erbab-ı sanayi-i mümtaze arasındaki münasebat-ı mütekabileye ait adi bir nümayiş şeklinde nümayan olan ihtisasa doğru tekemmül ederler ki bunlar, şekl-i sınaî ve ticarîde esas tutmuş cemiyetlerdir.

Şu kavaid, cem'iyyat-ı ibtidaiyede efrad-ı hükûmetin hâkim olduğunu ve cem'iyyat-ı mütemeddinedeyse bilhassa eşhasın hürriyet-i fiiliyeden baliğan mâbelağ hissedar olduklarını ve medeniyetin derece-i terakkisi nisbetinde efradın kudret-i ictimaiye tesisatından âzade bulunduklarını ispat eder.

Mademki her cemiyetin tâbi olduğu kavanin-i teşkiliye ve kavanin-i idare, o cemiyeti teşkil eden efraddan her birinin şahsen tabi olduğu kavanin-i uzviye ve hayat-ı tabiiyenin aynıdır, o halde her ferdin gerek şahsen ve gerek mâhiyeten tabi olduğu mevzû' ve tabiî kanunları yani kavanin-i tabiiye ve ictimaiyeyi bilmesi; kendisinin ve kendisiyle ona benzeyen insanlardan teşekkül eden cemiyetler ne olduklarını ve bu cemiyetleri idare eden kanunlarla hükûmetlerin vezaifinin neden ibaret bulunduğunu mücmelen olsun bilmesi lâzım değil midir?...

İşte biz de bu derin mesele hakkında ufacık bir hülasa irae etmek isteriz.

Kısm-ı Sanî

HÜKÛMET

Fikr-i hükûmet, Asr-ı Hâzıra kadar birçok tebeddülata uğramıştır. hükûmet, bir cemiyetin cümle-i asabiyyesi yani bir cemiyetin müdürü demektir.

İnsanlar daima cemiyetle yaşadıkları için, ta Ezmine-i Kadîmeden beri içlerinden birini kendilerine âmir intihab eder ve bittabii bu vazifeyi en cesur ve en mahir olana verirlerdi.

Fakat bu intihab bir harp zamanında icra edilir ve harbi müteakip âmirin vazifesi de hitam bulurdu.

Romalılar zamanında bir sene müddetle intihab olunan rüesa-yı hükûmet de, müddet-i vazifeleri hitamında yine ahaliye karışır ve onlardan hiçbir farkı olmazdı.

Afrika çöllerinde ve memalik-i gayr-ı mütemeddinede de keyfiyet bunun aynı olup buralarda ahali içlerinden birisini kendilerine kral intihab eder ve bu yolda intihab olunan krallar memalik-i mütemeddine-i hazıra nazarında asker onbaşıları derecesinde bile sayılmazlardı.

Bir memleket, arzının cesameti ve ahalisinin kesreti nisbetinde bir ehemmiyeti haizdir ki vatanın fikir ve hissi, bu terakki neticesiyle mebsûtan mütenasibdir.

Ezmine-i kadimede insanlar fıkdan-ı maarife mebni hükümdarla hükümdarlığın ne olduğunu tefrik edecek kuvve-i mümeyyizeden mahrumdular.

Bahusus ezmine-i atîkada fikr-i hükûmet, yalnız harp zamanında kumanda etmek üzre bir âmir intihabından ibaretti. Mesela: ahali içlerinden bir asker neferini kendilerine âmir intihab eder ve bu âmir ihtiyarlığında kendi oğlunu halef olmak üzere vasiyet ederdi ki hükümdarlığın pederden evlada intikali işte bu suretle başlamıştır.

Asya'daki hükûmetlerdeyse hükümdarlar vazifei siyasiyeden başka bir de kıyafet-i ruhaniyeye bürünerek o suretle icra-yı hükûmete başlamışlardır.

Hatta yakın vakitlere kadar Avrupa hükümdarları da hakk-ı saltanatı kamilen bu yolda tevarüs

ediyorlardı ki idare-i kadimede cari olan kavaid böyle olduğu için XV. Louis 1770 parlamentosunda:[1]

"Biz iklîl-i saltanatımızı doğrudan doğruya canib-i uluhiyyeten alıyoruz ki zîr-i destimizde bulunan halkın inkıyad ve itaate mecbur oldukları kavanini vaz' ve tesis etmek bilâ-ittiba ve iştirak bize, yalnız bize aittir." demiştir. Fikr-i adalet -bazı mesail-i beynelmilel müstesna olmak üzre- her memlekette başka bir suretle telakki edilmiştir.

Cemiyetlerse, büyüklerin küçüklere tahakkümü esasına bina edilmiştir ki medeniyet ve servet ve şevket itibariyle diğerine mâdûn olanların -ezcümle memalik-i Osmaniye vesaire gibi- himaye ve sıyanet-i düveliye altında bulunup durmaları bu kazıyyeye müsteniddir.

Hatta eski Roma'da birçok küçük cemiyetler, kendilerine hemcivar olup onlardan daha kavi ve şekim olan heyetlere mukavemet edebilmek için bi'l-ittihad kesb-i kuvvet ve şevket etmiş ve senelerce esir-i mezalimi oldukları asilzade cemiyetlerini tarumar ederek ilan-ı müsavat etmişlerdir.

HÜKÛMETİN VEZAİFİ

Hükûmetin vazifesi, icra-yı hükûmet etmek: mevzu' olan kanunları memlekete hakkıyla tatbik etmekten ibarettir.[2]

hükûmet, ahaliye karşı vergi tarhı hakkına malikdir ki bu hakka mukabil birtakım vezaifle mükelleftir.

1- Dahilen ve haricen halkın muhafaza-i asayişine çalışmaktır ki bu da mehakim ve idare teşkili, ordu tanzimi ve memleketin haysiyet-i hariciyesinin düvel-i Ecnebiye nezdinde muhafaza ve müdafaasına muktedir sefirler tayini ve ilah... gibi şeylerdir.

Mehakim teşkilinden maksat, adaletin efrad-ı ahali beyninde tesavi-i tevziine hizmet etmekten ibarettir.

Hüküm ve kararına itimat olunamayan memleketlerde adalet yoktur.

Birçok hükemâ: "Hak ve insafa mukarin olmayan kararları kabul değil, belki, reddetmek her vatanperverin vazifesidir" demişlerdir.

Ordu tanzimatı meyanında kuvve-i bahriyeyi ileri götürmek, şimendöfer; yol, liman, kanal, cedvel yapmak da hükûmetin vezaifi cümlesindendir.

HÜKÛMET TEDRİS VE TA'LİME MECBUR MUDUR?..

hükûmet, herkesin tezyin-i efkârına ait hususatda teshilat göstermeye ve tedrisatı meccanen i'taya mecburdur. Zira, maarifin akıl ve zekâ ve tabiat ve ahlâk üzerine tesiri azimdir.

Bununla beraber Voltaire Cizvit mektebinde tahsil gördüğü halde yine dinî hiçbir tesire kapılmamış ve bilakis Cizvitlerin hasmı kesilmiştir.

Memalik-i Osmaniyede yetişen ahrar da buna müşabihtir.

Çünkü: bizde maarif-i umumiye nezaret ve idarelerinin taahhüd ettikleri şey, fikr-i hürriyeti söndürmekten ibaret olduğu halde, yine az çok tezyini efkâr etmiş pek çok zevat yetişegelmiştir.

Tedrisat-ı ibtidaiye ve idadiyenin gençler üzerine tesiri o kadar azimdir ki her nevi efkâr-ı âliyenin mebadîsi burada başladığından hükûmet bu tedrisatı hem serbest bırakmak, hem de meccanen i'tâ etmek vazifesiyle mükelleftir.

İşte hükûmetin en başlı vezaifi bunlardan ibarettir.

Kısm-ı salis
MİLLET

Millet demek, muhit-i daire-i iktisadi dahilinde hareket eden bir kimse demekdir ki şu tabirin bütün kuvvetiyle ifade ettiği bir millet muvacehesinde bulunulabilmek için aynı zamanda hem bir şahs-ı siyasî ve hem de bir şahs-ı iktisadî sayılan bir şahs-ı manevinin mevcudiyetinde bir de ruh-ı kefalet ve müşareket bulunmak ve hissiyat-ı milliye mevcut olmak lâzımdır.

Bu meseleyi ta'mik için, bu fikrin tarihini gözden geçirmek lâzımdır. Mesela: ezmine-i atikada, derebeylik zamanında mesele bu merkezde değildi.

Bugün hidemat-ı umumiyeden, vezaif-i müştereken sayılan şeyler, o zaman yalnız cerr-i menfaate, menfaat-ı şahsiye istihsaline hadim vesail-i fırsattan ma'duddu. Hatta, her şeyden akdem olmak lazım gelen vazife-i adalet bile o zamanlar, yalnız bir ceza-yı nakdî koparabilmek ve sırf hacz-i emval etmek maksadına hizmetten ibaretti.

Ezmine-i atikada iktisadat-ı milliyenin ne demek olduğu bilinememiştir. Çünkü iktisad-ı milli fikri, teşekkülat-ı medeniyenin yani asr-ı hazırdaki eşkal-i mütemeddine-i düveliyenin mebde-i tesisiyle başlamış bir şeydir. Bu da fikr-i siyasî ve fikr-i iktisadî noktainazarlarınca millet namı verilebilen heyetler ve bu heyetlerin mensup olduğu memleketlere nisbetle tehalüf eder ki bu sebeple tekemmülat-ı mezkûre asr-ı hazıra kadar teehhür etmiştir.

Asr-ı hâzırdaysa vahdet-i siyasiye ve iktisadiyeye vücud verebilen memalikin en birincisi, şüphesiz, İngiltere'dir.

Şöyle ki: Normand fütuhatını müteakip, iktidar-ı kralînin tahdidi zımnında milletin sınıf-ı muhtelifesi arasında bir nevi ittifak bir ittihad-ı millî teşekkül etti ki bunun neticesi olarak da Ferman-ı Kebîr'in (La grand charte) istihsali suretiyle İngiltere'de gayet erken bir inbısat-ı millî, bir devre-i hürriyet husule geldi. Kuva-yı umumiyenin kısm-ı azîmi meclis-i mebusana tefviz edildi ki bu hal, milletin i'lâ-yı savt edebilmeye ve mekasıdını mevki-i fiile vaz' ettirebilmeye muktedir olduğunu ifham etti; ve 14. asrın evasıtında da artık salahiyet-i kanuniye-i iktisadiyeye mazhar oldu.

Tekemmülât ve müessesat-ı iktisadiyeyle hayat-ı milliye Fransa'da İngiltere'den hemen bir asır sonra Yüz Sene Muharebeleri darbe-i ahîresini müteakip uyanabilmiş ve o zaman hükümdarlığın metanet ve müstahkemiyeti ve bu vahdet-i iktisadiyeyi meyda-

na getirmek fikrindeki sebat ve müdavemeti bu müessesata vücud vermiştir.

İşte, bu nizam-ı vekayi-i tarihî dairesinde servet-i milliyelerini tesis ve tanzim eden ilk iki memleket İngiltere ve Fransa memleketleridir.

Gerek İngiltere'de ve gerek Fransa'da servet-i milliye, istiklaliyet-i siyasiyenin bir neticesi yani: milletin bir hâkim-i müstakil olduğu fikrinin bir netice-i icadıdır. Bu fikir, bir kazıyye-i esasiyedir ki âtide netaici tevlid eder:

Eğer, servet-i milliyesinin mefkud olduğu ve yahud pek geç teessüs ettiği memleketlerin tetkiki lâzım gelirse evelemirde daha Avrupa'dan yani memalik-i mütemeddineden harice çıkmaksızın İtalya'ya ve Ren (Rhin) Nehri sahilinde bulunan memalike tesadüf edilir.

Binaenaleyh, burada en ziyade şayanıdikkat olan bir şey vardır ki o da en parlak bir vadi-i medeniyete ilk evvel güzergâh açan ve sanayiyle sanayi-i nefisede ve hassaten ziynet ve debdebede Avrupa-yı Garbî'nin memalik-i sairesine pek çok tekaddüm eden memalik de yine bu memleketlerden ibarettir.

Hal böyleyken servet-i milliyenin asr-ı hazırda adi derecede teessüs ettiği memalikin yine İtalya'yla Ren ayâlâtından ibaret olması neden ileri geliyor?..

Bu itiraza cevap olarak denilir ki bu memalikde tekemmülat-ı iktisadiyeye ait temayülat, hükûmetlerle ufacık memalik-i mümtaze arasında mevcut olan inkısamat ve ihtilafatla hırpalanmış, hükümsüz bırakılmış ve hayat-ı iktisadiyeye ait kafi derecede vâsi' ve feyizsâk lemeâtın fıkdanına mebni bu memleketin tekemmülat-ı ahire-i iktisadîsi devam ve temadi eden ihtilâlat-ı dahiliye altında sönmüş gibidir ki buna da misal İtalya'dır.

Mamafih, vaktiyle Avrupa'da en parlak bir şekl-i medeniyete malik olan ve medeniyete güzergâh açan da İtalya'ydı.

İtalya'nın cemahir-i cenubiyesinde gerek Venedik'te, Cenevre'de ve gerek Milano'da hayat-ı iktisadiyeye ve bilhassa, hayat-ı sınaiyeye ait gayet parlak tekemmülat vücuda gelmiştir.

Fransa o zamanlarda ziynet ve debdebeye ait kaffe-i mahsulatla ipek, gümüş veya altınla işlenilmiş masnuat, mamulat-ı züccaciye, dadantelalar ve bu misillü daha birçok eşya için İtalya'nın cizyegüzarisi gibiydi ki bilahare bunun kendi muhitinde ihzarı esbabını yani sanayi-i mahalliyenin ihyası çarelerini düşünmüştür.

Fakat, pek müteferrik bir halde bulunan şu İtalya cumhuriyetleri kudret-i mahdudeden başka bir şeye, müstakil devletlere mahsus olan ciddi bir kudret ve satvete ve siyaset-i beynelmilel âleminde bir ehemmiyete malik olmadıklarından tekemmülat-ı cesime-i iktisadiyeye bir merkez olmakta pek çok zaman devam edemediler.

Harekât-ı iktisadiyeyi durduran bu inkısamat-ı müteferrika-i dahiliyeden başka, hükümât-ı Ecnebiye tarafından ihdas edilmiş nüfuz ve tahakküm-i [ticarî?] gibi birtakım esbab daha vardır ki, çünkü: o zaman Fransa'yla Avusturya, İtalya'nın- şimdiki düvel-i Ecnebiyeden bazılarının Türklerin temeddün ve terakkisine mani olmak için memleketimiz hakkında oynadıkları teşvikat-ı hafiyye rolleri gibi -gayet mahdudü'l-iktidar birtakım hükümât-ı müteferrika şeklinde kalmasına çalışmış ve bu sebeple İtalya'da vahdet-i iktisadiye, bir inbısat-ı siyasi neticesi olmak üzere ancak bundan 46 sene evvel tesis edebilmiştir.

Bugün servet noktainazarından müteaddid İtalya'nın mevcut olduğu iddiasında bulunulabilir.

Her ne kadar emin bir tarik-i terakki takip etmekteyse bu memlekette bir şekl-i iktisadi, Avrupa'nın hükümât-ı sairesi kadar mütecanis bir usul-ı hükûmet mevcut değildir.

Halihazırda buna misal olarak Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu'nu gösterebiliriz. Bugün Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu'nda bir vahdet-i rüsumiye vardır ki imparatorluk dahilinde emtia serbest ve hiçbir resme tabi olmaksızın memleketin bir ucundan öbür ucuna deveran eder. Bu vahdet-i rüsumiyedeyse gerek siyaseten ve gerek iktisaden Avusturya ve Macaristan devleti kadar nâ-tamam bir vahdet-i siyasiye irae eder başka bir devlet daha yok gibidir.

Siyaset noktainazarından bunun esbabı: bu imparatorluktaki anasır-ı muhtelife arasında edebi bir zıddiyet ve münaferet teşkil eden ihtilafat-ı nesliye ve ihtilafat-ı lisaniyedir.

İktisat noktainazarından da zıddıyet-i menafi'den ibarettir.

Ren Nehri'nin sahil-i yesarisinde bulunan bugünkü Belçika, Felemenk memalikiyle, Ren ayâlâtı şeklini alan memalikte ve Almanya'da da kazıyye aynı merkezdedir.

Bir memleketin teşekkülat-ı iktisadiyesi, o memleketin istiklaliyet-i siyasiyeye malikiyetini istilzam eder. Yani: bir kavmin teşekkülat-ı iktisadiyesi, o kavmin hâkimiyet-i siyasiyeye malik, ciddi bir devlet şeklini alabilmesine mütevakkıftır.

İktisadiyyûnun bir kısmı, bir memlekette istiklaliyet-i siyasiye ve vahdet-i rüsumiyenin serbesti-i mübadelât-ı eşya'nın derece-i vüs'atıyla mebsûtan mütenasip olacağı zehabında bulunarak gümrüklere ehemmiyet vermek istemişlerdir ki kazıyye eksериya bu nazariyeye muhaliftir.[3] Bir saha-i ziraat ve binaenaleyh mahsulat-ı zer'iyeye yegâne bir mahrec olan Macaristan'ın menafii, elbette yalnız ziynet ve debdebeye müteallık mahsulat-ı sınaiyesiyle sırf bir devlet-i sanaiye şeklinde bulunan Avusturya'nın menafiinden daha farklıdır.

Bütün şu mevani' ve müşkilata rağmen bu memlekette vahdet pek gayrisabit, pek müstear bir şekilde muhafaza edilmiştir.

Bir memlekette bir mütecanisiyet-i menafi mevcut olmak için, orada servet-i millînin her şeyden evvel bir vahdet-i siyasiye-i iktisadiyenin vücudu lâzımdır. Bu sebeptendir ki şerait-i mesrudeye daima tesadüf edilemez. Çünkü: henüz vahdet-i iktisadiye-i milliyeye malik olmayan devletler mevcuttur.

Mesela: düvel-i müttehide şeklinde bulunan devletlerde tam bir vahdet-i siyasiye mevcut değildir. Düvel-i mezkûrede şu vahdet-i tamme-i siyasiyenin fıkdanına mebni -mevcudiyet-i hazıralarına rağmen- vahdet-i milliyenin mukavemet edebilmesi için, gerek servet ve gerek hissiyat-ı milliye noktainazarlarından kendilerinde gayet vâsî' bir şîve-i muvazenenin mevcudiyeti lâzımdır.

Düvel-i müttehidenin bazısında bu şerait mevcuttur ki buna en ziyade şayan-ı hayret bir misal irae eden İsviçre heyet-i müttehidesidir.

İsviçre'de bir nevi hissiyat-ı milliye vardır ki ihtilafat-ı lisaniye ve hatta bazı ihtilafat-ı siyasiyeye rağmen heyet-i müttehidenin mevcudiyeti asla mevki-i bahse konmamış ve orada siyasî iktisadî gayet şayan-ı hayret bir faaliyet-i hayatiye meşhud olagelmiştir.

Düvel-i müttehidede terk-i arazi mücadelâtı bu memalikin hayat-ı vahdetini tehlikeye düşürmüş ve bu devletlerdeki zıddiyet-i menafi-i iktisadiye, siyaseten peyda-yı vahdet etmiş memleketlerde vücuduna tesadüf edilemeyecek bir nüfuz icra edegelmiştir.

Eğer Avrupa-yı Şarki'de ve bilhassa Makedonya ve Balkan şibh-i cezirelerinde yani bizim taraflarda hâlâ inkısam-ı arazi şekli ve büyücek bir vahdet-i millinin fıkdanı görülmekteyse de bundaki esbabın kısm-ı azimi nizam-ı siyasiye taalluk eden noktalardır.

Ve bununla beraber bu memleketimizde bir ceryan-ı faaliyet vardır ki bu faaliyet, birtakım iktisadât-ı milliye teşekkülatından nişan verir birtakım arazinin ve bilhassa Romanya'nın Avrupa düvel-i mühimmesinden birisi şeklini almasını intac etmiş ve istiklaliyet-i iktisadiye, istiklaliyet-i siyasiyeye müteallik olan ikdamâta ancak asrımızda mazhar olabilmişlerdir.

Bu noktada birtakım mübayenet-i efkâr ve hissiyatın daha mevcudiyetini iddia edebilmek için, bir yerde iktisad-ı millinin vücudu, o memlekette bir nevi istiklaliyet-i siyasiyenin mevcudiyetini istilzam edeceğini teslim etmek lâzımdır. Vahdet-i iktisadiyeyse bu teşekkülat-ı siyasiyeye inzımam ederek onları ikmal eder.

Bir milletin haiz olması lazım gelen evsafa müteferri' birtakım şerait daha vardır ki bunlar şimdiye kadar ta'dad edilenler derecesinde haiz-i ehemmiyet değillerse de yine enzar-ı umumiye vaz'ları her halde faydadan hâlî değildir.

Siyasiyyûnun iddiasınca: medeni bir millet, bir lisan-ı mahsusa, vâsi araziye, menabi-i müteaddide itibarıyla nüfus-ı cesimeye malik olmalıdır.

Nüfus-ı cesime, arazi-i vasia -menabi-i muhtelife itibarıyla- bir millet-i mütemeddinenin anasır-ı esasiyesindendirler.

Ziraate, sınaat-ı imaliyeye, ticarete, seyrisefaine malik bir millet tekemmül etmiş sayılır.

Sanayi-i nefise, ulûm ve vesail-i kemalat-ı umumiye bu millette mahsulat-ı maddiyenin evc-i a'lâsında bulunur. Cesim nüfusa, gayet vasi araziye malikiyet servet-i milliyenin anasır-ı asliyesinden olacağını daima iddia etmek sahih olamaz.

Yalnız 30 bin km murabbaından ibaret araziye malik olan Belçika devleti, arazi-i mahsuresi üzerinde, bugün o kadar mahdut bir memleket üstünde vücudu tasavvur edilemeyecek kadar cesim bir sekene ve azim bir kudret-i iktisadiyeye hâkimdir:

Ancak 7 milyondan ibaret bir cümle-i nüfus teşkil eden Belçikalılar, bir milletin mevcudiyeti hakkında temenni edilecek kaffe-i şeraiti haizdir.

Bundan başka gayet cesim nüfusla vasi arazinin bir hâkimiyet-i fevkalade şeraitinden ma'dud olduğuna kail olmalıdır.

Eğer bir memlekette sekene-i cesime mevcut olur ve orada terakkiyat-ı umumiyeye müteallik şirketler, müesseseler icadı için daha mahdudü'n nüfus bir memlekette mevcudiyeti kabil olamayacak kadar metin ve müessir birtakım esbab ve vesail elde edilirse o memleket, bittabii o nisbette tekemmül eder.

Halbuki nüfus-ı mevcude-i Osmaniyeye nisbetle bu nüfusun işgal ettiği arazi ve bilhassa toprağındaki kabiliyet göz önüne alınır ve bir de bizdeki hal-i temeddün, şu zikredilen hükümât-ı mütemaddineye nisbet edilmek istenilirse bizdeki betaet-i terakkinin yahut ataletin derece-i müessifesi tezahür ediverir.

Arazisi Belçika'dan daha mahdut ve bu arazinin bir kısm-ı azimiyse nâ-kabil-i imar olan İsviçre'de şuabat-ı imalin bazı aksamında gayet mütekemmil ve fevkalgaye sanatkârane ve parlak bir şekl-i iktisadiye tesadüf edilir.

İsviçre'de Zürich gibi ipek noktainazarından en birinci Avrupa mahrec-i mahsulatından ma'dud olan merakiz-i sınaiyeye tesadüf olunur. Bundan başka, ziraatten müteşa'ib olup süt, peynir imali gibi âleme nümune-i emsal olan gayet mükemmel sanayi de mevcuddur ki memalik-i sairede buna benzer tekemmülata tesadüf kabil olamaz.

Bunun için mahdudiyet-i nüfusiye ve arziye, bir milletin tekemmülat-ı umumiyesine mani olacağı nazariyesi her zaman kabil-i tatbik olamaz.

Her şeyde olduğu gibi bu nazariyenin de istisnaları vardır. Ezcümle: mahdudiyet-i arziye ve nüfusiyesi müsellem olan ve nüfusundaki ihtilafat-ı lisaniyeye rağmen, asrımızda füyuzat-ı ilmiye ve edebiyeye vasi bir dersane şeklinde nümayan olan İskandinavya arazisi buna bir bürhan-ı istisnai irae eder.

Başka memalikte tekemmülü mutad olan tanınmış bir lisanın bir memlekette marufiyeti, o memlekette ihtilafat-ı lisandan tevellüd eden mehaziri hükümsüz bırakarak bilakis tekemmülatına hizmet eder.

Bunun içindir ki Fransızca gibi beynelmilel tekemmülü mutad olan bir lisan istimal edilen Belçika Liege Darülfünunu'yla ve İsviçre'de Lausanne Darülfünun-ı şehîri birer medrese-i kemalat kesilmişlerdir.

Alman lisanı da bu lisanı tekellüm eden memalikde tıpkı bunun gibidir.

Fakat, memalik-i Osmaniye'de hal böyle değildir. Fransızca tedris ve tekellümü, mekatib-i resmiye-i devlette mutadken bir de Almancanın aynı bir ehemmiyetle kabulüne kalkışılması, bir lisan kabulü itibarıyla bu nazariyenin vaadettiği muhassenatı hükümsüz bırakmıştır.

HİSS-İ MİLLÎ

Aynı arazi üzerinde sakin olan insanlarda muhtelif esbab üzerine müesses olan bir rabıta, bir muhabbet-i vataniye vardır.

Bu muhabbet-i vataniyeye ve bu hissin teşekkülüne mün'atıf bir sebep, bir sebeb-i siyasî daha vardır ki o da müdafaa-i umumiyenin tesisi istiklaliyet-i mülkiyenin temini mecburiyetidir.

Bu hissi-i müşterek, aynı arazide sakin olan ve aynı cemiyete vücut veren insanların aynı şekl-i kanun altında yaşamak ve menafi-i umumiyeye müteallik kaffe-i müessiri ikmal etmek için bir hükûmet tesis noktasında in'ikad etmiş olmaları kazıyyesiyle bir kat daha kesb-i takviyet eder. Denebilir ki bu esbabın heyet-i umumiyesi aynı vahdet-i milliyeye mensup olanlar arasında bir nevi müşareket-i ciddiye teşkil eder ve aynı arazi üstünde yaşayan efrad arasında bir nevi müşareket-i hak ve vazifeye vücut verir.

Eslaf, ibraz ettikleri kaffe-i mesaiden mütevellid müessiri bugünkü heyete naklettikleri gibi efrad-ı hazıra da şu hibe-i irsiyenin cümlesini kendi ahfadına nakledecekler. Bu suretle her batın, kendisinden evvelkilerden aldığı mirası, kendisinden sonrakilere nakletmek suretiyle bir silsile-i irsiye vücuda gelir. Bu teselsül, aynı arazide temekkün eden sekene beyninde bir rabıta teşkil eder.

İşte, hükûmet-i Osmaniyenin evvelce bu meseleye ehemmiyet vermemek suretiyle gösterdiği beceriksizlik, memleketimizde bir hiss-i millî teşekkülüne mani olmuş ve anasır-ı muhtelifeden mürekkeb olan milletimizin her unsurunun Türkiye'den ayrılarak bir idare-i mümtaze teşkiline kalkışmasına sebep olmuştu.

Bundan başka, anasır-ı Osmaniye'den bazısının

EK

Âhir Zaman Lûgatçesi

Âlim: Bir şey bilmediğini bilen. (*Lehcetü'l-Hakayık*'tan= LH)

Avrupa konseri: Bir hey'et-i sâzendegândır ki efrâdı, biribirlerine verdikleri ziyafetlerden sonra hazmı teshil için icrâ-yı ahenk ederler.

Barbar: Barutu icad etmiyenler. (LH)

Dostluk: Fırtınalı havada içi dışına dönen şemsiye. (LH)

Galebe: Salibîler tarafında ise masdar-ı bi-mana-yı fâil, Hilâlîler tarafında ise masdar-ı bi-mana-yı mef'uldür.

Hak: Yuvasını başka memleketlerde yapmış bir kuşdur ki bizim tarafa yalnız terslemek için gelir.

Hudud: Kılıcla genişletilen ve siyâsetle darlatılan birtakım lastikli çizgilerdir.

Hukuk-ı Düvel: Büyük devletlerin diğerleri üzerindeki hukuku demektir.

Hükûmet: hükûmet işte.. Hükmetmenin lâfz-ı siyasîsi..Tövbe, tövbe yarabbi!.. (Mart 1871 tarihli *Hayal*'den =H)

Fuad Paşa'nın beytini de hatırlamalı: hükûmet hikmet ile müşterekdir/vezîr olan hakîm olmak gerektir.

"Bir hükûmetin milletine 'benim milletim' demesinden ziyade bir milletin kendi hükûmetine 'benim hükûmetim' demesi lâzımdır". (anonim-analoji)

Islâhât: Avrupa'nın üvey addettiği akvâm için bir hakk-ı hayat var zannedenlerin bu zu'm-ı bâtılını peyderpey ıslah ve tashîh etmek manasındadır.

İftira: Kara renkli ve gayet yapışkan bir maddedir ki bulaştığı yerden lekesini tamamıyla çıkarmak için henüz bir sabun icad edilememiştir.

İlim: Açıktan ne haber? (H)

İnsan: İki ayak üstünde yürür, tüysüz bir hayvan. Bazı ukalây-ı ilme göre ceddi maymun, bazılarına göre mahiyeti meçhul bir nesnedir. Zamanımızdaki tecellisine bakarak ikinci ihtimal daha akla yakın gelir. (H)

Kan: En ziyâde muharebe meydanlarında akan bukalemunî bir mâyi'-i garîbedir ki içinden çıktığı damarın tabiiyetine göre terkibi, mahiyeti, rengi, kıymeti "hep var"dan "hiç yok"a kadar tahavvül eder.

Katl: Bizim ehcemizde "adam öldürmek" ma'nâsına gelirse de Balkanlar lisanında "medeniyet" ile müterâdiftir.

Mahkeme: Adalet mutfağı... Mersi, karnım tok! (LH)

Müdahale: Altı dilimli bir portakaldır ki daima kabuğu bize, içi düşmanlarımıza ikram olunur.

Osmanlılık: Ömrü tokmak yemekle geçen bir nev'i dayanıklı davul derisidir.

Selâmet: Şimdiki halde sadece bir gazetenin ismi. (H)

Semere-i zafer: Acîb bir meyvedir ki ancak sapı Salîb şeklinde bir kılıç ile kesilirse iktitâfı mümkün olur.

Siyaset: Azdâddandır; "mütemadiyen şamar indirmek" ma'nâsına geldiği gibi "bir yanağa şamarı yedikçe öteki yanağı çevirmek" ma'nâsına da gelir.

Statüko: Daima Müslümanların haksız çıkması suretinde müteessis kaide-i mergûbenin kemâkân mer'iyyeti manasındadır.

Şark: Tokat atıldığı zaman çıkan sesdir ki memleketimize alem olmuştur.

Şark meselesi: Şark'ı yoketmek ve yutmak için Garb'ın iştah ilâcı. (H).

Tamâmiyet-i mülkiye: Kendi tasarruflarını eksik görenlerin mâ-meleklerini tamamlamalarına mahsus bir nev'i ihtiyat deposu ma' nâsınadır.

Tarih: Züğürtledikçe eski defterleri karıştırmak. (LH)

Vahşi: Yalnız kendi düşmanını yiyen masum. (LH)

Vicdân-ı umûmî: Yerinde dâimâ yeller esmesine nazaran bu ta'birin yüksek bir yayla ma'nâsına geldiği maznundur.

Yuf: Bir nev'i borudur ki medeniyet-i hâzıranın mâhiyetine vukuf hasıl edildikçe peyderpey öttürülmektedir.

Zaruret: Çarşı ve pazardan evlere kopup gelen fırtına. (H)

Zekâ: Bilâd-ı Garbiyede sebeb-i saadet, bizde doğuştan olursa şakîliğin, kisbî olursa hapishanenin ilâmı. (H)

Zulm: Ma'nâsı tanassur etmiş bir kelimedir.

Handan, *Şehbal*, no. 64-65, 1 ve 15 T.sânî 1328, s. 303, 324.

terakki edip Türkiye'den ayrılmasını ve bilakis Türklerin bunlardan geri kalmasını ırka hamlederek ırkı muayene etmek yani: karîne-i re'siye (indice cêphalique) *denilen vesaite müracaat etmek: her kavmin, her cemiyetin hangi ırk-ı beşere mensup olduğunu mütalaa etmek lâzım olduğunu beyanla misal olarak akvamdan baş kemiklerinin uzunluğu, saçlarının kumrallığı, ciltlerinin beyazlığıyla maruf olan şimdiki Anglosakson* (Dolicocêphale) *talak edilen akvam-ı saire üzerine ve bahusus cümcümeleri daha dar olan ve Bahr-i sefid sevahiline mensup bulunan ve Brachi-cêphale sınıfını teşkil eden adamlar bu tetkikatı bertaraf ederek akvamın hayat-ı tarihiyesini tetkik edecek olursak millet-i Osmaniye hakkındaki bu iddianın ehemmiyeti olmadığı meydana çıkar.*

Mesela: İngiltere'nin iktisab ettiği rüchaniyet-i iktisadiye gayet tedrici zuhura gelmiştir. Bu rüchaniyet, İngiltere'nin nüfuz-ı sınaîsinin vücut bulduğu zamanda, ancak 18. asrın evasıt-ı ahiresinden sonra husulpezir olmuştur.

O ana kadar İngiltere Bahr-i Sefid sevalinin esmer (Dolicocêphale et brachi-cêphale) *denilen efradının haracgüzarıydı. Çünkü: sanayi-i imaliye tatbikatında İngilizlere takaddüm İtalyanlarla İspanyollardı. Asrımıza takaddüm eden a'sârın kaffesinde bunlar, en büyük seyyahin-i bahriyedendiler.*

Binaenaleyh, bu efkâr birtakım vukuat-ı tesadüfiyeye istinad ettiriliyor ki tekemmülat-ı umumiyet-i tarihiyeyle gayr-i kabil-i teliftir.

Asr-ı hazırda sırf bir ırka mensup hiçbir kavim irae edilemez.

Milel-i müteahhirenin kaffesi uruk-ı muhtelifeye mensup olan insanların imtizacat-ı batîe ve tedrici yesinden husule gelmiştir.

Bu kazıyye, akvam-ı Osmaniye hakkında sahih olduğu gibi arazisi Normand istilasına kadar daha bir hayli istilalara cevalangâh olan ve bugün büsbütün muhtelif ırkların imtizacından mütevellid bir kitle-i ırk şeklinde nümayan olan İngiltere hakkında daha ziyade sahihdir.

Binaenaleyh, ırk meselesinde bir rüchaniyet iddiası müşkildir. Çünkü: fenn-i uruk noktainazarından tamik-i keyfiyet edilirse medeniyetin ceryan-ı ciddinin menba-ı yegânesi, uruk-ı muhtelifenin imtizacından tevellüd eden akvam olduğu görülür.

Eğer Almanya'nın memalik-i şimaliyesi nazar-ı dikkate alınırsa burada şuabat-ı muhtelife-i sanayide zuhure gelen inkişafın dahi yine bu gibi hadisat-ı ictimaiyenin neticesinde husule geldiği görülür.

Arab medeniyetinin, İspanya tekemmülat-ı iktisadiyesi üstünde icra ettiği nüfuz ve tesir de buna bir bürhan olarak gösterilebilir. Hitam

1- Fikr-i Islâhât namındaki eserimizin 15. sayfasına müracaat!...
2- Kanunların vaz'ı ve hakk-ı vaz'ı hükûmet bahsine ait olmadığından zikrinden vazgeçtik.
3- Almanya'nın bugünkü şekl-i ittihadîsi Zollverein gümrük ittihadıyla başlamıştır. ■

varlık

AYLIK EDEBİYAT VE SANAT DERGİSİ / 35.000 TL.

EYLÜL SAYISINDA AYIN DOSYASI:

80. YILDÖNÜMÜNDE
ŞEHİR TİYATROLARI NEREYE?
Şehir Tiyatroları'nda olup bitenlerin
perde arkası

VARLIK; edebiyat ve kültür gündeminden özel bir dosya ✪ usta kalemlerden yazı ve şiirler ✪ gençlik ürünleri ✪ dünyaya açılan pencere ✪ kitap eki ✪ kitap kulübü bülteni ile her ay bayinizde.

VARLIK ABONE KUPONU
Ad, Soyadı: .....
Adres: .....
.....
Tel: .....
Doğum tarihi: ..... Meslek: .....
Yıllık abone bedeli 350.000 TL'yi 119822 no'lu posta çeki hesabınıza / İş Bankası Cağaloğlu Şubesi 158 719 no'lu hesabınıza yatırdım. Makbuz fotokopisi ilişiktedir. Abone kaydımın yapılmasını rica ediyorum.

VARLIK YAYINLARI A.Ş.
Cağaloğlu Yokuşu 40/2 34440
Cağaloğlu-İstanbul
Telefax: (212) 522 69 24 - 512 95 28

CELÂL NURİ (İLERİ)'NİN BİR RAPORU

MEVLÛT ÇELEBİ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türk aydınlarının bir kısmının ülkelerinin geleceğini kurtarmak için teşkilatlanırken, bir kısmının da çeşitli yollarla İtilaf Devletleri'nin desteğini sağlamak için çalışmalar yaptıkları bilinmektedir. Mütareke döneminde yayınlanan *İleri* ve *Âti* gazetelerinin başyazarı olan Celâl Nuri (İleri) de ikinci grup aydınlar arasındadır. Celâl Nuri'nin Mayıs 1919'da Roma'da yazdığı ve İtalya aracılığıyla Paris Barış Konferansı'na iletilmesini istediği bir rapor *İleri* gazetesinde 14-17 Ekim 1919 tarihleri arasında yayınlanmıştır.[1] Bu raporu kısmen sadeleştirerek aşağıda aynen veriyoruz:

"Celâl Nuri Bey'in Curnali: Feylesof Rıza Tevfik Bey'in büyük bir vesika-yı hıyanet telakki ettiği Celâl Nuri Bey'in raporunu aynen Fransızcadan tercüme ve kısmen bu nüshamızda derc ediyoruz; sırasıyla tefrika edilecektir."

Roma, Otel Flora, 23 Mayıs 1919. Paris'de İtalya Devleti Hâriciye Nâzırı asaletlû Baron Sonnino Cenablarına;

Söylentilere göre İtilâf Devletleri ile Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan arasında barış sağlandıktan sonra Osmanlı delegeleri dâvet edilecektir. Şahsi düşünceme göre memleketin hiç bir unsurunu temsil etmeyen Osmanlı delegeleri heyeti, acaba memleketin talepleri hakkında bu konferansı yeteri kadar aydınlatma ve İtilâf Devletleri menfaatleriyle uyuşmayan millî menfaatlerimizi gerektiği gibi savunma yetkisine sahip midir? Bendeniz bu soruya olumlu cevap vermeye cesaret edemiyorum. Meclis kapatılmış, basın zincirbend, memleketimizin ileri gelenleri sürülmüş veya hapsedilmiş olduğu için Türk milletinin görüşlerini konferansa arzetmek için artık hiç bir vâsıtaya sahip değildir. İşbaşındaki hükûmet, hâlen geçerli olan anayasa şartlarına hücum etmekten başka hukuk-u beşerin en ibtidai ilkelerinden de ayrılmış olduğundan yasal ve meşrutî değildir. Bu kabine ancak bazı toplulukları temsil etmektedir. Bundan dolayı siyasî grubumuzun programı ve Türk milletinin gâyesi olduğu fikrinde bulunduğum hususları zât-ı âsilanelerine arza cesaret ediyorum.

İtalya Hükûmeti, mütarekeden beri haklarımızı, hattâ menfaatimizi bir çok defa savunduğu gibi büyük bir çoğunluk oluşturan memleketimizin asıl unsuruna önem vermek gerektiğini ifade ettiğinden milletimizin kalbini kazanmıştır. İtalya heyeti Paris'de millî menfaatlerimize uygun bir tavır takındığı takdirde yalnız milletimizin değil bütün dünyanın şükranını kazanacaktır. Zira arz edilen suretten başka her türlü çözüm elem verici sonuçlara ve bütün büyük ve küçük devletler arasında rekabete yol açacaktır.

Bizim işlerimiz hakkında Avrupa'nın pek az bilgi sahibi olduğu iddia edilebilir. Türklerin durumu, gerçeklere ters olarak, futuhat fikri çerçevesinde ve son derece taraflı bir takım istatistiklerle emperyalizm emeliyle hareket ettikleri ileri sürülüyor ve bu düşünce bazı aydınlar arasında taraftar buluyor. Mütarekeden beri işbaşına gelen hükûmetlerin siyasetleri ileri sürülen emperyalizm fikri çerçevesinde değerlendirilemez.

Ümit ederim ki, bu hitabem ve seslenişim İtalya Hükûmeti ve onun delaletiyle İngiltere, Fransa, Amerika ve diğer hükûmetler tarafından dikkate alınır.

1- Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgelere taksimiyle her bir bölgeye "manda" tâbir edilen bir idare şeklinin tesisi, devletin sükûtuna, Türk milletinin intibahı mümkün olmayacak bir surette ve -asıl en kötüsü olarak- vesayet ve vekâleti üstlenecek olanlar arasında rekabete yol açacaktır.

Milletler Cemiyeti veya olmadığı takdirde büyük devletlerin ortak kontrolü altında imparatorluğun mülkî ve millî istiklâlinin muhafazası, en münasib yol olacaktır.

İleride devletin sınırları tespit edildiği zaman, Bohemya ve Lehistan hakkında olduğu gibi memleketin coğrafî ve hatta dinî bütünlüğü dikkate alınmalıdır.

Gerek Makedonya ve Trakya'da ve gerek Kilikya ve Kürdistan, Kafkasya ve Irak'da milliyet ve Wilson prensipleri gereğince Türkiye'nin sınırlarının tespiti tarafsız veya müttefik devletlere mensup üyelerden oluşacak uzmanlar tarafından yapılmalıdır. Aksi takdirde yeniden bir çok ilhak hırsı, Yakın Doğu'yu anlaşmazlıklara sürükleyecektir. Acı misallerle sâbittir ki, Teselya'da Girit'de, Makedonya'da, Epir'de ve hatta Suriye ve diğer yerlerde olduğu gibi, kadim bir Türk vilayetine bir komşu yerleşti mi orada Türkler için hayat ya imkânsız ve-

ya cehennemi bir hal alır. Yunanistan ve Bulgaristan ile Sırbistan komşu ve hemhudud hükümetler tarafından Türkiye işleriyle ilgilenmedikleri hakkında resmi taahhütnâmeler verilmesi ve İtilâf Devletleri'nin kefaleti altında ve buna muhalif olarak meydana gelecek her türlü hareketin, Milletler Cemiyeti vasıtasıyla yerinde ve acilen cezalandırılması gereklidir.

2- İmparatorluk bölgelere taksim edildiği takdirde, iktisadi bakımdan güçlükle temin-i hayat edebilecektir.

3- İmparatorluğun tasfiyesi ve taksimi meselesi istikbalde yeniden hayat bulacağı şüphesiz olan Rusya ile İtilâf Devletleri arasında şiddetli anlaşmazlıklar doğuracaktır.

4- Memleketimizin devamını sağlamayacak hiç bir çözüm geçerli değildir. Fakat iyi bir tarz-ı idareyi temine yardımcı her çeşit öneri memnuniyetle kabul edilir. Esasat-ı mukavele ve cedide üzerine kurulacak bir hükûmet her türlü siyasî işlerden feragatla, İsviçre'de tatbik edilmekte olan bir idare gibi bu işlerle uğraşmalıdır.

Memleketin hâkimiyet ve istiklâline ve Milletler Cemiyeti esaslarına zarar vermemek şartıyla aşağıda arz ve teklife cesaret ettiğim tarzda yasama ve yürütmenin 15 sene süreyle yerine getirilmesi temenni edilir.

Millî Meclis-i mebusan ve istinâf mahkemesi mahiyetinde karma bir yüksek meclis teşkil edilebilir. Bu senato, meclis-i mebusanla müştereken kanun teklifi vazifesini yapar. Bu meclis, yarısı memleketin ileri gelenlerinden ve yarısı da 15 sene müddet için devletler tarafından gösterilecek üyelerden toplam 50 kişiden oluşabilir. Bu tarz hareket siyasî müdahale ve maceraya engel olacak ve bu suretle yasama dâhili ve hârici bir takım ihtiras ve siyasî rekabet dışında vazife yapacaktır.

Yürütme, yasamanın kontrolünde bulunacak, yüksek meclis, müfettişleri aracılığıyla nezaret ve kontrol görevini yerine getirecektir. İdare, karma meclisin görev yaptığı 15 sene müddet zarfında birleştirilecek ve mesela bugün mevcut olan Osmanlı Divan-ı Umumiye Meclisi Maliye Nezareti'ne dönüşecektir. Kapitülasyon ilga ve adliye işleri birleştirilecek, kanunlar çağdaş bir hale getirilecek ve gayr-ı menkul tasarrufuna mâni olan derebeylik devrine ait kanunlar yürürlükten kaldırılacaktır.

Memlekette konuşulan muhtelif lisanlar resmî diller olarak kabul edilecek ve cemaatların şahsi işlerine ait usuller geçerli olacaktır.

5- Doğu'da milletlerin hiç birisi, nüfuzca diğerlerinden üstün ve imtiyaz sahibi olmayacaktır. Anayasa hukukunca kabul edilen "millet-i umumiye" tâbiri ile etnografya açısından kabul edilen "millet-i hususiye" arasındaki fark tespit edilecektir. Hususi milletlerin hepsi hükûmetin kefaletinde olacaklarsa da bunlar ayrı birer siyasî unsur teşkil edemezler. Hiç bir millet diğerinin veya yakın ve uzakda bulunan bir devletin menfaatine olarak yok edilemez.

6- Memleket, milletlerin saadetini temin için İngiliz dominyonları gibi, mahalli idareye tâbi olan Boğazlar, Rumeli, Anadolu, Kürt ve Ermeni eyaletleri şeklinde taksim olunabilir. Bundan başka yeni bir taksim arzusunu gösterecek olan bölge, bu isteğine ait delilleri göstermekten başka bir muameleye tâbi tutulmayacaktır.

7- Din ve hükûmet işlerinin tüm ve kesin bir surette birbirinden ayrılması, her cemaatın sahip olduğu akarının güvence altına alınması ve kültür ve içişlerinin düzenlenmesinde serbest bırakılması.

8- Mümkün mertebe süratle dâvet edilecek bir kurucu meclisle devletin kesin şekli tâyin ve anayasası tespit edilecektir. Bu meclisin ne gibi şartlar altında dâvet edileceği İtilâf Devletleri'ne aittir. Türkiye'nin ebedî ve tam bir tarafsızlığının sağlanması, kara ve deniz kuvvetlerinin tabii olarak ilgası ve bunların yerine bir milis ikamesi. Gerek mevcut olan ve gerek ileride ortaya çıkabilecek olan yayılmacı heveslere karşı memleketin müdafaası, Milletler Cemiyeti veya olmadığı takdirde düvel-i muazzama tarafından yapılacaktır.

9- Başkent (İstanbul) açık liman ilan edilecek, her devlete mensup ticaret gemilerinin geçiş hakkı olacak, başkent hiç bir devletin taarruz sahası olmayacaktır. Türkler bu şehirde çoğunluğu oluşturdukları gibi medeniyetlerinin en takdir edilecek eserleri ve İslam âleminin en büyük câmileri orada bulunduğundan, hilafet merkezi olan adı geçen şehir, hiç bir şarta bağlanmaksızın Türkiye'nin başkenti olmaya devam edecektir.

10- Türkiye'de bulunan yabancılar için milletlerarası hukuk kuralları geçerli olacağı gibi uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak Türkiye dışında kalmış olan Türklere Türkiye'ye göç etme hakkı verilmelidir. Komşu memleketlerde hususi kanun veya idarî tedbirlerle Müslümanların sahip oldukları mal ve emlakin tasarrufu ortadan kaldırılmayacak ve müsadere olunmayacaktır.

11- Devletlerin gözetimi altında genel siyasî af ilan edilmelidir. Gerçekte, Türkiye'de iktidara gelenler, seleflerini suçlamaktan geri kalmadıklarından memleket, tarihinin en buhranlı dönemini yaşamaktadır. İçeride kardeşlik sağlandığı takdirde düşmanlık ve rekabetin ortadan kalkacağı ümidindeyiz. Genel af yalnızca siyasî suçları kapsayacak ve katliam failleri muhakeme edilecek ve cezalandırılacaktır. O zamanki hükûmetin bâzı memurları, nefret edilecek bir fikirle bir takım mezalim ve tazyiklerde bulunmuşlardır. Bunlardan zarar gören millet olmuştur. Balkan Savaşı'nda da Türkler katliama mâruz kalmışlardır. Bu katliamlarda öldürülenlerin sayısı 1500'e varmıştır. Bu kötülükler ve facialar hakkında kurulacak bir komisyon incelemelerde bulunarak medeni dünyayı aydınlatmalıdır.

12- Türkiye, Dünya Savaşı'na Almanya tarafından sokulmuştur. Millet, savaşa girilmiş olmasından dolayı sorumlu tutulmayı reddeder. Almanya'ya olan borçlarımızın Türkiye lehine kapatılması uygun ve âdil olur. Savaşın yüklediği ağır şartlar neticesi olarak Türkiye'de hayat günden güne taham-

mül edilemez bir hale varmaktadır. Türkiye'ye, coğrafî konumu itibarıyla devletlerin kontrolü altında avans suretiyle sermaye gönderilmesi münasip olur.

Derin saygılarımın lütfen kabulünü rica ederim.

Kendi şahsî ve bir Türk siyasî grubu adına İstanbul'da yayınlanan *İleri* gazetesi başyazarı Celâl Nuri."

Gerçekten ilgi çekici fikirlerin dile getirildiği rapor hakkında bazı değerlendirmelerde bulunacağız. Raporun metni verilmeden ifade edildiğine göre, rapor diğer Türk aydınlarının dikkatini ve tepkisini çekmiştir. Rıza Tevfik'in "ihanet belgesi" olarak nitelediği bu raporun içeriğinde dikkate çarpan en önemli nokta, Osmanlı Devleti'nin ve Türk milletinin geleceğinin Avrupa devletlerinin takdirine bırakılmış olmasıdır.

Kişisel zaaflardan çok arayışların yaşandığı bu dönemde Celâl Nuri'nin bir özelliği de İtalya'ya ve İtalyanlara karşı olan sempatisidir. Yazarın İtalyanlar hakkındaki olumlu düşüncelerini raporunun girişinde gördüğümüz gibi, görüşlerinin Avrupa'nın diğer büyük devletlerine iletilmesinde bu ülkeyi seçmiş olması da üzerinde durulacak bir noktadır. Mütarekeden sonra İtalyanların Osmanlı Devleti'ne karşı müttefiklerine nazaran daha yumuşak bir politika izledikleri bilinmektedir. Bu politika Türk kamuoyunda İtalyanlara karşı bir sempati yaratmıştı ki, bunu Celâl Nuri'nin yazılarında da görmek mümkündür. Adı geçen yazar 16 Şubat 1919'da *İleri* ve *Âti* gazetelerinde yayınlanan "Yeni İtalya" başlıklı makalesinde İtalyan "muhib"liğine soyunmuştu.[2] Raporun kaleme alındığı tarihte Güneybatı Anadolu bölgesinin önemli bir bölümünün İtalya tarafından işgalinden[3] dolayı İtalya ile müttefikleri arasındaki ilişkiler de gerginleşmiş olduğu için yazarın İtalya'dan beklediği yardım sağlanamamıştır. Her ne kadar İtalya konferansta beklediği desteği göremediği için Türkiye politikasını müttefiklerinden bağımsız hale getirmişse de, kendisi için önemli olan Türkiye'nin ve Türklerin haklarını savunmaktan çok elde ettiği avantajları devam ettirmektir.

Dikkat edileceği gibi raporunun sonunda Celâl Nuri, ileri sürdüğü görüşlerin yalnızca kendi düşüncesi olmadığını, "bir Türk siyasi grubu" ifadesiyle belirtmiştir. Her ne kadar yazar bu "siyasî gurb"un ismini yazmamış ve Osmanlı Devleti'nin herhangi bir ülkenin mandasına verilmesini önermemişse de; Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kastettiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Celâl Nuri'nin de bu cemiyetin üyesi olduğu[4] ve Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin Fransa Başbakanı Clemenceau ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a da birer mektup gönderdikleri[5] bilindiğine göre böyle bir yaklaşımda bulunmak mümkündür.

Bu raporun İtalya Dışişleri Bakanı tarafından diğer devletlere iletilip iletilmediğini bilmiyoruz. Fakat bildiğimiz, Paris Barış Konferansı'nın Osmanlı Devleti hakkındaki kararının tamamen İtilaf Devletleri'nin beklentileri doğrultusunda ve Celâl Nuri'nin önerilerinden daha sert olduğudur. ■

1- *İleri*, 14 Teşrin-i Evvel 1919, s. 5, 15 Teşrin-i Evvel 1919, s. 8, 16 Teşrin-i Evvel 1919, s. 6, 17 Teşrin-i Evvel 1919, s. 6.

2- Mevlüt Çelebi, "Mütareke İstanbul'unda Bir İtalyan Dostu: Celâl Nuri", *Tarih ve Toplum*, c. XVIII, sayı 108, (Aralık 1992), ss. 365-66. Celâl Nuri bu yazısında İtalya'nın kısa süredeki gelişmelerini övgüyle anlattıktan sonra şu görüşlere yer vermiştir: "Bize İtalya'dan ancak iyilik gelebilir. Osmanlı Devleti ve İtalya arasında menfaat ihtilâfı yoktur. Bilakis, bir çok hususlarda ve meselelerde Osmanlı ve İtalyan menfaatleri birdir. İtalya, Osmanlı topraklarında, Osmanlı Devleti'nin mevcudiyetini her türlü talebe ve haksızlığa karşı tercih edecek durumdadır... Maziyi kurcalamakta hiç bir menfaatimiz yoktur, mazi geçmiştir. Hattâ mâzinin pek karanlık günlerini bile karıştıracak olursak görürüz ki, İtalya, savaş halinde bile bazı niteliklerini göstermiştir. Oniki Ada, Rodos, çocukluğumun pek münevver günlerini geçirdiğim bu ada İtalya tarafından işgal edildiği zaman Müslüman halk rencide edilmedi. İşgal altında bile bir İtalyan-Türk dostluğu doğdu. Demek ki, iki millet arasındaki dostluğu hükümetler bile değiştirememiştir..." Bu makale derhal İstanbul'daki İtalya Yüksek Komiseri Kont Carlo Sforza'nın dikkatini çekmiştir. Dışişleri Bakanı Sonnino'ya 18 Şubat 1919'da gönderdiği telgrafta,".. bâzı Türklerin İtalya'ya karşı sempati duymaya başladıklarını" yazan Sforza, "Başkentin ünlü gazetelerinden birisi" diye tanımladığı *Âti* gazetesindeki bu makalenin geniş bir tercümesini yaparak göndermiştir.

3- İtalyan işgalleri hakkında şu makalemize bakılabilir: Mevlüt Çelebi, "Milli Mücadele'de İtalyan İşgalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. IX, sayı: 26, (Mart 1993), ss. 395 416.

4- Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. II, (2. baskı), İstanbul, 1986, s. 245.

5- Tunaya, *a.g.e.*, s. 255, 257.

İĞNEYİ KENDİMİZE BATIRMAK

ELÇİN NACAR

Sevgili Hülya Demir ve Rıdvan Akar güzel bir çalışma ortaya koymuşlar ve Türkçe'de az örneği bulunan, küçük bir zaman dilimi üzerine bir monografi hazırlamışlar. Ancak kitabı bundan öte, konusu daha önemli kılıyor: Rumların çok büyük miktarının, çok kısa bir süre içinde, vatanlarından sınırdışı edilmeleri.

Türkiye'nin Rum azınlığa karşı politikası hep onlardan kurtulmak amacını taşıyor. Bu belki de, Lozan'da kabul edilmek zorunda kalınan durumun, Türkiye'nin istediği şekilde, zaman içerisinde değiştirilmesini ifade ediyor. Yöntem de zamana ve mekâna göre değişebiliyor: Bu 1955'te taşlı sopalı bir vahşet, 1964'te hukukî düzenlemeler ya da İmroz-Bozcaada'da olduğu gibi topraklara -Devlet üretme çiftliği yapacağız denilerek - el koyma şeklini alabiliyor.

Bakınız tam da "Türk-Yunan dostluğu"ndan söz edilen dönemde hem de *Kadro* dergisinde neler yazılıyor:

"Biz, kendi azlıklarımıza, doğru dürüst ve meselâ bir manavdan alışveriş edecek kadar bile dilimizi

kabul ettirmek yollarını aramadık. Tatavla ile Tünel, Balat'la Fener arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun cemaat serkeşliği, Aya Stefanos'un gevişini getirmekle meşguldur. Bir manavdan alışveriş edemiyecek kadar dilimizin dışında oturanlar, daha dilimizi öğrenecekler, daha kendi dillerini unutacaklar, daha bizim harsımıza girecekler ve daha, Galata'dan ve Galatalılıktan vazgeçecekler!.

Almanya'daki yahudi aleyhtarlığı, umarız ki, bizimkilere bir ders olur. Türk kadar misafirperver olmak için, Türk kadar tarih içinde efendi millet olmuş olmak lâzımdır. Fakat, her misafirliğin sonu, ya evdekilere karışmak yahut misafirliği uzatmamak değil midir? Bizim azlıklar, evdekilerine karışmasını, şimdiye kadar hiç bilmediler. Çünkü bilmek istemediler. Fakat bundan sonrası için bunun samimî yollarını, biz göstermeden kendilerinin arayıp bulmaları, şüphe yok ki, hem onların hem de bizim lehimizedir."(*)

Bu tür asimilasyon beklentilerinin ve göz korkutmaların yanı sıra, 1964'te iptal edilen 1930 Anlaşması, uygulamada, sermaye birikimi, ticari ve diğer ülke vatandaşları ile ilişkiler gibi avantajlarından dolayı Yunan vatandaşlarının daha yararınaydı. Bunun farkında olan Türk devleti bu dezavantajın da verdiği rahatlıkla bir sınırdışı etme olayını göze alabilmiştir.

Aslında bir taşla birkaç kuş vurmak istemiştir. Bu uygulama, Türk ulus-devleti düşüncesinin başından beri varolan "Türk burjuvası yaratma", aynı biçimde "Rumlardan kurtulma" politikasına da koşuttur. Üstelik Türkiye bu arada, kitapta Bülent Ecevit'in de belirttiği gibi Lozan'da Batı Trakya Türkleri'ne karşılık kozu olan Rumları göndermeyi -kalanların sayılarını oldukça azaltmayı- göze alabilmiştir. Kimbilir belki de yeterince kozu olduğunu -Patrikhane gibi- düşünüyordu.

Türk devleti, Osmanlı'dan ayrılanları ya da ayrılmaya çalışanları affetmiyor. 2000'lere giderken bazı ulusların adı bu ülkede küfür olarak kullanılabilir: "Rum çocuğu" ya da "Ermeni uşağı" gibi.

Türkiye'de özellikle 60'lı yıllarda, *Belgelerle Türk Tarihi*, *Türk Kültürü* gibi dergilerde akademisyenlerce de teorize edilmeye çalışılan bir görüş var. Buna göre "Türk-Yunan dostluğu" diye bir şey olamaz. Bunun temel nedeni. Rumların tavrıdır, hep bizi arkadan vurmuşlardır, yani neden tarihîdir, o da özünde etnik ve dinîdir.

Bu çevrelerce "ulus" bir tarihsel kategori olarak algılanmadığı, toplumların maddi ve kültürel gelişmişlikleri tarihî açıklamada kullanılmadığı için, örneğin "Yunan Ayaklanması"nın yalnızca arkasındaki "kışkırtmalar", "dış destekler" aranıyor ve sonuç bunu "hain"lik ve "kalleş"likle açıklamaya varıyor. İşte bu bakış açısıyla bütün içsel çelişkileri safdışı ediyorsunuz, size açıklayıcı unsur olarak yalnızca dışsal faktörler (siz bunu tarihsel, ulusal, dinsel düşmanlıklar olarak anlayınız!) kalıyor. Ve bu giderek toplumsal bir paranoyaya dönüşüyor.

İşte bu kitabın önemi bu noktada daha da ortaya çıkıyor. "Türk tarihçiliği" yakın bir zamana dek bu düşmanlığa karşı tarihî gerçeklerle beraber net bir tavır alamadı. Bunun için en doğru yol da "tarihî ayıplarımız"dan başlamak ve bu olayları derinlemesine ele almaktı. Rıdvan Akar bunun güzel bir örneğini "Varlık Vergisi" kitabı ile de yapmıştı. Eğer gerçekten bir Türk-Yunan dostluğuna inanıyorsak, bunun gerçekleşebilmesi için, tarafların çuvaldızı karşı tarafa batırmadan önce, iğneyi kendilerine batırmaları gerekiyor.

(*) Burhan Asaf, "Bizdeki Azlıklar", [*Kadro*, Nisan 1933, Sayı: 16] *Kadro* (Tıpkı basım) cilt 2, Gazi Ü. Yay., 1982.

1- "1964 Kıbrıs Olayları ve Kamuoyu" konusunda özellikle şu kitaptan yararlanılabilirdi: Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika. Seçkin Bir Kamu Oyu Olan Günlük Türk Basınında Dış Politika Tartışması: 1964-1968*. Ankara, AÜSBF Yay., 1972.

2- O dönemde yayınlanan *Adalet* gazetesi, taranan gazeteler içinde yer almıyor. O nedenle 22 Nisan 1964 tarihli aşağıdaki yorumu dönemin genel bakışından farklı olmasından dolayı buraya almak istiyorum.
"Makarios bütün tedbirleri adada alıyor. Ona karşı alınabilecek müessir mukabil tedbirler de ancak Adada alınabilir ve alınmalıdır...
Bunun dışındaki bütün tedbirleri, İstanbul'daki Yunanlılar'ın memleketten atılmasının, Patrikhane üzerindeki tasarrufların... iktisadi boykot tedbirlerinin... hiç bir ciddi netice vermiyeceğine... inanıyoruz... Hepsini plâtonik teşebbüsler olarak görüyoruz." *age*, s. 229.

3- Kitapta dizgi hataları mevcut. Ayrıca Stanford J. Shaw, hem dipnotta hem de kaynakçada "Show" olarak yazılmış, yeni baskıda düzeltilmesi dileğiyle.

EHUD R. TOLEDANO, Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890, (Çev. Y. Hakan Erdem), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, 254 s., 8 harita, dizin.

Osmanlılarda devşirme sistemine ve harem yaşantısına ilişkin bazı çalışmalar yapılmakla birlikte (İ.H. Uzunçarşılı, Ç.Uluçay vb.), bu sistemlerin kaynağını oluşturan kölelik ve köle ticareti konularını kapsayan araştırmalar henüz başlangıç aşamasındadır. Batıda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da yaygın bir kurum olan kölelik ve köle ticaretine ilişkin, H. Sahillioğlu, H.Atamer, O.Kurmuş gibi araştırıcıların aktardığı bazı bilgiler dışında pek az şey bilinmektedir. Bu nedenle, Tel-Aviv Üniversitesi'nden Ehud R. Toledano'nun Osmanlı köle ticareti konusunda Prof. Bernard Lewis'in yönetiminde hazırladığı doktora tezinin 1980'de kitap olarak basılması ve bu eserin Y.Hakan Erdem tarafından Türkçeye çevrilmesi, Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi araştırmalarına yeni bir boyut getirmesi açısından büyük önem taşımaktadır(*).

Toledo'nun kitabı, konunun genel hatlarıyla açıklanmaya çalışıldığı giriş kısmından sonra, 1840-1890 tarihleri arasında Osmanlı köle ticareti ağı, Afrikalı, Gürcü ve Çerkes köle ticareti, yasağa giden yol, İngiltere'nin Osmanlı hükümetine baskıları ve yasaklama konularının yeraldığı sekiz bölümden oluşuyor. Toledano, genellikle diğer bölümlerdeki görüşlerini kısaca yansıtmaya çalıştığı "Giriş" kısmında, İslam ülkelerindeki köleliğin Batı dünyasındaki kölelikten çok farklı olduğunu ve bunun batılılar tarafından anlaşılamadığını; Osmanlı İmparatorluğu'nda köle sahipliği ve köle icaretinin iç içe girdiğini; ev kölelerinin hane halkının bir parçası olarak göründüğünü; zengin ailelerin kölelerinin çoğunlukla yoksul sınıfın özgür kişilerinden daha iyi durumda bulunduklarını ve buna benzer nedenlerle köle ticaretini bastırma çabalarının yorucu ve uzun sürdüğünü vurguluyor. Köleler arasında, rengine, işlevine, kökenine göre hiçbir ayırım yapılmamakla birlikte, beyaz kölelerin değer ve rağbet açısından daha üstün olduklarını, bunları Habeş ve daha sonra da zenci kölelerin izlediğini; bir kölenin müslümanlığı kabul etse bile azat edilmesini gerektirmediğini; Memlûklar ve yeniçeriler ve ev dışı hizmet köleliğinin yanısıra, hizmet köleliği, cariyelik ve ev dışı hizmet köleliğinin de yaygın olduğunu belirtiyor.

Toledano, Osmanlılarda kölelik kurumunu genel bir biçimde yansıtmaya çalıştığı bu kısımda, Memlûk devletinin zamanla siyasi erki ele geçiren Kafkas kökenli kölelerce kurulduğu, Memluk sultanlarının köle soylu oldukları[1], Osmanlılarda devşirme sisteminde yetişen köle kökenli kişilerin ordu ve saray bürokrasisinin her kademesinde bulunabildikleri ve benzeri konulara da değinebilseydi, kölelik kavramı konusunda Doğa-Batı düşüncesi arasındaki farkı daha açık vurgulayabilirdi. Yine bu bölümde yeralan ve köle ticareti ağını gösteren bir harita, çiziminin bozukluğu ve üstündeki yazıların ters yerleştirilmesiyle göze çarpıyor (s.10).

Birinci bölümde, 19. yüzyılda Osmanlı köle ticareti ağı, köle ticareti yolları, "en saldırgan savaş ve akından kölelik statüsünün gönüllü kabulüne kadar..." (s.16) değişen köle edinme yolları, ulaşım araçları ve yöntemler ele alınıyor. Kaynaktan pazara köle akımının ayrıntılı bir biçimde anlatıldığı bu bölümde, Afrika içlerinden kervanlarla Trablus, Bingazi ve İskenderiye'ye getirilen kölelerin gemilerle İstanbul, İzmir, Selanik gibi kentlere taşınmaları; 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Yemen-Hicaz ve Akdeniz limanları arasında buharlı gemi seferleri konmasının köle ticareti için büyük fırsatlar ybarattığı, akıcı bir üslûpla aktarılıyor. Bununla birlikte Toledano'nun yer yer kapalı ifadelerine rastlanıyor. Örneğin, Etopya'nın güney ve batı bölgelerinden pekçok köle sağlandığını, çoğu kez "para birimi" olarak kölelerin kullanıldığını belirtmesinin ardından, "Bu bölgelerin 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa ve Osmanlı tüccarlarına açılması, köle ihracatını köle sağlayan toprakların ekonomisinde önemli bir kalem haline getirdi" (s.13) derken neyi kastettiği tam olarak anlaşılamıyor.

Osmanlı köle ticaretinin ekonomik boyutlarının incelendiği ikinci bölümde, köle satıcıları, köle fiyatları ve bu ticaretten sağlanan kazançlar üzerinde duruluyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda köle ticaretinin herhangi bir biçimde profesyonel köle satıcılarının tekelinde olmadığını, esircilerin etnik kökenlerinin genel nüfusunki kadar çeşitli olduğunu belirten Toledano, hemen ardından Türkleri, Arnavutları ve Arapları sıralayarak; "Gayrimüslim azınlığın, Ermeni, Rum ve Yahudilerin köle ticaretine katıldıkları konusunda bir kanıt bulamadım. Pakalın da imparatorlukta köle ticaretinin müslümanlara mahsus olduğunu beirtiyor. Ancak esircilerin geçmişi hakkındaki bilgi sınırlı olduğu için şimdilik bu sorun üzerinde yargıda bulunmak belki de erken olacaktır"(s.49) diyor. R. Mantran ise, "17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul" adlı eserinde köle ticaretinin tamamen Yahudilerin tekelinde olduğunu öne sürmektedir.[2]

Daha sonra esirciler konusunda, Pakalın'dan yaptığı bir diğer alıntıyı da Toledano'nun yorumladığı görülüyor. "Hem pazardaki hem de nakliyeci esirciler arasında kadınların da faal olmasına karşın esircilerin çoğu erkekti." (s.49) sözlerinin ardından, Pakalın'ı kaynak göstererek İstanbul esircilerinin "çoğunluğunun" kadın olduklarını aktarıyor. Oysa Pakalın, "Esir tüccarlarının getirdikleri kızları esir pazarına götürüp sattıkları gibi çoğu İstanbul'lu olan esirci kadınlar vasıtasıyla da satılırdı"[3] derken, kadın esircilere de rastlandığını, saray ve yüksek sınıf haremlerine cariye satan kadınlardan çoğunun İstanbul'un olduğunu belirtmekte, esir tüccarlarının çoğunluğunun kadın olduğunu kastetmemektedir.

Köle fiyatları ve Osmanlı köle ticaretinin diğer ekonomik yönleri hakkındaki sorulara kesin yanıtlar bulmanın güç olduğunu itiraf eden Toledano, köle fiyatlarıyla ilgili derlediği bilgileri başka verilerle kıyaslayamadığından, bulduğu rakamlar önemli olmakla birlikte, okuyucu açısından fazla bir anlam ifade etmiyor. 19. yüzyılın ortalarından vasıflı bir iş-

çinin ortalama 15-20 kuruş gündelikle çalıştığı bilindiğine göre, genellikle 1500-2000 kuruş civarında satılan Afrikalı bir kölenin yaklaşık 100 işgününe eşdeğer olduğu düşünülürse, köle edinmenin kolaylığı ve yaygınlığı açıkça anlaşılabilir.[4] Beyaz kölelerin ise zencilere göre 2-3 kat daha pahalı olduğu biliniyor.

Toledano'nun, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı pazarlarında kölelere duyulan talebin sabit kaldığı, bu nedenle köle fiyatlarında büyük dalgalanmalar görülmediği yolundaki yargısı da tartışılabilir (s. 53). Ulaşabildiğimiz kayıtlara göre köle fiyatları 1857 yasağından sonra sürekli artmış, özsellikle 1870'lerde Batı Anadolu'da tarım köleliğinin yaygınlaşması ve bu yöndeki talebin artmasıyla birlikte 2-3 kata varan yükselmeler olmuştur.[5]

Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik köle ticaretinin 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde doruk noktasına ulaştığını varsayan Toledano, bu süreçte Osmanlı köle ticareti hacminin Mısır hariç yılda 11.000-13.000 civarında olabileceğini, 1811-1870 .yılları arasında Afrika'dan Kuzey, Orta ve Güney. Amerika'ya yılda ortalama 31.000 kölenin ithal edildiğini, bununla birlikte bu çalışmasının "konunun özel ilgi gerektiren geniş ve karmaşık karşılaştırmalı yönlerini kapsayamadığını" (s.76) belirtiyor.

"Yasağa Giden Yol" başlıklı üçüncü bölümde, köle ticaretinin önlenmesinde İngiliz-Osmanlı ilişkileri, Basra Körfezi'ndeki ticaretle ilgili 1847 fermanı, İstanbul esir pazarının kaldırılması, Çerkez ve Gürcü köle ticaretinin yasaklanması inceleniyor. 1840-1855 sürecini kapsayan bu bölümde, İngiltere'nin Osmanlılarda köleliğin ilgası hedefinden vazgeçerek çabalarını bu ticaretin önlenmesi yolunda yoğunlaştırması, Kırım Savaşı'nın Çerkes ve Gürcü köle ticaretine etkileri üzerinde duruluyor. Çerkeslerin kendi içlerinde köleliğin yaygın olması, para karşılığı mal veya hayvan gibi alınıp satılmalarının doğal karşılanması, hatta kendi çocuk ve akrabalarını bile köle olarak satmaları nedeniyle, bu toplumdaki köleliğin uzun bir süre daha uygulanmasına karşılık, zor kullanılarak köleleştirilen Gürcülerde bu ticaretin daha erken sona erdiği vurgulanıyor.

Bu dönemde İngiliz dışişleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki köle ticareti konusunda basit bir yaklaşım içersindeydi. İngilizlere göre; "Bir köle, rengi, geldiği yer veya kullanımı dikkate alınmaksızın bir köleydi... Osmanlı kültürünü ve sosyal kurumlarını pek az anlayan Williams'ınki gibi raporlar, çoğu durumda İngiliz hariciyesini yanlış kavramlarına temel oluşturmayı sürdürdüler."(s.103).

"Yasaklama ve Kabulleniş" başlığını taşıyan dördüncü bölümde, 1850'lerin sonunda Kafkas ve Afrika köle ticareti, İngiliz baskıları, Hicaz köle ticareti, 1857 fermanı, Çerkes ve Gürcü köle ticaretinin gerileyişi konuları ele alınıyor. Toledano, bu süreçte Osmanlı hükümetinin Afrikalı köle ticaretini durdurmak için gösterdiği çabaların özellikle merkezden uzak eyaletlerde etkisiz kalışından; bununla birlikte 27 Ocak 1857'de Mısır, Trablusgarb ve Bağdat valilerine gönderilen zenci köle ticaretini yasaklayan fermanın, bundan sonraki yasaklamaların ve bu ticaretin durdurulmasının temelini oluşturduğundan sözediyor.

Beşinci bölümde, Kafkasya'da Şeyh Şamil'in Ruslara yenilmesinden sonra yurtlarından sürülen ve Osmanlı topraklarına göçe zorlanan Çerkeslerin durumu, Çerkes köleliği ve köle ticareti anlatılıyor. Tahminlere göre 1855-1866 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na 500.000'in üzerinde Çerkes göçetmişti ve bu göçle birlikte Çerkes köle ticareti önemli ölçüde bir iç ticarete dönüşmüştü. 1867 tarihli bir belgeye göre, Tekirdağ civarına yerleştirilen göçmen Çerkesler arasında 150.000 kadar köle bulunuyordu.[6] Çoğunluğu yoksul köylü olan bu kölelerle, "emir" veya "bay" denilen efendileri arasında zaman zaman silahlı çatışmalar çakıyor ve ölenler oluyordu.

Osmanlı hükümeti köle-efendi arasındaki çatışmaların önlenmesi ve göçmenlmerin diğer sorunlarının çözümlenmesi amacıyla, 1860'da bir "Muhacirin Komisyonu" kurulmasını kararlaştırdı ve ardından göçmenler arasındaki köle satışlarını yasakladı. 1878'de "Şura-yı Devlet" "Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden kişilerin hür kabul edilmesi gerektiğini"(s.146) belirtti. Hükümetin köle taleblerine olumlu yaklaşımına karşın, köle sahipleri şeriata sığınarak köleleri üzerindeki mülkiyet haklarını korumaya çalıştılar. Yerleşme sürecinin tamamlanması ve göçmen kölelerin aşamalı olarak azat edilmesiyle Çerkes köle ticareti de geriledi.

Toledano'ya göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal sölelik 1860'larda zorunlu Çerkes göçünün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı ve Çerkesler arasında görülenin dışında çok seyrekti. Oysa anılan süreçte Çerkesler dışında da tarımsal köleliğe sıkça rastlanmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında yabancı yatırımcıların, özellikle İngilizlerin, Batı Anadolu'da geniş araziler satın alarak, başta pamuk olmak üzere yerel ürünlerin ihracatına yönelik üretime geçmeleriyle birlikte, bu bölgede tarım köleliği yaygınlaşmıştı ve bu işletmelerde çok sayıda siyah köle kullanılıyordu.[7] Bu süreçte köle ticaretini yasaklayan çeşitli fermanlara karşın, İzmir ve Antalya gibi kıyı kentleri köle toplama merkezleri olarak dikkati çekmekte, Ege kıyılarına yakın adalar üzerinden gizlice yürütülen bu ticaret önemli boyutlara varmaktaydı. Toledano, köle ticaretinin önlenmesi yolunda İngiltere'nin Osmanlı hükümetine karşı izlediği siyasetten ve baskıdan sözederken, olayın bu yönünden habersiz görünüyor ve bütün iyi niyetine rağmen değişik bir açıdan yaklaşmayı denemiyor.

"Yasaklama ve Anlaşma Arasında" başlığını taşıyan altıncı bölümde, 1857-1877 tarihleri arasındaki Afrikalı köle ticareti ve Mısır'ın bu ticaretteki rolü üzerinde duran Toledano, "Osmanlı topraklarına yapılan zenci köle ticaretinin tarihi, tamamen değilse de büyük ölçüde, yabancı baskısının ve ona tepkinin politik-diplomatik tarihidir"(s.160) sözleriyle olaya bakış yansıtıyor. 1869'dan sonra, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte, İngilizlerin yarı bağımsız durumdaki Mısır'la olan ilişkilerini giderek yoğunlaştırması ve yeni işbirliği arayışlarına girmesi, yalnızca köle ticaretinin durdurulması açısından değerlendiriliyor.

1877-1890 tarihlerini kapsayan yedinci bölümde, Mısır-İngiliz, Osmanlı-İngiliz anlaşmaları ve Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Afrikalı köle ticaretinin sonu anlatılıyor. Toledano'dan öğrendiğimize göre, 1877'de Mısır Hidiviyle bir anlaşma yapan İngilizler, Kızıldeniz, Aden Körfezi, Arabistan-Afrika kıyıları ve Mısır sularında kesin olarak arama ve el koyma hakkını elde ettiler. Osmanlı hükümetinin, hukukunu ihlâl anlamına gelen bu anlaşmaya tepki göstermesi üzerine, İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 1880'de aynı kapsamdaki ayrıcalıkları içeren bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmadan iki yıl sonra, 1882'de İngiltere Mısır'ı işgal etti.

1889'da Brüksel'de, Doğu Afrika köle ticaretinin önlenmesi amacıyla başlıca Avrupa devletleri tarafından kölelik karşıtı bir konferansın toplanması kararlaştırıldı. Görünüşte yalnızca insancıl nedenlerle harekete geçilmesine rağmen konferans fikri aslında, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Belçika'nın Doğu ve Orta Afrika'daki sömürgecilik girişimleriyle bağlantılıydı. Bu bölgelerden yapılan köle ticaretinin büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik olduğu gerekçesiyle, Osmanlı hükümeti de konferansa çağrıldı. Afrikalı köle ticaretini önleyen kuralları içeren Brüksel Kararnamesi, 2 Temmuz 1890'da taraflarca onaylandı. Bundan sonra Osmanlı hükümeti kölelerin azat edilmesini hızlandıracak bir program başlattı. Azatlı köleler için çeşitli merkezlerde misafirhaneler kuruldu, geçimlerini sağlayacak iş ve yerleşmeleri için toprak verildi.

Köle ticaretine ilişkin İngiliz baskılarının ve buna karşı Osmanlı tepkilerinin incelendiği sekizinci bölümde, İngilizlerin müdahale biçimleri, İngiliz rolü, osmanlıların kölelik ve köle ticaretine ilişkin tutumları üzerinde duruluyor. Toledano'ya göre, İngilizlerin stratejisi Osmanlı hükümetini önce kısıtlayıcı, sonra yasaklayıcı emirler çıkarmaya ikna etmek ve daha sonra konsoloslar yoluyla bu uygulamaları denetlemekti. Toledano, bu politikanın, kamuoyunun geniş desteğine sahip olan "insani ve ahlâkî" nedenleri yanında, bölgedeki İngiliz çıkarlarından kaynaklandığına da değiniyor. Ancak, İngilizlerin politik ve ekonomik çıkarlarının neler olduğu üzerinde yeterince durmadığı gözleniyor.

Genel olarak, Toledano, 184-1890 sürecindeki Osmanlı köle ticareti tarihini, tümüyle, İngilizlerin insancıl amaçlar taşıyan baskısı ve osmanlıların buna karşı tepkisi üzerinde odaklaştıran bir yaklaşımla açıklamaya çalışıyor. Oysa, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki egemenliği sona ererken ve Afrika kıtası Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilerek aralarında payedilmişken, İngilizlerin Osmanlı köle ticaretine müdahalesini - Üstelik İngiliz kapitalistlerin Batı Anadolu'da büyük çiftlikler kurarak pekçok zenci köle çalıştırdıkları bir süreçte - yalnız insancıl amaçlara bağlamak ve bu şekilde açıklamaya çalışmak, fazla iyimserlik olur. İngiltere'nin Osmanlı köle ticaretine müdahalesinde ve bu ticaret bahanesiyle, Osmanlıların içişlerine karışmak fırsatı bularak, Mısır, Kızıldeniz ve Arabistan kıyılarında çeşitli ayrıcalıklar sağlanmasında; 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasının ve Hindistan yolunu tümüyle denetime alma isteğinin, önemli rol oynadığını unutmamak gerekir.

Bununla birlikte, kısaca değinmeye çalıştığımız bazı hususara karşın, Osmanlı tarihinin çok az bilinen bir yönüne ışık tutması açısından Toledano'nun kitabı önemli bir yapıt. Bu nedenle, bu değerli eseri başarılı bir biçimde Türkçeye çeviren Y.Hakan Erdem'i ve basımını sağlayan "Tarih Vakfı Yurt Yayınları"nı içten kutlarım. ■

(*) Toledano'nun kitabı (Princeton, New Jersey 1980) Andreas Tietze tarafından Turcica'da (XVI, 1984) tanıtılmış ve bu tanıtım yazısı Cumhuriyet Kitap, sayı: 217, 21 Nisan 1994'de yeralmıştır.

1- David Ayalon, Esclavage du Mamelouk, Jerusalem 1951.
2 R.Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, C. II, (Çev.M.A.Kılıçbay-E.Özcan), Ankara 1990, s.106.
3 M.Z.Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.I, İstanbul 1983, s.554.
4 A. Martal, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret, (D.E.Ü.Sos.Bil.Ens.Basılmamış doktora tezi), İzmir 1992, s. 161-174.
5 A.Martal, "19. Yüzyılda Kölelik ve Köle Ticareti", Tarih ve Toplum, Ocak 1994, Sayı: 121.
6 Başbakanlık Arşivi, Yıldız-Esas, Kısım: 34, Zarf: 71, 14 L 1283.
7 Martal, "Kölelik...", s.16.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA 80 YIL ÖNCE: EYLÜL 1914

Altmışlarında iki rakip asker:
H.von Moltke ve J.J.Joffre

5-10 Fransız başkomutanı Gen.Joseph Jacques Joffre'nin (1852-1916), Batı cephesinden Doğuya altı tümen kaydırarak Birinci Marne (Nehri) Savaşıyla Alman ilerleyişini durdurması.

6-15 Doğu Prusya'da Alman zaferi: Masuria Gölleri Savaşı.

8-12 Lemberg Savaşı: Rusların Avusturya-Macaristan'ın dördüncü büyük şehrine girmeleri.

14 Schlieffen planını bozduğu için Marne yenilgisine sebep olmakla suçlanan Gen.Helmuth von Moltke'nin (1848-1916) yerine, Gen. Falkenhayn'ın Alman Kara Kuvvetleri kurmay başkanlığına atanması.

15 Harbin ilk siperlerinin kazılması.

17 (-18 Ekim) Almanların "Denize yarış" sloganıyla Batı cephesini Manş Denizi'ne kadar genişletmeleri.

18 8.Ordu komutanı Gen.Hindenburg'un Doğu cephesindeki bütün Alman Orduları komutanlığına getirilmesi.

Altmışlarında iki rakip asker: H. Von Moltke ve J. J. Joffre

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

BUCA'DA TARİH ÖĞRETİMİNİN SORUNLARI SEMPOZYUMU

Tarih Vakfı ve Dokuzeylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi'nin işbirliğiyle 29 Eylül - 1 Ekim 1994 tarihlerinde Buca'da "Tarih Öğretiminin Sorunları" Sempozyumu düzenleniyor. Sempozyuma, Afşar Timuçin, Bayram Eyüp Ertürk, Bozkurt Güvenç, Büşra Ersanlı Behar, Christoph Neumann, Didem Erpulat, Erdal Aslan, Fersun Paykoç, Gönül Orhonlu, Gülnur Tanrıöğen, Halil Berktay, Herkül Millas, İlhan Tekeli, Kamile Ün Akçıkgöz, Leyla Bilici, Lory-Gregory Koullapis, Mete Tunçay, Murat Çizakça, Mustafa Safran, Necdet Sakaoğlu, Nuri Bilgin, Orhan Koloğlu, Orhan Silier, Özer Ergenç, Recep Yıldırım, Sabri Sürgevil, Sabri Yetkin, Salih Özbaran, Semra Somersan, Şerafettin Turan, Yahya Sezai Tezel, Yücel Kabapınar, Zafer Toprak ve Zeki Arıkan'ın katılması bekleniyor.

Sempozyumda ele alınabilecek tebliğ konularını belirlemek amacıyla 20 Mart 1994 Pazar günü İstanbul Murat Sarıca Kitaplığı'nda bir ön toplantı gerçekleştirildi. Tebliğlerin, tarih ders kitaplarındaki sorunlu yanlar, olası sebepleri ve alternatif öneriler çerçevesinde olacağına dair ipuçları edinildi ve sempozyumda, tarih öğretiminde kullanılan haritalar, ders kitapları, gravürler, slaytlar, filmler vb yardımcı malzemeyi içeren bir sergi açılmasının yararlı olabileceği vurgulandı.

KÜTÜPHANEMİZ BAĞIŞLARLA ZENGİNLEŞİYOR

Bilgi-Belge Merkezi Kütüphanesi, geçen aylarda bağışlanan Orhan Tuna koleksiyonundan sonra zengin bir koleksiyona daha kavuştu. Üyemiz ve eski Kültür Bakanı, yazar Talat Halman ve eşi Seniha Halman tarafından bağışlanan bu koleksiyon, kütüphanenin, dolayısıyla araştırmacıların / okurların ihtiyacını daha çok karşılayabilmesine katkıda bulunacak.

Talat Halman-Seniha Halman bağışı, 2000 kadar kitap ve süreli yayından oluşuyor. Bunlar ekonomi, tarih gibi konuları, ayrıca önemli sözlük ve ansiklopedileri de içeriyor.

Yine çok önemli bir bağış da Vakfımızı her zaman destekleyen Avukat Ali Turgan tarafından yapıldı. Sayın Turgan hem kendisine hem de kayınpederi Ekmel İzdem'e ait 100 kadar kitap ve süreli yayının kütüphane koleksiyonuna katılmasını sağladı. Bunlar arasında Osmanlıca eserler de var.

Bu değerli koleksiyonlar için Halmanlara ve Ali Turgan'a teşekkür ediyoruz.

IBM BAĞIŞI

Bu sayfalarda daha önce IBM Türk Ltd. Şti.'nin Tarih Vakfı'na bağışından söz etmiştik. Geçen yıl IBM, Bilgi Belge Merkezi ve BBM arşivinde kullanılmak üzere en son yazılım ve donanım ürünlerinden oluşan yüklüce bir bağışı gerçekleştirmişti. Bağış bir "server", beş terminal ve A3 boyutunda

AYIN TAKVİMİ

29 Eylül-1 Ekim 1994 Sempozyum: **Tarih Öğretiminin Sorunları**. Buca.

VAKFA BAĞIŞLAR

Talat Halman-Seniha Halman - kitap, süreli yayın, büro malzemesi; **Ali Turgan** - kitap, süreli yayın; **Neyyir Kalaycıoğlu** - kitap; **Mustafa İzberk** - ansiklopedi; **Aziz Başarır** - kitap, ansiklopedi, almanak; **Kevork Pamukciyan** - kartpostal, kitap; **Emre Kongar** - İslam ve Sanat konulu açık oturum 3 video kaseti; **Koray Düzgören** - 34 ses bandında çeşitli kişilerle yapılan görüşmeler; **Abdurrahman Atalay** - 1 video kaset (1 Mayıs 1994).

PAMUKCİYAN'DAN ARMAĞAN: *Değerli tarihçi Kevork Pamukciyan Bilgi-Belge Merkezi arşivine bazı kartpostallar ve kitap hediye etti. Bunlardan biri çok ilginç. Meşrutiyeti temsil eden bu kartpostalda ön planda Enver ve Niyazi beyler esir kızın zincirini kırıyorlar. Arkalarında esir kızı tutanlar Midhat Paşa, Prens Sabahattin, Fuat Paşa ve Namık Kemal. Soldaki taşta üç dilden "Yaşasın Anayasa" yazıyor. Arka planda temsili bir manzara var. Galata Kulesi ve Tophane rıhtımına benzettik. En solda görünen bina da Vakfımız merkezinin yer aldığı Değirmen Han'ı ne kadar andırıyor, değil mi?*

çekim yapabilen oldukça gelişmiş bir scanner'dan oluşan bir bilgisayar sistemi, bu sistem üzerinde çalışması planlanan Image Plus adlı doküman arşivleme yazılımından oluşuyordu.

IBM ve Tarih Vakfı'nın bu yılın başlarında başlattıkları diyalog sonucunda IBM bu bağışı genişletme kararı aldı ve yaklaşık iki ay önce de bağış gerçekleşti.

IBM'in yeni bağışı daha önce kurulan sistemde bulunan bilgisayarların hafıza ve sabit disk kapasitelerinin büyütülmesi yanında, bir optik disk sürücü, bir CD ROM sürücü ve yeni yazılımlardan oluşuyor. Bağış, IBM'in son senelerde iddiayla duyurmuş olduğu OS/2 işletim sisteminin son sürümü, bu işletim sistemi altında çalışan Image Plus doküman arşivleme programının geliştirilmiş versiyonu olan Visual Info adlı yazılım ve bunlarla çalışacak olan diğer yazılımlardan oluşmakta.

Bilgi-Belge Merkezimize gelenler, kütüphanede üstünde OS/2 ve Visual Info yazan kutuların arasından, bu bağışın kurulumuyla ilgili IBM görevlisi arkadaşımızın bilgisayarlarla haşır neşir olduğunu görebilirler. BBM kurtları biraz daha sabredebilirlerse CD Rom'lara kaydedilmiş ansiklopedileri ve BBM arşivinde bulunan belgelerin bilgisayara aktarılmış görüntülerini, kendilerine ayrılmış bilgisayarların ekranlarında seyredebilecekler.

BİLGİSAYARLARA İHTİYACIMIZ VAR...

Kurulduğu günden bu yana Tarih Vakfı sürekli bir gelişim içinde oldu. Birbirinden güzel işlerin üstesinden geldiğimizi düşünmek, bize, daha birçok projeye başlama sabırsızlığını ve heyecanını veriyor. Biz bütün bu başardıklarımızı sizin katkınız, desteğinizi alarak gerçekleştirdik.

Bir kurumun teknolojiyi arkasına almadan böyle birçok projeyi gerçekleştirmesini düşünmek mümkün değil. Zaten Tarih Vakfı da kurulduğu günden bu yana bu gerçeğin farkında olarak kurduğu bilgisayar sistemlerini sürekli yenileme isteğinde oldu.

İçinde bulunduğumuz ekonomik ortamın birçok kuruluşu küçülmeye, uyku moduna geçmeye zorlamasına rağmen, Tarih Vakfı çalışmalarına eskisinden daha hızlı devam etmek zorunda. Fakat kaçınılmaz olarak bazı konularda zorlanıyoruz. Sürekli yeni insanların aramıza katıldığı, yeni projelerin üretildiği, yeni çalışmaların başlatıldığı bir ortamda bilgisayar sistemlerinin de en azından bu trafiğe yaklaşan bir oranda gelişmesi ve büyümesi gerekmekte. Biz bu konuda elimizden geleni yapmaya çalışıyoruz. Fakat ne yazık ki kendi başına bu çaba yeterli olamıyor. Bu konuda sizin de yardımlarınızı, katkınızı istemek durumundayız.

Belki siz bilgisayar bağışlayabilirsiniz ya da tanıdıklarınızdan bilgisayar fazlası olanlar vardır. Bilgisayar yazılım ve donanımı konusunda her türlü bağışı Bilgisayar Destek Birimi Sorumlumuz Muhammet Küçük'e 513 52 35 numaralı telefondan iletirseniz bizi, ama en çok da artık insanların "Muhammet hangi bilgisayarda çalışabilirim?" ya da "Hangi yazıcıdan çıktı alayım?" diye sormalarından iyice bunalan Muhammet'i sevindirmiş olursunuz.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu

Vakfımız Ankara'da, Kasım sonunda, Kültür Bakanlığı ile birlikte, bir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu gerçekleştirmeyi planlıyor. Gerçi çalışmalar için henüz ilk adımlar atıldı ama her şey yolunda gittiği takdirde bu konuda çok önemli tartışmaları başlatacak bir toplantı olacak.

Örneğin sempozyumda işlenecek konular arasında şunlar var: Muğla evleri, Birgi Çakırağa konağı, Antalya kale içinde bir konut örneği, Çırağan Sarayı, Suluhan, İstanbul surları, Pamukkale, Kapadokya'da tüfün korunması.

Gelişmeleri ve kesin programı daha sonra sizlere ayrıntılarıyla sunacağız.

Yeni Kitaplarımız

Önce kent tarihçiliğiyle ilgilenenler için sevindirici bir haber: Başbakanlık Toplu Konut Dairesi Başkanlığı ile birlikte 5-6 Mart 1994'te gerçekleştirdiğimiz *Kent Tarihçiliği Sempozyumu kitabı ve Kent Araştırmaları Bibliyografyası* çıktı. Birinci kitap, üç oturumda verilen yirmi bildiriyi ve tartışmaları kapsıyor ve konuyla ilgili tartışmalara yeni açılar getiriyor. İkinci kitap ise yine Toplu Konut Dairesi Başkanlığı ile yürütülen Kent tarihi yazımı projesinin ikinci ürünü ve kent tarihi ile ilgilenenler için oldukça derli toplu bir çalışma.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan ise temmuz ayında iki kitabımız daha çıktı. Birincisi Prof. Dr. Sevgi Aktüre'nin *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri* isimli çalışması. Aktüre'nin, büyük bir titizlikle hazırladığı kitabı, daha büyük bir çalışmanın, Tarih İçinde Anadolu Kenti çalışmalarının ikinci ürünü. yazar, Troya, Norşuntepe, Hattuşa, Kaniş-Karum gibi örnekleri inceleyerek Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimiyle bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerini irdeliyor. Elliyi aşkın plan ve haritanın yer aldığı kitabı kent tarihi meraklılarına ve öğrencilerine özellikle öneririz.

İkinci kitabımız ise Doç. Dr. Selim Deringil'in *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* isimli çalışması. Çoğunlukla birincil kaynaklara dayanarak yazılan *Denge Oyunu*'nun birinci ana bölümünde savaş sırasındaki Türk devlet adamlarının tavır ve davranışlarını hazırlayan zemin inceleniyor, ikinci ana kısmında ise Avrupa ve dünyadaki olaylarla Türkiye'nin etkileşim süreci konu ediliyor. Yakın tarihle ilgilenenler için lezzetle okunan bir kitap.

Bu satırları okuduğunuz sıralarda piyasaya çıkacak olan üçüncü kitabımız ise Prof. Dr. Şevket Pamuk'un *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913* isimli çalışması. Şevket Pamuk, 1984 yılında Yurt Yayınları arasından çıkmış olan, ancak mevcudu çoktan tükenen bu kitabı yeniden gözden geçirdi, daha kolay okunmasını sağlamak için bazı değişiklikler yaptı, yeni birçok kaynak ekledi. Kitap aradan on yıl geçmesine rağmen, önemini koruyor.

Hemen sonra baskıya geçecek olan kitabımız Peter Burke'ün *Tarih ve Toplum Kuramı*. Mete Tunçay'ın çevirisiyle sunacağımız bu önemli çalışmanın, kuram yayını konusunda oldukça fakir olan ülkemizde tarihe gönül verenler arasında yankı uyandıracağını umuyoruz.

Türk-Alman Yazakademisi 1994

Siegen ve Bursa-Uludağ üniversitelerinin, Körber Vakfı'nın parasal desteğiyle, geçmişte ve günümüzde her zaman özel bir yoğunluğa sahip olmuş Türk-Alman ilişkilerine olumlu bir katkıda bulunabilmek amacıyla düzenledikleri Türk-Alman Yazakademisi 1994'te yer almaya hak kazananlar, Türk ve Alman bilimadamlarından oluşan bir jüri tarafından belirlendi. Yazakademisi, bir Türk ya da Alman Üniversitesi'nde, lisans ya da lisansüstü eğitim almış ya da almakta olan ve Almancayı iyi bilen her gencin başvurusuna açıktı.

Defne Tekin, Özlem Türk, Gül Önal, Aysel Bahçetepe, Nurgül Bekar, Muhammet Baykal, Erkan Yılmaz, Aziz Sevi, Semra Kırım, Akademiye katılan ve kazanan diğer Alman öğrencilerle 11 Eylül Pazar günü Gummersbach'daki Theodor-Heuss Akademisi'nde buluşacaklar.

İki hafta boyunca, akademiye katılmış ve kazanmış olan, "Tarihte ve Günümüzde Türk-Alman İşbirliği ve Uyuşmazlığı" konulu çalışmaların ele alınması dışında, tartışmalar ağırlıkla "kültür, dil, medya", "sosyo-ekonomi", "tarihte ve günümüzde politika", "modern toplumlarda akılcılık" gibi konularda gerçekleşecek; ayrıca bilim, kültür, politika alanlarından davetli konuşmacılar tartışmalara kendi birikimlerini katacak, yeni bakış açıları kazandıracaklar.

ÜÇÜNCÜ YILIMIZI İDRAK ETTİK

(VE HARİKA BİR GECE GEÇİRDİK)

Tarih Vakfı, "az zamanda çok işler başarmasına" rağmen henüz çok genç. Topu topu üç yaşında ve üçüncü yaşını 17 Temmuz Pazar günü kutladık.

Parmağını değdirdiği her şeyi güzelleştiren Tanıtım ve Reklam Sorumlumuz Hülya Üstün doğum günü kokteylimiz için Kariye Oteli'nin bahçesini seçmişti. Kariye Müzesi'nin çevresi adeta bir vaha. Apartman saltanatının kol gezdiği beton sokaklardan birden bir bonbon sepetine giriyorsunuz. Ağaçlar içindeki pembe, yeşil minicik ahşap evlerde gerçek bir mahalle hayatı sürüp gidiyor cam kıran çocukları, saksıda sardunyaları ve sarman kedileriyle. Vakur ağaçların gölgesindeki serin bahçe Vakfımızın doğumgünü kokteyli için ideal mekândı galiba. Otelin beyaz önlüklü tekir kedisi de ayaklarımızın dibinde dolaştı durdu. Ankara'dan, İzmir'den üyelerimiz, dostlarımız gelmişti. Özellikle Nazife-Adnan Cemgil'in, Güzin Dino'nun aramızda olmasına çok sevindik. Ankara'dan gelenler latif İstanbul gecesinin tadını çıkardılar. Hava kararkıkça ve sohbet koyulaştıkça Vakıf üye ve dostlarının gözlerinde meşalelerin alevleri sanki daha bir parladı. Otelin spesiyalitesi yufkalı börek parmak yedirten lezzetteydi. Vakıf sorunlarıyla memleket sorunları tartışıldı, Vakfın katettiği yol irdelendi. Bir arada olmanın, birlikte çalışmanın sevinci tekrar yaşandı.

Ne diyelim, gelemeyenler çok şey kaçırdı. Ama biz onların da bizimle birlikte olduklarını biliyoruz ve hep beraber daha nice nice yıllara diyoruz.

BİR KONFERANS

PROF. DR. MİNNA ROZEN: HASKÖY YAHUDİ MEZARLIĞI ARAŞTIRMASININ ÖĞRETTİKLERİ

20 Ağustos 1994 Cumartesi günü Sepetçiler Kasrı'nda Tel Aviv Üniversitesi Diaspora Araştırmaları Enstitüsü Direktörü Prof. Dr. Minna Rozen, başta Hasköy'deki olmak üzere Türkiye'deki birçok mezarlıkta yaptığı araştırmalarının sonuçlarını özetleyen bir konferans verdi. Basının da ilgi gösterdiği konferans, en çok soru sorulan ve en çok görüş belirtilen toplantılarımızdan biri oldu. Simültane çeviriyi iki saati aşkın bir süre Vakıf dostlarımızdan Fatma Artunkal yaptı. Minna Rozen'ın anlattıkları öylesine ilginçti ki konferans bittikten sonra da bir grup sohbete devam etti.

Sayın Rozen'a teşekkür ediyor, sözlerinden bir bölümünü sunuyoruz:

"Temmuz 1987'den beri Türkiye'de bulunan Yahudi mezarlıklarını araştırmaktayım, amacım kalıntıları vesikalar ve fotoğraflarla belgelemek. Henüz bilgi toplama ve tasnif işleri bitmedi.

"Projenin ana fikri 1981 senesinde Prof. Bernard Lewis'in, sanat koleksiyoncusu dostu Nuri Arlasez'in evinde eski Kuzguncuk Yahudi mezarlığının yol inşaatları dolayısıyla tehlikede olduğunu öğrenmesi ile başladı. Nuri Bey, bu eserler büsbütün kaybolmadan hiç olmazsa fotoğraflarının çekilmesini önerdi. Prof. Lewis doküman toplamaya başladı. 1987'de onun önerisiyle ve finansman bulununca projeye başladım.

"İki sene sonra 1989 senesinin yakıcı yazında Diyarbakır'ın eski Yahudi mahallesinde yolumuzu ararken, kocam bıyık altından şunları söylüyordu: 'Bernard Lewis delisi ve senin gibi bir delinin bir araya gelmesi ile bu projenin tahakkuk etmesi inanılır bir tesadüf değil.' Şeyh Arap mahallesinin dar sokakları, gölgede 45 derecede MİT ajanlarının sözüm ona gizli takiplerine rağmen, bizi hakiki dünyadan ayırıyordu. Bana yardım eden, evlerini açan insanların unutulmaz yardımı, kıt kanaat yiyeceklerini bizimle paylaşmaları, zor durumlarda yardımları, yaptığım işe gösterdikleri ilgi ve hayranlık unutulur gibi değildir. Muhakkak ki deli bir fikirdi bu, fakat kariyerim boyunca yaptığım en enteresan, en çekici ve tatmin edici iştir desem yeridir.

"Şimdi projeye geçelim: İstanbul'daki dört eski mezarlığın fotoğraflarını çektik: 1866'da kurulan İtalyan mezarlığı (4000 mezar), 1582'de kurulan Hasköy mezarlığı (22.000 mezar), Karai mezarlığı (6000 mezar), 17. asırdan kalma ve aynı devreye ait Kuzguncuk mezarlığı (11.000 mezar). Eğrikapı'daki en eski Yahudi mezarlığında ancak yedi mezar kalmıştı. İlaveten taşradaki ekseri Yahudi mahalle mezarlıklarının da fotoğraflarını çektik.

"Osmanlı devrine ait toplam 60.000 mezarın fotoğraflarını çektik. Mesela Kırklareli'ndeki mezarlık 3 asırlık tarihi içerir. 16. asırdan kalma mezar taşları, aradığımız kitabeler yönünden en tatmin ediciydiler.

"Önce bir harita çiziyorduk. Şehir varoluşları ve mezarlığın hudutları bakımından aydınlatıcı oluyordu. İki sene boyunca 60.000 mezar temizlendi, ölçüldü, resimleri çekildi ve işaretlendi, kartotekse geçirildi. Kocamın beni deli sanması herhalde hayret edilecek bir durum değil.

"Fotoğraflar incelendiğinde mimari ve artistik yönler tespit edildi, yazılar çözüldü ve türbe şeklindeki mezarlar incelendi. İlk olarak Hasköy mezarlığının işi bitirildi. Jeneolojik araştırma yapan bir bilimadamı, istediği bütün materyali dakikalar içinde çalışmalarımızdan istifade ederek bulabilir. Yerinde araştırmalarımızın dışında belediyeler arşivlerinde sayısız harita ve bilgi bulduk, bakanlık arşivlerinden de azami istifade edildi.

"Ancak, şifahi izahat pek anlaşılmadığından kaleme sarılıp yazılı izahata geçme zarureti doğdu. Bunun için, kültürler tarihine girişmek ve tipolojiyi izah etmek, sanat tarihine dalmak, kompüterde yeni bir metodoloji gerekiyordu: yani görünen, anlatılan izahatın bir araya getirilmesi.

"Tarihe dalmadan bazı sorular aklıma geldi: İsrailli veya Amerikalı bir araştırmacı 'Hilye'nin veya 'Baba Nakkaş'ın ne olduğunu, veya bir Türk bilgini Yahudi dini âdet ve terimlerinin ne olduğunu bilmeyebilirdi. Verilecek izahatlar bu kültüre yabancı olanlar tarafından da anlaşılabilmeliydi.

"Bir mezarlığın tarihi bilgi için kullanılabilmesi, durumu ile orantılıdır. Türkiye'de üç faktör bu açıdan rol oynamaktadır:

1) Birçok cemaat İsrail'e, İzmir'e ve İstanbul'a göçler neticesinde erimiştir.

2) Şehirleşme ve gecekondulaşma şehirleri şişirmiş ve 1950'deki bir milyonluk İstanbul günümüzde sekiz milyonu aşmıştır. Mezarlıklar çok zaman gecekonduların işgaline uğramıştır ve taşları yok olmuştur. Dolayısıyla müslim veya gayrimüslim, eski mezarlıklar, sahipsiz mezarlar kurban olmuştur.

3) Ananeler mevcut olmakla beraber, mezarlıklar müslüman zihniyetine tabiidir. Yani, mezarlık ölülerin değil canlılarındır yani oradaki mezar bir canlının ziyaretgâhı olduğu müddetçe mühimdir. İlgi gösteren kalmayınca artık mühimsenmez. Sünni ananeye göre mezarlar basit ve pek sağlam olmamalıdır. Böylece muhtelif sınıflara mensup olanlar eşit olarak Tanrı katında buluşurlar. Osmanlılar'ın bu ananeye pek uymadıkları, İslam evveli Türk âdetlerine uydukları, şaşaalı türbeler ve narin işlemeli mezar taşları ile ispat olunur. İki geleneğin bir arada yaşaması mezarlıklarda bellidir: bir yandan fevkalade işlenmiş mezarlar, diğer taraftan toprağın mezarlara rağmen başka emellere hasredilmesi.

"Hasköy'deki mezarlık Yahudi cemaatine 1582'de talep üzerine verilmiş, Galata'daki ve Hasköy'deki Yahudiler tarafından kullanılmıştır. Bu yerler Sultan Beyazıt Han vakfiyesinden verilmiş, fakat 16. asırda Kasımpaşa'nın gelişimi ile kısmen yutulmuştur. Aslında oraları bağ bahçelik ve ormandı.

"Mezarlığın ancak yüzde 70'i kalmıştır; birçok mezar taşı inşaatlarda kullanılmış veya başka yere kaymıştır. Tarafımızca 1250 m^2 incelenmiş ve 425 okunaklı taş tespit edilmiştir. Bulunan taşlar 1583 ile 1929 yılları arası gömülenlerin yüzde 60'ını teşkil ettiğine göre, o yerde tam iki misli insanın gömüldüğünü varsaymak lazımdır.

"Esas kullanılış zamanı 17. ve 18. asırlar arasıdır. 1658, veba salgını yılı olduğundan gömülenler artış göstermiştir. 18. asır içinde 1750'ye kadar ve bilhassa 1712 ve 1717 veba salgınlarından sonra 1760 senesinden itibaren, o mezarlıkta gömülenler çok azalmıştır. 19. asır mezar taşları bir veba yılı olan 1810-1811 devresine rastlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında bütün mezarlık yeniden kullanılmıştır.

"Hasköy mezarlığında Yahudi ananelerinde olmadığı halde, eski mezar taşlarını silip yeniden kullanma emareleri teşhis edilmiştir, bu herhalde başka kültürlerin etkisini göstermektedir.

"Taşların stili ve desenleri bu dört asır boyunca değişmiştir. 17. ve 18. asırda mezar odaları rağbetteydi; odalar tuğla ve harç ile ve karı koca veya bütün aileye göre inşa ediliyordu. Hasköy mezarlığının kalan kısmı bu yeraltı odalarıyla doludur.

"Dört ayrı stilde taş kullanıldığı tespit edilmiştir. Dikine taşlar 16. asırdan 17. asra kadar, 'slab' yani kapak stili ise, mezarlığın varlığından beri kullanılmış ve umumiyetle temel taşına kapak teşkil etmişlerdi. Tabut şeklinde 8 veya 7 köşeli stil 17. ve 18. asırda çok kullanılmıştı, doğrudan toprağın üstüne yatırılıyor veya temel ve kapak üzerine konuyordu. 18. asırdan itibaren işlemeli masaların üstüne yerleştirilmişti bu prizmatik taşlar Müslüman ve Selçuk stilini andırmaktadır. İzahı güç olan, bu stilin 17. asırda Anadolu ve Edirne'de kullanılmış olması, fakat İstanbul'daki mezarlıklarda kullanılmamış olmasıdır. Yahudi mezarlıklarına bu stilin hakim olması muamma olarak kalacaktır.

"Dördüncü stil ise dikdörtgen şekli tabuta benzer taşlardır, umumiyetle büyük boyda ve çok işlemeli mezarlardı. Müslüman mezarlıklarında çok kullanılmış olan bu stil, Helenistik periodu hatırlatmaktadır.

"Birçok mezar taşında tarih eksiktir; çocuk mezarlarında tarih yoktur, kölelikten Yahudi dinini seçen kadın mezarlarında da tarih eksiktir. Etüdümüz neticesinde, yani taşın stili ve süslerinden 10-20 senelik bir hata ile defin tarihini tespit etmek mümkün olabiliyor. Geniş kapsamlı araştırmalarda mevtanın sosyo-ekonomik durumu, cemiyetteki yerini, ailesini hatta mahallesini tespit etmek mümkündür. Örnek verelim: 17. asırda 5 yaş altında vefat eden çocuklardan 10'u Edirne Lala Paşa civarından getirilen maltataşı ile, üçü küfeki taşından (Büyük Çekmece civarı) ve dördü Marmara Adasından getirtilen mermerden yapılmıştır. Dolayısıyla çocuk mezarlarının en ucuz malzemeden yapılmış oldukları anlaşılmaktadır. 18. asır mezarları sanat yönünden zengin oldukları halde çocuk mezarlarında sadece baba adı ve çocuğun adını vardı, bazılarında ise "Sevgili çocuk" ibaresi bulunuyordu. Bu durum, ailelerin çocuk ölümlerinin sıradan bir olay kabul ettikleri izlenimini uyandırmaktadır.

"18. asır taşları fevkalade işlenmiş, masraflı mezarlardı. Oysa Yahudi nüfusunun azalma gösterdiği bir devreye rastlıyordu. 1961-1962 Osmanlı vergi kayıtlarını incelediğimiz zaman durum daha da göze çarpıyordu. Hasköy, İstanbul'daki en fakir Yahudilerin semtiydi, nüfusunun ancak % 20'si orta hali kaydındaydı. Peki fakir Hasköy neden mezarlara yatırım yapıyordu? Bu akla, azalan bir cemaatin ölüm dünyasına yatırım mı yaptığı gibi sorular getiriyordu. Sebeplerden diğeri ise Lale Devri'nin gösterişidir. O devir mermer devri olduğu gibi, güzelliğe önem verilen bir devirdi ve Osmanlı kültürü Hasköy mezar taşlarına kadar yansıyordu.

"Mezarlıklarda bu gibi yansımalar yazılı değildir; söylenmeyeni anlamak araştırmacıya düşer. 17. ve 18. asır taşları çerçeve içinde bir mihraptır; bu Müslüman etkisini göstermektedir. Mihrap bilindiği gibi İslamiyette dua için yön gösterir. Bu moda 1680 senesine kadar etkili olmuştur. Mihrap motifi Türk sanatında dua seccadelerinde, kapı ve pencerelerde ve mezar taşlarında görünmektedir. Musevilerin mezarlarında mihrap Kudüs istikametini gösterir.

"Mezar taşlarındaki yazılar bilgi açısından çok zengindir ve jeneoloji yönünden çok öğreticidir. İsimleri ve yılı yazar. Bunlar araştırmacının aileler arası ilişkileri tespiti için faydalıdır, mesela Veissid ismine sık sık raslanmakta ve sülale tespitine yardımcı olmaktadır.

"Veissid, veya ibn Veissid bir ipek tüccarının adıdır, kökeni İspanya'dır. Bulduğumuz 46 taş bizleri halen İstanbul'da yaşayan çocuklarına götürmüştür. Başlangıç noktası, bir Veissid ile evli bir kadının 1619 tarihli mezarıdır. Daha sonra bir genç kızın mezarına rastlanıyor; üstündeki tarih 1637'dir. Adı Sultana, baba adı Davit, büyük baba adı Yaakov. Tahminlerimiz babası kız doğduğunda 19 yaşında olduğu, kızın ise vefat ettiğinde 10 yaşında oğludur. Böylece 29 sene evvel babanın doğum tarihi 1608 olarak tespit edilebilmektedir. Büyük babanın doğum tarihi ise tahlillerimize göre 1850'dir. Daha önce 1560 senelerinde Davit ismine rastlanmaktadır. Tahminlere göre Sultana'nın büyük babasının adı Davit'ti. Sultana mezarının etrafındaki çocuk mezarlarında Davit ismi tekrar okunmaktadır.

"Büyük baba Davit'in ölüm tarihi yoktur ama mezar taşının şekli itibariyle Sultana'nın ölümünden 10 veya 20 yıl önce, yani 1620 civarında öldüğü tahmin edilebilir. Herhalde kardeşi olan Şelomo ise 1646'da ölmüştür. Veba salgınında Moşe Veissid 1712'de ölmüştür. Yaakov veya Şemuel Veissid'in oğlu olabilir. Oğlu Davit 1755'te, torunları Moşe ve Yosef 1757 ve 1752'de, karısı Pola 1771'de vefat ederler. Bir asır sonra Luna isminde bir kadın (1855) aynı soyadını taşır. Luna başka bir Yosef'in karısıydı. Bu herhalde daha evvelki Yosef'in torunudur. Geri kalan aile mezarları 19. asır yol yapımında kaybolmuştur. Her ne ise 1950'den sonra Hasköy modası geçmişti. Etiler mezarlığı araştırılırsa, orada Veissidlere rastlamak mümkün olacaktır.

"Yukarıdaki tahlilimiz Hasköy'deki mezarlardan 13'ünün ortaya çıkardığıdır. Ailenin kökleri daha da araştırılabilir. Ama herhalde 1560'tan 1855'e, araştırma yönünden fena bir yolculuk değildir. Bir mezarlıkta kaç Yahudi ailesi 300 senelik tarihini araştırabilir? Bu da ayrı bir merak konusudur.

"Muhakkak ki bu konu okyanusta bir damladır, fakat tarihçi için çok farklıdır. Bir jeneoloji araştırmasında neler öğrenebileceğinin ispatıdır. Bu çalışma bize cemiyet fertlerinin ilişkileri, yaşam süreleri sosyal durumları, ümit ve beklentilerini gösterir.

"Bu proje için toplanan devasa bilgi bilgisayara geçirildiği için Türk ve Osmanlı Yahudiliği tarihi için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Başka kaynakların devreye girmesi ile, geçmişin daha mufassal, daha canlı bir tablosunu ortaya çıkartabiliriz."

HABİTAT II 1996'DA TÜRKİYE'DE

1992'de Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde yapılan Birleşmiş Milletler (BM) Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda, sürdürülebilir kalkınmanın amaçlarını gerçekleştirme açısından, insan yerleşimlerinin doğru biçimde yönetiminin bir önkoşul olduğu vurgulanmıştı. Bunun bir sonucu olarak, kısa adıyla Yeryüzü Zirvesi olarak bilinen bu toplantıda, insan yerleşimleri konusunda yeni bir BM konferansı düzenlenmesi gündeme geldi. Türkiye'nin böyle bir konferansa evsahipliği etme konusundaki isteği ve önerisi katılımcılar tarafından olumlu karşılandı ve BM Genel Kurulu'nun Aralık 1992'de yapılan 47. dönem toplantısında BM İnsan Yerleşimleri İkinci Konferansı'nın (HABITAT II) 3-14 Haziran 1996 tarihleri arasında İstanbul'da yapılması kararlaştırıldı.

BM Genel Kurulu'nun Habitat II'ye ilişkin kararı, hızla kentleşen bir dünyada, sürdürebilir insan yerleşimlerinin geliştirilmesine ilişkin sorunlarla başedebilmek için, dünya ölçeğinde işbirliğine dayalı eylemin zorunlu olduğu görüşüne dayandırılmıştı.

Habitat II hazırlık Komitesi 11-22 Nisan 1994 tarihleri arasında İsviçre'nin Cenevre kentinde yaptığı toplantıda, amaçlarını şöyle belirledi: "Toplumsal ilerleme ve ekonomik büyümenin önemli girdisini oluşturan insan yerleşimlerinin taşıdığı potansiyel ve karşılaştığı sorunlar konusunda dünya ölçeğinde bilinç düzeyini yükseltmek ve dünya liderlerinin köylerimizi, kasabalarımızı ve kentlerimizi sağlıklı, güvenli, adil ve sürdürülebilir kılma amacını benimsemelerini sağlamak."

Habitat II'ye hükümet temsilcilerinin yanı sıra, yerel yönetimler, özel sektör ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar (üçüncü sektör), akademik kurumlar, insan yerleşimleri ile ilgili meslek grupları ve öteki hükümet dışı örgütlerin temsilcilerinin katılması öngörülüyor. BM Konferansları Onyılı'nın son konferansı olan Habitat II'nin kendinden önceki zirve toplantıları ile dünya konferanslarında ele alınan, çevre, nüfus, toplumsal kalkınma ve kadın gibi konularda varılan sonuçların bir araya getirileceği bir toplantı niteliği taşıması, bu nedenle ülkelerin toplantıda devlet ya da hükümet başkanları düzeyinde temsil edilmesi amaçlanıyor.

Konferansa hükümetler ve uluslararası kuruluşlardan iki bin dolayında delegenin katılması bekleniyor. Konferans ile eşzamanlı düzenlenmesi öngörülen fuar ile forumlara profesyonel ve hükümet dışı örgüt temsilcileriyle birlikte yurtdışından katılanların sayısının yirmi bine ulaşacağı, eşli katılımlar göz önünde bulundurulduğunda, bu sayının yirmi beş bine yükselebileceği tahmin ediliyor.

Türkiye'nin Habitat II'ye ilişkin yükümlülükleri, konferans, fuar, sergi ve forumlar düzenlenmesine ilişkin hazırlık ve uygulamalarla konferansa sunulacak Ulusal Rapor'un hazırlanmasını kapsıyor.

Habitat II "hazırlık ve uygulama çalışmalarının yürütülmesi ve bu konuda gereken finansal kaynakların temini ile harcamaların gerçekleştirilmesi" görevi, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na verildi. Bu konuyla ilgili uluslararası ilişkilerin yürütülmesi ve eşgüdümünden ise Dışişleri Bakanlığı sorumlu.

Evsahibi ülke olarak Türkiye, konferansın, konut-yerleşme-kentleşme konusundaki sorunların ve çözüm niteliği taşıyan deneyimlerin çağdaş iletişim araçlarıyla dünyaya sunulacağı ve dünya ölçeğinde bir katılımın gerçekleşeceği önemli bir olay olmasını amaçlıyor. Bunun için hem ulusal hem de yerel düzeyde ciddi bir örgütlenmeye gidilmesi ve uluslararası düzeyde geniş ölçekli tanıtım etkinliğine girişilmesi gerekecek. Bu çerçevede bütün İstanbul'un bir kent olarak konferans için hazırlanması büyük önem taşıyor.

Katılan ülkelerden biri olarak Türkiye'nin konferansa sunacağı ulusal rapor, konut-yerleşme-kentleşme konusundaki deneyimlerini, özellikle de bunların benzer durumdaki ülkeler için model niteliği taşıyan yönlerini sunacak. Türkiye'nin katkısı, bu alanda işlevi olan tüm kuruluşların (merkezi yönetim, yerel yönetimler, kooperatifler, meslek odaları ve öbür sivil toplum örgütleri, finans kuruluşları, özel sektör, üniversiteler vb) katkısıyla gerçekleştirilecek. Bu kuruluşların temsilcilerinden oluşan bir ulusal komite ve danışma kurulu kuruluş aşamasında ve ulusal raporun hazırlanmasında toplumun çeşitli kesimlerinin katkısını sağlamaya çalışacak. Ulusal komite, ayrıca Türkiye'nin evsahibi olarak üstlendiği yükümlülüklerin yerine getirilmesinde yönlendirici bir işleve sahip olacak.

Habitat II'ye ilişkin hazırlık ve uygulama çalışmalarında koordinasyonu sağlamak üzere TOKİ Başkanlığı'na bağlı bir Koordinasyon Birimi kuruluyor. Dr. Gürel Tüzün'ün yönetimindeki bu birim, ulusal Komite ile Dayanışma Kurulu'nun sekreterliğini de yürütecek.

Tarih Vakfı olarak bizim de Habitat II çerçevesinde yapabileceğimiz işler olacak. Bu konuda Habitat II'nin koordinasyon birimi ile temaslara başladık bile.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.), Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal, Nazan Ölçer, Haldun Özen, Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü), Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.), Zafer Toprak (Bşk. Yrd.), Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ:

Vakıf Merkezi ve Bilgi-Belge Merkezi
Projeler ve Deniz Şenliği, Tanıtım ve Reklam
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayın veMali İşler Bölümleri
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Kavaklıdere-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DİZİSİ

✔ *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*
Selim Deringil
İkinci Dünya Savaşı'nda İsmet İnönü, Numan Menemencioğlu, Şükrü Saracoğlu gibi devlet adamları dış politikada hep gerçekçiliği ön plana aldılar, kararlı bir "denge oyunu" oynadılar.

✔ *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*
Ehud R. Toledano
Osmanlı tarihinin üzerinde fazla çalışılmamış bir yönünü araştıran Toledano'nun bu kitabı Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Afrikalı, Çerkes ve Gürcü köle ticaretinin 19. yüzyılda ortadan kalkışının öyküsünü anlatıyor. Y. Hakan Erdem çevirisiyle.

✔ *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)* (2. Baskı)
Çağlar Keyder
Yurt Yayınları'ndan 1982'de çıkıp mevcudu tükenen ve şimdi yeniden basılan bu kitap ülke ekonomilerinin dünya sistemi ile eklemlenmesi sorununu irdelerken, 1923-1929 yılları arasında Türkiye'de ekonominin yapılanmasını titizlikle inceliyor.

✔ *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve Kitler* (2. Baskı)
Korkut Boratav, Ergun Türkcan (Editörler)
Değişen dünya koşulları Türkiye'de sanayileşme tartışmalarını gündem dışı bıraktı mı? KİT'lerin özelleştirilerek tasfiyesi, çağın gereği midir? On iki seçkin iktisatçı, bu sorulara olumsuz cevap veriyorlar.

✔ *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*
Sevgi Aktüre
Troya, Hattuşa, Kaniş-Karum gibi Anadolu Bronz Çağı kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

✔ *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*
Suraiya Faroqhi
Siyasal tarihin ötesinde toplumsal alana açılan bu temel kitap kent mekânının bireyle bütünleşmesini yansıtıyor. Neyyir Kalaycıoğlu'nun dilimize kazandırdığı bu inceleme, kentler ve kentlilerin tarihiyle ilgilenenler için önemli bir kaynak.

✔ *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)* (2. Baskı)
Şevket Pamuk
Birinci baskısı Türkiye'de ve İngiltere'de yayınlanan ve geniş tartışmalara yol açan bu kitapta Şevket Pamuk, 19. yüzyılın köklü dönüşümlerini nicel yöntemlere geniş yer ayıran bir çerçevede inceliyor, ekonomideki bağımlılık ile büyümeyi birlikte düşünüyor.

✔ *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar*
İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel
Son yıllarda Türkiye ekonomisinde kamu açıkları, kamu maliyesindeki tıkanmayı yansıtıyor; bir mali reformu gündeme getiriyor. Peki gündemde ne gibi çözümler var? Dört seçkin iktisatçı bu sorunları tartışıyor.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı Tel: (0212) 227 37 33 / Genel Dağıtım: Kavram Ajans Ltd. Şti. (0212-244 02 85)

"Tedbirli ve kararlı"
bir bankayı yakından tanıyın.

Değişmeyen ilke: Tedbirli ve kararlı

Esbank, 67 yıldır bu ilkeyi titizlikle korudu,

Türk ekonomisine ve tasarruf sahiplerine

bu ilkeyle hizmet sundu.

Birikimlerinizi değerlendirirken siz de

"tedbirli ve kararlı" bankayı seçin, Esbank'ı seçin.

Tecrübe
1927'de kurulan Esbank, 67 yıllık tecrübesiyle Türkiye'nin en kıdemli bankalarından biridir. Yılların biriktirdiği bankacılık tecrübesi ve sağduyulu yönetim anlayışıyla her dönemde gelişmenin hizmetinde olmuş, tasarruflara güvenli gelir sağlamıştır.

Yönetimde İstikrar
Esbank yönetimi istikrarın sembolüdür. Her biri bankacılık sektörüne yıllarını vermiş üst düzey yöneticileri, ortalama 11 yıldır birlikte çalışmanın verimini elde ederler.

Modern Bankacılık
Esbank, bütün modern bankacılık işlemleriyle eksiksiz hizmet verir. Firma Aktif Sistem Terminali (FAST), press 24 Kartı, Visa ve MasterCard Kredi Kartları, Express Tüketici Kredileri, Alo Esbank, İhbarlı Mevduat Hesabı, her türlü Sermaye Piyasası İşlemleri ve tüm bankacılık hizmetleri Esbank'la sizindir.

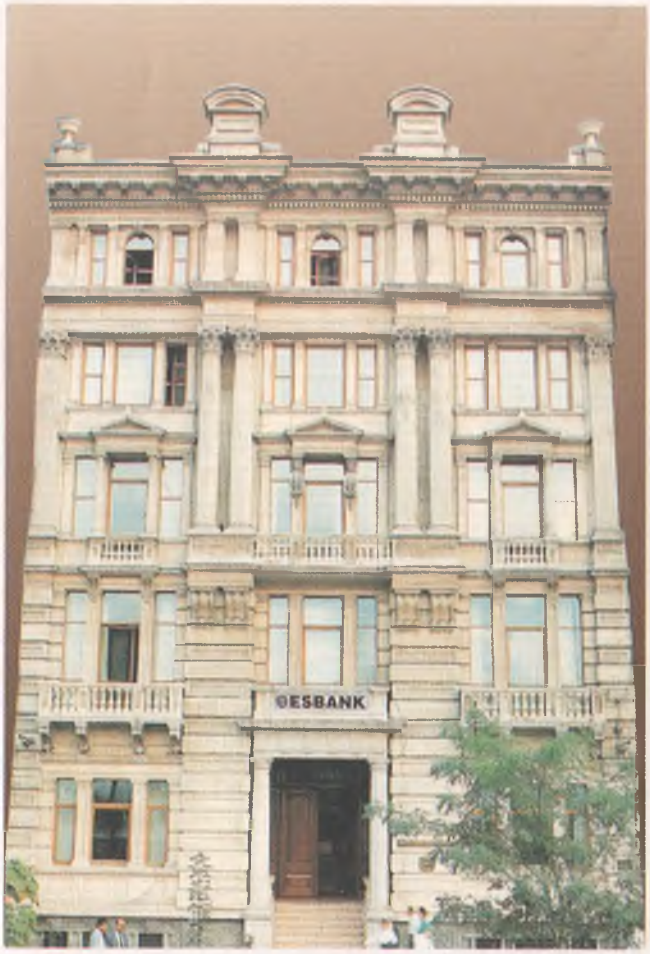

Esbank Genel Müdürlük Binası, Topkapı-İSTANBUL

Güçlü Esbank
Esbank sermayesi ve özkaynaklarıyla güçlüdür. Esbank'ın sermayesi 1993 yılında 1.3 trilyon TL'ye ulaşmış, toplam aktifleri 31 Mart 1994 itibariyle 20.7 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir.

Sağlıklı Büyüme
Bütün verileriyle sağlıklı bir büyümeyi gerçekleştiren Esbank, 1993'te 4, 1994'ün ilk aylarında 2 yeni şube ile size daha da yaklaşmıştır. Esbank bugün ülkemizin önemli ticaret ve sanayi merkezlerindeki On Line-Real Time çalışan 40 şubesiyle yanınızdadır.

Hizmet Kalitesi
Esbank hizmet kalitesini üstün nitelikli personeline borçludur. Büyük çoğunluğu yüksek öğrenim görmüş, yabancı dil bilen deneyimli Esbanklılar size daha iyi hizmet için vardırlar.

ESBANK
"TEDBİRLİ VE KARARLI"

TOPLUMSAL TARİH

EKİM 1994 FİYATI: 60.000 TL (KDV DAHİL)

İLÂNI ERTESİNDE CUMHURİYET TARTIŞMASI

KHALKEDON

SABETAYCILIK

İLK HAVA ŞEHİTLERİMİZ

RÖNESANS DÖNEMİNDE HIRİSTİYANLAR VE MÜSLÜMANLAR

BALKAN HARBİNDEN MEKTUPLAR

10

EGE'DEN TÜRKİYE'YE, TÜRKİYE'DEN DÜNYAYA

TARİŞ

KUŞAKLAR BOYU SAĞLIK

Adres: P.K. 220 - İZMİR
Tel: (232) 463 55 00 (12 Hat) - 422 21 95
Telefax : (232) 421 00 66 - 463 61 07 - 463 65 55 - 421 01 10
Telex : 53146 tare tr - 53427 tars tr.

TARİŞ İNCİR, ÜZÜM, PAMUK, ZEYTİN VE ZEYTİNYAĞI TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİ

SUNUŞ

Öyle bir takım kitap ve makaleler vardır ki, çoğu kişiler onun hakkında adından başka bir şey bilmedikleri halde, "alıkâm keser"ler. Bazan, bu büsbütün yanlış olur. Örneğin Julien Benda'nın "Aydınların İhaneti" kitabı, onları kendi işlerini yapmak yerine siyasetle ilgilendikleri için eleştirirken, tam tersi bir mesaj verdiği sanılmıştır. Velid Ebüzziya'nın Cumhuriyet ilân edileli henüz bir-iki gün olmuşken yayımladığı "Bizi Korkutan Kırmızı Cumhuriyet Paçavrası mıdır?" yazısını da, duymayan yok gibidir. Ama -bencileyin- okuyanı çok azdır. Yücel Demirel'in çevrimyazısını sunduğu bu makale, 71 yıl önce bu ay sonunda Cumhuriyetin ilânı sıralarında yapılan tartışmaların en önemli belgeleri arasındadır. Okuyunca göreceksiniz ki, "kırmızı cumhuriyet paçavrası" sözünü ilk kez, cumhuriyeti eleştiriyle karşılayan Velid bey değil, onu savunanların başında gelen Ağaoğlu Ahmet Bey söylemiştir.

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesinden Dr. Abdullah Saydam, Tanzimat döneminde ağalık ve beylik kurumlarını kaldırma girişimlerini belgelerin ışığında incelemekte. Bir zamanların moda konusu, Osmanlıya feodalite gözüyle mi yoksa Asya üretim biçimi diye mi bakılması gerektiği sorunuyla da eklemlenen bu yazı, tartışmaya önemli bir katkıdır. Bir fikre göre, Osmanlıda âyânlık çağdaşlaşma = merkezîleşme çabalarına karşın, aslı 19'uncu yüzyılda gelişmiştir. Bir başka fikre göreyse, bu kurumun kökleri Bizans-Selçuk ve Haçlı seferi kalıntılarına kadar geri gitmektedir ve hiçbir zaman büsbütün kaybolmamıştır.

Marmara Üniversitesi'nden, Dr. Nilüfer Narlı'nın çevirdiği bir yazıya da, iki İsrailî araştırıcı, Kadıköy'ün niçin (tarihî yarımadadaki) İstanbul'dan önce kurulduğu sorusunu yetkin bir biçimde irdeliyorlar. Ilgaz Zorlu arkadaşımız, bir başka perspektiften yine Sabetaycılık konusuna eğilmekte. Onun daha önce söz ettiği, Atatürk'ün ilk öğretmeni Şemsi Efendi'nin çevresi ve eğitim anlayışıyla ilgili bir manzumeyi de, Cüneyd Okay aktarıyor.

Tanrı tekrarını göstermesin, son yüzelli yılda deprem sonucu iki kez (1833'te ve 1957'de) yerle bir olan Fethiye'nin eski adı Makri idi, Osmanlı dilinde Meğri'ye dönüşmüştü. Sonradan, Birinci Dünya Savaşı arefesinde bu şirin beldeye şehit tayyareci Fethi beyin adı verildi, Fethiye oldu. Tolga Özbek, bu ilk önemli hava şehidimizin Kahire yolundaki trajik ölümünü anlatmakta.

Halil Berktay, bu yaz başında katıldığı Tours'daki bir Rönesans Sempozyumundan izlenimlerini aktarmaya başladı. Asıl, bildirileri betimleyeceği bölümü ise, gelecek ay vermeyi vaad etti. İnşallah, yazısını teslim etmek için bu defa yaptığı gibi, ayın son haftasına kadar bizi bekletmez.

Behzat Üsdiken dostumuz, eski Beyoğlu dizisinin bu yazısında da, bir zamanların ünlü lokantalarını anlatmayı sürdürüyor. Daha önceki sayılarımızda, yüz küsur yıl önceye ait, karikatürlü iki İtalyan haritasını basmıştır. F. Muhtar Katırcıoğlu da, örneğini yeni çıkan bir haritacılık kitabından aldığı, yine o dönemden kalma bir İngiliz hiciv haritasını takdim ediyor. Geçmiş Şölenlerden sayfamızdaki saray ziyafetinin menüsü de, onun.

İzmirli araştırıcı İlhan Pınar, yabancı gezginlerin bizdeki "keyif" kavramını nasıl anladıklarını aktarıyor. Ahmet Hezarfen ise, bir arşiv belgesinden, 18'inci yüzyıldaki bütün İstanbul değirmenlerinin listesini sunmakta. İstanbul uzmanı John Freely, İngilizce bir dergide, P. Gilles'in 16'ncı yüzyıl İstanbulunun antik eserleri hakkındaki klâsik yapıtının yeni basımı üstüne bir tanıtma yazısı yayımlamış; onu ödünç alıp Türkçeye çevirdik. Hamide Koyukan ise, son zamanlarda yayın dünyamızda ne yazık ki sıklaşan bir tahrifat olayını teşhir ediyor: Ahmet Refik Altınay'ın "İki Komite İki Kıtâl" kitabının yeni harfli basımında yapılan kasdî çarpıtma ve saptırmalar. Yavuz Özmakas da, Bergamalı Kadri Beyin 16'ıncı yüzyılda yazdığı ilk Türkçe dilbilgisi yapıtına ulaşmanın ilginç öyküsünü betimlemekte.

Mustafa Şahin arkadaşımızın bol kaynakçalı ve ayrıntılı bir giriş yazısıyla sunduğu Balkan Harbi Mektupları, yakın tarihimizdeki en büyük "bozgun" döneminin toplumsal havasını yansıtıyor. Ayşe Şen "Yol"u (Tarîk) bıraktı, "azim ve sebatlı bir ilerleme"ye (İkdam) geçti; tiryakileri, yüz yıl önce bu ayın haberlerini, artık bu gazetenin sütunlarından okuyacaklar.

Kasım sayımızda yeniden buluşmak üzere, hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarım.

METE TUNÇAY

Lütfen 13 üncü sayfadaki Önemli Özür Dileme notuna bakınız.

TOPLUMSAL
TARİH

19'uncu Yüzyıl Osmanlı işlemeleri ve Şamdanları (KÜSAV'ın bu ayın ortasında açılacak sergisinden

Aylık Dergi
Sayı: 10 Cilt: 2 Ekim 1994

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (6 sayı): 300.000 TL.

Kapakta görülen yatak örtüsü (153x188 cm), koyu pembe atlas zemin üzerine altın sırmayla işlenmiştir. Biri 66, öteki 57 cm yüksekliğindeki Süleymaniye şamdanları pirinçtendir. İslâm sanatları uzmanı Serdar Gülgün koleksiyonundan gelen bu eserler, "Kültür ve Sanat Varlıklarını Koruma ve Tanıtma Vakfı"nca 13-31 Ekim tarihleri arasında, Topkapı Sarayı (Gülhane Parkı'nın girişindeki) Alay Köşkü'nde düzenlenen "Ateş ve Nakış" sergisinde, başka benzerleriyle birlikte teşhir edilecektir.

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
***Ayşe Şen**'in* İkdam'*dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

HEMEN İLÂNI ERTESİNDE CUMHURİYET TARTIŞMASI
***Yücel Demirel,** Velid Ebüzziya'nın "Bizi Korkutan Kırmızı Cumhuriyet Paçavrası mıdır?" yazısını sunuyor.* 6

TANZİMATÇILARIN AĞALIK-BEYLİK KURUMUNU KALDIRMA ÇABALARI
***Dr. Abdullah Saydam,** başarısız kalan bir girişimin öyküsünü belgelerle anlatmakta.* 9

NİÇİN KHALKEDON BİZANS'TAN ÖNCE KURULDU?
***I. Malkin-N. Shmueli** gerek antik kaynaklardan gerekse kendi yaptıkları tekne yolculuğu gözlemlerinden yararlanarak, bu soruyu yelken seyri teknolojisiyle yanıtlıyorlar. Çeviren: Nilüfer Narlı.* 14

SELÂNİK'TEN MEKTEP ŞARKISI
***Cüneyd Okay,** Şemsi Efendinin eğitimciliği yıllarında çıkmış bir manzumeyi sunmakta.* 21

SABETAYCILIK VE OSMANLI MİSTİSİZMİ
***Ilgaz Zorlu,** Yahudilikle Müslümanlık arasında kalan bu ilginç din akımıyla ilgili incelemelerini sürdürüyor.* 22

RÖNESANS'TA HIRİSTİYANLAR VE MÜSLÜMANLAR
***Halil Berktay,** Tours'da yapılan bir sempozyumdan izlenimlerini aktarmakta.* 25

1914 İSTANBUL-KAHİRE UÇAK SEFERİ
***Tolga Özbek,** Balkan yenilgisinin yarattığı moral bozukluğunu unutturmak amacıyla girişilen bu serüveni ve ilk hava şehitlerimizi anıyor.* 27

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN
Sultan Reşad döneminde yabancı konuklar onuruna verilen bir saray yemeği. F. Muhtar Katırcıoğlu koleksiyonu. 29

ESKİ BEYOĞLU'NDA ÜNLÜ RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-VII

Behzat Üsdiken, *'bu semtin, hayalinin cihan değdiği düşünülen geçmişteki yeme-içme yerlerini nostaljiyle anmakta.* 30

SİYASİ HİCİV HARİTALARI

Feyzi Muhtar Katırcıoğlu, *yeni bir haritacılık tarihi kitabından 1877 yılına ait bir karikatür-haritayı açıklayarak gösteriyor.* 36

YABANCI GÖZÜYLE KEYİF VE ÖTESİ

İlhan Pınar, *eski Alman gezginlerin tanıklığıyla bu "Şark" kavramının nasıl görüldüğünü aktarmakta.* 38

ONSEKİZİNCİ YÜZYILDA İSTANBUL UN DEĞİRMENLERİ

Ahmet Hezarfen, *Semtlere göre ayrılmış olarak arşiv belgelerinden bütün bir listeyi sunuyor..* 41

KİTABİYAT YAZILARI

John Freely, *P. Gilles'in The antiquities of Constantinople kitabının ingilizce yeni basımını tanıtmakta.* 48

Hamide Koyukan, *Ahmet Refik'in İki Komite iki Kıtal kitabının yeni harflerle yayında işlenen kasdî yanlışları sergiliyor.* 50

"Bir Kültür Detektifliği Öyküsü" *Yavuz Özmakas, Bergamalı Kadri'nin yazdığı ilk Türkçe dilbilgisi metnine erişmenin serüvenini aktarmakta.* 51

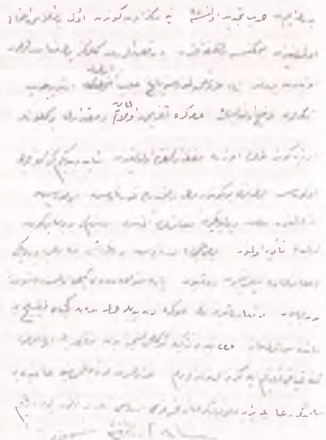

BALKAN HARBİ'NDEN MEKTUPLAR

Mustafa Şahin, *ayrıntılı bir sunuşla, o dönemde yazılmış bazı özel mektupları yeni harflere çevirerek açıklamakta.* 54

80 YIL ÖNCE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA BU AY 64

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

اقدام

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesinde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i İlânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

"İKDÂM"DAN SEÇMELER

EKİM 1894

DERLEYEN
A Y Ş E Ş E N

MÜLÂHAZA
BİR ORTAOKUL MEZUNU NELER BİLİR?

Terbiye-i Medeniyye

Ekser memâlik-i mütemeddinede etfâlin gördükleri tahsil hesab-ı vasati itibariyle rüşdî derecesindedir.

Bir gencin ibtidaî ve hatta rüşdî derecesinde tahsil görüp mektebi terk ettiği farz edilsin. Bu genç ulûm u fünûnun mütemeddin bir insan için bilinmesi elzem olan mukaddemâtına âşina bulunduğu gibi hem-cinsine ve tebaasından bulunduğu devlete karşı uhdesine terettüb eyleyen vezâifi de bildiği farzımıza dahil olan hesabâttandır.

Vukufun bu ikinci kısmı yani insanın hem-cinsine ve tebaasından olduğu devlete karşı vezâifine ait bulunan şubesi mukaddemat-ı ulûm u fünûndan müteşekkil olan kısm-ı evvele muâdil ehemmiyeti hâizdir. Zira mektep sıraları terk edilip ticaret ve sanayi âlemlerine duhûl veya tedariki meişet için bir memuriyet, bir hizmet deruhde edildiği halde her gün efrad-ı sâire ve şuebât-ı muhtelife-i idare ile münasebât cereyanı zarurîdir.

Binaenaleyh tedkike şâyândır ki ibtidaî yahut rüşdî tahsilini görmüş olan bir genç acaba hakikaten bu vukûfu haiz bulunuyor mu? Bu genç lisân-ı maderzâdını [anadilini], hesap, coğrafya, mensub olduğu devletin tarihini, biraz tarih-i umumîyi, ulûm-i tabiiyyenin mukaddemâtını, belki bir de ecnebi lisanı bilir.

Fakat farz ediniz ki rüşdî şehadetnâmesini cebine koyup kendisini medenî bir cemiyet içinde yaşayabilecek evsâfı hâiz addettiğinin ferdâsında eline bir gazete geçsin de okumak arzusunda bulunsun. Şüphe yok ki bu gazetede Hariciye Nezareti, Maliye Nezareti, Nafia Vekâleti gibi tabirâtı okuyacaktır.

İlm-i nebatâtın fasîlelerini (familyalarını) yahut hey'ete ait birçok hesapları bilmekte olan o genç bu kelimelerin mânâsını tayin hususunda âciz bulunacaktır.

Zira idare-i devletin teşkilâtına âgâh [bilgili] değildir....

(2 Teşrin-i evvel 1894)

ŞÜÛNÂT
SERMAYE VE PEZOSU

Dolandırıcılık

Gazetemizin (25) numaralı nüshasında Beyoğlunda Hacı Eftin'in fuhuşhânesi sermayelerinden (Haykanoş) nâm kızın Beyoğlu zabıtasına müracaatla çend gün akdem Üsküdar'da Tophanelioğlundan Beyoğluna gelir iken önüne bir takım bağcılar çıkarak kendisini silâhla tehdit eylemiş olduklarından bahisle ikâme-i dâvâ ettiğini ve mahall-i vâkıanın Üsküdar cihetinde olması ve maznunların ora ahalîsinden bulunması hasebiyle keyfiyetin Beyoğlu Müdde-i umumîliğinden Üsküdar Müdde-i umumiliğine havale edilmek üzere evrakın polise iâde kılındığını yazmış idik.

Bahsetmek istediğimiz dolandırıcılık vak'asının şu maddeye olan şumûlü yalnız mezbure Haykanoş'un dolandırıcılar meyânında bulunmasından ibaret kalıyor. Vak'a şudur: Haykanoş muahharen Hacı Eftin'in hânesini terk ile yine Beyoğlu fuhuşhânecilerinden Madam Roza'nın hânesine giderek hâne sahibi mezbure Roza'ya yirmi beş lira borçlanır. Haykanoş ile zaten muârefesi (tanışıklığı) olan Mahmutpaşa'da Şeref Sokağı'nda (28) numaralı hânede sâkin Ali nâmında biri ber-mutâd bu hâneye de devama başlayarak nihayet ikisi de mezkûr hâneyi terke karar verirler. Beri taraftan işi anlamakta teehhür etmeyen Madam Roza yirmi beş lirası verilmeyince Haykanoş'un şuradan şuraya gidemeyeceğini bunlara tebliğ eder. Aşık ma'şûkasına nâiliyetine mâni olan şu hâli bertaraf etmek üzere öteye beriye müracaat eyler ise de muvaffak olamaz. Bir gün Şişli'ye gidiyoruz diye nasılsa evden savuşarak yakayı kurtarırlar.

Cumartesi gününe kadar nerede oldukları anlaşılamayan firariler Galata'da zuhur ediverirler. Bakınız bu da nasıl olur:

Ali efendi yevm-i mezkûrda yanında Bâb-ı Vâlâ-yı Zabtiye ci-

varında arzuhalcilik eden Hüseyin efendi nâmında biri olduğu halde Galata'da Doğruyolda fuhuşhâneci Anika'nın hânesine giderek mezbureye Haykanoş nâmında sevgilisi olup bunu Anika'nın hânesine getirir ise buna mukabil dört lira verip vermeyeceğini sorar. Anika buna muvafakat ve beyan-i memnuniyyet etmekle biraz sonra Haykanoş'u bu eve getirirler. O gece orada kalırlar. Ertesi pazar gününü dahi o suretle imrâr eyleyeceklerinden bahisle lokantalardan yemekler, meyhânelerden rakılar, gazinolardan çalgılar celb ettirerek (yanımızda banknot var, bozdurur, sonra veririz) diye bunların parasını Anika'ya verdirirler. O gece de böyle geçer. Dünkü pazartesi sabahleyin ortalık daha alaca karanlık iken hâne sahibi Anika merdivenlerden birkaç kişinin hafif hafif basarak aşağı inmekte olduklarını odasından işiterek dışarı fırlar.

Bir de ne görsün! Kendisine sermaye olarak terk edileceği va'd olunan Haykanoş dahi dahil olduğu halde misafirleri birer birer savuşmak üzeredirler. Feryada başlar.

Bunun üzerine Galata zabıtası keyfiyetten haberdâr edilip mezbure Anika her üçü aleyhine dolandırıcılık dâvâsı ikâme eylemiş olmakla cümlesi der-dest olanarak Beyoğlu Mutasarrıfiyyet-i aliyyesine gönderilmiştir... (2 Teşrin-i evvel 1894)

Büyükdere'den Tarabya'ya giden tarik o civarda bulunan dağdan taş ve toprak düşerek rahne-dâr [zarar gördüğü] ve bu yüzden mürûr ü ubûr (gelip geçme) sekte-dâr olmasıyla ve kaza vukuun da melhûz bulunmasıyla zikr olunan tarikin altmış beş bin küsur kuruşla tathir ve tamiri mümkün olacağı lede-l-keşf anlaşılmış ve ameliyatın icrâsına nezaret etmek üzere meclis emânet âzâsından saadetlü Tahsin efendi hazretleriyle meclis-i mezkûr kalemi mütehayyizzân-ı hulefâsından izzetlû Zühdü beyefendi tayin kılınarak işe mübâşeret edildiği istihbar olunmuştur... (7 Teşrin-i evvel 1894)

İLÂNLAR

ÇEKTİRECEK İNEKLERİ OLANLARA

Sırtı balık sırtına müşâbih kırmızı tüylü, dört buçuk yaşında güzel beslenmiş bir kara sığır boğası satılmak üzere At Meydanında Çulhacı Hanı karşısında Bogos'un kahvesi ittisâlindeki ahıra konulduğundan ba'd-el-müşahede almak isteyenlerin mahall-i mezkûra müracaatları ilân olunur... (3 Teşrin-i evvel 1894)

Rakkas Tohumlar

Geçenlerde Paris'te teşkil olunan tohum sergisinde gayet garip bir cins tohum teşhir edilmiştir. Bu tohum fındık hacminde olup sath-ı haricisi gayet düzdür. Bundan birkaç tane masa üzerine vaz' olundukta zî-hayat gibi yerlerinden oynamakta ve ekseriya oynaya oynaya yek-diğerlerine yaklaşmaktadırlar. Yaklaştıktan sonra yine tekrar birbirlerinden ayrılıyorlar. İlm-i nebat erbabı bu garip tohuma (şeytan tohumu) diyorlarmış.

Filhakika bu gibi hassaları hâvî bir nebat şimdiye kadar görülmemiş olduğundan fenn-i nebatat erbabının bu garip tohumu şu nâm ile yâd etmeleri mevzû'-i lahna [konunun ahengine] pek muvâfık düşüyor. Fakat bunların hareketi hâiz oldukları bir hassa ile olmadığı bilâhire icra olunan tedkikât neticesinde anlaşılmıştır. Meğer mezkûr tohumlar dahilinde bir takım küçük böcekler mevcut imiş. Bu böcekler kasden vaz' edilmiş değildir. Bir nev' böcek yumurtlamak üzere mezkûr tohumun bir yanından küçük bir delik hafr ettikten sonra derûnuna duhûl edermiş. Böcek yumurtlayıncaya kadar mezkûr delik tıkanmakta olduğundan artık o mecburiyetle tohumun içini yiyip bitirdiğinden o tohumdan artık bir hayır kalmaz imiş....

(7 Teşrin-i evvel 1894)

BİLGİSAYARLI TOMOGRAFİ OLACAK DEĞİL YA!

Doktor Kasbaryan Tedavi-i Hususî ve Elektrikî

Emraz-ı dimağiyye, baş dönmesi, damla, ma'dumiyyet-i nutk (konuşamama), ihtilâc (çarpıntı, havale nöbeti, seğirme), adem-i hâfıza, uykusuzluk, basarr-ı muzâaf (çift görme) sukût-i ecfân (göz kapaklarının düşmesi, sarkması), sara, dâ'-ül cümûd (donma, titreme hastalığı), felc-i vechî (yüz felci), felc-i a'zudî (kol ile ilgili felç), felc-i esfel (belden aşağı felç), dâ-ür-raks (asabî tik), anânet (iktidarsızlık), intinâk-ı rahm (isteri), seyr-i fî el-menâm (uykuda gezme), ihtilâm (düş azma), elem-ül, a'sab, zafiyet-i a'sâb, baş ağrısı, helecan-ı kalp ve her nev' sinir hastalıklarına dûçâr olan merzâyı (marazlıyı, sayrıyı) tedavi zımnında efendi-i mumâileyh her gün öğleye kadar Erenköyünde Sıhhat Eczahânesinde bulunduğu gibi pazardan maâdâ her gün öğleden sonra dahi kemâfissâbık (eskisi gibi) Beyoğlunda Bekar Sokağı'nda 9 numaralı hânede hasta kabul eder....

(25 Teşrin-i evvel 1894)

İNDİRİMLİ İTHAL MALLARI

Kalpakcılarbaşında Pazar-ı Türk Kâni

On sekiz seneyi mütecâviz bir zamandan beri küşâd edilerek eşya ve emtiasının nefâset ve zarafetiyle müşterilerini ez her cihet memnun etmiş olan mağaza-i mezkûr sahibi Kâni efendi bu defa Vezneciler'de 105 numaralı mağazaya nakl eylemiştir.

Mağaza-i mezkûrca her sene mu'tâd olan bu zamanda Kâni efendinin eşya celbi için Avrupa'ya gideceğinden bu günden itibaren altı hafta müddetle (likidasyon) yani büyük bir tenzil ile satış edilmeye başlanmıştır.

Malların cins ve nev'ine göre yüzde kırk, yüzde yirmi tenzil edilerek umumunun üzerine fiyatları konulmuş ve muhterem müşterilerimize hürmet-i mahsusa olmak üzere edilen tenzilâttan başka yüz kuruştan ziyade eşya alanlar için dahi bir şişe lâvanta hediye verilecektir.

Füruht edilen eşyaların başlıcası mevsim-i şitâya mahsus suret-i mahsusada gayet dikkat ve itinâ ile yaptırılmış Fransız ve İngiliz fabrikası mamulâtı olarak erkek, kadınlar için sâfi yün ve ipekle yünden bükülmüş envâ fanile, çoraplar, Frenk gömlekleri, kadınlar için caketle şemsiyeler, omuz örtüleri, eteklikler gecelik ve çamaşır takımları, ipekli hırkalık, paltoluk kumaşlar, iskarpinler ve birçok tuhaf (hediyeler, az bulunur hoşa giden şeyler) ve tefârik (ufak tefek) eşya ile beraber gayet zarif, makineleri muntazam lâmbalar ve sâire...

(27 Teşrin-i evvel 1894)

İLÂNI ERTESİNDE CUMHURİYET TARTIŞMASI

YÜCEL DEMİREL

Mustafa Kemal Paşa'nın Neue Freie Presse *muhabirine verdiği demeçten*[1] *sonra gazetelerde, 1923 Eylülü'nün sonlarından başlayarak, "Cumhuriyet" üzerine pek çok yazı çıkmıştır. Bu yazıların hepsi (*Tevhid-i Efkâr *gazetesindekiler dışında*[2]*) cumhuriyet yanlısı yazılardır.* Tevhid-i Efkâr *gazetesi başyazarı Velid Bey "Ebüzziyâzâde" imzasını kullandığı "hend-i yevmî" adını taşıyan başyazılarında cumhuriyete açıktan açığa karşı çıkmaktadır. 25 Eylül 1923 tarihli başmakalesi "Cumhuriyet Bahsi de Nereden Çıktı"yla başlayan birçok yazısında Velid Bey, "hâkimiyet-i milliye"yi (demokrasi anlamında) savunuyor ve cumhuriyetin bir "diktatörlük" rejimi olabileceği endişesini taşıyordu.*[3] *26 Eylül tarihli "Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye Esası ile Kabil-i Telif Değildir" başlıklı makalesinde ABD ve Fransa'daki cumhuriyet yönetimlerinde "reis-i cumhur"a verilen yetkilerin çokluğundan söz ederek, bu yetkilerin saltanatı kaldıran 1 Teşrinisâni kararıyla çeliştiğini ileri sürüyor ve endişesini şöyle dile getiriyordu: "Bizi bu cumhuriyet meselesinde en ziyade müteessir ve endişenâk eden cihet sekiz on aydır pek iyi alıştığımız ve selâmet-i memleket için pek muvafık gördüğümüz hâkimiyet-i milliye esasatının haleldar olması ihtimalidir".*

Velid Bey'in Ekim ayı boyunca gittikçe şiddetlenen cumhuriyet üzerine başmakaleleri Cumhuriyet'in İlânı'ndan sonra da sürer. 30 Ekim tarihli "Efendiler İsticâl Ediyorsunuz!" başlıklı başmakalede[4] *şunlar yazılıdır: "Biz dünkü mukarrerâtta da isticâl görüyoruz ve efkâr-ı umûmiyye-i memleketin de bu görüşte bizimle beraber olduğuna eminiz. Geçen sene 1 Teşrinisâni kararı da yine isticâl ile verilmişti. Fakat o zaman Vahdettin'in ansızın firarı, ordumuzun İstanbul kapılarında beklemesi gibi karar-ı mebhûsu mazur gösterecek eshâb vardı. Fakat bugün bu kadar isticâl ile bu kadar mühim mukarrerât ittihâzını muvâfık gösterecek hiçbir sebeb yoktur. O cihetle, Halk Fırkası mensubînine bütün hulûsumuzla, bütün hüsn-i niyetimizle, samimi bir endişe-i vatanla 'efendiler, isticâl ediyorsunuz, iyi düşünün!' demekte tereddüt etmiyoruz". 31 Ekim tarihli "Efendiler, Devletin Adını Taktınız, İşleri de Düzeltebilecek misiniz?" adlı başmakalede Ankara'daki yeni ekibin devletin yönetiminde başarılı olabileceği konusundaki kuşkularını belirttikten sonra Velid Bey yazısını şöyle bitirir: "Bu memleketin bugün havassın da, avâmın da yegâne temennisi artık şu dırıltılı, dedikodulu, üzüntülü şekl-i hükûmet tebdili devresine hitam verilerek cidden menâfi'-i mülk ü millete hâdim işlere başlanılmasından ibâretir. Eğer dün ilân edilen cumhuriyetin erkân ve mensûbîni bunu yapabileceklerinden emin iseler, biz de kendilerine "öyle ise cumhuriyetiniz mübârek olsun efendiler!" deriz".*

Velid Bey'in bu muhalefeti Takrir-i Sükûn'a kadar sürecektir. Konuyla ilgili son bir örnek olarak 8 Kasım 1923 tarihli "Cumhuriyet Düşmanları" adlı başmakalesinden bir bölümü aktarıyoruz: "Cumhuriyet-i hâzıranın halk tarafından az zamanda sevilebilmesi için, hâkimiyet-i milliye esaslarından ser-i mû uzaklaştırılmamasına çalışılacağı kadar, Ankara'nın bu beceriksiz avukatlardan (Celâl Nuri İleri vd. kasdediliyor.) da behemehal tathiri lâzımdır."

Ahmet Ağaoğlu'nun 25 Ekim 1923 günlü Hâkimiyet-i Milliye *gazetesinde imzasız olarak yayınlanan "Kusur Kimde?" başmakalesi gazetecilerin kullandıkları dil üzerine eleştiriler taşıyordu. Ağaoğlu, birçok gazeteden bahsettikten sonra,* Tevhid-i Efkâr'*ı kasdederek "bu gazetenin tedehhüş ettiği kırmızı paçavra da malûm olduğu vechile cumhuriyet meselesidir" diyordu. Velid Bey'in buradan esinlenerek yazdığı (tamamını aktardığımız) 1 Kasım 1923 "Bizi Korkutan Kırmızı Cumhuriyet Paçavrası mıdır?" adlı başmakalesinde neden korkup neden korkmadığını okuyacaksınız.*

1- *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* 3. Cilt, s.63-65, Ankara, 1954. Bu demeçte Atatürk, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddelerini aktardıktan sonra "Bu iki maddeyi bir kelimede hulâsa etmek kabildir" demiştir. Özellikle eski harflerden aktarılan bölümlerinde fazla yanlış ve eksiklik olan *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*'nde "maddeyi" kelimesi "kelimeyi" biçiminde çıkmıştır. Demeçin tamamı 27 Eylul 1923 tarihli gazetelerin hepsinde yayınlanmıştır.

2- Aynı demeçte Mustafa Kemal Paşa, batılılaşmayla ilgili sözleri arasında "muhafazakâr olan ve bu hususta yalnız olan *Tevhid-i Efkâr* karşısında, Türk matbuatının ekseriyeti var. Bu matbuat garplılaşmak veçhesini müdafaa ediyor. *Tevhid-i Efkâr*'ın fikri bizim inkişafımızın garp usulünde vaki olmasını tadil edemez" demiştir. Velid Bey 29 Eylül 1923 tarihli başmakalesini bu konuya ayırmıştır: "Mustafa Kemal Paşa ve Matbuat".

3- Tamamını aktardığımız makalenin yayınladığı sayıda (1.11.1923) Rauf Bey'in (*Vatan* gazetesinde de aynı gün yayınlanan) ünlü özel demeci de vardır. Bilindiği gibi bu demeçte Rauf Bey de hâkimiyet-i milliyenin önemini vurguluyordu.

4- Velid Bey geç kalmıştır! Gazetesinin o günkü 6 sütuna manşeti (gazeteler o zaman 6 sütun) "Buhran-ı Vükelâ, Âni Bir Surette Tebdil i Mahiyet Ederek Bir Şekl-i Hükûmet ve Cumhuriyet Meselesi Haline İnkılâb Ediverdi" idi. Cumhuriyetin İlânı'nı *Tevhid-i Efkâr* şu başlıkla vermiştir: "Ankara'da Verilen Kararlara Tevfikan Şekl i Hükûmet Cumhuriyet Oluverdi".

BİZİ KORKUTAN KIRMIZI CUMHURİYET PAÇAVRASI MIDIR?

Ahmed Agayef Bey geçenlerde *Hâkimiyet-i Milliye*'de yazdığı bir makalede bizim "kırmızı cumhuriyet paçavrası"ndan korktuğumuzdan bahsetmişti.

Cumhuriyetin en hâr tarafdârı olan bir muharririn bir kere cumhuriyeti temsil eden alamete bizzât "kırmızı paçavra" demesi, Ankara'da bazı efendilerin müdafaa ettikleri ve tesisâta ne kadar ehemmiyet atf ettiklerini göstermek itibariyle çok şâyân-ı dikkattir.

Böyle müzeyyifâne ve muhakkarâne bir tabir kazarâ bizim kalemimizden çıksaydı, münakaşa ve mübâhese vadisini bırakarak birkaç gündür tehdid ve tahvif yolunu tutan bu efendilerin kim bilir ne gibi sebb ü şetmlerine uğrardık.

Mamafih sebb ü şetm, tehdid ve ihafe ancak davasının doğruluğundan emin bulunmayan âcizlerin kârı olduğu için dün hâkimiyet-i milliyeci olan bu efendilerin bu kabîl neşriyâtı karşısında omuzlarımızı silkip geçmekle iktifâ ediyoruz.

Agayef Bey'in, kırmızı cumhuriyet paçavrasının bizi korkuttuğu iddiâsına gelince biz bundan mânâsız bir iddiâ ve bu kadar açık bir mugalâta daha görmedik desek mübalağa olmaz.

Ahmet Ağaoğlu'nun 26 Eylül 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr*'da çıkan karikatürü. Altında şunlar yazılı: "Başbaşa vererek yeni devletin kanun-ı esâsisini tanzim ettikleri ve ismini taktıkları rivayet edilen şu halde cumhuriyetin vaftiz babaları oldukları söylenilen iki mebus". Diğer mebus Ziya Gökalp'tir. Ziya Gökalp'in karikatürünün altında "inadına şarkçı", Ağaoğlu'nun karikatürünün altında "inadına garpçı" yazılı.

Hayır arkadaş bizi korkutan ne cumhuriyet paçavrasıdır, ne de "cumhuriyet" kelimesidir. Biz bu memleketin idaresinde hâkimiyet-i milliye usulünün esas olmasını çoktan kabul etmiş ve bu esasa çok kuvvetli iman ve sadakatle sarılmış insanlardanız. Milletin mukadderatında, yalnız irade-i milliyenin hükümrân olabileceğini, henüz Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılmadan evvel ve İstanbul'da Vahdettin ve İngiliz sansürü kemâl-i şiddetle hükümfermâ iken *Tasvir-i Efkâr* sütunlarında herkesten evvel biz iddia etmiş ve bu iddiamızı da kemâl-i istimrâr ve sebât ile mütemadiyen müdafaa eylemiştik. Bu sözlerimiz de kavl-i mücerredden ibâret değildir. Agayef Bey ednâ bir şüphe izhâr ederse kendisine tarih ve aded zikriyle iddiamızın mahz-ı hakikat olduğunu isbat pek kolaydır. Şu halde birkaç kişinin ancak 1 Teşrinisâni kararından sonra kabul ettikleri ve "amentü" dedikleri "hâkimiyet-i milliye" esasının biz çok kadîm tarafdarı ve müdafii idik. O karara, ittihaz edildiği gün bizim muhalif gibi gösterilmemiz ise, çok halisâne olan tenkidâtımızın an kasdin ve bayağı surette tahrif edilmesinden ileri gelmişti. Çünki biz kararın esasına katiyen itiraz eylememiştik ve üç sene mütemadiyen yazdıklarımızı bir cümle ile red ve inkâr vaziyet-i garibe ve müşevveşesine düşmeyi göze almadıkça da itiraz eylememize imkân yoktu. Bizim muahezemiz yalnız kararın müstacelen ve nâbemevsim bir surette ittihazına aid idi. Nitekim bugün de, Fethi Bey'in istifası vesilesi ittihaz edilerek beş altı saat içinde Cumhuriyet esasâtının takarrür ve ilân ettirilmesinde de isticâl gördüğümüzü söyledik ve bunu söylerken de geçen seneki tecrübemize binaen, yine Ankara'daki aynı yâdigârların bizi hıyânetle itham edeceklerini tahmin eylemek, fakat garazkâr muârızın veyahut üç dört ısmarlama kanun-ı esasî âliminin kasdî tahriflerinden, bayağı iftiralarından ürkerek mukadderât-ı memlekete aid mühim mesâilde biz vicdânımızın emr ettiği sözleri söylemekten sarf-ı nazar edecek insanlardan değiliz. Onbeş senelik ve bilhassa beş mütareke senelik hayat-ı neşriye meydandadır. En müşkil zamanlarda bile herhangi mühim bir mesele hakkında hatta sansür tazyikatına rağmen, düşündüğümüzü söylemekten ictinâb etmiş değiliz.

Bu hakikat meydanda iken bizim "cumhuriyet" kelimesinden ürktüğümüzü ve hele bu kelimeyi beğenmemekten maksadımız, alttan alta "hâkimiyet-i milliye" aleyhdarlığı etmek olduğunu iddia tabiî çok boş, çok gülünç ve çok müzevvirânedir.

Agayef Bey'in zannı hilâfında olarak bizi asıl korkutan cihet, böyle ortaya ikide birde "cumhuriyet", "devlet ihtirâ'ı" meseleleri çıkarıla çıkarıla nihayet "hâkimiyet-i milliye"mizin hakikaten tehlikeye düşürülmesi ihtimalidir ve biz şunu da iddia edebiliriz ki, böyle bir tehlikeyi ihdâs edecek olanlar, dava-yı millinin başında olarak mücâhede-i milliyeyi ibdâ' ve bu kadar büyük zaferlerle intac eden zevât

Velid Ebüzziya
Engin Özendes

değil, bilâkis o zevata hulûl ederek onları bir takım hukuk-ı esasiye nazariyeleri, düstûrları daha doğrusu mugalâtalarıyla iğfal ve ızlâl eden kimselerdir.

Evet, Agayef Bey, işte biz asıl bundan korkuyoruz ve bundan korktuğumuzdan dolayıdır ki gerek sizin, gerek arkadaşınız Celâl Nuri Bey'in bir tek satırında ciddiyet görmediğimiz neşriyâtınıza karşı kâh ciddi olarak, kâh tehzil tarikiyle mütemadiyen itiraz ediyoruz. Sizin yazılarınızı ve müddeiyâtınızı tehzil ettiğimize bakarak bunu da sırf bir gazeteci dedikoduculuğu addedeceğimizi bilmiyor değiliz. Halbuki sizin bazı yaptığınız ve söylediğiniz şeyleri ciddi muhakeme ve münakaşa etmeye imkân yoktur. Onların mahiyet-i hakikiyesini halk nazarında irâe ve isbâta yalnız mizah ve hezel müsaiddir.

Sizlerin bugünkü neşriyat ve müdafaatınızda zerre kadar hulûs ve samimiyet olmadığını isbat kadar basit bir şey yoktur. Geçen sene 1 Teşrinisâni kararı esnasında da yine siz gayretkeşmed çalakalem böyle müdafaata başlamış, o vakit daha azgınlık ederek hâkimiyet-i milliye esasatına yan gözle bakanları bile idamla, çaprazvari kesmekle tehdid etmiştiniz. Yine o vakitler cumhuriyet ve meşrutiyet sözlerini bile kimsenin ağza almasına müsaade etmiyordunuz. Hatta Suphi Nuri Bey bize bir aralık tehdidkârâne bir surette "söyle bakalım, yoksa sen meşrutiyet idâre-i meş'ûme taraftarı mısın?" sual-i hezeyankârâne ve hadnâşinâsânesini irad etmişti. Keza 1 Teşrinisâni kararının ittihazı üzerine derhal açıkça "ben cumhuriyet tarafdarıyım" diyen Hüseyin Cahit Bey'e de hücum ederek bu arkadaşımızın maksadı ezhânı teşviş olduğunu, yine aynı *Hâkimiyet-i Milliye* sütunlarında iddia etmiştiniz.

Binaenaleyh bahs ettiğiniz "kırmızı cumhuriyet paçavrası", şimdi bizi şüpheye düşürmesine mukabil geçen sene asıl sizi korkutmakta, ürkütmekte idi. Şimdi size tekrar soruyoruz, "madem ki 1 Teşrinisâni şekl-i hükûmeti cumhuriyet'ten başka bir şey değildi, o vakit neden cumhuriyet kelimesini ağıza alanları hıyanetle ithama kadar kalkışmıştınız?"

Cumhuriyet bahsi çıktı çıkalı size belki on defadır irad ettiğimiz bu suale bir defa cevap vermediniz, bundan sonra da cevap veremeyeceğinizden eminiz. Belki bermutad bize üç sütunluk bir makale ile mukabele ederek bizim "müşevveşü'l-ezhân olduğumuzu, hâkimiyet-i milliye aleyhdarı bulunduğumuzu ve binaenaleyh hain-i vatan addedilmemiz lazım geldiğini" iddia edeceksiniz.

Size açıkça söylüyoruz ki devletin şeklini tebdil gibi meseleler böyle soytarılıklarla münakaşa ve halledilmez. Biz iddia ediyoruz ki sizin bu meselelerde katiyen hulûsunuz yoktur. Maksadınız yüksek makamlardaki zevata yaranmaktan ibarettir. Bu maksadladır ki dün beyaz dediğinize bugün siyah diyorsunuz.

Namus ve hulûsundan, hâkimiyet-i milliyeye sadakatinden ve memlekete muhabbetten katiyen emin olduğunuz dünkü arkadaşlarınızı hıyanet-i vataniye ile ithama kadar diliniz varıyor.

İşte bizi bugün asıl korkutan budur. Binaenaleyh tekrar ediyoruz ki üç gün evvel Ankara'da ilân edilmiş olan Cumhuriyetin idare ve tatbikatında da zimâmdârân-ı umûr sizi yine akıl hocası olarak istihdam ederlerse halkça o kadar matlûb olan refahı, saadeti, memleketin salâhını istihsal ve temine muvaffak olmak imkânı pek zayıfdır. Bu suretle de ortaya bir "cumhuriyet" kelimesi çıkarmakla memlekette hüsn-i idarenin teessüs edemeyeceği sâbit olacaktır.

Ebüzziyâzâde. ■

TANZİMATÇILARIN AĞALIK VE BEYLİK KURUMUNU KALDIRMAYA YÖNELİK ÇABALARI

ABDULLAH SAYDAM

Tanzimat devrinin Osmanlı kurumları ve yönetim anlayışları açısından bir arayış ve yeniden yapılanmaya teşebbüs devri olduğu bilinmektedir. Bu dönemde önceki yıllardan farklı olarak problemler görmezlikten gelinmemiş, bunların çözümü için bazen plansız ve programsız, deneme-yanılma yoluyla da olsa, birtakım girişimlerde bulunulmuştu. Böylece diğer sorunların yanı sıra sosyal konuların da devletin gündemine daha fazla girmeye başladığı görülmektedir. Günümüze kadar uzayan ve sık sık tartışmalara yol açan ağalık ve beylik kurumunun niteliği üzerinde, galiba ilk fikir üretme çabaları da yine bu sırada gerçekleşmiş, yüzyıllardan beri Türk toplum yapısının bir unsuru olan olan aşiretler ile bunların yönetim mekanizmalarının yapısı üzerinde yeni uygulamalar mümkün olabilmiştir. Bu çerçevede ağaların ve beylerin otoritelerini kırarak insanları doğrudan devlete bağlı kılma hususu, Tanzimat devrinde onbeş yıl arayla girişilen iki önemli teşebbüs ile kendini göstermiştir.

Tanzimatçıların katı merkeziyetçi devlet yönetme anlayışlarını zedeleyici bazı tavırlar üzerine, aşiretler, bilhassa konar-göçer aşiretler konusu ön plana çıkmıştı. Tanzimatın ilân edildiği yıllardaki otorite boşluğundan yararlanmak isteyen çeşitli gruplar ülke çapında hırsızlık, soygun, cinayet, yol kesme gibi hareketlere girişince bir anda asayiş meselesi en önemli konular arasına girdi. Bunda da önemli pay, özel yönetimlere ve yer değiştirme konusunda serbestiye sahip olan konar-göçer aşiretlere aitti.

Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin oldukça disiplinli bir iskân politikasına sahip olduğu düşünüldüğünde konar-göçerlere tanınan bazı muafiyetler adeta imtiyaz anlamına gelmekteydi. Yerleşik halkın bir yerden başka bir yere izinsiz gitmeleri yasak iken[1], konar-göçerlere yaylak ve kışlakları arasında hareket etme serbestiyeti tanınmıştı. Bununla ilgili kanunda "Yörük tâifesi konar ve göçer halktır ve mekarr ve yerleri ve sancağa taallukları ve ihtisâbları olmayub ağaları subaşılarıdır" denilmekteydi.[2]

Kanun, aşiretlerin subaşıları olarak ağa, bey, şeyh ya da voyvoda denilen reisleri tanımaktaydı. Aşiret ağalığına atama işlemi aşiret mensuplarının rızası, mülki amirin teklifi ve merkezin tasdiki ile gerçekleşiyordu. Devletin aşiret nezdindeki temsilcisi aşiret ağasıydı. Vergiyi toplayıp hazineye teslim etmek veya aşiretin yerine getirmekle yükümlü olduğu diğer hizmetleri icra etmek işi ağanın uhdesine terk edilmişti. Dolayısıyla ağalık hukukî ve idarî bir kurum olarak devlet bünyesinde yer almaktaydı. Bu durum aşiretlerin geleneklerden kaynaklanan ve yazılı olmayan bir hiyerarşik yapı içerisinde yönetilmelerini kolaylaştırmıştır. Kendi özel yapıları itibarıyla devlet içerisinde özerk yönetim birimleri halini alan aşiretlerden konar-göçer olanlarında adem-i merkeziyetçilik daha kuvvetliydi. Konar-göçer aşiretlerin kazaî işlerini yürütmekle görevli olan kadı da onlarla birlikte dolaşmak durumundaydı. Aşiret üyeleri devlet gücü olarak sadece ağa ile yakın çevresini tanıdıklarından, devlet nizam ve kanunları ağanın benimsediği ölçülerde uygulanmaktaydı.

Aşiretlerin bu statüleri zaman zaman Osmanlı toplum yapısı ile ilgili değerlendirmeleri de etkilemiştir. Sözgelimi Osmanlı toplumunun feodal bir yapıya sahip olduğu ve devletin feodalite rejimi ile yönetildiği yolunda izahlar yapılmıştır. Bununla ilgili tartışmalara girmemekle birlikte, konuyu izah etmesi açısından Çağlar Keyder'in yaptığı şu açıklamayı eklemekle yetiniyoruz: "Osmanlı İmparatorluğu feodal değildi; devletin niteliği, sınıf yapısının belirlenmesinde ve toplumsal yeniden üretimdeki rolü, savunduğu düzen ve bu düzeni taşıyan hukuk ve üretim ilişkilerine yansıdığı biçimiyle sınıf yapısının kendisi, Avrupa feodalizmi adıyla bildiğimiz prekapitalist düzenden temelli farklar gösteriyordu".[3] Bununla birlikte aşiret ağalarının veya büyük toprak sahiplerinin feodal unsurlar diye nitelendirildiğine de rastlamaktayız.[4]

Aşiretlerin statüleri elbette onların genel hukukun dışında kaldıkları anlamına gelmez, fakat hukukun onlara tatbiki devletin kuvvetli olduğu dönemlerde geçerli olabiliyordu. Hükümet otoritesinin zayıf olduğu yıllarda ise, organize güç olduklarından ötürü, yerleşik halk ile daha zayıf olan aşiretler üzerinde tam anlamıyla tahakküm kurmaktaydılar. Nitekim Tanzimatın ilk yıllarındaki geçiş dönemi problemleri yüzünden ortaya çıkan eşkıyalık olayları üzerine kaleme alınan bir layihada; "Afşar aşireti bin senelik kutta-ı tarîk [yol kesen] olub

Maraş valilerinin kuvvet ve kudretini müşâhedelerinden be-kadrü'l-imkân kendi halleriyle hallenerek kışlaktan yaylağa, yaylaktan kışlağa oldukça hüsn-ü surette azimet ve avdet edegelmiş ve fakat kudret göremediklerinde etraflarında bulunan ahâli ve fukârâyı rencide ve perişân ve târumâr etmeğe alışmış..." denilmektedir.[5]

Böyle zamanlarda aşiret üzerinde ağanın otoritesi daha etkili olurdu. Zaten gelenek olarak ağaya itaat kaçınılmazdı, ama devlet kurumlarının iyi işlediği devirlerde ağa tarafından yapılan bir haksızlığın şikâyet edilmesi üzerine cezanın tatbiki daha hızlı ve caydırıcı olurdu. Devlet gücünün sekteye uğradığı günlerde ağa her şeyin adeta tek hakimi sayılırdı. Topladığı vergiyi devlete vermez ya da eksik verir, bölgedeki yöneticilerle işbirliği yaparak halkı soyardı. Meselâ 1843 yılında Konya vilayetine bağlı Boynuincelu aşireti kaimmakamı Salih Ağa, müdürü Hacı Hüseyin Bey ve nâibi (kadı vekili) Sadık Efendi ittifak halinde 156.700 kuruşu zimmetlerine geçirmişlerdi. Olayın ortaya çıkması üzerine suçlular sürgün cezasına çarptırılmışlar[6], ancak ilginçtir ki yerlerine tayin edilenler de çok geçmeden aynı yolu takip edince onlar da ceza görmüşlerdi.[7] Yine Afşar beylerinden Çerkez Bey iki senede vergi olarak halktan topladığı 1700 kese akçeyi hazineye teslim etmemiş, Maraşlı Osman Paşa'nın bu parayı tahsil etmek üzere aşiret içine gelmesi dolayısıyla halk olayı öğrenmişti. Çıkan tartışmalarda Çerkez Bey ile ortak hareket eden Andırın Mütesellimi Hasan Efendi ki, Maraş Valisi Yusuf Paşa'nın adamıydı, vergiyi halktan toplamakta diretince bunu dayanamayan aşiret ihtiyarlarından bazıları; "Bu aşireti bütün bütün batıracaksınız, senevî 800-900 kese matlûbat veriyoruz, Devlet-i Aliye fukârâsından geçmez. Hasan Efendi bu kadar Çerkez Bey'e müsaadeniz oluyor ise de fukârâ cümleten Çerkez Bey'i istemiyor" diye karşılık vermişlerdi. Sonuçta çıkan kargaşada Maraşlı Osman Paşa ile bazı adamları öldürülmüştü.[8]

Ayrıca aşiret mensuplarının devlet ile doğrudan ilişkilerinin olmayışından yararlanan bazı ağalar, halktan muhtelif adlarla veya "vergiye zam geldi" diyerek fazla para toplayıp bunu da kendi otoritelerini artırmakta kullanıyorlardı. Üstelik, "Türkmenler itaatsizdir" iddiasıyla devlet güçlerini de amaçları doğrultusunda yönlendiriyorlardı.[9]

İşte Tanzimat yöneticileri can, mal ve ırz güvenliğini zedeleyen aşiretlerin bu tavırlarına son verme konusunu ciddiyetle ele almaya karar verdiler. Bu işe de ilk olarak daha tehlikeli olan konar-göçerlerden başladılar. Konu ile ilgili olarak vilayetlerden gelen ayrıntılı raporlarda konar-göçerlerin süratle iskân edilmeleri istendi. Hükümet tarafından bu teklifler kabul edildi ve hemen iskân çalışmalarına başlandı.[10] Ancak bu aşamada önemli bir problem ortaya çıktı. Aşiretler topluca yerleştirildiklerinde, teşkilatları bozulmadığından beylerin nüfuzları devam ediyor ve küçük bir fırsatta tekrar eski hayat tarzına dönüyorladı. Örneğin 1843 yılında Sirozlu İbrahim Paşa'nın Konya valiliği sırasında Rişvan aşiretinden 1600 haneden (yaklaşık 8000 kişi) fazla nüfus, Esbkeşan kazası başta olmak üzere çeşitli yerlere iskân olunmuşlar, fakat kısa süre sonunda çoğunluğu bulundukları yerlerden kaçmışlardı. Öyle ki 1848 yılına varıldığında bu gruptan sadece 200 hane kalmıştı.[11]

Çoğunlukla nüfuzlarını ve menfaatlerini korumak isteyen ağalar iskâna karşı çıkıyorlardı. Buna rağmen zaman zaman halktan temsilciler devlete müracaat ederek kendilerinin uygun yerlere yerleştirilmelerini ve Tanzimat-ı Hayriye usûlüne dahil olunmalarını istemekteydiler. Elimizde böyle bir örneğe dair belgeler bulunmaktadır. Meselâ Boynuincelu aşiretine bağlı Hacı Ahmetlu cemaatinden 150 kişi Aksaray meclisine bu yolda müracaatta bulunmuşlar, beylerin engellemelerine rağmen Kürt Mahmutlu, Solhallu, Dumanlu, Danişmendlu, Küneklu, Beydeklu, Kurtarma, Kurtlu, Ada Kurtlusu, Haribezilu gibi aşiretlerin de kendileri gibi düşündüklerini ifade etmişlerdi.[12]

Bu ve benzeri şikâyetlerin etkisi ve Cihanbeyli aşiretli reisi Alişan Bey'in sebep olduğu yolsuzluklar dolayısıyla 1843 sonlarında aşiret beyliğinin tamamen ortadan kaldılması konusu Babıâli tarafından ele alındı. Müzakereler sonucunda Ocak 1844 başlarında hazırlanan bir arz tezkeresinde "aşiret beyliğinin külliyen tayy ve ilgâsına şimdiden mübâşeret kılınsa aşair ile ahâli meyânında" problemler çıkacağı ve iskân öncesinde aşiretlerin tedirginlik duyacakları belirtilerek "kâffe-i aşâirin iskân ve îvâları hâsıl olduktan sonra mîr-i aşiretlerin ol vakit lağvıyla müdür ıtlâk olunmasında muhsenât-ı bedîhîye derkâr idüğü" görüşüne yer verilmişti.[13]

Aşiret beyliğinin şimdilik devamına karar verilmiş ise de iskân konusunda aradan geçen beş yıla rağmen sonuç alınamıyordu. En azından merkeze yakın yerlerde aşiretlerin yol açtıkları problemlerden kurtulmak isteyen devlet, sonunda Mehmed Vecihi Paşa'yı iskân işinin başına getirdi. Vecihi Paşa, Ankara valiliğine tayin edilmekle beraber Bozok ve Kayseri sancakları da uhdesine verildi. Ayrıca Sivas ve Konya vilayetlerindeki iskân işi de kendisine havale olundu. Gerekli incelemeleri yapan Vecihi Paşa, aşiretlerin dirençlerinin toplu halde bulunmalarından kaynaklandığını görerek bunların hiyerarşik yapılarını değiştirecek bir iskân politikasına yönelmeyi tercih etti. Hükümete sunduğu teklifte konar-göçer aşiretleri mevcut köylere dağıtmayı yani yirmi hâneli köye beş-altı, otuz hâneli köye yedi-sekiz, kırk-elli hâneli köye on-oniki hâne olmak üzere dağıtılmaları için yetki istedi.[14] Bu yolla ağalık kurumunun da kendiliğinden ortadan kalkacağını düşünen hükümet planı kabul etti ve hangi aşiretlerin nerelere yerleştirileceklerine dair listeler hazırlandı.[15] Söz konusu listelerden biri olan ve Adana'ya bağlı Tarsus sancağı köy ve kazalarına yerleştirilecek Tecirli aşiretini gösteren bir tabloyu aşağıya alıyoruz.[16]

Bu listenin merkeze ulaşmasından sonra yapı-

Yerleşim merkezi	Bağlı Köy sayısı	Köylerdeki hâne miktarı	Tecirli'den verilecek hâne sayısı
Tarsus-şehir civarı	1200	100	
Gökçelü kazası	30	800	200
İlvanlu kazası	20	300	100
Kalınlu cemaati	15	150	50
Ulaş kazası	20	250	120
Nemrut bölgesi	15	250	100
Nemrut kalesi	1	90	50
Zeynel köyü	1	70	30
Tekelü kazası	17	300	120
Gülek kalesi	3	100	50
Sason nahiyesi	14	200	30
Kuştimur nah.	30	400	50
Dedeler ve Sucular köyleri	2	80	30
Kayalu kazası	3	350	20
Toplam		4540	1050

lan ikinci bir araştırmada Tecirli'nin nüfusunun 604 hâne olduğu görülmüştü. Yeni sayıya göre hangi köye ne kadar nüfusun yerleştirileceğini bölgedeki yetkililer, arazi durumunu dikkate alarak belirleyeceklerdi. Böylece Tarsus merkezi hariç olmak üzere ortalama 6-7 yerli aileye karşılık bir konar-göçer ailesinin yerleştirilmesi sağlanmış olacaktır.

Vecihi Paşa'nın gayretleri ile Kırım savaşı öncesinde konar-göçerlerin iskânında önemli gelişmeler olurken yerleştirilen aşiret beyleri rahatsız olmaya başlamışlardı. Hatta bazıları aşiretlerine verilen arazilerin verimsiz, havasının kötü, suyunun kıt olduğunu ileri sürerek yerlerinin değiştirilmesini istemişlerdi. Bu tür başvuruları inceleyen yetkililer beylerin gerçek amaçlarının eski düzene dönmek olduğunu görerek isteklerini reddetmişlerdi. Nitekim Rişvan aşiretinden bir grubun bu niyetle yaptığı müracaata hükümet; "istedikleri takdirde yalnız kendilerinin iskânı için münasip mahal gösterilebileceği" cevabını vermişti.[17]

Bütün bu bilgilere bakarak Tanzimat yönetiminin gerçek amacının ağalık ve beylik kurumunu ortadan kaldırmak olduğunu söylemek yanlış olabilir. Öncelikle yönetiminin hedefi askere alınabilecek potansiyeli artırmak ki, konar-göçerlerin nüfus kayıtları olmadığından iskân öncesinde onlardan yeterince faydalanılamıyordu, vergi kaynaklarını denetim altına almak ve asayişi sağlamak idi. Böyle olmakla birlikte çalışmalar ister istemez ağalık ve beylik kurumunun yapısı üzerinde tartışmaları beraberinde getirmiş, sayıları az da olsa bir kısım aşiretler üzerindeki ağa-bey otoritesi ortadan kalkmıştır. Muhtemelen Kırım savaşının patlak vermesi ve arkasından gelişen hadiseler Tanzimat hükümetlerinin bu meseleyi daha uzun vadeli olarak ele almalarını engelledi. Gerçi 1865 yılında Fırka-ı Islâhiye kurularak Maraş ve Elbistan taraflarındaki aşiretler yerleştirilmişlerdi, ancak o çalışmanın da yetersiz olduğunu söylemek gerekir. Özellikle yerleşik aşiretlerin hiyerarşik yapısına dokunulmadığını hatırlamak durumundayız. Öte yandan Tanzimatçıların 1849-1850 yıllarında ağaların otoritelerini kırmaya yönelik çalışmalarından memnun kaldıklarını görüyoruz. Zira yine benzer bir problem Kafkasya'dan gelen göçmenlerin iskânında yaşanmış ve konar-göçer aşiretlerin ağalarını etkisizleştirme politikası hatırlanarak aynı politika tekrar yürürlüğe konulmuştu. Demekki ağalara ve beylere yönelen tavır tesadüf eseri olmayıp bilinçli bir tercih idi.

Şimdi bu düşüncenin doğruluğunu belgelemek üzere Kafkasya'dan gelen göçmenlerin beylerine yönelik olarak izlenen politikaları inceleyebiliriz. Bilindiği gibi 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti Kafkasya ile ilişkisinin kalmadığını kabullenmek zorunda kalmıştı. Osmanlıların bölgeden çekilmesi Müslümanların Ruslara karşı bağımsızlık savaşlarına girmelerine yol açtı. Genel olarak Müridizm Hareketi diye tanımlanan bu savaşların en önemli aşaması Şeyh Şamil'in liderlik yaptığı 1834-1859 yılları arasındaki dönemdir. Kırım savaşı sırasında Kafkasyalılar artık bölgeden Rusların uzaklaştırılacağına kesin gözüyle bakıyorlardı. Ancak müttefiklerin bölgeye olan ilgisizliği ümit edilen sonucu doğurmadı. Arkasından 1859 yılında Şamil'in esir düşmesi bağımsızlık için savaşan grupların topluca Osmanlı topraklarına göç etmelerine sebep oldu. Göç olayları Çerkes direnişinin tamamen bastırıldığı 1863-1864 yıllarında doruğa ulaştı.[18]

Göçmenlere yönelik izlenen politikaların dönem dönem farklılıklar gösteren özellikleri konumuz dışındadır. Burada yalnız Vecihi Paşa'nın Muhacirîn Komisyonu Reisi olduğu 1863-1864 yıllarında tatbik ettiği beylerin nüfuzunu kırmaya dair kısımlar ele alınacaktır.

Gelenek olarak Kafkas kavimleri sınıf yapısına

dayalı toplumsal özellikler göstermekteydi. Bilhassa Çerkesistan'da 1780'lerden itibaren İslamiyet hızla yayıldığı halde Çerkesler arasında beyler (pşi), asiller (özden, verk), halk (tfekotl) ve köleler (psitl) denilen sınıflar ortadan kaldırılamamıştı.[19] Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenler ülkelerindeki gelenekleri ve teşkilâtları ile yerleşmek istiyorlardı. Halbuki kesin kurallara bağlanmış olan bu sınıf ayrımı, Osmanlı hukukuna aykırı idi. Bu yüzden önceleri topluca yerleştirilen, kendilerine yeni köy ve kasabalar kurulan bu göçmen toplulukları ile halk arasında uyum zorlukları ortaya çıktı. Beylerin göçmenler üzerindeki tasarrufları devlet yetkililerini endişeye düşürdü. Konu ile ilgili olarak hazırlanan 6 Kasım 1860 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatasında şöyle deniliyordu: "Öyle kabile kabile müctemian yerleşmeleri aşâir ve kabâil-i sâire misüllü ihtimal ki, daha ziyade Devlet-i Aliyyeye ve civarında bulunan ahâliye gavâil ve mazarrâtı mucib olacağı ve muhâcirlerin saltanat-ı seniyyece ve millet-i İslâmiyece melhûz olan fâideleri ahâli-i müslime beynine dağılarak kavmiyet-î mahsûsaları terkliğe münkalib olmasıyla ve âdât-ı vahşiyeleri bütün bütün unuttırulmasıyla hâsıl olabilib yoksa şu hâlin ilerude ziyâde nedâmeti çekileceği ve memâlik-i mahrûsa-ı hazret-i mülûkânenin bir çok yerlerinde insilâb-ı emniyet-i umûmiyeyi ve adem-i nüfûz-u evâmir ve nizâmet-ı seniyyeyi ve bir çok masârif ve meşâgili müstelzim olmakta ve nice zamanlardan beru uğraşılmakta olan eski aşâir ve eyâlâta yeniden daha çetin ve muzır birtakım kabâil ilave olunmuş olacağı ve bunları kurâya dağılmaktan men eden ümerâ olub anların bir çaresine bakılur ise efrâdının istenilen surette iskânları pek suhûletle husûle geleceği derkâr olmağın...".[20] Böylece göçmenlerin dağınık şekilde yerleştirilerek beylerin baskılarından kurtarılmaları ve uyum sorunlarının en kısa sürede çözümlenmesi yönünde icraata girişildi. Ancak başlangıçta bu uygulamanın nisbeten gevşek tutulduğu görülüyor ise de Vecihi Paşa, Muhâcirîn Komisyonu Reisi iken uygulamadan hemen hiç taviz verilmediğini söyleyebiliriz. Tıpkı aşiretlerin iskânında olduğu gibi "beş ahali hânesine bir muhâcir hânesi düşmek, yani yirmi evli köye dört, otuz evli köye altı, kırk evli köye sekiz muhâcir hânesi düşmek üzere..." iskân çalışmaları yürütüldü.[21]

Bu sırada beyler, nüfuz ve kudretlerini yitirmek endişesiyle çeşitli bahaneler ileri sürerek yerleştirme faaliyetlerini önlemeye çalışmaktaydılar. Osmanlı yönetiminin "gâribü'diyâr ve misafirîn-i saltanat-ı seniyye" olmaları itibariyle kendilerine yumuşak davranması ve gururlarını rencide etmemeye gayret göstermesi beyler tarafından suiistimal ediliyordu. Buna dair en çarpıcı bilgiyi Amasya Mutasarrıfı Abdülhamid Ziyaeddin Bey'in 18 Şubat 1864 tarihinde Muhacirîn Komisyonu'na gönderdiği yazıda bulmaktayız. Mutasarrıf Bey göçmenlerin sağlıklı şekilde iskân edilmelerini engelleyen faktörleri sıralarken ikinci madde olarak beylerin tavırlarını ele alıyor ve şöyle diyor: Her kabile ve oymağın bir veya birkaç beyi bulunmakta ve bütün kabile halkı bunların esiri sayılmaktadır. Osmanlı Devleti'ne geldiklerinde de eski âdetlerini terk etmeyip devlet ve kanun tanımayarak beylerin emirlerini dinlemektedirler. Bu beylerin büyük kısmı zengin olup emirleri altındakilere %100 faize ödünç para ve tahıl vermekteydiler. Ayrıca gerek kölelerin gerekse diğer göçmenlerin devlet tarafından verilen yevmiyelerini kendileri almakta[22] ve onlara pek azını ayırmaktadırlar. Özellikle devlet tarafından verilen araziden esirler faydalanamayıp senetleri beyleri adına tanzim olunduğundan insaflarına bırakılan halk açlıktan ve çıplaklıktan kurtulamamaktaydılar. Hür olanlar buna daha fazla tahammül edemeyerek beşer-onar kaçıp sefalete düşerlerken köleler kaçamayıp açlık ve çıplaklık neticesinde hayatlarını kaybetmekteydiler.[23]

Bu tür görüşlerin yaygın olarak diğer birimlerden de merkeze ulaştırılması üzerine yeni bir talimat hazırlandı. 17 Kasım 1864 tarihli irade ile uygulanması emredilen bu talimatın konu ile ilgili olan 16. ve 17. maddelerini aynen aşağıya almakta yarar görüyoruz:[24]

"Muhâcirînin ümerâsı esir ve kabilelerini tahtu'l-kahr kullanmağa alışmış olduklarında ve şu haller ise usûl-u âdile-i saltanat-ı seniyye ve kavânîn-i müessese-i devlet-i aliyyenin mugâyiri idüğünden hîn-i iskânda ümerâ ile köleleri ve oymak ve kabileleri mümkün mertebe yani sadâ dâi olmayacak surette başka başka mahallere iskân ve ivâ olunacaktır. Ve ümerânın kölelerini memleketlerinin genç ve ihtiyar demeyüb satmağı mu'tâd edinmiş olduklarından o makuleler içün yetmiş sekiz tarihinde neşr olunan kararnâme vechile muâmele olunmak lâzım geleceği gibi taht-ı rak ve esârette kırk yaşına gelmiş olanların satılması asla câiz olmayacaktır. Ve üserâya darb ve işkence muâmelesi ettirilmeyüb vukûu takdîrinde sahib ve fâilleri mecâlis-i memlekette muhâkemeleri bi'l-icrâ te'dîbât-ı kanuniyeleri icrâ olunacaktır. Ve bir kimse darb ve işkence ile esirinin bir uzvunu sakat ve muattal eylediği indü'l-muhâkeme sâbit olur ise kanunen göreceği mücâzâttan başka artık esirin de alakası kalmayub ana hür nazarıyla bakılacağı tefhîm kılınacaktır."

"Şimdiye kadar muhacirlerden her esir familyasi bir hâne itibâr olunub arâzi senedâtı velileri nâmına tanzîm olunmuş ise de bundan böyle o makule esir familyaları çün tefrîk olunacak mahalliyede hıfz ve tevkîf olunub ve esirlere muvakkat bir ilmuhaber verilüb ilerüde müddetleri hulûlüyle fekk-i rak ettikçe numrularına göre her hâne arâzisinin isimleri doldurularak ayrı ayrı kendilerine itâsı ve hâl-i rakiyyetlerinde sâhibleri taraflarından bunların arâzisine asla müdâhale ve taarruz olunmayub ortakçılık istedikleri halde dahi rızâ-yı tarafeyn ile akd-ı mukâvele kılınarak anın üzerine icrâsına teşebbüs etmeleri câiz olabilecektir".

Bu talimat gereğince iskân işlemleri yürütülürken beyler ya birtakım ünvanlar, nişanlar ve maaş-

lar ile İstanbul'a çağrılıp oyalanırken öbür taraftan kabile mensupları köylere dağıtılıyordu ya da köle bağışlamayı teşvik edici, fazla arazi vermek gibi, yollar izleniyordu.

Tanzimat yönteminin iskân gibi zorunlu bir icraat münasebetiyle de olsa ağaların ve beylerin kendi emirleri altındakilere yaptıkları baskı, şiddet ve işkenceleri ortadan kaldırmaya, en azından iyi niyetle taraftar olduklarını, bu kısa incelemenin sonucu olarak ifade edebiliriz. Kuşkusuz devrin şartları dikkate alındığında kökeni yüzyıllar öncesine dayanan ve töre haline gelen bir alışkanlığın hemen kaldırılması kolay değildi. Üstelik pek çok iç ve dış problemin birbiri ardı sıra sökün ettiği yıllarda sosyal yapıyı yeniden düzenlemeye yönelik çok geniş kapsamlı bir programın hazırlanması ve uygulanması güçtü. Zaten Tanzimatçıların bu derece geniş boyutlu iddiaları olduğu da söylenemez. Nitekim konar-göçerlere ve göçmenlere yönelik uygulamaların yerleşik aşiretleri kapsamaması yönetimin tatbiki kolay olan alanlara kaydığını göstermektedir. Dolayısıyla ağalık ve beylik kurumu varlığını sürdürmeye devam etti ve Osmanlı Devleti bu özelliğini Cumhuriyet Türkiye'sine miras bırakarak tarih sahnesinden çekildi. ■

1- Bir yerden başka bir yere gidecek olanlar yetkililere başvurarak mürûr tezkeresi denilen izin belgesini aldıktan sonra seyahat edebiliyorlardı. İkametgâhını izinsiz terk eden köylü çiftbozan vergisi ödemek zorundaydı. Ayrılışından on yıl geçinceye değin geri gönderilmeleri kanun gereğiydi. Bu süreden sonra dokunulmazdı, ama bazen kanuna aykırı olarak daha uzun süreler geçtiği halde köyüne iade edilenler oluyordu. Mürûr tezkeresi isteği ile ilgili olarak meselâ bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet-Dahiliye*, 6115, 6414, 7009, 10446.

2- *BOA, İrade-Dahiliye*, 3347, lef 6.

3- Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, 1993, s. 15; Ayrıca Osmanlı devlet ve toplum yapısının özellikleri için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978, s. 22-27.

4- Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Çev. Babür Kuzucu, II.C., İstanbul, 1987, s. 10'da "Çok sayıda küçük feodalin varlığına tanık olan bu gezginler bize aynı zamanda, özellikle İstanbul'u İran sınırına bağlıyan yolu denetiminde bulunduran Çapanoğlu gibi büyük feodallerden söz ederler" demektedir.

5- *BOA, Hatt-ı Hümayun*, 522880-G. Aşiretlerin yol açtıkları bu tür eşkıyalık hareketleri hakkında bir örnek olmak üzere bkz. Abdullah Saydam, "Tanzimat Devrinde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, Samsun, Aralık 1993, s. 243-255.

6- *BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ*, 1040, 1268.

7- *BOA, Babıali Evrak Odası, Sadaret Evrakı Mektubî Mühimme Kalemi*, 1-A/94-1.

8- 1844 yılı sonlarında meydana geldiği anlaşılan bu olayda Yusuf Paşa'nın da Çerkez Bey ile birlikte olduğu belirlenince, görevden alınarak İstanbul'da zorunlu ikamete memur edilmişti. *BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ*, 1211, 1267, 1349; *Hatt-ı Hümayun*, 52880-G, J; *Babıali Evrak Odası, Sadaret Evrakı Mektubî Mühimme Kalemi*, 1-A/94.

9- *BOA, Cevdet-Dahiliye*, 7620.

10- Bu iskân faaliyetlerinin bir bölümü tarafımızdan incelendi. Bkz. Abdullah Saydam, "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)", *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun, 1993, s. 227-256.

11- *BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ*, 3088.

12- *BOA, Cevdet-Dahiliye*, 7620.

13- *BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ*, 1056.

14- *BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ*, 3616 (Vecihi Paşa'nın 24 Muharrem 1265/20 Aralık 1848 tarihli olarak Sadarete gönderdiği yazısı).

15- Vecihi Paşa bir huzursuzluk çıkmaması için iskân çalışmaları bitinceye kadar aşiret beylerini bir meselenin görüşüleceği bahanesiyle Yozgat'a çağırıp burada alıkoymuştu. *BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ*, 3812.

16- *BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ*, 7126.

17- *BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ*, 7802.

18- Bu göçlerin sebepleri, yapılışı ve Osmanlı Devleti'nin politikalarının ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Samsun, 1992 (Eser Doktora Tezi olarak hazırlanmış olup Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmasına karar verilmiş bulunmaktadır).

19- Geniş bilgi için bkz. Jabaghi Baj, *Çerkesya'da Sosyal Yaşayış ve Âdetler*, Ankara, 1969, s. 105-117. Çerkes gelenekleri hakkında Ermeni seyyahı P. Minas Bijişkyan'ın gözlemleri için *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, Haz. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1969, s. 85 v.d.'na bakılabilir. Benzer sosyal sınıflar Dağıstanlılarda da vardı. Bunun için bkz. Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul, 1961, s. 198-199.

20- *BOA, İrade-Meclis-i Mahsus*, 894, lef 1. Burada göçmenler hakkında kullanılan kabâil-i vahşiye ifadesi o yıllarda Çerkesler arasında yaygın olan kız çocuklarını, hatta zaman zaman erkekleri bile satma şeklindeki gelenekti. Örneğin 21 Nisan 1854 tarihli bir arz tezkeresinde "Çerkesler beyninde evlâd ve akrabalarını satmak âdet-i garibesi var..." denilmektedir. *BOA, İrade-Hariciye*, 5553. Devlet tarafından bu ticaret şiddetle yasaklanmış ve hür asıllı birinin alınıp satılması halinde alan ve satan şiddetle cezalandırılmıştır. Akrabalarını satanlar ve cezalandırılanlarla ilgili olarak da *İrade-Meclis-i Mahsus*, 1285, 1497, 1409'e bakılabilir. Yine bu tarz bir geleneğin Abazalar arasında da yaygın olduğu bilinmektedir. Emrullah, *Yeni Mubitü l-Maarif*, I.C., İstanbul, 1328-1330, s. 156.

21- *BOA, İrade-Meclis-i Mahsus*, 1189, lef 2.

22- Yazışmaların hızlı yürüyebilmesi için hükümet, yevmiye, maaş, arazi senedi gibi formalitelerde sadece kabile reislerinin ismi ile işlem yapılıyordu ve verilen para ve malzemelerin haneler arasında kabile ileri gelenlerinin kararıyla ve adalet ölçülerine riayet edilerek dağıtılmalarını tembih ediyordu.

23- *BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ*, 22848, lef-9.

24- *BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ*, 22848, lef-5.

Önemli Özür Dileme

Eylül sayımızda Toledano'nun Osmanlı'da Köle Ticareti kitabının tanıtma yazısı, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi öğretim üyelerinden Dr. Abdullah Martal tarafından kaleme alındığı halde, yanlışlıkla adı konulmamıştır. Yazardan ve okuyuculardan özür diliyoruz.

Ayrıca, başka makaleler gibi, bu yazıda da birçok dizgi ve düzelti yanlışları yapmışız. En önemli üç hatamız şunlar:

Yanlış	Doğru	Sayfa	Sütun	Paragraf	Satır
Memluklar ve yeniçeriler ve ev dışı hizmet köleliğinin yanısıra	Memluklar ve yeniçeriler örneğindeki gibi askerî köleliğin yanısıra	62	1	2	23
Toledano'nun yorumladığı	Toledano'nun yanlış yorumladığı	62	2	3	2
İngiliz rolü	İngiliz komuoyunun rolü	64	1	3	3

NİÇİN KHALKEDON (KADIKÖY) BİZANS'TAN ÖNCE KURULDU?

IRAD MALKİN/NİNO SHMUELİ

İranlı Megabazos M.Ö. beşinci yüzyılda Bizans'ı ziyaret ettiğinde, onun harikulâde konumunu gördükten sonra, Asya yakasında Boğaz'a dar bir girişe kurulmuş olan Kadıköy'ün konumu ile mukayese etmiş; kurucularının önce Bizans'a yerleşmedikleri için kör olmaları gerektiğini söylemiştir.[1] Her iki koloni de, Megara tarafından kurulmuş, Kadıköy'e Bizans'tan 17 yıl önce M.Ö. 688'te yerleşilmişti.[2] İranlı generalin antik çağda meşhur olmuş bu sözlerinin, Megaralılara kolonilerini (Bizans'ı) 'Körler Şehrinin karşısına' kurmalarını emreden hayalî Delphoi kehanetinde yankılandığını görüyoruz.[3]

Niçin Bizans'ın gözle görülür üstün doğal konumuna karşın, Megaralılar önce Kadıköy'e yerleşmeyi seçtiler? Sorunun kendisi akıl kurcalayıcıdır; ve genel olarak Yunan sömürgeciliğinin kalıpları ve özel olarak da Marmara ve Karadeniz'deki Yunan yerleşimi sorularıyla ilgili olabilir. Bizans'ın yeri Boğaz'ın Trakya tarafında olduğu için, başlangıçta vahşi Trak kabilelerinin düşmanlığı nedeniyle oraya yerleşmelerinin çok tehlikeli göründüğü,[4] şimdiye kadar verilen en tatmin edici açıklamadır. Bu kabilelerin ısrarlı ve çoğunlukla da başarılı bir şekilde, kendi içlerinde birçok yerleşim girişimine engel oldukları, gerçekten Yunanlı sömürgecilerin bazen tamamen yok edildikleri bilinmektedir.[5] Bu da "Yunan sömürge hareketinin gidişatını, coğrafyadan ziyade siyasetin belirlediği prensibi"nin diğer bir örneği olabilir.[6]

Trak tehdidi, yeterince doğru gözükse de, Bizans'ın yalnızca olumsuz yönlerine eğildiği ve Khalkedon'un olası çekiciliklerini göz ardı ettiği için, bize sadece kısmî bir açıklama sağlamaktadır. İronik olarak, Bizans üstün bir doğal konuma sahip olsa da, biz Megaralıları ilk olarak Kadıköy'e doğanın yönelttiği kanısındayız. Doğal üstünlükler, onları sömürecek yeteneğe (veya hazırlığa) bağımlı oldukları için hiçbir zaman kesin belirleyici değildir. Bizim inancımıza göre, hem doğal koşullar hem de onlara bağlı olarak bir yerden bir başka yere yelkenle gitme uygulamaları, Megaralıları ilk Kadıköy'e yöneltmiş; ve Kadıköy'ün bulunduğu yere, Boğaz boyunca yerleşimin ilk yıllarında daha güvenli ve avantajlı bir görünüm verdirmiştir.

Bizim tezimiz hayli basittir: Tıpkı bugünkü teknelerin yaptığı gibi, arkaik zamanda Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'ndan kuzeye seyreden Yunan tekneleri de Asya yakasına yakın kalmak zorundaydılar. Bu kıyı boyu, daha iyi sığınma yerleri ve (körfezler, nehir ağızları, Marmara Denizi'ndeki adalar gibi) fırtınaya karşı sığınaklar ve de kuzeyden gelen güçlü dalgaların daha az sorun yaratacağı geniş bir sığ su şeridi sağlar, hatta yer yer ters akıntılardan bile yararlanılabilir. Dolayısıyla, Çanakkale Boğazı'nın ve Marmara Denizi'nin Asya yakası, o zamanın denizcilerine de daha bir bildik ve güvenli görünmüş olmalı; Kadıköy ise, Karadeniz'den gelen güçlü akıntı nedeniyle bugün bile diğer tarafa geçmenin ciddi bir sorun olduğu Asya sahilinin Boğaz girişinde varılacak en son noktaydı. Son olarak, eğer Kadıköy Boğaz'ın kuzeyine doğru gitmek amacıyla kurulmuşsa (ama bu, kesinlikle emin olunamayacak bir noktadır), ilkin orada yerleşmek anlamlı gö-

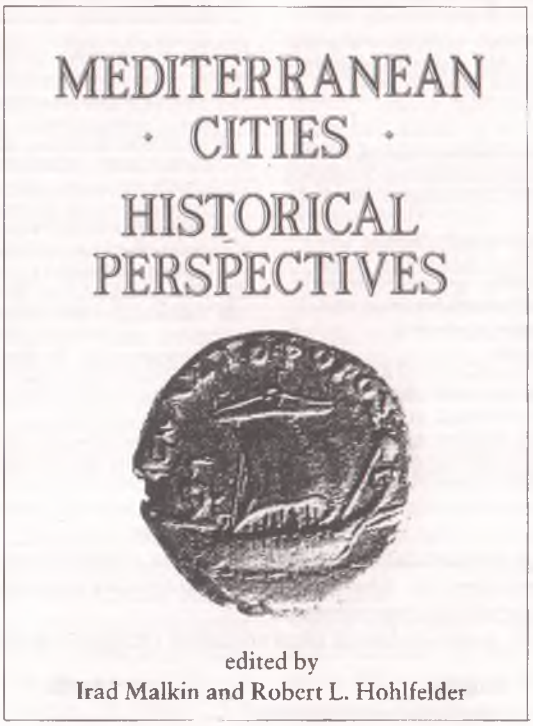

Bu yazının içinden çevrildiği *Akdeniz Şehirleri* kitabının (Londra: Frank Cass, 1988) kapağı. Resimde, İskenderiye darphanesinde kesilmiş bir Nero dönemi sikkesi. (Çapı 23 mm.)

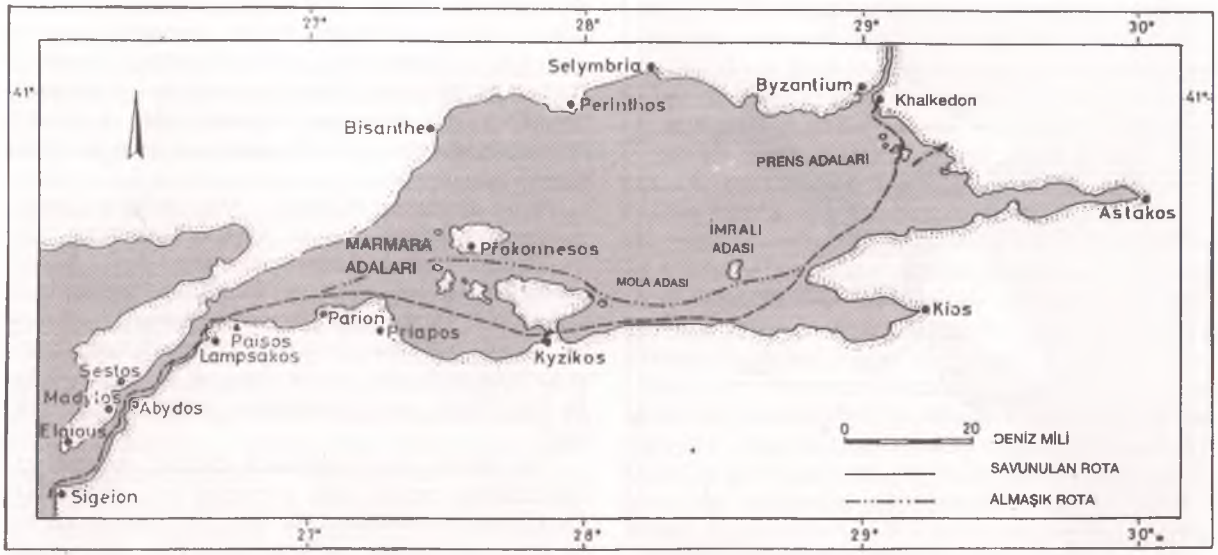

Khalkedon Denizyolu.

züküyor: Boğaz'dan yukarıya doğru yelkenle zigzaglı bir seyir rotasına Asya yakasından başlamak daha kolaydır. Sadece on yedi yıl sonra, görünüşe göre Trak tehdidinin üstesinden gelecek bir yol bulunup da, Megara diğer Yunan şehir- devletlerinden yeterince koloniciyi örgütlemeyi başarınca, Bizans'a yerleşilebildi ve Boğaz'la (belki artık daha kalabalıklaşan) güneye doğru deniz trafiği denetlenebildi.

Bugün, bölgede Yunan kolonilerinin kuruluşu için nihai bir yerleşim noktası (*terminus post quem*) aramak ve belirlemek için, Yunanlıların Karadeniz'e nasıl çıktıklarına ilişkin sorular ile ilgili tartışmaları tekrarlamak beyhudedir. Carpenter'ın,[7] Yunanlıların, güçlü kuzey akıntıları ile başedebilecek elli kürekli savaş gemileri, *pentekonter*'leri (ona göre yedinci yüzyılda[8] icat etmeden önce bunu yapmış olamayacakları tezi, B.W. Labaree[9] tarafından inandırıcı bir şekilde eleştirilmiş ve A.J. Graham[10] tarafından kesinlikle çürütülmüştür. Aslında, Labaree ve Graham'ın da vurguladığı gibi, ticaret gemileri bütün antik çağ boyunca Karadeniz'e açılmışlardır. Graham, bir geç-dönem yazarından[11], bu gemilerin dar bir alan ve güçlü akıntıların sebep olduğu zorlukları aşmak için, karadan zincir veya iplerle çekilmelerini ve küreklere destek olarak kayaların kullanılmasını kapsayan çeşitli yöntemleri açıklayan önemli bir parça da alıntılamaktadır.[12]

Yedinci yüzyıl tarihlerinin yanı sıra önerilen bir dizi sekizinci yüzyılda kuruluş tarihleri, bazı bilginler sekizinci yüzyılı hayalî saydıkları için birtakım sorunlar yaratıyor. Bizim, (Kimmer istilâsının muhtemelen Sinope gibi sekizinci yüzyıl kolonilerini yıktığını -böylelikle de, yedinci yüzyılda yeniden kurulmalarını olanaklı kıldığını- düşünerek) sekizinci yüzyıl tarihlerini gerçek kabul etmek eğiliminde olmamıza karşın, arkeolojik kanıtlar yetersiz olduğu sürece bu soru çözülemez.[13] Buna rağmen, özellikle Homeros, Eumelos ve Hesiodos'tan gelen yazınsal kanıtlar, Karadeniz'in sekizinci yüzyılda bilinmekte olduğunu göstermekle beraber, bu metinlerin otantikliğine ilişkin ciddi sorular kalmaktadır.[14] Bunun da ötesinde, Karadeniz'e yayılmalar olduğuna ilişkin kanıtlar, Bronz çağına ve hatta M.Ö. dördüncü binlere ulaşmaktadır.[15] Fakat bu konuda gerçek durum ne olursa olsun, daha erken yayılma ve yerleşme ile ilgili sorular, Megaralılar için anlamsızdır, çünkü onlar için kendi kuruluşları yeni idi. Boğaz'a yerleşim ister yeni bir gelişme, ister iki-üç kuşaklık bir kayıp sonrasının devamı olsun, Megaralılar, özellikle de denizciler için bunun yeni bir kolonileştirme dalgası gibi gözüktüğünü söylemek yeterlidir.

DENİZYOLLARI: DOĞAYLA İLGİLİ ETKENLER

Eski denizcilik mevsiminde (Nisan-Ekim arası), yelkenle Hellespont'tan -yani Çanakkale Boğazı'ndan- yukarıya seyretmek ciddi zorluklar çıkartmış olmalı: Sürekli bir üst akıntı boğaz boyunca iki ilâ dört deniz mili arasında bir süratle aşağıya doğru akar; üstelik başat kuzey rüzgârı, hem akıntıların gücünü artırır, hem de yukarıya doğru seyreden yelkenlilere engeller çıkarır.[16]

Antik çağda bu doğal engellemelere karşı, muhtemelen hem yelkenler, hem de kürekler (ve kıyıdan çekme gibi diğer yöntemler) kullanılırdı. Biz burada yalnızca, seyir olanaklarının gerek Hellespont'un gerekse Propontis'in Asya kıyısından gitmeyi gerektirdiği yolundaki tezimize ilişkin olarak, denizcilik koşulları ve zorunluluklarıyla ilgileneceğiz. Bu uygulama nedeni ile Kadıköy Bizans'dan önce kurulmuştur: Burası, aşağıdan gelen gemilerce ilk erişilebilen ve daha çok güven veren bir sığınma yeri sağlamış olmalıydı.

N. Shmueli, Marmara ve Karadeniz'in kolonileş-

Hellespont

tirilme döneminde Yunan gemilerinin muhtemelen kullanmış oldukları yolları ortaya çıkartmak ve küçük tekneler için kuzeye giden en iyi yolu bulmak amacıyla, 1985 yazında küçük bir tekne ile çıktığı araştırma seyrinde birçok ölçümler yapmış ve Hellespont'taki akıntının Asya yakasında gerçekten daha zayıf olduğunu doğrulamıştır. Özellikle beş ilâ yirmi metre arasındaki derinliklerde, akıntı tamamen durmakta ve bazı bölgelerde ters-akıntılarla yönü kuzeye çevrilmektedir.

Fakat, akıntılar denizcilik ile ilgili olarak dikkate alınması gereken diğer noktaları bir kenara itmemelidir: Şurasını vurgulamak isteriz ki, bu yavaşlama ve akıntının tersine dönmesi, özellikle küçük körfezlerde ve nehir ağızlarında olur (hemen aşağıya bakınız). Buraları, denizcilere barınak veya dinlenme yerleri ve geçici bir moladan sonra demir alınacak mükemmel noktalar sağlamaktadır. Avrupa yakası ise, tam tersine, bu avantajlardan yoksundur.

Barınma ve demirleme bölgeleri, Asya yakasında çok daha fazladır. Bunlar sadece fırtınalar ve geçici duraklamalar için değil, gecelemek için de önemli olmalıydı. Antik zamanlarda geceleyin seyretme bilinmiyor değilse de (özellikle ticaret gemileri için bu oldukça yaygın olmalıydı), hele Hellespont gibi tehlikeli boğazlarda gündüz yol almak herhalde tercih ediliyordu. Bugün bile küçük ve yavaş teknelerin bu bölgelerde geceleyin gitmemesi tavsiye edilir.[17]

Avrupa yakasının tersine, Asya kıyısında önemli amansaparı olan birçok nehir vardır (Şekil 2). Menderes, Çanakkale ve Umurbey bunların en genişleridir ve uygun yerlerdedirler: Menderes Hellespont'un girişinde, Çanakkale akıntıların en güçlü olduğu yerde, kabaca ortada, en dar noktada -ki bu sayede denizciler, onun üstesinden gelebiliyorlardı- ve Umurbey Hellespont yolunun son üçte biri bölümünde. Bu doğal barınaklar, küçük tekne denizcilerine, çetin seyahatlarını düzenli aralıklara bölme imkânı vermiştir. (Kanlı, Lapseki, Bayram gibi) küçük dereler de böyle kullanılmış olmalıydı. Bunun da ötesinde, Hellespont'un özel koşullarından dolayı, hiç durmayan akıntılar nehir ağızlarının kumla dolmasını önler ve dolayısıyla mansapları sürekli açık tutar.

Nehir ağızlarına ek olarak, Asya kıyısının kendisi, Karanlık Limanı, İskele, Kepez, Çanakkale, Saltık Limanı, Lapseki Limanı gibi çoğunlukla küçük körfezler olan birçok uygun demirleme yerleri sunmaktadır.[18] Bu nedenle, modern kılavuz kitaplarında da, güneye akan akıntıdan kaçınarak ters akıntıyı kullanmanın göz önüne alınacak bir nokta olduğu belirtilir ve Asya kıyısından gitmek tavsiye edilir.[19]

Son olarak, Asya yakasında karanın, Avrupa yakasındakine oranla daha yumuşak bir şekilde boğaza indiği kaydedilmelidir. Bu, yirmi metre derinlik sınırının üstünde, yelken için sığ ve sâkin suyu olan daha geniş bir şerit yaratmaktadır.

Propontis'in (yani Marmara Denizi'nin) uzunluğu, yaklaşık 110 deniz milidir. Asya yakasında güneydoğu sahiline yakın birçok ada bulunur.: Marmara adaları (Marmara, Hayırsız, Ekinlik, Avşar, Koyun, Yer, Paşalimanı), Mola adası (Kyzikos/Kapıdağ yarımadasının doğusunda), İmralı ve Prens Adaları. Bu adalar güney sahillerinde fırtınaya karşı veya kuzey rüzgârı ziyadesiyle kuvvetlendiğinde mükemmel sığınaklar sağlarlar. Ayrıca, Propontis'i geçerek güneye giden akıntı, 'Asya kıyısı Paşalimanı ve Marmara adalarınca korunan' Marmara adalarının kuzeyinden geçer.[20] Yedinci yüzyılda Kyzikos yarımadasının da muhtemelen bir ada olması, Asya tarafında yelken açma koşullarını herhalde daha da kolaylaştırmıştır.

Bu ada kümelerinin konumları ve aralarındaki mesafeler de, önemli gözüküyor. Hellespont'un kuzey ucu ile Marmara adaları arasındaki mesafe yaklaşık 40 deniz milidir; Marmara adası ile İmralı'nın arası yaklaşık 45;[21] İmralı ile Prens Adaları arası yaklaşık 35; son olarak Prens Adaları'ndan Boğaz'a olan mesafe sadece 10 deniz milidir. Dolayısıyla, bu adalar denizcilere, Avrupa kıyısının yoksun olduğu, uygun aralıklarla yerleştirilmiş barınaklar ve demir atacak yerler sağlamaktaydı.

Propontis'in Avrupa ve Asya sahilleri, rüzgârın gücü açısından da farklılık gösterir. Türk kılavuz kitabı, Nisan-Ekim döneminde (eskiçağın denize açılma mevsiminde) kuzey doğu (Poyraz) rüzgârlarının Avrupa sahili çevresinde çok daha az güçlü olması nedeniyle, özellikle Asya kıyısına yakın seyretmeyi tavsiye eder.[22]

Son olarak, Hellespont'tan ayrılan bir tekne için Avrupa yakası açıkça daha tehlikelidir:

> Eriklice (Heraklitza) ile Gelibolu arasında çok sayıda gemi, kıyıya doğru gelen akıntı ve kıyı daha uzaktaymış izlenimi veren, içerideki yüksek tepelerin önündeki daha alçak karanın üzerinde asılı sis nedeni ile parçalanmıştır [altını biz

çizdik]. Asya sahillerindeyse çok az gemi karaya gitmiştir.[23]

Görüyoruz ki, Hellespont ve Propontis'ten Boğaz'a doğru yelken açmanın, rüzgâr, akıntı ve doğal barınak etkenlerini içeren denizcilik zorunlulukları göz önüne alınırsa, her şey Megaralı kolonicilerin Asya sahilleri boyunca seyrettiklerini ortaya koymaktadır. Boğaz'ın girişine, kesin olarak, Kadıköy'de erişmişler ve orada ilk Boğaz kolonilerini kurmuşlardır.

DENİZYOLLARI: KAYNAKLAR

Polybios, yapıtının konu dışı bir bölümünde, Bizans'a, deniz bakımından konumunun gerek zenginlik ve gerekse güvenlik açılarından dünyanın en iyi yeri olduğunu göstermek için daha ziyade polemik bir üslûpla değinir.[24] Kaynaklarına ve bilgisinin doğruluğuna iki kere açık seçik gönderme yapmakla birlikte,[25] kendisinin Bizans'ı hiç ziyaret etmediğini de zımnî olarak ifade eder; Walbank'ın bir yerde ileri sürdüğü gibi, bilgileri (fakat polemikleri değil), büyük bir olasılıkla hidrografya ve coğrafya betimlemelerine (*perploi?*), hatta belki de Ton balığı avı hakkındaki elkitaplarına dayanmaktadır.[26]

Kadıköy'den Boğaz Yukarı Kürekle Çıkış

Kanıtları dönüp dolaşıp aynı noktaya gelmekle (döngüsel/ *circular* olmakla) birlikte, polemiklerindeki ana nokta, (Kalchedon dediği) Kadıköy'ün Bizans'dan aşağı olduğunu göstermektir. Fakat, bu döngüsellik tartıştığımız denizcilik yollarıyla ilgili olduğu için, özellikle bazen bizim savımızı da güçlendirdiğinden, burada sergilenmelidir. Polybios'un, Akdeniz-Karadeniz ticaret yolunun açılmasından asırlar sonra yazdığı ve onun zamanında ticaret gemilerinin daha büyük olduğu belirtilmek gerekir. Bu tür gemiler için yelken açısından göz önüne alınacak noktalar, yedinci yüzyıl gemilerininkinden farklı olmalıydı, fakat Polybios açıkça bu değişimin farkında değildi.

Polybios, Bizans'ın konumunu Propontis ile ilgili olarak daha ziyade Pontus bakış açısı olan bir kuzeyli yönelişi ile vurgulamaktadır. Boğaz'daki zigzag akıntıların ayrıntılı bir betimlemesi (43.3 vd.), Asya tarafındaki "İnek Koyu"ndan Bizans'ın kendine doğru gelen bir akıntıyı anlatması ile son bulur.

> Yine de [bu akıntının] Kadıköy'ün olduğu karşı kıyıya erişmek için yeterli gücü yoktur. Söylediğim gibi, Bizans'a istense de istenmese de akıntı sürüklerken, istenildiği takdirde Kadıköy'e denizden erişmek kolay değildir. Bunun kanıtı, Kadıköy'den Bizans'a geçmek isteyenlerin aradaki akıntı yüzünden doğru bir çizgide seyredememeleri, "İnek Koyu"na ve Khrysopolis adındaki yere [Üsküdar'a] gitmek için eğri bir rota takip etmeleri ve buradan kendilerini Bizans'a sürükleyecek akıntıya bırakmalarıdır (43.8-44.5; İngilizceye çeviren W.R. Paton, Loeb Classical Library).

Bu sözler, açıkçası çok su götürür. Polybios'un da inkâr etmediği gibi, Kadıköy önce kurulmuştu ve yönü de Pontus'tan aşağıya olmaktan ziyade ona doğruydu. Bunun da üstünde, kesin olarak Boğaz'dan gelen akıntının Kadıköy'e değil de Bizans'a erişmesi nedeniyle, eğer en erken kolonicilerin istedikleri yön Propontis'i arkalarına almak idiyse, Kadıköy'ün konumu tercih edilirdi. Polybios'un söylediği gibi, Boğaz'a doğru yukarı devam edecekseniz, uğraşılacak akıntıların çok daha zayıf olduğu Kadıköy'den başlamak yeğlenmelidir. Erken yedinci yüzyıl Megaralılarının, Pontus'un ticaret imkânlarından yararlanmayı henüz amaçlayıp amaçlamadıklarından emin olamayız. Fakat kolonicilerin güney ticaretini başlatmadan önce Pontus'u düşündüklerini varsayalım; bu takdirde de, önce kuzeye giden yolda, ilk ana durağı (gerçek hareket noktasını) kolonileştirmek çok daha anlamlı olmayacak mıydı?

Polybios daha sonra Avrupa yakasından Bizans'a yaklaşmayı çözümlemektedir:

> Hellespont'dan güney rüzgârı ile veya Pontus'dan Hellespont'a doğru meltemle yelken basanlar, Bizans'tan Avrupa kıyısı boyunca (Hellespont'taki) Sestos ve Abydos geçitlerinin başlangıcına doğru rotayı direkt ve kolay bulacaklardır ki, bu Bizans'a dönüş için de geçerlidir (44.5-6).

Güneye giden teknelere gerçekten yardımcı olan akıntı nedeniyle, Bizans'dan denize açılındığı takdirde, Avrupa kıyısı boyunca seyretmenin genel yararları yeterince geçerli gözüküyor. Böyle olmakla birlikte, Polybios'un bunun Bizans'a dönüş için de geçerli olduğu yolundaki son sözü, onun polemik üslûbunun bir sonucu gibi gözüküyor; bir harita veya çizim üzerinde, Avrupa kıyısı boyunca kuzeye gitmek daha anlamlı durabilir, fakat aslında, daha önce gösterdiğimiz gibi, denizcilik açısından Asya yakası önerilmektedir. Yine de onun zamanındaki büyük gemiler belki daha düz bir rotayı takip edebilmişlerdi. Her halükârda, Polybios'un odak noktası Bizans olduğu için, son sözündeki örtülü sorusu "Bizans'a gitmek için izlenecek en iyi yol"un hangisi olduğuydu. Fakat bizim sorumuz bu değil, daha

ziyade "Boğaz'a nasıl gidileceği" sorusudur. Öyle gözüküyor ki, Megaralıların Kadıköy'ü kendilerine ilk yerleşim yeri olarak seçmeleri, onların doğru cevabı düşünmüş olabildiklerine işaret etmektedir.

Yazınsal bir metin olmakla birlikte, bir başka eski kaynakta da bu cevap açık bir şekilde sunulmuş gözüküyor. Eğer Rodoslu Apollonius'un Argonautica'sı, gerçekten kullanılan denizyollarını yansıtıyorsa,[27] bu oldukça teşvik edicidir: Çünkü burada, Argonautların Boğaz'a giderlerken Hellespont'un[28] ve Propontis'in[29] Asya yakasına yakın geçtikleri söylenir. Onların rotası aşağı yukarı kesin olarak bizim yaptığımız denizcilik tasarımını karşılamaktadır (bknz. Şekil 1). Polybios şöyle devam ediyor:

> Fakat Asya yakası boyunca Kadıköy'den aşağıya doğru gitmek, bunun tam tersidir, çünkü derin bir körfezin kıyısını takip etmek gerekir ve Kyzikos'un oluşturduğu burun çok uzak kalır (44.7).

Polybios burada son olarak, Asya ve Avrupa kıyılarındaki yelken seyirlerini karşılaştırıyor. Propontis'in Asya yakası boyunca kıyı kıyı yelken seyrinde çıkabilecek ciddi zorlukları canlandırmaktadır. Fakat Kios [Gemlik] ve Nikomedia [İzmit] körfezlerini geçme zorlukları ihmal edilebilir. Hatta bunlar fırtınaya karşı mükemmel sığınaklar olarak görülmelidir. Fakat Kyzikos burnunun durumu nedir? Polybios'a göre bu, gerçek bir sorun çıkarabilir; fakat burada açıkça görüldüğü gibi, Polybios yeterli bilgiye sahip değildir. Öyle anlaşılıyor ki, erken yedinci yüzyılda Kyzikos bir yarımada değil, adaydı (Şekil 4). Strabon, buraya açık bir şekilde ada (*nesos*) der, iki köprü ile anakaraya bağlandığını belirtir.[30] Plinius, anakaraya bağlanmayı Büyük İskender'e atfeder;[31] Apollonius Kyzikos'a ada (*nesos*) ismini verir,[32] ama ondan kıstak (*isthmus*) diye de söz eder.[33] Aslında, bu dar şerit bugün bir mil uzunluğunda, yarım milden az genişliktedir.[34] Kyzikos, Propontis'de Miletos tarafından kurulan en erken koloni olmalı.[35] Kolonin gerçek konumu, anakaradan kısa bir mesafede, karşısındaki karaya giden yolu da denetleyen bir ada idiyse (bazen diğer Yunan kolonilerinin olduğu gibi) daha kolay anlaşılabilir.[36] Bunun içindir ki, Polybios Kyzikos'u bir engel diye görmekle muhtemelen yanılmıştı; anakaraya bu kadar yakın bir ada, deniz yolculuğunu daha kolay ve daha güvenli hale getirebilirdi.[37]

Polybios'un bir sonraki noktası da oldukça zayıftır:

> Hellespont'tan Kadıköy'e giden gemiler, yukarıda bahsedilen koşulların ve akıntının yarattığı zorluklardan dolayı, Avrupa boyunca kolayca seyredip Bizans'a yaklaşırken karşıya geçerek Kadıköy'e varamazlar.

Polybios burada Kadıköy'e varmak için Avrupa kıyısının izleneceğini varsayıyor ki, gösterdiğimiz gibi, bu anlamsızdır. Son noktası, özellikle rüzgârlara ilişkin:

> Ve benzer bir şekilde, Kadıköy'den kalkan bir geminin Trakya sahiline hemen geçmesi, aradaki akıntı ve rüzgâr yüzünden olanaksızdır. Hem güney hem de kuzey rüzgârları her iki girişime de karşı koyar, çünkü güney rüzgârı Pontus'a sürükler, kuzey rüzgârı ondan uzaklara; oysa bunlar Kadıköy'den Hellespont'a gidişte veya dönüşte yararlanılacak rüzgârlardır.

Kapıdağ Yarımadası

Akıntı söz konusu ise, Kadıköy'den Trakya'ya - örneğin Selymbria'ya [Silivri'ye]- yelken basarken, Bizans'dan veya Kadıköy'den yola çıkılması fark etmez, çünkü her halükârda sular genel olarak Trakya istikametinde akar. Fakat rüzgârların durumu nedir? Bizans'tan olsun Kadıköy'den olsun aşağıya doğru yelkenle seyreden birisine güney rüzgârı aynı zorluğu çıkarır. Polybios'un gerçekten yanılgıya düştüğü yer, Boreas'ı [Poyraz] kuzey rüzgârı sanmasıdır: aslında bu rüzgâr, (hangi yakadan olduğuna bakılmaksızın) Boğaz'dan aşağıya seyreden her eski geminin dört köşe yelkenini dolduran ve onu Trakya'ya taşıyan bir kuzeydoğu rüzgârıdır.[38] Eğer Polybios'un bu eleştirisi bir işe yarayacaksa, daha az kuramsal bir düzeyde, Khalkedon ile Selymbria arasındaki bağlantıyı anlamaya yardım etmektedir: Boğaz'ın 70 kilometre batısında bulunan Selymbria, Propontis'in kuzey sahilindeki Megara denetiminin alanını belirlemekle kalmamaktadır), aynı zamanda Hellespont'tan *dönüş yolu* üzerindedir de. Selymbria'dan Khalkedon'a aynı rüzgârla, belki de Prens Adaları'na doğru (böylece akıntının da üstesinden gelerek) seyredildiğini ve sonra Khalkedon'a gidildiğini öne sürebiliriz.

TARİHSEL ETKENLER: PROPONTİS'TE MEGARA KOLONİCİLİĞİ

Propontis'teki Kadıköy, Astakos [İzmit Körfezi'nin ucunda, günümüze kadar gelememiş bir şehir], Selymbria ve Bizans'tan[39] oluşan dört Megara kolonisi, kolonicilerin niye ilkin Kadıköy'e yerleşmek için acele ettiklerini açıklayabilecek bazı tercihlere işaret ediyor gibi gözükmektedir. Kadıköy, Astakos ve Selymbria, (Bizans'tan önce kurulan) bu ilk üç koloni, iyi limanlara ve güçlü tarım hinterlandlarına sahiptiler (üstelik, bir de Kadıköy'de bakır madenleri vardı).[40] Bizans ise tam tersine, ilk

yerleşimcilerini sevindirmiş olacak, akıntının getirdiği *palmydes*'lerin (palamut) tutulduğu mükemmel balık dalyanları olmakla birlikte, ciddi bir *khora*'dan yoksundu.[41] Dolayısıyla, bu dört koloninin hepsinin *autarkeia*'ları vardı, (kendi kendilerine yeterliydiler) ve ilk üçü, kolonicilerine *kleroi* dağıtabiliyordu. İlk yerleşenlere burada yeterli toprak sağlayamamalarının,[42] Megaralıların Bizans'tan önce Kadıköy'e yerleşmeyi tercih etmelerini belirlemekte önemli bir etken olduğunu sanıyoruz.[43] Kadıköy'ü kuran Megaralıların, öyle görünüyor ki, Bizans'ta yerleşerek orayı sağlama almaktan daha âcil endişeleri vardı. Belki, ufukta diğer bir Yunan şehrinden gelmesi beklenen âni bir tehlike görünmüyordu ve herhalükârda böyle bir saldırıyı önlemek için Kadıköy oradaydı. Asya yakasındaki Astakos, anlaşıldığına göre önce "Kadıköy'den" kurulmuştu.[44] İyi bir toprak ve mükemmel bir körfez ile Asya kıyısındaki denizyollarını güvenceye alan bu yerleşim alanının niçin seçildiği zaten kendiliğinden bellidir. Çağdaş siyasal koşullar açısından da Asya tarafı yeğlenebilirdi: Kimmer istilâları, Phrygia İmparatorluğu'nun (belli ki) çöküşü, Lydia'da Mermnadlar hanedanının yükselişi, önleyecek merkezileşmiş bir güç olmadığı için, Megara yerleşimini kolaylaştırmıştır.[45] Daha sonra, Boğaz'ın 70 km batısında, Avrupa yakasındaki bir Megara kolonisi olan Selymbria, yine "Bizans'tan önce" kurulmuştur.[46] Burası, Boğaz'dan *geri dönüş* yolculuğu düşünülerek de kurulmuş olabilir. Her halükârda, Megara'nın, Propontis'in bütün kuzey sahilini tekeli altına almaya niyetli olduğu gözüküyor.[47] Megaralılar, Selymbria'dan fazla uzakta olmayan Perinthus'da Samianların yerleşmesini önlemeye de çalışmışlar, ama başaramamışlardır.[48] Hatta Megara'nın Miletos ile aralarında Propontis'i güney ve kuzey olarak bölme anlaşması bile olabilir, çünkü güneyi[49] ve Pontus bölgesinde Boğaz'ın kuzeyini kolonize eden Miletos'un Marmara'nın kuzey kıyısında yerleşmek için herhangi bir girişimde bulunduğunu duymuyoruz.

Sadece 17 yıl sonra, kuzey Propontis onların olmuşken, görünüşe göre hiçbir zorlukla karşılaşmadan, Megara Bizans'ı kolonize etmeye karar vermiştir. Khalkililerin bazen yaptığı gibi, onların da kendilerine ek olarak başka kolonicileri, özellikle de Boeotialıları örgütlemeleri gerekmiş olabilir.[50] Başlangıçta kolonicilerin yerli halklardan (belki Traklardan) gelecek saldırılara karşı dayanması için Kadıköy'ün yardımı gerekmiştir;[51] Bizans'ın geç bir tarihi[52] "İskitler" saldırdığı zaman, Kadıköy'den Dineos diye birinin Bizans'a yardım ettiğini özgül olarak kaydeder. Şehri kurtardığı için, Bizans'ın kurucusu Byzas'ın yerine, o *strategos*'lukla (generallik) ödüllendirilmiştir. Hanell, Dineos'un, Bizans'ın *oikist*'i olduğunu varsaymakla belki fazla ileri gitmektedir;[53] bizse Bizans'la diğer iki koloni, Zankle ve Rhegion karşılaştırılırsa, daha iyi bir kavrayış kazanılabileceğini düşünüyoruz. Bir kaynağın, yani Antiokhos'un söylediğine göre, Zankle'li Antimnestos Sicilya'dan İtalya'yı ayıran boğazın karşısındaki Rhegium'um da *oikist*'idir.[54] Ancak, Zankle'ın ana şehri olan Khalkis'in Rhegium'un da ana şehri olduğuna çok az kişi karşı çıkabilir.[55] Belki de Antimnestos ve Dineos benzer roller oynamışlar: Boğazın karşısındaki yeni koloninin kuruluşunda kendi ana şehirlerinin yardımına koşmuşlardır.[56] ■

Çeviren: Nilüfer Narlı

Malkin tezini, Shmueli'nin denizcilik gözlemlerine dayanarak sunmaktadır. Bunlar, Shumeli'nin, Carpenter-Labaree ve Graham tartışmasını tekrar irdelemek amacıyla, 1985 yazında (Hayfa Üniversitesi, Deniz Uygarlıkları Bölümünde yaptığı Lisansüstü tezinin bir parçası olarak) gerçekleştirdiği araştırma seyahatinin sonuçlarıdır. Makale Malkin'inin denetimi altında yazılmıştır. Yazarlar kendi aralarında işbirliği yaparak çalışmışlardır; "Denizyolları: Doğayla İlgili Etkenler" bölümü Shumeli, Giriş ve "Denizyolları: Kaynaklar" ve "Tarihsel Etkenler: Propontis'te Megara Koloniciliği" ise, Malkin tarafından yazılmıştır. Yazarlar A.J. Graham'a, yararlı önerilerinden dolayı teşekkür ederler; ama burada savunulan fikirler ve yapılan hatalar ile ilgili sorumluluk sadece onlara aittir.

1- Herodotos 4.144.1-2.

2- Ibid., 4.144.2.

3- Strabon 7.320; Tacitus Ann. 12.63.

4- A.J. Graham, "The Colonial Expansion of Greece," *Cambridge Ancient History*, 3'üncü bas. (*CAH*), Cilt III, Ayrım 3 (1982), s.120.

5- Herodotos 1.168; 5.11.2; 23; 124.2; 126.2; Thukydides 1.100.3; 4.102.1-2; Diodoros 12.68.1-2; 11.70.5; karş. Archilochus F79a (Diehl) ile H.D. Rankin, *Archilochos of Paros* (1977), s. 29 ve C. Roebuck, *Ionian Trade and Colonization* (New York, 1959), s.118; ayrıca bknz. D.Asheri,"Studio sulla storia della colonizzazione di Anfipoli," *Rivista di Filologia*, 95 (1967), s. 5-9.

6- Graham, "Colonial Expansion", s.118. Graham'ın yorumu, Propontis'in iklim ve coğrafi özellikleri onu "teoride ideal koloni alanı" yapmasına rağmen kolonileştirilmesinin hayli "yavaş ve sakıngan" olduğu yolundaki genel görüşünü izlemektedir.

7- R. Carpenter, "The Greek Penetration of the Black Sea", *American Journal Archaeology* (AJA), 52 (1948), s.1-10.

8- Fakat bakınız L. Casson, *Ships and Seamen in the Ancient World* (Princeton, NJ, 1971), s. 53 vd., özellikle 58-9, 61-3; J.S. Morrison and R.T. Williams, *Greek Oared Ships: 900-322 B.C.* (Cambridge, 1968), s. 17-46.

9- B.W. Labaree, "How the Greeks Sailed into the Black Sea," *AJA*, 61 (1957), s. 29-33.

10. A. J. Graham,"The Date of the Greek Penetration of the Black Sea," *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 5(1958), s. 25-42.

11- Dionysius Byzantinius, der. R. Gungerich (Berlin, 1927) 21.11.15 vd., Graham tarafından "The Date of the Greek Penetration", s.30'da alıntılanmıştır.

12- Bunun da ötesinde, son deneyler Yunanlıların, *pentekonter*'lerden çok daha güçsüz gemilerle Hellespont ve Boğaz'dan yukarı doğru seyretmiş olabileceklerini doğrular gibi görünüyor; gelecek bölüme bakınız, s. 24-27. Karş. T. Severin, "Jason's Voyage: In Search of The Golden Fleece", *National Geographic*, 168,3 (Eylül 1985), s.406-20; id., *The Jason Voyage* (Great Britain, 1985), Bl. V ve VI.

13- Graham, "Colonial Expansion", s.118 vd.; karş. A.C. Kocybala, "Greek Colonization on the North Shore of the Black Sea" (tez, University of Pennsylvania, 1978), s.95 vd. Karş. R. Drews," The Earliest Greek Settlements on the Black Sea", *Journal of Hellenic Studies* (*JHS*), 96 (1976), s. 18-31. Drew de, bizim gibi, Graham'ın M.Ö. 700 yılı dolaylarından kalma bir Yunan yerleşiminin keşfedildiği, Kyzikos'dan içerilerdeki (dolayısıyla sahilden içeriye doğru ilerleme sürecinde bir *terminus post quem* nitai yerleşim noktası olan) Hisartepe hakkındaki yorumuna ikna olmuştur. Karş. Graham, "The Date of the Greek Penetration," s. 32; J. Boardam, ise hâlâ bunu kabul etmemektedir: *The Greek Overseas: Their Early Colonization and Trade* (London, 1980), s. 246; kars. A.J. Graham, "Patterns in Early Greek Colonization", *JHS*, 91 (1971), s. 35-47, özellikle s. 42; J.M. Cook, "The Eastern Greek", *CAH*, Vol. III, Pt. 3 (1982), s. 196 vd.

14- *Iliada* 2.853-5; Eumelos, F. 17.8, G.Kinkel, *Epicorum Graecorum Fragmenta*, 1877; tartışma için bknz. E.Will, *Korinthiaka* (Paris, 1955), s.124 vd.; T.J. Dunbabin, "The Early History of Corinth," *JHS*, 68 (1948), s. 67; Graham, "The Date of Greek Penetration," s. 35; Drews, "The Earliest Greek Settlements," s. 19; *Hesiodos Theogony* 337-45'i, M. L. West'in yorumu ile karş. (Oxford, 1966), s. 259. Ayrıca karş. R.M. Cook, "Ionia and Greece in the 8th and 7th Centuries B.C.", *JHS*, 66 (1946), s. 86. Bronz çağındaki ilişkiler ile ilgili görüşler için bknz. Chr. M. Danoff, "Pontos Euxeinos", A. Pauly vb., *Real-Encyclopadie der Klassischen Altertumswissenschaft* (1893-) (*RE*), Suppl. cilt XI, col. 1051, 1054; karş. M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia* (Oxford, 1922), s. 61 (erken Karia seferlerini yansıtan Argonaut'lar efsanesi); E.Minns, *Scythians and Greeks*, (Cambridge, 1913), s. 437; F. Bilabel, *Die ionische Kolonisation, Philologus*, Suppl XIV, 1(1922) s. 61-3; Roebuck, *Ionian Trade*, s. 116-18.

15- Bronz çağındaki yayılma için, bknz. H.-G. Buchholz, "Doppelaxte und die Frage der Balkanbeziehungen des aegaeischen Kulturkreises", *Ancient Bulgaria: Papers Presented to the International Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria*, University of Nottingham 1981, Pt. I, der. A. G. Poulter (Nottingham, 1983), s. 43-134, özellikle 54-5, 45-9 notlar ve Şekil 10 ile; C. Renfrew, "Varna and the Social Context of Early Metallurgy", *The First Civilization in Europe and the Oldest Gold in the World* - Varna, Bulgaria, der. G. I. Georgiev, I. S. Ivanov, vb. (Tokyo, 1982), s.122-4. Yazarlar, A.J. Graham'a bu göndermelerden dolayı teşekkür ederler.

16- Verilerin çözümlenmesi ve içerdikleri sonuçlar için bknz. Graham, "The Date of Greek Penetration", özellikle s. 26-31; biz çalışmamızı, *British Black Sea Pilot* (1965) (*TWP*) başlıklı kitabın güncelleştirilmiş 11'inci baskısına ve R. Heikel'in *Turkish Waters Pilots* (Huntingdon, 1984) (*TWP*) başlıklı kitabına dayandırıyoruz. Ayrıca, şu kaynaklara da danıştık: Bahriye Hidrografya Dairesi tarafından yayınlanan British Admiralty Charts, No.224, "The Sea of Marmara" (Ekim 1915); 2429 "The Dardanelles" (Haziran 1974); 1198 "The Bosphorus" (Ekim 1978). Türk Haritaları: No. 212, "Çanakkale Boğazı" (1979); No. 29, "Marmara Denizi" (1980).

17- Modern tavsiyeler için bknz. TWP 38. Bk. J. Rougé, *Ships and Fleets of the Ancient Mediterranean* (Middletown, CT, 1981) s. 14-15, 22-3; Morrison ve William, *Greek Oared Ships*, s. 203.

18- Bu makalede isimler, Türk Bahriyesi'nin (1979) 212'nci haritasında geçtiği gibi kullanılmıştır.

19- BSP, s. 23-28; TWP, s. 27-28.

20- BSP, s. 45.

21- Argonaot'ları izlemeye çalışırken, T. Severin barınak olarak (Marmara adaları ve İmralı arasındaki yarı-yolda) Mola Adasını kullanmıştır. Bknz. *The Jason Voyage*, s. 121.

22- TWP, s. 34.

23- BSP, s. 45.

24- Polybios 4.38.1.

25- Ibid., 11-13; 40.1-3.

26- Ibid., 38.11-13; Polybios mümkün olan en iyi bilgiyi almaya çalışırdı, "eğer mümkünse bizzat orayı ziyaret ederek... fakat bu bizim gücümüzü aşıyor...." F.W Walbank, *A Historical Commentary on Polybius I* (Oxford, 1957), (Strabon 320'yi izleyen) 4.44 de; Polybios 1'in kaynakları için bknz. s.486-7.

27- *Argonautica* ve *Geography* arasındaki ilişki için bknz. R. Walther, "De Apolonii Rhodii Argonauticorum rebus geographicis," *Dissertationes Philologicae Halenses* XII.i (Halle, 1891), s.1-104; E. Delage, "La géographie dans les Argonautique d'Appollonios de Rhodes" (tez, Paris, 1930); karş. I. Pearson, "Apollonious of Rhodes and Old Geographers", *American Journal Philosophy* (AJP), 49 (1938), s. 443-59.

28- *Argonautica* 1, 928-35.

29- Ibid., s. 935 vd.

30- Strabon 575.

31- Pliny NH 5.32; karş. s. 142.

32- *Argonautica* 1, 936.

33- Ibid., 938; 947; karş. Stephanus Byzantinius, s.v. Kyzikos. Ve de, G.W. Mooney'inin (1912), Argonatus'un adalar ile anakara arasında yelkenle seyrettiğini düşündüğü, *Argonatica* I 936 üzerine yapılan yorumuna bakınız.

34- Kyzikos'un bir ada olup olmadığına dair tartışma eskilere dayanır, fakat bugün bilim adamlarının çoğunluğu onun bir ada olduğu üzerinde mutabakata varmış gözüküyor; kara ile bağlantısı suni olarak yapılmıştır (bknz. 30, 31 sayılı göndermeler), fakat onu karadan ayıran kanalda bir dolma süreci yaşanmıştır (bugün hâlâ devam ediyor). Bakınız A. Akurgal, *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites* (Princeton, NJ, 1976), s.v. Kyzikos ("aslen ada iken... paralel iki engel duvarının arasına kum birikmesiyle yarımada olmuştur."); W. Ruge, *RE* 12.1, kolon.228-33; D. Magie, Roman Rule in Asia Minor (Princeton, NJ, 1950), s.81. Tartışma ile ilgili daha fazla bilgi için bknz. T.Reinach, " Ile ou presqu'île?", *Revue des Etudes grecques* (*REG*), VII (1894), s. 48-51 (yarımada); karşı sav: F. W. Hasluck, *Cyzicus* (Cambridge, 1910), s. 1 vd.; id. "An Inscribed Basis from Cyzicus", *JHS*, 22 (1902), 126-234, özellikle s. 133; R. de Rustafjaell, "Cyzicus", *JHS*, 22 (1902), s. 174-189 ve levha XI (harita çizimi), özellikle s.178. Karş. Delage, "La géographie", s. 98 (eski zamanda bir ada, Scylax'ın zamanında bir yarımada, Rodoslu Apollonius'un günlerinde yine bir ada); ayrıca bknz. E. Fitch, "Appollonius and Cyzicus," *AJP*, 33(1912), s. 43-56; D.N. Levin, *Apollonius' Argonautica Re-examined. The Neglected First and Second Books* (Leiden, 1971), s. 87, n.4.

35- Eusebios *Khron.* 2.81.87; Strabon 635; Plinius NH 5.142.

36- Örneğin, Kyrene'nin karşısındaki Platea; Sicilya'nın karşısındaki Ortygia (Syrakusa); ve Trakya *peraia*'sının karşısındaki Taşoz, vb.

37- Aslında, Kyzikos burnu bugün denizcilere ciddi zorluklar çıkartmıyor, çünkü burunla Marmara Adası'nın arasından, ve dolayısıyla korunmalı sulardan gidilmektedir.

38- *TWP*, s. 34.

39- Bknz. Graham, "Colonial Expansion", s. 119-20.

40- K. Hanell, *Megarische Studien* (Lund, 1934), s. 116-36; R.P. Legon, *Megara: The Political History of a Greek City State to 336 B.C.* (Ithaca, NY, 1981), s. 78-9.

41- Strabon 320; Plinius NH 9.20; Tacitus Ann. 12.63.

42- Bizans'ın *Khora*'sının geç dönemlerde bile yetersizliği ve erişilemezliği ile ilgili olarak, bknz. Polybios 4.38.1; s. 45-7.

43- Özellikle eğer ilk üç koloniye yerleşenler, Perakhora'nın Korinthos tarafından fethinden sonra, "oranın kaçakları" arasından geldilerse: Legon, *Megara*, s. 78 vd.

44- Charon of Lampsakos [Lapsekili Kharon], F. Jacoby, *Die fragmente der griechischen Historiker* (Berlin 1923-30; Leiden, 1940-58) (FGrHist.) 262F6; Strabon 563; bknz. Hanell'in yorumu, *Megarische Studien*, s. 120-22; karş. Graham, "Colonial Expansion", s. 119-20. (Eusebios'da tarih 711'dir ve Megara da ana şehir.)

45- Bknz. Graham, "The Date of the Greek Penetaration," s. 32; "Patterns in Early Greek Colonisation," s. 42; J.M. Cook, *CAH*, s. 196 vd.

46- Pseudo Skymnos 715-16.

47- Karş. Graham, "Colonial Expansion".

48- Plutach *Quaest. Graec.* 57.

49- Legon, Megara, s. 83; karş. Graham, "Colonial Expansion."

50- Diodorus 12.3'den zımnen anlaşılacağı gibi; karş. Legon, s.82. Bir sonraki yüzyılda Megara, yine Boeotialı yerleşimcilerle Herakleia Pontike'yi [Karadeniz Ereğlisi'ni] kolonileştirmiştir. Bknz. S.M. Burstein, *Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea*, California Üniversitesi yayınları, Classical Studies, Cilt 14(1976), s. 15-18.

51- Polybius 4.45.

52- Hesychius *Pat. Constan.* 20.9; 22 vd.= FGrHist.390.

53- Hanell, *Megarische Studien*, s.124-8.

54- *FGrHist.* 555F9 = Strabon 6.257.

55- Khalkidia *oikist*'i Artimedes için bknz. Dionysius of Halicarnassus *Ant. Rom.* 12.2; Messenia katılımı için bk. FGrHist 566, F43 (Timaeus) = Strabon 257; Heraclides Lembos, C. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum, 1841-70*, 219; Pausanias 4.23.7-7; karş. G. Vallet, *Rhegion et Zancle* (Paris, 1958), s. 66-80; J. Bérard, *La colonisation grecque de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'antiquité* (Paris, 1957), s. 99-106; T.J. Dunbabin, *The Western Greeks* (Oxford, 1948), s. 12-13; I. Malkin, *Religion and Colonisation in Ancient Greece* (Leiden, 1987), s. 31-41.

56- Mesafenin Yunan sömürgeciliği üzerine etkisi için, bknz. A.J. Graham, *Colony and Mother City in Ancient Greece*, 2'nci bas. (1983), Böl. V. Bize ayrıca Hellespont girişindeki Atina koloniciliği de hatırlatıldı: Phrynon yönetiminde Sigeum'u kolonileştirmek için yapılan ilk girişim, M.Ö. 600 dolaylarında başarısız kalmış olsa da (Herodotus 5.94 vd.; Strabon 559), Peisistratus burayı almayı başardı ve başına oğlu Hegesiastratus'u yerleştirdi (yaklaşık 546 yılı (?); bknz. Graham, "Colonial Expansion"). Bundan birkaç yıl önce de, Yaşlı Miltiades Atina'ya yönetici olunca, boğazların çaprazında, Trakya'nın Khersonese'si Atinalıların denetimine geçmişti (Herodotos 6.34 vd.).

SELÂNİK'DEN MEKTEB ŞARKISI

CÜNEYD OKAY

Biz mektebi takdis ederek kâbe deriz heb
Çün biz küçücük hacıların kâbesi mekteb

Mektebde iken öğreniriz din ile mezheb
Mektebde gelir karşımıza kıble-i matlab

Nurlar saçılır daire-i mektebimizde
Güller açılır bağçe-i matlabımızda

Candan ileri biz severiz mektebi zira
Bin cana değecek feyz eder canımız ihya

Biz say edelim derslerimiz öğrenelim ta
Herşey olur ondan bize mevcud ve müheyya

Eyzan

Mekteb yoludur gittiğimiz rah-ı hakikat
Biz mektebi cennet biliriz mektebi cennet

Tenvir ediyor çünkü bizi şems-i fazilet
Şems-i feleğe eylemeyiz zerrece minnet

Eyzan

Kardeşim! yukarıdaki "mekteb şarkısı" Selânik maarif perveranından Şemsi Efendi'nin mektebine yazdığım bir şarkıdır ki değersizliğini bildiğim halde size dahi bir nüshasını yolladım. (Çocuklara Kıraat) sahifesinden bir parçacık yer müsaade ederseniz daha birkaç söz söylemek arzusundayım. Şemsi Efendi dediğim zat Selânik mekteblerini eski usulden kurtarıncaya kadar epeyce güçlük çekmiş ve hasbel hamiyye fedakârlık etmiş ise de bugün idaresi altında bir mekteb bulundurmuşdur ki insan ah evladım olsaydı da şu mektebe verseydim lakırdısından başka bir söz bulamıyor. Mektebin her ihtizamı yerinde ve programı gayet mükemmeldir. Şakirdanı zükur ve inas ikiyüzden ziyade olarak derslerine hazır bulunuyorlar. Arapça Türkçe Farsice ve Fransızca okuyorlar. Yukarı sınıfda bulunan şakirdan dahi fünunu pek ilerletmişlerdir. Mektebde iptidai şubesinde bulunan küçük efendiler ve hanımlar da yetişecek bir istidad görünüyor ki istikbalimizin saadetine yardımcılar yetişiyor, diye temin edebilirim. Hele o küçük hanımların mini mini elleriyle işledikleri nakışları görsen gömeç balının nakş-ı garibine örnek yapmışlar zan edersin. Ve gayret de dahi çalışkan arılar gibi birbirlerine nöbet vermiyorlar. Binaenaleyh Efendi-i Mümaileyh emsaline müsabakatta gerçekten şems-i fazilet unvanına haizdir denilse layık ve caiz olduğundan bilhassa teşekkür olunur.

Şu gönderdiğim mekteb şarkısını efendi-i mümaileyh kabul ile güzel bir usul vazetmiş ve şakirdana belletmiş olduğundan dünkü gün havanın letafetine karşı mektebin bağçesinde henüz ilk prova nagamatını kemal-i memnuniyetle dinledim. Kuşlar dahi baharı karşılamak üzere tertib ettikleri şarkının talimine çalışıyorlardı. Lakin efendilerin nagamatıyle kuşların avazeleri birbirine karıştığından

چوجقلره قرائت
مکاتب ابتدائیه و صبیانیه شاکردانیچون اون بش کونده برکره نشر اولنور
۱۱ نومرو — فی ۱ رجب سنه ۱۲۹۹ — پنجشنبه

Çocuklara Kıraat 1 Recep 1299 (19 Mayıs 1882) Mekâtib-i İptidaiye ve Sübyaniye şakirdanı çün onbeş günde bir kere neşr olunur

yekdiğerine galebe çalmak arzularını hissettiğimden gaşy derecelerine gelmiş bir halde kuşların (sahn-ı çemene taze taravet gelecekdir, güller açılan bağa letafet gelecekdir) beytini ve çocukların lisanından (biz mektebi gülşen biliriz gülşeni mekteb, birdir bize hengam-ı çemen vakt-i şetaheb) beytiyle yüreklerinde şevk ile beraber büyüttükleri mekteb sevgilerini bağçelerine toplanan kuşlara bile anlatmağa çalışdıklarını görüb ve işitiyordum.

Aralık aralık işten vakit buldukça bu mektebin sınıflarında bulunarak bazen derslerinden sual ve cevab ediyorum. Her sualime hazır cevab olduklarını görüyorum da bu cevab-ı savablarına edeceğim teşekkürü mektebce kemal-i iştiyak ile alıp okudukları (çocuklara kıraat) vasıtasıyla takdimini arzu ediyorum. Zaten (çocuklara kıraat) değil ayn-ı inayet olduğu hakkında:

Bir ziya verdin maarifinden vatan evladına
Bir eser yapdın ki pür nur eyledin mektebleri

beytini ilk nüshanızı gördüğüm gün demiştim işte o parlak ve nüshası arttıkça neşr-i envar eden risale-i aliyeniz şu terbiyeli efendilere ve hanımlara olan teşekkür namemi ki bu mektubumu derc ile beraber getirirse mektebe bir kat daha şevk getirmiş olacağı gibi beni de kendisinin minnetdarı bilsin! Gelecek hafta dahi diğer mektepler üzerine konuşuruz. Kardeşim

Hacı Yusuf Efendi Zade Sadi

- İlân-ı Mahsus -

Şems-il maarif mektebi müdürü Selânikli Abdikamil Efendinin gayet müfid bir tarz-ı cedid üzere telif ve neşir ettikleri (tecvid) risalesinden bir nüshası matbaamıza gönderilmiştir.

Bu risale şimdiye kadar neşir olunan bilcümle (tecvid) risalelerine faik ve her cihetle takdir ve tahsine layık olduğundan mekteblerinde tecvid okutan muallim efendilere bu yeni tevcidin şakirdana okutdurulmasını ihtar ederiz. ■

SABETAYCILIK VE OSMANLI MİSTİSİZMİ

ILGAZ ZORLU

Evrensel bir değer olarak mistisizm tarihsel süreç içerisinde Batılı ve Doğulu kültürlerde farklı tarzlarda gelişmişse de sonuçta her iki kültürdeki mistik kişiliklerde aynı ortak sonuçlara ulaşmışlardır. Genellikle ortaçağın başından itibaren Yahudi gizemciliği İslâm ve Hıristiyan gizemciliği arasında bir köprü görevini görmüştür.

Onyedinci yüzyılda doğan ve Osmanlı kültür evreninde gelişen Sabetaycılık Kabbalist teoriye dayalı bir Yahudi mistik hareketi olarak ortaya çıkmışsa da zamanla giderek İslâmi karakterler de taşımaya başlamıştır. Bu, ondokuzuncu yüzyıl sonrasında o kadar belirginleşmiştir ki, özellikle Sabetaycı gruplar içinde yer alan Yakubilerde devrin mistik hareketlerine karşı aşırı bir ilgi ve destek görülmeye başlanmıştı. Bu yazıda özellikle ondokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen sürede Sabetaycıların İslâm dünyasındaki belirgin rolleri incelenmeye çalışılmıştır.

1

Sabetay Sevi'nin din değiştirerek İslâmiyeti kabul etmesi sonrasında, onunla beraber aynı yolu takip eden ikiyüz aile görünüş itibariyle de olsa, İslâmi gruplarla yakınlaşma yolunu seçmişti. Yalnız Osmanlı toplumunda değil, hemen hemen tüm Avrupa ve Asya Yahudi cemaatlerinde derin etkiler bırakan Sabetaycı akım temel olarak "benzet-benzeme" prensibinden hareketle egemen sınıfların olası baskılarından kurtulmayı başarmıştı.

İşte o andan itibaren kerhen de olsa İslâmi gruplarla yakınlaşma zorunluluğu doğmuştu. Sabetaycılığın temelde Zohar'ın mistik evrenine dayalı olan teorisi kısa zamanda Sabetaycıların girdikleri yeni ortamlarda da başarı kazanmalarına yol açmıştı, çünkü genelde gizemci grupların hepsinde varolan "bire ulaşma-birde kaybolma" çabası dinsel otoritenin başaramadığı bir bütünleşmeyi sağlamaktaydı. Sabetaycılar daha ilk andan itibaren iktidara yakın ve nispeten dinsel kurallara daha hoşgörüyle yaklaşan mistik grupların içine karışarak buralarda etkinlik sağlamaya başladılar.[1] Sanılanın aksine bu gruplara girmelerinin ana nedeni yalnızca gizli kimliklerini muhafaza etmek değildi, aslında farklı bir dine ait tarikatlerde de olsa gizemci karakterlerini korumayı amaçlıyorlardı.

İstanbul-Üsküdar'daki Sabetaycı mezarlığından bir kesit.

Sabetaycı cemaatlerin İslâm mutasavvıflarıyla olan ilişkileri genellikle üç ana merkezde yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki imparatorluğun merkezi olan İstanbul, daha sonra Batı Anadolu'da İzmir ve ardından da Balkanlar'daki merkezlerdir. Burada Selanik, Sofya ve Trakya'da da Edirne dikkati çekmektedir.

Sabetaycıların din değiştirmeleri sonrasında İstanbul'da yaptıkları ilk eylem zamanın Halveti Dergâhı Pirleri'nden olan ve bugün Üsküdar'da yatan Aziz Mahmud Hüdai'nin tekkesinin yapılışında maddi destek sağlamalarıdır. Bunun ana nedeni uzun bir süre Sabetaycıların bu dergâha devam etmeleriydi, 1924 mübadelesine kadar da Sabetaycılar Aziz Mahmud'un dergâhında bulundular. Üsküdar'da bulunan Bülbülderesi mevkiinin Sabetaycılar için özel bir anlamı vardı, çünkü Talmud'a göre Mesih bülbüllerin sesine gelecekti. Nitekim Türkiye'deki Sabetaycı mezarlıklarının en büyüğü olan Bülbülderesi mezarlığının bu bölgede kurulması da bundan dolayıdır. İstanbul'da Sabetaycıların yaptıkları diğer mabedlere baktığımızda bunların genellikle hep Üsküdar ve civarında olduklarını görürüz. Yine Bülbülderesi mezarlığının girişinde yer alan Feyziye Hatun Camii de Sabetaycı aileler tarafından yaptırılmıştır. Bu cami ile ilgili olarak ortaya konması gereken bir nokta şudur: Sabetaycıların Karakaşlar koluna mensup ailelerin en sık kullandıkları sembolik kelimelerden biri olan "Feyziye" ismi aynı zamanda Selanik'te kurulan ve Atatürk'ün de ilk eğitimini aldığı okula da verilmişti.[2] Diğer bir dinî

yapı da kesin olmamakla beraber Sabetaycı bir aileye mensup olduğu tahmin edilen[3] ve 1899'da ölen Rabia Adviyye Hanım tarafından yaptırılan Bedevi Dergâhı'dır.

2

Bu yazıda son olarak ele alınacak olan konu Sabetaycı hareketin merkezi olan Selanik'te cemaat üyelerinin İslâm mistikleri ile kurdukları ilişkilerdir. Kuşkusuz özellikle Osmanlı Devleti'nin son yıllarında çok önemli bir rol üslenen Selanik şehri; hem pek çok yeniliğin öncüsü olmuş, hem de tarihe geçen ve büyük fonksiyonlar yüklenen örgütlerin merkezlerine yataklık etmiştir.

Sabetay Sevi'nin yaşadığı yıllarda İslâm mutasavvıflarından Niyazi Mısri ile ilişki kurduğu çeşitli kaynaklarda iddia edilmektedir.[4] Mısri ile Sevi'nin kişilikleri ve felsefeleri incelendiğinde ikisinin de aynı zamanlarda ve farklı dinî ortamlarda ortak iddiaları ve fikirleri savundukları anlaşılmaktadır. Her ikisi de yaşadıkları yıllarda Mesih=Mehdi oldukları

Mesihin Taç Giymesi

Kaynak: İ. Aladdin Gövsa/Sabetay Sevi S. 31 Sholem/S. 111

ve insanları kurtaracakları iddiasında bulunarak çeşitli eylemler içinde olmuşlardır. Her iki zahitte aynı ortak düşmana; Şeyhülislâm Vani Efendi'ye karşı savaşım vermişlerdi, ne gariptir ki -belki de kaderin bir cilvesi olarak- her ikisi de kendi kültür dünyalarından ve doğdukları topraklardan sürülmüşlerdi. İnsanlar onları deli olarak gördüğünden fikirlerine daima alaycı yaklaşımlarda bulunmuşlardı. Ve ne gariptir ki bugün, fikirleriyle yaşadıkları baskı dolu dönemde yeni ufuklar açan bu iki mistik kişilik hakkında da yeterince araştırma yapılmamıştır.

Rivayetlere göre Sevi Mısri ile Edirne veya İstanbul'da bir araya geldi, aralarında geçenlerin neler olduğu ve hangi lisanda anlaştıkları bilinmese de birbirleri üzerindeki etkilerinin takipçileri için de sürdüğü iddia edilebilir.

Mısri'nin tarihsel rolünün düşünceleri bağlamında belirginleşmesi -ilginçtir- onu takip eden Mısriye koluna mensup dervişlerin çabalarından kaynaklanmamamıştır. Aksine kaynak olarak en eski mistik gruplardan biri olan Melamiler bu rolü üslenmişlerdir. Tıpkı Balkanlar ve Avrupa'da etki gösteren Sabetaycılar gibi Üçüncü Devre Melamileri de aynı bölgelerde etkin olmuşlardır. İslâmi kaynaklar genellikle düşünceleri açısından bu grubu serbest olarak tanımlamaktadırlar[5], bunların bir önceki kuşağı olan Bayrami Melamileri üyeleri de onlara sıcak yaklaşmamışlardı. Gölpınarlı bu gruptaki egemen felsefeye göre melamet ve fütüvvetin bir sözden ibaret olduğunu iddia etmektedir.[6] Bazı yazarlar bu grubun bir değişim dönemi tarikati olduğunu belirtmektedirler.[7] Yine Gölpınarlı bu grupla işrakiy gidişin ilmi bir kisveye büründüğünü yazmakta, bu yola Melamilik demenin de olanaksız olduğunu eklemektedir.

Üçüncü Devre Melamilik'in kurucusu Seyyid Muhammed Nur'dur. Esasen Rumeli'de örgütlenen Seyyid Muhammed Nur Antalya'dan sonra doğruca Selanik ve Üsküp havalisine gelip yerleşmişti.[8] İlginçtir ki daha Sabetay Sevi zamanında bu bölge Sabetaycı akımın etki sahasına girmekteydi. Seyyid Muhammed'in felsefesi genel olarak Simavnalı sosyalist düşünür Bedrettin, İslâm felsefesinin diğer vahdeti vücutçu doktrini savunan Şeyh Arslan, Ahmed ibni İdris gibi mistiklerden etkilenmişti.

Ama kuşkusuz en çok dikkat çeken nokta Sabetay Sevi'nin çağdaşı ve adeta kaderdaşı olan Niyazi Mısri'ye olan yakınlığıdır. O kadar ki Seyyid Muhammed müritlerine yalnızca Mısri'yi okutmakla kalmamış, onun ilahilerini şerhetmiş ve bunu kitaplaştırmıştır. Ve çok ilginçtir, bu eserinde tıpkı Sabetay Sevi'nin ve Mısri'nin Mesih=Medhi fikirlerini kabul ederek kurtarıcı düşüncesini benimsemiştir[9], bunu yaparken de aynı Sabetaycılarda olduğu gibi Şii ekolce de benimsenen kurtarıcının reenkarnasyonunu savunarak Mısri'yi taklit etmiştir.[10]

3

Ondokuzuncu yüzyıl sonunda Osmanlı siyasasında Sultan 2. Abdülhamid'e karşı doğan başkaldırma akımı özellikle İstanbul'un baskılarının ula-

şamadığı yerlerde kendini göstermekteydi. Bu süreçte Selanik gerek kozmopolit toplumsal yapısı, gerek Avrupa'ya olan yakınlığı ve diğer coğrafi avantajlarının da etkisiyle giderek başkaldırının merkezi haline gelmişti. İttihat ve Terakki örgütünün yükseliş döneminde, özellikle organizasyonu sürecinde en çok dikkati çeken üç kurum vardır: Tarikatler, Mason Locaları ve Ordu.

Tarikatlerin Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuyla beraber siyasî katılımda etkinleşmeleri, devletin özellikle Şiiliğe karşı bir silah olarak bunları kullanması imparatorluğun son dönemlerinde de aktivite kazanmalarına neden olmuştu. İttihat ve Terakki'ye yakınlık duyan tarikatlerin içinde her ne kadar Mevlevilik ve Bektaşilik baş sırayı almaktaysa da Melamiliğin de özel bir konumunun olduğu muhakkaktır. Nitekim zamanla Melamilik özellikle Selanik'te güç kazanmıştı.

İttihat ve Terakki'nin kurulmasıyla beraber Sabetaycılar'ın da özellikle siyasî rolleri belirginleşti. Genellikle o dönemdeki diğer etnik unsurlara göre ticarî ilişkileri nedeniyle Batı ülkelerine ve onların kültürlerine karşı ilgi gösteren Sabetaycı cemaatler politik mücadelelerini özellikle Fransız Devrimi'yle özdeşleşen hürriyet, kardeşlik ve eşitlik düşüncelerinde somutlaştırdılar. Sabetaycı toplumlarda dinî yapının giderek etkisini yitirmesi grup üyelerini yeni arayışlara ittiğinden masonluk ve Melamiliğe karşı gösterdikleri ilgi bizleri şaşırtmamalıdır. Nitekim adı geçen organizasyonlarda üst kademelere kadar gelmeleri de bunun bir örneğidir.

Melamiler'in Sabetay Sevi'nin fikirdaşı olan Niyazi Mısri'ye karşı duydukları ilgiyle beraber Sabetaycılar bu tarikate intisap etmeye başladılar. Melamilik'e yalılar bölgesindeki evini tekke haline getirerek maddi destek sağlayan Ali Örfi Efendi[11] Sabetaycı cemaatin ileri gelenlerindendi. Yine aynı cemaate mensup olan Osman Zevki Efendi de mahlasını bizzat Seyyid'den almıştı.[12]

1924 yılına kadar Sabetaycılar'ın tarikatlerle olan bağlantıları sürdüyse de mübadele sonrası İstanbul'da giderek azalmaya başlamıştı. Bir müddet sonra Tekke ve Zaviyeler'in kanunla kapatılması ister istemez onları bu kurumlarla olan diyaloglarından kopardı. Zamanla masonluk içindeki yükselişleri de bu ilişkinin sona erme nedenlerinden biridir.

Sabetaycılık -veya Türkçe'de bilinen adıyla Dönmelik- her ne kadar Yahudi kökenli bir hareket ise de zamanla İslâm dinî kurumlarıyla da ilişkiler kurması sonucunda burada da etkili olmuştur. Netice itibariyle, Sabetaycılığı ve Sabetaycıları sadece Yahudi kültürünün bir uzantısı saymak yanlış olacaktır. ■

1666 yılında Sabetay Sevi ve inananları. İzmir'de.
Kaynak: Peamim/İSRAEL

1- Genellikle Mevlevi ve Bektaşi gruplarında hareket etmelerinin ortak nedeni de budur.
2- Bugünkü Işık Lisesi adında faaliyet gösteren bu okulun esas adı Mekteb-i Feyziye'dir.
3- Sabetaycı aileler genellikle iki isim kullanmaktaydılar. İlk isim Sefarad Yahudilerinin kullandıkları isimlerdendi, aileler de kendi Yahudi soyadlarını taşımaktaydılar. Kullandıkları Müslüman isimleriyse çoğunlukla bu Yahudi isimlerinin Türkçe karşılıklarından oluşmaktaydı. Örneğin Karakaşlarda doğan ilk erkek çocuğa Osman isminin verilmesi kuralı bu grupça Mesih'in halifesi kabul edilen Baruhya'nın Türkçe isminin Osman olmasından kaynaklanıyordu. Keza Mehmet ismi de İslâmiyetle beraber bu ismi alan Sabetay Sevi'yi simgelemekteydi. Çengelköy'deki Bedevi Dergâhı'nı yaptıran Rabia Adviyye Hanım'ın ismi de yine bu şekilde dinî anlamı olan bir isimdir, kaldı ki babasının ismi olan -ki kendisi dergâhın şeyhlerindendir- İbrahim Edhem de yine Sabetaycı ailelerde sıkça rastlanan bir isimdir. Bu konuda, İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Üsküdar Tarihi* adlı kitabının 421-422. sayfalarından yararlanılmıştır.
4- Bu konuda *Hammer Tarihi*'nden, Scholem'in Sabetaycılık ile ilgili yazılmış kitaplarından faydalanılabilinir. Paul Fenton da yayınladığı bir makalesinde bu konuya değinmektedir. Fenton 1666 yılında her iki mistiğin karşı karşıya geldiklerini belirtmektedir. Yine aynı makale Graetz isimli araştırmacıyı kaynak göstererek Sabetay'ın İstanbul'da Mısri'nin tekkesinde kaldığını ve dost olduklarını belirtmektedir. Bu tekke Sultanahmet civarındaki Mehmet Paşa tekkesidir ve ikisi birlikte burada halvete çekilmişlerdir. Yine Israel Hazan da Sabetay'ın Allah'ın ismini zikreden bir tarikate katıldığını yazmaktadır.
5- Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, s. 110-113
6- *Ibid*
7- Tekeli-İlkin, *İttihat Terakki'nin Oluşumunda Selanik'in Rolünün Belirleyiciliği*.
8- Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, s. 233-235.
9- Gölpınarlı, b.ö.k. s. 276-280'den özetle.
10- Burada savunulan peygamberlerin aslında birbirinin reenkarnasyonu olarak tekrar tekrar dünyaya geldikleri ve yol gösterdikleridir.
11- Gölpınarlı, *Melamilik ve Melamiler*, s. 301
12- İbid. s. 324.

TOURS'DA BİR SEMPOZYUM: RÖNESANS DÖNEMİNDE HIRİSTİYANLAR VE MÜSLÜMANLAR (I)

HALİL BERKTAY

Bu, hayli rötarlı bir yazı, çünkü çok yakın zamanda değil, bundan üç ay önce Tours'da katıldığım bir konferansla ilgili. Ama dine ve milliyete dayalı kimlik boğazlaşmalarıyla kanayan günümüz için çok anlamlı olduğunu düşündüğümden, aktarmaktan kendimi alamıyorum.

RABELAIS'NİN ÇAĞRIŞIMLARI

Loire vadisinin bu kesimi, yüzyıllar boyu Fransa'nın tarihsel Touraine (Turonya) eyaletini oluşturmuş (bugünse Indre-et-Loire *département*'ı olarak tanımlanıyor). Roma döneminin Galya kabilelerinden Turon'lar, gerek bölgeye ve gerekse geleneksel merkezine adlarını vermişler. Küçük (yaklaşık 200,000 nüfuslu) Tours kentindeki üniversite ise, belki 1483, belki 1494 yılında çok yakındaki Chinon'da doğmuş olan François Rabelais'nin adıyla anılıyor.

Tuhaf bir şekilde, son bir yıldır sanki nereye el atsam, Rabelais çıkıyor karşıma. Batı historiyografisi derslerimde *Carnival in Romans*'ı okutuyorum; bakıyorum ki Le Roy Ladurie, karnavallarda alışılmış gerçekliğin allegorik biçimde tersyüz edilişi konusunda, Rabelais'ye ve Mikhail Bakhtin'in Rabelais etüdüne (*Tvorchestvo Fransua Rable*, Moskova 1965; *Rabelais and His World*, The MIT Press 1968; *L'Oeuvre de François Rabelais*, Paris 1970) gönderme yapıyor. Çeşitli vesilelerle, geleneksel toplumda imanın nasıl şimdiki gibi belirli bir kompartımanda durmayıp hayatın bütün alanlarını kapladığını anlatmak istiyorum; elime bunun en iyi açıklaması olarak, gene Rabelais'den yola çıkarak yazılmış bir kitap: Lucien Febvre'in Le Problème de l'incroyance au XVIe siècle: la religion de Rabelais'*si* (1942; *The Problem of Unbelief in the Sixteenth Century The Religion of Rabelais*, 1982) geliyor. Rabelais'nin dev Gargantua, oğlu Pantagruel ve arkadaşları etrafında ördüğü hümanist hiciv ve komedi şaheserleriyle, hümörde "Rabelaisian," fiziksel görünüş ve varoluş biçiminde "Gargantuan" gibi sıfatlar da Batı dillerine giriyor (ve işe bakın ki coşkusu, cüssesi, iştihasıyla bu sıfatları en çok hakeden ünlülerden Balzac da 20 Mayıs 1799 Tours doğumlu; zaten eski kent merkezinde dolaşırken ikide bir, "...falanca romanındaki filanca aile malikânesini, bu binadan hareketle betimlemiştir" diyen plaketlere rastlıyorsunuz).

Rabelais'nin doğumyeri olan Chinon'daki şato, Loire vâdisindeki Rönesans yapılarından daha eski, henüz ortaçağın havasını taşıyan kuşağın temsilcisi.

Daha genel olarak, Gargantua gibi yaşamanın ve Rabelais gibi gülme-güldürmenin, ortaçağ ulviyetine meydan okuyan yanıdır ki, Rabelais'nin gizli bir ateist olmuş olması gerektiği yolundaki aşırı yorumları beslemek suretiyle Febvre'i provoke etmiş. Bu, tipik bir Rönesans "geçiş" ikilemi kuşkusuz: İtalyan *quattrocento*'su ve *cinquecento*'su da ne kadar dindardı, ne kadar dünyevî? Floransa'da da bakıyoruz, bir dönem Botticelli ve Savonarola yanyana. Ama her halükârda, fikrî planda Rabelais ile çiçeklenen Fransız Rönesansının kalbi, bir başka bakımdan da Touraine'de atmış, anlaşılan. Yüzyıl Savaşları boyunca Fransız kralları, özellikle de Jeanne d'Arc'ın karşı-taarruza geçtiği dönemde VII. Charles, bu bereketli ve güvenli nehir yatağında üslenip manordan manora gezdiklerinden, Loire boyu "krallar vadisi" olarak prestij kazanmış; XI. Louis de en çok Plessis-le-Tours'da oturmuş; derken 16. yüzyılda, artık askerî işlevlerinden tamamen arınmış, olağanüstü güzel ve şatolar inşa edilmiş birbiri peşisıra: Amboise, Azay-le-Rideau, Chambord, Chenonceaux -- hepsi, yeni bir hayat tarzının aristokrasi nezdindeki tezahürüne tanık.

C.E.R.S. VE SEMPOZYUMLARI

Onun için, tam adıyla Université François Rabelais de Tours'un en gösterişli vitrininde bir Yüksek Rönesans Etüdleri Merkezi'nin (Centre d'Études Su-

périeures de la Renaissance) yer almasına şaşmamak gerek. Halen Prof Jean-Michel Vaccaro'nun yönettiği C.E.S.R., kendi içinde tarih, müzikoloji, edebiyat birimlerini kapsıyor. 1957'den bu yana Merkez, her yıl yaz başında bir Uluslararası Hümanist Etütler Kollokyumu düzenliyor ve bunların hepsi sonradan hacimli birer kitap olarak yayınlanıyor. Örneğin 1958'de konu "Toskanya ve Touronya" imiş, 1965'te "Rönesans'ta Bilimlerin Durumu", 1969'da "Erasmus'un 500. Yıldönümü", 1977'de "Rönesans'ta Şarkı", 1983'te "Rönesans'ta Seyyahlar ve Seyahatler", 1984'te "16. yüzyılda Avrupa'da İktidar ve Kurumlar." Nihayet 30 Haziran - 5 Temmuz 1993'te yapılan XXXVI. Kollokyumu "L'Empire de Dante"ye, bu yılın 4-9 Temmuz'undaki XXXVII'ncisini ise "Chrétiens et Musulmans à la Renaissance" temasına ayırmışlar. Bu da kendimizi niçin 3 Temmuz Pazar geceyarısı Gare de Montparnasse'dan Tours'a kalkan TGV'de bulduğumuzu açıklıyor sanırım. Bitkiniz; dışarısı zifirî karanlık; oteli kapalı bulacağımızdan korkuyoruz; vagondaki diğer yolcuların yaş ortalaması herhalde 20-22 ve boy ortalaması 1.90: Paris'e haftasonu iznine çıkmış asker ve denizciler, bu hattın son durağı olan Bordeaux'daki üslerine dönüyorlar. Karamsarlıkla savaşıyorum: neyse ki daha tebliğime altı gün var. İlk dâveti aldığımda, ben burada ne yaparım diye düşünüp, sonunda "Studying 'Relations' or Studying Common Problems in Comparative Perspective?" ("İlişki"leri mi, Yoksa Karşılaştırmalı Perspektif İçinde Ortak Problemleri mi İncelemeli?) başlığını önermiştim; bunu hayli geniş ve felsefî bulmuş olmalılar ki tek başına en sona, 9 Temmuz Cumartesi sabah yapılacak kapanış oturumuna koymuşlar; bu da tabii bana, C.E.R.S bahçesinde verilen öğle yemeklerinde Fransız şaraplarının tadını çıkartır, sonraki ikindi oturumlarında ise nerdeyse aynı hacimde kahve tüketirken, bütün sempozyumu rahat rahat izleme, düşünme ve not alma fırsatını veriyor.

TİCARETTEN ÖTEKİLEŞTİRME SORUNLARINA

Gerçekten çok ferah ölçüler içinde düzenlenmiş bir bilimsel toplantı, bu. İki yöneticisinden Robert Sauzet, C.E.R.S'in tarih seksiyonunu; bundan bir süre önce Université de Toulouse II'den erken emeklilik aldığını öğrendiğimiz Bartolomé Bennassar ise konunun asıl uzmanlığını temsil ediyor olmalı. *Valladolid et ses campagnes au XVIe siècle* (1967), *Recherches sur les grandes épidémies dans le nord de l'Espagne à la fin du XVI siècle* (1969) ve (Lucille Bennassar ile birlikte) *Les Chrétiens d'Allah. L'Histoire extraordinaire des renégats, XVIe-XVIIe siècles* (1989) gibi önemli kitapların yazarı, Bartolomé Bennassar. İki yıl önceden başlayan hazırlık çalışmalarında, Akdeniz'in gerek Hıristiyan kuzeyi ve gerekse Müslüman güneyini, hattâ bir bakıma büyük dinsel kültür dairelerinin karşılaşma, kapışma ve alışverişinin yaşandığı hemen bütün ülke veya bölgeleri kucaklamaya özen gösterilmiş; dolayısıyla yalnız Fransa, İtalya, İspanya, Cezayir ve Tunus'tan değil, Türkiye, Macaristan ve Bulgaristan'dan da konuşmacılar çağrılmış; ama gene de ağırlık Batı Akdeniz'de kalmış, belki doğal olarak.

Kendi payıma bundan şikâyetçi değilim, çünkü yeni şeyler öğrenmeye olanak veriyor -- özellikle toplam 29 tebliğ, nerdeyse bir haftaya yayılan tutarlı bir program içine yerleştirilmiş olduğunda. 4 Temmuz Pazartesi akşamının açılış oturumunda, örneğin, protokol konuşmalarından sonra, gene Université de Toulouse II'den Prof Alain Ducellier'nin "leçon inaugurale"i var, "XIII. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Kadar *Bizans'ın Türklere Bakışı*" konusunda. 5 Temmuz Salı sabah oturumundaki üç tebliğ, Akdeniz'in Hıristiyan âlemi ile Müslüman âlemini birbirleriyle temasa getiren (Cezayir ve Marsilya gibi) *liman şehirleri, ekonomik ilişkileri ve ticaret örüntüleri* etrafında; sonra aynı gün öğleden sonra dört tebliğ, Hıristiyan ülkelerindeki Müslüman ve İslâm ülkelerindeki Hıristiyan esirlerle kölelerin kaderi aracılığıyla, *ihtida ve "dinsel sınırı geçme"* olayları etrafında dönüyor. 6 Temmuz Çarşamba gününün sabah oturumu, *hoşgörü ve hoşgörüsüzlük* sorunlarına hasredilmiş; ele alınan örnekler, bir yandan dinsel azınlıkların "enclave"ler halinde yaşadığı *reconquista* İspanya'sı ya da 17. yüzyıl Tunus'unu, diğer yandan Osmanlıların devlet politikasının İslâmiyet içine ve dışına yönelik farklı tezahürlerini içeriyor. Günün saat 14:00'te başlayan ikinci oturumunda ise, Macaristan, İspanya ve Polonya'daki *kültürel ilişki ve etkileşimler* ile, 1593-1600 "Eğri seferi" sırasında Macar ordusundaki bir Fransız paralı asker birliğinin isyan edip toptan Osmanlı tarafına geçişinin pek bilinmeyen öyküsü üzerinde duruluyor. 7 Temmuz Perşembe, sabahtan gittiğimiz ünlü Fontevraud Manastırı'nın restore edilmiş toplantı salonunda yaptığımız tek oturumdan başlayarak, bütün 8 Temmuz Cuma günü de devam etmek üzere dikkatler, *Oryantalizasyon ve turquerie* süreçlerine kayıyor artık : Arvieux şövalyesinin anılarında Levant, İstanbul'daki Venedik balyolarının İslâm dinine bakışı, Luthercilerin gözünde Müslümanlık, Papa II. Pius'un Fatih'e mektubu, Türk portreleri, Bulgar edebiyatında Osmanlı temaları ve imgeleri, stereotiplerin oluşumu, cizvitlerin Müslüman Akdeniz'deki faaliyetleri. 9 Temmuz Cumartesi sabah ise, daha önce de belirttiğim gibi, bir benim tebliğim var, bir de Prof Bennassar'ın sonuçları toparlama ve özetleme konuşması. -- Velhasıl dört buçuk gün, hiç paralel seans yapmaksızın, her sunuşa en az yarım saat ve ayrıca tartışmalara da bol bol zaman ayrılmak suretiyle, gerçek bir atölye havası içinde geçiyor kollokyum; bir konu derinlemesine işlenecekse böyle işlenmeli, dedirtiyor insana.

Yazının bu bölümünü daha çok Tours sempozyumunun "turistik" yönleri ile bazı çağrışımlarına hasrettim; tek tek bildirilerin içeriğini gelecek ay anlatacağım. ■

1914 İSTANBUL-KAHİRE UÇAK SEFERİ

TOLGA ÖZBEK

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşı'ndaki yenilgisinin yarattığı etkiyi kendi egemenliği altındaki Müslüman halka unutturmak ve aralarındaki bağları pekiştirmek ve bir güç gösterisi yapmak için Harbiye Nâzırı Enver Paşa ve Osmanlı yöneticileri İstanbul-Kahire seferinin yapılmasına karar verdiler.

İstanbul-Kahire seferinden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda bu gibi uçuşlar denenmişti. Mesela, 24 Ekim 1913 tarihinde Edirne-İstanbul uçuşunu Pilot Teğmen Nuri ile Muhabere Üsteğmen Hami birlikte gerçekleştirmiştir. Bu uçuştan bir ay sonra Yzb. Fesa, Üsteğmen Fethi ve Üsteğmen Fazıl 400 km'den fazla süren İstanbul-Edirne-İstanbul seferini üç uçaklık bir kol ile bir günde gerçekleştirmiştir.

Bu ilk uzun mesafeli uçuşlar daha emekleme devresinde olan Türk havacılığının önemli sayılabilecek uçuşları idi. Fakat yine de Türk havacılığı İstanbul-Kahire seferini yapabilecek kadar teknik imkânlara sahip değildi.

O zamanlar, Avrupa'da buna benzer yolculuklar yapılıyordu. Fakat büyük Avrupa şehirlerinin hepsinde tayyare meydanı ve tamir atölyeleri bulunmaktaydı. Bu durum uzun yolculukları kolaylaştırmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda durum farklıydı... Henüz birkaç sene önce kurulan ve sadece İstanbul'da birkaç uçak ve basit tamir atölyesine sahip bulunan Türk havacılığı için 2.500 km'lik İstanbul-Kahire seferini o zamanın şartları içinde gerçekleştirmek çok zordu.

İstanbul-Kahire seferi sırasında, Fethi ve Sadık beyler gittikleri her yerde törenlerle karşılanıyorlardı. Yukarıda kendilerine Şam'da yapılan karşılama töreni.

İstanbul-Kahire seferinde inilmesi planlanan meydanlara uçakların bakım ve onarımını içeren benzin, yağ, yedek parça gönderildi. Uçakları karayoluyla takip edecek olan Manikinst Teğmen Cemal ve Makinist Teğmen Murat 1 Şubat 1914 tarihinde yola çıktılar. Bu göreve Blériot tipi uçakla Yzb. Fethi ve râsıdı Sâdık, Döperdüssen uçağı ile Yzb. Nuri ve râsıdı Yzb. İsmail Hakkı beyler talip oldu.

8 Şubat 1914 tarihinde Yzb... Fethi ve Yzb. Nuri komutasındaki uçaklar büyük bir törenle uğurlandılar. İkinci uçak motor arızası yapınca Yeşilköy'e geri döndü ve birkaç gün sonra tekrar havalandı. İlk durak olan 220 km'lik İstanbul-Eskişehir yolunda ikinci uçak arızalanarak Bozüyük civarında mecburi iniş yaptı. Yzb. Fethi Bey'in uçağı ise arızasız Eskişehir'e geldikten sonra Adana'ya doğru yola çıktı. Uçağı tamir edilen Yzb. Nuri ve rasıdı birlikte Ulukışla'ya vardılar. Uçağının performansı düşük olan Yzb. Nuri rasıdı ile birlikte Torosları aşamayacağını hesapladığından rasıdı Yzb. İsmail Hakkı'yı trenle Adana'ya gönderdi. Kendisi Torosları aşıp Adana'ya indi. Bu sıralarda Fethi Bey Halep'e uçarken karbüratör arızası ile engebeli bir araziye zorunlu iniş yapmış, bunun neticesinde uçağın pervanesi ve tekerleği kırılmışsa da uçak onarılıp yoluna devam etmiştir. Fethi Bey 15 Şubat'ta hareket ederek önce Humus, sonra Beyrut'a indi. 24 Şubat'ta Şam'a vardı.

27 Şubat'ta Fethi Bey'e Şam'dan kalkmadan önce şehir eşrafı tarafından Taberiye Gölü civarındaki Kuneytre'ye bir mek-

Sağdan sola; Osman Nuri Bey, Fethi Bey, İsmail Hakkı Bey, Sadık Bey. İlk hava şehitlerimiz

tup atması için ricada bulunulmuştu. Uçak hedefine gelince dalışa geçti. O civarda bulunan şiddetli hava cereyanları yüzünden uçağın kanatları bu yüke dayanamayınca Küfrühar kayalıklarına düşerek Yzb. Sadık'la birlikte şehit olmuştur. (Başka bir kaynak, uçağın kontrol tellerinin kopmasından düşmüş olabileceğini anlatmaktadır.)

Aynı gün Şam'a gelen Yzb.. Nuri ve rasıdı olayı büyük bir üzüntü içinde öğrenmişlerdir. Şehit olan havacılarımız Şam'a getirilerek askeri törenle Selâhaddin Eyyubî Türbesi'nde toprağa verildi. Düştükleri Taberiye Gölü yakınında bir anıt dikilmiştir. Yzb. Nuri Kudüs ve Elariş üzerinden Mısır'a planan uçuşu İstanbul'dan gelen emirle bu meydanlara uğramadan sahil boyunca bir rota izleyerek sürdürdü ve 9 Mart'ta Yafa'ya geldi.

İki gün sonra uçak başına gelen pilotlar rüzgârın ters taraftan, dağlardan estiğini gördüler. Kentin coğrafi yapısı itibariyle dağlara doğru kalkış yapılamayacağını anlayan pilotlar bekleyen Yafa halkını daha fazla sabırsızlandırmamak için rüzgârın dönmesini beklemeyerek ters bir kararla rüzgârı arkalarına alarak kalkışa geçtiler. (Bu yanlış kararı almalarının sebeplerinden biri de Mısır halkının yapmış olduğu hazırlıktı.) Zorlukla yerden kesilen uçak denizin üstünde az bir irtifada uçarken dönüşe girdiklerinde süratsiz kalmaları nedeniyle denize çakıldı.

Kayıkla uçağın düştüğü yere gelen Yafa halkı Yzb. İsmail Hakkı Bey'i kurtarmış, Yzb. Nuri ise kurtarılamayarak şehit olmuştur. Şehit olan havacımız Selâhaddin Eyyubî Türbesi'nde arkadaşlarının yanına defnedildi. Bu olay yurdun her tarafında büyük bir üzüntüyle karşılandı.

Bu görevin tamamlanması için İstanbul'dan Bleriot tipi uçağıyla Pilot Yzb. Salim İlkuçan ve râsıdı Kur. Yzb. Kemâl gemiyle 19 Nisan'da Beyrut'a geldiler. Uçakları hazırlayan Üçüncü ekip 1 Mayıs 1914 tarihinde Kutsal Kudüs topraklarına, Elariş ve Port Sait'e uğradıktan sonra, 15 Mayıs'ta Kahire'ye vardı. Hıdiv Abbas Hilmi Paşa başta olduğu halde Mısır halkı coşkun sevgi gösterileriyle havacılarımızı karşılamıştır.

Avrupa'da kısa mesafeli uçuşlar bile büyük başarılar olarak kabul edilirken Osmanlı İmparatorluğu havacılarının yaptıkları 2.500 km'lik bu yolculuk Dünya ve Türk havacılık tarihinde önemli bir sayfa açmıştır. Yolculuğu tamamlayamayarak şehit olan Fethi, Sadık ve Nuri beylerin adına İstanbul Fatih semtinde dikilen anıt (açılışı 1916) havacılarımızın anısını günümüzde de yaşatmaktadır.

Bu şanlı yolculuğun gerçekleşmesinde emekleri geçen şehitlerimizin ve havacılarımızın aziz hatıraları önünde saygıyla eğiliyor ve onları minnetle anıyoruz.

- *Türk Hava Kuvvetleri*'nin Doğuş Yılları Hv. Tüm. Gen. İrfan Sarp
- *Uçan Türk* Dergilerinden Yararlanıldı

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN

FEYZİ MUHTAR KATIRCIOĞLU

Sultan Reşad'ın 18 Ekim 1917 Perşembe günü, Dolmabahçe Sarayında ecnebi konuklarına verdiği bir yemeği görüyoruz.

Geç Osmanlı döneminde, Avrupa modasına ayak uydurarak, davetlerde konukların önüne birer menü koymak âdeti, sarayda yaygınlaşmıştı.

Günümüze kadar gelen bu saray menülerinden, iki değişik türde yemek yendiği anlaşılıyor. Frenk konuklar olduğunda, buradaki örnekte görüldüğü gibi, menüler ortadan katlanıp sol tarafına gastronomi dili olarak Fransızca, sağ tarafınaysa Osmanlıca yemek adları yazılırdı. Ayrıca, iki tür şölen yemekleri arasında belirgin farklar olduğu da dikkati çekmektedir. Hanedanın aile efradına veya padişahın sofrasına davet edilen devlet ricaline sunulan yemekler Osmanlı mutfağından olurken, Frenk konuklar Fransız mutfağı ağırlıklı olarak ağırlanırdı.

Ne yazık ki, mutfakta çalışan ahçıbaşılar hakkında pek bilgimiz yok. Acaba bunlar Fransa'dan mı getirtilmiştir, yoksa İstanbul'da yaşayan Levanten, Rum ya da Ermeni ahçılar arasından mı seçilmiştir? Bu hususta bilgi sahibi olanlar varsa, bizi aydınlatmalarına müteşekkir kalırız.

İlk sıradaki, Türkçe metinde "çorba" denilen yemek, Fransızcasından anlaşıldığına göre, bir konsome, yani berrak etsuyudur; *a l'Imperiale* denildiğine bakılırsa, içinde böbrek veya ciğer parçaları da olmalı. Sigara böreğinin, Konstantinopoliten diye nitelenmesi, Fransızlarda yemeklerin bölgesel menşeinin belirtilmesi geleneğine uymak içindir.

18 Teşrinievvel 1333

Çorba
Sigara Böreği
Soğuk Levrek Balığı
Kuzu Filesi
Kuş Konmaz
Çiftlik Pilâvı
Ananaslı Badem Tatlısı
Dondurma
Meyve ve Şekerleme

Aynı gerekçeyle, levreğin de Çanakkale'den geldiği gösterilmiş.

Günümüzde yok denecek kadar azalan Mousseline salçası, yüzyıl başında hayli revaçtaydı; muhtemelen mayonezli olarak sunulmuştur.

Sebzeli kuzu filetosundan sonra verilen, kuşkonmazın salçasının yeşilliği, mayonezine ıspanak ve maydanoz eklenmiş olmasındandır. Her Osmanlı sofrasında, tatlıdan önce pirinç pilâvı gelir. "Çiftlik Pilâvı," Fransızca metinde Sultanî diye anlatılmış. Başvuru kitaplarında, çiftlik pilâvının tarifine rastlamadım. Bunun, günümüzde Sultan Reşat Pilâvı olarak adlandırılan, domatesle pişirilmiş ufak köfteli pilâv olması ihtimali vardır. Ne de olsa, bu davet onun dönemine aittir.

Venedik gatosu, Türkçesinden anlaşıldığı üzere, ananaslı badem tatlısıdır. Yüksek bir formadan hazırlanmış iki çeşit dondurmadan sonra, meyve ve şekerleme ile şölen sona eriyor.

Alkollü içkilerin kullanılmadığı bu yemek, İstanbul'da saray ve yüksek tabakadan aileler için tipik bir örnek sayılabilir. ■

ESKİ BEYOĞLU'NDA, RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-VII

BEHZAT ÜSDİKEN

Bir zamanlar Beyoğlu'nda yaşamış olan bar, gazino ve restaurantlar ile meyhaneleri sıralarken, önce Rusların açtıklarını anlatmış, sonra Tünel ve Galatasaray civarındakileri yazmaya çalışmıştım.

Tünel ve çevresi, kozmopolit bir ortam içinde azınlıklarla Levantenlerin ortaklaşa yaşadıkları bir yöreydi. Bu bakımdan anılması gerekli lokallerin büyük bir bölümü orada bulunuyordu. Dikkat edilecek olursa, Taksim'e doğru ve Parmakkapı'dan sonra bugünkü Beyoğlu içinde böyle yerler pek büyük bir sayıya ulaşmaz. Halbuki Galatasaray ve çevresiyle, Tünel'e doğru olan yöre, özellikle bu türlü yerlerin pek çoklarını eski dönemlerde barındırmıştır, bugün de barındırmaya devam etmektedir.

ELDORADO CAFE CONCERT

Eldorado Gazionosu, şimdiki Mısır Apartmanı'nın bulunduğu yerde ve Grand Rue de Pera'nın ana hattına göre biraz içerdeydi.

Gazino, uzunca ve dikdörtgen şeklindeydi. Giriş kapısı Grand Rue de Pera üzerinde olmasına karşılık, ayrıca bir de Ada (bugünkü Acara) Sokağı'na çıkışı ve girişi bulunmaktaydı. 1880 yılı içinde ilk kez kapılarını Pera halkına açan, Eldorado'nun işletmecisi Spiridon Pilorino idi. Bu şahıs, Eldorado Cafe Concert'i açtığı 1880 yılından bu bölüm yıkılıp, St. Antoine Kilisesi'nin yapımına başlandığı tarihe kadar burasını yönetmeyi sürdürdü.

Eldorado Cafe Concert olarak çalıştığı dönem içinde, daha çok içkili bir yer olarak tanındı. Bu lokalde pek yemek verilmiyordu. Menü çok sade ve basitti. Ağır yemekler yoktu. Cadde üzerindeki kapısı geriye doğru içeri çekikti. Buna karşılık, tüm cepheyi kaplayan ışıklar (gaz lambalarıyla aydınlatma!) gazinoyu belli ederdi. Gazinonun bu kapısından girildiğinde, sağda kenarda bir saz heyetinin bulunduğu yerde küçük bir sahne gözlenirdi. Masalar bu sahneye göre karşı sıraya ve ortalara serpiştirilmişti. Zaten, Concordia kadar büyük bir yer değildi. Eldorado'da genellikle, dönemin ünlü sazcılarından kurulmuş bir saz heyeti bulunurdu. Bu saz heyeti, genellikle, iki lavta, bir kemençe, bir def ve bir kanun'dan oluşurdu. O dönemde bu sazları kullanan ünlüler şunlardı: Lavtacı Serkis, lavtacı Mikail, kemençeci Osep, kemençeci Akribas, lavtacı lambo, kemençeci Vasil, def çalan Arap İbrahim.

EPTALOFOS GAZİNOSU

Eptalofos Gazinosu, Taksim'de, Grand Rue de Pera, Roum Kabristan'ı (bugünkü Meşelik) Sokağı ve Sıraselviler Caddesi arasında kalan üçgen şeklindeki alanın ucundaydı. Bu alanda önceleri Aya Yorgi adında ahşap bir Rum kilisesi ile oldukça yüksek bir çan kulesi bulunuyordu. Geri kalan bölüm ise, tamamen Rum mezarlığıydı. Zaten sokağın "Roum Kabristan'ı" olarak adlandırılmasının nedeni de buydu.

Aya Yorgi Kilisesi zamanla yıkılmıştı, çan kulesi ise 1860'lı yılların başına kadar yerinde kalmış

Eptalofos Kahvesi 1908-1910

daha sonra bu kule de yıktırılarak yerine bugünkü Aya Triada Kilisesi yapılanmıştır.

Kilisenin inşa tarihi ile ilgili bazı kaynaklarda, hatalar görülmektedir. Örneğin: Reşad Ekrem Koçu'nun yayımladığı *İstanbul Ansiklopedisi*'nin 3. Cildinin 1553. sayfasında, kilisenin inşa tarihinin (Narteksin sol tarafında bulunan kapının üstündeki kitabeye dayanılarak) 14 Eylül 1887 olduğu kabul edilmektedir. Halbuki kilise daha 1867 yılında bile vardır. Hatta kilisenin o dönem bağlı olduğu episkopos Mgr. P. Denis'tir. Kaldı ki, Pera'daki Panaia Kilisesi bile o sırada bu episkoposa bağlıydı. Bu durumda belirlenen 1887 tarihin onarım veya eklenen bölümlerle ilgili bir tarih olması gerekmektedir. Eptalofos Gazinosu, böyle bir alanın içinde ve kiliseye gelir getirmek amacı ile yapılmış vakıf dükkânlarının üstünde ve birinci kattaydı.

Bu yer, 1870 yılında, gazino ve kahve karışımı olarak Panayot Kalivis tarafından "Cafe d'Europe" adı ile açıldı. 1880 yılına kadar da bu adla anıldı.

1880 yılından sonra da adı

Eptalofos oldu. Bu ad Rumca iki kelimenin birleşmesinden meydana gelmişti. "Epta" ve "Lofos", bu kelimelerin Türkçe karşılıkları ise "Yedi" ve "Söz" (nutuk) idi.

Eptalofos Gazinosu'na, Grand Rue de Pera üzerinden ve çok güzel yapılmış üstü yarım daire olan ferforje (dökme demirden) bir kapıdan girilirdi. Tırmandığınız merdiven dik değil çok rahat çıkılabilecek şekildeydi.

Gazinonun ilk dönemlerinde ön bölüm teras şeklindeydi. Arka tarafsa cam bölmelerle kapatılmıştı. Daha sonra ön bölüm de çerçeveli camlarla örtüldü. Cumhuriyet'ten sonra tekrar eski haline dönüldü.

1881 yılında Gazino-Kahvehane Ohannes Alepyan'a devredildi. Bu tarihten sonra tamamen çalgılı bir gazino havasını alan Eptalofos, çok güzel mezeleri ve çeşitli içkileriyle tanınan bir yer oldu. Her akşam buraya gelenlere saz heyeti birçok güzel musıki dinletileri vermeye başladı.

Daha çok azınlıklarla Levantenlerin yeğlediği ve Cumhuriyet'ten önce pek Müslümanların gelmediği bu gazino, 1887 yılında, Mişel Russeloğlu'na, ondan da gene bir Rum olan Yorgo Valliadis'e geçti. Gazino gene, geceleri konserler vermeyi, bu konserleri izlemeye gelenleri de eğlendirmeyi sürdürdü. Genellikle sakin olan bu yerde ara sıra bazı "Zaptiyelik" olaylar olmuyor değildi.

O dönemde, burası özellikle Kefalonyalıların da uğrak yeri halini aldı. Bu özellik 1922 yılına kadar sürdü.

O sırada gazino bir süre için kapandı. Bu kez burayı Ahmet Atalay devraldı ve gazinodan çok kahveyi andıran bir işyerine dönüştürdü. Adını da "Ulus" koydu, ancak bu adın varlığına rağmen herkes buraya Eptalofos demeyi sürdürdü. Ön taraftaki camlar yıktırılmış, yalnız arka plandaki kapalı yerler bırakılmıştı. Gelen müşteriler daha çok seyirlik bir yer olduğu için burayı dolduruyordu.

O dönemlerde de burada içki servisi yapılıyordu. Ancak Eptalofos gazino, daha doğru bir deyimle çalgılı gazino görüntüsünü tamamen kaybetmişti. Nitekim, 1955 yılından sonra pek çok el değiştirdi, sonunda birahane benzeri bir yer oldu. Adı da "Şadırvan"a dönüştü. Aslında bu adın neden konduğu da belli değildi.

Kristal Gazinosu ve Binası 1955

Bugün burası gene çalışmakta, içinde de eskilerle kıyaslanmayacak bir "toplum" bulunmakta. 80-90 yıl sonra Eptalofos böyle mi olmalıydı?

ARİZONA BAR

Arizona Barı, Deva Sokağı'nın içinde, İstiklâl Caddesinin girişine göre, sol yandaydı. Pek büyük olmayan, nefis şekilde dekore edilmiş bu bar, maalesef uzun ömürlü olmamıştır.

Kapıdan girdiğinizde, "Barmaid" sizi, tatlı ve sempatik bir gülümseme ile karşılar, oturacağınız yeri "Sizin" için beğenirdi.

İçkileriniz kesinlikle bir sanat harikasıydı.

Müzik, sanki "Sizin" için yazılmış özgün parçalardı.

Piyano'da Edith, Siz'e gerçek bir hafif müzik potpurisi sunardı. Romantik Çıgan müziğini, Viyana Lied'lerini ve hafif klasik parçaları kalbinizde hissederken adeta yaşardınız.

Bazen güzel, tatlı ve sempatik altı dansöz ile bunlara eşlik eden dansörlerle kendinizi baka bir âlemde sanırdınız.

Ömrünün kısalığını belki yöneticisine bağlamak gerekir, belki de günün şartlarına; çünkü Arizona Bar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra açılmıştı.

1948 yılı içinde bu güzel yer önce tatile girdi, sonra da sessiz sedasız kapandı. Ünlü ve o günkü deyimle, "Ansiklopedik" piyanist Edith de soluğu, Sarıyer'deki "Canlı Balık"ta aldı ve bu kez Boğaz'ın enfes manzarası içinde oraya gelenlere çok tatlı saatler yaşattı.

Bu arada, dönem barlarının tümüne sanki Maitre d'hotel'lik yapan Silvio Fonta'nın barlar için önerdiği kokteyllerden bazıları:

-Black Hawk Cocktail : 1/2 gin ile 1/2 whisky'yi "Shaker" de karıştırın ve çok az buzla servis yapın.

-Anglers Cocktail : 1/3 vermut ile 2/3 Whisky ve bir çay kaşığı ağaç çileği şurubunu Shaker'de karıştırın ve servis yaparken kadehe bir de ispirtolu kiraz ilâve edin.

-Enrage Cocktail : 1/4 vermut, 1/4 nar şurubu, 1/4 portakal likörü, 1/4 rom, 1/2 kahve kaşığı limon suyu, "Shaker"de iyice çalkaladıktan sora, servis yaparken isportolu bir kiraz ilâve edin.

-Martini Cocktail Sec : 1/4 vermut, 3/4 gin, 1/2 çay kaşığı angustra, servis yaparken kadehe biraz limon sıkılması gerekir.

-Pink Gin :"Cocktail" kadehi-

Aya Triada Kilisesi 1910

nin içine birkaç damla angustra, 1 kadeh gin konur. Yanına da bir bardak su verilir.

-Princess Mary Cocktail : 1/3 taze krema, 1/3 kakao likörü 1/3 gin, Filip kadehinde sunulur.

-White Lady Cocktail : 1/4 limon suyu, 1/4 portakal likörü, 2/4 gin "Shaker"de karıştırılır ve servis yapılır.

-Whisky Cocktail : Birkaç damla angustra, birkaç damla portakal likörü ve bir kadeh whisky "Shaker"de karıştırılarak servis yapılır.

-Bronx Cocktail : 1/6 vermut, 1/6 portakal suyu, 4/6 gin.

JARDIN DES FLEURS - CASIN DE PERA

Bu büyük ve çiçekli bahçe Grand Rue de Pera, Hamalbaşı (bugünkü Meşrutiyet) Caddesi, Dudu Odaları Sokağı ve Tiyatro Sokağı'nın arasında kalan alan üzerindeydi. Bu alanda o dönem çiçeklerden başka hiçbir şey yoktu.

Yalnız, 1843 yılında yazılmış bir yazma esere atfen 1503 yılında yapıldığı ileri sürülen "Surp Yerartutyun - Üç Horan" Ermeni Kilisesi'nin ahşap kalıntılarının varlığı görülürdü.

Bu arada ve 1831 yılındaki yangından sonra, Bosco adındaki bir gösterici burada cambaz ve tiyatro gösterimleri yapmak için müsaade aldı.

Müsaadeyi aldıktan sonra da Tiyatro (bugünkü Sahne) Sokağı'nı da içine alan ve Gran Rue de Pera'ya cepheli ünlü tiyatrosunu açtı. Bu tiyatroda her türlü gösterim yapıldığı gibi operaya da yer veriliyordu. Bu yeri daha sonra Naum Bey devralacak ve "Naum Tiyatrosu"sunu burada kuracaktır.

İşte bu dönemlerde, Grand Rue de Pera üzerindeki Tiyatro'nun yanında ve bugünkü Galatasaray Postahanesi'nin olduğu yerden girişi olan "Casin de Pera" veya diğer adı ile "Hotel et Restaurant Palais des Fleurs", 1860 yılının başında burada açıldı. Nefis yemekleri ile çabucak Pera yaşayanlarının beğenisini toplayan bu yerde hem öğle, hem akşam yemekleri vardı. Bunlar hem tabldot hem de alakart olarak müşteriye veriliyordu.

Lokantanın yöneticisi Mr. Bouin idi. Bahçe'nin lokanta bölümünün dışında, arka tarafta Karagöz oynatılan bir yeri vardı.

Gazino her hafta Cumartesi günleri sabaha kadar süren "Maskeli Balo"lar düzenliyordu.

Yemekler tamamen Fransız mutfağını simgeliyordu. Kav'da özellikle seçilmiş Fransız şarapları ve kaliteli İtalyan şarapları bulunuyordu.

Bu kocaman bahçe içinde o dönem "Casin de Pera"nın dışında ve Dudu Odaları Sokağı'na bakan bir de pansiyon vardı.

Mr. Bouin de bundan cesaret alarak, bahçenin bir bölümüne möbleli ve möblesiz odalardan oluşan bir bölüm eklemişti.

25 Haziran 1870 günkü Büyük Beyoğlu yangınında Jardin des Fleurs'ün tamamı Naum Tiyatrosu birlikte yanınca, burada sırasıyla, "Avrupa Pasajı", "Krepen Pasajı" ve o arada da "Cite de Pera" ile Tiyatro Sokağı doğdu.

Aslında bu bölümün tamamen bugünkü haline alması, 1870 yılındaki Beyoğlu yangınından sonradır. Zaten bu bölümde, Tiyatro Sokağı'nın dışında oluşan yegâne sokak "Ermeni kilisesi" sokağı idi.

Hotel Restaurant du Palais des Fleurs döneminde, Pera yaşayanlarına gerçekten çok iyi hizmet verebilmiş bir yerdi.

PINAR BİRAHANESİ

Pınar Birahanesi 1953 yılının sonlarında, Lale Sineması'nın altında açılmıştı. Birahaneye yan tarafındaki kapıdan girdiğinizde, sizi üç sıra masa karşılardı. Bu masaların hiçbirinde örtü yoktu.

Birahanenin girişe göre sol tarafında ve nihayette yukarı çıkan bir merdiven gözlenirdi. Bu merdivenle birlikte balkon gibi görünen tüm parmaklıklar çıralı çamdan yapılmıştı.

Lokantanın yukarısına çıkan merdiven ve balkonda masa yoktu, burası yalnız el yıkama yerleri için ayrılmıştı.

Bunun altında, yemeklerin ve içkilerin verildiği büyük bir pencere vardı. Bu pencere ile birlikte, sağ tarafta ayrıca perdeleri ve camları olan dekoratif bir pencere daha bulunuyordu.

Bu bölüm az da olsa salona doğru bir çıkıntı yapmıştı. Çıkıntının üstü ise balkon türü bir süsleme ile kapatılmıştı. Bu kısmın üstünde orijinal kiremitler bulunmaktaydı. Bu ahşap bölümlerin tamamı da çıralı çamdan yapılmış olduğundan, görünüm pencereli ve ahşap bir evi andırırdı.

Masalar dört ve altı kişilikti. İskemlelerin oturma yeri tamamen ahşaptı. Geri kalan bölümler ise demirdendi. Pınar'ın birkaç komisi ve iki garsonu vardı bunların her ikisi de şişmandı, birini "Mösyö Dük" diğerini "Mösyü Kiryako" olarak bilirdik.

Mösyö Dük daha az şişman ve biraz daha boyluydu, alnı açıktı, saçları arkadan aşağıya doğru ve uzundu, yüzünde bıyık yoktu, yanakları kırmızıydı. Daima beyaz ceket, siyah papyon ve siyah pantolon giyerdi.

Mösyö Kiryako ise, biraz daha Osmanlı idi, başında saçları azalmıştı, ancak favorileri vardı, o da Mösyö Dük gibi giyinirdi.

Her ikisi de dönemin iyi garsonlarıydı ve müşteriye çok iyi davranırlardı. Burada daha çok bira içilirdi. Eğer büyük bira istiyorsanız "Arjantin" demeniz gerekiyordu. Küçük bira içinse "Ufak" demek yetiyordu.

Mezeler çok iyiydi, o zamanlar Pastırmalı ve Sucuklu yumurta burada çok fazla tutulurdu.

Diğer mezeler, her Rum lokanta, birahane veya meyhanesinde olduğu gibi lezzetliydi. Garsonlar kendi aralarında lokantayı bölmüşlerdi, bundan ötürü de kim hangi garsonu istiyorsa o bölüme otururdu.

Zaten gelenler aynı kişiler oldukları için, her iki garson, gelen müşterisinin ne yediğini ve içtiğini bilirdi.

Yediğiniz ve içtiğiniz her nesne, önünüze gelen servis takımları gibi tertemizdi. Örtü olmamasına karşılık masaların üstünün bir kez dahi kirli olduğu görülmemiştir.

Pınar'ın giriş kapısı ve ön cephesi tamamen camdı, perde yoktu, bundan ötürü de hem dışarıdan içerisi hem de içeriden dışarısı rahatlıkla görülebilirdi.

Pınar bu kadar iyi hizmet vermesine karşılık zamanın koşulları nedeniyle kapanmak zorunda kaldı. Aslında bu tarihlerden sonra, Rumların çalıştırdığı her yer, kapanma gereğini duyuyordu. Tabii ki Pınar Birahanesi de zorunluluktan nasibini aldı ve istemeyerek de olsa kapandı.

LALA LOKANTA VE BİRAHANESİ

Eski Beyoğlu'nda iki tane "Lala Lokanta ve Birahanesi" vardı. Bunlardan biri, Grand Rue de Pera üzerinde ve Halep Çarşısı içinde bulunan ve "Alkiviyadi(s) Lala(s) yönetiminde olan "Splendit Lala", diğeri ise Tepebaşı'nda, eski Alp Oteli'nin karşısındaki, Mihal Stamateo'nun yönetimindeki "Lala"(s) lokantasıdır. Splendit Lala(s) lüks bir lokantaydı ve ünlü bir restaurantın yerine yerleşmişti.

Bizim sözünü ettiğimiz Lala(s) Lokanta ve Birahanesi ise, daha çok orta sınıfa hitap eden ve gerçekten iyi bir meyhaneydi.

Çok içilen Kuvvet Şarabı, 1908

1925 yılında meyhane yasağı kalkmadan önce, "Lala (s)"ın yerinde eski ve lokantadan çok meyhaneye benzeyen Hristo'nun yeri vardı. Mihal burasını devraldıktan sonra hemen aynı yıl, biraz daha yenileyerek, ikinci sınıf bir lokanta ve birahane haline getirdi. Aynı yıl sonunda da burayı hizmete açtı.

Lala(s) birahane lokantasına dışardan iki basamakla girilirdi. Zemin sokağa nazaran oldukça yüksekti.

Sağdaki kapıdan sonra gelen vitrin camı tek parça halindeydi. Hem vitrin camının hem de kapı camının üzerinde pirinçten çubuklar camları korurdu. Cephenin yerden, yarım metreye kadar olan bölümü ahşaptı. Üst tarafı ise yekpare camdı. Vitrin ve kapı camının üzerindeki pirinç çubukların bittiği yerden sonra, tül perdeler asılmıştı. Bu da içerinin görünmesine engel oluyordu. İki basamağı çıkarak, lokantaya girdiğinizde sol tarafta ikişer, sağ tarafta ise birer masa görürdünüz.

Sol taraftaki masalar dörder, sağ taraftaki masalar ikişer kişilikti, yerler tamamen karo mozaikle (siyah-beyaz olarak) döşenmişti.

Oldukça uzun olan Lokanta - Birahane'nin nihayetinde çok büyük bir vitrin buzdolabı vardı. Arka tarafta ise vitrin buzdolabının üzerinden dahi gözlenebilen çok temiz mutfak görünürdü. Mihal genellikle, tezgâhın arkasında çalışır, Rum garsonlar ise servisleri her zamanki çabukluklarıyla yaparlardı. Çoğucası azınlıklar tarafından yeğlenen lokantanın en önemli özelliği, 1940'lı yıllarda dahi, "Mastika" ile "Sakız" rakılarının varlığıydı.

O dönem bu rakıların, alenen mi, yoksa gizli olarak mı satıldığını anımsamıyordum. Ancak içki yasağının kalkmasından sonra ve Tekel'in henüz tüm rakı inhisarını alamamış olmasından dolayı, zaten 1936-1937 yıllarına kadar her türlü rakının alenen satışı yapılıyordu.

Bu bakımdan bu tarihten sonra da bazı lokanta ve meyhanelerin, gizli de olsa bu tür rakı-

Galatasaray Dönemeci soldaki bina Casin de Pera'nın girişi 1895.

ları satması dönemine göre gayet normaldi.

Lokanta - Birahane'nin diğer bir özelliği de çok aydınlık olmayışıydı. Loş bir hava yetmiyormuş gibi, sigara dumanı bu loşluğu daha da artırırdı. Kışın sağ tarafa ve lokantanın nihayetine doğru konmuş olan büyük bir soba üşüyen kişileri sözümona ısıtırdı.

O dönem yalnız Beyoğlu ve civarında yaşayan azınlıklar 150.000 kişi kadardı. Bu durumda içkili yerlerin, boş kalmasına olanar var mıydı?

KRİSTAL GAZİNOSU

Kristal Gazinosu (Gazino kelimesinin aslı "Kazino" dur. Ancak halk arasında bu deyim kullanıldığından, böyle yazmak daha iyi; ama bazı yazarlar, ille de "Kazino" diye yazarlar!) Taksim Meydanı'nın kanımca en güzel yerindeydi.

Bu gazino ve binası, 1928 yılında daha Talimhane boşken ve burada hiçbir bina yokken, bu boşluğu gözlerden saklamak istercesine o tarihlerde yapılmıştı. Binanın ön tarafı sekiz kolon üzerine oturmuştu. Arka taraf ise dükkânlara ayrılan zemin katın dışında, iki kattan oluşuyordu. Bu iki katın tamamı da gazino için ayrılmış, geriye çekilen birinci kat, gazinonun çay ve kahve içilen bölümü olarak planlanmıştı. Üst kat ise boydan boya, camlarla sanki örülmüştü. Yeni yapılan bu yere, camlı bölümden dolayı "Kristal Gazinosu" denmişti.

Öndeki sekiz kolonun tamamına yakın bölümü, bir zaman sonra, mavi "betebe" ile kaplanmıştır.

Binanın altında, altı dükkân bulunuyordu. Tam ortada ise Kristal Gazinosu'na çıkan, kapı ve merdiven vardı. Birinci kat, sekiz ayrı balkondan oluşuyor ve gelenler bu balkonlara serpiştirilmiş masalarda, çaylarını, kahvelerini veya hafif içkilerini alıyorlardı. Yazın, balkonu yeğleyen müşteriler, kışın kapanan kapılara karşılık gene balkon önünde oturmayı istiyorlardı.

Kristal Gazinosu'na bağlı olan kahve, bu şekilde çalışmasına karşılık, asıl gazino, üst kattaydı.

Birinci kattan sonra, gazinoya çıkan merdivenlerle, yukarıya ulaştığınızda, girişe göre sağda yerden oldukça yüksek ve en az üç basamakla çıkılan bir sahneyle karşılaşırdınız. Bu sahnede dönemin tüm yıldızları, ikinci derece yıldızcıklar dahil, hepsi sahne almıştı. Bu arada çok ilginç bir olay da Kristal Gazinosu'nun sahibinin Hacı Hamdi Anlar olmasıdır. Ancak nedeni bilinmez, Kristal Gazinosu'nun resmi kaydında Nesibe Anlar'ın adı geçmektedir.

Bu ad, gazino ilk açıldığından 1954 yılına kadar, devam etmiş, bu tarihten sonra gazino, Hamdi Anlar adına tescil edilmiştir. Gazinonun özellikle sivrildiği dönem 1942 yılından sonradır. Bu yıllar II. Dünya Savaşı yıllarıdır ve kentlerde un yoktur, yağ yoktur, kahve hiç yoktur. Bunları satanlar ise köşeyi tam anlamıyla dönmüştür. İşte bu köşeyi dönen "Anadolu esnafı" kazandığı ve fazla gelen paraları ile, yavaş yavaş büyük kentlerin ve özellikle İstanbul'un yolunu tutmuşlardı.

Her türlü yeniliği tatmak isteyen bu insanlar için, Kristal Gazinosu, tüm Beyoğlu'ndaki diğer çalgılı veya çalgısız gazinolardan daha sempatik gelmiş ve özellikle o zamanki deyimle "Hacı Ağa" adı verilen bu "Harp Zenginleri" (veya vurguncular) Kristal Gazi-

nosu'nu kendi aralarında parsellemişlerdi. Bu arada ve 1946-1947 yılları arasında Kristal'de garsonluk yapmış, Bekir'in anılarından bir bölümü aktaralım.

Önce Bekir'i tanıyalım. Bekir o dönem 30-32 yaşlarında, oldukça şişman, kocaman kafası ve orta boylu, saçları fena değil, yanakları kıpkırmızı, eğer yanlış anımsamıyorsam, Kayserili.

Bekir "Hacı Ağa"larla ilgili anılarında şöyle der:

"Akşam ezanından sonra gelip otururlar ve sürekli bira içerler, bira ile bu denli sarhoş olabilen insanları az gördüm. Zaten bizim Kristal'e bunlar gelmeye başladıktan sonra biz iş yaptık. Yani ben kendim için söylemiyorum. Kristal'i işletenler için böyle...Tabii biz de bu kişilerden sebeblenmeyi bir görev bildik. Ne istiyorlarsa ona göre servis yaptık. Bilmem bilir misin, biz Kristal'de marka ile çalışırdık. Adisyonların karşılıklarını biz alır, kasaya akşam markalarımızın bedelini öderdik. Bazen ve kalabalık olduğu zamanlarda, marka karşılıklarını Patron peşin alırdı.

— Hepinizden mi?

— Vallahi, hatırlamıyorum, ama olabilir de, olmayabilir de...

— Neyse, sen devam et.

— Program kaçta bitiyorsa o saate kadar bunlar kalırdı. Biz bunların (hepimiz) sarhoş olduklarını hissettiğimiz anda, daha önce içtikleri bira şişelerinin yanına boş şişeler eklerdik.

— Boş şişeleri neden masada bırakıyordunuz?

— Onlar öyle istiyordu, saysınlar diye.. Biz de içtikleri biraların boş şişelerinin yanına en az bir o kadar daha boş şişe koyar, hesabıda ona göre alırdık.

— Peki, anlaşılmaz mıydı?

— Yok yahu, adam zaten zom, bir de sahnede şarkı söyleyenlere abayı yakmış, kendine göre akıllı, şişeleri sayıp para ödüyor"

Bu anılar da, Garson Bekir de gerçektir. Bu garson, daha sonra buradan kopmak zorunda kalacak ve Kadıköy'deki Lezzet Lokantası'nın sahipleri Kayserili Ömer Aksoy ve Mustafa Katipoğlu'na kapılanacak ve uzun süre onların yanında çalışacaktır.

Piyanist Edith 1947

Gelelim, sanatçı kadrosuna. Kristal Gazinosu'nda İsmail Dümbüllü dahil, boy göstermeyen sanatçı yok gibidir. Hatta İsmail Dümbüllü ve arkadaşlarını Kristal Gazinosu'nda gösteri yapmaya zorlayan da Hacı Hamdi Bey'dir. Unuttum, Kristal Gazinosu'nun dekorları bir tuhaftı, kanımca özellikle bu tür "Hacı Ağa" tiplerinin isteğine uygun olsun diye bu şekilde hazırlanıyordu. Dansözler ve diğer oyuncu kadınlar, hem görünsün, hem örtünsün, düşüncesiyle hareket ediyorlar ve özellikle "Anadolu tipi" giysi ile sahneye çıkıyorlardı. Bunların nedenini düşünmek bugün çok zor, ama o dönemi yaşayan bizler bu tiplerin nasıl diğer bazı bar ve pavyonlarda boğuntuya getirildiğini, her gün duyar ve görürdük.

Bekir'in anlattıkları dahil bütün bunlara rağmen, gene de en az boğuntuya geldikleri yer, kesinlikle Kristal Gazinosu'ydu. Kaldı ki Kristal Gazinosu, "Hacı Ağa"lardan sonra sanki işlevini bitirmiş gibi kendi kendine kapandı. Bina mı? 1970'e gelmeden yerle bir oldu. Bu arada 1955 yılından sonra açılmış olmasına karşılık, ömrü kısa olan, fakat ilginç bir kulüp var:

POLO KULÜBÜ

Bu kulüp, sırf dalga olsun diye, İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi'nden mezun olan Tosun Moran tarafından açılmıştı. Mis Sokağı'ndaki kulübe, dönen ve aşağı yukarı 16-18 basamağı olan bir merdivenle inerdiniz. Hemen inişte ve inişe göre solda, bir tezgâhın üzerinde sürekli klasik ve hafif parçalar çalan bir "Makara Teyp" bulunurdu. İlk indiğiniz yer genişçe bir salon gibiydi, etrafta üç ayrı oda gözlenirdi, bunların hepsinde yuvarlak, örtüsüz ve masif masalar görülürdü. Masaların üzerinde toprak ve altı geniş sürahiler dururdu, genellikle istenen şarap bu tür sürahilerle servis yapılır ve ayrıca, toprak bardaklar konurdu.

Yemekten çok içmeye önem veren bir yerdi. Hoş Tosun da oldukça içerdi ya. Zaten tüm müşterileri, kendi arkadaşları ve dost çevresiydi. Para kazanmaktan öte, tamamen zevk için açılmış bir yerdi.

Tabii ki, bir mahzen tavernayı andıran bu yerin ömrü uzun olmadı, olamazdı da. Ama ne olursa olsun Beyoğlu'ndan böyle güzel ve ilginç bir yer geldi ve geçti... Unuttum, giriş kapısında, gerçekten çok güzel "Polo Kulübü" yazılı bir tabela vardı. ■

SİYASAL HİCİV HARİTALARI

FEYZİ MUHTAR KATIRCIOĞLU

Ondokuzuncu asrın ortalarına doğru, Avrupa'da başlayan ve oradan da Amerika kıtasına sıçrayan bir mizah/hiciv modası belirdi. Bu akıma, İngiltere'nin ünlü *Punch* (Yumruk!) dergisinin öncülük yaptığı söylenebilir. "Alaya alma/dalga geçme," sözle, yazıyla, resim ve karikatürle yapılabildiği gibi, bu amaçla haritalardan da yararlanılabiliyordu.

Bu sayıda, sizlere, 1877 yılında Londra'da William Frederick Rose tarafından çizilen ve George Washington Bacon'ın renkli taşbaskısını ayrı bir yaprak halinde yayımladığı değişik bir harita örneğini sunuyoruz: o yılın "Ciddi, Komik Savaş Haritası."

Görüldüğü gibi, Avrupa'yı tehdit etmekte olan Rusya, bir ahtapot olarak görüntülenmiştir. Kırım Savaşındaki yenilgisi nedeniyle, kollarından biri sargılı olarak, o yarımadayı sarmaktadır.

"Referans" başlığıyla yapılan açıklamada şöyle deniyor:

Rusya, Kırım'da aldığı yarayı unutarak, kollarını bütün yönlere uzatmakta. Türk'ü yakalamış olmakla, daha önce Polonya'ya yaptığı gibi, onu da mat etmeye çalışmakta. Aynı zamanda, Yunanistan da bir başka cepheden Türk'ü kızdıracak gibi. Kızkardeşi Avusturya onu tutmasa, Macaristan komşusu Rusya'ya saldırmak niyetinde.

Fransız son (Alman) yenilgisini hatırlayarak silahlarını gözden geçirmekte. Almanya onun hareketlerini dikkatle izliyor ve her türlü olasılığa karşı hazır bekliyor.

Büyük Britanya (İngiltere) ve İrlanda olup bitenlere merakla bakarlarken, Rusya'nın Türk'ün cep saatini (İstanbul'u) kapmasını veya Süveyş'e karışmasını önlemek üzere hazırlanmış durumdalar.

İspanya, çok ihtiyacı olan istirahatini yapmakta. İtalya yeni kazandığı özgürlüğünün keyfini çıkarıyor. Belçika'nın zengin kralı, hazinesini korumaya çalışıyor. Danimarka'nın bayrağı küçük, ama onunla övünmekte haklı. ■

Bu haritayı içinde bulduğumuz, yeni bir Haritacılık Sanatı kitabının kapağı (London: Studio Editions, 1993). 300'ü renkli 390 tane harita içeren bu büyük boy yapıt, 12 bölümden oluşmaktadır:

1. İlk haritacılar 2. Ortaçağ haritacılığı 3. Keşifler çağı 4. Hollanda altın çağı 5. Haritacılık geleneği 6. Kartografya reformu 7. Dünyanın dört bir köşesinde ölçüm ve saptamalar 8. Şehir planları ve görünüşleri 9. Deniz haritacılığı geleneği 10. Gök haritaları ve küreler 11. Meraklı haritalar 12. Estetik

Kitabın bu yıl yapılan yeni basımı (ve ciltlenmesi), Çin'de gerçekleştirilmiş.

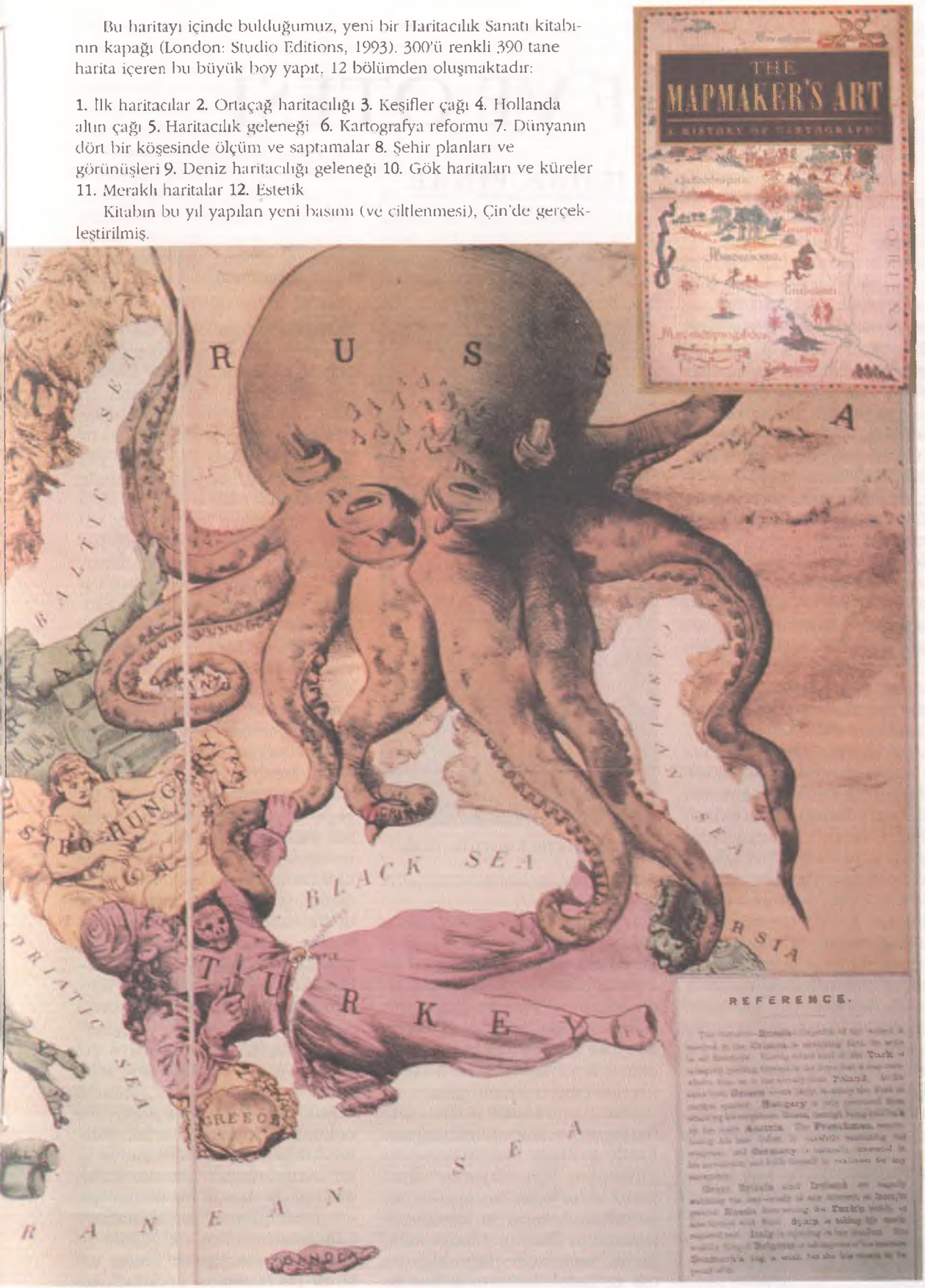

KEYİF VE ÖTESİ

İLHAN PINAR

"Kef", "Kief" olarak İngilizce; "Keiff", "Käff" ve "Keff" olarak Almanca metinlerde ve sözlüklerde yer alan sözcük bizim "keyif" sözcüğünden başka bir şey değildir.

Türkçe sözlükte ise, keyif, keyfiyet, keyfince, keyfi, keyfetmek, keyiflenmek, keyifli gibi aynı kavramın türevleri yer almaktadır.

Keyif kavramının sözlük anlamına gelince (TDK, 7. Baskı); Keyif, 1. Vücut esenliği, sağlık. 2. Canlılık, tasasızlık. 3. Hoş vakit geçirme. 4. İstek, heves, zevk. 5. İspirtolu içki ve başka maddeler kullanıldığında insanda görülen durum. 6. Yolsuzluk ve kuraldışı istek. 7. argo. Esrar.*

Keyif kavramı üzerine bu verileri kayda geçirdikten sonra gelin Mazhar Osman'ın bu kavramı nasıl tanımladığına bakalım. Mazhar Osman'ın "Yeşil Hilâl Cemiyeti Reisi"yken 1934 yılında İkinci baskısı yayınlanan ve *Keyif Veren Zehirler* adını verdiği kitabında "keyif" tanımı şöyle yer almaktadır: "Uyuşturucu, uyutucu zehirlerin hepsi vücude ilk girdiği vakit uyanıklık, dirilik ve hattâ neş'e verir. Bu neş'e zehrin kana karışmasından, zehirlenen kanın beyinde sinir merkezlerini kamçılamasındandır. Böyle bir zehir tesirile beyin eskisinden fazla faaliyete gelir. Fazla söylemek, hareket etmek ihtiyacı uyanır, duygu artar, zekâ parlar. Bütün vücutte hoş bir sıcaklık olur, insanın iradesini vı-

Melling'ten bir Kahvehane Ocağı

karını tutan gemler gevşer, yavaş yavaş haya kalmaz, lâubalileşmeğe başlar, neş'e çoğalır, gam ve kasavet silinir; nefsine itimadı artar göğsü pekleşir, en güç şeyler kolaylaşır, işte buna keyf diyorlar." Ve böylece, alkole bağlı olarak keyif kavramı ve durumu üzerine bilgiler uzayıp gider.

Batı, merkantilist dönemle başlayan ve ulusalötesi kapitalizmle pekişen, kendi dışındaki toplumları "uygarlaştırma" misyonu sürecinde, bu toplumları araştırmış, tanımış ve kavramsallaştırmıştır. Batı'nın yaptığı sıçrama ve buna bağlı olarak elde ettiği üstünlük karşısında her ne pahasına olursa olsun bu sıçramayı yakalamak isteyen toplumlar, uygarlaşma uğruna kültürsüzleşmişlerdir. Bu durumu en yakından ve acısını en derinden hissederek yaşayan Osmanlı-Türk toplumunda da üç yüz yıla yakın bir süredir -kendi içinde düşünce ayrılıklarına yol açsa da- ortaya çıkan her düşünce sonuçta Batı ile arasındaki açığı kapatma hedefine yönelik olmuştur. Çok milletli imparatorluk yapısını dağıtarak ulus-devlet oluşumunu gerçekleştirmeye yönelen toplum, Batı'nın (Batı'nın dayatmasıyla da) özü yerine bütün kurum ve kuruluşlarını ve yaşam biçimini de devralınca Batı'ya olan bağımlılığı daha da artmıştır. Bu bağımlılığa bağlı olarak, Cemil Meriç'in deyişiyle, cemaatten, toplumsala geçilememiş, bu geçiş dumura uğramış, sonuçta, tek ırka dayandırılmaya çalışılan ve bireyini yaratamayan koca bir cemaat meydana gelmiştir. Batı üstünlüğü karşısında, toplum iradi davranma özelliğini yitirmiş ve aynı zamanda kendisini Batılı kavramlarla algıla(yamaz)r olmuştur. Gelinen aşamada Batı kendi tarihsel süreci içinde, önüne koyduğu ideallere ulaşamayınca, modernizminin ortaya çıkardığı toplumu ve bireyi modern sonrası aşamada eleştirel olarak ele almaya başlamıştır. Bu noktada, uygarlaşma adına kültürsüzleşen toplumlar -dünyada iki kutupluluğun ortadan kalkmasıyla da- kaotik bir durum içine düşmüşlerdir. Uygarlaşmanın kültürsüzleşmeden de olabileceği Japonya örneğinde ortaya çıkınca bu durumun korkunçluğu

* Orta Asya Türkçelerinde, "neş'e" sözcüğü, "keyif"in bu son anlamı karşılığı olarak "uyuşturucu" yerine kullanılmaktadır.

daha da büyümüştür. İşte seyahatnameler -gezi edebiyatına katkılarının yanı sıra- dünya tarihinin belli bir diliminde yaşanan ve halen yaşanmakta olan bu sürecin yazılı metinleridir.

Osmanlı'ya gelen gezginler de Osmanlı toplumunu yakından tanımaya çalışmış, gördüklerini ve yaşadıklarını kitaplarda toplamışlardır. Önceleri Osmanlı toplumunu tanımaya yönelik bu inceleme ve araştırmalar, Osmanlı'nın askeri güce sahip olduğu zamanlarda bu gücü alt etmeye yönelik hizmet amacıyla "bilgi" olarak kullanılmış; Osmanlı, askeri gücünü yitirmeye başladıkça ve Avrupa sanayileşmesini tamamladıkça emperyal politikaların uygulanmasına yönelik hizmet amacıyla "bilgi" olarak kullanılmıştır. Yani Osmanlı-Türk toplumu, deyim yerindeyse tersyüz edilmiş bir eldiven haline gelmiştir.

İşte benim burada gezginlerin gözünden aktarmaya çalışacağım "keyif" de, belki bu tersyüz edilmenin karşısında çaresiz kalmış Osmanlı insanının ürettiği bir olgu veya Osmanlı'nın güçlü olduğu dönemin rehaveti sonucu ortaya çıkmış bir durum olabilir; tabii bu konuda benim söylediğim sadece bir varsayım; gelin, keyif olgusu üzerine kafa yormuş, onu anlamaya çalışmış gezginlerin konu üzerindeki düşüncelerine bakalım. Sanıyorum bu gözlemler keyif olgusu üzerine bizlere bazı ipuçları verebilir; hatta bugün gelişigüzel kullandığımız bu kavram hakkındaki bilgimizi sınayabilir de..

Avrupalı gezginler arasında da, keyfin tanımı üzerine bir uzlaşma göremiyoruz; kimisi, keyfi, Budizm'in Nirvanası olarak adlandırmış; kimisi Doğulu'nun tembellik mühendisliği olarak nitelemiş; kimisi de İtalyanların "dolce far niente"si (tatlı rehavet) ile özdeşleştirmiştir.

Osmanlı'ya gelen gezginleri, gezgin olarak adlandırsak da bu insanlar arasında ajan faaliyetleri yürütenlerden esir düşenlere, arkeologlardan serüvencilere kadar geniş bir yelpazeyi anlıyoruz.

Buraya alacağım gezginlerden ilki, 1835/1839 yılları arasında Anadolu'yu karış karış gezdikten sonra Almanya'da *Briefe Über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835-1839* (1835-1839 Yılları Arasında Türkiye'deki Olaylar ve Durumlar Üzerine Mektuplar) adıyla bir kitap yayınlayan Helmuth von Moltke'dir. Moltke'ye göre "Kef": "Anlam karşılığı tam bir sessizlik ve hareketsizlik olarak çevrilebilir. 'Kef', Doğu'da insanların öğle yemeğinden sonra yaptıkları bir dinlenmedir."

Moltke, Anadolu gezisinde bir köye uğradığında keyif olgusuyla karşılaşır ve asırlık bir çınar altında kahve ve sigara içerek keyif çatmayı dener.

Bir diğer gezginse, 1840'lı yılların sonunda İran'a ve Osmanlı Kürdistanı'na yolculuk yapan Moritz Wagner'dir. Wagner, o yıllarda Osmanlı, Anadolu insanı ve İstanbul üzerine yazılmış o kadar çok kitaptan sonra okuyucusuna daha kitabının başında değişik bir kitap yazdığını taahhüt etme zorunluluğu duymuştur.

Wagner, Batılıların Doğu'yu neden merak ettikleri üzerine düşünürken, bir unsur olarak da, Avrupalı'nın bilmediği ve bu yüzden de merak ettiği "keyif" olgusunu zikreder ve düşüncelerini şöyle sıralar: "..Avrupalılar, bir çınar ağacı gölgesinde, şerbet yudumlayarak ve aroma dolu çubuk içerek yapılan keyfi tanımak, öğrenmek istiyorlardı.

"Keyif, Almanların yemek sonrası yaptıkları dinlenmeden ve İtalyanların 'dolce far niente'sinden çok daha başka bir şeydir; keyif, hiçbir şey yapmamanın Doğu'daki düşsel hazlar dünyasıdır. Bu topyekün hazlar dünyası için, belki İtalyanların pırıl pırıl masmavi gökyüzü ve insanı rahatlatan yumuşacık havası vardır; ama İstanbul'un sihirli manzarası ve kıpır kıpır yaşamı yoktur. Türklerin, çınar gölgesindeki kahvelerinde, Frenklerin edebi ve Almanların felsefi konularına kafa yormadan, gözleri önünde uzanan muhteşem manzara karşısında, kahve höpürdetmeleri ve nargile fokurdatmaları eşliğinde, içlerindeki düşsel dünyaların derinlerinde dinginlikle yol aldıkları keyfi, dünyanın başka hiçbir yerinde görmek ve yaşamak mümkün değildir; tıpkı, Abdülmecid'in atalarından 'kemikkıran' Osman'ın güzel şeyh kızıyla nikâhı kıyılmadan önceki akşam düşünde tasavvur ettiği eşi benzeri bulunmayan muhteşemlikler gibi her türlü gamdan ve kasavetten arınmış bir halde.

"Almanya'nın çalışkan ve disiplinli bazı şehirlerinde insanlar, hiçbir şey yapmadan oturmaktan daha azap verici bir şey olmadığına dair yemin dahi edebilir. Oysa, insanlar Roma veya Floransa'da biraz daha rahattırlar; Napoli'deyse, 'Camaldolen'in dinginliğini veya göbeği üstüne uzanmış Lazarone'nin şiirsel sessizliğinin hazzını insan kıskanabilir. Fakat keyfin gerçek gizemi, Kostantin'in imparatorluk şehrinde gözler önüne serilir; her ne kadar Prokesch (von Osten), Roma İmparatorluğu'nun Doğu'ya yerleşmesinden sonra çöktüğü düşüncesini ileri sürse de.

"İtalyanların şöyle ünlü bir deyişleri vardır: 'Napoli'yi gör ve öl!' Buna karşılık, modern Bizanslı şu deyişi geliştirmiştir: 'İstanbul'u bir defacık olsun gör, ondan sonra gözlerinin önündeki sihir hiçbir zaman koybolmayacaktır.'"

Şimdi aşağıya alacağım iki gezginin "keyif" üzerine gözlemleri Moltke kadar yüzeysel değil ve bugün gelişigüzel kullandığımız bu kavram üzerine bilgimizi sınayacak nitelikte.

Bu gezginimiz 1870'li yılların başlarında Osmanlı İmparatorluğu topraklarını bir uçtan diğer uca gezen ve 1876 yılında gezi notlarını *Eine Türkische Reise* (Bir Türkiye Gezisi) adlı üç ciltlik yapıtında toplayan Karl Braun'dur. Karl Braun, İmparatorluğun başşehri İstanbul'a da gelmiş ve Boğaz gezintisi sırasında bulunduğu ortamdan etkilenerek "keyif" üzerine düşüncelerini daha vapurdayken yazıya dökmüştür.

"Yakıcı etkisini yitirmeye başlayan güneşin akşam yumuşaklı-

ğında, birisi, adaletlilik ve adaletsizlik, inançlılık ve inançsızlık üstüne bir kahkaha atıyordu; güneşin gözden yitmeye başlamasıyla Boğaz'ın Avrupa yakası hoş bir leylaklığa bürünürken, Asya yakasını kor kırmızı bir renk kapladı; bir an'lık alacakaranlığın ardından ortaya çıkan tablo, bizim kuzey ülkelerindeki kopkoyu bir grilik değildi, renk vişneçürüğüydü ve pırıl pırıl parlayan ve yanıp sönen yıldızların kapladığı bir gökyüzünün altındaydık. Bu ortam insana öylesine hoş bir huzur veriyor ki, insan nerdeyse -hareketli, sinirli ve huzursuz bir Avrupalı için hep bir bulmaca olarak kalacak olan- Türklerin keyif dediği an'a yaklaştığını duyumsuyor. Keyif, bilimsel temele göre öğrenilmiş, yöntemli ve bilinçli tembelliğin en üst noktasıdır. Bizim gibiler gün boyu birkaç cami dolaşıp, parmakları arasında tespih kaydırıp, bir duş alıp, bir fincan kahve içip, bir de ardından tütün içti mi, yani bizim gibiler zamanını biraz buna benzer şeylerle geçirdi mi, tembellik yaptığımızı sanırız.

"Bir Türk ise bu konuda farklı düşünür: O, gerçek bir keyif anı'nı ancak her türlü tinsel ve fiziksel uğraşın dışında anlar. Tabii, bu bilinçli ve sonsuz haz anı'nı yakalamak için gerekli olan kahve ve tütün içmek eylemleri, hareket etme kısıtlamasının dışında tutulur. Çünkü, o an'ı -mutlak edilginliği- yakalamak için birbiriyle bağlantılı bu iki eylem zorunluluktur. İşte bu coşkun bilinç an'ı ile keyif, uykudan ayrılmaktadır. Uyku, bilinçdışı edilgin bir durumdur, keyif ise bilinçli. Bu Türk sanatı, kendisini hiçbir şeyle sınırlamaz. Bu noktayı aşmamayı ancak bir Türk başarabilir. Başka her insan bilinç anı'nda bu noktaya gelmemek için kendisini dizginleyecektir. İsterse, İngilizlerin yaptığı gibi, kendisini gece düşlerine bıraksın. Bunu ancak bir Türk, bu asgari noktaya getirebilir ve toplu iğne ucunda bir dengede tutabilir. Türk, tembelliğin bilimsel virtüözüdür. Büyük Fransız filozofu, 'Düşünüyorum, o halde varım,' (cogito, ergo sum) demiştir. Gerçek ve inanmış bir Türk ise şöyle diyecektir: 'Tembellik ediyorum, o halde varım.' Bir gâvurun bunu anlaması elbette mümkün değil."

Mahmut Paşa Camii önünde nargile keyfi

Evet, bunlar, Karl Braun'un "keyif" üzerine yazdıkları.

Son gezginimiz ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupalılardan oluşan (Polonyalı askerlerden oluşan birliğin dışında) askeri birlikte subaylık yapan, böylece Türkleri yakından tanıma fırsatı bulan ve 1878 yılında *Türkische Skizzen* (Türkiye Defteri) adlı kitabında anılarını ve gözlemlerini "Murad Efendi" adıyla (asıl adı Franz Xavier Von Werner'dir ve Osmanlı uyruğuna geçerek önemli görevlerde bulunmuştur) yayınlanan bir Avusturyalıdır.

Murad Efendi de kitabında anlattığı birçok olay ve gözlemin yanı sıra "keyif" üzerine de düşüncelerini aktarmıştır. Gezginimiz, davetli olduğu bir bey düğünü için Ünye'de bulunurken kavram üzerine karalamalarda bulunur. Şimdi aşağıya onun düşüncelerini alıyorum.

"Bana çevredeki insanlarla tanışma olanağı sağlayan bu gezintiler, yalnızca silahımın dostluğunda tek başıma çıktığım avlanma amaçlı gezintilerden sonra yaptığım tek uğraştı. Bu çevre gezintilerinden birinde keyfin tatlılığıyla karşılaştım.

"Fantezilerin gezintisi, tin'in uyurgezerliği ya da düşüncenin gece hali olan keyif çevrilmesi olanaksız bir kavram. Keyif, Doğuluların 'dolce far niente'sidir. Öyle ki, ihtiras dolu tutkuların, aldatıcı hedeflerin yerine dış dünyanın etkilerini ve günün olaylarını düşünce dünyasına alarak, geleceğin bilinmeyeninden bir dinginliğe, bir an'lık kaçamağa yöneliştir.

"Birey'in bu an'lık durumunu anlatabilmek için hava, toprak, su ve gökyüzünün yanı sıra Doğu'nun tekdüzeliğinin de çevirmenlik yapması gerekir. Bu çevirmenlik gerçekleşse dahi, belki Budizm'in 'Nirvana'sı ile karşılaştırılabilecek bu kült'ün gizemli dünyasını çok az Avrupalı kavrayabilecektir.

"Belki ancak bir ozan eldeki olanaklarla, sinirleri gevşeten, tin'in bu lüksünü tam olarak aktarabilir.

"Keyif, yaşamdan hiçbir şey talep etmiyor; ki Ünye'de bu talebi karşılayacak ortam olmasına rağmen; doğa bu talebin gereklerini eli açık olarak sunmakta: Gün boyu mis gibi kokan ormanlar, gece boyu binlerce yıldız ve onlara eşlik eden bülbül korosu; bol yapraklı çınarların gölgesindeki kıyıda kayalarla korunan, Tanrıların dahi en güçlü oldukları zamanda Nayadlarına sunamadıkları güzellikte pırıl pırıl plajlar, hele çınarların yaprak dökümünde gözlerin sınırsızca maviye, gülümseyen denize bakabilmesi...

"Keyfi tam anlamıyla yaşayabilmek için, alnın deniz yeliyle okşanması ve bakışların, tüm görkemiyle sessiz fakat içten içe hareketli denizin yüzeyinde kayması gerekir. Bu sessizlik anı'nda, içselliğin derinliği ve yüksekliğin bulmacası boy verir; artık gizemli bir sezgi voltalamaktadır; fakat hiçbir nankör uğraşa girmeden, ne birini gerekçelendirmeye ne de öbürünü çözümlemeye gerek duymadan." ■

18. YÜZYIL ORTASINDA İSTANBUL'UN DEĞİRMENLERİ

AHMET HEZARFEN

İstanbul'da ve tevabi'inde vâki' ETMEKÇİ ve UNCU DEĞİRMENLERİ ve ne mikdar horosları(*) oldığı tahrîr u defter olınmak üzere Fermân-ı âlî sadır olmağla imtisâlen kıbel-i şer'den irsâl olınan kâtib ta'yin buyrulan mübaşir Etmekçi ve Uncu Kethüdaları ma'rifetiyle tahrîr olınan değirmenler defteridir ki ber-vech-i âtî zikr olınur fi-l-hâmis ve-l-i rîn min şehr-i Rabiyü-l-evvel senete tis'a ve sittîn ve miete ve elf.

* HOROS GEDİĞİ Değirmenlerin atla çevrildiği zaman değirmen gediklerine verilen ad. Diğer esnaflarda olduğu gibi değirmencilerde de gedik usûli, yani belli sayıda olmak ve sayıları değişmemek sistemi vardı. Bir gedik çeşit hisselere bölünür ve herkes bir hisseye sahibolurdu. Horos gediği önce 4 hisseye ayrılır, her birine "Beygir" denirdi. Bir beygir ayrıca 24 "mıh" sayıldığına göre bir horos gediği 96 hisse idi.

Kâmil Kepeci Tarih Lûgatı Tan Matb., 1952, s. 222

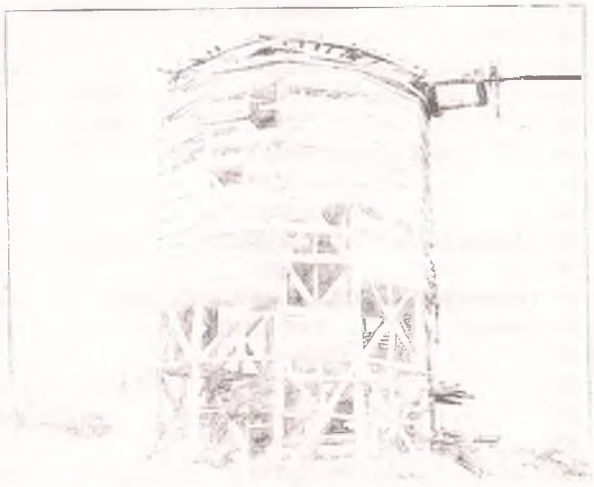

Eski bir yeldeğirmeni kalıntısı-Şile
Fotoğraf: Tahsin Aydoğmuş

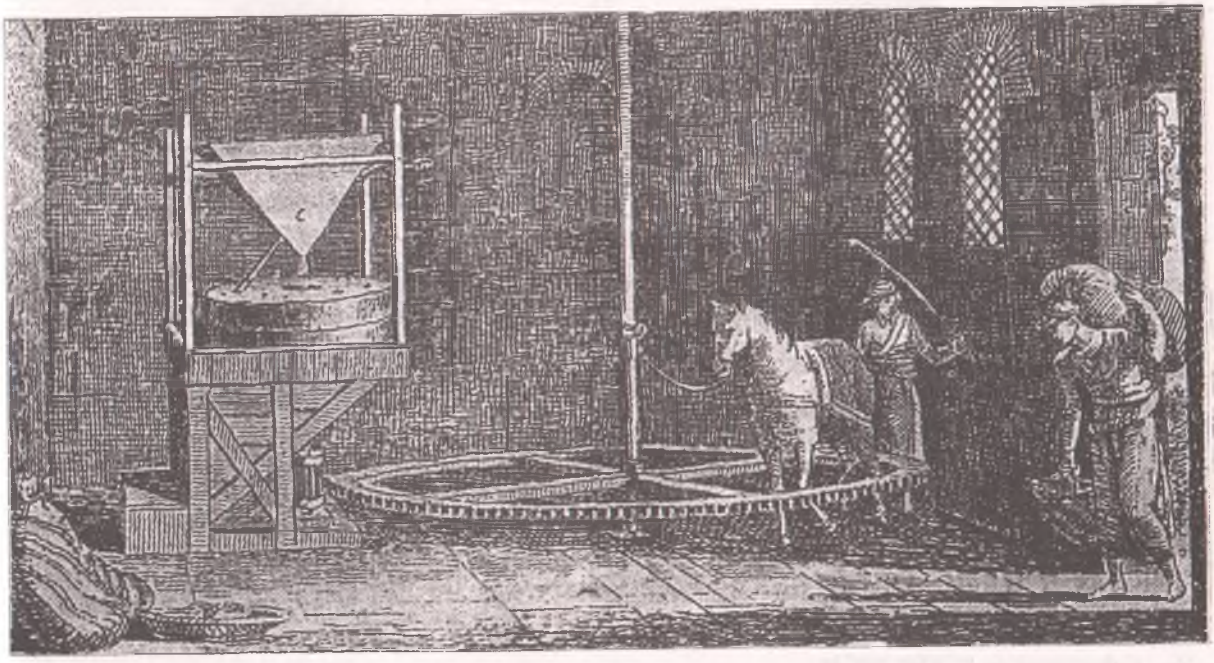

Castellan'ın bir deseni. 18. yy sonu, 19. yy başı

1-	Unkapanı dahilinde	PAYDOS DEĞİRMENİ	4	horoslu fırını	Saraçhâne başı
2-	" "	KÜÇÜK "	4	" "	Tahtakal'a'da
3-	" "	El-Hac MEHMED	4	" "	Unkapanı dahil
4-	" "	DEĞİRMEN	7	" "	Vezneciler başı
5-	" "	KEMERALTI	5	" "	Valide Hanı içi
6-	Arabacılar'da	ARPACIOĞLU "		" "	Azablar'da
7-	Unkapanı dahilinde	DEĞİRMEN "	4	" "	Simkeşhane yakın
8-	" "	KUYUMCULAR	3	" "	Un satıyorlar
9-	" "	BEYLEK DEĞİRMEN	3	" "	"
10-	" "	KÜÇÜK "	6	" "	Payzen Hanı'nda
11-	" "	DEĞİRMEN	4	" "	Küçük Karaman'da
12-	Arabacılar'da	"	6	" "	Arabacılar'da
13-	"	"	4	" "	Mahmutpaşa Camii yanında
14-	"		3	" "	Büyük Karaman'da
15-	"	SARI KETHÜDA DEĞİRMENİ	3	" "	Un satıyor
16-	"	ABDİ "	5	" "	Okçular başında
17-	"	" "	4	" "	küçük
18-	"	" "	3	" "	Tavuk Pazarı'nda
19-	"	" "	4	" "	Topkapı'da küç.
20-	"	" "	2	" "	Kadırga Limanına
21-	"	" "	5	" "	Kumkapı'da İncir dibinde
22-	"	" "	3	" "	Fethiye Camii yanında
23-	Arabacılar'da	DEĞİRMEN	2	horos	Un satıyor
24-	"	"	5	" fırın	Alaca Hamam'da Yeni fırın
25-	Kapan yakınında	ESKİ YOĞURTÇU DEĞ.	4	" "	Aseki Türbesi yakınında
26-	Zeyrek "	DEĞİRMEN	3	" "	Un satıyor
27-	" "	"	2	" "	Beltaşı'nda
28-	" "	"	4	" "	İfraziye'de
29-	" "	"	4	" "	Un satıyor
30-	" "	"	4	" "	Çavuş Mescidi'nde
31-	" "	"	5	" "	2 çark fırını bitişiğinde
32-	" "	"			
33-	Balçık Değirmeni		4	" "	fırını Koska'da Haraççı fır
34-	Küçük Pazar'da	"	5		bitişiğinde
35-	Ayazma Kapısı yakınında	EKMEKÇİ D.	6	" "	" "
36-	Kantadcılar'da	DEĞİRMEN	7	" "	Ahırkapı'da
37-	"	"	5	" "	bitişiğinde
38-	"		4	" "	" "
39-	Tahta Kal'a'da	"	2	" "	un satıyor
40-	"	BÜYÜK "	9	" "	bitişiğinde
41-	Muradpaşa'da	"	4	" 2	çark fırını bitişiğinde
42-	Alaca Hamam'da	ESKİ "	5	"	" "
43-	" "	Molla Osman	3	"	un satıyor
44-	Balık Pazarı Kapısı	dahilinde D.	4	" "	bitişiğinde
45-	" "	dışında BÜYÜK DEĞİR.	6	" "	"
46-	Bahçekapısı	" "	5	" "	"
47-	Alaca Hamam'da	ŞİŞEHANE BÜY. DEĞİR.	4	" "	"
48-	Saka Çeşmesi'nde	" "	4	" 2 çark	Çavuşbaşı'nda
49-	Mercan Çarşısı'nda	" "	5	" "	bitişiğinde
50-	Tavuk Pazarı'nda	AGOP "	6	" "	yakınında
51-	Alipaşay-i atîk Camii yakınında	Hazineder D.	3	horos fırını	Tavuk pazarı
52-	Dikilitaş Değirmeni		4	horos 2 çark	bitişiğinde
53-	Irgad Pazarı'nda	DEĞİRMEN	2	"	un satıyor
54-	Gedikpaşa	"	6	"	fırını yok un satıyor
55-	Kuşpazlar	DEĞİRMENİ	4	horos 2 çark fırını	bitişiğinde
56-	Eski Darbhane'de	"	3	" "	Kırkdört Kapısı'nda
57-	Koska'da	"	4	" "	Tavuk Pazarı'nda
58-	Cebehane ardında	İSHAKPAŞA D.	6	hor. "	Ayasofya'da
59-	Çukurçeşme'de	BÜYÜK DEĞİR.	5	" "	bitişiğinde
60-	"	"	2	"	un satıyor

61-	Laleli Çeşme'de	"	2	"	bitişiğinde
62-	Aksaray'da	"	5	"	Koska'da
63-	Kızıl Maslak'da	"	5	"	bitişiğinde
64-	Aksaray'da NUH	"	2	"	uncudur
65-	Yusufpaşa Çeşmesinde Büy. Değ.		6	horos	" bitişiğinde
66-	Karabatak'da DEĞİRMEN		4	"	" Kumkapı Nişancısında
67-	Kavak dibinde	"	4	"	" Malta Çarşısında
68-	Halıcılar Köşkü'nde	"	3	" 2 çark	" bitişiğinde
69-	"	"	4	"	" Aksaray'da Tasim fırı
70-	At Meydanı içinde	"	5	"	" Cağaloğlu'nda
71-	Sofular Hamamı karşısı	"	4	"	" bitişiğinde
72-	Yeni Odalar başında	"	5	"	" "
73-	"	"	4	"	uncudur
74-	"	"	2	"	"
75-	Kız Taşın'da	"	4	"	" bitişiğinde
76-	"		2	"	uncudur
77-	Müftü Hamamı	"	8	"	" Nişancı Cedid'te
78-	Zeyrek Ayağında EL-HAC SÜLEYMAN DEĞ.		4	horos	" Tavuk Pazarı'nda
79-	" başında PELEKOĞLU DEĞ.		6	horos	" "
80-	Çinili Hamam yakınında Değ.		3	"	" Odalar başında Küç.
81-	Kırk Çeşme'de BÜY.	"	8	"	" bitişiğinde
82-	At Meydanı başında	"	7	"	" Nahlbend'de
83-	" EL-HAC MUSTAFA DEĞ.		2	horos	uncudur
84-	Çardaklı'da	"	9	"	" bitişiğinde ve Kadırga limanı yanında
85-	Balîpaşa'da	"	6	"	" "
86-	Kumkapı'da	"	5	"	" yakınında
87-	Kumkapı'da DEĞİRMEN		3	horos fırını	Simkeşhane'de
88-	" NİŞANCI	"	6	"	" bitişiğinde
89-	" Kosta	"	2	"	" uncudur
90-	Musalla'da	"	6	"	" bitişiğinde
91-	Langa'da	"	5	"	" "
92-	Karaman'da " 2 çark		4	"	uncudur
93-	Alipaşa Çarşısında " KEBİR "		3	"	" bitişiğinde Büy. fırın
94-	Yeni Çeşme yakınında Haşimoğlu D.		3	"	" francaladır
95-	Alipaşa'da DEĞİRMEN		2	"	uncudur
96-	Yenibahçe'de Keçeciler içinde D.		4	"	" "
97-	"	"	4	"	" bitişiğindedir
98-	Sarı gez'de	"	5	"	" "
99-	Hüsrevpaşa'da		4	"	" yakınında
100-	Yenibahçe başında MENZİLHANE	"	2	"	uncudur
101-	Topkapı'da BÜY. EKMEKÇİ	"	4	"	" bitişiğinde
102-	" Yağhane yakınında		3	"	" Nakkaşpaşa'da
103-	"	"	3	"	uncudur
104-	"	"	3	"	" Salmatomruk'ta
105-	Şehremini'nde	"	3	"	" uncudur
106-	" BÜYÜK DEĞİRMEN		6	"	" bitişiğinde
107-	Lütfipaşa'da	"	4	"	uncudur
108-	Yeni Bahçe başında	"	1	"	"
109-	Ma'cuncu'da Çukur Bostan'da	"	2	"	"
110-	" ARALTI	"	2	"	"
111-	Eski Valide BÜY. DEĞİRMEN		7	"	" yakınında
112-	Bilâliye'de	"	2	"	uncudur
113-	Mi'mar Çarşısında	"	5	"	" bitişiğinde
114-	Oda.aşı " BÜY	"	3	"	" "
115-	"	"	2	"	uncudur
116-	Altımermer'de BÜY.	"	6	"	" bitişiğinde
117-	Davudpaşa'da	"	5	"	" "
118-	Haseki Çarşısında	"	2	"	uncudur
119-	Çınardibi'nde	"	4	"	" bitişiğinde

120-	Koca Mustafapaşa'da	DEĞİRMEN		4	horos	" fırını yakınında
121-	"	BÜYÜK "		2	" 2 çark	fırını yakınında
122-	"	"		5	"	uncudur
123-	Silivri Kapısı'nda	"		3	" 2	" bitişiğinde
124-	"	"		3	" "	uncudur
125-	Yedikule dışında	"		4	" 1 "	" bitişiğinde
126-	"	içinde Irgat pazarında		4	" 1 "	"
127-	"	" DEĞ.		2	" "	uncudur
128-	Mirahor'da	BÜYÜK DEĞİRMEN		6	"	"
129-	Hacı Kadın'da	"		5	"	" bitişiğinde
130-	Samatya dışında	"		4	"	uncudur
131-	"	"		3	"	" Bozdoğan Kemerinde
132-	Ağa Hamamı'nda	"		3	"	" uncudur
133-	"	"		2	"	"
134-	"	"		2	"	"
135-	Deniz Hamamı'nda	"		5	"	" bitişiğinde
136-	"	"		4	"	uncudur
137-	Avret Pazarı'nda	SULTAN DEĞİR.		4	"	" bitişiğinde
138-	Nalçacı	DEĞİRMEN		5	"	"
139-	Avret Pazarı'nda	AGOP "		4	"	" bitişiğinde
140-	"	"		4	"	uncudur
141-	Bayrampaşa	Türbesi "	1 çark	5	"	" bitişiğinde
142-	Eğri Kapı'da	KUGAZ "		4	"	" Dragoman'da
143-	Sultan Hamamı'nda	"	1 çark	4	"	" bitişiğinde
144-	Salma Tomruk'ta	"		2	"	" Vefa'da
145-	"	"		2	"	uncudur
146-	Balat yakınında	BOYACILAR DEĞ.		6	"	" bitişiğinde
147-	Ayvansaray'da	cami karşısında "		2	"	uncudur
148-	"	"		1	"	" "
149-	"	içinde "		5	"	" bitişiğinde
150-	"	bakkal bitişiğinde		3	"	uncudur
151-	"	içerisinde "		5	"	" Balat Mahkemesi al
152-	Fener'de	"		5	"	" bitişiğinde
153-	Balat dışında	YENİ DEĞİRMEN		6	horos fırını	bitişiğinde
154-	"	Mahkemesi altında "		3	"	" Karagümrük'te Ca'fer
155-	"	Büyük "		6	"	" bitişiğinde
156-	"	dışında Kömürcüler içinde D.		3	"	" Sultan Selim yakınında
157-	"	"		2	"	uncudur
158-	"	içerisinde		2	"	"
159-	"	KEBECİOĞLU DEĞİRMENİ		4	"	" Mevlevihane Kapısı dış
160-	"	"		4	"	" Odun "
161-	Tokmak Fırını	yakınında		5	"	" Mirahor Hamamı Karşısında
162-	"	"		5	"	" bitişiğinde
163-	Kesme Kaya'da	"		8	"	" Şehzade Başı'nda
164-	Mehmed Ağa Camii	yakınında "		5	"	" bitişiğinde
165-	Çarşamba Pazarı'nda	"		5	"	" "
166-	Sultan Selim'de	MERDİVENSİZ "		4	"	" "
167-	Debbağzade	"		4	"	" "
168-	Kanlı Fırın	BÜYÜK "		5	"	" "
169-	Saraçhane	"		6	"	" "
170-	Sultan Selim'de	MUSALLA "		5	"	" "
171-	Edirne Kapısı'nda	"		4	"	uncudur
172-	"	"		2		
173-	"	BÜYÜK "		2	" 2 çark	" bitişiğinde
174-	Çukur Bostan'da	SELVİ "		4	"	"
175-	"	"		2	"	" Zincirli Hamamı yakınında
176-	Karagümrük'te	BIÇAKÇILAR "		5	"	" bitişiğinde
177-	Perşembe Pazarı'nda	"		5	"	" "
178-	Zincirlikuyu'da	"		3	"	uncudur
179-	Unkapanında	iskele başında "		2	"	"

180- Üsküplü Çarşısı'nda	"	3	"	"	
181- Küçük Mustafapaşa'da	"	4	"	"	
182- "	BÜYÜK "	9	"	"	bitişiğinde
183- Yenikapı'da	"	2	" 2 çark	"	"
184- Yenikapı'da	Değirmen	4	horos fırını		Gül Camii'nde
185- Hocapaşa'da	"	9	"	"	bitişiğinde
186- Cağalzade yakınında Piri Kethüda	DEĞİRMENİ	7	horos fırını		Kadı Çeşmesi ve Kumkapı Nişancısı
187- Firuz Ağa'da	DEĞİRMEN	9	horos fırını		bitişiğinde
188- Hocapaşa'da	"	3	"		uncudur

İstanbul'da değirmenlerde toplam olarak 848 horos vardır. Değirmenlerin sayısı 188'dir.

GALATA KAZASINDA

1- Kasımpaşa'da	KULAKSIZ DEĞİRMEN	2	horoslu		uncudur
2- "	PİYALEPAŞA "	4	"	fırını	bitişiğindedir
3- "	Zincirlikuyu'da "	3	"	"	"
4- "	DÜDÜKÇÜ "	4	"	"	Fındıklı'da
5- "	Debbağhane Meydanında	Değir. 5	"	"	bitişiğinde
6- "	" "	" 3	"	"	Yahya Kethüda'da
7- "	" "	" 3	"	"	İplikçi Hamamı ....
8- "	Dörtkapı'da	" 4	"	"	Galata'da Balıkpazarı kapısında
9- "	BAŞHANE	" 3	"	"	bitişiğinde
10- "	DEMRELER DEĞİRMENİ	1 çark 4	"	"	"
11- "	Cuma Pazarında	" 8	"	"	"
12- "	"	" 3	"		uncudur
13- "	SİPAHİ	" 4	"	"	Zincirlikuyu'da
14- "	Çarkçılar içinde Değirmen	3	"	"	yakınında
15- "	Tershane Kapısı'nda	" 4	"	"	bitişiğinde
16- Azapkapısı'nda		" 6	"	"	"
17- "		" 3	"		uncudur
18- "	YEŞİL DİREKLİ HAMAM	" 3	"		"
19- "	ARNAVUT	" 2	"	"	Tophane'de Çavuşbaşı
20- Galata'da Mahkeme altında		" 3	"		uncudur
21- "		" 4	"	"	Zincirli Han yanında
22- "	TOMAS	" 4	"	"	Eski Yağkapanı
23- "	Kürkçü Kapısı'nda	" 2	"		uncudur
24- "	Arap Çarşısı'nda	" 4	"	"	Tatavla'da
25- "	Mahkeme altında	" 3	"	"	yakınında
26- "	YETİMOĞLU	" 3	"		uncudur
27- "	ELÇİ	" 4	"	"	Dolmabahçe'de ekmekçi
28- "	MEMİŞ	" 1	"		uncudur
29- "	Karaköy'de	3	"		"
30- Galata'da Yeni cami yakınında	değirmen	4	horoslu	fırını	bitişiğinde
31- "	ASTUR DEĞİRMENİ	2	"		uncudur
32- "	KURŞUNLU MAHARKEN	" 4	"	"	bitişiğinde
33- "	Karanlık Çarşıda	" 3	"	"	"
34- "	Nalbant karşısında	" 4	"		uncudur
35- "	EL-HAC ALİ	" 5	"	"	bitişiğinde
36- "	Kireç Kapısı'nda	" 5	"		uncudur
37- "	Tekke Önünde	" 6	"	"	bitişiğinde
38- "	"	" 2	"		uncudur
39- "	ASMALI	" 5	"	"	Saray yakınında
40- Tophane'de	HENDEK CEDİD	4	"	"	bitişiğinde
41- "	" ATİK	" 4	"	"	"
42- Firuzağa'da	Ağa Hamamı'nda	" 5	"	"	"
43- "		" 5	"	"	"
44- Kazganî Camiinde		" 5	"	"	"
45- "		" 2	"	"	Kasımpaşa'da köprü başında

46- Salı Pazarında	"		5	"	"	yakınında
47- Galata'da Kireç Kapısı'nda	"		4	"		uncudur
48- "	"		4	"	"	Tophane'de
49- " KAPI İÇİ	"		4	"	"	karşısında
50- " EL-HAC MAHMUD	"		4	"		uncudur
51- " Azap Çarşısı'nda	"		4	"	"	bitişiğinde
52- Fındıklı'da EL-HAC OSMAN	"		5	"	"	"
53- " DELİ KARAZ	"		4	"		uncudur
54- " MATOS	"		5	"	"	bitişiğinde
55- " EL-HAC İSMAİL	"		4	"		uncudur
56- Tophane'de Lüleciler içinde Molla Mustafa			2	"	"	bitişiğinde
57- " Boğazkesen'de	"		5	"	"	"
58- Beşiktaş'da İskele başında	"		3	"	"	Arap İskelesi
59- " Köprü	"		2	"	"	Istavroz'da
60- " Köy İçinde	"		4	"		uncudur
61- " BÜYÜK	"	1 çark	4	"	"	bitişiğinde
62- Beşiktaş'da ZİNDAN DEĞİRMENİ			4	horos	fırını	Köprü Başında Büyük Fırın
63- " Paşa Mahallesi'nde	"		4	"	"	bitişiğinde
64- Ortaköy'de İskele Başı'nda	"		3	"	"	Yalı Köyü'nde
65- "	"		3	"	"	Istavroz'da
66- " Yokuş Başı'nda	"		3	"	"	Ortaköy'de
67- "	"		4	"		uncudur
68- "	"		3	"	1 çark fırını	bitişiğinde
69- " İskele Başında	"		4	"	"	"
70- Kuruçeşme'de	"		3	"	"	"
71- Arnavutköy'de	"		6	"	"	"
72- Bebek Bahçesi'nde	"		4	"	"	"
73- Rumeli Hisarı'nda	"		4	"	"	"
74- Yeniköy'de MIGIRDIÇ	"		5	"	"	"
75- " ABACIOĞLU	"		3	"	"	"
76- " "	"		3	"	"	kendi fırını gider
77- " MERGAROĞLU	"		4	"		uncudur
78- " ABACIOĞLU	"		3	"	"	peksmetçidir
79- " TELBİSOĞLU	"		2	"	"	bitişiğinde
80- " PEKSMETÇİ	"		2	"		peksmetçi
81- " YANAKİ	"		2	"		"
82- " KONSTANTİNOĞLU	"		2	"		"
83- " YANAKİ	"		2	"		"
84- " SAVULOĞLU	"		2	"	"	bitişiğinde
85- Tarabya'da	"		2	"	"	"
86- Sarıyar'da	"		3	"	"	"
87- Rumeli Kavağı'nda	"		2	"	"	"

TOPLAM OLARAK HOROS (HİSSE) SAYISI: 317'dir

ÜSKÜDAR KAZASINDA

1- Anadolu Kavağı'nda	değirmen		4	horoslu	fırını	bitişiğinde
2- Beykoz'da	"		4	"	"	"
3- Kanlıca'da Körfez'de	"		4	"	"	yakınında
4- Anadolu Hisarı'nda	"		5	"	"	bitişiğinde
5- Kandilli'de	"		2	"		uncudur
6- Çengelköyü'nde	"		3	"	"	bitişiğinde
7- Kuzguncuk'ta	"		5	"	"	"
8- Üsküdar'da Köprü Başı'nda	"		5	"	"	"
9- " ÇATAL FIRIN	"		5	"	"	"
10- " ŞATIR	"		7	"	"	"
11- " Arasta İçi	"		3	"	"	At Pazarı'nda
12- " İskele Başı'nda	"		4	"	"	Küçük Hamam'da
13- " Bülbülan İskelesi'nde	"		3	"	"	At Pazarı'nda

14-	"	Seyyid EL-HACMUSTAFA	"		6	"	"	bitişiğinde
15-	"	Eski Hamam'da	"	1 çark	3	"	"	"
16-	"	BEREKET FIRINI	"		2	"	"	"
17-	"	SEYYİD İSMAİL ÇELEBİ	"		5	"		uncudur
18-	"	KEBAPÇILAR	"	1 çark	5	"	"	yakınında
19-	"	Gülfem Camii'nde	"		2	"		uncudur
20-	"	ÇAVUŞBAŞI	"		6	"	"	yakınında
21-	"	ESKİ	"		5	"	"	"
22-	"	Yeni Çeşme'de	"		4	"	"	bitişiğinde
23-	"	Kızlarağası Çeşmesi'nde	"		2	"	"	yakınında
24-	"	At Pazarında HELVACI	"		2	"	"	Eski Hamam ve lâmi
25-	"	Çavuşderesi'nde	"		2	"		uncudur
26-	"	Toptaşı'nda MIGIRDIÇ	"		4	"	"	yakınında
27-	"	"	"		2	"		uncudur
28-	Kadıköyü'nde		"		6	"	"	yakınında
29-	Kartal'da		"		6	"	"	"

TOPLAM OLARAK HOROS (HİSSE) SAYISI: 118'dir.

BEYLİK DEĞİRMENLER

1- Saray-ı Hümâyûn'da Hasbahçe'de	değirmen	4	horos
2- Değirmen Deresi'nde	"	30	"
3- Beykoz'da UNCUBAŞI	"	11	"
4- İstanbul'da Unkapanı'nda Harcı Beylik	"	13	"
5- "	" "	4	"
6- Tersane-yi Âmire'e Zındanı'nda	" "	4	"
7- Kasımpaşa'da Miri kalyonları için peksmetçi değirmeni		8	horos
8- Bebek Bahçesi'nde	" "	13	"
9- İstanbul'da döğülmüş buğday satan esnafa mahsus	"	4	"

TOPLAM OLARAK HOROS (HİSSE) SAYISI: 91'dir.

İstanbul'daki değirmenlerde	848	adet	horos (hisse)	vardır
Galata'daki	" 317	"	"	"
Üsküdar'daki	" 118	"	"	"
Eyüp'teki	" 100	"	"	"
Beylik Değirmen ve Değirmen Dedesi	91	"	"	"
	1474			

Hurrire heza-l-defter bi-ma'rifeti
Halîl El-Kadî bi-Konstantiniyyeti-l-Mahmiyye
Gafera lehü

(MÜHÜR-Okunamadı)

BELGE: BEO-Mütefferik Defter Gen. Sayı: 7440
Özel sayı 29

ONALTINCI YÜZYIL ORTALARINDA İSTANBUL'UN ANTİK ESERLERİ

JOHN FREELY

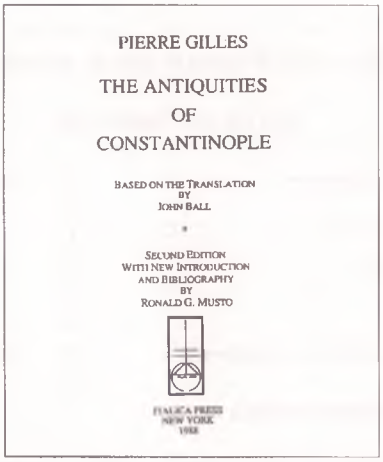

Daha çok adının Latinceleştirilmiş biçimiyle Petrus Gyllius diye tanınan Pierre Gilles'i, [yaşayan Bizantinistlerin en ünlülerinden] Cyril Mango "İstanbul hakkında ilk gerçekten bilimsel anlatının yazarı" olarak betimliyor. Gyllius 1490 yılında Albi'de doğmuş ve gençliğinde (sonradan Aristoteles ve diğer eski doğabilimciler konusunda bir otorite olmasına elverecek kadar) iyi Yunanca ve Latince öğrenmişti. İlk büyük yapıtı, 1533'te yayımlanıp Fransa kralı I. François'ya adanan, *Hayvanların Yaşamı ve Doğası Üstüne*'dir. Bundan on yıl sonra, kendisine bilgi-toplama görevi verilerek, bir elçilik heyetiyle Fransa'dan ayrılmıştır. Heyette, kralın kozmografyacısı André Theved d'Angoulême de bulunmaktaydı. Bu görevi, Gyllius'u 1544'te İstanbul'a getirmişti. Yazar üç yıl boyunca, şehrin topografyasını ve o güne kadar kalan Bizans anıtlarını incelemiş; ayrıca da, şehir tarihiyle ilgili eski yazma-eserler toplamıştır.

1547'de parasız kalan Gyllius, Kanunî Sultan Süleyman'ın ordusuna yazılmış ve İran seferine katılmıştır. 1550'de İstanbul'a dönmeden önce, Kutsal Toprakları (yani Kudüs'le dolaylarını) ve Mısır'ı gezmiştir. Bundan sonra, birkaç ay kaldığı Fransa'ya, oradan da Roma'ya, efendisi Kardinal Georges d'Armagnac'ın yanına gitmiştir.

Gyllius Roma'ya yerleşince, Bizans Konstantinopolis'i hakkında topladığı araştırma notlarını ve eski yazmaları düzenlemeye girişti. Amacı, şehrin topografyası ve anıtları üstüne açıklayıcı bir yapıt hazırlamaktı.

5 Ocak 1555'te bir humma sonucu aniden ölüp Roma'daki San Marcello Kilisesi'nin mezarlığına gömüldüğünde, çalışmaları bitmek üzereydi. Hazırladığı yapıtları, daha sonraki yıllarda yeğeni Antoine Gilles tamamladı.

Gyllius'un bu çabalarla ortaya konulan iki yapıtından ilki *Trakya Boğazı Üstüne Üç Kitap*, diğeriyse *Konstantinopolis'in Topografyası ve Eski Eserleri Üstüne Dört Kitap*'tır. Her ikisi de 1561'de yayımlanan bu yapıtların birincisi, başka bir dile çevrilmeden özgün Latincesiyle kaldı. İkincisiyse [168 yıl sonra] John Ball tarafından İngilizceye çevrilmiştir; ama bu, çağdaş okuyucunun kolay erişebileceği bir basım değildir. Şimdi Ronald Musto tarafından yayımlanan kitap ise, Ball çevirisinin çağdaşlaştırılmışıdır; önüne de, "yazarın, yapıtın, dönemin ve şehrin geçmişini açıklayarak, günümüz okuyucusunun bütün bu yapıtı kavramasını olanaklı kılan" yeni bir Giriş konulmuştur.

Kitapta onbir tane eski gravür ve harita var, sonuna da metinde anlatılan anıtların yerlerinin gösterildiği beş yeni plan eklenmiş. Böylelikle, İstanbul'un tarihsel geçmişiyle ilgilenen (ve İngilizce bilen) herkesin kütüphanesinde bulunması gereken, rahat okunabilir ve bilgi-verici bir yapıt ortaya çıkarılmış. Kitap ayrıca, önde gelen bir hümanist (klasik çağ uzmanı) ve Rönesans adamı olan, parlak bilginliği ve özgün kafasıyla, bunu Konstantinopolis'in eski eserleri üstüne görkemli bir inceleme olduğu kadar gezi yazınının da bir büyük yapıtı haline getiren Gyllius'un kendisine ışık tutması açısından çok ilginç.

Fethin üstünden henüz yüz yıl geçmişken, Gyllius'un burada olduğu dönemde, şehir Bizans Konstantinopolisi'nden Osmanlı İstanbulu'na dönüştürülüyor ve yeni Müslüman görünüşe yer açmak için, eski pagan ve Hıristiyan anıtları yıkılıyordu. Gyllius Hipodromun kalıntılarının sökülmesine tanıklık etmiş, buradan çıkarılan sütunların, Kanunî tarafından yaptırılan bir hastanede (darüşşifa) kullanılmak üzere taşındığını görmüştü.

Gyllius, Ayasofya'nın önündeki büyük Augustaeum meydanında duran Justinianos'un ünlü at üstündeki heykelinin parçalanışını da gözlemlemişti. Şöyle yazıyor:

"Buradaki bir sütunun üstüne dikilmişken, uzun süredir sultanın sarayında muhafaza edilen Justinianos'un atlı heykelinin top döktükleri eritme fırınlarına götürüldüğünü, geçenlerde gördüm. Parçaları arasında, Justinianos'un benim boyumdan yük-

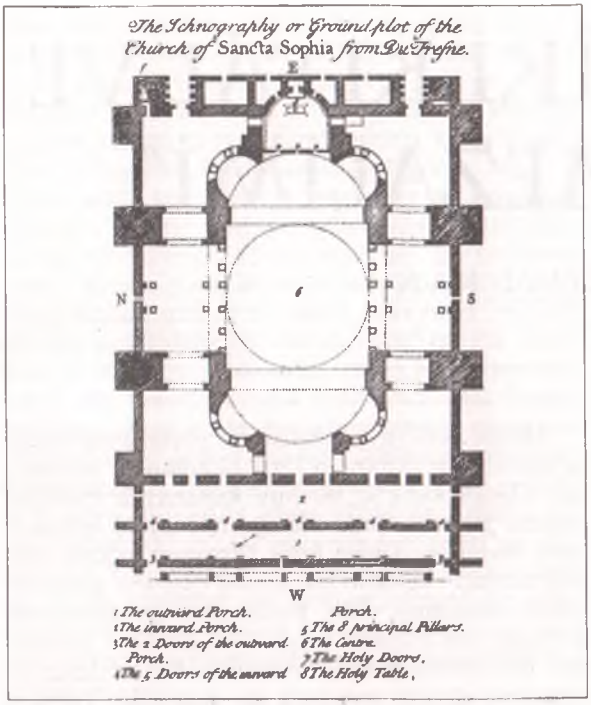

Du Fresne'nin yaptığı Ayasofya Planı

Konstantinopolis'in mahalleleri

sek bir bacağı, ve 9 inçten büyük (25 cm'e yakın) burnu vardı. Yerde yatan at bacaklarını herkesin gözü önünde ölçmeye cesaret edemedim; ama toynaklarından birini gizlice ölçtüm ve 9 inç yüksekliğinde olduğunu anladım".

Gyllius'un en çarpıcı keşfi, Türklerin Yerebatan Sarayı dedikleri büyük Basilika Sarnıcıydı. Sarnıç bu adını, 532 yılındaki Nika Ayaklanması sırasında yıkılan ve ondan hemen sonra Justinianos tarafından yeniden yaptırılan Emperyal Portico (revaklı alan) diye de bildiğimiz, Stoa Basilika'nın altında olmasından almaktaydı. Gyllius keşfini şöyle anlatıyor:

"Sarnıç günümüze kalmış olmakla birlikte, imparatorluğun Portico'sundan eser yok. Sarnıcı da, şehir sâkinlerinin ilginç şeyleri umursamamaları ve küçümsemeleri nedeniyle, benden önce hiç kimse fark etmemiş. Ben onların arasında bir yabancı olmama rağmen, uzun ve ısrarlı arayışlarım sonucunda buldum. Bütün o alanın üstüne öyle çok bina yapılmış ki, altında bir sarnıç olduğundan kuşkulanmak zor. Her gün ona açılan kuyularından su çekmelerine karşın, insanlar sarnıcın varlığını anlamamışlar. Bir rastlantı sonucu, girdiğim bir evde sarnıca inen bir yol gördüm ve aşağıda küçük bir sandala bindim. Evin sahibi meşaleler yaktı ve beni derin sulardan yükselen sütunların arasında kürekle öteye beriye gezdirdi."

Binbirdirek Sarnıcı
Fotoğraf: Ara Güler/TETTV Arşivi

Gyllius'un eski Konstantinopolis ve orda geçen savaşlar, ayaklanmalar, kuşatmalar, yağmalar, yangınlar, yeniden yapılanmalar ve nüfus değişiklikleri tarihi hakkındaki kapsamlı incelemesi, onda, bu şehrin kalıcı olmasını sağlayan bir kişiliği ya da ruhu olduğu yolunda güçlü bir duygu uyandırmış. Önsöz'ünün sonunda kendisinin dediği gibi:

"Şu düşüncemi söyleyerek bitireceğim: Bütün öteki şehirlerin (iyi) yönetildikleri dönemler olmasına ve zamanla çürümeye uğramalarına karşılık, sadece Konstantinopolis, orada yaşamak ya da onu yeniden yapılandırmak için insanlar varoldukça, bir şehir olarak ayakta durabilecek ve bir çeşit ölümsüzlük iddia edebilecek gibi görünüyor."

İşte, bizim şimdi içinde yaşadığımız eski büyükşehir böyle bir yerdir. Gyllius da, engebeli geçmişinin 27'nci yüzyılının ortasında bulunan ve dördüncü binine girmeye hazırlanan, büyük dünya şehirlerinin bu en eskisi ve en parlağına layık bir yapıt bırakmıştır.

Cornucopia (bereket boynuzu) dergisinin ilk cildinin son (6.) sayısında (1994), s. 20-22: "The Horse's Mouth". ■

İKİ KOMİTE İKİ KITÂL VE "ERMENİ MEZALİMİ"

HAMİDE KOYUKAN

Ahmet Refik'in *İki Komite İki Kıtâl*[1] kitabını "Kebikeç Yayınları" için yeni yazıya aktardığım günlerde aynı kitabın "Fikir Yayınları"nca yayımlanmış olduğunu haber alınca kitabı hemen edindim.[2] Fakat kitap bana kapağından başlayarak tamamiyle tahrif edilmiş olduğu izlenimini verdi. "İki Komite İki Kıtâl II" ve "Ermeni Mezalimi" diye bir alt başlık. Yayınevi "Ermeni Mezalimi" eklemesiyle Ahmet Refik'in *Kafkas Yollarında* kitabını da serinin ilki olarak yayımlamış.

Kitabın başlığındaki bu eklemeler her ne kadar kuşku uyandırsa da, Ahmet Refik'in "...bu kitapta insani değerlerden başka hiçbir ölçü nazarı dikkate alınmayarak sadece hakikatin tasvirine çalışılmıştır..." cümlesinin kitabın arka kapağına alınmış olması bir an yapılan yayımın öneminden haberdar olunduğu duygusunu verdi. İlk yaptığı çağrışım gibi "tek komite tek kıtâl" çarpıtması karşısında değildim belki de...[3] Ancak, sonuçta ortaya çarpıtma bile denilemeyecek kadar anlaşılmaz bir yayın çıkmış. Çarpıtmanın gerektireceği bilinçle bile kitap üstüne eğilinmemiş.

Kitabı her kim yeni yazıya aktardı ise -yalnızca tashih edenin adı var- Ahmet Refik'in kendine has, hoş anlatım tarzını yorum derecesinde değiştirmekle yetinmeyip yaptığı eklemeler ve çıkarmalarla neredeyse yeniden yazmış. Böyle olunca okuma hataları dahil çeviri, *İki Komite İki Kıtâl*'in anlaşılmaz bir yorumundan ibaret olmuş.

Ermeni soykırımı gibi yoğun ilgi ve tartışmaların sürdüğü ve siyasal niteliğinin devam ettiği önemli bir konuda, Ahmet Refik'in "insanilik" iddiası ve kaygısıyla daha 1919'da yayımladığı bu dikkate değer kitabın ana konusu, şu çeviri ile anlatılanı tam tersine çevirmektedir: Ahmet Refik "Harbin bidayetinde Anadolu'ya İstanbul'dan bir çok çeteler gönderilmişti. Bu çeteler, mahbesten çıkarılan katillerden ve hırsızlardan mürekkepti... Ermeni mezaliminde en büyük cinayetleri bu çeteler ika ettiler" derken (s. 23) yeni yayımda bu bölüm "Ermeni çetelerinin soykırımı karşısında en büyük direniş ve vuruşmayı da bunlar yaptılar" (s. 27) biçimine giriyor. Eğer bu bilinçli tahrifatsa kimsenin Ahmet Refik adını kullanarak bunu yapmaya hakkı yok. Bilinçsiz bir yanlış okuma ise, bu yanlışlığı yapabilen birinin de böyle bir yayıma kalkışmaya hakkı olmamalı!

Ahmet Refik'in anlattıkları ile yayımlanan kitapta anlatılanlar birbirinin tersi olduğunda, yayımcının Ahmet Refik'in kitabını kullanarak bildiğini okuma gayreti içinde olduğu izlenimini edinmemek olanaksız. Ahmet Refik "Erzurum tahliye edildiği zaman, Rusların ilk icraatı, Ermeni taburları şehre sokmamak oldu. Ruslar pek iyi biliyorlardı ki, Ermeniler Erzurum'a girdikleri takdirde Türkleri feci bir surette parçalayacaklardı. Rus ordusunun himayesi altında yapılacak bu cinayetler Türkleri Ruslardan külliyen tenfir edebilirdi" (s. 45-46) diyor, halbuki söz konusu kitapta "Şehir halkı boşaltıldığı zaman, Rusların ilk yaptıkları şey Ermeni taburlarını Erzurum'a sokmak oldu. Ruslar çok iyi biliyorlardı ki, Ermeniler şehre girdikleri takdirde Türk halkını feci bir şekilde parçalayacaklardı. Rus ordusunun koruması altında işlenen cinayetler, Türklerin kalbinde, Ruslara karşı derin bir nefret duygusu uyandırdı" (s.51) diye çevriliyor. Böylece Ruslar ve Ermenilerin Türk katili olduğu ve Türklerin Ruslardan nefret ettiği fikri dolandırılmadan, Ahmet Refik'in açıklamaları ne olursa olsun, ifade edilmiş oluyor (!)

Suçlanan paşalardan medet umuluyor; "Bütün bu feciatler yapılmakla beraber, mes'ul olan, teziye edilen hiç bir paşa da yoktu" (s. 52) yerine "ama bunların hesabını soracak, gerekli cezayı verecek bir paşa yoktu" (s. 58) denilince olayların örgüsü tamamıyla altüst oluyor.

Kitabı hazırlayan kişi, kanlı cinayetli bölümlerden pek hoşlanmıyor olmalı ki, bu tür anlatımları ya değiştiriyor, yumuşatıyor ya da yok sayıyor ve atlıyor. Metinde Çanakkale cephesi bahsinde geçen "Bu kolların sahiplerini, bu cesetlerin yavrularını, bu başların fazl ü kemaline muhtaç olanları İstanbul'da açlıktan öldürdüler. Beşeriyet tarihi böyle bir zulüm kaydetmemişti" (s. 9) kısmı yok. Belki de Çanakkale'de ölmenin kutsallığı ile bağdaştırılmamış! 34. sayfada da Ermeni tehciriyle ilişkili olarak kurulan "Alman zabitleri, hep bu kesilen başların, bu parçalanan cesetlerin fotoğrafilerini aldılar" cümlesi atlanmış. Çerkez Ahmet'in Ermeni mebusu Zöhrab'ı nasıl öldürdüğünü anlattığı bölüm ise yumuşatılmış; "Zöhrab'ı yakaladım, ayağımın altına aldım koca bir taşla kafasını ezdim, ezdim, gebe rinceye kadar ezdim" (s. 39); "Sonra Zöhrab'ı yaka-

ladım, ayağımın altına aldım. Bir taş alarak kafasına vurdum ve onu öldürdüm" (s. 44). "Tehcir mezalimi" ile ilgili olarak kurulan "Pek çok yerlerde, muvazzaf ordu zabitanı, bu kanlı icraatle ellerini bulaştırmamıştı" (s. 41) cümlesindeki kanlı icraat, "kötü hareketler" olarak karşılık buluyor (s. 46).

Atlamakla yetinilmeyip eklemeler de yapılmış, örneğin V. Sultan Mehmet idaresinin eleştirildiği, toplam iki sayfa (s. 11-13) atlanmış. Bu sayfaları kendi "İslama göre, devlet adamında, herşeyden evvel," neden adalet ve bunu koruyucu cesaret arandığı şimdi daha iyi anlaşılıyordu" (s. 15) cümleleriyle özetlenmiş olmuşlar. Zaten hazırlayan-yayınevi, söz konusu kitabın bütününde fikir beyan etmekten, kendi kitabıymışçasına şahsi yorumlarını katmaktan hiç geri durmuyor: "[İttihatçıların] münevver olanları, İttihat'ın cinayetlerini fazilet şeklinde gösteren bir kısım gazetecilerle muhabirler ve mütefekkirlerdi" (s. 13) cümlesindeki yazar ve düşünürler "sözde yazar ve düşünürler" haline gelmiş, bu da yetmemiş olacak ki şu cümleyi de eklemeden edememiş: "Zaten İttihatçı çetesi aydın geçinen bu sahtekârların alkışları ile bu cinayetleri işliyordu" (s. 16).

Bir de Selânikliler konusu var. Nedense metinde geçen Selânik sözcüğü, hazırlayana tek şeyi çağrıştırıyor "Rum, Ermeni, Selânikli mağaza sahipleri..." (s. 14) "Rum, Ermeni Selânik dönmesi" (s. 17) oluyor. "Selânikliler bile..", "Selânik dönmeleri bile..." haline geliveriyor...(s.19; s. 22)

Ahmet Refik'in İttihat iktidarına yönelttiği en ağır eleştiriler bile yeterli gelmemiş. İttihat ve Terakki Osmanlının çöküşünün tek sorumlusu durumuna getirilmiş. "Fakat Avrupa'nın Türkiye işlerine müdahalesi, Türkiye'den menfaatler ve imtiyazlar koparmak için gayrı müslim unsurların hamisi sıfatını takınması, bu vaziyeti son derece sektedar etti. Buna Osmanlı idaresinin müzebzeb, perişan bir halde devam etmesi de icra-yı tesirden hâlî kalmadı. Asıl en birinci sebep de bu idi" (s. 22) ifadesi bakın nasıl anlaşılırmış; "Peki, bu durum nasıl değişti? Ne zaman ki, Avrupalılar Türkiye'nin işlerine karışmaya başladılar, içişlerimize burunlarını soktular, Türkiye'den imtiyazlar koparmak, çıkar temin etmek isteği ile gayrı müslimlerin koruyucusu kesildiler, işte o tarihten sonra, bu durum bozulmaya başladı. Buna, Osmanlı yönetimin bozulmaya yüz tutması, hele İttihat ve Terakki'cilerin iktidara gelişi de katılınca işler büsbütün çığrından çıktı. Zaten asıl sebep de bu idi" (s. 25-26). Ahmet Refik'te "Osmanlı idaresinin bozukluğu iki millet arasında geniş bir uçurum açmıştı" (s. 44) cümlesi bu İttihatçı düşmanlığı ile "Osmanlı yönetiminin bozulması, hele iktidarın bu ittihatçı türedilerin eline geçtikten sonra içten içe sarsılması, bu iki milletin arasında derin bir uçurum açılmasına sebep olmuştu" (s. 48) haline geliyor. Bir de Talat Paşa'yla ilgili kendi çıkardıkları ders var: "Zaten her zalim, kendisini alkışlayanların omuzlarında yükselmiyor muydu?" (s. 19) diye bir ekleme...

Ermenilerin en tutucu Hıristiyanlar olduklarını da gene Ahmet Refik'in kitabına eklenen bir cümleden öğreniyoruz: "Hâlâ Allah mı diyorsun? Allah nerede? Allah var mı? Varsa bu hal ne?" (s. 29); "Hâlâ Allah mı diyorsun? Eğer o varsa bizi de görüyorsa bu durumumuz ne oluyor? Tarihin en tutucu Hıristiyanları olarak bilinen Ermeni'yi bile üzücü olaylar böyle çıldırtıyordu" (s. 34).

Yayımcılar metres, kapatma vb sözcüklerin de bir kitapta geçiyor olmasını hoş karşılamıyor olmalıdır ki, metinde geçen bu sözcükler ya yok sayılıyor ya da kapatmanın karşılığı "eş" olabiliyor; "İçlerinde öyleleri vardı ki, metreslerinin yataklarını beş liralık banknotlarla döşüyorlar..." (s. 57) "içlerinde öyleleri vardı ki yataklarını kâğıt paralarla döşüyor..." (s. 63). "Fakir halk son meskenine bile üryan ve perişan giderken, İttihat mebuslarının, muhtekir tacirlerin kapatmaları ipekler ve elmaslar içinde..." (s. 57); "Fakat halk mezara bile çıplak giderken ittihatçı milletvekillerinin, vurguncu tüccarların eşleri..." (s. 63).

İttihatçı düşmanlığı, Yahudi dönme öyküleri gibi eklemeler, tamamıyla ters anlam veren yerlerin, yanlış okumadan değil bilinçli tahrifattan kaynaklandığının kanıtını oluştursalar da kitap başından sonuna kadar öyle özensiz ki ciddi olarak eski yazıyı okuma sorunu olduğunu düşündürtüyor. Metinde "Eskişehir'in en mutena, en güzel evleri İstasyon civarında. Bu binalar, Almanların henüz badanadan mahrum, dışı bile sıvanmamış mektepleri Sultan Mehmet-i Hamis'e, cesim bir Ermeni konağı Şehzadegâna, Sarısu köprüsü civarında kanarya sarısı renginde yan yana iki Ermeni evi Talat Bey'le, yâr-ı gaarı Canbulat Bey'e..." (s. 6) şeklinde olan bölüm, söz konusu aktarımda adeta bir bilmeceye dönüşüyor. Şöyle ki; "Eskişehir'in en mutena, en güzel evleri istasyon civarındadır... Bu binalar Almanların... Henüz duvarları bile badana edilmemiş, dış cepheleri bile sıvanmamış, mekteplerinin... V. Sultan Mehmet'e büyük bir Ermeni konağı, şehzadelere ise Sarısu Kasrı civarında, kanarya sarısı renginde evler... Yan yana iki Ermeni konağı da Talat Beyle can yoldaşı Canbulat Bey'e ayrılmış...." (s. 10) diye çevrilince binalar Almanların oluyor, mektep de aradan çıkınca sıralama kendiliğinden karışıveriyor ve şehzadeler, Talat ve Canbulat beylerin konaklarına yerleştirilerek mesele hallolunuyor. Ahmet Refik halkın çektiği sefaletten verilen kayıpların savaşta verilenleri aştığını anlatmaya çalışırken ("Siper muharebeleri, meydan muharebeleri gibi, cesîm insan kitlelerinin taarruzuna, büyük miktarda telefata sebebiyat veremezdi" (s. 57) çeviri, konuyla ilgisini yitirecek bir biçim alıyor: "Göğüs gögüse yapılan savaşlarda kalabalık insan gruplarının saldırısı söz konusu idi. Büyük kayıplar verilirdi" [s. 63].

Tarihe saygısızlık yapanların okuyucuyu hiç düşünmeyeceği ortada. Kitabın kendi koydukları alt başlığı "Ermeni Mezalimi" iken, atlama, eklemeler yapılır, Ermenilere direnen Teşkilat-ı Mahsusacılar-

dan söz edilirken, anlatılanlarla yetinmeyip "Türkler ise onların önünde kurbanlık koyunlar gibiydi" (s. 53) eklemeleriyle Ermenilerin Türkleri nasıl kestiği anlatılmaya çalışılırken, kitapta, Ermeni çetelerinin Erzincan ve Erzurum'da yaptıkları kıyımı ayrıntılarıyla anlatan son altı sayfa bütünüyle yok ediliyor ve çeviri gene anlaşılamayan bir sonlandırmayla bitiveriyor. Ahmet Refik'in kitabı iki bölümden oluşuyor; ilk bölüm İttihat komitesi ve yaptığı "kıtâl" ikinci bölüm Ermeni komitesi ve yaptığı "kıtâl". Birinci bölümü İttihatçı düşmanlığı için kullanan ve "Ermeni kıyımını" Ermenilerin kıyılması değil Ermenilerin yaptığı kıyım diye anlamaya çalışan yayımcılar, ikinci bölümün en önemli yerlerini atlayarak kendi görüşlerini de ortaya koyamamış oluyorlar.

"Arabaların birinde bir insan kellesi, sırıtmış dişleriyle Anadolu'nun bu feciatına gülüyor gibiydi. Birdenbire karşıma bir çocuk çıktı. Başında beyaz, eski bir keçe külah, arkasında mavi yamalı bir mintan, ayağında kirli bir şalvar, eskimiş bir çarık, sarışın, topuz, mavi gözlü bir oğlandı" (s. 66-67); bundan sonra Ahmet Refik o çocuğun öyküsüyle birlikte daha altı sayfa Anadolu'nun perişan durumunu anlatıyor; çeviride ise bu altı safya çıkartılarak, "...bir tanesi vardı ki, içinde bir insan kellesi görülüyor, sanki sırıtarak Anadolu'nun bu feci haline gülüyor gibiydi"den itibaren kitaba son vermeye karar verilmiş ve çocuk aradan çıkartılmış, çocuğun elbiseleri "kelleye" mal edilip "başında beyaz, eski bir keçe külah, arkasında mavi bir pırtı" denilerek "durumu çok güzel belirtiyordu" diye kitap bağlanmıştır. Atlamanın ne kadar usturuplu yapıldığını görmek kolay da, bütün bunların nedenini anlamak çok zor. Yayımcılarının anlamadan hazırladıkları belli olan bir kitabın niye böyle hazırlandığını yorumlamaya çalışmak da doğru değil belki... Ancak Ahmet Refik'e ve okuyucuya bunu yapmaya kimsenin hakkı olmamalı. ■

1 Ahmet Refik, *İki Komite İki Kıtâl*, Kitaphane-i İslam ve Askerî İbrahim Hilmi Babıâli Caddesi, İstanbul, Matbaa-i Orhaniye, 1919, s. 79.
2 Ahmet Refik Altınay, *İki Komite İki Kıtal*, II - Ermeni Mezalimi, Fikir Yayınları, İstanbul 1992, s. 73.
3 Bu konuda o kadar çok çarpıtma örneği var ki... Son olarak Taner Akçam'ın Pomiankowski çevirisi hakkındaki eleştirisine bakılabilir; Taner Akçam, "Bir Kitap Çevirisi Üzerine", *Tarih ve Toplum*, S. 120, Aralık 1993.

BİR KÜLTÜR DEDEKTİFLİĞİNİN ÖYKÜSÜ BİR KİTABIN PEŞİNDE

YAVUZ ÖZMAKAS

Türk Yurdu dergisinin Ekim 1912 tarihli 24. sayısının 748-754'üncü sayfalarında Kâzım Nami Duru'nun bir yazısı yayınlanır. Yazının konusu ilk Türk Dilbilgisi kitabı ile ilgilidir.

Bundan 2 yıl sonra, Türk Bilgi Derneği'nin yayın organı *Bilgi Mecmuası*'nda bir rapor yayınlanır. Derginin Nisan 1914 tarihli 6. sayısıdır bu. Bursalı Mehmet Tahir Bey, bu eserin basılması ile ilgili bir rapor yazmıştır. Bu kitabın fotoğrafları büyük Türk bilgini Bursalı Mehmet Tahir Bey'in özel kitapları arasındadır. Asıl nüsha yitirildiğinden bu fotoğraflar çok önemlidir.

Aradan yine 2 yıl geçmiştir. Araya Birinci Dünya Savaşı girmiş ve bu rapor yayınlanmakla kalmıştır. *Muallim Mecmuası*'nın Ekim 1916 tarihli 6. sayısında bir haber yayınlanır. Bu kitap Milli Eğitim Bakanlığınca bastırılacaktır.

Bu haberin arkasından kitabın basımı beklenirken çok uzun süren bir sessizlik dönemi girer. Ta ki 1933 yılına dek. 27 Mart tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Prof. Fuat Köprülü'nün yazısı yayınlanıncaya dek. "Onaltıncı Asırda Yazılmış Türkçe Türk Grameri" başlıklı bu yazıda kitapla ilgili bilgiler bir araya getiriliyordu. Fakat eser ve yazarı hakkında hiçbir bilgi bulunmuyordu.

Besim Atalay, bu konuya ilgi duyar. Araştırmalara başlar. İlk olarak eser ve yazarı hakkında bilgi toplar. Kitabın yazarı Bergamalı Kadri'dir. Kitabın adı ise *Muyassiratu'l-'Ulum* (Müyessiret ül Ulûm)'dur. Günümüz Türkçesi ile "Bilimleri Kolaylaştıran".

Bu ilk bilgileri pekiştirmek için 13 Nisan 1946'da Bergama Belediye Başkanlığı'na bir yazı yazarak, yazarı hakkında bilgiler sorar.

30 Nisan 1946 tarihinde Bergama Halkevleri Başkanı Osman Bayatlı imzalı yanıt gelir. Gelen yanıt Atalay'ı tatmin etmez. İstediği bilgiler yoktur. Öğrenebildiği yeni bilgi, 1938'de Bergama'daki 2. ilkokula Milli Eğitim Bakanlığı'nın buyruğuyla "Bergamalı Kadri Okulu" adı verilmiştir.

Atalay "Bize kalırsa Bergama'da bu zat adına bir anıt dikilmelidir; bunu kadirbilir Bergamalıların yüksek himmetlerinden bekliyoruz." der basıma hazırladığı kitabın önsözünde. Atalay böyle bir duyarlılık beklerken okulun adı da değiştirilir. Bergamalı Kadri Okulu yoktur artık günümüzde.

Yazma nüshasının İstanbul Müzeler Kütüphanesi'nde bulunduğu bilgisini edinen Atalay, 22 Şubat 1946'da Türk Dil Kurumu'na da başvurmuştur. Mektubu Milli Eğitim Bakanlığı kanalı ile Müze Müdürlüğü'ne gönderilmiştir. 6 Nisan 1946'da gelen bir yanıtta böyle bir eserin bulunmadığı bildirilir. Atalay, bu kez İstanbul'a giderek Müze Müdürlüğü'ne başvurur. Kütüphane defterleri araştırılır. Herhangi bir şey bulunamaz.

Bunun üzerine bir mektupla Kilisli Rıfat Bilge'den kendisini aydınlatmasını ister. 17 Nisan 1946'da gelen yanıtta şu bilgiler vardır:

Rıfat Bilge 1913'te Bursalı Tahir Bey'de yazma nüshayı görmüştür. Bu nüshanın bir suretini çıkarmıştır. Tahir Bey, ekonomik sıkıntıya düşünce elindeki nüshayı Debreli Fuat Bey adında birine satmak istemektedir. Rıfat Bilge satışın gerçekleşip gerçekleşmediğini bilmemektedir. Ama elindeki sureti, İstanbul-Atika Müzesinin Kütüphanesine satmıştır.

Besim Atalay iz sürmeye devam eder. Tahir Bey'in Ankara'da bulunan oğlundan böyle bir kitabın varlığını sorar. Bulunmadığı yanıtını alır.

İstanbul Üniversitesi Türk Dili Tarihi Profösörü Ahmet Caferoğlu'nda bir nüsha bulunduğu haberini alır. Caferoğlu'na yaptığı rica olumlu sonuçlanır. Caferoğlu elindeki nüshayı Besim Atalay'a gönderir. Bu suret, Rıfat Bilge'nin müzeye sattığı suretten çekilen nüshadır.

Elde ettiği nüsha, küçük çapta iki parçadan oluşan 182 sayfadır. Her sayfada 12'şer satır vardır.

Kitaptan edindiği bilgilere göre, kitabın yazarı Bergamalı Kadri'dir. Bu kitap yazdığı tek eseridir. Kitaptan anlaşıldığı kadarıyla Kadri Bergama'da doğmuş, yetişkinlik dönemini İstanbul'da geçirmiştir. Padişah Kanuni Sultan Süleyman, sadrazam ise Makbul İbrahim Paşa'dır.

1530'da yazılan bu eser, sadrazama sunulmuştur.

Peşinde uzun bir süre iz sürülen *Müyessiret ül Ulum*'un en temel özelliği Batı Türkçesinin bilinen en eski dilbilgisi kitabı olmasıdır. Bergamalı Kadri, Türklere kendi dillerinin özelliklerini öğretmek ereğindedir.

Yapıtın sonunda Hayali'nin bir gazelinin dilbilgisi kurallarına göre çözümlemesi vardır.

Besim Atalay 1946'da bu çalışmayı önsöz, toplubasım ve dizinlerle yayımladı.

Bergamalı Kadri "Her halk kendi söz kurallarını iyi anlar, öyle ki sonra başka sözleri kendi sözleri ile karşılaştırıp kolayca kavrar. Bu iki kitabın da Türklere yararı olsun. Başka dilleri bununla karşılaştırıp öğrensinler" diye yazar kitabında.

Müyessiret-ül Ulûm iki bölümden oluşur.

Birinci bölüm "sözcük"e ayrılmıştır. Sözcük tanımı yapıldıktan sonra üçe ayrılır: Ad, eylem, harf. Yine bu bölümde bu üç kavramın açıklaması verilir.

"Ad odur ki, yalnızca anılmakla ondan bir anlam çıka üç zamandan biri bile belirtilmeye. Zaman üçtür. Biri geçmiş zamandır, biri şimdiki zaman, biri gelecek zamandır.

"Eylem odur ki, yalnızca anılmakla ondan bir anlam çıkar. Ancak üç zamandan birinin yanına gelmesi gerekir. Sözgelimi 'bildi' desek belirli geçmiş zaman olur. Bundan bir anlam çıkar. Geçmiş zamanda bir kimsenin bilmesini haber vermektir. Ve de 'bilir' dersek, şimdiki durumda bir kimsenin bilmesi belirtilmiş olur. Ve de 'bile' dersek gelecek zamanı anlatmak isteriz."

"Harf odur ki, yalnız söylendiğinde ondan bir anlam çıkmaz. Bir başka sözcüğe eklenmesi gerekir".

Yine bu bölümde eylemlerin olumlu-olmusuz, etken-edilgen biçimleri gösterilir. Çekimleri yapılır. Yer, zaman, alet, küçültme, abartma adları verilir.

Kitabın ikinci bölümünde ad türleri, bükün biçimleri, sayılar, adıllar, belirteçler, sorular, ilgeçler, ad takımları ve yapılışları, tümleçler, durum ekleri, kuraldışı kullanımlar, gösterme adları anlatılır.

Bu kitabın önemini belirtmek için şunu söylemek yeterlidir sanırım. Bergamalı Kadri'den sonra ilk Türkçe Dilbilgisini Alman A. Megiser 1612'de Leipzig'de yayınlamıştır.

Besim Atalay'ın 1946'da yayınladığı bu kitabın günümüz diline aktarılması gerektiği inancındayım. Bu nedenle, Atalay'ın kaldığı yerden bu olaya sahip çıkılmasını öneriyorum.

Bunun en somut yolu, öncelikle Bergama'daki sivil kurumların konuya gerekli duyarlılığı göstermesidir. Görev artık bizlerin. ■

BALKAN HARBİ'NİN İÇİNDEN DÜŞÜNDÜRÜCÜ MEKTUPLAR

MUSTAFA ŞAHİN

Balkan Harbinde, Lüleburgaz Köprüsü... Çekilen bir piyade birliğimiz...
TETTV Arşivi

Temellerinin Ayastefanos [Yeşilköy] ve Berlin antlaşmalarıyla atıldığı söylenen Balkan Harbi kimilerine göre I. Dünya Savaşı'nın bir ön provasıdır, kimilerine göre güçlülerin zayıf düşmüş Osmanlıyı yok etme planlarının bir parçasıdır, kimilerine göre emperyalist ülkelerin Osmanlıyı paylaşma savaşıdır, kimilerine göre Farmason-Siyonist işbirliğinin tezgâhında dokunmuştur, kimilerine göre Şark Meselesi'nin devamıdır, Doğu petrolünün ve hammaddelerinin ele geçirilmesi, Boğazlar politikasının sürdürülmesidir, kimilerine göre Makedonya üzerinde Bulgar, Yunan, Sırp istekleridir; kışkırtılmış bir milliyet ülkü ve idealinin üfürdüğü bağımsızlık hareketlerinin sonucudur.

Muhtar eyaletlerden müteşekkil müttehid bir Osmanlı ekonomisini, endüstrisini müttehid Amerika ölçüsünde geliştirebilir, unsurlarını topyekûn bilgi toplumuna eriştirebilir miydi? Bu, olmadı. Mozaiği oluşturan unsurlar birer birer döküldü, Osmanlı maddi ve moral olarak zaafa uğradı; bu da, iç ve dış sorunlarıyla mecalsiz ve bîtab düşmüş Osmanlıya üşüşme fırsatına meydan verdi[1]

Yönetim içerde istikrardan yoksundu (1908-13 arasında 9/10 kabine). II. Meşrutiyet oturmamıştı, Trablusgarb savaşı bitmeden Manastır'daki bir grup zabit dağa çıktı[2] (ne de olsa gelenek ve de darbecilere darbe), Arnavutlar seçimlere hile karıştığı bahanesiyle ayaklandı[3], Said Paşa'nın istifasıyla İttihad ve Terakki işbaşından düştü, kabine değişti, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın "Büyük Kabine/Baba-Oğul[4] Kabinesi" işbaşına geldi, Nazım Paşa Harbiye Nâzırı'ydı.

Ağustos 1912'de Rumeli'deki bilgili ve deneyimli askerin 1/4'ü terhis edilmişti[5], Ouchy Muahedesi ufuktaydı. Hariciye Nâzırı Gabriel Noradonkyan Efendi "Balkanlar'da Devlet-i Osmaniye aleyhine hiçbir tehlike yok!" derken, Sofya Sefiri Âsım Bey "Balkanlardan imanım/vicdanım kadar eminim" diyordu.[6] Oysa Balkan İttihadı ayan-beyan ortadaydı, aylardır yıllardır hazırlıklar yapılıyor, her halükârda

statükonun değişmeyeceğinden dem vuruluyordu.[7]

"Sopalı-dayaklı" seçim sonuçlarına tepkilerin sonucu meclisin feshi oldu. Eylül 1912'de yenilenecek seçimler yapılamadan Balkan Harbi patlak verdi. 2 Ekim 1912'de Bulgar, Yunan, Sırp ve Karadağ'la siyasî gerginlik boy verdi, teyakkuza geçildi, zaten seferberlik de ilân edilmişti.

8 Ekim 1912'de Karadağ'la savaş başladı, Yunan izledi (12 Ekim 1912), her tarafta savaş deyip Bulgar ve Sırplar da katıldı (17 Ekim 1912). Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, İtalya Balkan ülkelerinin destekçisiydi.

İşkodra'da Hasan Rıza Paşa[8], Yanya'da Esat Paşa, Edirne'de Şükrü Paşa kalelerde direniyordu (50 gün içinde buralar dışında Rumeli kaybedildi), harbin üçüncü haftasında Bulgarlar Çatalca Hattı'na dayandı.

İaşe ve ikmal yolları elverişsiz, lojistik hizmet ve ordonat işleri organize değildi[9], propaganda usulleri kullanılamamış[10], askere moral kazandıracak imamlar görevlerinden kaçmıştı[11], hava kuvvetleri nüve halindeydi[12], deniz kuvvetleri yıllardır işgörmezlikten gevşemişti.[13] Yenilgi kaçınılmazdı. 93 Harbi gazisi yaşlı sadrazam eleştirilerden yorgun, istifa etti. Kabinesinde bulunan Kâmil Paşa görevi devraldı, 4 Aralık 1912'de Bulgarlarla mütareke imzalandı. Nazım Paşa[14] yine Harbiye Nazırı'ydı.

Hürriyet ve İtilaf'ın[15] istediği Kâmil Paşa hükümeti omuzladıysa da Balkan bozgunu durmuyordu. 23 Ocak 1913 Bâbıâli Baskını'yla[16] Nâzım Paşa hayatından oldu, Kâmil Paşa kabinesi düşürüldü. Mahmud Şevket Paşa sadrazamlığa, İttihad ve Terakki bu kere tam iktidara geldi. 31 Mayıs 1913 Londra Muahedesi'yle Balkan Harbi'nin birinci bölümü kapandı.

Sınırın Midye-Enez'e dayatılması, Ege Denizi adalarının elden çıkmakta olması İttihad ve Terakki'yi de rahatsız ediyor, istekleri sadrazamda tasvip görmüyordu. 11 Haziran 1913'te Mahmud Şevket Paşa katledildi[17], Said Halim Paşa sadrazam oldu, 29 Haziran 1913'te harbin ikinci bölümü başlayacaktı; dünkü müttefikler ele geçirilen yerleri paylaşamayınca hepsi birbirine girdi, bu kez Romanya da katılmıştı. Yenilgi sırası Bulgarlardaydı. Bu hengâmeden yararlanan İttihad ve Terakki 30 Haziran 1913'te giriştiği mücadeleyi 21 Temmuz 1913'te Edirne'yi kurtararak[18] tamamladı. Bâbıâli Baskını, Mahmud Şevket Paşa'nın katli gibi hadiselerden sonra bu, İttihad ve Terakki için bir kazançtı. 29 Eylül 1913 İstanbul Antlaşması'yla Meriç'in batısı, Ege Denizi adaları elden çıkmıştı.

Koca Rumeli 9 ay içinde kaybedilmişti.[19]

Bu satırları, sunacağımız mektuplara bir basamak oluşturması için kronolojik sıraya pek özen gösteremeden çiziktirdik. Mektuplara gelince; daha çok o zamanki postadan şikâyet[20] ediliyor, haberleşememenin burukluğu dile getiriliyor. Hele bir mektup öyküsü var ki Bağdad'ı dolaşıp geliyor ve mahall-i maksuduna vâsıl oluyor ki "yanlış mektup Bağdad'dan döner" diye bir darbımesel kazandırılsa

Balkan Savaşı'nda İstanbul
TETTV Arşivi

yeridir. Maaşların verilememesiyle[21] yiyecek giyecek ve sıhhi gereçler[22] ikinci ağırlıklı noktayı oluşturuyor. Aile, İstanbul ve mevsim haberlerinin[23] yanı sıra harbin İstanbul'dan Anadolu içlerine hicrete yol açma işaretlerini görüyoruz. Düyun-ı Umumiye görevlisi Cuvini'nin[24] nankörlüğü, "Âsâr-ı İntibah" serisi[25], İstanbul Muhafızı Cemal Paşa'nın[26] icraatı siyasî ve idarî haberler olarak öne çıkıyor. Mektupları, zabit Seyfeddin Bitlis Bey'e (o sıradaki rütbesine dair bir bilgimiz yok) gönderen baba Şem'i Bey de mütekaid bir asker, anladığımızca ailenin tüm erkekleri babalarının izinde yani askerî okullardan mezun. Yazık ki cevabi mektuplar yok. Seyfeddin Bey'e gönderilenlerden de ancak bunlar kaybolmaktan kurtulmuş olacak. Bize söylendiğine göre metrukât bir tona yakınmış (dürbün, kılıç, sahra telefonu, saat, elbise, bir hayli kitap, harita, kart, fotoğraf vs.)[27] ve rasgelen bir şey almış, bize de bunlar kalmış (bir iki yırtılmış, solgun fotoğraf, birkaç not defteri). Gönül ister ki hürriyet mücahidlerinin eşyasının toplandığı bir müze olsun[28] hiçbir şey yok olmasın. Biz, bu mektupları bir gönül borcu yerine yayımlıyoruz. Beliğ, edebî olduğu kadar bir tarih dersi de veren mektupları, aile mahremiyetine halel getirecek bir notası olmadığı için hiçbir kelime atmadan sunuyor, anılarına saygı duyuyoruz.[29]

1- Bu satırları karalayan fakir, tarihçi değil tarihseverdir. Amacımız da Balkan Harbi'nden çok, mektupları yayımlamaktı. Yine de bu konuya dokunan bir yığın yazıya baktık. Birbirini tutmayan bir yığın hikâye, harp romanı. Demek ki, hiçbiri resmî vesaike dayanmıyor, herkes kendince tarih ve rakamlar kurguluyor, montaj böyle olunca, izlenen filmden de bir şey anlaşılmıyor ve merhum Şeref Aykut'un yargısına ortak oluyoruz: "O kara günlerin gerçek tarihinin hâlâ yazılmadığına, yazılamayacağına kaniim: Yazılmayacağına değil, *yazılamayacağı*na..." (C. Kutay, *Üç Devirde...Mehmed Şeref Aykut*, İstanbul 1985, s. 188). Biz, bir tanığın tarih ve ifadelerine güvendik: Necdet Sakaoğlu, "Şehit Yusuf'un İtalyan ve Balkan savaşlarına ait hatıra defteri" (Haziran 1911-7 Eylül 1913), *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, sayı 491, Ekim 1975, s. 33-58. Necdet hocanın ellerine sağlık, Şehid Yusuf'un ruhu şad olsun. Tutarsızlıklara yeri geldiğinde dikkat çekmeye çalışacağız. Burada bazı misalleri sıralıyoruz: 1. Balkan Savaşı (8 Ekim 1912), 2. Balkan Savaşı (29 Haziran 1913). 1. Balkan Savaşı

30 Mayıs 1913 Londra Muahedesi'yle bitti. (Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, c. 12, İstanbul 1967, s. 219, 288, 233; birincisi 7 ay 22 gün, ikincisi 42 gün). 1. Balkan savaşı (Ekim-Kasım 1912), 2. Balkan Savaşı (12-22 Temmuz 1913), İstanbul Antlaşması (2 Eylül 1913; Yılmaz Altuğ, *Siyasi Tarih Ders Notları*, İstanbul 1977, s. 167, 170, 172, 173). Balkan Savaşı (8 Ekim 1912-29 Eylül 1913; Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 3. bas., Ankara 1974, s. 211). 1. Balkan Harbi için 13, 17, 18, 20 Ekim, 12, 17 Kasım tarihleri de veriliyor: *Aylık Ansiklopedi*, c. 2, İstanbul 1945-46, s. 551; *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 4, Mayıs 1970, s. 35; sayı 8, Eylül 1972, s. 35, 45; *Resimli Tarih Mecmuası*, c. 1, s. 331, (18 Ekim 1912-22 Şubat 1913, 4 ay); *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, sayı 2, Şubat 1981, s. 38; sayı 3, Mart 1981, s. 30; *Tarih Dünyası*, 1 Eylül 1950, s. 416; 1 Kasım 1950, s. 608 2. Balkan Savaşı için şunları görürüz: 3 Şubat (40 gün), Haziran 1913-Temmuz 1913, 3 Temmuz 1913, (*HTM*, sayı 8, Eylül 1972, s. 45, 46; Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul 1994, s. 79). Balkan Harbi'nin başlaması tarihi için 8 Ekim 1914 denmesiyse teknik azizlik olsa gerektir (*Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 10, Ekim 1987, s. 57).

2- Arnavut zabit Yüzbaşı Tayyar Bey'in maiyetiyle Manastır'da dağa çıkmasıyla İstanbul'daki Halaskâran hareketi arasında ilişki kuruluyor. Said Paşa kabinesinin Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın istifasıyla yerinin günlerden beri doldurulamaması, rütbelerini haketmedikleri gerekçeleriyle tasfiye-i rütebe uğrayıp Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerine sürülen zabitlerin hoşnutsuzlukları, orduya siyasetin sokulmasına içerleyen Halaskâran Hareketi'nin tazyikleri peşpeşe geliyor.

Bazı kaynakların Halaskâran'ı Manastır dağcılarıyla birlikte mütalaa etmesi, bazılarında sadece İstanbul'la sınırlı görülmesi dışında birkaç noktaya değineceğiz: "1328 senesi yazında Halaskâr Zabitan namıyla muhalif bir grubun teşekkülü ordunun siyasetle iştigaline karşı bir kanun ihdasına mecburiyet hasıl etti; fakat artık pek geç kalınmıştı. "(A., *Neden Münhezim Oldık*, s. 54), Haziran 1912 (A.B.Kuran, *age.*, s. 501-503, Dr. F. Tevetoğlu, *Ömer Naci*, İstanbul 1973, s. 163), Temmuz 1912 Halaskâran/Halaskâr-zâbitan dağa çıktı (I.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, İstanbul 1972, s. 387), Temmuz 1912 (*T ve T*, sayı 41, s. 22), Halaskâr Zabitan 10 Temmuz 1912'de Rumeli'de dağa çıkarak İttihat ve Terakki'ye isyan ediyor (*Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 51, Mart 1991, s. 57). Halaskâran'ın önderi konumunda görülen Gelibolulu Erkânıharp Binbaşı bir yerde Kemal Şenkil (*İbret II*, s. 73, 74, 83), başka bir yerde Ahmet Kemal Şemsioğlu olarak veriliyor (*Tarih Hazinesi*, sayı 16, Kasım 1952, s. 837-839). Halaskâran'ın, orduyu siyasetten uzaklaştırma gibi bir işlevi olup olmadığı bir yana, Mahmud Şevket Paşa'nın "Ordunun siyasete müdahalede berdevam olması millet ve memleket için hakiki bir felâkettir; siyasetle uğraşacak olan istifa etsin, yoksa ben atarım" beyanına uyup politikayı seçen Miralay Sadık Bey'i hürmetle anmalı, Mehmed Nihad'ın gözlem ve önerilerinin ("1318 vakayi-i fecîası, 10 Temmuz vakası ordunun 'siyasete müdahalesi' idi; halbuki ordunu hikmet-i vücudu "siyasetin vasıta-i icraiyesi' olmaktır." Enver Bey [Paşa] ile Hafız Hakkı Bey [Paşa] ve rüfekası ise Mahmud Şevket Paşa'nın görüş ve icraatına bıyıkaltı gülmekte ve bu 'bunaklar'dan kurtulacakları günlerin planlarını yapmaktadır [Larcher, *age.*, s. 97-99] Paşa'nın katli Halaskâran'ın öcü gibi gösterilmekte, [bknz. Danişmend, *age.*, s. 387; *ibret*, c.1, s. 18, 19] muhalefete yıkılmaktaysa da, Enver Bey ekibinin bu işte dahli olduğunun ipuçları görülmektedir) bugün de berdevam olduğunu görüp ne kadar ilerle(yeme)diğimize esef etmeliyiz. (Ayrıca bknz. *İbret* II, s. 23, 27; Miralay Sadık Bey için, *İbret* I, 138; II, 23, 25, 28, 60, 105; *Üç Devirde...Mehmed Şeref Aykut*, 128-130; *Türk Oğlu Düşmanını Tanı*, 66; *Farmasonluk Nedir*, 122-141; *Farmasonlar Nasıl Çalıştılar*, 100, 115, 118, 121-132); *Yakın Tarihimiz* (c.2, 1962, s. 53, 308, 353-54, 387). Cevad Rifat Atilhan'ın bazı kitaplarından özet cümleleri buraya almakta fayda görüyoruz: Trablusgarp ve Balkan harplerinde masonların tesiri (*Türk Oğlu! Düşmanını Tanı!*, İstanbul 1966, s. 53), I. Balkan Harbi sonuna doğru, İttihat ve Terakki, hükümet darbesiyle iktidara geçince Farmosonluk faaliyetini daha da artırdı. Arnavutluk isyanına destek veren farmason zâbitler, farmasonların orduya sızması, Balkan Harbi faciasında bunun görüldüğü, Yunanlıların Prodosi Farmason locasından Balkan ve Harb-i Umumî'de azamî derecede istifade ettiği, Çarlığın da faydalandığı (*Farmasonluk Nedir*, s. 49, 69, 197, 203), Arnavutluk isyanında Trablusgarp harbinde Farmasonların rolü, Balkan Harbinde farmasonların Siyonizme hizmeti, Balkan Harbinin hazırlanması Siyonizmin, Teodor Herzl'in, Farmasonların eseri (*Iğneli Fıçı*, İstanbul 1958, s. 140, 141, 162), Karabekir'in ikazı: Balkan, İttifakı hazırlığı, I. Balkan Harbi sonuna doğru İttihat ve Terakki, iktidara gelince masonluk faaliyeti daha da arttı, bazı kumandan ve zabitleri localara aldılar. Balkan Harbi'nden önce orduya farmasonların sızması Bulgarlar karşısında aciz kalınmasına yol açtı, 1912 Arnavutluk harekâtında, Edirne muhasarasında yaşanan olaylar: Bir yanda yokluk, açlık, öte yanda karnı tok, sırtı pek, İttihat ve Terakki'ye sırtını dayamış farmason züppeler, Edirne müdafileri Sofya'da esir, aynı züppeler Bulgar ricalile, muharrirlerle sarmaş dolaş (*Farmasonlar...Nasıl Çalıştılar*, İstanbul 1951, s. 78, 157, 165, 166).

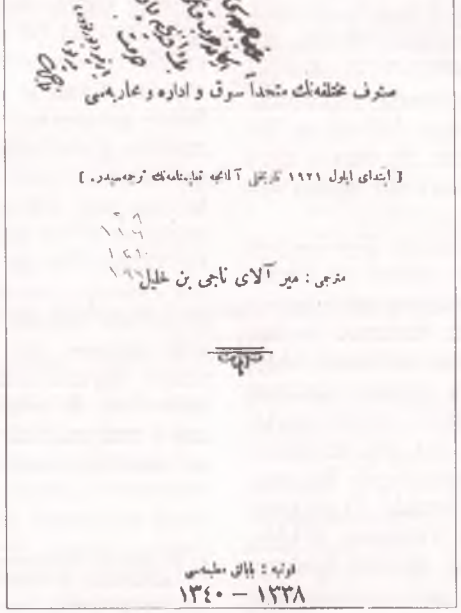
مصرف مختلفه‌نك متحداً سوق و اداره و عماريه‌سی

[ابتدای ایلول ۱۹۲۱ تاریخلی آلمانجه تلیغنامه‌نك ترجمه‌سیدر.]

مترجمی : میر آلای ناجی بن خلیل

قونیه : باباق مطبعه‌سی

۱۳۴۰ – ۱۳۳۸

Sunûf-ı Muhtelifenin Müttehiden Sevk ve İdare ve Muharebesi
(Konya: Babalık Matbaası 1338-1340),
Mütercimi: Miralay [Albay] Naci bin Halil
"Garb Cebhesi Şube Müdürlerinden Erkân-ı Harb Kaymakamı [Yarbay] Seyfeddin Beyefendi'ye yâdigâr-ı ihlas ve hürmet."
İzmir (Bornova)
Mayıs 1339/1923

Mirliva [Tuğgeneral]
Naci

3- Arnavutluk Olayları 1910'dan beri sürüyordu. İslâmlaştırma, Osmanlılaştırma, Türkleştirme deneyleri tutmamıştı. V. Mehmed Reşad'ın 1911 Rumeli gezisi bile fayda etmemişti; devir değişmişti. Evlâd-ı fâtihan nereye gitmişti, yoksa nesli mi tükenmişti, kolonizatör dervişlerin muakkibleri inzivaya mı çekilmişti, yoksa hepsi seperatist mi kesilmiş, nasaralaşmış mıydı? Padişahın Rumeli gezisi için bknz. *Donanma Mecmuası*, no. 5 (29), Temmuz 1328, ek s. 129-130; *RTM*, sayı 63, Mart 1955 s. 3707-10; Osman Öndeş'in iki yazısı: *Donanma Dergisi*, sayı 424, Temmuz 1966, s. 38-48, *HTM*, sayı 2, Mart 1967, s. 26-31; sayın Öndeş'in ilk yazısında tarihler Rumî, ikincisinde Miladî olarak verilmiştir. İstanbul'dan çıkış, Selânik, Üsküp, Kosova, Manastır ve Priştine'ye uğrayış günleri dört yazıda bir iki günlük farklar taşımaktadır. 1912, 1915

olarak verilmesi herhalde bir dalgınlık eseridir (*Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s. 366, 383).

4- Önce 3. sonra 2. Ordu komutanı olan Mahmud Muhtar Paşa yanlışlıkla kendi erlerimiz tarafından vurulmuş şu tarihlerde: 5,17, 18 Kasım 1912 (*Tarih ve Toplum*, sayı 25, Ocak 1986, s. 22, 55; *RTM*, sayı 73, Ocak 1956, s. 7-9).

5- Terhis edilen erat için verilen rakamlar: 60, 70, 100, 120, 130, 150 bin (Asaf Tugay, *İbret*, c. 2, İstanbul 1962, s. 90, 276, 290; Z. Tütüncü, *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul 1975, s. 15-17; *İtalya Tarihi*, c. 2 (çev. G. K. Söylemezoğlu), İstanbul 1940, s. 411 dn; *Neden Münhezim Olduk*, s. 43), *Yakın Tarihimiz* (c. 2, 1962, s. 388); Yılmaz Öztuna, *Resimlerle Türkiye Tarihi*, İstanbul 1970, s. 258.

6- Asım Turgut Bey yıllar sonra evinde yapılan bir röportajda, Balkan Harbi'nden önce Said Paşa kabinesinde Hariciye Nâzırı sıfatıyla böyle demediğini, "Bu devletin âtisinden imanım kadar eminim!" dediğini Meclis Zabıt Ceride'sinden gösteriyor. Mart 1912'de yani Balkan Harbi'nden 8 ay önce durumun naziklestiğini bildirdiğini söylüyor ([Feridun] Kandemir, "Avcı eski bir diplomat Bay Asım", *Yedigün*, no. 162, 15 Nisan 1936, s. 19-22; *Yakın Tarihimiz*, c. 1 İst., 1962, s. 143). Aksi iddialar: A.B.Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri*... İstanbul 1956, s. 513; *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, sayı 4, Nisan 1979, s. 12; *İbret* II, s. 42, 44; Danişmend, *age.*, s. 389; Y. Öztuna (1970: 258); "Balkan hükümetlerinden imanım kadar eminim!" (H. K. Kadri, *İmparatorluğun Tasfiyesi*, İstanbul 1992, s. 116).

7- Kâzım Karabekir, Hasan Rıza Paşa, Ali Fethi Okyar, Galip Kemali Söylemezoğlu, Londra Sefiri Tevfik Paşa da, gelen felâketi önceden haber verdiklerini belirtiyor, gönderilen yazı ve şifrelerin Bâbıâli evrak odalarında uyutulduğu, hükümetin gafletine, rehavetine parmak basılıyor.

8- İşkodra müdafii Hasan Rıza Paşa Esat Toptani tarafından katledildi (*Tarih ve Toplum*, sayı 96, Aralık 1991, s. 16 [30 Ocak 1913]), 4 ay Yanya'da direnen Ferik Esat Paşa, 8 ay Edirne'de direnen Şükrü Paşa esir oldular (*RTM*, sayı 9 Eylül 1950, s. 330-333; *Tarih Hazinesi*, sayı 3, 15 Aralık 1950, s. 123-126.

9- Durumu bir kitaptan biraz özetleyerek izleyelim: Balkan Seferberliği intizamsız başladı. Günlerce efradı şubelerde sahipsiz, yersiz, konaksız, cami köşelerinde otsuz ocaksız hatta yiyeceksiz açıkta yağmur altında bırakılıp daha harp başlamadan musibetler karşısında kalınıp öbek öbek firari kafileler başladı, idamlar zecri hizmetler yol aldı. Balkan harbinde Kırklareli Edirne mıntıkasında çok dinç harbe başlayan kıt'alar Lüleburgaz mıntıkasına ricatle başlayan devamlı ve içe sinici yağmur altında birer dilenci kafilesi, birer kervan halini almıştı. Şark ve Garp ordularında toplarını çamur içinde bırakıp koşumlarını kesip hayvanlarına atlayarak çekip gidenler çokça görülmüştür. Yaverpaşa Kolordusu Meriç Irmağı'nı geçemeyip esir olmuştu. Harpten evvel ve harpte aştı üste geçiren, vatan ezilirken birbirine dişleten siyaset yüzünden dayanma bağlarımız kırılmış: İttihatçı, İtilafçı, Kızılhançerci, Vatancı, Selametçi vs. manası bellisiz akidelerle sağlam akidemiz ezilmiş gitmişti. Dünkü tebalarımıza mağlup rezil ve rüsvay olduk. İstasyonlarda erzak yığınları düşmana kalmasın diye alev alev yakılırken Çatalca'ya dayanıp aç kalan ve İstanbul kapılarına kadar sıralanıp kapı kapı bir dilim ekmek isteyen asker kafileleri de görülmüştü. Lüleburgaz, Çorlu, Çerkesköy istasyonlarında yığın halinde erzak dururken, Selânik depolarında yüzbinlerce malzeme ve elbise bulunurken Şark Ordusu aç! Garp Odusu çıplak idi! Keza Erzurum, Bayburt ambarlarında erzak doluyken, Trabzon ve İstanbul depolarında kışlık eşya bolken 3. Ordu aç ve çıplak.

Yanya'da en önemli mukavemet mıntıkası olan Bijan tabyesinden Yunanlılara kaçan Mülazım Kemal kalenin elden gitmesine sebep olmuştu. Arnavutluk hareketlerinde saflarımızdan isimleri belli 14 zabit Arnavutlara geçtiydi. Dünkü koltuğumuzdan çıkan küçük hükümetlerin küçükten büyüğe kadar bilgili sevk ve idareleri karşısında biz de küçükten büyüğe kadar apışıp kaldık. Kafalar boştu fakat büyük lâflar ediliyordu, hepimiz âlimdik fakat ilk yayılma, açılmada şaşkınlığa düştük, bozulduk ve İstanbul kapılarına dayanıldı. Bilgili düşmanlar Rumeli'yi aldı. (Erkânıharp Miralay Bakî, *Seferde ve Hazarda Zabit ve Zabitlik*, Köy Hocası Matbaası, Ankara 1932, s. 10-11, 22-23, 82-83, 88, 91, 93, 99, 128, 150).

10- Her bakımdan propagandanın işlevi yadsınamaz. Bulgaristan Makedonya'ya yönelik propagandaya yıllar önce başlamıştı, aksi propagandayla Yunanistan takip etti. Bulgarlar uçaklardan Edirne'ye bildiriler atarak moral çöküntüyü hızlandırıyordu. Osmanlıca yazılmış bu bildirileri okuyanın kafasının karışmaması için iradî sağlamlık şarttı. I. Cihan Harbi'nde Yunanlılar ve İngilizler de bu tür propagandalara sıkça başvurmuşlardı. Mesela resimler çekiliyor, altına da Türk esirlere gayet iyi davranıldığı yazılıyordu. (*Türk Kültürü*, sayı 28, Şubat 1965, Şubat 1965, s. 242; Miralay Bakî, *age.* s. 123-124; *Yakın Tarihimiz* [*Milliyet*'in Tarih ve Kültür eki] s. 400). Bulgarların Edirne'de kullandıkları eski harfli ve kısaltılmış Türkçesiyle verilen örnek bu türdendir.

11- Ordu Çatalca Hattı'nı savunup İstanbul'u kurtarmaya çalışırken, İstanbul sokakları, meydanları, cami ve medreseleri göçmen ve yaralılarla doluyken seriatçı, tarikatçı geçinenler evkafı soymakla meşguldü. Abdülhak Hamit bu durumu *Garâm* piyesinde ele alıyordu. Yazı ve şiirle Abdullah Cevdet ve Midhat Cemal Kuntay da bu duruma dikkat çekiyordu. (*Türk Kültürü*, sayı 5, Mart 1963, s. 12-13). Ayrıca bknz. *İctihad*, sayı 54, 58, 71, 72, 74, 79, Şubat-Eylül 1329; *Türk Yurdu*, c. 4, 1329, s. 579-81.

12- Balkan Savaşı'nda üç tayyareden kurulu bir Türk keşif filosu İstanbul-Edirne arası kol uçuşu yapabildi (*Türk Kültürü*, sayı 22, Ağustos 1964, s. 64-65; sayı 34, Ağustos 1965, s. 725-726; sayı 94, Ağustos 1970, s. 740; sayı 116, Haziran 1972, s. 473, 476, 401).

13- Bahriye komisyonumuzun henüz tezgâhtayken gördüğü ve beğenmediği Averof Yunan donanmasına katıldı, Balkan Harbi'nde (ve daha sonra) bayli uğraştırdı. Deniz cephesinde Mecidiye, Mesudiye, Turgut Reis, Barboros ve destanlaşan Hamidiye vd.'nin gayretleri oldu.

14- Gönlünde sadrazamlık yatan (ne de olsa sadrazam Âlî Paşa'nın damadı) Nâzım Paşa birtakım şartlar öne sürerek ve yetkilerle donatılarak Harbiye Nâzırı olmuştu. "Bulgar kumandanı Savof, elinde peksimet ve pastırma ile cephede yemek yerken, bizim başkumandan meşhur Nazım Paşa, yataklı vagonda sigarasını savurarak, Tokatlıyan'dan gönderilen yemeklerle işkembesini şişirmekten başka ne yapmıştır." Askerin ağaç kabuğu kemirdiği bir zamanda "Erkân-ı Harbiye Reisi Hadi Paşa denilen milliyetsizin böyle zamanlarda karargâhta sofracılara daima 'havyar var mı?' diye sorduğunu herkes işitmiş, öğrenmişti.", "Hâdi Paşa, her yemekte havyar yiyerek yaşıyordu. Onun, her sofraya otururken sorduğu 'hayvar var mı?' sözü meşhur olmuş, dillerde dolaşmıştı." (A. Tugay, *İbret*, c. 2, s. 268, 269, 276, 279, 299, ayrıca bknz. s. 245-286). Stephane Lausanne ve Alman Binbaşı Kübel de benzer durumu dile getiriyor. "Eğer Türklerin ekmeği olsaydı bugün Sofya'da bulunmuş olurlardı.", "Mütevazı Türk askeri yemeksiz yaşamaya mahkûmdur." (M. Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, c. 1, İstanbul 1927, s. 75). "Gayet mahsuldar olan Edirne ovalarında hasad mevsiminden sonra azami 150 bin kişilik bir ordıyı besleyemedik, açlıktan sefil ettik." (A., *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk*, İstanbul 1329, s. 90; Tugay, bu A imzalı kitapların Ali İhsan Sabis'e ait olduğu kanısındadır, age. s. 298). Tugay'ın "milliyetsiz" dediği Arap asıllı Abdülhâdi (1867 Bağdat-1932 Arnavutluk/Berat) Harbokulu mezunu, çeşitli askerî görevlerden sonra Genelkurmay Başkanlığı, kısa süreli nâzırlıklar yaptı, Sevr'i imzalayanlardan oldu, 150'likler arasına girdi (*HTM*, sayı 7, Ağustos 1973, s. 31).

15 21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf (*Tarih ve Toplum*, sayı 41, Mayıs 1987, s. 17-24) için şöyle ifadelere de rastladık: Nisan 1910 Arnavutluk isyanında İttihat ve Terakki'nin bazı mensupları Hürriyet ve İtilaf'ı kurdu (*Türk Kültürü*, sayı 45, Temmuz 1966, s. 749). muhalif gruplar birleşerek 1911 yılının Ekiminde "Hürriyet ve İtilâf Partisi'ni kurdular (*Türk Edebiyatı*, sayı 155, Eylül 1986, s. 54). Sayın Nail Uçar'ın yazılarındaki şu tür ifadeler herhalde dizgici ve daktiloların cürmüdür: 3 Şubatta başlayan ikinci Balkan Savaşı, 40 günde son buldu (*HTM*, sayı 8, Eylül 1972, s. 46), Mahmut Muhtar Paşa kabinesi (*Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, sayı 4, Nisan 1979, s. 12), İttihat ve Terakki kabinesi istifa ederek Gazi Mustafa Paşa kabinesi Temmuz 1912'de görevi ele aldı (Fevzi Çakmak, *Balkan Harbi*, s. 7'den alıntıymış), *Türk Edebiyatı*, 155, s. 54). Mahmud Şevket Paşa için "Bab-ı Âli Baskınından sonra (Aralık 1912) Sadrazam ve Harbiye Nâzırı"; Nâzım Pasa için "Said Paşa hükümetinde de Harbiye Nâzırı" ifadelerini de (C. Kutay,

Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları, c. 1, 2. bas., s. 389 dn. 57, s. 425 dn. 58) bu bağlamda zikredelim. Bildiğimiz kadar, Nâzım Paşa Kâmil Paşa kabinesinde (Ağustos 1908-Şubat 1909) Harbiye Nâzırı'ydı. İbrahim Hakkı Paşa kabinesinden sonra kurulan Said Paşa kabinesinin Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'ydı. Yıpratıldığını gören paşa 9 Temmuz 1912'de istifa etti. Birtakım paşalara öneriler götürüldüyse de sorun çözülemedi, kabinede üç nezaret nâzırsızdı. İ ve T'nin yarım iktidarı çareyi çekilmekte buldu ve "Büyük Kabine" kuruldu. Nâzım Paşa bu kabinenin harbiye nâzırı oldu. (Galib Vardar, *İ ve T İçinde Dönenler*, İstanbul 1960). *Türk Meşhurları* (I. A. Gövsa)'nın Mahmud Şevket ve Nâzım Paşa'ya hasredilen maddelerinin bu noktaları kafa bulandırmaya birebirdir. Amacımız yanlış aramak değil, tarih disiplini, hatayla malûl olmayan yazı ve eserlere kavuşma temennisidir.

16- Bâbıâli Baskını'ndan bahseden bazı yerlerde şu yolda tarihlere rastladık: 10 Ocak 1912 (*HİM*, sayı 11, Aralık 1969, s. 64), 10 Kanunisani 1912 (*Tarih Dünyası*, sayı 14, 1 Kasım 1950, s. 610), 10 Kanunisani 328 (*Tarih Dünyası*, sayı 35, 26 Kasım 1952, s. 1404), 23 Ocak 1912 (*Yıllarboyu Tarih*, sayı 12, Aralık 1980, s. 8; İbret, C. 2, s. 283 [İsmail Habib Sevük'ün yazısı], 1912 yılının 23 Temmuz günü (*Yakın Tarihimiz*, s. 414 [*Milliyet* ekl; 3 Şubat 1913 (*Aylık Ansiklopedi*, İst., 1949, s. 61)

17- Mahmud Şevket Paşa'nın katline tarih: 29 Mayıs Perşembe (H. Ertürk, *2 Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1964, s. 108), 12 Haziran 1913 (*İttihat ve Terakki'nin Son Yılları*, İstanbul 1992, s. 98), 15 Haziran 1913 (T. Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul 1994, s. 77), 11 Kasım 1913 (*Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 7, Temmuz 1987, s. 9), (Katlinin nedeni için bknz. *İbret*, c. 1, s. 18, 19), 29 Mayıs 1329 (1913)'de (A. H. Mithat, *Hatıralarım*, İstanbul 1946, s. 250) İttihatçılar 1912'de Bâbıâli'yi basıp hükümeti devir(di); ...Mahmud Şevket Paşa suikast neticesi öldürüldü: 11 Haziran 1913, 12 Haziran 1913 (Said Halim Paşa, *Buhranlarımız* [haz. M. E. Düzdağ], İstanbul, t.y. s. 243, n. 10, s. 261, n. 117, notlar hazırlayana ait olmalı!)

18- Edirne'nin kurtuluşu genellikle 21 Temmuz 1913 olarak verilirken aksi tarihler de görüyoruz (22 Temmuz 1913, *Yeni Türkiye Takvimi 1960, Sönmez Takvimi 1986, Türkiye Gazetesi Takvimi 1993*; 24 Temmuz 1913, *Yıllarboyu Tarih*, sayı 1, Nisan 1978, Yaşadığımız Yüzyıl eki, s. 24; 21 Ekim 1913, *İttihat ve Terakki'nin Son Yılları*, s. 98)

19- Balkan Harbi, Balkan İhtilâli'ni hazırlayan, Girit'i Yunanlılara sunan İgnatiev'e yükleniyor (*Tarih Konuşuyor*, sayı 1, Şubat 1964, s. 69), Galip Kemali Söylemezoğlu'ya göre Balkan İttifakı'nı hazırlayan Çarist Rusya'dır. Osmanlı yöneticileri gerekli siyasi ve idari önlemleri almadı, Arnavut unsurunu güçendirdi, orduya siyaset girdi, statüko vaadlerine kanıp asker terhis edildi, 15 günde bozguna uğradık. Girit formülü uygulansaydı, Yunanistan ittihada girmezdi, Bâbıâli bu ittihada mani olabilirdi, Rumeli de elimizden çıkmazdı (*İtalya Tarihi*, II, 411, dn). Bu görüşleri bütüncül bir değerlendirme olarak ele almak zordur. Bugün, Balkan Harbi'nin üzerinden 82 yıl geçti. İki yıldır Bosna-Hersek'te süren Sırp vahşeti, Makedonya üzerindeki niyetler, ambargonun delinme yolları, bugün, 1912 şablonunun yinelendiğini, tarihin tekerrür ettirilmek istendiğini gösteriyor. İstiklâlini ilan eden devletler gerçeten mustakil mı oldu, uydusu olduğu sistemlerin yörüngesinde mi kaldı, yoksa, evrenin bu parçasının çivisi mi çıktı? Durum bugün daha net olarak görülebilmekte değil mi? Bizce, harbin nedenlerini o günkü kabinelerle birlikte yüzyıllar öncesine taşımak gerekiyor. (Cem'in bir karikatürü için bknz. *Tarih Konuşuyor*, sayı 9, Ekim 1964, s. 705)

Gördüğümüz kadarıyla üzerinde en çok kitap yazılan savaşlardan biridir Balkan Harbi: Mahmud Muhtar Paşa, Ali İhsan Sabis, Fevzi Çakmak, Abdullah [Kölemen] Paşa, Grebenalı Bekir Fikri, Kaymakam Mehmed Nihad, Pertev Paşa, Zeki Paşa, Çobanoğlu Zeki vd. Yine gördüğümüz kadarıyla bunlar tahlilden çok suçlama-savunma biçimindedir. Müteakip yıllarda okutulan tarih ders kitapları kuru, yavan ve tekdüzedir; işin ilginç yanı hepsi bir dersten, intibahtan, yaraları sarmak için elbirliğiyle çalışmak gerektiğinin anlaşıldığından söz ediyor ki herhalde tersini anlamak gerekiyor sonraya bakınca (mesela *Kurun-i Cedide Tarihi*, *Tarihi Osmanî*, *Millî Tarih* vb.).

20- Osmanlı postalarının akıl almaz karışıklığına rağmen mektupların kaybolmadığına dair bir Almanın gözlemi için bknz. İlhan Pınar, "Osmanlı postacılığı üzerine", *Tarih ve Toplum*, sayı 117, Eylül 1993, s. 144

21- Kapitülasyonların, Düyun-ı Umumiye'nin, istikrazların kıskacındaki Osmanlının son yüzyılında maaşlar sorun olmuş. Verilemedi, veriliyor; ödenemedi, ödeniyor türünden rastladığımız haberlerden birkaçını sıralıyoruz: *Hürriyet* (no. 74, 22 Kasım 1869, s. 1), A. Tugay, *İbret*, c. 1, s. 284 (öncesiyle 1905), *İkdam* (21 Kanunisani 328, 7 Şubat 1328), *Tanin* (22 Eylül 1914), Şubat, Mart, Eylül, Aralık 1920 gazeteleri; *Tercüman-ı Hakikat* (6 Teşrinievvel 1922), Tevhid-i Efkâr (27 Ağustos 1922, T. Evvel 1922), *İleri* (19 Eylül 1922), *Akşam* (1 T. evvel 1922), *Vakit* (1, 3, 9, 11, 12, 14, 15 Temmuz 1926), *Cumhuriyet* (20 Temmuz 1930), *Yakın Tarihimiz* (c. 2, 4, 1962-63, s. 213-214, 157), Balkan Harbi'ndeyse Başkumandan'ın Şark ve Garb orduları kumandanlarının maaşı artırılmış (*Neden Münhezim Olduk*, s. 24).

22- Balkan Harbi esnasında görülen felâketlerden biri de koleradır. Cemil Topuzlu Paşa, Hilal-i Ahmer reisi durumun vehametini ilgililere duyururlar. Nâzım Paşa'nın cevabı ilginçtir ve bugünü hatırlatmaktadır: Orduda değil kolera, sarî bir hastalık dahi yoktur (*İbret*, II, 263, 268-269). Oysa Larcher, Suriye kıtaatının getirdiği koleradan 140 bin kişinin etkilendiğini yazıyor (*age.*, s. 75). Bir başka tespit: 20 bin asker koleradan, 6 bin asker dizanteriden kırılmış (Hadımköy Hastanesi'nde görev yapan Dr. Refik Saydam'ın feryatları, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 43, Temmuz 1990, s. 52). Burada Hilal-i Ahmer'in (*Lokman Hekim*, sayı 18, K. Evvel 1938, s. 289-295), Teali-i Nisvan'ın, Halide Edib Adıvar'ın (*Mev'ud Hüküm*, bknz. *Türk Kültürü*, sayı 217, Kasım-Aralık 1980, s. 45-46; *Millî Kültür*, sayı 44, Mart 1984, s. 73-74), Emine Semiye'nin ("Hudud", 18 T. evvel 328 Perşembe, Etfal Hastanesi'nde, *Donanma Mecmuası*, no. 7 (31), Eylül 328, s. 329-33) çabalarını anmak bir borçtur. [Mecmuadaki yazılarda bulunan tarihlerden derginin ekimde çıkabildiği anlaşılıyor]. Ayrıca, *Silahlı Kuvetler Dergisi*, sayı 216 (1 Aralık 1965, ek 1, fas. 2, s. 53), *Yakın Tarihimiz*, (c. 2, s. 279)

23- Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, "Meşrutiyet parlamentosunda Bayındırlık Bakanı olan Bedros Hallacyan Efendi Anadolu'da ve sair yerlerde 10 bin km şose yapılacak dediği halde İstanbul-Edirne arasındaki askeri yol bile yapılıp tamamlanamadığından, Balkan Savaşı'nda top arabaları çamurlara saplanıp mühimmatça birçok zarara uğramıştık." diyor (aktaran, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 25, Ağustos 1983, s. 90 dn. 49). İki defa nâzır olan Bedros Efendi yapmadı, Gabriel Efendi de yapmadı, peki kabine ne yaptı diye sormak gerekir. 1910 sonrası için de bu soru geçerlidir.

24- Mektupta zikredilen gazetelere (*İkdam*, *Tasvir-i Efkâr*) bakamadık. Dolayısıyla Düyun-ı Umumiye görevlisi için bir şeyler söyleyemiyoruz. İhanetin başka [bknz. Miralay Bakî, *age.*, s. 10-12] boyutları da var: Aralık 1912'de Patrik Yoakim III, *Figaro*'nun İstanbul muhabirine, "esir olmuş bir koyun sürüsünün çobanıyım. baskı, tazyik görüyorum. Kurtuluşumuzu ölmeden görürsem bahtiyar olacağım" cinsinden demeçler veriyor (Osman Ergin, *Fatih'in Hoşgörürlüğü*, İstanbul 1953, s. 13-14 ayrıca *Tarih-Coğrafya Dünyası*, c. 1, 1959, s. 249, 369, 371; Mehmed Ali Aynî, *Milliyetçilik*, İstanbul 1943, s. 305-307, 309; *Yakın Tarihimiz* (c. 2, 1962, s. 22). Larcher, kitabının bir yerinde demiryollarında görevli gayrimüslimin 1912'deki ihanetinden söz ederken, başka bir yerde Hıristiyan tebaaya kayıtlar getirildiği, patriklerin nüfuzunun daraltıldığını yazıyor. Mütercim düştüğü notlarda gayrimüslimler Türkün malik olduğu bilcümle hukuk ve menafiden tamamen müstefid olmaya mukabil askerlik gibi en mühim bir tekliften, kan vergisinden âzâdeydi, Türk muhtelif cephelerde çarpışıp ölürken gayrimüslim ferih fahur ticaretiyle meşgul ve rahat içinde hayat sürerdi. Memuriyet hakkına tamamen malikti. En yüksek makamlara, heyet-i vükelaya kadar çıkardı. Larcher'ye sorarız: Fransa'da Fransızdan başka bir millete böyle hükümet içinde hükümet mahiyetinde bir yönetsel güç verilmiş midir [patrikler-patrikhane], der (*age.*, s. 21 dn. 1, 2 ve s. 72). "1908'de Türkiye'de Meşrutiyet'in ilanıyla bütün Türk vatandaşları hürriyete kavuşmuşlar, Müslim ve gayrimüslim bütün vatandaşların kardeşliği fikri kalplerimizi doldurmuştu. Fakat, 1912 Balkan Harbi patlak verince Türk ordusundaki silahlı gayrimüslim Rum askerleri, düşmana iltihak ederek, Türklere, kendi

vatandaşlarına karşı kurşun atmışlardır. İşte bu sebepledir ki, gayrimüslim askere itimat azalmış ve cephe gerisi hizmetlerle vazifelendirilmelerine zaruret hasıl olmuştur." diyen Papa Eftim'i anmak isteriz (*Türk Ortodoksları Ruhanî Reisi Papa Eftim'in Kıbrıs Hakkındaki Görüşleri*, Netiş Basımevi İstanbul 1958).

25- "Âsâr-ı İntibah" serisi Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıraçan tarafından yayımlanıyordu. Mektupta kastedilen 4. cüz bu serinin 4. kitabıdır: *Esbâb-ı Hezimet ve Felâketimiz* (Zavallı Millet, Milletin Hataları, Milletin Kusurları, Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz, Haram Yiyicilik, Talim ve Terbiyemizde İnkılâb, Can Çekişen Türkiye, Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk?, Anadolu'nun İstikbâli ve Akdeniz Meselesi, Türkiye Nasıl Paylaşıldı?, Balkan Harbinde Askerî Mağlubiyetlerimizin Esbabı (Neden Mülnezim Olduk eserinin 2. kısmı), Hürriyet-i Nisvân, Avrupalılaşmak Felaketlerimizin Esbâbı, Avrupa-yı Vusta Siyasetinde Yeni Hedefler Berlin-Bağdad bu seriden çıkanların bazılarıdır. Üç tanıtım için bknz. *Tarih ve Toplum*, sayı 28, Nisan 1986, s. 61-63; 59, Kasım 1988, s. 57-61; 78, Haziran 1990, s. 57-59)

26- Cemal Paşa, Bâbıâli Baskını ertesinde İstanbul Muhafızı oldu. Muhaliflerinin zorba, acımasız gibi tenkidlerine rağmen burada hanesine olumlu bir not kaydediliyor.

27- Zabitlerin doğdukları yerle anılmaları dolayısıyla Bitlisli Seyfeddin demek olacağı malûmdur. Kanımızca, Mayıs 1920'de Rusya'ya giden 1. Heyet'te askeri danışman olarak yer alan Miralay Seyfi (daha sonra Paşa, Seyfi Düzgören)'dir. Bunu, yolculuk esnasında tutulan bir hesap pusulasına dayanarak belirtiyoruz. Hatırasına hürmeten bazı notlarını sıralıyoruz: Sene 2 kısım 6 Seyfeddin Bitlis 21 Şevval 320/7 K. sani 318; 20 Şevval sene 1320 ve 6 K. sani 1318 Pazartesi günü 2. sınıf derslerine bed ü mübaşeret ettik cenab-ı hak muvaffak-ı bi'l-hayr eylesin. 21 K. sani 318 mumaileyh tarafından ilk defa olarak uzun bir dikkatle 3. tahsilde yazıldı. Pazar, pazartesi, çarşamba müzakere edilecek kitabın seferiye tahsil 1, 2, 3; 21 K.sani 318'de talime çıktık. 15 Şubat 318 yevm-i cumartesiden itibaren tadatlarda kısım kısım ve boy tertibi yoklama olduk. Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane 2. sınıf piyade 6. kısım talebesinden Seyfeddin'in/Seyfeddin Efendi'nin defteridir/Akaid defteridir. 11 K.sani 318 sene 2 kısım 6 Seyfeddin Bitlis. Hikmet: Haleb 9 Mart 319 yevm-i pazar tahsil 1'de tahlis-i can ile avdet etti. Muharrem akşamı. Yarın Arabî aylarının ilk günüdür ve 16 Mart 319 ilk defa olarak 2. sınıfta pazar günü 1. tahsilde hazariyet ameliyatına çıktık, bizden sonra 2. derste 3. kısım çıktı, S. 25 Mart 319 yevm-i Salı Binbaşı rif'atlu Necib Asım [Balhasanoğlu/Yazıksız] Beyefendi tarafından yazdırılacak dinle vesaireyi havi Fransızca defteridir, tahsil 3'te Necib Asım Bey bizi derse kaldırdı. Calib-i memnuniyetleri olacak derecede cevab vererek mazhar-ı teveccühleri oldum. 29 Nisan 318'den itibaren Mösyö Driyna ve Nors Efendi geldi. Necib Asım Bey diğer kısımlara gitti. 1, 3, 4. kısımlara memur oldu. 2. sınıf 6. kısmın ders cedveli: Cumartesi: Rusça, seferiye, nazariyat, ceza, talim-i ameliyat. Pazar: Hazariyet, Akaid, nazariyat terbiye. Pazartesi: Fransızca, meç, seferiye, mimari. Salı: Meç, ahlâk, Fransızca, dahiliye. Çarşamba: Fransızca, seferiye, mimari.
Rusça, Perşembe: Harita tersimi Rusça, Fransızca, izin.
Kerkük'te Alay 45 Tabur 2 Kolağası İbrahim Lutfi.
Seyfeddin Bitlis Officiers du 8me bataillon du Chasseur. 5 Şubat 322 Pazartesi postayla İstanbul'a memuren gönderilmekliğim hakkında istirhamnâme yazdım.
Nişanının tarih ve numarası 12 T. sani 322/1539, Umum Kumandan yaverliği muceb tarihi 11 Nisan 326, Daireye devam tarihi 12 Nisan 326 Pazartesi. Carl Hagenbeck Handels-Menagerie und Tierpark Stellingen, Bez. Hamburg. Hoflieferant Sr. Majestat des Kaisers und Königs, antetli, armalı bir zarfa: 29 Haziran 1911 Hamburg'da birinci günü öğleden sonra hayvanat bahçesini ziyaretten sonra sahibi tarafından hediye edildi.
Erzincan, Le 14 Juillet 1906 S., Votre très reconnaissant etalligé "Jeune-Officier", Le 30.9.322 Your Yendi, Erzincin Le 15 Juillet 1907 votre ami devoué S.
National-Zeitung Berlin GW Lindenstrasse 3 antetli zarf üstü: Seyfeddin Bey Gendarmerie Leutunant Berlin Hotel Kaisershof Wilhelmplatz.
22 Kanunısanî 322 tarihli Van vilâyet gazetesinden defterine aktardığı haberler:
Saadetlu Tahir Paşa Hazretleri. Vilayetimiz vali-i sabıkı saadetlu Tahir Paşa hazretleri geçen perşembe günü saat 5'te kızakla ve Erciş ve Bayezid tarikıyla Dersaadet'e müteveccihen şehrimizden hareket ve müfarakat buyurmuşlardır. Vali-i lâhık utufetlu Ali Beyefendi hazretleriyle saadetlu kumandan paşa hazretleri tarafından Şeyh Abdurrahman Gazi Tekkesi civarına kadar teşyî buyurulduklan gibi erkân-ı memurîn-i mülkiye ve askeriye ile eşraf ve muteberan-ı memleketin bir kısmı taraflarından dahi Van'ın İskele karyesinde teşyî edilmek ve bir tabur asakir-i şahane ile askerî musıkası tarafından dahi tekke-i mezkurenin ilerisinde selamlanmak suretiyle haklarında levazım-ı ihtiramiye ibraz ve ifa olunmuştur. Cenab-ı Rabb-ı izzet tevfik ve selamet ihsan buyursun. *Ziyaret ve Tahlif*. İd-i saîd-i adhânın 3. ve 4. günleri zat-ı âli-i hazret-i vilayetpenahi ile fırka-ı hümayun kumandanı piyade ve süvari asakir-i şahane kışla-i hümayunlarıyle hastane ve mekteb-i rüşdiye-i askerî'yi ziyaret ederek efrad-ı şahane ve hastegân ve şakirdânı iltifat ve nevazişkerle dilşad buyurmuşlardır. *Ziyaret*. Memleketimizde bulunan İran devlet-i aliyyesi serkârperdazı ile sair düvel-i mütehabbe konsolosları geçen perşembe günü daire-i hükümete gelerek utufetlu vali beyefendi hazretlerini ziyaret eyledikleri ve cuma günü dahi vali-i müşarünileyh hazretleri serkârperdazane ile konsoloshanelere azimetle iade-i ziyaret ettikleri mesmuumuz olmuştur."
3 Haziran 326 Perşembe. Bir gazeteden alınan Türkçesinin hususi tercümesidir: "İdama mahkûm edilmişim haberiniz olsun. Bana mükellef bir cenaze alayı tertip etmeyiniz. Demirci Köyü'nde bir tepesinde küçük ve garip bir köy kabristanı vardır. İstiyorum ki beni oraya defnetsinler. O mezarlığın kenarında gençliğimin en tatlı birkaç saat şiir ve hulyasını geçirdim; fikrimin o küçük mezarlıkta olduğu kadar hiçbir yerde o kadar derin bir sükun ve istiğraka daldığını bilemem. Mezarlığın bulunduğu tepeden bütün kırlar, tarlalar etrafın uzaktan bir küçük yeşil demete benzeyen koruları, ormanları ve nihayet tâ ileride

Balkan Harbi'ne ait bir veri:

Varidatı frank	Harbiye Bahriye masarifi frank	Varidatının % si
153,169.000	38,510,000	Bulgaristan 25
103,644,000	27,000,000	Sırbistan 38,4
136,500,000	18,627,000 berriye	Yunanistan 20
	8,405,000 berriye	

Karadeniz'in kâh râkid ve kebud, kâh beyaz ve müteheyvir sathı-ı bîpayanı görülür. Cenazemin orada kalmasını arzu ediyorum. (Orası bana rahîm, mütehassis, rakîk bir kalbi hatırlatıyor).
Kardeşi Süleyman Nefi'ye ait notlar: Coğrafya 10, kültür 10, ezber 9=10 Muallim vekili Sırrı. Yarın derslerini daha mükemmel yapmak şartıyla me'zuniyetinin tayininde kendisi muhtardır. Sırrı, yevm-i Çarşamba günü akşamı. Ağabeyimin Trabzon Jandarma Alayı'na tayin edildiğini öğrendim 8 Ocak 1919, bugün Seyfeddin ağabey hastaneye ameliyat olmak üzere gitti 11 Ocak, bugün Seyfeddin ağabey karaciğerinden ameliyat oldu 17 Ocak, bugün ağa beyimden 12.2.135 tarihli bir mektup aldık 22 Ocak 1919.

28 Harpten sonra Bulgarlar şair, yazar, düşünür ve sanatkârlarıyla muharebeye ait hatıraları toplamaya, Muallimün Cemiyet-i Müttehidesi, Sofya Kadın Cemiyet-i Hayriyesi yaraları sarmaya koyulurken (*Tedrisat Mecmuası*, no. 22-23, Ocak-Şubat 1915 [maarif haberleri kısmı] s. 35, 47, 48) Rıza Tevfik "Anama sövenin kızı, avradı, / Bulgar gâvurunun döl aldı gitti!" diyor, Mehmed Emin Yurdakul'un Ey Türk, *Uyan!*.. kitabı için Süleyman Nazif "- Ey Türk, utan!.." diye karşılık veriyordu (Yusuf Ziya Ortaç, *Portreler*, İstanbul 1960, s. 56, 116), bazılarımız da "hata sendeydi bendeydi" diye tartışıyorduk. Henüz okuyamadığımız bir kitabın ilanını zikredeceğiz: "*Kırmızı Siyah Kitap*. Düşmanlarımızın, istila ettikleri aksam-ı vatanda bemcins ve hemdinlerimize karşı reva gördükleri mezalimi musavvir ve müsbit olmak üzere Neşr-i Vesaik Cemiyeti'nin sa'y-ı mergubuyla tertip ve neşrolunan bu eser 159 sayfayı, şayan-ı dikkat makâlâtı, müessir şiirleri ve birçok resimleri, fotoğrafilerle levhaları muhtevidir. Hasılat ı safiyesi, yağlıboyayla düşmanlarımızın fecayiini musavvir tablolar tersim ettirilerek bir intibah müzesi tesisine tahsis olunacaktır." (*Şehbal*, no. 76, 15 Mayıs 1329 / 28 Mayıs 1913, s. 80). Böyle bir müzenin varlığından haberdar değiliz, temenni olarak kalmış olsa gerektir. Müze yerine

"Esir Vatan, Rumeli'de kaybettiğimiz yerler", Faik Sabri [Duran], *Çocuklar İçin Coğrafya Hikâyeleri*, s. 34

ağıt türküler kaldı (*Tarih ve Toplum*, sayı 21, Eylül 1985, s. 6; "Bulgar mezalimi. İntikam levhası. Kulağına küpe olsun unutma", *T ve T*, sayı 87, Mart 1991, s. 64; Ahmed Cevad [Emre], "Oku, ağla, düşün, uyan...", *Fedai*, sayı 11, Haziran 1964, s. 18, *Türk Kültürü*, sayı 82, Ağustos 1969, s. 762; her dört ağıt türkü birbirine benzemektedir). *Donanma Mecmuası*'nın andığımız sayısı (7-31) da şiir ağırlıklıdır: "Harb şarkısı", "Hilal-i Ahmer", "Vatana hitab", "Bahriye Marşı", "Vatan şühedası".

Bir tespiti ["... bir Türk Vasof'u çıkıp da Rumeli-i Şarkî'yi istirdad için Türk gençlerine can ve kan nefhedecek hiçbir şey yazmadı." (*Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk*, s. 88)] ve Bulgar mezalimiyle ilgili bazı yazıları da anmak isteriz: *Tarih Dünyası*, sayı 11, 21 (19-51) s. 462, 895; sayı 7 (1953), s. 315; *Yeni Tarih Dünyası*, sayı 11, 17 Şubat 1954, s. 462-466, *IITM*, sayı 2, Mart 1965, s. 18-25; *Yakın Tarihimiz*, c.4, İstanbul 1963, s. 119-121. Faik Sabri [Duran] ise şöyle hitap etmektedir: "Bizim memleketimizin Avrupa'da büyük, pek büyük bir parçası vardı. Bir vakitler hudutlarımız tâ Viyana surlarına dayanmıştı. Şimdi elimizde, bir İstanbul ile bir Edirne kaldı. Karşıki haritada [s. 34] gördüğünüz siyah yerler; bizim kalplerimizin unutulmaz matemleridir, yaralarıdır. Sizin babalarınızdan, amcalarınızdan, dayılarınızdan, bütün hısım ve akrabanızdan bu topraklar için kimbilir kaç kişi şehit gitmiştir. Onların hatalarını unutmayınız. Ruhlarına daima fatihalar gönderiniz ve vatanın düşmanlarından, onların bir gün olup intikamlarını almak sizin borcunuz olduğunu daima düşününüz." (*Çocuklar İçin Coğrafya Hikâyeleri*, İstanbul 1330/1914, s. 35).

Bu kırık dökük yazıları, risaleleri müzelik mi sayacağız? Bir Balkan Harbi Müzesi olmalı, bütün şehid ve gazilerin hatıraları, kalan eşyaları, bu harbin nedenleri, niçinleri üzerine yazılmış eserler, tahlil ve araştırmalar, yapılmış tablolar burada toplanmalıydı. Gerçi, müzelerdeki hatıralar kayboluyor. (*Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 46, Ekim 1990, s. 27-28).

Mektupların birinde tanıdık bir sima var: Hürriyetçi, ittihatçı düşünce davranışlarıyla tanınan, Hürriyet ve İtilafçılarca Kütahya'ya sürülen, Kuva-yı Milliye'ye yardım için İstanbul'da Millî Kongre'yi kuran, bu kez de İngilizlerce Malta'ya sürülen göz tabibi profesör Esad [Işık] Paşa. Sık geçen Mazhar Bey'le süvari mülazımı, ordu yaveri, Abdülhamid'e Beylerbeyi Sarayı'nda muhafızlık yapan Bursalı Mazhar Bey (*İbret* II, 181) aynı kişi midir bilemiyoruz.

Nûr-ı aynım

Mektubunu almış olduğum halde cevabını yine o tarafa gelecek bir adamın zaman-ı hareketine talik etmiştim çünkü posta ile gönderdiğim mektuplarımın vâsıl olmaması beni o mecburiyet altında bulunduruyordu. Bu defa Nesimi'nin aldığı ve bana irae etmediği bir mektubunda 'babama yazdığım mektuba cevap alamadığım için tekrar tasdia lüzum görmedim' gibi garib bir cümle mevcud olduğunu haber aldım. Garib dediğim şey baba ile evlâd arasında usul-i teşrifat olmaz maksadından ibarettir. Hepimiz mülâkatınla muntazır iken bilmem niçün bu tehassürümüzü teskin için sen de diğer zabitan misüllü birkaç gün ruhsatla buraya gelmedin. Huda âlîm pencerelerimizin altından geçen ve bazen bir tevakkufa mecbur olan arabanın durduğunu hisseden ev halkı cümlesi birden 'Seyfeddin geldi' diyerek pencerelere koşuyorlar ve fakat bilâhare o ümidleri bir hayal olduğunu görerek meyus meyus dönüyorlar. Harbin ne olacağını, âtisini bugün benim diyen siyasîler, dâhîler bile kestiremez. Mamafih mücahid-i hürriyetin bu defaki hareket-i vatanperveranesi ümid ederim ki vatanımızın ziya-i elîmine ait kalp yaralarımızı tedavi eder. Şu üç ay içerisinde geçirdiğimiz musibet günlerini unuttturur. Bunun için harp tecdid olunsa da yine sekiz on günden evvel başlamak ihtimali olmadığından mümkünse bir hafta kadar bir ruhsat alarak gelmeniz pek münasip olur. Ünye'den bu defa 140 guruşluk tuzsuz yağ celb edildi, erittirilip tenekelere vaz' olunduysa da hissenize tefrik olunan bir miktarı bir gelenle oraya gönderilmek üzre hıfz olunmakta olduğundan şayet dediğim gibi gelinecek olursa hazır bizi bu göndermek zahmetinden de kurtarmış olursun. Bu ay henüz maaş verilmediğiyçün maaşın alınamadı. Sanırım ki bu birkaç gün zarfında tediye olunur. Subhi amcan elindeki beş on kuruşunu bize bahçeye/basmaya *verdiği ve maaşın da çıkmadığıyçün düşünüyor. Parasızlık derdi kimi olursa düşündürür. Bu, bedihîdir. Vaktıa düşünmenin sonradan edilecek nedamet gibi hiçbir faydası olamaz. Fetanet ve nezaketiye gönlümü teshir eder Mazhar Bey oğlumuza tuhfe-i tehiyyatımı takdim ile gözlerinden öperim. Hamdolsun buraca umumiyetle afiyetteyiz. Afiyetine dua ile beraber mülakatına ait tahassürümüz arzusunu tekrar izhar eyleriz nur-ı aynım. 14 Kanun-ı sani 328/27 Ocak 1913 Şem'i.*

Mazhar Bey bir gün sonra geleceğini haber vermiş, gönlümüzü havalandırmıştı fakat intizarımız aradan üç gün geçtiği halde henüz neticelenmedi, dûçar-ı inkısar oldu. Tabii sende de buraya gelmek, bizi görmek arzusu vardır. Herhalde birkaç gün ruhsatla geliniz. 16 minhü/29 Ocak 1913

Ruhum kardeşim!

Bugün şiddetli bir kış var. Pazartesi günü harbin başlayacağını gazeteler yazıyor. Allah merhamet etsin kuvvet versin. İnşaallah telafi-i mâfât ederiz. Tabancanızın fişenglerini kolunuzun merhemini muşambalarıya beraber gönderdim. İki adet reçeteyi de gönderdim. Onlardan hangisi yapılacak ise işaret edip gönderiniz. Bir ufak küp içinde bir miktar tereyağı da gönderildi. Birkaç gün ruhsatla gelmediniz tahassürümüz fevkaladedir. Henüz hiçbir kimseye maaş verilemedi. Bu ay verilemeyeceği de tabiidir. Soğuktan ellerim tutmuyor. Gözlerinizden öper hatm-i kelâm eylerim ruhum. 18 minhü/31 Ocak 1913 Nesimi Şem'i

Bu mektubu Mazhar Bey'le göndermek için ha-

zırlamıştık. Maatteessüf Mazhar Bey'in yevm-i hareketinde trene yetişemedim. Bu münasebetle mektup ziyaa uğrar diye reçeteleri içinden çıkarıyorum. Mazhar Bey'in mektubuna tahşiye suretiyle yazdığınız mektubunuz gelmedi. Henüz maaş verilmedi. Artık bu ay verileceği ümid edilmiyor. Bulgarların kat'iyyen ric'ate karar verdiklerini hazırlıklarından anlıyoruz. Silivri'den Çorlu'ya giden yol üzerindeki Kırkgözlü *köprüye dinamit koydukları ve Silivri sahilini torpillerle doldurdukları Silivri'den bir Museviden gelen mektupta bildiriliyor. Allah ordumuzun ve cümlenizin muin ve nasîri olsun. Topçu Rıf'at'ın büyükannesi de vefat etti fakat Rıfat esir imiş. Böyle bir havadis işittik inşaallah doğrudur. Cümleten afiyetteyiz. Tahassürle gözlerinizden, küçükler ellerinizden öperler. Bâkî beka-yı afiyetiniz eltaf-ı hudadan müsted'âdır ruhum kardeşim. 22 minhü/4 Şubat 1913 Nesimi Şem'i*

Nûr-ı aynım:

21 Kanun-ı sani 328/3 Şubat 1913 tarihli bir mektubunu dünkü gün akşamüzeri Nesimi getirdi. Bir vaz-ı me'yusâne ile bana doğru uzattı idi. Zarfının üzerine bakarak elyazın olduğunu görünce heyecanım artarak okumak için o anda cerain-i tefekkürüm kırıldı, kuvve-i iradîm kesildi idi. Bir telaş-ı fevkalade ile ne olmuş ne var dedim: Bir şey yok, Seyfeddin'in mektubudur demesine, bir de baba doğrusu sen bu çocuğa sıkı sıkı mektup yazmadığın için gönlünü sıkıyorsun sözünü de ilâve etti. Hakikat-i hâle vâkıf olan bu adamın bu düşüncesiz sözü şefkatten mütevellid bir hiss-i hüznîden neş'et etmeseydi kalbim münkesir olurdu. Ondan sonra açtım okudum. Doğrusu muhteviyatını tahminimin fevkinde müessir ve acı buldum. Zira her cümlesi her kelimesi sanki ateşten terkip olunmuş sanki gönlümü yıkıp yakmak için birer tahrip tanesinden imlâ olunmuştu. Öyle değil mi ya, sinesi evladının aramgâh-ı istirahatı olan ebeveynin kalpleri ne kadar kavi ve katı olsa da yine o derecede şedid ve seri bir ceryan-ı teessüre tahammül edemez çünkü onların da zaif ruhları evladlarının kalplerinde uyur. Feyz-i huzur ve hayatlarını hep oradan alır. Nice balin-i ihfada inleyen hastaların gıda-yı vücudları bir fincan bir yudum suda ise ebeveynin gıda-yı ruhları da evladlarının mahsul-ı hayatlarının afiyeti, selameti haberidir. İşte bu sevk-i tabiinin ilcasıdır ki yevm-i müfarakattan beri gönlümde hasıl olan o müessir ve kesif zulmet-i hicranı efrad-ı ailemize karşı sed etmeye çalışıyorum. Bu hakikat-ı muhikkaya karşı seni unuttuğuma, kalbini sıkmak için mektup yazmadığıma kani olacağına asla inanamam. Hakikatte ise birkaç defa yazdığım muktuplarıma sıra numrosu vaz'iyla bizim batak postahanelere vermişsin. Hiçbirinin vusulü haberi alınamadığına tebean artık o vasıtayı terk ile ahlâk-ı asilânesine beni meftun eden Mazhar Beyefendi buraya gelip gittikçe luften o muhabere zahmetini temin buyuruyorlardı. O zatın da bu defaki azimet ve avdetinden evvelki teşrifleri biraz uzadığıyçün bizzarure yine postaya verilmek üzre yazdığım bir mektubu ağabeyine vermiştim. Akşam eve geldiğinde postaya verip vermediğini sordum: Hacet kalmadı. Mazhar Bey bugün geldi, Seyfeddin de bu gece saat 4,5 treniyle gelecek. Ben de onu alıp gelmek üzre şimdiden İstanbul'a gideceğim gibi bir tebşiratta bulundu. Onun bu sözü yalnız benim değil müştak-ı mülakâtın olan bütün ailemizin de kalplerini, hanemizin bütün boşluklarını bir sevinç ve sürur nurlarıyla doldurmuştu ve hatta senin için o geceden taam ihzar etmeye başlayanlar da olmuştu. Ne çare ki ahval-i âhire-i harbiye ilcaat-ı taliiye birbirini teyid ederek yine o arzu ve emelimizin husulünü âtiye talik ile temdid-i intizara sebep oldu ve tesadüfe bak ki mumaileyh Mazhar Bey'in de bu defa ani olarak vukubulan avdetleri de senin için evce hazırlanan bazı şeyleri alıp götürmeye imkân bırakmadı. Bunun üzerine yine o mektubum bundan dört beş gün evvel Sirkeci Postahanesi'ne teslim edildi idi. Şayet postahanelerimizde şu sıra da olsun cüz'i bir eser-i intizam hasıl olmuşsa me'mul ki o mektup da şimdiye kadar vasıl olmuş ve seni o medid ve şedid intizardan kurtarmıştır. Zannımca bugün sen bizi değil biz seni düşünecek bir zaman-

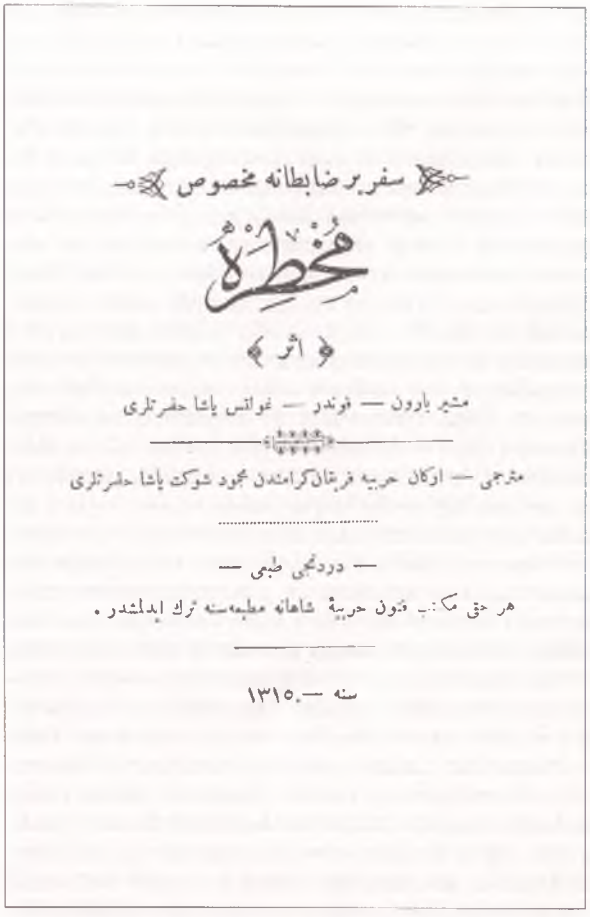
سفر بر ضابطانه مخصوص

مذكرة

اثر

مشير پاروون — فوندر — غولتس پاشا حضرتلرى

مترجمى — اركان حربيه فريقلرندن محمود شوكت پاشا حضرتلرى

— دردنجى طبعى —

هر حق مكتب فنون حربيهٔ شاهانه مطبعه‌سنه ترك ايدلمشدر .

سنه — ١٣١٥

***Balkan Harbi'nde Askerî Mağlubiyetlerimizin Esbabı,* İstanbul 1329**

da yaşıyoruz çünkü biz ecel mesahasına tabi bir halde imrar-ı hayat etmekteyiz fakat huda hâfız olsun bugün sen ecel-i kazanın emraz-ı sariye-i müdhişenin cevelangâhı olan harp meydanlarında bulunuyorsun. Bu münasebetle senin o misüllü düşünce ve teessürlerin zaid ve o düşünce bilhassa bize ve bizim muntazır-ı afiyetleri olan gönüllerimize aittir çünkü mektubun biraz geç gelse hanemizin muhitinde derhal meyusâne ve mütecessisâne nazarlar heyecana başlar. Burası böyle, gelelim fikra-i atiyeye zira beni en ziyade me'yus eden budur. Sanki bu harb-i meş'umenin bütün mes'uliyet-i maddiye ve maneviyesi sana ait imişcesine birtakım hayalâta ve hiss-i kâzibe vakf-ı vücud ettiğini anlıyorum. Düşünmüyorsun ki hayatın haiz olduğu kıymet-i âliye hakikatten hayale intikal ederse mevcudiyet-i beşeriyenin bütün meziyyat-ı ahlâkıyesi de sırf istihfaf ve istihzaya inkılâb eder, hayata refakat eden o meziyyat-ı safiyenin hiçbir ehemmiyeti kalmaz. Halbuki o meziyyatın isnad ettiği metanet-i efkâr ve ahlâkıye en çok muharebe meydanlarında meşhud olur. Ben senin bu halini aynı hayaline istediği gibi mana verenlerin veya rüyalarını kendi emellerine göre tabir edenlerin ahval-i ruhiyesine benzetiyorum çünkü uğradığımız bu felaketin musib-i mesaili milletin kendi cehli kendi hal-i tefrikiyesidir. Cahil ve müttehid olmayan bir kavimden bir milletten ise bundan başka bir akıbet-i zelîle beklenemezdi. N'olur bir keresinde buraya geldiğinde bilfiil kıtaata kumanda edenlerin sokaklardaki kılınç şakırtılarını işiterek ne kadar hata-alûd bir yola bir fikre gittiğini anlayaydın. Endülüs'ün son hükümdar-ı bedbahtına validesinin 'ağlamak kadınlara yakışır' dediği gibi madem ki harp yeniden başladı, bu mesaib-i meşhun mukadderatımıza ağlamaktan ise artık bütün ordu yekvücud olmuş bir şahsiyet-i mümtaze teşkil etmeye bir hayat-ı metanet ve cesaret vücuda getirip def-i a'dâya sa'y göstermelidir. O zaman lutf-ı hakla o müzaheret-i hamiyyet ve şecaatperverane üstümüzdeki bu mehaliki başımızdaki bu mesaibi def` ederek beka-yı hâkimiyet ve milliyetimizi temin etmiş oluruz. Bundan sonra yine tali-i harb aksi bir neticeye iktiran ederse ki bunu gayet-i hakla hiç ümid etmem, o zaman kanun-ı kuvvet icabınca insan tecavüz edemeyeceği bir hadd-i memnua, nüfuz edemeyeceği sebeblere karşı boyun eğmeye mecbur olduğundan 'el-hükmullah' demeliyiz. Hulasa şu dakika kalbimde kopan tufan-ı ye'si burada tasvir etmek istemem. Şu kadar derim ki kendi kucağımda kendi hayat bağımda büyüttüğüm senin gibi mütefekkir bir evladımdan zaaf-ı kalbe delalet eden o gibi me'yusâne müteessirane kelamların sudurunu hisseder işitirsem elbette acırım. Daha doğrusu acımak değil asabıma katre katre zehri telkih eder derim. Bu nokta-i nazardan bizi de düşünmelisin bizi de acımalısın. Emin Efendi'ye şimdiye kadar karyola için müracaat eden olmadığına bakılırsa ya gelen adam aldığı adresi kaybetmiş veyahut müracaata lüzum görmeyerek kendi kendine bir karyola almış dönmüştür. Şu sırada karyolaya olan ihtiyac-ı kat'i malum olduğundan şayet o gelen adam o vazifeyi ifa etmeksizin avdet etmiş ise hemen alınıp bir gelenle gönderilmek üzre yazsan pek münasip olur. Merhem ile bir miktar tereyağının gönderildiğini Nesimi söylüyor. Tiftik eldivenle başlık da hazır olup postaya verilmek arzu olunuyorsa da Hadımköyü'nden ileri gideceğine ihtimal verilmediği için gönderilemiyor. Vusulüne emin olduğum halde seriyan yaz. Nef'i dünkü gün Mekteb-i Harbiye'den iki nefer Haydarpaşa Hastahanesi'ne nakle memur edilip gönderilmiş ve fakat avdeti geç vakte tesadüf ettiği için gece evde yatmıştı. O da mektubu okudu. Bu mektubu yazarken Memnune yanıma geldi. Şimdi sokaktan bir zabitle bir madam şatafatlı bir araba içinde oldukları halde aşağı doğru iniyor ve tatlı tatlı konuşuyorlardı. Seyfeddin ağabeyim bilakis harbin felaketlerini acı acı düşünüyor bu ne garip bir tezad dedi. Sözün pek doğrudur fakat sen bunu, bu derdini Yeniçeri ağasına anlat cevabını verdim. Kanun-ı evvel maaşlarını henüz alamadık. İkdam *gazetesinin bugünkü nüshasında okunduğuna göre vükela ve vüzera ile büyük rütbeli devair-i resmiye rüesası ile büyük erkân-ı askeriyenin maaşları hitam-ı harbe kadar tecil olunacak, küçük zabitanın maaşatı tediye edilecek. Benim hangi sınıf dahilinde olduğum henüz anlaşılamıyor. Bizi de büyükler sırasında addederlerse ne yapmalı bilmem. Ben kendi hesabıma hitam-ı harbe kadar maaşlarımın nısfını masarifat-ı harbiyeye terk eder ve fakat nısf-ı diğerini temin-i maişete medar olmak üzre almaya mecburum. Hacı Hüsni Efendi'ye zaten bu hafta cevaben bir mektup yazıyorum. Gönderdiğin mektubu da leffedeceğim. Nesimi gönüllü olarak harbe gitmek istiyor. Bu arzusuna karşı zuhurata intizar kavaid-i askeriyeden olduğunu ihtar ettikçe çehresini ekşitiyor. Mamafih bugün bir nizamiye neferiyle mahalle muhtarı eve geldiler. Nesimi'nin ismini ellerindeki esame defterine kaydedip gittilerdi. Bundan bu taharriyattan istidlal olduğuna nazaran yine birtakım zabitan alınıp darülharbe sevk olunacak. Bir davet-i resmiye vukubulursa varsın o da gitsin, o da vazife-i askeriyesini ifa etsin. Artık hem ellerim parmaklarım hareketten kaldı hem de gözlerim tamamiyle yoruldu. Artık selama ed'iye-i haberiyeye ait kısmını icmal etmek üzre ben ve validen ile Subhi amcan ve Nesimi gözlerinden Haki, Nef'i, Memnune, Şadiye, Cemal, Şeref ellerinden öperler cümlesiyle iktifa ediyorum. Subhi amcan nakl-i hane etmek üzre ilkbaharın ilk ayını intizar ediyor. Niyeti bu defa da Mardin'e gitmek olduğunu söylüyor fakat bu hakikat kendi gittikten sonra malum olacak. Maaşlarımız bir tehlikeye maruz olursa biz de burada temin-i maişet edemeyeceğimiz cihetle Halebüşşam taraflarına muhaceret mecburiyetinde bulunacağız. Baki gönlümüzün ye'sini takdimle yegâne medar olan mektuplarını eksik etme, hal-i intizarda bırakma nur-ı aynım oğlum. 25 Kanun-ı sani 328/7 Şubat 1913 Şem'i*

Nur-ı aynım:

24 Kanun-ı sani/6 Şubat 1913 tarihli mektubun alınmıştı ki muhteviyatı ikinci defa başlayan harbin muzafferiyat-ı âtiyesine ait ümid ve temenniyattan ibaret idi. Filvaki bu ümid ve temenniyat yalnız bizim değil memleketimizin maruz olduğu felaket-i hâzıradan dolayı tali-i siyahına ağlayan 300 milyonluk bir kitle-i muazzama-i İslâmiyenin bugün lisan ve kalbinden arş-ı a'lâ-yı abdiyete yükselen bir niyaz, bir tazarru'dur çünkü kuvvetin hakkından müstefid olamayanlar hakkın kuvvetine istinad etmek mecburiyetindedir. Kaldı ki bizim ikinci bir emelimiz bir intizarımız daha var ki o da ikinci harp ile başlayan heyecan-ı kalbimizi teskin edecek afiyetnâmelerinizin sıkı sıkı teatisidir. Bunu pek muntazır olmak üzre her fırsattan her zamandan istifade etmek de mümkündür sanırım. Halbuki o tarihten sonra başka bir mektubun alınamadı. Mevsimin hali de gönüllerin bir kat daha badi-i melali olmakla beraber elyevm hangi mevkiinde bulunduğunu anlayamadığımız için tarafımızdan da cevap yazılamadı. Bu münasebetle bu mektubumu Hadımköy merkez kumandanlığı vesatatıyla yazmaya mecbur oldum. Ümid ederim ki o zat her kim ise bu kadarcık bir delaleti kabul ile bulunduğunuz mevkie îsal etmek gibi bir vazife-i insaniyeyi ifa eder. Fikrimde hata yok ise darülharbde bulunan bütün arkadaşlarınız içinde beynel aile teati-i mükatebe lüzumunu en çok takdir eden en ziyade imtisal eden Mazhar Beyefendi'dir zira o zatın lâ-akall her hafta gönderdiği bir iki mektubuyla efrad-ı ailesinin müfarakatından mütevellid âlâmını ta'dil eder. Geçenlerde aldığım o acıklı mektubuna yazdığım uzun bir cevapnameyi yine Sirkeci Postahanesi'ne tevdi etmiştim acaba vasıl oldu mu yoksa o da denizlere dökülen nehirler gibi postahanelerin kâğıt deryası içinde kaybolup gitti mi bilemem, hakikaten o da hatıra geldiği gibi kaybolmuşsa cidden acırım. Ben sair şuabât-ı idaremizde intizam ümidi beslesem de yine postahanelerden emin olamam. Onu bir batakhane olmaktan başka tefsir edemem. Bu fikrimi bu defa Hacı Hüsnü Efendi'den aldığım bir mektup da tamamıyle teyid ediyor zira kendisine yazmış olduğum bir mektubun Bağdad'a kadar bir seyafat-i vasia icra ettikten sonra vasıl olduğunu iş'ar ediyor. Bu hal o memurlarımızın ifa-yı vazifedeki itina-yı mahsuslarının delail-i teyidiyesinden olduğuna şüphe edilir mi? Ben onlara vazifeşinas birer memur olmaktan ziyade birer hiss-i kabeliyyiki madenleridir derim çünkü onlar her muamelelerini akıl ile değil birer evliya gibi gönül ile icra ediyorlar. Bu sözümün sıhhat-i teyidiyesini Bağdad'ı ziyaret eden o mektubum da irae eder zannederim zira makarr-ı evliya ve şuara olan Bağdad'ı ziyaret etmek için gönlümde teraküm eden tahassür ve iştiyakı keşfettikleri içindir ki Ziya Paşa merhumun:

"Uğrarsa 'sabâ' râhın eğer semt-i Irak'a
Bağdad iline doğru dahi azm ü hıram et.
Merdan-ı sühandâm ziyaret idüb, andan
Âdab *ile git rawza-i Ruhi'ye selâm et."*

selâmına vasıta-i tebliğ ettiği 'sabâ'nın yerine o keşşaf-ı kulûb memurlar da benim o mektubumu tevkil etmek gibi bir keramet izhar buyurmuşlar. Yoksa kimin hatırına gelirdi ki o mektubum Bağdad'a kadar gitsin de Hacı Hüsnü'ye acı acı şikâyetlere hak versin. Ben müteaddid bu tecrübelerimden dolayı selamet-i muhaberemiz için düşündüğüm çarelerden olmak üzre derim ki işitildiğine göre ümeradan her gün her zaman İstanbul'a me'zunen gelenler bulunuyor. Bu geleceklerden birine İstanbul'dan Beşiktaş'a kadar vapur ücreti ya buraca verilse veyahud oraca temin edilse hem mektuplarımızı muntazaman teati ederiz ve hem ahval-i hususiyeden daha ve emniyet-bahş malumat edinmiş oluruz. Postaya bu birkaç gün içinde tevdi ettiğim mektuplarımın bu üçüncüsüdür. Hiç olmazsa birisi vasıl olsaydı bize ait düşüncelerine hacet kalmazdı. Kanun-ı evvelden beri maaş alınamadı. Milletin ihtiyacı hatıra geldikçe maaş almak değil gönül bahsini bile etmek istemiyor çünkü medeniyet hocaları olan Avrupalılar Balkanlılara taraf taraf istikrazlar ianeler verirken bize gelince uhud-ı beynelmilele mugayir olduğundan inayet ola diyorlar. Bir an evvel Hilâl'in sukutunu fikren fiilen temine çalışıyorlar. Cenabıhak muinimiz olsun, başka ne diyeyim. Kırkkilise [Kırklareli], Lüleburgaz bezimetlerine dair bir İngiliz harp muhabirinin verdiği bir rapor Türkçeye tercüme olunarak kitap şeklinde satılıyordu. Bir nüshasını aldım okudum saklıyorum bimennihiteala afiyetle avdet ettiğin zaman birlikte bir daha okuruz. O zaman irtikap edilmiş olan hataların benim fikrime, tahminime ne derece temas ettiği malum olur. Düyun-ı Umumiye'den Mösyö Güvini habisinin Türkler aleyhine Avrupa'ya karşı yapmakta olduğu muhbirlikleri geçenlerde Tasvir-i Efkâr *gazetesi uzun uzadıya yazıyordu, tel'in ediyordu. O alçak olsun babası olsun bir asra yakın bir zamandan beri bu vatanın nân u nimetiyle perverde oldukları için bu vatan bu millet onlardan şükrankâr sesler işiteceğini ümid ederken o küffar-ı nimet bilakis hayalhanesinde birtakım yalanlar icad ile Avrupalıların fikrini ifsada çalıştığı sabit olmuştur. Ne mahiyette bir mahlûk-ı muzırr olduğunu göstermiştir.*

Şubat'ın birinci gününden itibaren başlayan karlar fırtınalar gönlümüzü daha ziyade tazyik ediyor, hasta vücutların göğüsleri gibi teneffüsümüzü darlatıyor. Mekteb-i Harbiye hastahane ittihaz olunduğu için talebenin evci kısmına mezuniyet verilmiş ise de Nef'i yine gündüzleri tercümanlık etmek geceleri eve gelmek üzre takyid ve tavzif edilmiştir. Hamdolsun cümleten afiyetteyiz. Yalnız Memnune'nin bir gözü ağrıyor, onun da tedavisine çalışıyoruz. Ben ve amcan ile validen gözlerinden öperiz. Çocuklar ayrı ayrı ellerini öperler. Baki afiyet selâmet nur-ı aynım. 2 Şubat 328/15 Şubat 1913 Şem'i

İstanbul Emrâz-ı Sâriye Mücadele Heyeti Numro
Kasriye Atik Ali Paşa Mahallesi'nde mukim 130
Said oğlu Nuri Efendi sin [yaş] 58
Birinci.... aşısı 333 yapılmıştır
İkinci kolera aşısı 333 yapılmıştır
....aşısı 333 yapılmıştır

İmza
Aşı Memuru
Artin

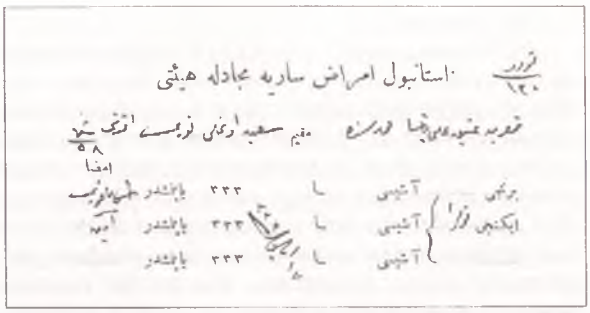

Nur-ı aynım:

Mazhar Beyefendi'nin dünkü gün vürudunu haber alınca kalbimde bir sevinç uyanmıştı çünkü mektubunun gelmesi biraz uzamıştı. Hususiyle harbin tarih-i tecdidinden itibaren nerelerde ne mevkilerde bulunduğun bilinemediğinden mütevellid hulyalar gönlümü haylice hırpalıyordu. O zatta mektubun olmasa da ahvaline yakından vakıf olduğu cihetle malumat-ı kafiye alınacağını ümid ediyordum. Halbuki o gün Nesimi Memnune ile göz tabibi Esad Paşa'ya gitmiş ve gecesi de kayınpederinin hanesinde kalmıştı. Sabahleyin gelir gelmez gönderdim. Hem afiyet haberini hem de bir mektubunu getirdi okudum. Gönlümde tekasüf eden endişeleri hamdolsun izale etti. Beni bu kadar telaşa düşüren, gönlüme sabırsızlık ilka eden anlıyorum ki ihtiyarlıktır zira sin ilerledikçe asaba zaaf tarî oluyor, kanlar sulanıyor, kalp bütün manasıyla mücessem-i rikkat kesiliyor. İşte ben bu halleri bu sene nefsimde her vakitten ziyade tecrübe ediyorum. Mamafih bu zaaf-ı kalbe bir de bir facia-i ateşin olan harp manazırı inziman ettiği için kendimi bu telaş ve heyecan hususunda da mazur görüyorum. Esbab-ı hezimete dair neşr olunmakta bulunan Âsâr-ı İhtibah'ın 4. cüz'ünü okuduktan sonra saklamak şartıyla gönderiyorum. Muhteviyatından malum olacağı vechle bidayet-i harpte ittihaz olunan hatt-ı hareketin, planın fenalığı benim gibi mahdut fikirli eski bir ihtiyar askerin kalbini bile acı acı sızlatmıştı çünkü düşmanın hücum istikameti, kuvveti taayyün etmeden milleti inkıraza sürükleyen birtakım dermeçatma asker, tecrübesiz kumandanlarla taarruza başlanmıştı. Biz bunu da eskiden beri âdetimiz olduğu vechle yine milletin tali-i siyahıyla tefsir edeceğiz. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse biz akıl ile değil gönül ile her şeyi yaparız.

Bu defa tiftik eldiven, başlık, ilaç ile beraber biraz da köfte gönderildi. Gerçi evvelce gönderilip vasıl olmadığı beyan olunan tereyağının ahiren bilmem ne derununda zuhur ettiğini Mazhar Bey haber verdiyse de yine ihtiyaten bir miktar gönderilecekti fakat evvelkisi vusul bulduktan gönderilmedi, tereyağından gönderildi. Valideniz diyor ki gönderilen kaplar iade olunmamakta olduğuna mebni bundan sonra gönderilecekler için müşkilat çekmek tabiidir. İstanbul muhafızı Cemal Bey zabturaptı pek güzel idare etmekte ve ezcümle zabitan ve ümerayı işleri başında bulundurmak için pek sıkı tedabir ittihaz ve icra eylemektedir. Şimdi eskisi gibi herkes sellemebüsselam gezememekte ve kışlalarda bir hayat-ı askeriye müşahede olunmaktadır. Cümlemiz ve bütün akrabamız hamdolsun afiyettedir. Cümlesinin yegâne emeli, temenniyatı vatanın selametine, afiyetinin devamına münhasırdır. Muharebat-ı ahirenin suret-i cereyanına dair gazetelerin iş'ârâtı, neşriyatı pek de yekdiğerine muvafık değilse de fakat şükür olsun hepsi de galebenin muzafferiyetin bizim tarafta olduğuna kani'dir. Ben ve amcan ile valideniz ve ağabeyin gözlerinden öperiz, Hakiye, Memnune, Nef'i, Şadiye, Cemaleddin, Şerefeddin ellerinden öperler. Baki afiyet ve muvaffakıyyet oğlum. 4 Şubat 328/17 Şubat 1913 Şem'i ■

80 YIL ÖNCE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA: EKİM 1914

Fransa'nın en kuzeyinde, Belçika sınırındaki Flanders'te Almanlarla Fransızlar arasında 12 Ekimde başlayan birinci Ypres savaşı, kesin bir sonuç doğurmadan 11 Kasıma kadar devam etti.

Batı Cephesinin ilk raundunda böylelikle pata kalındı. Taraflar, Birinci Dünya Savaşına önceden hazırlanmış planlarla girişmişlerdi. Fransız "Plan XVII"si, güneyden kuzeye doğru 1., 2., 3., 4. ve 5. diye sıralanan ordularla Alsas, Loren ve Ren üstüne yürüyerek hızlı bir zafer kazanmayı ve Almanya'yı işgal etmeyi öngörüyordu. Böylelikle, Doğu cephesinde de Ruslara seferberliklerini tamamlamaları için vakit kazandıracaklardı.

Başlangıçta Schlieffen Planı'nı eksiksiz uygulayan Almanlar bir milyon askerle Belçika ve Lüksemburg'u işgal edip kuzeye yöneldiler. Fransızların doğuya yüklenmeleri Almanların çok işine gelmiş, Paris kuzeyden savunmasız kalmıştı. Ama Fransızlar, Paris taksi filosunun da yardımıyla, ama daha çok tren katarlarından yararlanarak çabucak batıya döndüler ve çok kanlı çarpışmalar oldu. Schlieffen Planı'nın "Denize Yarış"a dönüştürülmesi bir işe yaramadı. I.Ypres'ten sonra durgun bir dönem başladı.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

TOPLUMSAL TARİH MÜZESİ CEPHESİNDE YENİ BİRŞEYLER VAR

Bir sabah karşınızda biri gözleri pırıl pırıl bir delikanlı, diğeri neyi nasıl yapacağını çok iyi bildiği daha ilk cümlelerden anlaşılan bir genç kız bulur, üstelik de birbirlerinden habersiz geldikleri halde aynı heyecanı paylaşarak "biz bir şekilde Toplumsal Tarih Müzesi Projesinden haberdar olduk, bunun çok hoş ve çok gerekli birşey olduğuna inanıyoruz, çalışmalara bizi de katar mısınız?" derlerse ne yaparsınız? Bir kere önce ülke adına sevinirsiniz, onca dayatılan "köşe dönmeci" zihniyete karşın hâlâ böyle gençler yetişiyor diye, sonra da özellikle "gönüllü katkı"ya her zamankinden çok gereksinmesi olan Vakıf adına ve de doğal olarak Toplumsal Tarih Müzesi adına. Sonra da kolları sıvar, o güzel heyecanlarını söndürmeyecek işler yaratmaya çalışırsınız onlara.

"Yaratmak" dedikse, sakın iş kıtlığı olduğu sanılmasın! Tersine, her etkinliğin ilerde müzenin ya sürekli bir sergisine dönüşeceği, araştırma kaynakları arasında yer alacağı veya en azından Müze kuruluşu için gelir sağlayacağı gibi bir gerekçe ile Toplumsal Tarih Projesi ile ilişkilendirilmesi yönünde giderek artan eğilim, iki değil, daha onlarca istekli gence yetecek kadar yüklü bir program oluşturuyor. Yeter ki uyumlu ve verimli bir çalışmayı koordine edecek vakit olsun.

Önümüzde ciddi bir sempozyum hazırlığı var. Mayıs 1993'te Toplumsal Tarih Müzelerinin Kuruluş Sorunları konusunda yapılan birinci sempozyumdaki tartışmaları bir adım öteye götürmek, uygulamaya yansıtılabilecek daha somut öneriler üretebilmek için ilk sempozyumun sonuçlarını değerlendirmek gerek diye düşünüyoruz. Bunun için tartışmaların redaksiyonu ve yayına hazır hale getirilmesine hız verdik.

Bu arada üç tane de sergi planlıyoruz: Göç ve Kültürel Çoğulculuk Sergisi; İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütlenmelerinin Tarihsel Gelişimi Sergisi; Kuruluşundan Bu Yana İstanbul Sergisi.

Rockefeller Vakfı'ndan sağlanan bağışla gerçekleşecek olan Göç ve Kültürel Çoğulculuk Sergisi'nin çerçevesini çizmek ve görsel malzeme kaynakları konusunda öneri getirmek üzere daha önce toplanan danışma kurulu önümüzdeki günlerde yeniden bir araya gelip görüşlerini kesinleştirecek. Eylül ayı içinde İstanbul ve Ankara'da birer kez toplanan İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütlenmelerinin Tarihsel Gelişimi Sergisi'nin danışma kurulu ve yine Eylül sonunda toplanacak olan Kuruluşundan Bu Yana İstanbul Sergisi'nin danışma kurulu, sergi senaryolarını az çok kesinleştirdiği anda çok yoğun bir "görsel kaynak avı" dönemine girilecek. Arşivler taranacak, kopyalar alınacak, seçme ve kataloglama yapılacak, sonra da bunlar sergilemeye uygun hale getirilecek. Tabii bu arada uygun sergileme mekânları araştırılacak.

Umut verici bir gelişme yeni kültür bakanının Toplumsal Tarih Müzesi olarak kullanılmak üzere tarihi bir endüstri yapısının Vakfa tahsis edilmesi fikrini benimsemiş olması. Bu konudaki başvurunun yoğun hazırlığı sürüyor, belki bir dahaki sayıya müjdeli haberlerimiz olacak.

Bir güzel haberle noktalayalım: Geçtiğimiz hafta Vakfı ziyaret eden Avrupa Toplulukları Komisyonu Türkiye Temsilciliği Müsteşarı J.V. Ketelsen, Vakfın bugüne kadar başardıklarından çok etkilendiğini, öncelikle İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütlenmeleri Sergi'sine, daha sonra başka etkinliklere de destek olmak istediklerini ifade etti. Envanter aşaması Heinrich Böll Vakfın'ca Finanse edilen ve İnsan Hakları Vakfı'yla ortak olarak düzenlenmesi öngörülen serginin 1995 içinde gerçekleşme şansı doğdu böylelikle.

Görüldüğü gibi işten yana bir sıkıntımız yok. Haydi GENÇLER, PAYLAŞMAYA!

✎ **Çelen Birkan**

Cibali Tütün Fabrikası'nın yüzyıl başındaki durumunu gösteren bir kartpostal. Lengerhane ve Feshane gibi bu sivil yapı da bir müzeye dönüştürülebilir.

İBRAHİM PAŞA SARAYI'NDA BİR SEMPOZYUM

16. yüzyıl sivil yapılarının en önemli örneklerinden biri olan İbrahim Paşa Sarayı'nda, yani Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde, 19-23 Eylül tarihlerinde çok önemli bir toplantı vardı. Uluslararası Müzeler Konseyi Mimarlık ve Müze Teknikleri Komitesi'nin (ICAMT) 1994 yılı toplantısının konusu Vakfımız açısından son derece günceldi: Eski Yapılar, Yeni Müzeler ve Endüstriyel Miras.

Açılışını Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü Prof. Dr. Engin Özgen'in yaptığı toplantıda ilk günün konuşmasını Prof.Dr. Doğan Kuban, ikinci günün konuşmasını ICAMT Başkanı Mehdi Ghafouri yaptı. Üçüncü gün ise Roma Üniversitesi'nden Prof.Dr Paolo Cuneo konuştu. Üç gün boyunca çeşitli bilimadamları bildirilerini sundular; son derece yapıcı tartışmalar oldu. Ayrıca Feshane, Sütlüce, Cibali Tütün Fabrikası, Lengerhane gibi eski sivil yapılar, saraylar ve önemli müze ve camiler gezildi.

Avrupa ve İskandinav ülkeleri dışında Kanada, Amerika, ve İsrail'den 20 civarında yabancı uzman ve Türkiye'den de 10'a yakın uzmanın katıldığı toplantıda, işlevini yitirmiş endüstriyel yapıların "endüstriyel miras" olarak nitelendirilebilmesindeki ölçütler, bu mirasın yeni bir kullanıma uyarlanmasında yapılabilecek müdahalenin düzeyi, karşılaşılan mekân ve teknik sorunları (günışığı kullanımı gibi) tartışıldı. Bu konuda çok sayıda uygulama yapmış olan Finlandiya ve İtalya'dan örnekler sunuldu; Türkiye'den de Feshane ve Lengerhane'nin restore edilerek müzeye dönüştürülme serüvenleri anlatıldı.

Bildiriler arasında yer alan Türkiye Toplumsal Tarih Müzesi Projesi, toplantıdaki teorik tartışmaları somut bir örnek üzerinde sınama olanağı verdi. Grubun İstanbul'da dolaştığı kullanım dışı kalmış veya kalacak endüstriyel yapılar arasında Toplumsal Tarih Müzesi için düşünülen Cibali Tütün Fabrikası ve Eski Darphane gibi potansiyel mekânların bulunması tartışmalara daha bir gerçeklik kattı.

ÖĞRENCİLER ARASI TARİH YARIŞMASI

Vakfımız, Almanya'da yirmi yıldır düzenlenmekte olan ve çok da ilgi gören Öğrenciler Arası Tarih Yarışması'nın bir benzerini Türkiye'de uygulamaya hazırlanıyor. Almanya'da Körber Vakfı tarafından 1973'ten beri ortaokul ve lise öğrenciler arasında düzenlenen bu yarışma, Alman gençliğinde özgür düşünen, yaratıcı ve araştırmacı bir fitil ateşlemek ve tarih kavramını kafalardaki uzak ve soyut bir isimler ve sayılar dizisi görüntüsünden sıyırıp, onu çok da yakın, ilgi çekici ve hatta eğlenceli olabileceğini göstermek amacını güdüyor. Yarışma, bu amacını yirmi yıldır korumuş ve öğrenciler tarafından da öğretmenler tarafından da çok rağbet edilen bir faaliyet olarak adeta kurumsallaşmış. İlk yıllarda daha genel ve daha soyut konularda yoğunlaşmışken, gitgide daha güncel, daha somut konuların tarihleri ve geçirdikleri evrelerin toplumsal yaşama etkileri doğrultusunda yön değiştirmiş. Heykel, trafik ve çevre gibi, "ta-

rih" dendiğinde ilk anda akla gelmeyecek güncel, farklı ve renkli bazı kavramların da tarihleri olabileceğini göstermek bakımından hoş bir çizgiye kaymış.

Yarışma, bir sonbaharda başlayıp bir sonrakinde tamamlanan bir süreçte gelişir. Daha önce bir Seçici Kurul tarafından tartılışıp benimsenmiş bir yarışma konusunun Eylül başlarında ilan edilerek startın verilmesinin ardından, katılanlara izpeşinde geçirebilecekleri altı aylık bir süre tanınır. Bu süre içinde öğrenciler Yarışma Bürosu tarafından kendileri için hazırlanmış, konuyla ilgili ipuçları ve bilgi için başvurabilecekleri kurumların adreslerini içeren bazı yardımcı kitapçıklardan da yararlanarak, seçtikleri konunun izini sürerler. Geriye kalan altı aylık süre ise, gönderilen çalışmaların çeşitli aşamalarda değerlendirilmesi ile geçer. Yarışmanın felsefesi, "araştırmak" fiilinin, her ne kadar uzmanlara yakışır bir eylem gibi görünüyorsa da aslında belli bir emek vererek bir bilgiye ulaşmak anlamını taşıdığını ve bunu da herkesin yapabileceğini gençlere uygulamalı olarak göstermek. Öğrencilerden istenen, çok kapsamlı, çok genel, çok yeni buluşlara ulaşan araştırmalar değil, fakat küçük, somut bir konuyu, sorgulayıcı bir bakışla ve özellikle kendi bakışlarıyla ele alıp, farklı bir görüş ya da yeni bir bilgi ortaya çıkardıklarında, doğruluklarını kontrol edilebilir kılmak açısından, faydalandıkları kaynak ya da belgeleri mutlaka belirterek, belli bir bilimsellik çerçevesinde sunmaları. Tek başlarına, grup halinde ya da sınıfça yapabilecekleri bu araştırmalarda istedikleri bir yetişkinden, örneğin bir öğretmen, kütüphaneci ya da arşivciden yardım almaları, çalışma kendilerine ait kaldığı sürece kabul edilen, hatta cesaretlendirilen bir şey. Katılan genç araştırmacıların yaklaşık yüzde ellisi, büyük para ödüllerinden süpriz bazı minik ödüllere kadar çeşitli değerlerde ödüllendirilerek katılım motive edilmeye çalışılır. Konu ilan edilirken Cumhurbaşkanı'nın öğrencileri katılmaya, öğretmenleri, arşivcileri, kütüphanecileri ve herkesi onları desteklemeye ve yardımcı olmaya çağırması ve sürecin sonunda da kazanan öğrencileri davet ederek ödüllerini vermesi de girişimin ciddiyetinin altını çizen ve katılım için ayrı bir motivasyon sağlayan bir unsur sayılabilir.

Sonuçta öğrenciler, çeşitli etkilerle (ödül kazanmak, Cumhurbaşkanı'nca ödüllendirilmek vs.) katılma kararı verip bir kez araştırma havasına girdikten sonra çok hoş ve eğlenceli bir yolda ilerlediklerini ve tarihin karşılarına başta düşündükleri gibi çatıkkaşla, asık suratla değil, tam aksine sevimli ve gülen bir yüzle çıktığını söylüyorlar.

Yarışmanın felsefesi ve ulaşmak istediği amaç itibarıyla, eğitim sistemimiz tarafından ezbercilikle sıkıştırılmış ve tarih dendiğinde yüzleri buruşan öğrencilerimize biraz nefes aldırabileceği ve tarih konusunda yeni bir bakış açısı kazandırabileceği umuduyla vakfımız, bu yarışmanın bir benzerini Türkiye'de de oturtma hazırlıkları içine girdi. Yirmi yılın deneyimi ve birikimi ile gelişmiş ve son şeklini almış bu yarışmanın tam olarak nasıl işlediğini, mekanizmanın nasıl oluşturulup işletildiğini yakından incelemek üzere arkadaşımız Ayşegül Yurdaçalış, Körber Vakfı tarafından Almanya'ya davet edildi. Orada geçireceği on gün boyunca arkadaşımız, hem arşivde geçen yirmi senenin izini sürme, hem de konu daha bu ayın başında duyurulmuş olduğundan, yarışmanın somut olarak yürütülüşünü ve kamuoyundaki yankılarını izleme fırsatı bulacak. Bu gezinin yararlı olmasını ve tanıtıldığında Türkiye'de de gençlerin ilgisini çekecek ve önlerinde yeni ufuklar açabilecek bu yarışmanın mekanizmasını bir an evvel oluşturmayı diliyoruz.

Orhan Silier Uluslararası Emek Tarihçileri Kongresi Başkan Yardımcısı

Otuz ülkeden yüz yirmiye yakın enstitü ve üniversitenin üye olduğu ve Birleşmiş Milletler tarafından tüm platformlara katılmaya tam yetkili devlet dışı kuruluş olarak tanınmış bir kuruluş olan Uluslararası Emek Tarihçileri Kongresi'nin 30. yıl toplantısı Avusturya'nın Linz şehrinde yapıldı. Tarih Vakfı'nın da üyeleri arasında bulunduğu bu kuruluşun kongresinde Orhan Silier Başkan Yardımcılığına seçildi. Bu sonucun Türkiye'de emek tarihçiliği ve Vakfımızın dış ilişkileri açısından önemli yararlar sağlamasını diliyoruz.

Birinci Türk-Alman Yazakademisi

Alman Körber Vakfı'nın parasal desteğiyle Alman ve Türk bilimadamlarının örgütlediği Türk-Alman yazakademilerinin ilki 11-25 Eylül tarihlerinde Almanya'da yapıldı. Daha önce açılan yarışmayla seçilen 18 gencin katıldığı akademi başarılı oldu. Alman yetkililer gelecek yıl Türkiye'de yapılacak

olan akademi çalışmalarının İstanbul bölümünü Tarih Vakfı'nın örgütlemesini ve konunun Almanya ve Türkiye'nin 19. ve 20. yüzyıl kültür tarihlerinin karşılaştırmalı analizine ayrılmasını önerdiler. Vakıf yönetim kurulumuzun kararından sonra, gelecek yılki akademinin programı kesinleşecek.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu - Son Gelişmeler

2-4 Kasım 1994 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilmesi planlanan "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu" başlıklı toplantı Kültür Bakanlığı tarafından Nisan 1995 tarihine ertelendi. Hazırlanma ve düzenleme sürecinde karşılaşılabilecek aksaklıkların en aza indirilebilmesi bakımından bu erteleme kararı Tarih Vakfı'nca da uygun görüldü.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenmesi uygun görülen Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu'nun bundan sonraki aşamalarının aksaksız ve düzenli olarak yürütülebilmesi ve belirlenen zaman içerisinde kaliteli bir organizasyon şekline dönüştürülebilmesi için bir Zaman ve İş Plan Şeması hazırlandı. Bu şemaya göre sempozyum olası tarihi olan Nisan 1995'ten en az 4-5 ay öncesinden - ki bu, Aralık 1994 başlarına tekabül etmektedir - sempozyumun kesin günlerinin belirlenmesi, prensip kararlarının alınması gerekiyor. Bu konudaki gelişmeleri zaman zaman size bildireceğiz. Gerçekleştiği zaman bu sempozyumun çok geniş bir kesimin ilgisini çekeceğini sanıyoruz.

Bilgi Belge Merkezi'nde İşler Çok Yoğun

1994 yazı Bilgi Belge Merkezimiz için oldukça hareketli geçti. Bu hareketliliğin sebebi, gerek yeni arkadaşlarımızın aramıza katılması gerekse merkezimize yapılan yeni bağışlar. Gün geçmiyor ki yeni belgeler arşivimize, yeni kitaplar kütüphanemize bağışlanmasın. Önce çok seviniyoruz, derken kütüphane ve arşiv sorumlusu arkadaşlarımızın yüzlerinde acı bir tebessüm beliriyor. Neden mi, gün yirmi dört saat çalışmalarına rağmen işleri bitiremiyorlar da ondan. Neyse ki gönüllü arkadaşlarımız onların üzerindeki bu yükü hafifletmeye çalışıyorlar ellerinden geldiğince.

En son bağışlardan biri de önemli bir kısmı Osmanlıca ve yabancı dilde yazılmış belge ve kitaplar olan 91 kutuluk Orhan Tuna bağışı. Çalışma tasnif edilebilen belgelere geçici demirbaş numarası, konu başlıkları ve anahtar kelimeler verilmesi şeklinde sürdürülüyor. Osmanlıca ve çoğunluğu İngilizce olan yabancı dildeki belgelerin tasnifi ise bunların okunamaması nedeniyle sadece geçici demirbaş numarası verilmesi suretiyle gerçekleştiriliyor. Tasnif işlemi bittikten sonra dosyalama sistemi hazırlanarak, belgeler kodlandıktan sonra dosyalanacak ve her dosya için bir form oluşturulacak.

Şu aşamadaki çalışma hızımız okulların da kapalı olması nedeniyle haftanın beş günü tam gün Bilgi Belge Merkezinde çalışan öğrenci arkadaşlarımızın katkılarıyla haftada ortalama 6 kutu dolayında. Şu ana kadar 16 kutu tasnif edildi. Fakat biraz önce de belirttiğimiz gibi Türkçe olmayan belgelerin tasnifinde zorluk çekiyoruz. Bu zorluğu aşmamızda da doğaldır ki ilk başvuracağımız kaynak siz Tarih Vakfı sevenleri olacaktır. Sıcak bir ortamda bize yardımcı olmak isteyecek Osmanlıca ve İngilizce bilen dostlarımız eğer böyle bir desteği verebileceklerine inanıyorlarsa 513 52 35 numaralı telefonumuzdan arşiv sorumlumuz Cihan Akkaş'la bağlantı kursunlar lütfen. Biz de yeni çalışmalara başlamak için arkamızda sizin desteğiniz olduğunu bilmenin güvenini yaşayacağız, emin olun.

Ayşe'den Mektup...

Merhaba, ben Ayşe Yazar! Size bu sayfalardan ilk kez sesleniyorum. Ne mi yapıyorum? Tarih Vakfının bundan yaklaşık bir sene önce başlattığı TİP Arşivi oluşturma çalışmasında arşivci olarak çalışıyorum. Her gün TİP ile ilgili bir sürü evrak gelip geçiyor önümden ve ben bu evrakların tasnifi ile ilgileniyorum. Şimdiye kadar elimden geçen belge sayısı yaklaşık olarak 1750 tane. Tabii bu çalışmada ben tek başıma değilim. Bana yardım edenlerin başında ara sıra bana takılmadan edemeyen Cihan Akkaş geliyor ama bu takılmalarıyla beni çileden çıkarsa da en büyük yardımcım o. Ayrıca TİP eski genel sekreteri Nihat Sargın da bana danışmanlık yapıyor. Bana danışmanlık yapan sadece o değil, eski genel sekreterlerden Şaban Erik de beni her cuma ziyaret edenlerden, ara sıra kaçamak yapsa da... En ateşli paradox programı savunucusu Abdurrahman Atalay da bana yardıma geliyor sık sık, tabii o bazen beni

boşverip bilgisayarcı arkadaşlarımızla hararetli paradox tartışmalarına giriyor ama olsun.

Neyi nasıl yaptığım konusuna gelince, çalışmamız iki aşamada gerçekleşiyor. İlk aşama belgelerin temini. İşin bu yanı büyük ölçüde benden önce bu çalışmayı yürüten Cihan tarafından yapılmış durumda. Tabii halâ eksiklerimiz var. Özellikle fotoğraf, kaset, afiş gibi görsel malzeme yönünden. İkinci aşama edinilen belgelerin dosyalanması, yani belgelerin kullanıma hazır hale getirilmesi. Belgelerin dosyalanması işine 4 Temmuz'da Cihan ve İ.Ü. Arşivcilik bölümü öğrencisi olan gönüllü arkadaşlarımız, ki bu arada onlara binlerce teşekkür, tarafından başlanmış durumda. Şimdi dosyalanan belgelerin tasnifinin yapılması gerekiyor. Bu işin de bir kısmını bitirdik. Bu tasnifin yapılması için gerekli olan sınıflama sisteminin zaten oluşturulduğunu söylemeye bile gerek duymuyorum. Toplam 7939 sayfalık 1751 belgenin işlemleri tamamlandı. Tabii bu arada çalışmaya ilgi duyan insanlar da Bilgi Belge Merkezi kütüphanesine 617 adet süreli yayın bağışında bulundu.

Bağışlar sadece bunlar değil, daha önce duyurduklarımızın dışında, değerli dostlarımız Piraye Teoman, Neşet Kocabıyıkoğlu, Cenan Bıçakçı ve Erol Nadi Özkök de BBM'ye malzeme bağışında bulundu. Bu bağışları için kendilerine minnettarız. Bu çalışmaya katılmak isteyen okuyucularımızdan da eğer ellerinde bu konuda görsel-işitsel malzeme, video kaset, ses kaseti, fotoğraf, afiş vb varsa bize ulaştırmalarını rica ediyoruz.

Bu arada size 22 Ekim 1994 günü saat 14.00'te Tarih Vakfının Eminönü'ndeki Merkez binasında yapılacak olan toplantımızı da haber vermek isterim. Toplantı özellikle ne ile ilgili olduğu saptanamayan belgelerin tanımlanması konusunda olacak.

YASADIŞI İSTANBUL!

Evet, ekim ayı geldi ve *İstanbul* dergisinin 11inci sayısına kavuştuk. Derginin "İçindekiler" sayfasına bakınca insan hangi yazıyı önce okuyacağını şaşırıyor. Kendi yayınımızı methetmek gibi olmasın ama gerçekten de *İstanbul*'un her sayısı bir öncekinden daha güzel, daha zengin.

Bu sayıyı tanıtmaya nereden başlayalım acaba? Dosyadan... İstanbul Mimarlar Odası Başkanı Oktay Ekinci, "Yasadışı İstanbul" dosyasının da editörü ve "Ezici çoğunluk 'kaçak'" başlıklı yazıda İstanbul'un kaçak özelliğini tartışıyor. Korhan Gümüş "Yönetim her şeyi çözer mi?"de yasadışılık kavramını ve "planlama" anlayışını irdeliyor. Hukukçu Tului Sönmez'in "Sevgili İstanbul nereye?", Mete Tapan'ın "Kaçak Yapılaşma ve Gecekondu", Fikret Toksöz'ün "Kent ve Demokrasi" ve Ülkü Azrak'ın "Halksız Demokrasi" yazıları İstanbul'un başta gelen sorunlarından birini inceleyen dosyanın parçaları. Tabii bu arada Derviş Parlak'ın kaçak yapılaşmaya karşı önerdiği hukuk savaşını, Hande Suher'in gökdelen yapımını etkileyen faktörleri açıkladığı yazıyı, Yıldız Uysal'ın Sultanbeyli'nin illegal yükseliş öyküsünü unutmamalı. Şener

Park Otel'in yıkılışını hiç bu açıdan görmüş müydünüz? İstanbul Dergisi'nin Ekim sayısında Park Otel'in öyküsünü de okuyacaksınız.

Özler'in "İstanbul'un %65'i Park Otel" yazısını da okumalı. Ticaret Odası'nın yaptığı çalışmada kaçak yapılaşma ve gecekondu sorununun çözümü için öneriler getiriliyor, Doğan Kuban ise yasadışılığın bir yasa haline geldiğini savunuyor.

İstanbul'un su sorunu malum. "Musluklardan akan su mu?"da Hülya Döşer bu sorun üzerine yaptığı araştırmayı özetliyor. Aydın Aybay ise "Susuz Kent"te su kaynaklarının kirlenme nedenlerini araştırıyor.

Kitap fuarı yaklaşıyor ya... İstanbul bu konuya da

eğilmiş: Enis Batur bir yayıncılık ütopyasından söz ediyor, Murat Belge de "Ucuzdur vardır illeti"de bir kitabın Türkiye'de üretim standardını dünyadakilerle karşılaştırıyor. Vedia Dökmeci ve Perver Korça da kentin kitaplıklarını artırmak için plan öneriyorlar.

Bitmedi... Doğan Kuban bir başka yazısında Taksim'e cami projesini ele alıyor, Selen Özkan ise İstanbul'daki yaya yollarını... Afife Batur İstanbul'daki art nouveau mimarisinin en önemli örneklerinden biri olan Hıdiv Kasrı'nı tanıtıyor; Nergis Günsenin de Denizlerdeki Bizans'ı. Samih Rifat'ın Ara Güler'in kitabı hakkındaki yazısını, Refik Durbaş'tan eski Galata köprüsünün yeni halini, Peter Weyland'dan İstanbul'daki Filipinlileri de okuyabilirsiniz. Futbol bile var: Çelik Gülersoy, Deniz Gökçe'nin yazısını yanıtlıyor. Meraklısına...

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ'NİN 5. CİLDİ TAMAMLANDI

İstanbul Ansiklopedisi çalışanları bugünlerde "yarıyı devirdik" diye seviniyorlar. Çünkü 30 Ekim 1993'ten bu yana haftalık fasiküller halinde yayımlanan *İstanbul Ansiklopedisi*'nin 45. fasikülü 2 Eylül 1994'te yayımlandı. Böylece sekiz ciltlik ansiklopedinin 5. cildi de tamamlanmış oldu.

İstanbul Ansiklopedisi'nin 4. cildi "İş ve Ka" heceleri ile başlayan başlıklar bu ciltte yer aldığı için bir "İşçi ve Kadın Hareketi cildi" olarak nitelendirilebilirdi. Ansiklopedinin 5. cildi ise içinde yer alan 12 padişah biyografisi nedeniyle adeta bir "padişahlar cildi" oldu. Bu biyografiler, İstanbul kenti merkez alınarak yazıldığı için, başka kaynaklarda bulunabilen Padişah biyografilerinden bir hayli farklı. Bu maddeler Padişahların hayat hikayesini anlatırken, hükümdarlık dönemlerindeki İstanbul'u da anlatıyorlar.

İstanbul Ansiklopedisi'nin 5. cildindeki yüzlerce madde arasında yer alan bazı ilgi çekici başlıklar şöyle: Kıtlıklar, Kolera Salgınları, Köpekler, Kuş Evleri, Külhanbeyleri, Külliyeler, Lakerda, Lale Devri, Levantenler, Lokantalar, Lüfer, Macuncular, Maniler, Masallar, Menderes ve İstanbul, Mezar Taşları, Mısır Çarşısı, Midye, Minyatürde İstanbul, Mitolojide İstanbul, Musiki Hayatı.

İstanbul Ansiklopedisi'nin 5. cildi Ekim başından itibaren abonelere dağıtılmaya başlanacak. Ama bu arada 6.cildin tamamlanmasına da sadece üç fasikül kalmış olacak. Ansiklopedi "mutfağı" bugünlerde 8. cildi oluşturacak olan dizin bölümünün hazırlıklarını hızlandırmış durumda. Bu ciltte dizin girişlerinin yanı sıra 5000 dolayında kısa madde başlığı da yer alacak.

Biz diyoruz ki *İstanbul Ansiklopedisi* değerli bir referans kaynağı olmanın yanı sıra zevkle okunan bir kitap. Siz ne dersiniz? Hâlâ *İstanbul Ansiklopedisi*'ne bakmadınız mı yoksa?

NEW PERSPECTIVES ON TURKEY

Bu konuda iddialıyız: Geçen yıl, dokuzuncu sayısından itibaren yayınlamaya başladığımız *New Perspectives on Turkey*, sosyalbilimler alanında Türkiye'nin en önemli dergisi. Ne yazık ki bu makaleler dizisi yurtdışında daha fazla tanınıyor ve önemseniyor. Ama NPT'nin içeriği Türkiye'de de büyük ilgiyi hak ediyor.

New Perspectives'in editörleri yaz aylarını Sonbahar 1994 sayısının hazırlıklarıyla geçirdiler. Biz şimdiden makalelerin bazılarını size duyurmak istiyoruz:

Yazılardan biri iktisat alanında: Korkut Boratav, Oktar Türel ve Erinç Yeldan'ın birlikte yazdıkları "Distributional Dynamics in Turkey under 'structural adjustment' of the 1980s" (1980'lerin yapısal uyum'unda dağılım dinamikleri). Bir başkası tarih alanında: "Ottoman millets in the early 17th century" (17. yüzyıl başında Osmanlı milletleri), Daniel Goffman'dan. İki yazı edebiyat ile sosyalbilimleri kaynaştırıyor: Victoria Holbrook'un "Philology went down to the crossroads of modernity to meet Orientalism, Nationalism, and... Ottoman Poetry" (Filoloji modernitenin kavşağına gidip Oryantalizm, Nasyonalizm ve... Osmanlı şiiri ile buluşuyor) başlıklı yazısı ve Sibel Erol'un "Discourses on the Intellectual: the universal, the particular and their mediation in the works of Nazlı Eray" (Aydınlar üzerine düşünceler: evrensel ile tekilin Nazlı Eray'ın yapıtlarında birlikteliği) başlıklı yazısı. Almanya'dan iki araştırmacı, Günter Seufert ve Petra Weyland Türkiye'de gözlemledikleri olaylar üzerinde yazıyorlar: "A Comparison of the symbolic dimensions of the funeral services for Atatürk and Özal" (Atatürk ve Özal'ın cenaze törenlerindeki simgesel boyutun karşılaştırılması).

Bunlar hazır yazılar. Henüz hazırlık devresindekileri, ayrıca her biri makale değerindeki kitap eleştirilerini katarsak *New Perspectives on Turkey*

konusunda neden iddialı olduğumuzu anlatabiliriz sanıyoruz. *New Perspectives*'e abone olun, mutlaka okuyun.

Kitap Fuarı Yaklaşıyor

Kasım'ın ilk haftasındaki Tüyap Kitap Fuarı İstanbullular için önemli bir olay. Birçok kişi şimdiden listeler hazırlamış, fuarın açılmasını bekliyor. Bir hafta boyunca standlar tek tek dolaşılacak, tespit edilen kitaplar alınacak, bu arada yeni kitaplar, yeni yazarlar keşfedilecek, omuz omuza kitap karıştırmanın zevki ve cefası tadılacak.

Yayınevlerini de fuar telaşı kapladı. Fuara yetiştirelecek kitapların son hazırlıkları bitmek üzere. Matbaalar tam hız kitap basacaklar bu ay boyunca.

Biz de yayınlarımızı size en iyi biçimde sunmak üzere hazırlanıyoruz. Bu yıl ansiklopedimiz, *İstanbul*, *Toplumsal Tarih* ve *New Perspectives* dergilerimizin yanı sıra sizlere yeni kitaplarımızı da sunacağız. Bir aksilik olmazsa standımızda sizi bekleyecek olan yeni kitaplarımız şunlar olacak: Peter Burke'ten çevirisi Mete Tunçay tarafından yapılan *Tarih ve Toplumsal Kuram*; editörlüğünü Çağlar Keyder, Eyüp Özveren ve Donald Quataert'in yaptığı *Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914)*; bir sempozyum kitabı, Eyüp: Dün/Bugün; ve İnönü ile Bayar'ın özel kalem müdürlüğünü yapmış olan Sayın Haldun Derin'in anıları.

Dr. Cemal Kozanoğlu'nun Kitap Bağışı

Toplumsal Tarih Dergisi yazarlarından Dr. Cemal Kozanoğlu Tarih Vakfı kütüphanesine 12 ciltlik *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* koleksiyonunu bağışladı. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 1967-1973 yılları arasında yayınlanmıştı. Dr. Kozanoğlu'nun bir başka bağışı da 1946'da Genel Kurmay Başkanlığı'nın yayınladığı 6 ciltlik bir kitabın 3. ve 5. ciltleri. Herbert von Moos'un yazdığı ve *Büyük Dünya Olayı* adıyla yayınlanan kitap II. Dünya Savaşı'nı anlatıyor. Eğer okurlarımızda bu kitabın diğer ciltlerine sahip olanlar varsa, bağışlamaları veya fotokopisini aldırmamız için kitaplarını bize emanet etmelerine çok sevineceğiz. Cemal Kozanoğlu'na teşekkür ediyoruz.

Mutlu Bir Olay!

Vakfımıza misafir diye gelip yerleşen Vakfiye Aksarman'ın nurtopu gibi üç yavrusu oldu. Yumuk, Yumak ve Yamuk'un sahipliğine mazhar olmak isteyen Vakıf üye ve dostlarının acele Hülya Üstün'e başvurmalarını çok (ama çok) rica ediyoruz.

Pazarlama Bölümümüz Kuruldu

Vakıf kurulup da yayın faaliyetine başladığından beri düşünüp de çözemediğimiz bir sorunumuz vardı: Biz güzel yayınlar çıkartıyoruz, ama satmasını becerebiliyor muyuz? Şimdiye kadarki yayın faaliyetlerimizin pazarlama ucu, kaynak eksikliğinden, eleman yokluğundan hep güdük kalmıştı. Kaliteli yayınlarımız bir dereceye kadar profesyonel pazarlama eksikliğimizi kapatıyordu ama yayınlar arttıkça bunun yetmeyeceğini biliyorduk.

Nihayet bir pazarlama bölümümüz oldu. Arkadaşımız İsmail İzgü'nün sorumluluğunda genç arkadaşlarımız hem satış hem de abone işlerimizin altından kalkmaya çalışıyorlar.

Abone birimimiz çok yoğun çalışıyor. Günün 25 saat olmayışına hüzünleniyorlar bile diyebiliriz. Tek istekleri, abonelerin hoşgörüsü. Çünkü PTT hizmetleri ne yazık ki çok yavaş. Personelimiz de, zaman zaman abone taleplerini karşılamada gecikebiliyorlar. Nedeni asla ihmal değil, gerçekten aşırı yük.

Şu anda *İstanbul* dergisi için bir abone kampanyası başlatıyorlar; amaçları ulaşamadıkları ve bize ulaşamayan potansiyel *İstanbul* okurlarını bulmak ve aramıza katılmalarını sağlamak.

Bu arada *İstanbul Ansiklopedisi* için abone kampanyası da devam ediyor. Ansiklopediye bazı kitabevlerinde de abone olunabileceğini biliyor muydunuz? Kadıköy'de Kültür Kitabevi, Beşiktaş'ta Bulvar ve Karalcı kitabevleri, İstiklal Caddesi'nde Pandora ve Simurg, Tünel'de Eren Yayıncılık, Taksim'de Hamlet kitabevi'ne uğramanız abone olmanız için yeterli. Bu bilgiyi form doldurmaya, ya da Vakfımıza gelmeye vakti olmayan dostlarınıza da duyurun lütfen. Ayrıca kitabevlerinin sayısını çoğaltmak için önerilerinizi de bekliyoruz.

Pazarlama bölümümüzün bir de anket hazırlığı var. Yakında Vakıfla ilgilenenlere birer anket

gönderip cevaplamalarını rica edeceğiz. Birbirimizi tanımamız için arada bir böyle mektuplaşmaya da ihtiyacımız var.

ORTAKÖY'DE STAND AÇTIK

Bunca yayınımız varken bizim de sabit bir yerimiz olsun dedik ve Ortaköy'de Kitapçılar Çarşısı'nda stand açtık. Ortaköy iskelesine giderken sağda 6 numaralı stand. İndirimli satışlar yapıyoruz. Tüm Vakıf dostlarımızı davet ediyoruz. Hem dinlenin hem de yeni çıkan yayınlarımızdan satın alın.

Bir projemiz de üniversitelerde stand açmak. Eğer yetkili makamlardan izin alabilirsek, üniversiteler açıldığında öğrenciler bizim standlarımızla karşılaşacak ve bizi tanımak fırsatını elde edebilecekler. Bu konuda yardımcı olabilecekler varsa 212-227 37 33'ten İsmail İzgü'yü aramalarını rica ediyoruz.

HABİTAT 1996 İÇİN HAZIRLIK TOPLANTISI

Birleşmiş Milletler tarafından 1996 yılı Haziran ayında İstanbul'da yapılacak olan ve 25-35,000 kişinin katılması beklenen İnsan Yerleşmeleri Zirvesi (Habibat II) için hazırlıklar sürüyor. Bu çalışma kapsamında İstanbul'a gelecek olan sivil toplum kuruluşlarının yapacağı etkinliklerle ilgili toplantı 10-11 Eylül'de Cenevre'de gerçekleşti. Genel Sekreterimiz Orhan Silier'in katıldığı toplantıda Habitat II çalışmaları vesilesiyle Vakfın dünyadaki önemli sivil toplum kuruluşlarıyla bağlar kurması yönünde önemli adımlar atıldı.

Yalnızca 19 ay gibi çok kısa bir süre kalan bu büyük organizasyon için, Tarih Vakfı, uzmanlık alanına giren her türlü katkıyı yaparak Rio Zirvesinden sonra yüzyılın son büyük zirvesi olacak toplantı, sergi ve çalışmalarını Türkiye için her anlamda ve her alanda bir kazanım olmasına çaba gösteriyor.

ANKARA'DA İLGİ ÇEKİCİ BİR SEMPOZYUM

Orta Doğu Teknik Üniversitesi ile Prag'daki Orta Avrupa Üniversitesi'nin ortaklaşa düzenledikleri "Orta Asya Kafkaslar ve Balkanlar Sosyalist Deneyim Sonrası Toplum ve Kültür Sempozyumu" 15-18 Eylül tarihleri arasında Ankara'da ODTÜ kampusunda yapıldı. Üyelerimizden Prof. Huricihan İnan'ın büyük emeğiyle gerçekleşen sempozyuma çoğunluğu Orta Asya ve Kafkasya'dan olmak üzere 50'nin üzerinde enstitü yöneticisi ya da bilimadamı katıldı. Konunun daha çok şu sıralar gündemde olan politik yansımalarının tartışıldığı toplantı, yeni çalışmalar için önemli bir başlangıç oluşturdu.

VAKFIMIZIN PROJELER BÖLÜMÜ İÇİN BÜRO ARIYORUZ

Projeler Bölümümüzün çalışmalarını eskiden olduğu gibi yeniden ayrı bir binada yürütme zorunluluğu her geçen gün kendini daha açık bir biçimde ortaya koyuyor. Bu nedenle mümkünse Eminönü ve Yıldız'daki varolan iki büromuzdan uzak olmayan, en az 100-120 metrekarelik, iyi durumda ve kirası yüksek olmayan bir büro arıyoruz. Tüm Vakıf üyelerinden, dostlarından ve *Haberler* okuyucularından yardım bekliyoruz.

Bize uygun bir yeri bilenler lütfen Eminönü merkezimize haber versinler.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal,
Nazan Ölçer, Haldun Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ:

Vakıf Merkezi ve Bilgi-Belge Merkezi
Projeler ve Deniz Şenliği, Tanıtım ve Reklam
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayın veMali İşler Bölümleri
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Kavaklıdere-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DİZİSİ

✔ *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*
Selim Deringil
İkinci Dünya Savaşı'nda İsmet İnönü, Numan Menemencioğlu, Şükrü Saracoğlu gibi devlet adamları dış politikada hep gerçekçiliği ön plana aldılar, kararlı bir "denge oyunu" oynadılar.

✔ *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*
Ehud R. Toledano
Osmanlı tarihinin üzerinde fazla çalışılmamış bir yönünü araştıran Toledano'nun bu kitabı Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Afrikalı, Çerkes ve Gürcü köle ticaretinin 19. yüzyılda ortadan kalkışının öyküsünü anlatıyor. Y. Hakan Erdem çevirisiyle.

✔ *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)* (2. Baskı)
Çağlar Keyder
Yurt Yayınları'ndan 1982'de çıkıp mevcudu tükenen ve şimdi yeniden basılan bu kitap ülke ekonomilerinin dünya sistemi ile eklemlenmesi sorununu irdelerken, 1923-1929 yılları arasında Türkiye'de ekonominin yapılanmasını titizlikle inceliyor.

✔ *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve Kitler* (2. Baskı)
Korkut Boratav, Ergun Türkcan (Editörler)
Değişen dünya koşulları Türkiye'de sanayileşme tartışmalarını gündem dışı bıraktı mı? KİT'lerin özelleştirilerek tasfiyesi, çağın gereği midir? On iki seçkin iktisatçı, bu sorulara olumsuz cevap veriyorlar.

✔ *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*
Sevgi Aktüre
Troya, Hattuşa, Kaniş-Karum gibi Anadolu Bronz Çağı kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

✔ *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*
Suraiya Faroqhi
Siyasal tarihin ötesinde toplumsal alana açılan bu temel kitap kent mekânının bireyle bütünleşmesini yansıtıyor. Neyyir Kalaycıoğlu'nun dilimize kazandırdığı bu inceleme, kentler ve kentlilerin tarihiyle ilgilenenler için önemli bir kaynak.

✔ *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)* (2. Baskı)
Şevket Pamuk
Birinci baskısı Türkiye'de ve İngiltere'de yayınlanan ve geniş tartışmalara yol açan bu kitapta Şevket Pamuk, 19. yüzyılın köklü dönüşümlerini nicel yöntemlere geniş yer ayıran bir çerçevede inceliyor, ekonomideki bağımlılık ile büyümeyi birlikte düşünüyor.

✔ *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar*
İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel
Son yıllarda Türkiye ekonomisinde kamu açıkları, kamu maliyesindeki tıkanmayı yansıtıyor; bir mali reformu gündeme getiriyor. Peki gündemde ne gibi çözümler var? Dört seçkin iktisatçı bu sorunları tartışıyor.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı Tel: (0212) 227 37 33 / Genel Dağıtım: Kavram Ajans Ltd. Şti. (0212-244 02 85)

"Tedbirli ve kararlı"

bir bankayı yakından tanıyın.

Değişmeyen ilke: Tedbirli ve kararlı

Esbank, 67 yıldır bu ilkeyi titizlikle korudu,

Türk ekonomisine ve tasarruf sahiplerine

bu ilkeyle hizmet sundu.

Birikimlerinizi değerlendirirken siz de

"tedbirli ve kararlı" bankayı seçin, Esbank'ı seçin.

Tecrübe

1927'de kurulan Esbank, 67 yıllık crübesiyle Türkiye'nin en kıdemli bankalarından biridir. Yılların biriktirdiği bankacılık tecrübesi ve ığduyulu yönetim anlayışıyla her dönemde gelişmenin hizmetinde olmuş, tasarruflara güvenli gelir sağlamıştır.

Yönetimde İstikrar

Esbank yönetimi istikrarın sembolüdür. Her biri bankacılık sektörüne yıllarını vermiş üst düzey yöneticileri, ortalama 11 yıldır birlikte çalışmanın verimini elde ederler.

Modern Bankacılık

sbank, bütün modern bankacılık rıyla eksiksiz hizmet verir. Firma Aktif Sistem Terminali (FAST), ss 24 Kartı, Visa ve MasterCard Kredi Kartları, Express Tüketici Kredileri, Alo Esbank, İhbarlı vduat Hesabı, her türlü Sermaye asası İşlemleri ve tüm bankacılık hizmetleri Esbank'la sizindir.

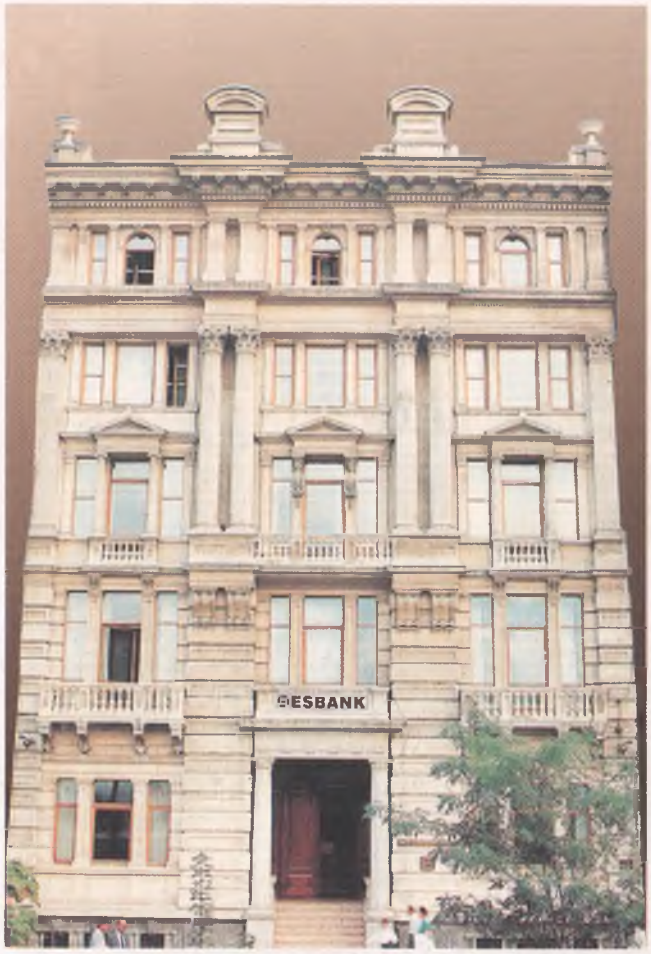

Esbank Genel Müdürlük Binası, Tepebaşı İSTANBUL

Güçlü Esbank

Esbank sermayesi ve özkaynaklarıyla güçlüdür. Esbank'ın sermayesi 1993 yılında 1.3 trilyon TL.'ye ulaşmış, toplam aktifleri 31 Mart 1994 itibariyle 20.7 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir.

Sağlıklı Büyüme

Bütün verileriyle sağlıklı bir büyümeyi gerçekleştiren Esbank, 1993'te 4, 1994'ün ilk aylarında 2 yeni şube ile size daha da yaklaşmıştır. Esbank bugün ülkemizin önemli ticaret ve sanayi merkezlerindeki On Line-Real Time çalışan 40 şubesiyle yanınızdadır.

Hizmet Kalitesi

Esbank hizmet kalitesini üstün nitelikli personeline borçludur. Büyük çoğunluğu yüksek öğrenim görmüş, yabancı dil bilen deneyimli Esbanklılar size daha iyi hizmet için vardırlar.

ESBANK

"TEDBİRLİ VE KARARLI"

TOPLUMSAL TARİH

KASIM 1994 FİYATI: 60.000 TL (KDV DAHİL)

HABİL ÂDEM

TÜRK-OSMANLI DÜNYASINDA SÖZ VE YAZI

RÖNESANS'TA MÜSLÜMANLAR VE HIRİSTİYANLAR-II

ULUĞ IĞDEMİR

11

Geçmişten Geleceğe
Kaygıdan Güvenceye

45. Yıl

Genel Müdürlük :
Abide-i Hürriyet Cad.
Geçit Sokak No: 14-16
İnan Han Şişli 80270
P.K. 126 Şişli 80222
İSTANBUL
Tel. : 212.231 47 33 (5 H.)
Fax : 212.247 71 89
Tlx. : 28102 insı tr

Ankara Bölge Müdürlüğü :
Tel.: 312.418 05 41 - 42
İzmir Bölge Müdürlüğü :
Tel. : 232.425 95 08
Adana Bölge Müdürlüğü :
Tel. : 322.454 12 85 - 86

Erzurum İrtibat Bürosu:
Tel. : 442.233 82 99
Samsun İrtibat Bürosu:
Tel. : 362.432 35 17

SUNUŞ

Tarih Vakfımız 29 Eylül - 1 Ekim'de, İzmir'de "Tarih Öğrenimi ve Ders Kitapları" üstüne, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi'yle ortaklaşa, başarılı bir sempozyum yaptı. Bununla ilgili bir yazıyı Vakıf'tan Haberler bölümümüzde okuyacaksınız. Biz de, dergi olarak kendi payımıza, Salih Özbaran'ın başkanlığındaki Sabri Yetkin, Oktay Gökdemir, Yücel Kabapınar ve Erdal Aslan'dan oluşan düzenleme kurulunu en içten teşekkürlerimizle kutluyoruz. Bu sempozyum, bir bakıma, gelecek yıl Haziranının ilk haftasında, İstanbul'daki Boğaziçi Üniversitesi'nde, orta öğretimle sınırlı kalmaksızın ve uluslararası düzeyde karşılaştırmalı olarak yapılması plânlanan toplantının hazırlığı niteliğindeydi.

Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği 12'inci Türk Tarih Kongresi de, geçtiğimiz Eylül ayının 12 ilâ 16'ıncı günlerinde Ankara'da yapıldı. 1980 öncesinde, biz TTK'nu bir "resmî ideoloji üretim (daha doğrusu, propaganda) merkezi" diye görür ve eleştirirdik. Ancak gerçekten, "gelen gideni aratır"mış. 12 Eylül darbesinden sonra, T. Dil Kurumu'yla birlikte, TTK da "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu" çerçevesi altında daha da resmîleşti. Üstelik, rahmetli Enver Ziya Karal'ın genel başkanlığı ve (bu Mart ayında vefat eden) Uluğ İğdemir'in genel sekreterliği/müdürlüğü dönemlerindeki düzenleme ve etkinliğini de yitirdi.

Son Tarih Kongresi, kurumun ödenekleri geniş ölçüde, ondan hemen önce toplanan Türkî Devletler Tarih Kongresine gittiği için, daha kıt olanaklarla yapıldı ve öncekilere oranla sönük geçti. Bu sayımızda, Prof. Dr. Mahmut Şakiroğlu'nun kaleminden merhum Uluğ İğdemir için bir nekroloji yazısı okuyacaksınız. Uluğ bey görevindeyken, özellikle TTK Basımevi'nden ötürü bir hayli yolsuzluk iddialarına hedef olmuştu. Ben, bunların gerisinde, "hür teşebbüs"e ait rakip matbaaların parmağını sezdiğim için, üzerlerinde çok durmadım. Fakat, onun örgütçülük becerilerini günün birinde arayacağımız, aklıma gelmezdi doğrusu.

Elinizdeki sayının en uzun iki yazısından birinde, -bizim buradaki yazar arkadaşımız değil, İzmir'deki adaşı- Mustafa Şahin ile Yaşar Akyol, Türkiye yakın tarihinin en çok merak edilen simasını, Habil Adem'i tanıtmaya başlıyorlar. Hazırladıkları araştırma raporu hayli uzun olduğu için, bu kere ancak bir bölümünü yayınlayabiliyoruz; geri kalan yarısınıysa, Aralıkta okuyabileceksiniz.

Ağustosta çıkan 8'inci sayımızda, Berlin'den Bülent Can'ın "Almanların Türkiye'de Koloni Kurma Plânları" üstüne bir inceleme yazısını basmıştık. Bu ay, Bülent Can, Mesut Keskin adlı bir arkadaşıyla birlikte, o yazının devamını sunuyor. Şuna da dikkatinizi çekmek isterim ki, bu yazılar 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde başlayan tasarılar üzerinde odaklaşıyor. Dr. Robert Anhegger dostumuz ise, *Tarih ve Toplum* dergisinin 1985 Eylülünde çıkan 21'inci sayısında, 1815-1870 yıllarındaki "Almanların Türkiye'ye Göçü" konusunu incelemişti. Anhegger'in o dönem için vardığı, böyle bir göçün gerçekleşmediği yolundaki sonuç, hiç kuşkusuz 1870 sonrası için de geçerlidir. Fakat, bu hazırlıklar, Almanların geçmişte ülkemize nasıl baktığı konusuna ışık tutuyor.

Amerika'da yaşayan arkadaşımız Gönül Teksu, hayli yeni bir yerli roman hakkında, örnek alınabilecek nitelikte bir değerlendirme/eleştiri yazısı kaleme aldı.

Halil Berktay, geçen ay ortamını betimlemeye başladığı, Rönesans döneminde Hıristiyanlar ve Müslümanlar Konulu Tours Kongresinin, bu kere bildirilerini anlatıyor. Edhem Eldem de, keza kendi katıldığı, Türk-Osmanlı Dünyasında Söz ve Yazı hakkındaki Ry toplantısından izlenimlerini aktarmakta.

İzmir'den Mehmet Demiryürek bundan 10 yıl önceki Hilâfetin Kaldırılması Olayı'nın basındaki yankılarını çözümlemeye başladı. Silivri'den Dr. Cemal Kozanoğlu ise, yaşadığı beldede yedi yüz yıl önce yer alan bir düğünü, Orhan Gazi'yle Bizans prensesi Theodora'nın evliliğini hikâye ediyor.

İlhan Pınar arkadaşımızın bu ayki yazısı, "Lamartin, Saint-Simonculuk ve İzmir" üstüne. Herkül Millas'ın da iki kısa katkısı var. Biri, kendi katıldığı Etnosantrik Eğitimle ilgili bir sempozyum hakkında; ötekiyse, Dünya Okul Kitapları ve Fransız İhtilâli'ne dair. Benim M. Finlay'dan çevirdiğim "Eski Çağ Devletlerinde Güvenlik Kuvvetleri" başlıklı yazının da ilginizi çekeceğini umuyorum. Doç. Dr. Ali Sarıkoyuncu, dergimizde kitabı hakkında çıkan bir eleştiri yazısını, "Tenkidin de Böylesi" diye yanıtlıyor.

Geçmiş Şölenlerden bir örnek ve en baştaki Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce bu ay çıkan haberlerden seçmeler, dergimizin içindekileri tamamlamakta.

Bu ayın 5'inde İstanbul Tepebaşı'ndaki Tüyap salonlarında Kitap Fuarı açılıyor. Vakfımız, eski ve yeni yayınlarıyla bu kültür şenliğine katılacak. Benim İngiliz düşünürü Peter Burke'ten çevirdiğim *Tarih ve Toplumsal Kuram* adlı kitap da, ilginizi çekmeye aday başka yapıtların yanısıra, ilk kez orada piyasaya çıkmış olacak.

Aralıkta yeniden buluşmak umuduyla hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlıyorum.

METE TUNÇAY

TOPLUMSAL
TARİH

Jean-Baptiste Hilair'in 1788'de yaptığı bir akvarel guvaşe tablodan ayrıntı: Galata'dan Ayasofya'nın görünüşü.

Aylık Dergi
Sayı: 11 Cilt: 2 Kasım 1994

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (6 sayı): 300.000 TL.

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
***Ayşe Şen**'in* İkdam*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

HÂBİL ÂDEM (NACİ İSMAİL PELİSTER) HAKKINDA
***Mustafa Şahin** ile **Yaşar Akyol,** Yakın tarihimizin en zeki, ama erdemleri kuşkulu bir simasına ışık tutuyorlar.* 6

LAMARTİN, SAİNT-SİMONCULUK VE İZMİR
***İlhan Pınar,** "Türk dostu" bir Fransız yazarı ve bir tür ütopik sosyalizmin Ege bölgesiyle ilişkilerini irdeledi.* 15

ALMANLARIN TÜRKİYE'DE KOLONİ KURMA PLÂNLARI-II
***Mesut Keskin** ile **Bülent Can** ilk bölümü 8'inci sayımızda çıkan araştırmayı sürdürmekteler.* 18

THEODORA İLE ORHAN GAZİ'NİN DÜĞÜNÜ
***Dr. Cemal Kozanoğlu,** İkinci Osmanlı padişahının altmışına yakınken bir Bizans prensesiyle Silivri'de evlenmesinin öyküsü.* 27

ETNOSANTRİK EĞİTİM SEMPOZYUMU
***Herkül Millas,** bu yıl katıldığı uluslararası bir toplantıda, "benmerkezci"liğin nasıl eleştirildiğini aktarmakta.* 30

DÜNYA OKUL KİTAPLARI VE FRANSIZ İHTİLÂLİ
***Herkül Millas,** bu kitap tanıtma yazısında da, Buça Sempozyumuyla yakından ilgili bir konu işliyor (Vakıftan Haberler bölümüne bkz.)* 31

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN
***F. Muhtar Katırcıoğlu,** 1871 Paris Komünü sırasında lokantalarda sunulan garip yemeklerden bir menüyü tanıtmakta.* 32

ULUĞ İĞDEMİR'İN ARDINDAN
Mahmut Şakiroğlu, *T. Tarih Kurumu'nu uzun yıllar yöneten ve geçen Mart ayında vefat eden bir tarihçiyi anıyor.* 33

RÖNESANS'TA HIRİSTİYANLAR VE MÜSLÜMANLAR II
Halil Berktay'ın, *bu yaz başında katıldığı Tours Kongresi izlenimleri.* 30

ESKİÇAĞ DEVLETLERİNDE GÜVENLİK GÜÇLERİ
M. Finlay'ın, *klâsik kitabından meraklı bir bölüm* 44

TÜRK-OSMANLI DÜNYASINDA SÖZ VE YAZI
Edhem Eldem, *yazın iştirak ettiği Ry Kongresini özetlemekte.* 47

HİLÂFETİN KALDIRILMASININ BASINDAKİ YANKILARI I
Mehmet Demiryürek, *yetmiş yıl önceki bu önemli olayın medya da nasıl yansıtıldığını anlatmaya başlıyor.* 49

TENKİDİN DE BÖYLESİ
Ali Koyuncu, *kitabı hakkında dergimizde çıkan eleştiriye cevap vermekte.* 55

BİR ROMAN ÜSTÜNE
Gönül Tekin, *yeni bir Türk romanını çözümlenmekte.* 58

80 YIL ÖNCE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA
Kasım 1914. 64

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Şahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesinde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i İlânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

"İKDÂM"DAN SEÇMELER

KASIM 1894

DERLEYEN
AYŞE ŞEN

ŞÜÛNÂT

ÇARA MERSİYE

Rusya İmparatoru Üçüncü Aleksandr'ın Vefatı

Bir müddetten beri hasta olan Çar Üçüncü Aleksandr'ın vefatı haberinden bütün ailenin mütellim olacağı şüpheden âzâdedir. Müşârün ileyh on üç seneyi mütecâviz imtidad etmiş olan müddet-i hükûmetinde ibrâz ettiği efkâr-ı insaniyet-perverâne ile temâyüz etmiş bir hükümdar-ı zî-iktidar idi. Sulh ve müsâlemete muhib olduğundan temâyülât-ı sulh-cûyânesi Avrupa'da bir kaç kereler nâire-i harbin önünü almıştır denilebilir. Zaman-ı hükûmetinde Avrupa'nın akd ettiği siyasi ittifaklara karşı iltizam-ı sükûn - peresti eylediğinden vekâyi-i siyasiyyenin mucib-i teessüf olabilecek bir surette neticelenmemesine sarf-ı gayret ve himmet eylemiştir.

Siyasette ve umûr-i hariciyyede bu kadar hazım ve ihtiyat sahibi olmakla beraber dahilen icraat-ı hayır-hahânesiyle Rusların muhabbetini celb etmiş ve ahlak ve tabâyi'i [tabiatları] bütün tebaasına kendisini sevdirmiştir. Tab'ındaki muhâleset [yaradılışındaki dostluk, iyi muâmele] ve samimiyet hasebiyle ve hele ifâ-yi umûrdaki cehd [çaba] ve faaliyeti ile imparator Üçüncü Aleksandr zamanımızın zevât-ı meşhûresinden add olunmaya sezâdır.

Böyle müsâlemet-i umumiyye ve alem-i medeniyyet için elzem ve efkâr-ı sulh ve itidal ile mütemeyyiz ve Hükümet-i Seniyye'nin dahi muhibb-i hem-civân olan bir hükümdarın şu suretle terk-i hayat etmesi bizim için dahi bâdî-i teessüf-i azîm [büyük üzüntü sebebi] olmuştur...

(3 Teşrin-i Sâni 1894)

İTİMATNAME TAKDİMİ

Paris Sefir-i Kebîri Devletlû Ziya Paşa Hazretleri

Dünkü gün Ajans du Konstantinopl tarafından tebliğ edilen telgrafnâmelerde Saltanat-ı Seniyyenin Paris Sefaretine tayin buyurulan Devletlû Ziya Paşa hazretlerinin Reis-i Cumhur asaletlû Cazimir Perrier cenabları tarafından suret-i kabulü hakkında malûmât-ı âtiyye veriliyor:

Paris 6 Teşrin-i Sâni—. Reis-i cumhur asaletlû Cazimir Perrier cenabları beraberlerinde Hariciye Nâzırları mösyö Hanoto (?) ile maiyet-i Mülkiyye ve askeriyye olduğu halde Devlet-i Aliyye-i Osmaniyyenin sefir-i cedidi Devletlû Ziya Paşa hazretlerini merasim-i mutâde ile kabul eylemiştir. Ziya Paşa hazretleri reis-i müşârünileyhe itimadnâmelerini tevdi etmiş ve bu münasebetle irad ettikleri nutka Cazimir Perrier cenabları tarafından dahi mukâbele edilmiştir.

Ziya Paşa hazretleri birkaç dakika mülâkattan sonra avdet etmiş ve hin-i avdetinde dahi haklarında ihtiramât-ı askeriyye ifâ kılınmıştır...

(8 Teşrin-i Sânî 1894)

MUHARRERÂT

KAYIP ARANIYOR

Kadıköy Muhbirimizden

Bir hanım Cuma günü altı yedi raddelerinde Köprüden Karaköy'e gidinceye kadar parmağındaki tek taşlı on, on iki lira kıymetinde bir adet yüzüğü kazâen zâyi eylemiş olduğundan her kim bulmuş ise Dersaadet İlâmât-ı Nizamiyye İcra Dairesi muâvinlerinden rif'atlû Hasib Efendiye teslim ettiği surette memnun edileceği matbaamıza haber veriliyor...

(12 Teşrin-i Sânî 1894)

KUMARHANE İHBARI

Karyemizde vâki olup Yorgi'nin taht-ı isticârında bulunan Kadifeli Gazino'da birkaç haftadan beri Ağanın saz takımı aşağısında icrâ-yi ehliyyet eylemekte ve yukarısındaki salonda ve bundan başka İskele önündeki gazinoda dahi kumar deveran eylemekte olduğundan bilahire bu yüzden bir fenalığın adem-i zuhuruna bâdî (ortaya çıkmasına sebep) olmamak üzere mercî-i âlisinin nazar-ı dikkatini celb etmeyi vazifeden add eylerim...

(14 Teşrin-i Sâni 1894)

ÖLÜMLE SONUÇLANAN OĞLANCILIK

Niğdeli Yovan nâmında birinin üç refikiyle beraber on dört yaşlarında ve Kasbar nâmında birini bi'l-iğfal Sarayburnu açıklarına götürdükleri ve ef'âl-i şenâat-kârâneye ictisar ettikleri sırada râkib oldukları sandal devrilip Kasbar ile biri gark olarak diğerlerinin tahlis edilmiş olduğu ihbar ve iddia ve merkum Yovan der-dest olunarak Beyoğlu Mutasarrıflığına irsâl olunmuş idi. Bu bâbta icra edilen tahkikat neticesinde merkum Yovan'ın refiki oldukları anlaşılan Ali ve Salih ve Onnik nâm şahısların merkum Kasbar'a fi'l-i şeni icrâsına teşebbüsleri sırasında sandal devrilmesiyle Kasbar ve Onnik gark ve nâ-bedîd (boğuldukları ve görünmez) olduklarını merkum Yovan,

Ali ve Salih itiraf etmelerine binaen haklarında muamele-i kanuniyye icra olunmak üzere ol bâbtaki evrak-ı tahkikiyye cihet-i adliyyeye tevdi olunmuştur... (14 Teşrin-i Sânî 1894)

KARANLIK KAMARALAR

Köprüden akşamları saat on ikide hareket eden vapurun kış kamarasında çifte lâmba iş'âl edildiği (parlatıldığı) halde baş kamarada ahz-i mevkî eden yüzlerce ikinci sınıf yolcularına mahsus lâmbanın îkâdı (yakılması) hususunda ihmal edilmekte olduğundan yolcular tâ Kadıköyü'ne kadar bir zulmet-i kesif içinde kalmakta ve esnâ-yi hurûcta bin türlü meşakkate düçâr olmakta bulunduklarından baş kamarada muallâk lâmbanın tenvîrine himmet buyurulması idare-i mahsusadan ahalî nâmına temenni ve ricâ olunur... (20 Teşrin-i Sânî 1894)

MUSÂHABE

MÜZİĞİ NE ÇOK SEVERİZ

Musikînin bilumum akvâm-ı Şarkiyye ve be-tahsis (hususiyle, özellikle) Osmanlılar nezdinde nâil olduğu itibar o kadar âşikârdır ki bu bâbta izâhât i'fâsı adeta zâidtir. Musikî erbâbı Osmanlı ricâli tarafından öteden beri nâil-i ihtiram olmuş ve kendilerine hüsn-i zan ve zamîr-i rûşen (gönül aydınlatan) ashâbından olmak nazarıyla bakılmıştır.

Musikî merakının Osmanlılar miyânında taammümüne (umûmileşmesine, yaygınlaşmasına) gelince:

Anadolu ve Rumelî-i Şâhânenin hangi tarafına gidilse elinde klarnet, bir kaval ve santur, bir saz bulunmayan bir köylüye bile tesadüf etmek müşkil olduğunu göstermek kâfidir. Köylülerimizin kış mevsiminin uzun gecelerinde ve sâir evkat-ı münâsibede (uygun zamanlarda) başlıca eğlenceleri aile dairesi dahilinde teganni ve terennüm ile lâtif surette ve edibâne imrâr-ı zamandır.

Bu güzel itiyad köylülerimizi işret ibtilâları gibi musavî ahvâle karşı muhafaza ettiğinden aile reisleri evlatlarına saz, santur öğrenmelerini bizzat kendileri tavsiye ederler. Hatta akşamın istirahat zamanlarında kendilerinin meşk gösterdikleri dahi kesretle müşâhede edilmiştir...

(3 Teşrin-i Sânî 1894)

MÜLKÜMÜZDE MUSIKÎ

AMA BİLİR MİYİZ?

Musikînin kulûb-i beşerde (insanların kalplerinde) ihtisasât-ı âliyyenin tezyidi ve ahlâkın tezhib ve tahsisi itibariyle hâiz bulunduğu ehemmiyet-i müsellemâtından olmakla bu bâbta tatvîl-i makal zevâidden ma'dûddur (sözü uzatmak fazlalıktan sayılır).

Musikî fenninin terakkiyâtı ve musikîye âşina bulunanların tezâyüd-i mikdarı bilumum memâlik-i mütemeddinede en ziyade ehemmiyetle telâkki edilen mevâddan olduğundan bu meselenin bizce dahi nazar-ı dikkate alınması vecâibten görünse sezâdır.

Bunun için mülkümüzde musikî fenni, sâbıkına nisbetle mazhar-ı terakki oluyor mu? Suâline irâd eder isek okuyanlarımızın cevap tayini hususunda hayli müşkilâta dûçâr olacaklarını zannederiz.

Filhakika eğer Dersaadet ile memâlik-i mahrûsanın sâir bilâd-ı cesimesinde (büyük memleketlerinde) ashâb-ı servet emâkininde (servet sahibi, zengin yerlerinde) yirmi beş seneden beri piyanoların miktarı hayret-i efrâz bir surette tezâyüd etmiş olduğunu nazar-ı itibara alarak muhakeme-i ahvâl edersek musikînin mülkümüzde mazhar-ı terâkki olduğu zanında bulunmak lâzım gelir.

Halbuki musikî fennine ciddi surette vukûf nokta-i nazarından düşününce mes'elenin suret-i telâkkisi haylice tebeddül eder (değişir). Usul-i Şarkiyye-i musikiyyeye bi-hakkın vâkıf olanların eksildiğini, alafranga musikîyi cidden bilenlerin miktarı ise ehemmiyetsiz add edilecek derecede az olduğunu itirafa mecburiyet hâsıl olur.

Alaturka musikîde sahib-i yed-i tûlâ (geniş bilgi sahibi) olan bestekârlarımızın miktarı el-yevm üç, dördü geçmemekte ve tarz-ı atîk musikîmizden eser aramak şöyle dursun Hacı Arif Bey ile Şevki Beyin vefatlarından beri lâtif bestelenmiş bir şarkıya nâdiren tesadüf olunmaktadır.

Alafrangaya gelince hânelerindeki piyanolarda icra edilen terennümâtın en âdi (polka) ve (kadril)leri geçtiği ve ekser piyano meraklılarımızın olsa olsa Fransız ve İtalyan operet ve operalarından bazı gayet kolay parçalar terennümü derecesinde ders gördükleri ve (Chopin), (Beethoven), (Mendelson), (Rubinstein), (Liszt) gibi meşâhirin terennümâtında fennen müşkilât olan parçalarını çalmaya muktedir erbâb-ı meraka heman hiç tesadüf edilememekte olduğu muhakkaktır.

Binaenaleyh alafranga musikî tedrisâtının ailelerimizde henüz sabâvet (sabîlik, çocukluk) halinde bulunduğunu itiraf etmek zarurî bir keyfiyettir... (3 Teşrin-i Sâni 1894)

İLÂNLAR

GAZİ A. MUHTAR PAŞADAN ÖNCE

Yeni Kitaplar

"Takvim-i Devr-i Dâim"

Âhiren âlem-i matbuâtımızda bir eser daha neşr olunmuştur.

Eser her ne kadar bir takvimden ibaret ise de menâfi-i cedîde ve müfidesi pîş-i teemmüle alınacak (düşünülecek) olursa kıymeti tezâhür eder.

Müellif-i gayûru (gayretli yazarı) Amasya Sancağı nüfus memur-i Sâbıkı Ahmet Kâmil efendidir. Bilcümle devâri hükümet-i Seniyyede müstahdem bulunan memurîn ve ketebe-i aklam (kalem kâtipleri) tanzim edecekleri tercüme-i hal varakalarına terkîni lâbüdd (rakam yazılması, tarih atılması gerekli) olan sene-i maliyye gününü hangi sene-i Arabiyyenin hangi ay ve gününe tesadüf eyleyeceğini bulmakta pek çok müşkilât çekmekte ve ekser nâs (çoğu insanlar) bir senelik hükmü olan takvimlere sene-be-sene para vermektedir. İşte bu nev' müşkilâtı ref' için ve umumun istifadesi için mumâileyh 1255 tarihinden bed' ile (başlayarak) ilâ–nihâye istimâl olunacak eseri mezkuru vücuda getirmişlerdir. Bir nüsha istishâb eden (yanına alan, edinen) zât ilâ-âhir-el-ömr istimâl edeceği gibi evlâd ü ahfâdı dahi bil-istimâl istifâde ederler ve sene-be-sene para vermezler. Tercüme-i hal varakası tanzim edenler tarih-i mezburdan berû istedikleri sene-i maliyye ve Arabiyyenin tarih-i müsâdiflerini bulup zahmet çekmezler. Karilerimize birer tane edinmelerini tavsiye ederiz...

(21 Teşrin-i Sâni 1894)

İTHAL MALLAR

Robenson

"Her nev' şemsiye depozitosu Dersaadet'te Sultan hamamında Âşirefendi Hanı altında numara 15"

Müteaddid muhterem müşterilerimizden bazısı bu ilânımızı görünce kış mevsimi için vârid olan emtia hakkında vasıta-i malûmât add edecekler ise de diğer kısım dahi meşhur (Robenson) mağazasının bu gibi ilânât neşr ettirmesinden dolayı taaccüb edeceklerdir. Zira on yedi seneden beri mezkûr mağaza muhterem ahalinin hüsn-i teveccühüne mazhar olmuştur. Hâlbu ki muahharen mağazamız yeni yeni fabrikalar ve alel-husus Lyon'da kain bir fabrika ile muameleye başlamış ve mezkûr fabrika zarif, metin ve ehven mal göndermekte bulunmuş olduğundan mağazamızı teşrif buyuran zevât hiç bir mağaza ile rekabet kabul etmeyecek surette gösterilen teshilâttan herhalde memnun kalacaklardır.

Mağazamızın diğer mağazalardan tefrik edilmesi rica olunur... (25 Teşrin-î Sâni 1894)

HABİL ADEM YA DA NAM-I DİĞER NACİ İSMAİL (PELİSTER) HAKKINDA...

MUSTAFA ŞAHİN -YAŞAR AKYOL

Ünlü biyograflarımızdan İbnülemin Mahmut Kemal İnal bir yazısında, bizde yaşamları boyunca kimi etkinlikleriyle göz doldurmuş, gündemde kalmış, ama ölümleriyle birlikte hemen unutuluvermiş pek çok ünlü kişinin bulunduğunu biraz da acınarak belirtir. Hatta kendisi bunlara "Meşahir-i Meçhule" şeklinde orijinal bir de ad takar. Yani günümüz Türkçesiyle söylemek gerekirse, bilinmeyen ünlüler...[1]

Sayın İnal'ın bu tanımlaması çalışmamızda ele alacağımız kişiyi, yani Habil Adem'i ne derece anlatır elbette bilemeyiz ama, özellikle günümüze değin çıkan kimi yayınların gerek metni ve gerekse dipnot ve kaynakları arasında dikkatsizlikten çok, konuya ilişkin bilgi eksikliğinin belirleyici olduğu bir tür karmaşa, dolayısıyla da bir vurdumduymazlık sürüp gidiyor. Hatta bu konuda hiç kimsenin bir şey bilmediği ya da uğraşma zahmetine katlanmadığı yorumunu yapmamıza neden olabilecek bazı "gaf"ların bulunduğunu bile söylemek olanaklı.

İşte bu yazıyla biz, her şeyden önce söz konusu karmaşaya bir açıklık getirmeyi, öte yandan konuya ilişkin olarak elde bulunan kimi bilgi kırıntılarının üzerimizde kalmamasını, Habil Adem'in yaşamının ise biraz olsun aydınlatılmasını sağlamaya çalıştık.

Ancak öncelikle karmaşa diye tanımladığımız şeye bakalım. Bunun, aslında güncel yakalamaya çalışan popüler tarih dergilerindeki kimi yazılardan kaynaklandığını belirtmek gerekir. Burada konuya ilişkin örneğimiz,

Habil Adem ya da Nam-ı Diğer Naci İsmail (Pelister)

ünlü araştırmacılarımızdan Sayın Taha Toros'un *Tarih ve Toplum* dergisinde çıkan bir yazısı ve buna eklemlenen Mustafa Şahin imzalı bir "iletişi"dir.

Sayın Toros, Ağustos 1991'de dergiye olan önemli katkılarına bir yenisini daha eklemiş ve elindeki zengin arşiv malzemesine dayanarak, Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında Mustafa Kemal (Atatürk) ile, İzoli aşireti reisi Hacı Kaya (Sebati Duman) arasında cereyan eden, fakat pek bilinmeyen bazı yazışmalara değinmişti.[2] Ama daha önce, kendince gerekli gördüğü birtakım açıklamalara girişerek, hiçbir not koymadan; "Habil Adem tarafından dilimize çevrilen iki Alman şarkiyatçısının Kürtlerle ilgili kitabı da, bu ırkın geçmişi açısından, fazla bilgiyi içermemektedir" şeklinde bir cümleye yer vermişti yazısında.[3]

Bir sürü soru işaretini içinde barındıran bu cümle haklı olarak, aynı zamanda derginin dü-

Habil Adem'in ilk sayısını 5 Eylül 1918'de çıkardığı "Serbest Fikir" dergisinin kapağı.

zeltmenlerinden de olan Sayın Mustafa Şahin'in bir "iletişi"sine neden olmuş, burada birtakım açıklamalara girişilmişti.[4]

Buna göre, Habil Adem'in dilimize çevirdiği kitap, 1334 (1918)'te İstanbul'da basılan *Türkmen Aşiretleri*; iki Alman şarkiyatçısı da Dr. Frayliç ve Mühendis Radlig'tir.[5] Halbuki bu kitapta, görüleceği üzere çevirenle ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Sadece "Almancadan tercüme edilmiştir" ibaresine rastlanmaktadır. Fakat, Sayın Şahin'in de belirttiği gibi, kitapla Habil Adem arasında ilişki kuran birtakım kayıtlar vardır. Bunlardan birisine göre;

"Osmanlı devleti emniyeti Anadolu'nun genellikle bütün etniklerin, özellikle Türkmen ve Kürt halklarının tarihteki ve o dönemdeki durumlarını saptamak üzere Bat'dan, özellikle Almanya'dan uzmanlar getirtmiştir. Bu uzmanların raporlarını Habil Adem Almancadan Türkçeye çevirmiştir. Ayrıca devlet emniyet teşkilatı tarafından Habil Adem'e birçok kitaplar Türkçeye çevirttirilmiştir. Bu kitaplardan yalnızca *Türkmen Aşiretleri* kitabı basılmıştır. Eski harflerle yazılı bu kitap Milli Kütüphane'de mevcuttur".[6]

Bu bilgilere rağmen, Sayın Taha Toros'un hangi kitaptan bahsettiğine ilişkin bir açıklamayı hâlâ yapması gerekir. Aksi halde bu konudaki karışıklık sürüp gidecektir. Çünkü Habil Adem'in gerek "mütercim", gerekse "müellif" olarak göründüğü o kadar çok kitap vardır ki, sayısını henüz tam olarak saptayabilmiş değiliz.

Örneğin bir kitabının dipnotunda "Kürd Aşiretlerinin Usûl-ü İskânı. Sabık Muhacirin Müdüriyeti" şeklinde bir kayıt vardır ki, bunun bir kitap mı, yoksa bir rapor mu olduğuna karar verebilmek oldukça güçtür.[7] Belki de Sayın Toros, bunu ya da bizim bilmediğimiz başka bir kitabı belirtmek istemiştir. Biz ancak, gerekli açıklama yapılana kadar, buraya bir soru işareti koyup geçmekle yetinebiliriz.

Şimdi gelelim Habil Adem'in yaşamına ilişkin bilgilerden önce, yukarıda söz konusu ettiğimiz ve görebildiğimiz kadarıyla düzeltilmesi gerektiğine inandığımız bazı yanlışlık ve "gaf"lara.

Örneğin bunlardan birisi olan Sayın Prof. Necati Akder'e Sayın Şahin de "iletişi"sinde değinmişti. Burada belirtildiği üzere Necati Akder, "Habil Adem'in Jons Mool'den (aynen) çevirdiği Anadolu'da Türkiye'nin yaşayıp yaşayamayacağıyla ilgili kitabı Johns Meville'unmuş gibi" yorumlamıyor, aksine "Habil Adem'in Jons Mool'den çevirmiş olduğu" kitabı yazısına malzeme olarak kullanıp, içeriğini açıklıyor.[8] Burada eleştirilecek bir nokta varsa, o yılda "çevrilen kitap"tan değil, "çevrilen kitaplar"dan söz edilmesidir. Çünkü bilebildiğimiz kadarıyla Habil Adem'in Jons Mool'den çevirdiği bir tek kitap vardır. Başkalarının olup olmadığı konusunda ise, henüz bir bilgiye sahip değiliz. Bizim, İzmir Milli Kütüphane'de 9. dolabın 494. sırasına kayıtlı olarak gördüğümüz nüshasına göre, kitabın tam künyesi; "Londra Konferasındaki Mes'elelerden: 'Anadolu'da Türkiye' Yaşayacak mı? Yaşamayacak mı?, Muharriri: Profesör Cons Mol (ce, vav, nun, sin, mim, vav, lâm), Mütercimi: Habil Adem, Nâşiri İkbâl Kütüphanesi, (tarihsiz), 144 s." şeklindedir.

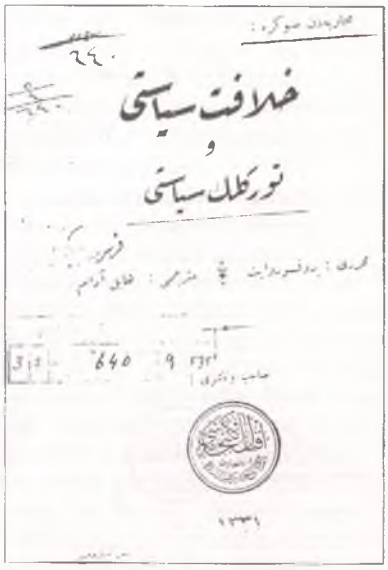

"Hilâfet Siyaseti ve Türklük Siyaseti" kitabının iç kapağı

Hatta Habil Adem'in bu kitap yüzünden başının derde girip, ülkeden ayrılmak zorunda kalışına ilişkin bilgiler de vardır. Fakat bu bilginin sağlıklı olup olmadığı tartışılabilir. Buna göre;

"Habil Adem bu kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan ve Arabistan'dan çekileceği, hükümet merkezinin İstanbul'dan Anadolu içlerine taşınacağını ve Anadolu'da bir Türk devletinin kurulabileceği tezini savunur. Habil Adem bu tezi kendisinin tezi olarak değil, hayalî Prof. Johns Moul'ün tezi olarak öne sürer. Kitabın yayınlanması üzerine Alman elçisi Talât Paşa'ya gelmiş, Almanya'da bu adla bir profesörün bulunmadığını, bu adla bir kitabın yayınlanmadığını ve Almanya'nın bu tezi benimsemediğini söylemiş ve yazar (çevirmen) hakkında kovuşturmaya geçilmesini bildirmiş. Bunun üzerine Talât Paşa Habil Adem'i çağırtmış, durumu ondan sormuş, Habil Adem de bu profesörün Alman olmayıp bir Macar olduğu ve bu tezini kitap halinde değil, Budapeşte'de konferans olarak verdiğini ve kendisi-

"Faal Türkiye" kitabının iç kapağı

nin bu konferansı izleyip notlar aldığını söylemiş. Talât Paşa bu yalana kanmış gibi görünmüş ve Habil Adem'e Türkiye'den kaçıp gitmesini, bu suretle Osmanlı-Alman ilişkilerinde bir anlaşmazlığa meydan verilmemesini önermiş. Bunun üzerine Habil Adem İtalya'ya gitmiştir".[9]

İkinci olarak, Sayın Tevfik Çavdar'ın biyografi türünde yayınladığı bir kitabının kaynaklarından birisiyle ilgili bir düzeltme gerekmektedir. Burada, "BUCKKERT; Faal Türkiye, İstanbul 1332" olarak verilen kitabın belirtilmemiş olan "mütercimi" Habil Adem'dir.[10] İzmir Milli Kütüphane'de 19. dolabın 450. sırasına kayıtlı olan nüshasına göre tam künyesi; "Faal Türkiye, Muharriri: Doktor Bokkert (be, vab, kef, kef, re, te), Mütercimi: Habil Adem, İkdam Matbaası, İstanbul 1332, 101 s." şeklindedir.[11]

Üçüncü ve son olarak, ünlü Siyasi Partiler uzmanı merhum Tarık Zafer Tunaya hocanın artık klasikleşmiş *Türkiye'de Siyasal Partiler* yapıtının yeni versiyonunun üçüncü cildinde yer alan kaynaklardan birisine değinmek gerekecektir. Burada aynen, "LEBAH (Profesör) (Osmanlıca Okunuşu), Türkiye Ne İçin Harbediyor? (Mütercimi: Habil Adem), (İstanbul, tarihsiz)" şeklinde geçen kitabın yazarı bölümündeki isim "Libah" olmalı.[12] Hatta bu yönde kayıtlar da vardır:

"Habil Adem kendi yazdığı ve yayınladığı bu kitaplarda genellikle kendini 'çevireni Habil Adem' diye tanıtır. Yazarına da uydurma bir profesör adı koyar. Örneğin yazarı Prof. Johns Moul, Prof. Libah gibi. Tabii Libah sözcüğünün Habil olduğu kolaylıkla görülebilir".[13]

Osmanlıca okunuşu "lâm, be, elif, he" olan sözcüğün, Habil Adem'in yine "mütercim" olarak göründüğü bir kitapta da geçmesi, yukarıdaki bilgiyi onaylar niteliktedir.[14] Zincirleme olarak, bunu da Habil Adem'in 1923'te "Serbest yazı yazmak zamanı geldi" diyerek başladığı bir kitabında yaptığı açıklama pekiştirir ve buraya kadar görülen karmaşaya ve "gaf"lara bir anlamda nokta koyar:

"Babıâlinin müvesvis, itilâfkâr sansürüne tâbi olmamak kadar bir saadet tasavvur etmiyorum. Şüphesiz, bu telâkki, bu inhisar bana aiddir. On senedenberi serbest yazı yazmayan, on senedenberi birbirini takib eden vak'aların intibalarını, ilhamlarını neşre muvaffak olamayan bir muharrire aiddir. Öyle ki, on sene evvel neşrettiğim muhtelif eserlerde müdafii olduğum noktayı nazarların birer birer hakikâte inkılâb etmiş olduklarını görüyorum. O zamanın tehlikeli ve kararsız hükümeti karşısında yeni kanaatlerin, yeni tarz telâkkilerin neşri güç idi. Her hüsnüniyet, kâh tahtında müstetir bir hava şeklinde telâkki olunuyor, kâh techil şekline giriyordu. Böyle bir zihniyeti bertaraf etmek lâzım idi. Vaziyeti çok düşündüm, bir çok suret-i hâl tasavvur ettim ve en nihayet kendi şahsımı ortadan çıkarmaktan başka bir çare bulamadım. O zaman, kendi eserlerimi muhayyel birer Avrupa muharririne atf eyledim. Efkâr-ı umumiyenin taht-i tesirinde kaldığı bi'l-fi'l sabit olan on iki eser neşrettim. Hepsinde de ben bir mütercim vaziyetinde idim. Mütercimin efkâr üzerinde ne tesiri olabilirdi? Hiç!.. İşte bu hiçdir ki, tarihimizde bugünkü ilmin terkibi imkânını teshil etti. En muğlak, en mu'dil mes'eleleri sarih ve kat'i bir surette yazdırabildi".[15]

Habil Adem'le ilgili bilgilerimiz açısından, kendisinin yapmış olduğu bu son derece önemli açıklama, en azından onun Cumhuriyet dönemi öncesi durumuna bir ölçüde açıklık getirir. Fakat, hepsi bu kadar değildir elbette. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, onun tüm yaşamına yönelik az ve spekülatif de olsa birtakım kayıtlar vardır. Gerek bunlar ve gerekse saptayabildiğimiz yayınları yoluyla oluşturacağımız bölümler, onun yaşamı, yapıtları ve tertiplerini ortaya koymaya yönelik olacaktır. Ama daha önce, bir dizgi hatası ya da yanlışlık olabileceğini sandığımız bir düzelteme gerekmektedir.

Buna göre, Aclan Sayılgan'ın "Türkiye'da Sol Hareketler"i inceleyen kitabının Nazım Hikmet dönemi ile ilgili bölümünde geçen "Halil Adem" adının, Habil Adem olabileceğini düşünüyoruz.[16]

HABİL ADEM'İN YAŞAMINA İLİŞKİN BİLGİLER VE DEĞERLENDİRMELER

Görebildiğimiz kadarıyla Habil Adem'e ilişkin üç ayrı değerlendirme var. Bunlardan ilki, kendisini 1932'de tanıdığını, 1936-1939 yılları arasında da ilişkide bulunduğunu belirten Abidin Nesimi'ye aittir. Buna göre Habil Adem, Abidin Nesimi'nin tanıdığı en zeki insanlardan birisidir. Politik bilgi ve tecrübeleri de pek çoktur. Ancak zekâsını hatalı yollarda harcamıştır.[17]

İkinci değerlendirme, yazımızın başında da değindiğimiz Sayın Mustafa Şahin'in "iletişi"sinde görülen bilgiye dayanır. Buna göre; K.(ösemihalzade) Mahmut Ragıp, *Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz* kitabını öven, irşad ve tahlillerde bulunan Habil Adem'i "büyüklerimizden" sayar.[18]

Varlığından haberdar olduğumuz üçüncü ve son değerlendirme ise, İzmir'de kısa süre çıkan *Hürriyet* gazetesindeki Zakkum-

"Rusya'nın Şark Siyaseti ve Vilâyet-i Şavkiye Meselesi" kitabının kapağı

"Pan Cermenizm-Pan İslavizm" kitabının kapağı

zade imzalı bir fıkradır.[19] "Yarın gazetesi muharriri, muhabiri ve mümessili sıfatı ile" İzmir'e gelen Habil Adem'i, kolay kolay meydana çıkmayan, kuyruğunu kıstırmayan; kolay kolay görünmeyen, ne ile meşgul olduğunu açığa vurmayan ve nerelere daldığı ayan beyan olmayan bir kişi olarak sunan Zakkumzade'nin bu yazısının tamamı çalışmamızın sonunda ek olarak yer alacaktır.

Bu değerlendirmeler ışığında, asıl adı Naci İsmail (Pelister)[20] olan Habil Adem, aslen Arnavut'tur.[21] Doğum tarihine ilişkin herhangi bir bilgiye ise, ne yazık ki rastlayamadık. Ailesi ve eğitimi konusundaki bilgilerimiz yetersiz olduğu gibi, çelişkilidir de. Buna göre; yayınlanmış olan bir kısım anılarındaki bir ibareden, babasının "alaylı" bir asker olduğu çıkartılabilir.[22] Abidin Nesimi ise onu, zengin bir Arnavut ailenin oğlu sanmaktadır.[23]

Eğitimi konusunda kendisi, elektrik mühendisi olmak için Almanya'ya gittiğini, fakat felsefe doktoru olarak geri döndüğünü; fazladan olarak Almanca, İngilizce ve Fransızca dillerini de bildiğini yazmaktadır.[25]

Eldeki bilgiler Habil Adem'in eğitimini tamamladıktan sonra neler yaptığı konusunda yetersiz kalmaktadır. Büyük olasılıkla İstanbul'a gelmiştir, ama ne zaman geldiği bilinmemektedir. Konuyla ilgili en büyük kaynağımız olan Abidin Nesimi, Habil Adem'in İstanbul'a gelişinde mesleğinde değil, gazetecilikte ekmeğini kazanmayı düşündüğünü ve Mevlânzade Rıfat Bey'in çıkardığı *Serbestî* gazetesinde çalışmaya başladığını belirtir ki, bu bilgi bize Habil Adem'in II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte İstanbul'a geldiğini söylememizi olanaklı kılar.

Habil Adem'in Abidin Nesimi'ye anlattığına göre; o dönemde başmuharrirler arasında yabancı dil bilen hemen hemen yokmuş. Hatta okuma-yazma bilmeyenler dahi varmış. Bunlar başkaları tarafından yazılan yazılara imza atarlarmış. Bunlardan birisi olan Baba Tahir'in başmakalelerini Yunus Nadi yazarmış. Kendisi de Mevlânzade Rıfat Bey'in başmakalelerini yazar, buna karşılık haftada bir beşibirlik altın alırmış.[26]

Eğer bu anlatılanlar doğru ise, Habil Adem'in gazetecilik macerası, meşhur 31 Mart (13 Nisan 1909) Olayı'na kadar sürmüştür denilebilir. Çünkü, 13 gün süren olaylar ve eylemler bastırıldıktan sonra kurulan Divanıharp'in Mevlânzade Rıfat Bey'i olayların sorumlularından sayıp, 10 yıl sürgün cezasına çarptırdığı bilinmektedir.[27] Dolayısıyla Habil Adem de bu yüzden işinden olmuştur denilebilir. Fakat onun uzun süre işsiz kalmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle yabancı dil biliyor oluşu bunda etkili olmuş, Devlet Emniyet Teşkilâtı'nın tercüme bölümüne alınmıştır. Abidin Nesimi bu durumu anlatırken;

"1908 Meşrutiyet devrimi üzerine devlet emniyet teşkilatı Selâniklilerin özellikle Karaso, Cavit, Nisim, Ruso, Metr Salem, Topal Samuel İzisel gibilerinin eline geçmiştir. Devlet emniyetinin Musevilerin eline geçmesi büyük bir sakınca taşıyordu. Talât Paşa bu sakıncayı anlamış ve devlet emniyet teşkilatının Müslümanların eline geçmesi gereğini duymuş, bu suretle devlet emniyet teşkilatında bir yeniden düzenlemeye gitmiştir. Bu düzenlemede emniyetin üst kademesine onüç Müslüman alınmış, ayrıca birkaç yabancı dil bildiği için Habil Adem de emniyetin tercüme bölümünde görevlendirilmiştir" demektedir.[28]

Bununla ilgili tarihi gelişime bakacak olursak; devlet yönetiminde İttihat ve Terakki faktörünün ağır basmaya başlaması 31 Mart Olayı'ndan sonra olmuştur. Yine İttihat ve Terakki liderlerinden Talât Paşa'nın ilk bakanlığı da bu dönemdedir.[29]

Devlet Emniyet Teşkilâtı'ndaki değişiklik ise, 4 Ağustos 1909 günlü "İstanbul Vilâyeti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti teşkilâtına dair kanun"la gerçekleşmiş, böylece Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti kurularak, başına Galip Bey getirilmiştir. Bu arada Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştır.[30]

Habil Adem de kendisinin Devlet Emniyet Teşkilâtı hesabına çalıştığını, "bu kadar sene Emniyet-i Umumiyeye dünyanın polis takipleri, polis fakları, polis seferberlikleri usullerini tercüme etmiştim" şeklinde belirtir.[31] Onun buradaki görevi sadece bu tür teknik kitaplarla sınırlı değildir mutlaka.[32] Daha önce de değindiğimiz üzere, Devlet Emniyet Teşkilâtı'nın Habil Adem'e uzman raporlarını da çevirttiğini, onun da bunlardan yararlanarak eski harflerle pek çok bilimsel

değeri yüksek kitaplar yazdığını Abidin Nesimi'ye dayanarak belirtmiştik. Genellikle kendini "çevireni Habil Adem" diye tanıttığı bu kitaplarda görebildiğimiz en eski tarih, 1331-(1915)'dir.[33] Fakat onun daha önce de birtakım makaleler yazdığı görülmektedir. Bunlarda görülen en eski tarih ise, 1327(1911)'dir.[34]

Habil Adem, bu makalelerinde tarihlerden önce nerelerde yazıldıklarına ilişkin birtakım yer adları da vermektedir.[35] Bunlara dayanarak onun, özellikle 1911 - 1913 yılları arasında yurtdışında bulunduğunu ileri sürebiliriz. Gerçi kendisinin bir yerde "1911 senesinde henüz Viyana'dan" geldiğinden söz etmesi[36], onun bu tarihten önce de bir aralık yurtdışında bulunduğuna bir işarettir. Ancak hem bu kayıt, hem de yine kendisinin bir yerde "1327 senesinin Mayıs ayında Kadıköy vapurunda" işittiği bir "mükaleme"den söz etmesi[37], onun bu tarihte kesinlikle İstanbul'da olduğunu belirler. Ne olduysa da bu tarihten sonra olmuştur denilebilir. Nitekim biz de, bir kitabı yüzünden başının derde girip yurtdışına gitmek durumunda kaldığına daha önce yer vermiştik.[38]

Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta varsa, o da 1911 - 1913 yılları arasında İttihat ve Terakki'nin Halâskâran Hareketi tarafından iktidardan uzaklaştırılması durumudur. Bilindiği üzere İttihatçılar ancak 23 Ocak 1913'te gerçekleştirdikleri Babıâli Baskını'yla tekrar iktidara geleceklerdir.[39] Habil Adem'in de tam bu sıralarda yurtdışında olması hayli anlamlıdır.

Abidin Nesimi'nin verdiği bilgilere bakılırsa Habil Adem parasız pulsuz bir şekilde İtalya'ya gitmiştir. Bu yüzden de birtakım tertiplere girişmiştir:

"Habil Adem İtalya'da parasız pulsuz bir durumdadır. Para sağlama çarelerini araştırır. O tarihlerde Arnavutluk'un bağımsız bir devlet olması çabaları vardır. Almanlar ve İngilizler ayrı ayrı güvendikleri kendi adamlarını Arnavutluk'a kral yapmak istemektedirler. Ayrıca Mısır Hıdivi (eyalet valisi) Abbas Halim (Hilmi olmalı!) Paşa da Arnavutluk kralı olma hevesindeydi. Habil Adem Abbas Halim Paşa'nın bu isteğini bildiği için bundan faydalanmayı ve para sızdırmayı planlar. Planı özetle şöyledir.

Abbas Halim Paşa Kavalalı Mehmet Ali Paşa soyundandır. Arnavutluk'un son kral ailesi Kastrot ailesidir. Bu aile Fatih Sultan Mehmet'in Arnavutluk'u Osmanlı İmparatorluğu'na kattığı dönemde krallık eden ailedir. Şayet Kavalalı ailesiyle Kastrot ailesi arasında bir bağlantı kurulacak olursa bu takdirde Abbas Halim Paşa Arnavutluk tahtının tek ve gerçek mirasçısı olmuş olacaktır.

Bu planı uygulayabilmek için Kastrot ailesinin soyağacını Kavalalı'ya bağlayan bir belgeyi soyağaçlarını hazırlayan bir kilise arşivine sokmak gereklidir. Habil Adem bu planını Abbas Halim Paşa'ya iletiyor ve ondan gerekli masrafları sağladığı takdirde bir ceylan derisine bu soyağacını yazdırıp, Roma'da bir katolik kilisesi arşivine sokabileceğini bildiriyor. Abbas Halim Paşa'dan uygun cevabı ve gerekli parayı alınca Katolik kilisesi arşivine bu belgeyi(!) oranın papazıyla anlaşarak koyuyor. Daha sonra Habil Adem kilise arşivinde yaptığı bir araştırmada (!) bu belgeyi buluyor. Kamuoyuna sunuyor. Böylelikle Mısır Hıdivi'nin Arnavutluk tahtının tek ve gerçek mirasçısı olduğu doğrulanmış oluyor. Bu belgenin(!) ortaya çıkışı politika dünyasını karıştırıyor. Talât Paşa bir anlaşmazlığa meydan vermemek için Habil Adem'i yurda çağırıyor.

Abbas Halim Paşa kendi durumunu kurtarmak için Habil Adem'in bu girişimiyle bir ilişkisi olmadığını, Habil Adem'in bunu kendiliğinden yaptığını iddia ediyor ve 'Derreddi Müfteriyatı Habil Adem' (Habil Adem'in İftiralarının Reddi Hakkında) isimli bir kitap yayınlıyor".[40]

Bunlar ne kadar ciddi şeylerdir bilemiyoruz, ama hayli ilginç olduklarını da belirtmeden geçemeyiz. En azından Abbas Hilmi Paşa hakkında elimizde henüz derli toplu denilebilecek bir bilgi yoktur.[41] Bu dönemlerde Arnavutluk ise, adeta bir cadı kazanı gibidir ve buranın hükümdarlığına adaylığını koyan koyanadır.[42] Elbette bu konular daha geniş bir yelpazede ele alınmalıdır. Niyetimiz sadece dikkat çekmek üzerinedir.

1913'te İttihat ve Terakki'nin ülkede duruma hakim olması Habil Adem'in de yurda dönmesine zemin hazırlamıştır denilebilir. Yurda dönmesinden sonra ise, tekrar Devlet Emniyet Teşkilâtı'nda çalıştırılmaz. Balkan Savaşı'ndan kaynaklanan yoğun göçün zorlamasıyla 1913'te Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak bir "Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi" kurulmuştur.[43] O burada, Aşiretler Masası'nın Türkmenler bölümünde çalışmaya başlamış[44], ancak görevi bir zorunluluk yüzünden sona ermiştir.

Aslında onun bu dönemiyle ilgili bilgilerimiz biraz karışıktır. Anılarında geçen "Büyük harbin ibtidalarında gördüğüm Mısırı tekrar arayacak değildim" ibaresi, onun tekrar bir seyahat yaptığına[45]; "Ben Cenup grubunun kumandanı Veber Paşa'nın karargâhında iken aynı sözleri erkânı harp Tofney Beyden de işitmiştim" ibaresi de, onun I. Dünya Savaşı'na katıldığına bir işarettir.[46]

Ne olursa olsun, onun bu döneminde hayli verimli olduğu görülmektedir. Başlarda söz ettiğimiz ve kendisininin "mütercim" olarak göründüğü tüm kitaplar bu dönemde çıkmıştır. Ayrıca onun bir de dergi çıkardığı görülmektedir. İlk sayısı 5 Eylül 1918'de çıkan ve *Serbest Fikir* adını taşıyan bu dergiye ve kitaplara aşağıda ayrıca değinilecektir.

Habil Adem bir İttihatçı mıdır tam olarak bilemiyoruz ama, yaşamı İttihat ve Terakki'nin iniş çıkışlarına paraleldir adeta. I. Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkesi'ni imzalamak durumunda kalınca, yenilginin tüm sorumluluğu iktidar-

"Mağlub Milletler Nasıl İntikam Alırlar" kitabının iç kapağı ve arka kapağı

daki İttihatçılara yüklenmiştir. Dolayısıyla, savaş süresince iktidarda bulunan İttihat ve Terakki üyelerine ve kurumlarına büyük bir saldırı ve karalama başlatılmıştır. İşte bu dönemde, babasının bir arkadaşı olan Süvari Miralayı Recep Bey'den, meşhur Nemrut Mustafa'nın başkanı olduğu Divanıharp'in, hakkında "tevkif müzekkeresi" keseceğini öğrenen Habil Adem, gizlenmek zorunda kalmıştır.

Yayınlanmış olan bir kısım anılarında buna değinen Habil Adem, gizlendiği süre içinde bu durumdan nasıl kurtulacağını düşünürken, İstanbul'da İngilizce çıkan *Orient News* gazetesinin üçüncü sayfasında, İran'a gitmek isteyen ve tercüman arayan bir Amerikan gaz şirketinin ilanını görür. Farsça bilmemesine rağmen, gidip görüşür ve işe alınır. İranlı bir dostunun yardımıyla da pasaport işini halleder ve "Tibrizî Naci İsmail" olarak İstanbul'dan ayrılır.[47]

Anılarında bu yolculuğu anlatan Habil Adem'in ne zaman yurda döndüğü konusunda bir bilgimiz yok. Ancak, Mudanya Ateşkesi'nin (11 Ekim 1922) ilk günlerinde İstanbul'da bulunduğunu kendi yazılarındaki bir kayda dayanarak söyleyebiliriz.[48]

Abidin Nesimi onun Milli Mücadele'ye katılmaması yüzünden, Ankara Hükümeti tarfından tutulmadığını, o dönemlerde davavekilliği için avukat olma zorunluluğu olmadığından davavekilliği yaptığına değinir. Ayrıca, çeşitli tertiplerle para kazanma yollarına başvurduğunu belirterek, şöyle der:

"Habil Adem'in on-onbeş kişilik bir maiyeti vardı. Bunları beslerdi ve özel işlerinde kullanırdı. Genel olarak tertiplerinde kendi görünmez bu maiyeti görünürdü. O zamanlar gazete, dergi çıkarmak için tahsil kaydı yoktu. Bu maiyetin hemen hepsi ayrı ayrı dergi ve gazete çıkarma ruhsatları almışlardı. Bu yolla ilan koparmak, abone bulmak, propagandalarını yapmak üzere zengin kuruluşlarla ilişki kurmuşlardı. Bu tertiplerden bazıları Fener Patrikhanesi, Türk Ticaret Bankası, Reasürans müdürü Piyos tertibi ve benzeri olaylardır".[49]

Anlaşılan Habil Adem, Cumhuriyet döneminde resmî bir işe girmemiş ya da girememiştir. Görebildiğimiz, onun daha çok basın ağırlıklı çalıştığıdır. Nitekim bu dönemde biri 1923, diğeri de 1925 tarihinde olmak üzere iki kitap yayınlamıştır. 1927'de ise *Resimli Cuma* adında bir derginin "başmuharriri" olarak görünür.[50]

Onun bu dergiyi ne kadar süre ile çıkardığını, burada ne gibi konulara değindiğini ve bu süre içinde neler yaptığını ne yazık ki dergiyi görüp inceleme olanağı bulamadığımızdan dolayı bilemiyoruz. Dolayısıyla Habil Adem'in 1927 - 1930 yılları arasındaki yaşantısına da ışık tutamıyoruz. Ancak onun bu dönemlerde bir arayış içinde olduğunu açıkça görmek olanaklıdır. Özellikle 1930'lu yılların Serbest Cumhuriyetçi Fırka(SCF) ile özdeşleşen geniş siyasî politik yelpazesi, herkes gibi Habil Adem'i de adeta kendine bir yer edinme arayışına itelemiştir denilebilir. Bu yer şüphesiz Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHF) karşı sürekli genişleyen ve güçlenen muhalif saflar olmuştur. Nitekim onun 1930 ve sonrası yapıp-ettikleri bu durumun bir göstergesi şeklindedir.

Örneğin 6 Aralık 1929 Cuma günü yayın hayatına başlayıp, tirajını kısa sürede yükselten muhaliflerin önemli yayın organı *Yarın* gazetesi[51], söz konusu göstergelerden sadece birisi olarak alınabilir. Habil Adem bu gazetede yazılar yazdığı gibi, SCF denemesinden sonra sonuçsuz kalan bir siyasal parti kurma girişimine de Arif Oruç'la birlikte kalkışacaktır.

Bu süre içerisinde onun *Yarın* gazetesinde görebildiğimiz ilk yazısı 2 Mart 1931 tarihlidir[52] ve hem bu, hem de bundan sonra çıkan yazılarının hepsi "Naci İsmail" imzasını taşır. Hatta daha önce, 16 Şubat 1931'den başlayıp, 14 Nisan 1931'e kadar(48 tefrika) sürecek olan bir kısım anılarını yine aynı imza ile bu gazetede yayınlamaya başlamıştır. Dolayısıyla inceleyebildiğimiz *Yarın* gazetesi koleksiyonlarında[53] Habil Adem, karşımıza ilk kez 15 Şubat 1931'de yayınlanacağı duyurulan anılarının ilanında çıkar.[54]

Abidin Nesimi'ye bakılacak olursa, başından beri Arif Oruç'un sahibi göründüğü gazetenin asıl yürütücüsü Habil Adem'dir. Ona göre, "Yarın gazetesinde imzasız ya da 'Yarın' imzasıyla çıkan başmakaleler Habil Adem'indir".[55]

Söz konusu bu iddianın ne derece doğru olduğunu elbette bilemiyoruz. Hatta *Yarın* gazetesi ile SCF ilişkilerinden dolayı -ki gazetenin resmen olmasa da bu partiye tam destek verdiği bilinmektedir-Habil Adem'in SCF ile

herhangi bir bağlantısının bulunup bulunmadığı yönünde de en küçük bir kayda rastlayamadık. Bildiğimiz tek şey, Mart 1931'den itibaren Habil Adem'in *Yarın* gazetesi'nde yoğun olarak yazdığıdır. Öyle ki, 13 Nisan 1931'e kadar biri dışında tümü başyazı olmak üzere 22 yazısı çıkar. 13 Nisan - 13 Temmuz 1931 tarihleri arasında ise, bir tek yazısı dışında başka imzasına rastlanmaz. Bu da , "Günün Meselesi" köşesinde çıkan "Bir İşçi ve Çiftçi Fırkasının Hak ve Menfaatleri" başlıklı yazıdır.[56]

Nitekim biz de yukarıda Habil Adem'in Arif Oruç'la siyasal bir parti kurmaya kalkışacaklarını belirtmiştik. İşte anlaşılan Habil Adem, gazetedeki yazılarına ara verdiği bu dönemde kurulması düşünülen yeni parti için birtakım hazırlıklara ve kulis faaliyetlerine girişmiştir denilebilir. Kaldı ki bu yönde birtakım kayıtlar da vardır. Örneğin İzmir'de yayınlanan *Anadolu* gazetesi 12 Haziran 1931 tarihli sayısında Habil Adem'in "birkaç günden-beri" İzmir'de bulunduğunu ve birtakım temaslar yaptığını haber olarak vermektedir.[57]

Buna göre kurulmak istenilen parti "Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası"dır.[58] 15.000'e varan tirajıyla da *Yarın* gazetesi, kurulacak yeni partinin yayın organı olarak düşünülmüştür.[59] Bu amaçla önce 6 Haziran 1931 tarihli sayısıyla ebatları biraz daha büyüyen gazetenin logosu altına 15 Haziran 1931'den itibaren "(Çiftçi, İşçi ve Esnafın Haklarını Müdafaa eder Layik Cumhuriyetçi gazete)" ibaresi eklenmiştir.

Böylece 1931 Haziranının "ilk yarısında" kuruluşuyla ilgili haberlerin basında görülmeye başlamasıyla Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası'nın kadrosu da belirmeye başlar. Buna göre parti lideri Arif Oruç'tur. Umumi Kâtip, *Yarın*'ın eski mesul müdürü, Baba namıyla maruf Süleyman Tevfik; mesul murahhas ya da umumi kâtip Habil Adem; muavin ise muhabir Burhanettin Ali'dir.[60]

Programı 22 Haziran 1931 tarihli *Yarın* gazetesinde yayınlanan[61] partinin kurulmasına hükümetçe izin verilmez. Dolayısıyla yeni parti, yaşamsal bir etkinliğe de ulaşamaz.

Bu arada 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 sayılı Yeni Matbuat Kanunu yüzünden Arif Oruç'un gazeteciliği tehlikeye düşer ve 15 Ağustos 1931'den itibaren gazetesine artık yazı yazamaz duruma gelir. Bunun üzerine muharrirlerden Burhanettin Ali *Yarın*'ın neşriyat müdürü olur. Başmakaleleri ise Habil Adem yazar.[62] Dört gün sonra, 19 Ağustos 1931 tarihli 597. sayısıyla gazete, baskılara ve kısıtlamalara dayanamayarak, "Yeni Matbuat Kanunu, tatbikat tecrübelerinden sonra tadil edilecek olursa tekrar neşriyata" başlayacağını okuyucularına duyurur ve "neşriyatını tatile karar" verir.[63]

Bu durumda *Yarın* gazetesiyle olan güçlü bağlarından dolayı Habil Adem'in de gazetecilik yaşamı ikinci kez (ilki Mevlânzade Rıfat'ın *Serbesti* gazetesiyle) bir zorunluluk yüzünden son bulmuştur denilebilir. Onun bundan başka günlük basınla ilgilendiğine ilişkin herhangi bir kayda rastlayamadık. sadece, *Yarın* gazetesinin kapanmasından sonra, Arif Oruç'la sonuçsuz kalan bir girişimde daha bulunduğunu biliyoruz.

Girişim 1931 yılı Eylül'ü başlarında *Mücadele* adında yeni bir gazete çıkarma üzerinedir.[64] 7 Eylül 1931 Pazartesi günü ilk ve tek sayısı yayınlanan gazete, hükümetçe "muvazaalı" bulunmuş ve Valilikçe toplatılmıştır.[65] CHF Kâtibi-umumiliği ise, Fırka teşkilâtlarına yazdığı bir uyarı yazısında, "İstanbul'da (Mücadele) isminde yeni bir gazete" çıktığını, "Bu gazetenin başlığı altındaki yazıda İşçi ve Çiftçi haklarını müdafaa edeceği"nin yazılı olduğunu, "(Niçin Çıkıyoruz?) serlevhalı baş makalesinde" ise , "Milli birliği bozacak noktalar"ın bulunduğunu belirtmekte ve "gazetenin iç yüzüne dair" edinilen bilgilere değinmektedir.[66]

Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulmaya çalışıldığı bu dönemlerde bağımsız olarak yapılacak gerçekten çok az şey kalmıştır. Nitekim *Mücadele* gazetesi sahipleri "tatil kararına itiraz ederek Devlet Şurasına müracaat etmişler", ancak bundan bir sonuç çıkmamış ve *Mücadele* gazetesi adliyece kapatılmıştır.[67]

Bu girişimden bir süre sonra Arif Oruç yurtdışına gidecek[68], Habil Adem de bir süreliğine sesini soluğunu kesecektir. Onun izine en son 1935-36'larda *Yarım Ay* dergisinde çıkan entelektüel-popüler nitelikli bazı yazılarında rastlayabiliyoruz. Bu yazılarında Habil Adem'in tüm bilgi birikimini kullandığını, adeta geçinmek ve para kazanmak için yazdığını hissetmek olanaklıdır.[69]

Yarım Ay'daki yazılarından başka biz, Habil Adem'in herhangi bir çalışmasına ve etkinliğine rastlayamadık. Ancak 1939 yılına kadar kendisini tanıdığını söyleyen Abidin Nesimi, 1937 - 1939 yılları arasında çıkan Halil Yaver imzalı tüm kitapların asıl yazarının da Habil Adem olduğunu iddia eder.[70]

Hakkında bu denli yoğun iddiaların bulunduğu, renkli yaşamı, kişiliği ve bir yığın yayınıyla ortada duran Habil Adem'in ne zaman öldüğünü ise yine birçok "ne yazık ki"lerin arasına almak zorunda kalıyoruz. Ama bu son "ne yazık ki"li tarihi 1939 yılı ya da 1940'lı yılların ilk yarısı olarak vermek, sanırız yanıltıcı olmayacaktır.

Dileğimiz ve amacımız bu çalışmadan sonra konuya ilişkin eksikliklerin giderilmesi, belirsizliklerin de netleştirilmesidir. Bunun için Habil Adem'in saptayabildiğimiz kadarıyla yayınlarının bir listesinden önce, tekrar etmek pahasına da olsa onun kimi tertiplerine yer vermenin uygun olacağını düşündük. Özellikle bunu, konunun bütünselliği açısından önemli görüyoruz. ■

(Devamı gelecek sayıda)

1- İbnülemin Mahmut Kemal (İNAL); "Meşâhir-i Meçhule", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yıl; 17, Sayı: 19/96 (1 Haziran 1928), s. 37-51. Ya-

zarın aynı türden bir başka yazısı için bkz. "Unutulan Adamlar", *Her Ay*, Yıl: 1, Sayı: 3 (20 Mayıs-20 Haziran 1937), s. 125-133.

2- Bkz. Taha TOROS; "Mustafa Kemal ile Hacı Kaya (Sebati Duman: 1877-1955) Arasında İlginç Telgraflar", *Tarih ve Toplum*, XVI/92 (Ağustos 1991), s. 18-20.

3- Taha TOROS; a.g.m., s. 18.

4- Bkz. Mustafa ŞAHİN; "Yazar(lar)ı Tartışmalı Bir Kitap", *Tarih ve Toplum*, XVI/94 (Ekim 1991), s. 2. Sayın Şahin aynı zamanda, -eğer bir isim benzerliği değilse- Habil Adem konusunda en derli toplu bilgiyi içeren bir anı kitabının yayınlanmasında da emeği geçen kişidir. Sözkonusu kitap için bkz. Abidin Nesimi (FATİN OĞLU); *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İst. 1977.

5- Sayın Şahin'in "iletişi"sinde kitapla ilgili olarak dikkat çekmeye çalıştığı karışıklık hâlâ giderilmiş değildir. Örneğin kendisinin "Radlig" olarak verdiği isim "Ravlig" olmalıdır. Kitabın İzmir Milli Kütüphane'deki nüshası 12. dolabın 398. sırasına kayıtlıdır ve tam künyesi; "*Türkmen Aşiretleri*, Muharriri: Doktor Frayliç (fe, re, elif, ye, lâm, çe) ve Mühendis Ravlig (re, elif, vav, lâm, ye, gayın), Almancadan tercüme edilmiştir. Tab' ve nâşiri: Kitablıâne-i Sûdi, İstanbul 1334, Matbaa-yı Orhaniye. 536 s." şeklindedir.

6- Abidin Nesimi; a. g. y. , s. 111.

7- Kayıt için bkz. Habil Adem; *Mustafa Kemallerin Kitabı*, İst. 1925. s, 43.

8- Prof. Necati Akder; "Milli İrade ve Ordu", Türk Kültürü, Yıl: X, Sayı: 118 (Ağustos 1972), s. 992-1041.

9- Abidin Nesimi; a. g. y. , s. 111-112.

10- Bkz. Tevfik ÇAVDAR; *Talât Paşa. Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ank. 1984 (2. baskı), s. 549.

11- İsmail Eren, Balkan Savaşları'na ait Türkçe yapıtlar üzerine olan bir bibliyografya denemesinde söz konusu kitabı listesine aynen, "BUCKKERT, DR.: Faal Türkiye. Mütercimi: Habil Adem (Pelister). İstanbul 1332. İkdam Matbaası. 101 s." şeklinde almıştır. Bkz. İ. EREN; "Balkan Savaşlarına Ait Türkçe Eserler Üzerinde Bibliyografya Denemesi", *İst. Üni. Edb. Fak. Tarih Dergisi*, Sayı: 27 (Mart 1973), s. 115.

12- T. Z. TUNAYA; *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III (İttihat ve Terakki) 1989, s. 653.

13- Abidin Nesimi; a. g. y. , s. 111.

14- Belâk; *Mağlub Milletler Nasıl İntikam Alırlar*, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1332 (1916), s. 18.

15- Habil Adem; *Ankara ve Avrupa Siyaseti*, İst. 1339 (1923), s. 3.

16- Bkz. Aclan SAYILGAN; *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972)*, İst. 1972 (2. baskı), s. 205.

17- Bkz. Abidin Nesimi; a. g. y., s. 99, 268.

18- Mustafa ŞAHİN; a. g. m., s. 2. Ne yazık ki Kösemihalzade Mahmut Raşip'in kitabını görüp, inceleme olanağı bulamadık.

19- Zakkumzade; "Adem Babamızın Oğlu Habil Adem Bey Asitanemize Şeref-vürut Etmiş Olmakla Ol Bapta ...", *Hürriyet*, 12 Haziran 1931, No: 207, s. .

"Hürriyet" gazetesi İzmir Milli Kütüphane fişlerine "İstanbul"da çıkmış bir gazete olarak geçmiştir. Halbuki gazete İzmir'de çıkmıştır. 1930 yılı Ekim'inde yayın hayatına başladığı anlaşılan gazetenin (Bkz. *Anadolu*, 7 Teşrinievvel 1930) sahip ve başmuharriri Mahmut Reşat'tır. B/335 numarayla kayıtlı bulunan gazetenin ancak 13 Nisan (No: 159)-10 Ekim (No: 305) 1931 tarihli nüshaları bir tek cilt halinde toplanmıştır.

20- Görebildiğimiz kadarıyla Naci İsmail, te'lif ve tercüme olarak yayınladığı kitaplarının hemen hepsinde Habil Adem takma adını kullanmıştır. Üstelik değişik makamlarca da Habil Adem olarak bilinmektedir. Bkz. *CHF Kâtibi Umumiliğinin Fırka Teşkilâtına Umumi Tebligâtı (Mayıs 1931'den, Birincikânun 1932 nihayetine kadar)*, C.I, Ank. 1933, s. 147. Arif Oruç'un 6.12.1929-19.8.1931 tarihleri arasında İstanbul'da 597 sayı olarak çıkardığı Yarın gazetesinde ise imzalar ilk kez "Naci İsmail" olarak görülmektedir.
1935-1936 yıllarında *Yarın Ay*'da yayımlanan makalelerinde isim bu sefer "Habil Adem Pelister" şekline dönüşmüştür. Bir katologda da aynı durum söz konusudur. Bkz. *Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 16, Ank. 1973, s. 640.

21- Bkz. Abidin Nesimi; a. g. y., s. 109.

22- Bkz. Naci ismail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", *Yarın*, 16 Şubat 1931, s. 5.

23- Abidin Nesimi; a. g. y. , s. 109.

24- Kendisinin bir iddiasına göre, "*Pancermenizm-Panislavizm, İst. 1332*" adlı kitap onun doktora çalışmasıdır. (Bkz. Habil Adem Pelister; "Almanya'da Hitlercilerin Irk Nazariyeleri", *Yarım Ay*, No: 28 (1 Nisan 1936), s. 31). Ancak, buradaki "felsefe doktoru" deyimiyle daha çok felsefe ile ilgili kitaplar okuduğunu belirtmek havası vardır düşüncesindeyiz. En azından deyimin geçtiği pasajın tamamından bu anlam çıkmaktadır: "Zerdeşti anlamak ihtirası içime bir ateşperest ateşi gibi sinmişti. Bana Asya'da fikrin tekâmülünü tetkik ettirmiş, bütün Asya dinlerinin kitaplarını okutmuştu. Elektrik müheendisi olmak için Almanya'ya gitmiştim. Felsefe doktoru olarak döndüm" (Naci İsmail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", *Yarın*, 14 Mart 1931, s. 5.

25- Bkz. Abidin Nesimi; a. g. y., s. 109. Burada Abidin Nesimi'nin mi, yoksa Habil Adem'in kendisinin mi verdiği bilgiler sağlıklı, elbette bilemiyoruz. Sadece konuya ilişkin olan, ama yeterince aydınlatıcı olmayan birtakım küçük kayıtların bulunduğunu biliyoruz. Bunlara göre;
Habil Adem Macarca da bilmektedir. Hatta bunu, Peşte'de Doktor Pastinisky Yanos adında bir öğretmenden öğrenmiştir. Bkz. *Hilafet Siyaseti ve Türklük Siyaseti*, Muharriri: Profesör Vayt, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1331 (1915), s. 180, dn.1.
Habil Adem kendisini bir yerde, "Orta Avrupa Kültürü" ile yetişen bir insan olarak tanımlamaktadır. Bkz. Habil Adem Pelister; "Almanya'da Hitlercilerin Irk Nazariyeleri", *Yarım Ay*, No: 28 (1 Nisan 1936), s. 31.
Habil Adem, "Avrupa Üniversiteleri" arasında mekik dokumuş ve kendini yetiştirmiştir. Bkz. Habil Adem Pelister; "Türkler Nasıl ve Niçin Müslüman Oldular?", *Yarım Ay*, No: 18 (1 Sonteşrin 1935), s. 14.

26- Abidin Nesimi; a. g. y., s. 109-110.

27- T. Z. TUNAYA; *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I.(İkinci Meşrutiyet Dönemi), İst. 1988 (2. baskı), s. 148-149.

28- Abidin Nesimi; a. g. y., s. 110.

29- Talât Paşa 1909 yılı Ağustos ayının ilk günlerinde, kendisi İngiltere'de resmî bir gezide iken, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesine Dahiliye Nazırı olarak atanmıştır. Bkz. Tevfik ÇAVDAR; a. g. y. , s. 172.

30- Derviş OKÇABOL; *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilâtı Tarihçesi*, Ank. 1940 (2. basımı), s. 98. Zafer TOPRAK; "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Kolluk Kuvvetleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.V, s. 1270. Ayrıca bkz. İhsan BİRİNCİ;"Emniyet Teşkilâtımızın Tarihçesi", *Hayat Tarih Mecmuası*, II/12 (Ocak 1966), s. 77-81.

31- Naci İsmail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", *Yarın*, 16 Şubat 1931, s. 5.

32- Nitekim, yine anılarında; "Bir zamanlar Emniyeti Umumiyeye İran, Rusya, Arabistan ve Şark memleketlerinin insanları, hayatları ve tarihleri hakkında kitap yazıyordu (m). Bir Alman seyyahının 'Cenubî Arabistan' namındaki eserin(i) de tercüme etmiştim. Bu seyyah Hadramut'ta beş altı sene kalmış, bu Sultanlığın tarihini tetkik etmişti. Emniyeti Umumiye Kütüphanesinde bulunan bu kitaba göre, Hadramut Sultanlarının mesepleri Türk'tür. ..." şeklinde bir kayıt vardır. Bkz. Naci İsmail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", *Yarın*, 5 Mart 1931, s. 5.

33. Bu, *Hilafet Siyaseti ve Türklük Siyaseti* adlı kitaptır. (Muharriri: Profesör Vayt, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1331 (1915), 188 s.).

34- Söz konusu makalelerin herhangi bir dergi veya gazetede bağımsız olarak yayınlanıp yayınlanmadığını ne yazık ki bilemiyoruz. Ancak Habil Adem'in kendi adıyla yayınladığı "*Pan Cermenizm-Pan İslavizm*, İst. 1332 (1916)" kitabı, bu makalelerin biraz geliştirilmiş şekillerinin toplamından oluşmuştur. Bildiğimiz, bunların ilk hallerinden bazılarının birer dipnot halinde, Habil Adem'in "mütercim" olarak göründüğü bir kitapta geçtiğidir. Örneğin sırasıyla bkz. "*Pan Cermenizm-Pan İslavizm*, İst. 1332"de 7-24; 26-36; 54-64. sayfalar, "*Hilafet Siyaseti ve Türklük Siyaseti*, Muharriri: Prof. Vayt, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1331"de 43-62; 104-115; 176-186. sayfalardadır.

35- Buna göre 3 Eylül 1911'de Livadya (!)'da; Budapeşte ve Karlsbad'da (bu ikisine 1911 genel tarihi verilmiştir); 3 Ocak 1912'de Münih'te; Şubat

III (İttihat ve Terakki), İst. 1989, s. 422-427.

40. Abidin Nesimi; a.g.y., s. 112-113.
41. Örneğin konuyla bağlantısı olması bakımından, 1930'lu yıllarda Abbas Hilmi Paşa'nın Suriye krallığına adaylığı sorunu basına birkaç gün malzeme oluşturmuştur. Bkz. "Hidiv Suriye Kralı mı Oluyor?", *Anadolu*, 8 Kanunuevvel 1931; "Kral Olacağından Haberi Yokmuş!..", *Anadolu*, 9 Kanunuevvel 1931.
Öte yandan Hidiv'in Atatürk'le de arası çok iyidir. Örneğin bkz. "Mustafa Kemal Paşa'nın Sabık Hidiv Abbas Hilmi Paşa'yı Kabulü", 7 Aralık 1931 (*Atatürk'ün Nöbet Defteri*, Toplayan: Özel Şahingiray, 1955, s. 14). "Mustafa Kemal Paşa'nın Dolmabahçe Sarayında eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, ...'yı kabulü", *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1933. "Atatürk'ün Yalova'da eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'yı Kabulü", *Cumhuriyet*, 26 Kanunusâni 1938.
A. İhsan Barlas'ın, Abbas Hilmi Paşa'nın Suriye Krallığı ve bunu Atatürk'ün desteklediği haberi üzerine "haşlanması" için bkz. A. İhsan BARLAS; "Ajans'tan Hatıralar (1933-1938)", *Tarih ve Toplum*, VII/40 (Nisan 1987), s. 17-18.
42- Bkz. K. SÜSSHEIM;"Arnavutluk". *İslâm Ansiklopedisi*, C.I, s. 591. Ayrıca bkz. W. M. SLOANE; *Bir Tarih Laboratuvarı: Balkanlar*, Çev. Sibel ÖZBUDUN, İst. 1987, s. 135-148 (özellikle s. 147-148).
43- Nuri AKBAYAR;"Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, (ss. 1238-1246), s. 1242.
44- Abidin Nesimi; a.g.y., s. 111.
45- Naci İsmail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", *Yarın*, 18 Şubat 1931, s.2.
46- Bkz. Naci İsmail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", Yarın, 18 Şubat 1931, s.5. Hatta kendisi bir yerde aynen şöyle demektedir: "Eğer doktor Frick, belediye reisi olduğu şehirde Hitlere bir sanat mektebi hocalığı vererek Alman tebalığına geçmesine yol açmamış olsaydı, Hitlerin yerine de bedbahtı Rhöm geçecek, *büyük harpte* (altını biz çizdik) cephe arkadaşım olan bu büyük şahsiyet de Nietzsche'nin değil, Kantın felsefesine göre hareket edecekti". Bkz. Habil Adem Pelister; "Almanya'da Hitlercilerin Irk Nazariyeleri", *Yarım Ay*, No: 30 (1 Mayıs 1936), s. 27.
47- Naci İsmail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", *Yarın*, 16 Şubat 1931, s. 5.
48- Bkz. Naci ismail; "Halk Fırkasının Siyaseti", *Yarın*, 8 Mart 1931.
49- Abidin Nesimi; a. g, y., s. 113-114.
50- Hilmi Tükel göremediğimiz dergi için şu teknik bilgiyi veriyor: "*Resimli Cuma*. Başmuharriri Habil Adem. Fiatı 5 kuruştur. Adresi: İstanbul, Ebusuut Caddesinde hususi daire. Telgraf: İstanbul, Resimli Cuma. Telefon: İstanbul 1918. Abonesi: Senelik 250, altı aylığı 130 kuruştur. Heyeti tahririeye ait mesail için başmuharrire, idareye ait muamelât için müdüriyete müracaat edilmelidir. Perşembe günleri çıkar, hissiyat ve vicdanî telakkiyatı ilim ve fenle temniye etmeği gaye bilir, laik gazetedir. Teşebbüs Matbaası. Ebadı 24x34 boyunda 3 sütun üzerine kapak dahil 16 sahifedir". Bkz. *İlk Sayı Gazete ve Mecmualar*; Derleyen: Hilmi Tükel, C. I (1908-1928), Aydın, (t. y.), s. 34.
51- Gazetenin muhalif olduğu ve SCF'yi desteklediği değişik yerlerde vurgulanmıştır. Mete Tunçay bunu doğrudan söyler. Bkz. Mete TUNÇAY; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ank. 1981, s. 257. Hilmi Tükel ise gazete için şu bilgiyi verir: "Yarın. 6 Kanunuevvel (Aralık) 1929, Cuma. 'Arif Oruç' Bey'in mesuliyeti altında her gün çıkar. İdarehane: İstanbul, Ankara Caddesi. Telgraf: İstanbul, Yarın. Telefon: 106. Abone: Dahil için seneliği 1488, memleketlere 2700. İlân tarifeye tabidir. Fiatı İstanbul'da 100 para, Anadolu'da 5 kuruş. Sahibi ve basıldığı matbaa yazılı değildir. Sahibi Arif Oruç'tur. Ebadı 31x47 boyunda 5 sütun üzerine 8 sahifedir". Bkz. *İlk Sayı Gazete ve Mecmualar*; Derleyen: Hilmi Tükel, C.II (1928-1935), Aydın, (t.y.), s. 53.
52- Naci İsmail; "Bir Devlet Nasıl İdare Olunur?", *Yarın*, 2 Mart 1931, s. 1,3.
53- İlk sayılarını göremediğimiz gazetenin İzmir Milli Kütüphane'de B/337 (No: 344-459/1 Aralık 1930-31 Mart 1931) ve A/250 (No: 460-597/1 Nisan-19 Ağustos 1931) numarayla kayıtlı iki cildi vardır. Biz de çalışmamızda bu ciltlerle yetinmek zorunda kaldık. Hatta bunlar içinde de bazı eksik sayıların bulunduğunu belirtmek gerekir.
54- Bu ilânda "dikkat" ihtarıyla verilen not aynen şöyledir: "Naci İsmail Bey, üç Amerikalı mühendisle İstanbul'dan Mısır, Aden ve Benderbuşir tarikile İran'a gitmiş, bütün İran'ı gezmiş, her yere girmiş, her esrara nüfuz etmiştir. Naci İsmail Bey'in vâsi malumatı, görüşlerindeki hususiyet, sizi yeni bir âleme götürecek, gün geçmesini bekliyemez olacaksınız". (*Yarın*, 15 Şubat 1931, s. 1)
55- Abidin Nesimi; a. g. y., s. 118-119.
56- Bkz. *Yarın*, 11 Haziran 1931.
57- "Fırka Lideri Kimmiş?" başlıklı haber aynen şudur:
"Habil Adem Bey İzmir'e Bu İş İçin mi Gelmiş?..
İst. 11 (Hususi)- Teşekkül edeceği haberleri memlekette hiçbir alâka uyandırmayan (Çiftçi ve İşçi Fırkası)nın kimler tarafından teşkil edilmek istendiği meydana çıkmıştır. (Son Posta) gazetesinin verdiği bir habere nazaran, bu fırkanın lideri (*Yarın*) gazetesi Başmuharriri Arif Oruç ve Umumi Katibi *Yarın* muharrirlerinden Habil Adem Beylerdir. Habil Adem Bey birkaç gündenberi İzmir'de bulunmaktadır. Mumaileyhin Fırkanın teşkili işleri etrafında temaslarda bulunmak için İzmir'e gittiği tahmin edilmektedir.
Arif Oruç Bey, bazı kimselere telgrafla müracaat ederek Fırkaya girmelerini teklif etmiş ise de ret cevabı almıştır. Muhalif geçinen bazı gazeteciler de bu teklifi kabul etmediklerini cevaben bildirmişlerdir" (*Anadolu*, 12. VI. 1931, s. 2)
"Habil Adem Bey İzmir'e ameleyi ve çiftçiyi derleyip toplamak, torbasına dercetmek ve kendilerine saadet bahşeylemek üzere gelmiş bulunuyor?!!" diyen "Zakkumzade" imzalı yazıyı ise, çalışmamızın sonuna "ek" olarak koyacağımızı daha önce belirtmiştik.
58- Bu partiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Mete TUNÇAY; a. g. y. , s. 276-282.
59- Bir İtalyan yazarı P. di Roccolta, 1932'de yayınladığı kitabında, o dönemde en yüksek tirajlı iki gazetenin *Akşam* ve *Cumhuriyet* (20.000) olduğunu; bunu 15'er bin tirajla *Milliyet* ve *Yarın*'ın izlediğini belirtmektedir. Bkz. P. di Roccolta; *Angora E Kemal Pascia*, Roma 1932'den aktaran Türker ACAROĞLU; *Açıklamalı Atatürk Kaynakçası*, C. I, Ank. 1981, s. 22-23.
60. Mete Tunçay fırkayla ilgili olarak, kuruluşuyla ilgili ilk haberlerin, 1931 Haziranının ikinci yarısında basında görüldüğünü belirtiyor. Öte yandan 12 Haziran 1931 tarihli *Son Posta* gazetesine dayanarak parti ileri gelenlerinin adlarını veriyor. Bkz. Mete TUNÇAY; a. g. y., s. 279-280, dn. 68. Ancak bunun doğrusu 1931 Haziranının ilk yarısı olmalı. Örneğin İzmir'de çıkan *Anadolu* bu partiyle ilgili bir "başyazı" yayınlamıştır. Bkz. "Bir Fırka Müsveddesi...", *Anadolu*, 9 Haziran 1931, s. 1,3. Aynı şekilde Habil Adem'in de bu tarihlerde konuyla ilgili bir yazısı vardır. Bkz. 56 no'lu dipnotumuz. Bu arada Tunçay'ın parti ileri gelenlerini saydığı dipnotunda geçen Burhanettin Adil, Burhanettin Ali olmalıdır. Bunun bir dizgi hatası olduğunu düşünüyoruz. Çünkü *Yarın* gazetesinde Burhanettin Adil diye birine rastlanmaktadır.
61- Programı Tunçay da kitabının ekler bölümünde vermektedir. Bkz. Mete TUNÇAY; a. g. y., s. 418-428.
62- Bkz. "Yarın Gazetesinde Tebeddülât", *Anadolu*, 16 Ağustos 1931, s. 2.
63- Bkz. *Yarın*, 19 Ağustos 1931, s. 1. Ayrıca bkz. "*Yarın* kapandı. Yeni Matbuat Kanunu Tadil Edilirse Tekrar Çıkacakmış!", Anadolu, 20 Ağustos 1931, s. 2.
64- Bkz. "Mücadele. *Yarın* Muharrirleri Çıkarıyorlar", *Anadolu*, 7 Eylül 1931, s. 2.
65- "Muvazaalı Bir Gazete", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1931, s. 1.. "Mücadele Kapandı", *Anadolu*, 8 Eylül 1931, s. 2.
66- Uyarı yazısının tümü için çalışmamızın ekler bölümüne bakınız.
67- Bkz. "Mücadeleciler Devlet Şurasına Müracaat Ettiler", *Anadolu*, 9 Eylül 1931, s. 2. "Mücadele Gazetesi Adliyece Kapatıldı", *Anadolu*, 11 Eylül 1931, s. 3.
68- Yurtdışına gidiş ve sonrasının öyküsü için bkz. Mete TUNÇAY; a. g. y., s. 281-282, dn. 72. Ayrıca bkz. *Arif Oruç'un "Yarın"ı (1933)*, Haz. Mete Tunçay, İst. 1991, s. 8, dn. 6.
69- Habil Adem'in *Yarım Ay* ve daha başka yerlerde çıkan yazılarını "yayınları" bölümünde açıklamalı olarak vereceğimizden, burada bunlara değinmiyoruz.
70- Bkz. Abidin Nesimi; a. g. y., s. 99-, 109, 179.

LAMARTİN, SAİNT-SİMONCULUK VE İZMİR

İLHAN PINAR

Başlıktaki üç isimden birincisinin ikinci ve üçüncüsüyle olan ilişkisi anlaşılabilir görünse de, ikincisiyle üçüncü arasında ne gibi bir ilişki olduğu sorusu akla gelebilir. Bu sorunun yanıtını Alphonse de Lamartin'in aşağıya alacağım İzmir'le ilgili yazısında bulabiliriz.

Lamartin, bilindiği gibi 1832/33 yıllarında Doğu gezisine çıkmış ve gezi notlarını iki cilt olarak yayınlamıştır.

Alphonse de Lamartin, 21 Ekim 1790'da Macon'da doğmuş ve 28 Şubat 1869'da Paris'te ölmüştür. 79 yıllık yaşamı boyunca, öykü, şiir, deneme, inceleme, gezi notları ve tarih incelemeleri üzerine çeşitli kitaplar yazmış, yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasal hareketleri içinde etkin olarak yer almıştır. Cizvit okulunda gördüğü eğitimden dolayı Katolikliğe bağlı bir insan olarak yetiştirilmiş, yıllar içinde, yaşadığı toplumun dönüşmesiyle ortaya çıkan proletaryanın sözcüsü olma konumuna gelmiş ve Hıristiyanlıktan uzaklaşmıştır.

Lamartin'in düşünce istasyonlarını ve Osmanlı'dan imtiyaz isteme noktasına gelişini ele alan Taner Timur, bu yazısında Lamartin'in kişiliği hakkında şu bilgileri veriyor: "Lamartin'in edebiyatçı, devlet adamı ve işadamı olarak üçlü bir kişiliği vardı. Hiç kuşkusuz şahsiyetinin en güçlü yönü şair ve romancılığı idi." (*Tarih ve Toplum*, sayı 24, sayfa 40.)

1875 yılında Hachette tarafından Lamartin'in toplu yapıtları yayınlanınca; Dr. A. Korell, Lamartin'in yapıtları üzerine 1878 yılında bir inceleme yayınlar. Korell kitabında, Lamartin'in gezisiyle ilgili şu bilgileri aktarır: "Lamartin, 1 Temmuz 1832 günü, kiraladığı konforlu bir gemiyle yanına eşi, kızı ve hizmetçilerini de alarak Marsilya'dan yola çıktı. Gezi yaklaşık olarak 16 ay sürdü. Gittiği her yerde büyük saygınlıkla karşılandı. Malta, Atina, Rodos ve Kıbrıs üzerinden 6 Eylül 1832 günü Beyrut'a vardı. Gerekli hazırlıkları ve düzenlemeleri yaptıktan sonra karısını ve göğüs hastalığı çekmekte olan kızı Julia'yı burada bırakarak tek başına Filistin gezisine çıktı. Lübnan yolculuğu boyunca, burada münzevi bir yaşam süren ve Suriye ve Filistin halklarından büyük bir saygı görmekte olan Leydi Esther Stanhope'u görmek istiyordu. Burada, Lamartin'in Hıristiyan inancından kopma sürecini başlatan talihsiz bir olay yaşandı ve kızı Julia Beyrut'ta öldü. Bu ağır darbe onun Doğu'da daha fazla kalmasını engelledi ve Bergues seçmenleri de kendisini milletvekili seçmiş olduklarından geri dönmek zorunda kaldı. Mayıs 1833'te Suriye'den ayrıldı; İstanbul ve Tuna Vadisi üzerinden Ekim 1833'te Fransa'ya döndü. İki ay sonra da meclise girdi. Doğu gezisiyle ilgili notlarını, *Souvenirs, Impressions, Pensees et Paysages ppendant un Voyage en Orient, ou Notes d'un Voyageur* adlı kitabında 1835 yılında yayınladı."

Burada, Lamartin'in aynı yıl (1835) Almancaya çevrilen bu yapıtının ikinci cildinden İzmir'le ilgili notları aktarıyorum. Bu yazıda, Lamartin'in Homeros ve Saint-Simonculukla ilgili düşünceleri ilgi çekicidir; hatta Saint-Simonculukla ilgili düşüncelerinden, bugün içinde yaşadığımız toplumsal ve siyasal duruma çıkarsamalar yapmak da pekâlâ mümkün diye düşünüyorum.

".. Çeşme'nin kaplıca ve ören yerlerine 1 gün ayırdıktan sonra, dingin bir denizde İzmir'e doğru yola koyulduk. Sürekli ve sık sık yönü değişen bir rüzgâr eşliğinde Sakız adasının denize kadar inen fundalıklarını seyrederek yol alıyorduk. Adanın bütün koyları irili ufaklı köylerle doluydu; en küçük koyun iskelesinde dahi sayısız yelkenli vardı ve kiliseye gitmekte olan Rum kadın ve kızlar sahil şeridi boyunca yürüyorlardı. Hemen hemen her tepenin yakınındaki bir boğaza bir köy kurulmuş ve her tepenin yamacında bir köy ve bir kilise parıl parıl parlıyordu. Adanın burnunu geçer geçmez, bize İzmir'e kadar eşlik edecek rüzgârla karşılaştık. Gecenin koyu karanlığına kadar, körfezin batı yakasına kurulu bir dizi orman ve dağ köylerinin oluşturduğu nefis manzarayı seyrettik. Geceyi, yaklaşık 6 aydır burada bulunan Fransız donanmasının ışıklarını görebildiğimiz Urla açıklarında geçirdik. Sabahın erken saatleriyle birlikte, sırtını dev servilerin kapladığı dağa yaslanmış İzmir'i gördük. Şehrin yukarı kısmını, duvarları mazgallarla bezeli bir kale çevreliyor. Sol tarafta çok güzel yeşil alanlar dağın zirvesine kadar uzanıyor. Aynı tarafta ünlü Melez Çayı akıyor ve gözlerimin önünde hemen İzmir'in rıhtımından önce Homeros canlanıveriyor. Gözlerim, henüz çayın bu kadar meşhur olmadığı zamanlarda, oradaki sazlıklar arasında bedeninin meyvesi için dua eden genç köle kızın ağacını arıyor. Köle kızdan doğan çocuk, kendi adıyla birlikte çayın adını da bütün kıtaya ve adalara duyurmuştu. Toprağın gökyüzüne bahşettiği sentezide, eski çağın o görkemli tanrısal ve insansal günleri yeniden canlanacaktı; ve o, Musa gibi bir çayın kenarında dünyaya geldi. Yalnızdı. İnsan kılığında yeryüzüne inmiş bir Hint Tanrısı gibi o da

kör ve yoksulluk içinde ve bir dilenci alçakgönüllülüğünde dünyayı dolaştı; karşılaştığı insanlar, ancak ondan ayrıldıktan sonra onun büyüklüğünü anlayabildiler. Yeni çağla birlikte öğrendiklerimizden, Homeros'da bir kişiyi değil, insanın mücadele etmesi gereken yüzlerce, binlerce paradoksunun ve derin içgüdülerinin bir bütününü görüyoruz. Benim için Homeros, her yerde sesinin aynı tonunu, yüreğinin aynı gözyaşlarını ve sözünün aynı üslubunu kullanabilen tek insandır. Homeros türü insanların öyle kalabalık bir soy oluşturduklarını hiç sanmıyorum; doğa da zaten bir dizi mucize gerçekleştirmez. Aklın, felsefenin, duygunun ve dehanın mükemmel bir bileşimi olan Homeros gibi bir insanın dünyaya gelmesi için yüzyıllar gereklidir.

"İzmir'de İzmirli bir banker olan Bay Salzani ile çevreyi dolaşmak için karaya çıktım. İzmir'de kaldığımız üç gün boyunca zamanı en iyi şekilde değerlendirmeye çalıştım. Her akşam geceyi geçirmek için yelkenliye dönüyordum. İzmir, benim bir doğu şehrinden olan beklentilerimi karşılamaktan çok uzaktı; Marsilya'nın Küçük Asya kıyılarındaki bir örneği sadece; Paris ve Londra benzeri yaşam süren Avrupalı konsolos ve bankerleri olan büyük, şirin bir ticaret merkezi. İlginç olan tek şey, servi ağaçlarıyla bezeli dağdan körfez manzarasını seyretmek. Dağdan aşağıya inerken, benim, Melez çayı olduğunu tahmin ettiğim çayın kıyısında çok güzel bir yer gördük. Buraya Kervan Köprüsü diyorlar. Pırıl pırıl suyu olan çay, dut ağaçlarının huzur verici gölgesinde akıp gidiyor. Burada biraz oturduk; Türkler bize kahve ve çubuk getirdi. Eğer bu su, Homeros'un ilk çığlıklarını duyduğu suysa, ben de, çınar ağaçlarının hışırtıları arasında şırıl şırıl akan bu suyu dudaklarıma sürer; onunla, alev alev yanan alnımı serinletirim. Keşke Batı'da birisi çıksa ve onun şiirlerinin tarihini, onun düşlerini ve onun gökyüzünü bize geri getirse; yazılacak böylesi şiirler geçmişi içinde saklayan bir lahit gibi olacaktır. Öyle bir lahit ki, yüzyılların kaybolan anılarını onurlandıran insanlığın büyük olaylarını ve düşüncelerini ölümsüzleştiren şiirlerin lahdi olurdu bu lahit. Böyle bir lahdi kurabilen birisi, bütün insanlık için yaptıracağı bu lahde kendi ismini kazımalıdır. Ve böyle birisi, bütün insanlığın ortak dileğini yerine getirdiği için ondan sonra yapılan bütün resimlerde yaşatılmalıdır.

"Bir akşam beni, iki Rum hizmetçisiyle rıhtımda bir evde yaşayan yaşlı bir adama götürdüler; evin her yeri, merdivenler, salonlar ve hatta odalar dahi mermerden yontularla ve Atina şehir planlarıyla doluydu. Bu yaşlı adam, bir zamanlar Yunanistan konsolosluğumuzu yapmış olan Bay Fauvel'den başkası değildi. Artık vatanı saymaya başladığı Atina'dan ayrıldıktan sonra algıladığı dünyanın resimlerini yapabilmek için İzmir'e yerleşmiş. Şimdi burada yoksul ve kimsenin tanımadığı bir insan olarak yaşamını sürdürmeye çalışıyor. Tanrılarını da yanında getirmiş ve her saat başı onlara biat tazeliyor. Chateaubriand onu, gençliğinde ve o harika Partenon yıkıntıların arasında mutluyken görmüştü; bense insanların değerini bilmeden sürgüne gönderdiği yaşlı bir insan, ama nasıl güzelliklerini yüreğinde taşıyan ve her türlü mutsuzluğu yenen felsefesiyle baş başa kalmış olarak gördüm. Onun yanında, onu dinlediğim bir saat boyunca kendimden geçercesine çok güzel anılar geçirdim.

"Daha önce İtalya'da tanıştığım bir genç olan Bay Deschamps ile bu defa İzmir'de *Journal de Smyrne*'nin redaktörü olarak tekrar karşılaştım. Saint-Simonculuğun üzerinden geçen kasırga onları İzmir'e savurmuş. Bu genç karşılaştığı tüm zorluklara rağmen, tam bir itaatkârlık ve bağlılıkla inancını sürdürmeye devam etmiş. Yolculuk sırasında elime geçen iki mektup da bu inancı taşıyan insanların bu inançlarını sürdürdüklerini doğrular yönündeydi.

"Yüzyıllarla beslenerek ortaya çıkan yeni düşünceleri insanlar hemen antipatiyle karşılamamalıdır. Saint-Simonculuğun da kendi içinde gerçekçi bir yan vardır ve o da büyük ve üretken bir düşüncedir. Hıristiyanlığın da devlette söz sahibi olması, kardeşlik sevgisine dayalı bir yasa koyuculuğu bakımından ben de bir Saint Simoncu sayılırım. Tasfiye edilen bu harekette eksik olan şey düşünce değildi ve öğretiyi benimseyenler de düşüncelerini bırakmadılar. Saint Simonculuk'ta eksik olan şey sadece bu hareketi omuzlayacak bir liderin, bir ustanın olmamasıydı bana göre. Eğer dehasını ve erdemlerini bir potada eritebilmiş, ama aynı zamanda dini inançlarını koruyabilmiş bir politikacı bu düşünceye önderlik edebilseydi, bu hareketin yaşama geçirilmesi işten bile değildi. En verimli düşüncenin ortaya çıkması için, düşünceler anarşisinin hakim olduğu zamanlar en uygun zamanlardır. Çünkü filozofik bir noktadan bakılırsa böyle zamanlarda toplum bir çöküş süreci yaşamaktadır ve ne bir hedefi, ne de bir lideri vardır. Dolayısıyla içgüdülerine geri dönmüştür. Dini inançları ve moral değerleri olan ve bir sembolü, bir amacı, bir lideri ve bir ruhu olan politik örgütlenme, bu düşünce anarşisinin ortasına tutarlı bir şekilde giderse başarısı kaçınılmazdır. Fakat giriştiği düşünsel mücadelede amacı toplumun iyi değil kötü yanlarını yok etmeyi hedeflemelidir. Dini inançları akla ve sevgiye, politikası Hıristiyan kardeşliğine ve yardımseverliğine dayanmalı; toplumun tamamına iyilik öngören bir hukuk anlayışına sahip olmalıdır. Bir inanç açlığındaki bu ateşli gençler, böyle bir yasa koyucunun eksikliğini hissetmektedirler ve bunun yokluğu onların saçma sapan dogmaların peşine düşmesine neden olmaktadır. Saint-Simonculuk hareketini başlatanlarsa ilk olarak aileye ve mülkiyete, dine ve iktidara karşı ölüm pahasına bir savaşı başlatmışlardır. Bu yüzden de yok olmaya zaten mahkûmdurlar. İnsan bir tek kavramın gücüyle dünyayı değiştiremez; dünyayı değitirmek için o kavramı işlemesi, dönüştürmesi ve ondan sonra harekete geçmesi gerekir. Pratikte uygulanabilirliği olmayan bir düşüncenin toplumsallaşması düşünülemez. İnsanlık, tarihi boyunca bilinenden bilinmeyene doğru yol almaktadır; bilinenden saçma sapana doğru değil. Saint-Simonculuk, büyük devrim (1830 Temmuz Devrimi, İ.P.) öncesi oynanan küçük bir oyundu sadece. İnsan gökyüzünde ve yeryüzünde işaretler görür; Saint-Simonculuk bu işaretlerden sadece birisiydi. Onlar bir bedenin organları gibi yeryüzüne dağılacaklar ve belli bir süre sonra yeni ordunun eri veya komutanı bireyler olarak yerlerini alacaklar." ■

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DİZİSİ: Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert (ed.). *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri* / Şevket Pamuk. *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)* / Selim Deringil. *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* / Sevgi Aktüre. *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri* / Suraiya Faroqhi. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* / Ehud. R. Toledano. *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)* / Çağlar Keyder. *Dünya Ekonomisi içinde Türkiye (1923-1929)* / Korkut Boratav, Ergun Türkcan (ed.). *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler.* / İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel. *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar* / KURAM DİZİSİ: Peter Burke. *Tarih ve Toplumsal Kuram* / BELGESEL: Hagop Mıntzuri. *İstanbul Anıları* / Murat Belge. *İstanbul Gezi Rehberi* / SEMPOZYUM-ATÖLYE DİZİSİ: *Osman Hamdi Bey ve Dönemi* / *Toplumsal Tarihte Çocuk* / *Eyüp:Dün-Bugün.*

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bul.
80700 Beşiktaş-İstanbul. 0212-227 37 33
Genel Dağıtım: Kavram Ltd. Şti. 0212-244 02 85.

ALMANYA'NIN TÜRKİYE'DE KOLONİ KURMA PLANLARI-II

MESUT KEŞKİN - B. BÜLENT CAN

Almanya'da belli çevrelerde, Anadolu'da koloniler kurma planları yapılırken; Almanya, Osmanlı Devleti ile ticarî, siyasî ve ekonomik ilişkilerde diğer Avrupalı güçlere göre daha büyük bir hızla ilerlemekteydi.[1] Bunu başarabilmesinde, Abdülhamit'in kendilerini diğer ülkelere göre daha "zararsız" görmesinin büyük rolü olmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu için, "zararsız" olmak ise kendi topraklarına göz dikilmemesi ve kendi tebaası konumundaki, özellikle Hıristiyan azınlıkların kışkırtılmaması ve bunların ayrılıkçı hareketlerinin desteklenmemesi anlamına geliyordu. Bu nedenle, şu önemli gözlemi yapmadan genelde bu dönemi ve "kolonizasyon" kurma planlarını "doğru" değerlendirmemiz mümkün görünmüyor.

Osmanlı Devleti için bağımsızlık ve egemenlik "geniş topraklarının bütünlüğü" ve dolayısıyla "vergi kaynaklarının idamesi" anlamına gelmekteydi. Bunlara en büyük tehdit ise, topraklarında gözü olan Avrupalı devletlerden veya onların desteğinde ayrılıkçı hareketlerden gelmekteydi. Bu nedenle Osmanlı yönetimi ne pahasına olursa olsun, topraklarını elinde tutmaya çalıştı. Oysa aynı anda Avrupa ile girdiği ilişkiler sonucunda, bu çok önem verdiği gelir kaynaklarının kontrolünü de (daha sonra Düyun-u Umumiye ile) Avrupalı güçlere kaptıracaktı.

İşte Avrupa için, bu kontrolün elde edilmesinde ve Osmanlı Devleti'ni bağımlı kılmada en etkili yöntem, "eurosentrist standardizasyon" dediğimiz, kapitalist döneme has bağımlı kılma yöntemidir. Osmanlı topraklarında bu yöntemi en başarılı kullanan ülke, Almanya oldu: Almanya Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilere başladığı anda, Osmanlı Devleti İngilizlerin, Fransızların ve bir oranda Rusların "nüfuz" bölgelerine ayrılmıştı. Almanya 30 yıl içerisinde önderliğe oynayacak hale geldiyse, bunda, bu barışçıl yöntemin (*friedliche Durchdringung*) ve bunun sonucu olarak kazandığı Abdülhamit'in desteğinin büyük payı vardı. Bizce, "pre-kapitalist" döneme ait bir yöntem olan kolonyalizmin ve yeni topraklar elde etme anlamında, yayılmacılığın bu kapitalist dönemde zaten fazla bir şansı yoktu. Nitekim zamanla ortaya çıkan gerçek buydu: Avrupa da yayıldığı topraklardan çekilmek ve kendi paradigmasına entegre ettiği bu toprakları iktisadî ve siyasî-kültürel olarak kendilerine bağımlı kılmakla yetinmek zorunda kaldı. İşte bu gelişmeleri öngören çevreler, her yayılmacı ülkenin merkezinde, modası geçmiş pre-kapitalist yöntemlerden yana olanlarla sürekli çatışma halindeydiler. Bu ülkelerin genel politikaları da 20. yüzyılın ortalarına kadar, bu iki yaklaşım arasında (giderek birincilerden yana kayan) bir denge veya sentezin sonucu oldu.

Almanya için bu yöntem, siyasî birliğini sağlayıp, dünyanın paylaşımına soyunduğu zaman, askerî işgale açık topraklar azaldığı için ve Afrika'da birkaç kara parçasıyla yetinmek zorunda kaldığı için koşulların dayattığı bir zorunluluktu aynı zamanda. Bir başka şekilde ifade edecek olursak, Almanya'da bu yöntemin, diğer ülkelere göre daha geniş çevreler tarafından savunulmasında bu mevcut durumun etkisi büyüktü diyebiliriz.

Sonuç olarak, Almanya bu politikayı uygulamak için en uygun alan olarak Osmanlı topraklarını seçti ve bunda büyük bir başarı elde etti. İşte tam da böyle bir dönemde Almanya'da ortaya atılan, Anadolu'da "koloni kurma" önerileri hem Almanya'da hem de Türkiye'de geniş yankılar uyandırdı.

Zaten Almanya'da, "dış göç" uzun zamandan beri gündemde olan bir konuydu. 19. yüzyıl boyunca, ülkenin sosyoekonomik ve siyasî olaylarına bağlı olarak, inişli çıkışlı bir şekilde süren bu göçlerde, en çok Amerika kıtası hedef olarak seçilmekteydi. İlk başlarda "kendiliğinden" ve çok az sayıda göçmenlerle başlayan göçlerde, daha sonra, örneğin başarısız 1848 ayaklanması ertesi ortaya çıkan siyasî istikrarsızlık ve yeni rejim umudunun ortadan kalkması sonucu, büyük bir artış görülmekteydi. Yine, tarımda küçük birimler yerine büyük çiftliklere yönelimle ortaya çıkan kırsal kesimdeki işgücü fazlalığı da göçü etkileyen faktörlerden biriydi. Diğer önemli bir faktör de Almanya nüfusundaki hızlı artıştı. 19. yüzyıl boyunca Almanya'nın nüfusu tam iki katına çıkmış ve bunun sonucu olarak Almanya'nın artık kendi nüfusunu barındıramayacağı korkusu kamuoyunda hâkim olmaya başlamıştı. O dönem, Hans Grimm tarafından ortaya atılan "topraksız bir halk" (*Volk ohne Raum*) deyişi, mevcut politikaları ve daha sonra Bülow tarafından dile getirilen, Almanlar için "Güneşin altında bir yer" (*Ein Platz an der Sonne*) bulma politikalarına

Sammlung von Vorträgen.
Herausgegeben von
W. Frommel und Friedr. Pfaff.
XV. 6/8.

Babylonien,
das reichste Land in der Vorzeit
und das lohnendste
Kolonisationsfeld für die Gegenwart.

Ein Vorschlag zur Kolonisation des Orients
von
Dr. A. Sprenger,
Professor und früherem Vorsteher der mohammedanischen Hochschule von Kalkutta.

Mit einem Anhang: Metrologie der Araber
und einem Kärtchen von Babylonien, Mesopotamien und Syrien

Heidelberg.
Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
1886.

Neu eintretende Abonnenten
erhalten die bis jetzt erschienenen vierzehn Bände statt zu M. 56.— für nur M. 28.—

da öncülük eden bir yaklaşımı ifade ediyordu. Bu da, Almanya'nın dünyada "nüfuz alanları" yaratma anlayışlarına tekabül ettiğinden, 19. yüzyılın sonundan itibaren, Almanya'da, devlet tarafından göçün organize edilmesi ve Alman devleti kontrolünde yeni koloniler kurulması fikri yaygınlaşmaya başladı. Bu, göçün, ilk dönemdekine göre niteliksel bir değişiklik göstererek, artık Almanya'nın yayılmacı politikalarının bir parçası konumuna gelmesi anlamını taşımaktaydı. Nitekim, tam da bu nedenle daha sonraki yıllarda kaleme alınan kolonyalist yazılarda, göç eden Almanların gittikleri yerlerde asimile olarak Alman devletinden kopmalarından yakınılıyordu. Örneğin Schlagintweit'in bu yöndeki kaygılarını dile getirdiği, aşağıda değineceğimiz yazısının yanı sıra, 1892 yılında kaleme aldığı yazısında Kaerger de aynı yönde görüş belirtmekteydi. Kaerger, Almanya'nın son yıllarındaki insan ve sermaye kaybının tüm yurtseverleri üzdüğünü, Amerika'ya yönelik göç hareketini Brezilya'ya kanalize etme çabalarının başarı sağlamadığını bildiriyor. Artık tüm dünyada Alman göçmenlerini barındırmaya elverişli, yerleşecek olanların gelecekte milliyetini koruyabilme ve anavatanla ekonomik bağlarını ayakta tutma konularında umut verici bölgeler olarak, sadece Güney Afrika ve Önasya kalmıştır, Kaerger'e göre. (Kaergaer, 1892: 1)

Osmanlı İmparatorluğu topraklarının Alman kolonizasyonu için uygun olduğunu düşünenlerin başında, uzun yıllarını Osmanlı ordusunda görevli olarak geçiren Moltke gelmekteydi. Moltke öncelikle Filistin topraklarını Alman kolonizasyonu için hedef gösterirken; daha 1850 yılında, konuyla ilgili bir yazı yayınlayan Ross, "Küçük Asya"yı kolonizasyon için önermekteydi.

Çalışmamızın ilk bölümünde özetlediğimiz broşürde de değinilen, bu dönemin, kolonizasyondan yana romantik yayınlarından sonra, 1880'li yıllarda, Almanya'nın kolonyalist politikadaki atılımı ve Afrika'daki birkaç koloniyi elde etmesiyle, genelde kolonizasyon kendi başına daha önemli bir konu haline gelmişti. Bu nedenle de Anadolu'ya yönelik koloni kurma planları da daha çok ciddiye alınır olmuş ve bu düşüncedeki çevreler hükümeti etkilemeye çalışmaya başlamışlardı. Bu çevrelerin başını ise, geçen bölümde kısaca tarihçesini verdiğimiz *Alldeutscher Verband* çekmekteydi.

Bu dönemde Anadolu'da koloniler kurmaktan yana en etkili yayınlardan biri 1886 yılında yayınlanan Sprenger'in, "Babylonien, das reichste Land in der Vorzeit und das lohnende Kolonisationsfeld für die Gegenwart" adlı makalesi idi. Sprenger bu yazısında, özellikle Mezopotamya'ya dikkat çekerek; Dicle'nin doğusundaki bu uygarlaştırmaya açık toprakların milyonlarca Alman kolonizatörü barındırabileceğini belirtmekteydi. Bu bölge halkının kolonistlere sıcak bakacaklarını belirten yazar; buna karşılık, "Önasya'daki Türk köylülerin karakteri bambaşkadır. Bu yüzden Önasya'da Alman kolonileri kurma önerisi akıllaca değildir" demektedir. (Sprenger, 1886: 252)

Daha sonra, 1892'de yayınlanan ve yukarıda değindiğimiz, "Kleinasien. Ein deutsches Kolonisationsfeld" başlıklı yazısı ile Dr. Karl Kaerger konuyu yeniden gündeme getirdi.[2] Berlin, Kraliyet Tarım Yüksek Okulu'nda öğretim görevlisi olarak çalışan yazar, "sevgili teyzesinin finansal katkısı" ile (!) gerçekleştirdiği üç haftalık Anadolu gezisi sonucu edindiği izlenimlerini, "yeni yerleşim bölgeleri yaratma tartışmalarına katkıda bulunacağı umuduyla" kaleme almış. Bu yazısında Kaerger, artık, bireysel ve düzensiz bir göçün insanlara önerilemeyeceğini belirterek; yüksek toprak fiyatlarının, dil ve din farklılıklarının, kişisel emniyetsizliğin ve toprak mülkiyeti ile ilgili mevcut hukuksal belirsizliklerin, böyle bir girişimin önderliğini güçlü bir şirketin üstlenmesini zorunlu kıldığını söylüyor. (Kaerger, 1892: 74, 78). Kaerger'in yazısının en önemli yönü, somut pratik önerilerle Anadolu'da koloni kurma planlarını yeni bir aşamaya taşıması oldu. İlk olarak Kaerger, gezi izlenimlerine dayanarak, yerleşime uygun, muhtemel yerleşim yerleri ile ilgili somut öneriler getiriyor:

1. Dağ yamaçları üzüm, ovaları ise dut ve zey-

tin yetiştirmek için oldukça elverişli olan Sapanca Gölü çevresi (s. 82-83).

2. Ormancılıkla ile ilgili tekel hakkına sahip olunduğunda büyük kârlar elde edilebilecek, Eskişehir-Kütahya ovası (s. 84).

3. Yönetimini dolaysız olarak Anadolu Demiryollarının alabileceği Bursa Ovası çevresi (s. 86).[3]

Kaerger, yazısına Osmanlı hükümetinden taleplerini de sıralayarak devam ediyor (s. 90):

1. Özerk, kendi polisine sahip, merkezî otoritenin yetkilerine dokunmadan kapalı iskân bölgeleri kurma hakkı.

2. Kolonistler için on yıllık vergi muafiyeti.

3. Bu ilk on yıllık süreden sonra, yüzde onluk aşar vergisini ve toprak vergisini de kapsayan tek bir toplam vergisinin tüm iskân bölgeleri için belirlenmesi ve tahsil edilmesi.

4. Birbirine bağlı büyük arazilerin koloni şirketlerine bırakılması ve bu arazilerin 1856 kanunu kapsamı dışında kalması.

5. Kolonistler için ilk 10 yılda, askerî vergi muafiyeti.

6. İlk yerleşimde kullanılmak üzere ithal edilecek malzemeler için gümrük muafiyeti.

7. Kolonistlerin sayısındaki artışa paralel olarak, "bozuk para kesme hakkı"nın verilmesi.

Daha sonra sözlerini "Bu şartlarla Anadolu Demiryolları Şirketi tarafından, demiryolu hatları boyunca oluşturulacak iskân bölgeleri, Önasya'daki kolonizasyonun ilk adımı olurdu" diyerek sürdüren Kaerger, yazısını şöyle tamamlıyor: *"Yüzlerce, binlerce, hayır milyonlarca kolonist Türkiye'nin geniş topraklarında ikinci bir vatan bulabilir."* (abç) (s. 90-91).

1890'lı yıllar, Almanya'da yayılmacılığın hızlanmasına ve kolonyalist politikaların güçlenmesine paralel olarak, Anadolu'da koloni kurma planları için girişimlerin arttığı bir dönem oldu. Bu girişimlerin öncülüğünü ise kurulan dernekler yapmaktaydı. Bu derneklerden en önemlilerinden biri de, çalışmamızın ilk bölümünde tarihçesini verdiğimiz Alldeutscher Verband idi. Bu derneğin 1896 yılında yayınladığı, daha önce içeriğini özetlediğimiz makale, 1890'lı yıllarda yayınlanan birçok makaleden sadece biriydi. (Bkz. çerçeve yazı)

Anadolu'da koloniler kurmaya yönelik ilginç yazılardan biri de, 1898 yılında *Grenzboten* adlı dergide, iki bölüm halinde (sayı 38 ve 39) yayınlanan ve Georg Schiele tarafından kaleme alınan, "Was uns Anatolien?" (Anadolu bizim için ne ifade ediyor?) başlıklı makaleydi.Yazısında genelde Anadolu'nun zenginliklerine dikkati çeken yazar, "Avrupa kapıları önünde verimliliği ile belki Kaliforniya'dan bile üstün" bir buğday ülkesinin bulunduğunu hatırlatıyor. Bu ülke pazarlarını tehlikeli bir zamanda, büyük bir cesaretle yaptığı milyonluk yatırımlarla dünya pazarlarına açan ülkenin Almanya olduğunu (sayı 39; s. 586) söyleyen yazar, demiryolu hatları boyunca Alman "çiftçi kolonileri" kurmaya elverişli:

1. Çiftçinin önünde bayrak yürümelidir. Çünkü çiftçiler, gittikleri yerlerde alışmış oldukları hukuksal yapıyı ararlar. Bunun yanında, ticari kolonistler ise gittikleri yerlerin yeni hukuksal yapılarına ayak uydurmakta zorlanmazlar.

2. Milyonlarca Alman kolonyalistinin, dağınık olarak dünyanın dört bir yanına yayılmasından yola çıkarak, ilerde Anadolu'ya göçün de dağınık ve düzensiz bir şekilde seyretmesi beklenebileceği için, bu göçün düzenli ve geniş çaplı bir şekilde belli bölgelere kanalize edilmesi sağlanmalıdır; bu da büyük imtiyazlarla gerçekleşebilir ancak (sayı 39; s. 533).

Bu işin öncülüğünün bir sermaye gurubu tarafından yapılması gerektiğini belirten yazar, Anadolu'da demiryolu hatları boyunca kurulacak kolonilerin yönetimini üstlenecek şirketin yapısı ile ilgili şu somut önerileri getiriyor: Kuruluş sermayesi Alman olmalı (en azından şirketin Alman olma niteliğini korumasını sağlayacak oranda); kullanılacak olan malzeme Alman malı olmalı; Alman bilgisi ve tekniği kullanılmalı; üst yönetim Almanlardan oluşmalı; diğer yönetici birimler Alman ve Fransızlardan, daha alt kadrolar ise İtalyan, Yunan ve Türklerden oluşmalı; işçiler ise Ermeni, Türk ve diğerlerinden oluşmalıdır. *Çünkü Türk yönetim mantığı ile Avrupa yerleşik hayatı birbiriyle uyumsuzdur.*

Gerçekçi bir uslûpla, bu koloni planlarının karşılaşabileceği tehlikelere de dikkat çeken yazar, son birkaç on yılda Anadolu'ya göç eden, dini, gelenek ve görenekleri ve kültür seviyesi ile Türklere yakın yarım milyon Çerkezin *bile* Sultanı düşündürdüğünü; Avrupalıların bölgeye göçüne ise tüm çevrelerin kaygıyla yaklaştıklarını belirtiyor. Bu

Gedenke, daß Du ein Deutscher bist!
Friedrich Wilhelm der grosse Kurfürst

Alldeutsche Blätter

Herausgegeben vom Alldeutschen Verbande

Nr. 13. 30. März 1901. 11. Jahrgang.

Die Alldeutschen Blätter erscheinen wöchentlich. Bezugspreis für die Verbandsmitglieder jährlich 4 M. (neben 2 M. jährlichem Mitgliedsbeitrag und dem etwaigen Beitragszuschlag der Ortsgruppen); für Nichtmitglieder durch die Post bezogen vierteljährlich 1,50 M. ausschließlich Bestellgeld. (Nr. 70 der Zeitungs-Preisliste.) — Gebühr für Anzeigen: Die viergespaltene Kleinschriftzeile oder deren Raum 50 Pf.
Schriftleitung: Grunewald b. Berlin, Margarethenstr. 5. Vertriebsleitung: Berlin W. 35, Lützowstr. 85b. — Eingeschriebene und Geldsendungen sind zu richten an die Geschäftsstelle des Alldeutschen Verbandes, Berlin W. 35, Lützowstr. 85b., z. H. des Herrn H. B. Fischer.

Alldeutsche Wochenschau.

In der letzten Zeit haben sich wieder unsere Blicke nach dem fernen Osten gelenkt. Zuerst als Graf Bülow im Reichstage bei der ersten Nachtragsforderung die **deutsche Politik in China** erläuterte. Durch die Verhandlungen ging ein etwas melancholischer Zug: aus allen Reden klang die Sehnsucht nach den Legionen und den Millionen wieder, und manch einer mochte der Meinung des Fürsten Herbert Bismarck sein, daß man auch mit einem 60 % Ausgleich zufrieden sein könnte, wenn nur damit die Sache zu einem sonst befriedigenden Ende geführt wäre. Der Reichskanzler hat mit seinen Ausführungen über die Mandschurei verdienten Beifall gefunden — wenigstens in Deutschland; jenseits des Kanals war man mit ihm weniger zufrieden; die einen schrieen Verrat, die anderen sprachen von Doppelzüngigkeit, und Lord Cranborne, Salisburys ältester Sohn, der einen der vielen, dieser anscheinend so überaus talentvollen Familie vorbehaltenen Ministerposten bekleidet, hatte die Unverfrorenheit, dem Grafen Bülow — sagen wir — zu dementieren, indem er über die aus dem deutsch-englischen Chinaabkommen bezüglich der Mandschurei Deutschland erwachsenden Verpflichtungen etwa genau das Gegenteil dessen behauptete, wie Graf Bülow. Wir haben uns stets für das deutsch-englische Chinaabkommen ausgesprochen, weil es uns, nachdem nun einmal die Lösung der chinesischen Frage und die Aufteilung Chinas für diesmal vertagt werden, sehr geeignet erscheint, unsere Ansprüche vorläufig England gegenüber zu wahren. England ist darauf offenbar nur eingegangen, weil ihm die Hände in Südafrika gebunden sind, nebenbei aber doch auch mit dem Hintergedanken, Deutschland in China für seine Zwecke als Sturmbock gegen Rußland zu mißbrauchen. Da letzteres nun doch nicht möglich zu sein scheint, macht sich die Wut sowohl in den Aeußerungen seines Ministers, wie in der englischen Presse Luft. Daß dies alles wenige Wochen nach dem Austausch der höflichen Gunstbezeugungen anläßlich des Aufenthalts des Kaisers in England der Fall sein konnte, beweist, wie wenig derartiges imstande war, die sich aus den [illegible] bungen zu welchem W zu der dai im inneren

Der land schier und beson wirklich e gedacht hä blick die herein enl thun zu m unserer Of englischer eine eigen hat offenb Löwen rec eine Behar Verständni nissen hat die Bedeu ein Wert Blätter da unserer Me Deutschlan mildern, u des Tientsi gewiß keine

Die ja übrigen stets bewi russischer K Lande aus auf diese anderweitig

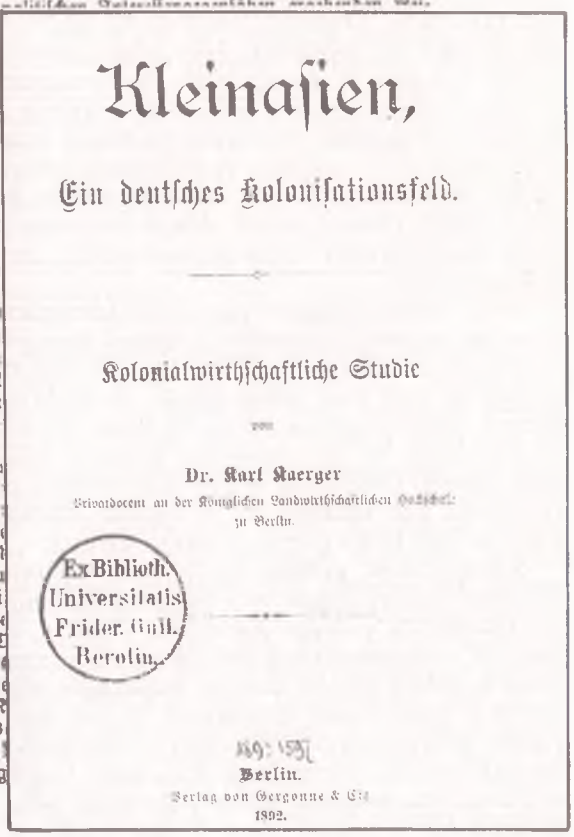

yüzden yazar, Anadolu'da Alman kolonileri kurma konusunda Almanya'da süregelmekte olan akademik tartışmalara bir son verilerek, yukarda belirtilen koşullarda çalışacak bir şirketin bu planların kontrolünü bir an önce ele almasını önermektedir (sayı 39; s. 537).

Bu yazısında Schiele, şu anda, toprak bütünlüğünü koruyan ve modernleşmiş bir Türkiye'nin, Osmanlı topraklarında genel ekonomik ve politik Alman çıkarlarına daha uygun olduğunu söyleyerek, bu nedenle Anadolu'da kurulacak koloniler konusunda Osmanlı Devleti ile uyum içinde bir çalışmayı ve işbirliğini savunuyor. Anlaşılan, bu dönemde ortaya atılan Anadolu'da koloni kurma planlarının sahipleri de, genelde bölgedeki Alman çıkarları konusunda, Almanya'nın genel politikasına uygun olarak ve Osmanlı devletinin "toprak bütünlüğü" konusundaki hassasiyetinden haberdar olduklarından, "barışçıl yöntemler"e ters düşmemeye çalışıyorlar aynı zamanda. Bunun için (büyük bir yanılgı içinde) düşündükleri yöntem de, Osmanlı merkezî yönetimi ile işbirliği içinde ve hatta onların koruması altında, "özerk koloni bölgeleri" oluşturmak oluyor. Ama İstanbul yönetiminin bu tür önerilere bile ne kadar büyük bir tepkiyle yaklaştıklarını daha sonraki yıllarda göreceklerdi.

1890'lı yıllarda hızlanan, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Alman kolonileri kurma yönündeki propagandalar 1900 yılında, Alman Kolonial Cemiyeti (Deutsche Kolonial-Gesellschaft) tarafından düzenlenen bir toplantıda Max Schlagintweit'in yaptığı konuşma ile doruğa ulaştı. Bu konuşmanın en önemli özelliklerinden biri de, bu toplantıya Almanya'nın bölgedeki çıkarlarının en büyük temsilcisi Siemens'in de katılması ve toplantının sonunda yaptığı bir konuşmayla , bu arada İstanbul'da gelişen tepkileri dikkate alarak, Alman devletinin ve onun Anadolu'daki temsilcilerinin kesin tavrını açıklaması idi.[4]

1897 yılında bölgeye yaptığı (ve izlenimlerini ertesi yıl yayınlıdığı) gezisine değinerek konuşmasına başlayan Schlagintweit, 8 Ocak 1900 tarihinde yaptığı ve aynı yılın Şubat ayında, Anadolu'daki mevcut demiryollarını gösteren bir harita ile birlikte yayınlanan bu konuşmasında, konuyla ilgili o güne kadarki tartışmaları ve yayınları özetliyor. Ayrıca, kendi gezi izlenimlerini de bunlara ekleyerek konu ile ilgili kendi tavrını da ortaya koyuyor.

Schlagintweit, gezisini bu konuyu araştırmak amacıyla başlatmadığını; ama bu konu İstanbul'da ve Anadolu'da yaşayan Almanlarla (Tüccar, memur, vd.) konuşmalarında çok sık bir şekilde gündeme getirildiği için bu konuyu araştırdığını söylüyor (s.6). Daha sonra, "Küçükasya" derken Suriye, Filistin, Mezopotamya, Ermenistan ve Kürdistan dışındaki Anadolu yarımadasını kastettiğini belirttikten sonra, bu bölgenin nüfus yoğunluğu, iktisadî kalkınmışlığı ve coğrafî yapısı ile ilgili bilgiler veriyor. Bu bölgeyle ilgili topografik araştırmaların yeterince yapılmamış olmasından yakınan yazar, bu

Deutsche Kolonisationsbestrebungen
in Kleinasien.

Vortrag

gehalten in der Deutschen Kolonial-Gesellschaft,
Abteilung Berlin, am 8. Januar 1900

Major a. D. Max Schlagintweit.

(Mit 1 Skizze.)

MÜNCHEN 1900
K. Hof- und Universitäts-Buchdruckerei Dr. C. Wolf & Sohn.

haliyle burası için de, Afrika için olduğu gibi "karanlık kıta" (*dunkle Erdteil*) denilebileceğini; ama Alman araştırmacıların bu konudaki çalışmalarının sürdüğünü ve Kiepert tarafından yayınlanan Batı Anadolu'nun (1:250.000) haritasının güzel bir örnek oluşturduğunu söylüyor.

Schlagintweit, Anadolu'ya sadece koloniler kurmaya uygun topraklar gözüyle değil, zenginlikleri ile Almanya'yı besleyebilecek bir ekonomik potansiyel gözüyle de bakıyor. Nitekim son yıllarda tarımda gerçekleştirilen yeniliklerle, bu potansiyelin daha da büyüdüğünü belirten yazar, 33. sayfadan itibaren yer ayırdığı, bölgede koloniler kurma konusuyla ilgili olarak da şunları söylüyor: "Alman yerleşim alanı olarak, tabii ki öncelikle demiryolu hatları boyunca uzanan alan, daha doğru bir deyişle, Alman Anadolu Demiryolları hatlarına ait 'kullanım alanı' (*Ausnützungsgebiet*) ele alınacaktır."

Yazar bunlardan, kolonizasyona uygun alanlar olarak, (onunla aynı nedenlerle) Kaerger'in de gösterdiği (yukarıda sıraladığımız) bölgelere dikkati çekmektedir.

Daha sonra, o güne kadar yapılan konuyla ilgili çalışmalara değinen yazar, Ross'un (1850), Kaerger'in (1892), Menz'in (1893), Naumann'ın (1893), von Diest'in (1895), Maercker'in (1895) ve Kannenberg'in (1897) çerçeve yazıda verdiğimiz yazılarındaki; Dr. Oehlmann'ın *Sammlung gemeinsverständlicher wissenschafler Vorträge* (Hannover) adlı ciltte 1894 yılında yayınlanan (Heft 188) yazısındaki; Goltz-Pacha'nın 1896'da yayınlanan "Anatolische Ausflüge" (Berlin) yazısındaki ve Moltke'nin 1835-1839 yıllarında bölgeden yolladığı mektuplarındaki

görüşleri karşılaştırarak, şu sonuca varıyor. Küçükasya'yı çok iyi tanıyan bu insanların görüşleri de benimkileri destekler niteliktedir: Anadolu'da Alman iskânı mümkündür ve Anadolu yerleşmeye değer bir yerdir. Ama, bu yazarların da değindiği, zorlukları gözden uzak tutmamak koşuluyla... (s. 38).

Bu zorluklara değinmeden önce yazar şu genel tesbiti yapıyor: "Anadolu tükenmemiştir, sadece fakirleşmiştir. Kesinlikle tekrar eskiden olduğu gibi yeserecektir. Bunu yalnız kendi gücüyle başaramaz. ... Sadece Avrupa kültürünün bir kaldıraç olarak kullanılması ve Almanya'nın bu kaldıracı kullanması durumunda bu gerçekleşebilir." (s. 40-41).

Daha sonra Alman kolonizasyonu için bölgedeki potansiyel tehlikelere (Islâm, yönetimin tepkisi) değinen yazar, Türklerin, kollarını açarak kolonistleri bekledikleri düşüncesinin sadece bir yanılsama olduğunu söylemektedir (s. 41-42). Bu engellerden ikisi de, 1858 tarihli, araziyi kullananların Osmanlı tebaası (Unterthahnnen) olmasını gerektiren Arazi Kanuunu (Acker Gesetz) ve 1868 tarihli, bir yabancının ancak Osmanlı uyruğundaki bir Hıristiyanın adına arazi alabileceğini belirten Emlak Kanunu (*Immobiliengesetz*) idi (s. 44-45).

Bu engenlleri aşmak için, Dr. Rudolf Fitzner'in Deutschen Kolonial-Handbuch adlı çalışmasında değindiği, genelde sömürgelerdeki Alman örgütlenmesi ile ilgili, kendisinin de paylaştığı önerilerini sıralıyor. Bu öneriler, kolonizasyon için, bir ön-araştırma ve inceleme yapılması ve kolonizasyonun gerçekleştirileceği bölgedeki ekonomik ve ticarî girişimlere önem verilmesi; tüm bunların gerçekleştirilmesi için de bir 'Anadolu Cemiyeti' (Anotolische Geselleschaft) kurulması yönünde.

Daha sonra Kaerger'in yukarda sıraladığımız önerilerine yer veren Schlagintweit, koloni planları gerçekleştirilmeye çalışılırken, Almanya'nın bölgedeki mevcut çıkarlarına zarar verilmemesine dikkat edilmesini isteyerek, doğru bir politika ile kurulacak kolonilerin Almanya'yı bölgede daha güçlü kılabileceğini söylüyor.

Schlagintuweit'in bu konuşmasından sonra söz alan Siemens, yaptığı konuşmada, adeta azarlar bir havada, bu tür aşırı tavırların bölgedeki mevcut Alman yatırımları için ne kadar tehlikeli olduğunu hatırlatırken, bu tür planların bölgede genel Alman çıkarlarına ne kadar zararlı olabileceğine dikkat çekmektedir (s. 54).

Aslında, Schlagintweit da bölgede koloniler kurulmasını önerirken, bölgedeki mevcut Alman çıkarlarına zarar verilmemesi için uyarıda bulunup, çok yönlü düşünerek oldukça temkinli bir yaklaşım sergilemektedir.. Schlagintweit'in bu görece temkinli tavrının yanı sıra, aynı dönemde yayınlanan iki broşürde ise, açıkça Önasya'ya Alman köylülerinin yerleştirilmesinin yararları anlatılmaktaydı. Bu broşürlerin yazarlarının ikisi de (Oppenheim, 1899; Sachau, 1900) bölgeye daha önce bir gezi yapmıştı ve bölgede kurulacak kolonilerin, Alman kontrolündeki Osmanlı ordusu tarafından korunacağına inanmaktaydı (Rathmann, 1961: 430). Sonraki gelişmeler bu beklentinin ne kadar "safça" olduğunu gösterecekti. Çünkü yüzyılın değişimi, Alman ve Türk yönetiminin bu planlara tepkilerinin ortaya çıkması ile, bu propagandaların inişe geçmesi ve daha çok, "sadece (gerçekleşmesi olanaksız) birer öneri" olmaya başlamalarına takabül etmekteydi.

Saray yönetiminin, bu koloni kurma planları ile ilgili hassasiyetini bilen diğer Avrupalı yayılmacı güçler ise, Abdülhamit'in yardımları sonucu Anadolu Demiryolları imtiyazını alarak bir anda bölgede en güçlü yatırımcılardan biri haline gelen Almanya'daki bu tür planlardan ve yayınlardan Abdülhamit'i haberdar etmeyi kendilerine görev bilmekteydiler (Rathmann, 1982:57). Almanya ve özellikle Anadolu Demiryolları Şirketinin İstanbul'daki yöneticileri bunun sonucu olarak oldukça zor duruma düşmekteydi. Oysa onlar, bir yandan imtiyazını aldıkları demiryollarının yapımını büyük bir hızla sürdürürlerken, diğer yandan bu demiryollarını Bağdat'a veya Basra'ya kadar uzatmanının palanlarını yapmakta ve Abdülhamit ile, onun da yapımını çok istediği bu hattın imtiyazı için diğer ülkelerin tüm muhalefetine rağmen başarılı görüşmeler yürütmekteydiler. Böyle bir dönemde, bu planların Abdülhamit'in kulağına gelmesi, bir anda her şeyi tersine çevirebilirdi.

Nitekim, Abdülhamit'in, bu planları duyar duymaz, tepkisi çok sert olmuş ve başından beri bölgedeki her türlü girişimde kendilerini kolladığı Almanlara şüpheli yaklaşmaya başlamıştı: "Alman muhacirlerin hat boyunca yerleşmelerine müsaade etmek çok tehlikeli bir şeydi. Sultan Abdülhamid, buna hükümetçe asla müsaade edilemeyeceğinin kati ve açık ibare ile hiçbir şek ve tereddüde mahal bırakmayacak bir sarahatle mukavelenameye derci emretmişti" (Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları* İstanbul, 1933, s. 86'dan aktaran Avcıoğlu, 1984: 148 ve Kocabaş, 1988:88-89).

Abdülhamit'in kendisi de "Siyasi Hatıratı"nda bu kaygılarını şöyle dile getirmekteydi: "Almanya'nın bize karşı olan harekâtını biraz frenlemek yerinde olacaktır. Büyük Senyör'e (Alman sefiri von Bieberstein) kendisinden ve politikasından pek emin olmadığımızı belli etmek lâzımdır. Berlin Sefirimizden öğrendiğime göre Kayzer, Anadolu'da Almanlar'ı tutan bir mühit yaratmak istiyormuş. İktisadî vaziyetimizi düzeltmek için Almanlar'dan istifade etmeyi faydalı buluyorum, fakat Alman gazetelerinin yazdığı ve arzu ettiği gibi, Bağdat Demiryolu üzerinde Alman kolonilerinin kurulmasına gelince, katiyen taraftar değilim. *Dedelerimizin pek çok fedakârlık yaparak elde ettikleri bu toprakları Alman kolonilerine terkedeceğimizi zannediyorlarsa çok aldanıyorlar.*" (abç) (Abdülhamit II, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul, 1974, s. 128-9'dan aktaran Kocabaş, 1988:89).

İstanbul yönetiminin bu tepkisi, Almanya'nın bu konudaki, kolonizasyon aleyhtarı politikasını

netleştirmesine yol açtı. Zaten, 20.yüzyıla girerken, hem Almanya için bu politikanın kaçınılmazlığı daha da ortaya çıkmıştı, hem de "Almanya'da nüfus sorunu eski ağırlığını yitirince Yakındoğu'ya Alman göçmenlerinin yerleştirilmesi fikrinden vazgeçilmiştir." (Earle, 1972:135). Nitekim, sağduyu sahibi Alman yöneticiler, başından beri bu modası geçmiş "kolonyalist" mantığa ve Almanya'nın bir bölgedeki tekelci tavrına karşı çıkarak, sadece kurulacak uluslararası işbirliklerinde Almanların mümkün olan en büyük payı kapmasını ve önderliğe soyunmasını istiyorlardı. Çünkü, diğer ülkeleri tamamen dışlayarak, Afrika örneğinde olduğu gibi, bir ülkeyi tek başına sahiplenmelerinin imkânsız olduğunu, başından beri bilmekteydiler. Nitekim, Almanların Anadolu'daki girişimlerinde anahtar role sahip "hızlı Pancermenistlerden coğrafya profesörü" (Kocabaş,198:92) Dr. Paul Rohrbach bile, 1902'de hazırladığı, konuyla ilgili bir kitapçıkta, daha o zaman şunları söylemekteydi:

"Hem Bağdat Demiryolu kendi başına, hem de bu demiryolunun geçeceği bölgelerin gelişmesi çok büyük çaplı girişimler demektir. Alman olmayan sermayeyi dışlama çabaları ne akıllıca, ne de mümkün olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında, Alman sermayesi için bir tekel yaratmak veya Alman nüfuz alanı yaratmak kesinlikle söz konusu olamaz. Bu sadece politik nedenlerle değil, ekonomik nedenlerden dolayı da böyledir." (Issawi,1988-255; Rohrbach'ın bu tavrı için ayrıca bkz. Kocabaş,1988:119, Earle, 1972:173; Earle,1966:125)

Ayrıca, İstanbul'un bu tepkisi karşısında, "Marschall, Alman Hükümeti'ni kolonizasyon amacı taşımadıklarını içeren resmî bir açıklama yapılması doğrultusunda uyarmıştı." Bunun karşılığında, "Devlet Müşteşarı Bülow, Marschall'a yolladığı yanıtta, Padişah'a Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Alman kolonilerini yerleştirme düşüncesinin sözkonusu olamayacağının açık bir biçimde anlatılmasını istiyordu. Bülow ayrıca 'Kolonial-Wirtscnaftlichen Komite'nin yaptıkları önerilere Dışişleri Bakanlığı'nın yanıt vermek gereğini bile duymadığını belirtmesini istiyordu." (Özyüksel,1988:143-4) (Bu Komitenin başvurusu ile ilgili bkz.Dipnot. 2).

Yine "Alman Askeri Heyeti Başkanı von der Goltz" da bu tehlikeyi görerek, "Alman hükümetini göç aleyhinde uyarmıştır" (Kocabaş,1988:89; Earle, 1966:124).

Almanya'nın İstanbul yönetimini ikna etmek için harcadığı çabalar sonunda işe yaradı; ve Almanya, yine diğer güçler arasından sıyrılarak yapımını sürdürdüğü demiryollarını Bağdat'a kadar devam ettirme hakkını 5 Mart 1903 tarihli imtiyaz antlaşması ile elde etti. Ama Osmanlı Devleti, Alman siyasî çevrelerinin verdiği sözlü güvencelerle yetinmeyerek, bu anlaşmaya eklediği gizli ve ek bir madde ile Alman kolonileri kurma planlarına tamamen son verdi. Demiryolu hattı boyunca Alman iskânını yasaklayan bu gizli madde ile ve Alman hükümetinin kesin tavrından sonra olay aktüalitesini yitirdi ve böylece Osmanlı Hükümet çevreleri için de ciddi bir tehlike olmaktan çıktı. (Kocabaş, 1988:89; Earle, 1972: 136,99-100, Earle, 1966:84,91).

Bu anlaşmadan sonra, "Bağdat Demiryolu'nu Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bir iktisadî çıkar tekeli kurmak için kullandıkları iddiaları"nın sahiplerine, Almanlar tarafından, "1903 imtiyaz anlaşmasının 24. ve 25. maddeleri hep gösterilmiştir. Bu maddelere göre Kumpanya, bütün yolculara ve yük sahiplerine eşit ücret tarifesi uygulamayı ve özel işlem için hiç kimse ile anlaşmalara girişmemeyi taahhüt etmişti. Dr. von Gewinner, Kumpanya'nın bu maddelere tam bir bağlılık gösterdiğini, milliyeti ve işi ne olursa olsun hiç kimseye özel ya da değişik işlem yapılmadığını, eşitlik ilkelerinden şaşılmadığını birçok kere belirtmiş ve iddia sahiplerini, aksini ispata çağırmıştır" (Earle,1972:135-136).

Ama Schlagintweit'in 1900 yılı başında yaptığı konuşma ve Schau tarafından kaleme alınan broşür, Alman hükümetinin yukarda sözünü ettiğimiz aleyhte tavrına rağmen, bu konudaki sonuncu çıkış olmadı tabii ki. Yazımızın ilk bölümünde sözünü ettiğimiz, Anadolu'da sömürgecilik planlarının bayraktarlığını yapan *Alldeutscher Verband*'ın haftalık yayın organı Alldeutscher Blatter'de bu yönde yazılara hâlâ yer verilmekteydi. (10.Jg. Nr.15, 3.April 1900; 11Jg. Nr. 13, 30 Marz 1901; 12Jg. Nr.29, 19 Juli 1902; 13Jg. Nr.38, 19. Sept. 1903) Rathmann, 1961:430). Ayrıca, yayınlanan diğer broşür ve kitaplarla tekrarlanan (Grothe, 1902; Schlagintweit, 1906; Warburg,1907) ve artık hükümetten destek almayan bu planlar, sadece kolonyalist, Pan-Cermen çevrelerde ilgi görmeye devam etmekteydi.

DEĞERLENDİRME:

Almanlar bir yandan, Alman hükümetinin ve Demiryolu Şirketlerinin bu tür planları desteklemediğini ispatlamak için ellerinden geleni yaparken, diğer yandan, diğer emperyalist güçlerin aynı yönde kaygılarının da farkında olduklarından, bu konuda en başta İngilizler olmak üzere, onlarla uzlaşmaya hazırdılar. Uzlaşma için kendilerinin İngilizlere verebilecekleri en büyük taviz de, "Hindistan yolu üzerindeki anahtar konumu ile İngilizlerin en çok önem verdikleri ve bir süreden beri kendi nüfuz alanları olarak gördükleri Güney Mezopotamya'daki hatları İngilizlerle ortak olarak yapmak" olabilirdi. Nitekim sonraki yıllarda Almanlar, İngilizlere Bağdat ve Basra arasındaki bir demiryolu yapımında ortaklık önerdiklerinde, bunun kontrolünü İngilizlere bırakmaya bile razı olacaklardı.

Bu yazıda değindiğimiz tüm bu planlar, tek-tip değil, birbirinden farklı niteliklerdeydi genellikle: Yapılacak demiryolu hatları çevresindeki yeraltı ve yerüstü kaynaklarını işletmek için tekel konumunda bir şirketin kurulup, bölgede Almanya'nın tam kontrolü sağlamasını amaçlayanlardan, Almanların bu bölgelere yerleştirilerek buraların bayındır hale getirilmesini savunanlara kadar farklı çevreler vardı. Örneğin, bu bölgede araştırmalar yapan bir kolon-

yalist, bölgenin Alman yerleşimine çok uygun olduğunu savunurken; böyle düşünmesine rağmen, Türkiye'deyken Saray yönetimi ve Alman Demiryolu şirketi yönetimi nezdinde yaptığı görüşmeler sonucu, bunun siyasî nedenlerden dolayı veya bölgenin (coğrafî ve toplumsal) koşullarından dolayı olanaksız olduğunu gören bir diğeri, iskân düşüncesini eleştirerek, iktisadî sömürü ile yetinilmesi ve bunun garanti altına alınması için yollar aranması gerektiğini dile getirebiliyordu. Bu yollardan en çok önerilen ise, tekel konumundaki bir şirket aracılığı ile bölgenin iktisadî kontrolünün ele geçirilmesi ve dolayısı ile diğer Avrupalı güçlerin safdışı bırakılması anlamına gelmekteydi. İşte tam da bu noktada ise bizim tezimiz gündeme geliyor: Kapitalist döneme "has" yayılmacılıkta (eurocentrist standardizasyon) bir bölgenin tek bir emperyalist gücün kontrolü altında olması imkânsızdır. Bu dönemde her bölge tüm emperyalist güçlerin girişimlerine açık olmalıdır. Bunun tersi "askerî savaş" demektir.

Almanya ise, en azından yüzyılın başlarında, elinden geldiğince bu savaştan kaçınmaya çalışarak, o gün kadar oldukça başarılı olarak sürdürdüğü barışçıl yöntemlerle bölgenin Avrupa'ya entegrasyonunda lokomotif konumuna geçmeye çalışarak, ülkenin, ekonomik sömürüsünden en büyük payı elde etmeye çalışıyordu:

"Almanların Asya Türkiyesi üzerinde bir himaye rejimi kurmak istediklerine inanmak için de sebep yoktur. Almanların, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne saygı göstermekteki kararları herhalde insanlık gösterisi değil, yaptıkları bir hesabın sonucudur. Himayecilik pahalı bir iştir. Aynı sebepten ötürü Almanya'nın Türkiye üzerinde bir askerî kontrol kurmayı istemiş olması da şüphelidir. İktisadî, askerî ve siyasî bakımdan kalkınmış bir Türkiye'nin Alman emellerine daha iyi hizmet edeceği görüşü daha akla yakındı." (Earle,1972:137; Earle,1966:126).

Abdülhamit ise, tam da bu yüzden Almanları diğer güçlere tercih ediyor; 1903 tarihli anlaşmaya koyulan gizli madde ile ülkesinin egemenliğini garanti altına aldığına inanıyordu. Oysa, bu olay ile görülen sadece şuydu: "Sultan Hamit, İmparatorluğunu ipotek etmişti, ama mülkiyetini elinden çıkarmamakta kararlıydı." (Earle,1972:Earle,1966:84)

1. Almanya'nın kısa sürede diğer emperyalist devletler arasından sıyrılarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi nüfuz alanı haline getirme süreci ve bu süreç boyunca, silâh ticareti, askerî eğitim ve demiryollarının rolleri ilgili olarak bkz. Rathmann, 1961; Rathmann, 1962 (Türkçesi Rathmann, 1982); Earle, 1966 (Türkçesi Earle, 1972); Özyüksel, 1988; Ortaylı, 1983; Kocabaş, 1988.
2. Kaerger'in broşürü ile ilgili ayrıca bkz. Kocabaş, 1988:88
3. Nitekim daha sonraki yıllarda aynı konudaki bir yazısında Schlagintweit da aynı bölge için, "yarım milyonu yaşatabilecek" topraklar olarak söz ederek, romantik bir üslupla, şöyle sürdürüyor: "Buralarda güzel ormanlık bölgeler, güzel dağlar ve verimli ovalar vardır. *Aynı Almanya'daki gibi!*" (abç) (Schaginweit, 1900:34)
4. Rathmann bu konudan bahsederken, Siemens'in bu tavrının daha sonra 11 Ocak 1900 tarihli *Berliner Tageblatt* gazetesinde haber konusu olduğunu söylüyor:

Pan-Cermencilerin yürüttüğü bu açıksömürgecilik propagandası, yalnızca Londra, Paris ve Petersburg'da şiddetli bir tepkiye yol açmakla kalmadı, aynı zamanda İstanbul'da, "kendinden çok Osmanlıları düşünen(!) Alman dostlara" karşı duyulan güvensizliği de güçlendirdi. Almanların yürüttüğü demiryolu yapımına karşı cephe oluşturmak amacıyla toparlanan güçlü bir anti-Alman grup, bu sömürgecilik propagandasından yararlandı. Bu durumda, Pan-Cermencilerin yaptığı kışkırtmalar, Alman emperyalizminin Yakın Doğu'da izlediği genel yayılma programını, dolayısıyla da Alman finans kapitalini tehlikeye düşürerek tehdit etmeye başlamıştı. Alman emperyalizminin Yakın Doğu'daki taktik ilerleyişini belirlemeye devam eden Deutsche Bank, olaya müdahale etti. Genel Müdür Siemens, Pan-Cermen Sömürgecilik Derneği'nin Berlin'de düzenlediği bir konferansta Schlagintweit'in yaptığı konuşmayı bizzat izledi. 11 Ocak 1900 tarihli *Berliner Tageblatt* gazetesinin de bildirdiği gibi, Siemens bu konferansta Pan-Cermen Sömürgecilik planlarına karşı çıktı. Yaptığı konuşmada demogojik bir biçimde; Anadolu Şimendifer Şirketi'nin ve bu şirketin yönetim kurulunun Türk olma niteliğini vurguladı ve Pan-Cermencilerin iskân propagandasına karşı çıktı. Pan-Cermenciler yediklerı bu zılgıttan sonra Yakın Doğu konusunda çok dikkatli davrandılar. Dışişleri Bakanlığı da Pan Cermenciler karşısında çok ihtiyatlı davrandı, doğal olarak Sömürge Ekonomisi Komitesi'nin muhtırasına da bakanlıkça karşılık verilmedi.

En azgın sömürge yağmacılarından Lüderitz ile Peter'in Afrika'da uyguladığı yöntemlerin Yakın Doğu'da uygulanmayacağını siyasal iktidar çok iyi biliyordu... Alman hükümeti ve Deutsche Bank'ın yönetimi altında bulunan Alman büyük sermaye çevreleri, Pan-Cermencilerin iskân projesini değil, Alman burjuvazisinin Asya'daki ekonomik konumunun güçlendirilmesini öngörüyordu. ... Sürekli, "beceriksiz" Pan-Cermen kışkırtıcılara oranla, Alman burjuvazisinin Yakın Doğu'daki çıkarlarını çok daha iyi savunacakları sanıyorlardı. (Rathmann, 1982:57,58)

Rathmann ayrıca, Binbaşı Schlagintweit'in "1899 Mayısında Pan-Cermen Sömürge Ekonomisi Komite Genel Kurulunda alkışlarla karşılanan önergesi"nden söz ederek, Komite'nin "bundan esinlenerek" 1900 yılı Mayısında Anadolu ve Filistin'deki Alman yerleşimini düzenlemek amacıyla bir dernek oluşturulduğundan bahsetmektedir (Rathmann, 1982:56). Bu dernek (Gesellschaft zur Förderung der deutschen Ansiedlung in Palatina) ile ilgili olarak bkz. Rathmann, 1061:189.

5. Nitekim, Alldeutscher Verband'ın öncülüğünü yaptığı bu "teorik" tartışmaların, sadece entelektüel çevrelerle sınırlı kalmasından rahatsız olan çevreler de Alldeutsche grubunu sürekli olarak eleştirmekteydi. Bunlardan biri de, daha Avusturya'da yaşadığı yıllarda Avusturya Alldeutscher Verband yöneticisi G. Ritter von Schönerer'in etkisinde kalmış olan Hitler'di. Aslında bu hareketin genel hedeflerine sahip çıkan Hitler, Kavgam adlı kitabında, bu hareketin, kâğıt üzerindeki teoriler olmaktan çıkarılıp, geniş ve coşkulu bir halk hareketine dönüştürülmesi gerektiğini söyleyecekti ,(Freund, 1979:828-829).

KAYNAKLAR

(Bu dönemde çıkan yazılarla ilgili olarak derginin Ağustos sayısında çıkan ilk bölümdeki (s. 52) çerçeve yazıya bkz.)

AVCIOĞLU, Doğan (1984), *Türkiye'nin Düzeni* İstanbul(Cilt 2).

CHAMBERLIN, B. S. (1973), *The Enemy on the Right. The Alldeutschen Verband in the Weimar Republic*, Ann Arbor.

EARLE, Edward Mead (1966), *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway*, New York. Türkçesi (1972), *Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul

FENSKE, Hans (1985), "Alldeutsche" maddesi. *Staatslexikon*, s. 91-93.

FREUND, Michael (1979), *Deutsche Geschichte*, Bertelsmann Verlag.

HARTWIG, E. (1966) *Zur Politik und Entwicklung des Alldeutschen Verbandes von seiner Gründung bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges (1891-1914)*, Diss. Phil., Jena.

KOCABAŞ, Süleyman (1988), *Türkler ve Almanlar*, İstanbul.

KRUCK, Alfred (1954), *Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890, 1939*, Wiesbaden

ORTAYLI, İlber (1893), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul.

RATHMANN, Lothar (1961), *Die Nahost Expansion des deutschen Imperialismus vom Ausgang des 19. Jahrhunderts bis*

zum Ende des erten Weltkrieges Phil. Habil., Leipzig (3 cilt).
RATHMANN, Lothar (1962a), *Berlin Bagdad, Die imperialistische Nahostpolitik des kaiserlichen Deutschlands*, Berlin
Türkçesi (1982), *Berlin Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*.

BİR KAYNAKÇA DENEMESİ:
Yayın Sırasına Göre, Anadolu'da Koloni
Kurma Planlar İle İlgili Yayınlar

*Ross, Ludwig (1850) *"Kleinasien und Deutschland, Reiseberichte und Aufsötze mit Bezugnahme auf die Möglichkeit deutscher Niederlassungen in Kleinasien"*
* Dehn, Paul (1883) "Deutschland und die Orientbahnen" München
*Spreger, K.A. (1886) (Prof. und früherrer Vorsteher der mohemmedanischen Hochschule von Kalkutta) *"Babyloien, das reichste Land in der Vorzeit und das lohmendste Kolonisationsfeld für die Gegewart. Ein Vorschlag zur Kolonisation des Orients"* (Mit einem Anhang: Metrologie der Araber und einem Kartchen von Babylonien, Mesopotamien und Syrien)
*Kaerger, Alfred (1892) *"Kleinastien ein deutsches Kolonisationsfeld"* Berlin.
*Menz, Reinhold (1893) *"Deutsche Arbeit in KLeinasien, Reiseskizze und Wirtschaftsstudie"*
**Naumann, Edmund (1893) "Vom Goldenen Horn zuden Quellen des Euphrat"*
*von Diest (Oberstleutnant) (1895) *"Neue Forschungen im westlichen Kleinasien"*
* Maercker (Oberlieutnant) (1895) *"Kleinasien-ein Kolonisationsfeld?"*
*Kanneberg (Oberlieutnant) 1897) *"Kleinasiens Naturschatze, seine wichtigsten Tiere, Kulturpflanzen und Mineraschatze"* Berlin
*Schlagintweit, Max. (1898) "*Reise in Klein,Asien*" München (Vortrag, gehalten in der Militarischen Gesellschaft München, am 18 Februar 1898)
*Schiele, Georg (1898) "*Was ist uns Anatolien?*" Grenzboten, Nr. 38 und 29. September, s. 529-538 und 581,591)
*Oppenheim, M. (1899) "*Vom Mittelmeer zum Persischen Golf*" Bd.II, Berlin
* Schlagintweit, M. V. (Major a. D.) (1900) "*Deutsche Kolonisastionsbestrebungen in Kleinasien*" München (Vortrag gehalten in der Deutschen Kolonial-Gesellschaft, Abteilung Berlin, am 8. Januar 1900)
*Schau, E. (1900) "*Am Euphrat und Tigris, Reisenotizen*" Leipzig
*Grothe, Hugo (1902) "*Die Bagdadbahn und das schwabische Bauernelement in Transkaukasien und Palastina, Gedaken zur Kolonisation Mesopotamiens*" Münchene
*Schlagintweit, Max (Major a.D.) (1906) "*Verkehrswege und Verkehrsprojekte in Vorderasien*" Berlin (Mit Skizze) Schiften der Deutsch,AsiatischenGesellschaft, 2. Heft)
*Warburg, o. Prof., Dr. (1907) "*Syrien als Wirtschafts- und Kolonisationsgebiet*" Berlin. (Schriften der Deutsch-Asiatischen Gesellschaft, 5.Heft) (Mit 1 Skizze)

Almanya'dan Amerika'ya Göç Furyası: "Neden Almanya'yı Terk Ettiniz?"

Almanya'da "dış göç" uzun zamandan beri gündemde olan bir konuydu. 19. yüzyıl boyunca, ülkenin sosyoekonomik ve siyasî olaylarına bağlı olarak, inişli-çıkışlı bir şekilde süren bu göçlerde, en çok Amerika kıtası hedef olarak seçilmekteydi. İlk başlarda "kendiliğinden" ve çok az sayıda göçmenlerle başlayan göçlerde, daha sonra, örneğin başarısız 1848 ayaklanması sonrası ortaya çıkan siyasî istikrarsızlık ve yeni rejim umudunun ortadan kalması sonucu, büyük bir artış görülmekteydi. Yine, tarımda küçük birimler yerine büyük çiftliklere yönelimle ortaya çıkan kırsal kesimdeki iş gücü fazlalığı da göçü etkileyen faktörlerden biriydi. Diğer önemli bir faktör de Almanya'nın nüfusundaki hızlı artıştı. 19. yüzyıl boyunca Almanya'nın nüfusu tam iki katına çıkmış ve bunun sonucu olarak Almanya'nın artık kendi nüfusunu barındıramayacağı korkusu kamuoyunda hakim olmaya başlamıştı. Bunun sonucu ortaya çıkan Amerika'ya göç, rakamlarla şöyleydi (Kaynak: Heinrich Kruhn *Und Warum habt ihr denn Deutschland verlassen?*, 1992, Bergisch Gladbach s. 349)

1820	986	1868	55 831
1821	383	1869	131 042
1822	148	1870	118 225
1823	183	1871	82 554
1824	230	1872	141 109
1825	450	1873	149 671
1826	511	1874	87 291
1827	432	1875	47 769
1828	1 851	1876	31 937
1829	597	1877	29 298
1830	1 976	1878	29 313
1831	2 413	1879	34 602
1832	10 194	1880	84 638
1833	6 988	1881	210 485
1834	17 686	1882	250 630
1835	8 311	1883	194 786
1836	20 707	1884	179 676
1837	23 740	1885	124 443
1838	11 683	1886	84 403
1839	21 028	1887	106 865
1840	29 704	1888	109 717
1841	15 291	1889	99 538
1842	20 370	1890	92 427
1843	14 441	1891	113 554
1844	20 731	1892	119 168
1845	34 355	1893	78 756
1846	57 561	1894	53 989
1847	74 281	1895	32 173
1848	58 465	1896	31 885
1849	60 235	1897	22 533
1850	78 896	1898	17 111
1851	72 482	1899	17 476
1852	145 918	1900	18 507
1853	141 946	1901	21 651
1854	215 009	1902	28 304
1855	71 918	1903	40 086
1856	71 028	1904	46 380
1857	91 781	1905	40 574
1858	45 310	1906	37 564
1859	41 784	1907	37 804
1860	54 491	1908	32 309
1861	31 661	1909	25 540
1862	27 529	1910	31 283
1863	33 162	1911	32 061
1864	57 276	1912	27 788
1865	83 424	1913	34 329
1866	115 892	1914	35 734
1867	133 426	TOPLAM	5.616.745

TEODORA İLE ORHAN GAZİ'NİN SİLİVRİ'DE EVLENMELERİ

CEMAL KOZANOĞLU

Orhan Gazi'nin ilk evliliği 12 yaşındayken Yarhisar Tekfuru'nun kızı Nilüfer, son evliliği 60 yaşını geçmişken Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un kızı Teodora'yla oldu. Bu evlenmeyi Georg Schreiber, *Türklerden Kalan* isimli eserinde şu şekilde anlatmaktadır: "O yıllarda Bizans'ta iktidara geçme etkenleri arasında Osmanlıları henüz ön planda yer alan bir güç değildiler; daha önemli müttefikler vardı. Bunların başında Aydın'ın Selçuklu Bey'i geliyordu; ayrıca deniz gücü olarak Venedik ve Ceneviz, karada da Sırp ve Bulgar alayları vardı.

"Sultan Orhan'a yardım etmesi için ilk başvuru, 1345 yılında İmparator III. Andronikos'un dul karısı Anna Savoy'dan geldi. Yardıma karşılık Sultan Orhan'a, hasmı Kantakuzenos'un adamlarını köle olarak doğuya götürmesi iznini bile verdi. Ne var ki Kantakuzenos -yeni unvanıyla İmparator VI. Johannes-Osmanlı Sultanı'nı kendi safına çekmeyi başarmıştı, karşılığında da bir kişiyi feda etmek zorunda kalmıştı: Orhan, İmparator'un kızını kendisine eş olarak istemişti.

"Hanedanın kurucusu Osman için, onun gibi belki de okuma yazma bilmeyen gerçek savaşçıya, tarikat şeyhi, bilgin ve saygın bir kişi olan Edebali'nin kızını eş olarak vermesi büyük bir şeref, övülecek bir olaydı. Şimdi ise oğlu Orhan bir basamak daha ileri çıkıyordu; saygınlığını artırıyor ve imparatorun burnunu yere sürüp Sultan'ın haremine girmek üzere genç Teodora Kantakuzenos'u Bursa'ya göndermek zorunda bırakıyordu.

"On yıl kadar sonra İmparator, Aynaros dağında bir manastırda inzivaya çekildiğinde, çağının tarihsel olaylarını anlatan bir eser kaleme aldı. Bu kitabın üçüncü bölümünde Marmara kıyısındaki Selimbria'ya (bugünkü Silivri'ye) yanında karısı, üç kızı olduğu halde nasıl gittiğini tasvir eder. Kentin dışında ahşap bir tribün kurulmuş, üzeri sırma işlemeli ipek perdeler, yanları mumlar ve daha bir yığın göz alıcı şeylerle süslenmiş. Bu sırada borazanlar, flütler, kavallar ve insan kulağına hoş gelen daha başka çalgılar ortalığı çınlatıyordu; çalgılar susunca saray şarkıcılarının korosu, saray şairlerinin gelin için yazmış olduğu övgüleri, güzellemeleri söylemeye başlıyorlardı. Şahane düğün için törenin hepsi tamamlanınca, İmparator orduyu, Bizanslıların ve Türklerin ileri gelenlerini birkaç gün ağırladı. Sonra da kızını, onu sevinçle kabul edecek olan gelecekteki kocasına gönderdi.

"Bu evlenmeden dolayı genç Teodora'nın da sevinçli olup olmadığı bilinmiyor, ne var ki diplomatik çıkar amaçları uğruna evlendirilmek, hükümdar kızlarının alın yazısı idi. Buna rağmen Teodora, Hıristiyan inancında kalacak, tutsak yurttaşlarını kurtarmalıklarını vererek kölelikten kurtarıp evlerine gönderecek kadar da hareket serbestiliğine sahip olacaktır."

Osmanlı tarihleri ve ünlü *Osmanlı Tarihi* yazarı Hammer, Bizans sarayından Osmanlılara gelin gitmesini şöyle anlatır: "746 H. (1346 M.) tarihinde Orhan Bey, Bizans imparatorunun kayınpederi ve devlet idaresinde yardımcı olan Kantakuzenos'a bir elçi göndererek kızlarından birini istedi. Güzellikleriyle ün salmış olan Bizans prenseslerinden birini istemesine Orhan Gazi'yi sürükleyen sebebi, yalnız haremine bir kadın daha katmak değil, bazı tarihlerin yazdığı gibi Rumelinin fethinde yararlanılmak için elde bir atlama tahtası bulunması gibi birtakım politik görüşlere bağlayanlar vardı". Türk tarihçileri, Silivri'de yapılan bu töreni çok renkli anlatırlar.

Dimetoka'da, İmparatorluğunu ilan ederek Bizans'ı ikiye ayırmış ve bir hayli uğraştıktan sonra davasını kurtararak İstanbul kapılarına kadar dayanan Kantakuzenos, boş durmuyordu: Başına oturttuğu imparatorluk tacını hem kaptırmamak, hem de Bizans üzerindeki Bulgar ve Sırp ihtiraslarına karşı koymak için tedbirler arıyordu. Fakat aklına gelen çareler arasında Bizans'ın yüzyıllardan beri uyguladığı politikayı uygulamak Kantakuzenos'a en uygun geleni idi: Bir Türk hükümdarını kendisine damat etme yollarını arama. Osmanlılarla akrabalık. O kendi davasının da, Bizans'ın da kurtuluşunu bu yolda görüyordu. Talih bu alanda da Kantakuzenos'un yüzüne gülüyordu; kızı Teodora, bir kurtarıcı gibi babasının imdadına yetişti.

Teodora olağanüstü güzeldi. Bu Bizanslı prensesin güzelliği etrafta öyle bir şöhret yaratmıştı ki dünya güzellerinin güzeli olarak anlatılıyordu, bu şöhret Bizans sınırlarını taşarak uzak ülkelere kadar yayılmıştı. Orhan

Gazi de bu güzelin efsanevi şöhretini duymuştu, düşündü, taşındı ve etraftaki büyüklere danıştı, sonunda Bizans imparatoruna damat olmaya karar verdi. Ardında da, yerli-yabancı tarih araştırıcılarına göre politik iş ile görevlendirdiği elçilerini Bizans'a gönderdi.

Kantakuzenos Orhan Gazi'nin elçilerini büyük bir nezaketle kabul etti, karşılaştığı tekliften ileri derecede duygulandı. Yardıma muhtaç olduğu böyle bir sıkıntılı zamanda, böyle bir teklife çok sevindi. Türk elçilerini kıymetli hediyelerle doyurdu, duyduğu memnuniyeti tekrarlayıp durdu, fakat kesin bir cevap vermekte hiç de acele etmedi; ne de olsa kız tarafı olduğu kadar Bizans kanı da taşıdığı için her çeşit münasebette biraz politika, biraz hile yapması kanının icabıydı, biraz da naz yapması kız babası olduğu için hakkıydı. Cevabını, elçileri aracılığıyla kıymetli dostu Orhan Gazi'ye bildireceğini söyleyerek, Türk elçilerini yine büyük bir nezaketle yolcu etti.

Kantakuzenos memnundu, uzun bir zamandan beri düşündükleri hakikat oluyordu, hemen eski ve vefakâr dostu olan Aydın Bey'i Gazi Umur Bey'e bir elçi göndererek, Sultan Orhan'ın teklifini bildirip fikrini sordu: Umur Bey, "Roma İmparatoru" unvanını takınarak Bizans'a yürümeye hazırlanan Sırp Kralı Stephan Duşan'ı hatırlayıp, Bizans'ın böyle nazik bir durumda, Sultan Orhan'ın himayesinin çok kıymetli olacağını bildirerek, yapılan teklifi geciktirmeden kabul etmesini Kantakuzenos'a bildirdi. Bizans için bundan daha mutlu ne olabilirdi.

Bizans İmparatoru, Umur Bey'den aldığı bu cevap üzerine daha da rahatladı, esasen Umur Bey'den uygun cevap gelmese de, Orhan Gazi'nin teklifini peşin olarak kabul etmiş ve gizli gizli de hazırlanmaya başlamıştı.

Kantakuzenos, elçilerini Orhan Gazi'ye göndererek, teklifi memnuniyetle kabul ettiğini bildirdi. Bundan sonra Türk ve Bizans elçileri karşılıklı gidip geldiler, gelinin alınması için tören ve diğer işleri düzenleyen programlar hazırladılar.

Nihayet heyecanla beklenen gün geldi; Orhan Gazi nişanlısını almak üzere devletin ileri gelenlerini ve muhafız askerlerini taşıyan 30 gemiden meydana gelen bir Osmanlı filosunu Karamürsel'den 1346 yılının Mayıs ayının bir güneşli gününde, Rumeli'ye doğru yola çıkardı. Yelken açan gemiler Marmara'da Silivri'ye doğru ilerliyordu. Geceyi Marmara'da geçiren filo sabaha karşı, günün ilk ışıklarıyla birlikte Silivri açıklarında demirledi.

Silivri bugün olduğu gibi o tarihte de İstanbul'u besleyen bir kentti. Kasabanın çevresini kaplayan sırtlar, tepeler ve dağlar, her taraf bağlar ve üzüm kütükleriyle kaplıydı. Üzümlerinden yapılan şarapların lezzeti Balkanlara kadar yayılmıştı. Bağbozumunda yapılan ve bir hafta süren bağbozumu şenliklerine bütün Bizans katılmakta, adeta birbirleriyle yarış etmekteydiler. Şenliklerin son günlerinde saray büyükleri de bulunurdu. Esasında Silivri İmparatorluğun bir sayfiye kenti idi, söylenildiğine göre Bizans dışına gidecek prenseslerin nikâhları Silivri'de ta Hıristiyan İmparatorlar zamanında yapılmış olan çok güzel bir kilisede yapılırdı. (Bu kilise bugünkü Kale Parkı içinde bulunuyordu.) Bazı yıllar bu şenliklere İmparator ve İmparatoriçe de katılırdı. O günlerde Silivri bir şenlik içindeydi, ama bugünkü, Prensesin düğünü için yapılan şenlik bir başka şenlikti.

Sahilin biraz açığında Türk donanması bütün haşmetiyle yatıyordu. Bu gemiler Bizans'tan gelin almaya gelmişlerdi.

Gelinin alınacağı gün, bütün Bizans halkı, hem yapılacak eşsiz töreni seyretmek, hem de güzeller güzeli prenseslerini son defa doya doya görmek üzere Silivri ovasına dökülmüşlerdi.

Ortaya Teodora ve iki kız kardeşi için muazzam ve süslü bir çadır kurulmuştu, meydanda cambazlar, tiyatrolar ve hüner oyunları gibi çeşitli eğlenceler düzenlenmiş, mükellef ziyafet sofraları hazırlanmıştı.

Halka açık olan bu sofralar ve oyunlardan hiçbirisi halkın ilgisini çekmiyordu, halkın sabırsızlıkla beklediği güzel prensesleri Teodora'ydı. Bizans halkı kral ve kraliçeden çok, prens ve prenseslerini severlerdi.

Nihayet gelin alayı göründü, yağız bir ata binmiş olan Kantakuzenos, çevresinde devlet büyükleri olduğu halde yürüyüş kolunun başında bulunuyordu. Bunların biraz gerisinde özenli bir taht göze çarpıyordu, tahtı yarım ay biçiminde kordona almış mızıkalı süvariler izliyordu. Taht pek şahane bir şeydi, içi kıymetli halılarla, kuş tüyü yastıklarla, dış tarafı rengârenk atlas kumaşlarla, sırma işleme ve ipek perdelerle süslenmişti. Tahtı saran bu kumaşların renkleri öyle hünerle ahenkleştirilmişti ki, güneş ışınları altında tahttan göklere doğru bir renk şelalesi fışkırıyordu. Tahtın içindeki, dışarıda olanlardan daha çok muhteşemdi. Çünkü tahtın içinde Güzel Teodora bulunuyordu. Teodora'nın sağında henüz genç ve Teodora kadar güzel olan İmparatoriçe İrene oturuyordu. Teodora'nın iki kız kardeşi ablalarının dizinin dibinde yer almışlardı, nedimeleri ve haremağaları, diz çökmüş vaziyette Teodora'nın çevresini sarmışlardı. Tahtın perdeleri örtülü olduğundan halk tahtın içini görmüyordu, buna rağmen halk güzel prenseslerini alkışlamaktan, coşkun ve taşkın gösteriler yapmaktan kendini alamıyordu. Kafile Teodora'ya ayrılan çadırın önünde durdu, tahtın içinde bulunanlar çadıra geçtiler. İmparator Kantakuzenos ve hükümet büyükleri de gelini almak için gelmiş olan Türk elçilerinin yanlarına gittiler.

Avrupa hükümdarlarının kızları, bir hükümdarla evlenmeleri halinde, düğünden evvel gelinin bir taht üzerinde halka gösterilmesi devrin gelenekleri arasındaydı. Güneş batıp ortalık kararmaya başlayınca, prensesin halka gösterileceği ilan edildi. Halk güzel prenseslerini yakından görebil-

Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un kızı Teodora'nın Orhan Gazi ile evlenme töreninin yapıldığı Silivri (Selimbria)'nın kale ve limanı. Merasim kale dışında düz arazide yapılmıştır. (Bu gravürde, ressam, kalenin yüksekliğini normal yüksekliğinden daha fazla göstermiştir.)

mek için birbirlerinin omuzlarına tırmanırcasına yerleşip sıkıştılar.

Silivri ovası meşalelerle aydınlanmış, muazzam taht törenin icabına göre hazırlanmıştı. Verilen bir işaret üzerine tahtı saran ipek perdeler açıldı, tahtın içinde, diz çökmüş durumda Teodora'nın etrafında bulunan haremağaları ellerindeki meşaleleri aynı anda yaktılar. Teodora tahtın içinde bir güneş gibi yükseldi, çevresini saran kızıllık, tüllere bürünmüş olan Teodora'yı tanrılaştırıyordu. Bu dekor güzel gelini büsbütün şahaneleştiriyordu. Bu arada şarkılar söylenmeye, çalgılar çalmaya ve şiirler okunmaya başladı. Şarkılar da şiirler de devrin şairleri tarafından Teodora'nın güzelliğini anlatan methiyeler ve bestelerdi. Töreni çok büyük ve çok renkli bir ziyafet izledi.

Silivri mahzenlerinde yıllarca saklanıp dinlendirilen nefis şaraplar bir su gibi aktı, çalgılar çalındı. Bizans küçüğü ile büyüğü ile bu güne bir şeyler katabilmek için sanki elbirliği etmişti. Türklerle arada geçen her şey unutulmuş, neşeli bir hava yaratabilmek için Bizanslılar, olağanüstü bir gayret gösteriyorlardı. Bu bir nişan töreni olmakla beraber, Osmanlı Padişahının Bizans'a damat olmasının payı büyüktü. Bizans bu yakınlıktan büyük bir gurur duyuyordu. Bizanslılar, Sırp tehlikesine ve Türk emellerine karşı Bizans'ın kurtuluşunu Teodora'nın kişiliğinde görüyorlardı. Bizanslılar bu düşüncelerinde de yanılıyorlardı; Osmanlılar Sırp ve Bulgar tehlikesine karşı Bizans'ı koruyacaktı ama, Teodora hiçbir zaman Osmanlıların Bizans üzerine akışına mani olamadı. Osmanlılar'ın nazarında bu evlenişin, normal bir kız alıp vermekten başka bir anlamı yoktu, hatta biraz da Bizans'ın vârisi sayıyorlardı kendilerini. Tarihin akışı, Bizans hesaplarının bir kere daha yanlış olduğunu gösterecekti.

Teodora Silivri sahillerine kadar merasimle getirildi, burada Türk cengâverleri tahtın etrafını sarıp gereken güven tedbirini alarak gelini Türk geleneklerine uyarak amiral gemisine taşıdılar.

Amiral gemisinden verilen bir işaret üzerine bütün gemilerin yelkenleri açıldı, şimdi otuz Osmanlı gemisi birbirinin peşi sıra Anadolu kıyısına varabilmek, gelini bir an önce sahibine teslim edebilmek için sular üzerinde kayıyor, adeta uçuyorlardı; Bizans'ın güzel prensesi Teodora, çağının güçlü hükümdarı Orhan Gazi'ye gelin ediyordu.

Ertesi gün Teodora Mudanya'da karaya ayak bastı. Buradan Bursa'ya götürülüp Orhan Gazi'nin sarayına teslim edildi.

Teodora güzel olduğu kadar çok da akıllı bir kadındı, ihtiyar kocasının saygı ve sevgisini kazandı, fakat adını ve dinini değiştirmedi, bu hususta zaten kendini zorlayan da olmadı, merhametli ve eli açıktı, kendi parasından fakirlere yardım ederdi. Halil Bey isminde bir oğlu olduysa da küçük yaşta vefat etti, başka çocuğu olmadı.

Orhan Gazi'nin yeni eşi Teodora ve oğulları (ki Teodora'nın üvey oğulları) ile beraber Üsküdar'a gelip, kayınbabası Kantakuzenos'u ziyaret edip görüşmeler yaptığı da söylenilmektedir. Hatta bu söylentiler daha da genişletilerek, imparatorun Orhan Gazi'den izin alarak Teodora ve üvey oğullarını İstanbul'a saraya götürdüğü ve misafirlerin burada üç gün kaldıkları, ötedenberi gösteri ile eğlenceye düşkün olan Bizanslılar'ın bu fırsattan yararlanarak, büyük törenler düzenledikleri, şimdiki Sultanahmet Meydanı'nda bulunan hipodromda büyük koşular yaparak misafirlerin günlerini hoşça geçirmeleri için gayret gösterdikleri söylenir.

Bu ziyaretten sonra Orhan Gazi askerlerinden ayrılarak İstanbul'a geçmişti, esasen o günün devletlerarası anlaşma şartlarına göre de böyle bir misafirlik en hafif deyimi ile tehlikeye atılmak olurdu.

Üvey anaları Teodora ile üvey oğulların beraberce İstanbul'a geçmeleri mümkündür, fakat bir padişahın yalnız başına korumasız bir şekilde gitmesi, kayınpederinin ülkesi de olsa yanlıştır. Bu buluşmada Kantakuzenos damadı Orhan Gazi'den Sırp Kralı Duşan'a karşı bir miktar yardım istemiş, Orhan Gazi de istenilen yardımda bulunmuştur. ■

"ETNOSANTRİK EĞİTİM" KONULU BİR SEMPOZYUM

HERKÜL MİLAS

Etnosantrik (ulus merkezci) eğitim günümüzde izlemekte olduğumuz ulusçu çatışmaların temel nedenlerinden biri sayılmaktadır. Ulusal bağnazlığı incelemeye yönelik çalışmaların da gittikçe gündeme gelmesi herhalde bundan dolayıdır. Yunanistan'ın Delfoi kentinde Etnosantrism ve Eğitim, Günümüzün Avrupa'sında Kültürel Ayrımlar ve Ulusal Eğitim Sistemleri başlığını taşıyan uluslararası bir Sempozyuma katıldım. (27-29 Mayıs 1994). Sempozyum, Prof. Anna Frangoudaki başkanlığında Atina Üniversitesi'nin Ana Okulu Pedagoji Bölümü tarafından örgütlendi.

Toplantıya şu ondokuz ülkeden araştırmacılar katıldı: Almanya, Belçika, Birleşik Krallık (İngiltere), Bulgaristan, Çekistan, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İspanya, İtalya, Kıbrıs, Lüksemburg, Macaristan, Polonya, Portekiz, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve en kalabalık ekip olarak Yunanistan. Büşra Ersanlı Behar, Salih Özbaran ve Halil Berktay son anda sempozyuma katılamadıkları için Türkiye'den (Ankara Üniversitesi üyesi sıfatımla ve edebiyatta olumlu imajların nasıl 'karşı taraf' tarafından olumsuz sayılabileceğini işleyen bir tebliğle) bir tek ben katıldım. Genellikle üniversitelere ve araştırma kurumlarına bağlı olan araştırmacılardan oluşan konuşmacıların toplam sayısı yüze yakındı.

Pek iç açıcı olmayan Avrupa'mızın aksine sempozyum, ulusçu eğitimin zararlı yanlarını dile getiren seçkin konuşmacıların katkıları sonucunda hoş bir atmosfer içinde geçti. Belki bu olumlu havanın oluşmasında Antik Yunan'da dünyanın merkezi sayılan Delfoi'nin doğal güzelliğinin, tesislerin uygunluğunun ve organizasyonun eksiksizliğinin de katkısı olmuştur.

Sunulan tebliğlerin hemen hepsi araştırmaya dayanmıştı: Okullardaki öğrencilerin anlayışları, sunulan derslerin algılanma biçimi, ülkeler içinde yaşayan azınlıklar ve onların eğitimleri ve sorunları, çeşitli Avrupa ülkelerinde etnosantrik eğitim örnekleri, "komşuya" bakış açıları, komşunun imajı ve ulusçu peşin yargılar, yabancı düşmanlığı ve kuşkusu, çok uluslu ya da ulusötesi eğitim denemeleri, ırkçılık, merkezi eğitimler, zorla kabul edilmek istenen kültürler, kimi azınlıkların (örneğin Çingenelerin) eğitimleriyle ilgili sunuşlar, okul kitapları ve ulusçu anlayış, kültürler arası uyumu amaçlayan çalışma örnekleri, öğretmenlerin eğitimi vb. gibi. Araştırmacıların büyük bir bölümü, aylar hatta yıllar süren araştırmalarının sonuçlarını sundular.

Sempozyumun en ilginç sunuşu A. Frangoudaki'nin başkanlığında yürütülen N. Askouni, E. Avdela. Th. Dragona, A. Galanopoulou, C. Inglessi, N. Çağlar, A. Koronaiou, G. Kouzelis, P. Stathis ve L. Ventoura'nın ortak çalışmalarıydı. (Bu grup aynı zamanda sempozyumun tertip komitesini de oluşturmuştur.) Yıllarca süren ve daha da sürecek olan bu çalışma Yunan toplumunun birçok yanına ışık tutmaktadır. Temelde eğitimle ilgili olan çeşitli bilimleri kapsayan bir alanda yürütülmektedir. İlk, orta ve yüksek öğretimde tarih, coğrafya, edebiyat okul kitaplarının incelenmesini, öğrencilerin ve öğretmenlerin tepkilerini içeren çalışmanın ilk sonuçları bu sempozyumda sunuldu.

Bu genel tebliğle Yunanistan'da son yıllarda okul kitapları konusunda, Avrupa Birliği'nin oluşturmakta olduğu anlayışın ortamında, çok olumlu değişikliklerin ve gelişmelerin sağlandığı, ama hâlâ eğitimin etnosantrik olduğu savunuldu. Öğrenciler ve öğretmenler yanıtlarına göre 'tutucu', 'otoriter', 'değişikliklerden çekinen', 'yabancılara karşı kuşkulu' (ve böyle olmayanlar) olarak sınıflandırıldı. Toplumun büyük bir kesimi hâlâ 'tutucu' vb. olarak saptandı. Özellikle 'biz' ve 'onlar' konusunda peşin yargılar egemendir.

Konu son tahlilde kimlik konusunda odaklanmış gibidir. 'Biz' anlayışı Antik Yunan'a, Yunancaya ve Ortodoksluk'a dayandırılmakta (bugünkü Yunanlılık ikincil sayılmakta), öğretmenlerin yüzde 20 kadarı Avrupa'ya kuşku ile bakmaktadır. 'Avrupalı' deyince, temelde Batı Avrupalılar anlaşılmakta (%95). Yunanlılar ise orta bir yerde algılanmaktadır. Yunanlılar, verilen yanıtlarına göre, İtalyanlara ve başka batılı komşulara benzemekte ama katiyen Türklere benzememektedirler (benzemiyoruz diyenler %92). Araştırmacılar güvensizlik sonucu komşulara ve ülke içinde yaşayan azınlıklara ve farklı dil ve din gruplarına karşı bir kuşkunun varlığını saptamışlardır. Toplum ve eğitim sistemi içinde evrenselliği ve uluslar ve toplumlar arası uyumu sağlayacak dinamizm yetersizliği saptanmıştır. Çok yanlı ve çok geniş bu bilimsel araştırmanın genel sonucu, izleyebildiğim kadarıyla buydu.

Hemen hemen bütün araştırmacılar da, kendi ülkeleri için buna benzer kaygılar dile getirdiler. Sempozyumun olumlu ve umutlu yanı da buydu. Bütün yetersizliklere karşın, kendi ülkelerindeki eksiklikleri görebilen insanlar vardı. Stefanos Pesmazoğlu'nun yerinde saptaması toplantının genel amacını dile getirdi sanıyorum: "Antik Yunan'da Delfoi kenti dünyanın merkezi sayılırdı. Bu sempozyumun sonucunda, Yunanistan'ın (ve hiçbir ülkenin) dünyanın merkezi sayılmaması gerektiğinin anlaşıldığını umuyorum." ■

DÜNYA OKUL KİTAPLARI VE FRANSIZ İHTİLALİ

HERKÜL MİLAS

Fransız İhtilali gibi herkesçe bilinen bir olay dünyanın farklı ülkelerinde nasıl yorumlanmaktadır? Konu birkaç açıdan ilginç ve önemlidir. Böyle bir çalışma tarihin ne denli göreli olabileceğini ve ulusal yaklaşımların ya da etnosantrik yorumların nasıl devletlerin tarihsel geçmişleriyle biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Böyle etraflı bir araştırma ayrıca ülkelerin dünya içindeki kültürel ve ideolojik yerlerini ve kimliklerini de ortaya çıkarmaktadır. Bu yıl yayımlanan bir kitapta, bu tür bir inceleme içinde yer alan "ulusların" farklı görüşleri, "ulusal otobiyografiler" olarak değerlendirilmişlerdir.

Söz konusu kitap Prof. Rainer Riemenschneider'in derlediği *Bilder einer Revolution*'dur (Bir İhtilalin İmajı). Şili'den Japonya'ya, Türkiye'den Kanada'ya kırk üç ülkenin okul kitaplarının ele alındığı 723 sayfalık kitap Almanya'nın Braunschweig kentinde bulunan Georg-Eckert Enstitüsü (Celler str. 3, 38114) tarafından yayımlandı. Enstitü okul kitapları konusunda uzmanlaşmıştır. Kitap biri Alman (Diesterweg) biri Fransız (L'Harmattan) iki yayınevi tarafından yayına hazırlandı. Sunuşlar Almanca, Fransızca ya da İngilizce olarak ve her yazı özet olarak öteki iki dilde verilmektedir.

Burada kitap özetlenemez; ama kimi genel sonuçlar ele alınabilir. Çeşitli ülkelerde okutulan okul kitapları Fransız İhtilali'ne kendi tarihleri açısından bakmışlardır. Tarih günümüzde bugünkü gereksinmelere göre ve "kendimiz" için uygun gördüğümüz imaja göre yorumlanmıştır. Uluslararası ilişkiler açısından bakıldığından, örneğin Mısır'da Napolyon'un 1798 seferi "Arap Topraklarına ya da vatana" saldırı olarak yorumlanmaktadır. Güney Amerika ülkeleri Fransızlar'ın İspanya'ya karşı 1808 yıllarındaki başarılı saldırılarını bir bağımsızlık olayı olarak algılamaktadırlar. Osmalı Devleti'nden kopan Balkan devletleri de aynı yaklaşımı sergilemektedirler. Tersine Fransızlar'a karşı kazanılan Leipzig Savaşı (1813), Almanya kitaplarında, yüz yıl boyunca, "Napolyon'a karşı kazanılan bağımsızlık" olarak okutuldu. (Batı Almanya 1945 tarihinden sonra "liberal" havaya ayak uydurmuş ve İhtilale olumsuz bakmamıştır.) İngiltere, İsviçre, Belçika da, devrimden çok gelişmeyi yeğleyen bir tutumla, bu halk ayaklanmasına soğukça bakmışlardı. Türkiye'deki okul kitapları da (benim sunuşum, H.M.) Fransız İhtilali'ni "insan hakları" açısından olumlu görmekle birlikte Osmanlı Devleti'ni çökerten ulusal isyanları yani istenmeyen olayları başlattığından genel olarak "olumsuz" bir olay olarak değerlendirmektedirler.

Komünist ülkelerde de konu

ilginç bir gelişme izledi. "İhtilal" genel olarak Ekim Devrimi'nin paralelinde bir sınıf ihtilali olarak benimsendi. Son gelişmelerden sonra Fransız İhtilali bu kez özgürlük, demokrasi ve insan hakları açısından olumlu sayıldı. Eski yaklaşım günümüzde Vietnam'da ve Çin'de görülmektedir.

Avrupa'da son gelişmeler, siyasal anlayış alanında bir tür konsensusun sağlandığını göstermektedir: Hem komünizmi terketmiş olan ülkeler, hem de İtalya, İspanya, Portekiz gibi diktatörlükleri geride bırakmış ülkeler, Fransız Devrimi'ni ilerleme ve özgürlük yolunda bir adım olarak algılamaktadırlar. Bu yaklaşıma Senegal ve Japonya gibi başka kıtalardan ülkeler de katılmaktadır. Farklı ideolojik yaklaşımlar bölgesel bir özellik sergilememektedir. Yani aynı bölgelerde bulunan kimi ülkeler (örneğin İsveç, Norveç, Finlandiya) bu konsensusa "cömert" bir biçimde katılıp İhtilal'i olayların ekseni olarak algılarken, başka ülkeler (Örneğin Danimarka, İngilizler ve Kanadalılar gibi), Fransız İhtilali'nin olumlu yanını çok daha genel bir gelişme ve aydınlanma hareketinin içine yerleştirerek önemini göreli de olsa azaltma eğilimi göstermektedirler. Afrika ülkeleri ise genel olarak olaya Fransız ya da İngiliz sömürgeleri oluşlarına göre bakmaktadırlar.

Batı Avrupa'da (ve İsrail, Avustralya, Kuzey Amerika'da) eğitim anlayışında son otuz yılda önemli bir gelişme izlenmektedir. Yeni yaklaşıma göre öğrencilere öğrenilmesi (ezberlenmesi) gereken "gerçekler" yerine farklı görüşler sunulmakta ve öğrencilerin konular üzerinde düşünmeleri istenmektedir. Öğrenciler devletin sunduğu tek (ya da aynı anlayışla yazılmış iki üç) kitap yerine farklı kaynaklara başvurma olanakları edinmişlerdir. Bunun sonucu olarak okutulan bir "Fransız İhtilali imajından" da söz etmek kolay değildir. Konu daha çok toplumun ve öğretmenin genel yaklaşımından etkilenmekte ve kişilerin çeşitliliğinin karmaşıklığını ve renkliliğini edinmektedir.

İlginç bir gözlem yorumların tarih içinde değiştikleridir. Bu değişiklikler kimi zaman siyasal değişmelerle, kimi zaman toplumsal gelişmelerle olmaktadır. Her seferinde yorum, toplumun seçtiği yolda gerekli görülen meşruiyet ve kimlik sorunlarıyla ilgilidir.

Bir İhtilalin İmajı tarihle, tarih felsefesiyle, eğitimle, toplum psikolojisiyle, uluslararası ilişkiler, bölgesel kültürler, ulus kavramı ve ulusal kimlik konularıyla ilgilenenler, dünyadaki kültürel ve ideolojik gelişmeleri çevresel bir biçimde izlemek isteyenler için bir temel kitap niteliğindedir. ■

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN
BUNDAN 124 YIL ÖNCEKİ PARİS KUŞATMASINDAN BİR MENÜ

FEYZİ MUHTAR KATIRCIOĞLU

İnsanlar aç kalınca neler yiyebiliyorlar, hiç merak ettiniz mi? Geçenlerde, televizyonda Ermenistan'ın başkenti Erivan'daki hayvanat bahçesini konu edinen bir ilginç bir program seyrettim. Eskiden Sovyetler Birliği'nin en meşhur hayvanat bahçesi, araştırma ve üretme merkeziyken, bugün parasızlıktan ve yoksulluktan dolayı, acınacak hale gelen bu kuruluşun en büyük sorunlarından biri, kaybolan hayvanlarmış. İnsanlar, uygun buldukları yabani hayvanları öldürüp yemek üzere evlerine götürüyorlarmış.

Bu ayki menümüz, Prusya ordusunun 1870 yılında Paris'i kuşatması sırasında bir lokantanın yemek listesidir. 17 Kasım 1870 Perşembe tarihini taşıyan bu menünün altında, bu yemek çeşitlerini tasarlayabilen ahçıbaşının imzası var: Şef Lelong.

At, kedi, fare ve köpek türünden yemeklerin yabancısı olduğum için, hangisine hangi şarabın yakışacağı konusunda fikir yürütemeyeceğim. Son olarak, sizlere "Afiyet olsun!" demezsem, umarım ki alınmazsınız. ■

Consommé de cheval au millet
At eti suyu, arpa küspesiyle.

Releves
Brochette de fois de chien a la Maitre d'hotel
Şiş'te köpek ciğeri, tereyağı ve maydanozlu sosla.
Emincee de rable de chat-sauce mayoneise
İnce doğranmış kedi sırtı, mayonezli sosla.

Entrées
Epaules et filets de chien braises, sauce tomates
Domates salçalı, ağır ateşte pişirilmiş köpek kol ve filetosu.
Civet de chats aux champignons
Kendi kanı ve kırmızı şarapla pişirilmiş mantarlı kedi kuşbaşı.

Cotlettes chien aux petits pois
Bezelyeli köpek kotleti.
Salmis re rats a la Robert
Soğan, sirke ve hardallı sosla kuşbaşı fare eti. (Robert 17'nci yüzyılda çok ünlü bir Fransız ahçısıdır; icat ettiği salçaların tarifleri günümüze kadar gelmiştir.)

Rots
Gigots de chien flanquie de ratons (sauce poivarde)
Biber salçalı köpek budu, yanında körpe fare.
Salade d'escuralles
Bir çeşit salata, ama ne olduğunu bulamadım?
Legumes/Sebzeler
Begonia au jus
Kendi suyunda haşlanmış begonya çiçek ve yaprakları.
Entremet/Plubm pudding au Rhum et a la Moelle de Cheval
İngiltere'nin ünlü romlu-erikli pastası, at ilikleriyle pişirilmiş.

Dessert
Gateaux Gines.
Büyük olasılıkla yöresel bir pasta türü.

Vins/Şaraplar
Xéres: Bizde tatlı-sert olarak bilinen, ünlü bir İspanyol şarabı. Graves, Chateau Margaux, Maison (müessesenin kendi etiketiyle sunulan şarap), St. Joseph ve Tokay (tatlı Macar şarabı).

ULUĞ İĞDEMİR (1900-1994) VE ESERİ

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

Mart ayı içinde gazetelerde çıkan bir başsağlığı haberinde U. İğdemir'in vefat ettiği haberi verildi. Memleketimizin kültür tarihinin saygın kişilerinden biri olan, çalıştığı sürede her bir dakikasını Türk devrimine, Atatürk hareketinin öğrenilmesine hasreden, örnek bir kişi olmayı, üzerine düşen görevleri en iyi şekilde yerine getirmeyi şiâr edinmiş bu insanı rahmetle anmak istedim. Şimdi yaşı ellinin üzerinde olanların hatırlayabileceği gibi Türk Tarih Kurumu içindeki 53 yıllık çalışması esnasında, Kurum'un idarî yapısını canlılığa kavuşturmuş, ilmî neşriyatının başarılı yürütülmesini sağlamış ve en muhteşem eseri olarak da, Türk Tarih Kurumu'nun ilmî süreli yayını olan *Belleten*'i yaratmıştır. Her ne kadar bir idareci olarak verilen direktif ve emirleri zamanında yerine getirmekle görevli birisi diye de tanımlanabilir ise de, hiçbir zaman saat ve mesai mefhumu kabul etmeden, üzerine düşen görevi en parlak bir şekilde yapmıştır. Memleketimizin silâhlı kurtuluşunu başardıktan sonra çağdaş bilim dünyasına ve köhneleşmiş müesseseler yerine Atatürk'ün direktifi üzerine en ileri kuruluşları örnek alma görevini başarı ile yerine getirmiş ve bu çalışkanlığı ve becerisi, yakın olanların takdiri yanında neşriyat ile de pekiştirilmiştir.

Hayatı: 1900'de Çanakkale'nin Çardak beldesinde dünyaya geldi ve devrindeki idealist gençlerin büyük bir kısmının seçtiği meslek olan ilkokul muallimliği ile çalışmaya başladı. Yetiştiği dönem Türk tarihinin en buhranlı zamanlarından birisi idi. Her ne kadar eline silâhı alıp da bir halk kahramanı, milis, çete mensubu olmadı. Bununla beraber, o sıralarda bile üzerine verilen görevleri yerine getirirken izlenimlerini kaleme aldı ve sonradan birer tatlı hatıra olan bu yazılar, onun silâhdan da güçlü olacak tahrir becerisini geliştirdi. Nitekim İstiklâl Savaşı devam ettiği sırada bile, Antalya'ya gönderildiği zaman orada muallimlik görevine devam etti ve bütün ömrü boyunca çok yakınında olacağı "Millî Şair" Mehmed Emin Yurdakul ile tanıştı. Bir süre sonra Adana'ya tayin edildi ve orada neşriyat becerisini ortaya koydu: bir gazete çıkarıp Türk Devrimini geniş kitlelere tanıtmaya çalıştı ve bir de matbaa kurdu. Bu işi 1926'ya kadar devam etti. Türk Ocağı genel merkezi tarafından Ankara'ya davet edilince, orada Başkâtiplik görevini üstlendi. Bu davete kimin aracı olduğunu hiçbir zaman öğrenemedim.

U. İğdemir bu sırada edindiği tecrübe sayesinde yeni bir matbaayı Türk Ocağı'na kazandırdı ve bir süre sonra bu kuruluşun yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisinin kaliteli bir şekilde çıkmasını sağladı. Türk kültüründe özel bir yeri bulunan bu derginin en muhteşem zamanı, Uluğ İğdemir devrinde neşredilen sayılarıdır. Hem baskı zenginliği, hem de gelen yazıların kaliteli olması için gerekli çabaları çok iyi yürüttü. U. İğdemir, 1928 yılında gerçekleştirilen Harf İnkılâbı sırasında, derginin az bir sarsıntı ile bu bunalımı atlatmasını sağladı ve yaptırdığı hurufat sayesinde bu alandaki başarısını ortaya koydu. Kendisi de bazı yazılarını buraya verdi; fakat en önemli husus muhakkak ki, derginin muhtelif yazılarının da hazırlanması, dizilmesi ve zamanında ilgili yerlere aktarılması idi ve bunu gerçekleştiren U.

İğdemir'in Türk Ocağı ile ilgili en kıymetli hatırası, burada Ankara'nın ilk sahnesinin inşa edilme olayıdır. İsmet İnönü ile ilgili bilgilerini kaleme aldığı sırada, ihtiyaç duyulan modern bir sahneni Türk Ocağı bünyesinde yapılışını da anlatır. Bu sahne günümüzde bile sanat olayları için faydalı olmaktadır.

Uluğ İğdemir'in Türk Ocağı çalışması 1931 yılında bitti. Bu hitam bir istifa, atılma, iş değiştirme değil, memleket içinde meydana gelen bir siyasi fırtınanın uzantısıdır. Türk Ocağı gelişen Türk Cumhuriyeti içinde nedense beklenen kıvama erişememişti. Yıllar boyu çok alanda yenilik hareketini Türk toplumuna kazandıran bu kuruluş bir türlü Kemalist hareketi benimsemedi. Şahsi çekişmeler kırgınlıklar makam paylaşmasında beliren birtakım dargınlıklar sonucu, Türk Ocağı'nın faaliyetine son verildi. Uluğ İğdemir de ortada kaldı. Bu sırada arzusu İstanbul'da bir iş bulup yerleşmek idi, fakat iş aradığı sırada hayatında çok büyük etki yapan bir değişiklik oldu.

Uluğ İğdemir yazılarında, 1931 yılında Türk Tarih Kurumu'na girişini anlatmıştır. Tanınmış siyaset adamlarından Reşid Galip tarafından yapılan daveti kabul etti ve "kâtip" olarak burada çalışmaya başladı. Türk Tarih Kurumu, evvelâ Türk Ocağı içinde bir nevi alt komisyon gibi 1930 yılında çalışmalarına başlamıştı. Bir yıl sonra Cemiyetler Kanunu'na göre faaliyete girişti. En büyük teşvik, devletimizin kurucusu, tarih çalışmalarının büyük destekçisi Mustafa Kemal Paşa'dan geliyordu. Türk Tarih Kurumu'nun bir dernek olarak çalışması yanında, belirlenecek para kaynaklarının nereden sağlandığı belli değildir. Bu hususta devrin bütçelerine para konup konulmadığını tespit edemediğim gibi U. İğdemir de hiç konu etmedi. Tek anlattığı, İstanbul'da kurulu Rum Kültür Cemiyeti (Syllogos)'nin kitapları açıkta kaldığı zaman, bunların Ankara'ya getirilmesi için para yok iken, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsî bütçesinden beş bin lira verdirerek kütüphaneyi getirtmesi ve raf yaptırtmasıdır. Kurum'un ilk büyük faaliyeti, elbette ki büyük bir girişim olarak liseler için "Tarih" kitaplarının yazdırılması ve kısa bir süre sonra "Türk Tarihinin Ana Hatları Müsveddeleri" denen girişimin yapılmasıdır.

Bugünkü imkânlar karşısında biraz düzensiz ve baskı tekniği zayıf olarak çıkan eserler, şimdi ancak çok sınırlı sayıda meraklısı tarafından bilinen, unutulmuş olaylardır. Bunun gelişmesi muhtelif zamanlarda değişik araştırıcılar tarafından ele alındığı için tekrar etmiyorum, fakat esas konu, Uluğ İğdemir'in bu faaliyeti hatırladığı zaman, büyük bir heyecana kapılması idi. Saatlerce süren görüşmeler, tartışmalar, fikir alışverişleri kesintisiz devam ederdi. Diğer bir mühim girişim ise, 1932 yılında toplanan "Tarih Kongresi"dir. Ankara'da, yeni faaliyete (Türk Ocağı'ndan müdevver) geçen Halkevi binasında çalışmalarına başlayan toplantı, memleket için bilinmeyen bir tutum olmasına rağmen, başarı ile sürdürüldü, gazeteler uzun uzadıya çalışmaları konu etti, bildiri kitabı da fazla gecikmeden neşredildi. Böylece çalışmalar belirli bir yol içine sokuldu ve Kurum neşriyata da başladı. Bu, kısa satırlar içinde geçiştirilecek bir olay değildi. Çünkü Ankara'da matbaa az sayıda olduğu için, çok sayıda eser, İstanbul'da başta Devlet Matbaası olmak üzere birtakım yerlere gönderiliyordu. U. İğdemir bütün sorumlulukları üzerine alarak neşriyatın tanzimini sağladı, ihtiyaç duyulan bir eksikliğin giderilmesi işi, uzun tartışmalardan sonra 1937 yılında gerçekleştirildi. Bu olay da Uluğ İğdemir'in hayatında çok özel bir yer tutar.

Türk Tarih Kurumu 1937 yılında *Belleten* adlı dergiyi ilim dünyasına sundu. İsmi Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilen derginin ilk sayıları İstanbul'da basıldı. U. İğdemir bunun üzerine önceki becerilerini göstererek Kurum'un bir matbaaya sahip olması çalışmalarına başladı. Fakat II. Dünya Savaşı öncesindeki bunalımlar, devamı esnasındaki çetin zorluklar bu girişimi engelledi. Bununla beraber neşriyatın ve Belleten'in zamanında ilim dünyasına verilişi gerçekleşti. Elbette ki, bu başarıda en büyük pay buraya yazı verenlerin ilmî seviyesinden ileri gelir. Fakat zamanında çıkması ve hemen ilgili yerlere gönderilmesi, müstesna bir meziyet sahibi kişilik gerektirir ki, bu nitelik Uluğ İğdemir'de mevcuttu. Gelen yazıları hemen düzenler, ne zaman ve nerede yayınlanacağını saptadıktan sonra çıkmasını ve böylece devamlılık kavramının ülkemize girmesini sağlardı.

Belleten kısa bir zaman zarfında göz kamaştırıcı bir hüviyet kazandı: içeriği, görünüş zerafeti, düzeni ve her bir sayısındaki orijinallik bütün ilim çevrelerinde takdir edildi. Uluğ İğdemir bu arada boşluklara büyük bir dikkat gösterdi ve başta haber yazıları olmak üzere, Kurum faaliyetleri nelerin geliştiği, getirilen veya götürülen bilgi kaynakları üzerinde her zaman bilgiler verdi. Bunların düzenli bir şekilde çıkması bir tek U. İğdemir'e aittir ve onun ayrılmasından sonra meydana çıkan boşluğu gördükten sonra, çalışmalarının başarısı bir kere daha kanıtlandı. Bununla birlikte, artık hiçbir şekilde eski sayıları başından başlayarak okumak isteyen bir nesil gelmeyeceği için, U. İğdemir'in başarısı çok az sayıdaki kişi ve araştırıcı tarafından bilinecektir. Onun ayrılmasından sonra her bir yönü ile tam bir inhitata uğrayan *Belleten*, daha bir süre U. İğdemir'in mirasını devam ettirebilir.

Kurum'dan ayrılışı: Uluğ İğdemir uzun bir çalışma evresinden sonra pek çok memur gibi emeklilik yıllarını hesap ederdi. Ne var ki, vazifesine bağlı bir kişi olmaktan da öte, birkaç dosya alıp başladığı işe, büyük bir görüntü kazandırdıktan sonra, buradan ayrılmayı bir türlü arzulamadı. Türk Tarih Kurumu kurulduktan sonra, çalışmalarını Ankara Halkevi binasında, küçük bir yerde devam ettirdi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin şimdiki binası yapıldığı zaman, Kurum'a iki büyük salon ile dört çalışma odası tahsis edildi. Bir müstakil bina istenildiği zaman, zamanın başkanı ve Türk siyasetinin renkli simalarından Şemsettin Günaltay'ın ısrarı sonucu bir arsa sağlandı. Binanın inşası için uzun zaman beklendi. Gerek Kurum imkânlarının genişletilmesi, gerek Dünya Harbi sıkıntılarının atlatılması, epey zaman sabredilmesini gerektirdi. Bu arada devletimizin kurucusu M. Kemal Atatürk ölümünün yaklaştığını anladığı sırada, mirasının bir kısmını, çok emek verdiği Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu arasında paylaştırdı. Fakat bu para kısa bir zaman zarfında milyonlara, daha sonra da yüzlerce milyon gibi rakamlara çıktı. Türkiye İş Bankası'nda sermaye olarak bulunan para büyük sayılara ulaştıkça, Kurum'ların da düşmanlarının kinleri paralel bir şekilde arttı.

Türk Tarih Kurumu uzun yıllar sınırlı bir üye sayısı tuttu ve tarihçi olmakla birlikte, Atatürk düşüncesinin aleyhdarlarını kabul etmedi. Bu aşamada hep Uluğ İğdemir hedef gösterildi. Kurum gelirlerini istediği gibi kullandığı, profesör veya milletvekili kadar para aldığı dedikoduları her bir tarafa yayıldı. O ise hiçbir şekilde bu çirkin saldırılara aldırmadan görevini yerine getirdi. 1950 yılında iktidara sahip olan Demokrat Parti, dil devrimini bahane ederek ilk saldırıya geçti ise de, cevabını aldı, 27.5.1960 günü bu partiyi silâh zoruyla iktidardan kovan güçler, Atatürk aleyhdarlarının yarattığı bir havayı Kurum'lar için kullanmaya kalktılar

ise de, gene başaramadılar. Kısa bir süre sonra mirasın yönetici Cumhuriyet Halk Partisi içinde birtakım kişiler, Kurum'ları çelmelemek için faaliyete giriştiler. Konu mahkemelere kadar gitti ve Uluğ İğdemir her bir satırı haklı polemikleri ile bu işin üstesinden gelerek Atatürk aleyhdarlarını susturdu. Gerçi büyük bir kıskançlık da, onun yarattığı matbaadan kaynaklanmıştı. Türkiye'nin en ileri matbaalarından birini kurarak Kurum neşriyatını düzen altına alan U. İğdemir'e gıpta edenlerin sayısı artmakla birlikte ona haset edenlerin sayısı daha çok arttı. Bu arada Kurum üyesi olmakla birlikte, işlerinin ağır gittiğini bahane eden bir kısım Türk Tarih Kurumu üyesi de, Uluğ İğdemir aleyhine döndüler. Hedeflerine 12 Eylül 1980 günü iktidara el koyan kuvvetler aracılığıyla ulaştılar. Kurum'lara yöneltilen saldırılar sonuç verdi ve 30 yıllık bir hedef sonucu acayip bir kanun sayesinde Kurum'ların yapısı değiştirildi. Türk Tarih Kurumu'nun son yönetim kurulu, son bir gayret gösterip, Uluğ İğdemir'i bile feda ederek, işten el çektirme gibi bir karar aldı, fakat hiçbir şekilde yaranamadı. Atatürk karşıtları isteklerine kavuşarak, yeni bir çalışma ortamı yaratma yerine, şark ülkelerine has bir başarılı yöntem olan, yık da nasıl yıkarsan yık, sistemini benimsediler. Uluğ İğdemir kararı olgunlukla karşılayıp yıllardır arzuladığı emekliliğini isteyip İstanbul'a taşındı. 1931 yılında memur olarak gelmek istediği bu şehire Türk Tarih Kurumu Genel Müdürlüğü'nden emekli olarak gelip son 1 yılını tatlı hatıraları ile başbaşa geçirdi.

Sair çalışmaları: büyük bir Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa hayranı olan Uluğ İğdemir, onların kurduğu partiye üye oldu ise de, aktif siyasetten uzak kalmıştır. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde Cumhuriyet Hak Partisi'nden aday oldu ise de, seçilemedi ve yanlış hatırlamıyor isem, bir daha da katılmadı. Partililiği bir kere işine yaradı: 27 Mayıs 1960'tan sonra meydana gelen bir düzenleme esnasında, partiyi temsilen Türkiye İş Bankası'nda on yıl kadar yönetim kurulu üyeliği yaptı. Esas parti içi çalışması, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir kültür kolu olarak faaliyet gösteren Halkevi çatısı altında oldu. Ankara Halkevi'nin aktif bir üyesi olarak birinci günden itibaren çalıştı, ihtisas alanı olan kütüphane ve neşriyat alanlarında parlak başarılar gösterdi. 1932 yılından 1950 yılına kadar devam eden bu çalışmaları Demokrat Parti tarafından durdurulunca, bunları başka bir çatı altında devam ettirmedi. 1961 yılında tekrar faaliyete geçirilen Halkevlerinde, beceri ve birikimleri yolu ile yeni yetişen nesillere Türk Kurtuluş Savaşı'nı, Atatürkçülüğü ve yeni inkılâp hareketini öğreterek faaliyette bulundu. 1980 yılında faaliyeti durdurulan Halkevi kuruluşuna bir daha dönmedi.

Görüldüğü üzere, Uluğ İğdemir'in hayatında girdiği bütün Kurum'lar siyasi fırtınalar karşısında bocalamış ve esen şiddetli siyaset kasırgaları karşısında yıkılmışlardır.

Türk Ocağı bir siyasi olay sonucu kapatıldı ve yerine yaratılmak istenen Halkevi hareketi de hep tedirginlik yarattı, kapatılma girdâbına girdi. Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu da bu fırtınalı gelişmeden kendilerini kurtaramadı. Önce, Türk Dil Kurumu hedef gösterildi ve dilimizi yozlaştırması yanında devlet düzenine karşı çıkan kişilere para yağdırılıyor diye birtakım teranelerle ortaya çıkanlar, ağızlarının paylarını aldılar ise de, Atatürk'ün işlerini yıkmak için giriştikleri işlerde başarılı oldular. Akılları sıra Kurum'ları ele geçirmek sonucu yeni bir para kaynağına kavuşarak, dilimizi de zenginleştirme yoluna girdiler. Halbuki kendileri pekalâ büyük paralar bularak kuruluşlar meydana getirmişlerdi, fakat hiçbir etkinlikleri olmadığını kısa bir süre sonra anladıkları için, Türk Tarih Kurumu'nu yıkmayı başhedef seçtiler ve amaçlarına da ulaşarak, neşriyatın ciddiliğini sulandırmayı başardılar. Okunmayan kitaplarının yeni baskılarını Kurum neşriyatı arasına sokarak, hiçbir yerde yazıları çıkmayacak adamlarının yazılarını *Belleten*'e vererek değerinin yıkılmasını başardılar. *Belleten*'in adını kullanmayı hak etmedikleri için yeni isimde bir dergi çıkarmaları gerekirdi. Fakat ilim âleminde hiçbir etki yapmıyacaklarını bildiklerinden Uluğ İğdemir zamanından miras kalan bu ismi ve onun ciddi çalışma döneminde çıkan kitapların fotokopi neşriyatını çıkarmakla bir süre faaliyetlerini devam ettirme imkânını bulabildiler.

Basılı eserleri: çok genç yaşta yazı hayatına giren ve son çalışma gününe kadar elinden kalemi bırakmayan U. İğdemir'in en büyük eseri Atatürk ile ilgili çalışmalarıdır. Doğrudan şahit olduğu çok sayıdaki konuyu kâğıda döken U. İğdemir'in en mühim eseri olarak dağınık yazılarını bir araya getirdiği *Yılların İçinden* adlı kitabı sayıyorum. Gözlemci ve araştırıcı vasıfları ile kaleme aldığı yazılarından sonra, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu* adlı eseri de her zaman için değerini koruyacaktır. Çok arzu ettiği, belgelere dayanarak bir kurum tarihinin yazılması işini yapamadı ve başka birisine de güvenemedi. Araştırma ile hissiyatı birbirine karıştırmaktan çekindiği için buna girişmedi. Zaten böyle bir eseri günümüzde hiç kimse ilgiyle karşılamazdı. Sair eserlerinin bir listesi, adına tahsis edilen *Belleten*'in özel sayısında verilmiştir. ■

Bibl. *Belleten* XLIII/170 (Nisan 1979); *Belleten*'in bu sayısı doğumunun 80. yıldönümü nedeni ile Uluğ İğdemir'e armağan edilmiştir: Enver Ziya Karal "Doğumunun 80. yıldönümünde Uluğ İğdemir" s. 251-253, Uluğ İğdemir'in basılmış yapıtları, s. 254, Afet İnan, "Uluğ İğdemir'in yaş günü münasebetiyle" s. 255-256, Adnan Binyazar, "Bir devrim eri", s. 305-307, Semavi Eyice, "Uluğ İğdemir ve Belleten", s. 393-396, "Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü Uluğ İğdemir'in 80. doğum günü töreninde yapılan konuşmalar" s. 523-535, bu sayfalarda sıra ile: Enver Ziya Karal, Afet İnan, Nusret Hızır, Yaşar Yücel, Sunullah Ansoy, Uluğ İğdemir tarafından yapılan konuşmaların metinleri bulunmaktadır. Adnan S. Erzi, *Belleten Dizini I*, Ankara 1971, s. VIII-IX, müellif eseri U. İğdemir'e ithaf etmiştir (bu eser hakkında yazdığım tanıtma yazısı: *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, III (1973) s. 354-354)). Çok bağlı olduğu Mustafa Kemal Atatürk için 1981 yılında kutlanan 100. doğum yılı vesilesiyle *Nutuk*'un etraflı bir neşrinin gerçekleştirmesine girişti ise de, sonunu getirmesi mümkün olmadı. Atatürk'ün hayatına dair eseri daha önce çıktı: *Atatürk'ün Yaşamı*, Ankara, 1980.

(Üstte) Chambord ile aynı tarihlerde, zengin Paris bankacılarından Gilles Berthelot'nun nehir üzerindeki bir adacıkta yaptırmaya başladığı Azay-le-Rideau şatosunun ilginç L-planı, aslında tamamlanmamışlığını yansıtıyor. Ortada) Tours'un eski şehir merkezinin pitoresk yapılarla çevrelenmiş küçük meydanları, geceleyin taşra gençleri ve açık hava lokantalarının müdavimleriyle dolup taşıyor. Altta) 11. yüzyıl sonlarında kurulan Fontevraud manastırı, 19. yüzyılda, tam da Foucault'nun hapishane sisteminin biçimlenişi bakımından kritik saydığı dönemde, cezaevi olarak kullanılmış. Geniş çaplı restorasyonu hâlâ sürüyor.

40 küsur şatosuyla Loire vâdisi, muazzam bir taş mimarî hazinesine sahip. Chambord, 440 odası ve 156 x 117 metrelik ölçüleriyle bunlardan en büyüğü; planlarının, Onardo'nun gerçekleşmeyen bir projesinden etkilendiği söyleniyor. Yapımına başlandığı tarih, 1519, yani Kanunî'nin tahta çıkmasından hemen önce. Ama Osmanlıların benzer bir taş yapı zenginliği yok - neden yok acaba? Kuzeybatı Avrupa'ya kıyasla Akdeniz, hattâ Balkan tarımının verim düşüklüğünden mi? Askerî cihazları pahalılığıyla geniş toprakların fethine dayalı "ekstansif" bir imparatorluk olmalarından mı ? Tüketim kalıplarının değişkenliğinden mi ? Ya da, mirî arazi rejiminin ve kulluk sisteminin özelliklerinden ötürü, egemen sınıfın aileleri kendilerini toprak üzerinde daima biraz eğreti ve geçici hissettiklerinden mi?

İlk temelleri 9. yüzyıl kadar gerilere giden Blois şatosu, 10. yüzyıldan başlayarak defalarca genişletilmiş ve yeniden yapılmış. 25 Ekim 1415'teki Agincourt muharebesinde İngilizlere esir düşen ve 25 yıl kaldığı bu ülkede yalnızca şiirle oyalanabilen genç Dük Charles, 1440 yılında ve 46 yaşında Fransa'ya geri döndükten sonra, 1450'te tamamen Blois'ya çekilmiş ve burada, genç şiir yarışmaları düzenleyerek kendini avutmaya koyulmuş. François Villon'un "Susuzluktan ölüyorum çeşmenin yanıbaşında/alev alev yanarak, soğuktan çatırdayarak dişlerim/uzak bir diyarda gibiyim kendi ülkemde..." diye başlayan baladını, Blois'daki bu yarışmalardan biri için yazdığı biliniyor.

Loire vadisindeki son büyük Rönesans şatosu olan Villandry'nin (1536) geometrik tarhlarında, "Rönesans bahçesi" fikri somutlanıyor.

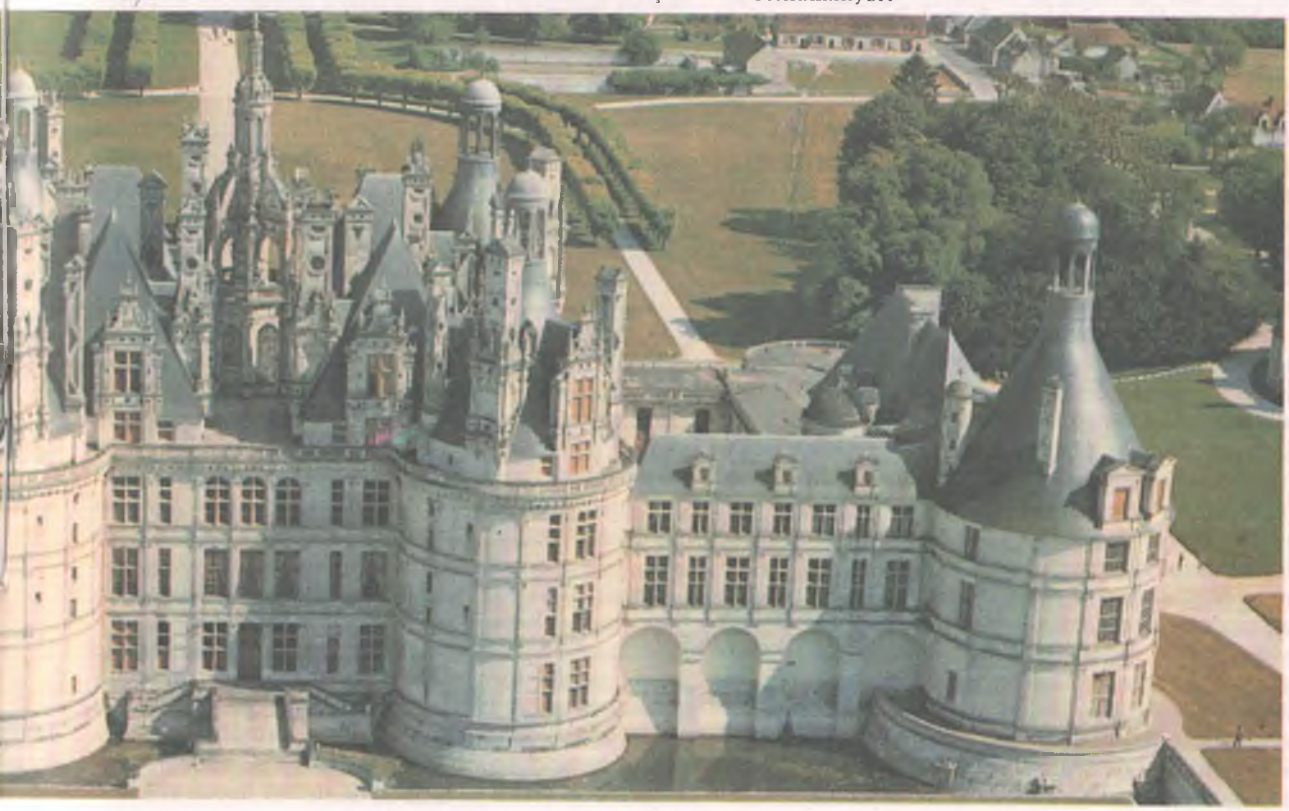

TOURS'DA BİR SEMPOZYUM: RÖNESANS DÖNEMİNDE HIRİSTİYANLAR VE MÜSLÜMANLAR (II)

HALİL BERKTAY

4 Temmuz Pazartesi akşamı Toulouse II Üniversitesi'nden *Alain Ducellier*'nin "Le monde orthodoxe face aux Turcs à la fin du moyen age" konulu "açılış dersi"ni dinlerken düşünüyorum: Yekpare bir Hıristiyan âlemiyle, keza yekpare bir İslâm âleminin yalnızca çatıştıkları ve hiç uzlaşmadıkları efsanesi, nasıl hâlâ direnebiliyor, aksi yöndeki bütün olgulara ve bilim adamlarının hiç olmazsa bir bölümünün tüm çabalarına karşın! Colin Imber, örneğin, *The Ottoman Empire 1300-1481*'de (Isis, İstanbul 1990, s. 11, 132-33), 1444'te Osmanlı ordusunu İstanbul Boğazı'ndan geçirenlerin de, Varna'da kullanacakları topların bir bölümünü temin edenlerin de (Haçlıları destekleyen Venediklilere rakip) Cenovalılar olduğunu günümüzde dahi hiçbir tarihçinin net ve kesin biçimde dile getiremediğini kaydeder. Keza 1992'de Hannover'de yapılan Alman Tarih Kongresi'nde, hatırlıyorum, Passau Üniversitesi'nden Prof Erskens diye bir zat, Macar kralı ve Kutsal Roma imparatoru Sigismond'un (1368-1437) büyük bir Haçlı Seferi ile Osmanlıları Balkanlardan sürüp atma projesini çok ciddiye almıştı da, ideoloji ile *realpolitik*'i ayırdetmek bakımından Fikret Adanır, Sigismund'un niye özellikle Fetret Devri sırasında hiçbir şey yapmadığını imâlı biçimde sormak zorunda kalmıştı.

İşte şimdi, İslâmiyete karşı ideolojik polemiklerin sertleşmesinin başka şey, Bizans ile önce Araplar ve sonra Türkler arasında Batı'nın anlamadığı ve anlamak istemediği derecede bir *coexistence*'ın ortaya çıkmasının ise gene başka bir şey olduğuna işaret etmekle, aklıselime benzer çağrılar içeriyor, Ducellier'nin konferansı. Tarih Vakfı'nın Mayıs 1993'te yapılan 1. Uluslararası Kongre'sinde Nevra Necipoğlu, Osmanlı fütuhatı karşısında Bizans devlet ideolojisinin evrensel imparatorluk iddiasından daha küçük ölçekli önermelere geri çekilişi konusunda bir tebliğ vermiş; daha önceki bir makalesinde ise, 1453'ten çok önce payitahtta nasıl bir Osmanlı ticaret kolonisinin oluştuğunu ve hattâ kendilerine kadı atandığını, muhtemelen Çandarlı Halil Paşa'nın da bu ilişki ağları içinde yer aldığını, vb anlatmıştı (bkz. "Ottoman Merchants in Constantinople During the First Half of the Sixteenth Century," *Byzantine and Modern Greek Studies*, Birmingham, vol 16, 1992, 158-69). Aynı şekilde Ducellier de, Müslümanlarla uzun komşuluk yüzyılları sonucu, artık ekümenizm iddiaları sırf ağız alışkanlığıyla tekrarlanırken, Türklerin ancak Batı'nın yardımıyla durdurulabileceği gerçeği karşısında, Ortodoks kilisesinin (bunu yapıp Papalığa toptan boyun eğmektense) tamamen ayrı bir varoluş fikrini içine sindirmeye koyulmasından söz ediyor: Daha sonraki bazı olguların, diyor, yani Osmanlı egemenliğini kabullenişin, günlük yaşamda kapsamlı kültür alışverişinin ve gerek siyasal, gerek dinsel elitlerin Türklerle işbirliği yapmaya yatkınlığının temelleri, bu suretle atılmış olmalıdır. Zaten bu elitlerdir ki, II. Mehmed'in "Greklerin ve Türklerin imparatorluğu" fikri etrafında, hızlı bir pragmatizmle birleşecekler ve tabii bu nedenle (Batı Roma'dakinden farklı bir tarzda da olsa), bir kere daha devlet çökerken kilise yokolmayacaktır.

MALLAR, TÜCCARLAR, LİMANLAR

Ortaçağın bölgesel uygarlıklarının dinsel kökenli kimlik tanımlarından türemiş "ötekileştirici" bilinç biçimlerini aşma arzusu, sonraki günlerde de yön vermeye devam edecek, Tours sempozyumuna -- hattâ öyle ki, ikinci günün daha ilk konuşmasında, ters yöne fazla savrulup savrulmadığımızı, tarihsel gerçeklikten biraz kopup kopmadığımızı sormaya başladığını farkediyorum içimden. Burada Cezayir Üniversitesi'nden *Moulay El Hadj Belhamissi*'nin "Alger et Marseille: porte de deux mondes" başlıklı bildirisi, bana göre dostluğa, dahası, Batı Akdeniz'le sınırlı özel bir Arap-Fransız dostluğuna fazla katıksız bir övgü niteliği taşıyor, yer yer. Charles-Roux'dan "Akdeniz kıyılarını sık sık bölmüşse de hiçbir zaman birbirinden koparıp ayırmamış, birbirlerini tanımalarına engel ol(uştur)mamıştır" mealinde bir alıntıyla başlıyor Belhamissi: 15. yüzyıl sonlarında Provence kontluğunun tümüyle birlikte Marsilya'nın da Fransa krallığına katılması, Fransa'nın Akdeniz kıyılarının kesintisizliğe kavuşmasını sağlamış; böylece bütün bir Hıristiyan dünyasının doğu kapısı konumuna yükselen Marsilya'nın karşısında ise, Batı Müslüman dünyasının kapısı olarak Cezayir kenti yer almıştı. Bu iki büyük liman arasında, barış dönemleri hiç de nadir değildi. 16. yüzyıla, örneğin, esas olarak bir *entente* havası hâkimdi çünkü taraflar İspanya'ya karşı açık-örtük ittifak arayışları içindeydiler ve karşılıklı kapitülasyonlar tanınıyor, konsolosluklar kuruluyor, heyetler gelip gidiyor, ticaret hacmi yükseli-

yordu. Zaman zaman çatışmalar patlak veriyorduysa da, bunlar dinsel bağnazlıktan değil, daha çok süregelen korsanlık faaliyetlerinden kaynaklanıyordu, Belhamissi'ye göre: Tek tek kaptanlar kendilerine hâkim olamayınca, Akdeniz'in suları mevzii sürtüşmelerle kararıyordu. Ama bu noktada bile Marsilya Ticaret Odası'nın uzak görüşlü politikası sonucu, her iki büyük ticaret merkezinde karşılıklı sığınma hakkının tanınması, gemilerin donanım ve onarım ihtiyaçlarının karşılanmasının öngörülmesi, hasta ve yaralı denizcilere bakılması gibi önlemler, Marsilya'nın ve Cezayir'in birbirlerine ne ölçüde muhtaç olduklarını yansıtıyordu. - Pek "Osmanlıcı" sayılmasam da, galiba bir tahlil boşluğu karşısında sormadan edemedim: Aşırı iyimser olup olmadığı bir yana, Osmanlılar neresindeydi bu tablonun? 16. yüzyılda Cezayir, tamamen özerk bir birim olarak mı yürütüyordu Fransa ile ilişkilerini? Politika oluşturmada yerelliğin payı ile İstanbul'un payı ne kadardı? Başka bir deyişle, en azından o dönemdeki Cezayir-Marsilya ilişkilerine I. François ile Kanunî'nin Habsburg'lara karşı elele vermiş olmaları hiç mi katkıda bulunmuyordu?

Bu sorulara tatmin edici bir cevap alamayışımın, son tahlilde, Osmanlı mirasının farklı milliyetçilikler tarafından değişik yorumlanış biçiminden kaynaklandığını sanıyorum. Devlet ve politika kertesi işin içine girer girmez, böyle tutumlar kendini hissettiriyor; buna karşılık, örneğin Université de Tunis I'den *Tahar Mansouri*'nin "Ortaçağın sonlarında Batı Akdeniz'de Hıristiyan ve Müslüman tüccarlar arasındaki ilişkiler" başlıklı tebliğinde olduğu gibi, salt sivil toplum düzeyinde kalınınca başka duyarlılık ve katkılar da oluşuyor. Tunus'tan Pisa'ya yollanmış bir dizi mektup üzerinde çalışıyormuş Mansouri; bu tür belgeler, şimdiye kadar daha çok resmi açıdan incelenmiş olmalarına karşılık, Arap tüccarlar ile İtalya'daki ortakları arasındaki ticari ilişkilerin, kredili satış ve gümrükten geçirme garantisi anlaşmalarının ötesinde, yazarlarının kişisel hayatlarından ve ailelerinden haber vermelerine, hattâ yer yer birbirlerine oldukça samimî biçimde açılmalarına da tanıklık ediyormuş. Bu yaklaşım, günümüzün kültürel mikro-tarihçiliğinden ya da özel hayat merkezli denilebilecek bir tarzda *narrative*'e geri dönen tarihçiliğinden tatlar taşıyor. -- Oysa çağdaş tarihçiliğin çeşitliliği Kleopatra'nınki kadar sonsuz ve nitekim hemen bir sonraki sunuşa: *Michel Fontenay*'in (Univ. Paris I) "17. yüzyıl soniarında Batılıların Doğu Akdeniz iskelelerindeki ticari faaliyetleri" konulu bildirisine, bu sefer Braudel'ci bir iktisat tarihçiliğinin *longue durée* vurgusuyla birlikte, Wallerstein'den türeyen çok geniş bir "dünya sistemi" perspektifi damgasını vuruyor. Rönesans'ta henüz Akdeniz'in batısı ile doğusu arasında hemen hiçbir ekonomik gelişmişlik farkı ya da üstünlük ilişkisi söz konusu değildi, diyor Fontenay. Öte yandan 19. yüzyıl başına gelindiğinde, tabii Batı'nın kesin üstünlüğü kurulmuş durumdaydı - ama artık eski Batı Akdeniz'in de değil, daha kuzeye ve Atlantik kıyısına kaymış bir Batı'nın, bütün Akdeniz üzerindeki hegemonyası çerçevesinde, Doğu Akdeniz'in özel olarak periferileşmesi anlamında ! Buraya giden yolda ise, 17. yüzyıl çok önemli bir dönüm noktası olarak görülüyor. İlk izlenimler itibariyle, 17. yüzyıl sonunda pek fazla değişen bir şey yoktu: "yükte hafif pahada ağır" ve Batı'nın global olarak açık verdiği bir ticaret söz konusuydu. Ancak bu görüntü ardında, birinci olarak, Akdeniz 15. ve 16. yüzyıllarda o kadar büyük önem taşımış olan Asya-Avrupa transit ticaretindeki rolünü 1687-88 yılı istatistiklerinde hemen tamamen yitirmişe benziyordu (bunları asıl Şevket Pamuk dinliyor olmalıydı, diye geçiriyorum içimden): Baharat büyük ölçüde Ümit Burnu yoluyla, İran ipeklileri de İngiliz gemileriyle doğrudan Hürmüz'den gelmeye başlamıştı; dahası, Batılı tüccar Levant kıyılarında artık daha çok kendi ülkelerinin tekstil sanayileri için hammadde peşinde koşuyor ve sonuç olarak yün, yapağı, pamuk, deri, zeytinyağı (sabun yapımında kullanılmak üzere) ile çeşitli pigmentler, İskenderiye dışındaki iskelelerden Avrupalıların yaptıkları alımların yüzde 95'ini meydana getiriyordu. Bunlara karşılık Batılılar Doğu Akdeniz'e, kurşun ve kalay gibi bazı stratejik madenleri, Atlantik ötesinden gelme çivit ve şekeri, keza Atlantik yoluyla elde ettikleri Güneydoğu Asya baharatını satıyorlardı. Böylece Levant, Batılılar için yavaş yavaş salt "kıymetli maden mezarı" bir ithal pazarı olmaktan çıkıyor, aynı zamanda bir ihraç pazarı haline geliyor; oradan ithal edilenler ise Batı'nın gelecekteki kilit sanayilerini geliştirmeye yarıyor ve böylece Doğu Akdeniz'in bağımlılığının temelleri oluşuyordu. Bu koşullarda, diye devam ediyor Fontenay, yılda 800,000 akçelik bir ticaret açığının hiç önemi yoktu - alt tarafı 20 ton kıymetli maden demekti bu; oysa Amerika'dan Batı Avrupa'ya yılda 350-400 ton altın ve gümüş akıyordu. Başka bazı değişimler, bu ticaretin tarafları ve limanların coğrafi dağılımıyla ilgiliydi: Doğu Akdeniz tüccarının geleneksel Latin ortaklarının yerini Kuzeyliler alıyor; Venediklilerin payı %15'e inerken, İngilizlerin payı %29'a, Hollandalıların payı %26'ya, Fransızların payı %22'ye çıkıyor; aynı zamanda ağırlık Suriye-Mısır kıyılarındaki iskelelerden Yunan denizlerine kayıyordu. -- Bu tablo da ister istemez, bir yandan Ömer Lütfi Barkan'ın, Osmanlı zanaatlarının hammadde temelinin çöküşüyle ilgili görüşlerini, diğer yandan, (Tülay Artan'ın bulgularına göre) 18. yüzyılda sultanefendilerin elindeki gelir kaynakları arasında Ege ve Girit'teki gümrük-liman resimleri ile zeytinyağı mukataalarının ne kadar büyük yer tuttuğunu çağrıştırıyor.

KORSANLAR, KÖLELER, MÜHTEDİLER

Tarihçiler olarak hangimiz nereden, neyi görüyoruz? Bu soru Tours'da sık sık takılıyor kafama. Sırf hangi meslekî veya milliyetçi deformasyonun içinden baktığımızla değil, aynı zamanda coğrafyayla da ilgili bir mesele galiba. Bizim için Barbaros ve Turgut Reis, örneğin, devletleştirilmiş kılıklarıyla "büyük Türk amiralleri" olmanın ötesinde, biraz da uzak ve yabancı konularmış meğerse: Preveze, Cerbe ve Malta'daki öykülerini "biliyoruz" da, önceki ya da

paralel (diyelim ki ünvansız) hayatları, ufkumuzun dışında/altında kalıyor. Oysa Mağrib-Malta ve Mağrib-Madrid eksenleri arasında dönen Batı Akdeniz korsanlığı, Avrupa'yı çok derinden etkilemiş, yüzyıllar boyu. Doğal olarak bugün de, ekonomik, siyasal, askeri, kültürel ve insani boyutlarıyla, bu cümleden olarak esirleri, köle ticareti, din değiştirmeleri ve asimilasyonlarıyla, özellikle Fransız, İtalyan ve İspanyol tarihçilerinin ilgisini ne kadar çektiğini, Tours sempozyumunun programı çok güzel yansıtıyor.

Bu kategoriye giren bildirilerden ilkinde, Perugia Üniversitesi'nden *Salvatore Bono*, Rönesans'ın çok az bilinen bir yönü olarak nitelediği "Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçişler" üzerinde duruyor. Böyle bir şeyin hemen hiç olmadığı yanılsaması hâlâ yaygın, diyor Bono: Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçişler, hiç olmazsa yakın zamanda Bennassar ve Gonzalez-Raymond tarafından hakkıyla incelendi, ama aksi yönde ihtidalar açısından, henüz daha bir bilinmezlik söz konusu. Oysa süreç aynı bağlamda cereyan ediyor, yani savaşlar, özellikle de korsanlık faaliyeti zemininden kaynaklanıyor. İtalya'da Bono'nun incelediği bu tür ihtida olaylarının hepsi değilse bile (zira değişik sosyal kesimlere mensup hür Müslümanlardan da din değiştirenler var) çok büyük kısmı, esir/köleleri kapsıyor. Gerçi esarete düşen Hıristiyanlara kıyasla, esarete düşen Müslümanların daha düşük bir yüzdesi ihtida ediyor; ama bu, gene de istisnaî denebilecek boyutların ötesine ulaşıyor. Bireysel mülkiyet altındaki (domestik) kölelerin Hıristiyanlığa geçmesi daha fazla isteniyor ve özendiriliyor; buna karşılık devlete ait esir ve kölelerin, özellikle kadırgalarda küreğe vurulan veya başka kamu işlerinde zorla çalıştırılanların ise, yetkili makamların çok büyük bir dinsel coşkuyla harekete geçmedikleri durumlarda, din değiştirmeye pek teşvik edilmediği görülüyor. Burada bir faktör, muhtemelen Mağrib'te esir tutulan Hıristiyanlara karşı misilleme endişesi. Her halükârda, devlet mülkiyetindeki kölelerden Hıristiyanlığa geçmek isteyenlerin, bu konuda gerçekten ısrarlı davranmaları ve özel izin almaları gerekirken, domestik köleleri Hıristiyanlığa ilişkin konularda eğitmek ve ihtidaya özendirmek amacıyla 16. yüzyılın ikinci yarısında Roma, Napoli ve Venedik gibi İtalyan kentlerinde özel kurumlar oluşturulduğu gözleniyor. Sonuçta, 1584-1651 arasında Napoli'de Müslümanlıktan Hıristiyanlığa 1581 ihtida vakası, 17. yüzyılın ilk onyılında Civitavecchia'da 150 dolayında ihtida vakası, 1614-1699 arasında Roma'da 361 ihtida vakası saptanabiliyor. Bono'ya göre, bunları toplam esir/köle sayısına oranlamak olası değil. Ancak İtalyan (Hıristiyan) makamlarınca öylesine yüceltiliyorlar ki, mühtediler görkemli biçimde vaftiz ediliyor; böyle törenler çeşitli azizlerin yortularına denk getiriliyor; hattâ genellikle dönmelerin vaftizi 3-5 (azamî 6-9) kişilik gruplar halinde gerçekleştirilirken, Roma'da tek bir mühtedi için bile büyük bir tören düzenlendiği oluyor. -- Buna karşılık, Université Grenoble III'ten *Anita Gonzalez-Raymond*'a bakılırsa, en azından İspanya'da, Müslümanların eline düşmüş Hıristiyanların özgürlüklerinin satın alınması konusu çok daha az önemsenebiliyor. "Müslüman diyarlarında esir bulunan Hıristiyanlar için fidye ödenmesi" etrafında, 17. yüzyıl ilk yarısında İspanya'da çıkan tartışmalara değiniyor, Gonzalez-Raymond: Bir yanda, Mağrib korsanlarının İspanya kıyılarından kaldırmaya devam ettiği Hıristiyanların kurtulmalıklarının sistematik biçimde ödenebilmesi için bir çeşit önleyici sandık kurulması önerisi; diğer yanda, bunun şantaja boyun eğmek anlamına geleceği ve yerine, o ana kadar hayır amacına yönelik bazı tarikatlarca bu iş için toplanmış paralarla altı gemiden oluşan bir sahil koruma filosunun kurulmasının daha uygun olacağı savı, Aragon Krallığı *cortes*'inde uzun uzadıya görüşülüyor. Gonzalez-Raymond'a göre bütün bunların gerisinde, kalyonlarının Güney Amerika'dan taşıdığı altın ve gümüşü İngiltere ve Hollanda'ya karşı beyhude savaşlarda harcadıktan sonra artık adamakıllı hastalık emareleri göstermekte olan İspanya'nın içine işlemiş korkular var. Bazıları, yoksullarının sayısı zaten habire artarken, bir de esarette kalmış birkaç yüz insana onca para mı ödeyeceğiz, demeye getiriyorlar. -- Gene aynı büyük tema üzerinde, üçüncü olarak Amiens Üniversitesi'nden *Claude Larquié*, "17. yüzyılda Madrid'de Mağrib'li esirler ve köleler" başlıklı bildirisinde, Akdeniz çapında esir ticaretinin devamını açıklama çabalarına karşılaştırmalı bir boyut getirmeyi deniyor. Bu açıdan daha çok süregelen bir lüks ve debdebe ihtiyacı; bunun ötesinde, deniz ekonomisinde ve zanaat ekonomisinde kölelerin yeri ve önemi üzerinde durulmuştur, diyor Larquié. Ne ki, insan alım satımı, bazı yönleriyle (örneğin fiyatlandırma sözkonusu olduğunda) evrensel bazı kurallara uyuyor gibiyse de, aynı zamanda derin kültürel farkları yansıtıyor. 17. yüzyılda Mağrib'de esir ticaretinin henüz son derece canlı, buna karşılık Madrid'de artık bir kalıntı niteliğinde olmasının ardında, Larquié'ye göre, İslâm ülkelerinde esir ve rehin olarak tutulanların kaderine kıyasla, Hıristiyan diyarlarındaki kölelerin kaderinin çok daha ağır ve dramatik olması yatıyor. Müslümanların elindeki esirler daha iyi muamele gördükleri gibi, peşlerini bırakmayan köklü, varlıklı aileleri olduğu için de, sonuç olarak daima kurtulma umudunu canlı tutuyorlar.

"ÖTEKİ"NİN TOPLUMUNDA AZINLIK OLMAK

Bu noktadan itibaren, Tours sempozyumunda birbirine bağlı iki ayrı alt-tema şekilleniyor ve tartışmalara yön veriyor, kanımca. Birinci olarak, esirler, köleler ve daha genel olarak azınlık grup ya da cemaatlerine karşı hoşgörü veya hoşgörüsüzlük sorunları, Batı Akdeniz, özellikle de İspanya, *reconquista* ve Engizisyon üzerinde yoğunlaşan bir dizi tebliğ ile gündeme geliyor. İkinci olarak, Osmanlıların o zamanki kurum ve uygulamalarının buna alternatif bir model oluşturup oluşturmadığı soruluyor ve bize daha yakın konuların ön plana çıkmasına yol açıyor.

İlk eksen çevresinde, Alicante Üniversitesi'nden *Mikel de Epalza*'nın konusunu "Avrupalıların İslâm dinine karşı hoşgörüsüzlüğünün evrimi ve İspanya'da kalan Müslümanların buna uyarlanma çabaları" oluşturuyor. De Epalza bu süreci *aljamas mudejares*'den başlayarak Morisko'ların zorla ihtida ettirilmesine ve nihayet Arapların İspanya'dan sürülüp atılmasına değin izlemeyi öneriyor. *Aljama*(do) veya *aljamia*(do)'nun, "Arap harfleriyle İspanyolca (yazanlar)" anlamında *al acemiyya*'dan geldiğini, *mudejar*'ın ise "vergi vermek şartıyla yerlerinde kalmalarına izin verilenler" demek olduğunu ve Dozy'ye göre *mudaccan*, yani *ehl-ül dacn*'dan türediğini, bu arada öğreniyoruz. Başka bir deyişle, İspanya'nın küzeyindeki küçük Hıristiyan krallıklarının 11. yüzyıldan başlayarak ülkeyi adım adım Araplardan geri alma sürecinde, ilk kazanılan topraklarda ortaya çıkan küçük Müslüman cemaatlerine *aljamas mudejares* deniyor ve bunlar, 1063'te Barbastro'nun fethinden 1492'de Gırnata'nın da düşmesine kadar *reconquista* boyunca (çeşitli tarikatlerin dinden döndürmeye yönelik baskıları, papalık ve piskoposluk yönetmelikleri, vb aracılığıyla) sürdürülen ortaçağ hoşgörüsüzlüğü çizgisine karşı, kısmî bir ortaçağ hoşgörüsünü simgeliyorlar. Ancak 15. yüzyılın sonları, modern (yeniçağ) devletin(in) baskı ve yaptırım aygıtının yeni boyutlar ve deneyimler kazanmasıyla birlikte, her alanda yeknesaklaş(tır)ma denemelerini ve farklı olana karşı tahammülsüzlüğün artmasını beraberinde getiriyor (buralarda Mikel de Epalza'nın, daha çok milliyetçilik bağlamında gelişen "modern devlet" ya da "modernizasyonda yeniçağ devletinin rolü" paradigmasıyla, örneğin bir Gellner-Hobsbawm ve "geleneğin icadı" literatürüyle ne kadar haşır neşir olduğu dikkati çekiyor). 1484'te Engizisyon'un örgütlenmesi, 1492'de Yahudilere ya ihtida ya sınırdışı edilme tercihinin dayatılması, bu dönüşümlere örnek, De Epalza'ya göre. İlk başta Gırnata'lı Müslümanları tekrar *aljama*'larda toplamak gibi bir ortaçağ örgütlenmesi girişiminde bulunulduysa da, 16. yüzyıl başında İspanya'nın Hıristiyan birliğinin sağlanmasının ardından, din-dil-kültür-hukuk alanlarında homojenleşme çabaları daha da yoğunlaşırken, (İspanya'da kullanılan terminolojiyle) Morisko'lar veya (sonuçta göç ettikleri ülkelerde onlara verilecek olan adla) Endülüslüler, yani 1492'de Gırnata'nın düşmesinden sonra İspanya'da kalan Müslümanlar üzerindeki baskılar da büsbütün ağırlaşıyor. 1500'de Gırnata'da, 1502'de Kastilya'da, 1512-14'te Navarre Krallığı'nda, 1526'da Aragon'da, din birliğine yönelik bir dizi kanun ve yönetmelik çıkartılıyor (De Epalza bunların 1517 sonrası Protestan reformlarıyla benzerlik gösterdiği kanısındadır). Katolik Karşı-Reformasyonu'nun ve Trent Konsili'nin etkisiyle, bir yandan Güney Amerika'da muazzam bir misyonerlik faaliyetine girişilirken, ülke içinde Engizisyon Morisko'lar ya da "Mağribli yeni Hıristiyanlar" ile daha fazla uğraşmaya koyuluyor. Nihayet 1609-1614 arasında Endülüslüler kitle halinde sınırdışı ediliyorlar; 18. yüzyıla değin çok küçük Müslüman azınlıkları (köleler, seyyahlar, vb) "tolere" ediliyorsa da, 1726 dolaylarında Gırnatalı "kripto-müslüman"ların, 1775 dolaylarında da Faslı esirlerin ihracı, bağnaz Katolik bir tebanın türdeşleştirilmesi sürecini noktalıyor. Madalyonun diğer yüzünde, 11. yüzyıldan itibaren gözlenen kitlesel ihtidalar, cemaat halinde varoluş denemeleri, bir Hıristiyan diyarında bir arada yaşama girişimlerini teolojik açıdan açıklama ve gerekçelendirme çabaları, Endülüs nostaljisi ve tekrar İslâmî bir iktidarın kanadı altına girme özlemleri, bir "İspanya İslamı" uğraşıları, takiyye (yani ihtida etmiş gibi yapıp gerçek inancını gizleme), kültürel özelliklerin korunması, direnme, yer yer silahlı isyanlar ve yenilince oradan oraya sürülmeler, sonunda tâyin edici göç ve Endülüs özelliklerinin başka İslam toplumlarına aktarılması, De Epalza'ya göre, Müslümanların kendilerini kuşatan çembere adaptasyon çabalarını ifade ediyor. -- Morisko'ların gittikleri yerlerde nasıl yaşadıklarına, Tunus Üniversitesi'nden *Abdel-Hakim Gafsi*'nin "Arkeolojik belgelere göre 17. yüzyılda Tunus'taki Morisko'lar ve mühtediler" başlıklı bildirisinde de bir parça değiniliyor. Bir bölüm Hıristiyan forsanın fidye ödenerek serbest bıraktırılması amacıyla giden bir heyetle birlikte 1633'te Tunus'u ziyaret edip sonradan "Berberistan'ın ve Korsanlarının Tarihi"ni kaleme alan Peder Dan'a göre, o tarihte kentte (Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçmiş) 3-4 bin mühtedi, 80,000'i aşkın da Morisko veya Endülüslü yaşıyor. Ama Gafsi'ye bakılırsa, bunların (mezar taşlarında ve kurdukları vakıfların yapılarında) geriye bıraktıkları kitabeler, söz konusu rakamlarla hiç orantılı olmayan cılız bir katkıya işaret ediyor ve bu tür epigrafik örneklerden, 18.-19. yüzyıl arşiv belgeleriyle karşılaştırılamayacak derecede sınırlı bilgiler edinmek mümkün oluyor. Sonuçta, Endülüslülerin gittikleri yerlerde de eğreti ve marjinal kaldıkları gibi bir izlenim doğuyor.

"Başkasının ülkesi"nde azınlık olarak baskı ve kuşatma altında tutulmanın trajedisi karşısında (Türkiye'de "modern devletin inşası"na eşlik eden homojenizasyon operasyonlarının hâlâ devam eden felâketli hoyratlıkları ortamında yabancı kaldığımız) ince, empatik duyarlılıklar, gene Alicante Üniversitesi'nden *Luis F. Bernabe-Pons*'un, "İspanya Müslümanlarının kültürel asimilasyonu: mudejar'lar ile Morisko'ların dili ve edebiyatı" konusunda (maalesef tamamen İspanyolca olarak) verdiği tebliğ ile, Université Montpellier III'ten *Yvette Cardaillac-Hermosilla*'nın "16.-17. yüzyıllarda İspanya'da büyücülük: Morisko'lar ve eski Hıristiyanlar" başlıklı çalışmasına da yansıyor. Morisko topluluğunun popüler alt-kültür katmanı olarak muskaların, çeşitli özel rit ve törenlerin dünyasına eğilirken, bunlardan bazılarının Katolik kültüründen ne ölçüde etkilendiği üzerinde de duruyor Cardaillac-Hermosilla: Örneğin doğumda düzenlenen ve bebeğin yıkanmasını da içeren *fadas* töreni, çok açık olarak Hıristiyan vaftizine karşılık geliyor; keza düğünlerde benzer Hıristiyan izlerine rastlanıyor. Gene de Hıristiyanlar Morisko'ların bu iç dünyasına büyük bir şüphe ve aşağılamayla bakıyor, etrafında bütün bir umacılık ve

aynı zamanda güldürü edebiyatı inşa ediyorlar; daha vahimi, ulema, mektep hocaları, vb, Kilise ve Engizisyon tarafından özel olarak koğuşturuluyorlar; öte yandan kadınların rolü, gerek Hıristiyanlar ve gerekse Müslümanlar tarafından, şeytana adamakıllı yakın olarak tanımlanıp resmediliyor. -- Ama bana öyle geliyor ki burada daha genel olarak, neyin "büyü" (*magic*), neyin "meşru din" (*accepted religion*) olduğu gibi bir sorun da var. Hıristiyanlık ve Müslümanlık, eski paganizmlerden ve birbirlerinden tevarüs edilmiş azizler, yatırlar, cismanî kalıntılar, vb ile dolup taşan bütün bir "popüler inanç" kertesini paylaşıyorlar. Her biri açısından bu kerte, kendi "meşru din"inin ayrılmaz bir parçası. Ama aynı kerte "öteki" açısından, kolaylıkla "büyü" gibi, putperestlik gibi, yadırgılığı içinde karanlık bir olay gibi algılanıyor.

OSMANLI'NIN "HOŞGÖRÜ"SÜ VE SINIRLARI

Tours sempozyumunda, Yahudilerin ve Protestanların yanısıra Endülüslülerin de İspanya'da uğratıldıkları baskıların anlatımına, bu sırada Akdeniz'in öbür ucunda ne olup bittiğiyle bağlantı kurma çabaları eşlik ediyor. Ve Osmanlılar işin içine girince, söylem hemen derhal (bu sefer Belhamissi'nın "ihmal"inin aksi yönde) fazla politize oluyor nedense: Açış konferansında Alain Ducellier, 13.-15. yüzyıllarda Bizanslılar ile Türklerin hangi koşullarda yanyana varolduklarını ve birbirlerini ne ölçüde veya anlamda tolere ettiklerini çok ölçülü biçimde dile getirmişken, Zaghouan'daki CEROMDI'nin direktörü olarak Türk bilim kamuoyunun yakından tanıdığı *Abdülcelil Temimi*, "Hıristiyan kökenli esirlerin Osmanlı devleti ve eliti üzerindeki etkileri" başlıklı bildirisinde kantarın topuzunu kaçırarak, meritokratik bir sistem olarak tanımladığı devşirme usulüne biraz fazla övgü yağdırmaya girişiyor. Temimi'ye göre, Türk-Müslüman olmayan gruplara mensup bireylere alabildiğine yükselme olanakları tanıdığı, nitekim zaman içinde 30'u aşkın başvezir çıkarttığı için devşirme usulü, Hıristiyanların inanç ve ibadetlerini diledikleri gibi sürdürmelerine, kiliselerini onarmalarına, vb de olanak veren Osmanlı "hoşgörü"sünün bir başka büyük örneğini oluşturuyor.

Gerek Batılıların ve gerekse Arap milliyetçiliğinin Osmanlı'ya ilişkin önyargılarını düzeltme heyecanı, ya da Türklere karşı coşkulu bir dostluk duygusu, Temimi'yi karşıt uca sürüklüyor, korkarım. Herşeyden önce kapıkulluğu, devşirmelerin (daha sonra memleketlerini, doğdukları köyü, vb ne kadar himaye ve imar etmiş olurlarsa olsunlar) özgün kimlikleriyle değil, ancak İslâmlaşarak ve Osmanlılaşarak, bir *Ottomanitas*'ın kalıbına girerek hiyerarşide tırmanmalarına olanak veriyordu ki, bu herhalde, farklı etnik-dinsel-kültürel kimliklere karşı toleransın ifadesi olarak yorumlanmamalıydı. Ayrıca, Osmanlıların sonuç olarak bir İslâm devleti olmaları, Müslümanlar dışındaki dinsel cemaatlerin (*millet*'lerin) milliyetçi uyanışlar çağına kadar iktidara yönelik ciddî bir tehdit oluşturamayacağı, buna karşılık İslâmiyet içindeki heterodoks veya heretik akımların potansiyel olarak çok farklı muamele görebileceği anlamına geliyordu. Tam da *Gilles Veinstein*'in tebliğ konusuydu bu: Evet, *reconquista*'nın ve Engizisyon'un şiddetiyle tezat içinde, farklı dinlerin barış içinde yaşadığı çok daha uyumlu bir topluma benziyordu Osmanlı dünyası. Ama acaba ehl-i zimmet olmak, gerçekten Aydınlanma'nın geliştirdiği felsefi ve etik bir kavram olarak hoşgörü(den yararlanmak) ile aynı anlama mı geliyordu ? Birinci olarak zımmi statüsü, sadece bir yönüyle, doğrudan doğruya cebir yoluyla ihtidaya zorlanmaya karşı muafiyet demekti ki, böyle bir himaye, uzun vâdede (İspanya'da *mudejar aljamia*'larının maruz kaldığı türden) bir kuşatma ve yaptırım mekanizmaları zincirini dışlamıyordu. İkinci olarak, Osmanlıların dinsel politikalarını incelerken şimdiye kadar sırf Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki ilişkilere bakılmış olması, belirli bir Eurocentrist miyopluğu yansıtmaktaydı. Bu yılın Ocak ayında Girit'te, Veinstein'in tebliğciler, benimse izleyiciler arasında yer aldığım bir başka sempozyumda Irène Mélikoff, 14.-15. yüzyıllardaki Balkan fütuhatı sırasında, Hıristiyanlığın Hz İsa kültüne hayli yaklaşan bir Hz Ali kültüyle Balkan Aleviliğinin, yerli nüfusun önemli kesimlerinin Müslümanlığı benimsemesinde oynadığı köprü rolü üzerinde durmuştu. Ancak 16. yüzyılın başı, özellikle de Yavuz Selim dönemi, Yakın Doğu hegemonyası için Safevi sülâlesiyle boğuşma içine giren Osmanlıların, Şiiliği bir tehdit olarak algıladıkları anda İslâmiyet içinde hoşgörü politikasına son verdikleri dönüm noktasını simgeliyordu.

Tours sempozyumunda, Müslümanlara yapılan haksızlıklar düzeltilmek istenirken başka haksızlıklara uğratılanlar olduğunu da kısaca kaydediyor, buna örnek olarak Venedik Üniversitesi'nden *Gino Benzoni*'nin, Venedik *bailo*'larını İslâm dini konusunda muhtemelen olduklarından çok daha cahil gösteren bildirisini yalnızca zikrediyor ve buradan peşpeşe Osmanlı konulu diğer tebliğlere geçiyorum. Genç Macar bilim adamları var sırada; bunlardan ilkinde *Gabor Agoston* (Budapeşte Üniversitesi), "15. ve 16. yüzyıllarda Macaristan ve Balkanlarda Müslüman-Hıristiyan kültür alışverişleri" (daha teknik deyimiyle *acculturation*) üzerinde duruyor, bir tür "hudut boyu toplumu" (*frontier culture*) paradigması bağlamında. Suraiya Faroqhi'nin "In Search of Ottoman History" makalesindeki düşüncelerden yola çıkan Agoston'a göre, Türk işgaliyle birlikte Güneydoğu Avrupa bir demir perdeyle bölünmediği gibi, özel olarak Macaristan'daki Habsburg-Osmanlı *condominium*'u bazı bakımlardan geçirgenliği kolaylaştırıcı bir rol de oynuyor. Zaman içinde gelişen etkileşimlerin belki de en önemlisi, askerî teknoloji alanında. Jan Huss (ö. 1415) ayaklanmasının arabalı topçusundan çok şey öğrenen Janos Hunyadi, 1430'ların ve 1440'ların savaşlarında ateşli silah teknolojisini Osmanlılara taşıyan düşman oluyor. Ve tabii, küçük küçük egemenliklere bölünmüş Macar kan soyluluğuna kıyasla, ellerindeki likidite olanakları ve merkezî hazineleriyle Osmanlılar, çok daha kapsamlı biçimde alıp uygulamaya koyu-

luyorlar öğrendiklerini: Slav ve Macar top döküm ustalarını getirtip, derhal bütün bir aygıt oluşturuyorlar. Çok daha sonra da, tüm yasaklara karşın *merces prohibitae* veya *memnu eşya*, daima her iki yönde geçiş halinde: Türkler Macarlardan tüfek ve piştov, maden ve güherçile alıyorlar, karşılığında ise Türk kılıçları, atları ve deri ürünleri öbür tarafa geçiyor. Dericilik, genellikle Balkanlardan daha geri bir düzeyde olan Macaristan'daki Türk zanaatları içinde özel bir yer tutuyor, Agoston'a göre. Balkanlarda zanaatkârlar kentli nüfusun yarısını, ama Macaristan'da ancak yüzde 10-15'ini buluyorlar; ayrıca 40-50 kadar değil, en fazla 10-15 zanaat kolu saptanabiliyor. Bunlar içinde, Osmanlılara özgü yiyecek ve giysileri üretenler, bu arada bilhassa deriyi işlemede sumak kullanan ve çizmeleri çok tutulan tobaklar (debbağlar) hâkim; sonuç olarak bu zanaat dallarından, Macar giyim-kuşam ve mutfak zevki çok etkileniyor. Güney Macaristan'ın yeniden fethinden sonra, Türk zanaatkârların yerini, Macar kentlerine yerleşen Slav ve (Grek diye bilinen) Balkan zanaatkârları aldığında, halk bunlara *esnaf* demeyi sürdürüyor. Manevî kültürde alışveriş daha zor: Müslüman nüfus azami yüzde 6 oranında; ayrıca Macar kilisesi çok güçlü; dolayısıyla yerli halktan Müslümanlaşma yok gibi. Buna karşılık Macar aydınları arasından İslam dini ve Osmanlı-Türk kültürünü dikkatle inceleyenler daha 16.-17. yüzyılda çıkmaya, çeviriler yapılmaya başlıyor. -- Agoston'un yanısıra, gene Budapeşte Üniversitesi'nden *Peter Şahin-Tóth*'un (İngilizce ve Fransızcada tabii Sahin yazılıyor ama soyadının ilk yarısı aslında Şahin: ailesi içinde söylenegeldiğine göre, Macaristan'da kalıp evlenen bir yeniçeriden kaynaklanıyor) ismini de ileride çok duyacağız sanırım, umarım. Tours'da "1583-1606 Macar Harbi sırasında, Haçlılıktan sultanın hizmetine geçiş" konulu bir bildiri sunuyor, Şahin-Toth: Habsburg imparatorluk ordusunda hizmet gören ve 1600 yılında Macaristan'da, Buda'nın biraz güneybatısındaki Papa kalesinde görev yaparken, toptan ayaklanıp Osmanlı safına geçen bir Fransız paralı askerler grubu, acaba ne ölçüde tekil bir örnek oluşturuyor? Pek de değil, diyor Şahin-Toth; böyle başka olaylar da var(mış); ayrıca, 16.-17. yüzyıllarda Felemenk ile Kuzey Afrika'da görev yapan İspanyol ordularından da paralı asker grupları kitle halinde kaçıyorlar. Öte yandan Papa'da saf değiştirenlerin Osmanlı ordusuna katıldıktan sonra izlenmeleri ve teşhisi özel zorluklar arzediyor.

DÜŞMANLIKTAN, ORYANTALİZMİN BAŞLANGIÇLARINA

Tours'da savaşla ve özellikle 16. yüzyılın Habsburg-Osmanlı boyölçüşmesiyle ilgili bir başka tebliğ, CNRS Lyon'dan *Sylvie Deswart-Rosa*'nın "Bir kültürel buluşmalar kavşağı olarak Şarlken'in Tunus seferi" başlıklı sunuşu. 1535'te, diyor (ve dia'larla gösteriyor) Deswart-Rosa, Şarlken hem St Louis'in Haçlı Seferinin takipçisi, hem de yeni Anibal olarak Barbaros'a karşı çağdaş bir Scipio Africanus olarak resmedilmişti, antik imgeler ile ortaçağ şövalyeliği muhayyilesinin birbirine karıştığı noktada. Aynı zamanda bir oryantalist modanın ve *alla turchesca* stilin başlangıcıydı bu: Sanat ve edebiyatta *turquerie*, hayali savaş sahneleri, oyunlar, objeler, komedilerle uç veriyor; öte yandan daha ciddi incelemelerde karşı tarafın ahlâkı, dini, Kuran elyazmaları, Arap bilimi, felsefesi ve kozmografyası, Tunus beyinin Şarlken'e ve maiyetine hediye ettiği kıymetli kitaplarla usturlablar, vb kâh tartışılıyor, kâh biriktiriliyor, kütüphanelere konuyor ve sonra Avrupa çapında dolaşıma giriyordu.

Tarihte bir dönemeci konu aldığı gibi, Tours sempozyumunun gündeminde de bir başka büyük konuya geçişi belirliyordu, Deswart-Rosa'nın bildirisi: Bundan sonra ağırlık daha çok "karşı tarafa ilişkin imgeler" sorunsalına kayacak; bu bağlamda, örneğin Madrid'deki Casa Velasquez'in yönetici *Joseph Perez*'in "Türk-Hıristiyan kapışmasının İspanya'dan görünüşü"; C.E.R.S.'den *Robert Sauzet*'nin "Orta Fransa ahlâk kitaplarında Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler"; Belfast Üniversitesi'nden *Mary Hossein*'in "Arvieux şövalyesinin anılarında Doğu Akdeniz"; Clermont-Ferrand'dan *Colette Gauthier*'nin "Stefan Gerlach ve Salomon Schweigger'in yazılarında İslâmiyet'in Lutherci eleştirisi"; Tours'dan *Jean-Claude Margolin*'in "II. Pius'un II. Mehmed'e mektubu"; Sofya'dan *Raia Zaimova*'nın "16.-17. yüzyıl Batı edebiyatında Osmanlı temaları"; Paris EHESS'den *Bernard Vincent*'ın "Cizvitler ve Müslüman Doğu Akdeniz" konulu tebliğlerini dinleyecektik. - Peki ama, bütün bunlar ve burada atlamak zorunda kaldıklarım, yüzyılların "ötekileştirme" süreçlerini yanlışlayabilecek güçte bir Evrensel İnsanlık yorumunu temellendirebiliyor muydu acaba ? Bundan biraz kuşkuluydum, doğrusu: "Ötekileştirme," yalnız yaşanmış tarihin değil, tarihçiliğin (historiyografinin) de hâlâ bir parçasıydı, disiplinimizin örülüş ve yapılandırılış tarzı itibariyle. Eğitim ve öğretim tarzımızda ayrı ayrı kompartımanlar vardı, hemen her ülke ve bölge için; komparatif tarih çok zayıf olmaya devam ediyordu; ve işte bakınız, farklılığını peşinen kabullendiğimiz "kültür daireleri" arasındaki "ilişki"leri irdelemekten pek de öteye geçemiyorduk, sonunda. Dahası, günümüzün boğazlaşmalarına tarihte dayanak arayanların işi, barış ve karşılıklı anlayışı tarihe yaslanarak gerekçelendirmeye çalışanlarınkinden daha kolaydı korkarım. Geçmişte çok fazla kan dökülmüştü, din ve millet uğruna. Aydınlanma'ya tepkisi içinde 19. yüzyıl, her şeyde Akıl yerine Tarih'i dayatmak istemişti nihaî açıklama olarak. Oysa bu, geçmişin kölesi olmak gibi bir tehlikeyi de barındırmıyor muydu? Belki de Tarih'e karşı tekrar Aklı savunmanın; belirli bir *Reason over History* tutumuna dönmenin zamanı gelmişti, bugün. Eğer daha iyi, hümanist ve evrenselci insanlar/tarihçiler olabildiysek, bunu, Geç Ortaçağ ve Yeniçağ'daki atalarımızın yolundan gitmemize değil, onların yaptıklarını yapmamamıza borçluyduk, alt tarafı.

Benim de Tours sempozyumuna katkım, çok özetle, (komparatif tarih vurgusu hayli uzun tutulmuş) bu düşüncelerden oluşuyordu. ■

ESKİÇAĞ DEVLETLERİNDE "GÜVENLİK KUVVETLERİ"

M. I. FINLEY*

Eskiçağ Devletinin hakkında kural koyduğu (diyelim, yasa çıkardığı) birçok davranış alanında, aldığı kararları, yurtiçinde (gerekirse zorla) uygulatmak bakımından ne gibi güçleri vardı?

Eskiçağ devletlerinde, arkhon ve konsüllerden çarşı-pazar denetleyecilerine kadar çeşitli yöneticilerin buyruğundaki kamusal kölelerin, Roma'da da yüksek yargıçların hizmetinde bulunan, normal olarak aşağı-sınıftan liktorların dışında, "polis" yoktu.[1] Buna şaşmamak gerekir; örgütlü polis gücü 19'uncu yüzyılda yaratılmıştır. Fakat eskiçağda önemli ve farklı olan şurasıdır ki, şehir devletinin yerini monarşi alıncaya kadar, geniş çaplı polis görevleri için ordu kullanılmıyordu. Bu bakımdan, ortaçağ sonlarının İtalyan şehir devletleriyle karşıtlığı vurgulanmaya değer.[2] Eski şehir devletinin ordusu bir yurttaş milisiydi; ancak dış dünyaya karşı harekete geçmek üzere silâh altına çağırıldığında bir ordu olurdu. Nicolet'nin Roma için söylediği, "Devletin komşularıyla barış halinde bulunduğu herhangi bir zamanda hiç ordusu yoktu"[3] sözü, Yunan *polis*'i için de eşit ölçüde doğruydu. Üstelik, bu, toplumsal açıdan seçkin bir milis gücüydü: İlkece süvarilerin olsun piyadelerin olsun, kendi donanımlarını kendilerinin sağlamaları isteniyordu ve bu da otomatik olarak, yurttaşların yoksul "yarısı"nı bahriyede ya da hafif silâhlı yardımcı birliklerinde hizmete indiriyor veya olağanüstü durumlar dışında askerlikten tam bağışıklığa itiyordu.

Eskiçağ yurttaş ordusunun bu anlattığımız modelinden (ya da "ideal tip"inden) ayrılık örnekleri kolayca sıralanabilir. Sparta her zaman bir istisnaydı. Thebes'in 300 kişilik "Kutsal Birlik"i gibi, bazı devletlerin küçük ve seçkin, sürekli orduları vardı. Atina bahriyesinde (ve belki böyle birkaç yerde daha) yoksul yurttaşlara paralı kürekçilik yapma olanağı veriliyordu. İÖ 4'üncü yüzyılda, Yunan şehirleri savaşlarında gitgide daha fazla paralı asker kullanmaya başladılar. Bu, toplumsal ve siyasal durumun değiştiğinin bir göstergesiydi, ama (tiranlar egemen olmadıkça) paralı askerler de, profesyonel komutanları da iç siyasette rol oynamazlardı.[4] Roma'nın askerî etkinliklerinin çapı, hizmete alınmak için aranan asgarî malî niteliklerde tekrar tekrar indirimlere gidilmesini ve görev sırasında askerlere ücret ödenmesini zorunlu kıldı. Hatta, İÖ 2'nci yüzyılın sonlarında, kendi donanımını kendi sağlayan milis fikri terk edildi; Roma Cumhuriyeti'nin son yüzyılında, şehir devletinin olsa olsa çarpıtıl-

Berlin Müzesi'nde bulunan bir tunç heykelcik, elinde kalkan, başı tolgalı bir Yunan askerini gösteriyor.

Milites ferreae cuidam disciplinae subiecti erant. Cuiuslibet delicti poenas solvebant: aut gravissimis plagis accipiendis aut supplicio.

* *Politics in the Ancient World* (Cambridge Univ. Press, 1983), Bl. 1: "State, Class and Power"dan, s. 18-22.

mış bir çeşitlemesi haline gelmesinin sebeplerinden biri budur.

Ama bu ayrıklıklar, şehir devleti ve ordularının genel modelini çürütmemektedir,[5] fakat eski Yunan'la Roma arasındaki önemli bir farka işaret etmek gerekir. Roma askerî disiplininin kesinliğini herkes anlatır (özellikle de Polybios 6.37-38); hemen oracıkta verilen cezalar, komutanın emriyle idama (hatta ondalık örneklemeyle, bir birlikteki her onuncu askeri öldürmeye) kadar varmaktadır. Yunan ordu disipliniyse çok daha gevşek görünür; mahkeme kararı olmadan uygulanabilen ciddi cezalar enderdi.[6]

Roma'daki yüksek kamu görevlilerinin (*magistratus*'ların) yetkilerinde olan *İmperium* kavramı, bu farkla yakından bağlantılıdır. Bir kamu görevlisinin makamı yeterince yüksekse, *İmperium*'u onun, gündelik sivil yaşamda bir buyuğunu yerine getirmeyen yurttaşlara karşı (ve elbette kadınlara ve yurttaş-olmayanlara da karşı) *coercitio* (zor/cebir) kullanmasını olanaklı kılar; bu bir para cezası verilmesi, bir mal ya da mülkün zorla alınması, hapse atılması, hatta belki sürgüne yollanması olabilir; ama yasal bir süreç işletilmeden ve itiraz hakkı tanınmadan ölüm cezası olamaz. *Imperium* tanımlanmamış bir yetkidir; bir kamu görevlisinin yetki alanındaki, yasayla ayrık tutulmamış her şeyi kapsar. Dolayısıyla, Mommsen'in de belirttiği gibi, bir kamu görevlisinin *coercitio*'su, tanınan (ve hayli geniş olan) sınırları içinde kullanıldığı sürece, "adalete aykırı (*unbillig*) olabilir, ama yasaya aykırı (*rechtswidrig*) olamaz.[7] Onun Yunanlı karşılığı, örneğin suç işleyen bir dükkâncıya para cezası verebilir; fakat bir yasama kararıyla yetkilendirilmiş olmadıkça, bu ya da başka herhangi bir durumda *coercitio* kullanamazdı -bir kimseyi hapse atmasına ya da sürgüne göndermesine izin veren öyle bir yasama kararı da hiçbir zaman olmamıştı.

Böylelikle, Romalıların bireylere karşı, çoğucası ceza hukuku alanında küçük ve gelişmemiş bir polis mekanizmaları vardı. Fakat bir ölçüde örgütlenmiş bireyler büyük sayılarla ortaya çıktıkları zaman, bu mekanizmanın onlarla başetmesi söz konusu olamazdı. Pekiyi ya ne olurdu? Gerek Yunan gerekse Roma üstüne elimizdeki kaynaklar, buna açık seçik bir yanıt vermeye yetmez, ama yine de bir şeyler düşündürür. İÖ 186 yılında Romalı seçkinler, Roma'da ve İtalya'nın çoğu yerlerinde özellikle de aşağı sınıfların arasında Bacchus âyinlerinin yaygınlaşmasından korkuya kapılmışlardı. Tek anlatı kaynağımız olan Livius'taki (39.8-19), olayın üstünden iki yüzyıla yakın geçtikten sonra yazılmış, bütünüyle yanlı, melodramatik ve yer yer de hayalî olan bir düzine sayfa, bunun başarıyla bastırılmış kitlesel bir komplo olduğu üzerinde ısrar etmektedir. Bazı tarihçiler de, bu olayın "bir bunalımda etkin polis örgütlenmesi"ni gösterdiği sonucuna varmışlardır,[8] ama ben Livius'u böyle anlamıyorum. Normal olarak yüksek kamu görevlilerinin hizmetinde olan yardımcılarını, kendi kişisel köleleri ve adamları, özel olarak atanmış koruyucular ve gece bekçileri de desteklemişlerdi; ama bunlar kendi başlarına binlerce kişiyi sorgulamış, hapse atmış, sonunda da idam etmiş olamazlar. Zaten Livius da yalnız başlarına hareket ettiklerini söylemiyor: Bireylerin yaptıkları yaygın ihbarları ve konsülün bir *contio*'daki,[9] yani resmî-olmayan bir kamu toplantısındaki çağrısına uyarak, sıradan yurttaşların gönüllü olarak gerçekleştirdikleri "polis" eylemlerini anlatıyor. Bu çağrının Livius tarafından formüle edilen (39.16.13) dili anlamca bulanıktır: "Her nerede görevlendirilmiş olursanız ve size her ne emredilmiş olursa olsun" ödevinin yapın! Oysa, bir Roma ordusu böyle toplanmaz: Livius'un pekâlâ bildiği askere alma çağrısının teknik adıyla, bir *dilectus* Senato tarafından oylanmalı, sonra da yerleşik usullere göre bir konsül tarafından gereği yapılmalıydı. Livius'un anlatısında ne *dilectus* terimi geçmektedir ne de gerekli senato kararından ve usule uygun konsül edimlerinden bahis vardır. Appian'ın, Gaius Gracchus'un nasıl yok edildiğini anlatışında da -tarihçi, konsülün emrinde "silâhlı adamlar" bulunduğunu yazmakla birlikte- (İç Savaş I.113, 116) bunlardan hiç haber yoktur.

Atina'da geçen koşut bir olay da, konuya daha çok ışık tutuyor. İÖ 415 yılında dine karşı bir çifte saygısızlık işlenmişti - hem heykel kaideleri olan sütunların üzerindeki erkeklik organları parçalandı, hem de Eleusia gizemlerinin kutsallığı çiğnendi; bu olay, tam da Sicilya'ya açılan seferin başına denk gelince, genel bir panik yaratmıştı. Roma'da 186 ve 121 yıllarında olduğu gibi, bütün hükûmet organları soruşturma ve cezalandırmaya karıştılar ve sıradan yurttaşlar muhbirlik ve polislik yapmaları için seferber edildi. Bu kere, elimizde metinsel tanıklık da var. Andokides (I.45), Meclis'in *strategos*'lardan şehirde yaşayan yurttaşları silâhlı olarak, belirlenmiş birtakım yerlerde toplamalarını istediğini aktarıyor.[10]

İki olayın siyasal anlamları önemli farklılıklar taşımaktadır: Roma Senatosu Bacchanalia'ları aşağıdan yükselen bir yıkıcı tehdit olarak görmüştü; oysa Atina'da 415'teki korku, hem Sicilya seferine hem de demokratik kurumlara yönelik bir komplodandı (duyulan korkunun haklı temelleri olup olmadığı bizi burada ilgilendirmiyor).[11] Bu olaylarda Atina'yla Roma arasında ortak olan, yurttaşların büyük bir bölümünün silâh sahibi olma yükümlülüğünün bulunması ve bunları kullanmayı öğrenmesiydi. Böyle bir askerî sistem o vakte kadar görülmemişti (sonra da pek bir örneği olmamaştır) ve silâhlı kuvvetlerle hem komutanları hem devlet arasında benzersiz bir ilişki yaratmıştı.[12] Bir iç bunalım çıktığında ya da çıktığı sanıldığında, zorlayıcı bir güç olarak ortada ordu yoktu, fakat gönüllü olarak silâhlı insanlar toplanabiliyordu. Eskiçağda yaşamış bir bilgin, Sallustus'un kayıp *Tarihler*'indeki bu parçayı özetleyerek, bu gönüllülerin asker değil, askerlerin yerine geçenler (onları ikame edenler), *non sunt milites sed pro milite* olduklarını anlatmaktadır.[13]

İS 2'nci yüzyıl sonlarında Roma'da yapılmış, "Clementia" adı verilen bir lâhitten: zafer kazanmış bir generale defne tacı giydirilmesi.

Bu, yalnızca sözel bir ayrım değildir; siyasal düşünce ve siyasal psikoloji bakımından temel nitelik taşıyan bir ayrımdır. Hiç kimseye gönüllü olması emredilemezdi; gönüllü çıkacakların ne sayısı önceden kestirilebilirdi, ne de sürati; gönüllüler askerî disipline tâbi değillerdi, Romalı askerlerin her silâh altına çağırıldıklarında yapmaları istendiği gibi, komutası altına girdikleri generale sadakat andı da içmiyorlardı.[14] Öte yandan, bu gibi durumlarda gönüllüler her zaman, zorunlu olarak askere alınanlardan daha "güvenilir" çıkmışlardır.

Silâhlanmaya hazır yurttaşlar, başlıca, daha önce milis kuvvetlerinde bulunmuş olanlardı. Bu durumda, yurttaş-ordusunun yadsınamayacak timokratik (şeref-egemen) niteliğinden sonuçlar üretmek, insana çekici geliyor; fakat 415 yılındaki Atina deneyinin gösterdiği üzere, işler her zaman o kadar basit değildi.[15] Gerek "resmî" gerekse "gayri resmî" orduların fiilen (*de facto*) hayli örgütlenmiş bulundukları açık bir iç savaş durumunda, belirleyici etken, elbette ordunun sınıfsal karakteri olabilirdi; fakat iç savaş, siyasal çözümlerin iflâsı demekti. ■

1- Kamu köleleri hakkındaki kanıtlar dağınıktır. Atina için bknz. O. Jacob, *Les esclaves publics a Athenes* (Bibl. de la Fac. de Philos. et Lettres de L'Univ. de Liege 35, 1928; yeni bas. New York 1979); Roma için W. Eder, *Servitus publica* (Wiesbaden 1980), T. Mommsen, *Römisches Strafrecht* (1899), kitap II, bl. 12.

2- Hümanistlerin, özellikle de Macchiavelli'nin paralı askerlerle yurttaş milisinin birbirlerinden üstün ve aşağı yanları hakkındaki bilinen ideolojik tartışmaları bu bağlamla ilgisizdir. Bknz. iç düzenle ilgili sorunlar da olduğunu hatırladığı ender zamanlarda, çıkan kargaşaları bastırmak için her zaman hem paralı askerlerin hem de milisin el altında hazır olduğunu düşünen C. C. Bayley, *War and Society in Renaissance Florence* (Toronto 1961); karş. W. M. Bowsky, "The Medieval Commune and Internal Violence: Police Power and Public Safety in Siena, 1287-1355," *American Historical Review* 73 (1967), s. 2-17.

3- M. Nicolet, *Le métier de citoyen dans la Rome républicaine* (Paris 1976), s. 134.

4- Yunan şehirleri ile paralı asker komutanları ve orduları arasındaki ilişkiler için, şimdi bknz. W. K. Pritchett, *The Greek State at War*, 3 cilt (Berkeley 1971-79), II, bl. 2-4.

5- Bknz. Nicolet (1976), s. 125-26. Onun 3 ve 4'üncü bölümleri, Roma ordu tarihinin burada tartışılan yanları hakkında en dengeli (ve kaynakçalı) anlatıyı içermektedir.

6- Roma için bknz.
Örn. G. R. Watson, *The Roman Soldier* (Londra 1969), s. 117-26; Yunan için, Pritchett (1971-79), II, bl. 12.

7- Mommsen (1899), s. 39 (kitap I bl. 4 *coercitio*'ya ayrılmıştır), karş. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, 3. bas. (Leipzig 1887-88), I, s. 134-61. Tribunus'ların ise karışmalarıyla ya da *provocatio* kurumuyla sağlanabilen yumuşatmalar, bizi burada ilgilendirmiyor.

8- A.W.Lintot, *Violence in Republican Rome* (Oxford 1968), s. 106.

9- Bir *contio*, bir ya da birden çok yüksek kamu görevlisinin yahut senatörün halka hitap ettiği, ama resmî bir karar alınmadan dağılan bir kitle toplantısıdır. Contio ile meclis arasındaki temel ayrım için bknz. L.R.Taylor, Roman Voting Assemblies (Ann Arbor 1966), bl. 2.

10- Andokides güvenilmezliğiyle ünlüdür, fakat bu noktayı silâhlı yurttaşların. Andokides'in saydığı toplanma yerlerinden biri olan Theseum'da uyuduklarını söyleyen Thukydides'teki (6.61.2) bir cümle de doğruluyor.

11- Garip bir biçimde, Atina olayı Roma'dakinden çok daha fazla belgelenmiş olmakla birlikte, daha karanlık kalmaktadır. Bunun en iyi anlatılışı Hatzfeld, *Alcibiade* (Paris 1951), s. 158-205'tedir.

12- Elbette Max Weber bu noktayı fark etmiş, özetle, ama keskin bir biçimde anlatmıştır: Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 5. bas. (Tübingen 1972), s. 756-57; karş. S. Andreski, *Military Organization and Society* (2. bas., Londra 1968), s. 34-35, 98-99. Bana öyle geliyor ki, bu durumun içerdiği sonuçlar ya da en azından nüansları, A.M.Snodgrass'ın "The Hoplite Reform and History," *Journal of Hellenic Studies* 85 (1965), s. 110-22'de başlattığı tartışmada gözden kaçırılmıştır; en son olarak P.Cartledge ile J.Salmon'un aynı dergide çıkan makalelerine bakınız: 97 (1977), s. 11-27 ve 84-101; P. Spahn, Mittelschicht und Polisbildung (Frankfurt 1977), s. 70-83.

13- Servius, *Commentary on Virgil's Aeneid* 2.157; karş. Sevillalı Isidorus, *Etym.* 9.3.54. Bu "silâh altına gelin" çağrısı, bir *dilectus* değil, *evocatio* idi.

14- Bir başka olağanüstü hal önlemi, Senato tarafından *tumultus* ilân edilmesiydi; bu, şehir kapılarına dayanmış - dolayısıyla, tam bir *dilectus* çıkarmaya zaman bırakmayan - bir düşmanla savaşması için ordunun hemen seferber olması buyruğuydu. *Tumultus*'un olağan anlamı herhangi bir türden hengâme olduğu için, metinlerin tanıklığı karışıktır. Örneğin, Livius terimi Bacchanalia olayı bağlamında kullandığı zaman (39.16.13), onun bu sözcüğün özel teknik anlamını değil, genel anlamını kastettiğini sanıyorum. Şu nedenle ki, kendi anlattığına göre, burada uygulanan usuller, "biçimsel" bir *tumultus* ilânının gerektirdikleri değildir. Eğer bu doğruysa, kapsamı genişletilerek, bir dış düşman gibi, iç düşman karşısında da *tumultus* ilân edilmesi, İÖ birinci yüzyıldan önce olmamıştır.

15- Argos'ta İÖ dördüncü yüzyılın başlarında aristokratik bir darbenin bastırılması üstüne Aeneas Tacticus II. 7-10'daki anlatı da, benzer bir olayı göstermektedir.

TÜRK-OSMANLI DÜNYASINDA SÖZ VE YAZI
RY (FRANSA), 29 EYLÜL-2 EKİM 1994

EDHEM ELDEM

C.N.R.S.'in (Fransız Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi) teşvikiyle ve Nicolas Vatin ile François Georgeon'un düzenlemesiyle Eylül ayının sonunda Fransa'nın Normandiya bölgesinin 615 nüfuslu Ry köyünde Türk ve Osmanlı tarihiyle ilişkili ilginç bir toplantı yaşandı. Toplantıyı ilginç kılan, gerçekleştirildiği mekân kadar, "sivri" olarak nitelendirilebilecek konusuydu: Türk-Osmanlı dünyasında söz ve yazı. Tarihçiliğimizde yeni yeni başlayan kültür tarihi boyutuna yönelen bu toplantının amacı, Osmanlı ve Türk toplum ve kültürlerinde oluşan birikimi, bu birikimin aktarımını, genel olarak da iletişim ve ifadeyi söz/yazı ikilemi veya birlikteliği açısından ele almaktı. Diğer bir deyişle toplantının gayesi, özellikle Osmanlı geçmişine bakıldığında, bir taraftan veri olarak kabul edilen yazılı birikimdeki sözün etki ve yansımalarını, diğer taraftan da "popüler" diyebileceğimiz türdeki ve genellikle söze dayalı olarak görülen kültürel yapının kaynakları, şekilleri ve yazı ile olan etkileşimini incelemekti.

Böyle bir konunun seçilmesinin arkasında yatan ise, birçok yönüyle çelişkili sayılabilecek bir durumun çoktandır gözlenmesiydi. Gerçekten de Osmanlı toplumu, devlet perspektifinden bakıldığında, yazıya son derecede önem ve değer veren, hatta bazı durumlarda "hatperestlik" veya "grafomani/grafolatri" olarak nitelendirebileceğimiz bir tutkuya kapılan bir toplum görünümü verebilirken, diğer taraftan, aynı toplum içinde, ümmî bir çoğunluktan oluşan bir halk kitlesi (François Georgeon) ve sözel iletişime bağlı kalmış birçok yapı göze çarpmaktadır. Bu çelişki Osmanlı toplum hayatının hemen hemen her kademesinde yaşanmakta ve dolayısıyla ortaya tarifi ve tasnifi zor bir durum çıkmaktadır.

Bu çelişkiden kurtulmak sanıldığı kadar zor değil: Toplantının "misafir sanatçı"sı olarak gelmiş olan ve bu konuda 60'lı yıllardan beri çalışan antropolog Jack Goody, bu ikilemin en büyük yanılgısının yapay bir şekilde sözlü kültür ile yazılı kültürün birbirini dışladığını varsaymaktan ileri geldiğinin altını çiziyordu. Yazının keşfinden beri, birçok toplum esasen hem yazı hem söz üzerine kurulu bir düzende gelişmiş, bu iki dünya birbiri ile devamlı şekilde etkileşim içinde olmuştur. Dar anlamda bu ikiliği uygulamak ancak yazıya sahip olan ve yazıyı hiç bilmeyen/kullanmayan iki toplum arasında mümkün olabilir. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan bu sözde ikilem, aslında her iki iletişim/birikim şeklinin aynı zamanda ve yan yana yaşamış olmasından kaynaklanan bir karmaşıklıktan başka bir şey değildi.

Bildirileri burada özetlemek güç ve sıkıcı olacaktır; yapmaya çalışacağımız, belirli temaları ortaya çıkarıp, bunların etrafında, bildirilerden esinlenerek ve kaynaklarını parantez içinde vererek, konuşma ve tartışmalardan ortaya çıkan bazı sonuçları aktarmak olacaktır. Bildirilerin listesini ise bu yazımızın sonunda bulmak mümkün olacaktır.

Mantıklı bir başlangıç için, söze dayalı birikimlerden meseleyi ele almayı deneyebiliriz. Pek şaşırtıcı olmasa gerek, ses/müzik ile ilgili olan alanlarda sözel yaratıcılık ve aktarım son derecede baskın görünmekte ve çoğu zaman yazıya gerek duyulmamasını beraberinde getirmektedir. Bugünkü Anadolu'da-Denizli yöresinin köylerinde olduğu gibi (Jérôme Clerc)-müzik ve dansın temelinde yatan hâlâ bu tür bir yapıdır: Çalgıcılar repertuarlarını belirli (yöresel) bir çerçeve içinde geliştirmekte, öğrenim/aktarım süreci ise sazdan kulağa, hissedilen ama açıkça ifade edilemeyen teknikler aracılığıyla şekillenmektedir. Halk müziğinden ayrılıp "klasik" müziğe geçtiğimizde ise durumun pek farklı olmadığı göze çarpmakta: Repertuar daha zengin olmakla birlikte, aktarımı usta/çırak ilişkisine benzetilebilecek sözel bir süreci takip etmekte, birikimi sağlayan ve ustalığı belirleyen ise müzikal kriterlerden çok talebe/bestecinin hafızası olmaktadır. "Klasik" Osmanlı müziğinde notaya geçişin Müteferrika'dan ancak 150 yıl sonra gerçekleşmesi, yazının bu alandaki "etkisizliği"nin en belirgin işareti olarak görülebilir (Cem Behar). Şiire ve ozanlığa baktığımızda, özellikle Orta Asya bağlamında, aynı türde bir birikimin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır: Bazı destanlar 500.000 mısra içerebilmekte ve tamamen mnemonik teknikler kullanan ozanlar tarafından hatmedilip -her defasında biraz değişmek pahasına da olsa- aktarılabilmektedir (Rémy Dor). Buraya kadar tasvir ettiğimiz çoğu olgu, sözel kültürün sınırları içinde gelişmiş, yazılı bir şekle ancak bazı durumlarda ve çok daha geç bir tarihte aktarılmıştır. Hatta yazıya geçiş ile, nesiller boyunca sözel olarak oluşan birikimi ancak kısmî olarak aktarılabilmiş, ve bugün Türk musikîsi repertuarındaki bazı eserlerin "sadık" aslına dönülmesi konusundaki tartışmalarda görüldüğü gibi (Cem Behar), birçok durumda yazılı şeklin ilk halinden uzaklaşıldığı anlaşılmaktadır.

Bunlardan farklı olarak, kendi döneminde bile söz ile yazı arasında bir alışveriş ve gidiş gelişi içeren

durumlar, toplantının ana temasını oluşturmaktaydı. Bu tür örneklerde, yazı ile söz arasındaki ilişki karşılıklı etkileşim üzerine kurulu olmakla beraber, bazı zıtlık ve çelişkiler de dikkati çekmektedir. Bunların en uç noktalarından biri belki de yazının en baskın olduğu bir alanda, yani hat sanatında görülmektedir. Öyle ki, müzikte de olduğu gibi tamamen şahsî bir eğitim üzerine kurulu olan bu meslekte, yazı içeriğinden tamamen koparak gittikçe soyut bir hal almaya başlamakta ve bir metinden çok bir resim halini almaktadır. Bu süreç ise, kitabetin hat sanatından ayrılarak, yazı ile hattın arasındaki bağların kopmasıyla ortaya çıkmaktadır (François Déroche). Burada uç noktasını gördüğümüz bu ikilemin, aslında Osmanlı kültür hayatının birçok sahasında ortaya çıktığını söylemek de mümkün. Kitabelerde ve genel olarak kamuya yönelik yazılarda göze çarpan, yazının düzey ve şeklinin gittikçe artan bir karmaşıklık kazanması ve dolayısıyla düşük olduğunu bildiğimiz okuryazarlık oranıyla (François Georgeon) çelişmesidir. Çeşme, medrese, mektep veya mezar kitabelerinde rastlanan bu durumu sanırız ancak bir şekilde açıklamak mümkün: Yazı gittikçe gerçek amacından kopmakta ve sembolik bir değer kazanarak, okunan değil, görünen, anlatan değil, çağrıştıran bir iletişim aracı halini almaktadır (Edhem Eldem). Mezartaşlarında bu olgu, üst kültür/alt kültür ayırımı etrafında izlenebilir: Üst tabaka/şehir mezarlıklarında kitabeler giderek çetrefilleşerek içinden çıkılamaz bir hal alırken, taşradaki ölüm yazıtları sözel bir aktarıma dayandığı anlaşılan, biraz da tekerlemede olduğu gibi tekrar üzerine kurulu, ama popüler kültürün algılayabileceği seviyede bir yarı yaratıcılığı içerecek şekilde gelişmektedir.

Yazı ile sözün karşılıklı etkileşiminin bir başka boyutunu da devletin kendisi veya daha doğrusu bürokratik mekanizmaları vermektedir. Temelde, devlet için esas olan yazıdır: Osmanlı bürokratik geleneğinin oturmuşluğu ve üretmiş olduğu belge deryası bunu ispat etmeye yeterlidir. O kadar ki, sözel olarak dile getirilen meseleler bile, genellikle yazı diline ve özellikle bürokrasi diline uyarlandıktan sonra kaleme alınmaktaydı. Dolayısıyla, ferman literatüründe bir halk ağzını bulmak hemen hemen imkânsız bir hal almaktadır ve arz sahiplerinin sözleri bir nevi sansürden geçirildikten sonra yazıya dökülmekteydi (Gilles Veinstein). Bunun bir uzantısını da mahkeme kayıtlarında bulmak mümkündür. On sekizinci yüzyılda Adana ve yöresindeki hüccetlerde rastlanan formüller hazır şablonlara uydurulmuş ve genellikle yazılı zabıtların şifahî anlaşmaların üzerinde bir üstünlüğü kabul edinilegelmiş gözükmektedir (Işık Tamdoğan-Abel). Aynı şekilde, ama çok farklı bir dönem ve mekânda, Girit mahkemelerinde de, dava sahipleri kendilerini "iktidar" karşısında bulduklarında değişik bir ifade tarzı kullanmakta ve özellikle namus, şeref gibi "geleneksel" kavramlar için aralarında kullandıkları dili birden unutup, idarenin dilini kullanmaya kalkışmaktadırlar (Maria Couroucli). Bundan çıkan sonuç her ne kadar devleti yazı üzerine kurulu göstermekteyse de, tam aksini gösteren işaretler de unutulmamalıdır. I. Ahmed'den yazılı bir pusula alıp bunu okumayı başaramayan Kasım Paşa, veya gizli görevlerde kullanılan mesajların daima bunları hem açıklayacak hem de meşru kılacak bir devlet görevlisinin şifahî aktarımına başvurulması geleneği, sözel kültürün devlet katında bile hâlâ geçerliliğini korumuş olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Kısacası söz her yerde yazı ile bir etkileşim içine girmiş ve dolayısıyla kendi dinamiğini ve kendi kültürel boyutlarını muhafaza etmeyi başarmıştır. Dönemin yazarları da bu iki olguyu eserlerinde yansıtmak kaygısını her zaman taşımışlardır. Evliya Çelebi seyahatnamesinde kullanmış olduğu kitapları (bazen de aslında sadece aktarılmış olduklarını söylemeden) saymaya özen gösterirken, diğer taraftan, bazı yörelerin lehçelerini metninde aktarabilmek için yazıyı şekillendirmeye de tereddüt etmemiştir (Dilek Desaive). Aynı şekilde, belgelere veya müspet saydığı olgulara dayanarak Osmanlılar altında Kahire'deki belli başlı gelişmeleri aktaran İbni Iyâs, eserine rivayet veya dedikodu kabilinden bilgileri de dahil etmiş, bunları aktarırken de yazım stilini değiştirmeyi ihmal etmemiştir (Benjamin Lellouch).

Toplantının son bir boyutu olarak da *diglossie* yani ikidillilik mefhumunu ele almak gerekir (Johann Strauss). Bu da, özellikle on dokuzuncu yüzyıldaki milliyetçilik akımının ivmesiyle hızlanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çoğu etnik/dinsel grubunda başgösteren dil "klasikçiliği" akımı neticesinde ortaya çıkan ikilikle özetlenebilir. Yunanca'daki *katharevoussa/ dimotiki* ayrışmasına benzer olguların Ermenice, Arapça ve nihayet Türkçe'de de ortaya çıkması, bu dönemdeki söz ve yazı kültüründe gözlemlenen en önemli gelişmelerden biri olarak göze çarpmaktadır.

Toplantının bildirileri, daha önce bir ön-yayın niteliğinde çıkmış olan bir kitapçığın da makaleleri ile birlikte yayınlancaktır. Ry teşebbüsünün, bu tür "sivri" tematiklerin üzerinde durulmasına ve özellikle de bu konunun daha derinlemesine incelenmesine teşvik oluşturacağını ümit etmek gerekir.

BİLDİRİLER:

Jack Goody, "Yazı ve Söz"

Edhem Eldem, "Osmanlı Ölüm Yazıtları: Yaratıcılık, Tekrarlama, Aktarım"

Jérôme Clerc: "Müzikal Sistem ve Mekân: Bazı Algılama Süreçleri"

Cem Behar: "Müzikte Aktarım: Metin Hafızası ve Değişim"

François Déroche: "Hattat Eğitimi"

Benjamin Lellouch: "Osmanlı İşgalinin Başında Kahire'de Kulaktan Kulağa Aktarım: İbni Iyâs'ta Rivayet ve Dedikodular"

Gilles Veinstein: "Padişah Reâyâsını Konuşturuyor: 16. Yüzyıl Osmanlı Fermanlarında Doğrudan Aktarım"

Nicolas Vatin, "16. Yüzyıl Osmanlı İdaresinde Söz ve Yazı Üzerine Düşünceler"

Işık Tamdoğan-Abel: "Sözün İflası Olarak Yazı: Kadı Sicillerinde Akit ve Hesaplaşmaların Sözelliği"

Dilek Desaive: "Evliyâ Çelebi ve Kitaplar"

Rémy Dor: "Sözeli Yazmak, Yazıyı Tercüme Etmek: Özbek Malzemesine Dayalı Bazı Düşünceler"

Johann Strauss: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dil Gelenekçiliği ve *Diglossie* (İkidillilik)"

Maria Couroucli: "Şeref ve Gelenek Yazılabilir mi?" ■

HİLÂFETİN KALDIRILMASININ TÜRK BASININDAKİ YANKILARI -I-

MEHMET DEMİRYÜREK

"Tarih her zaman yeni baştan başlamadır. Her zaman kendi yerinden çıkma, kendini aşamaya çalışmadır. Bu bakımdan yazmakta olduğum tarih kitaplarının gelecek on yıllar için geçerli olacağına inanmıyorum. Hepimiz biliyoruz ki, hiçbir kitap ilk ve son kitap olarak yazılmış değildir..."

Fernand Braudel

Bu yazımızda Türk devriminin lâikleşme yolunda önemli bir merhalesini oluşturan "Hilâfet'in Kaldırılması" konusunu ele alacağız. Önce kısaca Hilâfet'in Kaldırılmasına giden yolu dönemin basınına dayanarak açıklamaya çalışacağız. Bu konu ile ilgili olarak Resimli Gazete (İstanbul), Tanin (İstanbul), Tevhid-i Efkâr (İstanbul), Hâkimiyet-i Milliye (Ankara), Seda-yı Hak (İzmir) ve Türk Sesi (İzmir) gazeteleri incelenmiştir. Yazımızın bu bölümünde Hilâfet'in kaldırılmasından önceki durumu ele alacağız.*

GİRİŞ

Hz. Muhammed'in ölümünden sonra onun kurmuş olduğu devletin başına geçen devlet başkanına halife denilmiştir. İlk dört Halife olan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilâfetinden sonra Emevî hanedanı İslâm devletinin idaresini ele aldı. Emevîler döneminde hilâfet babadan oğula geçen bir saltanat haline geldi. İlk dört halifeyi ileri gelen Müslümanlar seçmiş iken Emevîler devrinde saltanata dönüşmüş ve öylece devam etmiştir.

İlk dört halifeden sonra hilâfet siyasî bir makam olarak ortaya çıktı. Emevî ve Abbasi hükümdarlarına da halife denildi. Oysa Hz. Muhammed bir hadisinde kendisinden sonra Hilâfet'in 30 yıl süreceğini belirtmişti (Tirmizî, *Kitab-ül Fiten*, 47-48. bab, hadis no: 6222 sayfa. 503). Şu halde gerçek Hilâfet'in Hz. Ali'nin ölümü ile sona erdiği söylenebilir.

Emevî hanedanının yerini alan Abbasiler de hilâfet iddiasını sürdürdüler. Bu dönemde İslâm dünyasında 3 halife vardı. İspanya'daki Emevî hilâfeti, Mısır'daki Şii Fatimi hilâfeti ve Bağdat'taki Abbasi hilâfeti.

Moğolların Bağdat'ı ele geçirmelerinden sonra kaçarak Mısır'a gelen Abbasilerden bir kişiyi Memlükler Halife tanıdılar. Halifenin hiçbir siyasî gücü yoktu. Osmanlılar'ın Mısır'ı feth etmesinden sonra Osmanlılara geçtiği iddia edilen hilâfete, Osmanlılar güçlü devirlerinde itibar etmediler. Dünyanın en güçlü İslâm devleti oldukları için buna gerek duymamış da olabilirler. Ancak devlet zayıfladığı zaman İmparatorluğun parçalanmasını önlemek için hilâfet de hesaba katılarak İslâm Birliği (Panislamizm) görüşü ortaya atıldı. Osmanlıcılık ideolojisinin İmparatorluğun parçalanmasına engel olamayışı üzerine, hiç olmazsa Müslüman tebaayı bir arada tutabilmek ve parçalanmayı önlemek amacı ile ortaya atılan bu idoloji çok sert bir kayaya çarptı. Bu kaya, Fransız İhtilâli ile dünyaya yapılan Milliyetçilik akımı idi. Bu akım 19. ve 20. yy.'da tüm dünyaya yayıldı. Doğal olarak Osmanlı yönetimindeki uluslar da bundan etkilendiler. Her ulus kendi devletini kurup yönetmek için ayaklandı. Surp isyanı, Yunan isyanı ve 1. Dünya Savaşı sırasındaki Arap hareketleri birer Milliyetçilik hareketleri idi. Böyle bir ortamda ortaya atılan Panislamizm fikri de başarılı olamadı.

1. Dünya Savaşı sonrasında Türk anavatanının işgali üzerine başlayan Türk Millî Mücadelesi, bir milletin topyekûn savaşı idi. Bu savaş vatan, millet ve özgürlük için yapılan bir savaştı. 23 Nisan 1920'de kurulan devlet de tam anlamı ile Millî bir devletti. Ordu Millî idi (Kuvayı Millîye), amacı ve sınırları Millî idi (Misak-ı Millî).

Mustafa Kemal ve silah arkadaşları Kurtuluş Savaşını yaparken bütün yokluklar bir yana, İstanbul Hükümeti ve Padişah-Halife ile de mücadele ettiler.

Fetvalarla Millî Mücadele öncüleri idama mahkûm edildiler. Hilâfet orduları kuruldu. TBMM'ne karşı isyanlar çıkartıldı. Bütün bu zorluklara rağmen Türk milleti zafere ulaştı. Askerî zaferden sonra da, ülkeyi en ileri devletler seviyesine, ve milleti de en uygar milletler seviyesine çıkartmak için devrimler yapıldı. Hilâfetin kaldırılması da Türk devletinin ve milletinin çağdaşlaşması ve lâikleşmesi amacı ile yapılan devrimlerden idi.

A-HİLÂFET'İN KALDIRILMASINDAN ÖNCEKİ DURUM

1 Kasım 1922'de Saltanat kal-

* Mehmet Demiryürek; "Hilâfetin Kaldırılmasının İzmir Basındaki Yankıları" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir 1992.

dırılmış, ancak hilâfet varlığını sürdürmüştü. Hanedan üyeleri saraylarda oturmaya devam ediyorlar, Halife de padişahların o eski şaşaasını devam ettiriyordu. Geleneksel Cuma selâmlıkları yapılıyor, Resimli Dergilerde halifenin sakalıyla yakışıklı resimleri çıkıyor, güzel kızı Dürrüşehvar Sultan herkesin sevgilisi oluyordu. 22 Eylül 1923 tarihli *Resimli Gazete*'de Halife Abdülmecit'in büyük boy resmi kapak yapılmış (kızı ile beraber) ve resmin altına da şöyle yazılmıştı:

"Biri nurânî, diğeri masum iki ulvî çehre. Halife-i Ruy-ı Zemîn Abdülmecit Efendi hazretleriyle kerimeleri Dürrüşehvar Sultan."

Yoktan var edilmiş bir ordu ile hiç bir harikâya şaşmayan Avrupayı ve Amerikayı hayretlere daldıran zaferimizden sonra, Abdülmecit Efendi Hazretlerinin makam-ı hilâfete şerefbaş olmaları bütün Türk ve İslâm alemini sevindirdi. Sefer-ül Hayrın dokuzuncu perşembe günü sene-i devriye-i tevellütlerine müsadif olması dolayısı ile resmini derc ettiğimiz halife-i necalı, yalnız memleketine, dinine, mefkûresine âşık imanlı bir insan değil, aynı zamada sanayii nefiseye, edebiyata, bediiyat ve ma'liyata meftun aşine bir sanatkârdır. Şark kıyafeti ile çektirilmiş yeni bir resmini de Abdülmecit'in yanında karilerimize arzettiğimiz Dürrüşehvar Sultan Hazretleri de zekâsı, fetaneti ve hassasiyeti ile müstakbel Türk kadınlığının incisidir.[1]

Halifenin ne kadar övüldüğü meydandadır. Ancak yazı henüz Cumhuriyet ilân edilmeden önce yayımlanmıştır. Bu nedenle normal karşılanabilir. Ancak şu da akla geliyor. Saltanatın kaldırılmasından sonra Cumhuriyetin ilânını ve Hilâfetin kaldırılacağını sezenler karşı bir kamuoyu oluşturma çabasında da olabilirlerdi.

Bu arada halife de ılımlı bir görünüm sergiliyordu. Cumhuriyetin ilânından sonra M. Kemal'e tebrik telgrafı dahi göndermiştir.

Basında halife ile ilgili çeşitli yazılar çıkmaya devam ediyordu. Bir ara çok ses getiren "halifenin istifa edeceği şayiası" ortaya çıktı. Bu konudaki haberler basına da aksetti. *Tanin* gazetesi 9 Teşrin-i sani 1339 (9 Kasım 1923) tarihli nüshasında bu haberlerin doğru olmadığını okuyucularına duyurdu. Gazete ilgili yazısında "*Akşam* gazetesinin; Cumhuriyetin ilânının yeniden bir hilâfet meselesi ortaya çıkardığını, halifenin istifayı tercih edeceğini, bu takdirde İstanbul'da bütün İslâm milletlerinin temsilcilerinin bir kongre toplayacaklarını, böylece seçilen yeni halifenin bütün İslâm âleminin oyunu aldığı için daha etkili ve yetkili olacağını" yazdığını ancak kendi araştırmaları sonucunda bu haberin asılsız olduğunun anlaşıldığını ve baş mabeyinci Hikmet Beyin *Akşam*'ın haberini tekzib ettiğini belirterek *Tanin* gazetesinin görüşünü şöyle ifade ediyordu:

"Esasen istifa vukua gelse bile düvel-i müttefikanın taht-ı nüfuzunda olan memalik-i islâmiyeden gelecek murahhasların intihabgerdesi olacak bir halifenin başkalarının amaline hadim bir zat olabileceği cihetle bu şekli intihabın katiyyen mevzubahis olamayacağı mehafil-i aidesince iddia kılınmaktadır. Büyük Millet Meclisinin 2 Teşrin-i sanide (Kasım) ittihaz kılınan mukarreratına

nazaran halife hazretleri istifa ettikleri veya vefat vuku'yla makam-ı hilâfet münhal kaldığı takdirde yerine hanedan-ı saltanattan erşed ve eslah olan bir zat Büyük Millet Meclisi tarafından intihab ve halife ilan olunacaktır."[2]

Tekzip haberlerine rağmen halifenin istifa edeceği yolundaki haberler son bulmadı. Endişeye kapılan hilâfet taraftarı İstanbul barosu başkanı Lütfi Fikri Bey halifeye açık bir mektup yazdı. Bu mektup *Tanin* gazetesinin "Serbest Sütunlar" köşesinde yayınlandı. Bu mektupta L. Fikri Bey; Halife ile ilgili birçok şayianın olduğunu, halifenin istifa edeceği yolunda başka bir şayianın bunu takip ettiğini, tekziplere rağmen bu gibi haberlerin çıkmaya devam ettiğini söylemekte idi. L. Fikri Bey mektubun devamında memleketimizin sükûn ve istirahate muhtaç olduğu bir dönemde böyle şayialar çıkaranların "...tarihin ve torunlarımızın lanetine uğrayacaklarını..." belirtiyor, halifenin istifasının milleti pek çok üzeceğini, hilâfet merkezinden yapılan açıklama ile gönüllerinin biraz rahatladığını, ancak yine de endişeli olduklarını söyledikten sonra "... Gönül istiyor ki, bu istifa sözü ebediyen gömülü kalsın, bir kötü rüya gibi ne kadar elemli olsa yine ser-ül zeval bir tesir bıraksın..." diyordu.

L. Fikri Bey gayet uzun olan mektubunda amacını şöyle ifade ediyordu:"... Vatanımızı, milletimizi yeniden büyük musibetlere uğratmak tehdidini gösteren bu meş'um istifa bahsi inşallah ebediyen gömülür iken üzerine bir kürek toprak da taraf-ı hakîranemden atılmış bulunsun..."

L. Fikri Bey, hilâfetin Türkiye'ye kazandırılmış bir kuvvet, bir manevi hazine olduğu ve bu kuvveti ortadan kaldırmak isteyenlerin ülke içinden oldukları inancındaydı. Ona göre hilâfetin Türklerin elinden çıkması "Türklük için bir intihar" idi.[3]

Öyle anlaşılıyor ki, o günlerde hilâfetin çok önemli olduğunu düşünen ve hilâfetsiz bir Türkiye'yi düşünemeyen yalnız L. Fikri Bey değildi. Hüseyin Cahit (Yalçın) de aynı görüşte idi. H. Cahit *Tanin* gazetesindeki köşesinde "Şimdi de Hilâfet Meselesi" başlıklı yazısında bu istifa haberini kasıtlı olarak Ankara hükümeti taraftarlarının çıkardıklarını iddia ederek, hilâfetin Osmanlı hanedanından alınmak istenildiğini, eğer hilâfet Türklerin elinden giderse bunun Türkiye için çok kötü olacağını, Hilâfetin Türkiye'nin elinden çıkması halinde Türkiye devletinin İslâm âlemi içinde hiçbir ehemmmiyeti kalmayacağını, Avrupa nazarında hiç itibarımız olmayacağını ve Avrupa'nın gözünde en küçük ve kıymetsiz bir hükümet mevkiine düşeceğimizi belirtiyor ve "... Milliyetperverlik bu mudur? Hakiki milliyet hissini kalbinde duyan her Türk Makam-ı Hilâfete dört elle sarılmak mecburiyetindedir. Çünkü hilâfet Türklük için kuvvettir. Hilâfeti Türkiye hudutlarından dışarı çıkaracak surette hareket etmek intihardan farksızdır... Temenni ederiz ki, *Akşam* refikimizin neşriyatıyla vucudu meydana çıkan tertibat akîm kalsın."[4]

Yazılarından anlaşıldığı kadarıyla gerek L. Fikri Bey ve gerekse Hüseyin Cahit Bey "Hilâfetin Türk milletinin ayrılmaz bir parçası olduğu ve o olmadan Türklerin yaşayamayacağı, yaşasa bile dünya nazarında hiç bir ehemmiyetinin kalmayacağı" fikrinde idiler ve bu sebeple halife ve hilâfet ile ilgili yazılar yazmışlardı.

Hüseyin Cahit Bey de Fikri Bey gibi meselenin bir an önce güncelliğini yitirmesini temenni etmişti. Çünkü mesele biraz daha güncelleşirse hükümetin konuya el atıp nihai bir (hilâfetçilerce istenmeyen) çözüm bulacağına şüphe yoktu. Oysa mesele güncelliğini yitirirse mesele sessiz sedasız kapanacak ve halife ve hilâfet de yerinde durmaya devam edecekti.

Fakat L. Fikri Bey'in de Hüseyin Cahit Bey'in de dilekleri gerçekleşmedi. Basında konu ile ilgili haberler çıkmaya devam etti. 16 Kasım 1923'de *Tanin* gazetesi Dahiliye Vekili Ferit Bey'in istifa meselesinin İstanbul kaynaklı olduğunu bildirdiğini yazıyordu.[5]

İstifa haberinin doğru olmadığı zaman geçtikçe anlaşılmıştı. *Resimli Gazete*'de yayınlanan bir yazıda ilgili haberin doğru olmamasına şükrediliyordu. *Resimli Gazete*'de yayınlanan diğer bir yazıda da gazetenin hilâfeti yararlı bulduğu belirtiliyordu. Behçet Kâmil imzası ile çıkan haberde en kısa zamanda hükümetin olaya bir açıklık getirmesi isteniyordu.[6] (Belge: 2)

Bu sırada bazı milletvekillerinin de halifeyi ziyaretleri söz konusu oldu. Bu ziyareti yapanların başında Rauf Bey geliyordu. Durum Halk Partisi grubunda şiddetli tartışmalara neden oldu. Rauf Bey'in açıkça halife ve hilâfeti savunduğu ve İsmet Paşa'nın da karşı görüş belirttiği Halk Partisi grubundaki tartışmalar basına da yansıdı. Hüseyin Cahit Bey *Tanin* gazetesindeki köşesinde konuyu irdeledi. H. Cahit "Hilâfetin Vaziyeti" başlıklı yazısında bu meseleyi çıkaranların "... bizzat Ankara Zememdarlarının" olduğunu tekrarlayarak, parti grubunda Hamdullah Suphi Bey'in, hilâfeti takviyeye devam edersek günün birinde karşımıza saltanat olarak çıkacağından endişe ettiğini söylediğini, İsmet Paşa'nın lüzumsuz yere tarihin herhangi bir devrinde memleket mukadderatına karışmak isteyen bir halifenin kafasını koparacağını söylediğini, ancak şimdiki halifeyi kastetmediğini de ilave ettiğini belirtmekte ve halifeyi ziyaret edenlerin sorguya çekilemeyeceklerini ifade etmektedir. Ona göre "... bir Müslümanın camiye gitmesine ses çıkarmak nasıl ki, kimsenin aklına gelmiyorsa halife hazretlerini ziyaret etmesi de aynı suretle tabii görülmesi iktiza eder."[7]

Hüseyin Cahit ilgili yazısının devamında farkında olmadan bu meseleyi çözmenin yolunu da gösteriyordu. Ankara'daki yöneticilerin, "... Ya hilâfeti istemeyiz diyecekler, yahut isteriz, memlekete lâzımdır ve faydalıdır diyeceklerdir" diyordu. Yazının devamında H. Cahit şöyle diyordu:

"Başka memleketlere benze-

meyiz ki, saltanat hanedanını memleket haricine çıkaralım. Çünkü bizde bir de hilâfet meselesi var ve hilâfet de eski saltanat hanedanındadır. Mamafih bir memleketten eski bir hükümdarlık ailesini hudut haricine çıkarmakla da yeni şekl-i idare ebediyyen tahkim edilmiş olmaz. Dışarı çıkarılanlar fırsat bulurlarsa tekrar gelmezler mi?... Dahilde olması bir nokta-i nazara göre daha müreccahtır. Çünkü daha gözönünde bulunurlar. .. (Çözüm)... yeni şekl-i idareyi halka sevdirmekten, halkta kuvvetli taraftarlar peyda etmekten ibarettir. (Halifeyi ziyaret, ona saygı göstermek) Cumhuriyet aleyhtarlığı, saltanat taraftarlığı değildir. (Bu halk)... saltanat idaresine taraftar olamaz... Saltanatı ihya etmeyelim diye hilâfet küçültülürse Cumhuriyet düşmanlarını sevindirecek bir siyaset hatası irtikab edilmiş olur... (Yöneticilerimiz)... kanun mu koyacaklar, usul mü koyacaklar, ne yapacaklarsa bir an evvel yapmalı, halifenin selamlık merasimini, yanına girip çıkma adabını bir kaideye rapt etmeli ve vaziyete serahat vermeli ve bu bahsi ebediyyen kapamalıdır..."[8]

B- EMİR ALİ VE AĞA HAN'IN MEKTUPLARI VE BASINDAKİ YANKILARI

Ülke içinde bu tartışmalar olurken bu konuda bardağı taşıran ve hükümeti tedbir almaya sevk eden ve kaynağı ülke dışında bulunan bir olay meydana geldi. Bu olay Emir Ali ve Ağa Han adındaki kişilerin Hint Müslümanlarının temsilcileri iddiası ile İsmet Paşa'ya gönderdikleri, ama onun eline geçmeden basında yayınlanan mektupları idi. Şimdiye kadar bir iç mesele olarak görülen mesele uluslararası bir mesele gibi gündeme getirilmek isteniyordu. İlgili mektup 5 Aralık'ta *Tanin* ve 6 Aralıkta da *Tevhid-i Efkâr* gazetelerinde yayınlandı. Bu gazetelerde bu kişiler Hint Müslümanlarının temsilcileri ve fikirleri de Hint Müslümanlarının fikirleri olarak gösterildi. (Başlık olarak verilen yazıdan bu anlam çıkıyor).

Mektupta özetle şu görüşler ileri sürülüyordu.

1- Emir Ali ve Ağa Han kendilerini Hint Müslümanlarının temsilcileri olarak tanıtıyorlardı.

2- Türkiye'nin daimi dostları ve ahalinin gerçek taraftarı idiler.

3- Kendileri daha önceki zamanlarda da (örneğin Trablusgarb savaşında) Türkiye için çalışmışlardı.

4- Halife-imam ehl-i sünnetin birliğini temsil eder. "... Halifenin Türk milletinden bir ferd olması Türk devletinin müesseseleri ahfadından bulunması milel-i islâmiye arasında Türklüğe mübeccel bir mevki bahs eder.

5- "... Eğer İslâmiyet dünyada büyük bir manevi kuvvet olarak muhafaza edilmek isteniyorsa halifenin nüfuz ve şerefi hiç bir zaman Papa'nın nüfuz ve şerefinden eksik olmamalıdır..."

6- "... Biz, hilâfet ve imametin Müslüman milletlerin itimat ve hürmetine layık olan bir mevkie vaz olunmasını ve böylece Türkiye'ye de kuvvet ve şerefbahs edilmesini kemâl-i hürmetle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ve onun büyük ve basiretkâr rüesasından istirham eyleriz."[9]

Mektubun gazetelerde yer alan tepkilerine geçmeden önce ilgili mektubun *Tanin* gazetesindeki yayınlanış hikâyesini de *Tanin* yetkilisinden dinleyelim. "... İki üç vilayet gazetesi arasında *Tanin* adresine üstü İngilizce yazılı, pullu, Londra damgalı, İstanbul mevruda mühürlü bir zarf gördüm. Açtım. İçinde Ağa Han ve Emir Ali imzalı rabıta ile birbirine merbut dört büyük yapraktan ibaret bir mektupla imzası okunamayan, fakat altındaki 'secretary' kelimesinden kâtip olduğu anlaşılan bir tezkire çıktı. Meali şu idi: "Hilâfet meselesine dair Ağa Han ve Emir Ali tarafından Ankara Türkiye başvekiline gönderilmiş olan bir mektubun kopyasını lütfen gönderiyorum..." Ve mektub ertesi gün *Tanin* gazetesinde yayınlanmıştır.[10]

Mektuba en şiddetli tepki *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinden geldi. Gazete 9 Kanun-u Evvel 1339 (9 Aralık 1923)'da halkı mektup ve yazarları konusunda aydınlatmak için şu yazıyı yayınladı.

"... Mektubu gönderenler Hindistan'daki İsmailiye tarikatının reisi Ağa Han ile arkadaşı Emir Ali'dir... Türk milletinin dahili hayatına ve Türk devletinin siyasî teşkilatının en mühim ve en ince bir noktasına temas ediyor...". Gazete bunların iki yüzlü olduklarını ve İnngiliz siyasetinin araçları olduğunu şu sebeplere dayanarak açıklıyordu:

"1- Ağa Han İsmailiye tarikatının reisi olmakla beraber kendisi ile İngiliz hükümeti arasında sıkı nispet ve alaka da bütün cihanca malumdur. Müşarunileyh hayatının kısm-ı mühimmini Londra'da geçirmekte ve İngiliz hükümetinden yekûnu azîm miktarlara varan maaş almaktadır. Cümlece malumdur ki, harb-i umumî esnasında makam-ı hilâfet tarafından cihat ilan olunduğu zaman Ağa Han bir beyanname neşr ederek mezkur fetvanın gayr-ı meşru olduğunu izahla makam-ı hilâfeti de ağır kelimelerle tahkir etmişti.

Bilahire harb oyunları esnasında Hindistan Müslümanlarını Britanya hükümetine sadakat ve tabiiyetine tahrik eden, hindular meyanında muharebeye sevkedilmek üzere sekiz yüz milyon rublu gibi azîm bir meblâğın toplanmasına ve bizim aleyhimize de bir milyon Hintlinin izam-ı tammına bilhassa sarf-ı gayret eden bu idi.

2- Emir Aliye gelince, bu doğrudan doğruya bir İngiliz memurudur. Ve taşıdığı ünvan His Magesty's Primte Consil (Haşmetli İngiliz Kralının Müşavir-i Hususîsi"nden ibarettir.

Filhakika bu iki zat mütarekeden sonra bizim aleyhimize çalışır görünmüşlerdir. Fakat bütün mesaileri İngiliz hükümetini Türkiye'nin Yunanistan'a boğdurulmasında İngiltere'nin menfaati olmadığı, bilakis İngiliz himayesi altında bir Türkiye'nin mevcudiyetini İngiliz hükümeti için makam-ı hilâfetten azami istifadeler temin edebileceğini ikna'a matuftur.

3- Mektup sahiplerine varmadan evvel, *İkdam*, *Tanin* ve er-

tesi gün çıkan diğer bazı gazetelerde nasıl neşr olunur? Bu mektubun İsmet Paşa tarafından mezkur gazetelere tebliğ edilmemiş olduğu bedihidir... Mektubun neşrindeki maksat efkâr-ı umumiye üzerine tesir yapmak, ezhan-ı ammeyi tahrik etmekten başka bir şey olabilir mi?"[11]

Aynı gazetenin ertesi günkü nüshasında da yine bu mektup olayına temas etmekte ve Ağa Han'ın Şii mezhebinin reisi olduğunu, İsmaililerin adeta ona taptıklarını, İngilizlerin amacının da bu kişinin başkanlığında bir Şii hilâfeti kurmayı amaçladıklarını yazmakta idi.[12]

Hakimiyet-i Milliye gazetesi 12 Kanun-u Evvel 1339 (12 Aralık 1923) tarihli nüshasında yine bu mektup konusunu ele almakta ve Ağa Han ile Emir Ali "Cenaplarına" şu "Tavsiyeler"de bulunmaktadır.

"... Evet anlıyoruz. Merbut ve esiri olduğunuz adamlar sizi öteki meseleler ile uğraştırmamak için bir yenileri sevk ve tahrik ediyorlar. Fakat Efendiler, siz de nihayet bilmelisiniz ki, karşınızda bulunan Afrika'nın içlerinde sakin bir aşiret değildir. Kendi hukukunu, kendi şeref ve haysiyetini müdrik bir millet vardır ki, ecnebi müdahalesine herhangi nam ve bahane ile olursa olsun bir tek dakika tahammül etmez. Sizde İslâmiyet endişesi var ise, gidiniz başınızdan aşmış olan kendi dertlerinizle mensup olduğunuz o zavallı esir İslâm milletinizin hali ile meşgul olunuz. Bununla İslâmiyete de, hilâfete de, beşeriyete de daha ziyade hizmet edersiniz".[13]

Aynı gazete Ağa Han'ın kimliği ve mezhebi ile ilgili olarak bir yazı dizisine de başlamıştır.[14]

Ağa Han ve Emir Ali'nin mevzubahis olan mektubu ile ilgili olarak yazı yazanlardan birisi de Süleyman Nazif'tir. Bu iki kişiyi "münafık" olarak niteleyen Süleyman Nazif, "İki Münafık" başlığı ile yazdığı yazıda şöyle demekte idi:

"... Balkan harbinin son safhasında ve müttefikler arasında tahaddüs eden ihtilaf, Edirne'yi istirdad etmemize sebep olmuştu. Bu havadis Avrupa'ya aks eder etmez, İngiltere kabinesince infiali davet etti. O vakit Askoyet baş vekil, Edvar Grey Hariciye nazırı idi. Bunlardan biri bir nutuk irad etti ve: 'Türkler İstanbul'da kalmak isterlerse Edirne'den çıksınlar' dedi. (Royter) Ajansı'nın bu nutku İstanbul'a tebliğ ettiği günün akşamında ve Galatasaray karşısında İngiliz sefarethanesi baş tercümanı Feyc Morris'e tesadüf ettim... Baş vekilin nutkundan mütehassıl meessüfümü muhakkak bir surette izhar ettim. Türk'ü Edirne'den çıkarmak İngilterece bir haysiyet meselesi olduğunu ... iğrenç bir haysiyetsizlikle söylüyordu. Dayanamadım:

'Bizi ister istemez düşmanlarınızla birleştiriyorsunuz. İngiltere bu siyasetinin cezasını pek ağır çekecektir' dedim. Fakat üç gün sonra Royter Ajansının tebliğ ettiği bir Londra telgrafı Hindistan ekabirinden Ağa Han'ın Edirne'yi Türklerde ika' için vuku' bulan müracaatını hariciye nazırı Edvar Grey'in nazar-ı dikkate alacağını vaad etmiş olduğunu yazıyordu. Ve biraz sonra da İngiltere yelkenleri suya indirdi. Biz hepimiz zannettik ki, Hindistan'ın Ağa Han hançeresinden büyük Britanya'ya aks eden sesi bu hayırlı tevahüle sebep olmuş.

Ağa Han ismine karşı vicdanımdaki minettarlık hissini ta Bağdad'a kadar götürmüştüm. Bir gün bilmem ne münasebetle bu şükranı bir Bağdadlıya söyledim. Adamcağız gafletime hayret etti ve beni ikaz için şu sözleri, sözlerinin hakikat olduğuna emin bir tavırla söyledi:

Ağa Han evvela tam ve belki hiç Müslüman değil, İsmailîdir ve aramızdaki fark mezhep ihtilâfını geçer. Saniyen İngilizlerin casusu, muhamisi, aletidir. Bizim Irak'da hükümet bazen bir aşiret reisine karşı bir şey yapamayacak vaziyete düşünce eşraf-ı mahalliyeden birini tavassut ve güya onun hatırı için şakiyi affederek aczini bu surette setr eder. Bu bizim memleketimizde adettir. Eğer bu aşiret reisi halden bihaber ise bu maceradan tavassut eden adama karşı bir minnettarlık da duyar. Ve besler. İngiltere bizi tehdit ile Edirne'den çıkaramayacağını anlayınca Ağa Han bu hareketi ve müracaatı emr etti. İngiltere Edirne için harb edemez. Ağa Han'ın bir refiki de Emir Ali'dir. Elyevm müstemlekât nezaretinde müsteşar bulunan bu Müslüman adlı adam âlem-i İslâmı ifsat için her işaret vaki olduğu zaman İngiltere'nin alet-i cinayeti olur. Fakat bu hakikate herkes muttali değildir. Ben de ilm-i kanaatimi izhar edemiyor, şu iki isme ara sıra (Hazretleri) ünvan tebcilini terdif etmelerini hayretle telâkki ediyordum. Söyleseydim sözlerim sui telâkkiye uğrardı.

Ne (Tanin) heyet-i taharriye müdürü Baha Bey bu hakikati bilirdi ne (Tevhid-i Efkâr) da Abidin Daver Bey. Kaderim beni Bağdad'a götürmeseydi, belki ben de o iki münafığın imzaları üstündeki her yazıyı İslâmın hayır ve selâmetine hadim zannederdi ve bir gazetede çalışmış olsaydım, kemal-i safvetle sütunlarıma geçirirdim."[15] (Belge: 3)

Süleyman Nazif çok daha önceleri 1911'de Ebuzziya Tevfik Bey'e yazdığı bir mektupta "Hilâfetin dört asırdan beri şevket-i millîyemizi kemirdiğini" yazmıştı.[16]

Emir Ali ve Ağa Han'ın gerçek kimlikleri hakkında o zamanki Türk basınında çıkan yazıları Prof. Dr. Mim Kemal Öke'den aldığımız şu satırlar doğrulamaktadır.

"... Şii lideri Emir Ali İngiltere'de devlet yargıçlığı gibi mümtaz bir mevkie sahipti. Tac'a 'hizmetleri' onu kralın özel 'Danışma Konseyine' kadar tırmandırmıştı. Orta Doğu, Güney Asya ve Türkiye meselelerinde hükümetin gözü, kulağı ve kalemi olmuştur... aşırı bir Rus düşmanıdır... Türklere Doğu Anadolu'da Ermenilerle ortak cemiyetler kurmayı tavsiye eder, bu meselede arabulucu olmaya talip olur. Hâlâ İngiltere'nin çıkarının Osmanlı ile dost geçinmek, Türkiye'nin çıkarı Britanya'ya yamanmaktır, temalarını işleyen makaleler kaleme alır...

... Ağa Han ... İsmaili mezhebindendir. Hatıralarını kaleme alanlara İngiliz gizli servisi 'İntelligence'nin ajanı olduğunu açıkça itiraf eder... İngiliz dış işlerinin isteği ile Yıldız'ı ziyaret eder. Padişaha Ermeni tebasına 'baskı' uygulamamasını, Doğu Anadolu'da reform yapmasını öğütler. Ağa Han aynı zamanda nadir 'Müslüman siyonistlerdendir'... 'Ben siyonizmi yararlı ve pratik bir çözüm olarak gördüm' diyen Ağa Han... Türkiye'ye gelir... 1913 yılında onu Kahire'de görüyoruz. Amacı İttihatçıların çizgisine kaymakta olan Mısır hıdivini yeniden İngiliz yörüngesine sokmaktır. 1914'de harp patlak verince Lord Kichener onu Türklere yollar. Osmanlıyı Almanya'nın yanında savaşa girmekten vazgeçirmelidir... İttihatçıların cihat ilanına ise şiddetle karşı çıkacaktır. İslâm dünyasındaki liderlere de yazarak, ya da bizzat müracaat ederek, Halifenin bu çağrısına uyulmamasını ister... "[17]

Emir Ali ile Ağa Han, ilgili mektuplarında Türkiye'nin sadık dostları ünvanın kullanmışlardı. Yukarıdaki satırlar onların ne büyük ve sadık birer dost olduklarını kanıtlamakta ve Mustafa Kemal Türkiyesi'nin onlara verdiği dersi tasdik etmektedir.

Bu kişilerin İngiltere'nin menfaati için çalıştıkları bir gerçektir. Bu mektubu yazmalarındaki amaç nedir? Ankara hükümeti bu işin ardında İngiltere'nin varlığından emindir. Dönemi Hindistan açısından inceleyen Qureshi, mektubu şahsî endişelerle yazdıklarını söylerse* de işin arkasında İngiltere'nin olduğu muhakkaktır. O zaman şu soru akla geliyor. İngiltere'nin bundan çıkarı neydi? İki ihtimal akla gelmektedir.

a) Hilâfetin kaldırılacağı söylentilerinin çıkması üzerine İngiltere bunu önlemek ister. Bu mektup yazılır. Hilâfet varlığını korulduğu müddetçe İngiltere bu yolla Ankara hükümetini çeşitli vesilelerle frenlemeye ve İslâm milletlerini yönetmeye ve uyutmaya devam edecekti.

b) Bu mektubun hilâfetin kaldırılmasını hızlandıracağı hesaplanmıştı. Hilâfet kaldırılırsa İngiltere Mekke Şerifi Şerif Hüseyin'in halife olmasını sağlayacaktı. Bu hâlife iyice İngiliz yörüngesinde olacaktı. Bu takdirde İngiltere yine kârlı çıkacaktı.

Fakat bizce İngiltere her iki hesabında da yanıldı. Birincisinde Ankara'daki millî hükümet hilâfeti kaldırdı ve İngiltere başarısız oldu. İkincisinde de hilâfetin kaldırılmasından sonra Şerif Hüseyin halife ilan edilmiştir. "...İngiltere Hicaz kralını bütün İslâmların halifesi yapmak, Mekke'yi kendi nüfuz ve hükmü altında bir İslâm merkezi haline getirmek emelindedir. Hüseyin onun bu emelini icraya memurdu. Biz hilâfeti lağv edince İngiltere bundan istifade etmek istedi. Kral Hüseyin'i hilâfeti ilana teşvik etti. Fakat Kral Hüseyin'in bu teşebbüsü hiç bir tarafta hüsn-ü kabul görmedi. İngiltere Irak, Hicaz, Filistin havalisinde Kral Hüseyin'in oğullarını getirmiş olduğu için Hicaz kralının bu teşebbüsü etrafında bütün Arap milletlerini toplayacağını ümit etmiş, Hindistan ve Mısır'ın da bu umumî hareket karşısında derhal Hicaz kralının hilâfetini kabul edeceğini zannetmişti."[18]

Basında Hilâfeti destekler yazıların çıkması ve nihayet Emir Ali ile Ağa Han'ın mektuplarının yayınlanması üzerine İsmet Paşa konuyu meclise getirdi. Görüşmeler sonunda başkanlığına İhsan Bey, savcılığına Vasıf Bey, azalıklarına da Refik Bey, Asaf Bey ve Cevdet Bey'in seçildiği bir İstiklâl Mahkemesi İstanbul'a gönderildi.

İstiklâl Mahkemesi Ağa Han ile Emir Ali'nin mektubunu yayınlayan *Tanin*, *İkdam* ve *Tevhid-i Efkar* gazeteleri sahipleri ile sorumlu müdürlerini tutukladığı gibi, Fikri Bey ve H. Cahit de Hilâfet ile ilgili yazılarından dolayı iç güvenliği bozmak ve hükümeti devirmek suçlarından tutuklanıp yargılandılar.[19]

Resimli Gazete'nin verdiği habere göre tutuklananlar "Vatana İhanet" suçuyla değil matbuat kanunu ile cezalandırılmaları istenmiştir. İstanbullular, İstanbul basını üzerinden kaldırılan vatana ihanet damgasından dolayı memnundular ve tutuklananların beraati beklenmekte idi. (Belge: 4)

Yargılama sonunda gazeteciler beraat ettiler. Ceza verilenler de sonradan affedildiler. Ancak hükümet bu vesile ile rejimi korumakta kararlı olduğunu göstermiş ve hilâfeti kaldırma yolu üzerindeki engelleri de aşmış oluyordu.

Yazımızın bundan sonraki bölümünde TBMM'deki 1924 bütçesi görüşmeleri, Hilâfet ve halife meselesi ve bu tartışmalar olurken halife sarayının durumunu ele alacağız. Yine bu yazıda Hilâfetin kaldırılması üzerine M. Kemal Paşa'nın, İsmet Paşa'nın, Halife Abdülmecit Efendi'nin ve İstanbul Müftüsü Mehmet Efendinin beyanatlarına da yer vereceğiz. ■

1- *Resimli Gazete*, 22 Eylül 1339 (1923) No:3 (ön sayfa)
2 - *Tanin*; 9 Teşrin-i Sani (Kasım) 1339 (1923) Sayfa: 1 sütun: 6
3 - *Tanin*; 10 Teşrin-i Sani 1339 (10 Kasım 1923) Sayfa : 1 Sütun:4
4 - *Tanin*; 11 Teşrin-i Sani 1339 (11 Kasım 1923) Sayfa: 1 Sütun: 1-2
5 - *Tanin*; 16 Teşrin-i Sani 1339 (16 Kasım 1923) Sayfa: 2 Sütun: 1-2
6 - *Resimli Gazete*, 17 Teşrin-i Sani 1339 (17 Kasım 1923) Sayı: 2 Sayfa: 2 *Resimli Gazete*, 1 Kanun-u Evel 1339 (Aralık 1923) Sayı: 13 Sayfa: 3
7 - *Tanin*; 2 Kanun-u evvel 1339 (2 Aralık 1923) Sayfa: 1 Sütun: 1-2- 3
8 - *Tanin*; a,g,y,
9 - *Tevhid-i Efkâr*, 6 Kanun-u evvel 1339 Sayfa: 2 Sütun: 1-2
10 - *Tanin*; 13 Kanun-u evvel 1339, Sayfa 1 Sütun: 1-2
11 - *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Kanunu evvel 1339 (9 Aralık 1923) Sayfa: 1 Sütn: 1-2
12 - *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Kanunu evvel 1339 (10 Aralık 1923) Sayfa:1 Sütun: 1
13 - *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Kanunu evel 1339 (2 Aralık 1923) Sayfa:1 Sütun : 1
14 - *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Kanunu evvel 1339 (12 Aralık1923). Bu yazı dizisine 14, 15, 16, 17 Kanunu evvel 1339 tarihli nüshalarda da devam etmiştir.
15 - *Resimli Gazete*, 29 Kanunu evvel 1339 (29 Aralık1923) Sayfa: 3 Sütun: 1
16 - Mim Kemâl Öke; *Güney Asya Müslümanlarının İstiklâl Davası ve Türk Milli Mücadelesi*, Sayfa: 143
17- Mim Kemal Öke; *a.g.e.* Sayfa: 125, 126 127.
* Mim Kemal Öke, *a g.e.* Sayfa: 132.
18 - Mehmet Demiryürek; *İngiltere*'nin Şark *Siyaseti ve Çağdaş Bir Kaynağın Şeyh Sait İsyanı Hakkındaki Yorumu*, Türk Yurdu sAğustos 1992.

TENKİDİN DE BÖYLESİ!..

ALİ SARIKOYUNCU

Toplumsal Tarih'in Ağustos 1994 sayısında (s.60-62) "İtihal'in Böylesi!." başlığı altında Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi (Ankara-1992) adlı çalışmamla ilgili yazıyı biraz geç de olsa okudum. Tenkidin bilimsel ve düşünsel hayatın gelimesinde ne denli önemli olduğu herkesin malûmlarıdır. Yeter ki, yapılan tenkitlerde tenkit edilen, bütün yönleriyle ele alınıp incelensin, irdelensin. Bu açıdan Sn. Tekin'in anılan yazısının ilim ahlâkıyla, bilimsellikle bağdaşmayan bir üslûpla yazıldığını önce belirtelim. Aşağıda bu konuya tekrar dönülecektir.

Bir başka husus da, tarihimizin son derece önemli bir kesitini içeren Millî Mücadele dönemi araştırılırken esas alınan kaynaklar aynıdır. Bunlar, arşiv vesikaları, TBMM zabıtları, dönemin süreli yayınları ve hatıralardır. Bu kaynaklar görülmeden, tetkik edilmeden, anılan dönemi aydınlatmak olanaksızdır. Özellikle bunlardan ilk üçü, son derece önemlidir. Ayrıca son Bağımsızlık Savaşımıza katılmış veya görmüş- bugün sayıları az da kalsa- hafızaları yerinde olan kişiler vardır. Bu kişilerin anlatacakları, verecekleri bilgiler de önem arzetmektedir.

Bu bakımdan biz de anılan çalışmamızı doktora tez konusu olarak aldığımız 1987 yılında ilk işimiz kaynak toplamak oldu. Bu cümleden olarak, Genelkurmay Başkanlığı Arşivi (ATASE), Cumhurbaşkanlığı Arşivi gibi çalışma alanımızla ilgili vesikaların bulunduğu arşivlere müracaat edildi. Neticede ATASE arşivinde bir yıl müddetle yaptığımız çalışma sonunda 90'ın üzerinde (91) dosya tetkik edilmiştir.

Ayrıca Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı bünyesinde bulunan Atatürk Özel arşivinden de istifade edilmiştir. Bu arşivdeki konumuzla ilgili 7 (yedi) dosya incelenmiştir. Yine sûretini EK:I'de sunduğumuz* "Tutanak"tan anlaşılacağı üzere konumuzla ilgili 45 (kırkbeş) adet belge de Cumhurbaşkanlığı arşivinde bulunmuş ve bunların fotokopileri alınmıştır. Cumhurbaşkanlığından temin ettiğimiz belgelerden 24 (yirmidört) adetine doktora tezimizin sonunda EKLER kısmında yer verilmiştir.

Ancak sözkonusu çalışmamız yayınlanmak üzere Kültür Bakanlığına ilk sunulduğunda yetkililerce fazla hacimli (Tezin orijinali 420 sayfa) bulunmuştur. Anılan Bakanlık yetkililerinin "çalışmanın yayınlanabilmesi için 100 sayfaya yakın bir kısaltmaya" gidilmesi yönündeki önerileri üzerine, çalışmamız yeniden düzenlenmiştir. Böylece kitabımızın sonundaki 9 EK'ten başka, tamamı 77 sayfa tutan diğer EKLER (buna Cumhurbaşkanlığından alınan belgeler de dahildir) tamamen çıkarılmıştır. Ayrıca Bibliyografyadan, ATASE, Cumhurbaşkanlığı arşivleri ile Atatürk Özel arşivinde tetkik ettiğimiz dosyaları ve belge numaralarını gösteren kısımları da çıkarmak zorunda kaldık. Kısaca anılan neden dolayısıyla çalışmamız yayınlanırken, EKLER'in tamamını veremedik. Yoksa Sn. Tekin'in belirttikleri gibi mesletaşım Köstüklü(*) "EKLER" dediği için biz de "EKLER" demiş değiliz. Bu konuda çalışmamızın YÖK'te bulunan nüshasına bakılabilir.

Arşiv vesikalarından başka, saha araştırılması da denilen bir metodla vesika temini yoluna gidilmiştir. Bu amaçla, araştırmamıza konu olan Zonguldak ve ilçelerine gidilmiştir. Bu arada Milli Mücadele dönemini yaşamış ve hafızaları yerinde olan kişilerle de görüşmeler yapılmış ve bunlar da çalışmamızın EKLER kısmında verilmiştir.

Bütün bu çalışmaları meslektaşım Köstüklü de yapmıştır. İşin ilginç tarafı birbirimizden habersiz her ikimizin de özel arşivinde bir hayli vesika bulunan Sn. Cemal Kutay'la görüşmemizdir. Bir farkla ki, bizim Sn. Kutay'la görüşmemiz üç defa olmuştur.[1]

Buraya kadar yazdıklarımızı özetleyecek olursak, aynı arşivlerde[2], aynı kaynak gruplarını kullanmak suretiyle anılan çalışmayı yaptık. Bu arada çalışma yaptığımız dönemin de kendine has bir terminolojisi olduğunu unutmamak gerekir. Meslektaşım Köstüklü'nün diğer yayınlarıyla birlikte imzalayıp bize gönderme lütfunda bulundukları bir çalışmasında belirttikleri gibi "bunlardan bazıları... Milli Mücadele, Kuva-yı Milliye, Heyet-i Milliye, Misak-ı Milli, İrade-i Milliye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Hakimiyet-i Milliye vs."dir.[3]

Yukarıdan beri yapılan açıklamaların da ışığı altında aynı Enstitü'de(**) birbirlerine çok yakın bir dönemde yapılan söz konusu iki çalışmanın plân, düzen, şekil, dipnot verme, kaynak tanıtma, kaynak tasnifi gibi hususlarda benzemesi tabiîdir. Bu benzerlik, meslektaşım Köstüklü'nün çalışması ile benim çalışmam için olduğu kadar diğer çalışmalar için de geçerlidir. Bunda birbirleriyle işbirliği yapan danış-

---

* Bir yanıt, eleştiriden uzun olmamak gerekir. Yine de, biz yanıtın tümünü basıyoruz. Fakat Ekler'i hazfettik.

(*) Sn. Doç. Dr. Nuri Köstüklü bize "meslektaşım" diye hitap ettikleri için, biz de kendilerine "Sn. Köstüklü" yerine "meslektaşım Köstüklü" diyeceğiz.

(**) Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitü.

man hocalarımızın bizleri yönlendirmelerinin de etkisi vardır. Sanki bir ekip çalışmasını andıran bu çalışmalardan birkaçını örnek verelim:

-Milli Mücadele'de Balıkesir
-Milli Mücadele'de Çanakkale
-Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları
-Milli Mücadele'de Hatay
-Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi
-Milli Mücadele'de Kastamonu
-Milli Mücadele'de İzmit
-Milli Mücadele'de Adana
-Milli Mücadele'de Yozgat
-Milli Mücadele'de Kayseri
-Milli Mücadele'de Bolu
-Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş)
-Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa) gibi.

Bunların isimlerinin yanı sıra - bizce olmasını çok olumlu bulduğumuz-yer planlarında da benzerlik vardır. Söz konusu tezlerden Kültür Bakanlığınca yayımlanan (çalışmamın haricindeki) üçünün içindekiler kısmındaki başlıklardan birer örnek verelim:

1. Yaşar Akbıyık (Doç.Dr.), *Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş)*, Kültür Bakanlığı Yayın no:1217 (Kaynak Eserler:43) Ankara 1990 adlı eserin Birinci bölümünün F Kısmı;

"İngiliz işgaline karşı Tepkiler
1. İç tepkiler
2. Dış Tepkiler"

2. Nuri KÖSTÜKLÜ (Doç.Dr.), *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Kültür Bakanlığı Yayın no: 1157 (Kaynak Eserler: 49) Ankara, 1990, adlı eserin İkinci Bölümünün A/I. Kısmı;

"İşgallere karşı gösterilen İlk Tepkiler
1. Denizli Sancağının Tepkisi,
2. Isparta Sancağının Tepkisi,
3. Burdur Sancağının Tepkisi",

3. İsmail Özçelik (Doç.Dr.), *Milli Mücadele'de Güney Cephesi(Urfa)*, Kültür Bakanlığı Yayını N0: 1418 (Kültür Eserleri:56), Ankara 1992 adlı eserin İkinci Bölümünün I. Kısmı

"Urfa ve Çevresinin İşgaline Tepkiler
1. Heyet-i Temsiliye ve Mustafa kemal Paşa'nın Tepkileri
2. Anadolu Basınının Tepkileri,
3. Anadolu'dan çeşitli şehir ve kasaba Merkezlerinin Tepkileri ve Bu tepkilerden örnekler.
4. Urfa ve Havalisinin tepkileri", (***) şeklindedir.

Görüldüğü gibi bu üç çalışmanın gösterilen kısımlarında şekil ve plan açısından bir benzerlik gözlenmektedir. Tabii bizim çalışmamızla meslektaşım Köstüklü'nün çalışması arasında da benzerlik vardır.

Biz bir adım daha ileri atarak ismen benzeyenleri aynı başlıklar altında sunmaya gayret ettik. Amacımız, metodolojik açıdan bir bütünlük sağlamaktır. Örneğin, çalışma alanımıza giren yöredeki azınlıkların milli mücadele aleyhinde tutum ve davranışları incelenirken aynı başlıklar seçilmiştir. Yine terminolojisi dolayısıyla yer yer benzer başlıklar kullanılmıştır. Örneğin, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuvayı Milliye konuları gibi. Sn. Tekin'in "...Sayın Sarıkoyuncu'nun İçindekiler kısmı da, Köstüklü'nünkine fena halde benzemektedir" dediği husus da budur. Yine Sn. Tekin'in ifade ettikleri gibi bütün bunlar "işin kuralı öyle (olduğu için) bir danışmanın nezaretinde" yapılmıştır.

Ayrıca bunlar eserlerin özünü değiştiren şeyler değildir. Bilakis eserler arasında metodolojik yönden bütünlük sağlanmıştır. Aynı arşivlerden yararlanılmakla birlikte bölgeler ayrı olduğu için dosya ve belge numaraları EK: II'de gösterilen ayrı belgeler kullanılmıştır.[4] Değişik değerlendirmeler yapılmıştır. Kuşkusuz birbirine benzer değerlendirmeler vardır. Nitekim meslektaşım Köstüklü'nün çalışmasındaki bazı değerlendirmelerin, daha önce yayınlanmış eserlerdeki değerlendirmelere benzediği gibi. Örneğin Sabahattin Selek'in *Anadolu İhtilali* (6. baskı İstanbul, 1976)[5] Sn. Tekin'in metoduyla her iki eserden ilki (I) Selek'in, ikincisi (II) Köstüklü'nün olmak üzere birkaç pasaj sunalım: Ancak önce zorunluluk dolayısıyla örnek - hem de Sn. Tekin'in ,metoduyla- sunduğumuz için meslektaşım Köstüklü'den bağışlanmamızı dileyelim.

I

"Kuva-yı Milliye Kumandaları arasında çok sayıda subay vardır. Asteğmenden generale kadar her rütbeden subay, ya kendiliğinden, ya da üst makamların emriyle Kuva-yı Milliye'de görev almıştır. Bunlar arasında, muvazzaf subaylar, emekli veya müstafi subaylar ve yedek subaylar vardır" (S.S. s.126).

II

"Kuva-yı Milliye komutanları arasında subaylar da çoktu. Daha çok kendiliğinden, bazen de üst makamların emriyle görev alan bu subaylar, muvazzaf, emekli ve yedek subaylardan ibaretti... "(N.K. s.146)

I

"Subaylar, milis kuvvetlerine kumanda etmekte genellikle çok sıkıntı çekmişlerdir. Hele efeler ve zeybekler eşkiya reisliğinden gelme Kuvayı Milliye Kumandalarıyla beraber çalışanlar tatsız olaylarla karşılaşmışlar, büyük tehlikelere maruz kalmışlardır"(S.S. s.126)

II

"... Subaylar, milis kuvvetlerine komuta etmekte zaman zaman sıkıntı çekmişlerdi. Hele efeler ve zeybeklerle beraber çalışanlar, tatsız olaylarla karşılaşmışlar, büyük tehlikelere maruz kalmışlardır"(N.K. s.146)

I

"... Ordu gibi bir disiplin kuruluşu olmadıkları için, mevcutları günü gününe tesbit de edilmemiştir. Eldeki sayılar takribî veya tahminîdir. "(S.S.s.127)

II

"... Ordu gibi bir disiplin kuruluşu olmadıkları için, mevcutları tam ve kesin olarak tesbit edilmiş değildir. Eldeki sayılar takribî veya tahminîdir..."(N.K. s.149)

I

"İşte bundan sonra İtalyanların müttefikleriyle olan münasebetleri tatsız bir safhaya girmiştir. Çünkü İtalya... Anadolu'daki payının Fransız payından az olacağını öğrenmişti. İzmir bölgesi de İtalya'ya vaadedildi. Rusya'nın tasvibi şartına bağlanan bu anlaşma, Rusya'da Bolşevik rejimi kurulduktan sonra hükümsüz sayılacaktı"(S.S. s.451)

(***) Altbaşlıklar zikredilmemiştir.

II

"...İşte bundan sonra İtalya'nın müttefiklerle olan münasebeti tatsız bir safhaya girmiştir. Çünkü İtalya, Anadolu'daki payının Fransa'nınkinden az olacağını öğrenmişti... İzmir bölgesi de İtalya'ya vaâdedilmişti. Ancak Rusya'nın onayı şartına bağlanan bu antlaşma, Rusya'da bolşevik rejimi kurulduktan sonra hükümsüz sayılacaktır"(N.K. s.13)

Birkaç örnekte benzeri konu başlıklardan verelim:

I

"Kuva-yı Milliye'nin Doğuşu" (S.S. s.243)

"Kuva-yı Milliye'nin Karakteristiği" (S.S. s.129)

"3 Kuva-yı Milliye'nin Tasfiyesi" (S.S. s.376)

"F.Ordu" (S.S. s.107)

II

"B-Kuva-yı Milliye'nin Teşekkülü ve Faaliyetleri" (N.K. s.122)

"III-Kuva-yı Milliye'nin Karakteri" (N.K. s.145)

"II- Kuva-yı Milliye'nin Tasfiyesi"(N.K. 273)

"3. Ordu" (N.K. s.179)

Yukarıda sunulan birkaç örneği ölçü alarak meslektaşım Köstüklü'nün 459 sayfa tutarındaki eserini değerlendirmemiz ne derece uygun olur. Bunu tenkidin kendine özgü kurallarıyla nasıl bağdaştırabilirz. Bütününe ve muhtevasına bakılmaksızın, iki eser arasındaki belirtilen benzerliklerden hareketle, meslektaşım Köstüklü'nün -Sn. Tekin'in bizim için yazdıkları gibi- "Milli mücadele gibi kutsal bir meseleyi istismar" ettiği yargısına varılıp hatta ona "devletin parasını nasıl sindirdiği" hususu sorulabilir mi? Sorulursa haksızlık yapılmış olmaz mı?

Aynı durumun bizim 425 sayfalık çalışmamız için de geçerli olacağı kanaatindeyiz. Konuya açıklık getirmek üzere Sn. Tekin'in "İntihal" olarak verdiği örneklerden birisini ilim ehlinin takdirlerine sunalım. İlki (I) meslektaşım Köstüklü'nün İkincisi (II) ise bizim çalışmamızdandır.

I

"Araştırmamızın ağırlık noktasını teşkil eden Fransız işgallerine gelince..." (A.S. s.329)

Şimdi de bu iki ifadenin devamından birkaç cümle sunalım:

I

"... İtalyanlar Anadolu'ya ayak bastıktan yaklaşık iki ay sonra, Yunanlılar İzmir'e çıktılar. İşgalin daha ilk gününde İzmir'de kanlı olaylar oldu. Yunan kuvvetleri kısa sürede Anadolu'nun içlerine yayılmağa başladılar ve işgal ettikleri yerlerdeki sivil halka akla gelebilecek her türlü işkenceyi yaptılar. Bu durum Anadolu'da büyük infiale yol açtı..." (N.K. s.294)

II

"... yukarıda da belirtildiği gibi Fransızlar 3 Mart 1919'da Zonguldak'a asker çıkarmışlardı. Fransız kuvvetleri Zonguldak'ı kontrolleri altında bulundurmak için şehrin giriş ve çıkışlarıyla Kozlu ve Kilimli'de kontroller kurdular. Ayrıca Çaydamarı ve Üzülmez semtlerinde de siperler kazıp, yığınaklar yaptılar..." (A.S., s.239-330).

Sn. Tekin'in sundukları hatta sunabilecekleri diğer örnekler de yukarıdaki örnekten pek farklı değildir ve olmayacaktır. Pasajlar halinde alınan kısımlar, bir bütünlük içerisinde karşılaştırıldığında intihalden daha çok bir etkilenmenin, örnek alınmanın söz konusu olduğu görülecektir. İşin başında bir müptedî olarak söz konusu çalışmasını yer yer örnek almamız dolayısıyla meslektaşım Köstüklü'ye şifahi olarak sunduğumuz şükranlarımızı yineliyoruz. Bunda daha önce de ifade edildiği üzere birbirleriyle, işbirliği yapan danışman hocalarımızın bizleri yönlendirmelerinin de etkisi vardır. Bununla birlikte bunlar eserlerin özünü değiştirecek boyutta değildir. Olmasıyla bir şey katan, olmamasıyla da bir şey kaybettiren yönleri yoktur. Nitekim meslektaşım Köstüklü'nün doktora jürisinde bulunan danışmanımdan başka bir diğer hoca da her ikimizin jürisinde bulunmuştur. Bu arada her iki eser de basılmak üzere Kültür Bakanlığına sunulmuş, her ikisi için aynı hocanın olumlu raporu ile önerilmiş, birisi 1990, diğeri de 1992'de yayımlanmıştır. Her iki eser, birbirinin aynı olsaydı -bölgeler ayrı olması dolayısıyla bu olanaksız- hiç kuşkusuz herkesten önce danışmanım dahil sözkonusu saygıdeğer, sahalarında otorite olan bilim adamlarınca müdahale edilirdi. Bu kişiler görevleri gereği her iki çalışmayı baştan sona okumuşlar, incelemişlerdir.

Öte yandan Sn. Tekin "Çalışmanın 'muhteva' cephesini, işi ehline, tarihçilere havale ediyoruz" diyorlar. "İşin ehli tarihçiler" değerlendirmelerini yaptılar ve hükümlerini verdiler. Elbette hükümlerini daha verecekler de olacaktır...

Yine Sn. Tekin "Sahi bu işe Sarıkoyuncu'yu (Doçent)liğe layık gören jüri üyeleri ne diyecektir? Merak bu ya?" diye soruyorlar. Doçentlik jürimde bulunan otoritelerin ne diyeceklerini bilmiyorum; ama Sn. Tekin'in daha fazla merak etmemesi için bir şeyi söyleyeyim: Bir zorunluluk olmaması nedeniyle, sözkonusu çalışmam Doçentlik jürisine sunulmamıştır. Her ne kadar Sn. Tekin "Her iki adayın, (Doçent) olmaya niyetlendiği vakitlerde, yayın dosyalarına sözkonusu çalışmaları koyması da normal" diyorsa da...

Bize ayrılacağını ümit ettiğimiz *Toplumsal Tarih*'in sayfalarının dışına çıktığımız endişesiyle, yazımızı tenkidin bilimsel ve düşünsel yaşamın gelişmesindeki önemini bir kez daha vurgulayarak bitiriyoruz. Bu arada meslektaşım Köstüklü ile aynı üniversitede (Selçuk Üniversitesi) çalıştığını öğrendiğimiz Sn. Tekin'in tenkidin maksadını aşarak şahsının da ötesinde YÖK ve Kültür Bakanlığı ile başta danışman hocam olmak üzere iki jürimde de bulunan Köstüklü'ye şifaî olarak sunduğumuz şükranlarımızı yazılı olarak da yineleme olanağını verdirdikleri için yine de kendilerine teşekkür borçluyuz. Bir de eleştirileri "Tenkidin de Böylesi" dedirtecek üslupta olmasaydı... ■

1- *Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*, s.xx.

2- Bir farkla biz Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü arşivinden istifade edemedik. Nedeni için bkz., *age*, s. X, dipnot:1.

3- Yrd. Dr. Doç. Nuri köstüklü, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi'nin Meseleleri Üzerine Bazı Düşünceler" *Ata Dergisi*, Ayrı Basım, Sayı:1, Yıl:1991, s.40.

4- Ayrıca EK: II'ye meslektaşım Köstüklü'nün istifade ettiği belgelerle karşılaştırmak için de bakınız.

5- Meslektaşım Köstüklü, S. Selek'in *Anadolu İhtilâli* adlı eserini yer yer kaynak göstermiştir. Seçilen pasajlar kaynak gösterilmeyenlerdendir. Meslektaşım Köstüklü, *Anadolu İhtilâli*'nin 8. baskısını (İst-1987) görmüştür.

BİR ROMAN ÜZERİNE

GÖNÜL A. TEKİN

Ata Anbarcıoğlu'nun kaleme aldığı *Semih'in Defteri* adlı roman[1] Semih Çelik isimli bir gencin hikâyesini anlatmaktadır. Semih çok kısa olan hayatının bir kısmını ikinci dünya savaşı sırasında Almanya'da geçirmiştir. Roman genel olarak üç ana bölüm içinde anlatılmaktadır. 1. Bölümde yazar, lise arkadaşı Semih'in yüksek öğrenimini yapmak üzere Almanya'ya gittiğini ve onu daha sonra ikinci dünya savaşının patlak verdiği yıl bir kere Karaköy'de gördüğünü, beraberce bir birahanede dertleştiklerini, Semih'in Almanya'daki hayatından kendisine uzun uzun bahsettiğini anlatır. Bu, yazarın Semih'i son görüşüdür. Ama daha sonra tekrar Berlin'e döndüğünü duyar. Savaş bittikten yıllar sonra yazar, bir işi için Semih'in memleketi Diyarbakır'a gider ve Semih'i de arar. Ne yazık ki annesinden onun Almanya'da savaş sırasında öldüğünü öğrenir. Annesi Semih'in eşyaları arasında gelen hatıra defterini yazara verir. Böylece 2. bölüm başlamış olur. Bu bölüm romanın esas bölümüdür. Bu bölümde bütün hikâye Semih'in ağzından hikâye tarzında yazılmıştır. Bu yüzden romandaki bütün olaylara, kişilere Semih'in açısından bakılmıştır. Üslup ve ifade bütün roman boyunca her zaman hatıra defterinde karşılaşılan samimi, sade ve bütün süslerden soyutlanmış bir üsluptur. Bütün anlatılmak istenenler endirekt yoldan, uzun tasvirlere başvurulmadan, en saydam ve en realist ifadelerle anlatılmıştır. Semih'in hatıra defteri, "Ölmek istiyorum" başlıklı karamsar bir şiirle son bulur. 3. bölüm Semih'in Almanya'daki dostu Nubar'ın bir mektubunu içermektedir. Mektup, Berlin'in bombardıman edildiği günlerden birinde Semih'in birdenbire kaybolduğunu bildirir. Bu mektuptan sonraki kısımda, yazarın Semih ve benzeri insanlar hakkındaki saygın tutumunu belirten kısa bir sonuçla eser sona erer.

Şimdi yukarıda kısaca dış çerçevesini verdiğimiz eseri, kişiler, bakış açısı, olay örgüsü, estetik yönünü belirleyen biçimi açısından inceleyelim ve *Semih'in Defteri* adlı romanıyla yazarın okuyucularına nasıl ruhsal yaşantı zenginliği ve estetik duygu yaşattığını görmeye çalışalım.

Semih'in Defteri'nde en önemli kişi Semih'in kendisidir. Zira bütün olaylar Semih'in başından geçmektedir ve yine bu olayları Semih hatıra defterinde bizzat kendisi anlatmaktadır. Bu yüzden romandaki öteki kişiler okuyucuya hep Semih'in açısından bakılarak verilmiştir. Hatıra defterinde, okuyucunun doğrudan doğruya karşısında bulduğu Semih'in kişiliği roman boyunca değişik durumlar ve olaylar içinde ve tutarlı bir şekilde verilmiştir. Şu andaki, yani hatıra defterini yazmakta olduğu sıradaki Semih'i daha iyi anlatabilmek için, yazarın Semih'in çocukluğuna uzandığı görülür. Aslında Semih'in çocukluğu da eserde yine Semih'in ağzından anlatılmaktadır. Semih Diyarbakır ve ona bağlı Tekke köyünde yaşamıştır. Zengin bir toprak ağasının oğludur; iki ağabeyi daha vardır. Ancak bu ağabeylerinden biri genç yaşta kemik kanserinden ölmüştür. Kemal adlı ağabeyi ise Semih'e okuduğu için düşmandır. Semih'in çocukluğu İstiklal (yazar 'özgürlük' diyor) savaşı yıllarına rastlıyor. Ülkede sadece dehşet, korku, gözyaşı vardır. Semih'in gençlik yılları ise mutlu yıllardır. Çünkü bu yıllar Cumhuriyetin de ilk yıllarıdır. Bu yıllar vatan sevgisi, vatana hizmet etmek, vazife sorumluluğunu duymak gibi duygu ve düşüncelere dayanan ideallerin ve değerlerin Türk toplumunda kuvvetle yerleştiği yıllardır. Atatürk Türk ulusuna özgürlüğünü, vatanını yeniden kazandırmış; Türkleri yeni bir devlet sisteminin içinde yeniden bir araya toplamış ve laik bir devlet kurmuştur. Ancak savaş yılları sırasında çekilen acılar henüz unutulmamış, açılan yaralar kapanmamıştır. Bu yüzden de bu yıllardaki gençler gibi Semih de Türk ulusunu dünya milletleri arasında yüksek bir seviyeye ulaştırmak, bu idealle ilişkili olarak güçlü bir vatan sevgisi, vatan ve millete karşı sorumluluk duygusu, batılı yani Avrupalı olabilme çabası, yabancı ülkede eğitim görme, yabancı dil öğrenme tutkusu gibi idealler, duygu ve düşüncelerle yetişmiştir. Yeniden kazanılan vatan, onlar için yüce ve kutsaldır. Türk ulusu geçmişte çektiği acıları bir daha çekmemeli, refah içinde, bayındır bir ülkede özgür bir şekilde yaşamalıdır. Bu şartları yaratmak da Türk gençliğinin omuzlarına yüklenmiştir. Böylece Semih okuyucuya Atatürk idealleriyle dolu idealist bir Türk genci olarak tanıtılıyor. Romanın başlarında Semih'te görülen okuma sevgisi, ağabeyinin bu yüzden kendini küçük görmesi, aşağılamasına karşın bu idealindeki ısrarı idealist Semih'i belirleyen anlatışlardır. Semih aynı zamanda güvenilir ve dürüst bir genç-

tir. Onun bu yönleri roman boyunca çeşitli durumlar ve olaylar içinde verilir. Sevmeyeceğini anladığı hiçbir genç kıza ümit vermemesi, doğru ve ahlaklı bulmadığı hiçbir eylemi ve ilişkiyi kabullenmemesi, özellikle Dresden'in Ruslar tarafından işgal edildiği sırada Alman kadınlarına ve genç kızlarına hakaret eden, onları aşağılayan düşmanların arasında bulunan Türk arkadaşına nefretle sırtını çevirmesi, kendisine emanet edilen işleri sonuna kadar iyi niyetle yerine getirmeye çalışması gibi durumlar ve tavırlar buna misal olarak gösterilebilir.

Bir bakıma bu prensipleri dolayısıyla Semih, katı bir tip gibi görünmektedir. Zira o yukarıda anlatılan düşüncelere ve ideallere uygun yaşamaya çalışır ve bu düşüncelerden ve ideallerden bir azıcık olsun ödün vermez. Okuyucu, ideali ne olursa olsun bir insanın, insani yönlerini, gerçek hayatta görüldüğü şekilde bazı zayıflıklarını da görmek ister. Ancak Semih, ağabeyi ve amcası, amca çocukları gibi yakın çevresinin cehaletini daha gençlik yıllarında görmüş, ortaokulda ve lisede okurken yaşadığı bu çevreden uzaklaşmak isteğini duymuştur. Daha romanın başında yaratılan bu atmosfer dolayısıyla Semih'in idealini, Almanya'ya gitmek, orada yüksek mühendislik okulunda okumak arzusunu okuyucu son derece haklı buluyor. Böylece Semih romanda cumhuriyetin ilk dönemlerinin sosyal yapısına ve fikir örgüsüne uygun düşen, inandırıcı bir kişi olma imkânını kazanıyor.

Almanya'daki öğrenim yıllarında da idealist, vatansever, ahlaklı, iyi ve dürüst Semih'in karakteri aynı inandırıcılıkla ve tutarlılıkla çizilmiştir. Bu kez inandırıcılık bir öğrenci olarak yabancı bir ülkede geçirilen hayatın realist çizgilerle verilmesiyle sağlanmıştır. Anlatılan yaşamın olabilirliği duygusu okuyucuda iki yoldan yaratılmıştır. Birincisi olay örgüsü dolayısıyladır. Zira okuyucu, Semih'in Almanya'da parasız kalışını ve çektiği sıkıntıyı, babasının ölümüne ve ağabeyi ile arasındaki ilişkinin düşmanca olmasına kolaylıkla bağlayabiliyor. Para sıkıntısının Semih'i sürüklediği poker oyunları böylece romanın yapısına sımsıkı bağlanıyor ve Semih'in kişiliğindeki bir yönü de ortaya koyuyor. En azından Semih'in yalınkat kişiliğinde bir değişiklik meydana getiriyor. Yani yazarın roman boyunca belli bir tip olarak çizmekte olduğu idealist, ödün vermez, dürüst, iyi kişi imajı bu noktada değişmeye başlıyor. Romandaki yaşamın olabilirliliğini sağlayan ikinci yol, Semih'in kişiliğiyle ilgili duygular ve yaşantıların anlatılmasıyla sağlanmıştır. Zira okuyucu, vatan hasreti, Almanya'da kendini yabancı ve yalnız hissetme, Alman ahlakının ve yaşam tarzının kendi ahlak, insan ve yaşam anlayışına ters düştüğünü idrak etme, bu yüzden de Almanları kabullenmeme, tenkit etme, Semih tipinde birisine uygun düşen düşünceler, duygulardır. Romanda Semih'in yaşadıklarının, düşündüklerinin, duyduklarının böylesine gerçekliğe yakın oluşu ve bu yüzden inandırıcılığı bu romanın başarılı yönlerinden biridir. Ancak bütün romanda sadece Semih'in değil, bütün diğer kişilerin yaşantılarının ve olayların inandırıcı olmasını sağlayan bir diğer etken daha vardır. O da romandaki tarihselliğin gerçek oluşu, belli bir zaman ve mekânda gerçekten anlatılanların insanlarca yaşanmış olmasıdır.

Semih, Almanya'da ilk defa âşık olduğu Alizya da dahil olmak üzere diğer Alman kızlarıyla kurduğu ilişkilerin hiçbirini derinleştirmez ve devam ettirmez. Çünkü bütün Alman kızlarını ve kadınlarını ahlak bakımından zayıf ve karaktersiz bulur; onların erkeklerle serbest ve sorumsuzca kurdukları ilişkilerden nefret eder; o yüzden de bu kadınlardan bazılarını, özellikle Alizya'yı ne kadar çok severse sevsin, onlardan kaçar, kurduğu ilişkiyi koparır. Alman kadınına karşı takındığı bu tavır da Semih'in tipiyle tam bir uyuşum içindedir. Zira Semih sadece kendi ideallerini ve ahlak anlayışını benimsemiş bir kıza âşık olabilir ve onunla ilişki kurabilir. Nitekim savaş başladığı sırada Türkiye'ye dönen Semih, İstanbul'da böyle bir genç kızla karşılaşır. Bir iş hanında karşılaştığı lise öğrencisi Ümit, tıpkı Semih gibi düşünen, duyan, Atatürk ilkelerini benimsemiş bir kızdır. Semih bu defa kendi tipinden beklenen şekilde hareket etmez. Çünkü Almanya'ya dönerken Ümit'in adresini kaybeder ve bu ilişki de böylece biter. Böylece bu ilişki Semih'in kafasında fazla yer etmez ve "belki, keşke" gibi sözcüklerle belirlenecek bir duygu ve özlemden öteye geçmez. Burada Semih'in yüksek tahsilini bitirme, bir diploma alma ve başarılı bir Türk genci olarak yurda dönme ideallerine yazarın daha çok ağırlık vermesi ve bu yüzden Semih'i o yaşlarda her gencin heyecan ve ve ihtirasla yaşayabileceği bir aşk duygusunun yaşantısından mahrum etmesi ile, Semih tekrar romanda yalınkat bir kişiliğe ve belli bir tipe indirgenir.

Semih'in Almanya'daki bütün arkadaşları Türk, Yahudi ya da Ermeni gibi azınlıklardır. Almanlarla olan ilişkileri ise daima zaruri, okul ve bazı günlük yaşantının getirdiği zorunlu ilişkilerdir.

Almanya, onun için tamamen mühendislik diplomasını alması için gereken ortamı ve imkânı hazırlayan geçici bir yerdir. Semih'in Türkiye'ye dönüşü mutlaktır. Zira onun hayat, ahlak ve kişi anlayışı Almanlarınkine uymamaktadır. Üstelik Almanlar, hem Yahudiler, hem de kendi uluslarının zayıf ve hastalıklı olanlarına karşı son derece zalimdirler. Almanların, Yahudilere yaptıkları zulümler, Semih'in kendi gözleriyle gördükleri ve yaşadıkları kadarıyla anlatılmışlardır; ancak anlatılan olaylar Yahudilerin o sırada duydukları korku ve dehşeti belirleyecek şekilde okuyucuya verilmiştir. Bütün bunlar harpten yeni çıkmış bir milletin çocuğu olan dürüst, idealist Semih'in kişiliğine ters düşmekte, dolayısıyla Semih bir türlü Avrupalılaşamamakta ve romanda sonuna kadar İslam ahlakına bağlı, Atatürkçü, aydın bir Türk olarak kalmaktır.

Görülüyor ki bütün roman boyunca iyi ahlaklı, dürüst, idealist Semih'in karakteri aynı devamlılık ve tutarlılıkla devam ediyor. Onun hareketleri, ey-

lemleri aldığı kararlar, birkaç tanesi istisna edilerse, bizi hiç şaşırtmıyor. Bu hareketiyle Semih'in kişiliğini yalınkat bir kişi, bir tip olarak çizebilirdik; ancak Semih romanın sonlarına doğru bu yalınkat kişiliğinden sıyrılmakta, bir ideali somutlaştıran bir kahraman olmaktan kurtulmaktadır. Bu karakter gelişmesi, Semih'in savaş başladıktan sonra tekrar Almanya'ya dönmesiyle gerçekleşmeye başlar. Zira Semih bu defa artık Almanlarla aynı kaderi, yaşantıyı, yani savaşı paylaşmaktadır. Onlara dışardan bakan bir kişi değildir artık. Savaş önce yavaştan, sonra hızla Almanya'da ve özellikle Berlin'de kendini hissetirmeye başlamıştır. Berlin bombalanmaktadır. Gündüzleri Amerikalılar, geceleri İngilizler Berlin'i önce yavaştan yavaştan, sonra çok ağır bir şekilde bombalamaya başlarlar. İşte bu felaketi Semih yalnız Türkler ve azınlıklarla değil, bizzat Almanlarla birlikte yaşamaktadır. Artık o, aynı korkuları, aynı dehşet verici kaderi, günde birkaç kere sığınaklarda onlarla paylaşmaktadır. Gözlerinin önünde insan ıstırabını sergileyen her türlü manzara gün geçtikçe daha korkunç bir şekilde sergilenmekte, kadın çocuk, ihtiyar, genç ölüler Semih'in çevresini doldurmaktadır. Artık Semih Almanları yargılamamakta, ahlaki tutumlarını tenkit etmemekte, daha doğrusu onları bir Alman olarak değil, bombaların başlarına yağdığı talihsiz insanlar olarak düşünmektedir. Onları bombalayan düşmanlarının ise bu zalimce eylemlerine kızmakta ve onlara lanetler yağdırmaktadır. Yani artık Semih belli bir ideali somutlayan kişi gibi değil, içinde yaşadığı ortamın yarattığı bir kişi gibi davranmaktadır. Türkiye'de iken insanın insana yaptığı kötülükleri, aşağılanmaları, Almanya'da ise milletlerin milletlere yaptıkları zulümleri yaşamıştır. Üstelik bu kötülükler yalnız Avrupalılara mahsus değildir. Kötüler arasında Türkler de vardır. Yani hem tek tek insanlarda, hem de milletlerde zalimlik, kötülük, insanı hiçe sayma, aşağılama özellikleri mevcuttur. Bu duygu ve düşünceleri yaşamaya başlayan Semih, gerçi yine kendi memleketini seven aynı idealist gençtir; ama onun kişiliğinde artı bir özellik daha belirmeye başlamıştır. Romanın başından beri adım adım geldiği hissedilen ikinci dünya savaşı, Berlin'in semt semt bombalanması, her gün gelişen felaketler onun yalınkat kişiliğini değiştirmektedir. Artık Semih mühendislik diplomasını alarak ülkesine dönmek isteğini bile yitirmeye başlamıştır. Etrafındaki ölümler, yıkıntılar içinde kalan Berlin onda yaşama karşı isteksizlik uyandırmaktadır; eski yaşam gücünü ve iradesini kaybetmekte olduğu hatıra defterinin sonunda ölmek istediğini belirten ifadeleri ve yine aynı dileği dile getiren şiiriyle açıkça anlaşılmaktadır. Böylece olay örgüsü Semih'in kişiliğini değiştirmekte, onu daha derin, engin bir dünya insanı yapmaktadır. Onun kişiliği katı idealizmden umutsuz bir hümanizme doğru gelişmektedir. Ancak İkinci dünya savaşının yarattığı hiçlik, umutsuzluk ve saçma duygusunu Semih de duymaya başlamış ve böylece zamanını yansıtan bir kişiliğe sahip olmaya başlamıştır. Böylece *Semih'in Defteri*, Semih'in karakterinin değişmesi dolayısıyla yani onun yalınkat kişilikten, olay örgüsünün etkisiyle çok yönlü bir kişiliğe geçmesi bakımından çok başarılı bir romandır.

Romanın bakış açısı, yazarın ağzından, Semih'in ağzından, ve Nubar'ın mektubundan anlatılmak üzere üç kere değişmiş olmasına rağmen, asıl olay Semih'in eliyle hatıra defterine yazılmak şeklinde anlatılmıştır. Bu yüzden romanın bütün öteki kişileri hep Semih'in onları gördüğü şekilde sunulmuş tek yönlü kişilerdir. Bu kişilerin büyük kısmı hep en belirgin yönleriyle, Semih'in karakterini ortaya koymak ve bu karakterin gelişimini sağlamak için romanda yer almışlardır. Bu kişiler hep Semih'le olan ilişkileri içinde gerçekliklerini ve inandırıcı niteliklerini muhafaza etmektedirler. Romanda Türkiye'deki tanıdıkları Semih'in açısından ikiye bölünmüşlerdir. Birinci grupta Atatürk ilkelerine bağlı, aydın, batıya açılmış kişiler ve bu tip kişilere sempati duyan, olumlu bir tavırla onları kabul eden okumamış, ya da yarı okumuş kişiler yer almaktadır. Semih'in kendisi de bu grupta yer almaktadır. Hukuk fakültesinden mezun, Diyarbakır'da avukat olan ve Semih'in hukuki işlerini yürütmeyi kabul eden avukat Hüsamettin Bey de bu gruptandır. Hüsamettin Bey, Semih Bey'e yardım etmeye şöyle bir düşünceyle karar verir: "Ben okuyan ve okumak isteyen gençleri severim; onlar için yapamayacağım yardım yoktur. Sana da yaparım. Yeter ki sen de bir gün diploma al gel". (s. 91). Semih'in babasının arkadaşı tüccar Ahmet Bey ve oğlu Burhan Bey (s. 137) park'ta rastladığı yarı aydın, öğrenmeye ve okumaya açık taşoron Tokatlı Hızır (s. 134) da bu kategoridendir. Tokatlı Hızır'ın özelliği barışçıl, Atatürkçü, vazifeşinas olmasıdır. Ahmet Beyle oğlu Burhan Bey ise tüccar oldukları halde sadece paraya ve maddeye değer veren insanlar olmayıp, okumaya, öğrenmeye açık, okuyan insanlara hayranlık duyan kişilerdir (s. 138-139). İkinci grupta Semih'in yakın çevresinde bulunan kişiler toplanmaktadır. Bunlar okumamış, zengin, mal mülk sahibi, aydın ve okumuş insanı hakir gören, aşağılayan, beğenmeyen yeniliğe kapalı, sadece kendi çıkarlarını düşünen insanlardır. Bu grubun başında Semih'in ağabeyi Kemal, amcası, amca çocukları ve işlerini iyice yoluna koymuş İsstanbul'da yaşayan zengin, tüccar akrabaları, ve yine İstanbul'da tıp fakültesinde okuyan zengin bir ailenin çocuğu olan arkadaşı Cahit'tir. Çünkü Cahit'in yüksek tahsil yapması sadece gösteriş içindir; komünist arkadaşı Hasan ise yüksel tahsil ve okuma yerine eyleme önem veren, okumayı küçümseyen bir kişidir. Fakat bu grubu en iyi temsil eden muhakkak ki Semih'in ağabeyi Kemal'dir Kemal Semih'in tam bir karşıtıdır. Kemal, Semih'i ve benzeri kişileri şöyle değerlendirir: "Nerede işe yaramayan, tembel, yeteneksiz, uyuşuk kişiler var, bunlar hep okumak ister" (s. 13) Veya "Ne olacakmış okuyup da, bizim neyimiz eksik, her şeyimiz var Tanrı'ya

şükür. Tarlalarımız, çayırlarımız, malımız, mülkümüz, paramız, pulumuz... (s. 12)" Kemal o kadar menfaatperesttir ki, babası ölünce para gitmesin diye babasının mezarını bile yaptırmamış, Semih döndüğünde, babasının mezarını yaptırınca para ödeyeceği için büyük bir hadise çıkarmıştır.

Semih'in Defteri'nde, Semih'in ailesindeki okumamış, câhil orta yaşlı kadınlar çok özel bir şekilde çizilmişlerdir. Semih'in gözünde bu kadınlar sevecen, şefkatli, vefakâr oldukları gibi öğrenmeye ve okumaya açık kadınlardır. Mesela Semih'in annesi ve yengesi ondan okuma yazma öğrenmişlerdir (s. 12) hatta yengesi Semih Almanya'da iken, ona mektup yazarak memleket haberi veren vefalı bir akrabadır. Aynı şekilde İstanbul'daki akrabalarını ziyarete gittiğinde, Semih'i karşılayan yengesi Rukiye Hanım (s. 116) şefkatli, kibar, okumamış ama Semih'i takdir eden, geleneksel misafirperverlik inceliğini şahsında toplamış bir tiptir. Ancak bu kadınlar geleneksel ahlakın kaidelerini yıkıp tamamen hür olarak olaylara bakabilecek durumda da değillerdir. Çünkü romanın fikir örgüsüne paralel olarak okumamış olmaları bu kadınları toplumun geleneksel değer yargılarının çizdiği sınırlar içinde kalmaya zorlar. Mesela Semih'in ağabeyi Kemal'le olan haklı kavgasında, sırf ağabeyi yaşca büyük olduğu için Semih'i ona karşı gelmekle suçlarlar (s.90).

Semih'in Almanya'da kendisi gibi öğrenci olan Türk arkadaşları, Ermeni, Yahudi ahbapları, bazı Alman tanıdıkları ve Alman sevgilileri vardır. Semih diğer Türk öğrencilerle poker oynar, beraber ders çalışır veya onlarla ve Alman sevgilileri ile beraber eğlence yerlerine giderler, bira içerler, dans ederler. Bütün bu ilişkilerin hiçbirisi romanda bir dramı ve gerilimi yaratacak şekilde dile gelmemiştir. Hatta arkadaşlarından Semih'in ilk gerçek aşkı Alizya'ya ilgi gösteren (s. 60-63) Ekrem'le aralarındaki rekabet bütün romanın konusu olabilir, roman çok gerilimli bir aşk ve kıskançlık romanı şeklinde gelişebilirdi. Fakat bu çok sürükleyici bir olay örgüsüyle yazılabilecek böyle bir romanı yaratmak yazarın amacı değildir, olay örgüsünü incelerken yazarın nasıl bir amaç güttüğünü göreceğiz. İşte bu yüzden hem Ekrem hem Semih ne Alizya'ya, ne de birbirlerine karşı olan duygularını romanda kesin çizgilerle belirtmezler; yalnız iki arkadaşın arasına korkunç bir soğukluk girer. Semih'in Alman sevgilileri ile olan ilişkisi de Alizya hariç, hiçbir şekilde derin boyutlara ulaşmaz. Semih Alizya'ya bir delikanlının genç, güzel ve kabiliyetli bir genç kıza duyabileceği ateşli hayranlığı, ve idealize edilmiş bir sevgi duyar. Aldığı terbiye, prensipleri ve idealleri Alizya'yı karşısında sadece bir kadın olarak görmesine mani olur. Böylece batı ve doğunun ahlak değerlerinin çatışması, Alizya ile Semih'in birbirinden kopmasını anlatan kısa sergüzeştleri ile dile gelmiş olur. Diğer Alman kızlarıyla ve kadınlarıyla olan ilişkileri de benzeri kopmalarla sonuçlanır. Bütün bu sevgililer ve kadınlar, Semih'in gözünde erkeklerle olan ilişkilerinde aşırı serbest oldukları, seksi kendilerine tabu yapmadıkları için değerlerini yitirirler ve yüzeysel kalırlar. Semih'in Almanya'da gerçek dostluk kurduğu tek insan Nubar'dır. Nubar Misktçiyan ile Semih'i birbirlerine bağlayan bağlar, ikisinin de Türkiye'yi sevmesi, ona özlemle bağlı olmalarıdır. Ayrıca da dürüstlük ve vefakârlık bakımından birbirine çok benzerler. Aynı dostluk, sevgi anlayışını paylaşırlar. Onların bu dostlukları Semih'in ölümüne kadar güzel ve derin bir ilişki olarak devam eder. Semih için Nubar'ın işlettiği ufak dükkânın arkası küçük bir Türkiye'dir. Nubar Türkiye özlemini şöyle dile getirir: "Ah Semihçiğim, bugün bana deseler ki al pasaportunu, memleketine gidebilirsin. İnan hemen dükkânı kapar ve yaya giderdim İstanbul'uma. Anlıyor musun beni bilmem? Yaya gitmeye bile razıyım, yeterki İstanbul'uma kavuşabileyim bir kez daha ölmeden" (s. 38).

Romandaki belli başlı kişileri gözden geçirdikten sonra, bütün kişilerin tek yönlü, yüzeysel, belli fonksiyonları gerçekleştiren kişiler olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Semih, ağabeyi, Nubar, Alizya dışındakiler sadece birer figür durumundadırlar. Okuyucu hiçbirisini çok yönlü kişilikleriyle tanıyamaz. Öylese sadece Semih'in etrafında gelişen, birbirleriyle ilişkisiz olayların bütününü roman yapan unsur nedir diye bir soru akla gelebilir. Bu sorunun cevabını romanın kişilerinden çok olay örgüsünde bulabiliriz. Dikkatli bir göz romanda iki olay örgüsünün var olduğunu görür. İlki Semih'in başından geçenleri anlatır, ikincisi ise ilk konunun altında gizli kalmış İkinci dünya savaşını anlatan olaylardır. İlk olay örgüsü, Semih'in hatıra defterinde anlattığı kendi hayatına ait çeşitli görünümlerle, küçük küçük, birbiriyle ilişkisiz olaylarla örülmüştür. Bütün bu olayların bütününe hâkim olan tema yalnızlık ve yabancılık duygusudur. İşte bu iki duygu Semih'in hikâyesindeki olay örgüsünün eksenidir; Semih'in aldığı bütün kararların ve yaptığı eylemlerin mihveridir. Semih, Cumhuriyetin ilk yıllarının çocuğu olarak sahip olduğu idealleri ve düşünceleri yüzünden, ailesinden uzaklaşmıştır. Özellikle ağabeyi ile arasında uçurumlar açılmıştır. Onun okuma isteği, ağabeyini kendine düşman etmiştir. İşte Semih bu uçurumu doldurabilmek, kendi değerini ağabeyine kabul ettirmek için Almanya'da okumak, mutlaka bir diploma alarak oradan dönmek ister. Semih'in bu düşüncesi şu ifadelerle anlatılır: "Bir gün göstereceğim şu ağabeyime, insanlık nasıl olurmuş. O, kazanıyor ben de yiyorum. Durmadan kendisini sömürüyorum. Aslında hiç de öyle değil kazın ayağı işte. Ona göstereceğim ben bunu er geç." (s. 92)

Böylece Semih'in ilk Almanya'ya gidişi hem idealini gerçekleştirmek, hem de ağabeyine kendini ispat etmek için olmuştur. Şu halde Almanya'daki olayların meydana geliş sebebi Semih'in kendi kişiliğidir.Ve bu kişilik o yıllardaki Türk gencini aksettiren realist bir kişiliktir. Almanya'da Semih yine aynı yabancılık ve yalnızlık duygusunun pençesine yakalanmıştır. Bu kez yabancı bir ülkede, yabancı

bir medeniyet ve kültürle karşı karşıyadır. Almanların hayat tarzını, davranışlarını ve değer yargılarını anlayamaz; Türkiye'ye özlemi gittikçe artar; yabancı bir ülkenin hayatına ayak uyduramadığı için de hiçbir Alman sevgilisi onun yabancılık ve yalnızlık duygusunu gideremez. Güvendiği tek dostu Nubar'dır. Çünkü ikisi aynı yalnızlık ve özlemi paylaşmaktadırlar. Almanya'ya gidişinden üç yıl sonra İkinci Dünya savaşının başlamasıyla, öteki Türk öğrencilerle birlikte Semih de Türkiye'ye döner. Türkiye'deki bu dönemde Semih ilk dönemden daha fazla yalnızlık duymakta ve yabancılık çekmektedir. Zira bu defa arasında uçurumlar açılan insanlar yalnız ailesinden gelmemektedir; arkadaşlarıyla da arasında aşılmaz boşluklar meydana gelmiştir. İstanbul'da yeniden karşılaştığı liseden arkadaşı Cahit tıbbiyeye, doktor olmaktan çok "doktordur densin" diye devam etmektedir. Hayatının anlamını maddi değerler belirlemekte, karısı da aynı onun gibi davranmaktadır. Bu karı koca yalnız kendileri, kendi rahatları için yaşayan insanlardır. Semih'in okumuş insan imajına ters düşmektedirler. Almanya'dan kumar arkadaşı Basri ise onun için tam bir sukut-ı hayal olmuştur. İkinci kez İstanbul'da karşılaştığı Basri, Almanya'da bıraktığı sevgilisinden daha değerli hiçbir şey düşünmemektedir. Oysa Semih için sevdadan, aşktan daha üstün görevler vardır (s. 108-109). Bu iki insan da Semih gibi yüksek öğrenim yapmaktalar. Ama Semih'le aynı ideali paylaşmazlar. İstanbul'da karşılaştığı diğer bir lise arkadaşı Hasan ise komünisttir. Bu karşılaşma öteki iki arkadaşıyla karşılaşmasından daha kötü sonuçlar doğurur. İkisi düşüncelerinin ve ideallerinin farklılığı yüzünden tekme tokat birbirlerine girer, yumruk yumruğa döğüşürler. Ailesi, arkadaşları arasında kendini yabancı ve yalnız hisseden Semih, ister istemez Türkiye'deki insanı Almanya'daki insanla mukayese eder. Türkiye artık kendine yabancı düşmeye başlamıştır. Tek kurtuluşu Almanya'ya dönüp, diplomasını almak olarak düşünür. "Şu pasaport işlerim bir bitsin, bir gün durmayacağım buralarda. Benim için her geçen gün zarar. Gidip bir an önce derslerime gömülmeliyim. .." (s. 112) veya "Tadı, tuzu kalmadı bu dünyanın ve buraların artık. Gitmeliyim ben artık bir an önce. Evet ben bir an önce okuluma dönmeliyim." (s. 125). Oysa Semih'le birlikte Türkiye'ye dönenler, İstanbul Yüksek Mühendislik okuluna yazılmışlardır. Hiçbiri Almanya'ya geri dönmeyi düşünmez. Fakat Semih, İstanbul Mühendislik okuluna müracaat ettiğinde, Almanya'daki üç yıllık öğreniminin sayılmayacağını öğrenmiştir. Böyle bir durumda ailesi ve akrabaları kendisine başarısız bir insan olarak bakacaktır, onu aşağılamakta haklı görüneceklerdir. Oysa o yalnız ağabeyine değil, akrabalarına da kendi gücünü bir an evvel ispat etmek istemektedir: "Böyle akrabalarım olacağına olmaz olsunlar. Bir daha şeytan görsün yüzlerini. Şefik'in beni küçümseyerek süzen gözlerinin öcünü elbet bir gün ondan alacağım" (s. 119).

İşte yabancı memlekette okuma ve yabancı bir üniversiteden diploma almanın moda olduğu Cumhuriyetin ilk yıllarında bu modanın Semih üzerinde etkisi olduğunu düşünsek de, Semih'i asıl teşvik eden husus kendi kişiliği ile ilgili sorundur. Yazarın okuyucuya sunduğu Semih, kişiliği dolayısıyla Almanya'ya gitmeyi seçmek zorundadır. Başka türlü yapmaz. Çünkü o Almanya'daki Yüksek mühendislik okulundan alacağı diploma sayesinde ağabeyine ve akrabalarına kendisinin hiç de işe yaramaz bir insan olmadığını ispat edecek; kendisinin de saygıdeğer, değerli bir kişi olduğunu kanıtlayacaktır.

Görülüyor ki Semih'in hayatının bütün anlamını geleceğe ait olan planları idare etmektedir: 1. Ailesine ve akrabalarına kendi değerini ispat etmek, 2. Türkiye'ye layık değerli bir vatandaş olabilmek. Onun bütün duygu hayatı ve çeşitli duyarlıkları bile hep bu düşüncenin ipleriyle idare edilir. Hatta bu yüzden iki kere iki ayrı duygusal yaşantıyı tam olarak yaşayabilecekken, elinden kaçırır. Bunlardan birisi Almanya'ya dönerken Ümit'in kendisine verdiği adresi kaybetmesi sonucunda ikisi arasında gelişmesi mümkün bir aşkı yaşamadan kaybetmesidir. İkincisinde ise Almanya'dan tanıdığı Mahmure ile İstanbul'da ikinci defa tesadüfen karşılaştığında aralarında iyi bir arkadaşlık kurulabileceğini hissetmiştir. Ne yazık ki Mahmure'den ayrıldıktan sonra, adresini almadığını farketmiştir. Semih bu her iki olaya da çok hayıflanmaz. Çünkü hayatının odak noktası duygusal hayatının üzerinde toplanmamıştır. Böylece Semih'in başından geçenleri anlatan olay örgüsü, klasik romanlarda görüldüğü şekilde olayları doruk noktasına ulaşan ve gerilim yaratan bir yapıya sahip değildir. Yalnız bu olay örgüsü yerine duygu örgüsü, Semih'in idealleri ve onunla çok yakından ilgili olarak duyduğu yalnızlık ve yabancılık duygusunun yarattığı gerilim romanı ayakta tutmaktadır.

Yalnız roman boyunca Semih'in başından geçen ve kendi başlarına birer bütünlük gösteren küçük olayların bazılarında bir gerilim ve bitiş kısımları bulunmaktadır. Bunlardan birisi Semih'in Alizya ile olan ilişkisinde işlenmiştir. Alizya ile tanışması, fırtınalı ve şaşırtıcı ilişkileri, ve ilişkinin Semih tarafından bitirilişini anlatan hikâyede Dresden'de başlayan gerilimi beklenmedik bir sonuç takip eder. Okuyucu aynı tipten olmasa bile bir başlangıcı, gelişmesi, gerilimi ve bitişi olan bir olayı Semih'in bu kez İstanbul'da karşılaştığı Ümit'le paylaştığı iki günlük aşk yaşantısında izler; bu hikâye de yine okuyucunun beklemediği bir şekilde sonuçlanır. Üçüncü kez kendi başına bütünlüğü olan bir aşk hikâyesi Semih'in ikinci defa Almanya dönüşünde yer alır. Ancak Semih koyu bir Alman milliyetçisi olan Gertrut'un, milliyetçilik anlayışıyla taban tabana ters düştüğü için, Gertrut'la başlayan bir aşk serüvenine zorlanarak sürüklenmiştir. (s. 154). Bu yüzden de okuyucu, hikâyenin sonucunu kolayca tahmin ettiğinden hikâyede gerilim ve bitiş fazla etkili değildir. Hatta hatıra defterinin sonun-

da, Berlin'in çok şiddetli bir şekilde bombalandığı sıralarda, bu şehirde daha fazla kalamayacağını anlayan Semih'in, nasıl öldüğünü okuyucu açık bir şekilde algılayamıyor. Semih'in öldüğünü Nubar'ın mektubundan anlıyor. Bu yüzden çoğu bu tip romanlarda yaşanılan, Semih'in ölümünü hazırlayan ve gerilimi yaratan olaylar bu eserde yer almıyor. Bu şekilde bakılacak olursa bu roman, roman olmaktan çok gerçek bir günlük olarak okuyucu tarafından algılanabilir. Fakat romandaki daha önce sözü edilen ikinci olay örgüsü gerçek gerilimi ve bitişi yaratmakta ve eseri, zevkle okunan bir savaş hikâyesine dönüştürmektedir. Bu roman Semih'in hikâyesi olduğu kadar İkinci dünya savaşının, bu savaş sırasındaki Almanya'nın hikâyesidir. Romanda okuyucunun duyduğu gerilim savaşın şiddetlenmesine paralel olarak fazlalaşır, ve şiddetin en yüksek derecesine ulaşmasından sonra da sükûnet bulur. Yani romanda Semih'in başından geçenler olarak dışardan görülen olay örgüsünün altında ve ona paralel olarak akıp giden ikinci olay örgüsü bir tek konunun (savaş) etrafında, olayların muntazam bir zaman akışı içinde sıralanmasıyla meydana gelmiştir. Böylece romanda başlayan, gelişen, doruğuna ulaşarak gerilimi yaratan bir olaylar dizisi arka planda gerçek bir hikâye yaratmaktadır. O hikâye de İkinci dünya savaşının anlatımıdır. Bütün bir roman boyunca önce İkinci dünya savaşının hafiften hafiften gelen ayak seslerini duyarız: Hitler'in radyo konuşmaları, Almanların işlerini güçlerini bırakıp hep bu konuşmaları dinlemeleri, Semih'in ihtiyar Almanlardan duyduğu Hitler hakkındaki medihler, Almanların Hitler'i Atatürk'le mukayese etmeleri, radyolarda savaş kokan marşların sık sık çalınmaya başlanması, Almanların kendilerini üstün ırk olarak görmeleri, Yahudi vatandaşlarına olan muamelelerinin birdenbire değişmesi, mallarına el koymaları, Yahudilerin yavaş yavaş Almanya'yı terk etmeye başlaması, nihayet Yahudilerin kamyonlarla toplanması, kimsenin bilmediği yerlere götürülmeleri, bu korkunç olayların öteki azınlıklar üzerinde yarattığı tepki, fakat Almanların bu olayları tabii olarak kabul etmeleri, nihayet kendi ulusunun fertlerinden zayıf, ihtiyar ve işe yaramaz, hastalıklı ve kimsesiz olanları dahi yok ettikleri büyük bir incelik ve ustalıkla eserin içine yayılmış, o zamanın Almanya'sındaki yaşam atmosferi maharetle okuyucuya anlatılmıştır. Semih'in ikinci defa döndüğü savaş yıllarında, önce Almanların kendilerine güvenleri, gururları, Türkler de dahil bütün yabancılara karşı tavırlarında meydana gelen olumsuz değişiklikler, daha sonra da savaşın son yıllarında Almanların yıkılmaz sandıkları savunma mekanizmalarının düşünemeyecekleri bir şekilde düşüşü, Dresden'in Ruslar tarafından işgali, düşmanın acımasız, zalim hareketleri, hiçbir ahlak anlayışıyla uyuşmayacak bir şekilde Almanların, özellikle Alman kadınlarının onurlarını yıkmaları, nihayet Berlin'in bombalanması büyük bir canlılıkla anlatılmaktadır. Berlin'in bombalanması bir defalık bir olay şeklinde anlatılmamıştır. Berlin'in gittikçe artan bir şiddetle, nihayet her gün bombalanması, giderek birden fazla bombalanması, her bombardımanda bir semtin bir anda harabeye çevrilmesi, semtlerin üzerine bombaların bir halı serilir gibi arka arkasına düşmesi; şehrin bir harabeye dönüşmesi, bunun Almanlar üzerindeki etkileri büyük bir canlılıkla gözler önüne serilmiş; romanda gerilim, Dresden'in Ruslar tarafından işgali ve Rus askerlerinin, bu arada Rus ordusunda bulunan Türk asıllı askerlerin ve nihayet onlara katılan Türkiyeli Selami'nin tiksinti uyandıran, aşağılatıcı hareketleriyle yükselmeye başlamış; nihayet Berlin'in devamlı bombalanmasıyla en son dereceye ulaşmıştır. Bu olayları Semih bütün Almanları birlikte aynı korku, heyecan ve dehşetle paylaşır ve hikâye gerçekten okuyucunun da paylaştığı bir hayatiyet kazanır. Hiç kimsenin dayanmasına imkân olmayan, dayanmak için insan üstü bir gücü gerektiren acı dolu, ıstıraplı sahneler, bir taraftan böylece romandaki gerilimi yaratırken, Semih'in kişiliğini de değiştirir.

Bu incelemeyi bitirmeden, *Semih'in Defteri*'nin estetik yönünü oluşturan biçimine dair bazı hususlara değinmek gerekiyor. Ancak burada "biçim" ile romanın bakış açısını yani bu romanın Semih'in ağzından, hatıra tarzında yazılmasını kastetmiyoruz. Bu yazarın kendisini ortadan kaldırıp olayları roman kahramanının gözüyle anlatma tekniğidir. Biz biçim ile sadece bu romanın özel anlatım şeklini ortaya koymak istiyoruz. Bu sadece *Semih'in Defteri*'ne mahsus estetik örgüyü bütün olarak belirleyecek anlatıma derinlik verecek bir biçimdir. Bu estetik bütünlük romanda iki şekilde yaratılmıştır.

Bunlardan ilki eserin başında ve sonunda kurulan paralelliktir. İkicisi ise eserde yaratılan ritm duygusudur. Eserin başında ve sonunda şöyle bir paralellik kurulmuştur. Semih hatıra defterine çocukluğunda hatırladığı olaylardan başlar. Çok küçüktür; Diyarbakır'da evlerinin önünde hatırlayamadığı çocuklarla oynamaktadır. Önlerinden omuzlarında tüfekleriyle askerler geçer. Çocuklar askerlere bakarken, içlerinden biri Semih'e doğru gelir, onu kucaklar ve yanaklarından öper (s. 9-10). Bu kişi Semih'in İstiklal savaşına katılan dayısıdır. Semih orada onu son defa görür. Savaşta şehit olan dayısının eşyaları ve resmi onun geriye kalan son hatıralarıdır. Semih'in ninesi, bu resme bakarak ve dayısının eşyalarını göğsüne bastırarak ağlar. Kadınlar ise bir araya gelerek şehitlerinin ardından ağlarlar, yas tutarlar.

Bu başlangıç ağır ve hüzünlü bir başlangıçtır. Adeta romanın bir başka savaşın ve bir başka şehidin hikâyesi olacağını simgesel bir şekilde haber verir. Nitekim romanın sonunda aynı olayın paraleli bulunmaktadır. Yine bir savaş vardır. İkinci dünya savaşı sırasında Berlin bombalanırken Semih ölmüştür. Arkadaşı Nubar kendisinden arkaya kalan eşyaları ve hatıra defterini annesine yollar. Annesi de tıpkı ninesinin dayısına ağladığı gibi Semih için ağlar ve albümden çıkardığı Semih'in çocukluk resim-

lerini yazara gösterir. Romanın başındaki ağıta mukabil, romanın sonunda Semih'in "Ölmek istiyorum" başlıklı şiiri, ve yazarın üzüntüsü yer almaktadır. Romandaki ikinci paralellik bu kez Semih'in savaş başında Türkiye'ye döndüğü sıradaki bir olayla kurulmuştur: Semih Almanya'ya ikinci defa gitmeden önce İstanbul'da taşoron Tokatlı Hızır'la tesadüfen karşılaşmıştır (s. 135). Bir gün Sarayburnu'nda otururken tesadüfen aynı bankta oturan Hızır'la Semih'in ahbapça konuşmaları Mevlâna'nın evrensel insan sevgisine gelip dayanmıştır. Hızır, Mevlâna'nın "Gel, gel kâfir olsan, puta tapsan da gine gel; bizim kapımız umutsuzluk kapısı değil, herkese açık" şeklindeki meşhur beytini okur. Bu adeta romanın sonunda Semih'in ruhen varacağı noktayı simgesel bir şekilde dile getirmektedir. Nitekim Semih zulme, savaşa karşı isyan ederken "Öyle ya barış varken savaş da ne oluyor? Barış içinde melekler gibi yaşamak varken, savaş canavarlarının arasına katılıp bu günahsız, melek gibi insanları öldürmek, yok etmek niçin, niye? (s.194). Veya "Tanrım acı bizlere, Bizler yaşamak istiyoruz. Bizler ölmek istemiyoruz; senin cennet olarak yarattığın şu güzelim dünyada" (s. 195). Burada dikkat edilirse, Semih artık Alman'ı kendisinden farklı görmemektedir. Bütün insanların barış içinde yaşayacağı bir dünya istemektedir. Nitekim şu ifadelerde, Almanya'da savaşa tarafsız gözlerle bakan kaygısız Semih'ten çok daha farklı bir Semih'in insana bakışını yakalarız: "Her şeye rağmen acıyorum bu insanlara, insan oldukları için, insanlık adına acıyorum." (s. 195).

Dikkat edilirse iki paralellikte de ilk kısım Türkiye'de, ikinci kısmı Almanya'da vukubulan olaylara dayanır. Böylece bu iki paralellik de ayrıca yine birbirine paralel olarak birinci ve ikinci bölümlerde yer almıştır. Romandaki bu paralellik romanı başından sonuna kavrayan bir bütünlük ve genişlik duygusu yaratmaktadır. Aynı bütünlük duygusunu yazar Semih'in düşüncelerini, duygularını eyleme dönüştürürken kullandığı ilginç yöntemle de yaratıyor. Bu yöntem romanda belli bir ritm yaratan Semih'in ziyaretleridir. Bu ziyaretler sayesinde okuyucu Semih'in duygularının ve düşüncelerinin berraklaştığını, şekil aldığını ve eyleme dönüştüğünü görüyor. Türkiye'de iken Semih uzak ve yakın akrabalarına, arkadaşlarına, ahbaplarına birçok ziyaretler yapar. Almanya'da iken Dresden'de Alizya'yı görmeye gider. Bir de arkadaşı Nubar ile birlikte tanımadığı iki ihtiyar Alman'ı ihtiyarlar evinde iki kere ziyaret eder. Bütün roman boyunca muntazam aralıklarla devam eden bu ziyaretler adeta romanın yapısını geliştirirler ve okuyucuda bir ritm duygusu yaratırlar. Böylece yazar bu ritmik ziyaretlerle romanda bir devamlılık ve bütünlük sağlamış olur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Ata Ambarcıoğlu Semih tipi ile Türk ulusunun ilerlemesine, Türkiye'nin gelişmesine büyük katkıları olacak aydın, Atatürk ilkelerine bağlı, batılı anlamda eğitim görmüş, ama Türk-İslâm ahlak değerlerine bağlı bir tip yaratmıştır. Bu terakki "ilerleme" ideolojisine hizmet eden tip, Türk romanında Tanzimat'dan beri defalarca çizilmiştir. Ancak her yazarda ilerleme kavramının içeriği tabii olarak değişiktir, bu yüzden yarattığı tip de değişik görünmektedir.[2] Ata Ambarcıoğlu da bu gruba giren romancılarımızın zamanımızdaki temsilcisi olmuştur. Zira *Semih'in Defteri*'nde 1937-1945 yılları arasındaki hayatı anlatılan Semih'le, romancı bugünün Türkiye'sinde yaşayan bizleri, Atatürk ilkelerine bağlı, batıya dönük, dürüst ahlaklı, barışsever olmaya özendirme çabasındadır. Adeta Türkiye'nin selametini bu çeşitten insanların çoğalmasıyla doğru orantılı olduğunu söylemek ister yazar. Ancak *Semih'in Defteri*'ni okuyan okuyucu, eserin bu tezinin farkına varmasa da İkinci dünya savaşında Semih'in de paylaştığı gerilim dolu savaş hikâyesini okumaktan zevk alır. Bu ise bir romancı için büyük bir başarıdır. Çünkü romanın amacı gizlenmiş ve hikâye apaçık ilgiyi çekmiştir, romanın yazılma amacı da budur sanırım. ■

1 A. Atâ Anbarcıoğlu, *Semih'in Defteri*, 200 s. Dizgi: Rehber Basın yayın Organizasyonu Ltd. Şti.; Baskı: Gümüş Matbaacılık Ltd. Şti. (t.y.)

2 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, 1983, s. 18-20

80 YIL ÖNCE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KASIM AYI

1. Alman Pasifik filosu, Güney Amerika'da Şili açıklarında bir İngiliz donanmasını mağlup etti: Coronel deniz savaşı.

2. Yavuz (Göben) ve Midilli (Breslau) önderliğinde bir Osmanlı filosunun 23 Ekim'de Karadeniz'e açılarak Odesa, Sivastopol, Novorosisk ve Feodosya'yı bombardıman etmesi üzerine Rus Çarlığı Devlet-i Aliyeye savaş ilân etti.

5. Diğer İtilâf devletleri de, Osmanlı'ya savaş ilân ettiler.

6. Avusturya-Macaristan orduları, Sırbistan başkenti Belgrad'ı ele geçirdiler. (Aralık ayı ortasında geri çekilmek zorunda kalacaklar!)

11-25. Eylül ve Ekim'de Varşova'ya güneyden saldıran, ama püskürtülen Alman ve Avusturya-Macaristan kuvvetleri, batı yönünden Varşova'ya yeniden hücum ettiler. Bu kere, Ruslar gafil avlandı.

14. Fatih Camii'nde Cihad-ı Ekber ilân edildi.

16-29. Krakov'a saldıran Avusturya-Macaristan kuvvetleri, Karpatları aşmanın güçlükleri yüzünden, Ruslar karşısında başarısız kaldı.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

13. TÜYAP Kitap Fuarı'nda Üst Kat (B Katı) 6. sokaktayız.

Yeni kitaplarımız, yayın kataloğumuz, tanıtım broşürümüz, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin 5. cildi / 54. fasikülü, *İstanbul* dergimizin 11. sayısı, *Toplumsal Tarih* dergimizin 11. sayısıyla heyecanla beklediğimiz kitap fuarı, 5-13 Kasım 1994 tarihleri arasında, Tepebaşı, Tüyap'ta.

13. Kitap Fuarı, 13 Kasım'da sona erecek. Bu bol "on üç"lere karşın yine başarılı bir fuar yaşayacağımıza inanıyoruz.

Yine en çok uğranan, en çok soru sorulan stand olacağımızı biliyoruz. Tarih Vakfı'nın yaptığı çalışmaları anlatmaktan yine sesimiz kısılacak, pabuçlarımız dar gelecek. Olsun!

Kitapseverlerle, İstanbul severlerle buluşmanın güzelliği her şeye değer. Heyecanımız da bundan zaten.

Hepinizi bekliyoruz.

Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu

Aralık ayında çok önemli bir sempozyum var. Şimdiden 16-17 Aralık gününü boş bırakın; çünkü o günlerde Doğal Hayatı Koruma Derneği, Tüketici Koruma Derneği, Türkiye Felsefe Kurumu, Türkiye İnsan Hakları Vakfı ve Tarih Vakfı'nın birlikte düzenlediği Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu'nu izlemenizi tavsiye ediyoruz. Biz de Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarından biriyiz ve bundan gurur duyduğumuz için bütün üye ve dostlarımızı sempozyuma çağırıyoruz.

Gelelim Sempozyuma: Maçka'daki İTÜ Sosyal Tesisleri'nde yapılacak olan sempozyumun yönetmeni Aydın Uğur, sempozyum sekreteri de Nafiz Güder. İlk gün birinci oturumun konusu Dünya'da ve Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının gelişimi. Oturum başkanı Prof. Dr. İlter Turan, tebliğciler Doç.Dr. Aydın Uğur, Doç.Dr. Turgut Tarhanlı, Murat Çelikkan. İkinci oturumda sivil toplum kuruluşları kavramlar açısından ele alınacak. Oturum Başkanı Prof.Dr. İlkay Sunar, tebliğciler ve tartışmacı Prof.Dr. Zeynep Davran, Prof. Dr. Betül Çotuksöken, Prof.Dr. İoanna Kuçuradi.

Öğleden sonraki ilk oturumda sivil toplum kuruluşlarının kamu ve özel sektörle ilişkileri tartışılacak. Oturum başkanı Nergis Yazgan, tebliğciler ve tartışmacı Zekai Baloğlu, Yavuz Önen, Prof. Dr. Aydın Aybay. İkinci oturumda ise demokrasi ve katılım konusu konuşulacak. Oturum başkanı Ayşe Akman, tebliğciler Murat Belge, Prof. Dr Çiğdem Kağıtçıbaşı, Güney Haştemoğlu.

İkinci gün, yani cumartesi günü atölye çalışması var. "Kadın kuruluşları," "kent yaşamı ve çevre kuruluşları," "sanat, kültür, eğitim, bilim kuruluşları," "yurttaşlık ve insan hakları kuruluşları," "iş ve çalışma yaşamıyla ilgili kuruluşlar" ile ilgili atölyelerde tartışılanların raporları öğleden sonraki ilk oturumda tartışılacak.

Son olarak ise bir açık tartışma var. Sivil toplum kuruluşları arasındaki iletişim ve örgütlenme, Prof. Dr. Bülent Tanör başkanlığındaki oturumda enine boyuna konuşulacak.

Ayrıntılı bilgi için lütfen Vakfımızın Zindankapı'daki merkezini arayın. 0212-513 52 35.

Gençlik ve Tarih Anketi

Yüzyılımızın getirdiği gerek teknolojik (özellikle kitle iletişim araçları), gerekse sosyal gelişmelerin (Batı toplumlarında demokrasi ve insan haklarının kullanıldıkça farklı yönlerinin keşfedilmesi ve artık vazgeçilmez hale gelmesi) etkisiyle toplumda karar mekanizmalarının başında bulunan kuşaklar gittikçe gençleşiyor. "Demokrasi" kavramı-

nın, toplumu oluşturan her kesim için olduğu gibi toplumun en genç bireyleri için de geçerli olduğu daha iyi algılanmaya başladı. "Yaşlı"ların aldıkları, almakta geciktikleri ya da belki kişisel hırslarına yenilerek almayı reddettikleri kararlarla şekillenen sistem üzerinde, gençlerin, hem geleceğin sahipleri hem de bugünün (küçük de olsa) aktörleri olarak söyleyecek sözleri olabileceği, hatta olması gerektiği görüşü son birkaç on yıla ait sayılabilir.

Bu gibi düşüncelerden yola çıkılarak oluşturulmuş geniş çaplı bir anket projesi Avrupa ile birlikte Türkiye'de de Vakfımız aracılığıyla uygulanmaya hazırlanıyor. Gençlik ve Tarih Anketi Projesi'nin tohumları, son beş yıldır Hamburg Üniversitesi ve Bergen Koleji'nde Alman ve Norveç gençliğinin tarih bilinci üzerinde yürütülen araştırmalarla atılmıştı. 1991'de bu girişimin birkaç Avrupa ülkesini daha içine alması ve 1992'de 9 ülke ve 900 öğrenci üzerinde bir pilot çalışmasının yapılması ile gelişen Proje, bu yıl 22 ülke ve her ülkeden 15 yaş grubundan yaklaşık 1200'er öğrenciyi kapsayacak biçimde, genişletilmiş olarak uygulanacak.

Projenin amacı, günümüz Avrupa gençliğinin dünü yorumlayışı, bugünü algılayışı ve yarından beklentileri hakkında olabildiğince bilgi edinmek. Bu anketin temel özelliği bilgi düzeyi ölçmek değil, Avrupa'nın farklı toplumlarındaki farklı gençlik kesimleriyle ilgili karşılaştırmalı sonuçlar elde edebilmek.

Anket 48 soru içeriyor ve öğrencilerden bunları hiçbir etki altında kalmadan yanıtlamaları isteniyor. Anketlere isim de yazılmıyor. Gençlerin tarih kavramına ve derslerine nasıl baktığını anlamaya yönelik soruları, demokrasiye, dine, politikaya, geçmişe, geleceğe dair görüşleriyle ilgili sorular izliyor. Tüm ülkeler için geçerli olabilecek bu soruların sonuna her ülke, kendi öznel koşullarıyla ilgili elde etmek istediği bilgiler varsa, bunları anketin ruhuna sadık almak şartıyla, 5-6 soru halinde formüle ederek ekleyebilecek. Öğrenci anketinin yanı sıra, anketin uygulandığı sınıfın tarih öğretmenlerinden doldurmaları istenecek bir de öğretmen anketi bulunmakta.

Anket, 1994 sonbahar ya da 1994-95 kışında, projede yer alan her ülke için en uygun görünen tarihlerde uygulanacak. Vakfımız karşılaştırmalı bir proje için yaşamsal önem taşıyan "örneklem"i yapmak ve anketi uygulamak üzere bir araştırma şirketiyle anlaştı, tarih ve eğitim alanlarında uzman kişilerden bir Danışma Kurulu oluşturuldu ve anket Türkçeye çevrildi. Danışma Kurulu 7 Eylül 1994 tarihinde Ankara'da toplanarak anketin sonuna eklenecek "Türkiye" sorularını oluşturmak için düzenli olarak bir araya gelmeye karar verdi. Anket Türkçe'deki son halini aldıktan sonra yaklaşık 100 öğrenci üzerinde bir pilot çalışma yapılacak ve Şubat ayında da, planlandığı gibi 1200 öğrenciye uygulanacak.

KÜLTÜR BAKANI VAKFIMIZDA

Eylül ayı başında Vakıf Yönetim Kurulu'ndan bir heyet Kültür Bakanı Sayın Timurçin Savaş'ı ziyaret ederek tebrik etmiş ve Bakanlıkla Vakfın ortak projeleri üzerine bilgi vermişti. 30 Eylül günü, bu sefer Sayın Bakan, değerli Müsteşar Emre

Tarih Vakfı Bilgisayar Destek Sorumlusu Muhammed Küçük, Kültür Bakanı Timurçin Savaş'a bilgisayar ağımız hakkında bilgi veriyor.

Kongar'la birlikte Vakıf Merkezimizi ziyaret etti.

Her iki görüşme de uzun ve verimli birer toplantı biçiminde gerçekleşti. Bakanlıkla Vakıf işbirliğiyle yürüyen Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, Eyüp Bölgesi Koruma Planı, Sözlü Tarih Mülakatları, İstanbul Ansiklopedisi yayını projelerine ek olarak bazı yeni projelere başlanması kararlaştırıldı. Türkiye'nin belli başlı kentlerinin tarihlerinin uzman ekiplerce araştırılması ve yayımlanması; belli başlı işçi sendika konfederasyonları ile birlikte Türkiye'de Sendikacılık Hareketi Ansiklopedisi adlı bir ansiklopedinin hazırlıklarına girişilmesi; Bakanlığın Tarih Vakfı'nın müze projesine her açıdan destek olması bu toplantılarda kararlaştırılan başlıca konular oldu.

Kent tarihleri yazımı projesi Deutsche Orient Institut başta olmak üzere bir dizi yabancı araştırma kurumu ile, ilgili kent belediyelerinin ve Toplu Konut İdaresi'nin işbirliğiyle hazırlıkları yakında tamamlanacak bir proje durumuna ulaştı.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi için Türk-İş, DİSK ve Hak-İş Genel Başkanları ile İLO Türkiye temsilcisi, Rüçhan Işık ve Tarih Vakfı temsilcisi, Ankara'da Kültür Bakanı'nın başkanlığında 28 Ekim'de bir araya gelecekler.

Habitat 1996 toplantısı ile bağlantılı olduğu için çok daha acilleşen müze hazırlığının ise Sayın Cumhurbaşkanı ve Kültür Bakanı başta olmak üzere tüm ilgililerin desteğiyle 1994 bitmeden projeden uygulamaya geçirileceğini umut ediyoruz.

Darüşşafaka Tarihi Yazılıyor

Kurum tarihçiliği çerçevesinde, Darüşşafaka Derneği ile işbirliği yaparak başladığımız Darüşşafaka Projesi'nin metin yazım aşaması başladı. En eski eğitim kurumlarımızdan biri olan Darüşşafaka'nın tarihi toplumsal tarihimiz içinde önemli bir yer oluşturacak. Projeyi yöneten Prof. Dr. Zafer Toprak, arşiv çalışmalarında yazım için değerlendirilebilecek önemli bir birikim oluştuğunu belirtiyor.

Şu aşamada okulun tarihsel yönü, ve özellikle Osmanlı döneminde oynadığı rol ön planda. Ağırlık 1950'lere kadarki döneme veriliyor. Darüşşafaka'ül'İslamiye, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, Ziya Paşa, Aksaray'da Ebubekir Paşa Mektebi, Maşuk Paşa Konağı, Mimar Ohannes Kalfa, bağış kampanyaları, okulun iptidai, rüştiye, idadi sınıfları, Telgraf Fen Mektebi, ders programları, Darüşşafaka ile Posta ve Telgraf Nezareti ilişkileri, okuldan mezun olan iş, sanat, siyaset ve kültür adamları, Satı Bey'in (Satı El-Husri) başarıları, Cumhuriyet sonrası özel lise konumuna geçişi, Türk Okutma Kurumu, Darüşşafaka Cemiyeti, kolej programına geçiş, yabancı dilde öğretim, Ayazağa kampüsü, metine dönüştürülmeye başlanan belli başlı konular. Üzerinde doktora çalışması yapılmış Satı Bey'le ilgili kaynaklar yurtdışından getirtilerek değerlendiriliyor. Ayrıca Satı Bey'in Osmanlı dönemindeki pedegojik çalışmaları inceleniyor.

Yazımla birlikte yeni kaynak arayışı da sürüyor. Gazete, dergi taramaları ayrı bir grup tarafından gerçekleştiriliyor. Birçok yazı bugünkü harflere çevriliyor. Kurucularla ilgili biyografik bilgi derlemesi de sürüyor.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu Hazırlık Toplantısı

Resmi protokolü bugünlerde imzalanacak ve Nisan 1995 tarihinde Ankara'da düzenlenecek olan "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu"nun istenilen verimde geçmesi, amaçlarının ve beklenen sonuçlarının en iyi şekilde belirlenmesi amacıyla Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'nün isteği üzerine, Kasım ayı içerisinde bir hazırlık toplantısı düzenlenmesine karar verildi. Vakfımızın organize edeceği bu hazırlık toplantısı, 2 Kasım 1994 günü 10.00 - 17.00 saatleri arasında İstanbul'da Eminönü'ndeki Merkezimizde yapılacak.

Toplantıya, Nisan 1995'teki asıl sempozyuma katılacak olan raportör ve tartışmacıların yanında, bu sempozyumun düzenlenmesiyle ilgili kararları alan, konuyla ilgili Bakan yetkilileri ve bazı öğretim görevlileri de davet edildi. Toplantının bilgilendirme niteliğindeki açılış konuşmasını Prof. Doğan Kuban'ın yapması bekleniyor.

Hazırlık toplantısının, katılımcı çoğunluğuyla, istenilen verimde geçmesini umuyoruz.

HABITAT II İçin İki Sergi Projesi

3-16 Haziran 1996 tarihlerinde İstanbul'da toplanacak olan ikinci Birleşmiş Milletler İnsan Yerleş-

meleri Konferansı (HABITAT II) çerçevesinde, iki önemli serginin, (1) Kuruluşundan Bugüne İstanbul ve (2) Anadolu'da Yerleşme ve Konut Sergilerinin düzenlenmesi, Vakfımızdan istenmiş, Vakıf bünyesinde bu amaca yönelik çalışmalara Eylül ayı başında başlanmıştı.

Sergilerin içeriğine ait malzeme toplanmasında bir sorun yok. Önemli olan, bu sergilerin, özellikle Kuruluşundan Bugüne İstanbul Sergisi'nin fiilen nasıl uygulamaya konulabileceği, konuya nasıl yaklaşılması gerektiği.

Bu iki serginin ayırımı HABITAT'ın iki ana amacından kaynaklanıyor. Başka bir deyişle, her iki sergi de HABITAT'ın bir amacına hizmet etmek üzere ortaya atıldı. Bu amaçlar, (1) Sürdürülebilir insan yerleşmeleri, (2) Herkes için yeterli konut, diye özetlenebilir.

İstanbul sergisi, bu amaçlardan birincisine yönelik olmayı hedeflerken, Anadolu'da Yerleşme ve Konut sergisi ikinci amaca yönelik olarak tasarlanacak. Birincide problem "kentin (her yönüyle) gelişme hikâyesi", ikincide ise "konut ve gelişimi."

Sergi projelerinin ilk aşamasında, 28 Eylül 1994 günü, çağrılı kişilerin katıldığı, İstanbul Sergisi 1. Danışma Kurulu Toplantısı düzenlendi. Projelerle ilgili genel bilgilendirmenin yapıldığı ve sergi senaryoları, kullanılabilecek malzemeler ve kaynakları, tanıtım, sergileme yöntemleri, sergi ve aktiviteleri, sergi mekânı, bütçesi ve özgünlüğü gibi konularda fikirlerin ortaya atılıp tartışıldığı toplantının sonunda, Kasım ayı başına kadar İstanbul sergisinin detaylarıyla ilgili çalışması öngörülen bir çalışma grubu oluşturuldu.

4 Ekim 1994 Salı günü Tarih Vakfı Merkezinde yapılan ilk Çalışma Grubu Toplantısında, Sayın Doğan Kuban tarafından sunulan bir senaryo (içerik/synopsis) taslağı üzerinde fikirler geliştirildi. Aynı toplantıda, diğer grup üyeleri de (Sibel Asna, Çelen Birkan, Beral Madra, Şebnem Önal, Engin Özendesi, Orhan Silier), sergi mekânı alternatifleri, sergi tasarımı için isimleri, organizasyon, uygulama ve tanıtım için firmalar gibi konularda öneriler getirdiler.

Aynı çalışma grubu, HABITAT II'ye ilişkin tüm etkinlikleri koordine etmekten sorumlu Toplu Konut İdaresi'ne sunulmak üzere serginin boyutlarını, kapsamını, senaryosunu, mekânını, malzemesini, bütçesini, yapılacak iş ve zaman listesini içeren bir rapor hazırlamasına yönelik çalışmalarını, her hafta Çarşamba günleri bir araya geldikleri toplantılarla, 19 Ekim 1994 gününe kadar sürdürdü.

Bütün bu toplantılar, sergilerin bu ilk organizasyon aşamasında büyük fayda sağladı, gelecek için önemli adımlar atıldı. Bütün katılımcılara teşekkür ederiz.

Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Sempozyumu Yapıldı

Tarih Vakfı ile Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Anabilim Dalı Başkanlığı'nın işbirliğiyle düzenlenen "Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Sempozyumu" 29 Eylül - 1 Ekim 1994 tarihleri arasında İzmir'de gerçekleştirildi.

Tarih öğretimi günümüzde belli bir evrensel düzeye ulaşmış bulunuyor. Oysa Türkiye'de, tarih ve tarih öğretimi diye, müfredattan ders araç ve gereçlerine kadar çağdaşlığı yakalamaktan uzak, aşırı milliyetçi öğelerle yüklü, öğrencilere kesin bir dogmatiklikle, açıklanmayan ve tartışılmayan dolayısıyla yorum yapmaya fırsat tanımayan, ancak ezberlenebilen ve bir süre sonra unutulan bilgilerin yüklendiği, insanların bugünü anlamalarına fırsat verilmediği bir yapılanma var.

Sempozyumun amacı, bize miras kalan tarih kaynaklarının yol göstericiliğinde, ama çağdaş teknik yöntem ve kazanımların beraberliğinde, Türkiye'deki tarih öğretimini bilimsel düşüncenin geçerlilik ilkeleri çerçevesinde ele alarak değerlendirmek ve var olan resmi tarih yaklaşımının giderilerek, tarih öğretiminde ve yazımında izlenebilecek çağdaş, evrensel yöntemlerin ve boyutların uygulama alanına konulmasını sağlamaktı.

29 Eylül 1994 Perşembe günü açılış konuşmalarını Galip Karagözoğlu (Buca Eğitim Fakültesi Dekanı), Orhan Silier (Tarih Vakfı Genel Sekreteri) yaptı. Salih Özbaran'ın, "Neden Tarih?" başlıklı konuşmasından sonra, İlhan Tekeli "Küreselleşen Dünyada Tarih Öğretiminin Amaçlarının Yeniden Tanımlanması", İlber Ortaylı "Tarih Öğretiminin Sorunları" başlıklı bildirilerini verdiler. Oturum başkanı Zafer Toprak'tı.

İkinci oturumun başkanı Orhan Koloğlu'ydu. Mete Tunçay "Tarih Öğretimine Yönelik Çalışmalar ve Değerlendirilmesi", Sina Akşin "Tarih Öğretimimizde Temel Paradigma Sorunu", Afşar Timuçin "Doğru Bilinç Oluşturmakta Tarih Öğretiminin Önemi", Halil Berktay "Evrensel Tarih, Total Ta-

rih, Komperatif Tarih" başlıklı bildirileri sundular.

30 Eylül 1994 Cuma günü, Mete Tunçay'ın başkanlık yaptığı oturumda, Necdet Sakaoğlu "İlköğretim Tarih Kitapları", B. Eyüp Ertürk "Ortaokul Tarih Kitapları", Yücel Kabapınar "Kredili Sisteme Göre Lise Tarih Kitapları", Erdal Aslan "Devrim Tarihi Ders Kitapları", L. G. Koullapis "Türkiye'de Tarih Ders Kitapları ve UNESCO'nun Önerileri", Didem E. Erpulat "Yabancı Ortaöğretim Ders Kitaplarında Tarih bilinci Sorunsalı: A.B.D. Örneği" konularını sundular.

Diğer oturumda ise başkanlığı Kemal Açıkgöz yaptı, Leyla Bilici "İlkokul Ders Kitaplarında Tarih Bilgileri ve İlkokul Çocuğu", Fersun Paykoç "Tarih Öğretiminde Duyuşsal Alanın Rolü", Kamile Ün Açıkgöz "Tarih Derslerinde Öğrencileri Güdüleme Stratejileri", Gülnur Tanrıöğen "Tarih Metinlerini Okuyarak Anlama Stratejileri: Karşılıklı Öğretim Uygulaması (Reciprocal Teaching)", Sabri Sügevil "Tarih Öğretiminde Öğretmen Sendromu", Semra Somersan "Sözlü Tarih ve Tarih Öğreniminde Araştırmacılığın Geliştirilmesi" başlıklı bildirileri sundular.

Öğleden sonraki oturumların birincisinde oturum başkanı Sina Akşin'di. Özer Ergenç "Lise Tarih Programı ve Buna Göre Yazılmış Olan Bir Kitabın Değerlendirilmesi", Büşra E. Behar "Tarih Öğretiminde XX. yy Türk Dünyası (Orta ve Lise)", Zeki Arıkan "Ders Kitaplarında Avrupa Tarihi", Recep Yıldırım "Tarih Ders Kitaplarında Anadolu Uygarlıkları", Sabri Yetkin "Lise Tarih Kitaplarında İslam" konularında konuştular.

İkincisinde ise oturum başkanı Necdet Sakaoğlu'ydu. Bildiriler şunlardı: Gönül Orhonlu "Lisede Bir Tarih Dersi", Ergün Aybars "Türk Devrim Tarihi Desleri Üniversitede Nasıl Verilmelidir?", Mustafa Safran "Ortaöğretimde Tarih Programları Nasıl Düzenlenmelidir?", Murat Çızakça "Ortaöğretim Tarih Öğretiminde İçerik Yenilenmesi".

1 Ekim 1994 Cumartesi günü birinci oturumda başkanlığı Büşra Ersanlı Behar yaptı. Herkül Millas "(Türkiye'de) Etnosentrik Tarihçiliğin Pratik Sonuçları", C. Neuman "Tarihin Fayda ve Zararı Olarak Türk Kimliği", Orhan Koloğlu "Tarih Öğretiminde Bugüncülük/Presentizm: Yanılsamalar ve Sonuçları", Nuri Bilgin "Tarih Öğretiminde Kimlik Sorunu", Zafer Toprak "Örnek Bir Tarih Dersi" bildirilerini verdiler. İkinci oturumda Özer Ergenç, Herkül Millas, Salih Özbaran, Mete Tunçay, Didem Erpulat, Orhan Koloğlu değerlendirme konuşmaları yaptılar.

Çok özet bir değerlendirmeyle, sempozyumda, ders kitaplarındaki aşırı milliyetçi unsurların çıkarılarak, tarih derslerinin düşman tespit etme anlayışından uzaklaştırılması gereği vurgulandı. Barışçı, evrensel geçmişle bugün arasında milliyetçi ve "biz merkezci" (ethno-centrist) bağlar kurmayan bir yaklaşım istendi. Geçmişe sadece "biz" ve "bizimkiler" açısından bakılmasının yaratmış olduğu sakıncaların giderilmesi gerektiği üzerinde durulduğu.

Tarih öğretmeninin müfredat sınırları içine hapsedilmemesi gereği dile getirildi. Öğretmenin tarihçiliğin günümüzde ulaştığı çağdaş kazanımları yakalaması için, dar kalıplar içinde hareket etmesinden ya da ettirilmesinden vazgeçilmesi gerektiği sonucuna varıldı.

Tarih öğretiminin uluslar, ırklar ve dinsel gruplar arasındaki anlayışı, hoşgörü ve dostluğu desteklemesi gerektiği vurgulanarak öğrencilerin evrensel bir bakış açısı yakalaması için geçmiş ve güncel sorunların yorumunda ulusal sınırların aşılması ve okullarda öğrencilere yaşadıkları ülkenin dış dünyadan ayrı olmayıp bir bütünün parçası olduğu düşüncesinin egemen kılınması istendi.

Sempozyumda sunulan bildirilerin düzeyi ve yaratılan uygar tartışma ortamı değişik çevrelerden gelen katılımcıların ve tarih öğretmenlerinin kısa süre içinde birbirleriyle kaynaşmalarına neden oldu. Özellikle Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu temsilcileri müfredata ve kitaplara yöneltilen eleştiriler için, bunların çok yararlı olduğunu ve kendilerine yönelik eleştirileri sağlıklı bir şekilde değerlendireceklerini ilettiler.

Bu tür bilimsel etkinliklere biraz uzak kalan İzmir'de, Salih Özbaran ve arkadaşlarının sayesinde böylesi önemli bir sempozyumun gerçekleştirilmesi tarih öğretimi açısından çok yararlı oldu sanıyoruz.

Bir de sempozyuma katılanlardan Leyla Bilici'nin yazısını sunuyoruz:

Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Sempozyumu'nun Düşündürdükleri

Tarihi gerçekten öğrenebilme ihtiyacını iyice ortaya çıkaran, tarih sevgimi arttıran dolu dolu üç güzel gün. Bu sempozyumu düzenleyen Tarih Vakfı ile İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi'ne gönülden çok teşekkür.

Dekan Prof. Dr. Galip Karagözoğlu'nun sıcak misafirperverliği, Prof. Dr. Salih Özbaran'ın samimi gayretleri ile Buca Eğitim Fakültesi'nin yemyeşil bahçesini ve sıcacık insanları ve de sempozyuma katılan onca değerli insan bir araya gelince, biz katılımcılar çok güzel vakit geçirme fırsatını bulduk. Alsancak'ta, mis gibi açık havada, eski güzelim tarihi evlerin ve hatta hanımelinin bile bulunduğu Gazi Kadınlar Sokağı'nda Tariş'in verdiği akşam yemeği ise tarihseverler için hoş bir sürpriz oldu.

1 Ekim sabahı yaşanan oturum hepimizin belleklerinden kolay kolay silinemeyecek türden bir insanlık anısı. Oturum Başkanı tarih öğretimi sorunlarının gerçekten farkında olan, çözüm arayan, üreten Prof. Dr. Büşra Ersanlı Behar; oturuma katılanlar: Tarih-insan ilişkisini o anda üst bir boyutta bize yaşatabilen Dr. Orhan Koloğlu; Türkiye'deki bireylerin, toplumun ve de tarih anlayışının gelişmesini gönülden isteyen ve sorunlarımızın farkında olup, çözüm arayan iki güzel insan: Herkül Millas ve Almanya'dan Christopher Neumann. Sizleri dinlemek apayrı bir zevkti.

Her şey çok mu tatlıydı, hiç acı olmadı mı diye sorarsanız, "Türkiye bu, zor, değişmez, boşuna!" diyen olumsuz birkaç tavır. Salih Özbaran'ın dediği gibi Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları sorununun bir şekilde içinde olan herkes kendini bir özeleştiriden geçirse işte o zaman tarih öğretiminde reform kendiliğinden başlar.

Acı tatlı ve aslında, tümü de gerekli insanca şeylerden sonra ortaya çıkan durum nedir? Tarihi öğretemiyoruz. Soruna bakıldığında ilk anda tüm sorumlu sanki ders kitaplarıymış gibi gelse de, çok boyutlu düşünüldüğünde asıl sorunun Türkiye'deki tarih öğretmeni yetiştiren ve tarihi öğreten kurumlardaki tarih öğretme anlayışında yattığı görülebilir. Tarih bilgilerini yükleme, ezberletme yerine evrensel bir tarih anlayışı ve tarih bilinci oluşturma çabalarının ilgili tüm eğitim kurumları ve Milli Eğitim Bakanlığı'nda bir an önce başlaması gerekir. Ancak bu çabalardan sonra yapılacak ders programları ve yeniden yazılacak ders kitaplarının bir anlamı ve yararı olabilir.

Tarih ders kitaplarındaki durum nedir? Bu durumu anlamak için ilkokul Sosyal Bilgiler 4 ve 5. sınıf kitaplarındaki tarih bilgilerine bakmak yeterlidir. Bu kitaplarla çocuğun bir ön tarih anlayışına kavuşup, ülkenin bugünkü durumunu bir ölçüde kavrayabilmesi imkânsızdır.

Tarihe ne gerek var diyen öğrenciler yerine, tarih sevgisi ve tarih farkındalığının tadını ve yararını yaşayan öğrencilerle bir an önce karşılaşabilmek için bu alandaki tüm insanları bol bol çalışmaya ve üretmeye davet ediyorum.

Leyla Bilici

SURAİYA FAROQHİ'NİN KONFERANSI

30 Eylül günü, Münih Ludwig-Maximilian Üniversitesi'nden Profesör Suraiya Faroqhi, Zindankapı binamızda, Osmanlı yazarlarının mimarlıkta güzellik anlayışlarını işleyen "Bir Bina Neden Güzeldir?" başlıklı bir konferans verdi. Bu konferans, Vakfımız ile Orient Institut'un ortak etkinliğiydi.

Uzun yıllar ODTÜ Tarih Bölümü'nde Osmanlı

Prof. Dr. Suraiya Faroqhi

Tarihi dersleri okutan ve Osmanlı sosyal ve kültür tarihini ilgilendiren değişik konularda çok sayıda önemli yayınları bulunan Suraiya Faroqhi, Türkiye'de üniversite ve aydın çevrelerinin iyi tanıdıkları değerli bir bilim kadını. Onun *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* adlı kitabını, Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasında gördünüz. Büyük ilgi uyandıran kitabın ikinci baskısı geçen ay yapıldı.

Sayın Faroqhi'nin Konferansını dinleyenlerden bir grup. O günlerde henüz havalar sıcaktı yağmurlar başlamamıştı, yine de çok değişik çevrelerden izleyiciler konferansı ilgiyle dinlediler.

Suraiya Faroqhi, Osmanlı arşiv belgelerinden *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'ne uzanan değişik kaynaklardan yararlanarak hazırladığı konuşmasında, Osmanlı yazarlarının mimarlıkta dikkate değer buldukları yönleri saptamaya çalışırken aynı zamanda Osmanlıların mimarlığa ilişkin estetik beklentilerini de ortaya koydu. Buradan da Osmanlıların mimarlıkta neyi gerçekleştirmek istedikleri konusuna ışık tutmayı istedi.

Konferansı izleyen tartışmalar, bu soruların biraz daha düşünülmeye çalışıldığı bir söyleşi ortamı yarattı, varılan genel kanı ise Osmanlı yazarlarının mimarlık eserlerine olan ilgilerinin somut yapıya dönük olmadığı, bilinçli, belgeleyici, ya da estetik bir bakış getirmediği, tersine onların eserlere daha çok "iktidar", "mensubiyet", "ihtişam" eğretilemeleri olarak değer atfettikleri doğrultusunda oldu.

✎ Ayda Arel

XVIII. Uluslararası Tarih Kongresi

XVIII. Uluslararası Tarih Kongresi 27 Ağustos - 3 Eylül 1995 tarihleri arasında Montreal'de yapılıyor. Brezilya, Japonya, İsrail, Avustralya, Bolivya, Güney Afrika, Hindistan, birçok Avrupa ülkesi ve ABD gibi çok değişik bölgelerden katılımcılarla gerçekleşecek olan kongrede Türkiye'den tarihçiler de yer alıyor.

Kongrenin oturum programları yaklaşık olarak belli oldu: "Halklar ve Devlet Biçimleri", "Kadın, Erkek ve İlişkilerdeki Tarihsel Değişimi, Cinsiyet Tarihi Üzerine Araştırmalar", "Kurmaca, Anlatım, Nesnellik", "Sözlü Tarih", "Bilimsel Devrimlere Yeniden Bakış", "Yaşlılık ve Yaşlanma", "Tarihte Çocuk", "Savaş ve Kültür", "Tarihi Bakış Açısıyla Yapıtırım, Ceza ve Hapishane", "Azgelişmişliğin Gelişimi", "Üçüncü Dünya Deneyimi", "Ekoloji Tarihi: Makro-tarih'e Dönüş mü?", "Ekonomi ve Ekoloji: Dost mu Düşman mı?", "Bankacılık ve Avrupa, Amerika ve Asya Kapitalizmine Etkileri" gibi değişik alanlara uzanan başlıklar çerçevesinde gelişecek konular, "Burjuvazi: XIX. Yüzyıl Avrupa'sında Sistem ve Kültür / Araştırma ve Yorumlamada Son Gelişmeler", "Sosyal Demokrasi'nin Ötesi: Radikal İşçi Sınıfı Hareketleri, 1914-1939", "1870'den Beri Kanada ve İngiltere'de Erkek Kimliği ve İşçi Sınıfı", "Endüstrileşme Sürecinde Kent Nüfusu", "Tarihte İslami Kentleşme: Politik Güç ve Toplumsal İlişki Ağı".

Yuvarlak Masa toplantıları, şehir gezileri, ve alternatif bakış açısı kazandıracak katılımcılar sayesinde başta belirlenen çerçevenin kat kat dışına taşacağı belli tartışmalarla, Montreal konferansı kapsamlı bir toplantı ve verimli bir hafta olmaya aday.

Katılımcılar ve tebliğler konusunda daha ayrıntılı bilgi edinirsek sizlere ulaştıracağız.

SUBSCRIBE TO NEW PERSPECTIVES ON TURKEY

Fall 1994, the 11th issue of New Perspectives on Turkey is out. New Perspectives on Turkey is a biannual journal in English for all students of Turkish society and history. Published since 1987, first by Vassar College and now by the History Foundation of Turkey, it includes in its pages studies in social and historical sciences on subjects directly or indirectly related to Turkey.

Coordinating Editors
Çağlar Keyder, SUNY-Binghamton
Ayşe Öncü, Boğaziçi University
Şevket Pamuk, Boğaziçi University

Book Review Editors
Feride Acar, Middle East Technical University
Reşat Kasaba, University of Washington

In this issue:

ARTICLES

Discourses on the Intellectual: The Universal, the Particular and Their Mediation in the Works of Nazlı Eray
Sibel Erol

Philology Went down to the Crossroads of Modernity to Meet Orientalism, Nationalism, and ... Ottoman Poetry
Victoria Rowe Holbrook

Distributional Dynamics in Turkey under "Structural Adjustment" of the 1980s
Korkut Boratav, Oktar Türel, Erinç Yeldan

National Events and the Struggle for the Fixing of Meaning: A Comparison of the Symbolic Dimensions of the Funeral Services for Atatürk and Özal
Günter Seufert, Petra Weyland

Becoming the "Other" as a Muslim in Turkey: Turkish Women vs Islamist Women
Ayşe Saktanber

Ottoman Millets in the Early Seventeenth Century
Daniel Goffman

The Role of People's Houses in the Making of National Culture in Turkey
Ayşe Öztürkmen

BOOK REVIEWS

Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*
Aptullah Kuran

Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*
Ellis Goldberg

Martin Stokes, *The Arabesk Debate, Music and Musicians in Modern Turkey*
Nükhet Sirman

Korkut Boratav, Ergun Türkcan (eds.), *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*
Fikret Şenses

Subscription rate for two issues: Turkey-500,000 TL (300,000 TL single copies); outside Turkey - US$ 10 ($6 single copies) and US$ 20 for libraries and institutions. Subscribers outside Turkey should add $2.50 for airmail per issue. To subscribe, please write to Ayşen Anadol, Tarih Vakfı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı, 80700 Beşiktaş, İstanbul; or phone: 0212-227 37 33. Personal Checks, Visa, Master Card accepted. Back issues available.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI
YÖNETİM KURULU
Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal,
Nazan Ölçer, Haldun Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ:
Vakıf Merkezi ve Bilgi-Belge Merkezi
Projeler ve Deniz Şenliği, Tanıtım ve Reklam
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayın veMali İşler Bölümleri
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Kavaklıdere-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ:
Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ:
Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

Düşünüyorum diyebilecek kadar cesur, gerçekleştirebilecek kadar güçlü olanlar.

Önünüze yeni ufuklar açacak kitaplar Cogito dizisinde.

TÜRKİYE'DE POPÜLER KÜLTÜR / Ahmet Oktay (2. Basım) • 'İDEOLOJİ' OLARAK TEKNİK VE BİLİM /Jürgen Habermas (2. Basım) • BELİRSİZİN BİLİMLERİ / Ahraham Moles • ANLATI YERLEMLERİ / Tahsin Yücel • VE NİÇİN (YİNE) FELSEFE-YAPI ÇÖZÜMLER / Melih Başaran • 1492 / Jacques Attali • DERS ÖZETLERİ (1970-1983) / Michel Foucault (3. Basım) • FELSEFE NEDİR? / G. Deleuze-F. Guattari (2. Basım) • GÖSTERGEBİLİMSEL SERÜVEN / Roland Barthes (2. Basım) • TÜRKİYE'DEN FELSEFE MANZARALARI / Ömer Naci Soykan (2. Basım) • BİLİM VE ŞARLATANLIK / Hüseyin Batuhan (2. Basım) • EBEBİYAT YAZILARI / Selahattin Hilav • FELSEFE YAZILARI / Selahattin Hilav • HOMO SEMIOTICUS / Mehmet Rifat • PROFESÖR HEIDEGGER 1933'TE NELER OLDU? • SARTRE SARTRE'I ANLATIYOR / (Yeni hasımı hazırlanıyor) • POSTMODERNİZM / Fredric Jameson (Yeni basımı hazırlanıyor) • MODERNLİĞİN ELEŞTİRİSİ / Alain Touraine (Yeni basımı hazırlanıyor) • HÜZÜNLÜ DÖNENCELER / C. Lévi-Strauss • YARAN DÜŞÜNCE / C. Lévi-Strauss (bazırlanıyor) • DOĞAYLA SÖZLEŞME / Michel Serres (hazırlanıyor)

YKY

YAPI KREDİ YAYINLARI

Galatasaray 80050 İstanbul Tel: (0212) 293 08 24 (4 hat) Fax: (0212) 293 07 23

"Tedbirli ve kararlı"

bir bankayı yakından tanıyın.

Değişmeyen ilke: Tedbirli ve kararlı

Esbank, 67 yıldır bu ilkeyi titizlikle korudu,

Türk ekonomisine ve tasarruf sahiplerine

bu ilkeyle hizmet sundu.

Birikimlerinizi değerlendirirken siz de

"tedbirli ve kararlı" bankayı seçin, Esbank'ı seçin.

Tecrübe
1927'de kurulan Esbank, 67 yıllık tecrübesiyle Türkiye'nin en köklü bankalarından biridir. Yılların biriktirdiği bankacılık tecrübesi ve sağduyulu yönetim anlayışıyla her dönemde gelişmenin hizmetinde olmuş, tasarruflara güvenli gelir sağlamıştır.

Yönetimde İstikrar
Esbank yönetimi istikrarın sembolüdür. Her biri bankacılık sektörüne yıllarını vermiş üst düzey yöneticileri, ortalama 11 yıldır birlikte çalışmanın verimini elde ederler.

Modern Bankacılık
Esbank, bütün modern bankacılık araçlarıyla eksiksiz hizmet verir. Firma Aktif Sistem Terminali (FAST), Express 24 Kartı, Visa ve MasterCard Kredi Kartları, Express Tüketici Kredileri, Alo Esbank, İhbarlı Mevduat Hesabı, her türlü Sermaye Piyasası İşlemleri ve tüm bankacılık hizmetleri Esbank'la sizindir.

Esbank Genel Müdürlük Binası, Tepebaşı İSTANBUL

Güçlü Esbank
Esbank sermayesi ve özkaynaklarıyla güçlüdür. Esbank'ın sermayesi 1993 yılında 1.3 trilyon TL.'ye ulaşmış, toplam aktifleri 31 Mart 1994 itibariyle 20.7 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir.

Sağlıklı Büyüme
Bütün verileriyle sağlıklı bir büyümeyi gerçekleştiren Esbank, 1993'te 4, 1994'ün ilk aylarında 2 yeni şube ile size daha da yaklaşmıştır. Esbank bugün ülkemizin önemli ticaret ve sanayi merkezlerindeki On Line-Real Time çalışan 40 şubesiyle yanınızdadır.

Hizmet Kalitesi
Esbank hizmet kalitesini üstün nitelikli personeline borçludur. Büyük çoğunluğu yüksek öğrenim görmüş, yabancı dil bilen deneyimli Esbanklılar size daha iyi hizmet için vardırlar.

ESBANK

"TEDBİRLİ VE KARARLI"

TOPLUMSAL TARİH

ARALIK 1994 FİYATI: 60.000 TL (KDV DAHİL)

ABD'DE RESMÎ TARİH

TALİH VE TARİH

ANASTASİOS'UN UZUN SURU

SALGIN VE NÜFUS

HÂBİL ÂDEM

12

SUNUŞ

Elinizdeki sayıyla ilk yılımız ve ikinci cildimiz tamamlanıyor (cilt dizini yılbaşına kadar tamamlanacak). Bu ay, yine geniş ilgi alanlarına uzanan bir yazı çeşitliliğimiz var. Prof. Dr. Ayda Arel'in önermesi ve örgütlemesiyle, kimileri Cumhuriyet öncesinden beri ülkemizde kültürel etkinlikler yürüten yabancı bilim kuruluşlarını tanıtmaya karar vermiştik. Bu dizinin ilk yazısı, kurum yöneticisi Frank Rumscheid'ın kaleminden Alman Arkeoloji Enstitüsü (İstanbul Şubesi) konusunda, dergimizin 6'ncı (Haziran 1994) sayısında çıkmıştı. Bu kere, on yıl öncesine kadar Fransız Arkeoloji Enstitüsü adını taşırken, o tarihten beri Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü olan kurumu, geçtiğimiz aylarda yöneticiliğine atanan yurttaşımız Stefanos Yerasimos'un eliyle tanıtıyoruz. (Enstitünün önümüzdeki günler için hazırladığı etkinlik programını Vakıftan Haberler bölümümüzde bulacaksınız.)

Dr.Engin Berber, Yunanistan arşiv belgeleri ile Türkçe ve Rumca gazetelere dayanarak hazırladığı kısa incelemede, Milli Mücadele tarihimize Yunan işbirlikçisi diye kara bir ünle geçen Aydın valisi "kambur" İzzet Bey'in işgalin yedinci ayındaki ölümünü ve cenaze törenini anlatıyor. Bu olay, o dönemdeki yabancı asker- yerli halk ilişkilerini özgün bir açıdan yansıtıyor. Benim aktardığım, Amerika'da da Resmî Tarih yorumlu havadisin ilginizi çekeceğini umuyorum.

Bu sayımızdaki üç yazı dizisinden "Habil Adem", ikinci bölümüyle sona eriyor. "Hilâfetin kaldırılmasının basındaki yankıları", üçüncü bölümüyle gelecek ay bitecek. Behzat Üsdiken'in sekizinci yazısını bastığımız "Eski Beyoğlu" ise, daha bir süre devam edecek.

Christoph Neumann geçen aylarda katıldığı Leipzig'deki Alman Türkologları konferansından, Herkül Millas da Selânik'teki Güneydoğu Avrupa Araştırmaları toplantısından izlenimlerini aktarıyorlar. Silivri tarihçisi (ama Maraş kökenli) Dr.(med.) Cemal Kozanoğlu, erken Bizans döneminde yapılan ve Karadeniz'den Marmara'ya kadar inen Anastasios'un uzun surunu -günümüzdeki kalıntılarına da değinerek- betimliyor.

Ankara'dan Av. Kâzım Berzeg, Samsun'un 20'nci yüzyıldaki serencamını örnek alarak, ekonomik liberalizmin nimetlerini ve devletçiliğin yol açtığı tahribatı kanıtlamaya çalışmakta. Bense kendi payıma, siyasal ve toplumsal özgürlüklere ne kadar yüksek bir değer biçiyorsam, ekonomik liberalizme de o kadar çok kuşkuyla bakıyorum. Bu türlü özgürlüklerin ancak ekonomik serbesti temelinde yaşayabileceği savının genelgeçerliği olmadığına ise eminim. Özelleştirme furyası içinde aykırı kaçsa da, benim ekonomiyle ilgili beklentilerim, salt büyümeden çok, gelirin sağlıklı paylaşılmasıyla ilgili. Özendirildiğimiz Pasifik Kaplanlarında ne sosyal adaletten eser görüyorum ne de siyasal ve toplumsal özgürlüklerden.

Dr.(med.) Tolga Ersoy'un Salgın ve Nüfus üstüne tarihsel incelemesi, içimizi burksa da merakımızı hem kışkırtacak hem de doyuracak nitelikte. (İzmirli değil, İstanbullu) Mustafa Şahin arkadaşımızın Talih ve Tarih denemesinde örnekler aktararak anlattığı falcılık sahtekârlıkları da öyle. Kitabiyat sayfalarımızda beş kitaba değgin dört yazı var. Ilgaz Zorlu, Sabetaycılık hakkında iki eski yayını tanıtıyor. Dr.Veli Urgal, İslâmî Sonsuz Mutluluk kitabının, herhalde asıl hazırlayanın vârislerine telif hakkı ödememek için, İhlâsçıların elinde yazar değiştirmesini sergilemekte. Dr.Abdullah Martal, Yunanlı bir kadın yazarın İngilizce olarak yayımladığı 18'inci yüzyıl İzmir Ticareti hakkındaki kitabını tanıtıyor. İsveç'ten M.Malmisanij de, Eylül sayımızda değinilen Emir Bedirhan kitabı üstüne ek bilgiler sunmakta. Orta sayfalarımızda ise, F.Muhtar Katırcıoğlu, hem bir Osmanlı saray şöleninin mönüsünü veriyor, hem de bir başka eski Siyasî Hiciv haritasını açıklıyor. Yüz yıl önceki bir Osmanlı günlük gazetesinden seçmeler, her zamanki yerinde.

Yeni yılda yine buluşmak umuduyla, hepinize saygı ve sevgiler sunuyorum.

METE TUNÇAY

TOPLUMSAL
TARİH

Hans Rüst'ün hazırladığı ve 1480'lerde Augsburg'ta basılan bir dünya haritası. ortada Kudüs, Cebelitarik'ta da Herakles sütunları var Herakles sütunları

Aylık Dergi
Sayı: 12 Cilt: 2 Aralık 1994

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Halük Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (6 sayı): 300.000 TL.

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
***Ayşe Şen**'in İkdâm'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* **4**

AMERİKA'DA DA RESMİ TARİH!
İlk atom bombasının atılma öyküsü nasıl değiştirildi?. **6**

FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
***Prof. Dr. S. Yerasimos,** başında bulunduğu kurumun dününü ve bugününü anlatıyor* **7**

AYDIN VALİSİ İZZET BEY'İN ÖLÜMÜ
***Dr. Engin Berber,** işgal altındaki İzmir'de ölen valinin cenaze törenini aktarmakta.* **11**

ÜÇÜNCÜ ALMAN TÜRKOLOGLARI KONFERANSI
***Christoph Neumann**'ın kendisinin de katıldığı Leipzig toplantısı izlenimleri.* **13**

HABİL ADEM (NACİ İSMAİL PELİSTER) HAKKINDA-II
***Mustafa Şahin** ile **Yaşar Akyol,** yakın tarihimizin en zeki, ama erdemleri kuşkulu bir simasına ışık tutuyorlar.* **16**

GÜNEYDOĞU AVRUPA ARAŞTIRMALARI KURUMU KONGRESİ
***Herkül Millas,** Selanik'te yapılan toplantıyla ilgili düşüncelerini aktarmakta.* **24**

ESKİ BEYOĞLU'NDA RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-VIII
Behzat Üsdiken, bu kere otel lokantalarını betimlemekte. **25**

I. ANASTASİOS'UN UZUN SURU
***Dr. Cemal Kozanoğlu,** MS 512 yılında yapılan ve Karadeniz'den Marmara'ya kadar inen sur hakkında bilgiler vermekte.* **31**

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN
F. Muhtar Katırcıoğlu *bir Osmanlı saray yemeğinin menüsünü sunuyor.* 36

SİYASİ HİCİV HARİTALARI-II
Yine ***F. Muhtar Katırcıoğlu****'ndan, ilginç bir Avrupa haritası* 37

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE EKONOMİK GELİŞME VE SAMSUN ÖRNEĞİ
Avukat Kâzım Berzeg, *ekonomik liberalizmin erdemlerini sergiliyor.* 38

SALGIN VE NÜFUS
Dr. Tolga Ersoy, *tarihteki veba gibi hastalık salgınlarının demografik etkilerini incelemekte.* 40

HİLÂFET'İN KALDIRILMASININ TÜRK BASININDAKİ YANKILARI-II
Mehmet Demiryürek'*in, geçen sayıda başlayan ve gelecek ay tamamlanacak olan araştırması.* 45

TALİH VE TARİH
Muştafa Şahin'in, *(İstanbul!) fal, tabir ve kehanet kavramlarıyla ilgili tarihsel denemesi.* 50

KİTABİYAT YAZILARI
SABETAYCILIK HAKKINDA İKİ ESKİ KİTAP
Ilgaz Zorlu *Osmanlıca iki yayını tanıtmakta.* 58

(Ç) ALINAN HİKMET Mİ-...
Doç. Dr. Veli Urgal, *bir İslâmî eserde yazar adı değiştirmekle intihal suçu işlendiğini söylüyor.* 61

18'İNCİ YÜZYIL İZMİR TİCARETİ
Doç. Dr. Abdullah Martal, *E. Syrett'in İngilizce çalışması hakkında eleştiriler yapmakta.* 63

EMİR BEDİRHAN KİTABI
Mehemmed Malmisanij, *Dr. Lütfü tarafından yayımlanan bir eser üstüne bilgiler sunuyor.* 64

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

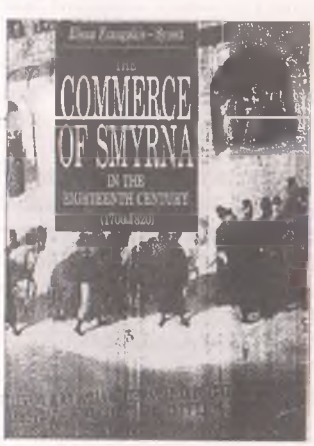

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesinde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i İlânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

"İKDÂM"DAN SEÇMELER

ARALIK 1894

DERLEYEN
AYŞE ŞEN

MAKALE-İ MAHSUSA

İbn Batuta'dan İbaret Değil!
İslâmların
Coğrafyaya Ettiği Hizmet

Bundan evvel coğrafya ilminin suret-i terakkisi hakkında yazdığımız bir makale-i tarihiyyede "ticaret ve seyahat bu ilmin ana ve babasıdır" demiştik. İşte islâmların coğrafyaca olan hıdemât-ı meşkûreleri [teşekküre değer hizmetleri] de şerâit-i mukaddese-i İslâmiyye meyânında bulunan "hac" farizasının adeta bir seyahat gibi tesir ve faide vermesi ve Arapların halken [yaradılıştan] seyahate münhemik [düşkün] bulunması ve fütuhât-ı İslâmiyye aktâr-ı cihanın [dünyanın taraflarının] en mühim mâmûrelerine kadar intişar etmesi gibi maneviyatı muâdiline mümtezic müteaddide ile hâsıl olmuştur.

Müslümanların münasebât-ı ticariyyelerini ileride bir "musâhabe-i ticariyye" ile tavzih edeceğimizden [açıklayacağımızdan] bu makalemizde yalnız coğrafyaya ettikleri hizmeti beyan edeceğiz.

İslâm kâşiflerinin ilki sırf ticaret maksadıyla azm-i sefer edenlerdir. Her ne kadar bu sınıfta bulunan adamlar istikşâfât-ı fenniyyede [fennî keşiflerde] bulunamazlarsa da yine az çok faideli malûmât cem' ve ihbar edebilirler. İşte ilk malûmât-ı coğrafya-i İslâmiyye bu suretle cem' edilmiştir. Ez-cümle üçüncü asr-ı Hicrîde Çin hakkında bazı malûmât veren Süleyman nâm kimse de bunlardandır. Bu zât Çin sefinelerinin uğrağı olan Sîraf'dan (?) hareketle Hint denizinden geçerek Çin sevâhiline adım atmıştır. Süleyman, seyahatnâmesini 236 tarih-i Hicrîsine doğru yazmış ve bunu hemşehrilerinden Ebû Zeyd 30 yıl sonra tashih ve ikmal eylemiştir.

Süleyman'ın bu eseri Çin hakkında neşr edilen malûmâtın ilki oldu. Hatta on sekizinci asrın başlangıcında Fransızcaya tercüme edilmiştir.

Süleyman'ın erbâb-ı ilimden olmadığı eseriyle malûm ise de yine o asırda yetişen Bağdatlı Mes'udî'nin fazl ü irfânı da inkâr edilemez. Mes'udî müddet-i hayatından yirmi beş yılı memâlik-i İslâmiyye ve Hint de dahil olmak üzere eyalât-ı mütecâvire [komşu eyaletler] seyahatine tahsis eylemiştir. Cem' eylediği malûmât mücelledat-ı adîdede [çok kitaplarda] müctemi' ise de bunların en meşhuru "muruc'üz-zeheb=altın çayırlar" ünvanlı eser-i bî-naziridir. Bu eser 330 tarih-i Hicrîsinde yazılmıştır.

Mes'udî'nin vefâtı tarihlerine doğru İbn-i Havkal yetişmiş ve bu da bihakkın iştihâr eylemiştir [şöhret bulmuş, ünlenmiştir]...

(11 Kânun-i evvel 1894).

ŞÜUNÂT

Karantina Askerleri

Tuzla'dan Şile'ye kadar tesis edilmiş olan sıhhıye kordonunun temin-i hüsn-i muhafazası zımnında Sıhhıye Nezaret-i celîlesinden tayini lüzumu bildirilen seksen nefer muallim [eğitilmiş] jandarmanın mülhakât alayından tefriki kabil olamayacağından nâşî umûr-i inzibatiyyeye halel gelmemek üzere yerlerine efrad-ı muvakkate tedarik ve tahrir olunarak mezkûr seksen neferin Dersaadet alayından tefrik ve i'zâmı Şehremanet-i celîlesinin iş'ârı üzerine bi't-tensib iktizâsının ifâsı zımnında keyfiyetin makam-ı sâmi-i cenâb-ı Sadaretpenâhîden taraf-ı vâlâ-yı Ser-askerî ile Maliye ve Zaptiye Nezâret-i celîlerine izbâr buyurulduğu [yazı ile bildirildiği] işitilmiştir...

(6 Kânun-i evvel 1894)

Şimdiki İstanbul (Erkek) Lisesi

Cağaloğlu'nda inşa olunmakta bulunan Düyûn-i Umumiyye ebniyesinin üçüncü kat iskelesinden dünkü Perşembe günü Bitlisli Kasım bin Raşit nâm şahsın kazâen yere düştüğü ve sademât-ı vâkıadan başının sol tarafı ve sol bacağı kemiklerinde inkisâr [kırılma] vukû bulmakla beraber vücudunun mahall-i sâiresinde dahi cerha [yara] ve bereler hâsıl olup hâli ziyadesiyle tehlike içinde bulunduğu cihetle berâyi tedavi sedye ile bâb-ı vâlâ-yı zabtiyyeden Gurebâ-yi Müslimîn Hastahanesine gönderildiği haber alınmıştır...

(7 Kânun-i evvel 1894)

Komşu Kavgası

Kasımpaşa'da Hacı Hüsrev mahallesinde Araplar Sokağında sâkin makaracı İbrahim ağanın zevcesi

Hürmüz ve kerimeleri hanımlar hânelerinde müstecir asâkir-i Bahriyye-i Şâhâneden Samsunlu Tahsin çavuşun validesini şiddetle darba ve boğazını sıkmaya dahi ictisar eyledikleri ve komşularından Nafia hanımın dahi bu cürme iştirak ettiği ve madrûbenin [dövülenin] bakır gibi eşyasıyla iki üç bin kuruş nukudunu aldıkları iddia kılınmış olmakla cümlesi hakkında zabıtaca muamele-i kanuniyye icrâsına ibtidar olunduğu işitilmiştir...

(7 Kânun-i evvel 1894)

R.T. Erdoğan'ın Dikkatine!

Şişli ve Nişantaşı'na gitmek üzere Karaköy tramvayı muvakkafına [durağına] müracaat eden muhadderât-ı İslâmiyye [kapalı Müslüman kadınları] arabalarda yer bulamayarak saatlerce sokak ortasında kalmakta olup halbuki orada islâm familyalarına mahsus ayrıca bir mahal tefrik ve tahsis edilmiş olduğu cihetle ber-vech-i muharrer İslâm kadınlarının geç vakitlerde sokak ortalarında bırakılmaları karîn-i cevaz [câiz] olamayacağından tramvay arabalarındaki kadınlara mahsus mahallere kadın olduğu halde erkek irkâb edilmemesi [bindirilmemesi] ve İslâm kadınlarına teshîlât irâesi [kolaylık gösterilmesi] zımnında mezkûr tramvay şirketine evâmir-i kat'iyye i'tâ buyurulması [kesin emirler verilmesi] her hususdaki icraat-ı haseneleri ile da'vât-ı mefrûza-i cenâb-ı padişahînin isticlâbına [güzel icraatları ile Padişahlığın farz kıldığı celb etmelerine] muvaffak olan Şehremin-i hasafet-karîni [sağlam hükümlü belediye başkanı] devletlû Rıdvan Paşa hazretlerinin hem-celîle-i mehamm- perverîlerinden muntazardır...

(16 Kânun-i evvel 1894)

140 Yaşında Eski Denizci

Matbaamıza vârid olan bir varakada deniliyor ki:

Tophane'de İlyas Çelebi mahallesinde Akarsu yokuşunda yirmi yedi numaralı hânede sakin Eyüp ağa nanındaki bir ümmî ihtiyar kendince tayin-i sinn ü sal edemiyorsa da içinde bulunduğu bazı vakâyi-i tarihiyyeden bi'l-istidlâl mumâileyhin yüz kırk yaşına takarrüb ettiği anlaşılıyormuş. Kendisi merhum Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile Taman (?) cihetine sevk olunan donanma ve ordu-yu Hümayûnda on sekiz yaşında olduğu halde gönüllü olarak hazır bulunduğu ve sırasıyla Kılburun ve İğneada muharebât-ı bahriyyesi ve kırk sene içinde yaşadığı eski kalyonculuk âlemini etrafıyla hikâye etmekte olup iki seneden beri kuvvâ-yi bedeniyyesine gittikçe za'f-târi olmakta imiş...

(17 Kânun-i evvel 1894)

Kuşpalazı ve Etıbbâ-yı Mahalliye

Salgınlara Karşı Bilimsel Önlem

Bilhassa aileler meyânında nazar-ı dehşetle görülüp emrâz-ı sâriyyenin ehemmiyetçe birincisi olan kuşpalazı maraz-ı muhavvifinin [korkutucu hastalığının] izâle-i kuvâ-yi sirâyeti ve tutulanların tedâbir-i cedîde-i fenniyyeye tevfikan tedavisiyle bulundukları mahallerin tathîrât ve tanzifât-ı mukarrereye mecbur tutulması hakkında Hükûmet-i Seniyyece ittihaz buyurulan usul-i mahâsin-i şümûlün memurin-i âidesi tarafından bazen mevkî-i icraya vaz' edilmediği maatteessüf istihbar olunuyor.

Malûm olduğu üzere etıbbâ-i belediyyenin vezâif-i asliyyesinden biri de mensub oldukları daireler dahilinde ser-nümâ-yi zuhur olan her nev' emrâz-i sâriyyeyi daha bidâyetinde iken itfâya gayret ile derhal fennin emrettiği vesâit-i mübremeyi isti'mal ve bu bâbta mercilerine beyan-ı keyfiyyet ederek tedavi, tehdid-i maraz gibi esbâb-ı evveliyyeyi istikmâlde isticâl eylemek [acele etmek] olmakla bir taraftan görülecek âsâr-ı müsamahanın şehir üzerinde hâsıl edeceği tesirât-ı hususiyyeden müsebbiblerinin mes'ul tutulması lâzımedendir...

(22 Kânun-i evvel 1894)

Köftehor Macar

Macaristan ahalisinden Jorj Paolga nâmında birisinin zevcesi Kristina bu kere gaybûbet eylemekle merkûm zabtiyeye müracaat etmiştir. Kristina bundan evvel bir daha gaybûbet etmiş imiş. O zamanki gaybûbetinde zevci Feriköyü'nde kâin Bomonti bira fabrikasında müstahdem olup Kristina'nın dahi arabacı Petro nâmında birisiyle muârefesi var imiş. Zevcinin müracaatı üzerine zâbıtaca tedkikât ve tahkikat-ı lâzıme bi'l-icra Petro'nun mezbure Kristina'yı bir yere hizmetçiliğe koymak üzere Beyoğlu'nda Bostanbaşı'nda besleme dellâlı madam Istranski'ye götürüp madam Kristina'ya hotel hizmetçiliği va'd etmiş ve muvafakatini de almış imiş. Bu sırada zabıta mezbureyi bularak zevcine teslim etmiş ise de ertesi günü yine hâne-i zevci terk eylediği görülmüştür.

Firarî zevce bir aydan beri bulunamış ve kendisi yirmi üç yaşlarında bir kadın imiş...

(24 Kânun-i evvel 1894)

İLÂNLAR

Menfaatli İlân

Püsküllü Döşeme

Beşiktaş'ta Vapur İskelesi Caddesinde Vitali efendinin saçakcı dükkânında her nev' hâlis ipek ve sırmadan ma'mûl perde ve sandalye saçakları ve püsküller ve perde ve seccade için ibrişim saçaklar ve araba takımları ve odalara mahsus câlib-i hayret bir tarz-ı nefîsede olarak yapılmış saçaklarla pencere kornişleri el-hâsıl bi'l-cümle levâzım-i tezyiniyye-i harîriyye hiçbir mağaza ve dükkâncının rekabet kabul edilmeyecek ehven fiyatla füruht olunduğu gibi sandalye ve kanepe takımlarının imâlâtına dahi başlanıldığı ayrıca ilân olunur... (16 Kânun-i evvel 1894)

Feshâne-i Osmanî

Bu kere Çarşı-yı Kebîr'in Kalpakçılar Kapısında fesci Todoroki Irgatpazarı Caddesinde tramvay muvakkafında vâki 79 numaralı dükkâna nakl etmiş olduğundan kemâ-fi-s-sâbık [eskisi gibi] rağbetlû müşterilerini her vechile memnun edeceği gibi gerek askeriyye ve gerek mülkiyye feslerine mahsus müceddeden kalıplar dahi celb ettiği ilân olunur...

(16 Kânun-i evvel 1894)

İpekli ve Sırmalı Kumaşlar Mağazası

Kostaki Ananiyadi'nin Çarşı-yı Kebir'de Sandal Bedestânî Caddesinde 38 numaralı mağazası rağbetlû müşterilerine bir suhûlet-i mahsusa olmak üzere bu kere Bağçekapısında Meydancık Sokağında kâin Ananiyadi hanı ittisalinde müceddeden inşâ olunan 19 numaralı kırmızı mağazaya nakl olunmuştur. Mezkûr mağazada lâ-akall her nev' sırmalı akmişe-i nefise câlib-i hayret fiyat-ı mutedile ile satılmakta bulunduğundan teşrife rağbet buyuracak zevât-ı kiramın ezher cihet memnun kalacakları ilân olunur... (16 Kânun-i evvel 1894)

Ahlâk-ı Nazarî

Bir de amelîsi olaydı!

Mekteb-i Sultanî akâid-i diniyye ve ilm-i ahlâk muallimi izzetlû Rifat efendinin telif etmiş olduğu "ahlâk-ı nazarî" nam kitab-ı fevâid-i nisâb bu kere mevkî-i intişara vaz' edilmiş ve şâyân-ı mütalâa bir eser olmakla beş kuruş fiyat ile Mahmutbey Kitaphânesinde füruht edilmekte olduğu ilan olunur... (16 Kânun-i evvel 1894)

AMERİKA'DA DA RESMÎ TARİH!

Ünlü Smithsonian Enstitüsü, Hiroşima'ya atılan ilk atom bombasının 50'nci yıldönümü dolayısıyla, gelecek yıl Washington'daki Hava Uzay Müzesi'nde özel bir sergi açmaya hazırlanıyor. Bombanın içinden atıldığı Enola Gay adlı uçağın baş tarafı da, sergide yer alacak. Bu vesileyle, müze uzmanları tarafından hazırlanan tanıtma metni, çeşitli şoven baskı grupları tarafından sansür edildi ve değiştirildi.

K. Bird adlı bir yazarın *New York Times* gazetesinde çıkan sert eleştirisine göre (*Int. Herald Tribune*, 12 Ekim 1994, s. 4), American Legion ve Airforce Association gibi eski muharip dernekleri ve birçok politikacı, metni hazırlayan uzmanları solcu olmakla ve Vietnam savaşına karşı çıkan kuşağın içgüdülerini yansıtmakla suçladılar. Yapılan iki toplantı sonucunda, müze yetkilileri, hem metinden bazı olgusal doğruları çıkartmayı, hem de ona bazı yalanlar katmayı kabul ettiler.

İlk metinde, Pasifik Savaşı'nın çoğu Amerikalılar için bir "öçalma savaşı" olduğunun ileri sürülmesi, belki adil bir yargı değildi. Ama şimdi, 1945 Ağustos'unda atılan bombanın, Japonya'yı teslim olmaya zorlamak için adaların teker teker işgal edilmesi halinde "bir milyona varabilecek kadar" büyük bir zayiatı önlediğinin ve "Truman'ın olabildiği kadar çok sayıda Amerikalının yaşamını kurtarmak için bombayı kullanmayı seçtiği"nin yazılması, gerçeklerle çelişmektedir.

Tarihçiler, bir kere, Japonya'nın işgalinin gerekmeyeceğini, Sovyetler Birliği'nin savaşa katılacağı tehdidiyle, kişiliği kutsal sayılan İmparator Hirohito'ya savaş suçlusu muamelesi yapılmayacağı güvencesinin Japonları teslim olmaya razı edeceğini belgelerle kanıtlamış durumdalar.

"Hiroşima Cehenneminde Anne ve Çocukları" heykeli

Bir milyonluk zayiat tahmini, ilk kez 1946'da Savaş Bakanı Henry Stimson'ın *Harper's Magazine*'e yazdığı bir makalede ortaya atılmış; sonra da Hiroşima ve Nagasaki'nin atom bombalarıyla yok edilmelerinin klişeleşen savunusu haline gelmiştir.

Oysa, yakınlarda gizli olmaktan çıkarılan savaş planları üstüne yapılan araştırmalar, istilâ zaiyatının en kötü olasılıkla 46.000'i geçmeyeceğini göstermiştir.

İleri gelen Amerikalı tarihçiler, Japonya'yı yenmek için atom bombası kullanmanın hiç de kaçınılmaz olmadığını söylüyorlar. Üstelik, Harry Truman'ın 1979'da kamuya açılan günlükleri, ABD Başkanının ele geçirilip çözülen düşman şifrelerinden, Japonların teslim olmak üzere bulunduklarını pekâlâ bildiğini de kanıtlamaktadır. Truman, bu şifrelere bakarak Temmuz ortasında günlüğüne "Cap imparatoru barış istiyor" ve Stalin "15 Ağustos'a kadar savaşa girecek, o zaman Capların işi bitik" diye yazmıştı.

Japonya'nın daha önce teslim olmaması halinde, Amerikan genel kurmayı adaların istilâsını 1 Kasımda başlatmayı kararlaştırmıştı. Yani, teslimi beklemek için daha hayli vakit vardı.

Başkanın askerî danışmanları, savaşın istilâ gerekmeden biteceği görüşündeydiler. Müttefik kuvvetleri başkomutanı Gen. Eisenhower Savaş Bakanına "Japonya zaten yenilmiş durumdaydı, bombayı atmak büsbütün gereksizdi" demiştir. (Eski muharipler Smithsonian metninden bu alıntıyı da çıkarttırmışlardır.)

Truman'ın bütün bunlara karşın yine de atom bombasını attırması ise, üç nedene bağlanıyor: Manhattan Projesinin kendi bürokratik ivmesiyle sonuna kadar gitme eğilimi; böyle dramatik bir savaş-sonunun iç politikada yaşatacağı yararlar ve Dışişleri Bakanı Byrnes'in fizikçi Leo Szilard'a söylediği gibi "bombayı şakırdatmanın Rusya'yı daha bir yola getireceği" varsayımı.

K. Bird'ün yazısı, arşivlerde tarih gerçekliğin tabakalarını soymaya çalışan bilginlerin yurtseverliklerinin, İkinci Dünya Savaşı muhariplerinin yurtseverlikleri kadar şüpheden uzak olduğunun belirtilmesiyle sona eriyor. Alçaltıcı bir gerilemeye razı olan Smithsonian uzmanları, insanlara kendilerini iyi hissettiren ulusal efsaneler anlatmak yerine, tarihi bütün tedirginlik verici karmaşıklarıyla sergilemeliydiler. ■

FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NÜN DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI

STEFANOS YERASİMOS

1929 yılında Fransız Dışişleri ile Türkiye'deki büyükelçisi arasındaki yazışmalar hâlâ "Monsieur l'ambassadeur de la République française à Constantinople" ibaresini taşır. Yani Cumhuriyetin kuruluşundan altı yıl sonra Fransız elçisi Ankara'ya taşınmamıştır ve İstanbul için Constantinople adı kullanılmaktadır. Ancak, Lozan anlaşmasından sonra kapitülasyonların ve Düyun-u Umumiye'nin kalkması ve yabancı okul ile misyonların sınırlandırılması ile Türkiye Cumhuriyeti'yle ilişkileri pek sıcak olmayan Fransa, 1930'ların başında arayı kapatacaktır. Yeniden ısınan bu ilişkilerin ilk ve belki de en kalıcı ürünü, eski adı Fransız Asar-ı Atika ya da Arkeoloji Enstitüsü olan ve 1975'te Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü olarak değişen kuruluştur.

Enstitünün kurucusu, Türk mimarisinin gelmiş geçmiş en önemli yabancı uzmanı Albert Gabriel'dir. Elçilik işlevlerinin peyderpey Ankara'ya taşınması, Quai d'Orsay'in (Fransız Dışişleri) siyasi olmayan kuruluşların elçiliğe ait binalara yerleşmesini onaylamamasına rağmen, Enstitüye, Beyoğlu'ndaki elçilik binasının bahçesinde bulunan ve 1874'te inşa edilen Tercümanlık binasının verilmesi kararlaştırılır. Son Tercüman M. Clouet ise esas elçilik binasının alt tarafında, İtalyan elçilik binasının karşısında bulunan ve bugün Pierre Loti lisesine ayrılan, Fransız kapitülasyon mahkemesine taşınır.

Albert Gabriel'in Strasbourg üniversitesinde profesör olması ve Fransa'nın o dönemdeki tek Türkoloji profesörü olan Jean Deny'nin Paris (Sorbonne) üniversitesine bağlı olması, Enstitünün kuruluş ve bilimsel denetim görevinin, bu iki kuruma verilmesine yol açar. 12 Şubat 1930'da Paris'te toplanan kurucu heyette bu iki üniversite temsilcilerinden başka Doğu Dilleri Yüksek Okulu müdürü, İslâm dünyası uzmanı Louis Massignon, Bizans uzmanı Charles Diehl, Roma dönemi uzmanı Jerôme Carcopino ve Fransa'nın Ankara büyükelçisi Comte de Chambrun hazır bulunurlar. Bu toplantının en ilginç yanı, yeni kurulacak kurumun ne adında ne de işlevlerinde arkeolojinin açıkça yer almamasıdır. Söz konusu olan Fransa ile Türkiye'nin bilimsel işbirliğini kolaylaştırmak ve Fransız bilginlerinin Türk tarihi ve dili konusunda araştırmalarını sürdürmelerini sağlamak üzere İstanbul'da kurulacak bir Fransız Enstitüsü'dür. Bunun bir müdürü ve bir yıl için tayin edilen iki üyesi olacak, ayrıca her yıl üç Fransız yüksek öğretim üyesi Türkiye'yi ilgilendiren konularda araştırmalar yapmak üzere geleceklerdir. Ancak ilk üyelerin bir genç Türkolog'la birlikte bir arkeoloji kurumu olan Fransız Atina Okulu (Ecole Français d'Athènes)'nun bir üyesi olmaları kararlaştırılması ve ilerde, Türk hükümetinin izni alınırsa, kazılar yapılmasının öngörülmesi, arkeolojiye olan eğilimin bir belirtisi olarak kabul edilebilir.

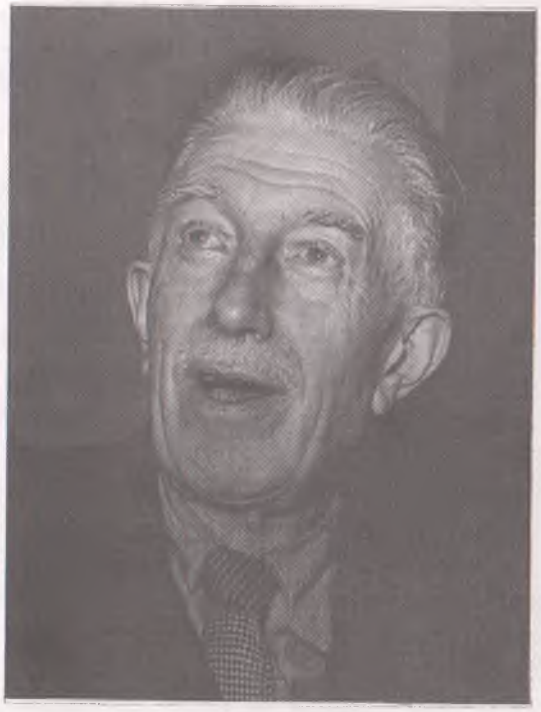

Albert Gabriel
Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün ilk müdürü

Bu kurucu toplantıdan sonra da Chamburn, Paris'ten aldığı talimata uygun olarak 25 Mart 1930' da Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras)'a bir mektup yazarak, yukarıda sözü geçen toplantıda çizilen rotaya uygun olarak bir Enstitünün kuruluş projesini sunar. Bu kurum aynı zamanda Paris ve İstanbul

üniversitesinin yakınlaşmasını sağlayacak ve genel olarak iki ülke arasında bilimsel ilişkilerin gelişmesi için uygun bir zemin hazırlayacaktır.

Resmi yanıt, hemen hemen bir yıl sonra, 28 Şubat 1931'de gelir. Özellikle Enstitüye ayrılmış olan binanın diplomatik ayrıcalık ve dokunulmazlıktan yararlanmaması ve bu kurumun "bağımsız dersler veren bir üniversitenin özelliğini almaması" koşullarıyla kuruluşu kabul edilir. Böylece, eski Tercümanlık binası Fransız elçiliğinin bahçesinde bulunmasına rağmen dokunulmazlığa tabi değildir ve tüm Türk ve yabancı araştırmacılara açıktır.

Ancak resmi yanıt gelmeden Enstitü faaliyetlerine başlamıştır bile. 1930 yılının başında o sırada İstanbul'da lise öğretmenliği yapan, geleceğin Kafkas ve Hint-Avrupa dilleri uzmanı Georges Dumézil'e Beyoğlu'nda rastlayan Gabriel, ona Anadolu'ya bir misyon önerir. Dumézil hemen öneriyi değerlendirerek, Sapanca yöresinde yaşayan Çerkeslerden, Kafkaslarda artık korunmayan efsane ve destanları toplamak için burs ister. Böylece Enstitünün ilk bursundan Dumézil yararlanacaktır. Haziran 1930'da İzmit ve Sapanca yöresinde yaptığı üç haftalık bir geziden sonra Çerkeslerin Narta efsaneleri konusunda özgün versiyonlar bulamaz, ancak Kafkaslarda kaybolmuş olan Ubıh dilinin hâlâ burada konuşulduğunu ve bu dili en iyi konuşan kişinin, İlyas Bey olduğunu öğrenir. Bu kişi ile yapılan bir aylık çalışmanın ürünü ilk Ubıh sözlüğüdür. Bundan böyle, hayatının sonuna kadar Dumézil Ubıh ve diğer kaybolmakta olan Kafkas dilleriyle uğraşacaktır.

Ensitütünün ilk amacı Türk dil ve tarihinin araştırması olmasına rağmen, asıl üyelerinden birinin köklü bir geçmişi olan Atina'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nden gelmesi ve her nedense Paris'teki Doğu Dilleri Okulundan gelmesi gereken Türkologların önemli bir faaliyet gösterememeleri, belki de başlıca Fransız Türkologu Jean Deny'nin her nedense bu işin biraz kenarında kalması ya da bırakılması, arkeolojinin, ilk yıllardan beri, İstanbul'daki Enstitünün belli başlı işlevi olmasına yol açmıştır. 30'lu yıllarının başında Atina Enstitüsünden gelen Alfred Laumonier, Louis Robert ya da Pierre Devambez gibi arkeologlar, özellikle Batı Anadolu'da ilk araştırma ve sondajları yapmışlar ve klasik dönem öncesi Anadolu halkları, Likyalılar, Karyalılar, Frigyalılarla ilgilenmişlerdir. Bu ilk temaslardan doğan kazılar, özellikle Ksanthos ve Klaros kazıları, Fransız arkeolojisinin Anadolu'daki gelmiş geçmiş en önemli girişimlerini oluşturmuştur.

Bu yıllarda Ankara'nın kazı izni vermekte çekingen davranmasına rağmen, Maarif Vekâleti Asar-ı Atika Müdürü Hamit Zübeyr (Koşay) ya da İzmir Asar-ı Atika müzesi müdürü Selâhaddin Bey gibi kişiler Fransız arkeologlarına ilk günlerden beri yardımcı olmuşlar, birlikte çalışmalar yapmışlar ve ilk resmi izinlerin elde edilmesine önayak olmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşının arifesinde, Fransa'da arkeolojinin üniversitedeki yerinin yanısıra Türkolojinin ya da Osmanlı ve Türk tarihinin çok cılız kalması, doğal olarak İstanbul'daki Enstitüye de yansıyordu. Ancak unutulmamalıdır ki her şeye rağmen Enstitünün müdürü Türk ve Osmanlı mimarisi tarihçisi idi ve kurumun başına gelmesi ona çok önemli araştırma olanakları getirmişti. Böylece Albert Gabriel'in *Monuments Turcs d'Anatolie*, yapıtının I. cildi 1931'de, II. cildi 1934'de, Voyages archéolgiques dans la *Turquie Orientale*'in iki cildi ise 1940'da yayınladı.

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün Güney cephesi

Enstitünün kuruluş projesinde öngörülen başka bir faaliyet, Fransız yüksek öğretim üyelerinin, konferans ya da kısa misyonlar için Türkiye'ye gelmeleriydi. Savaş öncesi yıllarda gelenlerin arasında Maurice Halbwachs'ın adına rastlanılıyor. Sosyolog ve sosyal tarihçi olan Halbwachs, *La population et les traces de voies à Paris depuis cent ans* (Yüz yıldan beri Paris'in nüfusu ve açılan yollar) kitabıyla da şehircilerin öncüleri arasında sayılır. *İstanbul* gazetesinin 19 Nisan 1938 tarihli sayısında yazılanlara göre, bilim adamı İstanbul'a Fransız Enstitüsünün çağrısı üzerine Berlin ya da Chicago'da yapmış olduğu gibi bu kentte sosyolojik bir araştırma başlatmak üzere gelmiştir. Ancak böyle bir çalışmanın yapılıp yapılmadığını bilmiyoruz. Bi-

linen, Halbwachs'ın İstanbul Üniversitesi'nde 18 ve 20 Nisan 1938'de iki konferans verdiğidir. Bunlardan ikincisinin konusu, ekonomik koşulların nüfus üzerindeki etkileri idi.

Savaşın başlamasıyla Fransa'da konan tahditlerinden dolayı bu ülkede okumaya gidenlerin konsolosluktan vizelerini alabilmeleri için Enstitüden bir tavsiye mektubu gerekiyordu. Böylece Ekim 1939 ile Mayıs 1940 arası Fransa'ya gitmiş olan yüksek öğretim öğrencilerinin isimlerini görüyoruz. Bunların arasında Saim Ülgen, Ercüment Kalmık, Mina Urgan, Salâh Cimcoz'un oğlu Bülent Cimcoz, sonradan Mimar Sinan Üniversitesi Rektörü olan Mehmet Ali Handan vardır.

Enstitü Kütüphanesinden bir görünüm

İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda Enstitünün hayatında önemli değişiklik olmaz. Albert Gabriel, yirmialtı yıllık bir yönetimden sonra 1956'da müdürlükten ayrılır, ancak onun yerini alana yazıt uzmanı (epigrafist) Louis Robert (1956-1964), ilk yıllardan beri Enstitünün çerçevesinde çalışanlardan biridir. 1957'de başlayan yayınlarında yalnız arkeoloji ile ilgili kitapların bulunmamasına rağmen (burada aynı zamanda Dumézil'in Kafkas dilleri üzerindeki 3 ayrı araştırması, Irène Mélikoff'un yayına hazırladığı Melik Danişmend destanı, Robert Mantran'ın 17'nci yüzyılın ikinci yarısında İstanbul, vb kitapları yayınlanmıştır), yapılan araştırmalarda bu bilim dalı egemen kalmaktadır. Hitit uzmanı olan Emmanuel Laroche (1964-1975) ve arkeolog Henri Metzger (1975-1980) zamanında, müdürlerin kışı Fransa'da geçirmeleri Enstitünün ancak kazı mevsiminde canlanmasına neden oluyordu.

Bu kuruma 1975'de Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü adı verilmesi hemen her şeyin değişmesine yol açmamasına rağmen, 1981'de müdürlüğe, daha önce Paris Milli Kütüphane (Bibliothèque Nationale) müdürü olan Georges Le Rider gibi prestijli bir kişinin gelmesi, Enstitü için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Le Rider'in bir nümismat oluşu ve Yunan ile Roma dönemi sikkeleri üzerine çalışması, François Georgeon ya da Nicolas Vatin gibi genç nesil Türkologların bu arada doktora tezlerini hazırlamak üzere üç yıl boyunca Ensititü çerçevesinde çalışmalarını engellememiştir. Bundan sonra Türkolog Jean-Louis Bacqué-Grammont (1984-1991) ve yakın dönem tarihçisi Jacques Thobie (1991-1994) zamanında, Enstitü Türkolojiye, Osmanlı hatta modern Türkiye konulu araştırmalara giderek açılmış ve prehistorya'dan günümüze kadar Anadolu toprağını ve insanını konu alan bilim dalları arasında bir denge sağlanmıştır.

Bugün Enstitüde çalışan ya da ona bağlı olan yirmi kadar kişi vardır. Bunların yarısı üç ya da bir yıllık burslu doktora tezlerini hazırlayan genç araştırmacılar ya da doktora sonrası çalışmalar yapan daha yetişkinleridir. Üçü arkeologdur, neolitik ve klasik dönem konulu, özellikle seramiğe yönelik araştırmalar yapmaktadır. Bir Türkolog klasik Osmanlı dönemi üzerinde çalışır, sosyolog, tarihçi, iktisatçı, siyasal bilimci olan diğerlerinin konuları ise 19.-20. yüzyılları kapsar.

Altmış yıldan beri hemen hemen tüm müdür ve araştırmacıların Enstitünün kütüphanesine önem vermeleri ve maddi olanakların çoğu zaman kısıtlı olmalarına rağmen onu zenginleştirmeye çalışmaları, onu, 16.000 cild kitabıyla, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden sonra Türkiye'deki en önemli yabancı kütüphane haline getirmiştir. Buradaki kitapların çoğunun yabancı dillerde olması, her iş günü ve her araştırmacıya açık olması, onu Türk araştırmacıları için önemli bir dokümantasyon öğesi haline getirmektedir. Zaten, Enstitünün kuruluş amaçlarının başlıcası olan Türk ve Fransız bilim adamlarının arasındaki ilişkilerin ve yardımlaşmanın temel pratik öğelerinen biri de bu kütüphane olmalıdır. Bundan dolayı da, kitap alma politikası da öncelikle, burasını sürekli kullanacak konumda olan Türk okuyucuya yönelik olmalıdır. Ancak, Enstitünün ilgi alanlarının çok geniş tutulması, her alanda doyurucu bir kütüphane oluşturmayı engellemektedir. Bunun için de bir yandan da arkeoloji kitapları kolleksiyonu çok zengin olan Alman Arkeoloji Enstitüsü ile, bazı alanlarda, özellikle prehistorya dalında uzmanlaşmış Hollanda Enstitüsü ile tamamlayıcı bir konuma girmek, bir yandan da belirli konularda uzmanlaşmaya çalışmak gerekir. Bu konuda son yıllarda önemli iki girişim yapılmış, iki dokümantasyon merkezi kurulmuştur. Biri İstanbul kenti üzerindedir (*Observatoire urbain d'Istanbul*). Başlıca amacı bu kent üzerine, başta kartografik malzeme olmak üzere, bilgi ve yayın toplamak ve onları araştırmacılara açık bulundurmaktadır. İstanbul hakkında yapılmış olan şehircilik planları, sosyolojik araştırmaları, demografik verileri toplamak, aynı zamanda, Fransa'da ya da başka ülkelerde yapılmış belli başlı şehircilik araştırmalarını da tanıtmak bu merkezin işlevleri arasındadır.

İkinci dokümantasyon merkezi Kafkaslar ve Orta Asya'ya yöneliktir (*Observatoire du Caucase et de l'Asie Centrale*). Burada öngörülen amaç, Batı'da bu yöreler hakkında bilgi veren başlıca süreli yayınları bulundurmak, yerel dergi ve gazetelerin en önemlilerini toplamaya çalışmak ve bunun dışında da Türkiye basınını taramak ve Türkiye'de bu yöreyi hedef tutan yayınları izlemektir. Bu iki

merkezde dokümantasyonun giderek birikmesi, özellikle Türk araştırmacısı ve ardından Enstitüde çalışanlar ve buraya uğrayan yabancı araştırmacılar için önemli bir kaynak oluşturacaktır.

Enstitünün kütüphane ve dokümantasyon merkezlerinin, özellikle Türk doktora öğrencileri ve genç araştırmacılar için, bir ilgi odağı olması olasılığı yanısıra, bu kurumun Türkiye Üniversiteleri, araştırma kurumları ve araştırmacılarla ortak girişimlere atılması, birlikte projeler üretmesi, karşılıklı davetler, sempozyumlar, seminerler düzenlenmesi de başlıca işlevlerinden biridir. Bu etkinliklerden Enstitünün araştırma işlevine en uygun olanlar küçük sayıda uzmanları bir araya getirerek, belli ve mümkün olduğu kadar araştırmaya yeni açılan bir konuda seminerler düzenlemek, yerli ve yabancı uzmanlar arasında bilgi alışverişinde bulunmak ve toplantıların sonuçlarını yayınlamaktır. Ayrıca yıllardan beri yapılan konferansların yanı sıra, bu yıldan başlayarak belli süreli ve konulu toplantılar düzenlemek de öngörülmüştür. "İstanbul: Mekânlar ve İnsanlar" ve "Balkanlar, Kafkas ve Ortadoğu arasında Türkiye" genel temaları çevresinde 15 günde bir yapılması düşünülen bu atölye biçiminde toplantılar, bir araştırmacı tarafından sunulan bir konunun arkasından, küçük bir tartışmacı grubu tarafından yönetilen herkese açık bir tartışmayı öngörmektedir.

Enstitü yayınlarından Anadolu'da Türk Anıtları kitabı (solda) ve Yeni Anadolu -II, dergisi; Osmanlı'da Dervişler ve Mezarlıklar

Bu etkinliklerin dışında, yerli ve yabancı araştırmacıların katılımıyla, uzun süreli projeler üretilmektedir. Bunlar, neolitik dönemde Karadeniz bölgesinde yerleşmeler hakkında keşifler, Porsuk, Ksanthos ya da Klaros'de kazılar, Osmanlı dönemi mezarlıkları ve özellikle İstanbul defin yerleri topografyası, Osmanlı geleneksel ev mimarisi rölöveleri, Osmanlı Bankası arşivlerinin düzenlenmesi, Türkiye ve Ortadoğu'da bankacılık sistemi gibi konuları içerebilmekte ve Türkiye'den ya da dışardan gelen yeni dürtüler, yeni fikirlerle bunlara giderek yenileri de eklenmektedir: Balkanlardaki Türkçe süreli yayınların mikrofilmlerini yaparak muhafaza etmek ya da Tophane binasının Mimar Sinan Üniversitesi tarafından restore edilmesi dolayısıyle Tophane kurumunun tarihini yazmak gibi.

Son olarak da bu araştırmaların, toplantıların sonuçlarının duyurulması, yani yayın politikası geliyor. Burada da amaç Enstitünün iki dergisi *Anatolia Antiqua* ve *Anatolia Moderna* ile, 1957'de başlayıp Fransa'da yayınlanan ve 1985'ten sonra Türkiye'de yayınlanan *Varia Turcica* koleksiyonları ile, Türkiye (Türk Tarih Kurumu, İsis Yayıncılık) ve Fransa'daki (de Boccard, Harmattan) yayıncılarla yaptığı ortak girişimlerle, Türk, Fransız ve diğer yabancı araştırmacıların çalışmalarını tanıtmaktır.

Bugün Fransa'nın bütün dünyada 30 kadar araştırma enstitüsü vardır. Bunlar çeşitli dönemlerde, çeşitli politikaların etkisi altında kurulmuş ve bugün Paris'ten bakıldığında hepsinin önemi, genişlemesi, hatta varlıklarını sürdürebilmesi, aynı biçimde algılanmamaktadır. Günün politik değerlendirilmeleri ışığında Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün durumu kötü sayılmamakla birlikte, Berlin ya da Prag, Taşkent ya da Hong Kong enstitülerinin gelişmesi öncelikli görülebilir. Bu durumda İstanbul'daki Enstitüyü yaşatacak, Türk ve Fransız araştırmacılarının işbirliğini yürütecek ve birlikte ürettikleri çalışmalara olanak sağlayacak güç, devlet politikalarından, resmi ilgi ve hoşgörülerden çok, sözkonusu araştırmacıların kendi dayanışmaları ve gayretleridir. ■

AYDIN VALİSİ İZZET BEY'İN HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ

ENGİN BERBER

1871 yılında İstanbul'da doğan İzzet Bey, Üsküdar Rüştiyesi ve iki yıl devam ettiği yabancı dil okulundan sonra, 2 Eylül 1885'te memuriyete başladığı Babıâli Tercüme Odasında yirmi dört yıl aralıksız hizmet etmişti. 1909 yılında Hariciye Nezareti Müdürlüğüne atanan İzzet Bey 26 Ağustos 1912'de Van valisi olmuş, ancak "caiz-i istihdam görülmediğinden" 11 Mart 1913'te görevden alınmıştı.[1] Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra kurulan Tevfik Paşa Hükûmetlerinde, Evkaf-ı Hümayun ve vekâleten de olsa Dahiliye Nâzırlığı yapan İzzet Bey, Birinci Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından 11 Mart 1919'da Aydın Vilâyet Valiliğine tayin edildi.[2] Koyu bir İtilâfçı olan İzzet Bey, 23 Mart'ta başladığı yeni görevi esnasında,[3] yaklaşmakta olan tehlikeye dikkat çeken her gelişmeyi, İttihatçı oyunu diye gördüğünden engellemek aymazlığında bulunmuştu.[4] İzzet Bey'in, İzmir'in Yunan Ordusunca işgal edilişinden sonra da yürüttüğü valilik görevi, ölümüyle sona ermişti.[5] Özgeçmişinden kısaca söz ettiğimiz İzzet Bey'in şimdiye değin hiçbir çalışmanın konusu yapılmayan hastalığı ve ölümü yeni bilinmeyenleri gün ışığına çıkarması açısından ilgi çekicidir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, İzzet Bey'i ölüme götüren rahatsızlığın başlangıcı, göçmenlerle ilgili sorunların çözümü için gittiği Çeşme Kazasından, 11 Eylül 1919'da İzmir'e dönmesinden[6] sonraki günlere rastlamaktadır. *İkdam* 17 Eylül tarihli nüshasında, İzzet Bey'in "zihin yorgunluğu" sonucu hastalandığını yazmakta ise de, İzmir Guraba Hastanesi Başhabibi Mustafa Bey ile özel doktoru Kondolion, İzzet Bey'in rahatsızlığının daha ciddi olduğu düşüncesindeydiler. Doktorların tavsiyesi üzerine, İzzet Bey'in vilâyetteki makamına gitmeyerek, birkaç gün evinde dinlenmesi, İstanbul basınında öldüğü yolunda haberler çıkmasına yol açmış,[7] İzzet Bey Dahiliye Nezaretine sıhhatte olduğunu bildiren bir telgraf çekmek zorunda kalmıştı.[8]

Bu rahatsızlıktan yaklaşık altı hafta sonra, 24 Kasım günü saat 15.00'de bürosunda çalışırken İzzet Bey, kendisini iyi hissetmeyerek eve gitmek istemişti. Makam arabası hapishane önüne geldiğinde fenalaşarak kendinden geçen vali, vakit geçirilmeden Amerikan Kızılhaç Hastanesine götürülmüştü.[9] Burada doktor Mustafa ve Kondolion Beyler tarafından yapılan suni teneffüs ve şırınga uygulamalarıyla kendine getirilen İzzet Bey, vilâyet polis müdürlüğünün 28 Kasım'da İzmir basınında yer alan bir açıklamasına göre, tamamen iyileşmişti.[10] Aralık ayının ikinci haftasında hastaneden taburcu edildiği anlaşılan İzzet Bey,[11] bir süre evinde dinlendikten sonra vilâyete gelip gider olmuş, ancak kendisiyle aynı evde ikamet eden kardeşi Süleyman Bey'in ölümünden sonra, vilâyette gecelemeye başlamıştı. 1920 yılına girmezden hemen önce İzzet Bey'in rahatsızlığı nüksetti. Durumunun ağırlaştığı 5 Ocak sabahı, oğluyla birlikte vilâyete gelen İzzet Bey'in hanımı, kocasının son nefesini verdiği 12.30'a değin yanında kalmıştı. Ölüm nedeni kalp kriziydi.[12]

6 Ocak sabahı vilâyet konağı önünde toplanan kalabalık, İzzet Bey'in cenazesinin dışarı çıkarılmasını bekliyordu. Saat 10.30'da Albay Anagnostos komutasındaki Yunan Alayı, vilâyet kapısıyla Hisar Camii arasında saf düzeni almıştı. 11.05'de Yunanistan'ın İzmir'deki yüksek komiseri Aristidis Stergiadis, genel sekreter Petros Gunarakis ile İstanbul'daki müttefik komiserliklerinin temsilcileri, komiserliğin Müslümanlarla ilgili konulardan sorumlu elemanı Drama Valisi Ali Naipzade, Preveze Valisi Krionas, General Komninos ve Negropontis ile kara ve deniz kuvvetlerinin çeşitli rütbelerdeki subayları vilâyet konağına geldiler. Askerî ve mülkî erkân, vilâyet önünde esas duruşta bekleyen Yunan askerlerince karşılanıyordu. Bina içinde ise, bir bölük Osmanlı polisi saygı nöbeti tutmaktaydı. Tam 11.30'da İzzet Bey'in Osmanlı bayrağına sarılı, üzerinde fesi bulunan tabutu makam odasından çıkarıldı. Osmanlı Deniz erlerinin elleri üzerinde Hükûmet Caddesi, Halimağa Çarşısı ve Belediye önü güzergâhı izlenerek Hisar Camiine getirilen İzzet Bey'in tabutuna, Yunan piyadesi ve süvarisi, askerî bandosu, jandarma, polis, hoca ve dervişler, yabancı devlet temsilcileri, yerli ve yabancı memurlar, eşraf, çeşitli dinlerin temsilcileri, öğrenciler ve halktan oluşan kalabalık bir cenaze alayı eşlik etmişti.

Saat 12.00'de, İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi tarafından kıldırılan namazın ardından cenaze alayı Odun Pazarı, Şadırvan Altı, Eski Mahkeme Önü, Keçeciler Çarşısı, Namazgâh ve Pazar Yeri güzergâhını izleyerek, Şeyh Mahallesindeki Emir Sultan

Dergâhı'na ulaşmıştı. İzzet Bey'in, on gün önce ölen kardeşi Süleyman Bey'in mezarı yanına defnedildiği bu dergâh,[13] Seyyid Mükrimüddin Türbesi diye de bilinmektedir. Günümüzde İzmir Vakıflar Müdürlüğünün denetimi altında bulunan türbe, haziresiyle birlikte 1.397,5 metrekarelik bir alan kaplamaktadır. İzmir Şehir Haritasında 177 pafta, 1565 ada, 15 parseldeki 951 sokak üzerinde görünen türbenin,[14] Ege' nin eşraf ve tüccarıyla, İzmir'de görev yaparken hayatını kaybeden çok sayıda askerî ve mülkî şahsiyeti[15] barındıran haziresinde, çoğu ayakta olmak üzere iki yüz taş bulunmaktadır. 1993 yılında burada yaptığımız bir araştırmada, ayakta olanlar içinde İzzet Bey ve kardeşinin mezar taşına rastlayamadık. Yerde bulunanları ise ağırlıkları nedeniyle kaldırıp bakmak mümkün olamadı.

Emir Sultan Dergâhı Haziresi

Dahiliye Nezareti gönderdiği bir telgrafla "yeni vali gelinceye kadar" valiliği vekâleten üstlenmesini vilâyet mektupçusu Ali Saip Bey'e tavsiye ederken, Maliye Nezaretinin İzzet Bey'in cenazesinin kaldırılmasında kullanılmak üzere, görünmeyen giderler faslından yüz elli lira ödenmesini vilâyet defterdarlığına emrettiğini de belirtiyordu.[16] Yeni görevine 6 Ocak'ta başlayan Ali Saip Bey'in yaptığı işlerden biri de, Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanını ziyaret ederek, Yunan Ordusu ve subaylarına, İzzet Bey'in cenazesine gelmeleri nedeniyle teşekkürlerini bildirmek olmuştu.[17]

İzmir'de yayımlanmış olan Yunanca gazetelerden *Kosmos*'a göre: İzzet Bey Yunanistan Hükümeti tarafından "Anoteron Taksiarhis" nişanıyla taltif edilmişti.[18] Yunanistan devlet nişanlarının ikincisi olan (tamamı beş tanedir) haç biçimindeki bu nişana sahip olması, Yunan makamlarının İzzet Bey'in cenaze merasimine katılmalarını gerektirmiyordu.[19] O halde İzzet Bey'in cenazesine Yunanistan'da Korgeneral rütbesine erişmiş bir askerin cenazesine eşdeğer ihtimamın gösterilmesi[20] nasıl açıklanabilir? Bu sorunun yanıtını Yunanistan'la İzzet Bey arasında İzmir'in işgali sırasında ve sonrasında gelişen ilişkilerde aramanın yanlış olmayacağı düşüncesindeyiz. ■

1- Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul (1975), s. 388.
2- Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul (1976), s. 252.
3- *Köylü*, 24, 24 Mart 1919.
4- Vali İzzet Bey'in Aydın Valiliğinde yaptığı uygulamalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Berber, "Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı", Dokuz Eylül Üniversitesi, A.İ.İ.T.E. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir (1993).
5- İnceleme eserlerde, İzzet Bey'in İzmir'in işgalinden sonraki konumuyla ilgili eksik ya da yanlış bilgiler bulunmaktadır. Erdeha, *A.g.e.*, s. 416'da, İzzet Bey'in akıbeti ile ilgili hiçbir bilgi vermeden, Aydın Valiliğine kimlerin atandığını, Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara (1974), s. 204'te, Osmanlı Hükûmetinin, işgal faciasından bir süre sonra İzzet Bey'i görevden aldığını yazmaktadır.
6- *Kosmos*, 11, 13 Eylül 1919'da, İzzet Bey'in 10 Eylül'de Hızır Reis Ganbotuyla gittiği Çeşme'den, 11 Eylül akşamı döndüğü yazılmaktadır.
7- *İkdam*, 24 Eylül 1919.
8- *İkdam*, 23 Eylül 1919.
9- Genel Devlet Arşivi (Yunanistan-Atina), Zarf: 1-7, Bel. no. 4987/i, 24.11.1919'da, İzmir Yunan Polis Müdürü Yarbay Nikiforakis'den yüksek komisere, *Kosmos*, 25 Kasım 1919.
10- *Kosmos*, 28 Kasım 1919.
11- *Kosmos*, 26 Kasım 1919'dan anlaşıldığına göre, Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanı General Nider, 25 Kasım günü öğleden sonra İzzet Bey'i ziyaret etmişti.
12- *Kosmos*, 6 Ocak 1920; *Âhenk*, 7 Ocak 1920.
13- *Kosmos*, 7 Ocak 1920); *Âhenk*, 7 Ocak 1920.
14- Necmi Ülker, "İzmir-Emir Sultan Haziresi Kitabeleri", XII. Türk Tarih Kongresine sunulmuş yayınlanmamış bildiri, Ankara (1994).
15- Bunlardan ilgi çekici olması bakımından, İzmir'in işgal edildiği gün Yunan askerince süngülenip birkaç gün sonra şehit olan 17. Kolordu Asker Alma Dairesi Başkanı Albay Süleyman Fethi Bey'in 8.1.1988'e değin burada yattığını belirtmekle yetiniyoruz.
16- *Âhenk*, 8 Ocak 1920.
17- *Kosmos*, 12 Ocak 1920.
18- *Kosmos*, 6, 7 Ocak 1920'de, söz konusu nişanın veriliş tarihinden söz edilmemektedir. Mihailidis, "Küçük Asya Seferi", Çev: S. Karaoğlu, (ATASE Kütüphanesinde basılmamış daktilo metin), Y.t ve yy., s. 37-38'de, İzzet Bey İzmir Valiliği görevine başladıktan sonra verdiği bir demeçte, iki aydan fazla bir zaman Atina'da yaşadığını söylemektedir. Görevli olarak bulunduğunu tahmin ettiğimiz bu dönemde, söz konusu nişana layık görülmüş olmalıdır.
19- Bu bilgiyi edinmemi sağlayan Yunanistan Dışişleri Bakanlığı mensublarından diplomat Athanasios Paresoğlu'na teşekkür etmek isterim.
20- *Kosmos*, 7 Ocak 1920.

ÜÇÜNCÜ ALMAN TÜRKOLOGLAR KONFERANSI (LEIPZIG, 4-7 EKİM 1994)

CHRISTOPH K. NEUMANN*

Doğu Almanya'nın Batı Almanya'ya katılması sonucu olarak Leipzig şehri hızlı bir değişme yaşıyor. Özellikle şehir merkezinde son üç senede olanlar gözden kaçacak gibi değil. Leipzig hiçbir zaman muhteşem bir kent sayılamamıştır. Burada atmosfere hakim olan bir hükümdar ve saray çevresi değil, ticaret fuarı, üniversite ve sanayi üçgeninde ifadesini bulan bir şehirli insan topluluğu idi. İkinci dünya savaşından nasibini çokça almış, Doğu Almanya devrinde de genel bakımsızlıktan iyice hırpalanmış bu kentin çehresi, artık bir güzellik salonundan çıkmış gibi parlıyor. Tarihî eser sayılacak ne varsa onarılıp restore ediliyor. Çok az yeni bina yapılmış olmasına rağmen sıva, boya ve pahalı gözüken aksesuarlar sayesinde canlandırılmış, gençleşmiş bu çehre gittikçe Batı Almanya'nın aynı büyüklükte herhangi bir şehrine benzemeye başlıyor: Aynı mağazalar, aynı markalar, aynı vitrinler ve aynı zevkler. Leipzig tüketici cennetine dönüşmek yolunda. Gerçi şehir ekonomisinin eskiden en prestijli dalı olan yayıncılık, bitkisel hayattan ancak kurtulmuş (ve Frankfurt kitap fuarı 17. yüzyılda yaptığı gibi, bir daha Leipzig'e birinciliği kesinlikle kaptırmayacak), gerçi işsizlik, konut bölgelerinin bakımsızlığı ve yetersizliği devam ediyor, hâlâ bütün eski Doğu Almanya gibi Leipzig de Batı'dan gelen paralara çok muhtaç: Fakat sonunda Trabant modeli arabaların ikizamanlı motorlarının karakteristik eksoz kokusu bile kalkacak, Leipzig sıradan bir Alman şehri olacak. Doğu Almanların çoğu galiba tam bunu istiyor. 1409 senesinde kurulmuş ve Almanya'nın (Alman sayılacak durumu çoktan olmayan Prag Karlova Üniversitesi'ni hesaba katmazsak) eskilik açısından üçüncü üniversitesi olan Leipzig Üniversitesi de geleneksel itibarını geri almak için çabalıyor. Karl Marx'ın adını taşıdığı 1953-1990 dönemi üniversite için gerçekten "zor yıllar" olmuştur. Araştırma ve öğretim hürriyeti Sovyet tipi sosyalizm şartları altında büyük ölçüde kaybedildikten sonra, 1968 üniversite reformu sonucu fakülte ve bölümler feshedilince, yeni yaratılan seksiyonlar doğrudan partinin denetimi altına alındı. Temel bilimlerin ve araştırma alanlarının bir kısmı ise Berlin Bilimler Akademisi'ne aktarıldı. Leipzig Üniversitesi, bundan böyle araştırmanın ikinci planda kaldığı bir öğretim kurumu olacaktı.

Böylece genelgeçer bir taşlama ile "Kızıl Manastır" haline gelmiş üniversite, Doğu Almanya'nın Batı'ya katılmasından sonra Karl Marx adını atmakla iktifa etmedi. Üniversitenin bütün alt organları feshedilip bir değerlendirmeye tabi tutuldu, seksiyonların yerini yine fakülte ve bölümler aldı. Eczacılık ve coğrafya/jeoloji gibi 1968'ten beri olmayan fakülteler ile bazı küçük yüksekokullar üniversite bünyesine alındı, birçok bölüm (Marxsizm-Leninizm Enstitüsü gibi, fakat Ziraat da böyle) kapatıldı. 10.000 civarında dolaşan üniversitede çalışanların sayısı, 2.400'e düştü. Öğrenci sayısı ise 15.000 civarında; yani Leipzig artık büyük bir üniversite sayılmaz. Öğrenciler daha çok Doğu eyaletlerinden gelmelerine rağmen, öğretim görevlileri arasında bir hayli "Batılı" bulunuyor. Leipzig Üniversitesi'ni Batı Alman akademik hayatıyla bütünleştiren bir başka unsur da konferanslardır. Sanki seminer düzenlemek isteyen hemen hemen herkes şimdilerde Leipzig'i tercih ettiği için, mesela bu satırın fakir yazarı da son üç yılda üç kere şehri ziyaret etmeye fırsat buldu. Bu kongre turizmi küçük konferanslar ile sınırlı kalmıyor: Bu yaz binlerce kişinin katıldığı Alman Tarihçiler Kongresi (Deutscher Historikertag) orada yapıldı, Türkologlar Konferansına paralel olarak Slavistler Kongresi devam etti ve seneye Alman Şarkiyatçılar Cemiyeti (Deutsche Morgenländische Gesellschaft)'ın Şarkiyatçılar Kongresi yine Leipzig'te düzenlenecek.

Fazla isabetli sayılamayan bir yapılanma sonucu Türk dili, kültürü ve tarihi bir kürsüye sahip değil, ama iki değişik bölümde temsilcisi var: Orta Asya Bilimi'nde Erika Taube Orta Asya Türk filolojisi ile folkloru hakkında ders veriyor ve araştırma yapıyor; Şark Filolojisi bölümünde ise yarım kadro ile Nurettin Demir özellikle Türkiye Türkçesi öğretiyor. Demir de Batı Almanya'dan "ithal" edilenlerden; doktorasını Mainz Üniversitesi'nde bitirmiş. Bu iki öğretim görevlisi, 3'üncü Türkologlar Konferansı'nı örgütlediler. Eşzamanlı olarak da suzani denilen Orta Asya işlemelerinin sergisi düzenlendi.

Alman Türkologlar Konferansı herhangi bir kuruma bağlı olmayan, üç veya dört senelik aralıklar-

* Anadillerini bu fakirin tecavüzlerinden koruyan müstensihlerim Olcay Akyıldız, Kemal Adatepe ve Gülay Arslan'a teşekkür ederim.

la tertip edilen nispeten küçük seminerlerdir (Leipzig'teki konferansa 39 kişi katıldı). Alman sıfatı da fazla dar bir biçimde ele alınmıyor. Katılanların nerede ise yarısı Alman pasaportuna sahip değildi. Almanya'da çalışan yabancılar yanında Hollanda, Norveç, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'dan davet edilenler vardı. İstanbul'dan Nuri Yüce katıldı.

Türkoloji, Almanya'da hâlâ her şeyden önce bir filolojidir. Tarih, sanat tarihi veya maddî kültür ile ilgilenenler, genellikle İslamolog, şarkiyatçı veya Orta Asya enstitülerinde biraz marjinal bir şekilde temsil edilen bu bilimde bir defa daha marjinal olurlar. Suraiay Faroqhi, Hedda Reindl-Kiel veya Michael Ursinus gibi tarihle meşgul olanlardan bazılarının Leipzig'e gelememesi, bu filolojik ağırlığı daha da hissettiriyordu. Oysa filologların arasında da ortak referans alanları oldukça az. Örneğin Kırgız dili tarihi ile çağdaş Türkiye Türkçesi edebiyatı gibi araştırma alanlarının arasında ilgi ve metot bakımından fazla bir benzerlik olmadığı ortadadır. Türkologlar Konferansları'nın bence en önemli fonksiyonu da bu durumdan kaynaklanıyor: marjinal ve konusu dağınık bir bilimin münferit temsilcilerine ortak zemin buldurmak. Leipzig konferansı, kanımca bu açıdan başarılı geçti.

Bunda konferans konusunun bence büyük katkısı vardı. "Türkoloji araştırmaları-gelenek ve perspektifler" çok genel bir konu gibi gözüküyor, fakat bir tartışma zemini yarattı. Bildirilerin çoğunda yeni bulgular Türkoloji söyleminin gelişmesine endeksli olarak sunuldu. Ortada sanki ortak bir varsayım vardı: Bilim, kesintisiz ve düz bir çizgi üzerinde inkişaf etmiyor, fakat bilinçsiz bir gündemin sayesinde yol katediyor.

Birçok tebliğ Türkiye Türkçesi'ni (veya tercih ettiğim adıyla Osmanlıcayı) konu etti. Esin İleri (Hamburg) Türk derslerinde alışılmış gramerin yerine valens gramerini kullanmanın yararına dikkat çekti. Valens (birleşim değeri) grameri, bir fiilin yanına aldığı zarurî veya muhtemel unsurlardan hareketle dilin yapısını inceliyor. İleri'nin tanıttığı örnekler ise -en azından benim gibi dilci olmayan biri için- Türkçe öğrenmeyi fazla kolaylaştıracağa benzemiyordu; kuralların çok teferruatlı oluşu sistemi oldukça hantal kılıyor. Hans-Jürgen Kornrumpf (Mainz) sözlüklerde gramer hakkında daha fazla bilgi verilmesini savundu ve bazı yeni sözlükleri bu açıdan eleştirdi.

Manfred Götz (Köln), tamamlayan hal (-in durumu) ve fonksiyonları üzerinde durdu. Tebliğ gramer kitaplarında genellikle üzerinde durulan kuralları epeyce geride bıraktı ve bu fakiri de defalarca hayrete düşüren fenomenlere açıklık getirdi. Tamamlayan halin örneğin neden heyecan belirtebildiğini ("manzarasına bayıldığımın İstanbul'u") daha önce bilmiyordum. Berlin'den Armin Bassarak'ın fiil ekleri sıralamasını düzenleyen kurallar hakkındaki tebliğini de aynı zevkle dinledim. Mainz'tan Michael Hess elizyonlu caymaca olarak adlandırdığı Osmanlıca'da epeyce yaygın bir fenomeni tanımlamaya ve içsel kuralları bulmaya çalıştı. Burada söz konusu olan, "saltanat üç şey ile ka'im ve devam bulur" misalinde olduğu gibi, aslında konması gereken bir bileşik fiilin eylem unsurunun, cümlenin devamında başka bir bileşik fiilin mevcudiyeti halinde düşmesidir. Örnekte "ka'im" kelimesinden sonra gereken "olur" fiili elizyona uğrar ve böylece cümle caymacalı olur.

Frankfurt'tan Mark Kirchner, Kaykaus b. İskandar tarafından Farsça olarak kaleme alınan *Kabusname*'nin Osmanlıcaya tercümelerini karşılaştırarak dilin gelişmesine ışık tutuyordu. 1432 senesinde bitirilmiş Mercümek Ahmed'in çevirisi ile ona dayanarak Nazmîzade Murtaza tarafından 1705 yılında hazırlanmış metin arasında en önemli fark, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin 18'inci yüzyılda daha fazla kullanılmış olması, ama sözdiziminde de farklılıklar göze çarpıyor. Heidi Stein (Leipzig) ise, 1480 yılında Roma'da Latin harfleriyle basılmış ve muhtemelen Yunus Emre'ye malolunabilir iki şiir üzerinde durdu. Bir Dominikan papazı olan Georgius de Hungaria'nın 22 senelik Osmanlı esareti hakkında yazdığı kitaba giren bu iki şiirin bir özelliği, o zamanki Türkçe telaffuzu hakkında ipuçları vermesidir.

Anadolu Türkçesi'nin lehçeleri hakkında iki bildiri sunuldu. Leipzig'ten Nurettin Demir Güney Anadolu (Alanya) yöresi lehçesindeki çeşitlilik hakkında gözlemler sundu. Bernt Brendemoen (Oslo) Doğu Karadeniz bölgesi lehçelerinde, fiil ile başlayan cümlelerdeki sözdizimini ayrıntılı bir şekilde tahlîl etti. Brendemoen'e göre, üzerinde durduğu fenomenler Türkçe'nin içsel gelişimi ile açıklanamaz. Öte taraftan Farsça veya (özellikle Karadeniz'de) Rumca'nın etkisi muhtemeldir.

Farklı diller arasındaki etkileşim -bildiğim kadarıyla- daha çok milliyetçi varsayımlardan hareket eden Türk dilciliğinin dikkatini pek çekmemiş. Osmanlıcanın kelime dağarcığı dinî sebeplerden dolayı Arapça ve Farsça'nın yoğun tesiri altında kalmış olduğundan öteye giden araştırma ve tespitlere sanki gerek duyulmamış. Konferansta diller arası etkileşimi konu eden birçok bildiri sunuldu. Maurus Reinkowski (Bamberg) Osmanlıca/Türkçesinden Bağdat Arapçasına geçen kelimeleri inceledi. Johann Strauss (Freiburg i.Br.) 18'inci yüzyıl Fenerli edebiyatında Osmanlıca unsurlar üzerinde durdu. Rumca ve Rumencede küçümsenmeyecek boyutlara ulaşan bu pay bazı metinlerde Osmanlıcadaki Arapça ve Farsçanın payı ile kıyaslanabilir. Osmanlıca sırf Fenerli kelime dağarcığını değiştirmekle kalmıyor, Türkçe deyimler de aynen Rumca veya Rumence kelimelerle aktarılıyor. Lars Johanson (Mainz) ise "dolaylı zaman" (*Indirektiv*) adını verdiği gramer kategorisinin Bulgarca'da mevcudiyetine dikkat çekti. Osmanlıcadan çok Kıpçakçadan Bulgarcaya geçmiş bu fiil biçimi benzer bir şekilde Tacikçeye de geçmiş. András Róna-Tas (Szeged) ise, Osmanlıca olmayan Türk dillerinden Macarcaya geçmiş kelimeler hakkında bir bildiri sun-

du. Bu 500 kelime Peçenekçe, Hazarca ve Avar devletinin geç dönemi dili gibi Doğu Avrupa'da kaybolmuş bazı Türk dillerinden tek geriye kalandır.

Osmanlıca-dışı Türk dilleri, böyle bir toplantıda genellikle Osmanlıcadan fazla ilgi çeker. İstanbul'dan Nuri Yüce, 14'üncü yüzyıl Doğu Türkçesi bir Kur'an tercümesini inceledi ve üslûbun sadeliğine dikkat çekti. Arpad Berta (Szeged), Orta Kıpçakçanın lehçelerini sınıflandırmaya çalıştı ve kesin sınırlar çizmesinin ne kadar zor olduğunu gösterdi. Benzer bir şekilde Hendrik Boeschoten (Utrecht) Harezm Türkçesinin tanımlamasındaki zorlukları gösterdi. Marek Stachowski (Berlin) Yakutça ek ve köklerinin tipolojisini çıkardı. Éva Csató (Köln) ile Aleksander Dubinski (Varşova) Doğu Avrupa Yahudi Türkleri tarafından konuşulan ve artık kaybolmaya yüz tutan Karaimce üzerinde durdular. Csató dilin tipolojik özelliklerini tanıttı, Dubinski Radloff'un Kırım Karaimcesi metinleri neşrindeki yanlışlıkları anlattı.

Sankt Peterburg'tan gelen iki Rus Türkolog birbirini tamamlayan iki bildiride Eski Türk runik yazısını incelediler. Sergey G. Klyaştorniy bu yazı sisteminin coğrafî çevrede mevcut başka yazı sistemleriyle ilişkisi üzerinde durdu; Viktor G. Guzev yazıyı bir hece yazısı olarak ele alarak morfolojik düzeyde başka yazı sistemleriyle koşutluklar kurdu. Özellikle András Róna-Tas'ın müdahalesiyle devam eden tartışmada, hece yazılarında hep ünsüz-ünlü sırası görüldüğü, Türk runik harflerinde ise terzi lazım geldiği üzerinde duruldu.

Orta Asya Türklerinin folklor edebiyatı, Doğu Alman araştırmacılarının eskiden de ilgilenebildiği alanlardandır. Sigrid Kleinmichel'in bildirisi, bu konuda bile getirilen sınırlandırmaları gösterdi. Orta Asya kıssalarının incelenmesi, bu metinlerin dinî tarafı sebebiyle pek mümkün olmamıştır. Kleinmichel'e göre bu edebî tür şimdi yeniden gündemde. Şifahî ve yazılı edebiyat arasında bir köprü kuran kıssalar özellikle edebiyat sosyolojisi açısından ilgi çekicidir. Erika Taube ise Batı Moğolistan'da Tuba dili türkülerinin iki edisyonunu tanıttı ve bu araştırma alanının durumu üzerinde durdu.

Klaus Röhrborn'un (Göttingen) sunduğu tebliği ise son derece ilginç buldum. Röhrborn'un konusu, Uygurlarda Budist metinlerinin Çinceden çevrilmesinde kullanılan metot idi. Söz konusu tercümeler bir tek insanın değil, bir heyetin eseriymiş. İtinalı yazma tahlilleri sonucu Röhrborn, bu hey'etlerin çalışma şeklini ortaya çıkardı. Galiba ilk önce Çin yazısının transkripsiyonu, sonra tercüme yapılmış, nihayet sıra tashihlere gelmiş. Grubun başında olan ve son metne ismini koyan tercüman ise, ancak günlük Uygurcuya vâkıf bir Çinli imiş. Bu çalışma tarzı ise, çevirilerde üslûp ve seviye farkını izah ediyor. Tartışmada, 60'lı yıllarda Budist keşişlerinin Ulan Bator Gandang manastırında Tibetçeye tercümeler yaparken aynı yolu izlediklerine dikkat çekildi.

Peter Zieme (Berlin) Maitreya kültünde kullanılan bir methiye için yeni okumalar önerdi ve yorumlar getirdi. Slobodan Ilic (Frankfurt a.M.), 19'uncu yüzyılda yaşamış iki Bosnalı Bektaşî şairi hakkında yeni bulgular sundu. Bosnevî ve Fahrî mahlaslarını kullanan bu şairler Bektaşîliğin Bosna'da çok geç ve fazla başarılı olmayan yayılma hareketine mensuptu. Sünnîliği kuvvetli Bosna'nın atmosferinde şiirlerinde Ali'yi, imamları, bektaşî şeyhleri ve derviş hayatını övüyor, ama hurufilik yapamıyorlardı.

Ilic'in tebliği ebebiyat tarihi ile tarih arasında güzel bir gezinti idi. Doğrudan tarih konularını ele alan bildirilere gelince, aklıma ilk önce Dariusz Kolodziejczyk'in 1444 tarihli Segedin muahedesinin tahlili geliyor. Şimdiye kadar antlaşma metninin bilinmediği düşünülüyordu, fakat Kolodziejckzyk, II. Murad'ın Latince olarak Leh kıralına yazdığı bir mektubun aslında bu muahedenin metni olduğunu ispat etti. Bildiri, Segedin antlaşmasını ona muasır bazı muahedeler ile karşılaştırarak o zamanki Osmanlıların diplomasi işlemlerine de ışık tuttu.

Çok daha yakın tarih ile ilgili olarak, Sabine Prätor (München) Osmanlı basını hakkında araştırmaların durumunu inceledi, Martin Strohmeier (Bamberg) erken Cumhuriyet devri muhalefeti ve özellikle İskilipli Âtıf Hoca'yı anlattı.

Son Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemleri ile ilgili iki bildiri, sadeleştirme hareketlerini ele aldı. Göttingen Üniversitesi'nde çalışan Milan Adamovic İttihad ve Terakki devri sadeleştirme projelerinden yayıncı İbrahim Hilmî'nin bir risalesi ile Milâslı Dr. İsmail Hakkı'nın önderliğinde faaliyet gösteren bir cemiyetin önerdiği bir elifba üzerinde durdu. Söz konusu elifba, Arap harflerine dayanmakla birlikte, sekiz ünlüyü temsil eden işaretler de ihtiva ediyordu ve bitişik yazılmıyordu. Marburg'tan Jens Peter Laut en azından bir müddet için daha fazla kabul gören bir reformdan bahsetti. Güneş-dil teorisinin ortaya atılmasını konu olarak seçen Laut, bu teorinin formüle edilmesindeki kişilerin ve özellikle Atatürk'un rolü üzerinde durdu. Teorinin ilk şekli ve 1935 senesinde Ankara'da görevli olan Viyanalı dilci H.F.Kvergiç'e aitti.

Burada Türkçe filoloji, Türkolojinin tarihi ve Türk tarihinin kesiştiği bir noktadayız. Bu fakirin tebliği de böyle bir konu işledi. İstanbul yazma koleksiyonlarında bulduğum *Ta'rih-i Devlet-i Osmaniye*'nin meşhur müellifi Hammer ile genç Ahmed Cevdet Efendi mektuplaşmalarından geri kalan iki mektubu tanıttım ve kaba hatları ile Türkolog-Türk araştırmacısı ilişkisinde ortaya çıkan epistemolojik sorunların tarihinin eskizini ortaya çıkarmaya çalıştım.

Bamberg'ten Klaus Kreiser, Alman Türkologu Gotthard Jäschke'nin hayatı ve çalışmaları hakkında bir inceleme sundu. Türkiye'de Atatürkçü olarak saygı gören ve çalışmalarında azınlıklar gibi bazı tabu konulara hiç değinmeyen Jäschke, hukuk tahsili, çevirmen öğrenimi ve dışişleri kariyeri (20'li

yıllarda İzmir, Tiflis ve Ankara'da görevli idi) üzerinden profesörlüğe yükselmiştir. Kişiliğinde pietist protestanlık, sosyalizm, milliyetçilik, kültürel panturancılık, pozitivist bilim anlayışı ve misyonerlik ruhu gibi değişik dünya görüşlerini birleştiren Jäschke, 1940 senesinde NSDAP'ye üye olduğu için İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uzun süre üniversiteye dönemedi, ama Türkiye'de her zaman itibar gördü.

Münih Üniversitesi Yakındoğu Kültürü ve Tarihi ile Türkoloji Enstitüsü'nün müdürü Hans Georg Majer, Franz Babinger tarafından 1947'de kurulan ve sonra bir süre Hans Joachim Kissling tarafından yönetilen enstitüyü tanıttı. Suraiya Faroqhi'nin de görevli olduğu enstitünün özelliği, daha çok tarih çalışmalarının yapılmasıdır. Bir de yine bu satırların yazarı, Alman Şarkiyatçılar Cemiyeti (DMG) Orient Enstitüsü'nün İstanbul şubesi hakkında bilgi verdi (*Toplumsal Tarih*'in bir sonraki sayısı için böyle bir tanıtma yazmaya söz verdim).

Konferansta verilen bildiriler her ne kadar farklı olduysalar da, çoğu, yeni bulgular vermekle yetinmediler, Türkoloji araştırmalarının gündemine de referansta bulundular. Tartışmaların esnasında filoloji, tarih ve folkloristiğin birbirine ne kadar muhtaç olduğu bir daha belli oldu. Herkesin ortak problemi, Türkolojinin sahip olduğu zenginliğin ve öneminin Almanya'da çok az bilinmiş olmasıdır. Değerlendirme toplantısında en azından komşu bilimlere, üniversite bürokrasisine ve siyasetçilere Türkolojinin nasıl daha iyi tanıtılabileceği sorusu üzerinde duruldu. Almanya'da bu sıradaki durum ise, dolaysız pratik değeri olmayan bilimler için çok elverişli değil. Artık bu ülkede de bilimlerin piyasa değeri çok önemli bir rol oynamaya başladı, devletin para sıkıntısı da bu eğilimi kuvvetlendiriyor. İleride bundan bir tehlike doğabilir: Doğrudan Almanya'dan Türk vatandaşlarına yönelik çalışmalar teşvik görebilirken, Türkolojinin öbür dalları ihmal edilebilir. Örneğin Hamburg eyaletinde lisede seçmeli ders olarak Türkçe, Kürtçe (yani Kırmanca) ve Farsça dili ve edebiyatı öğretilmesi kararlaştırıldı. Bu her ne kadar yerinde bir karar ise de, fazla kadro yaratmadan Türkçe öğretmenlerinin eğitilmesini Hamburg Üniversitesi Türkoloji Bölümü'ne yüklemesi, bölümü pekalâ bir araştırma kurumundan bir öğretmen okuluna çevirebilir. Oysa geniş yelpazeli araştırmalar yapılmadan iyi bir öğretmen eğitimi gerçekleştirmenin uzun vadede çok zor olduğu da bi't-tecrübe sabit. Böylece Türk göçmenlerinin Almanya'da bulunması Türkoloji için büyük fırsatlar yaratabilir, ama aynı zamanda ciddî riskler doğuracağa da benziyor. ▪

HABİL ADEM'İN TERTİPLERİ

Bu bölümün hemen hepsi, tekrar etmek pahasına da olsa Abidin Nesimi'nin anılarından alıntılanmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere bu, özellikle konunun bütünselliği açısından oldukça önemli. Biz sadece burada, çalışmamız sırasında tertiplere ilişkin olarak rastladığımız bazı haberleri ve bilgileri konuya dipnotlar halinde eklemlemekle yetindik. Çünkü söz konusu tertiplerin tümü de ayrı ayrı incelenebilecek türden ilginç iddiaları içeriyor. Bütün bunları burada yapmak ise, çalışmamızın boyutlarını oldukça aşar.

Şimdi önceki bölümlerde de bir-ikisine yeri geldikçe değindiğimiz tertiplere geçelim:

FENER PATRİKHANESİ OLAYI

Habil Adem Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Ekrem Beyin polis müdürü bulunduğu dönemde Fener Patrikhanesi ile ilginç bir tertibe girmiştir. Şimdi 'Atlantik' olan yer vaktiyle Petrograd Pastanesi'ydi. Orada Atatürk'ün güzel çerçeveli bir portresi vardı. Habil Adem ve maiyeti Petrograd Pastanesi'nin sahibine gitmişler. Akrabalarının birinin düğünü olduğunu, tuttukları düğün salonunda Atatürk portresi bulunmadığını, düğün için geçici olorak portrenin kendilerine verilmesini istemişler. Pastane sahibi de bunların pastanenin devamlı müşterileri olduklarından ricalarını geri çeviremiyor (ve) portreyi veriyor. Yine o tarihlerde şimdi Tokatlıyan hanının bulunduğu dar sokakta smokin, silindir şapka ve benzeri eşyaları kiraya veren dükkanlar vardı. Habil Adem ve maiyeti oradan kira ile kendilerine bu eşyalardan alıyorlar. Fakat bunlar düğüne değil, Fener Patrikhanesi'ne gitmeye karar vermişlerdir. Gün battıktan yani bütün daireler kapandıktan sonra patrikhaneye varmışlar. Başpatrik patrikhanede yatıp kalkarmış. Kapıcıya başpatriği görmek istediklerini söylemişler. Kapıcı, patriğin özel odasında olduğunu, bu saate misafir kabul etmediğini söylemiş. Habil Adem ve maiyetindekiler hep smokinli imişler. Ankara'dan geldiklerini, görüşmek zorunda olduklarını, patriği derhal çağırmasını söylemişler. Yanındakiler kapıcıyı bir kenara çekmişler. Kapıcıya Habil Adem'in başmüfettiş olduğunu, kendisine saygılı davranmasını söylemişler. Kendileri de Habil Adem'e saygılı davranmışlar. Başpatrik odasından kapıya gelmiş. Başmüfettişi ve maiyetini karşılamış, bürosuna götürmüş. Bu sırada Habil Adem başta maiyeti erkânı arkada kurdelelere sarılı Atatürk'ün portresini taşıyarak onu izlemişler ve büroya oturmuşlar.

Habil Adem'in dinler tarihi ve özellikle Ortodoks tarihi üzerine geniş bigisi vardı. Bu bilgisi onu(n) devlet emniyet teşkilâtında çevirmen olarak çalışmasından geliyordu. Bu konuya ait çeşitli raporları ve kitapları dilimize çevirmişmiş. Habil Adem dinler tarihindeki geniş bilgisine dayanarak

HABİL ADEM YA DA NAM-I DİĞER NACİ İSMAİL (PELİSTER) HAKKINDA-II

MUSTAFA ŞAHİN -YAŞAR AKYOL

Fener Patrikhanesinin İstanbul'dan Aynaros'a (Yunanistan'da bir şehir) taşınması gerektiğini, Eftim Kilisesinin genel Türk-Ortodoks kilisesi olması gerektiğini önermiştir. Fener Patriği de bu görüşlerin isabetsizliği konusunda yine tarihsel kanıtlar öne sürmeye kalkmış, Habil Adem'le bilimsel tartışmalara geçmişler. Habil Adem işi tatlıya bağlamış ve Fener Patrikhanesinin Türkleşmesi şartıyla kendilerinin, yani Ankara'nın onu tutacaklarını, Eftim'e itibar etmeyeceklerini söylemiş ve Atatürk'ün portresinin Ankara tarafından ibadet yerine asılmak üzere hediye edildiğini eklemiş ve özel bir törenle portre Fener Patrikhanesinin ibadet yerine astırılmıştır. Bu arada Habil Adem, maiyettekilerin Kızılay, Çocuk Esirgeme gibi hayır derneklerinin temsilcileri olduklarını, Fener Patrikhanesinin bu kuruluşlara bağışta bulunmasını rica etmiş...

TÜRK TİCARET BANKASI OLAYLARI

Habil Adem'in maiyetindekilerin çeşitli gazete ve dergi çıkarma ruhsatlarının bulunduğunu ve bu dergilerin eşref saatlerde çıktıklarını kaydetmiştik. Bunlar büyük kuruluşlardan ilân, reklam ve çeşitli adlarla ödenek koparıyorlardı. Bu arada şimdi Türk Ticaret Bankası adını alan bankanın o tarihlerde adı Adapazarı Türk Ticaret Bankası idi.[71] Bu banka da Habil Adem'in maiyetine ait dergilere reklam veriyordu. Bunlar reklamın arttırılmasını istediler. Banka bu teklifi olumlu karşılamadı. Bunun üzerine bu dergiler Adapazarı bankasının bilançosunu bir maliyeci, iktisatçı gözüyle(!) inceleyen makaleler yayınladılar. Bu makaleler gerçekten de bilimsel değere sahipti. Bankanın malî durumunun bozuk olduğunu ilân ettiler. Dergilerinin bu sayılarını da Adapazarı bankasının esas sermayedarlarına yolladılar. Bunun üzerine hissedarlar bankaya üşüşüp, paralarını çektiler. Neticede Adapazarı Bankası gerçekten iflâs etti.[72] Türkiye İş Bankası partisipasyonu ile banka Türk Ticaret Bankasına dönüştü. İsmet Paşa, Habil Adem ve maiyetinin elindeki dergi imtiyazlarını iptal ettirmek için basın kanununu değiştirtti.[73] Şimdi kısaca Piyos olayını da açıklayalım.

Naci İsmail bey

[Pelister] Nam-ı Diğer Hâbil Adem

PİYOS OLAYI

Piyos reasüransın ve daha başka sigorta şirketlerinin kurucusudur. Habil Adem'in maiyetindekilerin çıkardığı dergilere ilân ve reklam vermektedir. Bir gün bunlar Piyos'a gitmişler. İlân ve reklamın çoğaltılmasını istemişler. Piyos bu teklifi reddetmiş. Bunun üzerine Habil Adem -hangi yolla elde ettiğini bilmiyorum- Fransız hükümetinin Piyos'a verdiği şeref nişanının beratını ele geçirmiş. Burada Piyos'un Türkiye'de sigortacılık alanında özellikle I. Dünya Savaşı sırasında yaptığı hizmetlerden dolayı bu şeref nişanının verildiği yazılıymış. Beratta özellikle I. Dünya Savasında sözlerinin bulunuşunu Habil Adem kötüye yormuştur. Çünkü I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı devleti ile İngiltere (Fransa, İtalya...) savaş halinde idiler. Savaş halinde olan iki devletten birinin lehine olan hareket, diğerinin aleyhine demektir mantığıyla Habil Adem Piyos'u zor duruma düşürmüştür.[74] Ayrıca Halil Yaver yoluyla Mareşal Çakmak'a Piyos aleyhine bir rapor düzenlettirilmiştir. Mareşal Çakmak'ın müdahalesiyle Piyos sınırdışı edilmiştir. Daha sonra Piyos'un açtığı dava sonucunda durum aydınlatılmıştır. İsmet Paşa'nın emri ve bir bakanlar kurulu karanamesi ile Habil Adem'in maiyetindeki kişilerin bütün gazete ve dergi çıkarma ruhsatları iptal edilmiştir. Maiyetten önemli bir bölümü de Türkiye'yi terk edip Mısır'a gitmişlerdir.

HOFER OLAYI

Tek parti-tek şef döneminde Türkiye'de gazetelerin ilânları, dağıtımı ve kâğıt işleri belli firmaların elindeydi. İlân işleri Hofer şirketinin, kâğıt işleri Burla biraderlerin elindeydi. Bunların tutmayacağı bir gazetenin, derginin çıkmasına, çıksa da yaşamasına olanak yoktu. Hakkı Tarık Us'un bu şirketlerle arası iyi değildi. Bu yüzden Hakkı Tarık Us'un çıkardığı Vakit, Haber, Son Dakika gibi gazeteler ilân bulabilmekte ve ucuz kâğıt sağlayabilmekte sıkıntı çekiyorlardı. Hakkı Tarık Us bu Hofer ve Burla şirketlerini işlemez hale getirmek için Habil Adem ve maiyetinden faydalanmayı tasarlamıştır. Habil Adem 'İstanbul'un Sesi' dergisinde 'Türk Matbuatı Yahudilerin Kontrolü Altında' başlıklı bir yazı yayınlıyor. Bu yazısında gazetelerin hayatının ilâna ve reklama, kâğıda, yazara dayandığını öne sürüyor ve sırasıyla bunların Yahudilerin kontrolü altında olduğunu gösteriyor. Şöyle ki: İlân ve reklamlar Yahudi Hofer şirketinin elindedir. Bu şirketten başka ilân ve reklam şirketi yoktur. Bu şirket dilediği gazete ve dergilerin reklam ve ilân sayfalarını kiralamakta, piyasadan aldığı ilân ve reklamları bunlara dağıtmaktadır. Hofer şirketi Hakkı Tarık Us'un, yani bir Türk'ün ilişkili bulunduğu gazetelere ilân ve reklam vermemektedir.

Kâğıt işi 'Burla Biraderler'in elindedir. Kâğıt ithalâtı da sınırlıdır. Bu şirket de Türklere kâğıt vermekte nazlanmaktadır.

Büyük gazetelere gelince bunlar da Yahudilere aittir. Örneğin Ahmet Emin Yalman, Enis Tahsin Til Sabataist Yahudidirler. Yunus Nadi ise Karaim Yahudisidir. Bu suretle matbuat Yahudilerin ellerinin altında olmuş olmaktadır. Burada adı geçen kişiler mahkemeye baş vurarak Habil Adem aleyhine dava açmışlardır. Mahkemede Habil Adem'in, Hakkı Tarık Us'la ilişki ve bağlantısı söz konusu edilmemiştir.

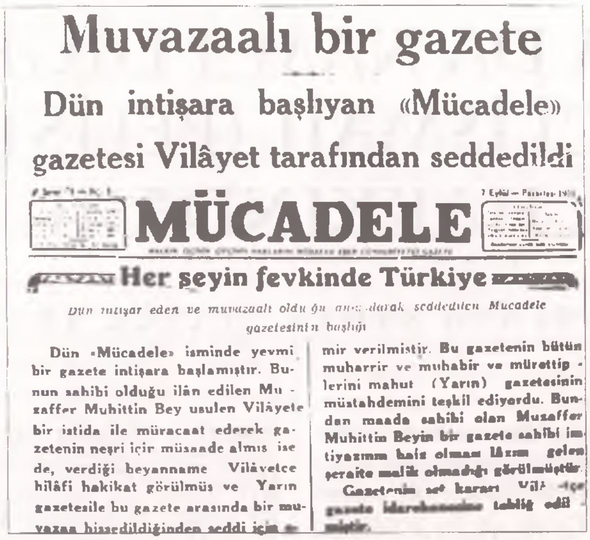
Muvazaalı bir gazete

Dün intişara başlıyan «Mücadele» gazetesi Vilâyet tarafından seddedildi

MÜCADELE

Her şeyin fevkinde Türkiye

Dün intişar eden ve muvazaalı olduğu anlaşılarak seddedilen Mücadele gazetesinin başlığı

Dün «Mücadele» isminde yevmi bir gazete intişara başlamıştır. Bunun sahibi olduğu ilân edilen Muzaffer Muhittin Bey usulen Vilâyete bir istida ile müracaat ederek gazetenin neşri içir müsaade almış ise de, verdiği beyanname Vilâyetce hilâfi hakikat görülmüş ve Yarın gazetesile bu gazete arasında bir muvazaa hissedildiğinden seddi için emir verilmistir. Bu gazetenin bütün muharrir ve muhabir ve mürettiplerini mahut (Yarın) gazetesinin müstahdemini teşkil ediyordu. Bundan maada sahibi olan Muzaffer Muhittin Beyin bir gazete sahibi imtiyazının haiz olması lâzım gelen şeraite malik olmadığı görülmüştür.

Gazetenin sed kararı Vilâyetçe gazete idarehanesine tebliğ edilmiştir.

8 Eylül 1931 günlü Cumhuriyet'teki haber

POLİTİK SKANDALLAR

Şimdi Habil Adem'in politik sahadaki tertiplerinden de söz edilim. Habil Adem Arif Oruç'un çıkardığı 'Yarın' gazetesinin yürütücülerindendi. Yarın gazetesinde imzasız ya da 'Yarın' imzasıyla çıkan başmakaleler Habil Adem'indir. Bir ara Yunus Nadi Arif Oruç'un Kurtuluş Savaşı sırasında komünistlik tahrikatı yaptığını ve bu yüzden mahkûm olduğunu öne sürüyordu. Buna karşılık Arif Oruç da Yunus Nadi'ye 'biz o dönemde komünistlik tahrikatı şayet yapmış isek o zamanlar siz bizim liderimizdiniz, sizin emrinizle yapmıştık' karşılığını veriyordu. Gerçekten o dönemde Arif Oruç, Yunus Nadi, Celâl Bayar, Refik Koraltan, Tevfik Rüştü Aras, Kılıç Ali ve başkalarının kurdukları muvazaa Türkiye Komünist Fırkası'nı ve dolayısıyla onun kurucularından olan Yunus Nadi'yi ilzam ediyordu. Yunus Nadi - Arif Oruç çekişmesinin en kritik anında Habil Adem Yunus Nadi aleyhine bir tertip hazırladı. Bu tertip özetle şöyledir:

Habil Adem'in yanında Bakû'da Türkiye Komünist Fırkası lideri Mastafa Suphi'nin bastığı bildiriler varmış. Habil Adem bu bildirilerin fotokopisini aldırtmış, sonra kâğıt giyotiniyle bildirilerdeki Mustafa Suphi kısmını kestirtmiştir. Matbaada bir mürettip bulmuş ve ona şu talimatı vermiştir. Mürettip Yunus Nadi beye gidecek ve kendisinin Arif Oruç'un matbaasında çalıştığını ve matbaada eski harflerle komünist bildirileri basıldığını, bunları kendisinin dizip bastığını, ancak şimdi bu yaptıklarından pişman olduğunu, bu işlere devam etmek istemediğini söyleyecek, fakat bu işleri yapmadığı takdirde de Arif Oruç'un kendisine yol vermesinin kaçınılmaz olduğunu söyleyecek ve Yunus Nadi'nin Cumhuriyet matbaasında iş isteyecektir. Pek doğaldır ki Yunus Nadi mürettipten o bildirilerden bir suretinin kendisine getirilmesini isteyecek ve ona bir para vaadinde bulunacaktır. Habil Adem mürettibe, Yunus Nadi'nin para vaadini beklemeden, kendisinin ondan bir para isteğinde bulunmasını ve bu paranın 300 liradan aşağı olmaması gerektiğini söylemesini istiyor. Bu para bugünün 30.000 lirası civarındadır. Mürettip de aldığı talimat uyarınca Yunus Nadi'ye gidip talimatı yerine getiriyor. Yunus Nadi mürettibin bu konuşmasından son derece memnun olmuş. Belgeleri getirirse istediği paranın üstünde bir para vereceğini vaadetmiş. Mürettip de yukarıda sözü edilen bildirileri Yunus Nadi'ye getirmiş ve bedelini almış.. Bunun üzerine mürettip, Habil Adem ve 'Yarın' gazetesinin diğer mensupları Bomonti birahanesine gidip sabaha kadar içmişler, eğlenmişlerdir.

Yunus Nadi bu belgeleri aldıktan sonra Cumhuriyet gazetesinde 'Hainlerin Hıyanet Belgeleri, Komünistlik Tahrikat Belgeleri Elimizdedir' başlıklı manşetler atmıştır. Ertesi günü Cumhuriyet gazetesinde mürettibin Yunus Nadi'ye sattığı belgeler(!) yayınlanmıştır. Bunun üzerine 'Yarın' gazetesi yukarıda anlattığımız durumu açıklamış ve bildirilerin

fotokopilerini yayınlamıştır. Bu suretle Yunus Nadi'nin bir oyuna geldiği ortaya çıkmıştır. Bu belgeler Yarın gazetesinde yayınlandıktan sonra Cumhuriyet Gazetesi 'Hainler Bizi de Dolandırdı' diye bir yazı yayınlayarak durumu itiraf etmiştir.[75]

HABİL ADEM'İN NÂZIM HİKMET'TEN YARARLANMAK İSTEMESİ

Yukarıda açıkladığımız gibi 'Yarın' gazetesinin fiili yönetmeni Arif Oruç değil, Habil Adem'di. Bir gün Habil Adem Nâzım Hikmet'i bulmuş ve ona piyasadaki rayicin çok üstünde bir ücretle Yarın gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü teklif etmiş. O tarihlerde Nâzım Hikmet'in mali durumu bozuk olduğu gibi düzenli bir işi de yoktu. Nâzım Hikmet, Habil Adem'in bu teklifini kabul etti. İşe de başladı. Bir hafta kadar çalıştıktan sonra Habil Adem Yarın gazetesinin dört baş başmakalesini Nâzım'a verdi, bunların okunmasını istedi. Bu başyazılar Sovyetler Birliği aleyhine yazılmış yazılardır. Üçbeş gün geçtikten sonra Habil Adem Sovyetlerle ilgili şirketlerden Nâzım Hikmet'i ilân sağlamakla görevlendirdi. Şirketler ilân verdiği takdirde bu makaleleri yayınlamayacağını da Nâzım'a söyledi. Nâzım kendisinin gazetenin ilân memuru değil, yazı işleri müdürü olduğunu, gazetenin genel tutumuyla bir ilişkisinin bulunmadığını söyleyip Habil'in teklifini reddetti.

Söz sırası gelmişken şunu da ekleyeyim ki Yarın gazetesi bu başyazıları yayınlamamıştır".[76]

HABİL ADEM'İN YAPITLARI

Daha önce de belirttiğimiz üzere, kesin sayısını saptayamadığımız Habil Adem'in yapıtlarının ayrıntılı bir dökümünü, ulaşabildiğimiz kadarıyla birtakım açıklamaları da içeren bölümler halinde burada vermeye çalışacağız. Ancak, aşağıda yer alan listedeki pek çok çalışmayı görüp inceleme olanağı bulamadık. Bu inceleyemediklerimizi neye dayanarak listeye aldığımız ise, yanlarına eklenen açıklayıcı notlardan çıkartılabilir. Şimdi kitapları, makaleleri ve gazete yazıları olarak ayrımladığımız bölümlere geçelim.

A) Kitapları:

1. Görüp inceleme olanağı bulduklarımız:

- *Muharebeden Sonra: Hilafet Siyaseti ve Türklük Siyaseti*, Muharriri: Prof. Vayt, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1331 (1915), 187 s.
- *Faal Türkiye*, Muharriri: Dr. Bokkert, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1332 (1916), 101 s.
- *Rusyanın Şark Siyaseti ve Vilayât-ı Şarkiye Meselesi*, Muharriri: Nigerled Krayblis, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1332 (1916), 182 s.
- *Pan Cermenizm-Pan İslavizm*, Muharriri: Habil Adem, İst. 1332 (1916), 170 s.
- *Mağlub Milletler Nasıl İntikam Alırlar?*, Muharriri: Belâk, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1332 (1916), 13 s.
- *İskân-ı Muhacirin (Beynelmilel Usûl-ü Temsil)*, Muharriri: Van P. Goç, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1334 (1918) , 310 s.
- *Londra Konferansındaki Meselelerden: Anadolu'da Türkiye Yaşayacak mı? Yaşamayacak mı?*, Muharriri: Prof. Cons Mol, Mütercimi: Habil Adem, İst. (t. y.), 144 s.
- *Türkiye Ne İçin Harb Ediyor?*, Muharriri: Prof. Libah, Mütercimi: Habil Adem, İst. (t. y.), 119 s.
- *Ankara ve Avrupa Siyaseti*, Muharriri: Habil Adem, İst. 1923, 209 s.[77]
- *Mustafa Kemallerin Kitabı*, Muharriri: Habil Adem, İst. 1925, 171 s.[78]

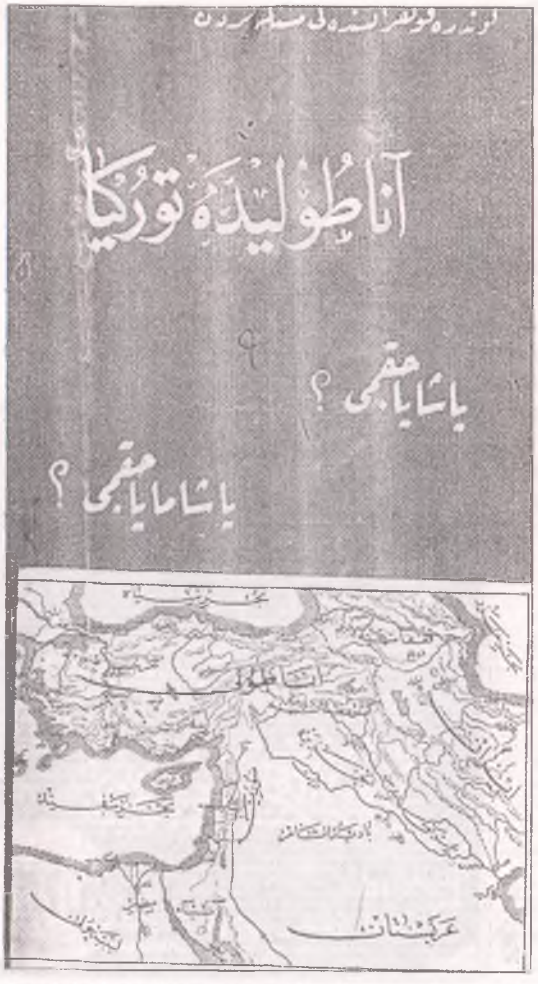

Anadolu'da Türkiye Yaşayacak mı? Yaşamayacak mı?

2. Varlığından haberdar olmakla birlikte, göremediklerimiz:[79]

- Ruhiyât-ı Akvam
- Anadolu'da Türkiye İçtimâiyâtı
- İstanbul İnsanlarının Tarihi
- Türkiye'de İçtimâi İnkılâb
- Halife ve Asya İslâmları
- Beşeriyetin Vatanperver Dahileri
- İlmî, İçtimâi, Felsefi Türklük Mefkûresi
- Para Kazanmanın Yolu
- Türkiye ve Mısır Hidiviyeti
- Şarkta İngiliz-Alman Rekabeti

3. Yayınlanıp-yayınlanmadığını tam olarak saptayamadıklarımız:

- Anadolu'nun İmarı
- Müstemleke Usulû
- Kürd Aşiretlerinin Usûl-ü İskânları
- Arab Aşiretleri ve Usûl-ü İskânları
- İran Türkmenleri
- Ermenistan Tarihi ve Ermeniler

- Anadolu'da Gayr-i Sünnî Cemaatler
- Cenubî Arabistan
- Türkistan Türkleri
- Viyana Belediye Teşkilât-ı Umumiyesi
- Bektaşi Tarikatı
- İsviçre Muavenet-i Umumiye Teşkilâtı
- Umum Avrupa İtfaiye Teşkilâtı
- Umum Avrupa Zabıta Teşkilâtı
- Tahrir-i Nüfus Usûlü
- Almanya Vilâyât-ı Usûl-ü İdaresi
- Garb Devletlerinde Terfi-yi Memureyn Usûlü
- Bugünkü İran Hayatı
- Avrupa Kanun Teşkilâtı
- Trablusgarb'ın Serveti ve İnsanları
- Türkiye'de Rum Teşkilât-ı İktisadiyesi.[80]
- Anadolu'da Türk Dinleri
- Türklerde Seciye ve Esatir[81]
- Lisan Felsefesi [82]
- Asya'da Türk Cihangirliği.[83]
- Türkiye'de Teceddüd.[84]
- Mücedded Ziya Gökalp ve Türkiye'de Tevlid Ettiği Cereyanlar.[85]

4. Habil Adem'in adı görülmemekle birlikte, ona atfedilenler:[86]

- Dr. Frayliç ve Mühendis Ravlig; *Türkmen Aşiretleri*, Matbaa-yı Orhaniye, İst. 1334 (1918), İst. 536 s.
- Halil Yaver; *Türkiye ve Balkanlar. Nereye Gidiyorsun Türkiye? Türk Milletine Açık Mektup*, Gütemberg Basımevi, Galata 1937, 72 s.[87]
- Halil Yaver; *Balkan Sulhunu Kim Tehdid Ediyor? Bulgarların Balkanları İstilâ Planları*, Tecelli Basımevi, İst. 1938, 116 s.[88]
- Halil Yaver; *Bugünkü Bulgaristanda Türk Düşmanlığı*.[89]

B) Makaleleri:

. "Ziya Gökalp'in Teslis-i İçtimaiyesi ve Türk Harsı Meselesi", *Serbest Fikir*, I/1-3 (5-26 Eylül 1918), (3 tefrika).[90]

. "Türkler Nasıl ve Niçin Müslüman Oldular?", *Yarım Ay*, No: 18-25 (1 Sonteşrin 1935-15 Şubat 1936), (8 tefrika).

. "Almanya'da Hitlercilerin Irk Nazariyeleri", *Yarım Ay*, No: 26-31 (1 Mart-15 Mayıs 1936), (6 tefrika).

. "Gönüllerimizin Esrarı: Niçin Seviyoruz? Kimleri Seviyoruz?", *Yarım Ay*, No: 32-36 (1 Haziran-1 Ağustos 1936), (5 tefrika).

. "Kitaplar Arasında: Engin Kıyılar ve Sabih Alaçam", *Yarım Ay*, No: 33 (15 Haziran 1936), s. 15.

. "Fikir-Mide Mücadelesi: Milliyet Realistliği-Komünist Mistikliği ", *Yarım Ay*, No: 37-38 (15 Ağustos-1 Eylül 1936), (2 tefrika).

. "Güzel Nedir? Tabiatta mı Güzellik Vardır? İnsan mı Güzelliği Bulmuştur?", *Yarım Ay*, No: 39-40 (15 Eylül-1 Birinciteşrin 1936), (2 tefrika).

"Türk Matbuatı Yahudilerin Kontrolü Altında", *İstanbul'un Sesi*.[91]

C) Gazete Yazıları:

"İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", *Yarın*, 16 Şubat-14 Nisan 1931, (48 tefrika).[92]

"Bir Devlet Nasıl İdare Olunur?", *Yarın*, 2 Mart 1931, s.1,3.

"Meclisin Feshi Karşısında Millet ve İntihabat", *Yarın*, 5 Mart 1931, s.1,3.

"Halk Yeni İntihabata İştirak Etmeli midir?", *Yarın*, 6 Mart 1931, s. 1,3.

"Halk Fırkası Neler Yapabildi, Neler Yapamadı", *Yarın*, 7 Mart 1931, s.1,3.

Türkiye Ne İçin Harb Ediyor?

"Halk Fırkasının Siyaseti", *Yarın*, 8 Mart 1931, s.1,3.

"Akdeniz Siyaseti ve Türkiye-1", *Yarın*, 10 Mart 1931, s.1,3.

"Akdeniz Siyaseti ve Türkiye", *Yarın*, 11 Mart 1931, s. 1,3.

"Muhalif Fırkaların Tarihi", *Yarın*, 12 Mart 1931, s. 1,3.

"Bizde Niçin Fırkacılık İnkişaf Edemiyor?", *Yarın*, 14 Mart 1931, s. 1,4.

"Rusya Karşısında Dünyanın Hareket Siyaseti", *Yarın*, 16 Mart 1931, s. 1,4.

"Kendimize Göre Yeni Bir İdare Sistemi Bulabilir miyiz?" , *Yarın*, 17 Mart 1931, s. 1,4.

"Türkiye'nin Darülfünun Siyaseti", *Yarın*, 18 Mart 1931, s. 1-2.

"Almanya'da Bir İntikam Fikri Doğdu", *Yarın*, 21 Mart 1931, s.1,3.

"Türk Ocağı Neydi, Ne Olabilir?", *Yarın*, 22 Mart 1931, s. 1,3.

"II. Fırkasının Türk Ocakları Siyaseti", *Yarın*, 23 Mart 1931, s. 1,3.

"İlim Nerededir: Kitapta mı, Hayatta mı?", *Yarın*, 24

Mart 1931, s.1,3.

"Üçüncü Millet Meclisi", *Yarın*, 27 Mart 1931, s.1,3.

"Akdeniz İhtilafına Bir Alman Cevabı", *Yarın*, 31 Mart 1931, s. 1,3.

"Dünyanın İhracat Ticareti", *Yarın*, 4 Nisan 1931, s.1.

"Dumping Karşısında Dünya ve Biz", *Yarın*, 7 Nisan 1931.

"Türkiye Nasıl Para Bulabilir?", *Yarın*, 9 Nisan 1931.

"Türkiye'de Kaç Nevi Mantık Vardır?", *Yarın*, 13 Nisan 1931.

"Günün Meselesi: Bir İşçi ve Çiftçi Fırkasının Hak ve Menfaatleri", *Yarın*, 11 Haziran 1931.

. "Günün Meselesi: Muhalefetin Fikirleri Karşısında Halk Fırkasının Fikirsizliği", *Yarın*, 13 Temmuz 1931, s. 5.

. "Günün Meselesi: Maneviyatın İfadesi. Türk Maneviyatının Bozguncuları Kimdir? Biz miyiz, Onlar mı?", *Yarın*, 15 Temmuz 1931, s. 1-2.

. "Günün Meselesi: Nereye Gidiyorsun Almanya? Fransa'nın Tertip Ettiği Siyasi Suikastın Malî Neticeleri Karşısında!", *Yarın*, 17 Temmuz 1931, s. 1-5.

. "Günün Meselesi: Almanya Batacak mı? Fransa'nın Avrupa Hakimiyeti Siyasetinin Son Taarruzu", *Yarın*, 18 Temmuz 1931, s. 1-2.

. "Günün Meselesi: Fikir Hürriyeti. Türk Matbuatı, Ferdin İlcalarına Açık Bulunursa Şuurlaşabilir!", *Yarın*, 21 Temmuz 1931, s. 1-5.

. "Günün Meselesi: Ziraat Siyaseti . Türkiye'nin Bugünkü Ziraat Siyasetini Değiştirmek Lâzım!", *Yarın*, 24 Temmuz 1931, s. 1-5.

. "Günün Meselesi: Buhran Karşısında. Hükümet Hissesiz Şerik Sıfatı İle Zirâi Müdahalede Bulunmalı", *Yarın*, 27 Temmuz 1931, s. 1-2.

. "Günün Meselesi: Stalin'in Nutku. On Üç Senelik Bir Tecrübenin Neticeleri Karşısında Ric'at", *Yarın*, 29 Temmuz 1931, s. 1,5.

. "Günün Meselesi: Kellemizi Veririz! Yalnız Matbuat Değil, Altıyüz Senedenberi Hürriyete Aç Türkiye Evlâtlarının, Cumhuriyetle Kavuştukları Hürriyete Bu Kanunla Münseliptir", *Yarın*, 31 Temmuz 1931, s. 1-5.

. "Günün Meselesi: Para Mekanizması. Alman Buhranı Karşısında Bankalarla Fabrikaların İhtilafları", *Yarın*, 2 Ağustos 1931, s. 1-5.

. "Günün Meselesi: Para ve İş. Dünyayı Bugünkü Buhrandan Kurtaracak Yeni Bir İktisadi Sistem", *Yarın*, 4 Ağustos 1931, s. 1-5.

."Günün Meselesi: Makina Parası. Para ile İşi Birleştirecek Malî Sanayiin Çalışma Şekilleri", *Yarın*, 5 Ağustos 1931, s. 1-2.

. "Dünyanın Dostları ve Yeni Düşmanları", *Yarın*, 6 Ağustos 1931, s. 1,5.

. "Günün Meselesi: Paranın Mağlubiyeti. Fransa, İngiliz-Amerikan İtilâfı Haricinde Kalmamak İçin Teslim Oldu!", *Yarın*, 10 Ağustos 1931, s. 1-2.

"Boş Söz mü, İş Teşkilâtı mı?", Yarın, 12 Ağustos 1931, s. 1-2.

. "Dünya Buhranı Karşısında", *Yarın*, 14 Ağustos 1931, s. 1,5.

. "Müşterek Çiftçilik Tecrübeleri", *Yarın*, 15 Ağustos 1931, s. 1-2.

. "Türk Afyonları Kurtarılacak mı?", *Yarın*, 17 Ağustos 1931, s. 1-2.

. "Bir Belediye Nasıl İdare Olunmalıdır?", *Yarın*, 18 Ağustos 1931, s. 1-2.

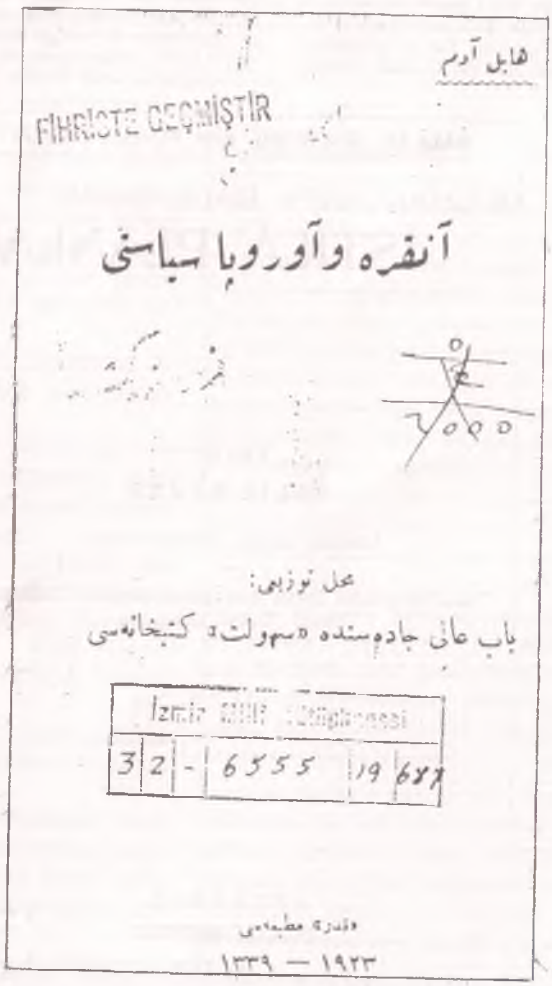

Ankara ve Avrupa Siyaseti

71- Banka 9 Mart 1913'te "Hacı Adem Beyzade İbrahim, Sipahizade Hamid ve Şürekası" tarafından "Adapazarı İslâm Ticaret Bankası" adı ile kurulmuştur. "Eshamlı Komandit Şirket" şeklinde kurulan bu banka, ilk özel milli bankadır. 29. III. 1928'de yapılan genel kurul toplantısında alınan bir kararla bankanın adı "Adapazarı Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi" şeklini almıştır. Değişik yıllarda sermaye arttırımına giden bankanın 1934'te sermayesi 2.200.000 TL'na yükseltilmiştir. Arttırılan bu sermayenin 1.000.000 TL'nın Maliye Bakanlığı ile devlet bankalarınca satın alınması sağlanmış, aynı yıl bankanın idare merkezi Ankara'ya taşınmıştır. 18.VI. 1936'da yapılan genel kurulda alınan kararla 31.III.1937'de bankanın adı bu sefer "Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi"ne çevrilmiş, idare merkezi de 1952'de İstanbul'a taşınmıştır. Bkz. "Türk Ticaret Bankası", *Türk Ansiklopedisi*, C.XXXII, s.295. A. İLKİN; "Adapazarı İslâm Ticaret Bankası", *Büyük Ekonomi Ansiklopedisi*, İst. 1992, s.13.

72- Bir önceki dipnotumuzda yer alan bilgilere göre (dn.71), 1934 yılındaki durum, bu "iflas" olayıyla ilgili olsa gerektir. Nitekim biz de bir çalışmamız sırasında İzmir'de yayınlanan Anadolu gazetesinin

3 Eylül 1934 tarihine ilişkin İstanbul mahreçli bir haberinde aynen, "Memleketimizde çıkan onüç mecmua iktisadi vaziyeti ihlâl ve şantaj cürümlerinden kapatılmışlardır." şeklinde bir kaydını gördük. Bkz. "13 Mecmua Kapatılmıştır", Anadolu, 4 Eylül 1934, s.2. Ne yazık ki bunların adlarını saptayamadık.

73- 25 Temmuz 1931 tarihli Matbuat Kanunu, 28 Haziran 1938 tarihinde geçirdiği değişiklikleri ile, gazete ve dergi çıkarmak için, çıkarılacak yerin en büyük mülkî amirinden ruhsatname alınmasını zorunlu kılıyordu. Böyle bir girişimde bulunanlar bazı malî (yayının çıkacağı yerin nüfusuna göre, bir bankadan bin ilâ beş bin TL. arasında bir garanti mektubu verilmesi gerekiyordu) ve siyasî ("sui şöhret" sahibi olanlara yayın çıkarma hakkı tanınmamaktaydı) engelleri de aşmalıydılar. Dolayısıyla, hükümet yeni bir yayına izin verip vermemekte tamamen serbestti. Bkz. Cemil KOÇAK; "II. Dünya Savaşı ve Türk Basını", *Tarih ve Toplum*, VI/35(Kasım 1986), s.29.

74- Bkz. "Piyos'un Hisseleri Haczedildi", Anadolu, 6 Mayıs 1934, s.2.

75- Yunus Nadi üzerine çalışan bir arkadaşımız bu çekişmeyi Habil Adem'in adını katmadan ayrıntılı olarak yayınlamıştır. Bkz. Pelin Böke, "Eski Anadolu Sosyalistleri Arasında 'İkinci' Polemik", *Birikim*, Sayı: 38/39 (Haziran/Temmuz 1992), s. 127-131.

76- Abidin Nesimi; a.g.y., s.114-121.

77- Kitabın yeni harflere çevirisi bir lisans bitirme tezine konu olmuştur. Bkz. Mustafa ŞAHİN - Melek BOZKURT; Habil Adem; Ankara ve Avrupa Siyaseti, Uludağ Üni., Necatibey Eğitim Fak., Tarih Bölümü (Lisans Bitirme Çalışması), Balıkesir, 1988.

78- Habil Adem bir yazısında bu kitabının, "muhtelif lisanlara tercüme" edildiğini belirtiyor. Bkz. Naci İsmail; "Maneviyatın İfadesi", Yarın, 15 Temuz 1931, s.1-2. Gerçi biz, söz konusu çevirilereden hiçbirisini göremedik. Yalnız, Muzaffer Gökman'ın bibliyografyasında yer alan bir kayıttan, kitabın "An epoch-making book in Turkey. The book of Mustafa Kemal by Abel Adam" başlığıyla İngilizceye çevrildiğini ve 1966'da New York'ta basıldığını öğreniyoruz. Bkz. Muzaffer GÖKMAN; *Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası-III*, İst. 1984, s.9.

79- Bu bölüm, Habil Adem'in değişik kitaplarındaki "Habil Adem Beyin âsâr-ı sâiresi", "Muharririn .... âsâr-ı mühimmesi" gibi başlıklar halinde verilen listelerle, yine söz konusu kitapların içinde yer alan kimi bilgilerden derlenerek oluşturulmuştur. Örneğin bunlar için bkz. Habil Adem; *Pan Cermenizm-Pan, İslavizm*, İst. 1332, s.172. Habil Adem; *Ankara ve Avrupa Siyaseti*, İst. 1923, s.211. Prof. Cons Mol; *Anadolu'da Türkiye*....., s.144. Dr. Bokkert; *Faal Türkiye*, s.43, 73

80- "ilh..." ibaresiyle son bulan ve buraya kadar olan 21 kitaplık listeyi aldığımız kaynakta, konuya ilişkin olarak verilen "H.A." imzalı açıklayıcı not aynen şöyledir: "Bu âsârın kaffesi hükümet hesâbına yazılmış olup, bir kısmı mülgâ Emniyet-i Umumiye, bir kısmı Aşair ve Muhacirin ve bir kısmı da Nüfus ve İdare-i Umur Vilâyât Müdüriyetlerimizin mehemlerindedir. Ahiren, cümlesinin tab'larını İstanbul kitapçıları deruhte ettiklerinden birer birer ve pek az zamanda tab' olunacaktır. Bkz. Habil Adem; *Ankara ve Avrupa Siyaseti*, İst. 1923, s.211.

81- Kitap hakkında Habil Adem aynen şu açıklamayı yapıyor: "Şamanizm hakkında kat'i malûmat edinebilmek için yakın zamanda intişar edecek olan 'Türklerde Seciye ve Esatir' namındaki eserimize intizar etmelidir. Maatteessüf, eser mezkûr Eylülde intişar edecekti. Fakat nâ-kuhzuhur bir mania, tehirine sebeb-i kat'i teşkil etmiştir". Bkz. Nigerled Krayblis; *Rusyanın Şark Siyaseti ve Vilâyât-ı Şarkiye Meselesi*, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1332(1916), s.82, dn.1.

82- Kitap için Habil Adem, "Bu iki ay zarfında gayet mühim bir (Lisan Felsefesi) tercüme edeceğiz" açıklamasını yapıyor. Bkz. Prof. Cons Mol; *Anadolu'da Türkiye*....., s.20, dn.1.

83- Kitabın "neşr" ve "intişar" edileceğine ilişkin olarak bkz. Prof. Libah; *Türkiye Ne İçin Harb Ediyor?*, Mütercimi: Habil Adem, İst. (t.y.), s.51, 116.

84- Habil Adem'in kendi açıklamalarından birine göre kitap yayınlanmamıştır. Bkz. Habil Adem; "Ziya Gökalp'in Teslis-i İçtimaiyesi ve Türk Harsı Meselesi", *Serbest Fikir*, I/3(26 Eylül 1918), s.4.

85- Habil Adem, kitabın üç sene önce yazıldığını, ancak birtakım nedenlerle yayınının geciktiğini belirtiyor. Bkz. 90 no'lu dipnotumuzda yer alan açıklama.

86- Bu bölümde yer alan liste, her ne kadar spekülatif de olsa, tamamen Abidin Nesimi'nin iddiaları doğrultusunda hazırlanmıştır. Ayrıca Nesimi, bunlardan başka, Mevlânzade Rıfat imzalı kitapların yazarının da Habil Adem olduğunu iddia eder ki (Bkz. Abidin Nesimi; a.g.y., s.110)., biz buna pek ihtimâl veremedik ve bunları listeye almadık.

87- Kitabın tanıtımı için bkz. Mustafa ŞAHİN ; "Quo Vadis Turquie", *Tarih ve Toplum*, XX/119(Kasım 1993), s.60-62.

88- Kitabın tanıtımı için bkz. Z. F.; "Kitablar ve Mecmualar", *Ülkü (Halkevleri ve Halkodaları Dergisi)*, XVII/99 (Mayıs 1941), s. 282-285.

89- Kitabı görme olanağı bulamadık. Dolayısıyla da tam künyesini veremiyoruz. Varlığından ise, Halil Yaver'in kendisinin bir kitabında verdiği bilgiden haberdar olduk. Bkz. Halil YAVER; *Balkan Sulhunu Kim Tehdid Ediyor? Bulgarların Balkanları İstilâ Planları*, İst. 1938, s.5.

BALKAN SULHUNU KİM TEHDİD EDİYOR?

BULGARLARIN BALKANLARI

İSTİLÂ PLANLARI

Yazan

HALİL YAVER

İstanbul Barosu Avukatlarından

ve

Tuna Vilayetinin Sofya Sancağının Samakov Kazasının Dolna Banya köyünden

İSTANBUL

TECELLİ BASIMEVİ

1 9 3 8

Başkasının Adıyla Yayımladığı Kitaplardan Biri

90- Habil Adem makale için, "Üç sene evvel 'Mücedded Ziya Gökalp ve Türkiye'de Tevlid Ettiği Cereyanlar' namıyla bir kitap yazmıştım. O zaman sansür tarafından neşrine müsaade edilmedi ve ahiren, sansürün ilgası üzerine neşredilmek üzere bulunan eserin bir kısmını neşr ediyorum. Bkz. Habil Adem; "Ziya Gökalp'in Teslis-i İçtimaiyesi ve Türk Harsı Meselesi", *Serbest Fikir*, I(15 Eylül 1918), s.3.

Serbest Fikir dergisine gelince, bu, Habil Adem'in kendisinin çıkardığı bir dergidir. Biz İzmir Milli Kütüphane'de derginin 2/70 numarayla kayıtlı üç sayısını gördük ki, tamamının bu kadar olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu tarihlerde Habil Adem'in ülkeden ayrılmak zorunda kaldığına ilişkin bilgiler vardır.

91- Bu dergiyi ve yazıyı göremedik. İçeriği hakkında çalışmamızın "Habil Adem'in Tertipleri" bölümüne bakınız.

92- "Devamı Var" ibaresiyle son bulan bu tefrika, daha önce de

değindiğimiz üzere Habil Adem'in anılarının bir bölümüdür.

EK- 1

Zakkumzade; "Adem Babamızın Oğlu Habil Adem Bey Asitanemize Şeref-vürut Etmiş Olmakla Ol Bapta...", *Hürriyet*, 12 Haziran 1931, No: 207, s. 3.

"Hu!.. Haberiniz var mı?

Kırk bin sarı lirayı Venedikte, Niste, Dovilde, Pariste, Monte Karloda, hulâsa Avrupa ve Amerikada yiyen meşhur Habil Adem Bey; bu sefer Yarın gazetesi muharriri, muhabiri ve mümessili sıfatı ile asitanemize geldi.

Kırk bin çil sarı lira bu!.. Şaka değil?

Fakat paraları kıtır kıtır yiyen, cayır cayır harcıyan bu zâtı şerif bu sefer havariyundan, (Yuhanna) misüllü elinde kitap değil lâkin bir adet program ile meydana çıktı.

Bu program ne kırk bin çil ve sarı liradan ve ne dahi şampanyadan ve sefahattan dem vurmıyor ve yalnız.. Amele ve çiftçi fırkasından bahsediyor.

Yani sizin anlıyacağımız Habil Adem Bey İzmir'e ameleyi ve çiftçiyi derleyip toplamak, torbasına dercetmek ve kendilerine saadet bahşeylemek üzere gelmiş biliniyor?!!

- İlahi Habil Adem Bey?!.

Şimdi Mehmet Sırrı Beye ciddi bir vazife terettüp ediyor. Arif Oruç peygambere bir abide yapılmayacak mı idi? Sırrı Bey lütfen biraz daha gayret gösterip Habil Adem Beye de bir abide diksin.Hem Habil Adem Beyin abidesi pek ekonomik olacak, belki de yarı masrafla çıkacak. Çünkü Habil Adem Bey Zeynel Besim Bey gibi sivri endamlı değildir.

Şu dappetülarza müşabih iyasiyuna da benzemez. Cidden mini mini; yani küçük adamdır.

Binaenaleyh Sırrı Beye tekrar tavsiye ederiz ki mütemadiyen ocağımıza incir dikeceklerine son kararlarını teşmil ederek birkaç dane de abide diksinler.

Maamafih bereket versin ki Habil gibi meydana bir de Kabil çıkmadı. O zaman işimiz işti. Hemen kavga, gürültü, döğüşme başlıyacaktı. Polis cayır cayır koşacak, bu iki yaramaz kavgacı kardeşler için yorulacaktı.

Zahmet edip bir vukuat çıkmamasına itina edecek ve hulâsa da men-i dermiyan himmet olacaktı.

Kabili bilmem Habili kovalamak biraz güç. Çünkü vaktile Kabilden yılmış, ağzı yanmış olduğu için öyle kolay kolay meydana çıkmıyor. Kolay kolay kuyruğunu kıstırmaz. Kolay kolay görünmez.

Kolay kolay ne ile meşul olduğunu açığa vurmaz. Kolay kolay nerelere daldığı ayan beyan olmaz. Çünkü bu zat:

- Olamaz ah olamaz!

şarkısını çok iyi biliyor... hele,

- Gel, gel!.. Gel konuşalım.

kontosu yok mu? Alemallah cennetmekân küçük Virjin'den daha mükemmel söyliyor." ■

EK- 2

CÜMHURİYET HALK FIRKASI
KÂTİBİUMUMİLİĞİ

İstanbul
8 / 9 / 1931

2280

C. H. F. Vilâyet İdare Heyeti Risligine

İstanbulda (Mücadele) isminde yeni bir gazete çıktı. Bu gazetenin başlığı altındaki yazıda işçi ve çiftçi haklarını müdafaa edeceği yazılıdır. Bundan başka ("Için çıkıyoruz") serlevhalı baş makalesinde Hükumetçe tesisine müsaade edilmiyen işçi ve çiftçi teşekkülünün maksatlarına uyan hadeler ve ezcümle kol ve kafa işelerinden, esnaf ve çiftçiden bahseden milli birliği bozacak noktalar vardır.

Gazetenin isminden de ve ilk nüsha başında Fırkamıza tariz etmesinden de anlaşılacağı üzere sahiplerinin gayesi çatışmak efkârı umumiyeye karşı Fırkamız aleyhine telkinat yapmaktır. Gazetenin kullandığı harflerden ve ilk nüshası mukteviyatından anlaşılan hüviyeti bunu kapanan (Yarın) gazetesinin isim değiştirilmiş mukteviyatından bir başka nüshası olduğunu anlatır. Diğer taraftan gazetenin iç yüzüne dair aldığımız doğru malûmat yeni teşebbüs sahiplerinin bazı zahiri istisnalarla Yarın gazetesinin kadrolarını ve tertip heyetleri olduğunu gösteriyor. Yeni müteşebbisler arasında görünürde Arif Oruç, Habil Adem, Burhaneddin Âli ve Süleyman Tevfik yoktur. Bu malûmata göre Yarın gazetisinde ikinci safta bulunanlar Mücadele gazetesinde birinci safa geçmişler ve birinci saftakiler rollerini ikincilere bırakarak el altından çalışmayı tercih etmişlerdir. Yeni müteşebbislerden Üzeyir Efendi gibi parasız ve vasıtasız ve aynı zamanda Şark demiryolları amelesini ilsaf ettiğinden dolayı işinden çıkarılarak bugün bostancılık yapan Arnavut bir şahıs Mücadele gazetesinin tesisi için iki bin lira tahsis etmiştir. Umumi hatlarını çizdiğimiz bu levha eski Yarın ve yeni Mücadele isimli gazetelerin aynı hüviyette ve aynı mahiyette ve hangi menbalardan beslendiği belli olmıyan, bilhassa milli varlık, milli birlik ve milli inzibat fikirlerini tahrip için çalışan vasıtalar olduğunu gösterir.

Yeni vaziyete muttali olan Umumi İdare Heyeti şimdilik tesbit edebildiği bu vaziyetten Fırkamız teşkilâtını haberdar etmeyi münasip görmüştür. Fırka teşkilâtımızın da münasip fırsatlardan istifade ederek Fırka arkadaşlarımızı ve halkı haberdar etmeleri ve tehlikeli telkin ve cereyanlara karşı memleketin umumi bünyesindeki mukavemet kabiliyetini arttırmaları tamimen rica olunur.

C. H. F. Kâtibiumumisi
Kütahya Mebusu
Recep

GÜNEYDOĞU AVRUPA ARAŞTIRMALARI ULUSLARARASI KURUMU KONGRESİ

HERKÜL MİLLAS

Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Uluslararası Kurumu'nun (Association Internationale D'Etudes du Sud-Est Europeen - AIESEE) yedinci kongresi 29 Ağustos - 4 Eylül 1994 tarihlerinde Selanik'te gerçekleşti. Yaklaşık beş yılda bir toplanan bu kongreye çoğu Balkan ülkeleri temsilcileri, 26 ülkeden iki yüz elliye yakın araştırmacı katıldı. Türkiye'den komisyon başkanı sıfatıyla Prof. Dr. Melek Delilbaşı, ben Ankara Üniversitesi öğretim üyesi sıfatımla katıldım.

Kongrede ele alınan konular büyük bir çeşitlilik sergiledi. Balkanlarla ilgili temel konular, kırsal alanlarda gelişmeler, işbirliği olanakları, halklar arasında benzerlik ve ayrılıklar, Balkan kimliği, çeşitli dillerin karşılıklı etkileri, dinsel etkileşmeler, Bizans etkileri, kadının ekonomide yeri, Balkanlar'daki gelişmeler, yöredeki müzik geleneği gibi konulardı. Ayrıca yuvarlak masa toplantıları çerçevesinde, Antik Yunan demokrasisinin etkileri, Bogomilizm, iletişim ve "ötekinin" imajı, toponimiler, sanatın ve edebiyatın birleştirici rolleri, Avrupa'nın güneydoğusunda Avrupa bilinci gibi konular işlendi. Bunun dışında bu başlıkların altında ele alınmayan çok sayıda özel bildiriler de sunuldu.

Kongrenin genel havası ve amacı Balkanlar'da barışın ve anlayışın egemen olması yönündeydi. Kutlama mesajı gönderen Cumhurbaşkanı K. Karamanlis de bilim adamlarını "ayrılıkları değil, halklar arasında var olan ortak yanları ortaya çıkarmaya" çağırdı. Kongrenin simgesi, üzerinde bir güvercin uçan ve ulusal sınırların görünmediği Balkanlardı.

Kongrenin hemen başında katılanlara temel konularla ilgili bildirileri bütün olarak içeren sekiz yüz sayfalık, kimi bildirilerin özetlerini de içeren üç yüz sayfalık değerli iki kitap haline getirilmiş tutanaklar sağlandı. Bu başarıya karşılık kongre sırasında çeviri olanaklarının sağlanmamış olması sonucunda ve genellikle Fransızca ve İngilizce konuşulduğundan, her iki dili bilmeyenler belli bir iletişim zorluğuyla karşılaştılar.

Balkanlar'la ilgilenen ünlü bilim adamlarının büyük bir bölümünün katıldığı kongre kuşkusuz bu alanda önemli bir olaydı. Araştırmacılar alanlarındaki son çalışmalarını sundular, tartıştılar, tanıştılar ve ilerisi için planlar yaptılar. Katılanların listelerinden her alanda çalışanların kimler olduğu da belirlenmiş oldu. Bu kısa "haber" yazısında böylesine geniş bir kongrenin somut bildirilerine değinmek olanaksızdır. Hazır olan kongre tutanakların Türkiye'nin belli başlı kütüphanelerine iletilmesini herhalde Türk komitesi üstlenecek.

Bundan sonraki 8. kongre beş yıl sonra Romanya'da gerçekleşecek. Selanik kongresinden sonra Kurum'un başkanlığı N. Todorov'dan (Bulgaristan) J. Karayanopoulos'a (Yunanistan) geçti. İkinci başkan Prof. Dr. M. Delilbaşı seçildi. 1999'da Romanya'ya Türkiye'den gidecek olan araştırmacıların bu kez de Balkanlar'ın en cılız delegasyonu olmaması için herhalde şimdiden girişimlerde bulunulması gerekir. ■

ESKİ BEYOĞLU'NDA, RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-VIII

BEHZAT ÜSDİKEN

Eski Beyoğlu'nda yaşamış otellerin restaurant ve barları da, Pera halkına istenilenden fazla hizmet götürmüşlerdir. XIX. yüzyılın ilk yarısında, bu restaurantların daha çok otel ile birlikte düşünüldüğü anlaşılıyor. Bu bakımdan, bazı yerler, her ne kadar otel olarak hizmet vermek için açılmışsa da daha çok Restaurant ve Barları ile ünlenmişlerdir. Örneğin: "HOTEL d'ANGLETERRE" "Restaurant Mıssirie". Bu otel ve lokanta bir levanten olan Jacques Mıssirie tarafından 1841 yılında Grand' Rue de Pera üzerinde ve 463 numarada (bugünkü Kumbaracı Yokuşu'nun köşesinde ve şimdiki Hidivyal Palas'ın yerinde) açılmıştı. Ancak bu otel, Pera veya Beyoğlu'nda ilk açılan otel ve lokanta değildir. Bu lokanta ve otelden önce, gene Pera sınırları içinde "Hotel des Quatre Nations" lokantasıyla birlikte hizmete girmişti. Ama sözü edilen otelin ömrü kısa olduğu için, önce Hotel d'Angleterre'in restaurantından başlamak yerinde olur.

1840 yılında, henüz şimdiki binalar yapılmamış olduğundan, restaurantın olduğu yerden görünüm harikaydı. Zaten binanın arkası tamamen Mevlevi Tekkesi'nin mezarlıkları ve Kont de Bonneval'in bahçelerinin birleşmesi ile, büyük bir alanı kaplayan ağaçlıklar ve çiçeklerden oluşmuştu. İşte bu bahçeye bakan otelin restaurantı, hem limanı, hem Haliç'i ve hem de Boğazı görebiliyordu. Lokanta otelin lobisinin hemen arkasındaydı. Ayrıca lokantanın hemen arkasında çok büyük ve yarı kapalı bir veranda vardı. Bu veranda genellikle yazları tamamen açık hale getirilebiliyordu. Bunun dışında soğuk olmayan günlerde, kış dahi olsa, müşteriler bu yarı kapalı verandayı yeğliyorlardı.

Bir kaynakta, bu otelin ilk kez burada açılmadığı ve Tepebaşı'nda şimdiki Adliye'nin bulunduğu yerde açıldığı ileri sürülmektedir. Bu, kesinlikle yanlıştır. Çünkü, Tepebaşı'ndaki bina, önceleri, Mısırlı İbrahim Paşa'nın özel konağıydı ve bu konak İngilizler tarafından özellikle Mısırlı İbrahim Paşa'nın ikameti için verilmişti (1846). Bunun dışında, 25 Haziran 1870 günkü Büyük Beyoğlu yangınında, İngiliz Sarayı tamamen yanınca, dönemin Büyükelçisi Sir Henry Elliot bina yeniden yapılanıncaya kadar burada oturmuştu (demek Tepebaşı yangından etkilenmemişti). Otel bu tarihlerde faal olduğuna göre, acaba burada nasıl açılmış olabilirdi?

Ayrıca, o dönemler, gemilerin İstanbul'a geldiklerinde yanaştıkları yer Karaköy değil, Tophane idi ve gelen gemi açıkta demirlemişse, sandallar gelen yolcuları Tophane'ye çıkarırlardı. Tophane'de inen kişi de hamal eşliğinde Kumbaracı Yokuşu'ndan Dört Yol'a (Stavro Dromion'a) çıkarak otele ulaşırdı. İşte böyle bir yerde ilk kez müşterilerine, Avrupa ayarında bir hizmet vermeye yönelik bu lokantada Fransız yemekleri ile birlikte, en güzel Fransız şarap ve şampanyaları müşteriye sunuluyordu. Lokantanın verandasından nefis bir manzara seyretmek isteyenler bu güzellik önünde içkilerini yudumluyor yemeklerini de yiyiyorlardı.

Bu otel'de o dönem: Öğle yemeği 5 Frank; Akşam yemeği 7 Frank (*Table d'hote olarak*); Çay 1 Frank; Oda fiyatı 5 Frank; Tam pansiyon 17 Frank (15 Francs olanları da vardı); Servis 1 Frank; Şamdan 1 Frank (ayrıca verilirdi) idi.

Otelin restaurantının dışında servis yapılmazdı, yani odalara yemek servisi yoktu.

Özellikle yazarlarımız, servisi ve yemekleri çok güzel olan bu lokantayı yeğlerlerdi. Lokanta geceyarısı otelle birlikte kapanırdı. O saatten sonra müşteri kabul edilmezdi. Bir döneme imzasını atan bu lokanta çok uzun bir süre yaşayabildi.

PERA PALACE HOTEL'İ VE RESTAURANT'I

Bilindiği gibi, Pera Palace oteli 1892 yılının eylül ayında kapılarını müşterilerine açmıştı. Açıldığı günden bu yana da çalışmasını durdurmamış olan otel, halen de yaşamını sürdürmekte.

Bu otelin yapımını tamamlayan, Wagons-Lits'nin mimarı Henri Duray Eylül 1892'de İstanbul'a gelmiş ve eserini son bir kez gözden geçirmişti. İşte bu ünlü otelin giriş katının, sol dip tarafında bir lokantası vardı. Bunun dışında girişin tam karşısına gelen yerde de, çok büyük bir yemek salonu bulunmaktaydı (büyük salonun arkasında). Hem restaurantın hem de büyük Yemek Salonunun arkası doğrudan, Tozkoparan'a bakıyordu (bugünkü Refik Saydam Caddesi).

Otel bittiğinde, arka tarafındaki mezarlıklar hâlâ duruyordu. Ama karşıda hiçbir bina olmadığından ötürü de restauranttan ve yemek salonundan Haliç'e bu mezarlıklar üstünden nefis bir görünüm gözlenirdi. Restaurant o dönem Wagons-Lits'nin

Pera Palas Oteli'nin önü (üstte, 1918) ve Abdullah Biraderler'in çektiği bir fotoğrafta (1895'te) yemek salonu

müşterilerini ve Orient-Expres yolcularını ağırladığından, daha çok Fransız mutfağının etkisi altında kalıyordu. Restaurantın kavında ise, en iyi Fransız şarapları ve şampanyaları bulunmaktaydı.

1900'lü yılların başında Mr. Nobilei hem otelin müdürlüğünü yapıyor hem de restaurantı yönetiyordu. Bu arada Maestro Nava'nın (Duhani'nin *Vieilles Gens Vieilles Demeures* adlı yapıtının çevirmeni Ahmet Parman, Mo. Nava'daki "Mo"nun Maestro anlamına geldiğini çıkaramamış, kitabı çevirirken Mösyö Nava olarak yazmıştır) orkestrası, verilen büyük balolarda ve yemeklerde gelenlere Johann Strauss'un valslerini büyük bir hazla dinletirdi.

Haziran 1906'da Pera Palace otelinde Arthur Baker başkanlığında yapılan Satranç turnuvasından sonra gene Arthur Baker tarafından restaurantta bir yemek verilmişti.

1898'de Pera Palace'ın restaurantında, yemek *Table d'hote* olarak 20 kuruştu. Hatta 10 yemeklik karneler *Maitre-d'hotel* tarafından lokanta müşterilerine 200 kuruşa satılıyordu. Pera Palace otelinin restaurantı her yönden iyi çalışmış ve bugüne kadar da yöre halkına gerçekten iyi hizmet götürmüştü.

Pera Palace'ın restaurantında 1930 yılında: Öğle yemeği 150 kuruş (*Table d'hote* olarak); Akşam yemeği 250 kuruş (*Table d'hote* olarak-müzikli) ve, ayrıca % 10 servis ücretinin de bu fiyatlara eklenmesi gerekmekteydi. Noel ve Yılbaşı "Reveillon"ları için kesinlikle yer ayırtmak gerekiyordu. Bunun dışında ve Cumhuriyet'ten sonra tüm resmî kuruluşların balo ve kokteylleri genellikle Pera Palace otelinin restaurantı ile büyük yemek salonunda yapılıyordu.

Pera Palace 102 senedir, halka hizmet götürebilen ve o dönemden kalabilen iki otelden birisidir. (Büyük Londra Oteli 1891 yılında açılmış olup halen de yaşamını sürdürmektedir. Ayrıca şu özelliği hatırlatmakta yarar var: "İlk asansör herkesin diline doladığı gibi, ilk kez Pera Palace'ta değil, Büyük Londra Otel'inde çalışmaya başlamıştır.) 1892 yılında otel yapıldığında, giriş kapısının sağındaki dükkân, Wagon-Lits'nin bürosu, sol taraftaki üç dükkân ise, sırasıyla kuaför, Antikacı Levy'nin mağazası ve bir seyahat acentesinin yeri olmuştu.

Bu otel ve lokantaların açılmasından önce ve 1850 yılına gelmeden, İstanbul'a gelen veya İstanbul'dan giden yolcular, tarifesiz ve ne zaman gidip geleceği belli olmayan vasıtalarla yolculuk ederlerdi.

İstanbul'da bu tür otel ve buna bağlı restaurantlar oluşmaya başlayınca durum değişti ve yabancı acenteler İstanbul'da birer büro açarak, 1850 yılından itibaren tarifeli vapur seferleri uygulama girişiminde bulundular.

O dönem üç büyük denizyolu şirketi Avrupa limanları ile Constantinople arasında çalışmaya başladı. Bunlar:

1. "Les Messageries Nationales de France". Bu şirket, haftada bir kez olmak üzere muntazam seferler yapıyordu. Parkur ise şöyleydi: Marsilya-Cenova-Livorno-Civita Vecchia-Napoli-Messina-Pire-İzmir ve Constantinople.

2. "La Navigation Vapeur de l'Imp. Royal Priv. Lloyd Autrichien". Bu şirketin gemileri, haftada bir kez Trieste'den kalkıyor ve önce Venedik'e uğruyordu. Buradan, Ancona-Korfu-Patras-Pire-Syra (veya Syros, Ege Denizindeki Siklad adalarından birisi)-İzmir yoluyla Constantinople'a geliyordu.

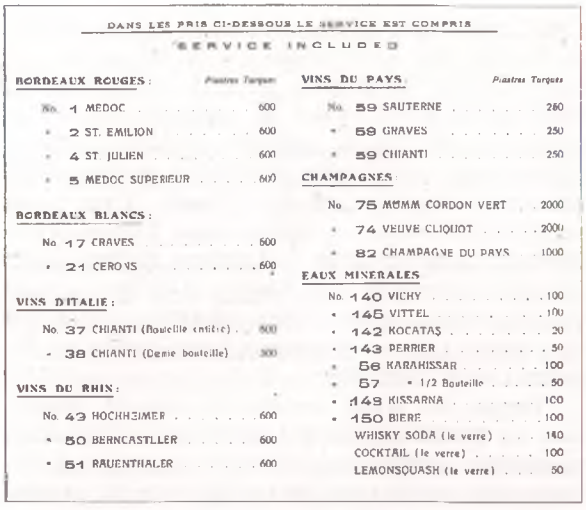

DANS LES PRIS CI-DESSOUS LE SERVICE EST COMPRIS
SERVICE INCLUDED

BORDEAUX ROUGES: (Piastres Turques)

No. 1	MEDOC	600
» 2	ST. EMILION	600
» 4	ST JULIEN	600
» 5	MEDOC SUPERIEUR	600

BORDEAUX BLANCS:

No. 17	CRAVES	600
» 21	CERONS	600

VINS D'ITALIE:

No. 37	CHIANTI (Bouteille entière)	600
» 38	CHIANTI (Demie bouteille)	300

VINS DU RHIN:

No. 43	HOCHHEIMER	600
» 50	BERNCASTLLER	600
» 51	RAUENTHALER	600

VINS DU PAYS (Piastres Turques)

No. 59	SAUTERNE	260
» 58	GRAVES	250
» 59	CHIANTI	250

CHAMPAGNES

No. 75	MOMM CORDON VERT	2000
» 74	VEUVE CLIQUOT	2000
» 82	CHAMPAGNE DU PAYS	1000

EAUX MINERALES

No. 140	VICHY	100
» 145	VITTEL	100
» 142	KOCATAŞ	20
» 143	PERRIER	50
» 56	KARAKISSAR	100
» 57	» 1/2 Bouteille	50
» 149	KISSARNA	100
» 150	BIERE	100
	WHISKY SODA (le verre)	140
	COCKTAIL (le verre)	100
	LEMONSQUASH (le verre)	50

Pera Palas Oteli'nin 1934 yılındaki içki menüsü

3. "La Compagnie I.R.Pr. Autrichienne de Navigation a Vapeur sur le Danube". Her hafta Viyana'dan hareket edilerek Budapeşte'ye geliniyor, oradan da, Semlin-Orsova-Galatz yoluyla Constantinople'a varılıyordu.

Fransız yazarı, Edmond About Marsilya'dan yola çıktığı 1 Şubat 1852 tarihinden dokuz gün sonra, Pire'ye gelebilmişti. Bu bakımdan yaptığı hesaba göre Paris'ten Marsilya'ya ve oradan da İstanbul'a kadar uzanan yolculuk 14 gün sürüyordu.

Trieste'den kalkan gemi ise, aşağı yukarı on gün sonra İstanbul'da olabiliyordu. Viyana'dan İstanbul'a gelmek biraz daha uzun işti, çünkü o dönemler Orsova kentinde 7-10 gün arasında karantinada kalmak zorunluğu vardı (karantina 1850'de kaldırıldı). 1850 yılından önce ise tarifesiz olarak çalışan denizyolları şirketleri şunlardı: "Linea di Grecia"-"Linea del Levante"-"Linea settimanale fra Constantinopoli e Smirne"-"Fra Constantinopoli e Galatz". Aralık 1850 tarihinde ise "Compagnie Anglo-Française" Londra ve Paris'ten Marsilya yoluyla yeni bir sefer başlattı. Bu yolculuğun fiyatları da şöyle belirlenmişti:

Londra için: Birinci mevki 810 Altın-Frank; ikinci mevki 620 Altın-Frank; üçüncü mevki 455 Altın-Frank. Paris için: Birinci mevki 700 Altın-Frank; ikinci mevki 516 Altın-Frank; üçüncü mevki 405 Altın-Frank.

Bu fiyatlara, yolcu ile bagajları, tüm yol boyunca yemek bedelleri, bahşişler, Paris-Marsilya ve Lyon'da otellerde gecelemeler, gümrük bedelleri ile her türlü vergi ve pasaport harçları dahildi. Yani yolcu, İstanbul'a varıncaya kadar elini cebine sokmayacaktı. Tabii ki, La Compagnie Anglo-Française, hem İzmir'de, hem de İstanbul'da birer büro açmıştı. O dönem, ülkemize gelen tüm seyyahlar ve yolcular bu vasıtalarla geliyor ve yeni yeni oluşmaya başlayan otellerle, bunlara bağlı lokantalarda yemeklerini yeme olanağını buluyorlardı.

Bu yolcuların yeğlediği ve Pera'da o dönem ünlenmiş olan diğer restaurantları şöylece sıralayabiliriz.

LE RESTAURANT PASSAGE ORIENTAL

Bu lokanta Oriental Pasajının girişinde ve Hotel d'Angleterre'in tam karşısındaydı. O dönemler moda olan Fransız mutfağını yansıtıyordu. Hem alakart hem de *table d'hote* lokantada müşteriye sunuluyordu.

LE RESTAURANT DE LA VILLE DE PARIS

Bu lokanta, şimdiki Galipdede Caddesi üzerinde ve Mevlevi Tekkesi'nin alt ucunda, yani şimdiki Teutonia Alman Kulübünün yakınındaydı.

Burada: Öğle yemeği 2. Frank; akşam yemeği 2.5 Frank idi.

Lokanta tamamen Fransız mutfağını sunuyordu. Ayrıca her türlü yabancı gazeteleri burada bulabilme olanağı vardı.

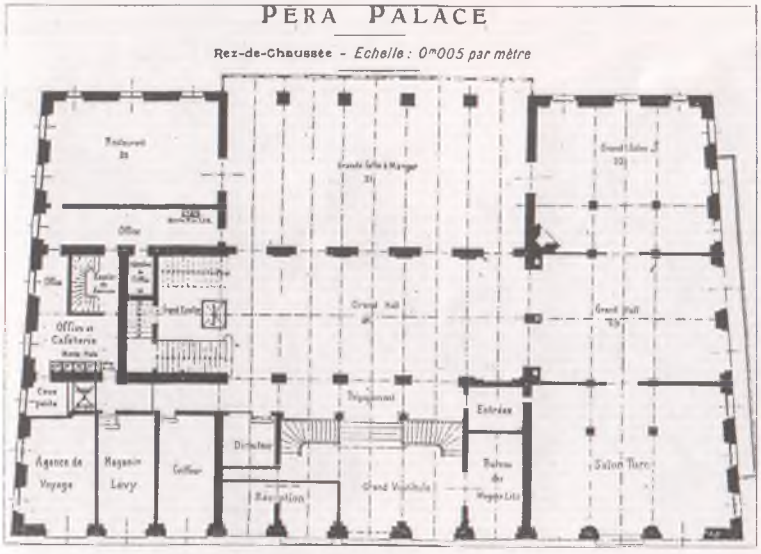

Pera Palas Oteli'nin zemin kat planı

LE RESTAURANT DU CASIN

Grand'Rue de Pera üzerinde ve Galatasaray'daydı. Burası diğer lokantalar gibi yalnızca Fransız mutfağını sunuyor, kavında da her türlü kaliteli şarabı bulunduruyordu.

Lokantada: Öğle yemeği 3 Frank; akşam yemeği 5 Frank idi.

1850 yılı içinde varolan bu yeme içme yerlerinin iyi çalışmaya başlamasından sonra, Pera'da bu tür yerler çoğaldı.

Bunlar arasında, bu lokantalardan hemen sonra açılmasından ötürü lokanta ve şarküteri karışımı olan ünlü "Pappi"nin yeri vardır.

PAPPİ LOKANTA-MEYHANE VE ŞARKÜTERİSİ

Bu lokanta-meyhane önceleri daha çok bakkal olarak çalışan bir yerdi ve 1854 yılında açılmıştı. (Başka bir kaynakta, açılış yılı 1850 diye geçmektedir) Çok temiz ve bazı tanıdıklarına içki vermeye başlayan müessese oldukça büyüktü, yeri ise Olivo Pasajı (tabii ki o dönemler Olivo Pasajı yok) ile Hacopulo Pasajı arasında ve Grand Rue de Pera üzerindeydi.

Pappi'nin ön tarafı bakkal-şarküteri karışımı olarak çalışıyordu. Arkadaki masalar ise özellikle, yalnız içki içecekler için ayrılmıştı. Buraya sürekli gelenler arasında, ünlü Borazan Tevfik, Kamalı Ziya Bey ve Ahmed Rasim de vardı.

Pappi'de her zaman Bordeaux, Bourgogne, Ren ve İtalyan şaraplarıyla, Fransız şampanyalarını bulmak mümkündü. Ayrıca, Hollanda ve Adalar likörlerine diyecek yoktu.

Sakız rakısı ile mastikanın en kalitesi gene buradaydı. Her türlü mezeyi kaliteli olarak müşteriye sunan bir yerdi. Babasının ölümü üzerine yerini alan oğlu, firmayı 1911 yılına kadar yaşattı. Bu tarihten sonra "Pappi" kapandı. Yerini satın alan anonim şirket, buranın adını Osmanlı Kooperatifi koydu. Bu tarihten sonra da bu firma bu adla anıldı.

CAFE ET RESTAURANT DE LA COURONNE

Bu restaurant kapılarını ilk kez 1867 yılında ve Ange Castelanos yönetiminde Naum Tiyatrosu'nun hemen bitişiğinde açmıştı. Restaurant ve Cafe olarak hizmet götüren yer, gündüzleri Cafe olarak çalışıyor geceleri de çalgılı bir meyhaneye dönüşüyordu. Couronne'un ilk yeri oldukça genişti. Meyhane-Lokanta o dönem için oldukça pahalı olmasına karşılık çok iyi çalışıyordu.

Burasını 1870'li yılların sonuna doğru Serkis Ağa Hüsniyan devraldı ve Couronne'u buradan biraz daha ileriye taşıdı. 1881 yılının sonuna kadar Couronne Hüsniyan'ın yönetiminde kaldı. Bu tarihten sonra burayı Andrea Ksenatos kiraladı ve yeniden dekore ederek, 8 Ekim 1882 pazartesi günü yeniden açtı.

Couronne'un iç dekoru bu kez değişmiş tüm duvarlar aynalarla kaplanmıştı. Yanan gaz lambaları ile ortalık çok güzel aydınlanıyor ve salonu güzelleştiriyordu. Bu güzelliğe ve dekora karşın, meyhanenin girişi çok dardı ve bundan dolayı da hava akımının olmaması nedeniyle içerisi kokuyordu. Ancak, Couronne burada da eski neşesini buldu. Gelenlerle meyhane, gene tıklım tıklımdı. Fiyatlarda hiçbir değişiklik yoktu. Bir anı kitabında, "İki şişe rakı, üç beş tabak meze için" yarım İngiliz lirası ödendiği belirtilmektedir. Bu rakam, 1880'li yıllar için oldukça yüksekti. Andrea Ksenatos burayı 1892 yılına kadar çok iyi bir şekilde çalıştırdı. Tabiî bu duruma göre de yükünü tuttu. 1892 yılının Eylül ayının 26. günü ise, Cafe Couronne'un mutfağında gazların tutuşması sonucu çıkan yangın, kısa sürede etrafı sardı, oradan da Tiyatro'nun sahnesine atladı. O sırada, Tiyatro'nun sahne dekorlarını boyamakta olan İbrahim Usta alevlerin arasında kaldı. Galatasaray Kolluğundan, Kolağası Mehmet Bey ve Binbaşı Halil Bey, yangın yerine geldiler, içeride birinin olduğunu öğrenince de yangına rağmen tiyatronun içine girdiler ve İbrahim Usta'yı kurtardılar.

Yangın, bu arada söndürüldü. Ancak, tiyatronun bir bölümü, öndeki dükkânların ise tamamı yanmaktan kurtulamadı. Tabii ki Couronne da bu yangından nasibini aldı ve bir daha burada açılmamak üzere kapandı.

BRASSERIE COMTE "ANDREA HANDJAROS"

Bu ünlü birahane, Grand'Rue de Pera üzerinde ve Rus Elçiliği'nin bitişiğindeydi. 1880 yılına gelmeden önce ve Andrea Handjaros (Handrjara da denirdi) tarafından dekore ettirilerek açılmıştı.

Birahane-Lokanta oldukça büyüktü. Salon sayısız gaz lambalarıyla aydınlatılmıştı. Bu bakımdan korkunç bir ışık seli, lokantanın içini aydınlatıyordu.

Lokantada, hem öğle hem akşam yemekleri veriliyordu. Ayrıca saat beş için özel "Soupé"ler hazırlanıyordu. Viyana-Münih-Strasbourg ve İngiliz biralarıyla, her mevsim ve her zaman istridye bulabilme olanağı vardı. Lokanta-Birahane'nin büyük kavında, Fransız, Ren ve Macar şarapları müşteriye sunulmak üzere bekliyordu. Ayrıca burada, İngiliz-Fransız-Alman-İtalyan-Rus ve Macar gazetelerinin tümü bulunabiliyordu. Mezeler ve buna bağlı Fransız ve İtalyan spesiyaliteleri birer harikaydı. İçerisi tamamen dönem zevkine göre döşenmiş olan lokanta, ışığın bolluğu nedeniyle her zaman pırıl pırıldı.

1900 yılından bir kartpostalda Grand Rue de Pera

Bu güzelim lokanta 1890 yılında bir yangın geçirdi, bundan dolayı da iki yıla yakın bir süre kapalı kalmak zorunda kaldı. Nihayet sahibi tarafından yeniden onarılarak, 31 Ekim 1892 tarihinde tekrar müşterilerinin hizmetine girdi. Yüzyılın sonuna kadar da müşterilerine burada hizmetini sürdürdü. Bir ara oğlu da yönetime karıştı.

Ancak babasının yönetimini aratan oğlu, burayı kapamak zorunda kaldı ve kendisi, Büyükada'da bulunan bir otele ortak oldu. Yeri, önce Balthazard'ın şapkacı dükkânı oldu. Daha sonra burasını, Collaro Balthazard'dan devraldı ve günümüze kadar gelebilen ünlü erkek butiğini açtı.

TOKATLIYAN OTEL VE LOKANTASI

Mıgırdıç Tokatlıyan tarafından açılan bu otelin yerinde önceleri, gene Mıgırdıç Tokatlıyan'a ait, "Cafe et Restaurant de Paris" adlı çok güzel ve lüks bir lokanta bulunmaktaydı. Mıgırdıç Tokatlıyan burasını çalıştırırken kilise vakfı ile anlaşarak, yanan Fransız Tiyatrosu'nun yerine ünlü Tokatlıyan Oteli'nin inşasına başladı. Otel ve lokanta 1897 yılında tamamen bitti. Yalnız Mıgırdıç Tokatlıyan, Pera'ya gelmeden önce, 1883 yılında, babası ve kardeşi Bedros ile birlikte, Kapalıçarşı Muhafazacılar Caddesi 29 numarada, tek katlı, kemerli ve yalnız et ve pilâv satan bir lokanta açmışlardı. Döneminde çok iyi iş yapan ve müşterileri tamamen çarşı esnafı olan bu lokantaya, önce üst katı eklediler, daha sonra da yandaki dükkânı.

Beyoğlu'ndaki Cafe et Restaurant de Paris'i açtığında, buradaki lokantasını da bırakmış değildi, bu lokanta babası ile kardeşinin yönetiminde çalışmasını sürdürdü.

İşte önce Cafe et Restaurant de Paris, daha sonra, Dikran, Onnik ve Tavit adlı garsonların kendisine katılmasıyla, adı "Cafe et Restaurant Splendide" olarak değiştirilen bu yeri bozmadan, Mıgırdıç Tokatlıyan yeni otel ve lokantasının yapımına başladı. İnşaat 1897 yılının Ekim ayında sona erdi, işletme de Kasım 1897'de tam olarak faaliyete geçti. Lokantada kullanılan bütün servis aksesuarları, Avrupa'dan özenle seçilmiş, "Christophle" çatal, kaşık ve bıçaklarla, servis takımları tamamen markalanmış olarak yurtdışından getirtilmişti. Lokantanın mobilyaları özel olarak hazırlanmış ve bunların çoğu da gene dışarıdan ithal edilmişti.

Tokatlıyan'ın lokantasının içine gelince: Otel'in ana kapısı Sağ Sokak tarafındaydı. Girdiğinizde sağda resepsiyon, resepsiyonu geçtikten hemen sonra ve sol tarafta yukarı çıkan merdiven ve ortada asansör bulunuyordu. Merdivenin yanından ana salona girilen büyük bir kapı vardı. Sağda ve geride bulunan, mutfak ve depolara geçen kapı ise pek bilinmezdi. Merdivenin yanındaki büyük kapıdan girdiğinizde iki ayrı salonla karşılaşırdınız. Sağ taraftaki salon balo, kokteyl, nişan ve ziyafet gibi toplantıların yapıldığı yerdi.

Caddeye bakan bölümse, otel ve dışardan gelen müşterilerin, yemek ve kahve salonlarından oluşuyordu. Sağ taraftaki salonda genellikle salonunun sağ nihayetine konan uzun ve düz masa ile açık büfe oluşturulur, katılanların boş olan orta alanda rahat hareket etmeleri sağlanırdı. Sol taraftaki bölümün, daha doğru bir deyimle camların önü, tamamen seyirlik bir yerdi. Zaten uzun oturmak isteyenlerin çoğunluğu burayı yeğlerlerdi. Aslında, Tokatlıyan'ın kahve ve lokantasının Pera Palace'dan

1905 yılından bir kartpostalda Tokatlıyan Oteli

daha çok aranmasının nedeni, hem alışveriş merkezine yakın olması, hem de böyle seyirlik bir yerinin bulunmasıydı.

Mıgırdıç Tokatlıyan, daha Kapalıçarşı'dayken, tüm müşterileriyle ayrı ayrı ilgilenirdi. Bundan ötürü de, buraya gelen bir kişi, bir daha kopamazdı. Nitekim, Tokatlıyan kahve ve restaurantının en önemli özelliği buydu. Zaten, tüm "Perot"lar Tokatlıyan otel veya lokantası demezler, "Mıgırdıç'ın Evi" adının kullanırlardı.

Gerçekten de burası bir evdi, ama Mıgırdıç Tokatlıyan varken. Mıgırdıç'ın kızı Nikola Medovich ile evlendikten sonra, Baba Mıgırdıç bir süre daha burada çalışmış ve ondan sonra ömrünü tamamlayacağı Nis şehrinin yolunu tutmuştu.

Restaurantın yemekleri ve mezeleri idealdi. Kahve bölümü için hazırlanan pasta ve şekerlemeler ise 1940'lı yılların en iyileriydi. Ancak Mıgırdıç, Ülkeyi terk edince Medovich pastahane ve şekerleme bölümünü yönetemez oldu, bunun üzerine de yılların şekercisi Hikmet Yener'in sahibi olduğu, Şark Şekerleme ve Çikolatacılık Limited Şirketi'ne, otelin pastahane ve şekerleme bölümünü tümüyle kiraladı. Bu arada Nicola Medovich hepten işi bırakmak zorunda kalınca oteli, İbrahim Gültan'a devretti.

İbrahim Gültan'ın ilk yaptığı iş ise Tokatlıyan adını "Konak"a dönüştürmek oldu. Ancak yeni ad, eski Peralılara uymadı, onlar hâlâ buraya "Mıgırdıç'ın Evi" veya "Tokatlıyan" demeyi sürdürüyorlardı. İbrahim Gültan, oteli devraldıktan, daha doğrusu Üç Horan Kilise Vakfı ile yaptığı anlaşma uyarınca kiraladıktan sonra, onbeş sene kadar oteli yönetebildi. Bu kez vakıf, oteli kapatıp yerine bir işhanı yapılması fikrini benimsedi ve o güzelim lokantâ ile ziyafet salonlarını, mantıksız bir pasaj haline soktu. Ama ne denebilirdi ki?

Dönemin, yazar, şair ve sanatçıları her zaman için, Tokatlıyan'ın hem restaurantını hem de kahve bölümünü tercih etmişlerdi. Örneğin: Abdülhak Hamid, Ercümend Ekrem, Halit Fahri (Ozansoy), Yahya Kemal (Beyatlı), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Fazıl Ahmet (Aykaç), Ahmet Rasim vb. Bunların içinde Ercümend Ekrem Talu hepsinden ileridedir. Çünkü yaşamının büyük bir bölümünü, Tokatlıyan'ın odalarında ve kahve salonu ile restaurantında geçirmiştir.

CAFE DU CROISSANT

Cafe du Croissant, Taksim Meydanı'nda, Maksem ile ondan sonra gelen suların üstündeki düz alan üzerindeydi. Buraya o dönem hemen Maksem'in bitişiğinde bulunan bir merdivenle çıkılırdı. (Burası halen bir elektrik kuvvet merkezi'dir. 1940'lı yıllarda burada bir radyo satıcı ve tamircisinin dükkânı bulunuyordu.) Cafe du Croissant döneminin hem en büyük, hem de en eski Cafe'lerinden biriydi.

Burası 1860'lı yıllarda Leonard Billurian tarafından açılmıştı. Cafe açıldığı dönemlerde Talimhane tamamen boş olduğu gibi, ayrıca Taksim kışlasının askerleri tarafından yapılan atışlardan da kalkan toz bulutu, burada oturanları rahatsız ediyordu. Bunun için de, işletmeci yan tarafa sağlam oynak ve yuvarlak perdeler koymuştu. Bunun sonucu, müşteri hem toza hem de rüzgâra karşı korunmuş oluyordu. Burası gündüzleri Cafe, geceleri ise çalgılı bir yer olarak çalışıyordu.

Bir ara, tiyatroya dönüştürüldü; o zaman tarih 1874'ü gösteriyordu. Tiyatro, dönemine göre olmadık bir boyuta ulaşmıştı. Tam tamına 2.000 seyirci alabiliyordu. Ancak tiyatronun akustiği hiçbir zaman güzel olmamıştı. Herhalde hem rüzgâr, hem de askerlerin talim atışları, akustiği bozuyordu. Belki de sistem iyi değildi.

Cafe du Croissant en eski Cafe olmasına karşılık, büyüklüğü nedeniyle, yönetilemez hale geldi. Bunun üzerine, burayı açan ve 1885 yılına kadar yöneten Leonard Billurian bu tarihte kapatmak zorunda kaldı. Bu ünlü Cafe ve tiyatronun yerineyse, bir Polis Karakolu oturtuldu.

CAFE ET RESTAURANT DE COMMERCE

Cafe de Commerce şimdiki Aznavur Pasajı'nın olduğu yerdeydi. Ama o dönem henüz pasaj yapılanmamıştı. Bu bakımdan da Cafe de Commerce Grand Rue de Pera üzerinde bulunuyordu. Zaten Aznavur Pasajı yapılandıktan sonra bu restaurant da tarihe karışmıştı. Bu meyhane-lokantanın girişi dardı. Lokantanın geniş kısmına oldukça uzun koridorumsu bir yerden sonra varılırdı.

Lokantanın içi lüks olmamakla beraber, kesinlikle pis bir koku duyulmazdı. Koridor gibi uzanan bölümün iki tarafına masalar sıralanmıştı. Genişleyen bölümde ise masalar verev konmuştu. Lokantayı 1870'li yıllarda Andrea Mali açmıştı. Burada da o dönemde her lokanta da olduğu gibi her türlü rakı bulunurdu. Mastika ve Sakız rakılarının dışında, anasonlu rakı da vardı. Bu rakıyı diğerlerinden ayırmak için "Düz rakı" (duziko) denmesi gerekirdi.

Cafe et Restaurant Commerce'de ayrıca bilardo oynanan bir salon ile, nargile içilebilen bir bölüm de bulunuyordu. Bu Cafe ve lokantayı 1886 yılında, Cafe et Restaurant de la Couronne'un sahibi Andrea Ksenatos, devraldı. 1890'lı yılların sonuna kadar da bu lokali yönetmeyi sürdürdü. Cafe et Restaurant de la Couronne gibi Cafe et Restaurant de Commerce'in fiyatları da yüksekti. Bunun nedeni ise belirlenen lokallerin her ikisinin de, aynı kişi tarafından işletilmesiydi.

Yıllar geçti, anlattığımız lokallerin aşağı yukarı tamamı ortadan kayboldu. Ve bugün biz, eski Pera'da yaşamış olan bu tür ilginç yerleri ancak anımsatabiliyoruz. Çünkü yapabileceğimiz başka bir şey yok. ■

I. ANASTASİOS'UN UZUN SURU

DR. CEMAL KOZANOĞLU

Millâttan sonra 5. yüzyılda İstanbul'un en parlak dönemlerinden birinde, kentin zenginleri -bugün de olduğu gibi- özellikle yaz aylarında surların dışında, görkemli ve çok güzel donatılmış saray ve köşklerde yaşıyorlardı. Bunların bir bölümü kent surlarından oldukça uzakta, diğerleri de deniz kıyısında bulunuyordu. İmparatorların da gerek Kozmidion (Eyüp) ve gerekse Marmara tarafında birçok sarayları vardı. Ayrıca surların dışında bazı ünlü kilise ve manastırlar da bulunmaktaydı.

İmparatorluğun Tuna sınırları, Ostrogotların geçişinden sonra, bu kez de Bulgarlar, Getler ve İskitlerce saldırıya uğrayarak yakılıp yıkılmıştı. 5. yüzyılın başında İmparatorluğun kuzey sınırlarını, Türk ırkından olan Bulgarlar ele geçirmişlerdi. Bunlar İmparatorluk toprakları içerilerine değin akınlar yapıyorlarsa da, yerleşmiyorlar, çapulculuk yaparak yeterince ganimet topladıktan sonra yine yerlerine dönüyorlardı.

Doğu Roma (Bizans) imparatoru I. Anastasios, İstanbul çevresini bu çapulcu akınlarından korumak için bugün de kendi adıyla anılan surları yaptırmıştı. Surlar üzerine tarihi bilgi çok azdır. Bizans yazarları bile bu surlardan pek az söz ederler. Zonares, tarihinde bu surun Marmara kıyısındaki ucunun Silivri'de olduğunu yazmakla yetinir.

Prokopios (6. yüzyıl) şöyle yazıyordu: "İstanbul çevresi o zamanlar son derece güzel yapılmış ve şahane süslenmiş yazlıklarla kaplıydı. Barbarlar bazen ani olarak saldırıyor ve bütün bunları yağma ediyor, ardından geri çekiliyorlardı. İmparator Anastasios bunlara karşı bir set oluşturmak için İstanbul'dan 40 mil uzaklıkta, iki günlük mesafe uzunluğunda bir sur yaptırdı. Surun bir ucu Karadeniz'de, bir ucu da Marmara'daydı. Böylelikle İstanbul yakınındaki toprakların ve yazlıkların güvencesini sağladığını sanıyordu. Sur çok uzundu ve acele yapıldığından çok sağlam değildi. Bunu korumak için çok asker kullanılması gerekiyordu. Düşman her zaman surun bir bölümüne saldırıyor, bu bölümü ele geçirdikten sonra diğer yanı da alıyordu".

6. yüzyıl kilise tarihçilerinden E. Sholastikos suru şöyle tanımlıyordu: "İmparator Anastasios Trakya'nın uygun bir yerinde son derece büyük ve dikkat çekici, 'Uzun' denilen bir sur yaptırdı. Sur, İstanbul'dan 280 stad'dan (53,5 km) fazla uzaklıktaydı. İki denizi dar bir geçit gibi kaplıyor ve 420 stad'lık bir alan ile, aslında bir yarımada konumunda bulunan kenti bir adaya çeviriyordu. Bu surlar,

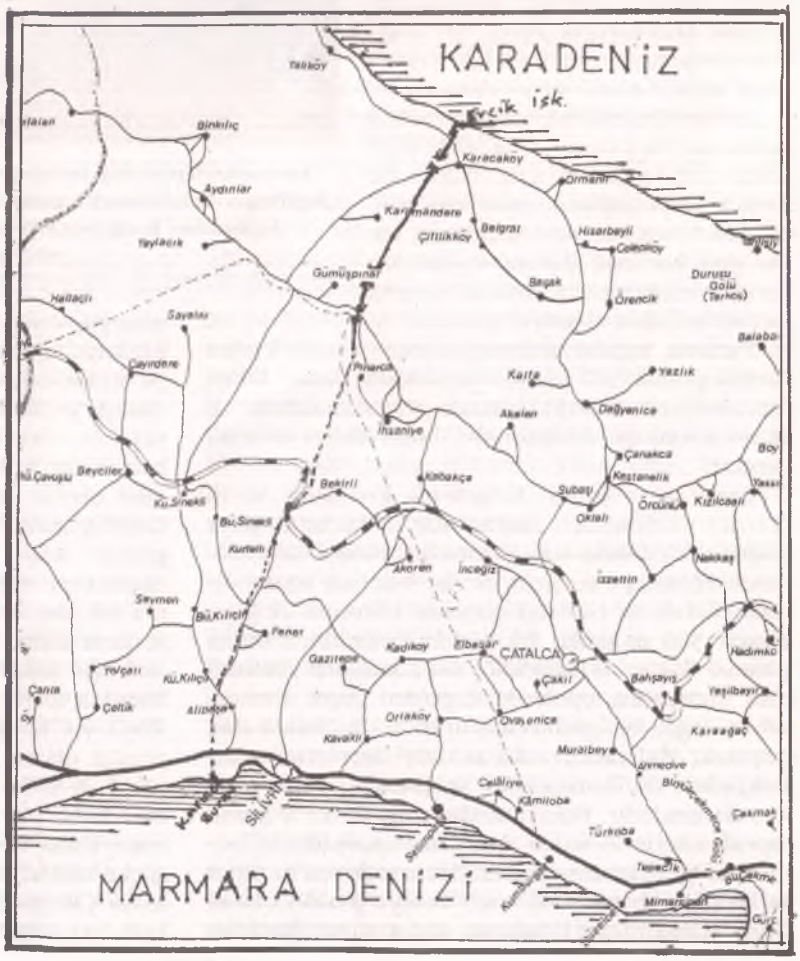

Karadeniz kıyılarından gelen Barbarlarla, Maiotis Gölü'nden gelen Kalhosluları ve Kafkas Dağları kuzeyinden gelerek Avrupa'ya yayılmış olan diğer Barbarları durdurmaya yarıyordu."

7. yüzyıl başında yazılmış bir Hıristiyan tarihi olan *Pashalion Hronikon*'da "Bu yılda (512) Uzun sur yaptırıldı. Adı Anasthasiakon Tikhos'dur", denilmektedir.

11. yüzyılda yaşamış büyük bir Bizanslı sözlük yazarı olan Suidas, *Lexikon*'unda "Tikhos makron" (Büyük Sur) maddesinde şöyle bir tanımda bulunur: "İmparator Anastasios şehirden 60 mil uzaklıkta büyük bir sur yaptırdı. Kuzey denizinden güneye doğru uzandı. Uzunluğu 50 mil, genişliği 8 adımdır."

1550'de İstanbul'u ziyaret etmiş olan Petrus Gyllius "İstanbul çevresi, iki günlük yol uzunluğunda olan uzun surlarla kaplanmıştı. Bunlar, Karadeniz'den Marmara kıyısındaki Silivri'ye kadar uzanırdı. Şehirden 40.000 adım uzaklıkta olup 20 Roma adımı genişliğindeydiler. Bunları İmparator Anastasios, Bulgar ve İskitlerin saldırılarını önlemek için yaptırmıştı" der.

Evliya Çelebi ise, eski İstanbul surlarının bir köşesi, Karadeniz kıyısında Terkos kalesi için: "Silivri ile Terkos kalesinin arası onbir saat olup oradan Silivri kalesine gelinceye kadar yedi kat kale duvarı ve yedi kat hendek hisarı bir yer görülür" diyerek bu surdan biraz abartıyla söz eder.

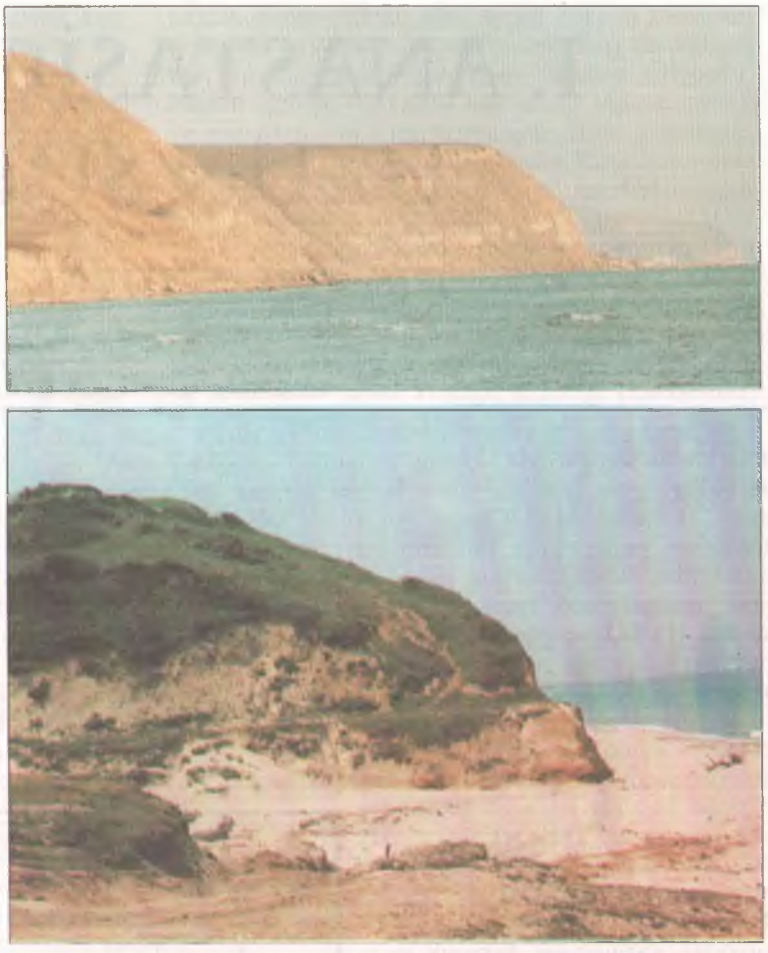

Anastasios Surları'nın başladığı, Marmara Denizi kıyısında, Silivri'nin 3 km batısında bulunan Karınca Burnu (üstte) ve surların bittiği, Karadeniz Kıyısındaki Evcik (veya Avcık) İskelesi. Tepe üzerinde surun bazı parçaları farkediliyor.

Surların yapılış tarihine gelince: Yalnız Yunan Ansiklopedisi 507 yılında yapıldığını yazar. Diğer tüm eserlerde 507-511 olarak gösterilmektedir ki, surun uzunluğu düşünülürse, bunu doğru saymak gerekir.

Anastasios Surları Karadeniz kıyısında Avcık (Evcik) iskelesinden başlar, 500 m kadar doğuya doğru ilerledikten sonra buradan güneybatıya dönerek Hisartepe'ye gelir. Surlar bundan sonra sürekli olarak su bölümü çizgisini izleyerek doğuya döner. 500 m kadar bu yönde ilerledikten sonra güneye döner ve Karacaköy'ün 2 km kuzeybatısındaki Karakaçan tepeler-Maltape'den geçer. Karacaköy'e doğru bir girinti oluşturup köyün batısından geçerek, Balçıkdere, Karacaköy derelerini aşar. Balçıkdere ile Hamzaderesi arasındaki bölüm yıkılmış durumdadır. Buraya kadar olan yerlerde surun toprak üzerinde kalan 2-2,5 m yükseklikteki bölümleri görülebilmektedir. Hamzaderesi'ni aşan surlar güneybatıya doğru bu dereye paralel olarak Giyik Harmantepe hizalarına kadar sürer. Buradan güneye ve sonra güneydoğuya dönen surlar Küçük Kuşkaya tepesine gelir. Bu tepenin 500 m güneyinde surlar batıya ve yeniden güneye döner ve Hırsıztepe'ye kadar, I. Dünya Savaşı seferberliğinde yapılmış olan Kabakça-Karacaköy yolunun hemen batısından, yolun 10-20 m uzağından, bu yola paralel olarak ilerler. Hırsıztepe'den sonra Kurfallı-Gümüşpınar yoluna paralel, bu yolun batısından güneye doğru uzanır. Surlar, Hırsıztepe'yi az geçtikten sonra toprak üzerinde, taş ve topraktan oluşma bir kabartı durumunda görülür. Daha sonra surların izleri, yakın köylerin yapılarında kullanılmak için taşları çıkarılmış olduğu çin, temel kırıntılarından ibaret kalır. Sur, Istıranca asfaltını Pınarca Köyü yol kavşağında keser, Pınarca Köyü yoluna paralel olarak ilerler, burada toprak üzerinde yer yer 1 m kadar yüksekliği bulan taş yığınlarına ve burada bir sur olduğuna işaret eden belirtilere rastlanır. Daha sonra surlar Kurfallı köyünün içinden geçer, ardından Silivri-Kurfallı yolunu doğuda bırakarak Çilingirtepe'ye gelir. Bu bölümde surlar, dikkatli bakıldığında toprak üzerinde ayırt edilebile-

cek bir kabartı biçimindedir. Sur, Çilingirtepe'den sonra Kurfallı-Fener yolunu izler ve bu yolu hemen doğuda bırakarak Fener Köyü'nün batı sınırından Fener-Alipaşa yolunu izleyerek Kılıçlı sapağına kadar gelir. Alipaşa Köyü'nü doğuda bırakarak Parpattepe üzerinden Sancaktepe'ye gelir ve Karınca Burnu'nda Marmara kıyısında sona erer. Bugün Kurfallı Köyü'nden sonra Marmara'ya kadar olan bölümde surun yer üzerinde hiçbir izine rastlanmaz.

Surlar, gerek Karacabey tarafında ve gerekse Kuşkaya güneyindeki kapı yerinde, toprak düzeyine inmiştir. Şurların ilk zamanlarındaki durumuna ait bir yükseklik, ancak Arabacı Kapısı denilen yerde görülmektedir. Burada nasılsa korunmuş olan 30 m'lik bir sur bölümü 5 m'den fazla bir yüksekliktedir. Bu sur bölümü üzerinde, yapıldığı zamanki durumunu korumuş parçalar bulunmaktadır. Buradaki surların yüksekliği bugünkü toprak düzeyinden 5,25 m ve kemer üzerindeki genişlik 3,15 m'dir. Yunan Ansiklopedisi surların o zamanki toprak düzeyinden 5,82 m yüksek olduğunu yazar. Surların bugünkü yüksekliği Büyük Bedesten ile Hırsıztepe arasında ortalama 2 m'dir. Bazı yerlerde 1,5 m'ye iner, 2,5 m'ye kadar yükselen bölümleri de vardır.

Anastasios Surları'nın Karacaköy civarında toprak üzerinde kalan bir kısmı (üstte) ve Evcik İskelesi yakınlarında oldukça iyi korunmuş bir bölümü.

Surların genişliği: Yunan Ansiklopedisi ve Suidas'taki 8 adım ya da 20 kadem abartılmıştır. Schuchardt 1898'de yaptığı araştırmada Kurfallı'nın 3 km kuzeyinde 3,75 m ve Kurfallı'nın 8 km kuzeyinde Katrankapı'da 2,62 m olarak saptamıştır. Gümüşpınar'ın doğusunda duvarın kalınlığı 2,50 m'dir. Bu da, sur kalınlığının her yerde aynı olmadığını, bölgenin önemine göre değiştiğini göstermektedir.

Surun uzunluğu: Evagrius'a göre 280-420 stad (53-80 km), Suidas'a göre 50-60 mil (75-95 km), Yunan Ansiklopedisi'ne göre iki günlük yürüyüş mesafesi, esası ise 52 km'dir.

Surların yapılış biçimi: Bugüne kadar kalan izlerinden, surun yapımında yerinde bulunan malzemeden yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Surların iç ve dış yanları 48x58 cm ya da 30x45 cm boyutlarında kefeki taşları ya da kumtaşları ile kaplanmış, surun içiyse harç ile karışık çeşitli büyüklükte taşlarla doldurulmuştur.

Kullanılan harç horasanlı Bizans harcıdır ve bu harç tuğla kırığı ile kireçten yapılırdı. Gümüşpınar'ın kuzeydoğusundaki surlarda yapılan onarımlarda elentili çamur harç kullanılmıştır. Yapıda tuğlaya rastlanmamıştır. Belki bu özelliğe yerel malzemeden yararlanma arzusu neden olmuştur.

Tahkimatın (pekiştirilmiş savunma duvarlarının) biçimi, Hırsıztepe güneyinde ve demiryolunun geçtiği vadinin iki yanında burçlarla güçlendirilmiş bir surdan, kalelerden, sağlamlaştırılmış kapılardan ve surun hemen gerisinde yapılmış ordugâh yerlerinden oluşmaktadır. Bugün Hırsıztepe kuzeyinde hiçbir burç görülmemektedir. Fakat 1898'de demiryolunun kuzeyinde Karanlık Ayazma ile Çilingirtepe güneyi arasında 10'dan fazla burç saptanmıştır. Bunlar dışarı taşkın durumda yarım daire biçiminde yapılmışlardı. En büyüğü Çilingirtepe üzerinde ve yarıçapı 10 m olan burçtu.

Surun üzerinde kuzeyde, Karadeniz yakınındaki Hisartepe'de dörtköşe bir kale, Karacaköy'ün hemen yakınında bulunan kışlanın 50 m batısında 250x300 m büyüklüğünde bir ordugâh yeri, Küçük Kuşkaya'nın güneyinde "Büyük Bedesten" denilen bir kapı tesisi, bunun 3 km kadar güneyinde "Küçük Bedesten" denilen ikinci bir kapı, demiryolunun güneyinde, Fener'in 3 km güneyinde ve surun Marmara ile birleştiği yerin hemen doğusunda birer ordugâh yeri bulunmaktadır.

Bedestenler: Halk, kapı tesislerine bu adı vermiştir. Kuzeyde olan Büyük Bedesten 31x57 m büyüklüğünde bir dikdörtgen biçimindedir. Kapı bu dikdörtgenin tam ortasına değil, biraz yana gelecek

biçimde yapılmıştır. İki yandaki burçlar bu kapıyı koruyordu. Kapıdan içeri girildiğinde bir avluya geliniyordu. Dikdörtgenin iç köşelerinde biri içeri, diğeri dışarıya doğru yapılmış iki burç burasını sağlamlaştırılmış bir şato durumuna getiriyordu. Bugün burası tümüyle yıkılmış ve her önüne gelen taşlarını çalıp kendi işinde kullanmış, buna da hiç karışan olmamıştır.

Küçük Bedesten büyüğünün güneyindendir. Şoseye yakın olması nedeniyle buradaki yıkım daha fazladır. Bu kapı tesisi de, boyutları içten 31x59 m olan bir dikdörtgendir. Surun bir dirsek yaptığı yerde bulunduğu için, kapının yalnız bir yanında burç vardır. Diğer özellikleri Büyük Bedesten'in aynıdır.

Surun üzerinde bu kapı tesislerinden başka, batıdan doğuya gelen yollar üzerinde birçok kapı yerleri bulunmaktadır. Bunlar genellikle 2 m genişliğinde küçük kapılardır. Surun iyi korunmuş bölümleri üzerinde, bugün bölge halkınca verilen adlara göre Arabacı Kapısı, Kör Kapı, Derviş Kapı, Suvat Kapısı, Katran Kapı gibi yerleri bulunmaktadır. Bunlar hemen tümüyle yıkık bir durumdadır. I. Dünya Savaşı'na kadar iyi kötü korunmuş olan bu kapılar, yol yapımı sırasında yıkılmıştır. Bugün sur üzerinde birer geçit durumundadırlar; yalnız yöre halkı zamanında burada bir kapı olduğunu bilmekte ve adlandırmaktadır. Kapıların yakınındaki sur genişliği 3 m olup, yakınlarında hiçbir burç yoktur. Yalnız Arabacı Kapısı'nın 30 m ilerisinde sur, bütün kapı bölgesini yan atışına alacak biçimde bir dirsek yaptıktan sonra tekrar dönerek eski yönünde ilerler. Kapıların yanında birçok nişler (cepçikler) görülmüştür. Bugün Arabacı Kapısı güney surları üzerinde üçü iyi korunmuş beş niş bulunmaktadır. Bunların kapı koruyucularının barınması için kullanılmış olmaları olasıdır.

Kapıların yanında sura çıkan ne bir merdiven artığı ile surlar üzerinde mazgallar ve ne de devriye yolu görülmemiştir. Bunların önceden varken sonradan yıkılmış olmaları düşünülebilir.

Arabacı Kapısı ile Suvat Kapısı arasında oldukça iyi korunmuş durumda birçok gözetleme yeri bulunmaktadır. Doğal olarak bunlara yerden bir merdivenle çıkılmaktaydı.

Surların bugünkü durumu: Anastasios Surları, bütün civardaki köylerin bina, yol yapımlarıyla onarımlarında bir taş ocağı gibi yararlandıkları bir kaynak olmuştur. Köylüler yapılarına gerekli taşları bu surları yıkarak, hattâ yüzeyde kalmamışsa, temel taşlarını çıkararak sağladıkları gibi, yol müteahhitleri de aynı yöntemle gerek duydukları malzemeyi sağlamışlardır. Örneğin Kurfallı Köyü hemen tümüyle, Fener ve Yapağca köylerinin bir bölüm evleri surdan çıkarılan taşlardan yapılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda yapılan Kabakça-Belgrat Köyü şosesi de surların hemen yakınından geçtiği için, tümüyle surlardan çıkarılan taşlardan yapılmış ve onların yıkımına neden olmuştur. Bunun için, Kurfallı'nın 2 km kuzeyinden başlayarak, Marmara Denizi'ne kadar olan bölümde toprak üstünde sur kalıntılarına rastlamak olanaklı değildir. Buralarda köylüler "Eski Hisar" diye, toprak altındaki temellerden taşların çıkarılması sırasında oluşmuş toprak kabartılarını gösterirler. Bazan da surların temel taşlarının çiftçilerin sabanlarına takıldığı görülür.

Kurfallı'nın 2 km kuzeyinden başlayarak sur toprak üzerinde görülür ve 228 rakımlı tepeden ileriye doğru bu izler belirgin bir biçim alır. İki metreye yakın parçaları görmek için Gümüşpınar doğusundaki 288 rakımlı tepenin güneyine kadar gitmek gerekir. Burada surlar kesintisiz olarak yol kenarında, orman içinde kilometrelerce uzar gider. Bu bölüm üzerinde ancak birkaç gözetleme yeri bir ölçüde eski biçimlerini koruyabilmişse de, kapı yerleri birer yıkıntıdan başka bir şey değildir. Surun en iyi korunmuş bir parçasını içeren Arabacı Kapısı'nın kuzeyindeki duvarlar yer düzeyine kadar yıkılmıştır. Büyük ve Küçük Bedesten'de bir metreden fazla bir yüksekliği bulan bir sur bölümünü bulmak için dikkatle aramak gerekir, çünkü buralarda da sur denilecek bir şey kalmamıştır. Büyük Bedesten'in güney dış köşesindeki burçtan bazı izler kalmış ve burca girmek için kullanılan kapı oldukça iyi korunmuştur. Küçük Bedesten'de bir burç yeri ancak güçlükle tanınabilir, diğer burç yerlerinde toprak yığınından başka bir şey yoktur.

Bugün bu surlar korunma altına alınmazsa, bir süre sonra temellerini bile bulmak olanaksız duruma gelecektir.

TARİHTE ANASTASIOS SURLARI

Anastasios'un Uzun Suru Trakya'dan İstanbul'a doğru küçük çaptaki akınları durdurabildi. Ama büyük güçler söz konusu olunca, hiçbir zaman bir engel görevi yapamadı. 619 yılı Vizigot saldırısını Avarlarınki izledi. Avar kralı Apsech Trakya'ya girdi. İmparator Heraklios ile barış yapmak için onunla görüşmek istedi. Kralın amacı imparatoru tutsak almaktı. Girişiminin içten olduğuna inanan imparator, buluşma yeri olan Perintos'a (M. Ereğlisi) hareket etti. Ama yolda, kralın kendisini tutsak almak için yaptığı hazırlığı öğrenince, ona götürdüğü tüm hediyeleri bırakarak ve bir er kılığına girerek İstanbul'a kaçtı. Apsech, Anastasios Surlarını aşarak imparatoru başkente kadar kovaladı.

626'da İranlılar'la Bizans'a karşı bir bağlaşma yapan Avarlar, Bulgar ve İslavları da yanlarına alarak İstanbul üzerine yürüdüler. Bir engel oluşturamayan Anastasios Surları kolayca geçildi. Ama bu surlar Bulgar hanı Kormisoş'un 755 yılında İstanbul'a yapmak istediği bir saldırıyı durduracaktı. Han, Balkanları geçerek Uzun Sur'a kadar her yeri yakıp yıktıysa da surları geçemedi.

SURLARIN ONARIMLARI

Ortaçağda İstanbul ve çevresinde sık sık görülen depremler başkent surlarını yıktığı gibi, etkilerini Anastasios Suru üzerinde de gösteriyordu. Aslında acele yapılan ve yeterince sağlam olmayan bu

surda depremlerin yer yer oluşturduğu gedikler, Barbar akıncıların geçmesini kolaylaştırmaktaydı.

Birçok kentin surlarını sağlamlaştıran ya da yıkılmış kaleleri onartan imparator 2. Justin (565-78), Anastasios Surlarını yeniden güçlendirmiş, garnizon için daha fazla güvenlik amacıyla bir burçtan diğerine geçilen kapıları kapatmış ve her burcun altına bir kapı yaptırmıştı. Burcu savunanlar bunları kapayınca tümüyle güvenlik içinde bulunuyorlardı. Bu surların savunulmasını kolaylaştırmak için, imparator Silivri ve Ereğli kalelerini onarıp sağlamlaştırdı. Surlar bu dönemden sonra da çeşitli imparatorlarca onarılmış ve surlara bunları belgeleyen yazıtlar konulmuştur.

Uzun Sur'un Nikephoros Phokas (963-69) ve 8. Konstantinos (1025-28) tarafından onarılmış olduğu, eskiden Çorlu'da Ayakiryaki Kilisesi'nde bulunan bir yazıttan anlaşılmaktadır. Karacaköy yakınında bulunan bir yazıtta bu surların imparator 8. Konstantinos ve 2. Basileios (976-1025) zamanında onarıldığı belirtilmektedir. Böylelikle 10. yüzyılda ve 11. yüzyıl başlarında bu surlara önem verildiği ve onarıldığı anlaşılmaktadır.

Anastasios Surları'nın Istıranca asfaltının Pınarca yolunu kestiği yerde taşları alınıp bir toprak yığını haline getirilen kısmı (üstte) ve bir sur kapısından kalmış birkaç taş

Bundan sonra tarihçiler Anastasios Suru'ndan hiç söz etmiyorlar. Ne 11. yüzyıl sonlarında Rumeli'nden geçerek İstanbul önüne gelen çeşitli Haçlı ordularındaki tarih yazarları ve ne de 12. yüzyılın ortalarında Trakya'dan geçerek İstanbul'a giden 2. Haçlı Seferi'ne katılmış tarihçiler bu surlardan söz ederler. Kaldı ki, 2. Haçlı Seferi sırasında bu surların pek yakınında ve Silivri'nin hemen kuzeybatısında Alman Haçlı ordusu büyük bir sel felâketine uğramış ve tarihçiler bu olaya sayfalar ayırmışlardır. Almanlar'ın felâkete uğradığı yer Silivri'nin kuzeybatısında Çamurlu Dere mevkii olup Uzun Sur'a en çok 500 m uzaklıktadır. Bu yazarlar surlara olasılıkla pek önem vermemişlerdir.

Makedonyalı imparatorların son yıllarında (11. yüzyıl ortaları) ve Komnenoslar zamanında (11. yüzyıl sonu - 12. yüzyıl sonu) iç ve dış sorunlar ve güçlükler nedeniyle, bu surlara aldırış edilmemiş ve bakılmayan surların yıkılmış olması olasıdır. Buna, kuşkusuz depremlerin de katkısı olmuştur.

Uzun Suru yaptıran imparator Anastasios'tan da biraz söz edelim: 430'da İlirya'da doğdu. Bir gözünün yeşil, diğerinin siyah olması nedeniyle "Dikorus" olarak tanınırdı. Silentari'ye (İmparatorluk muhafız alayı) subay olarak katıldıktan sonra İmparator Zenon'un karısı Adriane'nin gözüne girdi. Bu ona Zenon öldükten sonra taht yolunu açtı. İmparatoriçe Adriane ile evlendi. Bu evlilik kişisel çıkarlardan çok, ülkenin yararı için yapılmıştı. 491'de imparator olduğunda Flavius Anastasios 61 yaşındaydı.

Tahta çıktığında ilk iş olarak memurlukların parayla satın alınmasını kaldırdı, muhbirlerin ödüllendirilmesine son verdi. Dikbaşlı, zorba ve güçlü yurttaşları, İsauriyalıları İstanbul'dan çıkartarak Trakya'ya yerleştirdi. Krisargion adlı, halkı bunaltan verginin toplama biçimini iyileştirdi. Maliyenin iyileştirilmesi yönünde çaba harcadı, sıkı bir devlet gelirleri muhasebesi düzenledi ve bütçe dengesini yeniden kurdu. Yaptığı düzenlemeler ona olağanüstü bir sevgi kazandırdı. Buna karşın, mali konulardaki bazı yenilikleri ve arenalarda hayvanlarla yapılan döğüşleri yasaklaması, yararına dokunulan kişilerde hoşnutsuzluk yarattı.

İç ve dış savaşlar, veba salgını, depremler ve kıtlık hep bu imparatorun dönemine rastladıysa da, 87 yaşında bir yıldırım çarpmasından öldüğünde (518), geride 150.000 kişilik bir ordu, 300 milyon altın Frank'ı aşan bir hazine ve doğuda olsun batıda olsun gedik vermeyen bir ülke sınırı bırakmıştı.

Bu makalenin yazılmasında Sn. Feridun Dirimtekin'in "Anasthase Surları" adlı incelemesi temel olarak alınmıştır. (TTK *Belleten*, Cilt XII, Ocak 1948, Sayı 45). ■

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN

FEYZİ MUHTAR KATIRCIOĞLU

Bu ay sizlere Dolmabahçe Sarayında, ecnebi konukların hazır bulunmadığı bir yemeğin menüsünü sunuyoruz. Sultan Vahdettin'in tuğrasını taşıyan, 30 Nisan 1336 (1920) Cuma günü tarihli öğle veya o günkü deyimle "sabah" yemeği listesi, tamamıyla Osmanlı mutfağının ürünlerini içermektedir:

Düğün çorbası
Börek
Bezelyeli Kuzu
Paça
Kaymak
Sadeyağlı bakla
Pilav
Zerde
Baklava
Meyve

Bu menünün özelliği, yemeğin ortasında kaymağın sunulmasıdır. Damağın tazelenmesini amaçlayan bu görev, Frenk yemeklerinde daha hafif olan Sorbet'ye düşmektedir. (Arapça şurup/şerbet sözcükleriyle aynı kökten gelen bu deyim, sütsüz meyveli dondurma anlamındadır.) Basit, iddiasız, fakat bize Osmanlı yemek töresini anımsatan hoş bir menü. Afiyet olsun!

دوكون چورباسى
بورك
بزليلى قوزو
پاچا
قايماق
ساده ياغلى باقله
پلاو
زرده
بقلوا
ميوه
صباح : ٣٠ ـ نيسان ـ ٣٣٦ يوم جمعه

SİYASAL HİCİV HARİTALARI II

FEYZİ MUHTAR KATIRCIOĞLU

Bu kere, Ekim sayımızda yayımladığımız haritanın yapımcısı W.Frederick Rose'un çizdiği "1870 yılı için tasarlanmış yeni Avrupa haritası" isimli hiciv belgesini sunuyoruz. Alttaki yazıda şöyle deniyor:

İngiltere, yalnızlığa itilmiş, hırsından kudurmuş, boyunduruğu altında tuttuğu İrlanda'yı neredeyse unutacak.

İspanya, sırtını Portekiz'e dayamış, keyifle sigarasını tüttürüyor.

Fransa tarafından taarruzu püskürtülen Prusya, bu sefer bir koluyla Hollanda'ya, diğer koluyla Avusturya'ya ilerlemeye çalışıyor.

İtalya, Bismark'a "ayaklarını oralardan çek!" diyor.

Korsika ve Sardinya, hakiki palyaçolar gibi, her şeye kahkahayla gülüyorlar. Holstayn'da ayaklarını kaybeden Danimarka geri almayı tasarlıyor.

Rumeli-yi Şahane uykusundan uyanıp, esniyor. Anadolu Vilâyeti ise esrarını içiyor.

İsveç, kaplan gibi sıçrıyor.

Rusya yaşlı bir eskici gibi devamlı olarak küfesini doldurmaya çalışıyor.

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE EKONOMİK GELİŞME VE SAMSUN ÖRNEĞİ

KÂZIM BERZEG

Tarafsız gözle tarihe baktığımızda, Osmanlı'nın, başta eğitim olmak üzere, Saray-Saltanat merkezli çağdaşlaşma gayretinin onsekizinci yüzyılın sonlarında başladığını, bunun "Rumeli Yarânı-Alemdar-Senedi İttifak" ilişkisinde görüldüğü üzere, halk tarafından desteklendiğini, çağdaşlaşmaya karşı en büyük direncin, gerici "Yeniçeri Ocağı"ndan kaynaklandığını, ocağın halk desteği ile kapatılmasından sonra çağdaşlaşma sürecine istikrar kazandırılabildiğini gözlemliyoruz.[1]

Medeni dünyada, o dönemde, "sapma"larıyla birlikte de olsa egemen siyasi doktrin olan liberalizmin Osmanlı'ya yansıması 1839 tarihli, otolimitasyon niteliğindeki "Gülhane Hattı Hümayunu" ile belgelendi. Tanzimat dönemini başlatan bu fermanla padişah vatandaşlara, başta mal, can ve ırz dokunulmazlığı olmak üzere, Hukuk Devleti'ni gerçekleştirme vaadinde bulunuyordu, Osmanlı'da liberal ekonominin hukuki temelini oluşturma taahhüdü altına giriyordu. Sonradan 1856 tarihli "Islahat Fermanı" ile de pekiştirilen bu süreç, gerçekten Osmanlı'nın kapsamlı bir "yeniden yapılanma" dönemini başlattı. Özellikle eğitim, hukuk, yönetim yenilendi, çağdaş ölçülere yaklaştırıldı. Bu dönemde Âli Fuat Paşa'lardan Prens Sabahattin'e uzanan bir "liberal aydınlar" çizgisinin oluşmasının ortamı hazırlandı.

Tanzimat, gerçekte bazı karşıtlarının iddia ettiği gibi Osmanlı'ya has bir özenti veya Batı taklidi değil, bir önceki yüzyıl içinde Avrupa'da yaşanmış olan "Aydınlanmacı Mutlakiyet-*Enlightened Absolutism*"in[2] Osmanlı'ya gecikmeli olarak intikalidir. Osmanlı Monarşisi'nin bu dönemde yaptıklarıyla, bir önceki yüzyılda Avrupa'nın "Aydınlanmacı Monarkları-*Enlightened Monarchs*"nın[3] (Joseph II, Friderich II, Catherine II, Charles III vb) yaptıkları arasında pek fark yoktur.

Osmanlı'da Tanzimatla başlatılan ve özellikle mülkiyet hakkının belirginleştirilmesi ve hukuki güvence altına alınmasıyla anlam kazanan "ekonominin liberalleştirilmesi" süreci, daha sonra II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de geliştirildi. Osmanlı ekonomisinin dünyaya açılması yanında, başta demir ve karayolları olmak üzere, hızlı bir altyapı yatırımları dönemi yaşanmaya başlandı. Bu dönemde Osmanlı, bankacılık, endüstri, sermaye piyasası, sermaye şirketleri gibi pek çok çağdaş ekonomi enstrümanı ile tanıştı.

CUMHURİYET'İN DEVLETÇİLİK GEREKÇESİ

Kurtuluş Savaşını yapan ve Cumhuriyeti kuran kadronun iktidarı elinde bulunduran kanadı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını 1925'te kapatarak, belki İtalyan Faşizmi ve Rus Komünizminden de esinlenmek suretiyle, Türkiye'de "tek parti totalitarizmi" dönemini başlattı. Aynı yıl, ekonomide devletçiliğe sapılmasının da başlangıcı oldu.

Bugün, Hayek veya Friedman gözlüğü ile geriye baktığımızda, oluşturulan siyasi modelle devletçi ekonomik modelin tutarlılığını görmemiz mümkün. Zira, liberal demokrasi, ancak liberal-kapitalist-piyasa ekonomisinin var olduğu ortamda gerçekleşebilir. Ekonominin devletleştirilmesi ve insanların geçiminin-kazancının devlet eline veya güdümüne bırakılması, demokratik gelişmeyi imkânsızlık içine sokar.[4] Bu nedenle tek parti rejimi kurulurken ekonominin de devletleştirilmesi veya devlet güdümüne sokulması tutarlı bir politikadır ve amacı ekonomik değil, siyasidir.

Türkiye'nin "tek parti ideolojisi"nden kaynaklanmış olan "resmî görüşü" ise, ekonomide devletçiliğin siyasi nedenlerle değil, ekonominin içinde bulunduğu zaruret ve durum nedeniyle ve zorunlu olarak benimsendiğini iddia etmektedir.

Henüz resmî ideolojinin etkisinden kurtulamamış bulunan düşünce ortamında, bugüne kadar, ekonomide devletçiliğe sapmanın nedeni yeterince araştırılamamıştır. Resmî görüş genelde sorgulamasız benimsenmiş gibidir.

Biz, bu yazıda, kısaca, Osmanlı'nın son döneminde Samsun ekonomisini somut bir model olarak ele almak suretiyle, gerçeğin aydınlanmasına küçük bir ışık sunmak istiyoruz.

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE SAMSUN

Türkçe ansiklopedilerde, daha önce önemsiz bir kasaba olan Samsun'un ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında hızla geliştiği, kentin Türk nüfusunun hızla arttığı, Avrupalı tütün alıcıları ve hammade tüccarlarının şehre yerleşmeye başladıkları, 1869'daki yangında tamamen yanan Samsun'un, zengin bir ticaret merkezi olması nedeniyle hızla kalkındığı yazılıdır.[5]

Bu anlatım çok yetersizdir. Samsun'un yeterli ilişkisi bulunan 130 yıllık yerlisi bir aileden gelmemin verdiği imkânla, ayrıca araştırma yapmaksızın bunlara şu eklentileri yapacağım:

Osmanlı döneminde Fransızlar Samsun'da hâlâ kullanılan büyük bir sigara fabrikası ve ek tesislerini kurmuşlardı. Bu fabrikada Fransızlarla Samsunlular birlikte çalışıyordu. Dünyanın büyük yaprak-tütün ti-

caret firmalarının Samsun'da çok sayıda tasnif atelyesi vardı. Bazı Amerikan sigaralarında hâlâ yazılı olan (Türk tütünü karıştırılmıştır) ifadesi, bu dönemde Samsun tütününe kazandırılan itibarın belgesidir. Samsun'da Hıristiyanların yanında, çok sayıda, dünya ile iş ilişkisi içinde olan ihracatçı ve ithalatçı Türk tüccar vardı. Oluşmuş bulunan "Samsun burjuvazisi" çocuklarını, İstanbul okulları yanında Trabzon Sultanisinde okutmayı gelenek haline getirmişler, daha sonra Merzifon Amerikan koleji itibar gören eğitim müessesesi olmuştu. Çocukluk yıllarımdan, Samsun'un yerlisi Türk ailelerin mensubu, Merzifon Amerikan kolejinden mezun bazı "ev hanımları"nı hatırlıyorum. Sonradan devlete maledilen Vatan, Tarı gibi büyük-lüks beş adet yolcu gemisinin ve ayrıca büyük bir yük gemisi filosunun sahibi olan Müslüman-Türk bir ailenin iş merkezi Samsun'du. Samsun-Çarşamba arasındaki 39 km'lik demiryolu hattı, Samsun'da yerleşmiş bir Müslüman Türk ailesi arafından yaptırılmış, ve bu ailenin mülkiyetinde işletiliyordu. Samsun'da iş arayan herkese yetecek, sınaî-ticarî işyeri vardı. Samsun çiftçisinin ürünü en iyi şartlarla dünyanın en uygun pazarlarına ulaşabiliyordu. Bu nedenle, o günleri hatırlayanlardan "köylü refahı" sözünü de duymak imkânım oldu.

Samsun'da pek çok devletin konsoloslukları, temsilcilikleri vardı. Bunların hatırladığım sonuncusu, 1955'te kapatılan Belçika Konsolosluğudur. Samsun medeni dünya ile çok yönlü bir ilişki içindeydi.

Samsun'daki 1869 yangınının sonrası, çok düşündürücü bir başka örnektir. Zamanın Samsun Belediyesi, şehrin yeniden kurulması için, İsviçre'den, şehircilik uzmanları, mimarlar getirmişti. Samsun kısa sürede yeniden, bütün sokakları birbirine dik ve paralel imar düzenine kesinlikle uyulan, modern bir şehir olarak kurulmuştu. Son yıllarda tümüyle yıkılıp çok çirkin şekilde, yüksek beton apartmanlarla doldurulan Samsun'a bugün de gidenler, eski semtlerde, 1869'dan kalma, birbirine dik ve paralel sokak düzenini görebilirler. Eski Samsun'un, uzun süre yeterliliğini korumuş, kanalizasyon sistemi vardı. Şehirde yağmur sonu sel akmaz, su birikmezdi. Şehrin "Çiftlik semti", yalnız binalardaki mimarî özen ve üslûpla değil, bahçe tezyinatıyla da bir sanat eseri gibiydi.

Bugün, Samsun'da, 80 yıl önce varolanların pek çoğu yok. Denizde yolcu ve yük taşımacılığı filosu kurabilecek veya Samsun-Çarşamba demiryolu hattını yaptırabilecek güçte müteşebbis aile yok. Eski ihracatçı-ithalatçı tüccar modeli yok. Yeterli dünya görgüsüne sahip burjuvası yok. Dünya ile ilişkileri çok daha kısıtlı. Yabancı temsilcilikler yok. Bir "Çiftlik semti" yok. Yüzyıl öncesindeki kadar ileri bir belediyecilik düşüncesi yok. Şehrin kanalizasyonu, altyapısı yok. Elli yıl önce varolan, halkın kurduğu tenis kortları yok. At yarışı geleneği ve bunun yaşaması için eskiden varolan hipodromu yok. Şehrin eski kibarlığı, zarafeti, güngörmüşlüğü yok. Daha pek çok şey yok.

Cumhuriyet'in, 1925'ten itibaren başlattığı ve yolcu gemilerinin, demiryollarının, fabrikaların devletleştirilmesi ve ekonominin dışa kapatılmasıyla sürdürülen ekonomi politikası, kısa sürede Samsun'u, hâlâ devam eden bir gerileme dönemine soktu. Samsun, ekonomisiyle, bunun yanında bütün sosyal yanlarıyla hâlâ devam eden bir karanlık dönemine girdi.

Bu yüzden, Serbest Fırka, 1930 belediye seçimini, Samsun'da büyük farkla kazanmıştı. Tek parti dönemine karşı oluşmuş bulunan halk tepkisi yüzünden, 1946'dan itibaren Samsun, tek parti zihniyetine muhalefetin ve Demokrat Partinin kalesi oldu.

SONUÇ

Çok yetersiz de olsa, bazı istatistik kaynaklar ve araştırmalar, Türkiye'de, devletçi ekonominin ikame edildiği 1925-1950 arasında, fert başına düşen ortalama gelir payı yönünden bir gelişme olmadığını, hatta periyodik olarak her beş yılda bir, yıllık % 10'a ulaşan düşüşlerin kaydedildiğini ortaya koymaktadır. Osmanlının, 1914'ten önceki son 25 yılının ekonomik gelişmesinin, Cumhuriyetin ilk 25 yılında sağlanan gelişmeden çok daha fazla olduğunu ifade edecek çok sayıda gösterge bulmak mümkündür. Örneğin, Korkut Boratav'a göre, Kurtuluş savaşının sonuna doğru, 1922 yılında istanbul'un Türk tacirleri ilginç bir örgütlenmeye giderler. Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurarlar. İş alanında gayrımüslimlerden boşalacak yeri doldurma hazırlığına başlarlar. İstanbul Ticaret Odası'nın bünyesini millileştirme çabasına girerler. İzmir milli iktisat kongresinden sonra bu düşünce ülkede yaygınlaşır. Bu hazırlıklar, sermaye çevrelerinin iktidar boşluğunu doldurma teşebbüslerinin örnekleridir.[6]

Duruma, Samsun örneğinden bakıldığından, gerileme çok daha çarpıcıdır. Belki, Türkiye'de, araştırıldığında Samsun modeline uygun başka örnekler de bulunabilir.

En azından, konuya Samsun açısından bakıldığında, resmî görüşün, "ekonominin devletleştirilmesi gerekçesi" gerçeğe aykırıdır. Osmanlı'nın son döneminde, Samsun'da, bugünkünden çok daha güçlü, görgülü, dünyayı tanıyan Müslüman iş adamları, müteşebbisler vardı. Samsun, yalnız ekonomisiyle değil, sosyal, kültürel yapısı ve görgüsüyle, sonraki dönemden çok daha ileriydi.

Ekonomide devletçiliğe sapılmasaydı, Samsun, bugün olduğundan çok daha ileri olurdu.

Samsun örneği esas alındığında, ekonomide devletçiliğin nedeni, ekonomiyle ilgili zorunluluklar değil, siyasi mülahazalardır.

Tek parti rejimi, muhtemel muhalefetin kaynağını kurutmak için, devletçiliğe ve devlet güdümcülüğüne sapmıştır. ■

KAYNAKÇA

1- Kâzım Berzeg, *Liberalizm Demokrasi Kapıkulu Geleneği*, Ankara 1993, s. 160 v.d.
2- Dennis Sherman, *Western Civilization*, v: II, New York 1991, s. 85.
3- Dennis Sherman, a.g.e., s. 78.
4- M. Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük* (çev: D. Erberk, N. Himmetoğlu), İstanbul 1988, s. 23 vd.
5- *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi Milliyet*, c: 19, s. 10133.
6- Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul 1974, s. 152-53.

SALGIN VE NÜFUS

TOLGA ERSOY

"... Goldmund birara çukurun içine çevirdi gözlerini, elli kadar belki de daha fazla ölü vardı, üstüste kaldırılıp atılmış, pek çoğu çırılçıplak. Yer yer bir kol ya da bir bacak, kaskatı ve yakınmalı, havaya uzanıyor, bir gömlek rüzgârda hafiften dalgalanıyordu... Bütün çevrede, bütün o geniş topraklar üzerinde Azrail bir bulut olmuş geziniyor, dört bir taraf dehşet, korku ve kasvetten oluşan bir tül altında serilmiş yatıyordu. Ama en kötüsü, ne içinde kimselerin yaşamadığı ölü evler, ne zincire bağlı olup açlıktan can veren ve çürüyüp kokuşan köpekler, ne yiyecek dilenen çocuklar, ne de kentler önündeki toplu mezarlardı. En kötüsü üzerlerine çöken dehşet ve ölüm korkusunun altında adeta gözlerini ve ruhlarını kaybetmiş yaşayan insanlardı."[1] Goldmund, ateizmde sonlanacak olan uzun yolculuğunda, ortaçağ Avrupa'sının bu karanlık manzarasıyla karşılaşacaktır. Dünya tarihinin gördüğü en büyük pandemidir(*) söz konusu olan ve en ince ayrıntılarına kadar yaşamın her alanını etkilemiş, bu nedenle de ona "Black Death" (Kara Ölüm) ya da "bela" ile aynı anlama gelen "plaque" adı verilmiştir. İki yüzyılı aşan bir süre boyunca Avrupa'nın hemen hemen tümünde etkisini gösteren bu salgın Osmanlının, uç beyleri şeklinde de olsa Avrupa'ya ayak basmasından birkaç sene sonra -tıpkı Osmanlı ya da Moğol akınları gibi doğudan gelerek- başlayacak, büyük bir kıyımı izleyen daha ufak (!) salgınlarla 18. yüzyılın başlarına dek sürecektir. Batı insanı vebadan kurtuluşunun garantisini ise, belki de Pasarofça anlaşmasında bulacaktır.[2] Bu anlaşma ile Osmanlı ile Avusturya arasında stabil bir sınır belirlenirken, Habsburg hanedanlığı vebaya karşı bir "cordon sanitaire" (güvenlik kuşağı) da oluşturmuştur. Tarihin garip bir ironisi olarak, milyonlarca insanın ölümüyle tüm kıtayı nerdeyse boşaltan ve Osmanlının ilerlemesine yadsınmaz katkılar sağlayan veba, Osmanlının gerilemesiyle birlikte silinmeye başlayacaktır.

1347-1348 yıllarında başlayan bu salgının tahribatının etkilerine daha ayrıntılı bir şekilde göz atmadan önce, sekiz yüzyıl öncesinden bir prototip oluşturan Bizans-Konstantinopolis veba salgınını anımsamakta yarar var. 540 yılından sonra Suriye, Mısır ve Anadolu üzerinden Konstantinopolis'e ulaşan veba, çağının en büyük yerleşim birimlerinden biri olan bu bölgede etkili olabilmesi için uygun ortamı da bulmuştur. Vebanın tarihteki ilk büyük pandemisi sayılan bu salgında(**) yüz milyon kişinin öldüğünü bildiren kaynaklar vardır.[3] 6. yüzyılın koşulları gözönüne getirildiğinde bu rakamı abartılı bulmak olanaklı, ne var ki Bizans tarihini özet olarak veren birçok yazılı eserdeki sayılar bile günümüzde dehşetle karşılanabilir. 542 yılında Konstantinopolis'e ulaşan salgın hakkında *Britannica*, şehir nüfusunun yüzde 30-50'sinin öldüğünü bilgi olarak verirken,[4] bazı yayınlarda bu sayı günde 10.000 kişinin öldüğü şeklinde yer almaktadır: "Bu arada ortaya çıkan bir salgın hastalık insan soyunun büyük bir bölümünü yok etti... Bu kötülük Konstantinopole'de az sürdü. Fakat etkisi üç yıl sürdü. Başlangıçta az insanı öldürdü. Daha sonraları günde 5.000 kişi sonraları 10.000 kişi ölür oldu. Cesetler günlerce ortada kalıyordu. İmparator yoksulların gömülmesi için para dağıttı. Mezarlıklar dolunca kent dışında uzun hendekler kazıldı. Buralar da dolunca ölü gömücüler kuleleri keşfettiler. Cesetleri yığmak için. Pis kokular salgın kadar dayanılmazdı. Kentin denize yakın mahallelerinde ölüler omuzlarda taşınıyor gemilere yüklenip ortadan kaldırılıyorlardı. Kentin meydanlarında kimselere rastlanmıyordu. Ne ticaret vardı ne de iş. Açlık hüküm sürüyordu..."[5] (***) Bu şiddetiyle bölgedeki diğer kentleri de etkilendiği gözönüne getirilirse, ölü sayısının onlu milyonlara ulaştığı düşünülebilir. Bu da, günümüze göre boş sayılabilecek 6. yüzyıl dünyasında, tüm sistem ve kurumları derinden sarsacak bir nüfus-işgücü kaybının ifadesidir. Çeşitli tarihçilere göre, o dönemdeki İstanbul nüfusunun 400.000 ile 600.000 arasında olduğu düşünülürse,[6] yalnızca birkaç yıl için başkentte 300.000'e yakın insanın ölümünün Bizans'ı sarsmaması olanaksızdır. Bu salgının on binlerce insanın öldürülmesi ile

---

* Pandemi: Geniş bir coğrafyayı etkileyen salgın hastalık.

** Veba tarihte üç büyük pandemi yapmıştır. Bunların birincisi, 540 yılından sonra Bizans'ı etkilemiş, ikincisi 14. yüzyılda tüm Avrupa'da görülmüştür. Üçüncüsü ise 1894 yılında Çin'de başlayıp,daha sonra Batı Asya'ya ve Amerika kıtasına kadar yayılanıdır. Üçüncüsünün yayılım alanı diğerlerine göre oldukça büyük olmasına rağmen etkisi daha az olmuştur.

*** Yener Yayınlarının 1970'li yılların sonlarına doğru çıkardığı bu ansiklopedi tamamlanamamıştır. Ansiklopedinin geniş bir künyesini bulmam olanaklı olmadı.

15'inci yüzyılın Brabantlı sürrealist ressamı Hieronymus Bosch'un Viyana Resim Akademisi Galeri'sinde bulunan "Son Yargı" konulu triptişinin orta bölümünden ayrıntı.

yatıştırılan Nika isyanından(*) on sene sonra başlaması bu etkiyi daha arttırmıştır.

Salgının Bizans'ı etkisi altına aldığı yıllar Justinien'in (Iustinianos), imparatorluğun merkezî monarşik yapısını kuvvetlendirmek, kölelik düzenini kontrol altına alarak feodal mülkiyeti sınırlandırma amacıyla çeşitli çalışmalar yaptığı dönemi kapsamaktadır. Roma hukukunun bir bütün haline getirilip, devlet yönetiminden toplumun her alanına etki etmesi düşünülmüşse de, birçok tarihçi tarafından, son derece etkin bir derleme olarak anılan "Code Justinien", feodal gelişimi engelleyememiştir.[7, 8] Nüfusun ani azalışının merkezî otoriteyi sağlamlaştırmanın önüne engel olduğu düşünülebilir, böylelikle merkezden bağımsızlaşan feodal beylerin gelişmesi başlamış olabilir. İlginç bir benzerlik, 14. yüzyıl vebasında da, aristokrasi ve feodalitenin azalan ve bu dehşet ortamında bağımsızlaşan başıboş kitleleri yeniden kontrolleri altına almak için kendi hukuk sistemlerini zorlamalarıdır. 14. yüzyılın Kara ölümü, ticaretin ve sermayenin el değiştirmeye başladığı dönemlere denk düşmektedir.

Asker nüfusun azalması imparatorluğun savaşabilme yeteneğini azaltırken, çalışan nüfusta oluşan azalma merkezî hükümete dönen vergileri de doğrudan etkileyecekti. Bunun engellenmesi amacıyla köylülerin vergi denetimlerinin sıklaştırılması yoluna gidilmiş ve yabancılara toprak satışları ve imparatorluk denetimindeki bu topluluklardan ayrılmaları yasaklanmıştır.[9] (14. yüzyılda da feodal beyler salgın anında köylülerin topraklarından ayrılmalarını engellemek için zora başvuracaklardır.) Bu önlemler her ne kadar merkezî yapıyı güçlendirmeye yönelikse de, başkentin lüksünün devamı için memuriyetliklerin satışa çıkarılması senatörlerin artmasına ve sonunda bunların bir kısmının feodalleşmesine yol açmıştır. Bu çelişik durumun imparatorlukta bir iç gerilime yol açmış olabileceği düşünülmelidir.

İmparatorun dahi hastalanmasına yol açacak denli eşitlikçi vebanın yaşattığı bu gerilim ortamının, diğer taraftan merkezî yönetimin de göreceli ve süreli olarak işine yaradığı düşünülebilir. Kuşkusuz imparator bu ortamdan yararlanarak otoritesini gölgeleyecek gelişmeleri engellemeye çalışmıştır. Öyleki sınıflar arası bu çatışmanın bir iç savaş şiddeti taşıdığı dönem tarihçilerinin yazdıklarından da çıkarılabilinir: "Salgın hastalık bütün bilinen dünyayı ve özellikle Bizans İmparatorluğu'nu silip süpürüp tarımda çalışan topluluğun büyük bir bölümünü alıp götürünce ve ardında bomboş bir iz bırakınca, Justinianus, felakete uğramış mülk sahiplerinin gözünün yaşına bakmadı. Yalnız adam başına düşen yıllık vergilerini istemekle kalmadı, ayrıca ölmüş komşularının vergilerinden de onları sorumlu tuttu. Az önce sözünü ettiğim öteki istekler de çiftlik sahibi olmak talihsizliğine uğrayanların sırtına yükleniyordu."[10]

Mit, tarihi daha iyi okumamıza yardım edebilir. Gerçek olan ise tarihtir. Jupiter'in, Juno tarafından gönderilen veba salgınına karşı mücadelesi, insanlar için ancak güzel bir düş olabilir. Egemenler ise her zaman kendilerine artı değer üretecek olan insanlara muhtaçtır, karıncalardan bile üremiş olsa-

(*) 532 yılında Yeşiller ve Maviler Partilerinin birlikte, imparatorluğa karşı başlattığı ve on binlerce kişinin öldüğü isyan. Yarışlardaki "Nika" (yen !, kazan !) sloganıyla anılmaktadır.

lar.(*) Roma'nın çöküşü aslında feodalizmin yükselişinden başka bir şey değildir. Veba ise bu geçiş döneminin sıkıntıları içinde her iki "taraf"ın da yararlanabileceği bir ortamın oluşmasına yol açmışsa da, süreç içinde Roma eyaletlerinin feodal beyliklere dönüşmesini engelleyememiştir.

Başlangıçta belirttiğimiz gibi, 1330'lu yıllarda Kırım, Mısır ve Mezopotamya bölgesinde başlayan salgın, 1347-48 yıllarından itibaren etkisini özellikle İtalya limanların (Avrupa'da başlangıç noktası olarak özellikle Messina limanının adı birçok yayında yer almaktadır) başlamak üzere göstermiş şaşılacak bir hızla yayılarak, on yıl içinde Kuzey Avrupa'ya dek uzanmıştır. Bu denli korkunç etkisinde, devrin ünlü hekimi Guy de Chauliac'ın belirttiği gibi "Satürn, Jupiter ve Mars'ın Kova burcunda aynı hizaya gelmiş olmalarının" oynadığı rolü bilemeyiz[11] ama günümüze ulaşan kayıtlar, salgının, düşünmeye dahi zaman bırakmayacak hızını ve kıyımını açıklıkla ortaya koymaktadır. 1347 Aralık ayını takiben geçen 18 ay içinde İtalya nüfusunun %60'ı ölmüştür. Bu oran içinde azalan nüfusla birlikte oluşan dehşet ortamı sonucu ekim yapılamaması nedeniyle gelişen kıtlığa bağlı ölümlerin de olduğunu önemli bir bilgi olarak belirtmekte yarar vardır. Bu zaman aralığındaki ölümler nedeniyle İtalya nüfusundaki artış durmuş-gerilemiş ve 1290'dan 1360 yılına dek geçen sürede %50-60 oranında azalmıştır.[12] Venedik, Floransa gibi dönemin en zengin Avrupa şehirlerinin yanı sıra, örneğin Londra'da ölü sayısı 100.000'in üstündedir. Şehirler ve köyler gerçek anlamıyla haritadan silinmişlerdir. "Ölümün yaptığı hasat" Paris ve Avignon'da 50.000'i bulmuştur. Bu, İkinci Dünya Savaşı da dahil olmak üzere Avrupa tarihinin en büyük felaketinde, 1351 yılının sonunda ölenlerin sayısı Papa G. Clement tarafında tutulan kayıtlara göre 23.840.000 kişi Hıristiyan Avrupa'da olmak üzere ölmüştür. Etkilenen nüfus 75 milyon olup Kara ölüm nedeniyle ölenlerin sayısı Papalık nüfuz bölgesi dışındakilerle birlikte 60 milyonun üstündedir ve Papa'ya göre hastalanma oranı %31 olup bu felâket sonunda "dünyanın üçte biri ölmüştür".[13] Bu sayıların ortaya koyduğu gerçek, Avrupa nüfusunun yaklaşık olarak 1/3 ile 1/4'ünün bu salgında öldüğü ve bunun da nüfus artışının yaklaşık olarak iki yüzyıl duraklamasına neden olduğudur.

Bizans salgınına benzer bir şekilde, başlangıçta eşitlikçi davranan salgın sonunda "din adamları, baronlar ve serfler hemen hemen eşit bir biçimde katliama uğradı ve feodal yapı tümüyle yıkım aşamasına geldi... merhamet ortadan kalktı, umutlar söndü... Kara ölüm Avrupa'yı sonsuz bir dehşete düşürdü."[14] Mc Neill'in deyimiyle Avrupa'nın hemen tümünü "düzleyen" veba ticaretle uğraşarak birikime başlayan prekapitalistlerden, en korunaklı şatolarında yaşayan beylere dek herkesi vurmuştu.[15] Bu sınıfsal düzlenme ile bu dönemde anarşizmin de hakimiyetinden söz edilebilir. Ne var ki bir süre sonra, tarihin her döneminde olduğu gibi, bu eşitlik bozulacak ve "zenginler" dezenfekte edilmiş kır evlerine kaçacaklar ve Sartre'ı haklı çıkaracaklardır: "Veba yalnızca sınıf ilişkilerinin abartılı hali olarak iş görmektedir. Sefalete vurmakta, zenginleri dışta tutmaktadır."[16]

Sefaleti, dolayısıyla sıradan halkı vuran vebanın yaptığı kıyım çok kısa sürede feodallerin rant gelirlerinde ve vergi sistemlerinde "olumsuz" sonuçlarını gösterir. Daha önce de belirtildiği gibi, tarımda duraklama kıtlıktan ölümlere yol açacak şekilde, hemen etkisini göstermiştir. Sonuçta toprakların zenginliğinden daha az kişinin faydalanacağı gerçeği, yaşayanların yaşam standartlarını ve reel gelirlerini yükseltmişse de, pazarlardaki daralma, hastalığın yayılmasının en önemli nedenlerinden birisi olan ticareti, paradoksal olarak daha da geliştirmiş, geniş bölgelere (Kuzey Afrika ve özellikle Balkanlar) yayılmasını sağlamış ve bu sınıfın gelişmesini uyarıcı etki yapmıştır.[17] Yaşam standartlarında "zorunlu" olarak oluşan iyileşme ise yüzyıl geçmeden egemen kurumlar-güçler arası yeni dengelerin kurulmasıyla, sıradan halk düzeyinde yeniden bozulmuştur. Aynı yıllarda çıkan bir dizi savaşın, Yüzyıl Savaşları'nın da (1337-1453) feodalitedeki çözülmeyi hızlandırarak merkezî yapıyı güçlendiren bir dizi reformun yolunu açmıştır ancak artık gelişen burjuvazidir.

Özellikle 14. yüzyılda görülen bu salgının ekonomik, siyasî ve kültürel sonuçları, onu salt bir hastalık düzeyinden alarak tarihsel bir olgu düzeyine çıkarmıştır. 1350'li yıllarda yaptığı ağır tahribatın ardından ortadan kaybolmamış, yaklaşık dörtyüz sene değişik bölgelerde daha ufak çapta da olsa etkisini sürdürmüştür ve Avrupalı yüzyıllar boyu Kara Ölümle birlikte yaşamaya alışmıştır tıpkı doğudan gelen diğer belalarla yaşamaya alıştığı gibi! Bir hastalığın tarihsel sürece etkisinin en güzel örneği bu salgındır ve "epidemilerle(**) beraber hızlı bir şekilde yayılan bu olaylar, insanlığı üzen bütün afetlerin karakteristik sonuçlarıdır. Böylece bunlar, yazılı eserler, tıp tarihinin olmaktan çok politik ve sosyal tarihe malzeme olmuştur."[18]

Vebanın nüfus hareketleri ve toplumsal dinamikler üzerine etkisi yalnızca günümüzün bilim adamlarınca değil, Kara ölümle aynı çağı paylaşan aydınlar tarafından da görülmüş ve tartışılmıştır. O çağdan günümüze bu bağlamdaki tartışmalarda en yıkıcı hükümlerin Malthus ve izleyenleri tarafından verildiği bir gerçektir. Feodalitenin başatlığını kaybetmesi, hiç kuşkusuz aynı zamanda Papa'nın da siyasî etki-

(*) Tanrı Jupiter ile kız kardeşi Juno arasındaki anlaşmazlık sonucu, Juno insanlığı Veba ile cezalandırmaya kalkmış, Jupiter ise önlem olarak karıncaları insan şekline sokmuştur. (Ovidius *Dönüşümler*, 7. kitap 520-660; Çev: İ. Z. Eyüboğlu, Payel Yy., 1. baskı 1994, Sy. 172-176.) 1348 salgınında birçok yakınını kaybeden İtalyan şair Francesco Petrarcha, Ovidius'un yazdıklarına gönderme yaparak bu felaketi "öyle bir metamorfozdu ki Ovid'in yazdıkları bunun yanında hiç kalır" sözleriyle anlatacaktır. (Bak: Kaynakça-Robinson, age. Sy. 233-234)

(**) Epidemi: Salgın hastalık

15'nci yüzyılın Brabantlı sürrealist ressamı Hieronymus Bosch'un Lizbon'daki Antik Sanatlar Müzesi'nde bulunan "Ermiş Antonius'un Arayışı" konulu triptişinin orta bölümünden ayrıntı.

sini kaybetmesini beraberinde getirmiştir. En bilinen simgesel ifadesini VIII. Henry'de bulacak olan bu sürecin başlangıcı 14. yüzyıl başlarına dek dayanmakta ve çağın aydınları tarafından tartışılmaktaydı. Bu tartışma felsefi olmaktan çok güncel durumun dayatmasının izlerini içeriyor, kapitalist birikimin olmazsa olmaz koşulları, uluslaşma ve merkez yönetiminin zorunluluğunu öneriyordu. Anımsanması gereken bir bilgi de, uluslaşmanın sonucunda oluşan sınır ve gümrük denetimlerinin hastalığın yayılmasını engelleyen önemli birer etken olduğudur. Bu tartışmada salgının yerini de çok ilgi çekici bir şekilde ortaya koyan Padovalı Marsillio, *Defensor Pacis* adlı eserinde(*) şöyle belirtiyordu: "İnsan kendi kendine, dünyanın tüm yüzeyine yayılmış bir sivil devlette yaşayan bütün insanların kendilerine tek bir yüce başkan mı vermeleri; yoksa bunun tersine coğrafi, dilsel veya manevî sınırlarla birbirlerinden ayrılmış çeşitli ülkelerin her birinin özgün cemaatler olarak kendilerine uygun düşen hükümetleri kurmaları mı daha iyidir, diye sormaktadır. Bu ikinci çözüm kendini dayatıyor gibidir ve buradan insan cinsinin belirsiz bir şekilde çoğalmasını engellemek isteyen göksel bir nedenin etkisini görmek gerekmektedir. Nitekim doğanın bu çoğalmayı savaşlara veya salgınlara yol açarak ve insanların önünde güçlükler çıkartarak sınırlandırmak istediği düşünülebilir."[19] Papalık kurumuna karşı bu cesaretli karşı çıkış sonucu, Kara Ölüm ve Yüzyıl Savaşları ortamında senyör-kilise ittifakı engizisyonun şiddetlenmesini gündeme getirmiştir. Bu ittifakın karşısında olan "her şeyi" cezalandırma yoluna gidilmiştir ve "cadı avlarına" başlanılmıştır. "Bu amansız büyücü takipleri, zamanca ve zeminde, büyük sosyal yıkıntıların yaşandığı, feodalizmin temellerinin çatırdadığı, köylü ayaklanmaları ve komploların sürüp gittiği, kapitalizmin başlangıcını ve Protestanlığın doğuşunun rastlandığı çağla çakışmaktadır."[20]

Marsillio'nun salgını, değişim için gerekli bir itenek olarak değerlendiren düşüncesini tamamlayan bazı görüşler de, günümüz bilim adamları tarafından ortaya atılmıştır. Bunda ise esas olan, bu olgunun "zorunluluğu" saptamasıdır ve çok genel bir bakışla Kara Ölüm, nüfus artışını engelleyici kıyımı nedeniyle günümüz Avrupa'sının refah etkenlerinden biri olarak görülmektedir: "300 yıllık bir dönem boyunca veba, belki de Batı Avrupa'nın nüfusunun artışı üzerine frenleyici etkide bulunan tek etkendir. Veba olmasaydı, 18. yüzyıldan bu yana Batı Avrupa'ya özellik kazandırmış ve onu dönüştürmüş olan kesintisiz nüfus artışı, birkaç yıl daha erken başlamış olacaktı. Veba 14. yüzyıl ortalarında ilk dönem nüfus artışını kesmek üzere ortaya çıkmasaydı, başka bazı ölümcül hastalıkların ya da en azından açlığın, nüfus artışını engelleme konusunda vebanın yerini alabilecek olduğu doğrudur."[21] Oldukça tartışmalı gördüğüm bu saptama günümüz koşullarına uyarlandığında insandan uzak sonuçlara varabilmek oldukça kolaylaşacaktır. Nüfusu korumak amacıyla anlık alınan önlemlere rağmen (örneğin, Ekim 1348 tarihli bir kararla Venedik kentine dışardan gelenlere tam yurttaşlık hakkı verilmiştir, 1451 yılında Kolonya'da 21.000 kişinin ölümünün ardından 4.000 düğün yapılmıştır vb.[22] Aslında bu ve benzeri önlemler, nüfusu şiddetle azaltan her olayın ardından, ilkel topluluklardan günümüz toplumlarına dek her zaman alınmaktadır) "ancak 18. yüzyılla birlikte hayat ölümün üstüne çıkacak, artık rakibini düzenli bir şekilde geride bırakacaktır."[23] Flinn'i tamamlayan bir görüş de çağdaş Amerikalı antropolog Marvin Harris'den gelmektedir. Vebanın Avrupa nüfus artışını durdurması ve Yüzyıl Savaşlarıyla birlikte feodal krallıkların sarsılması sürecinin başlamasına dikkati çeken yazar bu olayı nüfus artışının doğal bir sonucu olarak görme eğilimindedir. Toplumsal işleyiş ile, ekolojik sistem ikileminden birisinde olan değişme ya da zorlanmanın diğerini de zorunlu olarak etkileyeceği düşüncesini tartışır: "Veba sonrasında Avrupa yoğun bir siyasal ve ekonomik kargaşa dönemine girdi. Kitlesel köylü ayaklanmaları, mesihsel devinimler... Katolik kilisesi içinde bölünmeler... Yüzyıl Savaşı olarak bilinen o bitip tükenmez savaşlar feodal krallıkları temellerinden sarstılar. Kanımca bütün bunların sonucu şudur: Feodal üretim biçiminin yoğunlaşma süreci ekolojik sınırlarına dayanmıştı ve bizim kapitalizm dediğimiz yeni üretim biçiminin öncesinde başgösteren bunalım aslında neolitik 'devrim'in ve ilk devletlerin do-

(*) Padovalı Marsillio: 1275-80(?) Padova doğumlu merkezi otorite-krallık yanlısı İtalyan din bilgini. *Defensor Pacis* (Barışın Savunusu) adlı eserinde Papanın dünya işlerine karışmasını eleştirmiştir. (*Meydan-Larousse* Ans., "Marsillio" maddesi)

güşunun öncesinde yaşanan bunalımların benzeriydi."[24] Bu bakışla Kara Ölüm ile ortaya çıkan "ekolojik sistemdeki rahatlamanın" feodallerin mi kapitalistlerin mi işine yaradığını anlamak güçtür, biz bunu tarihsel süreçten biliyoruz. Burada tartışılan 13. yüzyıl olduğuna göre, bu dönemdeki toprak niteliği, üretimin niteliği ve niceliği ve kapitalist birikimin temel verileri ortaya konmalıdır.

19. yüzyılda ortaya koyduğu görüşleriyle Malthus, yukarıdaki görüşlerin çok ötesinde, vebayı itici güç ya da zorunluluk sayma düşüncesini aşarak, ona bir kurtarıcı olarak sarılmıştır. Nüfus artışının geometrik, ancak bu nüfusun gereksinimlerini giderecek üretim artışının (tarımsal üretim) aritmetik olduğunu, bu nedenle de nüfus artışları herhangi bir şekilde engellenmediği takdirde, üretimin zorunlu tüketimi karşılayamayacağını ileri sürmüştür. Gerekli olan bu nüfus artışının herhangi bir nedenle kesintiye uğraması ya da uğratılmasıdır. Üretilenin paylaşılmasındaki eşitsizliğin tümüyle göz ardı edilmesiyle geliştirilen bu teori (!) kuşkusuz en çok egemen ittifakların, özellikle de rant bağımlı yaşantı sürenlerin işine gelmektedir. Nüfus artışı üzerindeki kısıtlamanın sürekliliğini zorunlu gören Malthus, kaçınılmaz bir şekilde örneklerinde, 14-18. yüzyıllar arası veba tahribatını ele almıştır ve vebayı "nüfusu önleyici olumlu fren" olarak görmüştür: "Artış hızı kısmen doğumların azalması, kısmen de ölümlerin çoğalmasıyla frenlenecektir. Bu frenlemelerden birincisine nüfusu önleyici fren, ve ikincisine de olumlu fren denilmesi uygundur... Nüfus üzerindeki olumlu kısıtlamalar, insan yaşamının süresini zamanından önce herhangi bir şekilde kısaltma eğilimi gösteren sağlığa aykırı tüm uğraşlar... genel hastalık ve salgınlar dizisinin tümü, savaşlar, çocuk ölümleri, veba ve kıtlık gibi tüm nedenleri içerir."[25] Ancak, üretim düşüncesinin gelişmediği, binyıllar öncesinin ilkel toplulukları için geçerliliği olabilecek bu yaklaşımlar, günümüze dek etkisini sürdürmüş ve hâlâ da sürdürmektedir. Malthus ardılı sayılan bir başka bilim adamı da, kesintisiz nüfus artışının uygarlıkların çöküşüne yol açacağını ileri sürerek konuya moral açıdan yaklaşır: "Eğer ahlak ilkeleri, iyiliği getirmek için kötülük yapma hakkını bize tanımıyorsa, kötülüğün geleceğini bile bile iyilik yapma hakkımız var mıdır?" [26]

"Bugün fazla nüfusun nedeni, üretici güçler eksikliği değildir, nüfusun eksilmesini zorunlu kılan ve açlık ya ada göç yoluyla bu fazla nüfustan kurtulan üretici güçlerin büyümesidir. Üretici güç üzerine yük olan nüfus değil, nüfus üzerine yük olan üretici güçtür."[27] şeklindeki aforizmasıyla Marx kısmen Malthus'u yanıtlamaktadır. Ne var ki, nüfusla sistem arasındaki bağlantı sadece ekonomik açıdan değil, yaşanan an'ın geniş anlamıyla tüm sorunlarıyla birlikte değerlendirilmeli, olgular tarihin soyut birer objesi durumuna indirgenmemelidir. Nüfus artışıyla, üretimin denetlenmesi arasındaki sınıfsal ilişki, ancak "eşitlikçi" düşüncelerin bakışında bir sorun olmaktan ya da bir sorun oluşturmaktan çıkabilir. Malthus'çuların gözünde, bu olmazsa olmaz-gerekli dualist yapıdan çıkacak soruna Marksistlerin verdikleri en kısa yanıt, insan için üretimin denetlenmesinden eşit paylaşıma uzanan pratikler bütününün çözüm olduğu şeklindedir. Bugün Ruanda'da bir hafta içinde koleradan on binlerce kişinin ölmesinin nedeni nüfus fazlalığına bağlı "zorunlu açlık" değil dünya nüfusunun % 20'sinin dünya üretiminin % 85'ine el koymasıdır. Koleranın Ruanda nüfusunda yaptığı bu bir haftalık olumlu kısıtlama(!), bu % 20'nin payının daha da artmasından başka bir şey ifade etmeyecektir.

Bu yazıda kısaca özetlenmiş başlıklar halinde, vebanın yaptığı iki pandeminin, nüfus hareketleri ve yansımaları ele alınmıştır. Salgınların kültürel sonuçlarına ve entelektüel yansımalarına değinilmemiştir. Halkın ölüm üstüne inançlarından, ahlak yargılarına; astrolojiden tıbba geniş ayrıntılarda etkisi tartışılmazdır. Resimde Bruegel'den Hieronymus Bosch'a, yazında Boccacio'dan Poe'ya, Defoe'dan Camus'ya uzanan etkileriyle Kara ölüm, diğer hastalıklara karşı da tartışılmaz bir üstünlük sağlamıştır! ■

KAYNAKÇA

1- Hermann Hesse; *Narziss ile Goldmund*, Çev: Kamuran Şipal, Afa Yy, 3. baskı 1994 S. 246, 265.
2- M. W. Flinn; "Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba," Çev: Necmiye Alpay, *Tarih ve Toplum* dergisi, 39. sayı Mart 1987.
3- Harrison; *İç Hastalıklarında Temel Bilgiler I-II*, Çev. E: N. K. Mentes, Menteş Yy. 1976 S. 1074.
4- *Ana Britannica*; "Bizans" maddesi.
5- *Dünya Tarihi Ansiklopedisi* (Prokopius/Perslere Karşı Savaş) Yener Yy. S. 1335-1340
6- Georg Ostrogorsky; *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, TTK Basımevi 1991, 3. baskı S. 41-42.
7- *Age*, S. 69-70
8- Andre Ribard, *İnsanlığın Tarihi*, Çev: E. Başar, S. Yalçın Say Yy. 2. baskı 1983, s. 191-192
9- *Dünya Tarihi* Ansiklopedisi.
10- Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, Çev: Orhan Duru, Ada Yy. 1990, Sy. 109
11- Victor Robinson; *The Story of Medicine*, The New Home Library, New York 1943, Sy. 231
12- P. Walker, A. Davies; "'Doomsday'-chimera or reality?", *South Africa Medical Journal* 1991, Vol. 79, 121-122.
13- Age
14- Otto L. Bettmnn, Phillip S. Hench; *A Hictorial History of Medicine*, 3. Pr., Illinois-USA, 1962 S. 91-92
15- Fernand Braadel, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVII Yüzyıllar*, Çev: M. Ali Kılıçbay, Gece Yy., 1. baskı 1993, S. 68
16- *Age*, S. 66
17- William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev: Alaeddin Şenel, Kaynak Yy. 1. Baskı, S. 231-237.
18- Arturo Castiglioni, *A History of Medicine*, Sec. Ed., New York, Alfred A. Knopf, 1958 Trans. Ed. Krumbhaar from Italian S. 357.
19- Jacques Le-Goff, *Ortaçağda Entellektüeller* (Defensor Pacis'den aktarım) Çev: M. Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yy. 1. baskı 1994, S. 187
20- B. Ehrenreich, D. English, *Cadılar, Büyücüler ve Hemşireler*, Çev: Ergun Uğur, Kavram Yy. 1. baskı 1992, S. 16.
21- M. W. Flinn, *age*.
22- Braudel, *age*, S. 54
23- Braudel, *age*, S. 54
24- Marvin Harris, *Yamyamlar ve Krallar, Kültürlerin Kökenleri*, Çev: M. Fatih Gümüş, İmge Yy. 1. baskı, 1994 S. 254-255
25- Thomas Malthus, *Nüfus İlkesi Üzerine Özet Bir Görüş*, 1824, /Marx-Engels, *Nüfus Sorunu ve Malthus*, Sol Yy. Çev: Oya Yaylalı 1. baskı 1976, S. 263-271.
26- J. D. Bernal, *The Modern Quarterly*'den aktaran R. L. Meek; Günümüzde Malthus; (25) de age Sy. 46.
27- Karl Marx, "Zorunlu Göç", *New York Daily Tribune*, 22 Mart 1853-/Marx-Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*,

HİLÂFETİN KALDIRILMASININ TÜRK BASININDAKİ YANKILARI-II

MEHMET DEMİRYÜREK

TBMM'DE 1924 YILI BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ; HALİFE VE HİLÂFET MESELESİ

Önceki yazımızda Hilâfet'in kaldırılmasına giden yolu açan ya da bu olayı hızlandıran olayları basına dayanarak açıklamaya çalışmıştık. Bu yazımızda 1924 yılı bütçe görüşmeleri sırasında halife ve hilâfet ile ilgili görüşleri ele alacağız. Ayrıca Hilâfet'in kaldırılması üzerine M. Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'nın, Halife Abdülmecit Efendi'nin ve İstanbul Müftüsü Mehmet Fehmi Efendi'nin beyanatlarına da yer vereceğiz.

Mustafa Kemal Paşa'nın hilâfetin kaldırılmasından yana olduğuna kuşku yoktur. Fakat gerekli ortamın oluşmasını beklemeyi bildiği bir gerçektir. Ve o bir "Hesap Adamı"dır. Basındaki tartışmalar, Emir Ali ile Ağa Han'nın mektupları, İstanbul İstiklâl Mahkemesi derken, Halife bir telgraf çekerek tahsisatının artırılmasını talep etmiştir. Bu sırada M. Kemal Paşa izmir'de bulunmaktadır.

1924 yılının Şubat ayı sonlarına doğru TBMM'de bütçe görüşmeleri yapılırken din ve devlet ayrımı da tartışılmaya başlandı. Yukarıda adı geçen telgraf haberi M. Kemal'e beklenen zamanın geldiğini haber veriyordu. Meclisteki tartışılan konular arasında hilâfetin kaldırılması da vardı. Şimdi günlük basına dayanarak olayların gelişimini izlemeye devam edelim.

27 Şubat tarihli İzmir'de yayınlanan *Türk Sesi* gazetesi "1340 (1924) Bütçesi Müzakeresinde" başlığı ile verdiği haberde İstanbul mebusu Yusuf Akçura'nın saltanat hanedanı bütçesine itiraz ettiğini, milletin eşit olması gerektiğini söyleyerek "Halifeden maada hanedan azasının memurin ve vezaifi bulunmadığı halde maaş almalarının doğru olmadığını beyan etmiştir diyordu".[1] 27 Şubat tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesi de Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın Şeriye vekili ile görüştüklerini, bu görüşmede, hilâfet, şeriye ve evkafın devlet işlerinden ayrılması meselesinin ele alındığının zannedildiğini, bazı mebusların hilâfetin Büyük Millet Meclisi nefsinde cem' edilmesini arzu ettiklerini belirterek Gazi Paşa'nın 1 Mart'ta yapacağı konuşmanın konuya açıklık getireceğini yazıyordu.[2]

27 Şubat tarihli diğer bir İzmir gazetesi olan *Seda-yı Hak*'ın verdiği habere göre de, bütçe görüşmelerinde İstanbul mebusu Yusuf Akçura'nın hanedan-ı hilâfet bütçesine itiraz etmiş ve "şimdiki hanedan-ı hilâfet'in kanlarında Yavuz'un Osman'ın halis kanından zerre kadar kalmamıştır. Hanedanın vazifesi nedir? Ne iş görüyorlar" diye bağırmıştır.[3]

28 Şubat'ta *Seda-yı Hak* gazetesi Saruhan mebusu Vasıf Bey'in hilâfet ve hanedan-ı hilâfet tahsisatının bütçeden tamamıyla men edilmesi ve bütçenin reddini talep ettiğini yazarken,[4] olaya *Tanin* ve *Tevhid-i Efkâr* gazeteleri de geniş yer vermekte idiler.

Tanin "Hilâfetin Osmanlı Hanedanında Bekası Caiz Görülmüyor" başlığı ile verdiği haberde, bütçe görüşmeleri sırasındaki Vasıf Bey'in Demokrasiyi ilan eden memleketlerde hanedan ailesinin memleket dahilinde oturmaktan men' edildiğini, bizim de bunu yapmamız gerektiğini ve hilâfet için verecek beş paramız olmadığını söylediğini bildirerek günün tartışmalarının şu noktalarda yoğunlaştığını yazmakta idi.

"... 1- Hilâfet için ayrıca tahsisat verilmemesi ve Osmanlı hanedanının memleketten ihracı,

"2- Hilâfetin ya meclisin nefsinde temerküzü yahut yine meclisin intihabıyla mümessil-i dinî olarak bir zatın halife tanınması,

"3- Bu fikirlerden hangisinde karar kılınacağının belli olmadığı, ancak, hilâfetin Osmanlı hanedanının elinden alınması fikrinin kesin ve muhakkak olduğu..."[5]

Tevhid-i Efkâr'ın verdiği habere göre, Saruhan mebusu Vasıf Bey bütçe görüşmeleri sırasında şöyle konuşmuştur:

"... Bilmiyorum, 1 Teşrin-i sâni (Kasım) kararı hangi esbabın taht-ı tesirinde natamam kaldı. Cumhuriyeti daima tehlikede bırakacak bir müesseseyi kaldırmaya lüzum görmedi. Asırlarca milletin başında safahat içinde yaşayan bu müessese yavaş yaşvaş harekete geldi. Tetkikatına müsteniden söylüyorum. Bu müessese bir gün başımıza belâ olmak için hazırlanmaktadır... Rakı meclislerinde hâlâ 'Yaşasın saltanat' diyenler var. Halifenin selâmlık merasimini görmüyor musunuz? Yarın en matemli zamanımızda düşmanla beraber bizi yıkmak için hazırlanan bu müesseseyi kendi paramızla idame ediyoruz. Tarihin bir ananesine kapılarak bu müesseseyi idameye lüzum yoktur. Türk milletinin ce-

binden bir tek santim hilâfet bütçesine verilemez. Muvazene-i umumiyemiz meyanında hilâfet tahsisatının yeri yoktur. Sizi davet ediyorum. Hakikate göre bir yol çizelim..."[6]

Bu görüşmeler sırasında kürsüye gelen Denizli milletvekili Mazhar Müfit Bey, hanedanın bütçede yeri olmadığını söyleyerek, sözlerini şöyle sürdürmüştür: "... Halife deriz din ile alâkası yok. Hanedan deriz bize gâvur kadar fenalık yapmıştır. Madem ki bize hıyanet etmişlerdir, bu mübarek Türkiye topraklarında da yeri yoktur..."[7]

Daha sonra kürsüye gelen Canik mebusu Mehmet Emin Bey "..Allah ve Peygamber varken vasıtaya lüzum yoktur. Dinin gayesi böyle vasıtayı kabul etmez..." diyerek Vasıf Bey'i ve Mazhar Müfik Bey'i desteklemiştir.[8]

29 Şubat tarihli *Seda-yı Hak* gazetesi "Halife ile Hanedanın Türkiye Hudutları Dışına Çıkarılmalarının Teklif Edildiği"ni başlık yaparak 28 Şubat'ta *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin verdiği haberleri (yukardaki konuşmaları) tekrar ediyordu.[9]

Aynı gazetenin bir diğer haberine göre de, bu gün Halk Fırkası'nda bu konu görüşülecek ve kesin bir karara varılacaktır. Görüşme sonunda hilâfetin Âl-i Osman'dan alınması ve kaldırılmasına kesin gözüyle bakıldığını, muhaliflerin ise yeni bir halife seçimine taraftar olduklarını yazıyordu.[10]

Seda-yı Hak gazetesinin haberine göre, bu gelişmeler üzerine halifenin istifa edeceği söylentileri çıkmış, ancak bu haber henüz resmî olarak teyit edilmemişti.[11]

29 Şubat tarihli *Tanin* gazetesi de konu ile ilgili olarak şu haberi veriyordu:

"...Liberallerin çoğunluğundan oluşan bir grup hilâfetin tamamen ilgasına karar vermişler, hatta bir lâyiha bile hazırlamışlardır. Bu grup İslâm tarihinde hilâfetin Emaret ve Hükûmetten ibaret olduğunu bildirmişlerdir. Liberallerin başarılı olacakları muhakkaktır. Öyle anlaşılıyor ki, hilâfet yakında tamamen kaldırılacaktır. Muhafazakârların her şeyi kabul edecekleri ve Liberallere iştirak edecekleri hissolunuyor."[12]

29 Şubat'ta konu ile ilgili en geniş haberi *Tevhid-i Efkâr* gazetesi vermektedir. Gazete "Mecliste Hilâfet Meselesinin Son Şekli" başlığı ile verdiği haberde, Liberallerin görüşlerine Mustafa Kemal Paşa'nın da iştirak ettiğini yazmakta ve hazırlanan kanun teklifinin bir iki gün içinde meclise sunulacağını, halife ile hanedanın ihraç ve hilâfetin lâğvının kesin olacağını bildirerek *Tanin*'in haberini teyit etmektedir. Gazete yapılması düşünülen ıslahatın esaslarının (konumuzla ilgili olarak) şu iki noktada toplandığını ifade ediyordu:

"...1- Hilâfetin ilgası

"2- Hanedanın erkek üyelerinin memleketten ihracı."

Gazete hanedan üyelerinin memleketten giderken kendilerine mutad maaşlarının verileceğini de ilâve ediyordu.[13]

Gazetelerdeki haberlere bakılırsa, 29 Şubat 1924 tarihinde hilâfetin kaldırılması kesinleşmiş bulunuyordu. Meselenin esası halledilmiş, sıra ayrıntılara gelmişti. Yapılan yorumlarda milletvekillerinin çoğunluğunun buna taraftar olduğu belirtilmekte idi.

Tevhid-i Efkâr gazetesi "Hilâfet Hanedanının Türkiye'den İhracı Hakkında Afyonkarahisarı Mebusu Ali Bey ile Mülâkat" başlığı ile başka bir haber daha vermekte idi. Gazete muhabirinin konu ile ilgili sorusuna Ali Bey şu cevabı vermiştir:

"... inkılâbın ikinci safhası: İkinci safhanın icra ve ikmali için de veche-i azmimizde mevcut maniâları ber taraf etmek mecburiyetindeyiz. Binaenaleyh son iki asırdan beri milleti felâketten felâkete sevk etmekte âmil-i mutlak olmuş olan hanedan meselesi ile buna merbut olan hususat-ı sairenin halledilmek zamanının gelmiş olduğunu kabul etmek zaruridir. Bu gibi mesailin hallinden sonra menafi-i âliye-i vataniyeyi daha ziyade temin ve teyit etmiş olcağına kanaatimiz vardır..."

Şükrü Kaya da kendisi ile görüşen muhabire "Halifeyi çıkaracağız... Gerçi kendileri için tesiri mühim olacaktır. Fakat memleketin menfaati bu noktadadır. ...Onları terk edebiliriz. Sonra sabık hanedanın İstanbul'da bulunması gayet tehlikelidir. Zira bunlar Türkiye hudutları dahilinde bulundukça ilk fırsattan istifadeye şitab edeceklerdir" demiştir.

Aydın mebusu Zeki Bey bu cereyanı gayet doğal bulduğunu belirtmiş, Ergani mebusu İhsan Bey de "Bu inkılâp gayet tabiîdir, sür'at ve suhulutle intacı temenni olunur" demiştir."[14]

HALİFE SARAYINDAKİ DURUM

Basında bu konu ile ilgili yorumlar yapılırken, mecliste bu konu ile ilgili tartışmalar olurken acaba Dolmabahçe Sarayı'nda neler oluyordu? Konunun odak noktasını oluşturanlar ve âlemde idi? Gazeteciler de bu konuyu merak etmiş olacaklar ki, muhabirlerini saraya da göndererek sarayın durumunu öğrenmeye çalışmışlardır.

Tanin gazetesi "Halife Sarayında" başlığı ile verdiği haberde, hilâfetin kaldırılacağı haberinin çıkması ve bunun kesinlik kazanır görünmesi üzerine hilâfet hanedanının erkek üyelerinin Avrupa'ya gitmek için hazırlıklara başladıklarını, kadınların ise memlekette kalarak kocalarından ve yakınlarından kalan malların tasarrufu ile meşgul olacaklarını, ancak ailenin bir kısmının kendilerine resmî bir tebliğde bulunulmadan İstanbul'dan ayrılma taraftarı olmadıklarını ve sarayda durumu görüşmek için bir meclisin toplanma söylentisinin varlığından bahsetmektedir. Fakat saraya gönderilen muhabire ikinci kâtip Süreyya Bey sarayda toplanacak bir meclisten haberdar olmadığını, diğer sorulara da cevap verecek yetki ve bilgiye sahip olmadığını söylemiştir.[15]

Aynı gazetenin ifadesine göre aileden biri muhabire şunları söylemiştir:

"...Meclisteki mukarreratın ve bilhassa ailemiz hakkında vuku'bulan tafsilâtın bizleri müteessir' et-

mesi pek tabiidir. Mamafih Millet Meclisinin vereceği karara derhal ittiba' edeceğiz. Alnımıza ne yazılı ise o olacaktır. Biz memleket ve vatanın selâmet ve refahından başka bir şey istemiyoruz. İnşallah bütün bunlar memleket için hayırlı olur."[16]

Tevhid-i Efkâr gazetesi ise, meclisteki görüşmelerin ve bu konuda İstanbul'a gelen haberlerin hanedan ailesini telâş ve heyecana düşürdüğünü, gazeteleri okuyan halifenin Meclis kararına uyacağını söylediğini, ancak mali durumları iyi olmayan aile mensuplarının telâşa kapıldıklarını belirttikten sonra, halifenin istifasının söz konusu olmadığını, ayrıca sarayda bir meclis toplanacağı haberinin de gerçek dışı olduğunu okuyucularına duyuruyordu.[17]

Buraya kadar verdiğimiz bilgiden anlaşıldığına göre, Mart ayına girerken halifeliğin durumu şu aşamada idi: Ankara'daki milletvekillerinin çoğu hilâfetin kaldırılması ve hilâfet ailesinin yurtdışına çıkarılması konularında kesin kararlıdırlar. Basın bu olayların gerçekleşmesine kesin gözüyle bakmakta, Mustafa Kemal'in de buna taraftar olduğu görüşündedir. Yine basına göre konuya esas açıklamayı M. Kemal Paşa'nın 1 Mart'ta yapacağı konuşma açıklık getirecektir.

Saray ise önce telâşa kapılmış, birtakım dedikodular çıkmıştır. Daha sonra halife ve hanedan ailesi olayı sükûnetle karşılayıp TBMM'in kararına uymaya karar vermişlerdir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 1 MART 1924 TARİHLİ NUTKU

Mustafa Kemal Paşa'nın bu nutku birçok konuya temas etmektedir. Gazetelerin konuya açıklık kazandıracağını söyledikleri nutkun ilgili bölümü şöyledir:

"...Bunun gibi intisab ile mutmain ve mes'ut bulunduğumuz diyanet-i islâmiyeyi, asırlardan beri mütemail olduğu veçhile bir vasıta-i siyaset mevkiinden tenziye ve ilâ etmek elzem olduğu hakikatini de müşahede ediyoruz. (Bravo sesleri: Alkışlar) Mukaddes lahuti olan itikat ve vicdaniyatımızı muğlak ve mütelevvin her türlü menfaat ve ihtirasata salıne-i tecelliyat olan siyasetten ve siyasetin bütün uzviyatından bir an evvel ve kat'iyyen tahlis etmek milletin dünyevî ve uhrevî saadetinin emrettiği bir zarurettir. (Alkışlar) Ancak bu suretle diyanet-i islâmiyenin mealiyeti tecelli eder (Çok doğru, öyledir sesleri)..."[18]

Mustafa Kemal inkılâbın yapılacağını, din ve devlet işlerinin ayrılacağının mesajını böylece vermiş oluyordu.

Tanin gazetesi 1 Mart tarihli nüshasında meclisteki bütçe görüşmelerini aynen yayınlamıştır.

HİLÂFETİN KALDIRILMASINA DOĞRU

Tanin gazetesi 1 Mart'ta bütçe görüşmelerini yayınlarken bir diğer haberinde de hilâfetin kaldırılması için mecliste çoğunluğun olduğunu, Cumhuriyetin istikrarı için hilâfetin bugünkü şekliyle devam etmesinin hiçbir fayda sağlamayacağı görüşünün ağırlık kazandığını Ankara muharibirine dayanarak veriyordu. *Tanin* gazetesinin saraya gönderdiği muhabir İkinci Mabeyinci Celâl Münif Bey ile görüşmüştür. Münif Bey: "Halife hazretleri Büyük Millet Meclisi'nin mukarreratına muntazırdır. Verilecek karara derhal mutavaat etmek fikrindedir." derken şehzadelerden Abdulhalim Efendi du muhabire şunları söylemiştir.

"...Her milletin, her devletin kanunlarını mukaddes tanırım. Ve beni otuz seneden beri, büyüten Türk milletinin kanunlarını hürmetle ve selâmla karşılarım... Hükûmet-i millîyenin ittihaz edeceği her türlü karara bilâ-kayd-ü şart itaatten başka cevabım yoktur. Yalnız ümit ederim ki hanedanımızın hukuku temin edilecektir. Ailemiz zengin değildir. Avrupa'da maişet hususunda birçok müşkilâta maruz kalacakları muhakkaktır. Bunların medar-ı maişetlerinin temin edileceğini kuvvetle ümit ediyoru..."[19]

Konunun henüz resmî olarak açıklığa kavuşmamasına rağmen, olayın kesinleşeceğine dair inançlar o kadar kuvvetli idi ki, bazı gazetelerde halifenin gideceği ülkeler hakkında yorumlar yapılmaya da başlanmıştı.

2 Mart'ta *Tanin*, halifenin yurtdışına çıkarılması halinde gideceği yerin bir İslâm memleketi, muhtemelen Mısır olacağını belirttikten sonra, hanedan mensuplarından bir kişinin "Biz zaten müstahak olduk" dediğini yazmaktaydı. Gazetenin verdiği habere göre, hanedan mensupları kadınların durumu henüz açıklık kazanmazken hanedan ailesinin çoğunluğunun Mısır'a gitmeyi tercih edeceğini yazıyordu.[20]

Tevhid-i Efkâr gazetesi 2 Mart tarihli nüshasında, Halk Fırkasının parti grubunda halife ve hilâfet meseleleri görüşülürken bazı muhafazakâr milletvekillerinin M.Kemal Paşa'nın halife olmasını teklif ettiklerini, ancak bu teklifin reddedildiğini bildirmektedir.[21] Yine aynı gazeteye göre, kanun kesinleştiği takdirde hanedana mensup kişiler bir hafta zarfında ülkeden ayrılacaklardı.[22]

İzmir'de yayınlanan *Seda-yı Hak* gazetesi de 2 Mart tarihinde "İnkilâp Devirleri" adı ile bir yazı yayınladı. Gazete yazısında olayların yorumunu "...Hadiseler o kadar mühim, inkılâplar o derece muhip ve azimdir" şeklinde yapıyordu.[23] Aynı gazete konuya uzun uzadıya yer vermiştir. Biz üzerinde durmuyoruz. Ancak diğer gazetelerden farklı olarak, bu gazete İstanbul muhabirine dayanarak, halife ve hilâfet ailesine mensup erkeklerden başka bütün sultanlar ile damatların da hudut haricine çıkarılması fikrinin de kesinleşmesine muhakkak gözü ile bakıldığını bildirdikten sonra, yurtdışına çıkarılacaklara yalnızca harcırah verileceğini, başka tahsisatın söz konusu olmadığını yazıyordu.[24]

Seda-ı Hak gazetesinin bildirdiğine göre, M. Kemal Paşa'nın 1 Mart tarihli nutkunu dinlemek için Ankara'ya gelen gazeteciler Cumhurbaşkanınca kabul edilmişler ve iki saatlik görüşme sonunda onlara "...Halife ile hanedan-hilâfetin vatandaşlık hakla-

rını kaybedecekleri..." söylenmiştir.[25] Bu sırada gazetelere yansıyan bir başka habere göre de, "Hilâfetten bahsetmek" hıyanet-i vataniye addedilecek ve mahkemeye verilecekti.[26]

3 Mart'ta *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesi 2 Mart günü konu ile ilgili 13 maddelik bir kanun tasarısı hazırlandığını belirtiyor ve bu tasarıyı veriyordu. Gazete aynı yazısında bu kanun teklifinin 3 Mart'ta Meclis'te görüşüleceğini, *Vakit* ve *Akşam* gazetelerinin "Türk milletinin geleceğinin şafak gibi söktüğünü ve bunun mazlum Asya milletlerini uyandırmaya gelen güneşin işareti olduğunu" yazdıklarını ve "...Önümüzdeki hürriyet, necat yolu açıktır. Muhlis geçitler, pusu kurulmuş yollar arkamızdadır..." dediklerini yazıyordu.[27]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin meclise sunulacağını bildirdiği kanun teklifi şöyle idi (özet olarak veriyorum):

1- Halife hal edilmiş ve hâlifelik makamı kaldırılmıştır.

2- Hanedan üyeleri ebediyyen Türkiye hudutları içinde oturamazlar.

3- Hanedana mensup kişiler 10 gün içinde ülkeyi terke mecburdurlar.

4- Hanedana mensup kişiler Türk vatandaşlığına haiz değildirler.

5- Hanedana mensup kişiler Türkiye Cumhuriyeti dahilinde mal-mülk sahibi olamazlar."[28]

3 Mart'ta *Seda-yı Hak* gazetesi halifenin Ankara'ya bir telgraf çekerek, altı asırlık toprakların fatih ve sahibi olan hanedanın Türkiye hudutları haricine çıkarılmamasına rica etmiş, hilâfetin ilgasının yabancıların İslâm dininin ilerlemeye engel olduğu yolundaki fikirlerini güçlendireceğini savunmuş ve kendisinin parasız bırakılmamasını istediğini yazarken,[29] *Tevhid-i Efkâr* ve *Tanin* bu haberin resmî makamlarca doğrulanmadığını yazmışlardır. Bu da birçok haber gibi bir dedikodu idi.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 3 Mart tarihli nüshasında tamamını yayınladığı 13 maddelik kanun teklifi çok ufak değişikliklerle kabul edilmiştir. (Bu kanun ile ilgili olarak bakınız: Seçil Akgün, *Hilâfetin Kaldırılması*, s. 177 ve 178.)

Olaya basına yansıdığı kadarıyla büyük bir tepki gelmedi. Bunda İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nin verdiği gözdağı ile hilâfetten bahsetmenin hıyanet-i vataniye addedileceği haberinin etkili olduğu söylenebilir. Basına göre olaya olumsuz tepkilerden çok olumlu tepkiler gelmiştir. Özellikle ülkenin dört bir yanından TBMM'ne tebrik telgrafları yağmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi bunların tamamını yayınlamıştır.

Tanin gazetesinden öğrendiğimize göre, meclis görüşmelerinde karara yalnız Gümüşhane mebusu Zeki Bey ile Kastamonu mebusu Halit Bey muhalif davranmışlar, muhafazakârlardan Musa Kâzım (Konya), Abdullah Azmi (Eskişehir) ve İbrahim Efendi (Isparta) meclise gelmemişler, diger bazı muhafazakârlar hilâfetin kaldırılması kararına katılmışlardır.[30]

ÜLKE DIŞINA ÇIKARILAN HANEDAN AİLESİ MENSUPLARINA NE KADAR PARA VERİLDİ?

Tanin gazetesi hanedan ailesinden beher kişiye biner Lira verileceğini, Abdülmecit Efendi'ye de şimdilik 15 bin lira verileceğini yazmıştır. bu konuda deftardarlığa emir verildiği de bildiriliyordu[31]

Tevhid-i Efkâr gazetesi hanedandan olan bazı kişilere verilen paraları bir liste yaparak yayınlamıştır. Bu listede verilen rakamlar ilgili kişilere yol masrafı olarak verilen paraları göstermektedir. Buna göre:

"Abdülmecit Efendi ve Ailesine 1879 lira
Naciye Sultan ve zevci Kâmil Bey'e 804 Lira
Naile Sultan ve zevci Arif Hikmet Paşa'ya 390 Lira
Fatma Zehra Sultan ve Damat Selâmi Bey'e 113 Lira
Ömer Hilmi Efendi ve Ailesine 99 Lira
Damat Mehmet Ali Bey'e 252 Lira
Şehzade Nurettin Efendi'ye 100 Lira
Ahmet Nihat ve Ali Vasıf Efendilere 289 Lira
İbrahim Tevfik Efendi ve Ailesine 774 Lira
Şehzade Mehmet Şevket Efendi ve Ailesine 120 Lira
Şehzade Ahmet Nureddin Efendiye 184 Lira
Rafia Sultan ve zevci Ali Fuat Bey'e 144 Lira
Emine Atiye Sultan ve zevci Hami Bey'e 188 Lira
Rukiye Sultan ve zevci Şerif Abdülmecit Efendi'ye 249 Lira
Adile Sultan ve Kerimesine 197 Lira
Damat Ali Haydar Bey'e 126 Lira
Naima Sultan ve zevci Celâl Paşa'ya 370 Lira
Nekika Sultan'a 648 Lira
Damat Mehmet Bey'e 108 Lira
Fatma Sultan ve zevci Refik Bey'e 71 Lira."

Bundan sonra hanedan âzâ ve mensubininden 46 kişiye biner lira, dört sultanzadeye beş yüzer Lira verilmiştir. Mecmu 57.974 lira tutmaktadır.[32]

Kanunun çıkarılmasından hemen birkaç saat sonra halife hemen yurtdışına çıkarılmış, geride kalan erkeklere ülkeyi terk etmeleri için iki gün, kadınlara ise bir hafta süre tanınmıştır.[33]

HİLÂFETİN KALDIRILMASI ÜZERİNE M. KEMAL PAŞA'NIN BEYANATI

M. Kemal Paşa Cumhurbaşkanı sıfatı ile ilgili kanunu onaylamıştır.[34] Mustafa Kemal Paşa İstanbul gazeteleri muhabirlerini istasyondaki dairesinde kabul etmiş ve şu açıklamada bulunmuştur:

"Son günlerde ittihaz olunan mukarrerat, milletçe tabiî ve hakiki bir surette zaten arzu edilmekte olan hususattır. Bunları fevkâlade olarak telâkkiye mahal yoktur. Millet bunları lisan-ı halle ve tabiî bir tarzda istiyordu. Hakiki halâs ve saadete karar vermiş bir milletten başka türlü temayül intizar edilemezdi. Bu mukarreret millet ve memleket için her halde çok hayırlıdır. Ve pek az zamanda bütün bu iyilikler tebarüz edecektir. Mazideki tarz-ı harekete ait nedametler bu suretle telâfi olunacaktır."[35]

KONU İLE İLGİLİ İSMET PAŞA'NIN AÇIKLANMASI

İsmet Paşa da kendisini dışişleri bakanlığında ziyaret eden gazetecilere "Meclis memleketin muhtaç olduğu ıslahatı vuzuh ile görüyor. Milletin telâkki ve inkişafına ve hüsn-ü idaresine matuf tedabiri süratle tatbik etmek temayülündedir" demiştir.[36]

SULTAN MEHMET REŞAT'IN OĞLU ÖMER HİLMİ EFENDİ'NİN AÇIKLAMALARI

Tevhid-i Efkâr gazetesinde Sultan Mehmet Reşat'ın oğlu Ömer Hilmi Efendi ile yapılan bir mülâkat yayınlanmıştır. Ömer Hilmi Efendi sorulan sorulara şu cevapları vermiştir.

"- Meclisin kararını nasıl karşılıyorsunuz?

- Pederimin vefatından daha müteessir olarak karşılıyorum.

- Cumhuriyetin İlânını nasıl telâkki ettiniz?

- Pederimin esaretten kurtuluşundan daha fazla memnun oldum. Müddet-i hayatımda bu kadar memnuniyet hissetmemiştim. Milletin kendisini idare ettiğini görmekle müftehirim. Memleketi terk ederken tesssürümü izaleye hiç bir şey kadir olamıyor. Fakat saltanatı öteden beri sevmediğimden milletin Cumhuriyet gibi terakki vadilerinde pek büyük olan bir idareye nailiyeti idrak ettiğini görmekle bu teessürüm biraz ta'dil oluyor. Ömrümün nihayetine kadar her nerede olursa olsun milletin saadetine duacıyım.

- Vahidettin ile görüşmek tasavvurunda mısınız?

- Bu suali sizden beklemez idim. Katiyyen ömrümün sonuna kadar kadar ne Vahidettin ne de onun yaranı ile görüşmeyeceğim ve onların bulunduğu yerde bulunmayacağım. Namusum üzerine söz veriyorum. Tabiî, bir Türk olmam dolayısı ile namusumdan emin olabilirsiniz.

...Şimdilik ahval-i hevaiyeye mutedil ve en ucuz ve sıhhette en muvafık bir yer intihab edeceğim. Her halde gayet ucuz ve sade yaşamak için ne lâzım ise onu yapacağım. Şahsıma olan her türlü sefalete katlanırım. Hiçbir emelim yoktur. Yalnız ölünceye kadar bitaraf ve namuslu yaşamak arzusundayım...Satmış olduğum eşyalarımın ne tutmuş olduğunu teessürümden bilmiyorum...Bütün ailemle beraber gidiyorum...Yegâne emelim iki çocuğumun tahsilini lâyıkı ile ifa ettirebilmektir...Yol masrafımızdan başka verilen üç bin lira cebimdedir...Ne kadar arzu ederim ki, sizin gibi efrad-ı milletten olayım. Saltanatın bu milletin başında bir kâbus olduğunu biliyorum. Avrupa'daki tetkikatım Cumhuriyetin en mütekâmil bir idare olduğuna bende kuvvetli bir iman uyandırdı."[37]

HALİFE ABDÜLMECİT EFENDİNİN YURTDIŞINA GİDERKEN YAPTIĞI AÇIKLAMALAR

Hakimiyet-i Milliye gazetesinden öğrendiğimize göre, içişleri bakanlığının ilgili emrini Vali Haydar Bey, Polis Müdür Saadettin Bey ve Emniyet-i Umumiye müdür Muhittin Beyler Halifeye bildirmişlerdir.

Halife hazırlanmak için bir iki gün verilmesini talep etmiş ise de, kararın katiliğini öğrenince bundan vazgeçmiştir. Eski halife akrabalarından istediklerini götürüp götüremeyeceğini sormuş, olumlu cevap alınca ailesi ve hizmetçisi ile otomobillere bindirilerek Çatalca'ya götürülmüştü. Bu akşam (4 Mart akşamı) İsviçre'ye gidecek olan Semplon (Simplon) ekspresiyle gidecektir. Abdülmecit'in zevcesi, oğlu, kızı, hususi mabeyincisi Hasan, hususi doktoru, iki ağa ve iki hizmetçiyi de beraberinde götürmüştür.[38]

Tanin gazetesinin 5 Mart tarihli nüshasından öğrendiğimize göre, Abdülmecit Efendi saraydan çıkarken "Ben hain-i vatan değilim" demiştir. Bir fırsatla kendisine yanaşabilen muhabire mahzun bir tebessümle "Ne yapalım, millet ve memleket yaşasın" demiştir.[39] Eski halife Türkiye hudutlarını terk ederken gazete muhabirlerine şu beyanatta bulunmuştur:

"Bütün düşüncem milletin kararı karşısında ona mutavaat etmek, tali'î cilvelere göğüs germekten ibarettir. Millete daima duacıyım. Şimdilik İsviçre'ye gidiyorum. Bilahire başka yerde ikameti kararlaştıracağız. İhtirasat-ı ecnebiyeye âlet olmayacağım. Vaktimi sanayi-i nefise ile meşgul olarak geçireceğim. Esasen yerli ve yabancı gazetecilere bir şey söylememeye karar verdiğimden daha fazla söylememekte beni mazur görünüz."[40]

Sabık halife saraydan çıkarken de Polis müdürüne şunları söylemiştir: "...Ben yine bu millete dua edeceğim. Ölsem dahi mezarımda kemiklerim yine bu milletin refah ve saadetine dua edecektir."[41]

Çatalca'dan trene bindirilen eski halife Abdülmecit Efendi kâtibi vasıtasıyla bir gazete muhabirine şöyle demiştir:

"...Avrupa'da hiçbir ecnebi gazeteciye mülâkat etmeyeceğim. Gazeteciler şayet bana atfen beyanat yazarlar ise, bunun benim tarafımdan vaki' olmadığını suret-i katiyede bilmelisiniz. Bunu hükûmetinize bildiririz."[42]

Abdülmecit Efendi TBMM'nin kararına uymuş görünmektedir. Bakalım verdiği sözlerde duracak mı? Eski halifenin İsviçre yolculuğunu ve bu sorunun cevabı başka bir müstakil yazıda ele alacağız."

HALİFELİĞİN KALDIRILMASI ÜZERİNE İSTANBUL MÜFTÜSÜNÜN YAPTIĞI AÇIKLAMALAR

İstanbul Müftüsü Mehmet Fehmi Efendinin konu ile ilgili beyanatını *Tevhid-i Efkâr* gazetesinden öğreniyoruz. Müftü Efendi şunları söylüyordu:

"...Başımızda memleketin müniran ve mütefekkirininden mürekkep bir Heyet-i Vekile ve onların başında da Reisicumhurumuz Mustafa Kemal Paşa vardır. Biz madem ki bütün hukukumuzu heyet-i vekileye vermişiz, onların her mukarreratını başımızın üstünde tutmaya mecburuz. Eğer hilâfeti ilga

edeceğiz derse, biz de o karara tâbi olarak ses çıkarmayacağız. Binaenaleyh heyet-i vekilemizin verdiği mukarreratı hepimiz kemal-i itminan ve itimat ile ittiba' edeceğiz. Hutbe meselesine gelince: 'Halk katiyyen, halife yoktur, Cuma namazında onun ismi zikr edilmeyeceği için namazımız sahih olmaz' gibi şeyler düşünmemelidir. Esasen halifenin isminin hutbelerde zikri gerek peygamberimiz, gerek çeheryar-ı güzin hazeratı zamanında yoktu. Yalnız Hazret-i Ali'nin halifeliği zamanında Basra valisi bulunan Hazreti Abdullah İbni Abbas bir hutbe esnasında 'Allahümme Ensar-ı Aliyen' (Allahım Ali'ye yardım et) demiş ve ondan sonra hutbelerde halifeyi zikr etmek âdet olmuştur. Eğer şimdi halife kalkarsa Cuma ve Bayram hutbelerinde 'Allahümme Ensarü hükûmeten vel ümmetül islâmiye' (Allahım hükûmetimize ve islâm ümmetine yardım et) demek çok doğru ve muhib bir fikir olacağına kâniyim."[43]

İstanbul müftüsü bu beyanatı ile akla gelebilecek bazı noktalarda halkı aydınlatıyor, inkılâbı destekliyor ve zihinlerin karışmasını engellemek istiyordu.

Seda-yı Hak gazetesi Cuma namazında hutbenin kimin adına okunacağı meselesinin bir "töhmetten" ibaret olduğunu, töhmete de itibarın olmayacağını yazarken,[44] *Seda-yı Hak*, *Tevhid-i Efkâr* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazeteleri de içişleri bakanlığının halkı aydınlatmak üzere vilâyetlere bir yazı gönderdiğini belirtmekte idiler. Bakanlık ilgili tebligatına, hutbelerde millet ve cumhuriyet'in selâmet ve saadetine dua edilmesi ve bu tebligatın ilgili yerlere bildirilmesini valiliklerden istemiştir.[45]

Yukarıda adı geçen İstanbul Müftüsü hutbelerin Türkçe okunması konusunda gazetecilerin sorduğu soruya şu cevabı vermiştir:

"Biliyorsunuz ki, minel kadim hutbelerimizde Sultan ve halifenin ismi zikr edilmekte idi. Buna da sebep, evvel emir onların addolunmaları idi. Bu tarz-ı hareketin saiki ise, daha ziyade siyasettir. Emeviler ve Abbasiler zamanında halkı şahıslara ısındırmak için bu hattı hareket ittihaz edilmiş, kitaplarımız ise hutbelerimizin dua kısmında mutlaka bir ismin zikri lâzım olduğunu kayd etmemektedir. Badema hatip efendilerin dua kısmında evvel emir olan Büyük Millet Meclisinin reisicumhuruna 'Allahım hükûmetimize yardım et' veyahut' 'Allahım Cumhuriyetemize ve İslâm milletine yardım et' diye okumaları lâzımdır... Hutbelerin Türkçe mi, Arapça mı okunması lâzım geleceği hususunda iki içtihat mevcuttur. Biri... bunlar hutbeyi namaz-ı kebir itibar ederek, bunun da namaz gibi lisan-ı Arapla okunmasını tavsiye ederler. Diğeri... hutbelerden maksad olan kaidenin tahakkuku için her milletin kendi lisanı ile okunmasını isbat etmişler ve hatta Arapça yazdıkları kitaplarda bile (Türçe hutbe okunabilir) demişlerdir."[46]

Ve gazetelerden öğrendiğimize göre 7 Mart Cuma günü ülkenin her yerinde hutbelerde cumhuriyetin ve milletin saadet ve selâmeti için dua edilmiş ve halifenin adı zikr edilmemiştir.[47]

Böylece, bir anlamda inkılâp halk nazarında da yürürlüğe konmuş oluyordu. Günümüzde bazı camilerde ilk dört halifenin adı okunmakta, bazılarında ise hiçbir isim zikredilmemektedir.

Gelecek yazımızda Hilâfetin kaldırılması üzerine basında çıkar yorumları ele alacağız. Ayrıca bir gazetede yayınlanan imzasız bir değerlendirme yazısı ile Darülfunun Tarih-Felsefe Muallimi Mehmet Emin Beyin değerlendirilmesine de yer vereceğiz. ■

1- *Türk Sesi*, 27 Şubat 1340 (1924), sayfa:1, sütun: 2
2- *Tevhid-i Efkâr*, 27 Şubat 1340 (1924), sayfa: 1, sütun: 2, 3
3- *Seda-yı Hak*, 27 Şubat 1340 (1924), sayfa: 1 sütun; 2
4- *Seda-yı Hak*, 28 Şubat 1340 (1924), sayfa: 1 sütun; 5
5- *Tanin*, 28 Şubat 1340 (1924), sayfa: 1 sütun; 2/ Tevhid-i Efkâr, 28 Şubat 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 2-3
6- *Tevhid-i Efkâr*; 28 Şubat 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 2-3 ve sayfa: 2, sütun; 4-5
7- *Tevhid-i Efkâr*; 21 Şubat 1340 (1924), sayfa: 2, sütun; 4-5
8- *Tevhid-i Efkâr*, a.g.y.
9- *Seda-yı Hak*, 29 Şubat 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 3
10- *Seda-yı Hak*, a.g.y.
11- *Seda-yı Hak*, 29 Şubat 1340 (1924), sayfa: 2, sütun; 5
12- *Tanin*; 29 Şubat 1340, sayfa: 2, sütun; 2-3
13- *Tevhid-i Efkâr*; 29 Şubat 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 2-3
14- *Tevhid-i Efkâr*; a.g.y / *Tanin*, 29 Şubat 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 5-6
15- *Tanin*; a.g.y / *Tevhid-i Efkâr*; 29 Şubat 1340 (1924), sayfa:2
16- *Tanin*; a.g.y
17- *Tanin*, a.g.y
18- *Ayın Tarihi*; Mart-Nisan-Mayıs 1924; sayga: 4-5-6-7
19- *Tanin*; 1 Mart 1340 (1924); sayfa: 1, sütun; 5-6
20- *Tanin*; 2 Mart 1340 (1924); *Tanin*; 2 Mart 1340 (1924); sayfa:3, sütun; 2
21- *Tevhid-i Efkâr*; 2 mart 1340 (1924), sayfa: 2, sütun; 5-6
22- *Tevhid-i Efkâr*; a.g.y
23- *Seda-yı Hak*; 2 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 1
24- *Seda-yı Hak*; a.g.y
25- *Seda-yı Hak*; 3 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 6
26- *Seda-yı Hak*; a.g.y
27- *Hakimiyet-i Milliye*; 3 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 1
28- *Hakimiyet-i Milliye*; 3 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 3-4-5-6
29- *Seda-yı Hak*; 3 Mart 1340 (1924), sayfa: 2, sütun; 3 *Tanin*; 3 Mart 1340 (1924), sayfa: 2, sütun; 4 *Tevhid-i Efkâr*; 3 Mart 1340 (1924), sayfa; 2, sütun; 1-2
30- *Tanin*; 4 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 2-3
31- *Tevhid-i Efkâr*; 8 Mart 1340 (1924), sayfa; 2, sütun; 2
32- *Tanin*; 5 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 2
33- *Tanin*; a.g.y / *Seda-yı Hak*; 5 Mart 1340 (1924), sayfa: 2, sütun; 5
34- *Tanin*; 5 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 5-6
Hakimiyet-i Milliye; 5 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun;3
Türk Sesi; 6 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 3
35- *Tanin*; 5 Mart 1340. a.g.y
36- *Tevhid-i Efkâr*; 7 Mart 1340, sayfa:2, sütun; 1-2
37- *Hakimiyet-i Milliye*; 5 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun;3
38- *Tanin*; 5 Mart 1340; sayfa: 1, sütun; 3-4
39- *Tanin*; 6 Mart 1340, sayfa: 1, sütun; 3-4
Tevhid-i Efkâr; 6 Mart 1340, sayfa: 1, sütun; 2
40- *Tanin*; 6 Mart 1340 (1924), sayfa: 2, sütun: 1
Seda-yı Hak; 6 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 3-4-5-6
41- *Tevhid-i Efkâr*; 7 Mart 1340 (1924), sayfa: 2, sütun; 1-2-3
42- *Tevhid-i Efkâr*; 4 Mart 1340 (1924), sayfa: 3, sütun; 3
43- *Seda-yı Hak*; 5 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 1
44- *Seda-yı Hak*; 7 Mart 1340 (1924), sayfa: 3, sütun; 2
Hakimiyet-i Milliye; 9 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 6
45- *Tevhid-i Efkâr*; 8 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun; 5
46- *Hakimiyet-i Milliye*; 9 Mart 1340, sayfa: 1, sütun; 6
Tevhid-i Efkâr; 9 Mart 1340, sayfa: 3, sütun; 1
Tanin; 10 Mart 1340, sayfa: 2, sütun; 5
Hakimiyet-i Milliye; 12 Mart 1340, sayfa: 3, sütun; 3

TALİH VE TARİH

MUSTAFA ŞAHİN

Nakledeceğimiz takvim üzerine görüş bildirmek, felsefeci ve toplumbilimcilerimize düşmekle beraber, bazı düşüncelerimizi sıralayacağız. Önce logos/kelâm vardı. Tarih yazıyla başladı. Yazılıtarih öncesinde herhalde, insanların talihlerini açıklamaya ya da talihlerini belirlemeye soyunan, kendisine gaibi bilici süsü veren birileri vardı. Gaibden haber verdiğini söyleyen bu kâhinler, medyumlar, müneccimler, kamlar yaptıkları işin anlaşılmaması için haberlerini, açıklamalarını allayıp pulluyor, olay esrarengiz, aklın, mantığın, idrakin, havsalanın almayacağı bir gizeme büründürülüyordu. Kendilerinin bir gizilgüce, potansiyele sahip olduğu, bu verginin herkese has olamayacağı diğer insanlara duyumsatılıyordu. Hasılı ayrıcalıklı insanlardı, tanrılarla, doğaüstü güçlerle araları iyiydi; hasede, fesada lüzum yoktu.

Doğada, kâinatta görülen ve açıklaması yapılamayan her şaşırtıcı durum için serdedilen tefsirler, şifahi olmaktan çıkıp yazılır hale geldi. Olayların bazısı uğurlu bazıları uğursuz oldu, bazı sözcükler tabu sayılıp saygı ifadesiyle birlikte kullanıldı. Baht, kader kısmet, şans, talih hem iyi hem kötü olabiliyordu. Araya ikilik girmişti: ak-kara, iyilik-kötülük, iyi ruh-kötü ruh, iyi cin/peri-kötü cin/peri vb çatışıyordu. Birinin bahtı karayken diğerinin bahtı açık oluyordu; bazılarına iyi kader bazılarına kötü kaderdi; birinin talihi güzelken öbürünün nasibi kötü talihti. Talih önemliydi. Hümâ kuşu, devlet kuşu bile sadece talihli insanların başına konuyor, onlara kut getiriyordu.

Renklere, yönlere, bazı rakamlara ve harflere özellikler yüklendi; bazı ağaçlar, dağlar, yaratıklar kutsal sayıldı. Ortalığı düş, kum, kahve, ayna, su, çiçek, bakla, iskambil, el, yıldız, kürek kemiği, Kur'an falı gibi bir sürü fal çeşidi kapladı. İlm-i huruf, ilm-i nücum, ilm-i ketf, ulum-ı şarîbe, ulum-ı hafiyye, reml, cifr gibi kavramlar insan hayatına girdi. Ünlü bakıcılar, yorucular -mesela Osmanlı'nın Cinci Hoca'sı, Romanofların Rasputin'i gibi- ortaya çıktı. Bunda, yüzlerce yıl kilise baskısı ve katı dogmaların altında bilimin, bilimadamlarının özgürleşememesinin verdiği rahatlık da göz ardı edilemeyecek bir gerçekliktir. Bilimin tesadüfe, rastlantıya, ihtimaliyete, yukarda sıralanan kavramlara bağrında ne kadar yer verdiğini bilemiyoruz. Bazı olguları, olayları izah etmekte ne yazık ki bilimin, bilimadamlarının ikna edici olamaması boşinanların yaygınlaşmasına, hurafâtın boy vermesine, insanların -bilisiz olmalarının da etkisiyle- bunlara yönelmelerine, rağbet götermelerine, değer vermelerine yol açıyor.

Meselâ Fuji-Yama'nın, Etna'nın, Vezüv'ün lâv püskürmesini, kara ölüm olarak adlandırılan, tebelleş olduğu bölgeleri kasıp kavuran vabayı, Güney Asya'nın muson rüzgârlarını, Titanik'in batışını, San Francisco depremini, Afrika'daki kıtlığı, İstanbul yangınlarını, dünyanın çeşitli yerlerindeki vahşeti kötü talihe, bilmem kaçıncı kattan düşüp burnu kanamayan, hurdahaş olmuş arabadan sağ salim çıkan, düşen uçaktan kurtulan birini iyi talihe mi yoracağız? Bir manga askeri denize dökmek için "uygun adım, ileri marş!" diyen şeytanın, tam amacına ulaşacakken gaibden gelen "geri dön!" komutuyla hevesi kursağında kalırsa bir talihsizlik, takunyalı bir âdemin, üç vaktin birinde Kârun haline gelmesi bir talih midir? Bu tür soruların sonu gelmeyeceğine göre, özel bir duruma yönelelim: Muhtevasının neresi rivayet, neresi hikâye, kaçı gerçek olduğunu ayıklamak için efor isteyen 1950 ve 60'ların 50-100 bin okuru olduğu söylenen tarih dergileri, bugünkülere göre talihli mi sayılacak; yoksa, bugünün dergileri kitle psikolojisinden, kitlelerin ruhunu/nabzını tutmaktan uzak mı? Dozaj kanunuyla çelişen bir durumları mı var? Yani sunulan obje, insanların yıldızıyla barışık değil mi?

Gaible uğraşanlar tarihe de el attı. Aşağıda sunacağımız takvim bu soydandır. İmzayı okur okumaz, bunun uydurma olduğunu anlıyorsunuz.[1] Biz, o yılların almanaklarını tarama imkânı bulamadığımız için, "felekî"nin 1915 yılına ait tahminlerinin kaçının gerçekten olduğunu ya da dünya olaylarının tahmine yaklaştığını sosyalbilimcilerin gayretine bırakıyoruz.[2] Bilimadamını bırakıp medyuma koşan milletvekili, bakan, başbakan vb'nin bu davranışlarını tarihi ve talihi yani yuvalarımızı yapanların ortalığı kaplamasına, tarihin objektif yazıcılarının azınlıkta kalmasına bağlıyoruz. Eğer durum bu merkezde olmasaydı, bunca hurafe, yapıntı ruzname, yıldızname, falname, talihname, tabirname bolluğu olur muydu?

Özellikle tarih yayıncılığı yapacaklara naçizâne

bir önerimiz olacak: Öyle survey'e, kamuoyu yoklamasına falan gerek yok. Bir "felekî" bulunuz. Neşredeceğiniz nesnenin talihini öğreniniz. hem ekonomik hem kolay, bu kadar basit. Diyelim ki şansınız yâver gitti, talihiniz "yürü yâ kütüb-i/ceride-i tarihiyem" dedi. Baskınız tirajınız iyi, arz-talep mükemmel. Fakat bir tatsızlık yanı başınızda: Nazar. Dergiye/kitaba -velev ki poşete girdi- nazarlık, nazar boncuğu[3] takmanız pek mümkün değil. O zaman "şey'derim böyle sanatın (pardon!nazarın) içine" deyip üç kere "tu, tu, tu" diye tükürünüz ki, hem siz hem nesneniz korunsun.[4]

Bu soy takvimlere sosyolojik bir vâkıa olarak bakıyoruz; bazılarını saymaya çalıştığımız açmazların yanıtının bilimadamlarımızca muknî bir şekilde yapılmasını bekliyoruz. Bizce bütün olay ve olguların açıklanması işi bilimadamlarına düşer. Yine de günümüz tarotlarından, medyumlarından, 900'lü telefonlarından daha zararsız ve ayağı yere basar göründü ve Bitlisli Seyfeddin Bey'in yadigârı[5] diye yayımlıyoruz.

1- *Türkçe Tavâlîu'l-Mülûk*, 3. senesi, sahibi, eş-Şerîf el-Halveti es-Sûfî es-Seyyid Mahmud el-âlim el-felekî, nâşiri: el-Adl İdaresi, 1333 sene-i Hicriyesine mahsustur. Mahall-i tevzii Cemiyet Kütüpühanesi'dir, fiyatı 1 kuruştur, her hakkı mahfuz, taklid edenler mes'uldür [herşey gibi bunun da taklidlerinin olduğu *Resimli Ay*'dan aktardığımız yazıdan anlaşılmaktal. Şeref Sokağı'nda el-Adl Matbaası'nda tab' olunmuştur, 1333, 31+7 s. [2. sayfada "felekî"nin resmi! vardır] İlânı ve kısa tanıtımı yapılan kitaplar: *Davud AS, Kıssa-i Hz. İbrahim AS, Tefe'ülname-i Hüseynî, Kenzü'l-Havass* [bu tiplerin en meşhurlarından, bugün milyonlarca liraya alıcı buluyor], *Mükemmel Reml Kitabı, Aşk Tılsımı, Baht Âyinesi* (adı değiştirilerek Muhiddin Arabî'den), *İslâmiyettin Mazi, Hal ve İstikbali, İtikadât ve l'tiyadât-ı İslâmiye, İhtibah Tarihi, İslâm Düşmanları, Delilü'l-Astâne Âsımetü'l-Hilafetü l-Uzmâ* (Arapça). Hepsi Cemiyet Kütüphanesi'nde. Seyfeddin Özege Katalogu'ndan anladığımıza göre 1913-19 arası Türkçe yayımlanmış. Daha önce Arapça yayımladığı takvimde belirtiliyor. Kitap adlarını bilmeden bu cins ne kadar takvim var bilemeyiz. Diğerlerinden bazıları: *Tavalı-i Düvel ve Milel, Tavaliul-Mülûk vel-Milel, Tavaliul-Mülûklu Mükemmel Türk Takvimi, Türkçe Tavali-i Milel*. Yazanlar da değişik değişik: Hüseyin el-Rasıd es-Seyyid el-Şeyh, Abdullah el-felekî el-Şeylı [Hatıratını şöyle anlatmaya başlıyor: Halimiz vaktimiz iyiydi, babam tüccardı, vefat edince işleri devraldım, fakat varidatı yiyip tükettim. Beş parasız kalmıştım. Bir şeyhe kapılandım. Bir müddet hizmetten sonra, bana da cifr, remil vb.'yi öğretmesini rica ettim, kısa sürede öğrendim. Yirmi beş yıl falcılık ettim. (Hulasa ettik, hatırımızda kaldığı kadarıyla.) Bknz. *Resimli Cuma*, no. 14, 20 Ekim 1927, s. 8-9], Süleyman Hüseyin el-felekî Seyyid [hepsinin uydurma olduğu açık. Bunu destekleyen, Mısır kökenli olduğuna, terkibine ışık tutan bir yazıyı *Resimli Ay*'dan alıp sunuyoruz: (Ek I). Yazı imzasız, kütüphane müdavimlerinden olduğuna göre, matbuat âleminden bir gazeteci/yazar olmalı].
Burada iki noktaya dokunacağız: Güya Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî, kurulmazdan önce Osmanlıyla ilgili haberler vermiş cifr ve rumuz yoluyla. Bunu Sadreddin Konevi notlamış. Enver Paşa'nın, gelecekte olacaklarla ilgilendiğini duyan Şamlı kütüphaneci Muhammed Sadık Fehimî bu kitabı istinsah edip fotoğrafını da ekleyerek "devlet kahramanı, fehametlu, devletlu, necabetlu, Allahın bu devirdeki kılıcı Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya" gönderir: *Kitabü'l-Lemaatü'n-Nuraniye fî halli Müşkilâti'ş-şeceretü'n-Nu'maniye el-mubassa bi ahbari'l-Devleti'l-Osmaniye*, yazma-15 Muharrem 1333/1914. Tanıtanın notu: "Ne yazık ki bu kılıç devleti kurtaramaz. Belki de hediye ettiği risalede Şeyhi Ekber ibn Arabî, Osmanlı Devleti'nin bir gün yıkılacağını da yazıyordu? Kim bilir?" (Muhsin Kitabevi, *2. Antika Kitap Müzayedesi*, Kasım 1990, s. 26, sıra no. 072). Osmanlıyı da ilgilendiren (tabii olacakları önceden haber veren) ve Şeyh-i Ekber'e maledilen bir "Esrarnâme" (*Tarih ve Toplum*, sayı 128, Ağustos 1994, s. 67-68). Cifr, reml, rumuz, vefk vs. hakkında bilgi sahibi olmadığımız gibi, bu türlerin Şeyh-i Ekber'e ait olup olmadığını da bilmiyoruz.
Mukayese için iki yazıyı burada anmak istiyoruz: "Avrupa Siyasal Coğrafyasına Kazbakışı" (*Toplumsal Tarih*, sayı 6, Haziran 1994, s. 38-39), "Papagallo'nun 1877 yılı Avrupası için kehanetleri" (*ad.*, sayısı 7, Temmuz 1994, s. 41-42). Yerli nümuneleri sayabilecek durumda değiliz. İki misalle yetineceğiz: Cafer Gökevren, *Gizli İlimler ve Fennî Eğlencelerden Resimli ve Mufassal Talih Kitabı Yıldızname* neler den bahseder? Ellerin Esrarı avuç çizgileri ve mukadderat, Kahve ve Talih kahve fincanı neler öğretir, Kıyafetname büyük Türk âlimi Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz.'nin eseri, Kolay Niyet vesaire, İstanbul 1949, 64 s. [*Tâbirnâme-i Muhyiddin Arabî'ye Tabirname-i Tuhfe-i Mülûk*'un yanı sıra Erzurumlu'nun Kıyafetnamesi, İhtilacnamesi de eklidir, İstanbul 1331, s. 7, 46-48]; Ahmet Özalp, "Havas kitaplarının esrarı", *Kitap Dergisi*, sayı 25, Mart 1989, s. 23-27. Balkan Bozgunu bile fena talih, fena idareyle değerlendirilebiliyor (*Resimli Tarih Mecmuası*, sayı 9, Eylül 330) 1950, s.

2- Londra'da 133 [hâlâ devam ediyorsa 174] yıldır yayımlanan Raphaels Almanac adlı yıllığın falcısı 1952'de '53'te olacakları sıralıyormuş, çoğu tam isabetmiş. 1953 Yıllığı'nda da '54'te olacakları sıralıyormuş (*Yeni Tarih Dünyası*, sayı 8, 31 Aralık 1953, s. 357-358). Dil bilmezliğimize eklenen genel kültür yetmezliğimizle bunu denetleme imkânından mahrumuz.
Türkiye'de yönetim kademesinde bulunan bazı zevatın medyumların müşterisi olmasında Beyaz Saray çevresi falcılarının etkileri var mıdır bilinmez.

3- Günlük bir gazete süretini kullanıyor, elzem olan aslını takmasıdır (bu da bizim küçük bir hezeyanımız olsun!). Araçlarda, binalarda sıkça görebiliyoruz. Sayfalarda kalıp gitmesin diye *Servet-i Fünun*'dan bir yazıyı aktarıyoruz (Ek II).

4- "Tükürük: Hastalık tedavisinde kullanılır. Tüküren kimsenin mistik ve majik gücünü, karşısındakine geçirdiğine inanılır. Ayrıca nazar inancının yaygın olduğu yerlerde de kötülüğü uzaklaştırıcı pratiklerde kullanılır." (Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara 1971, s. 231). Bazı kimselerin salgısı dahi talihliyse, ne diyelim? Hançerelerine kuvvet. Yalnız bunun miyarı nedir, malûm değil. "Herkese talih bize Kör Salih" deyişindeki "Kör Salih"in malûm olmaması gibi. Bir "felekî"ye sorula.

5- Takvime yazılan "Şehabeddin Bey Diş Mektebi" notunu, adrese ya da eldeğiştirmeye yoruyoruz.

TÜRKÇE TAVÂLİU'L-MÜLÛK MUKADDİME

Bismillahirrahmanirrahîm. Elhamdüllilahi rabbilâlemîn. Mukallibülkulûbi vel ebsâr ve müdebbirülleyli vennehâr fe'al lemmâ yürîd kâdir kerîm ve rahîm mecîd. Vessalâtü vesselâmü alâ Muhammedin ve alâ âlihi ve ashabihî ecmaîn. Ammâ ba'd.

Hicret-i Nebeviye aleyhi ekmelüttahıyyenin 1332. sâli ki -âlem-i İslâm için sâbıkına nisbeten daha âsude ve daha rahat geçmiş idi, hitam bulmak üzredir- artık mâziye karıştı, hayr ve şerri, hata ve savabı âtî için tesir icra etmekle beraber sahâyif-i tarihe mal oldu, biz, bu risalemizde karşımızda, bize doğru gelmekte olan 1333 sene-i Hicriyesinin vekayiini tetkik edeceğiz.

Sene-i âtiyenin ahvali üzerinde keşf-î perdeye mübaderet etmezden evvel sinîn-i sâbıkada neşreylediğimiz nüshalarımızdaki ihbarât ve ıtyânâtımızın bir kısmını burada tezkâr ile kâriin-i kiramın bize karşı gösterdikleri rağbet-i umumiyede haklı olduklarını isbata gayret eyleyeceğiz.

Sekiz seneden beri intişar eden ve maatteessüf Türkçeye tercüme edilemeyen ilk nüshalarındaki memalik-i Osmaniyede Meşrutiyet'in ilân edileceğini Meclis-i Meb'usânın ictimaa davet olunacağını, hakan-ı sabıkın hal'ini, İngiltere kralı Edward'ın ve-

fat edeceğini ve daha bir hayli mühim vekayii yazdığımız gibi, evvelki ve geçen sene intişar eden risalelerimizde Balkan Harbi, Yunan kralının katli, ceryan eden harb-i hazırın zuhur edeceğini yazmış ve cümlesini bir hayli zaman evvel kari'lerimize ihbar etmiş idik.

İhbarat ve beyanatımızın peydarpey zuhur ve vukuu risalelerimizi mütalaaya rağbet eden ihvan-ı kiramın bize karşı rağbet ve teveccühlerini artırmış olduğundan biz de bu teveccüh ve rağbete karşı mümkün olduğu kadar onların tatmin-i zihn ve fikrine hizmeti vazifeden addeyleriz.

Hulûl etmekte bulunan 1333 senesi ahval-i umumiyesine nakl-i kelam ederek deriz ki:

Sâl-i cedîd ahval-i hazıranın daha bir müddet devamından ve icra eylediği ve eyleyeceği tesir-i tahribkârîden dolayı pek mesud ve âsûde bir sene olarak geçmeyip ancak nısf-ı ahiri bütün âleme bir dereceye kadar sükun ve istirahat-ı fikr ve beden getirecektir.

Değil yalnız Avrupa'da, belki cihanın her köşesinde bir hayli siyasi, iktisadi, ictimai tahavvülün mebde-i zuhuru olacak sâl-i cedid, takip edecek sinîn-i rahat ve sükûnun mukaddimesi olacağından dolayı haiz-i ehemmiyet bir sâl-i ferruhde ve mes'ud addedilebilir.

Sâl-i cedid, bütün âlemde, bilhassa âlem-i İslâmda uyanan teyakkuz ve intibahtan dolayı bizim için bazı ahval ve vekayi-i mûsirreyi havi bulunacaktır. Minelkadîm âlem-i İslâmda teferruka ve adem-i i'tilaftan istifade için ihvan-ı din arasına ilkâ-yı teferruka ve adem-i i'tilaftan istifade için ihvan-ı din arasına ilkâ-yı fesad ve esbab-ı iftirak ve ihtilaf icad eden iyâ-i hafiyyenin kuvvet ve sukutu münkesir olacağı, hakikat-i hal aldanan ve aldanmaya meyyal bulunanlarca anlaşılacağı cihetle hal-i hazırda, ve ilerde vukubulmakta ve bulacak olan ilkâat ve ifsadât kârgir-i tesir olmayacak, çok ümidler boşa çıkacaktır.

Memalik-i İslâmiyede şu sırada icra-yı hükm eden buhran-ı malî ve ticarî sâl-i cedidde kısmen zail olarak herkesin yüzü gülmeye başlayacaktır. Fakat hal-i hazır buhran, ilk aylarda biraz tezayüd edecektir ki buna da bir azm-i metinle mukabele eylemek üzerimize farz-ı ayındır.

Elhâsıl sâl-i cedid, bâlâda hülasaten zikr ve beyan olunan surette tecelli edeceğinden kısmen mesud bir sâl, mebde-i hayr ve saadet-i hâl olacaktır.

Heman cenab-ı Hak ve feyyaz-ı Mutlak, habîb-i ekremi ve resûlü â'zamı hürmetine âlem-i İslâmı mazhar-ı tevfîkât-ı ilâhiyesi buyursun. Âmin.

1333 sene-i Hicriyesi zarfında vukubulacağı ilm-i remil ve cifrin tetkîkât-ı amîkasıyla tezahür eden ahval-i mühimme bervech-i âtîdir. Allahü a'lem bihakikati'l-hâl.

Sene ibtidalarında biraz pahalılık olur ve zahire nedret peyda ederse de bu sene memalik-i Osmaniye ve İslâmiyede feyiz ve bereket fazlaca olacağından ve diğer bereketli havaliden epeyce mal geleceğinden biraz sonra fiyatlar düşer ve havayic-i zaruriye ucuz olur.

Bu sene memalik-i şimaliyede kış ziyadece icrayı ahkâm ederse de memalik-i Osmaniyede mutedil olur fakat çabuk geçer. Bilakis Arabistan taraflarında epeyce soğuk ve yağış olur.

Âlem-i İslâm ve bilhassa memalik-i Osmaniyede başlayan teyakkuz ve intibah bu sene gereği gibi tezayüd edecek, dostu düşmandan tefrikle beraber ilkâât-ı fasideye kulak asılmayacağından şeref-i devleti nakîsedar edecek bir hal vukubulmayacaktır.

Hal-i hazırda muzlim ve mahûf sehabpârelerle mahmul gibi görünen ufk-ı âlem-i İslâm erbab-ı hal ve akdin, ümera-yı İslâmiyenin sarfedeceği mesaiyle inkişafa başlar.

Osmanlı kabinesi muvaffaku'n-bi'l-hayr ve metîndir. Bu sene âzâsı arasında bazı tebeddül vukubulursa da yine aynı esasa mebni kabine tetvîc-i hizmette devam eder.

Devlet-i aleyh vukuu melhuz maddi ve manevi tecavüzü def'e kâdirdir. İlan-ı harb etmez. Diğer taraftan ilan-ı muhasamat edilirse muzaffer olur.

Avrupa'da furuk-ı muhalife ba'zı ekabire suikasd eder. Birkaç kişi katledilir.

Almanya, Fransa, Rusya, İngiltere aralarında 1915 sene-i Miladiyesinden evvel harb nihayet bulup sulh takarrur etmez. O sene zarfında musalaha olunur.

Ekabir-i Osmaniyeden iki kişinin irtihal-i dâr-ı bekâ edeceği ve bunlardan bilhassa birine bütün âlem-i İslâmın müteessif olacağı görünüyor.

Bu sene Avrupa'da bir kral vefat edecektir.

Şimdiye kadar pek kavî zannolunan ve her zaman tezyîdi için sarf-ı mesai edilen bir şevket-i bahriye bu sene kırılacak düşecektir.

1, 3, 3 galebe eder. Âlem-i siyasette en yüksek sadayı, en büyük nüfuzu ihraz eyler. Âlem-i İslâma fazla tehlike melhuz değildir.

Çin'de büyük karışıklık ve iğtişaş zuhur eder, orada İslâm şeref bulur.

Afrika-yı Şimalide iştial edecek harik-i galeyan bina-yı istibdadın hedmiyle neticelenir ve sükunet takarrur eder.

İtalya ve Senusi harbi devam eder. İslâmların tamamen inkıyadı mümkün değildir. Netice ahali-i mahalliyenin galebesiyle hasıl olur.

Mısır harb-i hazıra iştirak etmez, orada ahkâm-ı örfiye devam eylemez. Sükkân-ı hıtta için havf ve telaşa, vuku-ı zarara mahal yoktur.

Fransa kabinesi sukut eder, reisicumhurun talihi fenadır. Onun da sukutu ve tarz-ı siyasetin tahavvülü görülüyor.

Karadağ gavâil-i hâzırda kurtulmak için pek çok müşkilat çekecek, nihayet İslâm idaresine geçecektir.

Aksâ-yı Şark ve Çin'de din-i İslâm intişar eder, milyonlarca halk İslâmla müşerref olur.

İngiltere'de kabinenin tebeddülü, mecra-yı umurun diğer bir şekil alması karibdir. Şevket ve azametine tareyân edecek zaaf neticesi olarak memalik-i sairede ilkâat politikasını terke mecbur olacaktır.

Habeşistan ilkaat-ı hariciye yüzünden bazı iğtişaşa sahne olacak, nihayet komşularıyla harbe mecburiyet görecektir. Bilahare sükunet takarrur eder.

İspanya'da Cumhuriyet taraftarları hayli gavaili bâdî olacaklardır.

Bir hayli kan aktıktan sonra sükun ve asayiş iade olunur. Krala suikasd vukubulur.

Memalik-i Osmaniyenin cenub cihetinde feyezan-ı miyah vukubulacak ve bazı hasarı mucib olacaktır.

Bu sene Bahr-i Sefid sevahilinden bazı taraflarda ve İstanbul'da hafif surette emraz-ı sâriye vukuatı görülecek, çok zararı müeddî olmayarak mündefi olacaktır.

İtalya'da üç defa zelzele olacak, biri mühimce hasarı intac edecektir.

Memalik-i Osmaniyede emlak ve arazi kıymeti biraz daha terakki eder.

Rusya'nın birçok yerlerinde hükümet-i mutlakaya karşı vukubulacak kıyam harbden bîtab çıkan imparatorluğu daha ziyade rahnedar edecek, vüs'at-ı hazıra-ı memleket azalacaktır. İdare-i meşruta takarrur eder.

Necm-i ibkali zirve-i kemale vasıl olanın her halde zevalı şimdiye kadar pek çok meşhudat ile tahakkuk eylemiştir. Şevket ve azameti pek büyük, kuvvet ve kudreti pek azim zannolunan İngiltere'nin hurşid-i ikbali husuf-ı külliye uğrar. O şevket ve satvetin yerinde yeller esmek zamanı pek yakındır.

Hindistan'da bu sene çok yangın olur, mühim ticarethanelerden bazısı iflas eder. Beyne'l-ahali fesad-ı ahlâk artar.

Hindistan'da buhran-ı iktisadi zuhur eder, idare-i hazıradan memnun olmayanların âmâli kısmen tahakkuk eyler. Emlak ve arazi kıymeti düşer. Nukud azalır.

Bu kış esnasında Mısır'da birkaç defa mühim zelzeleler vukubulur. Biraz zararı mucib olur.

Asya-yı vusta'da bir hükûmet-i muazzama-i İslâmiye teşekkül eder. Afganistan'da büyük bir inkılab-ı idarî vukubulur, istiklal-i tam ile beraber tevsî-i memalik eyler.

Şark-ı Aksâ'da sene nihayetlerine doğru nâire-i harbin iştiali görünüyor. Bunun neticesinde o havali ahval-i siyasetinde tebeddül vukubulur.

Balkanlar'da ahvalin sükunet bulması hayli zamana mütevakkıfdır, oralarda keşmekeş ve hark-ı dimâ, iştial daha bir müddet devam eder.

Balkan muvazenet-i cedidesi takarrur eylediği zaman Yunanistan çok mutazarrır olur.

Harb-i hazırın hitamı esnasında İngiltere ve Rusya arasında ihtilaf zuhur edecek. Yorgun iki devlet daha ziyade yorulacaktır.

İran hükümeti Ecnebi nüfuzundan kurtulur. Şah-ı cedidin talihi parlak olup bu memleketin istikbali şa'şaa-pâş olacaktır.

Bu sene Hicaz ve Irak cihetlerinde tesvîlât-ı Ecânible bazı fenalık zuhur ederse de pek çabuk önü alınır.

Fransa ve Rusya ittifakı bozulacak, diğer bir cümle-i müttefika meydana gelecektir, teessüs edecek yeni muvazenet hayli zaman payidar olur.

Yeni Avrupa muvazenetinde İtalya ihraz-ı mevki için müşkilata duçar olur. Yine ittifak-ı müselles teceddüd eder.

Vakt-i karibde tebeddül edecek Avrupa ve Asya haritalarında bazı büyük memalik küçüleceği gibi bazı küçükler de büyüyecek, yeni yeni müstakil memalik zuhur edecektir.

Fas meselesinden dolayı İspanya ve Fransa arasında zuhur edecek ihtilaf oradan her ikisinin mucib-i infikakı olacaktır.

Avrupa haritasından bazı küçük hükümetlerin nâmı silinecektir.

Şevket ve azamet-i İslâmiye günden güne tezayüd edip i'lâm-ı mecdî âfak-ı âlemde temevvüc eyleyecek, memalik-i İslamiyede maarif, ticaret ve sanayi terakki edecektir.

Memalik-i Osmaniyede ilkâ-yı fitne ve fesada sâî bulunan ve Ecanib tarafından mazhar-ı muavenet olan zümre-i müfside te'min-i muvaffakıyet edemeyip hâib ü hasir kalırlar.

Bulgaristan'da muhalefet ve harice vakf-ı zimmet edenler beyhude sarf-ı mesai ettiklerini anlayıp millet karşısında şerm-sâr olacaklardır.

Halic-i Fars ve Basra Körfezi'nde ve o civarlardaki emarât ve memalik-i İslâmiyede himaye ve tedâhül-i Ecanib kuvvetinden pek çoğunu kaybedecektir.

Irak'ta Urban ve aşâir-i Arab meyanında mine'l-kadim cây-gîr olan münafesat ve münaferet yüzünden bu sene şiddetli müsadamat vukubulmaz, oralar asude geçer.

Bu sene Amerika ve Japonya'da yanardağlar feveran eder. Büyük zelzeleler vukubulur. Hasarât-ı maddiye milyonlara baliğ olur.

Amerika hükümât-ı sagiresi arasında zuhur edecek ihtilafat müttefika-i Amerika hükümetinin müdahalesiyle halledilir. Çok kan dökülmesine meydan kalmaz.

Bu sene bilûtfullahi teâlâ memalik-i Osmaniyede feyz ve bereket ve ticaret âleminin buhranı tedrici bir surette zail olacak ve nihayetlerinde esnafın yüzü gülmeye başlayacaktır.

Bu sene kış mevsimi memalik-i Osmaniyenin her tarafında mutedil olacak, yalnız Suriye ve Irak cihetlerinde oralara göre biraz şiddet göstereceklerdir.

Bu sene memalik-i Osmaniyenin bazı yerlerinde mühim harik vukubularak mahalline nisbeten mühim sayılacak derecede hasar-ı maddi hasıl olur.

İstanbul'da sık sık harik olur. Büyükçe iki yangın olacaktır.Bazı mahallelerde çiçek hastalığı olursa da çabuk önü alınır.

Rusya'nın şimal komşusundan göreceği zarardan dolayı o taraf memalikinden mühim bir kısmı ribka-i esaretten kurtulur.

Lâ ya'lemul-gaybe illallah ve'l-emru küllehu lillah

Hazreti Danyal aleyhisselamın cifr-i ekberine muvafık surette herkesin hal-i hazır ve istikbaline dair malumatı gösterir gayet mutaber bir usul-i tefe'üldür.

Hububattan herhangi birinden arzu edersen sağ elinle bir avuç tane alıp beyaz kâğıt veya bezin üzerine koy. Ba'de bunlardan yedi yedi ayır. En sonunda kalan eğer 1 ise tefe'ül eylediğin iş fevkalade suhulet ve ferahla hasıl olur. Eğer 2 kalırsa husulünde müşkilat-ı azîme vardır. Eğer 3 kalırsa onu terketmek evlâdır. Eğer 4 kalırsa hasıl olur fakat hayrı yoktur, bâdi-i zahmet ve meşakkat olur. Eğer 5 kalırsa iyidir, matluba vusul muhakkaktır. Eğer 6 kalırsa husul-ı mutalebede kemal-i sür'at ve aceleyle muvaffakıyet yüz gösterir. Eğer 7 kalırsa pek menhustur. Aksilik ve zarar zuhur eder.

Rü'yet-i hilal zamanında yapılacak muamelat

Muharremülharam: Rü'yet-i hilalde suya yahud mehib bir adamın yüzüne bak.

Saferülhayr: Ayı görünce sağ elinin arkasına bakarak cenab-ı Hakka istiğfar et.

Rebiülevvel: Ayı gördüğünde altın veya gümüşe bak.

Rebiülahir: Rü'yet-i hilali müteakip erkek veya kadın bir salih takînin yüzüne nazar eyle.

Cemazülevvel: 1 kere Fatiha ve 35 defa İhlas-ı şerif okuyarak kendi kendine gül.

Cemazülahir: Fatiha-i şerife oku ve semaya yahut padişahın yüzüne bak.

Receb-i şerif: Rü'yet-i hilal esnasında başını açarak semaya nazat et.

Şabanü'l-muazzam: Gümüşe veyahut kırmızı bir taşa bak.

Ramazanü'l-mubarek: Hilal-i ramazanı görünce Mushaf-ı şerif veyahut bir recûl-i celîlin vechine nazar eyle.

Şevvalü'l-mükerrem: Elem Neşrah Sure-i şerifesini okuyarak göğsüne ve sonra şark tarafa bak.

Zilkade: 40 defa tekbir alarak inciye veya güzel bir çehreye nazar et.

Zilhicce: 30 kere tekbir getirerek zevcenin veya kerimenin yüzüne bak.

EK I

Falcılara Kimler ve Niçin Müracaat Ederler?

Bir falcı bu mesleğe nasıl intisab ettiğini anlatırken, "İşlediğim günâhlar meyanında yaptığım iyilikler o kadar çokdur ki bugün bu yalancı vaziyetimden dolayı bir vicdan azabı duymuyorum." diyor.

- Şeyh Ahmed Fazlullah el-Felekî burada mı efendim,

- Hayır, hanımefendi, fakat akşama gelir.

- Saat tayin edebilir misiniz?

- Belli olmaz efendim.

- O halde gelirse, cumartesi sabahı saat 11'de uğrayıp kendisini görmek istediğimi haber verir misiniz?

- Elbette efendim.

Bu 30 yaşlarında, yüzü örtülü, hayatında buhranlar geçirdiği anlaşılan bir kadındı. Söyleyişinde, sesinde, hareketlerinde asabi bir hal vardı. Bu beklenilmeyen ziyaretçi beni meraka düşürdü. Şeyh Ahmed Fazlullah Efendi kimdi? Bu kadın onu niçin arıyordu? Yanımdakiler izah ettiler:

- "Şeyh Ahmed Fazlullah Efendi falcılığı, remlciliği, büyücülüğü ile meşhur bir hocadır. Ekseriya burada bulunur. Falcılık hakkında müteaddid eserleri vardır. Mamafih ve ziyade şöhretini mucib olan eseri birkaç sene evvel neşrettiği *Tâli'-i Cihan* ismindeki küçük kitaptır. Bu kitap 25 bin nüsha basılmış ve bir ayda hepsi satılmıştır. İşte o zamandan başlayan şöhreti bütün İstanbul'u tutmuş ve bu adama büyük bir varidat temin etmiştir.

- Buraya geldiğini söylediğiniz bu adam da kim, dedim. Ben hemen de her gün buraya geliyorum, böyle bir adama tesadüf etmedim. Bana şunu tanıtır mısınız?

- Ondan kolay ne var? dediler. Şeyh Ahmed Fazlullah el-Felekî şimdi neredeyse gelir, görüşürsünüz.

Biraz sonra beni şeyh efendi geçinen adama takdim ettiler. Bu öteden beri kütübhanede sık sık tesadüf ettiğim bir adamdı. Ben onu kitapçılar arasında umumi ve mütenevvi malumatıyla tanınmış bir hezarfen olarak tanıyordum. Bana onu Şakir Bey diye tanıtmışlardı. Şakir Bey arada sırada roman tercüme eder, küçük eserler basar, rüya tabirnâmeleri yazar, onunla geçinirdi. Fakat falcılığı olduğunu bilmiyordum.

- Ooo, dedi, falcılığım benim en ziyade rağbet gören ve şöhret bulan sanatımdır. İstanbul'da zengin, fakir, kadın, erkek benim falcılığımı bilmeyen yok gibidir. Ben nasıl falcı oldum? Bakın bunu size anlatayım.

Derhal orada bulunanlar merakla hep sandalyelerimizi çektik, Şakir Bey'in etrafını aldık. O çocuklara masal anlatan ihtiyar kadınlar gibi tatlı bir hikâye halinde falcılığın tarihini anlattı.

- Mısır'dan buraya *Tavâlilü'l-Mülûk* gelirdi, dedi. Bizde halk cahil, fennin açtığı kapılar henüz onlar için kapalı. Halkın muhiti ve ufku dar. Hadisatı aklî ve mantıkî bir surette izaha muktedir olamadıkları için onlara şahsî ve dünyevî vukuatı vukuundan evvel haber vermek iddiasında bulunan bu kitaba fazla ehemmiyet veriyor ve bu yüzden *Tavâliu'-l-Mülûk* Türkiye'de binlerce nüsha satılıyordu. Mısır kitapçılarını lüzumsuz yere zengin ediyorduk. Bir gün *Tavâliu'l-Mülûk*'u takliden yeni bir takvim çıkarmayı düşündüm. Birkaç gün uğraştım. *Tâli'-i Cihan* ismindeki kitabı hazırladım. Derhal bastırtdım ve büyük ilanlarla etrafa dağıttım. Bir ay zarfında 25 bin nüsha sattım. Tabii isim ve hüviyetimi ilan etsem kitabı kimse almayacaktı. Kitaba 'Şeyh Ahmed Fazlullah el-Felekî' imzasını attım. Kitabın sonuna da şöyle bir fıkra koydum:

'Şeyh Ahmed Fazlullah el-Felekî fala bakar, büyü yapar. İstikbalinizi anlamak, derdinize çare bulmak istiyorsanız isim ve adresinizi mevzuhan yazarak gönderiniz, posta karşılığı olmak üzere 20 guruş lef-

fediniz. Her halde cevap alır ve memnun kalırsınız.'

Bu fıkra bana Türkiye'nin her tarafından binlerce mektup gelmesine sebeb oldu. Kâri'ler neler sormuyorlardı. Sanki her başı sıkılan bana müracaat ediyordu. O vakit vaki olan müracaatlardan bir tanesi var ki hâlâ hatırımdadır. Bir gün 40 yaşlarında bir adam geldi. 'Şeyh Ahmed Fazlullah el-Felekî' efendiyi arıyordu. Kendisine şeyh efendinin buraya gelmediğini, ne arzusu varsa şeyh efendiye arzedilmek üzre bana söylemesini bildirdim. Fakat o şeyh efendiyi mutlaka görmek lüzumunda ısrar ediyordu. Nihayet bana derdini anlatmaya muvafakat eti. Vaz-ı haml etmek üzre bulunan bir karısı varmış. Veca' ve ıztırap içinde kıvanıyormuş. Vaz-ı hamli teshil için şeyh efendinin yardımını istiyordu. Ertesi gün gelip cevab almasını tenbih ettim. Adamcağız pür-ümid gitti. O gece mânâsız hatlarla dolu iki nusha hazıladım. Adamın gözünü doldurmak lâzımdı. Ertesi gün dükkâna geldiği zaman kendisine nushaları verdim ve şeyh efendinin bunlardan bir tanesini kadının boynuna asmayı, diğerini de karnı üzerine koymayı tenbih ettiğini söyledim. Adamcağız sevinçle yanımdan ayrıldı. Ertesi gün bana teşekküre geldi.

- Ah, şu şeyh efendi nerede, diyordu, şu adamı bulsam sakalını öpeceğim. Ayaklarını öpeceğim.. Bana şu şeyh efendiyi göster, diye ısrar edip duruyordu. Nusha muvaffak olmuş, kadın o akşam kolaylıkla vaz-ı haml etmişti. Fakat bu adama nushanın şeyh tarafından yapılmadığını söylemek mümkün değildi. Halbuki o bizzat teşekkür etmek üzre şeyh efendiyi görmekte ısrar ediyordu. Çaresiz kaldım. Akşam uğramasını tenbih ederek adamcağızı satdım. O gün tanıdığım şeyhlerden birini buldum, vaziyeti anlattım ve kendisine bir dakika için 'Şeyh Ahmed Fazlullah el-Felekî' olmasını rica ettim. Rica ve ısrarım üzerine kabul ettirdim. Akşam o adam geldiği zaman şeyh efendi dükkânda idi. Adamcağızın şeyh efendinin ayaklarına bir kapanışı vardı görülecek şeydi.

Artık bizim şöhretimiz her tarafa yayılmıştı. Ondan sonra sakal bıraktım ve ziyaretçi kabulüne başladım. Saray mensuplarından Sulukule sakinlerine kadar herkes müracaat ediyordu. Müracaat edenlerin çoğu kadındı. Kadınlar içinde okumuşları, hayata girmiş olanları bile vardı. Mekteb muallimelerinden öyle müşterilerim vardır ki hâlâ bütün derdlerini ben hallederim."

- En çok ne için müracaat ediyorlar? dedim.

- Aşk, izdivac, aile bozuklukları falcılığın en zengin varidat menbaıdır, dedi. Evlerdeki geçimsizlikler, kaynana meseleleri, hep bizim hallettiğimiz işlerdendir. Sevdiğine kavuşamayanların, tahkir gören sevdalıların, habersiz başkaları için kalblerini verenlerin müracaatgâhı hep biziz. Onlar teselliyetsiz ve ümidsiz kalblerini bizim sözlerimizle avutur, hayata yeni bir neş'eyle atılırlar. Ne kadar genci birbirine kavuşturdum, ne kadar sevdalıya âşığını getirdim, ne kadar araları açılmış karıkocayı barıştırdım. Bu yüzden işlediğim günahlar yanında, yaptığım sevab işleri de düşündükçe bu sahte falcılığımdan dolayı hiç de vicdan azabı duymuyorum."

Falcılık ve büyücülük telkinden başka bir şey olmadığı için çok defa beklenen neticeyi elde etmek mümkündür. Falcıya ve büyücüye giden adam, zaten telkine kendisini namzed kılmıştır. Böyle müsaid bir zemin üzerinde işlemek az zekâya mütevakkıf olan bir iştir. Falcıların ve büyücülerin muvaffakıyet sırları buradadır.

Şark henüz hâdisâtı ilim ve fennle izah devrine gelememiştir. Henüz halkımızın yüzde 90'ı okuma yazma bilmez. Ufku dar, malumatı dar, hayatı efsaneler içinde geçen bir halkın falcılara ve büyücülere büyük bir ehemmiyet atfetmesini tabii görmek lâzım gelir. İnsanların bu zayıf noktasını keşfeden falcılara, ne kızmak hakkımız, ne de inanmak vazifemizdir. Bunlar insanların zayıf taraflarını keşfederek ondan istifadeyi bilen zeki adamlardır. Bazısı yaptığına mu'tekid, bazısı sahtekârdır. Fakat milletin seviyesi hadisatı fenn ve ilimle izah edecek dereceye gelmedikçe falcıların kurbanı olacak kimselerin hududu yoktur.

Resimli Ay, no. 5, sene 1, Haziran 340/1924, s. 13-14

EK II

Eski Müzeyyenat [Nusha, Tılsım, Himâle]

Akvam-ı ibtidaiyede, kurun-ı ûlâ'nın akvam-ı mütemeddinesinde, hatta kurun-ı vusta'da, "amulet" dedikleri türlü türlü şekildeki müzeyyanatın aynı zamanda bir nusha, bir tılsım, bir himâle kuvvetini haiz olduğuna itikat edilirdi. Lisanımızda himâle kelimesi pek az kullanılmıştır. Fakat bu kelimenin cem'i olan hamâil kesretle istimal edilmiştir. Boyna takma nushalara bu isim verilmiştir. Amulet mukabili himâledir.

Himâle veya tılsım kuvvetini haiz müzeyyenatı taşımaktan akvam-ı kadimenin, akvam-ı mevcudeden bir takımının maksadı ne olduğu şu suretle hülasa edilebilir: saadeti davet, felaketi def ve teb'îd..

Cinlerin, perilerin, şeytanların insanlar üzerinde pek müessir olduğuna, bazen bunların insanı zabt ve teshir ederek felakete sürüklediğinde itikat edilen devrelerde tılsımlara, nushalara, himâlelere verilen ehemmiyet, bu kabil ve haiz-i kuvvet müzeyyenatın kötü cinlerle, ızlalkâr şeytanların şerrinden insanı vikâye edeceğine, iyi ve hayırperver perilerin himaye ve muavenetini celbeyleyeceğine itikat etmekten ileri geliyordu. Adeta bunlar, bizatini telkinat ile, insanlarda itimad-ı nefs hasıl ediyordu.. Yakın zamanlara kadar Şark'ta kurşun geçmemek için kollarında bazubend taşıyanlara, bunların taşıdıkça kendisine kurşun geçmeyeceğine inananlara tesadüf olunurdu.

Elyevm en mütemeddin akvam nezdinde pek makbul, mergub olan mücevherat ve müzeyyanata verilen kıymet bunların taşlarındaki nedrete, cesamete, -suları yani teşekkülleri itibarıyla- safvete göredir. Bu nıkat-ı nazardan pırlanta, felemenk, züm-

hamamböceğine, timsaha, kediye, boğaya.. kudsiyet atfedenler de himâlelerini bu hayvanat şeklinde yapmışlardır.

Musevi hahamlarının dört sıra zîkıymet on iki taştan mürekkeb göğüste taşıdıkları himâle devr-i kadimin meşhur bir hushasıdır. Miladın 95-37 senelerinde muammer olmuş olan Musevi müverrin "Yusfus"un kavlince Cehova, yahud Cehve (rab teâlâ)'nin nazarı teveccüh edince bu taşlardan etrafa nurlar saçılırmış.

Eski Romalılarda küçük el şeklinde yapılan himâleler makbuldü ve uğurlu sayılırdı. Zamanımızda fildişi, sedef, altın ve gümüşten el şeklinde müzeyyenat görülmekte ve taşınmaktadır. Minimini el şekli mücessemleri umumiyetle diğer parmakları kapalı işaretparmağı uzatılmış olarak yapıldığı gibi diğer parmaklar kapalı işaretparmağı ile küçük parmak uzatılmış olarak yapılırdı. Bu şekil nazar nushası addolunurdu. El yumruk şeklinde kapalı başparmak, işaretparmağıyla ortaparmak arasında çıkarılmış "fika" denilen bir vaz' daha var ki bu da kuvve-i bahiyeye alamet görülürdü.

Servet-i Fünun, yıl 35, cilt 60, no. 1561-87, 15 Temmuz 1926 Perşembe, s. 140.

Bu yazıya serpiştirilen resimler için şu açıklamalar yapılıyor:

Şarkî Anadolu'da bulunmuş olan bir nüsha (muska) mahfazası [mahfaza boyna asılır. Pulların şıkırtısı ervah-ı habiseyi kaçırdığına itikat edilirmiş.]

Soldan sağa: Altın bir yüzük, üstünde göze benzer damarlı akik taşı, nazar değmesine karşı bu yüzük taşıyanı müdafaa edermiş. İtalya'nın şimdiki Toskana cihetinde, devr-i kadimde yaşamış olan Etrüsklerin eseridir. Milattan 500 sene evvel. - Anadolu'da bulunmuş hamamböceği şekliyle bir nusha. - Yine Anadolu'da bulunmuş olan ve hamilini, üzerindeki yazılardan da istidlal olunduğuna göre, baş, göz, kalp, göğüs ve arka ağrılarından himaye ettiğine itikat edilen gerdanlık nushası. -Anadolu'da bulunmuş, diş ve kemik parçalarından yapılmış uğur nushası. - Gümüş çerçeveli salipvari dört parça kemikten nusha, bakır üzerine işlenmiş nusha, bu ikisi Almanya'nın 17. asır mamulâtından. ■

rüd, yakut, firuze, la'l, necef, akik.. ilah. taşların pek yüksek, yahud dûn birer kıymeti var. Şu kadar ki insanların bunlara yukarı veya aşağı verdikleri kıymet ile bunlara gösterdikleri rağbet ve itibarda binlerce senenin, uzun asırların müessir olduğu da kabil-i inkâr değildir.

Asırlarca evvel insanlar bu taşların her birine saadet getirmek, muvaffakıyet vermek, felaketi uzaklaştırmak, kaza ve belayı defetmek gibi birer fazilet isnad etmişlerdir. Üzerinde falan taşı bulunduran mahbub-ı âlem olur, falan taşı taşıyanın kuvve-i bahiyesi daima hal-i faaliyette bulunur, gibi itikatlara sapmışlardır. Zannolunur ki mücevherata gösterilen rağbete ruhu ve fikri 30, 40 asırlık miras-ı beşer tesir gösteriyor.

Nusha, tılsım ve himâlelere her kavim kendi itikadatına göre bir şekil vermiştir: dairevi, beyzi, müsellesi, murabbai.. kürevi, üstüvani, mahruti, ehrami... Kadim Mısrîler gibi hayvanatın bir takımına,

SABETAYCILAR HAKKINDA YAZILMIŞ İKİ OSMANLICA RİSALE

ILGAZ ZORLU

Sabetaycılık veya Türkçe'deki yaygın kullanımıyla "Dönmelik" konusunun Osmanlı topraklarında onyedinci yüzyılda başlayan serüveni bu yüzyıl sonundan itibaren Sabetaycıların da içe kapanık yapıları nedeniyle giderek unutulmaya başlanmıştı.

Sabetaycılığın dikkatleri yeniden çekmeye başlaması ondokuzuncu yüzyıl sonrasında bu grupların yaşadığı Selanik şehrinin öneminin artmasına paralel olarak ortaya çıktı. O kadar ki dönemin kültürel hayatında etkili olan kurumların başlıcaları olan İttihat ve Terakki, Mason Locaları, Osmanlı tarikatleri -ki içlerinde en önemlileri Melamilik, Bektaşilik, Mevlevilik olarak belirtilebilir- içinde yer alan siyasi aktörlerin pek çoğu Sabetaycı kökenli aydınlardı. Zaten Sarayın bu cemaat üzerinde dikkat toplaması da bu kentte yönetime karşı yapılan eylemlerde Sabetaycıların rol olmasıyla oldu.

Enteresandır, pek çok alanda olduğu gibi Osmanlı yazarlarının Sabetaycılığa olan ilgileri hareketin doğumunun neredeyse üç yüzyıl sonrasında olmuştur. Bu konuda yaptığımız araştırmalarda kütüphanelerimizde bulunan en eski kaynak[1] 1919 senesinde yazılmış olan ve yazarı belirtilmeyen "Dönmeler-Honyos, Koyegos, Sazan" adlı çalışmadır.

Burada öncelikle dönmeler konusu hakkında kısaca bir tanıtım yaparak risaleye başlayan yazar, aynı zamanda Sabetay Sevi hakkında da bilgiler vermektedir. Yazarın iddiasına göre Sabetay Sevi'nin amacı ayrı bir din kurmaktı, ancak kaçıp gitmesi sonucunda cemaati kendini bilemez bir şekilde yalnız kalmıştı, yine yazar şu ifadelerle cemaatin yalnızca Yahudilerden oluşmadığını da yazmaktadır: ".. aslen kimisi kıpti, kimisi mecusi ve musevi olan bu taife..." Risale daha sonra Sabetaycı gruplar hakkında bilgiler vermektedir, özellikle Sabetaycıların kendi aralarında evlenmeleri konusu işlenmekte, dışa kapalı olmaları eleştirilmekte ve ticaret konusunda Karakaş ve Kapancılar'ın sahtekârlık yaptıkları iddia edilerek, Yakubilerin de devleti soydukları belirtilmektedir.

Yazara göre, Türk toplumunda kadınların başı açık gezmelerinin de nedeni Dönmelerdir,[2] hatta sık sık "... Anadolu ehalisi bilmelidir ki, bütün Rumeli ehalisine teşmil etmek istedikleri ahlaksızlık, dinsizlik yalnız islam namıyla hareket eden Selanik dönmelerine münhasırdır" şeklindeki ifadelerle de neredeyse Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor koşulların nedeni olarak Sabetaycıları görmektedir.[3] Yazara göre Sabetaycıların ramazan ve Müslümanlar için kutsal olan diğer günlerde yaptıkları dini ritüeller de sahtekârlıktan başka bir anlam ifade etmemektedir. Ayrıca risalenin son bölümünde de ölülerin iç organlarının temizlenmesi için özel bir usulleri olduğu da yine iddia edilmektedir.

Risale burada tamamlanmakla beraber ikinci bir kısmının olduğu belirtilmişse de bu konuda kütüphanelerde herhangi bir şekilde kaydına raslanılmamıştır. Bu kaynakta açıkça görüleceği üzere tüm iddialar herhangi bir belge veya kaynak gösterilemeden dedikodu bazında kalmakta, radikal bir bakış açısını yansıtmaktadır.

Sebetaycıların hiçbir bilimsel veriye dayanmadan açıkça aleyhinde olan bu kaynağa karşı, bir tepki olarak yazılan ve yine Osmanlıca olan, bu yazının konusunu teşkil eden diğer bir risale de yine aynı yıl İstanbul'da yayımlanan "Dönmelerin Hakikati" adlı çalışmadır.

Gerek bu kaynak ve gerekse ikinci kaynağın Osmanlıca'dan Latin alfabesine transkripsiyonları

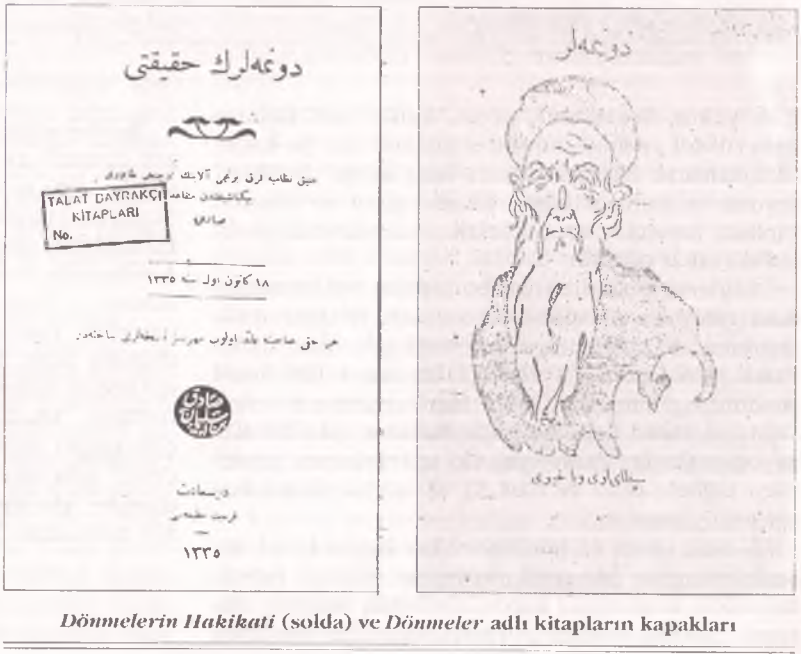

***Dönmelerin Hakikati* (solda) ve *Dönmeler* adlı kitapların kapakları**

şu an artık maalesef yaşamayan fakat sağlığında da adının açıklanmasını istemeyen çok değerli Dr. Rifat ismindeki bir Sabetaycı kökenli aydın tarafından yapılmıştır, kendisinin adını da bu arada zikretmek isteriz. Ayrıca diğer bir husus bu makalenin 1991 senesinde Herzelia'da Dr. Gad Nassi ile plandığı ancak daha sonra çeşitli nedenlerle yazar tarafından yalnız olarak kotarılmak zorunda kalındığıdır, ancak sözü geçen uzmanın yardımlarının varlığı da tabii ki reddedilemez.

"Dönmelerin Hakikati" adlı eserin yazarı olarak Kırkbirinci Alay'ın üçüncü Tabur Binbaşılığından Emekli Sadık belirtilmektedir.[4] Yazar eserine son zamanlarda Osmanlı Ülkesi'nde yaşanan dinden uzaklaşma konusunu ele alarak başlamakta, daha sonra "Dönmelerin Hakikatı" adlı esere değinerek bu konuda eleştirilerini açıklamaktadır.

Bu eleştiriler Dönmeler[5] konulu risalede yer alan iddiaların tek tek ele alınarak cevaplanması biçimindedir ve okur üzerinde de Emekli Binbaşı'nın da bir Sabetaycı olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Yazara göre Sabetay Sevi iddia edildiği üzere bir korku ile din değiştirmemiş, aksine bir nur onu bu yola sevk etmiştir, üstelik sahip olduğu keramet sayesinde de başka insanları da İslamiyete geçmeleri konusunda irşad etmiştir. Dolayısıyla O'na karşı olan bu iddialar adeta meyveli ağacın taşlanması misali gibidir. Yazar Sabetay Sevi'yi (ki kitapta Türkçe'de ki adıyla belirtilmektedir) bir mürşidi kamil olarak ifadelendirmektedir. Kaldı ki O'nun meziyetlerini de Sultan bizzat takdir etmiş ve kendisini Aziz ünvanı ile taltif etmiştir. Öte yanda O'na inanlar içinde tarikatlere girenleri bile olmuştur. Cumartesi sabahları kala kapıları önüne gelmeleri Sabetay Sevi'yi beklemek için değil şehre gelen esnaftan ucuz mal almak içindi...

İlk eserde yer alan Mısır'dan gelen kıptiler konusuna da karşı çıkılmaktadır, bu cemaatin hangi ırklardan oluştuğunun tam olarak bilinmediği ileri sürülmektedir.[6] Burada aslında esas olarak vurgulanmaya çalışılagelen farklı kitlelerin zamanla kendi aralarında eridikleri iddiasıdır. Ayrıca Türklerle evlilikler de yapılmaya başlanmıştır. Ancak bunun daha önceleri yapılmamasının ana nedeni cemaat hayatının dış unsurlarla temas sonucu bozulacağı korkusudur. Çünkü cemaatin Selanik'te ilk oluştuğu yıllarda cemaat üyeleri birbirleriyle çok sıkı ilişkiler kurmuşlardı, nitekim buna örnek olarak Rumeli'ye Anadolu'dan getirilen Türkler'in de kendi aralarında bir birliktelik yaşamaları gösterilmektedir. Üstelik yaşanılan bu cemaat hayatının bireyler üzerindeki olumlu etkileri Mithat Paşa'nın fikirleriyle desteklenmektedir. Kendilerinden olmayan ve kendilerine kötü söz söyleyen kişiye söyleyebildikleri en kötü ifadenin yabani olduğu belirtilmektedir.[7] Kaldı ki sadece taifeleri hakkında kötü söz söylenmemesi için de Selanikli olduklarını gizledikleri iddia edilmektedir.

Sabetaycılar bugünün Türkiyesi'nde de Selanikli oldukları konusunu gizlemektedirler. Çünkü genel olarak günümüzde giderek güçlenen radikal islamcı tepkilerin boy hedefi durumundadırlar.

Binbaşı Sadık ikinci bahis adı altında ilk risaledeki şu iddiaları yanıtlamaya çalışıyor: İddia edildiği gibi cemaat içinde islami isimler haricinde isimler kullanılmamaktadır. Ayrıca bu cemaat üyeleri dışında da tesettüre uygun olmayan şekillerde giyinenler olmuştur, siyasete karışanları hemen hemen yoksa da Atatürk'ün de bir süre öğrencisi olduğu cemaat okullarının kurucusu olan Şemsi Efendi'nin meşrutiyet ilanı öncesindeki nutukları da eleştirilmektedir. Burada belirtilmesi gereken bir nokta var, Atatürk'ün ilk öğretmeni olan, Nutuk'ta yer alan ve kendi üzerinde de önemli etkileri olan Şemsi Efendi aslında Sabetaycı cemaatin ileri gelen din adamlarından biriydi ve politik fonksiyonları da olmuştu,[8] burada dikkat çekici olan nokta Osmanlı tarihi içinde genellikle hiçbir politik fonksiyon yüklenmeyen Sabetaycıların Meşrutiyet öncesi fikir hareketlerine aktif olarak katılmış olmalarıdır. Fakat yine Binbaşı'nın belirttiği gibi kaderin garip bir cilvesi Meşrutiyet sonrası buhranlı dönemde Selanikde diğer Balkan şehirleri gibi kaybedilmiş ve bu cemaatçi yapı da böylelikle bozulmuştur. Ancak belki de kaderin daha da garip diğer bir tecellisi 1940'larda Yunanistan'da Almanlar'ın yaptığı soykırımdan kurtulmuş olmalarıdır.

Yazar belki de çalışmasına konuyla ilgisiz çevrelerden de destek almak amacıyla olsa gerek, sık sık Osmanlı toplumunda yaşanan dinsel otoritenin zayıflaması konusuna yer vermektedir. Ayrıca bir bölümde de iyi bir askerin yetişme koşulları üzerinde durmakta böylelikle de tümüyle konudan uzaklaşmaktadır. Ayrıca yine sık olarak konuyla ilgili ilgisiz şiirlere yer vermektedir. Uzun bir aradan sonra tekrar konuya dönerek bu cemaatlerin yaptıkları ve ilk risalede eleştirilen bazı hususların (örneğin Mustafa'ya Mutos demeleri gibi) aslında Rumeli'de yaşanan diğer Müslümanlarda da görüldüğünü belirtmektedir. Fakat burada çok önemli bir konuya değinerek "... Nevruz Sultan Ruz-u Hazır mum dernekleri ve dahi namütenahi ela ilan devam eden deyimler ki islamiyete dokunur bir cihetleri yoktur" ifadesiyle mum söndü âdetine işaret etmekte, bunun atalarından kendilerine kalan bir miras olduğunu söyleyerek böyle kökleşmiş âdetlerin kolaylıkla değiştirilemeyeceğine temas etmektedir.

Mum Söndü olarak adlandırılan ve çeşitli kültürlerde kutlanan 21 Mart'ı 22 Mart'a bağlayan gecede Sabetaycıların grup seksin de uygulandığı bir ritüele katıldıkları konusu genellikle çok fazlasıyla üzerine düşülen bir meseledir, bu konuyu daha sonra etraflıca başka bir makalede incelemek amacıyla burada ele almıyoruz. Ancak şurası bir gerçektir ki Sabetaycı dua kitaplarının özellikle bugün İsrail'de bulunan nüshalarında serbest seksin Tanah'a dayandırılan ayetlerle desteklendiği bilinmektedir.

İlk risalede yer alan diğer iddialara Binbaşı Sa-

dık'ın yanıtları şöyle devam ediyor; Sabetaycıların camiilere gideninin oldukça az olduğunu kabul eden yazar, camiide ibadet eden bir kişinin hareketlerini eleştirmenin yanlış olduğunu buradaki samimiyet konusunda ise sadece Tanrı'nın belirleyici olabileceğine işaret etmektedir. Merhum Hamdi Bey'in Siroz gibi uzak yerlerden hocaları getirterek Selanik'teki konaklarında dini sohbetler tertip ettiği belirtilmektedir.[9] Ayrıca yine işaret edilen önemli bir diğer nokta da dini ritüelleri kendi cemaatleri içinden yetişenlerce de gerçekleştirdikleridir.[10]

Fakat kuşkusuz yazarın belki de bilmeyerek değindiği ve Sabetaycılığın Lurianic Kabbala'yı köken olarak aldığının bir delili olan ifadesini aynen alıyoruz: "Tevrat ve Zebur'un enviyayı Beni İsrael'den hiç birinin emri olmadığı halde tathiri emvayı emvat adet müfrithanesine miladın 1573 tarihlerinde Polonya'dan Kudüs'ü Şerf'e giden ulemayı yahudiyeden Ravari bırakmıştır." Bu bölümde ölülerin bağırsaklarının temizlenmesi konusunda Rav Ari'nin bir prensibi olduğu belirtilmektedir. Aslında yazar bizzat bu sözleri ile Sabetaycılığın Zohar'ı ve Luria'yı esas alan bir Yahudi tarikati olarak kabul etmektedir.[11]

"Dönmeler" adıyla yayımlanan ilk kitap genel olarak bu cemaate yakınlığı olan biri tarafından yazılmıştır ve islamcı bir bakış açısıyla olayları ele almaktadır. Yer alan iddiaların genel olarak bu cemaati iyi gözlemleyen birinin kaleminden çıktığı anlaşılmaktadır. Fakat hiç kuşkusuz yazımıza konu olan ikinci kitap bizzat bu cemaate üye olan (muhtemelen yakubilerden daha ayrıntılı olarak bahsetmesi nedeniyle bu gruptan olduğu düşüncesi hakim olmaktadır) bir kişi tarafından yazılmıştır.

Burada özellikle Sabetay Sevi'nin bir islam azizi gibi gösterilmesi çabaları genellikle "benzet-benzeme" prensibine bağlı kalınmasına dayanmaktadır. Fakat özellikle ele alınması gereken iki önemli nokta var; bunlardan biri Sabetaycıların İslami topluılarda yer almaları -ki burada hemen belirtelim Sabetay Sevi'nin bizzat kendisi de bu yolu benimsemişti- diğeri de Rav Ari'nin dini fonksiyonlarının benimsenmesidir. Bu makalenin yazarının bizzat gördüğü ve bir Sabetaycı ailenin elinde bulunan üç asırlık bir kaynakta Sabetay Sevi'ye O'na inanan bir kişi tarafından verilen ve İzak Luria'nın bilinmeyen prensiplerini içeren bir kaynakta pek çoğu bugün bile bilinmeyen Kabalistik konulara ait bilgiler yer almaktadır.

Sabetaycılık Kabbalistik bir harekettir ve Luria ekolünün yarım kalan deviniminin tamamlanmasıdır. Bu yüzden onu tam anlamıyla ele alabilmek için Luria Kabbalası'na hakim olmak gerekmektedir.

1- Bu yazıya konu olan her iki kaynak hakkında da özellikle Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'ün *Dönmeler ve Dönmelik* adlı kitabında ayrıntılı açıklamalar bulunmaktadır. Ancak bu iki kaynak arasında ve özellikle ilkine cevap niteliği taşıyan ikincisi konusunda dikkate alınmayan bazı önemli noktalar bulunmaktadır.

2- Yazar risale boyunca Sabetaycılardan diama "Dönmeler" olarak bahsetmektedir. Ancak literatürde Sabetaycılık olarak geçen bu kavramı biz de bu yazıda aynı şekilde kullandık.

3- Genellikle etnik toplumlara sıkça raslanan ülkelerdeki radikal ve şovenist akımların toplumsal sorunların sorumlusu olarak bu grupları görmeleri tarihte örnekleri her zaman görülen bir durumdur. Öyle ki Hitler Almanyası'nda Yahudiler'in ekonomik ve siyasi buhran nedeni olarak görülmesi, bugünkü Alman toplumu ve diğer gelişmiş ülkelerde aynı damganın Müslüman azınlıklara vurulması bu iddianın acı örneklerini teşkil etmektedir.

4- Binbaşı Sadık'ın kimliği konusunda Prof. Küçük *Dönmeler ve Dönmelik* adlı eserinin 409. sayfasının 7 nolu dipnotunda bu kişinin İngiliz Muhipler Cemiyeti üyesi Miralay Sadık olabileceğini belirtiyor.

5- Özellikle Kabbalistik literatürde özel bir yere sahip olan Sabetaycılık konusunun Osmanlı yazınında "Dönmelik" olarak ele alınması daha sonra bu konuda araştırma yapan yabancı tarihçilerin de bu kavramı kullanmalarına yol açmıştır. Halbuki Sabetaycılık Osmanlıcada Avdeti olarak kullanılmaktayken özellikle islamcı yazarların bu cemaati hedef alan ve karalayan eserlerinde küçültücü bir ifade olarak Dönmelik adı altında anılmıştır. Bu bilimsel olmayan yaklaşıma karşı olarak bu makalenin yazarı tarafından *Toplumsal Tarih*'te Nisan 1994'te yayımlanan "Kavramları Konusu ve Araştırılması Açısından Sabetaycılık" adlı makalede eleştirel bir açı altında Dönmelik kavramı ele alınmıştır.

6- Sabetaycılık başladığı yıllardan itibaren sadece Yahudileri hedef alan bir dini hareketti, çünkü Sabetay Sevi Tanah'ta yer alan ve sık sık Yahudilerin Tanrı tarafından seçildiklerini belirten bölümleri kendi cemaatine empoze etmiş, Kabalistik bir Torah'ı gerçek Tanrı Buyruğu olarak ele almış ve kendisine sadık olanları da İsraeloğulları içinde yer alan gerçek müminler olarak görmüştür, ancak yazıda belirtilmeyen bir nokta, Sabetaycı harekete katılan ailelerin daha sonra geldikleri yöreleri belirten lakapları kullanmalarıdır. Nitekim Karakaşlar Grubu içide yer alan Mısırlılar, Şamlılar gibi adlar buna birer örnek teşkil etmektedirler. Halbuki yazar bu lakapları bu ailelerin oralarla yaptıkları ticari ilişkilere bağlamaktadır.

7- Sabetaycılar kendi aralarında veya bir Yahudiyle konuşurlarken ispanyolcayı kullanırlardı. Bizzat yazarın araştırmaları sırasında şahit olduğu anlatılan bir anıya göre 1950'lerde bir hastane başhekimi olan Sabetaycı bir Dr. Musevi bir meslektaşı ile konuşurken odaya bir başkasının girmesi üzerine "Noez Yabani?" diye İspanyolca sormuş (ki anlamı yabancı var mıdır?) ve cevabın "si" (evet) olması üzerine konuşmasını kesmiştir. Yabani sözcüğünün gerçekte kullanılması işte bu örnekte açıkça belli olmaktadır.

8- Şemsi Efendi'nin kişiliği ve önemi hakkında *Toplumsal Tarih*'in ilk sayısında yer alan "Atatürk'ün ilk öğretmeni Şemsi Efendi ve Okulu" adlı makaleden faydalanılabilinir.

9- Burada sözü geçen Hamdi Bey Yakubiler grubunun bir dönem cemaat yöneticiliğinde de bulunmuş Selanik Belediye Başkanı olan kişidir. Burada özellikle işaret edilen bir nokta önem arzediyor, bu makalenin yazarı daha önceki çalışmalarında Sabetaycıların islami tarikatlerde de etkili olduğu hususunda iddialarda bulunmuştu. Özellikle Selanik'te ve Balkanlar'da giderek güçlenen ve Sabetay Sevi'nin çağdaşı ve islam dinindeki karşılığı olan Niyazi Mısri'nin fikirlerini temel alan 3. Devre Melamilik hareketinde önemli bir Sabetaycı kitlenin bulunduğu bilinmektedir

10- Sabetaycılar kendi kurdukları din okullarında Tora-Kabbala ekolüne bağlı olarak cemaatin ileri gelen din adamlarınca gençlerini yetiştirmekteydiler. Ancak ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde İbranice ve Ladino'nun giderek yerini Türkçeye bırakması, gençlerin eski kaynakları okumalarını güçleştirdi. 20. yy'da 1917'de yaşanan büyük yangınla pek çok önemli kitap yok oldu. Bu da manevi çöküşün başlangıcının en etkili nedenlerinden biri oldu.

11- Kitabın bu bölümünün transkripsiyonu için Prof. Dr. Abdurrahman Küçük hocamıza müteşekkiriyetlerimizi iletmek isteriz.

(Ç)ALINAN HİKMET Mİ YOKSA HİKMET'E KILIÇ MI? YA DA BİR İNTİHAL DAHA VAR

VELİ URGAL

"Halıcıoğlu Askerî Orta ve Lisesinde okurken, mekteplerden Kurân-ı Kerîm ve din dersleri kaldırılmıştı. Hiçbir hocamız din bilgisi vermiyordu. Onları yüksek, olgun tanıyor, çok saygılı olmak istiyordum. Fakat, mukaddesâtıma saldıranları görünce hayal kırıklığına uğradım. Âmân ile küfr arasında bocaladım. Küçük aklımla düşünerek, müslimanlık olarak öğrendiğim bütün bilgilerimi inceliyordum. Hepsinin fâideli, iyi, kıymetli olduğunu görüyor, bunları fedâ edemiyordum. Altı sene bu iki te'sir altında sarsıldım... Acabâ haksız mıyım, yanlış yolda mıyım diyordum. 1929'da lise son sınıfta onsekiz yaşında idim. Kadr gecesi, yatmıştık. Uyuyamadım. Şaşkın olarak, yatağımdan fırladım. Düşüncelerimde, imânda yalnız kalmıştım. Sıkılıyordum, bunalıyordum. Bağçeye çıktım. Hava yıldızla dolu idi. Hazret-i Hâlid'in türbesine karşı, Haliç'in ışıklı dalgaları, sanki bana, üzülme sen haklısın diyorlardı. Hıçkırarak ağladım: Yâ Rabbi! Sana inanıyorum. Seni ve Peygamberini seviyorum. İslâm bilgilerini öğrenmek istiyorum. Beni, din düşmanlarına aldanmaktan koru diye yalvardım. Allahü tealâ, bu ma'sûm ve hâlis düâmı kabûl buyurdu... Kerâmetler, hârikalar hazînesi, ilm deryâsı Abdülhakîm-i Arvâsî hazretleri, önce rü'yâda, sonra câmi'de karşıma çıktı. Beni çağırdı... Bana acıdı. Sarf, nahv, mantık, fıkh öğretti. Çok kitâb okuttu... Sohbetleri o kadar tatlı, o kadar fâideli idi ki, çok def'a, sabâhdan gece yarısına kadar yanından ayrılmazdım... 1936'ya kadar askerî tıbbiye mektebinde müzâkereci iken, hem yüksek kimyâ mühendisliğine devâm ettim, hem de o islâm âliminin va'zlarından, sohbetlerinden ve hasta ruhlara şifâ olan teveccühlerinden ilm ve zevk topladım. Kalbimdeki küfr pislikleri temizlendi... Önceleri büyük sandığım kimseleri, İslâm âlimleri yanında çocuk gibi gördüm. Onların ilm diye söyledikleri bazı şeylerin, ilmden, fenden çok uzak, alçakça düzülmüş planlar, iftirâlarla dolu, İslâm düşmanlığı olduğunu anladım... 1936'dan sonra Mamak Kimyâhânesinde vazifeli iken... her fırsatta İstanbol'a gelip ma'rifetler deryâsından inci, mercan topladım. O ilm güneşinin üfûlünden (batışından) sonra, mahdûm-i mükerremi (saygıdeğer oğlu), Üsküdar, sonra Kadıköyü müftîsi, fazîletli Seyyid Ahmed Mekkî efendinin halka-i tedrisine kabûl buyuruldum. Büyük bir şefkat ve mehâretle fıkh, tefsir, hadis, ma'kûl ve menkûl üsûl ve fürû' ilmlerini ta'lîm buyurup, fakîri, 27 Ramezân-ı mübârek 1953 pazar günü icâzet-i mutlaka ile, tedrîse me'zûn eyledi. 1947'den sonra öğretmenlik hayâtımda, engin denizden bir damla gibi olan bilgilerimi, gençlerin temiz rûhlarına, onların gonca gibi açılmakta olan körpe dimağlarına akıtmak için çırpındım... Senelerce uğraşarak hazırladığım ve fâideli ve nefis kokulu çiçeklerden toplanarak doldurulan tatlı ve şifâlı bal gibi Se'âdet-i Ebediyye kitâbının basılması 1963 yılında nasib oldu."

Lofcalı merhûm Muhammed Sa'îd bin İbrahîm efendi oğlu Kimyâ Yüksek Mühendisi ve Eczâcı Emekli Öğretmen Albay Hüseyn Hilmi Işık, 1979'da İhlâs Vakfı tarafından yirmidördüncü baskısı yapılan *Tam İlmihâl Se'âdet-i Ebediyye* kitabının uzun önsözünde bunları anlatıyordu.

Se'âdet-i Ebediyye kitabında verilen özgeçmişlerden öğrendiğimize göre "İmam-ı Ali Rıza bin Musa Kâzım soyundan gelen derin âlim, kerametler ve hârikalar sahibi" Abdülhakîm-i Arvâsî Eyüp'te Murtedâ Efendi tekkesi cami imamıyken tutuklanmış, daha sonra 1943'te vefat etmişti. Abdülhakîm-i Arvâsî'nin babası seyyid Mustafa, "gördüğü kimsenin hangi nemâzı kılmadığını yüzünden anlayan çok kâmil bir insandı". Abdülhakîm-i Arvâsî'nin vefatından sonra yerine geçen oğlu Esseyid Ahmed Mekkî Üçışık, *Se'âdet-i Ebediyye* kitabının beşinci baskısı başına yazdığı ve yirmidördüncü baskısında da görülen takrîz (övgü) yazısında "Asrımızın fâdıllarından, zemânımızın bir dânesinin yazmış olduğu *Se'âdet-i Ebediyye* kitâbına göz gezdirdim...Bu kitâbda, Ehl-i sünnet velcemâ'at i'tikâdına uygun olmayan hiçbir bilgi, hiçbir söz yoktur." demektedir.

Şimdi, yine *Tam İlmihâl Se'âdet-i Ebediyye* adında ve ön sayfasında M. Sıddık Gümüş tarafından hazırlandığı yazılı olan bir başka kitaba bakalım. İhlâs Holding'e bağlı Hakîkat Yayıncılık Şirketi tarafından 1994 yılında basılan 1216 sayfalık kitap, Hüseyn Hilmi Işık'ın "hâzırlayıp neşrettiği" 1135 sayfalık kitabın satır satır kopyası. Sayfa sayısındaki fark, kopyasının daha iri puntolarla basılmış olmasından kaynaklanıyor. Aslında aynen kopyası demek haksızlık olacak. Örneğin, Esseyid Ahmed Mekkî efendi hazretlerinin takrîz yazısındaki "Yâ Rabbî! Bu kıymetli kitâbın yazarı olan...Hüseyn Hilmi Işık'ı mes'ûd ve mübârek et, yümünlü eyle! Âmin (7 Temmuz 1967)" duası kopya kitapta "Yâ Rabbî! Bu kıymetli kitâbın yazarını mes'ûd ve mübârek et, yümünlü eyle! Âmin (7 Temmuz 1967)" olmuş. Aslının önsözünün sonunda ve metin kısmının sona erdiği 963. sayfada Hüseyn Hilmi Işık adı varken kopya kitapta bunlar kaldırılmış.

Hüseyn Hilmi Işık, kitabın ilk sayfasında kendisini "hâzırlayan ve neşreden" olarak gösterdikten sonra önsözde "(Bu kitapta) bu fakîre ait hiçbir bilgi ve fikir yoktur. Terceme ve toplamaktan başka nasibim olmamıştır...Mütercim (H. H.Işık) tarafından ilâve edilen bilgiler köşeli parantez içine yazılmıştır" diyerek dürüstlüğünü kanıtlamıştır. Her iki

kitap da İhlâs Holding tarafından bastırıldığına ve kopya kitaptaki dipnotta, başında Mekkî efendinin arabî elyazı takrîzi bulunan orijinal *Se'âdet-i Ebediyye* kitabının Türkiye gazetesi kütüphanesinde olduğu bildirildiğine göre; yapılan bu sahtekârlık ve saygısızlık, dini ticarete alet eden İhlâs'ın adına ne derece yakışır bir "doğru, temiz sevgi ve içten gelen bağlılık" örneği verdiğinin kanıtıdır. Kendi tarikat şeyhlerinin hayır duasını bile çalanların ticarette ne hileler yapabileceklerini varın siz düşünün. Nitekim, İhlâs Holding'in, taksitli satışlarında uyguladığı köylü kurnazlıklarıyla müşterilerini nasıl kazıkladığı gazetelerin tüketici köşelerinde her gün sergileniyor.

Hüseyn Hilmi Işık, bugün "Işıkçılar" denilen tarikattan, 1929'dan 1943 yılına kadar Abdülhakîm-i Arvâsî'nin ve 1953'e kadar da oğlu Esseyid Ahmed Mekkî Üçışık'ın "halka-i tedrisinde bulunduktan" sonra icâzet almış olduğunu açıkça yazdığı ve bu kopya kitapta da aynen tekrarlanmış olduğu halde, kopyacı M. Sıddık Gümüş önsözde şu ilaveyi yapmış "...münafıkların... tarikatçılık yapıyor gibi yalanlarını işittim. Hâlbuki, hiçbir kitâbımda böyle birşey yazılı değildir...Bir tarîkat ile ve bir şeyh ile hiçbir ilgim olmamıştır ve yoktur... Şunu da bildireyim ki müslümanlar dini siyâsete âlet etmezler. Bunun için ben hiçbir zemân siyâsete karışmadım. Şu veya bu devlet şeklinin savunuculuğunu yapmadım". Kopyacı M. Sıddık Gümüş'ün sahtekârlığı burada da ortaya çıkmaktadır. Eğer o kitabı kendisi hazırlamış olsaydı, kitap, başına bir iş gelir korkusuyla bunları yazmasına gerek kalmayacak bir içerik taşırdı. Daha 1963'te yazılmış bir kitapta 30 yıl geçmeden tahrifat yapılırsa, 1400-2000 sene önce yazıldığı söylenen kutsal din kitaplarında neler yapılmıştır kimbilir diye düşünmemek elde mi?

Kopyacı M. Sıddık Gümüş'ün, kitabı kendisine mal etmek için başvurduğu acemi kurnazlıklarından bazıları ise şunlar:

Asıl kitapta 313. sayfada, herhangi bir Arabî ayın birinci gününü bulmak için bir yöntem geliştiren H. Hilmi Işık "Se'âdet-i Ebediyye kitâbın hâzırlayan fakîrin bulmuş olduğu bu usûl, pek kat'î ve hassâstır" demektir. Kopya kitapta ise "Hüseyn Hilmi Işık'ın bulmuş olduğu bu usûl, pek kat'î ve hassâstır" şekline dönüşmüş. Asıl kitabın 891. sayfasındaki "1936 yılında İstanbul Üniversitesinde hocam Ord. Profesör F. Arndt yanında çalışarak bulduğum... yepyeni bir cismin her molekülü içinde yirmibir adet atom var idi" ifadesi kopya kitapta "1936 yılında İstanbul Üniversitesinde Ord. Profesör F. Arndt yanında travay yapan Hüseyn Hilmi Işık rahmetullahi teâlâ aleyh,... isminde bir sentez yaparak, bunun her molekülü içinde yirmibir adet atom bulunduğunu tesbit etmişdir" olmuş.

1135 sayfalık bu "kıymetli" kitap içindeki "fâideli" bilgilere "Erkeğin zevcesini tenhâda neş'eli görürse saçlarını tutup okşaması, gülerek bûs etmesi ve sarılması gerektiği; kadınların akıllarının noksan olduğu; bir kerre cimâ' ile zevcenin hakkının ödenmiş olacağı, tekrarını talep etmenin zevcenin hakkı olduğu fakat erkek tekrar cimâ' etmezse zevcenin hâkime mürâcaat edemeyeceği; kadının dört geceden fazla boş bırakılmaması gerektiği" gibi birkaç örnek verilebilir.

Anlatacaklarımız daha bitmedi. İmam-Ali Rıza bin Musa Kâzım'dan Esseyid Ahmed Mekkî Üçışık'a 9-10 kuşak babadan oğula geçen Işıkçılar tarikatının bugünkü şeyhi torun Prof. Dr. Ahmet Hikmet Üçışık'tır. Evet, dört-beş sene önce Özal'ın desteğiyle Gebze'deki TÜBİTAK Marmara Araştırma Enstitüsü müdürlüğüne atanan, burayı tekkeye çeviren; 1992 yılında da yine Özal'ın desteğiyle adı var kendi yok Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü rektörlüğüne atanan; her iki kurumdan da iki yılını doldurmadan azledilen Prof. Dr. Ahmet Hikmet Üçışık. Işıkçılar tarikatı artık tekkelerden çıkmış bilim kurumlarına yayılmıştır. Bu tarikat üniversitelerde profesör, doçent, araştırma görevlisi gibi ünvanlara sahip geniş mürid kitlesine sahiptir.

Tarikatçılar, şeyhine bile kazık atan sahtekârlar, kopyacılar, dini ticarete âlet eden holdingler. Tekmili sahnede.

Se'âdet-i Ebediyye kitabında, bir hadiste "Hikmet (yani fen ve sanat) müminin kaybettiği malıdır. Nerede bulursa alsın" buyurulduğu yazıyor. O halde soralım: (Ç)alınan hikmet mi yoksa Hikmet'e kılıç mı?

18. YÜZYIL İZMİR TİCARETİ*

ABDULLAH MARTAL

17. yüzyıldan itibaren Doğu ticaretinin en önemli limanlarından biri haline gelin İzmir'in, Osmanlı sosyoekonomik tarihini konu Alman araştırıcılar tarafından geniş bir ilgi alanı oluşturduğu ve son yıllarda İzmir'e ilişkin çalışma ve yayınların giderek arttığı görülmektedir. Genellikle İzmir'in ticari önemini sayısal verilerle açıklayan nitelikteki bu çalışmaların üçü, kronolojik olarak birbirinin devamı ve tamamlayıcısı olmaları açısından dikkat çekicidir. Bunlardan ilki, Daniel Goffman'ın, İzmir'in bir liman şehri olarak 17. yüzyılda başlayan yükselişini ele alan ve bu yükselişe ortam hazırlayan verileri değerlendirdiği çalışmasıdır.[1] Goffman'ın eseri, 16.-17. yüzyıllara ait Osmanlı tapu-tahrir defterleri kayıtlarını, mühimme defterlerini ve diğer Osmanlı arşiv kaynaklarını kullanması açısından ayrı bir değer taşımaktadır. İkincisi, Sonia P. Anderson'ın, İzmir'de 1667-1678 tarihleri arasında Levant kumpanyasının İzmir konsolosu olarak görev yapan ve eserleriyle 17. yüzyıl Osmanlı tarihine önemli katkılarda bulunan Paul Rycaut'nun biyografisini konu alan çalışmasıdır.[2] Bu çalışmada, 17. yüzyılın ortalarında İz-

mir'in uluslararası ticari ve ekonomik öneminin geniş ölçüde yansıtıldığı görülmektedir. Üçüncüsü ise, Elena F. Syreet'in, andığımız çalışmaların devamı niteliğindeki, 18. yüzyılda İzmir'i konu alan çalışmasıdır.

İngiliz, Fransız ve İtalyan arşivlerini kullanan, konsolos raporları ve seyahatnamelerin yanı sıra birçok önemli kaynağa başvuran Syreet'in eseri sekiz bölümden oluşmaktadır. 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısının ele alındığı, timar sistemi, mukataa, iltizam, ayanlık kavramlarının açıklandığı birinci bölümde, Tournefort ve C. Gouffier'den alıntı, İzmir körfezini gösteren harita ve resimler de yer almaktadır.

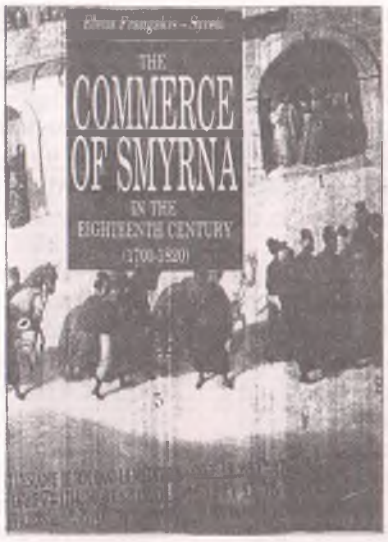

İkinci bölümde, 18. yüzyılda İzmir limanı, İzmir ve hinterlantının ekonomik yapısı, kervanyolları, ayanlık, mütesellimlik gibi konular üzerinde durulmaktadır. D. Goffman'dan yararlanılarak, 16. -17. yüzyıllarda İzmir'in ekonomik potansiyelinin açıklandığı bu bölümde, Tancoigne, Tavernier, Pococke, Tournefort, Chandler gibi gezginlerin eserlerine, konsolos raporlarına ve ikinci elden kaynaklara dayanılarak İzmir'in sosyoekonomik gelişimi anlatılmaktadır.

İzmir'in sosyal ve çevresel koşullarının incelendiği üçüncü bölümde, veba salgınları, depremler, yangılar, yerel ayaklanma ve kargaşalar (örneğin, Sarıbeyoğlu Mustafa'nın ayaklanması), savaşlar (1768-74 ve 1787-92 Osmanlı-Rus Savaşları, 1821-28 Yunan isyanı), korsanlık hareketleri anlatılmakta ve bu olayların İzmir'e etkileri üzerinde durulmaktadır.

Avrupalı (özellikle İngiliz, Fransız ve Hollandalı) ve Osmanlı tüccarların İzmir'le olan bağlantı ve faaliyetlerinin ele alındığı 4., 5. ve 6. bölümlerde, 1700-1820 sürecinde İzmir'in, Marsilya, Cenova, Livorno, Trieste, Messina limanlarıyla olan ticareti ayrıntılı bir biçimde anlatılmakta, ithalat ve ihracat değerleri grafiklerle gösterilmekte ve İzmir'den gerçekleşen ticaretin Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam dış ticareti içindeki önemi vurgulanmaktadır.

İzmir'in ithalatının anlatıldığı yedinci bölümde, 1721-12820 tarihleri arasında Marsilya'dan İzmir'e getirilen kumaş, kahve, şeker, çivit, koşnil değerleri ve bunların toplam ithalat içindeki payları ayrı ayrı grafiklerle belirtilmektedir.

Sekizinci bölümde, 1700-1820 yılları arasında İzmir'den Marsilya'ya yapılan ihracat anlatılmakta, tiftik, ipek, pamuk, pamuk ipliği, yün ve diğer dokumaların ihracat yüzdeleri ayrı ayrı grafiklerle yansıtılmaktadır. Grafiklerden, bu ürünlerin ihracatlarında büyük dalgalanmalar olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, 1700'de İzmir'in toplam ihracatında pamuğun %1 olan payının, 1745'de %52'ye kadar yükseldiği, 1773'de %15'e indiği , 1787'de, %55'e çıktığı ve 1820'de %12'ye indiği görülmektedir. Genel olarak anılan ürünlerde, 18. yüzyıl sonlarında Fransa'ya yapılan ihracatın gerilediği gözlenmektedir.

Ekler kısmında yer alan tablolardan da, İzmir'in, 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı dış ticareti içinde giderek önem kazandığı anlaşılmaktadır.

Özetle, Elena Frangakis-Syreet, Osmanlı arşiv kaynaklarına başvurmaması bir eksiklik olarak göze çarpmakla birlikte, Batı arşivlerindeki titiz çalışması ve zengin bibliyografyasıyla önemli bir boşluğu doldurmuş ve 18. yüzyılda İzmir'in sosyoekonomik yapısına ışık tutan bir çalışmayı gerçekleştirmiştir. Bu nedenle Syreet'in kitabı, Türkçeye çevrilmesi gereken bir eserdir. ■

* Elena Frangakis-Syreet, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)*, Athens 1992, Centre for Asia Minor Studies, XIX+375 pp. 1 chart, index.

1- Daniel Goffman, *İzmir and the Levantine World, 1550-1650*, Seattle 1990.
2- Sonia P. Anderson, *An English Consul in Turkey, Paul Rycaut at Smyrna*, 1667-1678, Carendon Press-Oxford 1989.

EMİR BEDİRHAN KİTABI VE YAZARI

MEHEMED MALMÎSANÎJ

Toplumsal Tarih'ın 9. sayısında sayın Mustafa Şahin'in *Millet ve Hükümet* kitabının yazarı Lütfi konusunda verdiği bilgileri okurken dikkatimi çeken bir hususa değinmek istiyorum. Mustafa Şahin, yazısının bir dipnotunda, Millet ve Hükümet'in yazarı Dr. Lütfi hakkında bilgi verirken şöyle diyor:

"... Şunun da aynı yazara ait olması muhtemel: Lutfi (neşreden), Emir Bedirhan, Kahire, Matbaa-i İçtihad, 62 s. t. y."

Şahin'in sözünü ettiği ihtimal üzerinde durmadan önce söz konusu kitabın kapağında yazılanları aktarmak istiyorum:

Emir Bedirhan
Hasılatı Kürdistan'ın Azm-i Kavi Cemiyeti'ne aittir
Naşiri; Kürdler Cemiyeti nâmına Lütfi
Türkçe'de tab' hakkı naşirindir
Fiyatı: 2 franktır.
Matbaa-i İctihad'da tab'olunmuştur.

Açıkça görüldüğü gibi Lütfi, *Emir Bedirhan* adlı

kitabın yazarı değil, nâşiridir. Osmanlı İmparatorluğuna başkaldıran Kürt Bey'i Bedirhan ve ailesi hakkında yazılmış olan bu kitapçık okunduğunda, yazarının Kürt olduğu, Kürtçeyi bildiği, Bedirhan Bey'i ve ailesini iyi tanıyan, seven bir kişi olduğu anlaşılır. Örneğin kitabın sonunda yazar, Ehmedê Xanî'nin ünlü eseri Mem û Zin'den Kürtçe bir bölüme yer vermiştir.

Kitapta yer alan bir manzumede ise şöyle denmektedir:

Merd-i hakbin olmayan nâdâna etmem serfürû
Derd ile kan ağlarım dermâna etmem serfürû
Ben ol ulviyyetperest üftâdeyim herhâlde
Minnetim Allah'adır Sultan'a etmem serfürû
Bak şu karşında duran *Kürdoğlunun* etvârına
Bedirhan evlâdıyım şîrana etmem serfürû
Nân için sanma imdâd eylerim nâehle ben
Gerçi bizâdım veli Sultan'a etmem serfürû
Dem olur kim her taraftan ceyş-i gam savlet eder
Ben yine imdâd için devrâna etmem serfürû
Mâ-hasal mahvım mukarer olduğun bilsem bile
İzzet-i nefsim yolunda câna etmem serfürû

Görüldüğü gibi burada "Bedirhan evlâdıyım" denmektedir. Şunu da hatırlatmakta yarar var: Bu manzumenin 1900 yılında Ümmid gazetesinde yayınlanmış biçiminde ise buradaki "Bak şu karşında duran Kürdoğlu'nun etvârına / Bedirhan evlâdıyım şîrana etmem serfürû" mısraları "Dikkat et karşındaki *Osmanlının* etvârına / *Kahraman evlâdıyım* şîrana etmem serfürû" biçimindedir.[1]

Emir Bedirhan kitapçığının içeriğini gözönüne alarak yazarının büyük bir olasılıkla Bedirhan ailesine mensup olduğunu söyleyebiliriz. Ancak tam kimliğini tesbit edemedik.

Lütfi'ye gelince: Naşir olan Lütfi, *Emir Bedirhan* kitabını Kürdler Cemiyeti nâmına neşretmiştir. Bu Lütfi ile *Millet ve Hükümet* ve *Fikr-i Islahat* adlı kitapların[2] yazarı olan Dr. Lütfi'nin aynı kişi olduğunu gösteren açık bir kanıta rastlayamadık. Ama yukarıda yazıldığı gibi, Emir Bedirhan kitabı, Matbaa-i İctihad'da basılmıştır. Daha önce adı geçen Fikr-i Islahat adlı kitap da Matbaa-i İctihad'da basılmıştır. Şükrü Hanioğlu'nun yazdıklarından anlaşıldığına göre, bu Matbaa-i İctihad'ın kurucusu Dr. Abdullah Cevdet'tir. Yine Hanioğlu, Abdullah Cevdet'in çeşitli makalelerinin *Garb Fikirleri* adı altında toplanarak yayınlandığını belirttikten sonra bu kitabın künyesini verir. Muallim L. Lütfi, *Garb Fikirleri*, Selâmet Matbaası, [İstanbul], 1929.[3] Burada değindiğim hususlar, Dr. Abdullah Cevdet ile "Lütfi" arasında bir bağlantı olabileceğini akla getiriyor, fakat bu konuda daha fazla bilgiye ihtiyaç var. Çünkü mevcut bilgilerimizle konu açıklığa kavuşmuyor.

Emir Bedirhan adlı kitapçığın üzerinde yayınlanış tarihi ve yeri yazılmamıştır ama Basile Nikitin ve - Bedirhan Bey'in torunlarından Bletch Shirguh [Blech Şêrkol] yani Süreyya Bedirhan gibi bazı yazarlar ile kimi bibliyografyalar bunun 1907'de Kahire'de yayınlandığını kaydederler.[4] Kitapçıkta, 1906'da meydana gelen Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi olayından da sözedildiğinden bunun 1906 veya daha sonraki bir tarihte yazıldığı kesindir. Öte yandan aynı kitapçıkta "*Bedirhan Bey Kürdistan'dan çıkalı yetmiş seneyi tecavüz ettiği halde* elyevm nevâdir ve hikâyât-ı bergüzidemiz tamamiyle mişarün ileyhin me'ali-i ahlakiye ve fazail-i şahsiyetine aittir" denmektedi.[5] Bedirhan Bey'in Osmanlı yönetimine karşı ayaklandığı ve 1847'de Kürdistan'dan Girit'e sürgün edildiği biliniyor. Aradan yetmiş yılı aşkın bir süre geçtiği kabul edilirse bu kitapçığın 1917'den sonra yazılmış olması gerekir. Ama yayın tarihi olarak yukarıda verilen 1907 tarihi doğru ise buradaki "yetmiş seneyi tecavüz ettiği" ifadesini yanlış kabul etmek gerekir.

Görüldüğü gibi, değindiğimiz hususların bazıları henüz yeterince açıklığa kavuşmuş değiller ve daha kapsamlı biçimde araştırılmayı bekliyorlar. ■

1- Bu manzumelerin karşılaştırılmış biçimleri için bak. Mal mîsanij, *Abdurrahman Bedirhan ve İlk Kürd Gazetesi Kurdistan* sayı; 17 ve 18, Stockholm, 1992, s. 41-43.

2- Bazı kaynaklarda Lütfi'nin şu kitabının adı da geçer: Lütfi, *L'etat politique de la Turquie et la Parti Liberal*, Paris, 1903 (Bak, Şerif Mardin, Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 228)

3- Dr. M. Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981, s. 393 ve 422.

4- Bak. Basile Nikitine, Les Kurdes, Editions d'Auhourd'hui, 1975, s. 318.
- Hazırlayan: Mehmet Bayrak, Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1994, s. 115.
- Editors: Silvio Roay and Kees Tamboar, ISK's Kurds Bibliography, Amsterdam.

5- Naşiri: Kürdler Cemiyeti nâmına Lütfi, Emir Bedirhan, s. 11.

80 YIL ÖNCE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA ARALIK AYI

2. Avusturya-Macaristan orduları Sırbistan'ın başkenti Belgrad'a girdiler; ama Sırplar dokuz gün sonra şehri geri aldı.

8. Falkland adaları Savaşı'nda İngiliz filosu, Alman Pasifik filosunu yendi. Bu savaşta gemisi batınca Almanya'nın Çin filosu komutanı von Spee de canından oldu.

21. Osmanlı ordusu Kafkas cephesinde Rusya'ya hücum etti, fakat 18 Ocak 1915 gününe kadar süren bu Sarıkamış taarruzunda fazla kayıp verdi. Bundan sonra, devrim ertesine kadar, denge Rusların lehine döndü.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI SEMPOZYUMU

16-17 Aralık 1994 tarihlerinde gerçekleşeceğini duyurduğumuz Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu'nun hazırlıkları sürüyor. Koordinasyonu vakfımızın merkezinden yürütülen sempozyum için, ülkemizdeki yaklaşık 300 etkin sivil toplum kuruluşuna çağrı yazısı gönderildi. Bu kuruluşlardan yanıt almaya halen devam ediyoruz. Kuruluşların pek çoğunun böyle bir çağrıyı almaktan memnuniyet duyduklarını ve böyle bir sempozyum düzenlenmesini çok isabetli bulduklarını öğrenmek gerçekten çok sevindirici.

Sempozyumun gerçekleşeceği İTÜ Sosyal Tesislerindeki altyapı hazırlıkları sürerken, sempozyumu düzenleyen beş kuruluşun bünyesindeki gönüllü çalışanlardan oluşan grup da, katılacak kuruluşların önceden yollayacakları tanıtım posterlerini salona yerleştirmek üzere çalışmaya başlayacak.

Sempozyumda sunulacak tebliğ özetleri ve tartışma sonuçlarının, sempozyum sonrasında bir kitapçık şeklinde basılması da planlanıyor.

Bu konudaki önemli adımlardan biri olacağını düşündüğümüz sempozyumun, ülkemizdeki sivil toplum kuruluşlarının etkinliğini ve aralarındaki işbirliğini artırmada önemli bir rol oynamasını ve önümüzdeki aylarda benzer başka toplantılar tarafından izlenmesini diliyoruz.

Sempozyumu düzenleyen kuruluşlar şunlar: Doğal Hayatı Koruma Derneği, Tüketiciyi Koruma Derneği, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Türkiye Felsefe Kurumu, Türkiye İnsan Hakları Vakfı.

Sempozyum Yönetmeni Aydın Uğur, sekreteri ise Nâfiz Güder. Bu sempozyum, Heinrich Böll Vakfı'yla işbirliği içinde gerçekleştirilmektedir.

İlk gün, yani 16 Aralık 1994 Cuma günü programı şöyle:

9.30 Birinci Oturum: Dünya'da ve Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi - Oturum Başkanı: Prof Dr İlter Turan, Tebliğciler ve Tartışmacı: Doç Dr Aydın Uğur, Doç Dr Turgut Tarhanlı, Murat Çelikkan.

11.30 İkinci Oturum: Sivil Toplum Kuruluşları - Kavramlar, Oturum Başkanı: Prof Dr İlkay Sunar; Tebliğciler ve Tartışmacı: Prof Dr Ioanna Kuçuradi, Prof Dr Zeynep Davran, Prof Dr Betül Çotuksöken

14.00 Üçüncü Oturum: Sivil Toplum Kuruluşlarının Devlet, Yerel Yönetimler ve Özel Sektörle İlişkileri, Oturum Başkanı: Nergis Yazgan, Tebliğciler ve Tartışmacı: Zekai Baloğlu, Yavuz Önen, Prof Dr Aydın Aybay.

16.00 Dördüncü Oturum: Sivil Toplum Kuruluşları-Demokrasi ve Katılım, Oturum Başkanı: Ayşe Akman, Tebliğciler ve Tartışmacı: Doç Dr Murat Belge, Prof Dr Çiğdem Kağıtçıbaşı, Güney Haştemoğlu

18.00 Kokteyl

İkinci gün, yani 17 Aralık 1994 Cumartesi gününün programı ise şöyle:

9.00 Beşinci Oturum: Atölye Çalışması

Atölyeler: 1) Kadın Kuruluşları 2) Kent Yaşamı ve Çevre Kuruluşları, 3) Sanat, Kültür, Eğitim, Bilim Kuruluşları, 4) Yurttaşlık ve İnsan Hakları Kuru-

AYIN TAKVİMİ

8 Aralık 1994 Perşembe, 17.00 Panel: **Türkiye'de Basın ve Demokrasi,** Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, Tünel.

10 Aralık 1994 Cumartesi 14.00 **Semavi Eyice'ye Saygı**, Sepetçiler Kasrı, Sirkeci.

16-17 Aralık 1994 Açılış 9.00 Sempozyum: **Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları.** İTÜ Sosyal Tesisleri, Maçka.

(Ayrıntılı bilgi iç sayfalarda)

luşları, 5) İş ve Çalışma Yaşamıyla İlgili Kuruluşlar

14.00 Altıncı Oturum: Atölyelerden Gelen Kısa Raporların Sunulması, Oturum Başkanı: Engin Ural

15.30 Yedinci Oturum: Açık Tartışma-Sivil Toplum Kuruluşları Arasında İletişim ve Örgütlenme, Oturum Başkanı: Prof Dr Bülent Tanör

18.30 Sempozyum Kapanış Konuşması: Doç Dr Aydın Uğur

Koordinasyon Merkezi: Tarih Vakfı, Zindankapı Değirmen S 15, 34460 Eminönü-İstanbul Tel: 0212/513 52 35 Faks: 0212/513 21 77

Semavi Eyice'ye Saygı

Tarih Vakfı, 1948'den bu yana bir arkeolog ve sanat tarihçisi olarak, yetiştirdiği öğrenciler, yaptığı araştırmalar, yazdığı makalelerle Türkiye'nin akademik hayatına büyük katkılarda bulunan Prof. Dr. Semavi Eyice'nin doğum yıldönümü münasebetiyle bir toplantı düzenledi.

Kültür Bakanı Sayın Timurçin Savaş ve Sayın Müsteşar Prof.Dr. Emre Kongar'ın da katılacağı toplantı 10 Aralık 1994 Cumartesi günü saat 14'te Sepetçiler Kasrı'nda yapılacak. Toplantı programı ise şöyle:

"Semavi Eyice'ye Saygı" - Prof. Dr. Stefanos Yerasimos, Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi.

"Semavi Eyice" - Prof. Dr. Oktay Arslanapa.

"Semavi Eyice'nin Arkeoloji Çalışmaları" - Prof. Dr. Muhibbe Darga.

"Türk Sanatı Tarihçisi Olarak Semavi Eyice" - Prof. Dr. Şerare Yetkin.

"Bizans Sanatı Hocası Olarak Semavi Eyice" - Prof. Dr. Yıldız Demiriz.

Tüm üye ve dostlarımızı bu önemli günde aramızda görmeyi diliyoruz.

Sendikacılık Ansiklopedisi

Geçen bültende yapılacağını söylediğimiz toplantı 27 Ekim'de gerçekleşti. Kültür bakanının daveti üzerine Türk İş Başkanı Bayram Meral, Hak-İş Başkanı Nevzat Çelik, DİSK Genel Sekreteri Mehmet Atay ile ILO Türkiye temsilcisi Prof. Rüçhan Işık ve Tarih Vakfı adına Orhan Silier yan yana gelerek iki ciltlik bir Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nin yayını konusunda görüş birliği belirttiler ve basına bu yayını ortaklaşa çıkartma kararlılıklarını duyurdular. İlgili protokol bu sıralarda imzalanacak. Oya Baydar ön hazırlıklar için konunun uzmanları ile görüşmeler yapmaya başladı. Ansiklopedinin başlık listesinin sendikaları, işçi liderlerini, çalışma yaşamına ilişkin temel kurumları, olayları ve mevzuatı, belli başlı grevleri kapsayacak şekilde saptanması hedefleniyor. Hazırlanacak ilk çerçevenin bu alanda emek vermiş kişilerin değerlendirme ve önerilerine sunulması için geniş katılımlı bir toplantı düzenlenecek. Ansiklopedi çalışmalarına katkıda bulunmak isteyen ya da elinde sendikacılık tarihine ilişkin belge bulunan okurlarımızın mektuplarını bekliyoruz.

Türkiye'de Basın ve Demokrasi Paneli

Tan olaylarının 49. yıldönümü nedeniyle Tarih Vakfı, Gazeteciler Cemiyeti ve Gazeteciler Sendikası'nın işbirliğiyle "Türkiye'de Basın ve Demokrasi" başlıklı bir panel gerçekleştirilecek. Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Nail Güreli'nin yöneteceği panele, konuşmacı olarak Türkiye Gazeteciler Sendikası Başkanı Orhan Erinç, Dr. Hıfzı Topuz, Altan Öymen ve Orhan Koloğlu katılıyor.

Panel, 8 Aralık Perşembe günü, Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi'nde, saat 17.00'de yapılacak.

"Tarihe Köprü - Eski Yazıdan Yeni Yazıya"

Tarih Vakfı'nın Kültür Bakanlığı'na sunduğu, eski yazıyla basılmış ve günümüzde araştırmacıların, tarihçilerin ve tarihe ilgi duyanların bir başvuru kaynağı olarak ihtiyaç duyacakları temel eserleri yeni yazıya kazandırmak amacıyla ortak bir yayın dizisine başlama önerisini Kültür Bakanı Sayın Timurçin Savaş memnuniyetle karşıladı. Vakfın "Eski Yazıdan Yeni Yazıya" şeklinde adlandırdığı dizi, Kültür Bakanlığı Müsteşarı Sayın Prof. Dr. Emre Kongar'ın önerisiyle "Tarihe Köprü - Eski Yazıdan Yeni Yazıya" adını aldı. Bu yeni yayın dizisinin ilk eseri olarak Mehmed Süreyya Bey'in (1845-1909) kaleme aldığı *Sicill-i Osmanî* (Tezkere-i Meşahir-i Osmaniye) yayımlanacak ve dizinin editörlüğünü *İstanbul Ansiklopedisi*'ne büyük emeği geçen Nuri Akbayar yapacak.

Sicill-i Osmanî, Osmanlı döneminde yetişmiş her alandan 20.000'e yakın kişinin biyografilerini içeren yaklaşık 2.500 sayfalık bir eser. Mehmed Süreyya Bey otuz yıl süren bir çaba sonucunda kütüphanelerimizdeki bütün yazma ve basma eserleri tarayarak, ve bugün büyük bir bölümü tahrip

olmuş ya da ortadan kalkmış olan mezar kitabelerini inceleyerek âdeta bir Osmanlı meşhurları ansiklopedisi yazmış ve biyografileri alfabetik bir biçimde sıralayarak Osmanlı tarihinin 54 ciltlik vazgeçilmez bir kaynağını oluşturmuştur. 1894-1895 yıllarında yayınlanan bu eserde Osmanlı Beyliğinin kuruluş yıllarından başlayarak 20. yüzyıl başına kadar ulaşan 700 yıllık bir dönemin Osmanlı hanedanı mensuplarının, sadrazamların, vezirlerin, tarihçilerin, şairlerin, hattatların, mimarların, Kırım hanlarının, Mısır hıdivlerinin ve Osmanlı devleti hizmetindeki yabancıların çeşitli uzunluklardaki biyografileri yer alıyor.

Tarih Vakfı yeni yazıya çevrildiğinde 2800 sayfayı bulacak olan bu eseri 6 cilt halinde yayımlamayı ve imzalanacak sözleşmede bir gecikme olmaması halinde 1995 sonbaharında okurların hizmetine sunmayı planlıyor.

TAZE KİTAPLARIMIZ

Kitap fuarına birkaç kitap yetiştirme telaşı araya girince yeni kitaplarımızı sizlere doğru dürüst tanıtamamıştık. Oysa çok önemli bazı kitaplarımız var:

Önce yeni dizimizden söz edelim: Kuram dizisi. Bu dizide özellikle tarih kuramları üzerine klasikleşmiş bazı çalışmaları yayınlamak istiyoruz. İlk kitabımız da günümüzün en önemli tarihçilerinden Peter Burke'ün *Tarih ve Toplumsal Kuram* adlı kitabı. Çevirisini ülkemizin en önemli tarihçilerinden olan Mete Tunçay yaptı. Peter Burke bu kitabında tarih ve toplumsal bilimlerin ortaya çıkışını, sonra da aralarındaki ilişkiyi ve yakınlaşmaları inceliyor. Tarihçilerin toplumsal bilimlerin model, yöntem ve kavramlarını nasıl kullandıklarını, buna karşılık toplum bilimcilerin kuram geliştirir ve doğrularken tarihi nasıl kullandıklarını çeşitli kültür ve çağlardan örnekler vererek gösteriyor. Kadın tarihi, mikrotarih, günlük yaşam tarihi gibi "Yeni Tarih" alanlarındaki son gelişmeleri de Peter Burke'ün sade ve dinamik anlatımından izleyeceksiniz.

Taze kitaplarımızdan biri de, çıkar çıkmaz, Tüyap kitap fuarında büyük ilgiyle karşılaşan *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*. New York'taki Fernand Braudel Merkezi'nde bir araya gelen bir araştırma grubu, emperyalizm çağındaki toplumsal dönüşümleri incelerken Doğu Akdeniz'deki önemli liman kentleri üzerinde araştırma yapmaya karar veriyorlar. 19. yüzyılda dünya sistemindeki genişlemeyi anlamak için liman kentlerinin bilinmesi gerektiği temasından yola çıkıyorlar; çünkü liman kentleri, ekonomik önemlerinin yanı sıra, toplumsal dönüşümlerin de odak noktasıydı. Beş yazar bu kentleri inceliyor (İzmir/Reşat Kasaba; Patras/Elena Frangakis-Syrett; Trabzon/A.Üner Turgay; Beyrut/Y. Eyüp Özveren; Selanik/Basil C. Gounaris), üç editör de (Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert) konuya bazı kuram ve tarih perspektifleri sunuyor. Türkiye Araştırmaları dizimizin dokuzuncu kitabı.

Eyüp:Dün/Bugün, Sempozyum-Atölye dizimizin üçüncü kitabı, ve Kültür Bakanlığı ile ortak yayınımız. 11-12 Aralık 1993 tarihinde yapılan aynı adlı sempozyumun bildirilerinden bazılarını içeriyor. Kitap, İstanbul için ayrı bir önemi olan Eyüp semtinin korunması çalışmalarında bir arka plan oluşturmayı amaçlıyor. Halil İnalcık'ın geniş bir tarihi perspektif içeren yazısını Halil Berktay, Cemal Kafadar, Jean-Louis Bacqué-Grammont, Tülay Artan, Abdülaziz Bayındır, Ahmet Hezarfen, İlber Ortaylı ve Abdullah Kuran'ın çalışmaları izliyor.

Bu ay çıkan kitaplarımız ise Haldun Derin'in *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)* ve Yahya S. Tezel'in *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* kitabının üçüncü baskısı.

Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Kalemi Mahsusası'nda Şifre İkinci Katipliği ile başlayan Haldun Derin'in memuriyet hayatı ve Çankaya anıları, İsmet İnönü'nün Kalemi Mahsus Müdürlüğü ile doruğuna ulaşıyor. Celal Bayar'ın Kalemi Mahsus Müdürlüğünü de üstlenen Haldun Derin, renkli ve mizah yüklü üslubu ile bizlere üç cumhurbaşkanı ve üç dönemin atmosferini yeniden yaşatıyor; ilginç gözlemleri, açıklamaları, notları ile birlikte...

Yahya Tezel'in *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* adlı kitabı daha önce Yurt Yayınları'ndan çıkmış ve iki baskı yapmıştı. Yazar, üçüncü baskı için kitabı tekrar gözden geçirdi, yeni veriler ışığında güncelleştirdi, yeni kaynaklar ekledi. 1923-1950 dönemi iktisadi tarihini öğrenmek isteyenler için vazgeçilmez bir kaynak.

YÖNETİM KURULU'NDA DEĞİŞİKLİK

Türk-İslam Eserleri Müzesi Müdiresi Dr Nazan Ölçer'in 1996'da düzenlenecek Europalia etkinliklerinin sergiler bölümünün yönetimi ile görevlendirilmesi, Vakfımız bakımından dolaylı bir kayba yol açtı. Nazan Ölçer bu ek yük dolayısıyla iki yıl

boyunca Yönetim Kurulu çalışmalarına katılmasının tümüyle olanaksızlaşacağını belirterek üyelikten ayrılmak isteğini belirtti.

Yönetim Kurulu iki genel kurul arasında boşalan üyesinin yerine yenisini seçme yetkisine dayanarak kurucu üyemiz Prof Dr Stefanos Yerasimos'u Yönetim Kurulu üyeliğine seçti. Türkiye ve İstanbul tarihine ilişkin çok sayıda kitap ve makalenin yazarı olan Stefanos Yerasimos, halen Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü görevini de yürütüyor.

Büyük çaplı sergilerin hazırlığı ve İstanbul Müzesi'nin kuruluşu öncesinde Nazan Ölçer'in doğrudan katkılarını alamayacak olmanın burukluğu içinde, kendisine geçmiş çalışmaları için tüm üyeler adına teşekkür ediyor, Stefanos Yerasimos'a başarılar diliyoruz.

Üç Aylık Üye Toplantısı

Üyelerle Vakıf yönetimi arasındaki iletişimin geliştirilmesini amaçlayan üç aylık üye toplantılarından sonuncusu 19 Kasım Cumartesi günü saat 16.00-19.00 arasında yapıldı. Elli civarında üyemizin katıldığı toplantıda önce Yönetim Kurulu Başkanı İlhan Tekeli geçen ayların başlıca çalışmalarını özetledi. Daha sonra Habitat 1996 dolayısıyla Vakfımız tarafından hazırlanmakta olan Başlangıcından Günümüze İstanbul Sergisi'nin Genel Koordinatörü Beral Madra bu sergi çalışması hakkında, Şebnem Önal ise Bilimsel Koordinatörü olduğu Anadolu'da Yerleşim ve Konut Sergisi hakkında bilgi verdiler.

Daha sonra tartışmalara geçildi. Geçen üç aylık üye toplantısında olduğu gibi bu toplantıda da üzerinde en çok durulan konuların biri Vakfın genişleyen etkinlik yelpazesi içinde önceliklerin kaybedilmemesi ve kalitenin korunmasının nasıl sağlanabileceğiydi. İkincisi ise üyeler ve destekçilerle Yönetim Kurulu ve Vakıf çalışanları arasında daha iyi bir iletişimin hangi kanallarla sağlanabileceği oldu. Ankara Hacettepe Üniversitesi'nden Günsel Renda arkadaşımız başka bir vesileyle geldiği İstanbul'da toplantıya katılabilmek için bir gün daha kalmıştı. Yine aynı üniversiteden Filiz Yenişehirlioğlu eleştirilerini ve çalışmalarına katılmak istediği projeleri üç sayfalık bir notla toplantıya göndermişti. Bunlar, iletişim kanallarının geliştirilmesi konusunda iki somut örnekti. *Haberler* Bülteni'nin *Toplumsal Tarih*'le birleştirilmesiyle bu derginin okuyucusu olmayanlar bakımından önemli bir kopukluğun doğduğu ve Haberler Bülteni'nin -ayrıbasım halinde- şimdikinden çok daha büyük sayıda dağıtılması gerektiği ortaya çıktı. Ayrıca Vakıf üye ve destekçilerinin geçmişte yaptıkları ve sürdürdükleri çalışmaların daha iyi izlenmesini, dolayısıyla onlardan en büyük desteğin sağlanmasını mümkün kılacak bir bilgi bankasının oluşturulmasının artık ertelenemez bir iş olduğu sonucuna varıldı. İlgili üyelerimizden kurulu küçük bir komisyonun Vakıf'ta organizasyon yapısının geliştirilmesi için bir rapor hazırlamak üzere hemen bir araya gelme niyeti de toplantının somut bir kazanımı oldu. Sözlü tarih projesine yeniden hız verilmesi, *Toplumsal Tarih*'in daha popülerleştirilmesi, üzerinde en çok durulan konular oldu.

Üç aylık üye toplantılarımız, katılanların eleştiri ve önerilerini ortaya koydukları değerli bir forum olarak Vakıf çalışmalarına azımsanmayacak katkılar sağlamaya devam ediyor. Bu toplantılara katılanların, eleştirilerini belirtirken, aynı zamanda, toplantı sonunda bir üyemizin kullandığı bir terimle "başarılanın değerini takdir etmek zevki" ile davranıyor olmaları ve dördüncü yıla yaklaşırken Vakfımızın hâlâ tatsız çatışma ve aydın kamplaşmalarından uzak, uyumlu bir kuruluş olmayı sürdürmesi istisnai bir olgu olarak büyük değer taşıyor. Tarih Vakfı'nın son yıllarda başardığı en büyük "iş" de zaten bu üslup ve yaş, meslek, ilgi açısından büyük bir çeşitlilik içinde uyum arama bilincidir.

Sözlü Tarih Projesi Yeniden Başlıyor

Çok önem verdiğimiz projelerimizden biri olan Sözlü Tarih'i Kültür Bakanlığı ile ortaklaşa yürütüyorduk. Ancak bu projenin ödemelerine Nisan tedbirleri kapsamında ara verilmişti. Böylece duraksayan Sözlü Tarih projesine, Kültür Bakanlığı, 1993'te yapılan ilgili protokolde öngörülen kaynakları yeniden sağlama kararı verdi. Böylece projeye yeniden canlılık geliyor. Gerçi aradaki büyük fiyat artışları bu protokolde öngörülen maliyetleri altüst etti ama yine de gelişme çok sevindirici.

Bu destek kararı için Bakan Timurçin Savaş, Müsteşar Emre Kongar ve Genel Müdür Mehmet Tuç'a teşekkür ediyor ve çalışmalara aynı şevkle başlıyoruz.

Ankara Konferansları

Hatırlarsınız, Ankara temsilciliğimiz Ocak 1993'ten itibaren bir dizi konferans düzenlemeye karar vermişti. Vakıf merkezi İstanbul'da olduğu

için Ankaralı üye ve dostlar birçok etkinlikten uzak kalıyorlardı, oysa vakfın herkesin katkısına ve katılımına ihtiyacı vardı.

Toplantılar her ay düzenlenecek, bilimselliği belli bir seviyenin üzerinde olacak, Vakfın ilgi alanına giren konular seçilecekti. Toplantıların resmi havadan kurtulması için katılanların üzerinde çalıştıkları ve düşündükleri konuları, aynı konulara ilgi duyan kişilerin önünde "sesli olarak dile getirdikleri" bir atölye çalışması olmasını istiyorduk. Ayrıca bu toplantılar Vakfımızın Ankara'da yeni yeni dostlar edinmesini de sağlayacaktı.

Nitekim, 1993'te İlhan Tekeli "Tarih ve Sosyal Bilimler", İlber Ortaylı "Doğu Avrupa ve Balkanlar", Herkül Millas "Ders Kitaplarımız ve Dünya Standartları", Kurtuluş Dinçer "Tarih Felsefesi", Nejat Kaymaz "Türkiye Toplumu ve İslam Dini", Özer Ergenç "Osmanlı Klasik düzeni ve 18. Yüzyıldaki Gelişmeler" başlıklı konferansları verdiler. Son derece hararetli tartışmalar oldu.

1994'te Mete Tunçay "İsmail Hüsrev Tökin", Halil Berktay "Tarih Eğitimi ve Ders Kitaplarının Yeniden Eleştirisine Giriş", Ahmet Mumcu "18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Basınında Türk İmajı", Uygur Kocabaşoğlu "Bolşevik İhtilali ve Osmanlı Basını"nı anlattı.

Bu dönem başlangıç konferansını Sina Akşin'den rica ettik. Bizleri kırmadı, yapmakta olduğu bir çalışmayı 27 Ekim'de "Yakın Dönem Siyasal Düşünce Tarihimizi Yazmak" adıyla konuklarımıza anlattı. Konferansını daha önce İstanbul'da yapılan "Tarihçinin mutfağı" dizisine benzeterek açtı. Gerçekten bir mutfak ortamının kuşkuları ve güçlüğü katılanlarca da hissedildi. Sina Akşin'in "yakın dönem"i -her ne kadar kendisi 1950'ye kadar inmek niyetindeyse de- 1980 ile 1994 arası kadar yakın bir dönemdi. Konferansa katılanlar sayıca azdı ama bu kadar yakın dönem olunca gerek tasnife gerek isimlerin saptanmasına epeyce itirazları ve katkıları oldu.

Sina Hoca'ya ve katılanlara teşekkür ediyoruz.

24 Kasım 1994'te, Erdal Yavuz "Osmanlı Devleti, Birey ve Toplum" hakkında konuşmuş olacak.

Bundan sonraki (teorik) programımız şöyle; 22 Aralık 1994, 26 Ocak 1995, 23 Şubat, 10 Mart, 27 Nisan ve 25 Mayıs 1995 tarihlerinde toplantılarımız olacak.

Konular ve konferansı verecekler saptanınca tekrar haber vereceğiz. Ama siz bu günleri takviminizde işaretleyin ve mutlaka buyurun.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu

Nisan 1995'te Ankara'da yapılacak sempozyumun çalışmaları ilerliyor. Belirlenen konuların sunuş ve tartışmalarını yapmakla yükümlü uzmanlar, bu sempozyumun düzenlenmesiyle ilgili ön kararları almış olan Bakanlık yetkilileri ve öğretim görevlileri ile Kültür Bakanlığı Müsteşarı Sayın Emre Kongar, yapılan hazırlık toplantısına katıldılar. Toplantının bilgilendirme niteliğindeki açılış konuşmasını ve yürütücülüğünü ise Prof. Doğan Kuban yaptı.

Sempozyumun temel konuları, sunuş yöntemi üzerine görüşlerin bildirildiği bu hazırlık toplantısının sonunda, asıl sempozyumun tarihi 20-22 Nisan 1995 olarak belirlendi. Ayrıca, sempozyumun ana temaları, bütün sunucu ve tartışmacıları ile sempozyum süresince açılması planlanan "sergi" konusunda da kararlar alındı.

Süleymaniye Külliyesi ve Çevresinin Korunması Projesi

Çeşitli bakanlıklar ve bilim çevrelerinde son zamanlarda güncellik kazanmış olan "Süleymaniye" ile ilgili olarak, 26 Ekim 1994 tarihinde Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'nün isteği üzerine, Tarih Vakfı toplantı salonunda bir toplantı düzenlendi. Toplantıya, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İmar ve Plan Daire Başkanlığı), TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Şubesi, İstanbul Üniversitesi, İl Turizm Müdürlüğü, Turizm Bakanlığı, Kültür Bakanlığı KTVK Genel Müdürlüğü, KB İstanbul 1 No'lu Koruma Kurulu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı gibi kuruluşlar temsilen katıldılar. Bu kuruluş temsilcileri dışında Prof. Nezih Eldem ile Turgut Cansever de Süleymaniye ile ilgili çalışmaları ve emekleri olan uzmanlar olarak toplantıda yer aldılar.

Süleymaniye toplantısına katılan kişi ve kuruluşların ortak kararı, konuyla ilgili bundan sonraki çalışmaların bir merkezin eşgüdümü altında, çoğulcu katılımla yürütülmesi yolunda oldu. Toplantıya, Tarih Vakfı'nın HABİTAT Sergileri için mekân alternatifleri çerçevesinde düşünülmüş bir

önerisi olarak Prof. Doğan Kuban'ın hazırladığı bir görüş metni sunuldu.

Vakıf olarak yakın bir süre içinde, Süleymaniye projelerine ne yönde katkıda bulunabileceğimiz konusunda çalışmalar yapmamız gerekiyor. Bir yandan üyelerimizden uzmanlarla bu projeyi tartışmaya başladık bile, ama konuyla ilgili her türlü görüş, öneri ve desteklerinizi bekliyoruz. Hem de acilen...

Kuruluşundan Bugüne İstanbul Sergisi

9 Kasım 1994 Çarşamba günü Eminönü merkezimizde, HABITAT II kapsamındaki İstanbul Sergisi'nin düşünsel ve kavramsal alt yapısının oluşturulması aşamasında uzmanlar tarafından hazırlanacak olan bilimsel alt yapıya eşlik etmek üzere, İstanbul için düşünmüş, İstanbul için düşlemiş, İstanbul için çalışmış ve üretmiş kişilerin katıldığı bir toplantı düzenlendi. Bu toplantı sonunda, serginin düşünsel alt yapısının "yaratıcılık", güçlü mesaj ve kavramlar içermesi gerektiği sonucuna varılarak, buna benzer bir seri toplantı daha düzenlenmesine karar verildi.

Oyunuzu Bize Verin!

Ekim sonunda bize bir mektup geldi. Bu mektupta Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın *Nokta Dergisi*'nin geleneksel "Doruktakiler" seçiminde kurum dalında 46 kişilik ön jüri tarafından aday gösterildiği belirtiliyordu. *Nokta Dergisi* haber koordinatörü Fikri Nazif Ayyıldız imzasıyla gönderilen bu mektup bizi de sevindirdi.

Biliyorsunuz Türkiye'de "Tanıtım" pahalı bir iş. Herhangi bir olayı, kurumu, yayını geniş çevrelere tanıtabilmek için medyayı kullanmak Tarih Vakfı'nın bütçesinin altından kalkamayacağı bir olay. *Nokta Dergisi* tarafından aday gösterilmek işte bu yüzden çok önemli; tanıtım için büyük bir fırsat. İşte bu yüzden bütün Vakıf üye ve dostlarını bir *Nokta dergisi* formu doldurup oylarını Tarih Vakfı'na vermeye çağırıyoruz.

Bir Tüyap Kitap Fuarı Daha Bitti

Ziyaretçi rekoru kırılan 13. kitap fuarı bizim açımızdan da sevindirici oldu. Bu yıl standımız daha düzenli, daha canlıydı. Daha çok kitabımız vardı, süreli yayınlarımız on birinci, on ikinci sayılara ulaşmıştı.

Daha çok "meraklısına" olan kitaplarımız, adıyla, yazarıyla isteniyordu. Matbaadan sıcak sıcak gelen (gerçekten sıcaktı, ekmek gibi) *Doğu Akdeniz Liman Kentleri* çok soruldu, ilk parti gelir gelmez bitti. Yine de en çok satan kitabımız Murat Belge'nin *İstanbul Gezi Rehberi* oldu.

En çok sorulan sorulardan biri de, *İstanbul An-*

siklopedisi'nin "kaç cilt kaldığı"ydı. Ansiklopediyi sahiplenmeyi de içinde taşıyan bu soruyu yanıtlamak ne hoştu: "Altı cildimizi tamamladık, iki cildimiz kaldı efendim". Yanıtı alanların yüzlerinde bir sevinç beliriyordu, biz de gururlanıyorduk.

Fuarda standımıza gösterilen ilgi iyiydi, sevgi iyiydi, satışlarımız iyiydi. Şimdi hedef 2. Ankara Kitap Fuarı.

KALIPLARA SIĞMAYA NEDEN BU KADAR MERAKLIYIZ?

Bu kez roller tersine dönmüştü. Kürsüdekiler hazırlanacak ön raporlarda katılımcıları alabildiğine özgür davranmaya çağırıyor, salondakilerin büyük çoğunluğu ise, olmaz illaki bir kalıba sokulmak istiyoruz diye diretiyorlardı.

Birleşmiş Milletler İkinci İnsan Yerleşimleri Konferansı HABİTAT II'nin 26 Ekim 1994'te Ankara'da gerçekleştirilen Birinci Ulusal Komite Toplantısı'ndaki genel görünüm buydu.

3-14 Haziran 1996'da İstanbul'da gerçekleşecek olan konferansın tüm hazırlık ve uygulama çalışmalarını yürütmekle görevlendirilmiş olan Toplu Konut İdaresi Başkanlığı alışılmışın dışında bir uygulamaya gitmiş, toplantıya bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları, yüksek öğretim kurumları dışında yerel yönetim örgütleri, meslek kuruluşları, sendikalar, konut kooperatifleri üst birlikleri, konut ve inşaat sektörüyle ilgili kuruluşlar ve aralarında vakfımızın da bulunduğu 30'a yakın sivil toplum örgütünü çağırarak ağırlığın devlet dışı kuruluşlarda olmasını sağlamışlardı. Toplantının açış konuşmasını yaparken TKİ başkanı Yiğit Gülöksüz bunun bilinçli bir seçim olduğunu vurguluyor, ilk kez bir ulusal rapor hazırlığında, devlet sektörünün yalnızca yüzde yirmi beş oranında temsil edildiğini söylüyordu.

Bunun nedeni gayet açıktı: HABİTAT koordinatörlüğünü üstlenen ekip, en az konferansın kendisi kadar konferansın hazırlık sürecini önemsiyor, bunu yeni ittifaklar oluşturmanın, tartışmaları yaygınlaştırarak daha geniş kitlelere mal etmenin bir aracı olarak görüyorlardı. Ulusal raporun amacını ve neler içereceğini açıklayan Prof. İlhan Tekeli ürün kadar sürecin de önemli olduğunu vurguluyordu.

Bu ilk toplantıya katılan doksan civarındaki kişiden istenen şuydu: HABİTAT'ın iki ana temasını oluşturan "herkese yeterli konut" ve "kentleşen bir dünyada sürdürülebilir yerleşmeler" konularında yalnızca kendi birikim ve deneyimlerini aktarmakla yetinmeyip olabildiğince aynı kaygıları paylaşan gruplarla bir araya gelerek yeni yaklaşımlar geliştirmek; bunları 26-27 ocak 1995'te yapılacak ikinci ulusal komite toplantısında tartışılacak biçimde formüle etmek. Bir başka deyişle herkesin kendi ilgi alanına giren konularda fikir üretmesini, ulusal raporun hazırlanma sürecini zenginleştirecek bir olgu olarak değerlendiriyordu koordinatörlük.

Bu görüş çoğu sivil toplum örgütü temsilcisi tarafından olumlu karşılandı. Özelikle çevre konusunda duyarlı örgütler "sürdürülebilir yerleşme" kavramının tartışılması gerektiğini, temalar arasına "sürdürülebilir yaşam kalitesi"nin katılmasının daha uygun olacağını savundular. Yerel yönetimler üst yöneticileri Birinci Belediyecilik Şurasının temasını oluşturan demokratik ve özerk belediyecilik temasının Habitat II'ye taşınabileceğini söylediler.

Ama herkes aynı görüşü paylaşmıyordu. Verilmiş bir kalıp içine sığma kolaylığına alışmış olanlar bu öneriye şiddetle karşı çıktı. Ya bu getirilen görüşler hükümetin resmi görüşüyle çelişirse ne olacaktı? Bu görüşleri bağdaştırmak çok güç olmayacak, çok vakit kaybettirmeyecek miydi? Habitat II koordinatörleri siz endişe etmeyin dedilerse de pek ikna edemediler "ya ortaya yeni bir fikir çıkar da bize de ek işler düşer" kaygısında olanları.

Her şeye karşın, gerek başlattığı tartışmalar, gerekse önerdiği olumlu yaklaşımlarla yararlı bir toplantıydı.

✎ Çelen Birkan

TARİH VAKFI'NA BİR ADRES DAHA

Aldığı projelerle mevcut binalarına sığamayan Tarih Vakfı, Habitat II için iki büyük sergi hazırlama görevi ile karşılaşınca Nişantaşı'nda üç daireden oluşan yeni bir çalışma mekânı kurdu. Yeni mekanımızda vakfın projeler bölümünün yanı sıra, şimdiye kadar Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesinde, yayınlarımızla birlikte çalışmalarını sürdüren Mali Koordinatörlüğümüz de taşınıyor. Yeni bürolarımızın adresi şöyle:

Tarih Vakfı, Projeler ve

Mali Koordinatörlük Bürosu

Nişantaşı, Vali Konağı C. 57 D. 2-3-4

80200 İstanbul

FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NÜN ATÖLYE VE KONFERANSLARI

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, yerli ve yabancı araştırmacıların katılımıyla gerçekleştirilecek tematik atölyeler düzenliyor. Bu atölyelerle, öğrencileri, genç araştırmacıları ve ilgi duyan herkesi konularında uzmanlaşmış bir araştırmacı nüvesinin etrafında toplayıp bir tartışma ortamı yaratmak amaçlanıyor.

Belirlenen iki tematik atölye, değişimli olarak her ayın ilk ve üçüncü salı günleri 17.30-19.30 arasında düzenlenecek. Her oturumda yaklaşık bir saat sürecek olan sunuştan sonra kısa bir ara verilecek ve tartışma bölümüne geçilecek.

I. ATÖLYE: İstanbul: Mekânlar ve İnsanlar

Bu tema Bizans ve Osmanlı döneminden itibaren şehrin geçmişiyle ilgilenebileceği gibi, metropolün bugünü ve yarınına doğru da genişleyebilecek. Böylece şehrin tarihi ile çağdaş ve gelecekteki yapısı, demografi, mekân, şehircilik, ekonomi, toplum, politika ve kültür boyutları ile işlenecek.

6 Aralık 1994 Nevra Necipoğlu: Konstantinopolis'in Fethi Arifesinde Bizanslı Tüccarın Durumu; 3 Ocak 1995 Stefan Yerasimos: 16. Yüzyıl İstanbul Nüfusunun Tekrar Değerlendirilmesi İçin Veriler; 7 Şubat 1995 Nicolas Vatin: İstanbul ve Padişahın Ölümü: Devletin Politik ve Sembolik Krizi (15.-16. yy.); 7 Mart 1995 Cem Behar ve Edhem Eldem: 18. ve 19. Yüzyıl İstanbul'u Üzerine Mahalle Ölçeğinde Demografik Araştırmalar; 4 Nisan 1995 Michel Kaplan: 10.-12. Yüzyıllarda Bizans Başkentinin İaşe Mekânları ve Ağları; 2 Mayıs 1995 Laurence Anmour ve Nuran Yavuz: İki Örnek Aracılığıyla Kent Ortamında Sosyolojik Araştırma Metodolojisi: Balat ve Gaziosmanpaşa; 6 Haziran 1995 Tülay Artan: Osmanlı Hanedanı Saray ve İkametgâhları: Osmanlı Aristokrasisinin Coğrafyası.

II. ATÖLYE: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu Arasında Türkiye

Bu atölyenin temelini imparatorlukların parçalanması ve bunun sonucunda bölgede ortaya çıkan ulusal devletler oluşturuyor. 1994-1995 programında ele alınacak temaların ortak tarihi boyutu milliyetçiliklerin doğuşu, etnik ve linguistik gruplardan hareketle ulus oluşumuna yol açan bölünme hatları ve dini cemaatler olacak. Bölgedeki yeni politik ve ekonomik paylaşımlar, ittifaklar, ağlar ve kaynaklar ise 1995-1996 yılının başlıca alt başlıklarını oluşturacak.

20 Aralık 1994 İlber Ortaylı: Türk Milliyetçiliğinin Kökenindeki Balkan Milliyetçilikleri; 17 Ocak 1995 Zafer Toprak: Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı Arasında Türk Milliyetçiliği: Sembolizm ve Siyasal Toplumsallaşma; 21 Şubat 1995 Halil Berktay: Milliyetçiliğin Taşıyıcısı ve İfadesi Olarak Popüler Roman; 21 Mart 1995 Mete Tunçay: Milliyetçilik ile Enternasyonalizmin Arasında Türk Sosyalistleri; 18 Nisan 1995 Charles Urjewicz: Kafkasya'da Milliyetçiliklerin Geri Dönüşü; 16 Mayıs 1995 Nathalie Clayer: Arnavutluk ve Dinlerin Geri Dönüşü; 20 Haziran 1995 Selim Deringil: Yeni Güçlerin Karşısında Ortadoğu'da Osmanlı Alacakaranlığı: Irak'ta Şiîlik ve Filistin'de Siyonizm.

Atölyelerde Fransızca, Türkçe ve İngilizce kullanılacak.

Oturumların bir değerlendirilmesini takip eden ayın *Toplumsal Tarih* ve *İstanbul* dergilerinde yer vereceğiz.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI
YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal,
Stefanos Yerasimos, Haldun Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ:

Vakıf Merkezi ve Bilgi-Belge Merkezi
Tanıtım ve Reklam
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Tarih Vakfı, Projeler ve
Mali Koordinatörlük Bürosu
Nişantaşı, Vali Konağı C. 57 D. 2-3-4
80200 İstanbul

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Kavaklıdere-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DİZİSİ: Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert (ed.). *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri* / Şevket Pamuk. *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)* / Selim Deringil. *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* / Sevgi Aktüre. *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri* / Suraiya Faroqhi. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* / Ehud. R. Toledano. *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)* / Çağlar Keyder. *Dünya Ekonomisi içinde Türkiye (1923-1929)* / Korkut Boratav, Ergun Türkcan (ed.). *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler.* / İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel. *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar* / KURAM DİZİSİ: Peter Burke. *Tarih ve Toplumsal Kuram* / BELGESEL DİZİ: Hagop Mıntzuri. *İstanbul Anıları* / Murat Belge. *İstanbul Gezi Rehberi* / SEMPOZYUM-ATÖLYE DİZİSİ: *Osman Hamdi Bey ve Dönemi* / *Toplumsal Tarihte Çocuk* / *Eyüp: Dün-Bugün.*

KİTAPÇILARDA

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi,
Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul. 0212-227 37 33
Genel Dağıtım: Kavram Ltd. Şti. 0212-244 02 85.

YAZDIYSA...

İSKİ Dosyasını, PKK'nın Amed Kampı'nı İslamcı Gençlik araştırmasını, Jak Kamhi'nin suikastçısını, Sıvas Raporu'nu, Bozkurtlar ve Elçibey ilişkisini, Dev Sol koğuşunu, Devletin sırtındaki kanı, Şeriat mı, Ordu mu araştırmasını, Cezanın evlerinde rüşvetin saltanatını...

OKUNUR...

TOPLUMSAL TARİH

TEMMUZ-ARALIK 1994 / SAYI 7-12

2. CİLT DİZİNİ

A

Abazalar 7/54 9/19-20
Abbas Halim Paşa 11/10
Abbas Hilmi Paşa 11/10, 14
Abbasiler 11/49
ABC Kitabevi 7/35
Abdullah Cevdet 8/57 10/57 12/64
Abdullah İbn Abbas 12/50
Abdurrahman Şeref 7/71
Abdülaziz 8/1,13,16 9/50
Abdülhak Hamid 10/57
Abdülhamid I 7/51,55 8/63
Abdülhamid II 8/34,37,57-58 10/23 11/18,23,25 12/38
Abdülhakim Arvasi 12/61-62
Abdülmecid 9/39
Abdülmecid Ef. 11/50,54 12/45,48, 49
Abidin Daver 11/53
Abidin Nesimi 11/8-14 12/16,22
Adam, Mme 8/8
Adamovic, M. 12/15
Adanır, Fikret 11/38
Adapazarı İ.T. Bankası 12/21
Adasal, Rasim 7/8
Adıvar A. A. 7/60
Adigeler 7/50-51
Adl ü İhsan Kabinesi 8/55
Afgani, Cemaleddin 8/10,12
Agoston, Gabor 11/42-43
Ağa Han 11/52-54 12/45
Ağaç kültü 7/11
Ağalık ve beylik 10/9-13
Ağaoğlu, Ahmet 8/1,6-11 10/1,6-8
Ahali Fırkası 8/55
Âhir zaman lûgatçesi 9/56
Ahlâk-ı Nazarî 12/5
Ahmed I 11/48
Ahmed Cevdet Oran 7/43
Ahmed Efendi, Yenişehirlizade 9/50
Ahmed İzzed Paşa 7/18-22 9/45
Ahmed Kâmil Ef. 11/5
Ahmed Muhtar Paşa 8/1,56-57 10/54 11/5
Ahmed Paşa, Ohrili 8/42-43
Ahmed Rıza bey 7/38 8/8 9/41
Ahmed Samim 8/1,58
Ahmed Vefik Paşa 8/26-27
Ahmed Yesevi 7/12
Ahrar Fırkası 8/55
Ahval-i havaiye 9/4
AIESEE 12/24
Ak Ana 9/6
Akar, Rıdvan 9/60-61
Akçam, Taner 7/64 10/52
Akçaoğlu, Hakan 7/38
Akçura, Yusuf 8/6,8,11-12 12/45
Akder, Necati 11/7,13
Akpınar, Turgut 7/10
Akşin, Sina 9/1,48
Aktükün, İ. H. 8/37-38
"Akyol, Yaşar 11/1,6-14 12/16-23"
Alaeddin Keykubad 7/25
Alaturka İnstant 7/5
Aleksandr II 7/14
Aleksandr III 11/4
Ali, Hz. 7/11 12/15,50
Ali Asgar 8/20
Ali İhsan Sabis 10/57
Ali Örfi Ef. 10/24
Ali Rıza Paşa 9/48
Ali Saip Bey 12/12
Ali Seydi Bey 7/43
Alişan Bey 10/10
Alldeutsche Verband 8/50-54 11/20,25
Almanların Türkiye'ye göçü 11/1
Almanya'dan Amerika'ya göç 11/26
"Almanya'nın Türkiye'de koloni kurma planları I-II 8/50-54 11/1,18-26"
Alman Arkeoloji Enstitüsü 12/1,9
Alman Kolonial Cemiyeti 11/22
Alman Şarkiyatçılar Cemiyeti 12/13
Alman Tarih Kongresi 11/38
Alman Tarihçiler Kongresi 12/13
Alman Türkologlar 12/13-16
Altın 8/5
Altınay, A. R. 10/1,50-52
Amerika'da garip bir balkis 7/5
"Amerika'da resmî tarih 12/6"
Amsworth, F. 7/28
Anadolu Demiryolları Şirketi 11/20,23, 25
Anagnostos, Albay 12/11
Anastasios I 12/31-35
Anbarcıoğlu, Ata 11/58
Anderson, S. P. 12/62
Andokides 11/46
Andronikos III 11/27
Anhegger, Robert 11/1
Anılarda Sivas 7/24-31
Angoulême 10/48
Ankara Antlaşması 7/18
Anzavur, Ahmed 7/18
Apollonius 10/18
Apsech, Avar Kralı 12/34
Ara seçim 1911 8/56
Aracı din 7/9
Ararat Şafağı 9/12
Aras, T.R. 12/7
Arel, Ayda 12/1
Arhiyenis, Sarandi 9/38-39
Arıkan, Zeki 7/70-71
Arif Oruç 11/11-12,14 12/18-19
Aristoteles 9/17 10/48
Arizona Bar 10/31
Arnavutluk Olayları 10/56
Arndt, F. 12/62
Arnt, E. M. 8/52
Artam, Nurettin 8/41
Artan, Tülay 11/39
Asabiyyet 9/50-52
Asar-ı İntibah 10/55, 59, 61
Âsım Turgut 10/54,57
Aslan, Erdal 11/1
Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti 9/45-46 11/10 12/22
Âşık Çelebi 9/16
Aşiretler 10/9-13
At motivi 7/11
Atalay, Besim 10/52-53
Atatürk, M. K. 7/18,22-23,30,32 8/6,39-41 10/1,6 11/6,14,34-35,54,58,60 12/15,16,45,47,48, 59,60
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu 11/1
Atilhan, C. R. 10/56
Atlantik Birahane ve Lokantası 9/34
"Atnur, İbrahim Ethem 9/1,45-48"
Atom bombası 12/6
Atsız, Yağmur 7/59,61,63
Av ritüeli 7/6
Avdetîler 12/60
Avrupa Birliği 11/30
Avusturya Boykotu 8/17-21
Aya Triada Kilisesi 10/32
Ayasofya Planı 10/49
"Aydın Valisi İzzet Bey'in hastalığı ve ölümü 12/11-12"
Aydınlanma 11/42
Aydınlanmacı Monarklar 12/38
Aydınlanmacı Mutlakiyet 12/38
Aydınların İhaneti 10/1
Ayısıt 9/6
"Ayışığı, Metin 7/1,18-23"
Aykut, Şeref 10/55
Ayşe Sultan 8/37
Azerbaycan 7/16
"Azerbaycanlı bir entelektüelin ortaya çıkışı: Ahmed Ağaoğlu'nun Fransa yılları 1888-94 8/6-11"
Aziz Mahmud Hüdai 10/22

B

Baba İlyas 7/13
Baba Tahir 11/8

Hakimiyet-i Milliye 10/7-8
Hakkı Paşa 8/1,55,58 10/58
Halaskâr Zabitan 8/56 10/56 11/10
Halbwachs, M. 12/8-9
Halife Abdülmecit Efendi'nin yurtdışına giderken yaptığı açıklamalar 12/49
Halife saraymdaki durum 12/46
Halife ve hilafet meselesi 12/45
Halifeler 11/49
Halifeliğin kaldırılması üzerine İstanbul müftüsünün yaptığı açıklamalar 12/49
Halil Rıfat Paşa 7/28,31
Halk İslâm 7/11
Halka doğru 7/43,46
Hallacyan Ef. 10/58
Halusinasyon 7/6-7
Hamâil 12/56-57
Hamdi Bey 9/46 12/60
Hamdullah Suphi 11/51
Hammer 11/26 12/15
Han Bayındır 9/7
Hançerlioğlu, O. 7/12-13
Handan, M. Ali 12/9
Hanotaux, Gabriel 11/4
Hareket Ordusu 8/58
Harita 7/3,41 9/kapak, 42-43 10/36-37
Harita Tarihinden 7/3,44
Harrington 7/23
Harris, Marvin 12/43
Hartmann, R. 8/28
Hasan, Hz. 7/11
Hasan Bedreddin 7/61
Hasan Fehmi 8/1,57
Hasan Mazhar 8/38
Hasan Rıza Paşa 10/55,57
Hasse, E. 8/52
Hastalık 8/4
Hatemi 9/13-14
Hatperestlik 11/47
Hava Uzay Müzesi 12/6
Havyarcıların hilesi 7/5
Hayali 10/53
Henri V 8/16
Henri VIII 12/43
Heraklios 12/34
Hesiodos 10/15
Hess, M. 12/14
Heydt, K. 8/52
"Hezarfen, Ahmet 8/1,42-43,63-64 10/1,11-17"
Himâle 12/56-57
Hilafetin Kaldırılması üzerine M. Kemal Paşa'nın beyanatı 12/48
Hilafetin kaldırılmasına doğru 12/47
"Hilâfetin Kaldırılmasının Türk basınındaki yankıları-I-II 11/49-54 12/45-50"
Hilair, J. B. 11/2
Himayecilik 11/25
Hindenburg 8/64 9/64
Hirohito 12/6
Hiss-i Milli 9/56-57
Hitler 11/25
Hizb-i Cedit 8/55
Hofer Olayı 12/18
Homeros 10/15 11/15-16
Horos Geciği 10/41
Hossein, Mary 11/43
Hristaki'nin Meyhanesi 7/32
Hristiyan-Müslüman 11/36-37
Hugo, V. 8/25
Huguenin 7/35
Hungaria, Gr. de 12/14
Hunlar 7/10 9/7
Hunyadi Janos 11/42
Hükümet 9/52
Hükümetin vazifeleri 9/53
Hürriyet ve İtilaf 8/55-56 10/55,57
Hürriyetperveran 8/55
Hürriyet'in İlanı 7/1
Hürriyet'in İlanı'nın ilk yıldönümünde Yıldız'da bir ziyafet 7/38
Hürriyet'in İlanı'nın 86'ncı Yıldönümü münasebet-i hasenesiyle. İlk Yıldönümünde bir konser 7/37
Hüseyin, Hz. 7/11 8/9
Hüseyin Hilmi Paşa 7/38 8/55 11/13
Hüseyin, Kral 11/54
Hüseyinzade Ali 8/6

I

"Ihlkan, Faruk 9/1,40-41"
Iliç, Slobodan 12/15
Imber, Colin 11/38
Islahat Fermanı 12/38
Islah-ı lisan 7/45
Işık, Hüseyin Hilmi 12/61-62
Işıkçılar 12/62

İ

İbn Batuta 7/25 9/8 12/4
İbn Fakdan 7/10 9/8
İbn Havkal 12/4
İbn Rüsd 8/11
İbn Said 7/25
İbn Sina 8/11
İbnü'l-Esir 7/25
İbrahim, Hz. 12/52
İbrahim Hakkı, Erzurumlu 12/52
İbrahim Hilmi Çığıraçan 10/59 12/15
İbrahim Paşa 10/10
İbrahim Paşa, Mısırlı 12/25
İbrahim Temo 8/57
İcmal-i Ahval 7/4 8/4
İdeal tip 11/44
İğdemir, Uluğ 11/1,33-35
"İğneyi kendimize batırmak 9/60-61"
İkdam'dan Seçmeler 10/4-5 11/4-5 12/4-5
"İki Komite İki Kıtâl ve Ermeni Mezalimi' 10/50-52"
"II. Meşrutiyet'te siyasi hayatın farklı bir yorumu: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Fırıldakları yahud Tarih-i Mâtem 8/55-59"
İktisadi yapı 9/54
"İlanı ertesinde Cumhuriyet tartışması 10/6-8"
İlanlar 10/5 11/5 12/5
İlk hava şehitlerimiz 10/28
İlkel topluluklar 7/6
İleri, Esin 12/14
İlm-i ehsine 7/47
İlm-i reml ve cifr 12/53
İmam Mansur 7/49
İmtiyaz anlaşması 11/24
İnal, İ. E. M. K. 11/6,13
İnal, Nail 8/1 9/31
İnalcık, Halil 7/57
İnan, Abdülkadir 7/10,12
"İnanç, Gül 8/1,39-41"
İnanma 7/8
İndirimli İthal malları 10/15
"İndirkaş, Zühre 9/6-9"
İnönü, İsmet 8/1,39-41 11/33,35,51-52 12/17,45,49
İnönü, Ömer 8/41
İnsan Hakları Vakfı 7/66
İnsandan kiprit imali 7/5
İnşa 7/48
İnterversio 7/7
"İntihalin böylesi 8/60-62"
İnziva 7/7,12
İpekli ve Sırmalı Kumaslar Mağazası 12/5
İsa, Hz. 11/42
İskender Çelebi 9/15
İskenderiye Kitaphğı 9/17
İskilipli Atıf hoca 12/15
İslâm Giray 7/55
"İslam Öncesi Türk kadınına bakış 9/6-9"
İslâmların coğrafyaya hizmeti 12/4
İsmail Fazıl Paşa 8/56
İsmail Hakkı, Dr. Milaslı 12/15
İsrael, Bohor 7/1,43-48
İstanbul Erkek Lisesi 12/4
İstanbul Hükümeti'nin çekilmesi 7/22
İstanbul-Kahire seferi 10/27
İstanbul Panoraması 8/kapak, 31
İstanbul sokaklarından çizgiler 9/44
İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği 7/1
İstanbul Türkçesi 7/43
İstanbul'un Antik Eserleri 10/48-49
İstanbul'un Değirmenleri 10/41-47
İstiklâl Mahkemesi 11/54 12/48
İtalyanlara Rapor 9/58-60
İthal mallar 11/5
İtimadname takdimi 11/4
İttihad ve Terakki 8/55-59 9/40-41 11/9-11
İzmir 11/15-16
İzmir Lokantası 9/34
İzmir Notları 9/10-12
İzmir'de ticaret 12/62-63
İzak Luria 12/60
İzzet, Kambur 12/1,11-12

J

Jäschke, Gotthard 12/15-16
Jan Huss 11/42
Jardin des Fleurs 10/32
Jdanov, A. 7/14
Jodocus Hondius Jan Jansson 7/44
Joffre, General 8/64 9/64
Johannes VI 11/27
Johanson, L. 12/14
Jupiter 12/41-42
Juno 12/41-42
Justinianus 12/41
Justinianos II 12/35

K

Kabapınar, Yücel 11/1
Kabartaylar 7/50 9/18-21,30-31
Kabotaj 7/1
Kabusname 12/14
Kadı Burhaneddin 7/24
Kadın 8/10-11 9/6-9
Kadınların çalıştırılması 8/5
Kadınların tütün sarfiyatı 8/5
Kadri, Bergamalı 10/1,52-53
Kaerger, Karl 8/53 11/19-20,22-23
Kahve pisirme usulü 7/5

Kalenderilik 7/12
Kalinin 7/14
Kalnuk, E. 12/9
Kâmil Paşa 8/1,21,55 9/40-41 10/55,58
"Kambolat, Hasan 7/1,14-17"
Kansu, S. A. 9/50
Kantakuzenos 11/27-29
Kaplinski 9/1
"Kaplinsky, Jaan 9/37"
Kara Ölüm 12/40-44
Karaçaylar 7/51,57
Karantina askerleri 12/4
Karikatür 7/3,41
Karal, E. Z. 11/1
Karanlık kamaralar 11/5
Kasım Paşa 11/48
Kasgarlı Mahmud 7/12
Katırcıoğlu, Fevzi Muhtar 7/37,71-72 9/1,42-43 10/1,29, 36-37 11/32 12/1,36-37
Kâtip Çelebi 7/61
Kavalalı Mehmed Ali Paşa 7/61 11/10
Kayıp aranıyor 11/4
Kaymakam soruşturması 8/5
Kazakistan 7/16
Kazvini, Zekeriya 7/24-25
Kemalizm 8/6
Kendine yabancılaşma 7/9
Kent tarihleri 7/67
Kerim Sebati 8/57
"Keskin, Mesut 11/1,18-26"
Keyder, Çağlar 10/9
Keyhüsrev I 7/25
"Keyif ve ötesi 10/38-40"
Keykavus b. İskender 12/14
Khalkedon 10-14-19
Kıbrıslı Sevket 8/18
Kınalızâde 9/49
Kırgızistan 7/17
Kırgızlar 7/9,11,13 9/7,9
"Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı nüfuzu 1783 yılı 8/63-64"
"Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı nüfuzunun gerilemesi ve Ruslara karşı Kafkas kabilelerinin direniş girişimleri (1792) II-III 7/49-57 9/18-31"
Kırmızı Cumhuriyet 10/7-8
Kırmızı Yumurta kavgası 7/61
Kısa Film Yarışması 7/67
Kızıl Manastır 12/13
Kızlar için İstanbul Üniversitesine Giriş Kartı 7/31
Kichener, Lord 11/54
Kimmerler 10/15
Kirchner, M. 12/14
Kirov 7/14
Kissling, H. J. 12/16
Kisilik parçalanması 7/8
Kitabiyat 7/59-64 8/55-62 9/49-57,60-64 10/48-53 12/58-64
Kleinmichel, S. 12/15
Klyastorniy, S. G. 12/15
Koca Yusuf Paşa 7/49,51-52,55-56
Kocagöz, Fadıl 7/1,39
"Koçak, Cemil 8/47-49"
Koleksiyoncunun Dağarcığından 7/1,39
Kolera salgını 9/4 10/58,64
Kolodziejczyk, D. 12/15
Koloni kurma planları 11/18-26
Kolonlar Metropolü istiyor 8/4
Kolonyacılar Cemiyeti 7/1,39-40
Kolonyalizm 11/18
Komnenoslar 12/35
Komşu kavgası 12/4
Kondolion Bey 12/11
Kongar, Emre 9/50
Konstantinopolis'in mahalleleri 10/49
Konstantinos VIII 12/35
Korell, A. 11/15
Kormisoş, Bulgar Han'ı 12/34
Kornrumpf, H-J 12/14
Korsanlar, köleler, mühtediler 11/39
Koşay, H. Z. 12/8
"Koyukan, Hamide 10/1,50-52"
Kozanoğlu 9/11
Kozanoğlu, Can 8/39,41
"Kozanoğlu, Cemal 9/1,38-39 11/1,27-29 12/1,,31-35"
Köftehor Macar 12/5
Köle ticareti 9/62-64
Köprülü, Fuat 7/11 10/52
Köstüklü, Nuri 8/60-62 11/55-57
Kristal Gazinosu 10/34
Krupp 8/10
Kumarhane İhbarı 11/4
Kumaş mağazası 12/5
Kuntay, M. C. 10/57
Kurdakul, Necdet 8/1
Kurt motivi 7/11
Kuşpalazı 12/5
Kut 9/6
Kutay, Cemal 11/55
Kutsal Birlik 11/44
Kutsal Topraklar 9/10-11 10/48
Kuva-yı Milliye 11/49
Kuvvet şarabı 10/33
Kuybişev 7/14
Küçük, Abdurrahman 12/60
Küçükasya 11/22
Kürd Aşiretlerinin Usul-i İskânı 11/7
Kütükoğlu, M. 7/70
Kvergiç, H. F. 12/15

L

La Rochefoucauld 8/16
Labaree, B.W. 10/15
Ladurie, Le Roy 10/25
Lagerde, Paul de 8/53
Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası 11/12
Lala Lokanta ve Birahanesi 10/33
"Lamartin, Saint-Simonculuk ve İzmir 11/15-16"
Langolis, V. 9/9
Larcher, M. 10/56-57
Laroche, E. 12/9
Larquié, Claude 11/40
Laumoier, A. 12/8
Laut, J. P. 12/15
Laz Talebe Cemiyeti 8/44-47
Lebon 7/34-35
Ledoux, Alphonse 7/35
Lehr, Adolf 8/52
Lellouch, B. 11/48
Leonardo 11/36
Lepsius 7/59
Letonya 7/16
Levant Kumpanyası 12/62
Levi-Strauss 7/7,9
Liberal aydınlar 12/38
Liberalizm 8/11 12/38-39
Lindau, Paul 7/62 8/24,26-27
List, Friedrich 8/53
Litvanya 7/16
Livius 11/45-46
Lloyd Kumpanyası 8/17
Londra Konferansı 7/20
Loti, Pierre 12/7
Louis XVI 7/55 8/16
Louis XIX 8/16
Ludendorff 8/64
Lugat ve Istılahlar 7/45-46
Lurianic Kabbala 12/60
Lütfi 12/63-64
Lütfi, Dr. Z. İ. 9/49-57 12/63-64
Lütfi Fikri 8/55-56 11/51,54
Lütfi, L. 12/64

M

"Macar, Elçin 9/1,60-61"
Macar Harbi 11/43
Macchiavelli 11/46
MacMahon 7/42
Mahmud II 9/50
Mahmud Muhtar Paşa 10/57
Mahmud Ragıb Kösemihal 11/8
Mahmud Şevket Paşa 8/1,57-58 10/55-56,58
Majer, H. G. 12/16
Makale-i Mahsusa 12/4
Makamî 9/16
Makbul İbrahim Paşa 10/53
"Malkin, Irad 10/14-19"
Mallar, Tüccarlar, Limanlar 11/38
"Malmisanij, Mehemmed 12/1,63-64"
Malthus 12/42,44
Mana 7/7
Manas Destanı 7/11 9/7-9
Mango, Cyril 10/48
Mansur, Şamil 7/49
Mansouri, Tahar 11/39
Mantran, Robert 9/62 12/9
Margolin, J-C. 11/43
Markiz 7/34
Marsillio 12/43
Marsilya Belediye Kütüphanesi 7/1
"Martal, Abdullah 9/1,62-64 10/13 12/1,62-63"
Marx, Karl 12/13,44
Massignon, Louis 12/7
Matbuat Kanunu 11/12 12/22
Matrakçı Nasuh 7/26,29 9/43
"Mattei, Jean-Louis 7/1,49-57 8/1,63 9/1,18-31"
Mavrogordato 7/35
Mazhar Osman 10/38
McNeill, W.H. 12/42
Medizinman 7/8
Medyum meraklı 7/41
Meclis'in Feshi 1912 8/56
Megabozos 10/14
Megarahlar 10/14
Megiser, A. 10/53
Mehmed V 10/51,56
Mehmed, Çelebi 7/27 9/13
Mehmed Emin Bey 12/50
Mehmed, Fatih 7/61, 63,71 9/13,31 10/26 11/10,38
Mehmet Fehmi Ef. 12/45,49
Mehmed Giray 8/64
Mehmed Halil Rifat Paşa 9/50
Mehmed Nihad 10/56
Mehmed Sırrı 12/23
Mehmed Vecihi Paşa 10/10-13

Hakimiyet-i Milliye 10/7-8
Hakkı Paşa 8/1,55,58 10/58
Halaskâr Zabitan 8/56 10/56 11/10
Halbwachs, M. 12/8-9
Halife Abdülmecit Efendi'nin yurtdışına giderken yaptığı açıklamalar 12/49
Halife sarayındaki durum 12/46
Halife ve hilafet meselesi 12/45
Halifeler 11/49
Halifeliğin kaldırılması üzerine İstanbul müftüsünün yaptığı açıklamalar 12/49
Halil Rıfat Paşa 7/28,31
Halk İslâm 7/11
Halka doğru 7/43,46
Hallacyan Ef. 10/58
Halusinasyon 7/6-7
Hamâil 12/56-57
Hamdi Bey 9/46 12/60
Hamdullah Suphi 11/51
Hammer 11/26 12/15
Han Bayındır 9/7
Hancerlioğlu, O. 7/12-13
Handan, M. Ali 12/9
Hanotaux, Gabriel 11/4
Hareket Ordusu 8/58
Harita 7/3,41 9/kapak, 42-43 10/36-37
Harita Tarihinden 7/3,44
Harrington 7/23
Harris, Marvin 12/43
Hartmann, R. 8/28
Hasan, Hz. 7/11
Hasan Bedreddin 7/61
Hasan Fehmi 8/1,57
Hasan Mazhar 8/38
Hasan Rıza Paşa 10/55,57
Hasse, E. 8/52
Hastalık 8/4
Hatemi 9/13-14
Hatperestlik 11/47
Hava Uzay Müzesi 12/6
Havyarcıların hilesi 7/5
Hayali 10/53
Henri V 8/16
Henri VIII 12/43
Heraklios 12/34
Hesiodos 10/15
Hess, M. 12/14
Heydt, K. 8/52
"Hezarfen, Ahmet 8/1,42-43,63-64 10/41-47"
Himâle 12/56-57
Hilafetin Kaldırılması üzerine M. Kemal Paşa'nın beyanatı 12/48
Hilafetin kaldırılmasına doğru 12/47
"Hilâfetin Kaldırılmasının Türk basınındaki yankıları-I-II 11/49-54 12/45-50"
Hilair, J. B. 11/2
Himayecilik 11/25
Hindenburg 8/64 9/64
Hirohito 12/6
Hiss-i Milli 9/56-57
Hitler 11/25
Hizb-i Cedit 8/55
Hofer Olayı 12/18
Homeros 10/15 11/15-16
Horos Geciği 10/41
Hossein, Mary 11/43
Hristaki'nin Meyhanesi 7/32
Hıristiyan-Müslüman 11/36-37
Hugo, V. 8/25
Huguenin 7/35
Hungaria, Gr. de 12/14
Hunlar 7/10 9/7
Hunyadi Janos 11/42
Hükümet 9/52
Hükümetin vazifeleri 9/53
Hürriyet ve İtilaf 8/55-56 10/55,57
Hürriyetperveran 8/55
Hürriyet'in İlanı 7/1
Hürriyet'in İlanı'nın ilk yıldönümünde Yıldız'da bir ziyafet 7/38
Hürriyet'in İlanı'nın 86'ncı Yıldönümü münasebet-i hasenesiyle. İlk Yıldönümünde bir konser 7/37
Hüseyin, Hz. 7/11 8/9
Hüseyin Hilmi Paşa 7/38 8/55 11/13
Hüseyin, Kral 11/54
Hüseyinzade Ali 8/6

I
"Ilıkan, Faruk 9/1,40-41"
Iliç, Slobodan 12/15
Imber, Colin 11/38
Islahat Fermanı 12/38
Islah-ı lisan 7/45
Işık, Hüseyin Hilmi 12/61-62
Işıkçılar 12/62

İ
İbn Batuta 7/25 9/8 12/4
İbn Faldan 7/10 9/8
İbn Havkal 12/4
İbn Rüşd 8/11
İbn Said 7/25
İbn Sina 8/11
İbnü'l-Esir 7/25
İbrahim, Hz. 12/52
İbrahim Hakkı, Erzurumlu 12/52
İbrahim Hilmi Çığıraçan 10/59 12/15
İbrahim Paşa 10/10
İbrahim Paşa, Mısırlı 12/25
İbrahim Temo 8/57
İcmal-i Ahval 7/4 8/4
İdeal tip 11/44
İğdemir, Uluğ 11/1,33-35
"İğneyi kendimize batırmak 9/60-61"
İkdam'dan Seçmeler 10/4-5 11/4-5 12/4-5
"İki Komite İki Kıtâl ve Ermeni Mezalimi' 10/50-52"
"II. Meşrutiyet'te siyasi hayatın farklı bir yorumu: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Fırıldakları yahud Tarihi Mâtem 8/55-59"
İktisadi yapı 9/54
"İlanı ertesinde Cumhuriyet tartışması 10/6-8"
İlanlar 10/5 11/5 12/5
İlk hava şehitlerimiz 10/28
İlkel topluluklar 7/6
İleri, Esin 12/14
İlm-i elsine 7/47
İlm-i reml ve cifr 12/53
İmam Mansur 7/49
İmtiyaz anlaşması 11/24
İnal, İ. E. M. K. 11/6,13
İnal, Nail 8/1 9/31
İnalcık, Halil 7/57
İnan, Abdülkadir 7/10,12
"İnanç, Gül 8/1,39-41"
İnanma 7/8
İndirimli İthal malları 10/15
"İndirkaş, Zühre 9/6-9"
İnönü, İsmet 8/1,39-41 11/33,35,51-52 12/17,45,49
İnönü, Ömer 8/41
İnsan Hakları Vakfı 7/66
İnsandan kiprit imali 7/5
İnşa 7/48
İnterversio 7/7
"İntihalin böylesi 8/60-62"
İnziva 7/7,12
İpekli ve Sırmalı Kumaşlar Mağazası 12/5
İsa, Hz. 11/42
İskender Çelebi 9/15
İskenderiye Kitaphğı 9/17
İskilipli Atıf hoca 12/15
İslâm Giray 7/55
"İslam Öncesi Türk kadınına bakış 9/6-9"
İslâmların coğrafyaya hizmeti 12/4
İsmail Fazıl Paşa 8/56
İsmail Hakkı, Dr. Milaslı 12/15
İsrael, Bohor 7/1,43-48
İstanbul Erkek Lisesi 12/4
İstanbul Hükümeti'nin çekilmesi 7/22
İstanbul-Kahire seferi 10/27
İstanbul Panoraması 8/kapak, 31
İstanbul sokaklarından çizgiler 9/44
İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği 7/1
İstanbul Türkçesi 7/43
İstanbul'un Antik Eserleri 10/48-49
İstanbul'un Değirmenleri 10/41-47
İstiklâl Mahkemesi 11/54 12/48
İtalyanlara Rapor 9/58-60
İthal mallar 11/5
İtimadname takdimi 11/4
İttihad ve Terakki 8/55-59 9/40-41 11/9-11
İzmir 11/15-16
İzmir Lokantası 9/34
İzmir Notları 9/10-12
İzmir'de ticaret 12/62-63
İzak Luria 12/60
İzzet, Kambur 12/1,11-12

J
Jäschke, Gotthard 12/15-16
Jan Huss 11/42
Jardin des Fleurs 10/32
Jdanov, A. 7/14
Jodocus Hondius Jan Jaussou 7/44
Joffre, General 8/64 9/64
Johannes VI 11/27
Johanson, L. 12/14
Jupiter 12/41-42
Juno 12/41-42
Justinianus 12/41
Justinianos II 12/35

K
Kabapınar, Yücel 11/1
Kabartaylar 7/50 9/18-21,30-31
Kabotaj 7/1
Kabusname 12/14
Kadı Burhaneddin 7/24
Kadın 8/10-11 9/6-9
Kadınların çalıştırılması 8/5
Kadınların tütün sarfiyatı 8/5
Kadri, Bergamalı 10/1,52-53
Kaerger, Karl 8/53 11/19-20,22-23
Kahve pişirme usulü 7/5

Kalenderilik 7/12
Kalinin 7/14
Kalmık, E. 12/9
Kâmil Paşa 8/1,21,55 9/40-41 10/55,58
"Kambolat, Hasan 7/1,14-17"
Kansu, S. A. 9/50
Kantakuzenos 11/27-29
Kaplinski 9/1
"Kaplinsky, Jaan 9/37"
Kara Ölüm 12/40-44
Karacaylar 7/51,57
Karantina askerleri 12/4
Karikatür 7/3,41
Karal, E. Z. 11/1
Karanlık kamaralar 11/5
Kasım Paşa 11/48
Kaşgarlı Mahmud 7/12
Katırcıoğlu, Fevzi Muhtar 7/37,71-72 9/1,42-43 10/1,29, 36-37 11/32 12/1,36-37
Kâtip Çelebi 7/61
Kavalalı Mehmed Ali Paşa 7/61 11/10
Kayıp aranıyor 11/4
Kaymakam soruşturması 8/5
Kazakistan 7/16
Kazvini, Zekeriya 7/24-25
Kemalizm 8/6
Kendine yabancılaşma 7/9
Kent tarihleri 7/67
Kerim Sebati 8/57
"Keskin, Mesut 11/1,18-26"
Keyder, Çağlar 10/9
Keyhüsrev I 7/25
"Keyif ve ötesi 10/38-40"
Keykavus b. İskender 12/14
Khalkedon 10-14-19
Kıbrıslı Sevket 8/18
Kınalızâde 9/49
Kırgızistan 7/17
Kırgızlar 7/9,11,13 9/7,9
"Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı nüfuzu 1783 yılı 8/63-64"
"Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı nüfuzunun gerilemesi ve Ruslara karşı Kafkas kabilelerinin direniş girişimleri (1792) II-III 7/49-57 9/18-31"
Kırmızı Cumhuriyet 10/7-8
Kırmızı Yumurta kavgası 7/61
Kısa Film Yarışması 7/67
Kızıl Manastır 12/13
Kızlar için İstanbul Üniversitesine Giriş Kartı 7/31
Kichener, Lord 11/54
Kimmerler 10/15
Kirchner, M. 12/14
Kirov 7/14
Kissling, H. J. 12/16
Kisilik parçalanması 7/8
Kitabiyat 7/59-64 8/55-62 9/49-57,60-64 10/48-53 12/58-64
Kleinmichel, S. 12/15
Klyastorniy, S. G. 12/15
Koca Yusuf Paşa 7/49,51-52,55-56
Kocagöz, Fadıl 7/1,39
"Koçak, Cemil 8/47-49"
Koleksiyoncunun Dağarcığından 7/1,39
Kolera salgını 9/1 10/58,64
Kolodziejczyk, D. 12/15
Koloni kurma planları 11/18-26
Kolonlar Metropolü istiyor 8/4
Kolonyacılar Cemiyeti 7/1,39-40
Kolonyalizm 11/18
Komnenoslar 12/35
Komşu kavgası 12/4
Kondolion Bey 12/11
Kongar, Emre 9/50
Konstantinopolis'in mahalleleri 10/49
Konstantinos VIII 12/35
Korell, A. 11/15
Kormisoş, Bulgar Han'ı 12/34
Kornrumpf, H-J 12/14
Korsanlar, köleler, mültecîler 11/39
Koşay, H. Z. 12/8
"Koyukan, Hamide 10/1,50-52"
Kozanoğlu 9/11
Kozanoğlu, Can 8/39,41
"Kozanoğlu, Cemal 9/1,38-39 11/1,27-29 12/1,,31-35"
Köftehor Macar 12/5
Köle ticareti 9/62-64
Köprülü, Fuat 7/11 10/52
Köstüklü, Nuri 8/60-62 11/55-57
Kristal Gazinosu 10/34
Krupp 8/10
Kumarhane İhbarı 11/4
Kumaş mağazası 12/5
Kuntay, M. C. 10/57
Kurdakul, Necdet 8/1
Kurt motivi 7/11
Kuşpalazı 12/5
Kut 9/6
Kutay, Cemal 11/55
Kutsal Birlik 11/44
Kutsal Topraklar 9/10-11 10/48
Kuva-yı Milliye 11/49
Kuvvet şarabı 10/33
Kuybişev 7/14
Küçük, Abdurrahman 12/60
Küçükasya 11/22
Kürd Aşiretlerinin Usul-i İskânı 11/7
Kütükoğlu, M. 7/70
Kvergiç, H. F. 12/15

L

La Rochefoucauld 8/16
Labaree, B.W. 10/15
Ladurie, Le Roy 10/25
Lagerde, Paul de 8/53
Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası 11/12
Lala Lokanta ve Birahanesi 10/33
"Lamartin, Saint-Simonculuk ve İzmir 11/15-16"
Langolis, V. 9/9
Larcher, M. 10/56-57
Laroche, E. 12/9
Larquié, Claude 11/40
Laumoier, A. 12/8
Laut, J. P. 12/15
Laz Talebe Cemiyeti 8/44-47
Lebon 7/34-35
Ledoux, Alphonse 7/35
Lehr, Adolf 8/52
Lellouch, B. 11/48
Leonardo 11/36
Lepsius 7/59
Letonya 7/16
Levant Kumpanyası 12/62
Levi-Strauss 7/7,9
Liberal aydınlar 12/38
Liberalizm 8/11 12/38-39
Lindau, Paul 7/62 8/24,26-27
List, Friedrich 8/53
Litvanya 7/16
Livius 11/45-46
Lloyd Kumpanyası 8/17
Londra Konferansı 7/20
Loti, Pierre 12/7
Louis XVI 7/55 8/16
Louis XIX 8/16
Ludendorff 8/64
Lugat ve Istılahlar 7/45-46
Lurianic Kabbala 12/60
Lütfi 12/63-64
Lütfi, Dr. Z. İ. 9/49-57 12/63-64
Lütfi Fikri 8/55-56 11/51,54
Lütfi, L. 12/64

M

"Macar, Elçin 9/1,60-61"
Macar Harbi 11/43
Macchiavelli 11/46
MacMahon 7/42
Mahmud II 9/50
Mahmud Muhtar Paşa 10/57
Mahmud Ragıb Kösemihal 11/8
Mahmud Şevket Paşa 8/1,57-58 10/55-56,58
Majer, H. G. 12/16
Makale-i Mahsusa 12/4
Makamî 9/16
Makbul İbrahim Paşa 10/53
"Malkin, Irad 10/14-19"
Mallar, Tüccarlar, Limanlar 11/38
"Malmisanij, Mehemmed 12/1,63-64"
Malthus 12/42,44
Mana 7/7
Manas Destanı 7/11 9/7-9
Mango, Cyril 10/48
Mansur, Şamil 7/49
Mansouri, Tahar 11/39
Mantran, Robert 9/62 12/9
Margolin, J-C. 11/43
Markiz 7/34
Marsillio 12/43
Marsilya Belediye Kütüphanesi 7/1
"Martal, Abdullah 9/1,62-64 10/13 12/1,62-63"
Marx, Karl 12/13,44
Massignon, Louis 12/7
Matbuat Kanunu 11/12 12/22
Matrakçı Nasuh 7/26,29 9/43
"Mattei, Jean-Louis 7/1,49-57 8/1,63 9/1,18-31"
Mavrogordato 7/35
Mazhar Osman 10/38
McNeill, W.H. 12/42
Medizinman 7/8
Medyum merakı 7/41
Meclis'in Feshi 1912 8/56
Megabozos 10/14
Megaralılar 10/14
Megiser, A. 10/53
Mehmed V 10/51,56
Mehmed, Çelebi 7/27 9/13
Mehmed Emin Bey 12/50
Mehmed, Fatih 7/61, 63,71 9/13,31 10/26 11/10,38
Mehmet Fehmi Ef. 12/45,49
Mehmed Giray 8/64
Mehmed Halil Rifat Paşa 9/50
Mehmed Nihad 10/56
Mehmed Sırrı 12/23
Mehmed Vecihi Paşa 10/10-13

Mélikoff, Irène 12/9
Memduh Paşa 8/56
Memlukler 11/49
Menfaatli ilan 12/5
Mercimek Ahmed 12/14
Mesih 10/23
Mesudi 12/4
Metzger, H. 12/9
Mevlânâ 9/14
Mevlânâ Abdurrahim 7/11
Mevlanzade Rıfat 9/40 11/8,12
Mıh 10/41
Mısırlı Mustafa Kâmil 7/61
Midhat Paşa 12/59
Mihri Hatun 9/13-16
"Millas, Herkül 11/1,30-31 12/1,24"
Millet 9/53-56
"Millet ve Hükümet 9/49-57"
Milli his 9/56-57
Millî Şef 8/39-41
Milliyetçilik 11/49
Miralay Sadık 12/59
Misak-ı Millî 7/20-22 11/49
Mistik parçalanma 7/7-8
MİT 7/1
Mit 12/41
Mizzi, Lewis 7/35
Moğollar 7/9-10,13,57
Moldova 7/16
Moltke 7/28 8/51,53,64 9/10,64 10/39 11/19,22
Mommsen 11/45
Mondros Ateşkesi 11/10 12/11
Montesquieu 8/8
Moralı Ailesi 7/33
Mordmann 7/28
Mordtmann, A. D. 9/11
Morisko'lar 11/41
Muammer Bey, vali 7/28,31
Mudanya Ateşkesi 11/11
Mudanya Mütarekesi 7/22
Muhacirin Komisyonu 10/12
Muhammed, Hz. 11/49
Muhammed Abduh 8/10
Muharrerat 11/4
Muhiddin Arabî 12/52
Mumsöndü 12/59
Murad II 9/13 12/15
Murad Efendi 10/40
Murad Giray 9/23
Musa, Hz. 7/11 11/15
Musahabe 11/5
Musiki 11/5
Muska 12/56-57
Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1924 Nutku 12/47
Mustafa Paşa 9/47
Mustafa Reşid Paşa 9/38
Mücadele 11/12 12/23
Müeyyedzade 9/13
Mülahaza 10/4
Münşi 7/48
Müridizm 10/11
Mürur tezkeresi 10/13
Müteferrika 11/47
Mütenevvia 7/5 8/5 9/5

N

"Nacar, Elçin 9/60-61"
Nadi, Nadir 8/40
Namık Kemal 7/35 8/57 9/50
Napoleon III 8/15-16
Napolyon'un Mısır Seferi 11/31
"Narlı, Nilüfer 10/1,19"
Nassi, Gad 12/59
Naum Tiyatrosu 10/32
Nazım Hikmet 12/19
Nazım Paşa 10/54-55, 57-58
Nazmizade Murtaza 12/14
Necati 9/15-16
Necib Âsım 10/59
Necipoğlu, Nevra 11/38
Nemlizade Cemal Bey 8/18
Nemrut Mustafa 11/11
"Neuman, Christoph K. 12/1, 13-16"
Nevroz 7/7
Nikola II 7/14
Nika İsyanı 12/41
Nilüfer Hatun 11/27
Niyazi, Resneli 8/57 9/49
Niyazi-i Mısrî 10/23-24 12/60
Nogaylar 7/57
Norodonkyan, G. 10/54
NSDAP 12/16
Nurettin Ferruh 8/5
Nuri Bey 7/35
Nusha 12/56-57
Nüfus 9/55 12/40-44
Nüfuz alanları 11/19

O

Ocak, Yaşar 7/12
Oğlancılık 11/4
"Okay, Cüneyd 10/1,21"
Okyar, Fethi 7/23
10 Temmuz İnkılâbı 8/57
"XV. Yüzyıl Kadın Şairlerinden Mihri Hatun 9/13-16"
"16. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un Antik Eserleri 10/48-49"
"18. yüzyıl İzmir Ticareti 12/62-63"
Orbay, Rauf 10/6 11/51
Orhan Bey 7/11
Orhan Gazi 11/1, 27-29
Orta tabaka 7/46
Ortaasya Şamanizmi 7/9
Ortaç, Y.Z. 8/40 10/59
Oruç, Arif 11/11-12,14 12/18-19, 23
Osman 10/39
Osman Hamdi Bey 8/14
Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay 7/4-5 8/4-5 9/4-5 10/4-5 11/4-5
Osmanlı İşlemeleri ve Şamdanları 10/kapak
"Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi yazışmalarından örnekler 9/40-41"
Osmanlı köle ticareti 9/62-64
Osmanlı-Rus ilişkileri 7/1
Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri 7/70
Osmanlıcılık 11/49
Osmanlı'nın 'hoşgörü'sü ve sınırları 11/42
"Osmanlı'nın son döneminde ekonomik gelişme ve Samsun örneği 12/38-39"
Otacı 7/7
31 Mart 8/57 11/9

Ö

Ögel, Bahaeddin 7/10 , 13
Öke, Mim Kemal 11/53
Ömer Hilmi Ef. 12/49
Örnek, Sedat Veyis 7/8 12/52
Ötekileştirici bilinç biçimleri 11/38
Ötekileştirme 11/43
'Öteki'nin toplumunda azınlık olmak 11/40
Özal, Turgut 12/62
Özalp, Ahmet 12/52
Özbaran, Salih 7/65 11/1,30
"Özbek, Tolga 10/1, 27-28"
Özbekistan 7/16
Özdenler 7/56
Özege, Seyfeddin 9/50 12/52
Özel öğretmen 8/5
Özel Tekel yasak 7/4
Özgür Üniversite 7/6
"Özmakas, Hacer 9/17"
"Özmakas, Yavuz 10/1 , 52-53"

P

Padişahın gölgesinde 7/4
Pangermenistler 11/25
Panislamizm 11/49
Pantürkist akımlar 7/6 8/8, 10
Papa Eftim 10/59
Papagallo'nun 1877 yılı Avrupası için kehanetleri 7/42
Papi Lokantası 12/28
Paris Konferansı 7/21
Parşömen 9/17
Pasifik Savaşı 12/6
Paton, W. R. 10/17
Patrikhane 10/58
Paulicien 7/12
Paulick Lokantası 8/38
Peder Dan 11/41
Peker, Recep 8/40
Pelister, Naci İsmail 11/6-14 12/16-23
Pellé, General 7/19-20
Pera Palas 12/25
Perez, Joseph 11/43
Perrier, Casimir 11/4
Peter, Karl 8/52
Petermann, J. H. 9/11
Petro I 7/14 9/31
Phokas, Nikephoros 12/35
Pınar Birahanesi 10/32
"Pınar, İlhan 7/1,59,62-64 8/22-29 9/1,10-12 10/1,38-40 11/1,15-16"
Pir İlyas Şücaeddin 9/13
Piri Reis 9/43
Piyos Olayı 12/17
Pius II 10/26
Plinius 7/51,57
Poincaré, R. 7/20-21,23
Politik skandallar 12/18
Polo Kulübü 10/35
Polonyalı Simeon 7/26
Polybios 10/17-18 11/45
Popüler İnanç 11/42
Portolan ve Deniz Haritaları 9/42-43
Prätor, S. 12/15
Prens Sabahaddin 8/18 12/38
Pressel, Wilhelm 8/53
Princip, Gavrilo 7/1
Prokopios 12/31
Proksch Birahanesi 8/34
Propontis 10/15-19
Propontis'te Megara Koloniciliği 10/18-19
Ptoleme 9/17
Pugaçev 7/49

Q
Quai d'Orsay 12/7
Quataert, D. 8/20-21

R
Rabelais'nin çağrışımları 10/25
Rabia Adeviye 10/23
Radloff 7/9
Rakkas tohumlar 10/5
Ramiz Bey, Binbaşı 9/11
Rauf Bey 11/51
Rav Ari 12/60
Refet Paşa 7/22
Reindl-Kiel, H. 12/14
Reinel, Pedro 9/42
Reinkowski, M. 12/14
Renan 8/8-9
Resimli Cuma 11/11,14 12/52
Reşid Galib 11/34
Reşid Paşa 7/19
Reşid Paşa, vali 7/30
Rey, C. R. 9/36
Rey, E. R. 9/36
Rıdvan Paşa 12/5
Rifat Müeyyed Bey 7/19
Rifat Paşa 8/56
Rıza Nur 8/58
Rider, Le G. 12/9
Riemenschneider, R. 11/31
Rifat, Dr. 12/59
Rifat Efendi 12/5
Robenson 11/5
Robert, Louis 12/8-9
Roerich 7/10
Rohrbach, Paul 11/24
Róna-Tas, A. 12/14-15
Roosevelt 8/40
Rose, W. F. 10/36 12/37
Ross, L. 11/19,22
Roux, Jean Paul 7/8
Rozen, Minna 9/68-71
Röhrborn, K. 12/15
Rum kalpazan 7/4
Rum Kültür Cemiyeti 11/34
Rum teheiri 9/1
Rumbold, Horace 7/19
Rumscheid, Frank 12/1
Rusya Federasyonu 7/14
Rü'yet-i hilâl zamanında yapılacak muamelat 12/55
Ry toplantısı 11/47-48
Ryan, Mr. 7/21 9/48

S
Sabetay Sevi 10/22-24 12/58-60
"Sabetaycılar hakkında yazılmış iki Osmanlıca risale 12/58-60"
Sabetaycılık 10/1 12/58
"Sabetaycılık ve Osmanlı Mistisizmi 10/22-24"
Sabunlu kâğıt 8/5
Sadık Bey, Miralay 8/55 10/56
Safiye Ayla 9/35-36
Said Halim Paşa 10/55
Said Paşa 7/38 8/1,55,59 10/54,56, 58
Saint Simon 7/25
Saint-Simonculuk 11/15-16
Sakaoğlu, Necdet 10/55
Sakarya Zaferi sonrası 7/18
Sakal yapmak serbest 7/4
"Salgın ve nüfus 12/40-44"
Salgın hastalık 12/5
Salih Giray 9/22,31
Salih Paşa 7/18,38 9/48
Sallustus 11/45
Salur Kazan 9/7-8
Samsun örneği 12/38-39
Sancazade Ragıp Paşa 8/34
"Sarıhan, Zeki 8/1,44-47"
Sarıkoyuncu, Ali 8/60-62 11/1,55-57
Sauzet, Robert 11/43
"Savunmasız Bir Kitap 7/59-61"
"Saydam, Abdullah 10/1,9-13"
Saydam, Refik 8/41 9/36 10/58
Sayılgan, Ajlan 11/8,13
SCF 8/6 11/11,14
Schau, E. 11/24
Schiele, Georg 11/20,22
Schlagintweit, M. 11/19,22-24
Schreiber, Georg 11/27
Scipio Africanus 11/43
Seçim (Kasım 1908, Aralık 1911, Mart 1912) 8/55-56
Segedin Muahedesi 12/15
80 yıl önce: I. Dünya Savaşında -Ağustos 1914 8/64 -Ekim 1914 10/64 - Kasım 1914 11/64 Aralık 1914 12/64
80'inci Yıldönümünde Balkanlar'daki bir çatışmadan ilk Dünya Savaşı'na 8/23-33
81 Yıl önce Türk Kızılayı'nın Hint Kızılayı'na çektiği ziyafet 8/30
"Selânik'den Mektep Şarkısı 10/21"
Selim I 9/13
Selim II 7/61, 64
Selim III 7/55 9/30-31
Selim Giray 9/21
Selim, Yavuz 11/42
Sestini 7/27-28
Sevr Antlaşması 7/18,21
"Seyahatnamelerde ve Anılarda Sivas 7/1,24-31"
Seyfeddin Bey 10/55 12/52
Seyyid Halil 7/49,53,55-56 9/18,21-22,30-31
Seyyid Muhammed Nur 10/23
Seyyid Mükrimüddin Türbesi 12/12
Sforza, Kont 9/60
"Shmueli, Nino 10/14-19"
Sholastikos, E. 12/31
Siemens 11/25
Sigismond 11/38
Sinan Paşa 9/15
Sivas Kalesi 7/29
Sivil toplum 11/65 12/65
Siyah Kalem'in fırçasında Şamanlar , sayı 7 ön kapak
Siyasal Hiciv Haritaları 10/36-37 12/1,37
Siyasi yapı 9/54
Slavistler Kongresi 12/13
Son Sürgünler 9/60-61
"Son Osmanlı Hükümeti ile Ankara Hükümeti Arasındaki Münasebetler -II (21 Ekim 1920- 4 Kasım 1922) 7/18-23"
Sopalı seçim 8/56 10/55
Soysal, Gün 8/1
Sömürge Ekonomist Komitesi 11/25
Söylemezoğlu, G. K. 10/57-58
Söz-Yazı 11/47-48
Sözlü Tarih 12/68
Sponeck Birahanesi 8/30
Sprenger, A. 8/53 11/19
Stachowski, M. 12/15
Stalin 12/6
Statü kaybı 7/7 9/7
Stein, Heidi 12/14
Stergiadis, Aristidis 12/11
Stimson, Henry 12/6
Strauss, J. 11/48 12/14
Strohmeier, M. 12/15
Suidas 12/32
Sultan Mehmed Reşad 12/49
Sultan Mehmet Reşat'ın oğlu Ömer Hilmi Efendi'nin açıklamaları 12/49
Sultan Reşad'ın Ecnebi konuklara verdiği yemek 10/29
Südenhorst, W. E. 8/53
Süleyman, Kanuni 10/48,53 11/39
Süleyman Nazif 10/59 11/53
Süleyman Tevfik 11/12 12/23
Sümer, Faruk 9/8
Süryaniler 8/53
Szilard, Leo 12/6

Ş
Şadırvan Camisi 9/11
Şafak Sadâları 8/5
Şahin Giray 9/21
"Şahin, Mustafa 7/1,43-48, 59-62,64 9/1,49-57 10/1,54-64 11/6-7,13 12/1,22,51-57,63"
"Şahin, Mustafa (İzmir) 11/1,6-14 12/16-23"
Şahin-Tolt, Peter 11/43
Şakir Bey "Feleki" 12/55
"Şakiroğlu, Mahmut 11/1,33-35"
"Şaman ve Şamanların Göçü 7/6-13"
Şaman Davulu 7/7
Şamanlık 7/1 9/6
Şamanlar 7/6-13
Şark Meselesi 7/18
Şarkiyatçılar Kongresi 8/8-9
Şarlken 11/43
Şef kavramı 8/40
Şehzade Ahmed 9/13,15
Şemsi Efendi 10/1,21 12/59
"Şen, Ayşe 7/4-5 8/1,4-5 9/4-5 10/1,4-5 11/4-5 12/4-5"
Şerif Hasan Paşa 7/31
Şevket Paşa 9/11
Şevki Bey 11/5
Şeyh Bedreddin 10/23
Şeyh Şamil 9/30 10/11
Şeyh-i Ekber 12/52
Şeyhülislam Cemaleddin Ef. 10/58
Şeyhülislam Vani Ef. 10/23
Şiilik 8/8-10
Şişli 9/4 12/5
Şuunat 10/4 11/4 12/4
Şükrü Paşa 10/55,57

T
Tacikistan 7/17
Tahir Hayrettin 8/56
Takvim-i Devr-i Daim 11/5
Talat Paşa 8/59 9/45 10/51 11/7-9,13
"Talih ve Tarih 12/51-57"
Tâli'-i Cihan 12/55
Talu, E. E. 8/37
Tandoğan-Abel, Işık 11/48
Tanrı Ülgen 9/6
Tanrıça 9/6

"Tanzimatcıların Ağalık ve Beylik Kurumunu kaldırmaya yönelik çabaları 10/9-13"
Tarîku'l-Resad 7/25
Tarih Anketi 11/65
Tarih Eğitim ve Ders Kitapları 7/65
Tarih Kongresi 1932 11/34
Tarih Kongresi, 18. Uluslararası 11/71
Tarih Öğrenimi ve Ders kitapları 11/1,68-70
Tarih Vakfı 7/65
Tarih Yarışması 10/66
Tarikatlar 7/12
Tarik'ten Seçmeler 7/4-57/4-5 9/4-5
Taşdelen suyu 9/5
Taube, Erika 12/13
Tavâliu'l-Mülûk 12/52,55
Tayyar Bey 8/56 10/56
TBMM'de 1924 bütçe görüşmeleri 12/45
Tebligat-ı resmiye 9/4
"Tehcirden dönen Rum ve Ermenilerin emvalinin iadesine bir bakış 9/45-48"
"Tekin, Gönül A. 11/1,55-64"
"Tekin, Mehmet 8/60-62 11/55,57"
Tembihname 7/28, 31
Temimi, Abdülcelil 11/42
Temirgoylar 7/57
Tengirşenk, Y. K. 7/19-21,23
Tengri-Tanrı 7/12
"Tenkidin de böylesi!.. 11/55-57"
"Teodora ile Orhan Gazi'nin Silivri'de evlenmeleri 11/27-29"
Tepebaşı Belediye Bahçesi/Gazinosu 9/35
Terakkiperver Fırka 8/21
Terbiye-i Medeniye 10/4
Teşkilat-ı Esasiye 10/6-7
Tevfik Paşa 7/19-20,22 8/55 10/57 12/11
Theodora 11/1
Thierry III 9/17
Tılsım 12/56-57
Ticaretten ötekileştirme sorunlarına 10/26
Til, E. T. 12/18
Timur 7/26 8/8
TİP Arşivi 7/67
TKP 8/21
Tokatlıyan Lokantası 12/29
Toledano, E. R. 9/1,31,62-64 10/13
Tonyukuk 9/6
Topçubaşı, A. Merdan 8/6
Toplumsal Tarih 10/65
Toprak, Zafer 11/67-68
Torah 12/60
Toros, Taha 11/6-7,13
Truman, Harry 12/6
Totem 7/9
"Tours'da bir sempozyum: Rönesans Döneminde Hıristiyanlar ve Müslümanlar I-II 10/25-26 11/38-43"
Toyunizm 7/10
Tözem, Kemal 8/41
Trabzon Pasalığı 7/1
Traklar 10/14
Tuba dili 12/15
Tunaya, T. Z. 8/44 9/50 11/8,13
"Tunçay, Mete 7/1, 71-72 8/1 9/1 10/1 11/1,14,44-46 12/1"
Turan 7/6
"Türk-Alman ilişkileri (1933-39) üzerine başarılı ve örnek alınması gereken Almanca bir doktora tezi 8/47-49"
Türk-Alman Yazakademisi 9/67 10/67
Türk, Atilâ 7/42
Türk Dil Kurumu 11/1,1,34-35
Türk Göçü 7/6,9,11
Türk-İslam Sentezi 7/10
Türk Ocağı 11/33-35
"Türk-Osmanlı dünyasında söz ve yazı. Ry (Fransa), 29 Eylül-2 Ekim 1994 11/47-48"
Türk Piyanist 7/4
"Türk, Savun Kendini Çevirisine Dair 7/62-64"
Türk, S. T. 9/35
Türk Tarih Kongresi 11/1
Türk Tarih Kurumu 11/1,33-35
Türk Ticaret Bankası Olayları 12/17
Türkçe Tavâliu'l-Mülûk 12/52
Türkî Devletler Tarih Kongresi 11/1
Türkler 7/9 9/6-7
Türkmenistan 7/16
Türkologlar Konferansı 12/13

U

Ubıh dili 12/8
Ucuzluk 8/5
Uç beyleri 7/6
Ukrayna 7/15
Uludağ, Osman Şevki 7/60
"Uluğ İğdemir (1900-94) ve Eseri 11/33-35"
Umay Tanrıça 9/6
Umur Bey, Gazi 11/28
"Urgal, Veli 12/1,61-62"
Urgan, Mina 12/9
Ursinus, M. 12/14
Us, H. T. 12/18

Ü

Üçışık, E. A.M 12/62-64
Üçler Konferansı 7/21
"Üçüncü Alman Türkologlar Konferansı (Leipzig, 4-7 Ekim 1994) 12/13-16"
Üçüncü Devre Melamileri 10/60
Ülgen 9/6
Ülgen, Saim 12/9
Ülke dışına çıkarılan hanedan ailesi mensuplarına verilen para 12/48
Ünlü, Selçuk 7/59,62-64
"Üsdiken, Behzat 7/1,32-36 8/1,34-38 9/1,32-36 10/1,30-35 12/1,25-30"

V

Vaccaro, J.-M. 10/26
Vahdettin 7/22 9/50 12/36
Vambery, A. 9/9
Varlık Vergisi 9/61
Vasilyeviç, G. M. 7/9
Vatin, N. 11/47 12/9
Veba 12/41-44
Vecd tekniği 7/10
Veinstein, Gilles 11/48
Veli kültü 7/12
Velid Ebüzziya 10/1,6-8
Villandry 11/37
Villon, F. 11/36
Vincent, Bernard 11/43
Viyana İçkili Lokantası 8/37
Vladimirtsov 7/10

W

Wagner, Moritz 9/10 10/39
Wagons-Lits 12/25
Walbank 10/17
Wallerstein 11/39
Weber, Max 11/46
Werner, F. X. von 7/60 10/40
Wetzstein, Dr. 9/11
Wilhelm II 8/51
Wilson Prensleri 9/58, 60
Wittek, Paul 7/6

Y

Yahudi Mezarlığı 9/68-71
Yakındoğu'ya yayılma 11/25
Yalçın, H. C. 7/48 10/8 11/51,54
Yalman, A. E. 12/18
Yanya'da Hürriyet'in ilanı şenlikleri 7/38
"Yarım asırlık bir imaj: Millî Şef 8/39-41"
Yarın gazetesi 11/11-12 12/23
Yasef Nasi 7/61,64
Yaş Antlaşması 7/49 9/29
Yaver, Halil 12/17,22
Yayılmacı politika 11/19, 25
Yazgan, Turan 7/59
Yazı-Söz 11/47-48
Yekaterina I 7/49 9/31
Yekaterina II 7/52 9/21
Yeni Matbuat Kanunu 11/12
Yenihan ayaklanması 7/31
Yeniçeri Ocağı 12/38
Yer adları 7/1,14-17
"Yerasimos, Stefanos 7/52 12/1,7-10"
Yer-Su 9/6
Yerin Yaradılışı 9/6
Yeşil Cami 8/25
Yeşiller ve Maviler 12/41
Yetkin, Sabri 11/1
"Yıldırım, Hüseyin 7/1,24-31"
Yoakim III 10/58
Yörük taifesi 10/9
Yunus Emre 12/14
Yunus Nadi 8/41 11/8 12/18
Yurdakul, M. E. 8/18-19,21 10/59 11/33
Yusuf Kemal Bey 9/46
Yusuf Paşa 9/22,26,30
Yusuf Paşa, vali 10/10,13
Yüce, Nuri 12/14,15
Yüksel, Hasan 9/18
140 yaşındaki denizci 12/5
Yüzyıl Savaşları 12/42-43

Z

Zaimova, Raia 11/43
Zakkumzade 11/9,13 12/23
Zeki Bey 8/59
Zeki Paşa 7/60
Zenon 12/35
Zerdüştlük 7/10
Zeynel Besim Sun 12/23
Ziçni Paşa 8/1
Zieme, Peter 12/15
Ziya Gökalp 8/6 10/7 12/22
Ziya Paşa 7/35 10/12, 63 11/4
Zohar 10/22 12/60
Zollverein Gümrük Birliği 9/57
"Zorlu, Ilgaz 10/1,22-24 12/1,58-60"
Zowe Birahanesi 7/32
Zöhrab 10/50